

DANSK
STATSFORVALTNING
I
DET 15. ÅRHUNDREDE.

AF

WILLIAM CHRISTENSEN.

UDGIVET MED UNDERSTØTTELSE AF
DET KONGELIGE DANSKE VIDENSKABERNES SELSKAB.

KØBENHAVN.
I KOMMISSION HOS UNIVERSITETSBOGHANDLER G. E. C. GAD.
TRYKT HOS NIELSEN & LYDICHE.
1903.

FORORD.

Nærværende Arbejde er foranlediget ved en af det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab i Året 1899 udsat Prisopgave af følgende Ordlyd:

»Danmarks indre Historie i det femtende Aarhundrede er forholdsvis lidet behandlet, og særlig savner man en Fremstilling af Landets Forvaltning og Embedsposter, dets Lens- og Forsvarsvæsen, Købstædernes Styrelse og de af Regeringen fulgte Håndelsprinciper, Skatterne og Statens øvrige Finanssystem. Der er næppe Tvivl om, at Datidens Lovgivning i Forening med de mange andre bevarede offentlige og private Aktstykker ville ved omhyggelig Granskning kunne give en ret fyldig Oplysning herom, især naar de sammenholdes med, hvad der vides om de tilsvarende Forhold i den forudgaaende og efterfølgende Tid samt med Administrationen i Naborigerne og andre Lande. Videnskabernes Selskab har derfor besluttet at udsætte sin Guldmedaille for

> en Afhandling, der belyser Landets Administration, dets Embedsmænd, Lens- og Forsvarsvæsen, Skatteforholdene og Statens øvrige Finansstyrelse i det 15de Aarhundrede, især dog Tidsrummet fra Dronning Margrethes Død indtil Kong Hans's Tronbestigelse«.

Opgaven havde været udsat allerede i 1889, men uden Resultat; dens fornyede Udsættelse fremkaldte derimod nu Indsendelsen af 2 Afhandlinger, efter at Fristen for Indlevering af Besvarelser på mit derom indgivne Andragende var bleven forlænget fra 31. Oktober 1900 til 30. April 1901. Den ene af disse Afhandlinger blev af Selskabet i dets Møde den 18. Oktober 1901 kendt værdig til den udsatte Pris af Selskabets Guldmedaille; Bedømmelsen vil findes af-

trykt i Oversigt over det Kongelige Danske Videnskabernes Selskabs Forbandlinger 1901 S. ⟨63⟩—⟨65⟩.

Det er dette Arbejde, som herved forelægges Offentligheden; dog havde jeg ved Indsendelsen af min Besvarelse ikke nået at få udarbejdet det sidste Afsnit, om Sundtolden (her nedenfor S. 655—78), der altså ikke har foreligget til Bedømmelse for Selskabet. Bedømmelsesudvalget havde udtalt sig for en Beskæring af Besvarelsen inden dens Trykning, et Krav, som Udvalget imidlertid senere på min Anmodning frafaldt; og til Udgivelsen har Videnskabernes Selskab bevilget mig en betydelig Understøttelse (sammenlign Selskabets Oversigt for 1901 S. ⟨99⟩ og ⟨101⟩), for hvilken jeg herved tillader mig at bringe min ærbødige Tak. —

Trykningen af mit Arbejde begyndte i Januar 1902, og jeg har derfor som Regel ikke kunnet benytte den efter den Tid fremkomne Litteratur. Hvad 3. Binds 3. Hæfte af Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis angår, der har været under Trykning samtidig med mit Skrift, har jeg dog haft Lejlighed til at kunne citere dets Ark 38—43 fra mit Ark 7 af, og dets Ark 44—50 fra mit Ark 38 af.

November 1902.

William Christensen.

INDHOLD.

Indledning. Side.

Første Bog.

RIGSEMBEDSMÆNDENE SAMT GÆLDKEREN.

I. ALMINDELIGE BEMÆRKNINGER.

II. DROSTEN.

III. GÆLDKEREN.

IV. HOFMESTEREN.

Femte Bog.

FINANSVÆSENET.

Tillæg.

DANSKE EMBEDSMÆND I TIDEN 1375—1513.

INDLEDNING.

I det 15. Århundredes Danmark var det, ligesom Tilfældet er i Nutidens, Kongen, der var i Besiddelse af den øverste administrative Myndighed. En uanfægtet Besiddelse var det ganske vist ikke, idet Rigsrådet i flere Henseender stræbte efter at gøre sin Indflydelse gældende også på dette Område; men i øvrigt lå Rigets Administration i Kongens Hænder, og han udøvede den gennem sine forskellige Embedsmænd, hvad enten nu deres Forretninger omfattede hele Riget eller kun en begrænset Del deraf. I Jydske Lovs Fortale nævnes det som Kongens eneste Pligt at sørge for Udførelsen af afsagte Domme og i det hele at håndhæve Retssikkerheden, og det er ligeledes den samme Forpligtelse, der skarpest betones i de fra det 15. Århundrede kendte Kongeeder[1]. Det Tilsyn, som Kongen således havde med Retsplejen, havde efterhånden ført til, at han fik en virkelig dømmende Magt; men da man ved Betragtningen heraf kommer ind på en fra den administrative helt forskellig Myndighed, vil der ikke være Grund til i det følgende at behandle det nævnte Forhold undtagen for så vidt, som der blandt Rigets Embedsmænd også bliver Tale om dem, som havde med Retsplejen at gøre. Medens altså Kongens Domsmagt skyldes en senere Tids Udvikling, var der derimod andre Rettigheder, som han fra gammel Tid havde været i Besiddelse af, nemlig Retten til at råde over Rigets Hærvæsen og over dets Indtægter.

Efterhånden uddannede der sig imidlertid en Teori om, at Kongen først ved at blive kronet kom i den fulde Besiddelse af sin

[1] Aarsberetn. II. 41. 45.

Myndighed, men under de første Konger i det 15. Århundrede høres der ganske vist endnu meget lidt hertil. Efter at der, så vidt vides, ikke havde fundet nogen Kroning af en dansk Konge Sted siden Christopher II.s Tid, var Erik af Pommern blevet kronet 17. Juni 1397; og vel hedder det i Unionsdokumentet af samme År, at han var blevet »kronet og i kongelig Stol sat over disse tre Kongeriger med den Værdighed, som både i åndelige og i verdslige Stykker en ret kronet Konge tilbør at besidde og være over disse tre Kongeriger«[1], men at denne hans Værdighed er bleven større efter Kroningsdagen, mærkes ellers ikke. Allerede før den Dag findes der i 1396 og 1397 udstedt mange Breve (især Rettertingsbreve[2], men tillige i alt Fald ét Brev af anden Karakter[3]), hvori Erik optræder som udrustet med fuld kongelig Myndighed. Og hans Efterfølger Christopher af Bayern har udfærdiget mange vigtige Breve inden sin Kroning, således et Lensbrev på Slesvig for Hertug Adolph[4], en Stadfæstelse af Hansestædernes Privilegier i Danmark[5] og mange ny Privilegier for danske Købstæder[6], ligesom han også før Kroningen hyppig har bekræftet ældre Privilegier bl. a for Klostre og Købstæder i Danmark[7]; dog kan det nævnes, at han på selve sin Kroningsdag, 1. Jan. 1443, fornyede Lensbrevet for

[1] Aarsberetn. II. 28; jfr. Rydberg II Nr. 423 S. 561.

[2] RDRDM. II Nr. 4031, 4038, 4048, 4060, 4070-71, 4075, 4080. Suhm XIV. 629, 629-30. Matzen, Den danske Panterets Hist. S. 479.

[3] RDRDM. II Nr. 4101. — Det vides ikke, hvad der har bevirket, at Kong Erik i Året 1403, omtrent 6 År efter sin Kroning, i Løbet af en Måneds Tid udstedte mindst 11 Privilegiestadfæstelser (SD. I Nr. 281; Cod. Esrom. Nr. 71; Lünig. Teutsch. Reichs-Arch. XVI. Spicil. ecclesiast. I. Fortsetz., Anhang S. 102-3; Program fra Herlufsholm 1775 S. 23-24; RDRDM. III Nr. 4561-62, 4564-66; DM. IV. 361; SRD. VI. 175-76).

[4] Jensen u. Hegewisch, Privilegien der Schlesw.-Holst. Rittersch. S. 5-13.

[5] LUB. VIII Nr. 29.

[6] Se således DV. Nr. 38; Rosenvinge, Love V. 92-93, 196-98, 204*); Friis Edvardsen, Schielschiør Kiøbstæds Tilstand S. 379-80; F. R. Friis, Bidrag til Slagelse Bys Hist. S. 11-12; Aarsberetn. III Till. S. 7-8; Fynske Aktstykk. I Nr. 20.

[7] Se således Dän. Bibl. VI. 141-43; SRD. VI. 178-79; Terpager, Ripæ Cimbricæ S. 186-87; Fynske Aktstykk. I Nr. 112; SRD. VI. 437-38. Det er altså ikke fuldt korrekt udtrykt, nar Hvitf. IV. 662 (Folioudg. S. 832) siger, at Christopher »gav derforuden straks efter hans kongelig Kroning efter gammel Vis og Vane andre Kapitler her i Riget sa vel som Købstæderne Confirmatz på deres Friheder og Privilegier«.

Hertug Adolph[1], hvad der jo tyder på, at i alt Fald Hertugen har tillagt Kroningen en vis Vægt.

Under Christiern I ser man dernæst Teorien om Kroningens Betydning udtrykkelig fremsat fra dansk Side; da nemlig Hanseaterne på Halmstad-Mødet 1450 anmodede om at måtte beholde deres Privilegier i Norge, udtalte de danske Rigsråder, at der herpå først kunde gives endelig Besked, når Kongen var bleven kronet og mægtig i Norge[2]. Imidlertid skyldes dette Svar sikkert mindre Agtelsen for en statsretlig Teori end Ønsket om på en bekvem Måde at opnå en Udsættelse af det foreliggende Spørgsmål; i alt Fald har Christiern I ingen Betænkelighed haft ved at stadfæste Privilegier bl. a. for danske Bisper, Klostre og Købstæder, før han den 28. Oktbr. 1449 kronedes som dansk Konge[3]. Hvad Kong Hans angår, bestemmes det i hans dansk-norske Håndfæstning af 1483 1. Febr., at han ikke må »bevare« sig med de norske Len, forandre dem eller oppebære de siden Christiern I.s Død forfaldne Indtægter af dem, før han er blevet kronet i Norge[4]. Men en tilsvarende Bestemmelse for Danmark indeholder Håndfæstningen ikke, idet den kun i Almindelighed udtaler, at Kongen skal annamme alle Slotslove i Danmark og Norge af de 2 Rigers Råd[5]; og at dette ikke nødvendigvis skal forstås således, at de danske Slotte ikke allerede da boldtes til Kongens Hånd, skal vi komme tilbage til nedenfor ved Omtalen af Slotslenene. Hans udsteder da også i 1482 bl. a. et Privilegium for Universitetet i København[6] og Beskærmelsesbreve for en Kannik i Lund[7] og for Skovkloster[8]. Af egentlige Stadfæstelser af Privilegier har han derimod, så vidt det nu kan oplyses, før sin Kroning, der fandt Sted 18. Maj 1483[9], vistnok kun udfærdiget én, nemlig for Kolding 17. Apr. 1483[10]; og i Sammenligning hermed er det unægtelig påfaldende, at der fra de 13 Dage af Maj

---

[1] Jensen u. Hegewisch. anf. St. S. 13-15.
[2] HR. II. III Nr. 603 § 6.
[3] Se f. Eks. SRD. VI. 181; DCP. Nr. 4; DV. Nr. 49; HT. IV. 551; Cod. Esrom. Nr. 74, 170.
[4] Aarsberetn. II. 55 §§ 50-51. [5] Sstds. S. 53 § 37.
[6] Pontoppidan, Ann. eccl. Dan. dipl. II. 677.
[7] SRA., Perg. 1482 $^{19}/_{9}$. [8] SRD. IV. 342.
[9] Bruns, Die Lübecker Bergenfahrer u ihre Chronistik S. 377. (Svaning), Chronicon sive hist. Joannis regis Daniæ Bl. N 4 a.
[10] RA., TSC, Kolding Bys Ark.

1483, som faldt efter Kroningen, er bevaret ikke mindre end 7 Privilegiestadfæstelser[1]. Herefter skulde det jo nærmest antages, at man nu, i Modsætning til Christopher af Bayerns og Christiern I.s Tid, har hældet stærkt til at anse Kongens Kroning som en nødvendig Betingelse for, at han kunde bekræfte Privilegier; men ved det næste Tronskifte 1513 viser det sig alligevel, at denne Opfattelse endnu ikke har kunnet besejre den ældre fuldstændig: Christiern II kronedes 11. Juni 1514, men har inden den Tid stadfæstet Privilegier i alt Fald for Nakskov, Nysted, Stubbekøbing, Nykøbing på Falster, Lund og Dalby Kloster[2]. Derimod lovede Frederik I 1524 i et Brev, der i det mindste udgik til Skelskør, Slagelse, Stege og Viborg[3], at bekræfte disse Byers Privilegier, når han først havde »annammet» sin Kroning; og i Virkeligheden kan der, så vidt vides, ikke påvises nogen eneste Købstad eller noget Kapitel, Kloster eller anden Institution, hvis Privilegier Kong Frederik har stadfæstet, før han kronedes[4].

Men det vil ses, at man har måttet medtage omtrent en hel Fjerdedel af det 16. Århundrede for at kunne nå til dette Resultat; og endda er der jo her kun Tale om Stadfæstelser af Privile-

---

[1] Nemlig for Malmø $^{22}/_{5}$ (Weibull, Dipl. civitatis Malmogiensis I Nr. 19), for Grenå samme Dag (RA., LD.), for Maribo Kloster $^{29}/_{8}$ (sstds.), for Århus (Kopi 1648 i RA., Danske Kanc., men med det urigtige År 1083), for Randers (Stadfeldt, Beskriv. ov. Randers Kiøbsted S. 29-30), for Ribe (Adler, Efterretn. ang. Byen Ribe VIII. 93-95) og for Esrom Kloster (Cod. Esrom. Nr. 77), alle de 4 sidste ligeledes af $^{23}/_{8}$.

[2] SS. II. 2. H. S. 59, 60, 61. SNS. II. 1.-2. H. S. 132. RA., Danske Kanc., Kopier indsendte 1648 af Privilegier for Nykøbing Falster 1513 $^{29}/_{8}$ og for Lund 1513 $^{4}/_{12}$. Derimod er et Privilegium af Christiern II for Århus Bisp og Kapitel, som er trykt hos Nannestad, Hilaria Aarhusiensia S. 26-31 med Datum 1513 $^{17}/_{6}$, i Virkeligheden udstedt 1514 $^{17}/_{6}$, som det ses af Originalen i RA., TSC, Århus Bispeark.; den rigtige Datum findes i SNS. I. 66.

[3] Friis Edvardsen, Schielschiør Kiøbstæds Tilstand S. 393. F. R. Friis, Bidrag til Slagelse Bys Hist. S. 24. Paludan, Beskriv. ov. Møen II. 292. DV. Nr. 209 S. 157.

[4] Brevet af 1523 $^{10}/_{8}$ hos Nannestad, Hilaria Aarhusiensia S. 36-38 vilde ganske vist stå i Modstrid med, hvad ovenfor er udtalt; men efterser man dette Brevs Original (i RA., TSC, Århus Bispeark.), finder man, at dets Datum i Virkeligheden er 1524 $^{8}/_{8}$, så at det altså netop først er udstedt efter Kroningen. — Derimod har Frederik I allerede inden Kroningen stadfæstet Privilegier o. l. for en enkelt Person, se således Kong Fred. den Førstes danske Registr. S. 11 om Henrik Krummedige.

gier og ikke tillige om andre Arter af Breve. Både Christiern II og Frederik I udsteder f. Eks. Lensbreve i betydeligt Antal, før de krones; og når Christiern II i Begyndelsen af sin Regering over for en fremmed Magt undslår sig for at træffe en endelig Bestemmelse, fordi han endnu ikke er kronet, må dette sikkert nærmest opfattes som et bekvemt Påskud[1], på lignende Måde som Tilfældet havde været i Halmstad 1450. Allen erklærer vel i al Almindelighed ved Omtalen af Tronskiftet 1513, at man »i den Tid«, »selv efterat Haandfæstningen var vedtaget og det tidligere Valg paany stadfæstet«, betragtede »alle Kongens Regjeringshandlinger som foreløbige og ikke fuldkommen retsgyldige, førend de efter Kroningen havde faaet en ny Bekræftelse«[2]. Men dette stemmer øjensynlig i alt Fald for det 15. Århundredes Vedkommende ingenlunde med de virkelige Forhold; at f. Eks. en Institution, der havde fået sine Privilegier stadfæstede inden Kroningen, skulde behøve en ny Stadfæstelse efter denne, foreligger der intet Spor til.

Når Allen dernæst fortsætter, at »de Akter, som Kongen i denne Mellemtid udstædte, beseglede derfor ikke med Rigsseglet, hvori Rigets Vaaben var afbildet, men med Kongens private Signet, hvori kun fandtes de Vaaben, som betegnede de saakaldte Arvelande, nemlig Norge, Slesvig, de forskjellige Landskaber i Holsteen, samt Stammelandet Oldenborg«[3], kan denne Fremstilling, således som den her er udført i Enkelthederne, selvfølgelig tidligst have haft Gyldighed fra Kong Hans's Tid; men der vilde jo dog intet have været til Hinder for, at hans 2 Forgængere før deres Kroning havde anvendt et Segl, der kun indeholdt *deres* Stammelandes Våben. Imidlertid ser man Christopher af Bayern allerede 1440 forsegle med et Signet, hvis ene Felt indeholder de 3 danske Leoparder[4], og Christiern I bruger ligeledes før sin Kroning et Signet, der har det samme Mærke[5]. Hvad derimod Kong Hans angår, passer Allens

---

[1] Allen II. 144.

[2] Sstds. S. 144-45. Jfr. Aschehoug S. 201; Matzen. Forelæsn. ov. den danske Retshist., Offentl. Ret I. 143.

[3] Jfr. Afbildningerne af Christiern II.s Segl fra Kong Hans's Tid i Danmarks Riges Hist. III. I. 114-15.

[4] Aarsberetn. III Till. S. 7.

[5] Se Afbildningen i DCP., Tavle I, det midterste af de 3 Segl i øverste Række; det forekommer under RA., Danske gejstl. Sager 13 (1449 $^{11}/_{3}$, trykt DCP. Nr. 4) og under RA., TSC, Viborg Bispeark. 1449 $^{5}/_{4}$ (trykt

Ord i det hele med de faktiske Forhold. Denne Konge fører nemlig så vel før sin Faders Død som i den første Tid derefter (således endnu ved Beseglingen af Håndfæstningen 1483 1. Febr.) et Segl, der kun indeholder Slesvigs, Holstens, Stormarns og Oldenburgs Våben — altså ganske vist ikke Norges, således som anført af Allen, men heller ikke Danmarks[1]. Og vel bruger han i Tiden mellem Håndfæstningen og Kroningen i Stedet for dette Segl et andet; men heller ikke det indeholder det danske Våben, idet det kun har ét Felt, hvori de 2 oldenburgske Bjælker[2]. Skønt det foreliggende Materiale er temmelig knapt til at udtale en bestemt Mening om de Forandringer, Kroningen kan have bevirket i Kong Hans's Segl, må det dog altså antages, at Allens Bemærkninger om Kroningens Betydning for Kongeseglet gælder også for Hans (men derimod ikke tidligere, således som nylig påpeget).

Kroningen har dernæst også fremkaldt en Forandring i Christiern II.s Titel, idet han før den kun kaldtes udvalgt Konge til Danmark og Norge, og først efter den simpelt hen Konge[3]; men for det 15. Århundredes Konger kendes intet, der svarer hertil· Erik af Pommerns Titel, efter at han er valgt i Danmark og Sverige› lyder både i Tiden før og efter hans Kroning: Danmarks, Sveriges, Norges, Venders og Goters Konge og Hertug i Pommern; i Stedet for Rigernes Navne kan man finde Folkenes, og Navnenes Rækkefølge er ikke altid den samme, ligesom et enkelt af dem kan være glemt[4]; men Kroningen har slet ingen Indflydelse haft på Titlen.

DV. Nr. 49), bægge Steder tillige med det i DCP. afbildede Kontrasegl, der ligeledes indeholder de 3 Leoparder.

[1] Se Beskrivelsen i Aarsberetn. II. 46[2]). Seglet er afbildet i Danmarks Riges Hist. III. I. 7; det forekommer f. Eks. 1476 (RA., Næsbyhoved 2), 1480 og Jan. 1483 (RA., Gemeinsch. Arch. XXXII, Indløste Obligat. VII. E 21, og VI, B 9) og 1482 (RA., Holsten 24).

[2] Ogsa dette sidste Segl (der er afbildet i Danmarks Riges Hist. III. I. 13) forekommer før 1481, således 1476 $^{20}/_{12}$ (RA., PSPap., Mourids Nielssøn Gyldenstjerne) og 1480 $^{8}/_{6}$ (RA., DSM.); i 1483 findes det benyttet: RA., Danske Kanc. Ark., Kgl. orig. åbne Br. 1483 $^{1}/_{4}$, ligesom det øjensynlig er det, der har været brugt i RA., TSC, Fyns Bispeark. 1483 $^{22}/_{3}$ og i RA., DSP. 1483 $^{8}/_{5}$. Grunden til, at Kongen anvender dette Segl efter Håndfæstningens Udfærdigelse, må vistnok søges i, at det ikke, saledes som det først omtalte, i Omskriften indeholder Betegnelsen udvalgt Konge (jfr. om denne Titel straks nedfr.).

[3] Allen II. 145.

[4] Se således Suhm XIV, 629 (2 Gange), 643, 644, 646, 648, MP. Nr. 46 jfr. i øvrigt Erslev. Dronn. Margr. S. 281-82, 487.

Christopher af Bayern kaldes allerede 1442 med den samme Titel som efter sin Kroning, nemlig Danmarks, Sveriges, Norges, Venders og Goters Konge, Pfalzgreve på Rhin og Hertug i Bayern[1]; og ligeså hedder Christiern I både i Tiden nærmest før og efter 28. Oktbr. 1449 Danmarks, Norges, Venders og Goters Konge, Greve i Oldenburg og Delmenhorst[2]. For Kong Hans gælder det ganske vist, at han endnu i Slutningen af 1481, i 1482 og i Begyndelsen af 1483 blot benævnes udvalgt Konge til Danmark og Sverige, (ret) Arving til Norge *osv.*[3], men det er ikke Kroningen, der frembringer nogen Forandring heri; allerede i hans dansk-norske Håndfæstning af 1483 1. Febr. og derpå i den følgende Tid, både før og længe efter Kroningsdagen 1483 18. Maj, lyder hans Titel: Danmarks, Norges, Venders og Goters Konge, udvalgt (Konge) til Sveriges Rige *osv.*[4].

Endnu kan nævnes en Art Breve, der på et vist Tidspunkt af det 15. Århundrede, nemlig ved Kong Hans's Regeringstiltrædelse,

[1] 1442, se f. Eks. DV. Nr. 40, Styffe II Nr. 120, Aarsberetn. V. 60; efter Kroningen, se f. Eks. sidst anf. St. S. 61, DV. Nr. 41, 42, 45, 46. En enestående Undtagelse m. H. t. Kongens Titel 1442 findes i Brevet hos Hvitf. IV. 652 (Folioudg. S. 828), men skriver sig sikkert kun fra en Unøjagtighed af Hvitfeld (sammenlign Titlen i Brevet af 1440 hos Hvitf. IV. 641-42 (Folioudg. S. 824) med Aftrykket af det samme Brev i Aarsberetn. II. 41).

[2] F. Eks. DCP. Nr. 7, 8 S. 9-10, Nr. 12, 13. — I bægge de sidstnævnte Kongers Titler er der foretaget Forandringer *inden* deres Kroning, hvad der dog selvfølgelig ikke skyldes denne, men derimod Forholdet til bægge eller et af de andre nordiske Riger.

[3] F. Eks. Jahn S. 563 (Titlen her ikke fuldstændig); Styffe IV Nr. 56, 61: DN. VI Nr. 590; Hadorph II. 313-14: DF. 1 Nr. 174: RA., LD. 1483 $^{14}/_{1}$.

[4] Se således Aarsberetn. II. 47; Hadorph II. 314-15; RA., TSC, Fyns Bispeark. 1483 $^{22}/_{3}$; sstds.. Kolding Bys Ark. 1483 $^{17}/_{4}$; RA., LD. 1483 $^{22}/_{5}$; Cod. Esrom. Nr. 77; Hadorph II. 316. — Det kan tilføjes, at alle det 15. Århundredes Konger, når de i Diplomer foruden Året efter Christi Fødsel tillige angiver deres Regeringsår, viser, at de regner deres Regering for begyndt inden Kroningen; således falder 1403 28. Febr., 1., 2., 11. og 15. Marts i Erik af Pommerns 8. Regeringsår (Cod. Esrom. Nr. 71; RDRDM. III Nr. 4561-66; SRD. VI. 176), 1441 2. og 27. Juli i Christopher af Bayerns 2. Regeringsår (Hübertz, Aarhus I. 16; LUB. VIII Nr. 29 S. 43), 1449 5. og 28. Apr. i Christiern I.s første Regeringsår (DV. Nr. 49; Cod. Esrom. Nr. 74, 170) og 1485 19. og 27. Apr. i Hans's 3. Regeringsår (RA., TSC, Horsens Bys Ark. 1485 $^{19}/_{4}$; RA., LD. 1485 $^{27}/_{4}$).

ved en flygtig Betragtning kunde synes at stå i Forbindelse med Spørgsmålet om Kroningens Betydning. Det er Rettertingsbrevene. Ovenfor[1] er nævnt, at der er udfærdiget Rettertingsbreve i Erik af Pommerns Navn allerede inden hans Kroning; og det samme har måske været Tilfældet under Christopher af Bayern, om end det ingenlunde er sikkert[2], medens der for Christiern I.s Vedkommende overhovedet intet Rettertingsbrev kendes i Tiden mellem hans Valg og Kroning. I den første Tid efter Christiern I.s Død udstedes Rettertingsbrevene derimod ikke af Hans, men af Ærkebisp Jens af Lund og menige Danmarks Riges Råd; dette gælder så vel om egentlige Domme[3] som om de Breve, der udfærdiges ved Forfølgning til Lås[4], og det varer ved ind i 1483. Men det varer ikke ved til Kroningen; det sidste Rettertingsbrev, der vides at være udstedt af Ærkebispen og Rigsrådel, er dateret 1483 23. Jan.[5], hvorimod det første, der er udfærdiget i Kong Hans's Navn, så vidt bekendt, er af 1483 21. Marts[6]; altså er det sikkert her, ligesom Tilfældet var med Hensyn til Kongens Titel, ikke Kroningen, men derimod Håndfæstningens Udstedelse, der danner Skellet[7].

[1] S. 2.

[2] Det eneste Eksempel, jeg kan anføre herpå, er et »Konning Christophers Dombrev på Hundshoved Gods i Vrads Herred tildømt Hr. Jens Brock og Barfod 1440« (RDRDM. III Nr. 7131), — et Brev, der imidlertid kun kendes i det her anførte Udtog i en Registratur over Mariager Klosters Breve; og bortset fra, at det ikke er ganske afgjort, at dette Aktstykke er udstedt på Rettertinget, kan Årstallet jo godt være forskrevet i Registraturen.

[3] DM. IV. 15-16. Thiset, Fru Eline Gøyes Jordebog S. 424.

[4] Se f. Eks. et Stadfæstelsesbrev i RA., Torstedlund 15, og 1.-4. Dombrev i AM. DD. XLV. 11-14.

[5] Nemlig det sidste af de i foregående Note citerede Breve i AM. DD.

[6] Nielsen, Harsyssels Dipl. Nr. 69.

[7] I Året 1513 finder man et Femdagesbrev udstedt i Ærkebisp Birgers og menige Danmarks Riges Råds Navn 25. Juli (RA., LD.), 3 Dage *efter*, at Christiern II.s Håndfæstning var udfærdiget 22. Juli; men dette skyldes vistnok kun den Omstændighed, at det i alt Fald undertiden har været Skik at udstede de sammenhørende Femten-, Ti- og Femdagesbreve på én Gang, så at man altså daterede Ti- og Femdagesbrevene frem i Tiden til Dage, på hvilke de lovbestemte Frister vilde være forløbne. At en sådan Praksis har været kendt, fremgår af Påtegninger på et Ti- og et Femdagesbrev af 1478 henholdsvis $^{25}/_{8}$ og $^{31}/_{9}$ om, når de måtte tinglæses (RA., LD.); og der kan da også påvises et Femdagesbrev udfærdiget i Christiern II.s eget Navn 1513 $^{20}/_{12}$,

Af det ovenfor anførte fremgår formentlig, at Kroningen i det 15. Århundrede langtfra har haft den Betydning, som Allen tilskriver den ved År 1513, og som delvis han selv, men tillige senere retshistoriske Forfattere[1] er tilbøjelige til at tildele den også i en ældre Tid. At Udviklingen dog allerede i det 15. Århundrede bærer i Retning af at tillægge Kroningen en større Vægt end tidligere, ses, når man sammenligner Kong Hans med hans Forgængere med Hensyn til hans Stadfæstelse af Privilegier og Benyttelse af Segl.

Hvad Regeringens Førelse i Kongens Fraværelse angår, blev der efterhånden, som Misfornøjelsen med Unionen voksede særlig i Sverige, selvfølgelig hyppig truffet Bestemmelser herom i de forskellige Traktater mellem Rigerne eller i de Håndfæstninger og Forpligtelser, som Kongen afgav over for det enkelte Rige. Disse Bestemmelser måtte imidlertid efter Sagens Natur have mindre Interesse for Danmark end for Sverige og Norge, idet der var betydelig større Fare for, at de 2 sidstnævnte Riger skulde blive styrede fra Danmark, end for det omvendte. Og Bestemmelsernes praktiske Betydning for Danmark formindskedes end mere ved, at Unionen i det 15. Århundredes sidste Halvdel som Regel kun omfattede Danmark og Norge; dette sidste Rige lod sig jo nemlig betydelig lettere end det langt kraftigere Sverige styre fra Danmark, så at Kongen kun sjældent fandt det nødvendigt selv at begive sig til Norge. Forskrifterne til Sikring af det enkelte Riges Selvstændighed, når

altså inden hans Kroning (RA., DSP.). Derimod er en Dom mellem Otte Holgerssøn (Rosenkrantz) og Torbern Oxe, som er dateret 1513 $^{27}/_{7}$ (altså nogle Dage efter den ny Håndfæstnings Udfærdigelse), afsagt af Ærkebispen i Nærværelse ikke blot af mange danske og norske Rigsråder, men også af Christiern II selv; denne sidste stilles således her på en Måde under Ærkebispen, om end det siges, at Beseglingen sker med Kongens Samtykke (Rosenvinge, Domme I Nr. 24). Imidlertid må det bemærkes, at der fra 1483 ikke kendes nogen Dom udstedt så kort efter Håndfæstningen, og man véd altså ikke, hvorledes et sådant Tilfælde dengang vilde være blevet behandlet. Og tilmed er Dommen af 1513 slet ingen Rettertingsdom (den bruger hverken selv Ordet Retterting eller er forseglet med Rettertingsseglet); men ganske vist drejer den sig om et Spørgsmål af den Art, der efter Forordning for Nørrejylland 1466 § 6 (Aarsberetn. V. 68) må antages at skulle have været afgjort »for *os* og vort Råd«, hvad det altså egentlig ikke kan siges at være blevet.

[1] Se ovfr. S. 5[2]).

Kongen ikke opholdt sig i det, angik til Dels Ansættelse af indfødte Rigsembedsmænd og vil i så Henseende hensigtsmæssigere kunne omtales nedenfor sammen med Embedsmændenes Stilling i det hele; derimod skal det her nævnes, hvad Tidens statsretlige Kilder i øvrigt fastsatte med Hensyn til Styrelsen under Kongens Fraværelse, for så vidt disse Bestemmelser, i alt Fald efter Formen, også gjaldt Danmark. Unionsbrevet af 1397 indeholder ingen bestemt Forskrift om det omhandlede Spørgsmål, men går dog ud fra, at Kongen, hvor han end opholder sig, blandt sine Omgivelser har Råder fra alle tre Riger[1]; og Unionsudkastet af 1436, der jo imidlertid aldrig fik Lovskraft, fastsætter udtrykkelig, at Kongen, når han er i det ene Rige, skal have 2 Råder fra hvert af de andre hos sig[2]. 1483 lovede Kong Hans i sin Halmstad-Håndfæstning, at han, når han forlod et af Rigerne, vilde indsætte 4 af dets Rigsråder til at skikke alle, som ønskede det, Lov og Ret i hans Fraværelse, dog således at ingen derved droges fra sit Herredsting, Landsting eller Rigens Kansler[3]; den samme Bestemmelse gentoges i Kalmar Reces, men med Tilføjelse af, at de 4 Rigsråder også skulde have Fuldmagt til at sammenkalde det hele Rigsråd, når det behøvedes[4].

Større Betydning end, hvad der fastsattes i skrevne Overenskomster eller Løfter, har det imidlertid, hvorledes Styrelsen i Virkeligheden var ordnet, når Kongen var fraværende; desuden gjaldt jo de skrevne Bestemmelser nærmest kun for det Tilfælde, at Kongen opholdt sig i et andet af de tre Riger, så at de dårlig passede for lange Udenlandsrejser som dem, Erik af Pommern og Christiern I foretog. Under Erik af Pommerns Rejse 1423 – 25 var det Dronning Philippa, der førte Regeringen, som Kongen havde overdraget hende[5]; i Sverige havde hun allerede 1422 taget Del i Styrelsen, og her vedblev hun med det også efter sin Ægtefælles Hjemkomst[6]. Under Christiern I var Dronning Dorothea ligeledes hyppig den styrende, når Kongen var fraværende, således 1463, da han var i

[1] Aarsberetn. II. 30 § 7. [2] Sstds. S. 34. [3] Sstds. S. 53 § 38.
[4] Hadorph II. 329 § 37 (jfr. § 38).
[5] Se hendes Ord i Møntkonventionen af 1424 (Rydberg III Nr. 458 S. 86). Jfr. DM. 4. R. I. 354. SRD. VII. 436. LUB. VI Nr. 613-14, 624, 627, 629. Styffe II Nr. 88. Breve udstedte af den danske Rigskansler og den norske Kansler udgik derimod stadig i Kongens Navn (Testrup, Relation om Tingene S. 40; DN. I Nr. 698).
[6] Styffe II S. XCVIII-XCIX.

Sverige[1]; ja i 1466, medens hun var i det østlige Danmark, udstedte hun et Brev til Borgemestrene i Skanør og Falsterbo, skønt Kongen på den Tid ikke var længere borte end i Jylland[2]. Da Christiern foretog sin Rejse til Rom 1474, førte Dronningen også Regeringen[3], selv om Kongen naturligvis ikke helt afbrød Forbindelsen med Danmark[4], ligesom deres Søn Hans i alt Fald under en Del af Faderens Fraværelse opholdt sig i Norge og varetog Styrelsen af dette Rige[5]. Under Christierns Rejse til Rhinen 1474—75 var Dronningen derimod selv en Tid i Udlandet, idet hun ledsagede Kongen på Begyndelsen af Rejsen[6] og senere i 1. Halvdel af 1475 drog til Rom[7]; i den Tid, da bægge Ægtefæller var borte, har, som det synes, den udvalgte Konge Hans, for så vidt han da ikke selv var udenrigs[8], ført Regeringen[9], — noget, der jo også på Forhånd matte anses for det rimeligste. I 1478, medens Christiern I var i Norge, optræder Dronningen atter på hans Vegne og udsteder Indbydelse til Kong Hans's Bryllup[10].

Under Hans's Regering hører man derimod kun lidt til Dronning Christine som styrende, når Kongen var fraværende. Ganske vist skyldes dette formodentlig til Dels, at Kong Hans ikke foretog

[1] HR. II. V Nr. 370, 443 § 26, jfr. S. 309[1]). Sammenlign SNS. III. 345.

[2] HR. II. V Nr. 805. Kongen var i Øm Kloster 1466 27/8 (RA., LD.), og Dronningens Brev må være omtrent fra samme Tid (jfr. W. Christensen. Unionskongerne og Hansestæderne 1439-1466 S. 416[1])).

[3] RA., PSPap., Niels Erikssøn Gyldenstjerne 1474 22/2 (trykt SNS. III. 347 med urigtigt År 1473) og 1474 20/3. RA., PSPap., Åge Axelssøn Thott 1474 25/4. Barner, Fam. Rosenkrantz's Hist. I, Dipl. Nr. 136.

[4] Barner, anf. St. Nr. 132, 134. SNS. III. 347-48.

[5] DN. I Nr. 906, III Nr. 903.

[6] Johann Petersen, Chronica der Lande zu Holsten, Stormarn, Ditmarschen vnd Wagern (Franckfurt am Mayn 1557) S. clviii.

[7] Publicat. aus den Preusz. Staatsarch. LXVII Nr. 42 S. 100, Nr. 91. Riedel's Cod. dipl. Brandenburg. 3. Hauptth. II Nr. 130, jfr. Nr. 129. Die Chroniken der deutschen Städte XXII. 249. Bruns, Die Lübecker Bergenfahrer u. ihre Chronistik S. 367.

[8] Han fulgte ligesom Moderen med Kongen på det første Stykke af dennes Rejse ad Rhinen til (Johann Petersen, anf. St.).

[9] 1475 1/7, da Christiern dog allerede i adskillige Dage havde opholdt sig på Gottorp efter Hjemkomsten (jfr. Reg. Chr. I Nr. 397 A S. 484), udfærdiger Hans fra Holbæk et Lejdebrev for Indbyggerne i Stettin til denne tilkommende Skånerejse (Byarkivet i Stettin, Documente Nr. 187). — Jfr. også RA., LD. 1475 13/4.

[10] DM. 3. R. III. 271.

så store Udenlandsrejser som hans Fader; og at han i alt Fald i den sidste Halvdel af sin Regering ikke frygtede for at betro Dronningen en vigtig Post, fremgår af, at han efterlod hende på Stockholm 1501. Men netop når man betænker dette og tillige husker, hvilken Indflydelse Dronning Dorothea havde haft, når Christiern I var fraværende, ser det ret ejendommeligt ud, at Hans, da han i 1486 drog til Norge, så vidt vides, ikke indsatte Dronning Christine til Rigets Styrer. Han udnævnte særlige Kommissioner på 2—4 Medlemmer til at styre de enkelte Lande (Skåne, Sjælland, Fyn, Jylland), og de, der skulde styre Fyn, var Dronningen og Claus Bryske; men at hun fik nogen Myndighed over hele Riget ved denne Lejlighed, omtales ikke[1]. Heller ikke i Aug. 1493, da Kongen var i Nordtyskland, høres noget om Dronningen som Rigets Regentinde; derimod nævnes ved denne Lejlighed Mourids Nielssøn (Gyldenstjerne) som en af dem, hvem Landet (ɔ: Jylland) er befalet i Kongens Fraværelse[2]. I 1511 betegner Hamburgs Øvrighed Thomas Nielssøn (Lange) og Niels Clementssøn som Kong Hans's Statholdere i Jylland[3]; men om herved menes andet end almindelige Lensmænd, eller om det virkelig skulde dreje sig om en overordnet Embedsstilling, der omfattede hele Jylland, vides ikke; det ser i alt Fald ikke ud til, at Kongen har opholdt sig uden for Danmark ved den Tid. I det hele må det siges, at vi kun er dårlig underrettede om, hvorledes Styrelsen har været indrettet under Kong Hans, når han befandt sig uden for Riget; derimod må det ellers i det 15. Århundrede anses for at have været Regelen, at i slige Tilfælde Dronningen (når der da fandtes en sådan) førte Regeringen; dette kan påvises både under Erik af Pommern og Christiern I, hvorimod der fra det Par År, da Christopher af Bayern var gift, næppe lader sig oplyse noget i så Henseende.

Foruden den overordentlige Myndighed, som Dronningerne således under særlige Forhold kunde få over hele Riget, havde de som Regel en mere stadig Indflydelse over et betydelig mindre Land-

[1] DM. 4. R. II. 164. Derimod kunde et enkelt Brev (RA., DSP. 1486 $^{23}/_{6}$) synes at tyde på, at Dronning Dorothea har haft en sådan overordnet Myndighed; men dette Brev skal dog måske snarere forklares ud fra den særlige Magt, Enkedronningen havde i sit Livgeding.

[2] DM. 3. R. III. 282.

[3] »Stedeholderen vppe Juthlande« (RA., Reg. 13. Hamburg 10 b).

område, nemlig det, der var henlagt til deres Livgeding. Det vilde være af Interesse, om man nærmere kunde bestemme denne deres Indflydelse så vel med Hensyn til Omfanget af den Magt, de besad, som med Hensyn til den Tid, hvori de var i Besiddelse af den, med andre Ord, om de havde nogen Myndighed over Livgedinget allerede, medens deres Ægtefæller levede. Besvarelsen af disse Spørgsmål vanskeliggøres imidlertid ved, at man i det hele er ret mangelfuldt nnderrettet om, hvilke Landstrækninger der var tillagte de enkelte af det 15. Århundredes Dronninger i Livgeding.

Noget Livgeding i dette Ords egentlige Betydning er der selvfølgelig ikke Tale om, at Dronning Margrethe har haft i Danmark, da hendes Ægtefælle ikke var dansk Konge; i Unionsbrevet af 1397 bestemmes imidlertid, at hun skal »styre og besidde, råde og beholde i hendes Levedage uhindret med al kongelig Ret intet undtaget efter hendes Vilje alt det, som hendes Fader og hendes Søn hende undte og gav i deres levende Liv og i deres Testament«, tillige med hendes Morgengave i Sverige og Norge m. m.[1]. Hun har altså også i Danmark stået i et særligt Forhold til en Del af Riget; men hvilken det har været, turde være umuligt at afgøre[2], og det er måske overhovedet tvivlsomt, om her er Tale om større Len således som ved Morgengaverne eller blot om en Del af Kronens eget Jordegods.

Hvad Dronning Philippa angår, havde hun i Danmark haft Næsbyhoved »og de Len i Fyn liggende« samt Odense i Livgeding, men uden at hun udøvede nogen Myndighed derover. 1420 foretoges der imidlertid en Forandring heri, idet hun overdrog Kronen det nævnte Område; Bestemmelserne om, hvorledes hun skulde have Erstatning, er dog af mindre Interesse, idet det udtrykkelig fastsattes, at Kongen ligesom hidtil skulde have fuld Magt til at styre og råde over Livgedinget, så længe han levede[3], og Philippa døde som bekendt adskillige År, før Kong Erik blev afsat.

Anderledes blev Forholdet for Dronning Dorotheas Vedkom-

---

[1] Aarsberetn. II. 30 § 9. [2] Erslev, Dronn. Margr. S. 238, 480.

[3] SD. III Nr. 2792-93. Erik havde endogså i 1412 pantsat Roskilde Bisp Næsbyhoved og først 1419 fået det tilbage (ÆA. III. 344-45, I. 36; Jørgensen, Udsigt ov. de danske rigsarkivers hist. S. 199; jfr. DM. 5. R. III. 366), så at Philippa i 1420 med Ret kunde sige, at hun tilforn ikke var »nær så yderlig forvaret eller forset udi« sit Livgeding, som hun nu var blevet (SD., anf. St. S. 584).

mende. Christopher af Bayerns Morgengavebrev til hende af 1445 kendes endnu; det tilsagde hende i Danmark Lenene Haraldsborg og Skjoldenæs og Byerne Roskilde og Ringsted, i Sverige Örebro med Nerike og Vermland og i Norge Jemteland, således at hun skulde nyde alle Kronens Indtægter heraf, men uden at det bestemt kan ses, om dette skulde træde i Kraft, før hun blev Enke[1]. I alle Tilfælde fik hun dog, idet mindste under sit andet Ægteskab, en betydelig Indflydelse i sit Livgeding. Der kendes intet Morgengavebrev udstedt til hende af Christiern I på Gods i Danmark, men det må antages, at han har stadfæstet sin Forgængers Brev; det vides nemlig, at Christiern gjorde dette i Sverige, da han var blevet Konge dér[2], og det vilde også for Danmarks Vedkommende stemme med Dorotheas Optræden i de i Morgengavebrevet af 1445 nævnte danske Len. På den anden Side må det dog tilføjes, at man ser Dronningen stå i et særligt Forhold også til andre Dele af Danmark, som oftest uden at det kan oplyses, hvorfra et sådant Forhold har sin Oprindelse. Nærmest ligger det at antage, at det stammer fra en Panteret, som hun ved sin større Husholderiskhed kan have erhvervet af sin i Henseende til finansielle Evner meget dårlig udstyrede Ægtefælle; men i og for sig kan det ikke afvises som nogen absolut Umulighed, at også disse andre Landsdele kunde henhøre under Christierns Morgengave til hende[3]. Og omvendt er det jo heller ikke helt udelukket, at den Myndighed, som Dorothea i Christierns Levetid udøver i de i Brevet af 1445 nævnte Len, skriver sig fra en Ret, som hun kunde have erhvervet over dem uafhængig af, at de var hendes Livgeding. Særlig sandsynlige forekommer disse to sidste Antagelser ganske vist ikke, men de frembringer dog en uheldig Usikkerhed, når det drejer sig om at fastslå Dronningens Myndighed i Livgedinget.

Så vidt det kan ses, har Dronning Dorothea allerede i Christiern I.s Tid haft Styrelsen af Skjoldenæs[4]; og at hun på den Tid var i Besiddelse af Haraldsborg, fremgår tydelig af, at Lensmændene

[1] DN. VII Nr. 426. [2] DCP. Nr. 74.

[3] (Svaning), Chronicon sive hist. Joannis regis Daniæ Bl. S 2 a nævner Kallundborg som hendes Morgengave; Hvitf. V. 17 (Folioudg. S. 848) anfører ved hendes Giftermål med Christiern I. at hun fik Kallundborg og Samsø som Livgeding.

[4] RA., Ringsted H. 100 (1469 $^{18}/_{1}$). RA., Voldborg H. 27 (1459 $^{19}/_{9}$) angår vel også Tilliggende til Skjoldenæs snarere end til Haraldsborg.

dér betegnes som hendes Embedsmænd[1]. Fremdeles er det i 1476 hende og ikke Kongen, der som Følge af en af Borgerne i Roskilde forebragt Klage pålægger Beboerne af Spitalsbjærg (St. Jørgensbjærg) at skatte og skylde med Roskildes øvrige Indbyggere[2]; derimod er det Kongen, der udfærdiger de egentlige Privilegier for Roskilde både før og efter 1481[3]. Sit norske Livgeding Jemteland har Dorothea ligeledes styret, medens hendes Ægtefælle levede[4]. At hun også allerede da har oppebåret Indtægterne af de nævnte Besiddelser i Danmark, siges vel ikke udtrykkelig; men det må anses for det rimeligste, at det var af den Grund, at hun havde Lenene at styre, ligesom også Analogien fra Dronning Christines Tid (som vi snart kommer tilbage til) taler derfor. Af Jemteland oppebar hun i alt Fald Indtægten før 1481[5]; og da hun havde mistet sit svenske Livgeding ved Svenskernes Rejsning mod hendes Ægtefælle, gjorde hun allerede før 1481 Fordring på Indtægterne af det[6]; men ganske vist kunde det jo være som Christopher af Bayerns Enke (idet hans Morgengavebrev kunde anses for at være trådt i Kraft igen ved Christiern I.s Afsættelse) snarere end som Christierns Hustru, at hun rejste dette Krav.

De Rettigheder, som Dronning Dorothea havde i Livgedinget før 1481, må hun efter Sagens Natur antages at have haft i mindst samme Omfang efter 1481. Om hendes Forhold til Skjoldenæs vides dog intet efter dette År; derimod har hun stadig haft Styrelsen af Haraldsborg[7]. Hvem der har udstedt Lensbrevene på Liv-

[1] Således Johan Fikkesen 1473 og 1475 (RA., Gudme H. 2; RA., LD. 1475 13/4) og Hans Keldssøn 1480 (Rørdam, Kjøbenhavns Kirker og Klostere, Till. Nr. 57 S. 77-78).

[2] RA., Danske Kanc., Kopi indsendt 1648 af Priv. for Roskilde 1476 15/2. Allerede 1456 erhverver hun Grundejendom i Byen (RA., Roskilde 98. 99; jfr. ÆA. IV. 7).

[3] RA., Danske Kanc., Kopi indsendt 1648 af Priv. 1451 21/4. Rosenvinge. Love V. 198-201 (1455, 1472 og 1486).

[4] DN. III Nr. 907, XIV Nr. 112.

[5] Se Udtrykket »os og Kronen« i de 2 i foregående Note nævnte Breve.

[6] Se f. Eks. Aarsberetn. II. 49 § 9. Hadorph II. 322 § 9.

[7] 1487 ligger hun i Strid med Roskilde Bisp om Omfanget af Kirkens Fjerding i Roskilde By og af de Rettigheder, Bispen har i denne Fjerding (DM. 5. R. III. 360); og 1489 bortfæster hun Jord, der ligger til Haraldsborg (RA., Roskilde 142; jfr. ÆA. IV. 7). Jfr. også RA., Roskilde 226 (1495).

gedingets Len før 1481, kan ikke oplyses, men efter 1481 har det sikkert været Dorothea; i alt Fald er det hende selv, der bortforlener Jemteland i 1495 for Kong Hans's »Bøn og Skrivelse Skyld«[1].

Som nævnt forekommer Dorothea imidlertid også i en nærmere Forbindelse med andre Dele af Riget, der ikke anføres i Christophers Morgengavebrev. Hun har haft Abrahamstrup[2] og Kallundborg[3] i Besiddelse, hvad der dog for disse to Lens Vedkommende med Sikkerhed først kan påvises efter Christiern I.s Død. Over Lolland eller i alt Fald en Del deraf har hun derimod allerede tidligere haft en særlig Myndighed, så vidt det kan ses, ifølge Panteret[4]; men Omfanget af denne Myndighed kan næppe angives med Sikkerhed[5]. Det Sted, hvor man for det her omhandlede Tidsrum finder det største Antal Breve vedrørende Lolland samlede, er en Registratur over Maribo Klosters Arkiv[6], som imidlertid uheldigvis er så summarisk affattet, at en Benyttelse af den kun giver et tarveligt Udbytte. Så meget ser man dog ved en Gennemgang af Re-

---

[1] DN. II Nr. 984. Jemtelands Privilegier stadfæstes derimod af Kong Hans selv 1486 (Saml. til Det Norske Folks Sprog og Hist. I. 43-44).

[2] Ann. f. nord. Oldkyndigh. og Hist. 1855 S. 34-36 (man kan dog ikke slutte, at Dronningen allerede 1471 havde Abrahamstrup, blot fordi hun i det dér aftrykte Brev kalder Gården curia nostra; thi hun bruger ofte Ordet »vor« om Steder, der i Virkeligheden hørte under Kongen. særlig når denne var fraværende), 38.

[3] Hans Navl er Dorotheas Embedsmand her 1483 (Sjællandske Provinsark., Kallundborg Bys Pergamentsbreve) og 1486 (SRA., Pergamentsbref rörande Danmark); ligeså Jep Lang 1490 (DM. 3. R. III. 226) og 1493 (Sjællandske Provinsark., anf. St.). Jfr. DN. II Nr. 984 og her ovfr. S. 14[3]). Derimod udsteder Hans et Privilegium for Kallundborg By 1495 $^{10}/_{3}$ (Sjællandske Provinsark., anf. St.).

[4] 1473 nævner Kongen de Panter, som Johan Oxe tidligere havde af Kronen i Lolland og Falster, men som Dorothea nu har i Værge (RA.. PSPerg., Oxe). Og når det 1495 loves Hertug Frederik, at han som Erstatning for sin Ret i de Panter. som Dronning Dorothea havde af Christiern I, eventuelt skal have Ålholm og Ravnsborg som Pantelen (RA., Gemeinsch. Arch. XXXII. Indløste Obligat. XV, G 41), kunde dette jo også tyde på, at Enkedronningen selv havde de anførte Len i Pant.

[5] En Del af de Breve, hun har udstedt angående Lolland, skyldes sikkert kun hendes Førelse af Regeringen over det hele Rige under Christierns Fraværelse (se således Thiset, Fru Eline Gøyes Jordebog S. 104).

[6] ÆA. III. 251-312.

gistraturen, at den både før og efter 1481 indeholder langt flere Breve udstedte af Kongen end af Dorothea; ganske vist kan det gennem de korte Referater skimtes, at en Del af de Breve, der fremtræder som udstedte af Kongen, i Virkeligheden hidrører fra Rigskansleren, og andre af Brevene er egentlige Privilegier, hvis Udstedelse Kongemagten øjensynlig endnu ikke har været tilbøjelig til at overlade andre[1]; men selv når man fraregner disse Arter af Breve, lykkes det alligevel ikke af de korte Brevudtog i Registraturen at få noget klart Overblik over Forholdet mellem Kongens og Dronningens Myndighed på Øen. Af Falster har Dorothea i det mindste haft en Del allerede i Christiern I.s Tid[2], men det er dog først efter hans Død, at Lensmanden på Nykøbing kaldes hendes Embedsmand[3].

Når vi fra Dronning Dorothea vender os til Dronning Christine for at undersøge hendes Myndighed over sit Livgeding, møder der os den Vanskelighed, at man ikke kender noget Morgengavebrev til hende som dansk Dronning[4]; derimod har hun ifølge sit svenske Morgengavebrev (af 1499) skullet have Indtægterne og Styrelsen af den hende i Sverige tillagte Morgengave allerede, medens Kong Hans levede[5]. For Danmarks Vedkommende er der fra Begyndel-

[1] Jfr. ovfr. S. 15, 16[1]). [2] Se S. 16[4]).

[3] Således 1489 (AM. DD. VI. 33) og 1492 (RA., Sønder H. Falster 1); se også RA., TSPap.. Odense 1511 $^{2}/_{9}$ Bl. 3 a, hvor Dronning Dorotheas Tid modsættes Tiden, siden hans Nåde (ɔ: Kong Hans) fik Slottet (Nykøbing). — I Norge har Dorothea som Enke haft Indtægten af Viken (DN. II Nr. 948), som heller ikke var nævnt i Christopher af Bayerns Morgengavebrev til hende.

[4] I et af hendes Fader om hendes Giftermål udstedt Dokument udtales dog, at hun i Livgeding skal have en årlig Indtægt af 4000 Gylden, (hvad der udgjorde $^{1}/_{5}$ af den Sum, hun medbragte som Medgift), og desuden en Morgengave, hvis Størrelse det synes overladt til Brudgommen at fastsætte (DCP. Nr. 220, hvor dog Bestemmelserne om Morgengaven S. 336 er vanskelige at forstå, og hvor der gøres en Forskel på Livgeding og Morgengave, som ellers næppe kan påvises i Tiden). Under Christiern II erklærer derimod Christine selv, at der blev tilsikret hende for Kong Hans's Levetid en årlig Indtægt af $^{1}/_{10}$ af den Sum, hun havde fået i Medgift (Allen II. 110 efter RA., Reg. 10, Ægteskabssager Nr. 16 b, B).

[5] Rydberg III. 703, jfr. sstds. S. 703-4. Kalmar-Dommen af 1505 tillægger hende derfor også straks Besiddelsen af det omhandlede Gods (sstds. Nr. 569 a S. 510-11).

sen af Christiern II.s Tid bevaret en Optegnelse om, hvilke Len hun skulde »beholde« indtil Mortensdag 1514; det var: Næsbyhoved, Tranekær, Rugård, Rugsø Herred og Hids Herred med al kongelig Ret; Byskat og Told af Kolding, Ribe og Varde; Byskat og Sagefald af Randers samt en Laksegård ved Randers; fremdeles Viborg, Odense, Svendborg, Bogense, Kerteminde og Nykøbing på Mors med al kongelig Ret, og endelig Tolden i Assens[1]. Da der udtrykkelig fastsættes en så kort Tid, hvori Dronningen skulde beholde alle disse Len, må man imidlertid gå ud fra, at de har omfattet mere end det egentlige Livgeding; men af hvilken Grund hun da har skullet »beholde« dem, vides ikke, ligesom man heller ikke finder hende i Forhold til hele det angivne store Område under Kong Hans's Regering, hvad man dog skulde formode efter Udtrykket »beholde«. Om Christines Myndighed over de Landsdele, som hun havde at bestyre, er vi for Slutningen af hendes Ægtefælles Levetid forholdsvis vel underrettede, hovedsagelig gennem en Brevbog, der omfatter Tiden 1504—11[2]. Det ses her, at Dronningen allerede dengang selv oppebærer Indtægterne af Næsbyhoved[3] og Tranekær[4] Len og af Tolden i Assens[5], Kolding[6] og Ribe[7]; og hun viser sig udrustet med en betydelig Magtfylde i de nævnte Len: hun udfærdiger Oprejsningsbrev for Folk, at de må stå i Lov og Tog med Dannemænd[8], og udsteder selv Lensbrev på Næsbyhoved[9] og Brev til Kronens Bryder på Langeland med Fastsættelse af deres Gæsteripligt[10]. Men hverken Brevbogen eller Dronningens Regnskaber, hvoraf der er bevaret adskillige fra Kong Hans's Tid, nævner, at hun har Indtægter af andre Len og Købstæder end de nys anførte[11], med mindre hertil måske endnu kommer Hagenskov[12]; og

[1] SS. II. 1. H. S. 104. [2] Trykt DM. 4. R. V. 82-95.
[3] Sstds. S. 82 (fra 1500 $^{1}/_{5}$), 84. 88. 92. 94-95. Jfr. RA., DKH., Fasc. 2. B Dronn. Christine Nr. 20-21.
[4] DM. 4. R. V. 84, 86-94.
[5] Sstds. S. 83 (fra 1503 $^{8}/_{9}$), 89-91. 93, 94.
[6] Sstds. S. 83, 84 (fra 1499 $^{23}/_{12}$), 85, 86, 89-94. Jfr. RA., DKH., Fasc. 2, B Dronn. Christine Nr. 14 (1502 $^{22}/_{9}$).
[7] DM. 4. R. V. 83, 85, 89, 91-92. [8] Sstds. S. 83.
[9] Sstds. S. 85. [10] Sstds. S. 88-89.
[11] Når det i RA., Dronn. Christines Regnskabsbog VI (1510-13) Bl. 2b anføres, at Dronningen 1510 oppebar Rudkøbing Byskat, er noget sådant jo en ret naturlig Følge af hendes Forhold til Tranekær Len.
[12] Af et Brev i DM. 4. R. V. 83 synes det at fremgå, at Christine tillige

det bliver således højst usandsynligt, at hun overhovedet nogen Sinde i Kong Hans's Tid har haft samtlige de Len og Indtægter, som hun efter Bestemmelsen 1513 foreløbig skulde »beholde«[1]. Ja hun har åbenbart ikke engang under hele sin Ægtefælles Regering haft den Myndighed og de Indtægter, som hun er i Besiddelse af i Brevbogen; der er bevaret et Lensbrev på Næsbyhoved fra 1484, som er udstedt af Kongen selv og tydelig viser, at denne også selv skal oppebære Indtægterne af Lenet[2]. Det synes således, at der for Dronning Christines Vedkommende i højere Grad end for Dronning Dorotheas er en Mulighed for, at den Magt, Dronningen udøver over Livgedinget i sin Ægtefælles Levetid, kunde skyldes en Ret, hun havde fået derover uafhængig af Morgengavebrevets Bestemmelser[3].

Efter 1513 har Dronning Christine naturligvis haft mindst lige så stor Myndighed over sit Livgeding som tidligere; ja måske har hendes Indflydelse endogså fået nogen Udvidelse[4]. Det er imidler-

har haft Styrelsen af dette Len (jfr. sstds. S. 85, hvor »Ackorp« sagtens er Akkerup i Båg Herred, og S. 94, hvor der nævnes et Eskelund, som ligeledes ligger i Båg Herred). I den samme Retning tyder også en Notits i et af Dronningens Regnskaber (RA., Dronn. Christines Regnskabsbog V (1505-9) Bl. 3 b). Arten af hendes Myndighed her er dog i så Fald uklar; i ethvert Tilfælde er det Kongen selv, der i 1507 kvitterer Hagenskov-Lensmanden Ebbe Strangessøns Enke for resterende Afgift af Lenet (RA., PSPap., Ebbe Strangessøn 1507 $^{1}/_{6}$).

[1] At Indtægterne af Randers By i Hans's Tid indbetaltes til Kongen og ikke til Dronningen, fremgår af DM. 4. R. I. 172 og af RA., LD. 1485 $^{23}/_{2}$, 1486 $^{24}/_{4}$, 1487 $^{16}/_{8}$, 1488 $^{16}/_{11}$, 1489 $^{31}/_{10}$, 1494 $^{9}/_{2}$.

[2] RA., Odense H. 6. Niels Anderssøn (Passov) betegnes endnu 1497 $^{17}/_{6}$ udtrykkelig som Kong Hans's Embedsmand på Næsbyhoved (RA., Ø.-Flakkebjærg H. 73), medens Otte Porsfeldt har aflagt Regnskab af Lenet til Dronningen i alt Fald for Tiden fra 1500 $^{1}/_{5}$ (DM. 4. R. V. 82). — For Tranekærs Vedkommende kunde man fristes til at sætte Tiden for Dronningens Overtagelse af dette Lens Styrelse til 1496-98 (sammenhold de 2 Breve i RA., TSC, Fyns Bispeark. 1496 $^{19}/_{1}$ og sstds., Svendborg Bys Ark. 1498 $^{16}/_{4}$); men noget sikkert kan der dog langtfra siges herom. — Om Ribe-Tolden udtaler Christine i 1481 efter Christiern I.s Død, at hun ikke har fået den, da den er pantsat Byens Biskop (Publicat. aus den Preusz. Staatsarch. LXXI. 75).

[3] Skulde det tyde herpå, når det i en noget yngre Optegnelse om de danske Len hedder, at Næsbyhoved var Pant under Kong Hans (NDM. VI. 317)?

[4] Der findes i RA., Danske Kanc., en Kopi indsendt 1648 af et udfør-

tid vanskeligt at komme til Klarhed herover; thi dels er det vel ikke sikkert, at hun altid i Breve, som hendes Søn har givet sit Samtykke til, omtaler dette Samtykke[1], og dels vil det jo, når Christiern II stadfæster et af Moderen allerede udstedt Brev, være tilfældigt, om bægge disse Breve er bevarede, eller om han nævner Moderens Brev[2].

Som det vil ses af det anførte, har af det 15. Århundredes tre med danske Konger gifte Dronninger de to sidste i alt Fald til visse Tider udøvet en omfattende Myndighed i ikke helt ubetydelige Dele af Riget, så at Kongens Magt her har været meget væsentlig indskrænket; men nogen nøjagtig Grænse mellem Kongens og Dronningens Myndighedsområde lader sig vanskelig drage, og heller ikke er det afgjort, om denne Dronningernes Indflydelse var en simpel Følge af deres Giftermål eller har haft andre Retskrav at støtte sig til.

Der kan endnu være Anledning til at omtale, at man i det 15. Århundrede også finder Tronfølgeren som Styrer af en bestemt Del af Riget i hans Faders Levetid. Den eneste af det 15. Århundredes Konger, som der i denne Sammenhæng kan blive Tale om, er ifølge Sagens Natur Hans. Det er nævnt, at han 1474 var i Norge som sin Faders Repræsentant[3]; men en mere varig Magt havde han i Christiern I.s senere Leveår på Fyn. Nyborg nævnes i denne

ligt, af Dronning Christine udstedt Privilegium for Bogense; det er i Afskriften dateret 1504 $^{18}/_{3}$, men gør efter den Måde, hvorpå det omtaler Kong Hans, snarest Indtryk af først at være udfærdiget efter hans Død. Derimod er det muligt, at Dronningen allerede 1510 har udstedt et Privilegium for Rudkøbing (Rasmussen, Oplysn. betræffende Rudkjøbing Kjøbstad S. 44, jfr. dog S. 54, hvor det måske er det samme Brev, der henføres til 1410). — At Christiern II dog også udsteder Privilegier for Købstæderne i Moderens Livgeding, ses af et Privilegium, han 1515 har givet Odense (SS. II. 2. H. S. 16-17).

[1] 1521 stadfæster hun med 3 Dages Meltemrum Privilegierne for 2 Lav i Odense; i det ene Brev nævner hun Christiern II.s Samtykke, i det andet derimod ikke (Fynske Aktstykk. II Nr. 47, I Nr. 29).

[2] Christiern II udsteder 1517 et Lensbrev på Rugård, som væsentlig kun er en Stadfæstelse af et Brev, Dronning Christine har udstedt et Par Måneder tidligere; men dette omtaler Kongen ikke (SS. II. 2. H. S. 29, Kong Fred. den Førstes danske Registr. S. 87[1])).

[3] Ovfr. S. 11. Senere var Skiens Syssel underlagt ham (DN. II Nr. 913).

Tid hyppig som hans Opholdssted[1], og han har åbenbart haft Styrelsen af Nyborg Len[2]. Men også Tranekær[3] og Næsbyhoved[4] stod under ham i disse År, og måske tillige Rugård, hvilket sidste dog er meget uvist[5]: over Indehaverne af andre fynske Len end de her nævnte omtales det derimod næppe, at han har haft nogen Myndighed før Christiern I.s Død. Hvad Omfanget af Hans's Magt på Fyn i dette Tidsrum angår, ser man ham udøve forskellige Regeringshandlinger og i 1480 endogså udfærdige et Privilegium for Svendborg[6]; men dette Privilegium er dog åbenbart ikke blevet anset for tilstrækkeligt, idet Christiern I samme År må stadfæste det[7]. Og også på andre Punkter fremtræder Christiern som den, der stadig har den overordnede Myndighed[8]; nogen virkelig Indskrænkning i Kongens Magt kan således ikke antages at være bevirket ved Hans's Styrelse på Fyn. Af ulige større Betydning var

[1] Således RA., Næsbyhoved 2 (1476 $^{24}/_{3}$); SRA., Pergamentsbref rörande Danmark 1476 $^{20}/_{11}$; RA., PSPap., Bent Bille 1477 $^{19}/_{9}$; Steinhausen, Deutsche Privatbriefe des Mittelalters I Nr. 294 S. 203 (1479 $^{19}/_{5}$): Fynske Aktstykk. I Nr. 66 S. 91 (1480 $^{22}/_{2}$). Jfr. DN. II Nr. 913.

[2] En Erik Christiernssøn, der er Husfoged på Nyborg 1479 $^{12}/_{4}$ (RA., PSPap., Bent Bille), er sikkert identisk med en Erik Christiernssøn, der 1482 nævnes som forhenværende Foged i Skiens Syssel (DN. IX Nr. 386) og som sådan havde været i Hans's Tjeneste (jfr. S. 20[3]).

[3] 1477 $^{19}/_{9}$ omtaler Hans den Tid, han *havde* Tranekær i Værge (RA., PSPap., Bent Bille), og 1478 er det ham, hvem Bent Bille kvitterer for den Sum, hvorfor Philippus Axelssøn (Thott) havde haft Tranekær i Pant (DCP. Nr. 224; jfr. RA., PSPap., Bent Bille 1478 $^{20}/_{9}$).

[4] Se RA., Næsbyhoved 2 (1476 $^{24}/_{3}$). Niels Mogenssøn var Hans's Embedsmand på Næsbyhoved 1480 (Danske Kancelliregistr. 1535-1550 S. 464; Vedel Simonsen, Bidrag til Odense Byes Hist. II. 1. H. S. 11).

[5] Der kan næppe anføres andet som Vidnesbyrd herfor, end at der i et Brev af 1488 $^{2}/_{9}$ i RA., TSC, Fyns Bispeark. nævnes en Jes Mogenssøn som Foged på Rugård for 8 År siden, og at denne Jes Mogenssøn *måske* er identisk med den Niels Mogenssøn, der i 1480 var Hans's Embedsmand på Næsbyhoved (se foregående Note).

[6] Fynske Aktstykk. I Nr. 66.

[7] Sstds. Nr. 67, jfr. Nr. 71 S. 96. Et andet Brev af Hans med en derpå følgende Stadfæstelse af Christiern I nævnes ÆA. IV. 208-9 (hvor dog Året for Hans's Brev vistnok er angivet noget for tidligt).

[8] Således fælder Hans en Dom, der kun skal gælde, til Sagen kommer for Kong Christiern og Rigsrådet (RA., DSM. 1480 $^{8}/_{5}$); og Christiern selv udsteder for Hans's og dennes Hustrus Børns Skyld et Pantebrev på Gods, der sikkert lå inden for Næsbyhoved Lens Grænser (Danske Kancelliregistr. 1535-1550 S. 464).

den Myndighed, som Christiern II var i Besiddelse af i sin Faders Levetid; men da det aldeles overvejende var i Norge, at han udøvede den, og da de spredte Træk, der kan samles om hans Virksomhed i Danmark, ikke tyder på, at han selv i sine yngre År, inden han kom til Norge, har været særlig knyttet til nogen enkelt Del af Danmark, er der formentlig ingen Grund til at komme nærmere ind herpå.

FØRSTE BOG.

RIGSEMBEDSMÆNDENE SAMT GÆLDKEREN.

1. ALMINDELIGE BEMÆRKNINGER.

Efter at have betragtet den Indflydelse, som forskellige ekstraordinære Forhold kunde have med Hensyn til Kongens Myndighed, vender vi os til de Organer, hvorigennem Kongen under almindelige Omstændigheder udøvede sin Magt, og møder da her først de høje Embedsmænd, hvis Virksomhed i lige Grad omfattede hele Riget[1]. Fra først af havde disse kun været Hofembedsmænd, men efterhånden som de var kommet til at tage Del i Statens Styrelse, havde der uddannet sig en Praksis, der til en vis Grad tildelte hver enkelt af dem sit Myndighedsområde. Det er dog gennemgående meget vanskeligt at angive bestemte Grænser mellem de forskellige Embeder. Når det som her er et helt Århundrede, Talen drejer sig om, må der naturligvis i så langt et Tidsrum foregå en Udvikling, så at Forholdene ikke kunde være de samme ved dets Slutning som ved dets Begyndelse. Men desuden havde Tiden overhovedet endnu ikke uddannet tilstrækkelig faste Former for Administrationen, så at Grænserne i mange Tilfælde har været flydende; alene det, at et Embede i en Årrække ikke blev besat, måtte jo naturlig have Indflydelse på Arten af de Forretninger, der var henlagte under de andre. *Nogen* Afgrænsning mellem de forskellige Embeder må der dog have været i det 15. Århundrede, men når

[1] Over Indehaverne så vel af Rigsembederne som af Embederne ved Landstingene i Tiden 1375-1513 findes meddelt en Fortegnelse i Tillægget nedfr., hvortil herved i Almindelighed henvises, for så vidt de nævnte Stillingers Personalhistorie angår.

Spørgsmålet bliver om at fastslå denne Afgrænsning, må det siges, at vi på Grund af vort mangelfulde Kendskab til Tiden gennemgående er uheldig stillede. Der er 2 forskellige Veje, man kunde gå for at søge Spørgsmålet besvaret, men ingen af dem fører til Målet. Den ene består i at undersøge de Bestemmelser, som Lovgivningen, nærmest Håndfæstninger og unionelle Overenskomster, indeholder om de forskellige Embeders Myndighedsområde; men det er ikke mange Oplysninger, som kan hentes herfra, når det kun er Danmarks Embedsmænd, Talen er om. Og hertil kommer yderligere, at det Aktstykke, som for det her omhandlede Spørgsmål vilde have den største Interesse, nemlig Unionsudkastet af 1436, aldrig blev andet end et Udkast, så at dets Bestemmelser ingen praktisk Betydning fik; tilmed er det efter den nyeste Opfattelse[1] et Værk af en Enkeltmand, den til Norden indvandrede Tysker Hans Krøpelin, i hvilket Tilfælde dets statsretlige Betydning altså vil være endnu mindre end hidtil antsget. Ad denne Vej når man således ikke synderlig langt; en Del videre fører dog den anden, som går ud på at danne sig et Billede af de forskellige Embedsmænds Virksomhed gennem de spredte Oplysninger herom, der lejlighedsvis kan indeholdes i samtlige de fra Tiden opbevarede Aktstykker. Imidlertid indeholder den sidstnævnte Fremgangsmåde en betydelig Fare, idet man aldrig kan være helt sikker på, hvor vedkommende Embedsmand virkelig optræder i Embeds Medfør, og hvor han udfører Hverv, som kun er overdragne ham på Grund af hans personlige Egenskaber eller af en eller anden tilfældig Arsag. Når således Marsken Claus Rønnov hyppig anvendes som Underhandler med fremmede Magter, medens Hofmesteren Poul Laxmand senere nævnes som Medanfører på det mislykkede Tog til Stockholm 1502, vilde det selvfølgelig i disse Tilfælde være lige urigtigt at tro, at Marsken som sådan har haft at gøre med Forhandlingerne med Udlandet, og at Hofmesteren som sådan har haft nogen militær Myndighed i Krigstilfælde.

I en Erklæring af Rigsrådet fra Kong Olufs Tid anføres af høje Embedsmænd Drosten, Marsken, Gældkeren eller præfectus Scaniæ[2]

[1] Se Erslev i HT. 7. R. III. 81-98.

[2] Skønt denne kun var knyttet til et enkelt »Land« i Modsætning til de andre nævnte, vil det dog formentlig på Grund af hans Embedes Karakter være rettest at omtale ham her sammen med Rigsembedsmændene.

og Kansleren, hver især med en kort Angivelse af deres Embedsvirksomhed[1]; men desuden forekommer der under den samme Konge en Hofmester, en Kammermester og en Justitiarius, og når disse ikke medtages i hin Erklæring, må Grunden vel være, at deres Stillinger ikke er blevet ansete for betydelige nok dertil. Ved Udgangen af det 15. Århundrede var der imidlertid indtrådt væsentlige Forandringer med Hensyn til de nævnte Embeder; således var Drosten helt forsvunden, og i hans Sted var Hofmesteren trådt som Rigets fornemste Embedsmand; Gældkernavnet forekom vel endnu, men meget sjældent, og om et egentligt Gældkerembede kan der næppe mere tales.

Rigsembedsmændene udnævntes naturligvis af Kongen; men alligevel kunde de vigtigste af dem, navnlig når deres Embeder havde bestået i længere Tid, så at der dog i det væsentlige havde uddannet sig en Tradition for, hvilke Forretninger der henlå under dem, udøve en Indflydelse, som ikke altid måtte være Kongemagten behagelig. Man ser da også, hvorledes det kraftige Kongedømme, som Dronning Margrethe så stærkt udviklede på det af Faderen givne Grundlag, og som Erik af Pommern søgte at hævde i sin Plejemoders Ånd, vidste at løse denne Vanskelighed ved simpelt hen at undlade at besætte de fornemste af de høje Embeder. Efter at Marsken Evert Moltke og Drosten Henning Podebusk, der havde beklædt deres Embeder under Kong Olufs Regering, var døde, den første vistnok 1380 eller 1381 og den anden 1387 eller 1388[2], høres der intet om Udnævnelse af nogen ny Marsk eller Drost, og disse to Embeder henstod ubesatte så vel i Dronning Margrethes Tid som under hele Erik af Pommerns Regering. Ja Tuve Galen, der fra Begyndelsen af Olufs Regering havde været Gældker i Skåne, er vistnok endogså blevet afsat som sådan af Dronning Margrethe (omtrent 1383), og hverken Dronningen eller hendes nærmeste Efterfølgere vides at have udnævnt en ny Gældker.

Der lader sig ikke påvise nogen bestemt anden Embedsmand, som har overtaget Marskens Forretninger i de omtrent 60 År, der

---

[1] Aarsberetn. V. 51-52.

[2] I hvor høj Grad Henning Podebusks Hustru har været opfyldt af Forestillingen om sin Ægtefælles høje Værdighed, turde fremgå af Titlen »Dacie dapifera dicta drostinne«, som hun benytter engang i sin Enkestand (RDRDM. II Nr. 3670).

hengik indtil Embedets Genoplivelse under Christopher af Bayern. Hvad derimod Drosten angår, hvis Embede jo stadig forblev ophævet, har Margrethe øjensynlig i hans Sted anvendt forskellige lavere Embedsmænd, hvis Stillinger endnu væsentlig kun var Hofstillinger, og som foreløbig ikke kunde tænke på at måle sig med Drosten i Anseelse eller optræde med hans Autoritet over for Kongen, bl. a af den simple Grund, at det selvfølgelig ikke var én Mand, til hvem Drostens hele Myndighedsområde overdroges. Men naturligvis måtte de Embedsmænd, der således afløste Drosten, derigennem få forøget Indflydelse, og særlig gjaldt dette om en af dem, Hofmesteren, der snart blev den øverste verdslige Embedsmand; også Kammermesterens Betydning er sikkert stegen ved Afskaffelsen af Drostembedet, men der nævnes dog efter Henning Podebusks Død i Margrethes Levetid ingen Embedsmand med Titlen Kammermester, hvorimod man møder Betegnelsen på ny under Erik af Pommerns Eneregering[1].

Det var imidlertid ikke blot i Danmark, men også i Norge og Sverige, at Margrethe og efter hende Erik af Pommern så vidt muligt undlod at besætte de høje Embeder, for at ikke disses Indehavere skulde virke hemmende over for de Mål, som Kongemagten havde sat sig[2]. Og når den faktiske Ophævelse af flere af de danske Rigsembeder har været alt andet end velset blandt Stormændene i Danmark — Rigsrådet anfører, at det gentagne Gange, men forgæves, har bedet Erik af Pommern om at indsætte en Drost og en Marsk[3] —, gjaldt det samme naturligvis i endnu højere Grad om Nordmændenes og Svenskernes Stemning over for Afskaffelsen af deres Embeder. I de 2 andre Riger blev Følgen jo nemlig ikke blot ligesom i Danmark en Forøgelse af Kongens Myndighed, men tillige, at denne forøgede Myndighed udøvedes enten fra Udlandet eller i bedste Fald, under Kongens Ophold i vedkommende Rige, hovedsagelig af hans Hofembedsmænd og nærmere Omgivelser, blandt hvilke der sjælden fandtes nogen Nordmand eller Svensk, men derimod så mange flere Danske og til Dels også Tyske. Da

[1] Om Margrethes Forhold over for de høje Embedsmænd se Erslev. Dronn. Margr. S. 244-46. 481, og specielt om Tuve Galen sstds. S. 86-87, 459.
[2] Jfr. Erslev. anf. St. S. 246-49.
[3] Anna Hude, Aktstykk. vedr. Er. af Pommerns Afsætt. Nr. 4 S. 20.

derfor Misfornøjelsen med Erik af Pommerns Styrelse begynder at komme til Orde, fremtræder også Kravet om, at Rigsembederne skal besættes på ny; det hedder herom i Unionsudkastet af 1436, der jo efter Bestemmelsen skulde have haft Gyldighed for alle 3 Riger, at Kongen i hvert Rige skal have en Drost, en Marsk, en Hofmester, en øverste Kansler og en Gårdskansler[1].

Dette Udkast fik imidlertid som bekendt aldrig Lovskraft, og om end Erik af Pommern i 1435 havde måttet indsætte en Drost og en Marsk i Sverige, gjorde han intet tilsvarende i Danmark; men efter at han i 1439 var blevet afsat af de danske Stormænd, blev der af hans Efterfølger Christopher af Bayern også i Danmark på ny udnævnt en Marsk. Drostembedet forblev derimod afskaffet, men de Embeder, der i Danmark overhovedet vedblev at bestå, finder man herefter, så vidt det kan ses, i et længere Tidsrum ret regelmæssig besatte, både under Christopher af Bayerns, Christiern I.s og det meste af Kong Hans's Regering; en Undtagelse danner dog Kammermesterembedet, om hvis Besættelse der allerede i Christiern I.s senere Tid kun vides meget lidt. For de øvriges Vedkommende er der ganske vist i den 2. Halvdel af det 15. Århundrede Perioder, hvor der ingen Indehaver kan påvises snart af det ene og snart af det sandet Embede; men ganske bortset fra, at dette sikkert i adskillige Tilfælde alene bør tilskrives vor mangelfulde Viden, er de Mellemrum, hvori der savnes Oplysning om, at et af Embederne har været besat, i Regelen ikke af synderlig lang Varighed, så at det i alt Fald vanskelig kan antages, at en sådan Vakance skulde skyldes en bevidst Stræben fra Kongedømmets Side efter at udvide sin Magt.

Anderledes bliver Forholdet derimod i Kong Hans's senere Regeringsår. Efter Poul Laxmands Drab 1502 besættes Hofmesterembedet ikke igen, og efter Eskil Gøyes Død 1506 forekommer der ikke mere nogen egentlig Marsk; Kongen må således, formodentlig under Indtrykket af Poul Laxmands formentlige Forræderi, være vendt tilbage til Dronning Margrethes Politik at lade de høje Embeder stå ubesatte for så meget lettere at kunne følge sin egen Vilje i Rigets Styrelse. Mærkelig nok omtales denne Sag dog ikke i de Klager over Kongens Regering, som efter hans Død fremkom både fra Rigsrådets og den menige Adels Side[2], og det endskønt hans

[1] Aarsberetn. II. 33-34. [2] Se Klagerne hos Allen II. 586-92.

Håndfæstning udtrykkelig havde fastsat, at han skulde have »indenlandske *Hofmestre*, Kanslere og alle andre Embedsmænd og Hofsinder, som vor Gård daglig forestå og efterfølge«[1]. Det skulde således næsten antages, at Adelen ikke har følt sig særlig brøstholden ved Kongens Undladelse af at besætte de nævnte Embeder; men på den anden Side må det dog anføres, at man finder både en Hofmester og en Marsk nævnte igen i Begyndelsen af Christiern II.s Regering[2].

Hvad Kongens Ret til frit at udnævne Rigsembedsmændene angår, kan nævnes, at der efterhånden i bestemtere Form fastsattes Indskrænkninger heri ved Forskrifterne om, at Embedsmændene i hvert af Rigerne skulde tilhøre dette Riges indfødte Mænd. Der synes dog ingen Grund at være til her at gå nærmere ind på disse Forskrifter, da de selvfølgelig først og fremmest skyldtes Nordmændenes og Svenskernes Misfornøjelse med Danskes Indtrængen i Norge og Sverige, medens der ikke var nogen som helst Sandsynlighed for, at Unionskongerne skulde ansætte Nordmænd eller Svenskere i Danmark[3]. En Indskrænkning af anden Art med Hensyn til Kongens Frihed til at besætte Rigsembederne indeholdt Unionsudkastet af 1436, idet det om Drosten og Marsken (men derimod ikke om de andre Embedsmænd, det omtalte) fastsatte, at man til deres Embeder skulde tage dem, »som der er da bedst falden (ɔ: skikket) til efter Rigens Råds Råd«[4]. Som anført, fik Udkastet imidlertid aldrig praktisk Betydning, og Christiern I.s Håndfæstning udtalte om det pågældende Spørgsmål blot i al Almindelighed, at Kongen skulde holde og regere sin Gård og Stat efter Rigens Råds Råd[5], hvad der jo ikke med Nødvendighed behøvede at forstås, som om Rigsrådets Samtykke udkrævedes også til de høje Embeders Besættelse; Hans's Håndfæstning indeholder da heller ingen Indskrænkning i Kongens Ret til at udnævne, hvem han vilde, til disse Poster.

Heller ikke var det i det 15. Århundrede påbudt, at de høje Embedsmænd skulde tilhøre en bestemt Stand. Christiern II.s

[1] Aarsberetn. II. 53 § 30. Hadorph II. 327-28 § 29.
[2] Niels Erikssøn (Rosenkrantz), der havde været Hofmester hos Christiern II allerede før 1513, forekommer i den samme Stilling efter hans Tronbestigelse (jfr. Listerne i Tillægget nedfr.); om Mogens Gøye som Marsk under Christiern II se Heise, Fam. Rosenkrantz's Hist. II. 70-71.
[3] Jfr. i det hele om Indfødsretten i Unionstiden Aschehoug S. 208-15.
[4] Aarsberetn. II. 33. [5] Sstds. S. 44 § 9.

Håndfæstning er den første, som i ganske klare Ord forbeholder Slotte, Len og Landsting for Rigens Ædlinge[1], men den har ingen tilsvarende Bestemmelse vedrørende Rigsembederne; for disses Vedkommende må man gå helt ned til Frederik II.s Håndfæstning for at finde en bestemt Forskrift om, at Rigens Hofmester, Kongens Kansler og Rigens Marsk skal være »fødte danske Mænd af Adel«[2]. Men selv om der i det 15. Århundrede intet positivt Lovbud fandtes om, at de høje Embeder skulde beklædes af adelige, kunde det jo godt være, at man i Praksis havde fulgt en sådan Regel. Dette gælder da i Virkeligheden også for Gældkerens Vedkommende, (hvis man overhovedet kan betragte hans Embede som eksisterende i det her omhandlede Tidsrum), samt med Hensyn til to af de tre, der anføres i Håndfæstningen af 1559, nemlig Hofmesteren og Marsken. Det tredje Embede, Kongens Kanslers, beklædtes derimod i det 15. Århundrede af gejstlige, og om flere af disse vides det, at de var uadelige. Og hvad de i Håndfæstningen af 1559 ikke nævnte Embeder angår, finder man i det 15. Århundrede i alt Fald én uadelig Kammermester, medens der blandt Rigens Kanslere forekommer én, som ganske vist var adelig, men ikke adelig født.

I Danmark må det altså siges, at der i det 15. Århundrede i det hele ikke var gjort nogen Indskrænkning i Kongens Valgfrihed ved de høje Embeders Besættelse. En Nuance stærkere finder man en Indskrænkning med Hensyn til Samtykke fra Rigsrådets Side pointeret for Norges Vedkommende i Christiern I.s og Karl Knutssons norske Håndfæstninger[3], om end Udtrykkene også her er alt andet end klare. I Sverige bestemte derimod allerede Christopher af Bayerns Håndfæstning, at de høje Embedsmænd skulde være sådanne, som vort Råd i Sverige tykker dertil bedst »befalne warde«[4];

[1] Sstds. S. 61 § 27.

[2] Sstds. S. 100 § 45. Kilden til denne Bestemmelse er Recessen af 1536, der imidlertid endnu ikke har de 2 Ord »af Adel«, som det her kommer an på (Rosenvinge, Love IV. 166-67).

[3] Christiern I lover, når han kommer i Norges Rige, at »regere vor Gård af Embedsmænd med Norges indfødte Mænd efter Norges Rads Råd« (Hvitf. V. 10, Folioudg. S. 846); Karl Knutsson vil i Norge »styre vor Gård med Embedsmænd, som er Hofmester, Kansler, Køgemester, Fodermarsk og alle andre med Norges indfødte Mænd efter Norges Råds Råd« (DN. VI Nr. 531 S. 560).

[4] Hadorph II. 146 § 5.

og Christiern I.s Løfte til Svenskerne af 1476 fastsatte ligeledes, at både Drost, Marsk og Kammermester skulde vælges efter Rigsrådets Råd[1].

Medens det 15. Århundredes Rigsembeder fra først af havde været Hofembeder, finder man naturligvis også i den angivne Tid rene Hofembeder, af hvilke de væsentligste var Køgemesterens, Skænkens og Fodermarskens. Der vil nedenfor blive Lejlighed til at komme lidt nærmere ind på Fodermarskstillingen som Følge af dens Forhold til det egentlige Marskembede; hvad derimod Køgemesteren og Skænken angår, er deres Poster uden Betydning for den her foreliggende Opgave, og de kan derfor forbigås, så meget mere som man kun véd yderst lidt om Embederne, når undtages, at der af og til nævnes forskellige Indehavere af dem[2].

---

[1] Sstds. S. 297 § 7, 298 § 10.

[2] Af Køgemestre er fundet nævnt: Mikkel Rud 1387 $^{3}/_{8}$ (Voigt, Cod. Dipl. Prussicus V Nr. 128 S. 172), Anders Olufssøn (Saltensee med 2 Hjortevier) af Tystofte 1403 $^{18}/_{6}$ (SD. I Nr. 348 S. 264, Nr. 349 S. 265), Claus Skinkel 1407 $^{2}/_{3}$ (MP. Nr. 197 S. 311, hvor han modtager Skøde på Dronningens Vegne), Anders Erikssøn 1439 $^{25}/_{7}$ (hos Erik af Pommern; Anna Hude, Aktstykk. vedr. Er. af Pommerns Afsætt. Nr. 5 S. 22, Nr. 6 S. 38) og Eggert Frille 1445 Septbr. (RA., Brandenburg 6 a). (Om Embcdet i en senere Tid jfr. Instrukserne i NDM. I. 308-10 og DM. 3. R. I. 158-59.) Hvad Slesvig og Holsten angår, lovede Christiern I i 1460 at have indfødte som Køgemester og Skænk i disse Lande (Reg. Chr. I Nr. 18 S. 30). Nordmanden Eindrid Erlendssøn var Erik af Pommerns Køgemester c. 1404 (DN. XI Nr. 110 S. 97), ligesom Embedet nævnes i Karl Knutssons norske Handfæstning af 1449, formodentlig dog uden den Gang at være besat (sstds. VI Nr. 531 S. 560); i Sverige omtales Køgemesterposten både i Christopher af Bayerns Håndfæstning af 1441 og i Christiern I.s Løfte til Svenskerne af 1476 som et af de Embeder, der skulde besættes med indfødte (Hadorph II. 146 § 5, 298 § 10). — Som Skænk forekommer Henrik Mejnstrup 1373 $^{18}/_{10}$ (Suhm XIII. 872); da Kong Oluf døde 1387 $^{3}/_{8}$, var en »Stocvisch« hans »cleyn schencke« (Voigt, Cod. dipl. Prussicus V Nr. 128 S. 172), men herved betegnes vel kun en Art Pagestilling og ikke det egentlige Mundskænkembede. Derimod kaldes Væbneren Nichil de Skarsow 1400 $^{6}/_{8}$ pincerna condam (RDRDM. II Nr. 4371), og den bekendte Hans Krøpelin var Dronning Margrethes Skænk 1407 $^{17}/_{11}$ (MP. Nr. 211

II.

DROSTEN.

Af de enkelte Rigsembedsmænd var i det 14. Århundrede Drosten den fornemste. Hans Opgave var ifølge den ovenfor[1] nævnte Erklæring fra Kong Olufs Tid: at styre Riget, når Kongen var fraværende, at ind- og afsætte »officiales et aduocatos«, at bestyre (»ordinare de«) Kongens Indtægter og at afgøre alle appellerede Retssager i Kongens Navn, som om denne selv var til Stede[2]. I Udkastet af 1436 betones langt mere den Side af Drostens Virksomhed, der vedrører Retsplejen, idet det her bedder, at han »skal have sådan Magt, som Kongen selv nær var udi alle Domme over alle andre Dommere at styre Vold og Uret, styrke og hjælpe dem, som Uret overganger; og bør alle Indbyggere bam trolig tilhjælpe, når Drosten tilsiger, ligervis som Kongen selv nær var og selv påkaldte og bad«[3]. Det er dog allerede tidligere omtalt, at dette Udkast aldrig blev andet end et Udkast, og ligeledes, at Henning Podebusk, som døde 1387 eller 1388, er den sidste Drost, der forkommer i Danmark[4], så at det blev uden Virkning, at det danske Rigsråd anmodede Erik af Pommern om at besætte Embedet på ny. Den sidstnævnte Konge forsegler engang ved Tiden 1415—16 et Brev

S. 336). En »Andreas Pincerna de Tiustoft« døde ifølge Hamsfort 1434 (SRD. I. 329; han nævnes også hos Hvitf. IV. 283 (Folioudg. S. 673)); men det er vistnok tvivlsomt, om der virkelig har været en sådan Skænk i det 15. Århundrede, og om her ikke snarere foreligger en Sammenblanding af den nysnævnte Køgemester Anders Olufssøn af Tystofte med en gammel Mundskænk Anders Olufssøn i det 13. Århundrede, der førte det samme Våben som sin Navne Køgemesteren. Derimod er det sikkert nok, at den senere Marsk Claus Rønnov var Mundskænk i Septbr. 1445 ved Christopher af Bayerns Bryllup (RA., Brandenburg 6 a). (Om Skænk-Stillingen i en senere Tid jfr. Instrukserne i NDM. I. 310-11 og DM. 3. R. I. 160. 161.) At Embedet nævnes i Slesvig og Holsten 1460, er nylig anført; i Norge forekommer det derimod næppe i det 15. Århundrede, medens det i Sverige 1441 og 1476 omtales på samme Måde som Køgemesterembedet (Hadorph II. 146 § 5. 298 § 10). — Hvad er det for en Stilling, der sigtes til, når en Hr. Johan Jons 1484 i en hanseatisk Beretning betegnes som »des heren koninges (ɔ: Kong Hans's) schaffer« (HR. III. I Nr. 547 § 51)?

[1] S. 24. [2] Aarsberetn. V. 52 § 12. [3] Sstds. II. 33.

[4] Bortset fra Joachim Gersdorff i det 17. Århundrede, jfr. dennes Bestalling af 1660 i Aarsberetn. II. 158-59.

med »unser ingesegel, dat to unser drosten ammete horet, wente wii unser secret nu nicht by uns hebben«[1]; Brevets Segl mangler imidlertid nu, og man[2] har derfor opkastet det Spørgsmål, hvad der kan menes med den brugte Betegnelse. Svaret er, at det efter al Sandsynlighed har været den sønderjydske Drosts Segl: herfor taler dels, at lignende Udtryk benyttes i andre Breve, under hvilke det nævnte Segl endnu er bevarel, og dels, at delles Størrelse svarer til den Omkreds, som det forsvundne Segl på Brevet af 1415—16 har eflerladt[3].

I Slesvig vedblev Drostembedet nemlig en Tid lang at bestå, og endnu 1446 nævnes der en Indehaver af det[4]. Efter den Tid lader der sig derimod næppe påvise nogen sådan, men Embedet omtales dog endnu; det er således bekendt, at Christiern I.s Ribe-Privilegium af 1460 fastsatte, at der skulde være en Drost i Slesvig[5]. Af Privilegiets Udtalelser herom ses det, at Drosten — foruden

---

[1] DM. 5. R. II. 85[1]), jfr. Stemann, Gesch. des öffentl. u. Privat-Rechts des Herzogth. Schlesw. III Nr. 27 S. 36 (Orig. i RA., Gemeinsch. Arch. XII. 49).

[2] Erslev i DM., anf. St.

[3] Se Drosternes egne Ord i DF. I Nr. 101 S. 388: »des ammettes jngzeghel« (1431 $^{18}/_{11}$, Orig. i RA., Gemeinsch. Arch. XVII. 76), fremdeles i RDRDM. III Nr. 6721: »unses amptes inghesegel« (1434 $^{5}/_{8}$, Orig. i RA., Reg. 86, 5 b) og i RDRDM. III Nr. 6868: »mynes drosten amptes ingesegel« (1437 $^{9}/_{4}$, Orig. i RA., Gott. Membr.). (Jeg bemærker, at ovenstående ligesom hele mit Arbejde med Undtagelse af det sidste Afsnit om Sundtolden var skrevet, før Erslevs Erik af Pommern udkom; se nu dette sidste Skrift S. 456.) — Det er sikkert uden Hjemmel, når Mollerup, Bille-Ættens Hist. I. 132 kalder Erik Nielssøn (Gyldenstjerne) for Drost 1439; derimod var han kort efter Hofmester, som vi skal se nedfr. (S. 42, jfr. Listen i Tillægget).

[4] Schlesw.-Holst. Provinzialberichte 4. Jahrg. S. 50.

[5] Reg. Chr. I Nr. 18 S. 29, jfr. S. 30, 31. »Die Chronik der nordelbischen Sassen« opfatter ganske vist den Stilling, som Christiern I gav Gerhard i 1460'erne, således, at Kongen satte ham »uor enen drosten ouer dat hertochrike unde ok uor enen marschalk ouer dat lant to Holsten« (Quellensamml. der Schlesw.-Holst.-Lauenburg. Gesellsch. III. 147); og på noget lignende Måde hedder det i den lybske Krønike, at Kongen gjorde sin Broder til »enen marschalk unde vorstender over dat ganse lant to holsten« (Chronik des Franciscaner Lesemeisters Detmar *etc.*, hrsg. von Grautoff. II. 299; jfr. Pal.-Müller, De første Konger af den Oldenb. Slægt S. 90). Men i Tidens Aktstykker vil man ikke finde Gerhard betegnet som Drost eller Marsk, hvorimod der

i Almindelighed at være Hertugens Stedfortræder, når denne var fraværende, — fremfor alt havde at varetage Retsplejen; det samme fremgår af et Brev af 1462[1] og af Udtryk som »mit alleme drosten gerichte (unde ampte)«, »mit alleme drosten rechte (unde ampte)«, der forekommer ret hyppig i Christiern I.s slesvigske Pante- og Skødebreve blandt de Rettigheder, som Hertugen afstår[2]. Men også i tidligere Tid er det denne den slesvigske Drosts juridiske Virksomhed, der atter og atter omtales; da Dronning Margrethe 1406 skøder Gods til Slesvig Domkirke, sker det for Drosten, som »ein dinge gesettet hadde na denischen rechte, alse ick van rechten scholde«[3], og ligeledes i 1437 foregår en Skødning for ham, da han »zath in gerichte«[4]; 1431 pådømmer han tillige med flere andre en Sag mellem Hertug Gerhard og »de 7 Herreders« Råd[5]; 1435 har han »alzo en droste« Kendskab til en Pantsættelse og har været til Stede ved den[6], osv.

Også i Danmark har den dømmende Myndighed vistnok været den vigtigste Side af Drostens Embede[7], men dette har dog næppe gældt i så overvejende en Grad, som Tilfældet må antages at have været i Slesvig. Således som det slesvigske Drostembede viser sig et Stykke inde i det 15. Århundrede, skyldes dets Præg vistnok for en Del, at en anden Embedsmand, til hvem også noget af Fyrstens Domsmagt havde været overdraget, nemlig Justitiaren, nu synes forsvunden i Slesvig. I det 14. Århundrede nævnes der her både Drost og Justitiarius, om end ikke i de samme År, så at de 2 Embeder måske overhovedet ikke har været besatte samtidig[8]. 1381

i selve det Brev, hvorved han udnævnes, bruges Ordet Forstander om hans Stilling (Jahn S. 559, jfr. DCP. Nr. 134).

[1] RA., Gott. Membr. 1462 $^{3}/_{3}$ (trykt med urigtigt År 1460 hos Stemann, Gesch. des öffentl. u. Privat-Rechts des Herzogth. Schlesw. III Nr. 54).

[2] Reg. Chr. I Nr. 89 S. 140, Nr. 90 S. 141, Nr. 91 S. 144, Nr. 92 S. 145, Nr. 124 S. 191, Nr. 128 S. 198. 1503 mageskifter en Adelsmand Gods til Hertug Frederik »mit allem berckrechte und drostenrechte« (Jahrb. f. die Landeskunde der Herzogth. X. 165).

[3] Stemann, Gesch. des öffentl. u. Privat-Rechts des Herzogth. Schlesw. III Nr. 24.

[4] RDRDM. III Nr. 6868. [5] DF. I Nr. 101.

[6] Stemann, anf. St. Nr. 35 S. 51.

[7] Se således Aarsberetn. II. 20 § 18, 23-24 § 33, V. 48-49 §§ 4, 6, 51 § 2; jfr. også Suhm XIV. 519.

[8] Se HT. 6. R. VI. 189-90, hvor det dog formentlig er for dristigt at an-

og 1383 er Johan v. Thienen Justitiarius i Slesvig[1]; men netop denne Mand forekommer fra 1392 som Drost[2], hvad man jo kunde være tilbøjelig til at opfatte, som om der nu var sket en ligefrem Sammensmeltning af de 2 Embeder. Imidlertid finder man endnu i Begyndelsen af det 15. Århundrede en Otte vamme Knope, der i sit Segl betegner sig som Justitiarius i Sønderjylland[3], (medens han mærkværdig nok næppe i noget Brev kaldes således); og da der ved samme Tid forekommer en Drost i Slesvig[4], har de 2 Embeder altså endnu eksisteret jævnsides hinanden. I 1417 kaldes Erik Krummedige, der i tidligere År betegnes som Drost i Slesvig, for justitiarius Jucie, hvorved der vistnok i alle Tilfælde menes et sønderjydsk Embede[5]; men om det er en usædvanlig Oversættelse af Drostnavnet, eller om Erik Krummedige fra Drost skulde være blevet Justitiarius, kan næppe afgøres, ligesom Forholdet mellem disse 2 Embedsmænd i Sønderjylland i det hele er vanskeligt at klare. Efter Otte vamme Knopes og Erik Krummediges Tid nævnes der i alt Fald, så vidt vides, ingen slesvigsk Justitiarius, og Udviklingen her må således have været modsat den i Danmark, hvor Drosten forsvandt, men Justitiaren blev tilbage. Vist er det, at der i Slesvig i det mindste fra Tiden c. 1500 bruges Udtrykket Drostbreve om Breve svarende til de Kongebreve, der i Danmark benyttedes ved Forfølgningen med Rigens Ret og her udfærdigedes i

føre de 2 af de nævnte Justitiarer (Troels Pederssøn og Peder Basse) som sådanne; de bærer i det mindste ikke denne Betegnelse på noget af de citerede Steder. Det samme gælder ganske vist om en tredje af de anførte, nemlig Hakon, men han kaldes i alt Fald i RDRDM. I Nr. 2245 og 2280 udtrykkelig for Justitiarius.

[1] Stemann, anf. St. Nr. 15 S. 23. SRD. VIII. 84. [2] Suhm XIV. 571.

[3] Seglet er bevaret under 3 Breve, der er udstedte i Tiden fra 1411 $^{24}/_{8}$ til 1425 $^{13}/_{2}$ (Thiset, Danske adel. Sigiller C LI 15); men heraf kan jo intet sluttes med Sikkerhed om, når Otte vamme Knope har beklædt Justitiar-Embedet, idet Signetet godt kan være graveret før 1411, så at han ikke behøver at have været Justitiarius i dette År og endnu mindre i 1425.

[4] Erik Krummedige var Drost 1406 (Stemann, anf. St. Nr. 24 S. 32; DF. I Nr. 124 S. 508, 511) og i 1411 senere end Udstedelsen af det nysnævnte, af Otte vamme Knope beseglede Brev (RDRDM. III Nr. 5153); endnu efter at han var trådt over på Kong Eriks Side, kalder han sig Drost i Sønderjylland (Hübertz, Aarhus I. 6).

[5] RDRDM. III Nr. 5669, jfr. den jydske Landsdommerliste i Tillægget nedfr.

Kongens Navn af Rigskansleren[1]. Og i Forbindelse hermed kan nævnes en anden Lighed mellem Rigskansleren i Danmark og Drosten i Slesvig i det 15. Århundrede, idet de bægge i deres Embedsvirksomhed benytter et for Embedet ejendommeligt Segl i Modsætning til de andre høje Embedsmænd, der kun fører deres personlige Segl. Og disse 2 Embedssegl er nær beslægtede med hinanden; Drostseglet indeholder de 2 slesvigske Leoparder med Omskriften: sigillvm dvcis sleswicensis ad cavsas[2], og på samme Måde findes i det af den danske Rigskansler benyttede Retterlingssegl gennem hele det 15. Århundrede de 3 danske Leoparder (ganske vist fra Begyndelsen af på en noget mindre fremtrædende Måde end senere), med en Omskrift, der under Erik af Pommern og hans Efterfølger anfører Kongens Navn, men fra Christiern I.s Tid af kun lyder: sigillvm regni dacie ad cavsas[3]. En Afvigelse er der dog i

---

[1] SNS. I. 377: »med Indførsel og »drostebreff««. RA., PSPap., Joachim Reventlow, Udat.: »Item et andet Tingsvidne af Gram Herreds Ting, at Detlev v. Ahlefeldt har været til Tinge og i 4 samfælde Tinge har æsket af Joachim Reventlow hans Moders Gods og har derefter med »drosth breff« samme Sag ladet retteligen i alle Måder forfølge, førend Hertug Frederiks Breve på forskrevne Ting blev læste eller forkyndte« (1510); »har fremdeles forskrevne Detlev v. Ahlefeldt samme Sag forfulgt med Rette, så at han har fanget mod forskrevne Joachim Reventlow »drosth breff«, 15 Dages Brev, 10 Dages, 5 Dages og Straksbrev, at han skulde udlægge ham hans Moders Gods« (1510). Den af Rosenvinge i Vidensk. Selsk. Skr. 5. R., Hist. og philosoph. Afdel. I. 145-49 trykte Tekst »Udi disse Måder skal man følge sin Sag for Drosten og med hans Breve« *osv.* stammer øjensynlig også fra Slesvig; den Hånd, hvormed den er indført i Håndskriftet Arnamagn. Saml., 4to 28 Bl. 112 a-115 a, er vistnok senest fra Slutningen af 15. Århundrede, og Hånden i Gl. kgl. Saml., 4to 3124 Bl. 171 a-175 a, hvor den samme Tekst findes, er i alt Fald ikke meget yngre. Jfr. også Stemann, anf. St. I. 220. — »Drostens Brev« nævnes allerede 1438 i Hvidding Herred, dog, som det synes, ikke om et Brev henhørende til Forfølgningen med Rigens Ret, men ganske vist i et Spørgsmål vedrørende Ejendomsforhold (RDRDM. III Nr. 6976). For det egentlige Danmarks Vedkommende kan det nævnes, at Henning Podebusk 1380 omtaler en Stævning »per literas nostras« (Suhm XIV. 519).

[2] Bevarede Eksemplarer findes under de 3 ovfr. S. 32[3]) nævnte Breve.

[3] Den samme Omskrift findes allerede på Rettertingsseglet under 2 i Dronning Margrethes Navn 1388-89 udstedte Breve; selve Seglet, der nu er afbildet i Danmarks Riges Hist. II. 371 (ligesom Erik af Pommerns Rettertingssegl sstds. S. 391), indeholder imidlertid endnu ikke

Brugen af de 2 Segl: Drosten i Slesvig taler i sit eget Navn på de Steder, hvorfra vi kender hans Segl; den danske Rigskansler derimod anvender kun Rettertingsseglet til Besegling af Breve, der udstedes i Kongens Navn eller under Tronledighed undertiden i Ærkebispens og Rigsrådets Navn.

Medens der i det egentlige Danmark ikke nævnes nogen Drost i det 15. Arhundrede, holdt Embedet sig noget længere i de 2 andre nordiske Riger. I Norge var den sidste Drost Sigurd Jonssøn, som var blevet udnævnt af Erik af Pommern 1439[1], men kun beklædte Embedet indtil Kongevalget 1442[2]; i Karl Knutssons norske Håndfæstning, der opregner de høje Embeder i Norge, forekommer Drostembedet ikke mere[3], og når Hartvig Krummedige kaldes Drost i Norge 1457[4], menes hermed den samme Stilling, som et Par År tidligere betegnes med Hofmesternavnet[5]. I Sverige var der en Drost endnu under Christopher af Bayern[6], men næppe senere; Embedet omtales vel i Christiern I.s Løfte til Svenskerne af 1476[7], men det vides ikke, at det dengang har været besat.

III.
GÆLDKEREN.

Sammen med Drosten kan omtales den særlig skånske Embedsmand Gældkeren, dels fordi hans Embedsområde lignede Drostens, hvem han dog var underordnet, dels fordi også han hører til de Embedsmænd, hvis gode Tid var forbi med det 14. Århundrede. I den tidligere anførte Udtalelse fra Kong Olufs Tid hedder det om præfectus Scaniæ, (som Gældkerens latinske Navn lød), at han havde

de 3 Leoparder, men derimod en Krone på et Kors (RA., Roskilde 229; RA.. Danske Kanc. Ark., Kgl. orig. åbne Breve 1389 $^{25}/_{3}$ (her kun ubetydelige Rester); jfr. Erslev, Dronn. Margr. S. 488).

[1] Jahn S. 516-17. [2] Således Y. Nielsen, Det norske rigsraad S. 296.

[3] DN. VI Nr. 531 S. 560. [4] DN. III Nr. 840 S. 612.

[5] Jfr. nedfr. S. 53.

[6] Christiern Nilsson (Vasa), der var udnævnt til Drost 1435, døde 1442; men allerede 1441 nævnes Karl Knutsson som Drost i et Par Breve af Christopher af Bayern (J. H. Schröder, Monumenta dipl. Svecana I. 7, 13).

[7] Hadorph II. 298 § 10. Jfr. E. Hildebrand S. 126.

at forestå Skåne i Kongens Navn, ind- og afsætte Fogeder, oppebære Kongens Indtægter og afgøre alt i Skåne, som om Kongen var nærværende, men at han skulde aflægge Regnskab for Drosten og handle efter hans Råd, ligesom der i Retssager kunde appelleres fra ham til Drosten[1]. Som ovenfor[2] nævnt, ser det ud til, at Tuve Galen er blevet afsat som Gældker af Dronning Margrethe omtrent 1383, og derefter hengår der over 100 År, før man atter møder Gældkernavnet[3]. I et Tingsvidne af Gynge Herred fra 1492 betegnes nemlig den bekendte Bent Bille som Gældker i Skåne og Høvedsmand på Helsingborg[4], men uden at der gives mindste Oplysning om Arten af hans Embede; og når det på Kong Olufs Tid hed, at Gældkeren kunde ind- og afsætte Fogeder, er der netop fra 1491 bevaret et Brev, hvorved Kongen selv overdrager en Mand Fogediet i Gynge Herred, og det endskønt der skulde gøres Bent Bille Regnskab deraf[5].

I hele Kong Hans's Tid nævnes Gældkeren kun i det ene Tingsvidne af 1492; 1523 forekommer han derimod igen, idet Frederik I i et Brev til Gynge Herred lover, at Gældkeren på Helsingborg ingen Bonde skal sætte til Ridefoged, og at der om Gældkerens Gæsteri skal holdes, som Sædvane var i Christiern I.s og Hans's Tid[6]. Herefter må Embedet altså også have eksisteret under Christiern I[7], men der findes i alt Fald fra hele det 15. Århundrede

[1] Aarsberetn. V. 52 § 14. [2] S. 25.

[3] I LUB. IV. 670[1]) nævnes et Brev udstedt 1394 $^{2}/_{2}$ af en »Tyuo Nielsen, Vogt in Schonen«, hvad man jo kunde være tilbøjelig til at oversætte ved Gældker i Skåne. Originalen har imidlertid: »voghet to der Aa in Schone«, så at Brevets Udsteder er Lensmand på Åhus og identisk med den på samme Side i LUB. nævnte »Timmo Nielson Hauptmann in Ahus«; dennes Navn lyder nemlig i Originalen i Virkeligheden Tuuo, ligesom det af ham udstedte Brevs Datum i LUB. fejlagtig er reduceret til 19. Febr. i Stedet for 5. Marts. (Jeg er Hr. Statsarkivar Hasse i Lübeck megen Tak skyldig for de her meddelte Oplysninger om de 2 Breves Originaler.)

[4] RA., PSPap., Bent Bille 1492 $^{30}/_{7}$. [5] Sstds. 1491 $^{12}/_{10}$.

[6] Kong Fred. den Førstes danske Registr. S. 12-13.

[7] Det har dog ikke været bedre kendt, end at en Oversættelse, der senest i denne Konges Tid er foretagen af et Brev fra 1377, gengiver »Thuo Galen prefectus Scanie« blot ved T. G. af Skåne, ligesom »prefectus« senere i Brevet gengives ved Foged (Aarsberetn. II. 26, 27, jfr. 25, 26; dapifer oversættes rigtignok her ved Køgemester, så at Oversætteren overhovedet ikke har været nogen stor Kender af svundne Tiders Statsret).

ikke mindste Antydning af, at Gældkeren har haft nogen Myndighed, der omfattede hele Skåne. Tværtimod, da det både i 1492 og 1523 er Lensmanden på Helsingborg, der betegnes som Gældker, ligger det nær at formode, at Titlen omkring Ar 1500 blot har været en anden Benævnelse for Indehaveren af Helsingborg Len; og da det i bægge de anførte År er i Forbindelse med Gynge Herred, at Ordet forekommer, skyldes det muligvis netop dette Herreds afsides Beliggenhed, at Betegnelsen er bleven bevaret her fra en ældre Tid, da Posterne som Gældker i Skåne og som Lensmand på Helsingborg måske var forenede. Men det må rigtignok siges, at der næppe vides noget bestemt om en sådan Forening af de 2 Poster i tidligere Tid[1]. Den har i det mindste ikke fundet Sted fra først af, eftersom Ordet Gældker i det 13. Århundrede findes oversat ved præfectus Lundensis[2], men kunde ganske vist synes ret naturlig på et lidt senere Tidspunkt. Der kunde jo nemlig være god Grund til, at en Mand, der skulde bestyre hele Skåne, selv kom i Besiddelse af det Len, som efter alt, hvad man kan skønne, må have været Provinsens anseligste: da Helsingborg 1370 overdroges Hansestæderne, var det med et Tilliggende af 6 Herreder[3], og i 1486 og 1523 lå der endogså 9 Herreder til Slottet[4]. I Slutningen af det 14. Århundrede var de 2 Embeder som Gældker og som Lensmand på Helsingborg dog i ethvert Tilfælde atter adskilte, hvad der jo ganske vist var ret selvfølgeligt, idet hele Tuve Galens Embedstid faldt i de År, da Hansestæderne var i Besiddelse af Helsingborg og andre af de skånske Slotte.

Medens der, som nævnt, i alt Fald ved Tiden omkring År 1500, da der rigtignok af Gældkerens Embede næppe var mere end Navnet tilbage, har været en nær Forbindelse mellem dette og Embedet som Lensmand på Helsingborg, er det øjensynlig ganske urigtigt, når man har villet knytte Gældkeren særlig til Skanør og Falsterbo; og ligeledes beror det selvfølgelig på en Misforståelse af Embedets Karakter, når man har opfattet Tolderen samme Steds som en Afløser af Gældkeren[5].

[1] Den omtales af Erslev, Dronn. Margr. S. 31, men uden nogen Kildeangivelse.
[2] Jfr. Steenstrup, Studier S. 44 og de sstds. S. 45 anførte Citater.
[3] HR. I Nr. 523 S. 486.
[4] DM. 4. R. II. 165. Kong Fred. den Førstes danske Registr. S. 11-12.
[5] Schäfer, Das Buch des lüb. Vogts auf Schonen S. CXLI.

IV.

HOFMESTEREN.

Fra Drostens forsvundne og Gældkerens forsvindende Embede vender vi os til Hofmesterembedet, der som bekendt i Løbet af det 15. Århundrede hævede sig til at blive Rigets fornemste. Ligesom Drosten og Marsken var Hofmesteren fra Begyndelsen af kun en Hofembedsmand, hvad der jo allerede fremgår af hans Navn, der betegner ham som den, der stod i Spidsen for Hofholdningen. Selv i denne Skikkelse var hans Stilling imidlertid af betydelig yngre Datum end Drostens og Marskens, idet den næppe nævnes før Valdemar Atterdags Tid[1]; i Tyskland derimod, hvorfra Embedet må antages at være kommet til os, forekommer det i de enkelte Territorier fra det 13. Århundrede af og som Embede ved Kongens Hof fra Henrik VII.s Tid[2]. Herhjemme indtager Hofmesteren en ret tilbagetrukken Stilling i det 14. Århundrede; han omtales nogle Gange, men ikke meget ofte, og på en Måde, der ikke gør Indtryk af, at han har spillet nogen særlig Rolle i Statens Tjeneste; 1385 nævnes han bag efter Kammermesteren[3]. 1397 udbetaler han sammen med en Lensmand Penge på Kong Eriks Vegne[4]; men det er dog først det ny Århundredes første Hofmester Jens Due[5], der kommer til at tage mere fremtrædende Del i Statens Anliggender. Hans Virksomhed i så Henseende er imidlertid aldeles overvejende knyttet til Sverige, specielt Finland; navnlig i 1405 nævnes han utallige Gange i denne Landsdel, men også i de nærmest foregående og efterfølgende År forekommer han hyppig i Sverige. Især er han ofte til Stede på Ræfstetingene[6]; undertiden optræder han ligefrem som Klager i Kronens Navn[7], og undertiden er det ham selv, der holder Ræfstetingene på Kongens Vegne[8]. Det er næsten en Undtagelse, når man et Par Gange finder Jens Due nævnt som

[1] Hr. Frentzet er Kongens Hofmester 1373 (Suhm XIII. 872; jfr. J. E. Larsen, Saml. Skr. I. II. 250). Valdemar Atterdags Søn Hertug Christopher har dog i alt Fald allerede 1363 en Hofmester (HR. I Nr. 294).

[2] Schröder, Lehrbuch der deutschen Rechtsgesch., 2. Aufl. S. 583, 472.

[3] LUB. IV Nr. 455 S. 502. [4] RDRDM. II Nr. 4170.

[5] Han forekommer i denne Stilling allerede År 1400, se Tillægget.

[6] Se i det hele Registrene til SD. I-II.

[7] Anf. St. I Nr. 546 S. 417, Nr. 562 S. 432.

[8] Anf. St. I Nr. 698 S. 533, Nr. 846 S. 646.

Hofmester i Breve, der vedrører alle 3 Rigers eller Danmarks udenrigske Forhold[1], og måske har det været dette hans hyppige Ophold i Sverige, der har bevirket, at man i Danmark valgte en anden Hofmester: medens Jens Due nævnes som sådan endnu 1414 og 1416, dette sidste År endogså i et særlig dansk Anliggende[2], forekommer Anders Jepssøn Lunge i samme Stilling, som det synes, 1412, men i alt Fald 1413, 1417 og 1423.

I Anders Jepssøn og hans Efterfølger Erik Krummedige havde Kronen valgt sig Hofmestre, der hørte til dens indflydelsesrigeste Rådgivere og Rigets anseligste Mænd, og man ser da også Hofmesteren Erik Krummedige spille en fremtrædende Rolle i Striden om Slesvig[3], ligesom det nu synes at blive almindeligere, at Hofmesteren nævnes forrest blandt de verdslige Stormænd[4], noget, hvorpå der i øvrigt fandtes ikke få Eksempler allerede i Jens Dues Tid[5]. Alligevel er det langtfra hyppigt, at Anders Jepssøn og Erik Krummedige omtales som Indehavere af det nævnte Embede, og efter Året 1424 er der i hele Resten af Erik af Pommerns Regering overhovedet ingen, som betegnes med Hofmesternavnet. Det kan ikke afgøres, om dette skyldes Tilfældigheder, (så at Embedet, skønt Titlen ikke forekommer i de fra hine År bevarede Aktstykker, alligevel har eksisteret), eller om Kongen virkelig ikke har ønsket Posten besat, på samme Måde som Dronning Margrethe havde ladet Drost- og Marskembederne stå ledige; sikkert er det i alt Fald, at Erik Krummedige levede længe (og Anders Jepssøn for den Sags Skyld også adskillige År) efter 1424. I Unionsudkastet af 1436 udtales det ganske vist, at Kongen skal »have Hofmester udi hvert

[1] Anf. St. II Nr. 1002 S. 62, Nr. 1080 S. 116.

[2] SRS. III. II. 138. RDRDM. III Nr. 5569. Jfr. Tillægget nedfr. — 1419 var han derimod Lensmand på Nyköping i Sverige (Rydberg III Nr. 450 a S. 40, hvor der foruden Jens Dues Nukøpunk udtrykkelig nævnes Nukoping Falstrie).

[3] SRD. VII. 307, 310, 311, 315, 394.

[4] Anders Jepssøn nævnes forrest: KD. I Nr. 106 S. 145 (1417) og Rydberg III Nr. 455 S. 72 (1423; her dog efter Grev Hans af Eberstein). 1419 står derimod Jens Due og Predbjørn Podebusk foran Anders Jepssøn (Rydberg III Nr. 450 a S. 40).

[5] Se således SD. I Nr. 11 (1401), Nr. 416 (1404), II Nr. 1002 S. 62 (1408), DF. I Nr. 57 S. 185, Nr. 58 S. 191 (1411), Nr. 62 S. 200, 201 (1412). Derimod nævnes han ikke forrest i SD. I Nr. 120 (1401), Nr. 396-97 (1403).

Rige for synderlig Sag Skyld, først fordi første Konning kommer i det Rige, som ham bør at være udi, da følger det bedst Skel, at hans Hofmester af det samme Rige møder ham og regerer Konnings Gård, som hans Embede er, efter Rigens Sæd og god Sædvane, fordi at han må vide bedre Lejlighed til at stå det Embede fore efter Rigens Lejlighed, og kender han bedre alt Folk end den, der komme af andre Lande«[1]. Men praktisk Gyldighed fik denne Bestemmelse jo ikke; dens Betydning er i øvrigt noget uklar, da det er usikkert, hvorledes Udtrykket Kongens Gård skal forstås[2].

Efter Kong Eriks Afsættelse følger derimod et Tidsrum af over 60 År, hvori Hofmesterembedet må antages at have været besat til Stadighed, idet de Mellemrum, der for en Nutidsbetragter viser sig mellem de forskellige Indehaveres Funktionstid, gennemgående er af så kort Varighed, at de vistnok ganske overvejende skyldes vort mangelfulde Kendskab til Tiden. Under Christopher af Bayerns første Hofmester, Bayreren Albrecht Morer[3], synes der at være nogen Tilbagegang i Embedets Betydning fra Anders Jepssøn Lunges og Erik Krummediges Dage; Hofmesteren deltager nemlig ganske vist i Forhandlinger med Sverige i Novbr. 1439 og medbesegler Lensbrevet til Hertug Adolph 1440, men bægge Gange må han som Væbner nøjes med Pladsen forrest blandt Væbnerne og efter Ridderne[4]. Hans bayerske Nationalitet har sikkert gjort ham alt andet end velset i Danmark, og hans Hofmesterdage var da også snart talte, idet der allerede i 1441 træffes en indfødt dansk i hans Stilling. Albrecht Morer forekommer imidlertid endnu i den følgende Tid hos Christopher og nyder øjensynlig vedblivende dennes Gunst[5], så at hans Fjernelse fra Embedet må antages at skyldes et Tryk fra de danske Stormænds Side. Og da der ikke senere nævnes nogen Ud-

---

[1] Aarsberetn. II. 33.

[2] Jfr. ovfr. S. 29[3]), hvor der 1449 blandt de Embedsmænd, hvormed Karl Knutsson skal styre sin Gård i Norge, nævnes Hofmester, Kansler, Køgemester og Fodermarsk, altså ikke lutter Hofembedsmænd.

[3] Således eller med lignende Navneformer betegnes han oftest hos os; Slægtens egentlige Navn er Murach.

[4] Hadorph II. 139. Jensen u. Hegewisch, Privilegien der Schlesw.-Holst. Rittersch. S. 11.

[5] Svenska medeltidens rim-krönikor, utg. af Klemming, II. 239-40, (hvor Forfatteren øjensynlig er alt andet end velstemt mod Albrecht Morer). HR. II. III Nr. 119, 205 § 14. RA., LD. 1444 $^{21}/_{8}$.

lænding som Christophers Hofmester, har Bayrerne således temmelig hurtig måttet give Afkald på dette Embede, medens der, så vidt det kan ses, har været ført en ret hæftig Strid mellem dem og de Danske om Kammermesterembedet (hvorom nærmere nedenfor).

1441 var den gamle Erik Nielssøn, der tilhørte Gyldenstjernernes højt ansete Slægt og allerede tidligere nævnes forrest blandt de verdslige Rigsråder[1], Hofmester; han tog livlig Del i Forhandlinger med Hansestæderne samme År[2], og da de 3 Rigers Råd i 1442 udstedte et Brev, som kun besegledes af de 3 Ærkebisper og af 3 verdslige, var han den verdslige Repræsentant for Danmark, medens den svenske Hofmester var det for Sverige og den norske Drost for Norge[3]. Heri vilde jo ligge et talende Vidnesbyrd om Hofmesterens ansete Stilling, men som det fremgår af Albrecht Morers Eksempel, afhang den Anseelse, Embedets Indehaver nød, endnu for en stor Del af hans personlige Egenskaber mere end af selve Embedet. Dettes Betydning måtte imidlertid befæstes under Erik Nielssøns Efterfølgere, af hvilke flere var dygtige Mænd; det er under dem Regelen[4], at Hofmesteren nævnes først blandt Rigets verdslige store, dog således at under den første af dem, nemlig Otte Nielssøn (Rosenkrantz), en enkelt gammel Rigsråd (Henrik Knudssøn (Gyldenstjerne)) kan indtage Forrangen for ham[5], ligesom det er ret hyppigt, at en afgået Hofmester nævnes foran den fungerende. Der er fra disse Hofmestres Tid, (af hvilke i øvrigt Otte Nielssøns Efterfølger Niels Erikssøn (Gyldenstjerne) var en Søn af Otte Nielssøns Formand Erik Nielssøn, men mærkelig nok selv afløstes af *sin* Forgængers Søn Erik Ottessøn), bevaret en Del Træk til Oplysning om deres Deltagelse i Statens Styrelse; men alligevel turde det være umuligt at angive Embedets Omfang, bl. a. fordi man, som ovenfor[6] anført, ofte ikke kan afgøre, hvorvidt det er på

[1] Se f. Eks. Anna Hude, Aktstykk. vedr. Er. af Pommerns Afsætt. Nr. 2 S. 8, Nr. 3 S. 11, Nr. 4 S. 20.
[2] HR. II. II Nr. 488 §§ 13, 15, 17-19, 26, Nr. 489 § 2.
[3] Styffe II Nr. 121 S. 294-95.
[4] En Undtagelse kan findes nu og da, som når Marsken 1489 står foran Hofmesteren (HR. III. II Nr. 285).
[5] DCP. Nr. 14 S. 18, Nr. 16 S. 22. Anden Steds finder man dog også Henrik Knudssøn nævnt efter Otte Nielssøn (Danske Saml. I. 172).
[6] S. 24.

Embeds Vegne eller ej, at Hofmesteren optræder. Og Tidens statsretlige Akter giver ingen Oplysning; de indeholder fra det 15. Århundredes 2. Halvdel kun lige netop en Bestemmelse — i Kong Hans's Halmstad-Håndfæstning og i Kalmar Reces — om, at Kongen skal have indenlandsk Hofmester i hvert Rige, så længe han er i det[1].

I sl Almindelighed kan det dog siges, at Hofmesterens Betydning som Rigets første Mand efter Kongen og som en Slags Stedfortræder for ham slås fast i det 15. Århundredes 2. Halvdel. Otte Nielssøn kaldes allerede 1449 med den højtklingende Titel: supremus magister curie dicti regis et immediatus regni Dacie gubernator[2]; da Christiern I tiltræder sin Romerrejse, beder han Hofmesteren Erik Ottessøn om i Kongens Fraværelse at »ramme vort, vor kære Husfrues og Børns Bedste og Bestand, som vi eder fuldkommelig tiltro og vide, at I gerne gøre«[3]; og Dronning Dorothea sender, medens Kongen er på Rejsen, Hr. Erik Afskrift af et Brev med Nyheder fra Sverige, som hun har modtaget[4]. Når Kongen er hjemme, optræder Hofmesteren gentagne Gange som hans Repræsentant; Erik Ottessøn er således 1459 på Kronens Vegne Anklager i en Sag mod Biskop Jens Iverssøn (Lange) af Århus, der synes at have kostet Bispen hans Panteret i Århus By[5]; og 5 År senere sender Kongen Hr. Erik til Jylland til en Forhandling med jydske Rigsråder i Anledning af Spørgsmål, »som os og vore Riger nu synderlig og så stor Magt på ligger, som det nogen Tid i vore Dage gjort haver«[6]. Hofmesteren Poul Laxmand lader 1495 i Kongens Navn 2 Breve vidimere[7], og i 1493 og 1494 optræder han på Kronens Vegne og, som det synes, med ikke ringe Skarphed i en Strid med Roskilde-Bispen Niels Skave, der drejede sig om Indløsningen af det til Bispestolen pantsatte Nygård i Ods Herred[8].

Når man i øvrigt vil forsøge en Sondring af Hofmesterens Virksomhed i det 15. Århundredes 2. Halvdel efter dens forskellige Hovedarter, er det, der først tiltrækker sig Opmærksomheden, hans

[1] Aarsberetn. II. 53 § 30. Hadorph II. 327-28 § 29.
[2] RA., Afskrift fra Rom af Supplik 1449 $^{22}/_{4}$; jfr. Ny kirkehist. Saml. VI. 556, 557. Sammenlign om Poul Laxmand nedfr. S. 49[6]).
[3] Barner, Fam. Rosenkrantz's Hist. I, Dipl. Nr. 132.
[4] Styffe IV Nr. 22. [5] DCP. Nr. 89.
[6] RA., PSPap., Niels Eriksson Gyldenstjerne 1464 9. eller 16. Juli.
[7] RA., Gulland 8 b. [8] DM. 5. R. III. 364-66.

Betydning for Forholdet til Udlandet. Otte Nielssøn spillede således en fremtrædende Rolle ved Forhandlinger med hanseatiske Sendebud både 1445, 1447 og 1450[1]; og om hans Efterfølger Niels Erikssøn vides det i alt Fald, at han ledsagede Christiern I på en Rejse til Norge 1453[2], hvor der bl. a. blev truffet ikke uvigtige Bestemmelser vedrørende Hanseaterne i Bergen, og at han ligeledes var til Stede ved et Møde, der fandt Sted i Rostock 1456 mellem Kongen og forskellige tyske Fyrster[3]. Især finder man dog Erik Ottessøn atter og atter anvendt i Forholdet til fremmede Magter; således tog han virksom Del i Forhandlinger med Hanseater i København 1462[4] og 1469[5] og stod 1464 i Spidsen for et Gesandtskab til Preussen[6]; 1465 var han Medlem af et Gesandtskab, der i Hamburg afsluttede en Traktat med England[7], og for sin Umage ved denne Lejlighed modtog han en særlig Takkeskrivelse fra den engelske Konge[8]; 1477 var han og flere andre i Sachsen for på den senere Kong Hans's Vegne at bejle til Kurfyrst Ernsts Datter Christine[9]. Selvfølgelig blev han også meget benyttet ved Underhandlinger med Sverige; således var han til Møde med Svenskerne i Halmstad 1468[10], i Lübeck 1469[11] og i Kalmar 1472, 1473, 1474 og 1476; ved de 3 sidste af disse Møder var han en af Kongens Prokuratorer[12]. Ganske vist optræder han så at sige ved alle disse Lejligheder sammen med andre, ikke alene; men ofte kan man dog se, at han har været den ledende, og det kunde altså ligge nær at antage, at Hofmesteren som sådan har haft den øverste Ledelse af de udenrigske Anliggender. En sådan Anskuelse holder

[1] HR. II. III Nr. 205 §§ 7-8, 12, 15-16, 19-20, Nr. 311 §§ 2-7, 9, Nr. 603 §§ 4, 7-8.
[2] Se således HR. II. IV Nr. 349 § 3.
[3] Et Brev i Byarkivet i Stettin (Documente Nr. 173), som er dateret Rostock 1456 $^{10}/_{8}$, og hvorved Kongen kvitterer Hertug Otto af Stettin for en Pengefordring, er udstedt *ad relacionem domini Nicolai Erici magistri curie in presencia domini regis.*
[4] HR. II. V Nr. 243 §§ 10, 12-13, 20-21, 49 S. 158, § 55 S. 161, §§ 62-63.
[5] HR. II. VI Nr. 249 §§ 1, 5, 10, 14, 21, 23, 29.
[6] HR. II. V Nr. 443 §§ 17, 26-28, 30, 37.
[7] DCP. Nr. 123 S. 166. [8] Hvitf. V. 149 (Folioudg. S. 904).
[9] DCP. Nr. 220 S. 334. [10] Sstds. Nr. 143 S. 199.
[11] HR. II. VI Nr. 276 S. 244, §§ 9, 10.
[12] Se således DCP. Nr. 181 S. 259, Nr. 190 S. 283, Nr. 207 S. 312, Nr. 216 d S. 327.

imidlertid næppe Stik. Det er allerede antydet ovenfor, at en anden af de høje Embedsmænd under Christiern I, Marsken Claus Rønnov, ligeledes ofte benyttedes ved Forhandlinger med fremmede Magter, uden at det kan antages, at dette skyldtes hans Embedsstilling[1]; og også Indehaveren af et tredje Embede, Kammermesteren Eggert Frille, fremtræder ved det 15. Århundredes Midte som en hyppig anvendt Diplomat, om end hans Virksomhed i den nævnte Retning falder ikke alene i hans Embedstid, men tillige både før og efter denne[2]. Det kan således ikke blot være i Egenskab af Hofmester, at Erik Ottessøn så ofte underhandler med udenlandske Magter, og hans 2 Efterfølgere spiller da også i denne Henseende, sa vidt man kan se, en væsentlig mindre Rolle. Særlig gælder det om Strange Nielssøn, hvis Embedsvirksomhed i det hele kun er lidet kendt[3]; Poul Laxmand derimod deltog flere Gange (1494, 1495 og 1497) i Forhandlingerne med Sverige, og i alt Fald 1495 fremtræder han som Hovedmanden blandt de danske Underhandlere[4], ligesom han i 1498 udvirkede et Brev, der fastsatte, hvad Hollænderne skulde udrede i Bjærgeløn, når de led Skibbrud i de nordiske Rigers Farvande[5].

En anden Side af Hofmesterens Forretninger angik Retsvæsenet. Hvor stor Myndighed han har haft på dette Område, vides ikke; men i alt Fald var det efter hans Befaling, at en Ridder og 3 Væbnere i 1460 pådømte en Retssag[6]; og i en anden Sag 1472 havde

[1] Ovfr. S. 24. Jfr. Dansk biogr. Lexikon XIV. 506-7.
[2] Jfr. Mollerup i HT. 5. R. V. 15-19, hvor Eggert Frilles Betydning dog er bleven en Del overdreven, bl. a. med Hensyn til Forholdet mellem Danmark og Hansestæderne.
[3] Der kunde være Anledning til at gøre opmærksom på den tilbagetrukne Holdning, som Strange Nielssøn indtager ved Forhandlingerne med Hansestæderne i København 1484 i Modsætning til Erik Ottessøn, der her atter og atter fremtræder som Ordfører (HR. III. I Nr. 546-47, jfr. nærmere Registret S. 585), — *hvis* det var sikkert, at Strange Nielssøn på den Tid var Hofmester; men uheldigvis er dette ikke aldeles afgjort, selv om det må anses for det sandsynligste (se Tillægget nedfr.).
[4] Aarsberetn. IV. 274, 277-79. Hadorph II. 348, 360. Rydberg III Nr. 560.
[5] Dueholms Dipl. S. 28. — Allerede i Erik af Pommerns Tid havde Hofmesteren sammen med 2 andre Riddere engang udnævnt Dommere i en Sag (RDRDM. III Nr. 5190).

Hofmesteren pålagt Parterne at møde på nærmere betegnet Tid og Sted, et Pålæg, som dog kun den ene Part efterkom[1]. 1469 er Erik Ottessøn i Rigskanslerens Sted Vidne ved Afsigelsen af en kongelig Dom mellem Dronning Dorothea og Henrik Mejnstrup[2], men i de nærmest følgende År finder man rigtignok også et Par andre Stedfortrædere for Rigskansleren omtalte[3]. Endvidere kan det nævnes, at det i 1471 var Erik Ottessøn, der stillede Forespørgsel til Kongens Retterting om, hvorledes man skulde forfølge Gods til Lås, som man selv havde i Værge[4]; men dette beviser jo ikke, at Hofmesteren har haft noget at gøre med selve Låsebrevsforfølgningen[5].

Der lader sig næppe ud over det her fremdragne anføre noget af væsentlig Betydning om Hofmesterens Deltagelse i Retsplejen[6]. Udhyttet er kun tarveligt, og endda må det kaldes bedre end, hvad der kan oplyses på et andet Område, som, så vidt man kan slutte tilbage fra en senere Tid, skulde antages at have været noget nær det vigtigste, der henhørte under Hofmesteren, nemlig Finansvæsenet. Der kan kun meddeles lidt herom, og tilmed er det, når en Hofmester viser sig i Forhold til Finansstyrelsen, vistnok ret hyppigt, at det ikke sker på Embeds Vegne. Når således Otte Nielssøn i 1446—47 gentagne Gange får Kvitteringer af Kongen for Beløb, som han har oppebåret i Jylland (dels af en ekstraordinær Skat, som én Gang udtrykkelig siges pålagt i Anledning af Kongens Bryllup, og dels af Byskatterne i Ålborg, Randers og Viborg)[7], og når

---

[1] RA., PSPap., Christiern van Hafn 1472 $^{30}/_{9}$. [2] RA., Ringsted H. 100.
[3] Jfr. nedfr. under Rigskansleren. [4] Rosenvinge, Domme I Nr. 7.
[5] Det hedder i et Tingsvidne af 1486 om noget Gods, at det blev »aldrig forvundet i Bo Høgs Tid, den Stund han havde Hr. Christopher Lykkes Børn i Værgemål, enten med Kongedom eller med Låsebrev af Hr. Strange« (DM. IV. 17). Dette er af Heise i HT. 5. R. I. 543 blevet forstået, som om det er Hr. Strange (ɔ: Hofmesteren Strange Nielssøn) der har udfærdiget Låsebrevet; men man kender ellers ikke det mindste til, at Hofmesteren har haft en sådan Virksomhed, der jo henhørte under Rigskansleren, og det synes derfor naturligere at forstå Stedet således, at det er Hr. Strange, som hverken med Kongedom eller Låsebrev har fravundet Besidderne Godset.
[6] At han meget ofte er til Stede på Retterting, har jo ingen Interesse i denne Forbindelse, da det samme mere eller mindre gælder om de andre Rigsråder (foruden om Folk uden for Rigsrådet).
[7] RA., LD. 1446 $^{22}/_{11}$, 1447 $^{12}/_{1}$, $^{12}/_{2}$, $^{25}/_{5}$.

han i 1447 i 2 Gange indbetaler til Kammermesteren over 12000 Mark af Landskatten i Jylland[1], står dette vistnok ikke i Forbindelse med hans Hofmesterstilling, om end både Ordlyden af nogle af Kongens Kvitteringer og den sidstnævnte Sums Størrelse viser, at det ikke drejer sig om Oppebørsler alene fra hans egne Forleninger. Det er sagtens heller ikke i sin Egenskab af Hofmester, at Otte Nielssøn i 1450 får Kvittering af Christiern I for alt, hvad han på dennes Vegne har oppebåret og udgivet siden Kongens Tronbestigelse[2]. Derimod er det åbenbart i Embeds Medfør, at han og Marsken i Foråret 1447 deltager i Kammermesterens Regnskabsopgørelse med Kongens Hofsinder og det øvrige, lavere Hofpersonale angående deres tilgodehavende Løn: men med selve Udbetalingen af Lønnen har han intet haft at gøre[3]. Og ved samme Tid har han ganske vist sammen med Marsken antaget Skibsfolk i Kronens Tjeneste; men Betalingen af dem har påhvilet Kammermesteren[4]. I det hele taget har, så vidt man kan se, den daglige Styrelse af Finanserne ved Århundredets Midte henhørt under Kammermesteren, og når denne aflægger Regnskab for Kongen, er det vel i Nærværelse af Rigsråder; men at særlig Hofmesteren skulde have haft noget Overtilsyn med hans Embedsførelse, fremgår ikke af de bevarede Kvitteringer fra Kongen til Eggert Frille som Kammermester[5]. Mulig har Hofmesteren noget senere fået

---

[1] RA., Reg. 108 a. 2 af Christopher Parsbergs Regnskaber (det ene begyndende: Anmo(!) domini im 47 jar, Bl. 1 a; det andet begyndende: Anno domini 1447, Bl. 3 a). Sammenlign også et udateret Regnskab af samme (sstds.), begyndende: 2277 1/2 mr. 3 β.

[2] RA., LD. 1450 19/4 (fejlagtig indsat under 29/4).

[3] SS. I. 2. H. S. 1. RA., Reg. 108 a, Christopher Parsbergs Regnskab begyndende: Nota der devczen ritter, Bl. 2 a. I et andet af Christopher Parsbergs Regnskaber, hvoraf nu kun kendes et kort Udtog i RA., Voss's Excerpter, 8vo 1447, hedder det: Item ich hab auf hut freitag nach dem heilige affertag geben Claus Ronsow tcu tcerung gen Lubich, schuf der hofmaister: 10 mrc.

[4] Et nu tabt Kammermesterregnskab, der er benyttet i RA., Klevenfeldts Samlinger til Familien Parsberg under Christopher Parsberg.

[5] Se således DCP. Nr. 28, 31, 35, 48 og flere utrykte Kvitteringer i RA., PSPap., Eggert Frille 1448 28/6-1455 17/3. På et Par af disse Steder findes Hofmesteren ikke engang nævnt, skønt andre Rigsråder anføres ved Navn (DCP. Nr. 48; Breve af 1452 15/12 og 1453 28/6 i RA., PSPap., Eggert Frille, anf. St.; det sidste Brev nævner ganske vist Otte

større Indflydelse på Finansstyrelsen, måske især hvis Kammermesterembedet stod ledigt; således kan man i 1457 finde en Kvittering udstedt af Kongen efter Hofmesterens »relatio«[1]. Meget overbevisende er dette Vidnesbyrd imidlertid ikke, og heller ikke senere i det 15. Århundrede er der noget synderligt, som tyder på, at Hofmesteren har beskæftiget sig med Finansvæsenet. Når Christiern I i 1474 ved Begyndelsen af sin Romerrejse takker Erik Ottessøn for det Guld, han har sendt Kongen med sin Skriver, behøver Hr. Erik jo ikke her at have handlet i Egenskab af Hofmester; derimod er det måske snarere i denne Egenskab, at han senere i det samme År skulde have overværet en kongelig Tolders Aflæggelse af et Vragregnskab[2], og endvidere er det ovenfor[3] nævnt, hvorledes Poul Laxmand 1493—94 fører Kronens Sag over for Roskilde Bisp, da der er Spørgsmål om Indløsning af det af Kronen pantsatte Nygård. Der kendes ikke fra det 15. Århundrede noget tilsvarende til, hvad Rigsrådet udtalte 1525, at Hofmesteren burde undersøge, hvilke Lensmænd i Regnskabslenene der ikke havde fremsendt den Fetalje, som var dem pålagt, (for at de forsømmelige derefter kunde afsættes)[4]; men ganske udelukket synes det dog ikke, at Hofmesteren allerede i den her behandlede Periode kan have haft et lignende Tilsyn med Kronens Indtægter.

Når det således i det hele må betragtes som ugørligt at angive blot nogenlunde bestemte Grænser for Hofmesterens Embedsmyndighed, er der derimod et andet Punkt vedrørende hans Stilling, som kan belyses klarere, nemlig den gradvise Forandring i Embedets Navn. Til Dels har dette Spørgsmål jo kun formel Interesse, men da det tillige viser Hofmesterstillingens voksende Betydning, turde der være Grund til at dvæle et Øjeblik ved det. Fra først af og endnu langt ned i Tiden kaldes Hofmesteren af Kongen blot vor Hofmester, hvad der angiver Stillingens oprindelige Karakter af et Hofembede, hvis Indehaver tjente Kongen personlig. I denne Titel foretoges der først en Forandring, efter at Hofmesterembedet var blevet indført i de 2 andre nordiske Riger, hvad der, som vi snart

---

Nielssøn, men kun som Embedsmand på Kalø, hvad der jo tyder på, at han ikke længere var Hofmester, jfr. Tillægget nedfr.).

[1] RA., PSPap., Philippus Axelssøn Thott 1457 $^{30}/_{3}$.

[2] Barner, Fam. Rosenkrantz's Hist. I, Dipl. Nr. 132, 136.

[3] S. 43. [4] NDM. V. 44.

skal komme tilbage til, skete forholdsvis sent. Titlen vor Hofmester blev nu for kortfattet, idet den kunde give Anledning til Misforståelse, så snart et af Rigernes Hofmester optrådte uden for sit eget Fædreland. Man finder derfor Niels Erikssøn (Gyldenstjerne) i 1453 og 1454 betegnet som vor Hofmester i eller af Danmark[1], men det sker kun i Breve, som er udfærdigede i Norge, og af hvilke det ene endda tillige nævner vor Hofmester i Norge, så at en Tilføjelse her var ganske nødvendig for at forebygge Forveksling. I Breve udstedte i Danmark kaldes Niels Erikssøn derimod fremdeles kun vor Hofmester, og dette er også Regelen under hans Efterfølgere i det 15. Århundrede: men der forekommer dog allerede under Erik Ottessøn Undtagelser herfra, idet han enkelte Gange kaldes vor Hofmester i Danmark selv i rent danske Breve, hvor der ikke foreligger nogen Mulighed for en Misforståelse[2]. Endnu så sent som i Poul Laxmands Tid er dog den hyppigste Benævnelse, som Kongen bruger, blot: vor Hofmester, og Titlen Danmarks Riges Hofmester forekommer endnu ikke i Kongebreve. Anderledes er Forholdet derimod i andre Breve. Allerede Otte Nielssøn kalder sig selv engang i 1451 magister curie regni Dacie, men dels skyldes dette måske blot en Unøjagtighed, idet der påviselig er en grammatikalsk Fejl i den Titel, han bruger i vedkommende Brev[3], og dels er det i alt Fald på den Tid et ganske enestående Tilfælde. Poul Laxmand derimod kaldes ikke blot af andre både Hofmester i Danmark[4] og Danmarks Hofmester[5], hvilket sidste jo allerede klinger en Del bedre; men så vel han selv som andre bruger også Betegnelsen Danmarks Riges Hofmester[6]. Officielt er dette Navn imid-

---

[1] DN. VI Nr. 545 S. 572, VIII Nr. 351 S. 384 (jfr. Nr. 352 S. 386). SRA., Skoklosters Ark., Perg. 1454 $^{2}/_{1}$.

[2] Se RA., Vends H. 20 (1463); DCP. Nr. 154 S. 220 (1469; »vnse hoffmester des riikes Dennemarcken«).

[3] Den lyder: »Otto Nicolai militis(!) et magister curie regni Dacie« (Statsarkivet i Lübeck, Privata von schwedischen(!) Städten, Kallundborg 1451 $^{8}/_{5}$).

[4] Således i Cod. Esrom. Nr. 202 S. 217 (1491); RA., TSPerg., Ystad 1495 $^{11}/_{2}$.

[5] Aarsberetn. III Till. S. 19.

[6] SRA., Perg. 1494 $^{14}/_{4}$. RA., Gulland 8 b (1495). RA., PSPerg., Krognos 1496 $^{29}/_{8}$. Hadorph II. 360 (1497). — 1496 kalder han sig selv Kongen af Danmarks *øverste* Hofmester og 1497 hans *øverste* Marskalk

Iertid som sagt endnu ikke blevet; som sådant forekommer det under Frederik I, under hvem man tillige 1526 på én Gang møder 2 Hofmestre, nemlig en Danmarks Riges Hofmester (Mogens Gøye) og en vor kæreste nådige Herres Hofmester (Albret Ravensberg)[1] — noget, hvortil intet tilsvarende kendes i det 15. Århundrede.

Som ovenfor anført[2], udnævnte Kong Hans ingen ny Hofmester efter Poul Laxmand. På dennes Drab og den derefter følgende Proces er der ikke Grund til her at gå ind; derimod kan det nævnes som ret påfaldende, at han er den eneste af alle det 15. Århundredes Hofmestre, som vides at være død i sit Embede, medens der kun er én af de andre (Erik Krummedige), for hvis Vedkommende der foreligger en (rigtignok yderst svag) Mulighed for, at han har beholdt Hofmesterstillingen til sin Død. Og at Poul Laxmand vilde have gjort dette, hvis han havde levet længere og ikke var kommet så pludselig af Dage, kan man jo have Lov at betvivle.

Foruden Kongen havde i det 15. Århundredes Danmark også en af Dronningerne, nemlig Dorothea, en Hofmester; Corfits Rønnov forekommer i denne Stilling fra 1462 til Efteråret 1475[3], men allerede på Dronningens første Rejse til Rom i Foråret 1475 nævnes Johan Oxe som hendes Hofmester[4], og det samme er Tilfældet på hendes anden Romerrejse i 1488[5]. Trods den ikke ringe Indflydelse, som Dorothea øvede på Rigets Styrelse, ser det dog ikke ud til, at Embedet har haft politisk Betydning; dets Indehaver må antages blot at have været Hofchef hos Dronningen, som i øvrigt ved Siden deraf tillige, i alt Fald til en Tid, havde en Hofmesterinde[6]. Dronning Christine nøjedes vistnok med Hofmesterinden[7], men til-

(Liv-, est- u. kurländisches Urkundenbuch 2. Abtheil. I Nr. 395, 520; sammenlign ovfr. S. 43 om Otte Nielssøn 1449).

[1] NDM. V. 211. [2] S. 27.

[3] RA., Mageskifter 7, 6 (1462 $^{4}/_{4}$). DCP. Nr. 212 S. 321 (1475 $^{25}/_{9}$).

[4] RA., Afskrift fra Rom af Supplik 1475 $^{8}/_{5}$.

[5] Ann. f. nord. Oldkyndigh. og Hist. 1851 S. 231 (1488 $^{4}/_{3}$). Jfr. den mindre smigrende italienske Dom om ham ved denne Lejlighed som en »homo litteris et moribus carens, totus rusticanus« (DN. VI Nr. 605 S. 640).

[6] Fru Hebele Lydikesdatter, Peder Erikssøn (Gyldenstjerne)'s Enke, er Dorotheas Hofmesterinde 1471 (DCP. Nr. 173 S. 251).

[7] Se således RA., Dronn. Christines Regnskabsbog I (1496 ff.) Bl. 2 b.

lige forekommer der allerede fra År 1500 en Hofmesterinde for hendes og Kong Hans's Datter Elisabeth, der da kun var omtrent 15 År gammel[1].

Ligesom man her træffer en særlig Hofmesterinde hos en ung Kongedatter, havde Kongens ældste Søn også sin egen Hofmester. Dette var allerede Tilfældet med Valdemar Atterdags Søn Christopher 1363[2], og det samme gælder både om Kong Hans og Christiern II, inden de besteg Tronen. Hans var på den Tid, da hans Hofmester første Gang er funden nævnt, så ung (knap 14 År), at Hofmesteren nærmest må antages at have været bestemt til Drengens Hovmester i dette Ords senere Betydning af Opdrager. Politisk Indflydelse har Stillingen selvfølgelig dengang ikke kunnet give sin Indehaver; men han kunde få det på et lidt senere Tidspunkt, når Tronfølgeren udrustedes med en vis Regeringsmyndighed under Kongens Fraværelse eller over en Del af Riget, og Hofmesteren da kom til at stå ved Kongesønnens Side som den ældre erfarne Rådgiver. Således var Hans's første kendte Hofmester, Anders Jenssøn (Passov), i Norge 1474 på en Tid, da også Hans selv må antages at have opholdt sig i dette Rige, hvor han i alt Fald ganske kort i Forvejen var optrådt som Regent under Faderens Fraværelse på Rejsen til Rom[3]. Året efter, da både Kongen og Dronningen var fraværende fra Riget, nævnes Landsdommeren Henrik Mejnstrup i et Rettertingsbrev som: vor kære Søns i den Tid Hofmester af synderlig Befaling, hvad der naturligst må forstås, som om Henrik Mejnstrup har fået overdraget det Hverv at stå den unge Konge bi ved Regeringens Førelse under Forældrenes Fraværelse[4]. Og den sidste Hofmester, som Hans havde inden sin Tronbestigelse, nemlig Strange Nielssøn, har vistnok spillet en Rolle ved hans Styrelse

6 b, 7 b, 23 a. — Christiern II.s Dronning Elisabeth havde derimod atter en Hofmester (NDM. I. 310).

[1] Anførte Regnskabsbog Bl 7 b. 23 b. At Elisabeth skulde have haft en Hofmesterinde allerede 1497, såtedes som det siges hos Molbech, Nord. Tidsskr. f. Hist., Literatur og Konst I. 448, har ingen positiv Hjemmel i Regnskabsbogen (se dens Bl. 2 b), hvad man efter den Måde, hvorpå Molbech nævner det, skulde antage.

[2] HR. I Nr. 294 (jfr. her ovfr. S. 39[1])). [3] DN. VIII Nr. 398.

[4] RA., LD. 1475 $^{13}/_{4}$. Jfr. også, hvorledes det ovfr. S. 11[9]) nævnte Brev af 1475 $^{1}/_{7}$ er udstedt »ad relacionem domini episcopi Roskildensis et Hinrici Meynstorp«.

på Fyn[1]; at Stillingen i alt Fald dengang ikke har været nogen blot og bar Hofstilling, turde fremgå af, at Strange Nielssøn ved Hans's Tronbestigelse beholdt sit Embede og altså nu blev den regerende Konges Hofmester. Også Christiern II.s Hofmester Niels Erikssøn (Rosenkrantz), en Søn af den ovennævnte Erik Ottessøn, forekommer i sit Embede både før og efter 1513; han nævnes første Gang i det 1501 (altså på et Tidspunkt, da Christiern dog var voksen), men under Kong Hans's Regering næppe efter 1504, og om hans Virksomhed i Embedet i dette Par År vides så at sige intet[2]. At han i Hans's senere Leveår skulde have været med Christiern i Norge, findes der ikke mindste Spor til, så at det ikke kan antages, at han da var Hofmester; men alligevel blev han, som nævnt, Hofmester på ny, da Christiern II besteg Tronen efter Faderens Død[3].

I Slesvig og Holsten nævnes der næppe nogen Hofmester, før der i Året 1491 forekommer en sådan hos Hertug Frederik[4]. Kong Hans havde ingen Hofmester i sin Del af Hertugdømmerne, og hvad hans Broder angår, forsvinder Embedet hos ham egentlig allerede omtrent midt i 1490'erne. Otto Rantzau Henrikssøn kaldes vel et Par Gange i Tiden 1495—1502 Hertugens Hofmester[5], men langt hyppigere betegnes han som Marskalk; bægge Dele er kun forskellige Navne for én og samme Embedmand, der må antages i det hele at have været Hertugens første Mand, medens han i de bevarede Aktstykker fremtræder som den, der havde til Hovedopgave at styre Finansvæsenet. Otto Rantzau og hans Forgængere udbetaler gentagne Gange Penge på Hertugens Vegne, ligesom de meget hyppig overværer Lensmænds og Tolderes Regnskabsaflæg-

[1] Han nævnes forrest blandt de tilstedeværende på Odense Landemode, da Hans her 1480 afsagde en Dom (DM. IV. 14), og han var Relator ved et af Kongesønnen samme År udfærdiget Privilegium for Svendborg (Fynske Aktstykk. I Nr. 66 S. 91).

[2] 1504 $^{25}/_{9}$ omtales dog en Dom afsagt af »vor kære Søn Hr. Christiern etc. og os elskelige Hr. Niels Erikssøn Ridder, forskrevne vor kære Søns Hofmester« (RA., PSPap., Henrik Krummedige, Kgl. Miss.).

[3] Jfr. Heise, Fam. Rosenkrantz's Hist. II. 69 ff.

[4] RA., Gemeinsch. Arch. XXXII, Gældsbr. og Kvitter. 1491 $^{18}/_{1}$.

[5] Brev af 1495 $^{20}/_{12}$, registreret i RA., Gott. Membr., men afleveret til Slesvig. RA., Plöens Toldregnskaber 1494 og 1495. RA., Gemeinsch. Arch. XXXIV. 4, Fred. I Nr. 5 A.

gelse. Senere dukker Hofmesternavnet dog på ny op i Hertugdømmerne, idet den bekendte Johan Rantzau i 1522 blev Hertug Frederiks Hofmester[1]; i Begyndelsen af Frederik I.s Kongetid kaldes han ganske vist Marsk i Lante Holsten, men senere under den samme Konge og i Begyndelsen af Christian III.s Regering Hofmester samme Steds[2], idet der nu tillige forekommer en holstensk Marskalk, nemlig Melchior Rantzau[3].

I Norge og Sverige skyldtes Indførelsen af Hofmesterembedet Påvirkning fra Danmark; men den Betydning, som Embedet havde i dette Rige, fik det ikke i de to andre, og det blev her ikke så regelmæssig besat som i Danmark i det 15. Århundredes 2. Halvdel. Som tidligere[4] anført, nævnes Stillingen i Unionsudkastet af 1436; for Norges Vedkommende fastsatte derefter Karl Knutssons norske Håndfæstning, at Kongen skulde have en Hofmester[5], og efter at der straks i Begyndelsen af Christiern I.s Regering og under Karl Knutssons korte Herredømme havde været forskellige Rigsforstandere og Høvedsmænd for Riget, forekommer endelig Hartvig Krummedige som norsk Hofmester i 1450'erne. Engang i 1457 benævnes han dog Drost i Norge, hvad der jo tyder på, at man her har opfattet Hofmesteren som en ligefrem Afløser af Drosten[6]; men i øvrigt er det kun nogle få Gange, at han omtales som Hofmester. Embedet forsvinder derpå atter, og trods Bestemmelserne i Kong Hans's Halmstad-Håndfæstning og i Kalmar Reces, at Kongen skulde have en indenlandsk Hofmester i hvert Rige[7], må man fra Hartvig Krummedige gå over et halvt Hundrede År frem i Tiden, helt ned til 1515, før man i Niels Henrikssøn (Gyldenløve) atter møder en norsk Hofmester. Men hans Myndighed var kun ringe, da Riget styredes fra Danmark, og skønt han først var den anden Hofmester i Norge, blev han tillige den sidste[8].

For Sveriges Vedkommende er det ovenfor[9] nævnt, at Hof-

---

[1] Dansk biogr. Lexikon XIII. 450.

[2] Se således Kong Fred. den Førstes danske Registr. S. 24, 27, 32, 225, 331; Danske Kancelliregistr. 1535-1550 S. 3, 22, 38-43, 54, 58.

[3] Kong Fred. den Førstes danske Registr. S. 155, 270, 279, 339. Danske Kancelliregistr. 1535-1550 S. 4, 5, 17, 19, 27, 36, 46, 59, 78.

[4] S. 40-41. [5] Se ovfr. S. 29[3]). [6] Jfr. ovfr. S. 36. [7] Se ovfr. S. 43.

[8] Aschehoug S. 335-38. Daae, Kong Christiern den Førstes norske Hist. S. 97. Norsk HT. III. 237.

[9] S. 39-40.

mesteren Jens Due mere viser sig som en svensk end som en dansk Embedsmand; men en særlig svensk Hofmester finder man først betydelig senere. At Stillingen omtales i Unionsudkastet af 1436, fik jo ingen Betydning; men i Christopher af Bayerns svenske Håndfæstning af 1441 anføres den som et af de høje Embeder, der skulde besættes med Svenske efter Rigsrådets Råd, og endnu samme År forekommer så Bengt Jönsson (Oxenstjerna) som svensk Hofmester. Også da Karl Knutsson var Konge første Gang, var Embedet besat, først med Bengt Jönsson, senere med Kongens Svigersøn Erik Erikssøn (Gyldenstjerne); og da Christiern I kom i Besiddelse af Sverige 1457, udnævnte han Erik Axelssøn (Thott) til Hofmester. Som sådan forekommer Erik Axelssøn endnu 1466[1]; men i øvrigt høres ikke meget til Embedet under de heftige Partikampe i 1460'erne, og i hele Sten Stures Regeringstid i det 15. Århundrede er det vistnok ganske forsvundet. Formodentlig har man i Regelen ment, at det, for at Stillingen skulde være besat, var nødvendigt, at Riget havde en Konge; og både Christiern I i sin Forpligtelse af 1476 og Kong Hans i Kalmar Reces lover da også at indsætte en indfødt Hofmester i Sverige. Men først i 1497 kunde dette Løfte indfries, idet Sten Sture da blev Hofmester; og da Svenskerne få År efter atter rejste sig, og Sten Sture på ny blev Rigsforstander, forsvinder Embedet igen[2].

V.

MARSKEN.

Ved Siden af Drosten nævnedes i gammel Tid Marsken som den anden høje Embedsmand. Fra først af havde kan kun været en Hofbetjent, der havde styret det kongelige Staldvæsen, men senere fik han hele Hærvæsenet under sig og blev Troppernes Fører i Krigstilfælde. 1360 forekommer han tillige som Indehaver af en vis dømmende Myndighed, noget, der imidlertid ikke gentages på

[1] Jahn S. 554.
[2] Hadorph II. 146 § 5, 298 § 10, 327 § 29. E. Hildebrand S. 126.

det tilsvarende Sted i Håndfæstningen af 1376[1], ligesom han i den tidligere[2] anførte Erklæring fra Kong Olufs Tid kun omtales som Leder af Hærvæsenet, i hvilken Henseende han endda her står i en vis Afhængighed af Drosten[3]. Alligevel er det usikkert, om man af de to sidstnævnte Kilders Tavshed kan slutte, at Marsken pa den Tid ingen dømmende Myndighed har haft; i alt Fald omtales en sådan på ny i Unionsudkastet af 1436, der udtaler, at »Marskens Embede er så, at han er særdeles pligtig til at bjælpe Drosten til at styre Lov og Ret udi Konnings Sted og rette over dem, som Uret have og ville ej lade dem nøje i Rette, og er hans Embede end mere, om Krig og Orlog fulde på Riget, som Gud styre, da skal han da være Formand til alle dem, som da udskikkes til Rigens Værn, og styre og råde derfor efter gode Mænds Råd, som der ere nær stedte, og rette over dem med Konningens og gode Mænds Hjælp, som ulydige ere og ej ville gøre, som dem bør og tilsagte vorde«[4].

Som ovenfor[5] nævnt, lod Dronning Margrethe Marskembedet stå ubesat, efter at Evert Moltke (vistnok 1380 eller 1381) var afgået ved Døden; Erik af Pommern gjorde det samme, og Udkastet af 1436 bragte ingen Forandring. Først under Christopher af Bayern møder man (i alt Fald fra 1443) på ny en Marsk, nemlig Oluf Axelssøn (Thott), der sandsynligvis er blevet umiddelbart afløst af Claus Rønnov. Denne beklædte Embedet i det mindste til 1480, men nævnes ikke som Indehaver af det under Kong Hans, så at den ny Konge, der både havde en anden Hofmester og en anden Kansler, end hans Fader havde haft i sin sidste Tid, måske heller ikke har beholdt Faderens Marsk. Det er dog først 1489, at der forekommer en anden i Marskembedet, nemlig Eskil Gøye, der sikkert har beklædt Stillingen til sin Død 1506; men som tidligere[6] anført, vides det ikke, at Kong Hans har givet ham nogen Efterfølger.

---

[1] Aarsberetn. II. 20 § 18. 23-24 § 33. [2] S. 24.
[3] Aarsberetn. V. 52 § 13.
[4] Aarsberetn. II. 33. Om Marskens dømmende Myndighed i en speciel Art Stridigheder på et langt senere Tidspunkt se Frederik II.s Gårdsret § 34 (Secher, Corpus constitutionum Daniæ I Nr. 113 S. 195), der udtrykkelig nævner bade Hofmarskalken (sikkert en Afløser af den nedennævnte Fodermarsk) og Rigens Marskalk; jfr. HT. 4 R. III. 606-7.
[5] S. 25. [6] S. 27.

Hvad Marskens Myndighedsområde i det 15. Århundrede angår, finder man ham ofte nævnt som Anfører i Krigen, om end man ganske vist sjældnere får et bestemt Indtryk af, at han har været den øverste Leder, hvem de andre Førere har været underordnede. Til Dels kan dette ligge i, at Kongen selv har deltaget i vedkommende Krigstog, så at Marsken har stået under ham, således som Tilfældet var med Claus Rønnov under Christiern I.s Indfald i det vestlige Sverige 1452[1]. Men også da Kongen i 1464 måtte forlade Sverige, og Claus Rønnov, som tillige med flere andre var ladt tilbage på Stockholm Slot, måtte overgive dette til Karl Knutsson, blev Kapitulationsdokumentet udstedt ikke af ham alene, men desuden af en Biskop og 7 andre Riddere[2]. På Toget til Sverige 1467 nævnes Claus Rønnov derimod som Anfører for de danske Tropper[3], medens han synes at spille en mindre fremtrædende Rolle på Toget 1471, hvor jo også Kong Christiern selv var med, og hvor i øvrigt Claus Rønnov blev taget til Fange i Slaget på Brunkebjærg. Hans Eftermand Eskil Gøye omtales som Overanfører på Toget til Sverige 1497, i alt Fald i Krigens Begyndelse[4]; derimod har han næppe været med i Ditmarsken År 1500[5], men det var jo også mere Hertugdømmerne end det egentlige Danmark, som dette Felttog vedrørte.

En særlig Side af Marskens Virksomhed angik hans Forhold til det daglige Hofpersonale. Oluf Axelssøn (Thott), der selvfølgelig ikke kan påvises som Hærfører i sin Embedstid, da denne faldt under Christopher af Bayerns fredelige Regering[6], har i 1447 sammen med Hofmesteren og Kammermesteren foretaget Opgørelse med Kongens Hofsinder og de lavere Hofbetjente angående deres Løn[7]. Og den stralsundske Krønikeoverlevering, der indeholder en mærkelig Beretning om Forholdet mellem Oluf Axelssøn og Dronning Dorothea under Interregnet 1448, siger ved denne Lejlighed, at »han

[1] Svenska medeltidens rim-krönikor, utg. af Klemming, II. 302-3.
[2] Hadorph II. 226.
[3] Chronik des Franciscaner Lesemeisters Detmar *etc.*, hrsg. von Grautoff, II. 306-7.
[4] DM. 3. R. I. 146. [5] Jfr. Heise, Fam. Rosenkrantz's Hist. II. 42.
[6] Han har dog sammen med Hofmesteren Otte Nielssøn antaget Skibsfolk i Kronens Tjeneste (ovfr. S. 47).
[7] SS. I. 2. H. S. 1. RA., Reg. 108 a, Christopher Parsbergs Regnskab begyndende: Nota der devczen ritter, Bl. 2 a.

red vel med 300 Heste i Landet, fordi han var Marsk«[1]. I Begyndelsen af 1455 finder man dernæst Hofmesteren Niels Erikssøn og Marsken Claus Rønnov liggende ovre i Skåne med i alt Fald en Del af de kongelige Hofsinder[2]; imidlertid har Grunden hertil vel snarest været Ønsket om at kunne forsvare Provinsen i Tilfælde af et fjendtligt Angreb, så at Marskens Opgave her måske nærmest har været af rent militær Art. I ethvert Tilfælde tyder det her fremdragne på, at Marsken har haft en vis Ledelse af Hofpersonalet, måske særlig af dets militære Del. Kammermesterens Forhold til det skulde på Forhånd antages indskrænket til Udbetaling af Lønninger, og det er derfor ret påfaldende, når det i Kong Hans's Handfæstning hedder: »Ej skulle vi og skrive vore Småsinder (Småsvende) til de gode Mænd, som Slottene og Lenene have på Tjeneste, at færde dem, uden lade vor Kammermester i hvert Rige dem opfærde eller forskrive dem til vore Fogeder, som vore Slotte og Len have på Regnskab«[3]. Men om denne Bestemmelse har fået synderlig praktisk Betydning, er dog usikkert; som vi senere skal komme tilbage til, førte nemlig Kammermesterembedet efter alt, hvad man kan skønne, under Kong Hans en meget hensygnende Tilværelse og har vistnok i Regelen stået ubesat; og under Christiern II har Rigsmarsken Mogens Gøye, så vidt det kan ses, haft den øverste Ledelse af Hoffets Personale[4].

Hvad Marskens officielle Betegnelse angår, forekommer der allerede under Kong Oluf en Titel som vor og vort Riges Marsk, ligesom et privat Brev bruger Navnet regni Dacie marscalcus[5]. Christiern I anvender dog hyppigst de simple Former vor Marsk eller vor Marsk i Danmark; i Kreditiver til Underhandlinger med fremmede Magter benytter han imidlertid også de højtideligere Benævnelser »marschalk vnnses rijkes Denmarken«, »vnser marschalk in

---

[1] Johann Berckmanns Stralsundische Chronik, hrsg. von Mohnike u. Zober, S. 189.

[2] SNS. III. 340-41. RA., PSPap.. Niels Erikssøn Gyldenstjerne 1455 $^{6}/_{2}$, $^{8}/_{2}$.

[3] Aarsberetn. II. 53 § 33, med et Par mindre væsentlige Afvigelser gentaget i Kalmar Reces (Hadorph II. 328 § 32).

[4] NDM. I. 309, 310; jfr. Allen II. 543 og Heise, Fam. Rosenkrantz's Hist. II. 70-71.

[5] HR. II Nr. 136 S. 148, jfr. Nr. 134 S. 146. Matzen. Den danske Panterets Hist. S. 473.

vnseme rike Denmarcken«, ja endog »vnser ouerste marschalk in vnseme rike Dennemarken«[1]; og endelig kan man finde »Danmarks Riges Marsk« (på Latin eller Tysk), men under Christiern I vistnok kun i et Par Relator-Påtegninger under Kongebreve fra hans senere År[2] samt i et Par Breve, der vel er af ret officiel Karakter, men ikke Kongebreve[3]. Også Kong Hans bruger i Regelen Navnet vor Marsk eller vor Marsk i Danmark, og der kan fra hans Tid næppe påvises et eneste Kongebrev med Betegnelsen Danmarks Riges Marsk eller blot med et Udtryk som de ovenfor citerede tyske[4]; men til Gengæld forekommer Formen »Danmarks Riges Marsk« under hans Regering jævnlig i andre Aktstykker, også sådanne, hvori Marsken optræder på Rigets Vegne[5].

Når Kammermesteren, som nylig nævnt, i det 15. Århundredes Slutning næppe kan antages at have grebet synderlig ind i Hofpersonalets Forhold, gælder derimod det modsatte om en anden Embedsmand. Marskembedet er nemlig på en Måde blevet delt, idet man ved Siden af den egentlige Marsk træffer en såkaldet Fodermarsk, der er en ren Hofembedsmand og, således som Navnet tyder på, oprindelig har haft Tilsyn med Staldvæsenet[6]. Når denne Post er bleven oprettet, vides ikke; den nævnes i de nordiske Riger formentlig første Gang i den Instruks, som Dronning Margrethe (vistnok 1404) meddelte Kong Erik for hans påtænkte Rejse til Norge: og allerede her gør det Indtryk af, at Fodermarsken har haft Opsyn med og skullet skaffe Nattekvarter for Hofpersonalet på Kongens Rejser, dog i dette Tilfælde nærmest for dets lavere Klasser (»Skytterne« og »Drengene« i Modsætning til »Knaperne«)[7]. Derefter hengår der imidlertid lang Tid, hvor man i Danmark slet intet

[1] LUB. IX Nr. 624. 689, X Nr. 194. Rostock. Nachrichten u. Anzeigen 1756 S. 190.
[2] RA., TSC, Trudsholm Godsark. 1477 $^{26}/_{1}$. SS. I. 2. H. S. 56.
[3] DCP. Nr. 64 S. 82. Nr. 111 S. 144.
[4] Når der hos Thiset, Fru Eline Gøyes Jordebog S. 89 er bevaret Uddrag af et Skøde fra Kong Hans til Eskil Gøye. »Danmarks Marsk«, er det jo ikke sikkert, at Originalen har brugt den samme Benævnelse.
[5] Aarsberetn. IV. 278. Hadorph II. 360, 387, 389, 396.
[6] På lignende Måde kan det fra en langt tidligere Tid nævnes, at Valdemars Jordebog kender både en marscalcus og en submarscalcus (Steenstrup, Studier S. 39).
[7] DN. XI Nr. 110 S. 96. Jfr. m. H. t. Embedets Alder her nedfr. S. 59[7]).

hører om Embedet[1]; og da det forekommer på ny, er det i Sverige og Norge tidligere end i Danmark. I Sverige anføres Posten i Christopher af Bayerns Håndfæstning af 1441 blandt de Embeder, der skal besættes med Rigsrådets Råd[2], og der optræder virkelig en svensk Fodermarsk (Magnus Gren) under Christophers Regering[3]; ligeledes omtales Embedet i Christiern I.s Løfte til Svenskerne af 1476[4]. I Norge nævnes det i Karl Knutssons Håndfæstning af 1449[5], om end det sikkert her ikke har været besat. Der kunde således være en vis Formodning for, at også Danmark ved samme Tid som de 2 andre nordiske Riger har haft sit Fodermarskembede, men der vides dog intet bestemt herom[6]; at Embedet imidlertid ikke har været helt glemt i Danmark ved denne Tid, fremgår af, at det i en i 1476 optagen Arkivregistratur bruges som Betegnelse for en Stilling under Valdemar Atterdag[7]. Men i øvrigt genfinder man næppe Fodermarsknavnet hos os før helt hen i det 15. Århundredes Slutning, da Oluf Jepssøn (Sparre) nævnes som Indehaver

---

[1] I den såkaldte Erik af Pommerns Gårdsret forekommer Navnet kun i ét, og det et yngre, Håndskrift af de i den trykte Udgave benyttede (Rosenvinge, Love V. 30 [37]), [58]), jfr. S. XIV b[3]); men denne Udgave er rigtignok lidet tilfredsstillende, og der er mange Håndskrifter, som den ikke har taget Hensyn til.

[2] Hadorph II. 146 § 5. [3] Styffe II S. CXXVII.

[4] Hadorph II. 298 § 10. [5] DN. VI Nr. 531 S. 560.

[6] Når Christiern I engang i 1462 kalder Claus Rønnov sin »ouersten marschalk« (LUB. X Nr. 194, jfr. her S. 58), behøver dette Udtryk ikke at *bevise* Tilværelsen af en anden Marsk, som det ses af de ovfr. S. 43 og 49[6]) anførte Betegnelser øverste Hofmester ved et Embede, der faktisk ikke var delt mellem 2 Indehavere. Og ganske vist omtaler en Beretning om Kongens Rejse til Rhinen — på en Tid, da Claus Rønnov endnu var den egentlige Marsk — en Hr. Bertram v. Nesselrode på en sådan Måde, at man nærmest skulde tro, at han har været Marskalk i Kongens Tjeneste (RA., Gemeinsch. Arch. VIII. 3 S. 26, 31); men at dette alligevel ikke har været Tilfældet, fremgår af andre Kilder til Neusser-Krigens Historie (jfr. Mittheil. aus dem Stadtarch. von Köln III. 8. H. S. 4, 10, 12 og Publicat. aus den Preusz. Staatsarch. LXVII Nr. 65, 702 S. 655).

[7] ÆA. I. 53, hvor Niels Pederssøn af Dødringe anføres som Kong Valdemars Fodermarsk 1356. Det er dog vel næppe det senere Fodermarskembede, her er Tale om; snarere skyldes Udtrykket vistnok en mindre nøjagtig Gengivelse af et eller andet Ord i den til Grund liggende, sikkert latinske Original.

af Embedet 1493 og 1500[1]; 1508 beklædte Anders Bille Stillingen[2], da han i Kongens Nærværelse dræbte Niels Hack, — en Forseelse, der kun lidet sømmede sig særlig for en Fodermarsk, eftersom det i alt Fald kort efter nævnes som en af dennes vigtigste Pligter at sørge for, »at hver Mand, fattig og rig, i Gården bliver med Fred hver for anden«[3].

Flere Fodermarsker kendes ikke under Kong Hans's Regering, men Posten bevaredes under de nærmest følgende Konger, og i de Instrukser for Hofembedsmænd, der henføres til Christiern II.s Tid, forekommer også Fodermarsken[4]. Det pålægges ham heri at sørge for Hestenes Foder samt på Kongens Rejser at skaffe Vogne og Færger og fordele Herberge og Staldrum til Kongen og hans Følge, fremdeles at have Opsyn med alle »i Gården«, sørge for, at de holder Fred indbyrdes, og straffe dem, som forser sig, efter Gårdsretten, som han én Gang årlig skal lade oplæse[5]. Fodermarsken fremtræder således her ganske som en til selve Hoffet knyttet Embedsmand; i Sverige derimod er det c. 1500 Fodermarskerne, der drager rundt i Riget med Regeringens Heste for at skaffe disse underholdte gennem den såkaldte Kongsfodring[6], men noget tilsvarende for Dan-

---

[1] Ryge, Peder Oxe S. 21 (1493 $^{17}/_{11}$). RA., Reg. 69, 21, 72 (1500 $^{13}/_{5}$).

[2] RA., PSPap., Anders Bille 1508 $^{15}/_{1}$. Aarsberetn. I. 68 (1508 $^{15}/_{8}$); det på dette sidste Sted anvendte tyske Ord »Marschalch« betegner ikke det egentlige Marskembede, som det fremgår af det først citerede Brev.

[3] DM. 3. R. I. 159.

[4] At i øvrigt dennes Stilling ikke behøvede at være knyttet til et Fyrstehof, ses af, at Rigsstaden Lübeck også havde en Fodermarskalk; jfr. Instruksen i LUB. IV Nr. 708 (År 1400), hvor han skal have Staldvæsenet under sig.

[5] NDM. I. 312. DM. 3. R. I. 159-60. Jfr. Allen II. 234-35. — Fodermarsken har altså her Tilsyn med Staldvæsenet, men der forekommer dog også på Kong Hans's Tid en særlig Staldmester (se således RA., DSP. 1484 $^{14}/_{6}$ (hvor Christen Staldmester er Forstander til St. Jørgens Gård i Kallundborg, medens han i RA., LD. 1486 $^{13}/_{5}$ kaldes Rådmand i Kallundborg), DM. 4. R. I. 69, 77, 82, 86, 89, 90, 173, 182, 183 og RA., PSPap., Esge Bille 1511 $^{7}/_{1}$; jfr. for en senere Tid Kong Fred. den Førstes danske Registr. S. 18). Og ligeledes har Dronning Christine sin egen Staldmester (se således RA., Dronn. Christines Regnskabsbog I (1496 ff.) Bl. 4 b og hendes Regnskabsbog V (1505-9) Bl. 16 a, 32 b).

[6] Se Styffe V Nr. 238, 240; jfr. sstds. IV S. CXLIII-CXLV og E. Hildebrand S. 152.

marks Vedkommende omtales i alt Fald hverken i de nævnte Instrukser eller i noget Aktstykke før Christiern II.s Tid.

I et enkelt dansk Land spiller dog en Fodermarsk en lignende Rolle som i Sverige; det er i Skåne, men det drejer sig rigtignok her om en Embedsmand ikke hos Kongen, men hos Ærkebispen. I Sammenligning med de få kongelige Fodermarsker, der forekommer i Danmark før 1513, er det allerede ret påfaldende, at der fra det samme Tidsrum kan nævnes i det mindste 6 i Ærkebispens Tjeneste[1]; og de har øjensynlig her haft en ikke ringe Betydning. På lignende Måde, som Fodermarskerne gjorde i Sverige, drog Ærkebispens Fodermarsk rundt i Skåne hos de Bønder, der var forpligtede til at yde Ærkebispen Gæsteri, — og i Ærkebisp Tuve Nielssøns Tid også hos Folk, der ikke var forpligtede dertil, hvorover der senere høres Klage fra Tommerup Kloster[2]. Under Ærkebisp Birger nævnes Fodermarskens Loft på Lundegård, hvortil en Del Fæstere, der boede på Gods, som var skænket til Gudstjeneste i Domkirken, skulde yde Havre (sikkert som en Erstatning for det Gæsteri, der præsteredes på Stedet selv), og ved samme Lejlighed pålægges det Fodermarsken at forsvare de nævnte Fæstere til Herreds- og Landsting[3]. Endnu længe efter Reformationen bevaredes i Skåne Mindet om den ærkebispelige Fodermarsk i et Udtryk som Fodermarskgæsteri, der nu naturligvis betegnede en Ydelse til Kronen som Ærkebispens Arvetager[4]. Om der har været tilsvarende Forhold i de andre Stifter i den katolske Tid, vides ikke; dog havde i alt Fald Lage Urne i Roskilde Stift en Fodermarsk[5].

---

[1] Nemlig: Morten Jyde i Ærkebisp Tuves Tid (RA., TSPerg., Tommerup Kl. 1502 $^{16}/_{3}$), Jes Olssøn 1476 $^{29}/_{1}$ (SRA., Perg.), Sten Stenssøn (Laxmand) 1498 $^{20}/_{10}$ og 1501 $^{29}/_{4}$ (sstds.), Poul Jenssøn (Kyrning) 1505 $^{27}/_{3}$ (Arnamagn. Saml., Fol. 293 Bl. 32 b), Tord Jepssøn (Sparre) 1507 $^{17}/_{8}$ (sstds. Bl. 57 b) og Is Jepssøn 1511 $^{10}/_{11}$ (SRA., Perg.).

[2] SRA., Perg. 1489 $^{9}/_{5}$. RA., TSPerg., Tommerup Kl. 1502 $^{16}/_{3}$; jfr. ÆA. IV. 370 og Brev af 1490 sstds. S. 376.

[3] SS. I. 3. H. S. 70-71. Jfr. ÆA. IV. 332-33, 345.

[4] Kancelliets Brevbøger 1571-1575 S. 50. Jfr. Ordene Fodermarskpenge og Fodermarskhavre i Danske Kancelliregistr. 1535-1550 S. 158 og i DM. 4. R. I. 38.

[5] DM. 3. R. III. 218, 244. Det samme var Tilfældet med Hemming Gadd i Sverige (Styffe V Nr. 90 S. 114; jfr. i Almindelighed om Linköping Bisp Svenska fornminnesföreningens tidskr. IV. 36-37). På Frederik I.s Tid findes der også en Fodermarsk hos en verdslig Lens-

I Sønderjylland nævnes der en Marsk i Begyndelsen af det 14. Århundrede[1], men næppe senere, i alt Fald ikke efter 1375. Dog havde de holstenske Grever en Marsk, således i Slutningen af det 14. og Begyndelsen af det 15. Århundrede[2]; og Greverne var jo ved den Tid i Besiddelse af hele Slesvig eller en Del deraf. uden at der vistnok foreligger noget bestemt om, at Marskens Embede da var indskrænket til Holsten. I Christiern I.s Ribe-Privilegium for Slesvig og Holsten af 1460 nævnes derimod en Marskalk udtrykkelig for Holsten og Stormarn; han viser sig her som Stedfortræder for Greven, når denne er fraværende, men i øvrigt betones overvejende hans dømmende Myndighed; Privilegiet omtaler ham bestandig jævnsides den slesvigske Drost, og Forskellen mellem de 2 Embedsmænd har sikkert kun været en Navneforskel. Christiern lovede i Privilegiet at besætte dette holstenske Marskembede[3], men der findes intet Spor til, at han har gjort det[4]; først henimod Århundredets Slutning (i alt Fald fra 1495[5]) forekommer der en Marskalk i Hertugdømmerne og da kun hos Hertug Frederik, men til Gengæld omfatter hans Embedsvirksomhed også Hertugens Del af Slesvig[6]. Således som denne Hertug Frederiks Marskalk viser sig i Tidens Aktstykker, har hans Embede imidlertid en væsentlig anden Karakter end Embedet i Ribe-Privilegiet af 1460; der mærkes intet til hans Forhold til Retsplejen, hvorimod han, som allerede anført ovenfor[7], fremtræder som en umiddelbar Afløser af den Hofmester hos Hertugen, der nævnes nogle Gange i 1490'erne; især har han med Finansvæsenet at gøre, idet han udbetaler Penge og er til Stede, når Lensmænd og Toldere aflægger Regnskab[8].

---

mand, nemlig Otte Anderssøn (Ulfeldt) hos Søren Norby (jfr. Pal.-Müller, De første Konger af den Oldenb. Slægt S. 502).

[1] HT. 6. R. VI. 190.

[2] Suhm XIV. 571 (1392). Urkundensamml. der Schlesw.-Holst.-Lauenburg. Gesellsch. II. 382, 384, III. I Nr. 28 S. 37 (1397). DF. I Nr. 62 S. 200, 201 (1412). Reg. Chr. I Nr. 192 S. 311 (1428).

[3] Reg. Chr. I Nr. 18 S. 30, 31.

[4] Jfr. ovfr. S. 32[5]), at Kongens Broder Gerhard vel i 2 Krøniker, men ikke i officielle Aktstykker betegnes som Marsk.

[5] RA., Gemeinsch. Arch. XXXII. Indløste Obligat. VI. C 5.

[6] RA., Gemeinsch. Arch. XIX. 8 b. [7] S. 52.

[8] En lignende Sammenblanding af Hofmester- og Marsk-Titlerne, som her viser sig i Hertugdømmerne, kan en sjælden Gang træffes i Danmark: Poul Laxmand kalder sig én Gang (i 1497) Kong Hans's øverste

Hvad Norge og Sverige angår, er der ovenfor talt om Fodermarskembedet i disse to Riger. En egentlig Marsk fandtes ikke i Norge, og det fik her ingen Betydning, at Embedet nævnes i Unionsudkastet af 1436[1]. Sverige havde derimod en Marsk, men efter Erik Kettilsson (Puke)'s Død 1396 lod Margrethe og derpå Erik af Pommern Embedet stå ubesat, indtil Kong Erik i 1435 måtte udnævne Karl Knutsson til den ledige Plads. I den følgende Tid synes det, at Embedet har været besat, så snart Landet havde en Konge; der nævnes Marsker både under Christopher af Bayern, da Karl Knutsson var Konge første Gang, under Christiern I og i Kong Hans's korte Regeringstid.

VI.

KAMMERMESTEREN.

Der har ovenfor allerede et Par Gange været Tale om Kammermesteren. Embedet er gammelt, idet der nævnes Camerarii, (som Indehavernes latinske Betegnelse lyder), allerede i det 12. Århundrede, men om dets Karakter i ældre Tid vides meget lidt[2]. Da Camerarius imidlertid i Tyskland fra gamle Dage af forvaltede Skatkamret[3], og da han ligeledes i en senere Tids Danmark havde med Pengevæsenet at gøre, har det samme formodentlig allerede fra først af været Tilfældet her i Riget[4]; selv så sent som i Kong Olufs Tid

Marskalk (Liv-, est- u. kurländisches Urkundenbuch 2. Abtheil. I Nr. 520; jfr. her ovfr. S. 49[6])), ligesom Ærkebisp Birger i Slutningen af den samme Konges Tid siger, at Poul Laxmand har været Danmarks Marsk (SS. I. 3. H. S. 22).

[1] I Aftrykket af Karl Knutssons norske Håndfæstning hos Hvitf. V. 19 (Folioudg. S. 849) nævnes »Fogeder, Marsk« blandt de Embedsmænd, Kongen skal regere med; Originalen har imidlertid Fodermarsk i Stedet for de anførte 2 Ord (DN. VI Nr. 531 S. 560).

[2] Steenstrup, Studier S. 41-42.

[3] Schröder, Lehrbuch der deutschen Rechtsgesch., 2. Aufl. S. 138 (jfr. S. 582 om Kammermesteren senere i Middelalderen som Leder af Finansvæsenet i de enkelte tyske Territorier).

[4] Camera forekommer i ethvert Fald allerede 1228 i Danmark i Betydningen Skatkammer (Aarsberetn. V. 9).

kender man imidlertid intet til den Virksomhed, som de 2 under ham nævnte Kammermestre har udøvet. Under Dronning Margrethe omtales Embedet ikke, men en Adelsmand Erik Bydelsbak foretager så tit Udbetalinger på Kronens Vegne[1], at man[2] har ment, at han i Virkeligheden har været Kammermester, skønt han aldrig betegnes som sådan[3]. Noget bestemt kan dog ikke siges herom; en Del sikrere synes det, at Navne Jenssøn (Gyrstinge), den senere Bisp i Vesterås og i Odense, har været Kammermester i Erik af Pommerns første Tid, da han selv var Kannik i Roskilde; i alt Fald benævnes han i 1414 i et latinsk Brev thesaurarius, ligesom han i 1413 oppebærer Penge på Kronens Vegne[4]. Vist er det, at man senere under Erik af Pommern finder Kammermesterembedet nævnt igen: det beklædes 1421 af den højtbetroede Rigsråd Benedikt Pogwisch, men 1431 eller lidt tidligere af Arild (Arent) Clementssøn, som da var Degn i Linköping og tidligere havde været Kantor i København, og som Kong Erik søgte at gøre først til Bisp i Bergen og senere til Ærkebisp i Upsala[5]. 1437 var der derimod på ny en verdslig Kammermester, nemlig Mogens Gøye.

Under Christopher af Bayern møder man først en af hans Landsmænd, Christopher Parsberg, som Kammermester allerede 1439; han må i 1441 være blevet afløst i Embedet af en anden Udlænding, men forekommer dog som Indehaver af det i 1443. I Maj 1445 er en tredje Tysker Kammermester, og først ved Kongens Bryllup i Septbr. samme År finder man Embedet beklædt af en dansk, nemlig Dekanen i København, den bekendte juridiske Forfatter Knud Mikkelssøn, der senere blev Bisp i Viborg og for øvrigt en hel Del År senere på ny nævnes som Kammermester et Par enkelte Gange. Hans Udnævnelse under Kong Christopher skyldes

[1] Se RDRDM. III Nr. 4907, 4919, 5031, 5036, 5048, 5055, 5091; DM. V. 40; SD. II Nr. 1212.
[2] Erslev, Dronn. Margr. S. 246.
[3] Sammenlign, hvorledes han engang udbetaler Penge uden udtrykkelig Bemyndigelse af Dronningen, så at den Mulighed tages i Betragtning, at hun ikke vil anerkende Udbetalingen (RDRDM. III Nr. 5091).
[4] SRS. III. II. 138. Hübertz, Aarhus I. 3.
[5] Se om ham Rørdam, Kjøbenhavns Kirker og Klostere S. 114-16, Reuterdahl, Swenska kyrkans hist. III. II. 16-18 og nu Erslev, Erik af Pommern S. 308, 312-13, 475-76. Jfr. Svenskernes nedsættende Dom om ham i Svenska medeltidens rim-krönikor, utg. af Klemming, II. 20.

sikkert den Bestræbelse hos de nordiske Rigers Indbyggere efter at indskrænke Bayrernes Indflydelse, som ifølge en anden Efterretning gav sig et kraftigt Udslag netop ved Kongens Bryllup[1]; men de Danskes Sejr er i så Fald ikke bleven af lang Varighed, eftersom Christopher Parsberg i 1447 igen nævnes som Kammermester.

Med Christopher af Bayerns Død er Christopher Parsbergs Indflydelse imidlertid forbi; Eggert Frille forekommer som Kammermester under Interregnet og i Begyndelsen af Christiern I.s Regering, om end der er en Tid omkring Nytår 1449, da det ikke er klart, hvorledes Forholdet har været. I 1454 afskediges Eggert Frille imidlertid, og der hengår nu nogle År, hvor Embedet synes at have stået ledigt, medens en Adelsmand ved Navn Skelm Pederssøn vistnok var den, der nærmest varetog dets Forretninger[2]. Først i 1459 finder man atter en virkelig Kammermester, nemlig den ovennævnte Viborg-Biskop Knud Mikkelssøn; og i det følgende Par År forekommer som Embedets Indehaver en anden gejstlig, Ærkedegnen i Slesvig Cord Cordes, der mærkelig nok allerede i 1453 kaldes Kongens Råd og da sammen med danske Rigsråder er til Stede ved Eggert Frilles Regnskabsaflæggelse[3]. Efter Cord Cordes er der atter et Par År, hvori Embedet ikke omtales, indtil man i 1460'ernes Slutning finder det besat med Niels Erikssøn (Gyldenstjerne), den tidligere Hofmester. Dennes ny Stilling var utvivlsomt mindre anset end den ældre, som han rigtignok nu i en halv Snes År ikke havde beklædt; men hvad der har bevirket, at han tog til Takke med det ringere Embede, vides ikke. I Kong Olufs Tid, da Hofmesterembedet dog ikke havde den Betydning som 80 År senere, forekommer et Eksempel på den modsatte Embedsbane, idet Bent Byg først var Kammermester og senere Hofmester; endnu længere til-

[1] Sidst anf. St. II. 244-46.

[2] Han var 1443 blevet immatrikuleret i Rostock, hvor han blev Baccalaureus i Vinteren 1443-44 (Hofmeister, Die Matrikel der Universität Rostock I. 65, 69). 1449 kaldes han Klerk (RA., Ringsted H. 94); 1451 er han Tolder på Skanør og Falsterbo (Hans. Urkundenbuch VIII Nr. 90); 1453 er han i Kongens »kamerigh« (DCP. Nr. 46), og 1457, da der udstedes kongelige Kvitteringer efter hans »relatio«, er han »camere regie scriptor« (RA., LD. 1457 $^{5}/_{3}$ og $^{26}/_{3}$). Senere beklæder han atter en Stilling på Falsterbo, måske som Tolder (HR. II. V Nr. 243 § 66e, III. I Nr. 55 §§ 2, 7, 8, 15, Nr. 57).

[3] RA., PSPap., Eggert Frille 1448 $^{28}/_{6}$-1455 $^{17}/_{3}$, Bl. 4 b.

bage i Tiden finder man derimod til en vis Grad et Forbillede for Niels Erikssøn, idet den bekendte Niels Olufssøn Bild efter at have været Erik Menveds Drost var Kammermester i 1304 og 1306, men rigtignok derefter på ny nævnes som Drost[1].

Efter 1469 omtales der i Christiern I.s Tid ikke mere nogen Kammermester[2], hvad der er ganske påfaldende i Sammenligning med de forholdsvis fyldige Oplysninger, der haves om Embedets Indehavere under Christopher af Bayern og i Christiern I.s tidligere År. Til Dels kunde denne Forskel naturligvis bero på den tilfældige Beskaffenhed af de bevarede Kilder (eller i alt Fald af disses Tilgængelighed); men når man ser, hvorledes Forholdet bliver under Kong Hans, synes det ikke rimeligt, at den nævnte Omstændighed har spillet nogen afgørende Rolle. Derimod kunde det ligge nær at sætte den Tilbagegang for Kammermesterembedet, som i ethvert Fald under Kong Hans er ganske ubestridelig, i Forbindelse med en større Indgriben fra Hofmesterens Side på Finansvæsenets Område; men noget positivt Vidnesbyrd herfor lader sig rigtignok ikke anføre. Under Christopher af Bayern og Christiern I er det gennemgående ansete Mænd, der beklæder Kammermesterstillingen; allerede fra Erik af Pommerns Tid kan i så Henseende nævnes Benedikt Pogwisch og under de 2 følgende Konger Adelsmænd som Christopher Parsberg, Eggert Frille og Niels Erikssøn (Gyldenstjerne) eller betydeligere gejstlige som Knud Mikkelssøn og Cord Cordes. Anderledes bliver det under Kong Hans. Skønt der i denne Konges Handfæstning tales mere om Kammermesteren end om de andre høje Embedsmænd, nævnes der dog i hele hans Regeringstid kun 2

[1] Steenstrup, Studier S. 37. 42. — En Kammermester, der senere blev Marsk, er Evert Moltke, som var Kammermester under Valdemar Atterdag og Marsk under Kong Oluf, se Listen over Embedsmænd i Tillægget.

[2] Et Privilegium af 1478, der er trykt i DN. III Nr. 924, har dér Slutningspåtegningen »Ex commissione domini per se presente camer... .... in Haffn.......«, hvor det vilde ligge nærmest at tænke sig det første Hul suppleret til: camerario, efterfulgt af et Navn. Ifølge Oplysninger, for hvis velvillige Meddelelse jeg skylder Hr. Arkivar, Dr. Koppmann i Rostock megen Tak, er Påtegningen imidlertid ikke helt rigtig læst i DN.; den er overhovedet vanskelig at tyde, men indeholder i ethvert Fald intet Navn på nogen Kammermester og heller ikke Ordene presente eller camerario, men derimod i Stedet for det sidste Ordet camera.

Mænd som Kammermestre, og hver af dem forekommer næppe mere end én Gang i Embedet, så at man næsten kunde fristes til at tro, at det er med Urette, Titlen tillægges dem. Den ene er den borgerlig fødte Peder Dung. Efter al Sandsynlighed er det den samme, som i 1477 immatrikuleres i Rostock og da siges at stamme fra Malmø[1]; og da han i sit Segl kalder sig Peder Pederssøn Dung[2] er han sikkert Søn af en Peder Dung, der kort efter Århundredets Midte forekommer som Rådmand i den sidstnævnte By[3]. 1487 var Sennen Slotsskriver på Nyborg[4], og 1491 og 1492 kaldes han Kong Hans's Kapellan på København[5]. Det er netop i et tidligere på Året 1492 udstedt Brev, at han benævnes Kammermester, og ganske vist var han dengang tillige Kannik i København, men hans Anseelse har dog åbenbart kun været ringe. Slutningen på hans Embedsbane blev da heller ikke for glimrende; 1493 og 1494 var han kongelig Foged og Tolder på Falsterbo, men i det sidste År lod Kongen ham gribe og sætte i Tårnet på København, og først efter et Års Fangenskab kom han fri på Dronningens og Rigsrådets Forbøn; med hans offentlige Virksomhed synes det derefter at have været forbi[6]. Den anden Mand, der i Kong Hans's Tid betegnes som Kammermester, er en Johannes Laurentii Klerk fra Odense Stift, der 1501 i en Supplik til Paven kaldes Kongens camerarius[7]. Men Embedsbetegnelserne i det pavelige Kancellis Protokoller er ikke altid ganske til at lide på[8], og i danske Kilder forekommer,

---

[1] Hofmeister. Die Matrikel der Universität Rostock I. 204.

[2] H. Petersen. Danske gejstl. Sigiller S. 28.

[3] F. Eks. i RA., PSPerg., Myndel 1455 $^{2}/_{5}$ og sstds., Thott 1466 $^{26}/_{7}$. Som Borger i Malmø nævnes han f. Eks. 1445 $^{28}/_{4}$ (SRA., Perg.).

[4] RA., Åsum H. 36. Jfr. DM. 4. R. I. 66.

[5] RA., PSPap., Bent Bille 1491 $^{9}/_{8}$ og 1492 $^{13}/_{11}$.

[6] Schäfer, Das Buch des lüb. Vogts auf Schonen S. 15, 16, 49, 50.

[7] RA., Afskrift fra Rom af Supplik 1501 $^{16}/_{11}$. Formodentlig er han identisk med en Jens Laurenssøn, der 1497 $^{5}/_{12}$ benævner sig selv Kongens Kapellan og Skriver på København (RA., TSC, Århus Bys Ark.; jfr. Hübertz. Aarhus I. 79) og ligeledes af andre Angivelser ses at beklæde en Stilling på Københavns Slot både 1497 og 1503 (RA., Sundtoldregnskab 1497 S. 28 og 1503 S. 36).

[8] De nævner (RA., Afskrift fra Rom af Supplik 1491 $^{16}/_{12}$) Anders Nielssøn som Kongens Kansler på et Tidspunkt, da Johan Jepssøn (Ravensberg) sikkert har været Indehaver af Kanslerembedet (se således Breve af 1491 $^{8}/_{8}$ hos Jahn S. 565 og af 1492 $^{31}/_{1}$ i RA., Ribe Stiftskiste 396);

så vidt vides, ingen Johannes Laurentii som Kammermester, så at det turde være tvivlsomt, om han virkelig har beklædt den nævnte Stilling. De anførte 2 Mænd er som sagt de eneste Kammermestre, der omtales under Kong Hans; Embedet forekommer næppe under dennes Efterfølger[1], men derimod i Begyndelsen af Christian III.s Tid, da det beklædes af en Tysker Jon (Jonas) Varnstorp (Vernerstrup), som imidlertid kun nævnes i det første Par År af Kongens Regering[2].

Som det ses af Navnene på de ovenfor anførte Kammermestre[3], finder man blandt disse både verdslige og gejstlige. De verdslige Indehavere af Stillingen er i Flertal, men de gejstlige repræsenterer dog en anselig Minoritet; og i ethvert Fald er Kammermesterembedet det eneste i det 15. Århundrede, ved hvis Besættelse man slet ikke tager Hensyn til Spørgsmålet om verdslig eller gejstlig Stand[4].

---

og de kalder Niels Friis for Kansler 1498 $^{3}/_{12}$ (RA., Afskrift fra Rom af Bulle), hvad han næppe heller har været (jfr. Fortegnelsen over Kanslerne nedfr. i Tillægget).

[1] Når Anton v. Metz betegnes som Christiern II.s »camerer« eller »camerarius« (således Ijssel de Schepper, Lotgevallen van Christiern II en Isabella van Oostenrijk, Bijlagen S. XII, XVIII), menes herved rimeligvis en ren Hofstilling (som Kammerherre); jfr. Allen III. I. 97 og Dansk biogr. Lexikon I. 294.

[2] Se Registrene til DM. 3. R. VI og til Danske Kancelliregistr. 1535-1550. — Hos Ærkebispen forekommer en camerarius curie Lundensis, formodentlig i det 15. Århundrede eller kort før (SRD. VIII. 455), og hos Slesvig Bisp en camerarius 1508 (Noodt. Beytr. zur Erläuterung Der Civil-, Kirchen- u. Gelehrten-Hist. Der Herzogth. I. 460). Roskilde Bisp har en Kammermester 1467 (AM. DD. XLIII. 14), en camerarius curie nostre Roskildensis 1487 (Rørdam, Kjøbenhavns Kirker og Klostere, Till. Nr. 68, jfr. Nr. 69) og en camerarius 1512 (Nyrop, Danmarks Gilde- og Lavsskraaer I Nr. 63 S. 385 L. 6, hvor der dog bør læses camerarius domini *et* perpetuus, vel med underforstået vicarius); 1350 forekommer der derimod et større Antal camerarii hos Bispen i det nævnte Stift, så at Ordet her næppe betegner andet end en tjenende Stilling i Almindelighed ved Bispens Hof (Steenstrup, Studier S. 42[2])). Hos Linköping Bisp finder man camerarius brugt i samme Betydning som Kammersvend, jfr. nedfr. S. 74[1]).

[3] Jfr. også Listen nedfr. i Tillægget.

[4] Det er således urigtigt, når Mollerup i HT. 5. R. V. 23 i Anledning af Eggert Frilles Virksomhed i Embedet udtaler, at dette »altid før og senere blev besat med Gejstlige«.

Hvad selve Kammermesterembedets Karakter angår, er det ovenfor nævnt, at man fra Kong Olufs Tid intet véd herom; med Erik af Pommern begynder man imidlertid at blive bedre underrettet. Da en Lensmand i 1425 aflægger Regnskab for sit Len, sker det i Overværelse af 2 Mænd, af hvilke ganske vist ingen vides at have været Kammermester dengang, men som i alt Fald bægge blev det senere[1]; 1428 er det Kammermesteren, som får Befaling til at skaffe strandet preussisk Gods udleveret[2], og 1431 eller tidligere kvitterer han på Kongens Vegne for indbetalte Penge[3]. Og når Erik af Pommern 1439 på Klagen over, at han har bortført Rigets Skat og Klenodier, svarer, at det er Mogens Gøye og Jens Thorbernssøn (Sparre) vitterligt, hvorledes det forholder sig hermed[4], nævner han efter al Sandsynlighed den første af disse Mænd, fordi han som Kammermester har haft Tilsyn med Skatkamret, medens den anden medtages, fordi han var Lensmand på Kallundborg[5], hvor Skatkamret dengang fandtes.

Kammermesterembedet omtales ikke i Unionsudkastet af 1436; til Gengæld haves der fra Slutningen af Christopher af Bayerns Regering nogle af den daværende Kammermester Christopher Parsbergs Regnskaber, som vel gennemgående er mere kortfattede end ønskeligt, men dog ikke er helt uden Interesse[6]. De viser, hvorledes Kammermesteren modtager Indbetaling af Skatter såsom større Beløb af »Landskatten« i Jylland, mindre Oppebørsler af Købstæder og andre Indtægter; ved én Lejlighed tager Kongen selv, hvad der af den oppebårne Sum er i Guld, medens Kammermesteren i øvrigt udbetaler nogle Summer på Kongens Befaling eller lader Poser med Pengebeløb af forskellig Størrelse bringe til »Tårnet« (efter

[1] Styffe II Nr. 89 S. 222. [2] HR. VIII Nr. 317 S. 218.

[3] DN. V Nr. 606.

[4] Anna Hude, Aktstykk. vedr. Er. af Pommerns Afsætt. Nr. 6 § 8 S. 32-33.

[5] Jens Thorbernssøn er i alt Fald Lensmand her 1437 $^{1}/_{1}$ (RDRDM. III Nr. 6855) og 1438 (RA., Genealog.-herald. Saml., Generalia Fol. 48, Tekst S. 23-24; jfr. Erslev, Erik af Pommern S. 393-94, 483).

[6] De bevarede, 5 i Tallet, hvoraf dog de 4 kun er små, findes i RA. Reg. 108 a, Kammermester Christopher Parsbergs Regnskaber; et 6., hvis Original ikke kendes mere, er trykt i SS. I. 2. H. S. 1-6, og et (eller 2?) til foreligger nu kun i korte Referater og Udtog i RA., Klevenfeldts Samlinger til Familien Parsberg (under Christopher Parsberg) og i RA., Voss's Excerpter, 8vo 1447.

hele Sammenhængen mellem de forskellige Regnskaber øjensynlig et Tårn på Københavns Slot). Ligeledes udbetaler han, som allerede tidligere nævnt, Penge til Hofsinderne og det øvrige Hofpersonale (Kældersvende, Kokke, Staldfolk, Trompetere osv.), idet han sammen med Hofmesteren og Marsken foretager Opgørelse over deres Tilgodehavende og skaffer dem en Del Penge ved Henvendelse til Rostockeren Hans Dives, med hvem Kronen stod i Forretningsforhindelse. Fremdeles betaler Kammermesteren Penge til Skibsfolk, som har været antagne i Kronens Tjeneste, og udreder alle Slags Hofudgifter (til polske Sangere, til Dronningens Klædedragt, til Badstuemanden, både da Kongen og da Småsvendene tager Bad, til Pærer, Æbler og Nødder, som købes til Kongens Brug, til Okser og Krydderier m. m., der medgik, da Kongen fejrede Corfits Rønnovs Bryllup osv.).

Fra den følgende Tid findes der bevaret adskillige Kvitteringer til Christopher Parsbergs Efterfølger Eggert Frille for dennes Embedsførelse; en af Kvitteringerne, der er fra Interregnet mellem Kong Christophers Død og Christiern I.s Valg, specificerer nøjagtig de Indtægter, som Kammermesteren har oppebåret. De består hl. a. af Byskatter, men dog især dels af Penge, som han har modtaget af den nysnævnte Rostocker Hans Dives, og dels af 3000 rhinske Gylden, som han har oppebåret af »Dresselen, som er på Tårnet i København«. Den anførte Kvittering er udstedt af 11 navngivne Rigsråder[1], og også senere, når Christiern I kvitterer Eggert Frille for hans Emhedsvirksomhed, aflægges det forudgående Regnskab i Nærværelse af Rigsråder; men Kvitteringerne angiver nu slet ikke Indtægternes og Udgifternes Art[2], eller de lyder i det højeste ganske summarisk på: Guld, Sølv, Penge, Klæde, Spisning og alt andet[3]. I øvrigt ser man Eggert Frille på Kongens Vegne tilbagebetale et Lån[4], ligesom han kvitterer for Indbetalinger[5]; men at disse ikke har været tilstrækkelige til at dække Udbetalingerne, så at han selv

[1] RA., PSPap., Eggert Frille 1448 $^{26}/_{6}$-1455 $^{17}/_{3}$, Bl. 2 b.

[2] Sstds. Bl. 3 a. DCP Nr. 28, 35, 48.

[3] DCP. Nr. 31. RA., PSPap., Eggert Frille 1448 $^{26}/_{6}$-1455 $^{17}/_{3}$. Bl. 4 a, 4 b, 4 b.

[4] LUB. IX Nr. 56.

[5] SNS. III. 337-38. RA., LD. 1452 $^{25}/_{1}$. — 1449 skal han sørge for Oversendelse af Vin og andre Varer til Jylland, hvor Kongen vil holde Jul (Statsarkivet i Königsberg, Christiern til Højmesteren 1450 $^{9}/_{9}$).

har måttet forstrække Kronen med Penge, fremgår af, at han Året efter sin Afgang som Kammermester fik Pantesummen for et af sine Len forhøjet med 800 rhinske Gylden, »som han udlagde til vort og Rigens Nytte og Behov, den Tid han vor Kammermester var«[1]. Også hans Efterfølgere i Embedet kvitterer for Indbetalinger[2]; men det samme gør andre af Kongens Undersåtter i dennes Navn[3], og på en vis Måde kan ikke engang de af Kammermesteren udfærdigede Kvitteringer kaldes endelige, idet Kongen ofte i de Breve, hvori han godkender Eggert Frilles Regnskabsaflæggelse, tilføjer en udtrykkelig Stadfæstelse af de af Hr. Eggert udstedte Kvittanser[4]. Hovedregelen synes da også at være, at Kvitteringer udfærdiges i Kongens eget Navn; det kan ske efter »Relation« af Kammermesteren[5] eller af den, der under en Vakance i Embedet nærmest synes at varetage hans Pligter[6] eller, som nævnt ovenfor[7], af Hofmesteren; men Kvittanserne kan også have Påtegningen: »Dominus rex per se«[8] eller være udstedte efter »Relation« af Mænd, der ellers ikke vides at have haft det mindste at gøre med Bestyrelsen af Finansvæsenet[9].

Kammermesteren er den eneste af de høje Embedsmænd, der nævnes i Halmstad-Overenskomsten af 1450, idet det her fastsættes, at Kongen skal have »sin Tressel i hvert Rige og en indenlandsk Kammermester i hvert Rige«[10]. Af Kong Hans's Håndfæstning af 1483 er tidligere anført en Bestemmelse, ifølge hvilken Kammermesteren skulde sørge for Kongens Småsinders Befordring rundt om i Riget[11]; en anden Forskrift i samme Håndfæstning lød: »Item skal Rigens Tressel og Breve i Danmark blive på Kallundborg, og 2 åndelige og 2 verdslige skulle have Nøglen dertil med Kammermesteren, og han skal være en af de 4 og skal gøre os og

---

[1] RA., PSPap., Eggert Frille 1448 28/6-1455 17/3, Bl. 1 b.
[2] RA., PSPap., Eggert Frille 1459 10/11. RA., LD. 1460 6/11, 1461 14/6.
[3] Se således RA., PSPap., Åge Axelssøn Thott 1461 6/4.
[4] DCP. Nr. 31, 35. RA., PSPap., Eggert Frille 1448 28/6-1455 17/3, Bl. 3 a, 4 a, 4 b, 5 a.
[5] RA., LD. 1461 2/5.
[6] Sstds. 1457 8/3 og 26/3. [7] S. 48.
[8] RA., LD. 1447 25/5, 1451 25/11, 1454 26/3, 1455 9/10. 1457 26/2. 1458 14/8. 1459 18/1, 1460 21/1, osv.
[9] Sstds. 1457 1/5, 1461 19/10. DCP. Nr. 85.
[10] DCP. Nr. 14 S. 19. [11] Ovfr. S. 57.

Rigens Råd i det Rige Regnskab en Tid om Året for al Opbyrd og Udgift, og deslige i Norge på Kongsgården i Bergen og i Sverige på Stockholms Slot«[1]. Kammermesterens Embede var jo imidlertid på denne Tid stærkt i Tilbagegang; Bestemmelsen om Småsinderne har derfor vistnok ikke fået videre Betydning, og hvad den anden Artikel, om Bestyrelsen af Tresselen, angår, haves der et positivt Vidnesbyrd om, at den ikke er bleven overholdt. Dette siges nemlig udtrykkelig i et af de Klagepunkter, som Rigsrådet fremførte i 1513 efter Kongens Død; Rigsrådet søgte ved samme Lejlighed at få en tilsvarende Bestemmelse, dog muligvis netop med Forbigåelse af Kammermesternavnet, indført i Christiern II.s Håndfæstning, men da den ny Konge satte sig derimod[2], kom Tanken ikke til Udførelse. End ikke Påbudet af 1483 om, at Rigets Tressel (ɔ: Skatkammer) skulde være på Kallundborg, synes at være blevet efterkommet i Kong Hans's Tid; i den daglige Forvaltning finder man i alt Fald allerede ved Århundredets Midte København som Finansstyrelsens Hovedsæde, hvad der vil ses ved en lidt nærmere Betragtning.

Under Erik af Pommern var Tresselen virkelig på Kallundborg; det siges udtrykkelig i Rigsrådets Klage 1439 over hans Regering[3] og bestyrkes også af hans Svar, hvori han, som ovenfor[4] anført, henskyder sig til, hvad Lensmanden på Kallundborg kan oplyse om det påklagede Punkt. Når Kongen samtidig beråber sig på Mogens Gøye, må det antages at være, fordi denne var Kammermester; men der kan dog være Grund til at nævne, at Mogens Gøye tillige, i alt Fald 1437, var Lensmand på København[5], det Slot, som under de følgende Konger skulde trænge Kallundborg helt i Baggrunden som Finansstyrelsens Centrum[6]. Allerede under Christopher af Bay-

---

[1] Aarsberetn. II. 52 § 25. Jfr. Hadorph II. 327 § 24.
[2] Allen II. 591, 594.
[3] Anna Hude, Aktstykk. vedr. Er. af Pommerns Afsætt. Nr. 4 § 5.
[4] S. 69. [5] KD. I Nr. 123.
[6] Endnu 1455 kan man se Christiern I ansøge Paven om et Afladsbrev for dem, der besøger forskellige nærmere angivne »reliquias ... pro ornamenti(!) regni Dacie preciosas«, som opbevares på Kallundborg Slot (Bugge, Erkebiskop Henrik Kalteisens Kopibog S. 170). Men det er i denne Sammenhæng ikke uden Interesse, at de samme Relikvier en halv Snes År senere ikke mere fandtes på Kallundborg, idet Kongen da havde overført dem til sit ny Kapel i Roskilde Domkirke (DCP. Nr. 137).

ern omtales »Tårnet« på Københavns Slot som Opbevaringssted for Kronens Indtægter og Kostbarheder[1]; og under Interregnet efter Christophers Død forekommer, som tidligere[2] anført, den bestemte Betegnelse »Dresselen, som er på Tårnet i København«. Evert Moltke, der var Lensmand på København 1447[3], har i Begyndelsen af samme År oppebåret Indtægter af de danske Købstæder[4], og i 1450'erne er der en vis Forbindelse mellem Stillingerne som Kammermester og som Høvedsmand på Københavns Slot: Eggert Frille beklæder den sidste Post i alt Fald 1451—54[5], og i 1455 betegnes den ovenfor[6] omtalte Skelm Pederssøn som Indehaver af den[7]. Fremdeles udstedes i 1468 en kongelig Kvittering for oppebåren Landehjælp, efter at en Erik Jenssøn, der da indtog en Stilling på Københavns Slot, havde været til Stede ved den forudgående Regnskabsaflæggelse[8].

Kammermesterens Navn var jo opstået af hans Virksomhed i Kongens Kammer (camera). Dette Ord kan selvfølgelig betyde Værelse i Almindelighed[9], således som det også ses af Sammensæt-

---

[1] Ovfr. S. 69-70. I sit Testamente nævner Kongen »alle de Perler, som vi nu have liggende udi Tårnet på Københavns Hus« og »Guld og Penninge i Tårnet« (DM. 4. R. V. 353. 355).

[2] S. 70. Allerede 1445 mødes hanseatiske Sendebud med Kongen og Dronningen på Københavns Slot »boven uppe dem sale vor der treselen« (HR. II. III Nr. 205 § 5).

[3] KD. VI Nr. 207 S. 170.

[4] RA., Reg. 108 a, 2 af Christopher Parsbergs Regnskaber (det ene begyndende: Anno(!) domini im 47to(!) auf hewt, Bl. 1 a; det andet begyndende: Anno domini 1447. Bl. 2 a-b).

[5] RA., Gudme H. 1. KD. IV Nr. 63. [6] S. 65. [7] AM. DD. II. 26.

[8] RA., LD. 1468 4/7. Erik Jenssøn »af« Københavns Slot nævnes 1468 14/12 (Rosenvinge, Domme I Nr. 4 S. 6). — Peder Dung betegnes, som tidligere (S. 67) nævnt, dels som Kammermester og dels som Kongens Kapellan på København; og Kvitteringer for Varer eller Penge udfærdiges endvidere af Høvedsmanden på København Joachim Griis 1458 9/10 (RA., LD.), af Jes Brun »Præst, min nådige Herres Embedsmand på København« 1483, af en Kongens Kapellan og Skriver på København 1497 og af en Skriver på København 1511 (Hübertz. Aarhus I. 48 (Datum er urigtig aftrykt; Originalen findes i RA., TSC, Århus Bispeark.), 79, 101). Men som vi senere skal komme tilbage til (S. 107), er det måske nok så rimeligt, at disse Kapellaner og Skrivere på København ikke har stået i Lensmandens Tjeneste, men derimod hørt til, hvad vi nu vilde kalde Centraladministrationen, for så vidt man da kan tænke sig en sådan Forskel gennemført dengang.

[9] Se således SRD. VIII. 418.

ningen Kammersvend, der betegner en ren Hofstilling og vel nærmest må gengives ved Kammertjener; der nævnes sådanne hos Kongen i alt Fald fra Christopher af Bayerns Tid[1]. Især forekommer »Kammer« dog i Betydningen Skatkammer, således her i Landet allerede i det 13. Århundrede[2] og også senere, både under Christopher af Bayern og Hans[3]. I Formen Kammeri bruges det ved det 15. Århundredes Midte på Københavns Slot om en bestemt Lokalitet, hvortil Kammermesterens Embedsvirksomhed særlig var knyttet; her aflagde han Regnskab for Kongen[4], her har han udstedt en Kvittering[5], og den ovennævnte Skelm Pederssøn betegnes engang, da hans Livsstilling skal angives nærmere, som Skelm Pederssøn i Kongens »kamerigh«[6].

---

[1] Om Osvald Kammersvend se RA., Klevenfeldts Samlinger til Familien Parsberg under Christopher Parsberg; den tyske Form »kamerknecht« forekommer i RA., Reg. 108 a, Christopher Parsbergs Regnskab begyndende: Nota der devczen ritter, Bl. 12 a, 13 a (en af de her anførte omtales År 1457 i LUB. IX Nr. 433 og har i 1468 sikkert været Borger i København, se RA., Skotland 24). 1454 nævnes Jens Kammersvends Kælder på Københavns Hus (KD. IV Nr. 63 S. 51), og 1469 og 1470 betegnes en Mand som Christiern I.s Kammersvend og Læge (Zeitschr. der Gesellsch. f. die Gesch. der Herzogth. I. 225. 227). Også hos Dronning Christine forekommer der en Kammersvend (DM. 4. R. 1. 77; RA., Regnskab fra Københavns Slot 1493-94 Bl. 95 b). 1496 omtales en Jep Kammersvend i Slagelse (KD. I Nr. 185 S. 241), hvor Ordet jo imidlertid må betegne en forhenværende Kammersvend eller være gået over til et arveligt Egennavn. — I Hans Brasks Kopibog bruges derimod camerarius og Kammersvend om én og samme Funktionær hos Linköping Bisp, der har til Opgave at rede sin Herres Seng, holde hans Klæder rene, gøre Ild på osv., medens der ikke tales om, at han har noget at gøre med Pengevæsenet (H. Hildebrand, Sveriges medeltid II. 265 sammenholdt med II. 261; jfr. Svenska fornminnesföreningens tidskr. IV. 28, 32-33).

[2] Ovfr. S. 63[4]).

[3] Styffe II Nr. 123 S. 298. RA., Reg. 14, Hessen 1 a (1447 $^{11}/_{3}$). Rydberg III Nr. 569 a S. 510, Nr. 569 c S. 520, 521, jfr. Aarsberetn. IV. 322.

[4] RA., PSPap., Eggert Frille 1448 $^{28}/_{6}$-1455 $^{17}/_{8}$, Bl. 4 a, 4 b, 4 b.

[5] Sstds. 1459 $^{10}/_{11}$ (»Hafnis in camera«).

[6] DCP. Nr. 46. — Hvad det tyske Ord »kemerie« angår, kan det foruden Skatkammer (se således LUB. VIII Nr. 255 S. 300) vistnok også betyde Opbevaringssted for Skyts, Krudt og Våben i det hele taget, så vel til Forsvar som til Angreb (Liv-, Est- u. Curländisches Urkundenbuch IX Nr. 836).

Et andet Navn, der står i nær Forbindelse med Kammermesterens Embedsgerning, er Fadeburet. Oprindelig havde dette Ord naturligvis betydet Opbevaringssted for Fade og andre Genstande, der anvendtes ved Måltiderne eller i Køkkenet[1]; derefter var det imidlertid gået over til at betegne Forrådskammer i Almindelighed eller Indbegrebet af det deri opbevarede og bruges f. Eks. i Sverige om Inventariet på Kronens Slotte[2], ligesom der ved Dronning Christines Overgivelse af Stockholm Slot 1502 skelnes mellem, hvad der pa Slottet hørte til hendes Fadebur, og hvad der tilhørte Kongen[3]. Beslægtet med denne Betydning af Ordet er en anden, der vel nærmest kan gengives ved Bagage, måske tillige personlige Ledsagere, og findes i Håndfæstningerne fra 1513 af, hvor der tales om den Forpligtelse, som Gejstlighedens og Adelens Tjenere har til at befordre Kongen og hans Fadebur[4]. Særlig forekommer Ordet Fadebur dog i Betydningen Skatkammer eller Kontor for Ind- og Udbetalinger; mest bekendt er det i denne Forbindelse blevet i Lensvæsenets Historie, hvor der, som vi senere skal komme tilbage til, ved Len, som ligger til Kongens Fadebur, forstås Len, hvis Indehavere nød en fast Løn, medens alle de øvrige Indtægter deraf tilfaldt Kongens Kasse. Men også ellers horer man Tale om Indbetalinger til eller Udbetaling fra Kongens Fadebur[5], og især fore-

---

[1] Den stralsundske Krønike bruger »vategebůr« ensbetydende med »dafelgeschmiede« (Johan Berckmanns Stralsundische Chronik, hrsg. von Mohnike u Zober, S. 187).

[2] Se således Styffe V Nr. 393, 422. [3] Aarsberetn. IV. 305.

[4] Aarsberetn. II. 58 § 7, 72 § 12, 84 § 7, 96 § 6, 104 § 6.

[5] Se således HR. II. II Nr. 488 § 22 (1441), Aarsberetn. V. 72 § 10 (1475), 74 § 9 (1477), HR. III. III Nr. 1 § 4 (1491) og fra Christiern II.s Tid: SNS. II. 3.-4. H. S. 152, 191. — Dronning Margrethe omtaler i det 15. Århundredes Begyndelse sin Fadeburssvend (DN. XI Nr. 110 S. 95-96), men hvad han har haft at varetage, vides ikke. Også hos Ærkebispen af Lund nævnes der (i 2. Halvdel af det 15. Århundrede) en Fadeburssmåsvend eller Fadeburssvend på Lundegård (RA., LD. 1472 $^{4}/_{5}$, 1474 $^{3}/_{5}$, 1498 $^{20}/_{10}$ og $^{21}/_{10}$); lidt senere forekommer der en Fadeburspræst hos Ærkebispen (sstds. 1505 $^{2}/_{1}$; Arnamagn. Saml., Fol. 293 Bl. 29 a (1510 $^{6}/_{5}$)). Roskilde Bisp, som jo i det 15. og Begyndelsen af det 16. Århundrede havde sine Kammermestre (ovfr. S. 68[2])), har i 1501 en Fadeburspræst, der »in camera curie episcopalis Roskildensis« kvitterer for Indbetaling (RA., PSPap., Mourids Skave 1501 $^{10}/_{4}$; jfr. DM. 3. R. III. 233).

kommer dette Ord ligesom Ordet Kammeri knyttet til Københavns Slot[1]; ligeledes kendes det både i Norge[2] og i Sverige[3].

En tredje af Tidens Betegnelser for Skatkamret var, som allerede anført, Tresselen eller Dresselen, et Ord, der stammer fra det latinske thesaurus; det er nævnt ovenfor[4], hvorledes det anvendes 1439, 1448, 1450 og 1483, og det forekommer også i Norge[5] og Sverige[6]. Både Betegnelserne Fadebur og Tressel bruges imidlertid på en Måde, der viser, at man på det pågældende Sted har opbevaret ikke blot Kronens Pengeindtægter og Klenodier, men også dens Breve, med andre Ord, at Skatkamret tillige har gjort Tjeneste som Arkiv. Dette er jo let forståeligt, hvor det drejer sig om Breve vedrørende Finansvæsenet, såsom Regnskabsopgørelser med Lensmænd[7]; men Ordet Fadebur synes dog allerede i Dronning Margrethes Tid at bruges om et Arkiv i Almindelighed, om end det ganske vist, som man kunde vente, væsentlig var den Del af dets Indhold, der kunde give Oplysning om Kronens Jordegods og Indtægter, som Dronningen bekymrede sig om[8]. Også i Christiern I.s danske Håndfæstning nævnes »Rigens Klenodia eller Breve« i umiddelbar Forbindelse med hinanden[9], og det samme gælder i Kong Hans's Håndfæstning om »Rigens Tressel og Breve« og »Rigens Klenodia eller Breve eller Rigens Rente«[10]. Ifølge Bestemmelsen i den sidstnævnte Håndfæstning skulde Kammermesteren, som tidligere anført, tillige med 3 andre have Nøglen også til Rigets Breve

[1] DN. I Nr. 691 (1423). RA., LD. 1455 $^{23}/_{7}$.
[2] DN. VI Nr. 531 S. 561 (Karl Knutssons Håndfæstning 1449).
[3] Styffe III Nr. 18 S. 36 (1450). [4] S. 70-72.
[5] Hvitf. V. 11 (Folioudg. S. 846. ɔ: Christiern I.s norske Håndfæstning; det er dog tvivlsomt, hvad Originalen har haft, da Karl Knutssons Håndfæstning på det tilsvarende Sted har Fadebur (DN. VI Nr. 531 S. 561)).
[6] Hadorph II. 146-47 § 7 (1441).
[7] Styffe II Nr. 89 S. 224 (1425). Jfr. også Brevet af 1434 i DN. II Nr. 717. hvis Hovedinteresse for Kongen dog lå på et andet Område end Finansernes.
[8] DN. XI Nr. 110 S. 97. Jfr. om det samme Slot (Akershus) i 1487 DN. II Nr. 939 S. 693.
[9] Aarsberetn. II. 44 § 7.
[10] Sstds. S. 52 §§ 25-26. Hadorph II. 327 §§ 24-25. — Det til Tressel svarende nedertyske Ord trese, der endnu anvendes som Betegnelse for en Del af Lübecks Arkiv, kan i Kong Hans's Tid findes brugt om Arkivet på Segeberg (Reg. Chr. I Nr. 183 S. 260).

og altså have en væsentlig Indflydelse på Arkivvæsenet. Om han har haft en lignende Indflydelse tidligere, vides ikke; det kunde synes rimeligt på Grund af den nære Forbindelse, der også i Opbevaringsmåden viser sig mellem Kronens Indtægter og dens Breve, ligesom det kan anføres, at da Kronen i 1437 lader tage Vidisse af nogle ældre Breve, er Kammermesteren en af de fire, der beseglede denne Vidisse. En anden af Beseglerne var imidlertid Lensmanden på Kallundborg[1], og som vi nedenfor[2] skal komme tilbage til, har denne vistnok også i Begyndelsen af det 15. Århundrede haft en Slags Tilsyn med Arkivet. Og efter 1483 fandtes der jo så at sige ingen Kammermester mere, så at der i alt Fald på den Tid ikke kan blive Tale om noget virkeligt Opsyn med Arkivet fra denne Embedsmands Side. Derimod må det antages, at Kong Hans's Håndfæstnings Bestemmelse om, at Brevene skulde blive på Kallundborg, er bleven overholdt for så vidt, som de, der allerede var dér, ikke er blevet flyttede undtagen måske, når der var praktisk Brug for enkelte af dem. Og ligeledes haves der Eksempel på, at en Del Breve i det 16. Århundrede er førte fra København til Kallundborg, sikkert fordi man ikke mere brugte dem ved de daglige Regeringsforretninger i København; først i 1582 flyttedes det hele Arkiv på Kallundborg til København[3].

Kammermesteren betegnedes af Kongen som vor, af andre som Kongens Kammermester; han blev aldrig Rigens Kammermester, og når denne Titel forekommer et Par Gange, skyldes det ganske ekstraordinære Forhold. Den bruges om Eggert Frille i den Kvittering, Rigsrådet udsteder for ham i Tiden mellem Christopher af Bayerns Død og Christiern I.s Valg[4], idet han jo på den Tid ikke kunde kaldes Kongens Kammermester. Og Christiern I anvender vel Betegnelsen vor og Rigens elskelige Råd og Kammermester i den første Kvittering, som *han* giver Eggert Frille; men dette beror vistnok på, at Kvitteringen gjaldt Hr. Eggerts Embedsførelse ikke blot efter, men også før Kongens Tronbestigelse, altså på en Tid, da han virkelig var Rigets Kammermester[5].

Der vides intet om, hvilken Embedsmand der har overtaget

---

[1] RDRDM. III Nr. 6855. [2] S. 141.
[3] Jørgensen, Udsigt ov. de danske rigsarkivers hist. S. 11-12, 26.
[4] RA., PSPap., Eggert Frille 1448 $^{23}/_{8}$-1455 $^{17}/_{8}$, Bl. 2 b.
[5] Sstds. Bl. 3 a.

Kammermesterens Forretninger i den første Tid, efter at Embedet var forsvundet under Kong Hans. Senere i det 16. Århundrede blev jo Rentemester Navnet for de Embedsmænd, som havde den daglige Styrelse af Finansvæsenet; og denne Betegnelse møder man i alt Fald fra Christiern II.s Tid, men ganske vist således, at man får Indtryk af, at Rentemesteren dengang ikke har været synderlig forskellig fra en Kancellisekretær[1]. Om Rentemestertitlen har været anvendt i Danmark selv under Kong Hans's Regering, er imidlertid tvivlsomt. I danske Kilder forekommer den, så vidt vides, ikke; men ganske vist anføres Kongens Rentemester (uden Navns Nævnelse) i et Regnskab for Hertugdømmerne fra Begyndelsen af det 16. Århundrede[2]. Og i 1506 omtales i et Brev fra Danzig en Rentemester Jens Christiernssøn, der næppe, som man måske af dette Brev kunde formode, har været en lokal gullandsk Embedsmand[3]; men på den anden Side er han efter al Sandsynlighed identisk med en Jens Christiernssøn, der endnu 1509 og 1511 blot betegnes som Kongens Skriver (eller Kapellan), uden at der tillægges ham nogen Rentemestertitel[4]. 1509 nævnes endvidere en kongelig »schatczmeyster« Hr. Andreas[5]; Kilden herfor er imidlertid ikke særlig pålidelig[6], og i alt Fald er det jo uvist, hvilken dansk Betegnelse det er, som det anførte tyske Ord gengiver[7].

---

[1] Anders Glob betegnes 1517 $^{5}/_{2}$ af Wulf Pogwisch som Kongens »Rentemester og Sekretær« (RA., Indk. Br. t. Tyske Kanc.). Derimod turde det være usikkert, om han kan findes kaldt Rentemester af selve Kancelliet førend i 1519 (SNS. II. 3.-4. H. S. 152); i alt Fald er det ikke Tilfældet på de Steder af SS. II. 1. H., som Rørdam, Kjøbenhavns Kirker og Klostere S. 155 og Danm. Adels Aarbog 1891 S. 135. 464 anfører til Støtte for, at han var Rentemester 1517. Men skønt altså Kancelliet dog benævner ham Rentemester i 1519, underskriver han sig selv senere i det samme År flere Gange blot som Kongens »Tjener og Skriver« og endnu i 1522 kun som Kongens Skriver, men derimod næppe nogen Sinde som Rentemester (RA., Breve til Kongen og Kanslerne fra Rentemestrene 1519 $^{22}/_{6}$, $^{26}/_{6}$, $^{3}/_{7}$, $^{9}/_{8}$, 1522 $^{26}/_{9}$, $^{28}/_{10}$).

[2] DF. II Nr. 843 S. 933. [3] HR. III. V Nr. 121.

[4] Aarsberetn. IV. 354. Rydberg III Nr. 578 S. 565. DM. 4. R. II. 290.

[5] HR. III. V Nr. 452 (jfr. Nr. 459 § 1, hvor han kaldes »scheffe«).

[6] Den samme Hjemmelsmand kalder sstds. Nr. 457 Kongens Kansler Ove Bille for Anders Bille.

[7] For så vidt man vilde anse »schatczmeyster« for en Oversættelse af Rentemester og henvise til Christiern II.s Rentemester Anders Glob, vilde denne Mand, hvis det var ham, der mentes 1509, vistnok være

Hvis det havde været omtrent en Snes År tidligere, at der var blevet omtalt en »schatczmeyster« Hr. Andreas, vilde de fleste rimeligvis straks have tænkt på den Anders, som blev hængt 1494, og som Hvitfeld kalder Renteskriver[1], hvad man senere endog har villet forbedre til Rentemester[2]. Nu nævnes der ganske vist i et Regnskab for Københavns Slot fra 1493—94 en Anders Skriver eller Anders Nielssøn på en Måde, der kunde tyde på, at han har haft med Finansstyrelsen at gøre. Men hvordan hans Stilling i Virkeligheden har været, ses ikke klart af Regnskabet[3]; og de øvrige ældre Kilder véd intet om den i 1494 hængte Anders's Forhold til Finansvæsenet, men omtaler ham som Kancelliembedsmand. Den samtidige lybske Foged i Skåne, der siger, at han blev hængt over alle Tyve i København, kalder ham ligefrem Kansler og udtaler, at han havde taget mange Penge af Ridderskabet, til hvilket han havde udstedt og forseglet Breve uden Kongens Vilje, ligesom han havde

---

bleven betegnet med den ham tilkommende Magistertitel, ligesom han ikke vides at have været Rentemester før nogle År efter Christiern II.s Tronbestigelse (se S. 78[1])). Ganske vist har han i alt Fald lige i den sidste Tid af Kong Hans's Regering haft med Bestyrelsen af Finansvæsenet at gøre og i den Henseende spillet en ikke helt ubetydelig Rolle (RA., PSPap., Henrik Krummedige 1512 $^{23}/_{11}$; DF. II Nr. 286 S. 86); men endnu 1511 og 1512 kaldes han dog kun Kongens Skriver, og vil man indvende, at dette ikke er noget afgørende Bevis i Betragtning af den Måde, hvorpå Anders Glob betegnes af sig selv og andre under Christiern II (ovfr. S. 78[1])), er det dog værd at lægge Mærke til, at det er Kongen selv, som i 1511 ikke giver ham nogen bedre Titel end Skriver (RA., PSPap., Esge Bille 1511 $^{7}/_{10}$; RA., Gældsbr. og Kvitter., Pap. 1512 13. eller 20. Juli). Man kunde også ved den nævnte »schatczmeyster« tænke på en anden Hr. Anders, nemlig en Anders Hemmingssøn, der fra 1510 af synes at have haft en ikke ringe Indflydelse på Forvaltningen af Københavns Slot; men hans danske Titel lyder kun: Skriver på København (se en Række Breve i RA., PSPap., Esge Bille, hvoraf de tidligste er af 1510 $^{6}/_{8}$, $^{27}/_{9}$, $^{29}/_{9}$, $^{4}/_{10}$ og $^{15}/_{10}$; jfr. Kiøbenhavnske Selsk. Skr. VII. 409 og Hübertz, Aarhus I. 101).

[1] Hvitf. VI. 112 (Folioudg. S. 1009).

[2] Således Allen I. 622. II. 40; Jørgensen, Udsigt ov. de danske rigsarkivers hist. S. 12 (det er ganske ubevisligt, når det her hedder, at Navnet Rentemester alt da var brugeligt); Karup i Dansk biogr. Lexikon I. 216.

[3] RA., Regnskab fra Københavns Slot 1493-94 Bl. 14 a, 79 b (skulde det være den samme Mand, der betegnes som Andreas Micaelis i Regnskabets Bl. 7 b?).

»skattet« mange Kostbarheder af Bønderne[1]. Og en anden samtidig, Danzigeren Caspar Weinreich, erklærer kort og fyndig, at Kong Hans »lod sin Kansler hænge, thi han havde stjålet«[2]. Også i en af det pavelige Kancellis Protokoller kaldes han Kongens Kansler (i Året 1491)[3], men selve dette Embede har han dog sikkert ikke beklædt; i alt Fald omtales han ikke som Kansler i danske Kilder, om end også de anfører hans Stilling i Kancelliet. Således benævner Skibby-Krøniken ham »Andreas scriba, regis Joannis vicecancellarius«[4]; en yngre Årbog fra det 16. Århundrede bruger det ubestemte Udtryk, at han »var udi Kanslers Sted i hans (ɔ: Kongens) Fraværelse«[5]; og Hvitfelds nærmeste Kilde, Svaning, der i øvrigt ligesom Skibby-Krøniken taler om hans Hovmod over for Rigets gejstlige og verdslige Stormænd, kalder ham også »quidam Andreas professione scriba«, som, »postquam se in gratiam Joannis regis prompta obsequii alacritate insinuasset, principem in cancellaria regis locum obtinere meruit«[6]. Når han er blevet sat i Forbindelse med Finansstyrelsen, skyldes det vistnok hovedsagelig en Slutning tilbage fra den mod ham rejste Anklage for Underslæb; men denne Anklage forklares jo på en anden Måde af den lybske Foged, idet det efter hans Ord snarere var Befolkningen end Kongen, som Anders Skriver havde bedraget. Man finder ham da også før hans Henrettelse omtalt, uden at der siges noget om, at han har haft med Finansvæsenet at gøre: 1491 er Anders Skriver med et dansk Gesandtskab i Lübeck[7], ligesom det sikkert er ham, der er til Stede på Kongens Retterting 1493, da han kaldes Anders Nielssøn vor Skriver og Tjener og Kannik i Roskilde[8]. Og hans Forekomst i det nævnte Regnskab for Københavns Slot beviser formentlig i det højeste, at han er blevet anvendt ikke blot ved de egentlige Kancelliforretninger, men også i Rigets Regnskabsvæsen, noget, hvorpå der fra Begyndelsen af det 16. Århundrede kan påvises i alt Fald ét Eksempel for en anden Mands Vedkommende[9].

[1] Schäfer, Das Buch des lüb. Vogts auf Schonen S. 15.
[2] Scriptores rerum Prussicarum IV. 795.
[3] Se ovfr. S. 67[8]).
[4] Rørdam, Hist. Kildeskrifter I. 21. [5] Sstds. S. 321.
[6] (Svaning), Chronicon sive hist. Joannis regis Daniæ Bl. R a.
[7] HR. III. III Nr. 32 § 10.
[8] RA., Fakse H. 85.
[9] Se nedfr. S. 108.

Hvad Finansvæsenet i Slesvig og Holsten angår, finder man en camerarius eller »kemerer« hos de holstenske Grever 1423[1] og ligeledes i 1450 under Hertug Adolphs Eneregering, da det dog synes, at Stillingen var mindre anselig end 1423[2]. Under Hertug Frederik forekommer Kammermesteren igen i Begyndelsen af det 16. Århundrede, men næppe særlig hyppig[3]; og om Embedet har haft nogen synderlig Betydning i Sammenligning med det tidligere omtalte Hofmester- eller Marskalk-Embede, turde være vanskeligt at oplyse[4].

Nogen særlig Kammermester for Norge forekommer ikke; det er den danske Kammermester, hvis Kvittering til Nidaros Ærkebiskop omtales i Året 1431[5], og Embedet nævnes hverken i Christiern I.s eller i Karl Knutssons norske Håndfæstning. Og ganske vist gjaldt jo Bestemmelserne i Kong Hans's Håndfæstning om en særlig Kammermester i hvert Rige også for Norge, men når disse Bestemmelser ikke kunde hindre Embedets Tilbagegang i Danmark, var de selvfølgelig endnu mindre i Stand til at skabe det fra nyt af i Norge.

I Sverige nævnes Kammermesteren derimod allerede i Begyndelsen af det 14. Århundrede[6]. Under Margrethe og Erik af Pommern har Embedet dog næppe været besat, og man ser i 1425 en svensk Lensmand aflægge Regnskab i Overværelse af 2 danske, som i alt Fald senere bægge blev Kammermestre[7]. Men i den følgende Tid, da der stadig fra svensk Side stilles Fordring om, at Rigets Skat ikke må føres ud af Riget, lover Kongerne Gang efter Gang at ansætte en særlig Kammermester i Sverige. Dette er allerede Tilfældet i Christopher af Bayerns svenske Håndfæstning[8], og

[1] DF. I Nr. 79 S. 328. [2] Sstds. II Nr. 826 S. 904.

[3] Claus v. Ahlefeldt er Kammermester eller camerer 1501 (RA., Regnskab for Hert. Fred. 1501 S. 13), 1502 $^{29}/_{3}$ og $^{6}/_{4}$ (sstds. 1502-7 Bl. 1 a, 1 b) og 1503 (DF. II Nr. 843 S. 934). Claus Rantzau beklæder samme Stilling 1507 (RA., Regnskab for Hert. Fred. 1502-7 Bl. 72 a).

[4] Når Molbech, Hist. om Ditmarskerkrigen S. 250 nævner en Rentemester Laurencius i Hertugdømmerne År 1500, kaldes denne Mand sikkert ikke en eneste Gang i Samtiden med Betegnelsen Rentemester, i ethvert Tilfælde ikke i det af Molbech benyttede Regnskab, der findes i RA., Reg. 13, Ditmarsken 5. Om en Rentemester i Hertugdømmerne lidt senere se derimod ovfr. S. 78.

[5] DN. V Nr. 606. [6] E. Hildebrand S. 126. [7] Styffe II Nr. 89 S. 222.

[8] Hadorph II. 146 § 5.

Christopher har virkelig ansat Svenskeren Bo Knutsson i den nævnte Stilling[1]; men alligevel oppebærer Kammermesteren i Danmark Christopher Parsberg 1447 Indtægter fra Lödöse og Omegn, fra Jönköping og fra Svenskeren Arvid Svan[2]. I Halmstad-Overenskomsten af 1450 indskærpedes Bestemmelsen om en særlig svensk Kammermester da også på ny, og både Christiern I 1476 og Hans 1483 lovede at udnævne en sådan[3]; men Christiern I fik jo aldrig Lejlighed til at indfri dette Løfte, og Hans har vist heller ikke gjort det. Derimod nævnes der en Kammermester hos Karl Knutsson 1458, da han som landflygtig opholdt sig i Preussen[4]; men i det hele taget fik Embedet aldrig nogen større Betydning i Sverige[5].

VII.

KANSLERNE.

1.

DEN ØVERSTE KANSLER.

Af de for hele Riget fælles Embedsmænd står endnu tilbage at omtale Kanslerne. Kansler var fra gammel Tid Navnet på den Embedsmand, som stod i Spidsen for det kongelige Kancelli, og dette var atter det eneste virkelige Regeringskontor, der fandtes, således at *alle* skriftlige Udfærdigelser, ligegyldigt af hvad Art deres Indhold var, ekspederedes gennem det. I Tidens Løb, efterhånden som Kongens dømmende Myndighed udvikledes, fremstod der imidlertid en særlig Embedsmand, som varetog visse Sider af denne; hans latinske Navn var Justitiarius, og det tilsvarende danske blev i Løbet af det 15. Århundrede Rigens Kansler, medens den ældre Kansler, der beholdt sit latinske Navn cancellarius, blev Kongens Kansler i Modsætning til Justitiarius som Rigets.

Foruden disse 2 Kanslere nævnes der imidlertid i det 15. År-

[1] Styffe II Nr. 121 S. 293.

[2] RA., Reg. 108 a, Christopher Parsbergs Regnskab begyndende: Anno domini 1447, Bl. 3 a, 3 b.

[3] Hadorph II. 297 § 7. Her ovfr. S. 71-72.

[4] Handl. rör. Skandinav. hist. XXXVI. 43.

[5] E. Hildebrand, anf. St.

hundrede undertiden også en øverste Kansler, hvis Embede beklædtes af Roskilde Bisp som sådan; men det er vanskeligt at fa Klarhed ikke blot over dette Embedes Karakter, men tillige over, når det overhovedet har eksisteret, idet det ikke nævnes ret hyppig, og der navnlig er en lang Årrække, hvor det ikke forekommer en eneste Gang.

I det 13. Århundrede anføres 2 Bisper i Roskilde som Kanslere hos Kongen[1], men uden at de betegnes som øverste Kanslere, og uden at der forekommer nogen anden Kansler, til hvem de står i overordnet Forhold, ligesom på den anden Side det langt overvejende Antal af de fra hin Tid kendte Kanslere ikke vides at have beklædt Roskilde Bispestol. 1341 udsteder derimod Valdemar Atterdag et Brev til sin »cancellario et vicecancellariis nostra sigilla seruantibus, magnum secretum et legale«[2], hvad man har forstået om 3 forskellige Kanslere, »den egenlige kongens og rigens kansler, hvem det store segl (majestætsseglet) er betroet, og to underordnede kanslere eller vicekanslere, den særlige kongens kansler med sekretet, og den særlige rigens kansler med seglet »til danelog««[3]. Men i alt Fald er det jo dog kun den ene af disse Embedsmænd, der her kaldes Kansler; og hvem der har beklædt Posten som sådan, siges ikke i Brevet. Heller ikke den tidligere omtalte Erklæring fra Kong Olufs Tid, hvori der findes korte Angivelser af forskellige af de høje Embedsmænds Myndighedsområde, kender mere end én Kansler, men denne viser sig rigtignok her i Besiddelse af en ikke ringe Anseelse. Det hedder nemlig om ham: »De jure cancellarii est habere omnia passagia dicta feriestæde in regno, centum marcas nouas de qualibet moneta, omnia bona regis in Brønbiøstre et prouinciam totam Smørumhæret, expensas et pabulas pro duobus faar(?), secretum aut ordinarium habere omnium sigillorum, tam ad priuilegia quam ad causas, intrare consilium regis et exire sine omni condicione, quando sibi placet. item centum marcas Scanienses de ciuibus Lundensibus«[4], — Bestemmelser, der i alt Fald hvad Cancellarius's Rådighed over det kongelige Segl ad causas angår[5],

---

[1] Steenstrup, Studier S. 43, jfr. 461. [2] Aarsberetn. V. 47.
[3] Jørgensen, Udsigt ov. de danske rigsarkivers hist. S. 8.
[4] Aarsberetn. V. 52 § 15.
[5] Hvad er for øvrigt Betydningen af det dunkle: *ordinarium* habere omnium sigillorum?

strækker sig langt ud over den Myndighed, som Kongens Kansler må antages at have været i Besiddelse af f. Eks. i Midten af det 15. Århundrede. Muligt er det da også, at Kanslerembedet, da Erklæringen affattedes, har været beklædt af en så anset Mand som Bispen af Roskilde; denne, Niels Jacobssøn (Ulfeldt), betegnes i det mindste i 1376 af Kong Oluf som vor og vort Riges Kansler[1], men nævnes næppe senere i denne Stilling, så at det er uvist, om han har beholdt den til sin Død i 1395. Året derefter, 1396, forekommer hans Efterfølger på Bispestolen, Margrethes højtbetroede Rådgiver Peder Jenssøn (Lodehat), som Kansler[2], og den samme Mand omtales i 1398 som den, der har forseglet Stadfæstelsen af Hansealernes Privilegier i Danmark med Kongens Segl[3]; men derefter findes han i Margrethes Levetid næppe mere udtrykkelig kaldt Kansler[4]. Imidlertid må det efter hans hele Forhold til Dronningen anses for det sandsynligste, at han har beholdt Stillingen, og dette bestyrkes også af, at han efter Margrethes Død nævnes som cancellarius regni Dacie i Nyborg-Dommen af 1413 (26. og) 29. Juli og tillige i Decbr. 1414[5]. Han betegnes vel intet Steds udtrykkelig

---

[1] HR. II Nr. 134 S. 146 (1376 $^{14}/_{8}$), Nr. 136 S. 148 og LUB. IV Nr. 311 S. 341 (1376 $^{16}/_{8}$). Det er urigtigt, når Erslev, Dronn. Margr. S. 482 siger, at Albert Kalenberg nævnes som Kansler i Kong Olufs Tid: han kaldes på de af Erslev citerede Steder kun Skriver.

[2] Aarsberetn. V. 54. [3] HR. IV Nr. 501 § 5, Nr. 503 § 8.

[4] Det uklare Udtryk episcopus videlicet frater Petrus Kanseller suffraganeus (1405 $^{24}/_{1}$, SRD. IV. 299; jfr. sstds. S. 314, 1407 $^{11}/_{11}$) kan sikkert ikke sigte til ham, der ellers aldrig benævnes frater; men suffraganeus er vistnok her brugt i Betydning af Titulærbiskop eller Medhjælper hos en anden Biskop.

[5] DF. I Nr. 66 S. 211, 212. 217. 218, 221. 2 Breve af 1414 $^{1}/_{12}$ i RA., Slesvig 29 og 31 (jfr. RDRDM. III Nr. 5488-89). Jahn S. 499. 502. 503 (»1414« $^{31}/_{12}$). DM. V. 70 (»1414« $^{31}/_{12}$; Året 1413 i DM. er en Trykfejl for 1414, som det ses af Originalen i RA., Slesvig 41; Året er rimeligvis i de 2 Breve i DM. og hos Jahn regnet fra 1. Jan. og ikke fra Juledag, siden Brevene anfører samme Paveår — Johannes XXIII.s 4. År — som de 2 Breve af 1414 $^{1}/_{12}$; men det må rigtignok bemærkes, at alle 4 Breve i så Fald angiver Paveåret urigtig, thi både 1. og 31. Decbr. i Johannes XXIII.s 4. År falder i Virkeligheden i Året 1413). — Man kan altså ikke med J. E. Larsen, Saml. Skr. I. II. 254 opfatte Peder Jenssøns Kanslerstilling i Nyborg som et særligt Hverv overdraget ham af Forsamlingen; Larsen overspringer da også i sit første Citat af Dommen et Par for Sammenhængen ikke helt uvæsentlige Ord (se DF. I Nr. 66 S. 211), hvis Indføjelse allerede vilde gøre hans Antagelse mindre sandsynlig.

som øverste Kansler, og i 1396 kaldes han endogså »Kongens Kansler«; men det vilde sikkert være ganske urigtigt at opfatte dette sidste Navn som sigtende til en den øverste Kansler underordnet Embedsmand. En sådan finder man derimod sikkert i en Hr. Jacob, der i Året 1400 nævnes som Dronningens Kansler[1]; han bør næppe opfattes som Dronningens særlige Kansler i Modsætning til Bispen som Kongens, om end der ganske vist er en Mulighed for, at Forholdet har været dette. Imidlertid er en sådan Mulighed jo udelukket, når der 11. Novbr. 1413, altså netop i den Tid, da Bisp Peder kendes som cancellarius regni Dacie, forekommer en unavngiven »min Herre Kongens Kansler«, og det så af denne Mands Segl kan ses, at det ikke er Bispen, som menes. Det må derfor sikkert antages, at Bisp Peder, skønt han aldrig kaldes Danmarks øverste Kansler, i Virkeligheden har haft den samme Myndighed i sit Kanslerembede som den følgende Roskilde-Biskop, der er den første, som bærer den nævnte Titel; og om man vil, kan man jo så antage det samme om den foregående Roskilde-Bisp Niels Jacobssøn i *hans* Kanslervirksomhed, selv om der her ikke kan anføres andet til Støtte for Formodningen end den ansete Stilling, Kansleren indtager i den nylig omtalte Erklæring fra Kong Olufs Tid.

Den Mand, der 11. Novbr. 1413 kaldes Kongens Kansler, er Biskop Peder af Roskildes Brodersøn og Efterfølger som Biskop, Jens Anderssøn (Lodehat)[2], der også senere i Farbroderens Levetid nævnes som Kansler[3]. I April 1417, da han var blevet Biskop i Roskilde, taler Kongen imidlertid om ham som sin forhenværende Kansler uden at antyde, at Bispen da beklædte en højere Kanslerværdighed[4]. Og dog er Jens Anderssøn, som nylig nævnt, den første, der kaldes Danmarks Riges øverste Kansler; han betegnes første Gang som sådan i 1419 og derefter 2 Gange i de følgende År, sidste Gang 1423[5], medens der ved samme Tid forekommer i

---

[1] HR. IV Nr. 609 (1400 $^{20}/_{6}$), Nr. 623 (1400 $^{15}/_{10}$).

[2] Vedkommende Brev er trykt hos Hübertz, Aarhus I. 3; Originalen findes i RA., TSC, Århus Byark., og af de bevarede Rester af Seglet kan ses, at det er det samme som det af Jens Anderssøns Segl, der er afbildet hos H. Petersen, Danske gejstl. Sigiller Nr. 544.

[3] Nemlig 1416 i Juli (HR. VI Nr. 385 § 68, jfr. Nr. 287) og 1416 $^{27}/_{9}$ (da han var Provst i Odense; RDRDM. III Nr. 5606).

[4] HR. VI Nr. 385 § 68.

[5] 1419 $^{23}/_{6}$: summus cancellarius regni nostri Dacie (Rydberg III Nr.

alt Fald en Justitiarius og formodentlig også en Kongens Kansler. Endnu i 1424 kalder Jens Anderssøn sig cancellarius regni et tunc regis[1]; men derefter omtales hans Kanslerstilling ikke mere. Hans Efterfølger som Biskop, Jens Pederssøn (Jernskæg), nævnes kun én Gang som Kansler (regni Danorum cancellarius), og det i et Digt, der ganske vist er rettet til ham selv og altså er samtidigt, men dog efter sin Natur ikke kan henregnes til de bedste Kilder[2]. De følgende 3 Roskilde-Bisper Oluf Daa, Oluf Mortenssøn og Niels Skave forekommer i deres Bispetid aldrig som Kanslere, endnu mindre som øverste Kanslere[3]; Niels Skaves Efterfølger Johan Jepssøn (Ravensberg) kaldes derimod én Gang, i 1510, af Kong Hans for »supremus cancellarius regni nostri Daciæ«[4], ligesom han ved et Par ganske enkelte Lejligheder (i 1505 og 1506) i Breve fra den skotske Konge betegnes som cancellarius Daciæ[5]. Den sidste Titel anvendes dog hyppigere om Johan Jepssøns Eftermand på Bispestolen Lage Urne, ikke blot i Breve fra Udlandet, men også i

450 a S. 40); 1421 $^{6}/_{8}$: Rigens i Danmark øverste Kansler (DM. V. 303); 1423 $^{15}/_{6}$: des riikes to Dennemarken ouerste kentzeler (Rydberg III Nr. 455 S. 72; sammenlign Hvitfeld IV. 330, medens det samme Sted i Folioudg. S. 693-94 er blevet ganske forvansket).

[1] SRD. VII. 405. [2] SRD. VIII. 474.

[3] Når Cornelius Hamsfort i SRD. VII. 162 siger, at Oluf Mortenssøn, *før* han blev Bisp, var Provst i Roskilde og »regis summus cancellarius«, kan hermed kun menes den almindelige Stilling som Kongens Kansler; se Listen over disse i Tillægget nedfr. — Christiern I selv anvender i 1465 Titlen cancellarius generalis om en af de mindst bekendte blandt hans mange Kanslere, nemlig Roskilde-Kanniken Johannes Tyderici (DCP. Nr. 123 S. 166); og den samme Titel på fransk findes i 1460 brugt af Hertug Philip den gode af Burgund om en anden af Kongens Kanslere, Daniel Kepken (sstds. Nr. 99 S. 122); men heller ikke her er der selvfølgelig Tale om nogen øverste Kansler.

[4] Dogiel, Cod. dipl. regni Poloniæ I. 357; ved Siden af Bispen nævner Kongen her Ove Bille som »cancellarius noster«.

[5] Epistolæ Jacobi Quarti, Jacobi Quinti et Mariæ regum Scotorum I. 38 (om Året se Regesta dipl. hist. Dan., Series 2., I. II Nr. *9033-34), 65. Derimod vil man i en Beretning, som en fransk Gesandt Pierre Cordier har givet om sit Ophold i Danmark 1512 (RA., LD. under 1512 Novbr.), og som er benyttet af Becker, De Rebus inter Joannem et Christianum II ac Ludovicum XII et Jacobum IV a. MDXI-MDXIV actis S. 29-34, 50-61, ikke finde Bispen af Roskilde betegnet som Kansler, hvad man efter Beckers Fremstilling kunde tro.

Aktstykker, som Bispen selv har været med til at udstede[1]. I endnu højere Grad gælder det samme imidlertid om Lage Urnes Efterfølger Joachim Rønnov, med hvem vi jo rigtignok er nået til den sidste katholske Roskilde-Biskop. Titlen øverste Kansler, som ellers kun kendes fra Jens Anderssøn (Lodehat)'s og én Gang fra Johan Jepssøns Tid, forekommer igen under Joachim Rønnov[2], bl. a. i latinske Former som magnus cancellarius og archicancellarius; og han tiltog sig, begunstiget af de vanskelige Forhold, der indtrådte ved Tronledigheden efter Frederik I.s Død, en betydelig Indflydelse. Betegnende er i så Henseende hans Forlangende om, at Rigsrådet skulde lade forfærdige ham et Rigens Indsegl, således at de Breve, han forseglede dermed, skulde have samme Gyldighed, som om hele Rigsrådet havde beseglet dem[3]. Men snart efter påfulgte jo Reformationen, der for bestandig gjorde Ende på Roskilde Biskops Kanslerværdighed.

Spørger man, hvilken Myndighed der tilkom Roskilde-Bisperne i deres Egenskab af Kanslere i det 15. Århundredes Begyndelse, er det vanskeligt at give bestemte Oplysninger herom. Titlen øverste Kansler viser jo imidlertid hen til en overordnet Myndighed over eller et Tilsyn med bægge de andre Kanslere, både Kongens Kansler og Justitiarius; og man ser da også, når Bisperne nævnes som Kanslere, og der samtidig gives Antydning af deres Virksomhed som sådanne, at denne Virksomhed har angået så vel Kancelliets Ekspedition af Kongebreve som Retsplejen, men dog mest den sidste, hvis man skal dømme efter de bevarede Efterretninger. Da Biskop Peder i en Forordning af 1396 første Gang nævnes som Kansler, er det, fordi han skal indsætte en eller flere til i sit Sted at deltage i de Retterting, som ved denne Forordning påbydes afholdte over hele Riget[4]; i Nyborg-Dommen 1413 kaldes han generalis judex regni Dacie[5], hvad der jo må antages at sigte til et Dommerhverv, som ikke er indskrænket til den specielle Sag om Slesvig; og i Slutningen af Året 1414 henvender Kongen personlig sig gentagne

[1] Se således Allen II. 598, (hvor Lage Urne 1516 som regni Datie cancellarius nævnes sammen med Ove Bille som cancellarius regius; jfr. S. 86[4])), Kong Fred. den Førstes danske Registr. S. 32 (1523), 39 (1524).
[2] Rørdam, Hist. Kildeskrifter I. 168.
[3] Knudsen, Joachim Rønnow S. 97-107.
[4] Aarsberetn. V. 54. [5] DF. I Nr. 66 S. 212.

Gange til ham for at få udstedt Transsumpter af tidligere Breve[1], så at Bispen altså her spiller en lignende Rolle som Rigskansleren, når denne (rigtignok i Kongens Navn) udfærdiger Vidisser. Den følgende Biskop Jens Anderssøn udsteder 1421 som øverste Kansler et Brev, hvori han afgiver Vidnesbyrd om en Skødning til Kronen, som er foregået for ham[2]; og da han i 1424 optræder som Vidne i Striden om Slesvig, taler han om, hvad »leges dictant, quas vidit et legit et ipsemet praticauit tanquam cancellarius regni«. Men også den Side af hans Virksomhed, der vedrører den øverste Kanslers Forhold til Kancelliet som Stedet, hvor Kongebreve udfærdiges, kommer frem i den samme Erklæring af 1424, idet Bispen nævner, at alle skriftlige Udfærdigelser gik gennem hans Hænder som Kansler, og at han derfor havde Kendskab til dem[3].

Det er ovenfor anført, at der efter Jens Anderssøns Tid kun én Gang i hele Resten af det 15. Århundrede er Tale om Roskilde Bisps Kanslerværdighed, nemlig under Jens Anderssøns nærmeste Efterfølger på Bispestolen, og at Kilden herfor ikke hører til de allerpålideligste. Unionsudkastet af 1436 fastsætter, at Kongen skal »have en øverste Kansler udi hvert sit Rige med Rigens Indsegl til Sager, som dertil hører, og skal han en Gårdskansler have i hvert sit Rige for Sag Skyld, først at han véd Lejlighed, Målet og andre Stykker, som dertil tjene, og det følger Skellighed«[4]. Denne Bestemmelse er dog i højeste Grad uklar så vel med Hensyn til den øverste Kanslers Myndighedsområde, der her synes at falde sammen med Rigskanslerens (denne sidste havde ellers Rettertingsseglet eller Rigens Indsegl til Sager) som med Hensyn til Forholdet mellem den øverste Kansler og »Gårdskansleren«, en Embedsmand, der ellers ikke kendes i noget af de nordiske Riger i det 15. Århundrede. I Praksis blev Unionsudkastet imidlertid aldrig udført, og heller ikke beviser dets Ord, at der i den nærmeste Tid før 1436 har været en øverste Kansler i Danmark, da man i så Fald også måtte antage, at dette Rige på det angivne Tidspunkt havde haft en Drost[5].

Men modsat er det jo heller ikke bevist, at Roskilde-Bispens

[1] Jahn S. 499. DM. V. 70. RA., Slesvig 29. 31 (jfr. RDRDM. III Nr. 5488-89).
[2] DM. V. 303-4. [3] SRD. VII. 405.
[4] Aarsberetn. II. 33-34. [5] Jfr. ovfr. S. 31.

Kanslerembede *ikke* har eksisteret i den 2. Halvdel af det 15. Århundrede[1]. Dets Genoplivelse i det 16. Århundrede kunde tale for, at det bestandig har vedblevet at bestå, om end det navnlig var de ekstraordinære Forhold, som fremkaldtes ved Tronledigheden efter Frederik I.s Død, der da gav Emhedet dets Betydning; ligeledes synes Stillingen i det 16. Århundrede at have været af en noget anden Art end 100 År tidligere for så vidt, som man i det 16. Århundrede hører mindre til Bispernes Virksomhed vedrørende Retsplejen. Imidlertid må det stadig fastholdes, at der fra hele den 2. Halvdel af det 15. Århundrede ikke foreligger et eneste positivt Vidneshyrd om, at Roskilde Biskop har været Kansler, og endnu mindre om, i hvilket Forhold han som sådan skulde have stået til de andre Kanslere. Men på den anden Side kan det ikke nægtes, at han i en vis Henseende indtager en Særstilling, idet han, dog først fra Peder Jenssøn (Lodehat)'s Tid, ved Opregning af Rigsråder nævnes lige efter Ærkebispen, medens de øvrige Bispers Følgeorden gennemgående retter sig efter deres Anciennitet som Bisper[2]. Og i Sammenhæng hermed kan det anføres, at af Jens Anderssøn (Lodehat)'s Efterfølgere som Biskopper ganske vist ikke de 2 første (Jens Pederssøn (Jernskæg) og Oluf Daa), men derimod de 3 følgende (Oluf Mortenssøn, Niels Skave og Johan Jepssøn (Ravensberg)) havde været Kongens Kanslere, inden de blev Bisper; ligeledes var den efter Johan Jepssøn følgende Bisp Lage Urne ved sin Udnævnelse til denne Stilling dog i alt Fald den udvalgte Konge Christiern II.s Kansler[3]. Vel er der af de 3 nysnævnte Bisper, som havde været Kongens Kanslere, højst én, nemlig Niels Skave, som kan være gået umiddelbart over fra sin Kanslerstilling til Bispe-

[1] Man kan ikke til Støtte for Ikke-Eksistensen påberåbe sig, at både Ærkebispen af Lund og Bispen af Roskilde i 1484 nævnes som forhenværende Kanslere, uden at det anføres, at Roskilde-Bispen nu beklædte et andet Kanslerembede (HR. III. I Nr. 546 §§ 203, 205); thi ganske på samme Måde var Jens Anderssøn blevet omtalt 1417 (ovfr. S. 85).

[2] Dette er allerede anført af J. E. Larsen, Saml. Skr. I. II. 255-56, hvor tillige en Del Kildesteder anføres, hvis Tal let kan forøges, f. Eks. fra DCP. Dog synes Roskilde-Bispen ikke at have haft denne højere Rang, så længe han kun var electus og confirmatus (Hadorph II. 163; Barner, Fam. Rosenkrantz's Hist. I, Dipl. Nr. 78 S. 79. Nr. 159 S. 162; Allen II. 575).

[3] DM. 4 R. II. 330.

værdigheden; men det synes dog, at man i det 15. Århundredes 2. Halvdel har lagt Vægt på, at særlig den Mand, som beklædte Roskilde Bispestol, var inde i Kancelliforretningerne.

Om Roskilde Bisp i det her behandlede Tidsrum har haft nogen Myndighed over Kronens Arkiv, vides ikke. I Slutningen af det 13. Århundrede omtales en Kiste, der fandtes i Roskilde Domkirke og indeholdt Privilegier for Kongen og Riget[1], men uden at man kan se, om Kisten altid havde sin Plads i Domkirken, eller om Bispen havde nogen Adgang til den. At der langt senere, i det 16. Århundrede, i Roskilde Biskops Arkiv fandtes enkelte Aktstykker, som i Virkeligheden tilhørte Kongens eller Kongehusets Arkiv, fremgår af en Registratur, der efter Reformationen optoges over Bispearkivet[2]; men når og hvorledes disse Breve er komne i Bispens Værge, kan ikke oplyses[3]. Christian III siger vel om Joachim Rønnov, at han under Interregnet »havde alle Breve, Segl og Bevisninger udi sine Hænder, som man skulde forsvare Kronens Ret med«[4]; men dette var, så vidt det kan ses, vistnok kun fordi der på det omhandlede Tidspunkt ingen Konge fandtes. Hvad der er gået over fra Kongehusets Arkiv til Bispearkivet, er i alt Fald højst ubetydeligt, således fra hele det 15. Århundrede kun 2 Breve, ét fra Erik af Pommerns Tid og ét fra 1495 (hvoraf det sidste endda hørte hjemme i Dronning Dorotheas og ikke i Kongens Arkiv), og fra det 16. Århundrede ligeledes 2 Breve, fra År 1512[5]; i det store og hele er der selvfølgelig ikke sket nogen Sammenblanding af de 2 Arkiver, hvad der også klart ses af Registraturer, som i 1476 forfattedes over Kronens Arkiver på Kallundborg og Vordingborg.

En Modsætning til de Breve, der tilhørte Kronens Arkiv, dannes på en vis Måde af dem, der indeholder Kongernes Forpligtelser over for Riget og dets Indbyggere, såsom Håndfæstninger, Kongeeder o. l. Hvad disse Aktstykkers Opbevaringssted angår, udtalte Ærkebispen i Året 1440 om Christopher af Bayerns originale Kongeed, at den skulde gemmes i Roskilde Domkirkes Arkiv[6]; og

[1] SRD. VI. 370. [2] ÆA. III. 333, 345, 354, 363-64.

[3] Skulde de 2 Fuldmagter af 1512 i ÆA. III. 345 være komne til Bispearkivet gennem Lage Urne, der jo ved sin Udnævnelse til Bisp var Christiern II.s Kansler?

[4] Rørdam, Hist. Kildeskrifter I. 169. [5] ÆA. III. 363. 354, 345.

[6] Aarsberetn. II. 41.

på det samme Hjemsted for Breve af den nævnte Art peger det, når en i 1365 udstedt Vidisse af Valdemar Atterdags »Håndfæstning« af 1360 er udfærdiget af de 4 Prælater i Roskilde Kapitel[1]. Men man kan ikke heraf med Sikkerhed slutte, at »Rigets Arkiv« (om man vil bruge dette Udtryk i Modsætning til Kongens) i hele det her behandlede Tidsrum har været i Roskilde, og at Roskilde Bisp har været dets Styrer. Snarere synes Rigets Arkiv ellers i Regelen og også i det 15. Århundrede at have været ved Lunde Domkirke, medens Forholdet kan have været et andet i det 14. Århundrede, da Skåne til Tider var helt adskilt fra det øvrige Danmark eller for en Del kun løsere knyttet til det[2]; saledes nævnes i 1386 endnu en tredje Stiftsstad, nemlig Viborg, som Ophevaringssted for en Håndfæstning (Kong Olufs). I det hele turde det være vanskeligt at komme til Klarhed over, hvor »Rigets Arkiv« egentlig er blevet gemt, og navnlig er den Mulighed vistnok ikke udelukket, at f. Eks. de ældre Håndfæstninger har været udstedte i flere Eksemplarer for de forskellige Landsdele[3]. Men selv om man vil mene, at Roskilde har været det egentlige Sæde for Rigets Arkiv, og at der her bl. a. er blevet opbevaret de Aktstykker, som kun fandtes i ét Eksemplar, er dermed ikke givet, at dette Arkiv har stået under Bispens Varetægt. Snarere har Kapitlet haft det i Værge; herpå tyder den Omstændighed, at den nysnævnte Vidisse af 1365 er udstedt af Kapitlets 4 fornemste Mænd, og herfor taler også Analogien fra de 2 andre Stiftsstæder: i Lund fandtes Håndfæstningerne i Kapitelsarkivet, og i Viborg var det ligeledes Kapitlet, der i 1386 gemte Kong Olufs Håndfæstning[4].

2.
KONGENS KANSLER OG KANCELLIET.

Medens Spørgsmålet om Roskilde Bisps Kanslerværdighed og om den øverste Kanslers Stilling næppe nogen Sinde vil blive til-

[1] RDRDM. II Nr. 2755.
[2] Det hanseatiske Herredømme 1370-85 omfattede dog som bekendt kun en Del af Skåne og deriblandt ikke Byen Lund.
[3] Se HT. 6. R. VI. 212, 227[1]); jfr. RDRDM. II Nr. 3516.
[4] RDRDM. II Nr. 3516.

fredsstillende belyst, fordi Kilderne så sjældent omtaler Embedet, finder man derimod den egentlige Kongens Kansler eller cancellarius hyppig nok nævnt i det 15. Århundrede. Gennem Kancelliet udfærdigedes jo, som allerede anført, alle udgående Kongebreve, og lige så lidt som Kongen kunde undvære sit Kancelli, lige så lidt skulde han synes at kunne undvære en Mand i Spidsen for denne Institution. Der er da heller ikke Tale om, at Kanslerposten har været blandt de Embeder, som Kronen, således som tidligere omtalt, lod henstå ubesatte i Erik af Pommerns Tid eller i den sidste halve Snes År af Kong Hans's Regering. Hvad Kansleremhedet under Dronning Margrethe angår, er Forholdet ganske vist ikke helt klart, idet der (hortset fra Peder Jenssøn (Lodehat)) i hendes Tid kun nævnes en Kansler 2 Gange, nemlig i Året 1400[1]; men under Erik af Pommern træffer man mindst 4 forskellige kongelige Kanslere, og i Slutningen af Kong Hans's Regeringstid var Ove Bille Kongens Kansler i alt Fald fra Året 1507.

I det hele er det en lang Række Navne, hvis Bærere kan opregnes som Stillingens Indehavere i det 15. Århundrede; men der er dog et Par Omstændigheder, som falder i Øjnene ved den således opstillede Liste, ganske særlig for Christiern I.s Regerings Vedkommende. Det er under denne Konge ret hyppigt, at der mellem de yderste Tidsgrænser, da én Mand nævnes som Kansler, forekommer andre med samme Betegnelse. Således kaldes Oluf Mortenssøn, der allerede havde været Christopher af Bayerns Kansler, med det samme Navn på 2 forskellige Tider under Christiern I, og det ikke lige i Begyndelsen af hans Regering; fremdeles anføres Daniel Kepken og Jens Brostrup hver til 2 forskellige Tider som Christierns Kanslere, og det samme gælder måske også Jens Pederssøn (den yngre). Noget lignende lader sig dog påvise med Hensyn til Posten som Kammermester, der beklædtes 3 Gange af Christopher Parsherg og 2 Gange af Knud Mikkelssøn[2]; der vilde derfor ikke være Grund til at lægge Vægt på det anførte Punkt for Kanslernes Vedkommende, hvis der ikke ved disse kom et andet Forhold til, nemlig at så mange af dem kun er lidet fremtrædende Personligheder, om hvem man véd overmåde lidt; det er ikke mange Gange, at man i det 15. Århundredes Historie træffer på Navne som Jens Claussøn, Johannes Theoderici og Johannes »Nicholas«. Man kunde

[1] Jfr. Listen i Tillægget nedfr. [2] Ovfr. S. 64-65.

derfor af de 2 påpegede Momenter i Forening fristes til at antage, at Ordet Kansler på denne Tid kun betegnede en Kancelliembedsmand i Almindelighed (dog muligvis ikke netop af de allerlaveste), så at der samtidig kunde være flere »Kanslere« i Kancelliet, men at dettes virkelige Styrer var Roskilde Bisp som »øverste Kansler«. Den sidste Del af denne Antagelse, nemlig at Roskilde Biskop skulde have været Kansler i det 15. Århundredes 2. Halvdel, er dog allerede omtalt ovenfor, hvor det er anført, at den i alt Fald strider mod den absolute Tavshed, som Kilderne iagttager herom[1]. Derimod kan man ikke komme bort fra, at det er et meget forvirret Indtryk, som en Liste over Christiern I.s Kanslere giver; men dette kan måske til Dels forklares af, at Kongen, som i sin Brevveksling med Udlandet ikke altid holdt sig nøje til Sandheden, har betegnet en Mand, der i Virkeligheden ikke var Kansler, som sådan for at hæve ham i fremmedes Øjne, og at vedkommende selv af samme Grund i sit Forhold til Udlandet har kaldt sig Kansler uden at være det. Så snart man derimod kommer ind i Kong Hans's Regering, finder man næppe mere end 2 Tilfælde, hvor den samme Mand nævnes som Kongens Kansler i flere ved en andens Embedsvirksomhed adskilte Perioder; og ligesom Efterretningerne i bægge disse Tilfælde stammer fra udenlandske og ikke danske Kilder, således er, så vidt vides, ingen af dem til at lide på[2]. Endvidere optræder den kongelige Kansler både under Christiern I og Hans som Kancelliets virkelige Chef, der har at træffe Afgørelse i det ikke uvæsentlige Sportelspørgsmål; han kan tale med Ærkebispen og med Roskilde-Bispen herom, men det er kun, fordi bægge disse tidligere havde været Kongens Kanslere, og ikke fordi Roskilde-Bispen er Kongens Kanslers foresatte[3].

Kanslerembedet beklædtes fra gammel Tid så godt som udelukkende af gejstlige; der krævedes jo af dets Indehaver en ikke ringe Evne til at udtrykke sig skriftlig samt Kundskab i fremmede Sprog, Færdigheder, som i den ældre Middelalder næsten kun fandtes hos

[1] Jfr. ovfr. S. 86, 89.

[2] At Johan Jepssøn (Ravensberg) ikke har været Kansler allerede 1482, anføres i Fortegnelsen over Kanslerne nedfr. i Tillægget; og at Anders Nielssøn heller ikke kan antages at have beklædt det omhandlede Embede i 1491, er nævnt ovfr. S. 80.

[3] Se HR. II. V Nr. 265-66, III. I Nr. 546 §§ 202-18.

Gejstligheden[1]. Også i Middelalderens Slutning var Posten i Hænderne på Medlemmer af den gejstlige Stand; af Kanslerne i Tiden 1375—1513 er der kun 3, som ikke med Sikkerhed vides at have været gejstlige, og når den ene af de 3 kaldes Hr. Jacob, gør dette »Hr.« det jo overvejende sandsynligt, at heller ikke han danner en Undtagelse fra Regelen[2]. Der bliver da kun 2 tilbage, nemlig Laurencius Brand og Johannes »Nicholas«, der ikke kan påvises som gejstlige, men som der på den anden Side heller ikke foreligger mindste Grund til at antage for verdslige.

Ved Oprettelsen af de mange tyske Universiteter i det 14. og 15. Århundrede og af Københavns Universitet i 1479 var jo Adgangen for Danmarks Indbyggere til at erhverve en højere Dannelse bleven betydelig lettere, og man finder da også blandt Kanslerne en Doctor decretorum (Hans Claussøn) og adskillige Magistre (Daniel Kepken, Johannes Theoderici, Lago Johannis og Ove Bille). Det gør derfor et ret ejendommeligt Indtryk at høre Kansleren i 1484 erklære over for hanseatiske Sendebud, at han ikke straks kunde oversætte Hansestædernes Privilegier på dansk, fordi han ikke ganske forstod Brevenes tyske og latinske Sprog[3]; men måske har dog denne Udtalelse kun været et Påskud for at kunne trække Tiden ud.

Ofte opnåede Kansleren høje Embeder i Kirken; ifølge sin Stilling skulde han jo som Regel opholde sig hos Kongen og havde derved en ypperlig Lejlighed til at vinde dennes Øre, så at Kongen kunde lade sig bevæge til at anvende sin Indflydelse for at skaffe ham et ledigt Bispeembede. Af Kanslerne i Tiden 1401—1513 er der 4 (Jens Anderssøn (Lodehat), Oluf Mortenssøn, Niels Skave og Johan Jepssøn (Ravensberg)), som blev Bisper af Roskilde[4]; 1 (Jens Brostrup) blev Ærkebisp af Lund, 1 (Mogens Krafse) Bisp af Odense, 1 (Ove Bille) Bisp af Århus, 1 (Jens Jacobssøn) Bisp af Oslo og måske 1 (Thorleif Olafssøn, om hvem det imidlertid næppe er sikkert, at han har været Kansler) Bisp af Viborg. For Roskilde-Bispernes Vedkommende er det dog tidligere nævnt, at de 2 af dem

[1] Steenstrup, Studier S. 43.

[2] En Hr. Hartvig, hvis Embedstid falder under Kong Hans, dersom han overhovedet har været Kongens Kansler, kan ganske vist ikke påvises i nogen bestemt gejstlig Stilling; men at han har hørt til Standen, fremgår af, at han tituleres »værdige Fader« (Heise, Fam. Rosenkrantz's Hist. II, Dipl. Nr. 10 a S. 9).

[3] HR. III. I Nr. 546 § 51. [4] Jfr. ovfr. S. 85, 89.

ikke længere var Kanslere ved deres Udnævnelse til Bisper[1]; derimod er der ingen af alle de andre Bisper, om hvem det samme kan siges med afgjort Sikkerhed.

Om en af disse Kanslere (Niels Skave) udtales det, at hans Valg til Biskop nærmest var mod Kapitlets Vilje, men skyldtes Kongens Indflydelse[2]. Ved en anden Lejlighed er det derimod kun med et vist Forbehold, at Kong Hans anbefaler sin Faders tidligere Kansler Jens Pederssøn til den ledige Ribe Bispestol[3], og Jens Pederssøn blev da heller ikke Biskop. I det hele var det langtfra alle Kanslerne, som opnåede denne Værdighed; når der af de 19 Kanslere, der med Sikkerhed kan eftervises i det 15. Århundrede, var 7, som blev Bisper, var der derimod 12, som ikke blev det[4]; og om end de fleste af disse sidste havde eller fik Prælaturer i et eller andet Kapitel, var der adskillige, som måtte nøjes med simple Kanonikater.

Som nylig berørt, var det i og for sig ingen særlig anset Stilling at være Kongens Kansler i det 15. Århundrede. Der er ikke Tale om, at Embedet som sådant giver Sæde i Rigsrådet, hvad der da heller ikke er Tilfældet i det 16. Århundrede i den katolske Tid; og ganske vist kan de fleste af det 15. Århundredes Kanslere påvises som Rigsråder, men det gælder i alt Fald, så vidt vides, hverken om den ældre Jens Pederssøn, Laurencius Brand, Tetz (Rosengård), Johannes Theoderici, Johannes »Nicholas« eller Mester Lage, ligesom der også er flere af de andre, der næppe forekommer som Rigsråder førend efter, at de er afgåede som Kanslere. Ja det har end ikke været nogen nødvendig Betingelse at høre til Adelsstanden for at blive Kongens Kansler; vel var de fleste af Kanslerne adelige, (for så vidt deres Familieforhold kan oplyses, hvad der ingenlunde er Tilfældet med dem alle), men Oluf Jenssøn[5] og Mester Lage[6] var det i ethvert Fald sikkert ikke, da ingen af

[1] Ovfr. S. 89-90.
[2] Rørdam, Hist. Kildeskrifter I. 24, 326. SRD. VII. 162.
[3] Maanedskriftet Iris, Jan.-Marts 1795, S. 208-9.
[4] Hvis man betragter Tiden fra 1401 lige til 1513 og desuden medregner de 3 Mænd i dette Tidsrum, hvis Kanslerværdighed ikke er helt sikker, får man 23 Kanslere, hvoraf 9 blev Bisper, 14 ikke.
[5] H. Petersen, Danske gejstl. Sigiller S. 28, jfr. Rørdam, Kjøbenhavns Kirker og Klostere S. 116.
[6] H. Petersen, anf. St. Nr. 886.

dem førte noget adeligt Våbenmærke i deres Segl, og det samme gælder Hans Claussøn, der må antages at have tilhørt en Borgerfamilie i Roskilde[1].

Et Forsøg på at bestemme Kanslerens Anseelse efter den Plads, han indtager, når han nævnes sammen med andre (blandt Rigsråder, på Retterting osv.), fører ikke til meget, idet der hersker en ikke ringe Vaklen i denne Henseende. Det kan dog nævnes, at han især ved Underhandlinger med fremmede Magter ofte opføres sidst, således Jens Jacobssøn 1418[2] og Daniel Kepken 1462[3] og 1464[4]; ja i 1484, da Kansleren forhandler frem og tilbage med hanseatiske Sendebud om Størrelsen af de Sportler, som han skulde have for et foreløbigt Lejdebrev for Hanseaterne til at handle på Danmark, anføres hans Navn ikke engang, skønt der berettes temmelig udførlig om selve Forhandlingerne[5]. Men modsat møder man også Tegn på, at Kansleren har nydt en ikke ringe Anseelse. I 1450 medbesegler han og Hofmesteren et indenlandsk Kongebrev[6]; i 1469 nævnes han i en hanseatisk Beretning foran alle de verdslige Rigsråder, endogsa foran Hofmesteren Erik Ottessøn (men efter Bisperne)[7]; i 1490 er det i Overværelse af ham og af Dronning Dorotheas Kansler, at Dorothea forliger et Mellemværende mellem Kong Hans og Claus Neb[8]; og i Febr. 1513 nævnes han atter bag efter Biskopper, men foran verdslige Rigsråder[9]. Den enkelte Kanslers Personligbed kan naturligvis have haft nogen Indflydelse på Embedets større eller mindre Anseelse; bekendt er jo Fortællingen om, hvor meget Kong Hans på sit Dødsleje ønskede, at Ove Bille skulde beholde sit Kanslerembede også under Christiern II[10]. Men på den anden Side må det dog siges, at Daniel Kepken, der, som nylig anført, nogle Gange nævnes sidst, hvor det drejer sig om Underhandlinger med Udlandet, sikkert ikke har hørt til de ringeste Kanslere; i alt Fald er han den af dem, der findes hyppigst brugt i diplomatiske Ærinder i det 15. Århundrede. Den samme Daniel

---

[1] Sstds. Nr. 321. Nyrop, Danmarks Gilde- og Lavsskraaer I Nr. 63 S. 370, 371.
[2] Hvitf. IV. 280 (Folioudg. S. 672).
[3] HR. II. V Nr. 243 §§ 10, 21. LUB. X Nr. 194. DCP. Nr. 111.
[4] HR. II. V Nr. 443 § 17. [5] HR. III. I Nr. 546 §§ 202-18.
[6] RA., PSPap., Eggert Frille 1448 $^{28}/_{6}$-1455 $^{17}/_{3}$, Bl. 1 b.
[7] HR. II. VI Nr. 249 S. 215. [8] RA., Domme og Tingsvidner 25.
[9] RA., TSPap., Ålborg e 61. [10] Hvitf. VI. 304 (Folioudg. S. 1090).

Kepken afgiver i øvrigt et interessant Vidnesbyrd om, hvorledes en Udlænding kunde tjene sig op fra en lavere Stilling. Han stammede fra Lüttich Stift og er formodentlig kommet til Danmark sammen med Eventyreren Marcellus, med hvem han nævnes i Forbindelse 1450 og 1453; 1453 er han kongelig Sekretær og Kannik i Nidaros og benyttes allerede i dette og i de følgende År, inden han bliver Kansler, i Sendelser til Udlandet, således 1453 til Paven, 1456 til Köln (til Forhandlinger med Frankrig), 1458 til Danzig og 1459 til Lübeck (bægge Gange til Forhandlinger med Polen)[1]; endelig senest 1460 bliver han Kansler.

Hvad Kanslernes Embedsvirksomhed angår, for så vidt den falder uden for Kancelliets egne Vægge, kan først nævnes den Rolle, de spillede i den udenrigske Politik. De anvendtes hyppig til Underhandlinger med fremmede Magter, hvad enten sådanne foregik i Danmark selv eller i Udlandet; således var Kansleren Hr. Jacob i 1400 sendt til Lübeck og Preussen[2], Jens Jacobssøn deltog i Forhandlinger om Slesvig 1418[3], og 6 År senere var Jens Pederssøn en af Kongens befuldmægtigede i den samme Strid[4]; Oluf Mortenssøn var med til Møde i Vadstena 1455[5], og Tetz (Rosengård) har sikkert været med Kongen på et Møde med tyske Fyrster i Rostock 1456[6]. Især træffer man dog Daniel Kepken brugt som Diplomat; det er, som nylig anført, Tilfældet allerede inden hans Udnævnelse til Kansler, og efter den Tid var han 1460 i Frankrig[7] og 1462 i Lübeck[8], ligesom han i det sidstnævnte År deltog i Forhandlinger med hanseatiske Sendebud i København[9]; 1464 sendtes han til Preussen[10], til Kurfyrst Frederik den sagtmodige af Sachsen og hans Broder Vilhelm[11] og til Rostock[12], og i Slutningen af samme År var der Tale om, at han skulde til England[13]. Af de

[1] Rørdam, Kjøbenhavns Kirker og Klostere S. 117-18; jfr. DN. V Nr. 768, X Nr. 211 S. 163, III Nr. 824, DCP. Nr. 55 S. 62, 65, 66, 68, Nr. 78 S. 100, LUB. IX Nr. 689, HR. II. IV Nr. 692 § 1.
[2] HR. IV Nr. 609, 623. Formodentlig har det da også været ham, der var i Preussen 1399 (Voigt, Cod. Dipl. Prussicus VI Nr. 89 S. 92).
[3] Hvitf. IV. 280 (Folioudg. S. 672).
[4] SRD. VII. 311, jfr. 307, 308, 310, 315.
[5] Hadorph II. 185.
[6] RA., Reg. 69, 1, 3.
[7] DCP. Nr. 99, 100 S. 125.
[8] Jfr. ovfr. S. 96[3]).
[9] HR. II. V Nr. 243 §§ 10, 21.
[10] Sstds. Nr. 443 §§ 17, 31.
[11] Styffe III S. CLXVIII.
[12] HR. II. V. 644.
[13] Rymer, Foedera ed. Holmes V. II. 128.

følgende Kanslere var én i 1465 i Hamburg som Deltager i Forhandlinger med England[1], en anden fik i 1473 sammen med mange andre Underhandlere Lejdebrev af den engelske Konge[2], og en tredje spillede en Rolle ved et Møde i København 1484 med hanseatiske Sendebud[3]. Johan Jepssøn sendtes i 1490 til Sverige[4] og var i 1492—93 på en større Gesandtskabsrejse til Nederlandene, England og Skotland[5], Hans Claussøn var i 1496 til Møde med Svenskerne i Lödöse[6], og Ove Bille var i 1509 sammen med »den tyske Skriver« Blasius Mellemmand ved Forhandlinger i København mellem Kongen og en danzigsk Sekretær[7]. Imidlertid optræder Kansleren ved slige Lejligheder i Regelen ikke alene, men sammen med flere andre, og han nævnes i så Fald, som nylig anført, ofte bagest blandt Underhandlerne. Herfra forekommer der vel Undtagelser, hvor Kansleren måske har været den eneste Underhandler eller i alt Fald har været Gesandtskabets Hovedmand (således ved Daniel Kepkens Sendelse til Sachsen 1464 og ved Johan Jepssøns Rejse 1492—93[8]); men på den anden Side finder man under Fredsmøderne mellem Erik af Pommern og Hansestæderne Kansleren benyttet til et så mekanisk Arbejde som at oplæse Kongens Klage eller tidligere Aktstykker angående Fredsforhandlingerne[9]. Det er da også ovenfor nævnt, at både en Hofmester som Erik Ottessøn og andre af de høje Embedsmænd har taget en betydelig Del i den udenrigske Styrelse[10]; og når Allen om Begyndelsen af det 16. Århundrede udtaler, at »Underhandlinger med fremmede Magter lededes af den kongelige Kantsler«[11], gælder dette i alt Fald for det 15. Århundredes Vedkommende ikke i den Betydning, hvori vi nu nærmest vilde opfatte Ordene, nemlig at Kansleren skulde have været en Slags Udenrigsminister. Hans Betydning for Forholdet til Udlandet beroede derimod for den overvejende Del på, at »hele

---

[1] DCP. Nr. 123 S. 166. [2] Rymer, Foedera ed. Holmes V. III. 32.
[3] HR. III. I Nr. 546 §§ 48, 51, 54, 55, 58, 59, 62. [4] Jahn S. 565.
[5] HR. III. III Nr. 83 S. 61-62, Nr. 84. Rymer, Foedera ed. Holmes V. IV. 58.
[6] Jahn S. 572, 573.
[7] HR. III. V Nr. 457, 459 §§ 3-5, 7-10, 16, 25, 27-29.
[8] Ovfr. S. 97[11]) og her Note 5; jfr. også om Ove Bille her Note 7.
[9] HR. VIII Nr. 515 § 4. Nr. 844 §§ 3, 20. [10] Ovfr. S. 43-45.
[11] Allen II. 245.

Brevvexlingen med Udlandet gik . . . gjennem Kancelliet«, således som Allen på samme Sted anfører.

Kongens Kansler har fremdeles været i Besiddelse af en vis dømmende Myndighed. Dette kunde synes noget påfaldende, da det jo af de 2 Kanslere ellers er Rigskansleren, der har med Retsplejen at gøre; imidlertid siges det i en Kancelliordning, der rimeligvis er fra Christiern II.s Tid, at Kongens Kansler skal »hver Formiddag om Sommeren, fra 6 slår, og om Vinteren, fra Klokken er 7, være til Stede, indtil så længe kongelig Majestæt går i Kirken at høre Messe, at forfare, hvilke som have nogle Sager eller ere stævnede, og tage nogle af vore Råd og gode Mænd til sig og dømme derpå, hvis Ret er, i de Sager, som ikke stor Magt på ligger«[1]. Hvor stor Gyldighed denne Bestemmelse har haft tidligere, er dog uvist. I 1396 hedder det om Bisp Peder Jenssøn (Lodehat) som Kansler, at han skal sætte en eller flere i sit Sted til sammen med andre at sidde Retterting i Rigets forskellige Lande[2]; men Peder Jenssøn var jo, som tidligere omtalt, ikke nogen almindelig Kongens Kansler, og hans Forhold til de i 1396 påbudte overordentlige Retterting, for hvilke det skulde være en Hovedopgave at skaffe Kronen det Gods tilbage, som den havde mistet siden 1368, kan ikke sidestilles med den Myndighed for Kongens Kansler, som nævnes i den senere Kancelliinstruks[3]. Derimod anføres det i 1472, at både Kongen »sagde der Nej til, at han aldrig havde dømt Hr. Johan Oxes Indførselsbrev magtesløst, og hans Nådes egen Kansler og Rigens Kansler deslige sagde der Nej for, at de det Indførselsbrev ej havde dømt magtesløst«[4]; det må altså antages, at Kongens Kansler allerede da har kunnet fælde Dom i alt Fald i visse Sager, men hvor vidt hans Myndighed på dette Område har straks sig, vides ikke.

Om Kanslerens Virksomhed i selve Kancelliet og om hele dettes indre Ordning og Forretningsgang haves, som nylig nævnt,

[1] Jørgensen, Udsigt ov. de danske rigsarkivers hist. S. 201.

[2] Aarsberetn. V. 54.

[3] Et Brev af Fynbo Landsting År 1419, hvori »Konningens Kansler« nævnes jævnsides Landsdommeren, er kun bevaret i et yngre Udtog, der ikke kan tjene til at oplyse Kanslerens dømmende Myndighed og ikke navngiver ham, så at man ikke engang kan se, om her virkelig menes en Kongens Kansler eller måske Roskilde-Bispen Jens Anderssøn eller Rigskansleren (ÆA. I. 31).

[4] AM. DD. V. 3.

en Kancelliinstruks, der rimeligvis er fra Christiern II.s Regering. For en ældre Tid kender man imidlertid intet tilsvarende, og hvor mange af den bevarede Instruks's Bestemmelser der har haft Gyldighed i det 15. Århundrede, vides ikke; i Mangel af noget bedre anføres dog her dens Hovedindhold som et Vidnesbyrd om, hvorledes man ønskede Kancelliets Forhold ordnede på en lidt senere Tid end den her behandlede.

Ifølge Instruksen skulde Kansleren daglig på bestemte Tider møde hos Kongen for at foredrage Sagerne for denne og modtage hans Befalinger. Desuden havde han at forsegle de udgående Kongebreve; dem, »som nogen Magt på ligger«, skulde han underskrive med sit Navn, »og ligger der nogen stor Magt på, da skal han bære dem til kongelig Majestæt«; det angives ikke, hvad Kongen derpå skulde foretage med dem, men et andet Sted i Instruksen tales dog om Breve, som Kongen underskriver. Fremdeles havde Kansleren Ret til at antage og afskedige Skriverne. Disse aflagde Ed til Kansleren på Kongens Vegne; de måtte forpligte sig til at holde alt, hvad der foregik i Kancelliet, hemmeligt, skulde være i Kancelliet på bestemte Tider og skrive Brevene dér og ikke i deres Hjem og skulde »holde dem af al Løsagtighed, ærlig og kvemmelig, så at Kancelleriet fanger ingen Uære for deres Skyld«. Det skulde være Folk, der var »velforfarne udi kejserlig Lov og i Biblia« og ikke vilde blive Præster; og det forudsættes som givet, at de kunde bruges til Sendelser i Kongens Ærinder inden- og udenlands, og at de kunde være både danske og tyske. Kansleren selv synes at have haft en særlig Pligt til at opbevare Breve fra Udlandet »og desligest andre Breve, som Magt på ligger«; Instruksens Bestemmelser i så Henseende er dog ikke ganske klare, thi i øvrigt fastsætter den en Fordeling af Sagerne mellem de enkelte Skrivere efter den Landsdel, som Brevene angik. Således skulde en tysk Skriver opbevare alle indkommende tyske Breve og alle Breve fra Holsten og fra Sønderjylland, når de lød på tysk, og tillige skrive og registrere de tilsvarende udgående Breve. På samme Måde skulde en anden Skriver have de Sager under sig, der angik Fyn, Ærø, Sønderjylland (for så vidt Brevene herfra var på dansk) samt Norge og Sverige; en 3. skulde have Sagerne vedrørende Nørrejylland, en 4. dem vedrørende Sjælland, Falster, Lolland og Møen og en 5. dem vedrørende Skåne, Halland og Bleking. Hver Skriver skulde have sit eget Skab i Kancelliet med egen Nøgle for deri at opbevare sine

Breve og Registre, og for hvert År, der gik, skulde Kansleren lade gøre Sække til Årets Breve og Registre, så at de kunde opbevares på et dertil anvist Kammer på et af de kongelige Slotte. Med Hensyn til Førelsen af de nævnte Registre eller Registranter (ɔ: Kopibeger over udgående Breve) befalede Instruksen kun, at deri skulde indferes »alle de Breve, som Magt på ligger«, men til Gengæld skulde de Breve, som registreredes, »indskrives Ord fra Ord fra første til sidste med Datum og andet«; tillige skulde der i et særligt Register »tegnes« alle Stævninger med Angivelse af deres Datum, af den pågældende Sag og af Navnene på den, der begærede Stævningen, og på den, der stævnedes. En Journalisering af de indkomne Breve fastsatte Instruksen kun for en bestemt Art Sager, idet der under Navn af Kæremåls Registerbog skulde »geres en særdeles Register til hvert Land, i hvilket man kan skrive alle de Kæremål og Klagemål«, der indsendtes fra vedkommende »Land«, for at Kongen siden, når han kom derhen, kunde skikke hver Mand Lov og Ret. Om Sportelvæsenet påbed Instruksen, at Kansleren skulde have alle de Penge, som betaltes for Pergamentsbreve, men vilde Bønderne have Dombreve på Pergament, skulde Pengene deles mellem Kansleren og Skriverne; disse sidste skulde have de Penge, der kom ind for Papirsbreve, men skulde dog have tjent 2—3 År, før de kunde begynde at få nogen Del deraf. Kansleren skulde gøre en Skikkelse, at den fattige Almue ikke beskattedes utilberlig (med Sportler), hvad Kongen hidtil havde haft Rygte for at gere; og heller ikke måtte Kancellipersonalet holde Undersåtterne hen med Snak, men skulde give dem deres Breve, så snart der var udstedt Befaling dertil[1].

Blandt de her meddelte Bestemmelser af Kancelliinstruksen er der dog adskillige, som ikke eller i alt Fald først langt senere er komne til Udførelse; betragter man Tiden lige til År 1600, ses det, at Kancelliregistranterne er ordnede anderledes, end Instruksen påbød ved sin Fordeling mellem Skriverne, og i Registranternes ældste Tid er Brevene som Regel indførte ikke in extenso, men kun i Udtog, noget, der også langt senere jævnlig haves Eksempler på. Heller ikke kendes der indtil Udgangen at det 16. Århundrede nogen som helst Journal eller »Kæremåls Registerbog«, og særskilte Stævnings-

[1] Jørgensen, Udsigt ov. de danske rigsarkivers hist. S. 200-5.

bøger findes først fra 1590'erne af[1]. Når det stiller sig således i en senere Tid, er det klart, at man for den ældre Tids Vedkommende ikke, som det er sket, kan gå ud fra, at der i Instruksen »kun er nøjere betegnet, hvad der allerede længe havde været Skik og Brug«[2]; den eneste sikre Måde, hvorpå man kan lære Forholdene i det 15. Århundredes Kancelli at kende, bliver da, som rimeligt er, ved at betragte de spredte Træk, der indeholdes i Tidens egne Aktstykker.

I en tidligere[3] omtalt Instruks for Fodermarsken, der ligesom Kancelliinstruksen henføres til Christiern II.s Tid, hedder det, at denne Embedsmand på Kongens Rejser skal fordele Herberge til Følget »og fly det bedste Mag til Kancelleriet, fordi Kongens Ærinde falder dér mest ind«[4]. Bestemmelsen viser, hvorledes Kancelliet fulgte Kongen på hans Færden rundt om i Riget; men om den har voldt Fodermarsken synderligt Bryderi på Slottene, vides ikke, idet det vel er muligt, at der på hvert enkelt Slot har været bestemte Lokaliteter forbeholdte Kancelliet. I alt Fald bruges i Begyndelsen af det 16. Århundrede Kancelleriet som Navn på et Lokale på Næsbyhoved[5]; men det må rigtignok antages, at herved sigtes ikke til Kongens, men til Dronning Christines Kancelli, idet Næsbyhoved jo hørte til hendes Livgeding. Derimod er det let forståeligt, at Kancelliet betegner en bestemt Lokalitet på et Sted som Københavns Slot, hvor Kongen havde mere stadigt Ophold[6]; således finder man her Rettertinget holdt i Kancelliet[7] ligesom i øvrigt i så mange andre af Slottets Rum.

Ved Siden af Kansleren fandtes der selvfølgelig allerede fra gammel Tid forskellige underordnede Funktionærer i Kancelliet. I Tiden omkring År 1300 forekommer en Vicekansler[8], og sådanne

[1] Jfr. Meddel. fra Gehejmeark. 1883-85 S. 68-69, 194.
[2] Mollerup og Meidell, Bille-Ættens Hist. I. 340. [3] S. 60.
[4] DM. 3 R. I. 159. Det er ligeledes til Kancelliet (sammen med Sølvkamret), at Fodermarsken på Rejserne først skal skaffe Vogne (anf. St.).
[5] RA., Dronn. Christines Regnskabsbog IV (1504-7) Bl. 62 b. V (1505-9) Bl. 57 b.
[6] RA., Ø.-Flakkebjærg H. 74. Jfr. RA., Gemeinsch. Arch. XIX. 12 b og RA., LD. 1505 ²/₁ om Kancellierne henholdsvis på Gottorp for Hertug Frederiks Vedkommende og på Lundegård for Ærkebispens Vedkommende.
[7] Matzen, Den danske Panterets Hist. S. 249.
[8] SRD. VI. 336 (1299), 447, 481 (1311).

(i Flertal) nævnes også i Valdemar Atterdags tidligere omtalte Brev af 1341[1]; men i det 15. Århundrede kendes Stillingen ikke[2] og heller næppe i det 14. efter Valdemar Atterdags Død. I øvrigt benævnedes det lavere Personale i Kancelliet i ældre Tid Kapellaner (et Navn, der minder om Kancelliets Forbindelse med det kongelige Kapel), Klerke eller Notarer. Navnet Kapellan findes endnu i det 15. Århundrede; men det er ofte vanskeligt at afgøre, om herved sigtes til en Prædikant- og Sjælesørger-Virksomhed hos Kongen eller til en Stilling i Rigets Administration, som intet direkte har med Kirken at gøre[3]. Ikke sjældent bruges Kapellanerne dog som Sendebud til Udlandet[4], ligesom der 1416 ved en Forhandling med hanseatiske Sendebud i København var flere af

---

[1] Ovfr. S. 83.

[2] Man kan nemlig vistnok gå ud fra, at når Skibby-Krøniken betegner Anders Skriver som Kongens Vicekansler (ovfr. S. 80), er dette ikke det virkelige Navn på hans Stilling, men skal kun tjene til at karakterisere hans Virksomhed. — Derimod forekommer der Vicekanslere i Norge i 2. Halvdel af det 15. Århundrede (se nedfr. S. 145). Og Karl Knutsson nævner i et hos Caspar Schütz. Hist. rerum Prussicarum (Udgaven 1599 Bl. 258 a) gengivet Aktstykke af 1457 sin »minsten Cantzler«. hvad Hvitf. V. 70 (Folioudg. S. 871) oversætter ved Underkansler.

[3] Ordet benyttes hyppig af Bisper over for Kongen (dog vel især i Tiden efter 1500) blot for at antyde Undersåtsforholdet (se f. Eks. RA., Indk. Br. t. Danske Kanc. 1508 $^{16}/_{11}$ og 1512 $^{30}/_{1}$; DM. 4. R. II. 329); og Kongen selv kalder f. Eks. samtlige lollandske Præster for sine Kapellaner 1447 og 1457 (Kirkehist. Saml. 3. R. VI. 416, 412) og bruger den samme Benævnelse om samtlige Præster på Falster 1456 og 1496 (RA., DSM. under 1417 $^{2}/_{1}$). Som Tegn på en gejstligs Underdanighedsforhold til sin overordnede anvendes Navnet også af Nonner over for deres Ordens Provincialminister (RA., TSPap., Roskilde 1509 ud. Dag), hvad der for vor Tids Øren klinger ganske pudsig i en Kvindes Mund.

[4] Således Margrethes Kapellan Hr. Didrik til den preussiske Højmester 1390 (Voigt. Cod. Dipl. Prussicus IV Nr. 78 S. 111), en unavngiven af hendes Kapellaner til Lübeck 1398 (HR. IV Nr. 445), en Hr. Herman til et Hansemøde i Lüneburg 1412 (HR. VI Nr. 65), Stoislav von der Osten til et andet Hansemøde 1416 (sstds. Nr. 314). Kong Eriks Kapellan Nicholavus til Orknøerne 1425 (DN. VI Nr. 423 S. 449) og Kong Hans's Kapellaner Laurids Bertelssøn til Sverige 1491 (DM. 3. R. III. 278) og Jens Christiernssøn (der i øvrigt også kaldes Skriver) samme Steds hen 1509 (her nedfr. S. 106). Jfr. hvorledes en Kapellan Hans Mortenssøn hos Kong Hans synes at være bleven dræbt i Amsterdam (DN. VI. 644).

Kongens »Kapellaner og Skrivere« til Stede[1]. Fremdeles er en Kongens Kapellan i 1494 med til at optage en kortfattet Registratur over Breve på Akershus[2]; men hvor Kapellanerne i øvrigt nævnes som virksomme i Regeringsanliggender, er det som Oppebærere af Penge eller Varer på Kronens Vegne og ikke ellers som Deltagere i Kancelliets Udfærdigelse af Kongebreve, at man lægger Mærke til dem[3]. Den anden gamle Betegnelse for Kancelliets Embedsmænd: Klerk forekommer endnu en Tid efter Valdemar Atterdags Død; Niels Jacobssøn (Finkenov), den senere Nidaros-Ærkebisp, kaldes 1376 af Kong Oluf for clericus noster[4], og en Jens Jacobssøn, der formodentlig er identisk med den senere Kansler og Oslo-Bisp, er 1417 Kong Eriks Klerk og Tjener, uden at det dog vides med Sikkerhed, at han da var ansat i Kancelliet[5]. Det tilsvarende nedertyske Udtryk pape benyttes af Dronning Margrethe om en Hr. Eggert, som hun i 1387 sender til Lübeck[6], ligesom man i Hansestæderne på Erik af Pommerns Tid taler om Kongens »pape unde denere«[7]. Endnu i 1455 kalder Christiern I en Tyge Terkelssøn vor Klerk og Tjener[8], ligesom han 1463 benævner en Hr. Alexander vor Klerk og Skriver[9]; men i øvrigt forekommer Ordet Klerk næppe ret tit i den 2. Halvdel af det 15. Århundrede. Betegnelsen Notar som Navn for en Embedsmand i Centraladministrationen findes endnu under Kong Olufs Regering[10], men synes i den følgende Tid at forsvinde[11]; derimod benyttes pavelige og kejserlige Notarer gennem

[1] HR. VI Nr. 246 § 11. [2] DN. VI Nr. 619 S. 653.

[3] Jfr. ovfr. S. 73[3]); det er sikkert den dér nævnte Jes Brun, der 1484 kaldes Kongens Kapellan og Kirkeherre i Nibe (DV. Nr. 101 S. 80). Se også RDRDM. III Nr. 6661; RA., PSPap., Niels Erikssøn Gyldenstjerne 1459 $^{2}/_{4}$, 1475 $^{20}/_{12}$; RA., LD. 1489 $^{27}/_{7}$ og RA., PSPap., Bent Bille 1491 $^{2}/_{8}$ og 1492 $^{13}/_{11}$ (de 2 ovfr. S. 67[5]) citerede Breve, der er udstedte af Peder Dung).

[4] RDRDM. II Nr. 3096.

[5] Sstds. III Nr. 5651. En Hagen Jenssøn, der i 1434 er Kongens Klerk og Tolder i Malmø (RDRDM. III Nr. 6732), kan i alt Fald ikke samtidig hermed have gjort Tjeneste i Kancelliet.

[6] Hans. Urkundenbuch IV Nr. 903 S. 383. [7] HR. VIII Nr. 72.

[8] Danske Saml. I. 119. [9] SNS. III. 344.

[10] RDRDM. II Nr. 3183, 3244.

[11] 1468 betegner en Notar sig i et Notarialinstrument som »publicus apostolica dictique serenissimi principis et excellentissimi domini regis (ɔ: Christiern I.s) notarius atque scriba« (RA., Skotland 24); men herved menes vel kun en pavelig Notar og kongelig scriba. Endnu ved

hele det 15. Århundrede rel hyppig i Danmark, når det drejer sig om at erhverve et højtideligt Vidnesbyrd om et foretaget retsligt Skridt eller at få en Vidisse udfærdiget i en særlig omhyggelig Form[1].

Den hyppigste Belegnelse for Kancellifunktionærerne i det 15. Århundrede var dog Skriver, men ved Siden heraf trænger også det mere fornemt klingende latinske Udtryk secretarius frem som et andet Navn for den samme Stilling[2]. Disse Skrivere var ofte i Besiddelse af en ikke ringe Indflydelse eller tillog sig selv en sådan, således som »hin galne Mester Niels«, der omtales nedenfor[3]; en anden af Christiern I.s Sekretærer ved Navn Johan v. Embeke kan findes betegnet som Kongens Råd, efter Sammenhængen i Slesvig og Holsten[4]. Til Tider var vigtige Statshemmeligheder betroede Sekretærerne; i en temmelig usandsynlig klingende Beretning om Planer, som Christiern I i Slutningen af sin Regering havde om et stort Forbund med fremmede Fyrster mod Svenskerne og Hansestæderne, hedder det endogså, at i Danmark ingen anden end

Tiden 1480 nævnes scriptores et notarii cancellarie regalis (KD. IV Nr. 157 S. 150); Forfatteren af det vedkommende Aktstykke var imidlertid, skønt han ganske vist selv havde været Skriver i Kancelliet, tillige pavelig Notar, så at Udtrykket måske her er hentet fra fremmed Ret.

[1] Det kan ikke siges at gælde for Danmark, hvad der omtrent 1440 et Par Gange bemærkes om Norge, at man dér kun sjældent anvendte Notarer (Daae, Kong Christiern den førstes norske Hist. 1448-1458 S. 55[1]); jfr. Wieselgren, De la Gardiska archivet II. 169). Og vel er mange af de Notarer, der forekommer i Danmark, lidet fremtrædende Personligheder, men man møder dog også en Del kendte Navne blandt dem. Således optræder Kansleren Daniel Kepken 1464, i sin Kanslertid. som Notar (SRD. VIII. 416); Provsten i Roskilde Hans Claussøn nævnes i samme Egenskab 1495 (Aarsberetn. IV. 280) og ligeledes den senere Ærkebisp Erik Valkendorf, medens *han* var Provst i Roskilde (Jahn S. 585). I Norge undertegner Oslo-Provsten Gunnar Holk et Notarialinstrument 1450 (DCP. Nr. 20 S. 30).

[2] At Sekretær ikke betegner en højere Værdighed end Skriver, ses af, at én og samme Mand i samme År kan kaldes med bægge Navne; således er Blasius Kotzelitze i 1509 både Skriver og Sekretær (HR. III. V Nr. 459 §§ 9, 10, 12, 16, 25; RA., Holsten 21-22); en Mathias Marquardi kaldes secretarius i et latinsk Kongebrev af 1507 $^{26}/_{3}$ (RA., TSC, Ribe Bispeark.), men Skriver i et dansk Kongebrev af samme Dag (RA., TSPap., Ribe); og Laurens Remmesnider kaldes Sekretær 1507, men Skriver 1513 (DF. II Nr. 230 S. 27, Nr. 286 S. 87).

[3] S. 115. [4] Reg. Chr. I Nr. 63 S. 89.

Kongen selv og Kancelliet kendte de ombandlede Planer, og at det først var på sit Dødsleje, at han åbenbarede dem for Dronningen og sine Sønner; men dette må sikkert anses for en betydelig Overdrivelse. Noget har der dog rimeligvis ligget til Grund for Beretningen, men den Mand, bvem den skyldes, bar i ethvert Fald kun vist sig lidet værdig til at få Hemmeligheder betroede; thi han har ikke undset sig ved at røbe dem til Udlandet efter Kongens Død[1].

Ikke sjældent anvendtes Skriverne til Forhandlinger med fremmede Magter; man finder f. Eks. allerede i Kong Olufs Tid Skriveren Albert Kalenberg og i 1394 Skriveren Jobannes Bryms brugte i diplomatiske Sendelser til Hansestæderne[2]. Hvad Christiern I.s Regeringstid angår, er Daniel Kepkens diplomatiske Virksomhed, inden han blev Kansler, tidligere berørt[3]; og en anden Sekretær hos Christiern I, den nysnævnte Johan v. Embeke, sendtes ligeledes flere Gange til Udlandet, således 1466 til Lübeck og Wismar[4] og 1467 til Hamburg[5]; i 1473 nævnes han sammen med mange andre danske i et af den engelske Konge udstedt Lejdebrev til påtænkte Underbandlinger i England[6]. Sekretæren Johan Cordes anvendes endvidere i 1480 som Gesandt til Sachsen[7] og deltager under Kong Hans i Sendelser til Hansemøder i Lübeck 1487 og 1491[8], ligesom en anden kongelig Sekretær nævnes ved Forhandlinger med Hansestæderne 1503[9]. Tre forskellige Sekretærer sendes til Danzig henholdsvis 1506, 1507 og 1508[10]; endnu en Skriver (Jens Christiernssøn) forekommer i en Sendelse til Sverige 1509[11], og »den

[1] Chronik des Franciscaner Lesemeisters Detmar *etc.*, hrsg. von Grautoff, II. 712.
[2] HR. II Nr. 267, 322, IV Nr. 191 S. 165. [3] Ovfr. S. 97.
[4] Zeitschr. des Vereins f. Lübeck. Gesch. II. 38-39. HR. II. V Nr. 818. S. 605[1]), II. VII. 848.
[5] Koppmann, Kämmereirechn. der Stadt Hamb. II. 342. Allerede 1465 ser man Lübeck søge at indynde sig hos ham ved at sende ham Gaver (HR. II. V Nr. 631).
[6] Rymer, Foedera ed. Holmes V. III. 32. 2 andre danske Sekretærer er i England 1476 (sstds. S. 70).
[7] Publicat. aus den Preusz. Staatsarch. LXVII Nr. 664.
[8] HR. III. II Nr. 160 § 98, III. III Nr. 32 § 10.
[9] HR. III. IV Nr. 430 S. 586, Nr. 431 § 1.
[10] HR. III. V Nr. 76, 276, 381.
[11] Aarsberetn. IV. 354. Jfr. Rydberg III Nr. 578 S. 565, hvor han kaldes Kapellan.

tyske Skriver«. Blasius spiller en Rolle ved Forhandlinger i København med en danzigsk Gesandt i det sidstnævnte År[1].

Foruden i den udenrigske Politik er det især på det finansielle Område, at man møder Skrivernes Virksomhed, på lignende Måde, som Tilfældet var med Funktionærerne i Centraladministrationen, når de betegnedes Kapellaner. Både Kapellaner og Skrivere tager mod Indtægter på Kongens Vegne; ofte betegner de sig i de herom udstedte Kvitteringer som Kapellan eller Skriver på København, og det er unægtelig ikke altid klart, om herved menes en Funktionær i. hvad vi nu kalder Centraladministrationen, eller hos Lensmanden på København. For den første Antagelse synes det dog at tale, at de Kvitteringer, de udsteder, hyppig udtrykkelig siges givne på Kongens Vegne[2]; men der har øjensynlig hersket en vis Uklarhed på dette Område, eftersom man i et bevaret Regnskab fra Københavns Slot for 1493—94 finder opført Indtægter, som er modtagne så vel fra Lensmænd m. fl. i andre Egne af Riget som fra selve Københavns Len[3]. Derimod skulde det på Forhånd synes givet, at en Mester Mattis Markvardssøn, der i 1505 kalder sig vor nådige Herres Skriver og Tolder på Møen[4], kun kan betragtes som en lokal Embedsmand, og dog er dette højst usikkert; i ethvert Fald har han tilhørt Centraladministrationen på en senere Tid[5]. Det er da formodentlig også som kongelig Skriver, at han i 1501 oppebærer en overordentlig Skat i en Del af Riget, et Hverv, hvortil kongelige

---

[1] HR. III. V Nr. 459 §§ 9, 10, 12, 16, 25-29.

[2] Derimod beviser det næppe meget i så Henseende, at de for det meste kalder sig Kongens Kapellan og Skriver (jfr. ovfr. S. 73[3]) og 104[3])); thi i 1499 finder man en Mand, der benævner sig vor kære nådige Herres Skriver på Kallundborg (Hofman, Fundationer VIII. 211), hvad der dog på dette Slot ikke godt kan forstås anderledes end om en under Lensmanden stående Funktionær (jfr. om Slotsskriverne i en senere Tid HT. 5. R. II. 442-45).

[3] RA., Regnskab fra Københavns Slot 1493-94 Bl. 2a-15a.

[4] RA., Gemeinsch. Arch. XXII. 3c. Brevets Dag bør rimeligvis sættes til 6. Oktbr., altså i Sildetiden; men det er vel uvist, om det kan forsvares at antage, at Tolderen kun har fungeret under denne.

[5] RA., TSC, Ribe Bispeark. 1507 $^{26}/_{3}$; RA., TSPap., Ribe 1507 $^{26}/_{3}$. 1508 kalder Kong Hans bam vor Skriver og Ærkedegn i Ribe (RA., Ribe Stiftskiste 464).

Skrivere ikke sjældent benyttes, således 1501[1], 1502[2] og 1507[3], men hvortil dog også Skrivere hos de enkelte Lensmænd kan findes anvendte[4]. Der er næppe nogen Grund til at drage en bestemt Grænse mellem »de egenlige kancelliskrivere eller sekretærer« og de »andre kgl. sekretærer, som havde med rigets regnskabsvæsen at gøre«[5]; dertil er de indre Forhold i Kancelliet for lidt kendte på denne Tid, og man kan da også påpege i alt Fald én Sekretær, der i ét og samme År (1507) både har været med til at oppebære og udbetale Penge på Kongens Vegne og er bleven brugt i en diplomatisk Sendelse til Udlandet[6]; et Hverv af den sidste Art skulde jo synes at måtte være forbeholdt de »egentlige Kancelliskrivere«, hvis der var nogen Adskillelse mellem dem og de andre. Ligeledes kan det findes nævnt, at Penge indbetales i selve Kancelliet, og det en så betydelig Sum, at det ikke kan være Sportler til Kancellipersonalet, Talen er om[7]. Og også Kancelliets Chef, Kansleren, oppebærer undertiden Indtægter på Kronens Vegne[8], ligesom han i 1447 nævnes sammen med Kammermesteren som overværende en Regnskabsaflæggelse[9] og fremdeles i 1475 og 1477 er til Stede ved sådanne[10].

[1] DM. 4. R. II. 169; den dér nævnte Mester Claus Daa er også Kongens Skriver (se anf. St. 3. R. II. 38), og den S. 168 nævnte Hans Reff er i alt Fald Kongens Skriver 1502 (her S. 109[6])).

[2] DM. 4. R. II. 155. [3] Sstds. S. 156.

[4] Således Hans Skriver på Vordingborg og Anders Slotsskriver (på Stege) 1501 (DM. 4. R. II. 169).

[5] Jørgensen, Udsigt ov. de danske rigsarkivers hist. S. 12 synes tilbøjelig hertil.

[6] Se om Laurens Remmesnider DF. II Nr. 230 S. 27 og HR. III. V Nr. 276. Jfr. ovfr. S. 80 om Anders Skriver.

[7] RA., PSPap., Mourids Nielssøn Gyldenstjernes Regnskabsbog 1494 S. 14

[8] 1447 indbetaler han til Kammermesteren 101 Mk., som han altså selv må have modtaget af andre (RA., Reg. 108 a, Christopher Parsbergs Regnskab begyndende: Anno domini 1447, Bl. 3 a); og vistnok samtidig høres der om andre Summer, som han har oppebåret, så vidt skønnes, hovedsagelig som Skat fra forskellige Len (sstds., Christopher Parsbergs Regnskab begyndende: 2277 ½ mr. 3 β, Bl. 2 a, 3 b, 4 a, 4 b). 1464 skulde Kansleren også have taget mod Penge på Kongens Vegne (RA., PSPap., Niels Erikssøn Gyldenstjerne 1464 ²²/₂). Jfr. ligeledes RA., Nykøbing Lensregnskab 1509-10 Bl. 7 b.

[9] RA., Reg. 108 a, Christopher Parsbergs Regnskab begyndende: Anmo(!) domini im 47to(!) auf hewt, Bl. 1 a.

[10] RA., Regnsk. for Hertugdømmerne, Pakken Christiern I, 1. Læg S. 18, 31.

Fra Kancelliet forfremmedes Skriverne hyppig til andre Stillinger. Den ovennævnte Albert Kalenberg, der i øvrigt var af adelig Slægt[1], blev senere Høvedsmand på Skanør og Falsterbo[2], og Johannes Bryms, der ligeledes omtaltes ovenfor, er vistnok identisk med den senere Rigskansler Jens Svendssøn Bryms[3]. Ærkebisp Birger beklædte en lavere Stilling i Christiern I.s Kancelli, da han blev Dronning Dorotheas Kansler[4]; den første offentlige Stilling, hvori den senere så bekendte Niels Clementssøn forekommer, er som kongelig Skriver 1491[5]; og Hans Reff, der blev Dronning Christines Kansler, havde også før den Tid været kongelig Skriver[6]. Ligeledes kan man finde, at en Skriver bliver adlet, hvad der var Tilfældet med Hans Tidikessøn 1456[7]. Af Albert Kalenbergs og Niels Clementssøns Eksempler vil det ses, at det ikke var nødvendigt, at Skriverne tilhørte den gejstlige Stand, og at de i alle Tilfælde godt senere kunde gå over i rent verdslige Embeder. Regelen har dog sikkert været, at de var gejstlige, og det var da også for det meste gejstlige Stillinger, de fik som Løn for deres Virksomhed i Kancelliet. En Jacobus Gherardi, der var Dronning Margrethes Sekretær i 1387[8], er sikkert identisk med Jacob Gertssøn (Ulfstand), der var Ærkedegn i Lund 1391[9] og Året efter blev Ærkebisp samme Steds; endvidere var Mester Niels Friis kongelig Sekretær i 1498[10], samme År, som han valgtes til Biskop i Viborg[11], og ligeså Jens

[1] Hans Segl findes i H. Petersen, Danske adel. Sigiller fra det XIII og XIV Aarh. Nr. 861.

[2] Schäfer, Das Buch des lüb. Vogts auf Schonen S. 82.

[3] Der forekommer ganske vist også en Væbner Johannes Ascersþ dictus Bryms i 1397 (RDRDM. II Nr. 4095), men der synes ikke at være Grund til at identificere ham med Skriveren fra 1394.

[4] SS. I. 3. H. S. 22.

[5] DM. 3. R. III. 277. Jfr. Saml. til jydsk Hist. 2. R. I. 150.

[6] Således 1502 24/4 (RA., Danske Kanc. Ark., Blandede Akter A, Blandinger).

[7] RA., Genealog.-herald. Saml. 4to 46, 1456 29/1. [8] Suhm XIV. 545.

[9] RDRDM. II Nr. 3808. [10] RA., TSPap., Ribe (1498 9/4).

[11] Ganske vist betegner Paven Niels Friis som Kongens Kansler, da han 1498 3/12 providerer ham med Stiftet (RA., Afskrift fra Rom af Bulle); men at denne Benævnelse skulde være korrekt, kan næppe antages, da Niels Friis, som Kongen endnu 1498 9/4 kun kalder sin Sekretær (RA., TSPap., Ribe), allerede 1498 23/7 er electus i Viborg (DM. 4. R. II. 264).

Anderssøn i 1502, da Paven providerede ham til Bisp i Odense[1]. Og må en sådan umiddelbar Overgang fra Sekretær- til Bispestillingen end betragtes som en Undtagelse[2], var der dog mange Skrivere, som besad Kanonikater[3], ligesom adskillige opnåede Prælaturer i Kapitlerne, til Dels uden at opgive deres Stilling i Kancelliet. For Hertugdømmernes Vedkommende kan i denne sidste Henseende nævnes Enevold Sovenbroder, der på én Gang var Provst i Slesvig og kongelig Sekretær[4], og i Danmark selv er en Hr. Jesper Ærkedegn i Ribe og Skriver År 1500[5]. En Niels Kortssøn, der er kongelig Skriver 1502, er endvidere sikkert identisk med en Mand af samme Navn, der forkommer som Ærkedegn i Lund fra 1503[6]; Sekretæren Tyge Vincentssøn (Lunge) er Dekan i København i Begyndelsen af det 16. Århundrede[7]; og hans Eftermand i denne Stilling Laurids Mikkelssøn (Jernskæg), der tillige blev Provst i Roskilde, havde også været kongelig Sekretær, men for hans Vedkommende skyldtes hans Forfremmelse måske mindre hans Kancellistilling end den Omstændighed, at han var Broder til Fru Edele Mikkelsdatter[8].

Når der i den ovenfor omtalte gamle Kancelliinstruks siges, at der i Kancelliet både var danske og tyske, og særlig nævnes én tysk Skriver, som havde de tyske Sager fra Udlandet og Hertugdømmerne under sig[9], kan lignende Forhold, i alt Fald til Dels, spores før Christiern II.s Tid. Daniel Kepken betegnes engang, nogle År inden han blev Kansler, som Kongens »tyske øverste

---

[1] RA., Afskrift fra Rom af Bulle 1502 $^{10}/_{1}$.

[2] Kong Hans kalder vel Erik Valkendorf. da han anbefaler denne til Ærkestolen i Nidaros. for sin Sekretær og sin Søn Christierns Kansler (Aarsberetn. I. 36, jfr. 37, 38); men det synes indlysende, at Erik Valkendorf ikke kan have beklædt bægge disse Stillinger på én Gang. så at han ikke kan have fungeret som Hans's Sekretær samtidig med. at han var Christiern (II)'s Kansler.

[3] Et betegnende Anbefalingsbrev af Christiern I for en Skriver Jacob Friis til et Kanonikat i Ribe er trykt hos Terpager, Ripæ Cimbricæ S. 121-22.

[4] F. Eks. 1480 $^{8}/_{11}$ (RA., Slesvig Stift 16. Protokol Bl. 33 a).

[5] RA., TSPap., Ribe (1500 $^{14}/_{6}$).

[6] Rosenvinge. Domme I Nr. 20 S. 27. RA., TSPerg., Luggude H. 1503 $^{25}/_{10}$.

[7] Aarsberetn. I. 19, 56, 61. Gairdner. Letters and papers illustrative of the reigns of Richard III. and Henry VII., II. 248. Jfr. Rørdam. Kjøbenhavns Kirker og Klostere S. 105-6.

[8] Aarsberetn. I. 37-38, 43-45. Jfr. Rørdam, anf. St. S. 106.

[9] Ovfr. S. 100.

Skriver« [1], og efter Christiern I.s Erhvervelse af Slesvig og Holsten måtte der selvfølgelig endnu mere være Brug for tyske Kancellifunktionærer. Sådanne »tyske Skrivere« omtales i det Privilegium, som Kongen i 1460 udstedte i Kiel for sine ny Lande [2]; og det er endvidere nylig anført, at en Blasius (hvis Tilnavn var Kotzelitze) forekommer under Benævnelsen »den tyske Skriver« i 1509 [3]. Også ellers træffer man ikke få tysklydende Navne blandt Kancelliembedsmændene; af de ovenfor omtalte kan således nævnes Johan v. Embeke og Johan Cordes. Og der kunde godt samtidig være mere end én Tysker i Kancelliet; da der i 1484 var Strid mellem Hansestæderne og Kongens Kansler i Anledning af et Sportelspørgsmål, udtalte en af Kancelliskriverne på egne og en Kollegas Vegne deres Misfornøjelse hermed, da de var tyske Svende og agtede at ende deres Liv i Stæderne, hvorfor de nødig vilde have disses Ugunst [4]. En sådan Udtalelse må antages at have været alvorlig ment; i alt Fald finder man en anden »tysk Skriver«, nemlig Blasius Kotzelitze, bosat i Hamburg 1534 [5].

Ved Erhvervelsen af Slesvig og Holsten er, så vidt det kan ses, Kanslerens Myndighedsområde blevet udvidet til at omfatte også disse Lande. Schauenburgerne havde selvfølgelig som Hertuger af Slesvig og Grever af Holsten haft deres Kanslere; i Christiern I.s 2 i Ribe og Kiel udstedte Privilegier af 1460 tales der imidlertid kun én Gang og det ganske lejlighedsvis om en Kansler, idet Kongen i Kieler-Brevet lover ikke at bortforlene noget Len, gejstligt eller verdsligt, til andre end de 2 Landes Indbyggere »undtagen til vor tyske Kansler og Skrivere« [6]. Selv her gås der altså ud fra, at

[1] Statsarkivet i Königsberg, udateret Bilag (begyndende: »Antwort des herrn .... her Erik Otteszon houemeister to D.... arken.......) til Brev af 1457 $^{19}/_{10}$.

[2] Se her nedfr. på samme Side.

[3] Ovfr. S. 106-7. Han forstod dog i alt Fald dansk (HR. III. V Nr. 459 § 27). — I den hos Jørgensen, Udsigt ov. de danske rigsarkivers hist. S. 12 [1]) nævnte Registratur (RA., Pakken: Ældste Efterretninger om Rigsarkivet) omtales det Bl. 5 a, at et Brev »findes hos Blasium den tyske Skriver« (jfr. sstds. Bl. 9 a).

[4] HR. III. I Nr. 546 § 216. Jfr. HR. III. II Nr. 139 S. 121 om »de tyske Skriveres« Holdning i et lignende Spørgsmål 1487. I den ovfr. i Note 3 nævnte Registratur hedder det Bl. 2 a om et Brev, at det »blev siden antvordet de tyske Skrivere og findes hos dem« (jfr. sstds. Bl. 8 a).

[5] DM. 4. R. III. 33. [6] Reg. Chr. I Nr. 19 S. 33.

denne »tyske Kansler« ikke behøver at være en Mand, der er født i et af de 2 Lande, men hverken Christiern I eller Kong Hans vides overhovedet at have haft nogen særlig Kansler i Slesvig og Holsten. Slesvig-Bispen Claus Wulf synes at betegnes som Christiern I.s Kansler af Cornelius Hamsfort[1], og Lübeck-Bispen Albert Krummedige kan i nyere Tid findes nævnt i samme Stilling[2], men et autentisk Vidnesbyrd for nogen af Angivelserne lader sig næppe påvise[3]. Claus Wulf spiller, så vidt det kan ses, en temmelig ringe Rolle i det offentlige Liv under Christiern I, og om Albert Krummedige gælder ganske vist det modsatte, men i samtidige Kilder kaldes han vistnok aldrig Kansler; tværtimod omtales det, at han har aflagt Regnskab for Kongen i Nærværelse af Kansleren Jens Pederssøn, uden at det på nogen Måde antydes, at også Bispen var Kansler, hvad der jo dog i den anførte Forbindelse vilde have været ret naturligt som Modsætning til Jens Pederssøns Kanslerværdighed[4]. Og dette er ikke det eneste Tilfælde, hvor den danske Kansler optræder i Slesvigs og Holstens Anliggender. Daniel Kepken er ifølge Tratziger med Christiern I i Hamburg 1461 under Forhandlingerne om Hamburgs Hylding af den ny holstenske Greve[5], og den samme Kansler forekommer i samme År i Slutningspåtegningen på et Privilegium for Amsterdam vedrørende Handelen i Slesvig[6]. I 1485 og 1491, da man anstiller Undersøgelse om, hvorledes det er gået til i Kancelliet ved Udstedelsen af et tidligere Privilegium for Hamburg angående Handelen på Elben, nævnes heller ikke andre Kanslere end den danske som nærværende[7]; og denne er også med i Hamburg 1487, da der forhandles om Byens Stilling til Kong Hans[8]. Når der 1479 forekommer en Johannes Petri som regie majestatis

[1] SRD. VII. 169. 175.

[2] Pal.-Müller i HT. 5. R. II. 263. Mollerup i Dansk biogr. Lexikon IX. 544.

[3] Når der i Året 1489 nævnes episcopus Lubicensis regiæ majestatis cancellarius (SRD VIII. 476), kan dette lige så godt være 2 Personer som én.

[4] RA., Regnsk. for Hertugdømmerne, Pakken Chr. I, 1. Læg S. 18, 31.

[5] Tratziger's Chronica der Stadt Hamburg, hrsg. von Lappenberg, S. 199.

[6] Reg. Chr. I Nr. 43 S. 66. Jfr. i et andet Spørgsmål Urkundensamml. der Schlesw.-Holst.-Lauenburg. Gesellsch. III. I Nr. 83 S. 109, Nr. 84 S. 111.

[7] Reg. Chr. I Nr. 71 S. 105. 106.

[8] NDM. I. 293. Westphalen, Monum. inedita IV, Præf. S. 145.

in castro Gottorpensi secretarius[1], er det ganske vist uklart, hvilken Stilling der menes hermed; men at der ikke kan sigtes til noget selvstændigt Kancelli for Hertugdømmerne, turde i alt Fald være givet.

Medens der altså hverken under Christiern I eller Kong Hans kendes nogen særlig Kansler for Slesvig og Holsten, måtte derimod Hertug Frederik, der jo i lange Tider kun havde Besiddelser i Hertugdømmerne, naturligvis have en Kansler her, og en sådan forekommer da også i det mindste fra 1492 af[2]. Da Hertugen i 1523 blev Danmarks Konge, var det Wolfgang v. Utenhof, der var hans Kansler, og denne kom som bekendt til at spille en betydelig Rolle også i Danmarks Historie. Men foruden ham havde Frederik I endnu en Kansler; Claus Gjordsen var Kongens danske Kansler samtidig med, at Wolfgang v. Utenhof var »tysk Kansler«[3], en Betegnelse, som man altså i Virkeligheden først nu møder i det egentlige Danmarks Historie, medens Navnet, som nylig omtalt, for Slesvigs og Holstens Vedkommende allerede forekom i Kieler-Brevet af 1460, men rigtignok her foreløbig var blevet på Papiret. Det Tidspunkt, da der optræder 2 Kanslere samtidig i Danmark, falder imidlertid så sent, at det vilde føre for vidt her at komme ind på Forholdet mellem dem indbyrdes og mellem de 2 Kancellier, det danske og det tyske[4].

Når det i den ovennævnte gamle Kancelliinstruks siges, at Kansleren skulde forsegle de udgående Kongebreve[5], har noget sådant øjensynlig allerede fra gammel Tid været Tilfældet. Det hedder 1341, at Kanslerne har Kongens forskellige Segl i Værge; på Kong Olufs Tid bruges om Kansleren det i øvrigt mindre klare Udtryk, at det tilkommer ham »secretum aut ordinarium habere omnium sigillorum, tam ad priuilegia quam ad causas«[6], og 1398 omtales Peder Jenssøn (Lodehat) som den, der har forseglet Hansestædernes Privilegier i Danmark[7]. Selvfølgelig må dette dog ikke opfattes, som om Kongen ikke kunde få et Brev beseglet, når han ikke havde

---

[1] RA., DSP. 1479 $^{15}/_{2}$.
[2] RA., Toldregnskab for Plöen 1491.
[3] Se f. Eks. DN. XI Nr. 515, 517; jfr. DM. 3. R. III. 217.
[4] Se herom Jørgensen, Udsigt ov. de danske rigsarkivers hist. S. 18-19 og Meddel. fra Gehejmeark. 1883-85 S. 65-66.
[5] Ovfr. S. 100. [6] Jfr. ovfr. S. 83.
[7] HR. IV Nr. 501 § 5, jfr. Nr. 503 § 8.

Kansleren hos sig, men det skete i så Tilfælde med et Segl, der gav mindre Anseelse end det, som Kansleren opbevarede. Erik af Pommern udsteder 1416 et Brev »nostro sub signeto propter absenciam cancellarii nostri«[1]; og selv om det er yderst sjældent, at Kanslerens Fraværelse således anføres som Grunden til et bestemt Segls Brug, er det så meget hyppigere, at denne Brug motiveres ved, at et andet Segl ikke er til Stede. Margrethe forsegler 1393 med sit Sekret, »fordi at vi ej nu vort Indsegl nær os havde«[2]; det følgende Århundrede derimod havde ganske vist også i Majestætsseglet et Segl, der var mere anset end Sekretet, men man synes dog nu på en vis Måde at være kommet et Trin længere ned, idet Sekretet nu som Regel er det Segl, for hvis Fraværelse der gøres Undskyldning; det, som træder i dets Sted, er »Signetet«[3]. Imidlertid fandtes det sædvanlige »Signet« i det mindste ikke altid hos Kongen selv; derimod forekommer under Erik af Pommern »det Indsegl, som han daglig nær sig haver«[4], og Kong Hans nævner en enkelt Gang »vort mindste Sekret, som vi bære hos os selv«, eller »vort Sekret, som vi selv nær os have«[5]. Formodentlig har da det Segl, som Christiern I engang kalder »signetum nostrum secretissimum«[6], på lignende Måde været knyttet til Kongens Person; men i alt Fald under Christiern I har end ikke et sådant Segl altid stået til Kongens Rådighed, idet der forekommer Eksempler på, at denne Konge har måttet forsegle sine Breve med en af sine Omgivelsers Segl[7].

[1] HR. VI Nr. 306.
[2] Suhm XIV. 577. Et andet Brev, som hun har udstedt samme Dag, siger derimod selv, at det er forseglet med hendes Indsegl, uden at det nu kan afgøres, om det er det samme Segl, der har været brugt under de 2 Breve (Suhm XIV. 579).
[3] Se således RA., LD. 1460 $^{27}/_{9}$, LUB. X Nr. 647, 662, 667, Aarsberetn. V. 70, 71. — Engang under Erik af Pommern er det dog et Drostsegl. der bruges i Sekretets Sted, jfr. ovfr. S. 31-32.
[4] DN. XI Nr. 110 S. 101. [5] KD. IV Nr. 231. DM. 3. R. II. 54.
[6] SRD. VIII. 435. Christiern II forsegler engang inden sin Tronbestigelse med sit »secretum secretissimum«, hvis eneste Felt påfaldende nok kun indeholder hans Moders sachsiske Våbenmærke med »Rautenkranz«en (RA., DKH., Fasc. 3, 1510 $^{22}/_{4}$).
[7] Således Oluf Axelssøn (Thott)'s (DCP. Nr. 36; RA., PSPap., Niels Erikssøn Gyldenstjerne 1452 $^{18}/_{10}$) og Biskop Marcellus's (SRD. VIII. 392). — Lübeck forsegler 1429 et Brev med en enkelt Mands Segl, »fordi vor Kansler ikke var ved Hånden« (LUB. VII Nr. 319).

Det vilde formentlig føre for langt bort her at komme ind på en nærmere Undersøgelse af Forholdet mellem de forskellige Kongesegl i det 15. Århundrede og Brugen af dem[1]; derimod skal det bemærkes, at netop det Brev, hvori Kong Hans anvender Betegnelsen »vort Sekret, som vi selv nær os have«, klart viser, at man havde Blik for det Misbrug, som en Overladelse af Kongeseglet til andre kunde give Anledning til. Kongen har nemlig ikke anset det for tilstrækkeligt at lade det pågældende (til Henrik Krummedige rettede) Brev forsegle på sædvanlig Måde, men udtaler, at »på det I skulle vide det og i Sandingen betro, at det er vor Vilje og Begære, at I eder herudi så holde og have skulle, da have vi skrevet med vor egen Hånd neden på dette vort Brev og trykt vort Sekret, som vi selv nær os have, til Signet også her nedenpå«[2]. Og at Misbrug virkelig har fundet Sted, viser et Tilfælde, der dog netop skyldtes Kanslerens Fraværelse fra Kongen. Eggert Frille modtog ved Nytårstid 1468 et i Formen meget skrapt Kongebrev, og da han besværede sig herover, svarede Kongen, at det var sket ham uvitterligt, og at han ikke havde befalet nogen af Skriverne at skrive således. Og Hofmesteren Erik Ottessøn udtrykte sig endnu bestemtere over for Eggert Frille: »Da de Breve udskreves, da var jeg i »Lawend« (Langeland) og Kansleren i Skåne; det var hin galne Mester Niels's Digt, han var da hos min Herre med Signetet; han får derfor sådan Tak, som der tilbør. Hr. Oluf Lunge og flere hans Lige finge ligervis sådanne Breve, som I finge«[3]. Men trods den Erfaring, der således kunde gøres, finder man dog fremdeles Seglet i andre Hænder end Kongens. Kong Hans's Kansler nægter at forsegle et Brev således, som Enkedronning Dorotheas Kansler ønsker[4]; 1506 omtales et Brev skrevet »af Kongens Mund under hans Signet«[5]; 1521 bemyndiger Christiern II sin Sekretær Godskalk Erikssøn til at udfærdige nogle Breve under Kongens Indsegl[6]; og 1532 findes Frederik I.s Signet i den afdøde Kansler Claus Gjordsens

[1] Ligeledes forbigås her et Spørgsmål, der til en vis Grad står i Forbindelse dermed, nemlig i hvilket Omfang Tidsrummets Konger har anvendt Medbeseglere ved Udstedelsen af deres Breve.

[2] DM. 3. R. II. 54.

[3] RA., PSPap., Eggert Frille 1467 $^{28}/_{12}$, 1468 $^{31}/_{1}$ og $^{1}/_{2}$. Jfr. HT. 5. R. V. 43-44.

[4] Aarsberetn. IV. 417. Jfr. om Anders Skriver ovfr. S. 79.

[5] Styffe V Nr. 62.

[6] Grönblad, Nya källor till Finlands medeltidshist. I Nr. 405.

Gemmer[1]. For Norges Vedkommende er det bekendt, at Nordmændene under Erik af Pommern fordrede, at Rigsseglet skulde være i Riget selv, så at det altså faktisk vilde blive Kansleren, der udstedte de norske Kongebreve[2]. Og hvad Bispernes Kanslere angår, nævnes det i 1453, at 2 Præster som Kanslere hos en tidligere Børglum-Bisp »havde hans Indsegl og Secretum hos dem alle Tider«[3]; om en Kansler hos Roskilde Biskop hedder det i 1487, at han, skønt han ikke var hos Bispen, havde dennes Sekret hos sig[4]; og i 1499 ser man Ærkebisp Birger forsegle med »vort eget Signet, som vi daglig selv hos os har«, i hans Sekrets Fraværelse[5].

I den gamle Kancelliinstruks nævnes det, som alt anført, at Kongen underskrev i alt Fald visse Breve. I den foregående Tid er det imidlertid kun yderst få Eksempler, der forekommer herpå. Christiern I turde være den første af det 15. Århundredes Konger, hvis egenhændige Underskrift kendes, og det næppe mere end 2 Steder fra[6]. Og Kong Hans's Underskrift vil det vist falde vanskeligt at påvise i danske Arkiver anden Steds end under det nylig[7] nævnte Brev til Henrik Krummedige; derimod er Forholdet måske anderledes med Hensyn til vigtigere, i fremmede Arkiver bevarede Aktstykker[8].

---

[1] DN. XIII Nr. 588 S. 650; jfr også om Claus Gjordsen: Pontoppidan. Ann. eccl. Dan. dipl. II. 852. 1626 nævnes et Segl, der er betroet den øverste Sekretær i Kancelliet (Jørgensen, Udsigt ov. de danske rigsarkivers hist. S. 235); sammenlign for endnu senere Tiders Vedkommende Aarsberetn. II. 178, 222, 223, 233 og Meddel. fra Gehejmeark. 1883-85 S. 266. — Et Vidnesbyrd om, at Kansleren havde Kongens Segl i Værge, er det muligvis også, når der 1554 i den forhenværende Kansler Ove Billes Testamente nævnes »en Sølvstob gjort af Konning Hans's Signet og Sekret« (NDM. I. 245).

[2] Jfr. Aschehoug S. 324, 331-33. [3] Dueholms Dipl. Nr. 183.

[4] Rørdam, Kjøbenhavns Kirker og Ktostere, Tiltæg Nr. 69 S. 94.

[5] SRA., Perg. 1499 $^{6}/_{11}$. I 1511 forsegler Ærkebispens Kansler Asser Pederssøn med hans Segl (Nyrop, Danmarks Gilde- og Lavsskraaer I Nr. 75).

[6] DCP. Nr. 240 S. 377, jfr. S. XIX (Originalen findes i RA., Gemeinsch. Arch. XXXII, Indløste Obligat. V. 34). Publicat. aus den Preusz. Staatsarch. LXVII. 544.

[7] S. 115.

[8] Hans's egenhændige Underskrift findes under en i Frankrig opbevaret Traktat af 1499 (trykt hos du Mont, Corps universel diplomatique du droit des gens, Tome III Partie II. 386-88), se Facsimile i RA., LD. 1499 $^{14}/_{10}$.

Når Kancelliinstruksen derimod byder Kansleren at underskrive alle Kongebreve, »som nogen Magt på ligger«, med hans egen Hånd og Navn, er der virkelig en Tid i det 15. Århundrede, hvor man ofte finder Kanslerens Navn under Kongebreve. Det er imidlertid hyppigst under Erik af Pommern og i Christopher af Bayerns første Tid; senere kan det kun påvises i mere spredte Tilfælde, idet den Slutningspåtegning, som man da giver Kongebrevene, efterhånden får andre Former, hvori Kanslerens Navn for det meste er udeladt. Det er langtfra alle Kongebreve, der overhovedet har nogen Påtegning på Foden; men i den første Tid, hvori Påtegningen forekommer, er det Regelen, at den indeholder Kanslerens Navn. De ældste Breve, hvori den findes, er vistnok fra 1421—22; den har her Formerne: Ad jussum domini Jo[hannes] Pe[tri][1], Ad jussum domini et ad relationem E[rici] Kru[medige] Jo[hannes] Pe[tri][2] og Ad jussum domini regis Johannes Petri[3]. Nu vides det ganske vist ikke med Bestemthed, at Jens Pederssøn var Kansler allerede i 1421—22; men da der fra hele hans sikre Kanslertid vistnok kun kan påvises ét Kongebrev, hvis Påtegning ikke nævner ham[4], men derimod en Del, der gør det[5], og da der heller næppe fra det følgende Tidsrum foreligger noget Brev, hvor Kansleren ikke er nævnt i Slutningspåtegningen[6],

---

[1] DN. II Nr. 663 S. 494 (1421 $^{29}/_{8}$); som det fremgår af de analoge Tilfælde, skal Forkortelsen Jo. sikkert opløses ikke til Johannis som i Udgaven, men til Johannes.

[2] Aarsberetn. V. 59, KD. I Nr. 112 S. 151 (1422 $^{16}/_{2}$); på bægge disse Steder er dog Påtegningen urigtig gengiven, se RDRDM. III Nr. 5958.

[3] KD. I Nr. 113 S. 153 (1422 $^{28}/_{10}$).

[4] Nemlig et udateret Brev i Liv-, Est- u. Curländisches Urkundenbuch VII Nr. 334, som har Påtegningen »Prepositus Ottoniensis«. Det henføres på det anførte Sted, formodentlig med Rette, til 1425 $^{18}/_{8}$; i ethvert Tilfælde kan det ikke falde før Jens Pederssøns Kanslertid, og der kan altså ikke ved »prepositus Ottoniensis« forstås Jens Anderssøn (Lodehat), der tidligere havde været Provst i Odense og Kongens Kansler.

[5] Aarsberetn. III Till. S. 6. LUB. VII Nr. 102-3. RDRDM. III Nr. 6394. DN. IV Nr. 850 S. 621. HR. II. I Nr. 136. DM. II. 36, I. 99.

[6] Laurencius Brand forekommer i HR. II. I Nr. 451 S. 401, Stadfeldt, Beskriv. ov. Randers Kiøbsted S. 26, RDRDM. III Nr. 6817, 6876 og 6909 (på det sidste Sted bør dog Slutningen af den i Originalen forkortede Påskrift vistnok snarere læses: presente Dn. Thor. preposito Bergensi Laur. Brand canc[ellarius]). Oluf Mortenssøn forekommer i Aarsberetn. III Till. S. 7 (hvis han da her er Kansler), DN. V Nr. 699

førend i Året 1439[1], ligger det nær at slutte, at Jens Pederssøn har været Kansler allerede i 1421; på lignende Måde kunde man da antage, at Oluf Mortenssøn måske har været det 1440 24. Aug., idet han nævnes i en Påtegning på et Kongebrev af denne Datum, medens han først er fundet udtrykkelig betegnet som Kansler 1440 10. Oktbr.[2]. Efter den Form, Påtegningen har i den ældste Tid[3], må det antages, at den skyldes Kansleren selv, som ved at nævne den eller dem, der har fremkaldt Brevet, vil fralægge sig Ansvaret for dets Udfærdigelse og måske særlig for dets Besegling; denne Akt udførtes jo nemlig af Kansleren, og det var den, der gav Brevet dets Gyldighed. Når imidlertid et Brev af 1437 har Påskriften: Dominus per se ore proprio, presente et testimonium gerente Laurencio Brand cancellario[4], fjerner de anførte Ord jo ikke Ansvaret fra Kansleren, men derimod vel fra den lavere Kancelliembedsmand, der kan have skrevet Brevet. Og det samme gælder med Hensyn til Breve af 1441, 1449 og 1450, af hvilke de 2 første rigtignok kun er bevarede i Afskrift, men hvis Påtegninger for det førstes Vedkommende blot lyder: Olauus Martini archidyaconus Roskildensis, cancellarius[5], for det andets: Ad mandatum domini regis et Olaui Johannis cancellarii[6], og for det tredjes: Olauus cancellarius[7]; thi det kan dog

---

S. 505, SRD. VI. 179, HR. II. II. 870¹) og RDRDM. III Nr. 7158. — Hvorvidt det er Kanslernes egen Håndskrift, der foreligger i disse Påtegninger, er umuligt at sige med Vished, da man ikke kender deres Hænder; m. H. t. Jens Pederssøn kan det dog anføres, at det i alt Fald ikke er udelukket, at Påskriften på de 3 Breve af 1421-22 og på de 2 Breve i DM. II. 36 og I. 99 kan skyldes én og samme Hånd. En tilsvarende Sammenligning for Laurencius Brands og for Oluf Mortenssøns Vedkommende er det imidlertid næsten umuligt at anstille, idet de Breve, hvorom det drejer sig, findes hvert i sit forskellige Arkiv.

[1] 1439 $^{29}/_{10}$, i et Brev af Christopher af Bayern som Rigsforstander, lyder Påskriften: Dominus per se, presente Cristofero camerario (Byarkivet i Danzig, Schbl. XIII. 41).

[2] Jfr. Listen i Tillægget nedfr.

[3] Fraregnet det udaterede Brev med »prepositus Ottoniensis« (S. 117⁴)).

[4] RDRDM. III Nr. 6876. [5] SRD. VI. 179.

[6] Sstds. S. 181. Den Mulighed er jo imidlertid ikke helt udelukket, at de 2 her anførte Påskrifter er urigtig gengivne af Æbelholt-Bogens Afskriver.

[7] RA., DKH., Fasc. 2 f, Afskrift fra Statsarkivet i Mantua af et Brev fra

næppe antages, at disse Former blot skulde tilsigte at give Brevet forøget Autoritet udadtil.

I Tiden efter 1450 er det kun en ganske enkelt Gang, at man træffer Påskriften på Kongebrevene i den ældre Skikkelse med Kanslerens Navn i Nominativ[1]. Allerede den ældre Tids Påtegninger havde, bortset fra det fælles, der lå i deres Anførelse af Kansleren, ikke få Afvigelser fra hinanden at opvise; men i de sidste 3 Femtedele af det 15. Århundrede bliver de indbyrdes Forskelligheder endnu større. Det vilde være uoverkommeligt at opregne alle de Skikkelser, Påskriften kan have; i det væsentlige falder de imidlertid i 2 Hovedgrupper. Den ene omfatter de Former, der nævner Kongen; de lyder oftest: Dominus rex per se, eller: Ad mandatum (De eller Ex mandato) domini regis proprium (proprio), men således at hertil ikke sjældent føjes: presente eller presentibus NN. (én eller flere) eller: in suo consilio eller lignende. Den anden Gruppe, der ikke nævner Kongen, har oftest Formen: Ad relationem NN. (én eller flere[2]) eller Relator NN. Imidlertid kan der også findes Former, der står på Overgangen mellem de 2 Hovedgrupper[3]; og ligeledes kan endnu nævnes en tredje Hovedform, der dog forekommer langt mindre hyppig, og hvori Påtegningen f. Eks. lyder: Lecta et examinata sunt coram domino Eggardo Frille et Tymmone

---

Christiern I til Markgrev Ludvig af Mantua. Brevet er dateret $^{3}/_{12}$, men mangler nn År, og når det senere har fået Påtegningen 1463, er dette øjensynlig ganske urigtigt, idet det efter sit Indhold (en Anbefaling for den fra Nidaros Ærkesædes Historie bekendte Marcellus på hans Rejse til Rom) må være fra 1450.

[1] Den forekommer i Reg. Chr. I Nr. 43 S. 66 og i Riedel's Cod. dipl. Brandenburg. 1. Hauptth. XXI. 481. En vistnok enestående dobbelt Form har Påtegningen på et Brev af 1484 $^{30}/_{5}$ i RA., TSC, Vejle Bys Ark. (trykt i Saml. til jydsk Hist. X. 358-59); nnder selve Teksten er her skrevet: Ad mandatum domini regis per dominum Strangonem Nicolai militem, medens der på den nedadvendte Side af Pergamentets ombøjede Rand står (vistnok med samme Hånd): N. Skaffne canceller.

[2] Hele 5 Personer kan forekomme nævnte i denne Forbindelse (Sjællandske Provinsark., Korsør Bys Pergamentsbreve 1449 $^{30}/_{12}$; DN. III Nr. 815 (1451)). — Påtegningen er forvansket til: Ad centurionem(!) dom. Hinric. Meynstropp milit. i Aftrykket hos Friis Edvardsen, Schielschiør Kiøbstæds Tilstand S. 381.

[3] En er allerede anført ovfr. S. 117 (under Brevet af 1422 $^{15}/_{2}$); andre findes i DM. III. 206 og Reg. Chr. I Nr. 356 S. 452.

Nicolai militibus, quibus commisit dominus rex per se[1], Lecta coram domino rege et per eum admissa[2], Lecta coram domino Thurone Thuronis et Nicolao Rønnow[3].

Medens Påskriften i denne sidste Skikkelse må betegne, at Brevets endelige Tekst er bleven oplæst for og godkendt af Kongen selv eller andre, indeholder de 2 andre Hovedformer for Påtegningen kun en Udtalelse om, hvem der har pålagt Kancelliet at udfærdige et Brev af det pågældende Indhold, uden at der er Tale om selve Ordlyden. Ved Breve med Påtegninger af den første Hovedform er det selvfølgelig Kongen selv, der har overbragt Kancelliet Befalingen[4]; ved den anden Hovedform bliver Spørgsmålet derimod, hvad der forstås ved relator og relatio. Det er blevet påvist, at disse Udtryk ikke angiver, hvem der har refereret Sagen for Kongen, idet man finder Former som: Relator dominus rex per se, eller: Relator NN. in præsentia domini regis, Former, af hvilke jo i så Fald den første vilde være meningsløs og den andens sidste Del i det mindste ganske overflødig; det er derfor hævdet, at der ved Relator menes den, der har overbragt Kancelliet det kongelige Påbud om Brevets Udfærdigelse, men at dog denne Person naturligvis godt kunde være den samme som den, der havde refereret Spørgsmålet for Kongen[5]. En sådan Forklaring synes ganske vist meget natur-

---

[1] RA., TSC, Kolding Bys Ark. 1452 $^{29}/_{11}$; jfr. Rosenvinge, Love V. 308.

[2] DCP. Nr. 83.

[3] SRA., Perg. 1459 $^{28}/_{3}$. Andre Variationer findes i Reg. Chr. I Nr. 45 S. 69, i RA., Gott. Membr. 1465 $^{14}/_{12}$, hos Mackeprang. Dansk købstadstyrelse fra Valdemar Sejr til Kristian IV S. 28[4]) (ikke ganske nøjagtig gengivet, jfr. her nedfr. i Tillægget under Hofmesteren Strange Nielssøn) samt (for en senere Tid) i Kong Fred. den Førstes danske Registr. S. 12.

[4] Dette behøver dog kun at ligge i Tilføjelserne: per se, og: proprium (proprio); derimod kan Vendinger som: Dominus rex per NN. (Byarkivet i Danzig, Schbl. XIII. 45, 2) eller: Ad mandatum domini regis per NN. (Nyrop, Danmarks Gilde- og Lavsskraaer II Nr. 23 S. 114; RA., LD. 1483 $^{23}/_{5}$; Jydske Provinsark., Hjørring Bys Ark. 1484 $^{19}/_{4}$) ret naturlig forklares, som om den kongelige Befaling er meddelt Kancelliet gennem vedkommende NN.; men ganske vist bliver der så ingen Forskel på Påtegningen i denne Form og i den anden Hovedform, som nævnes ovenfor. Og hvad betyder så: Ad *proprium* domini regis mandatum per NN. (DF. I Nr. 164 S. 607)?

[5] Se Secher i Meddel. fra Gehejmeark. 1883-85 S. 68. Ad relacionem NN. in presencia domini regis (eller presente domino rege) findes alle-

lig — det måtte jo have større Interesse for Kancelliet at kunne lægge Ansvaret for Ekspeditionen fra sig over på en anden end at give en historisk Oplysning om, hvem der havde forebragt Kongen Sagen —; men alle Vanskeligheder kan dog ikke siges at være løste på denne Måde. Der findes nemlig Former for Slutningspåtegningen, som efter den anførte Fortolkning må forstås således, at både Kongen og en eller flere af hans Mænd har overbragt Kancelliet Pålægget om Udstedelsen af Brevet. Det er forklarligt, at Kancelliet til større Sikkerhed har villet anføre, i hvis Nærværelse Kongen giver Påbudet, eller at en anden giver det i Kongens Nærværelse; men at det skulde gives både af Kongen og en anden (endda, som man vel i Regelen må antage, samtidig), synes ganske overflødigt, og det er derfor usikkert, hvorledes man skal fortolke Udtryk som: Dominus rex per se, eciam ad relacionem NN. et NN.[1]; Dominus rex per se, presentibus NN. et NN. et ad ipsorum relationem[2]; Ad mandatum domini regis proprium, referente NN.[3]; eller: Dominus rex per se, referente NN.[4]. Den før anførte Forklaring af Ordene relator og relatio synes således ikke i alle Tilfælde at være tilstrækkelig, men noget andet er, om det er muligt at fremsætte en bedre; i alt Fald vilde det være lidet rimeligt, om Ordene skulde betegne snart en Befaling til Kancelliet og snart et Referat for Kongen[5].

---

rede 1456 (Byarkivet i Stettin, Documente Nr. 173) og 1472 (Aarsberetn. III Till. S. 12); relator dominus rex per se forekommer 1500 $^{28}/_{6}$ (Sjællandske Provinsark., Maribo Bys Pergamentsbreve), den tilsvarende Vending Ad relationem domini regis allerede 1465 og også senere (RA., Gemeinsch. Arch. XXXII, Indløste Obligat. VII, E 19; RA., Reg. 69, 15 b, 20; RA., Gældsbr. og Kvitter., Perg. 1468 $^{16}/_{10}$; DM. 4. R. II. 293); og referente domino rege per se møder man 1511 (sidst anf. St.). — Derimod var det måske snarere muligt, at det af og til forekommende Udtryk: Ad instantiam NN. kunde betegne den, der har forebragt Sagen for Kongen (således DM. I. 99; Hans. Urkundenbuch VIII Nr. 346 S. 231; DCP. Nr. 52 S. 60; AM. DD. XXIV. 30; jfr. RDRDM. III Nr. 7097 og DN. XI Nr. 200 S. 175).

[1] DN. III Nr. 832 S. 607 (1456). [2] DM. III. 206 (1456).

[3] RA., Gott. Membr. 1472 $^{9}/_{10}$. [4] RA., LD. 1496 $^{17}/_{8}$.

[5] Slutningspåtegninger svarende til dem i Kongebrevene kan man finde i Breve udstedte af Dronningerne, således af Dronning Dorothea både før og efter Christiern I.s Død (DN. III Nr. 907 S. 661, II Nr. 948 S. 700) og af Dronning Christine (RA., DKH., Fasc. 2, B Dronn. Christine Nr. 16); fremdeles i Breve af Kongernes Sønner inden deres

Når Udfærdigelsen af Kongebrevet var tilendebragt med Slutningspåtegningen (hvis Brevet skulde have en sådan) og Beseglingen, skulde det, for så vidt Modtageren da ikke selv hentede det i Kancelliet, forsendes til ham. Dette skete i hine Tider, som ingen regelmæssig Postbefordring kendte, hovedsagelig gennem Lensmændene, og det har næppe altid været helt ubetydelige Ydelser, der i så Henseende forlangtes af dem; således sendte Kongen i 1491 fra sit Skib i Øresund et Brev til Lensmanden på Helsingborg's Hustru, der skulde sørge for, at Lensmanden på Gladsakse, som sandsynligvis har opholdt sig på sin Forlening (i Nærheden af det nuværende Cimbrishamn), fik Brevet i Hænde senest om Aftenen Dagen efter, at det var skrevet[1]. En særlig stor Rolle som Mellemmand ved Brevenes Forsendelse synes i Kong Hans's sidste Tid Lensmanden på København Esge Bille at have spillet[2], om end det stærke Indtryk, man får heraf, sikkert for en Del skyldes, at Esge Billes eget Arkiv hører til Tidens bedst bevarede Privatarkiver. Navnlig gik mange Breve til de skånske Provinser over København, og i alt Fald for nogles Vedkommende nævnes atter Helsingborg som Mellemled mellem København og Bestemmelsesstederne. Selvfølgelig forekommer dog også andre Lensmænd som Forsendere af Breve[3]; og ligeledes må en Købstad som Svendborg i 1498 besørge Breve for Dronning Christine over til Tranekær[4]. Hvad Forbindelsen med Norge angår, foregik den i alt Fald ved År 1500 over Båhus således, at Lensmanden her selv forsendte de Breve, der skulde søndenfjælds, medens han derimod et Par Gange fik Pålæg om at overgive dem, der skulde nordenfjælds, til den norske Kansler til videre Besørgelse[5].

Tronbestigelse, både af Hans (DN. III Nr. 924 S. 674, jfr. her ovfr. S. 66[2]); Fynske Aktstykk. I Nr. 66 S. 91) og af Christiern II (RA., TSC, Maribo Klosters Ark. 1501 21/8; DN. III Nr. 1039 S. 752); endvidere i Breve af Hertug Frederik (RA., Gemeinsch. Arch. VI. 10 e, III. 31) og hans Hustru (sstds. VI. 24) og af Ærkebisperne i Lund og Nidaros (SRA., Perg. 1492 15/10; DN. II Nr. 862 S. 644).

[1] RA., PSPap., Bent Bille 1491 10/6.

[2] RA., PSPap., Esge Bille 1510 4/12, 9/12, 15/12, 20/12, 1511 1/4, 1/7, 6/7, 15/8, 23/9, 16/10, 1512 25/2, 21/10.

[3] Således Bent Bille på Næsbyhoved (RA., PSPap., Bent Bille 1485 28/9) og Anders Bille på Stege (sstds., Anders Bille 1510 21/3).

RA., TSC, Svendborg Bys Ark. 1498 16/4.

[5] DN. VIII Nr. 457, 458 S. 462.

Den ofte omtalte gamle Kancelliinstruks havde givet ret detaillerede Forskrifter om Kancelliets Førelse af Registranter eller Kopibøger over udgående Breve; men som allerede berørt, var disse Forskrifter ikke blevet overholdte[1]. Det er således ikke at vente, at det skulde stå godt til med Førelsen af Kopibøger før 1513, og det er da også kun meget lidt, der er bevaret i så Henseende. Fra Christiern I.s Tid kendes en Kopibog over latinske Breve, især fra Kongen til Udlandet for Tiden 1455—68[2]; Originalen er imidlertid gået tabt, så at den nu kun haves i Afskrift. Derimod eksisterer endnu en original Kopibog, hvori der er indført latinske Breve til Udlandet fra Årene 1506—12[3]. Og fremdeles findes der en Bog, som indeholder forskellige i Kancelliet gjorte Optegnelser, hovedsagelig om en Del indenlandske Breve, som udfærdigedes i Tiden 1471—1512; tillige meddeles der i Bogen enkelte hele Afskrifter af Breve fra samme Tid (især vedrørende Krigs- og Skattevæsenet), men nogen tilsigtet Fuldstændighed i, hvad der medtages, kan kun spores på et enkelt Område, nemlig med Hensyn til en Række specielle Bevillinger, hvorved der i Årene 1511—12 tilstodes enkelte Personer Fritagelser fra et udstedt Udførselsforbud[4].

Før Christiern II.s Tronbestigelse er der nu ikke flere Regi-

---

[1] Ovfr. S. 101. [2] Trykt i SRD. VIII. 360-446.

[3] Trykt i Aarsberetn. I. 3-50.

[4] Bogen er trykt i DM. 4. R. II. 144-70, 272-301. At Optegnelserne er gjorte omtrent samtidig med de vedkommende År, fremgår af de forskellige Hænder, hvormed de er skrevne; derimod ser det nærmest ud, som om Nedskrivningen oprindelig er sket på løse Læg, der først senere er syede sammen til en Bog, men disse løse Læg må i så Fald være benyttede gennem flere År, eftersom man, når en Optegnelse ender på et Blads Forside, kan finde en anden fra et helt andet År påbegyndt på samme Blads Bagside (se således Bl. 44, 47; i Udgaven henholdsvis S. 155, 157). Og Læggenes Sammensyning må i alt Fald antages at være foretaget i forholdsvis gammel Tid, thi Bogens Omslag bærer et Par Notitser med Hænder fra samme Tid som dens øvrige Indhold. — I andre Kancelliregistranter findes bevaret en Del Breve (især Lensbreve) før 1513. Dette beror imidlertid ikke på, at vedkommende Dele af Registranterne er lige så gamle, men på, at man i Christian III.s Tid indkaldte og derefter registrerede de gamle Lensbreve (se Erslev, Konge og Lensmand S. XLIX-L, Danske Kancelliregistr. 1535-1550 S. IV-VI) eller i endnu yngre Tider indførte Afskrifter af ældre Breve i en Registrant, som omfatter Årene 1480-1545, men først er bleven til betydelig senere end dette sidste År.

stranter bevarede end disse 3 (de 2 vedrørende Udlandet og den ene vedrørende Indlandet), og af dem er endda den indenlandske slet ingen egentlig Kopibog. Der har imidlertid øjensynlig eksisteret andre, som nu er tabte; men hvor mange, kan naturligvis ikke siges med Vished. Allerede under Christopher af Bayern findes der på hans Breve angående hans bayerske Lande hyppig Påtegninger om, at de er blevet registrerede[1]; derimod kender man mindre til tilsvarende Påtegninger på Breve vedrørende hans Styrelse i de nordiske Riger, hvad der jo imidlertid til Dels kan forklares af, at sådanne Breve, for så vidt de omhandler Forholdet til Udlandet, findes i fremmede Arkiver og altså vanskeligere kan undersøges af Danske. Der kan dog nævnes et af Christopher til en schlesisk Hertug udstedt Brev af 1445, der har Påskriften: Registrata, Erasmus Maynberger[2]; en lignende Påtegning, om end med et andet Personnavn, forekommer vistnok på Koncepten til et Kongebrev af 1443 til en brunsvigsk Hertug[3]; og et af Christopher til Landgrev Ludvig af Hessen i 1447 udstedt Brev bærer Mærket: Registrata (uden tilføjet Personnavn)[4]. Og endelig kan det anføres, at et på Latin affattet Privilegium for Lunde Ærkebisp af 1443 har et R (ligeledes uden Personnavn) tegnet på Seglremmen, hvad der tyder på, at også dette Brev har været registreret[5]. Det må altså antages, at der under Christopher er blevet ført en eller flere Kancelliregistranter, som — bortset fra det sidst omtalte Brev — har omfattet Breve vedrørende dels Kongens bayerske Lande, dels Forholdet til Udlandet; de Aktstykker, som der foreligger nogen positiv Grund til at anse for indførte i disse Registranter, er på nogle få Undtagelser nær[6] Gælds- eller Lensbreve eller Breve, som på anden Måde havde Interesse for Kongens Finansvæsen; og de har, alene fraregnet Pri-

---

[1] Se Afskrifter, der er tagne af Herredsfoged, Dr. jur. Secher, af Breve vedrørende Bayern og udstedte af Christopher 1444 $^{28}/_{7}$, $^{21}/_{8}$ og $^{1}/_{12}$, 1445 $^{25}/_{1}$, $^{3}/_{2}$, $^{5}/_{3}$, $^{13}/_{4}$, $^{29}/_{4}$ og $^{21}/_{9}$ (2 Breve), 1446 $^{31}/_{1}$, $^{11}/_{9}$ og $^{16}/_{10}$, 1447 $^{10}/_{3}$, 15. ell. 22. Juli, $^{17}/_{10}$ (3 Breve), $^{18}/_{10}$ og $^{20}/_{10}$ (2 Breve).

[2] RA., Mecklenburg 21 b. Jfr. RDRDM. III Nr. 7556.

[3] Jeg kender kun dette sidste Brev fra Styffe II Nr. 123, der S. 299 læser Påtegningen som R[ecep]ta Ott Kanawer, hvor Recepta dog øjensynlig er en Fejl for Registrata. Påfaldende er det i øvrigt, at Koncepten til Brevet findes i Arkivet i Hannover.

[4] RA., Reg. 14, Hessen 1 a. [5] SRA., Perg. 1443 $^{13}/_{4}$.

[6] Et Par bayerske Breve fra Oktbr. 1447 og Privilegiet for Lunde Ærkebisp af 1443.

vilegiet for Ærkebispen, alle været på tysk i Modsætning til de latinske Brevbøger under Christiern I og Hans. Og at Indførelsen har været ret omhyggelig under Christopher, synes at kunne sluttes dels af, at det er blevet anset for nødvendigt at lade den bevidne af en navngiven Person, og dels af, at den i det mindste til Tider er sket så betimelig, at den har kunnet noteres på selve den udleverede Original; endnu så sent som i det 17. Århundrede kunde det ske, at man var i adskillig mindre Grad à jour med Hensyn til Registranternes Førelse. Det hele Registreringssystem er i øvrigt øjensynlig indført af Christopher fra Tyskland, særlig fra det kejserlige Kancelli; i alt Fald kan der netop fra 1439 påvises et Brev af Kong Albrecht II for Hertug Adolph af Slesvig, der på samme Måde som Christophers Breve har Påtegningen Registrata (forkortet ganske på samme Måde) med et efterfølgende Personnavn [1].

Fra Christiern I.s Tid foreligger der, som nys nævnt, i Afskrift en latinsk Kopibog vedrørende Forholdet til Udlandet; men foruden den må der have eksisteret en anden, som nu er forsvunden [2]. Hvitfeld refererer et Brev af 1457, som ikke findes i den nu kendte Brevbog, men hvorom han dog udtrykkelig siger, at det »findes endnu udi Kancellibøgerne« [3]. Og foruden dette Brev anfører han en hel Række andre Kongebreve af Christiern I, som angår Forholdet til fremmede Magter, og som han næppe kan have hentet anden Steds fra end fra en nu tabt Kancelliregistrant [4].

Om der i Kong Hans's første Tid er ført nogen Bog i Kancelliet over udgåede Breve til Udlandet, vides ikke. Derimod kan det nævnes, at da Hansestæderne i 1484 anmodede Kongen om at få

[1] Jahn S. 548 (Orig. i RA., Gemeinsch. Arch. XVII. 63). Sammenlign fra en noget tidligere Tid RDRDM. III Nr. 6057.

[2] Med mindre man da vil antage, at den nu bevarede Afskrift er ufuldstændig, så at dens Original tillige har indeholdt de Breve, som nu kun kendes i Udtog anden Steds fra.

[3] Hvitf. V. 75, jfr. 65-66 (Folioudg. S. 873, jfr. 869). Sammenlign Jørgensen, Udsigt ov. de danske rigsarkivers hist. S. 19 og W. Christensen, Unionskongerne og Hansestæderne 1439-1466 S. 234, 308. Se også Hans. Urkundenbuch VIII Nr. 261 S. 189 (»breve over breve, der wii denne warafftige copien hebben«).

[4] Eksempelvis kan nævnes de i Regesta dipl. hist. Dan. 2. Række under Nr. *5954, *6137, *6158, *6306, *6573 (er af År 1467 $^{24}/_{6}$), *6579-80, *6586, *6589, *6634, *6670, *6695, *6701, *6730 og *6734 opførte Aktstykker.

deres Privilegier bekræftede, og denne i den Anledning ønskede selve Privilegierne forelagte for at lære deres Ordlyd at kende, udtalte Hanseaterne, at Kongen vel måtte have Privilegierne registrerede i Kancelliet; men de fik til Svar, at man trods Eftersøgning ikke havde fundet dem så »klarlig« registrerede, at man kunde opgive Kravet om Fremlæggelsen. At der var »Registre« i Kancelliet for den foregående Tid, udtales dog ved denne Lejlighed[1]; men hvis Svaret har været stemmende med de faktiske Forhold og ikke blot skullet tjene til at trække Tiden ud, vidner det unægtelig om ret uheldige Forhold i Administrationen. Ganske vist må man gå tilbage til det 14. Århundrede for at finde de Privilegier, der dannede Hovedgrundlaget for Hanseaternes retslige Stilling i Danmark og Norge, og det var selvfølgelig ikke at vente, at der fra en så gammel Tid skulde være Kancelliregistranter bevarede. Men Privilegierne var jo dog senere blevet stadfæstede af Konge efter Konge, og sidst af Christiern I, så at det er påfaldende, at man ikke ved nogen af disse Lejligheder skulde have sørget for at skaffe sig Afskrifter af dem. Hvorledes det nu end forholder sig hermed, er så meget klart, at der på et noget senere Tidspunkt af Kong Hans's Regering er blevet ført en nu tabt Kancelliregistrant vedrørende Forholdet til fremmede Magter; den har sikkert i alt Fald delvis været på Tysk, men har øjensynlig ikke medtaget alle Breve til Udlandet. Under Forhandlinger med Hansestæderne i Lübeck 1503 udtales det nemlig fra dansk Side om et Brev, som Kongen havde udstedt angående et hanseatisk Skib, at det utvivlsomt var registreret, eller Kopien var i Kancelliet, og selv om den var forkommen, havde Kongen så god en Hukommelse, at han vidste, hvad Brevet havde indeholdt[2]. Og endvidere synes Hvitfeld at have benyttet en anden nu forsvunden Kancelliregistrant fra et endnu senere Tidspunkt af Kong Hans's Regering, hvori fandtes Breve til forskellige fremmede Magter[3].

Hidtil har der så at sige kun været Tale om tabte Kancelliregistranter angående udenrigske Forhold. Om en Registrering af

---

[1] HR. III. I Nr. 546 §§ 40-43, Nr. 547 § 12 S. 476.

[2] HR. III. IV Nr. 398 § 57. Den sidste Garanti for en Bevarelse af Brevets Tekst var jo unægtelig af en noget tvivlsom Natur.

[3] Se Brevene hos Hvitf. VI. 290-95 (Folioudg. S. 1084-86), der vistnok må skrive sig fra en sådan tabt Brevbog.

Breve vedrørende Indlandet vides betydelig mindre; der er dog tidligere i så Henseende nævnt et Privilegium for Lunde Ærkebisp af 1443, og en Registrering i større Udstrækning må antages at have fundet Sted i Slesvig og Holsten i alt Fald i de første År af Christiern I.s Regering i disse Lande[1], om end der også her turde være mange flere Breve fra samme Tid, som ikke synes at være blevet registrerede[2]. Under Kong Hans tales i Danmark selv nogle Gange om et nu tabt Kongens Register på en Måde, der viser, at det må have indeholdt Oplysninger om Rigets Len og Lensmænd[3]; men selv på dette Område synes det ikke at have været fuldstændigt, thi endnu 1502 udtaler Kongen om 2 Gårde i Norge ganske ubestemt, at han *formoder*, at Bent Mogenssøn har dem i Forlening på Livstid[4]. Om »Registret« derimod har været en Kopi-

[1] Adskillige af Christiern I.s Breve vedrørende Slesvig og Holsten er mærkede Registrata på Bagsiden (RA., Reg. 86, 38 a, 39 b, 40 og 52; RA., Gott. Memhr. 1460 $^{28}/_{11}$), og det drejer sig ikke her om Breve, der er optagne i Reg. Chr. I, så at Registreringspåtegningerne ikke kan henvise til denne, senere affattede Protokol.

[2] Se således Breve fra 1460'erne i RA., Gott. Memhr., der ikke har nogen Påtegning om Registrering.

[3] I et Brev af 1491 fra Kongen til Mourids Nielssøn (Gyldenstjerne) hedder det: »Kære Mourids, som I skrive os til om Hellum Herred, vide vi ej enkede, hvorledes det haver sig derom, førend vi komme til vort Register. Somme sige, det stander for 1200 Mark, somme mere og somme mindre« (DM. 3. R. III. 277). Og Niels Clementssøn skriver til Kong Hans: »Jeg har talet og forfaret med electo og Kapitel i Viborg om Ebbe Galts Gods og Hr. Skarpenbergs Gods; da lyder Bispdoms Breve, som de haver derpå, og eders Nådes Register ikke ens, og er Kronen storlig svegen med det Gods«, og en anden Gang: »Siger Bispen sig at have Slet Herred i Pant for 2000 Mark og 600 Gylden; da æsked jeg på Pantebrevet, som eders Nåde befol mig; da kan han ikke finde eders Nådes Pantebrev derpå, og ikke findes det heller i eders Nådes Register« (Saml. til jydsk Hist. 2. R. I. 243, 244; jfr. Meddel. fra Gehejmeark. 1883-85 S. 70). Henrik Krummedige taler 1529 om norske Len, som han fik af Kong Hans, »og er alle mine Len registreret i vor nådige Herres Register« (DM. 3. R. II. 271); men her siges ganske vist ikke bestemt, at dette Register er affattet i Kong Hans's Tid, så at man kunde formode, at det, Henrik Krummedige sigter til, blot er de i NDM. VI meddelte Oplysninger om Lenene (sammenlign hans Specifikation i DM. 3. R. II. 271 med NDM. VI. 322-23). — Jfr. i øvrigt også om Kong Hans's Register nedfr. S. 130[1]).

[4] DN. VIII Nr. 459 S. 463. Brevet er dateret København, det Sted, hvor man først og fremmest skulde mene, at »Registret« måtte findes, selv

bog over udgående indenlandske Breve i Almindelighed[1], turde være mere tvivlsomt; snarere har det måske indeholdt en almindelig finansiel Oversigt så vel over Kongens Gæld (herunder indbefattet Pantelenene) som over hans udestående Fordringer[2]; eller det kan have været noget i Slægt med de Optegnelser om Kronens Len og Indtægter, der haves fra Frederik I.s Tid[3]. Slige Optegnelser, der selvfølgelig er vidt forskellige fra en Kancelliregistrant, måtte jo for Statens Finansvæsen være af større Betydning end en sådan og går da også langt tilbage i Tiden; man behøver blot at minde om Kong Valdemars Jordebog, medens derimod Eksistensen af det registrum regni Daciæ, der også skal have været til i »Kong Valdemars Dage, er ret problematisk[4]. Under Omtalen nedenfor af Lensvæsenet vil der også blive Anledning til at berøre Spørgsmålet om Jordebøger over Kronens Indtægter i det 15. Århundrede; derimod kan det allerede her nævnes, at det danske »Rigsregister«, hvis man vilde gå ud fra, at det har eksisteret, i alt Fald har været helt forskelligt fra det »Rigets Register«, som i Middelalderens Slutning nævnes i Sverige; medens nemlig det danske, for så vidt det overhovedet har været til, har omhandlet Kronens Finanser, var det svenske en virkelig Brevbog over vigtigere Statsakter, dog således, at både udgående og indkomne Breve optoges deri[5].

Som det vil ses af det anførte, er det uvist, om der før 1513 er ført nogen Kopibog over de Breve vedrørende det egentlige Dan-

---

om det måske ellers kunde tænkes, at Kancellipersonalet havde undladt at medtage det, hvis Kongen havde været på Rejse rundt i Riget.

[1] Dette antages i Meddel. fra Gehejmeark. 1883-85 S. 70.

[2] Sammenlign et Brev fra Kong Hans til Mourids Nielssøn (Gyldenstjerne) af 1498: »Og finde vi eder stande i vort Register for 351½ Mark og 3 Skilling, som I os af gammel Gæld skyldige være skulle .... Have I og heraf noget betalt, da skriver os til straks igen, hvad det er, og når og hvor det var; så skulle I vorde afslettet af Registret« (DM. 3. R. III. 287-88), — Ord, der unægtelig vidner om et ret primitivt og for Kronen næppe absolut betryggende Bogholderi.

[3] NDM VI. 270-330.

[4] Erslev, Valdemarernes Storhedstid S. 165-68.

[5] Meddel. fr. svenska riksarkivet 1. Bd. 2. H. S. 45-54; jfr. E. Hildebrand S. 122, 127. — Fra Begyndelsen af det 16. Århundrede er endnu bevarede Svante Nilssons og Sten Sture d. y.'s Brevbøger, der ligeledes indeholder Breve både fra og til de nævnte 2 Rigsforstandere.

marks indre Forhold, som udgik fra Kancelliet[1]. Og dog vilde Førelsen af sådanne Kopibøger have været et godt Middel til at hindre, at Kongen ufrivillig gav Breve mod Breve, som det hed i Tidens Sprog, ɔ: udstedte Breve, der stred mod tidligere Kongebreve. Kong Hans måtte i sin Håndfæstning love at afholde sig herfra[2], og tilsvarende Bestemmelser findes i alle de efterfølgende Håndfæstninger[3]. Overtrædelser af dette Løfte var selvfølgelig ofte forsætlige, men kunde også ske uforsætlig, så længe man ikke havde de tidligere udgåede Kongebreve bevarede i Kopibøger[4]. Det er sikkert en sådan ufrivillig Given Brev mod Brev, der er Tale om, når Christiern I 1475 skriver til Ringkøbing Borgere: »Som vi tilforn havde undt og forlenet Oluf Munk vor elskelige Mand og Tjener vor og Kronens Købstad Ringkøbing, da har nu Hr. Niels Erikssøn vor elskelige Mand og Råd været her for os med Brev og Bevisning, at han forskrevne Ringkøbing af os i Pant havde, hvilket forskrevne Brev vi ej andet mue end holde ved fuld Magt; thi beder vi eder og byder, at I herefter værer ham hørige og lydige og gører og giver ham til gode Rede eders årlige Byskat« osv.[5]. De Erfaringer, man således kunde gøre, har imidlertid næppe frugtet synderlig; endnu i Begyndelsen af Frederik I.s Regering anså Rigsrådet det for nødvendigt at anmode om, at alle magtpåliggende Breve måtte blive registrerede, for at der ikke skulde blive givet Breve mod Breve[6].

Foruden Førelse af Kopibøger havde den gamle Kancelliinstruks også påbudt Førelse af en »Kæremåls Registerbog« eller Journal over en vis Art af indkomne Sager. Påbudet kom imidlertid, så vidt vides, foreløbig ikke til Udførelse[7]; og hvad en Journalføring i Kancelliet i Tiden før 1513 angår, kan man hurtigere komme til Ende med Spørgsmålet herom end med Spørgsmålet om Førelse af Kopibøger i samme Tidsrum; der vides nemlig intet om, at man i

[1] Om Kopibøger over de under Rigens Kansler sorterende Sager vil der blive talt nedfr. S. 166-67.
[2] Aarsberetn. II. 52 § 27. Hadorph II. 327 § 26.
[3] Aarsberetn. II. 60 § 23, 74 § 27, 88 § 41, 100 § 38, 107 § 38.
[4] Jfr. Aschehoug S. 228.
[5] RA., PSPap., Niels Erikssøn Gyldenstjerne 1475 $^{8}/_{10}$.
[6] NDM. V. 20. Jfr. i det hele m. H. t. Frederik I.s Regeringstid HT. 5. R. II. 176-79.
[7] Ovfr. S. 101.

så gammel Tid har ført nogen Journal over de indkomne Sager[1], hvis Tal for øvrigt næppe har været særlig stort[2].

Om Kanslerens Løn indeholdt den tidligere anførte gamle Erklæring fra Kong Olufs Tid Oplysninger, hvorefter han havde ikke ubetydelige Indtægter (af alle Færgesteder og hele Smørum Herred, 100 Mark af hver ny Udmøntning og 100 Mark skånsk af Lunde By). Det er imidlertid ovenfor nævnt, at det Kanslerembede, som her omhandles, ikke synes identisk med det Embede, som beklædtes af det 15. Århundredes Kongens Kanslere[3]; og at disse sidste skulde have haft nogen fast Løn, omtales i Virkeligheden næppe noget Steds, selv om Muligheden for, at de har haft det, naturligvis ikke derfor er udelukket. Men medens der intet forlyder om en fast Løn for Kansleren i det 15. Århundrede, spiller til Gengæld Sportlerne en så meget større Rolle for Kancelliet i denne Tid.

Ja man kan endogså på en vis Måde tale om Sportler til Kongen selv, for så vidt som Undersåtterne ofte måtte købe Udstedelsen af et Brev, de ønskede, ved Betaling af en Sum ikke til Kancellifunktionærernes, men til Kongens egen Kasse. Allerede i det 12. og 13. Århundrede fik Kongen ofte et vist Vederlag, enten i Jordegods eller på anden Måde, for Udstedelsen af Privilegier, og ansås det end for forkasteligt ligefrem at tage Penge herfor, finder man dog også dette omtalt i alt Fald i Abels Tid. I Håndfæstningen af 1326 påbødes, at Privilegier skulde *fornys* uden anden Betaling end til Skriveren[4]; noget Forbud mod, at Kongen tog Betaling for ny Privilegier, indeholdt Håndfæstningen imidlertid ikke, og hvor længe dens Bestemmelse angående ældre Breves Fornyelse har haft Gyldig-

---

[1] Her tales selvfølgelig kun om Journaler over de løbende, indkommende Sager og ikke om Fortegnelser over de ældre, i Arkiverne hengemte Aktstykker; Fortegnelser af denne Art vil der blive Lejlighed til at komme tilbage til nedenfor. Når en Kvittering fra Hans v. Ahlefeldt til Kong Hans vedrørende Vester Herred på Før er mærket R på Bagsiden (RA., Gott. Membr. 1484 $^4/_2$, trykt hos Stemann, Gesch. des öffentl. u. Privat-Rechts des Herzogth. Schlesw. III Nr. 80), skyldes Mærket måske et sådant Arbejde i Arkivet; men det er vel lige så sandsynligt, at det hidrører fra, at Brevet er blevet optaget i det nylig (S. 127-28) nævnte Register fra Kong Hans's Tid.

[2] Jfr. Meddel. fra Gehejmeark. 1883-85 S. 67-68.

[3] Ovfr. S. 83-85.

[4] Steenstrup, Studier S. 98-100.

hed, vides ikke; 200 År senere, under Christiern II, nævnes det i alt Fald, at Kongen fik 200 Mark for Stadfæstelsen af et Klosters Privilegier, som dog ganske vist måske samtidig forøgedes med ny[1]. Og Betaling til Kongen for Breve af anden Art omtales ikke sjældent i det 15. Århundrede. Svenskerne beskyldte Christopher af Bayern for mod Betaling at udstede Breve på det samme Len til mange forskellige straks efter hverandre[2], hvad der selvfølgelig måtte fremkalde stor Forvirring. Beskyldningen er dog vistnok ikke lidet overdreven[3]; men sikkert er det, at det i Danmark under Kong Hans forekommer som noget meget almindeligt, at Kongen tog Penge af dem, til hvis Fordel han udfærdigede Breve. Og det omtales med en Frimodighed, der viser, at man aldeles ikke har set noget utilbørligt i et sådant Salg af Begunstigelser. Kongens Regnskabsbog for 1487 indeholder Indtægtsposter som: »500 Mark af Hr. Hans Valkendorf, som han gav min Herre, at han måtte beholde Eskebjærggård i sin og sin Husfrues Livstid«, »100 rhinske Gylden af Axel Jepssøn på Regnskab af den Sum, han lovede at give min Herre for 2 Herreder, at han måtte fange dennem« eller »30 Mark af Jes Ostredssøn, han gav min Herre for et Brev, han fik«[4]. Oluf Jørgenssøn (Oxe) gav Kong Hans 900 Mark for et Lensbrev på Roskilde Clare Kloster; men det er ganske vist ikke helt klart, om her måske ikke kan være Tale om en Sum, hvorfor Oluf Jørgenssøn fik Klostret i Pant[5]. Derimod betalte Lollands Indbyggere 160 Mark, fordi den samme Konge »undte og gav dem de Landsvilkår, som de af os begærende vare«[6]; og Bønder i Skovhølle på Lolland erlagde 45 Mark og 12 rhinske Gylden for et

[1] SNS. I. 87. — Når derimod Kampen skænkede Erik af Pommern et »Klenodie« *efter*, at Kongen i 1398 havde stadfæstet Hansestædernes Privilegier (HR. IV. 456[1])), har dette, så vidt det kan ses, mere Karakteren af en frivillig Gave.

[2] Ericus Olai i SRS. II. I. 151. Olai Petri svenska krönika. utg. af Klemming, S. 207.

[3] Et enkelt Eksempel i denne Retning kan dog anføres fra Danmark, idet man her 1446 hører, at både Niels Jenssøn (Galen) af Hammer og Claus Nielssøn (Sparre) af Ellinge har Kongens Brev på Sølvidsborg Len (RDRDM. III Nr. 7581).

[4] DM. 4. R. I. 76, 172, 176.

[5] RA., Indk. Br. t. Danske Kanc. 1496-1513 (udateret Brev af Else Grifsdatter (Jernskæg)).

[6] RA., PSPap., Oluf Holgerssøn Ulfstand 1504 $^{4}/_{3}$.

Brev på Skovbølle Skov[1]. Og under Christiern II fortsattes på samme Måde, hvad der fremgår af flere Breve i den fra hans Tid bevarede Kancelliregistrant[2].

Om Sportler til selve Kancellipersonalet indeholdt den gamle Kancelliinstruks forskellige Bestemmelser[3]. Den Skik at betale Kancellifunktionærerne for et udstedt Brev er dog af langt ældre Datum og omtales allerede i Håndfæstningen af 1326 som noget, der var kendt fra gammel Tid[4]; det var naturligvis heller ikke en for Danmark ejendommelig Sædvane, idet den findes lige så hyppig i Udlandet[5]. I Danmark erlægges der under Valdemar Atterdag 300 Mark lybsk til Kongens Skrivere for Udfærdigelsen af Fredsbreve til Hansestæderne[6], ligesom der i 1377 i Hansestæderne er Tale om en mulig Betaling til Kong Olufs Kansler[7]; ved Erik af Pommerns Stadfæstelse af Hanseaternes Privilegier af 1398 gør den norske Kansler ligefrem Fordring på 200 Mark lybsk for Beseglingen af det norske Privilegium[8], medens der for den danske Kanslers Vedkommende først efter, at han har beseglet det danske Privilegium, høres om en påtænkt Gave til ham fra Stædernes Side[9]. De Forfattere, der omtaler Christopher af Bayerns Forhold ved Bortgivelsen af de svenske Len på den nys anførte Måde, nævner ved denne Lejlighed også Afgifter til Kancellipersonalet[10]; og i 1445 betalte Hanseaterne for Stadfæstelsen af deres svenske og norske Privilegier 100 rhinske Gylden til »Kansleren« (sikkert den danske) og 2 lette Gylden til de lavere Skrivere i Kancelliet[11]. Under Christiern I måtte Hansestæderne i 1455 erlægge 100 rhinske Gylden for Stadfæstelsen af deres norske Privilegier, medens det

[1] Sstds. 1507 $^{6}/_{12}$. Jfr. endvidere DM. 4. R. II. 290. — Hvad Dronning Christine angår, kan man se hende oppebære »4 Mark af 1 Bonde, som min Frues Nåde gav fri for Sandemandstog udi Hagenskov Len« (RA., Dronn. Christines Regnskabsbog V (1505-9) Bl. 3 b).

[2] Se således SNS. I. 70, 85 (jfr. 84-85), 345, II. 1.-2. H. S. 131.

[3] Ovfr. S. 101. [4] Aarsberetn. II. 14 § 31.

[5] For slet ikke at tale om de pavelige Kancelligebyrer kan det nævnes, at man f. Eks. i Hamburgs Kæmnerregnskaber meget ofte støder på Udgifter af den anførte Art, især til fremmede Fyrsters scriptores; se således Koppmann, Kämmereirechn. der Stadt Hamb. II. 75, 76, 77-78, 194, 227, 261, 262, 300, 301, 339, 340, 341, 343 osv.

[6] HR. I Nr. 373. [7] HR. III Nr. 94.

[8] HR. IV Nr. 483 § 4, jfr. Nr. 539 § 4.

[9] HR. IV Nr. 501 § 5, Nr. 503 § 8. [10] Ovfr. S. 131.

[11] HR. II. III Nr. 205 § 22.

må antages, at de tidligere i samme År kun har betalt det halve for den tilsvarende Stadfæstelse for Danmarks Vedkommende[1]. Og da der 1462 fra hanseatisk Side klages over, at Kansleren forlanger Betaling for et Lejdebrev for Danzigs Borgere, svarer Marsken Claus Rønnov, at han selv ikke er så bekendt i Kancelliet, at han kan få Breve udfærdigede gratis; Kansleren Daniel Kepken erklærer i samme Anledning, at han ikke har indført nogen anden Skik i Kancelliet, end der fandtes før hans Tid, men han tilføjer dog, at hvis det havde drejet sig om Lübeckerne eller andre af hans Venner, vilde han intet have haft imod at udstede Brevet gratis, hvorimod Danzigerne ikke havde behandlet ham så godt under hans Ophold i deres By, at de havde gjort sig fortjente til noget sådant[2].

Allerede dette tyder på en vis Vilkårlighed for så vidt, som Kansleren altså selv bestemte, om han vilde eftergive Sportlerne eller ej; og under Kong Hans ser man et Par Gange, hvorledes der forhandles frem og tilbage om den Sum, som skal betales til Kancelliet. Således forlangte Kansleren i 1484 100 lybske Gylden af Hanseaterne for en foreløbig Tilladelse til at handle på Kongens Riger; Stæderne fandt imidlertid dette Beløb alt for højt, idet de sagde, at de aldrig havde betalt så stor en Sum for et Brev af så kortvarig Gyldighed, og Kansleren slog derpå af til 100 rhinske Gylden, men vilde ikke gå længere ned, skønt Kongen selv sendte Bud til ham om at give efter. Da Hanseaterne bød ham 50 rhinske Gylden, spurgte han endogså, om de anså ham for en Købmand, som de kunde tinge med, og om de ikke vidste, at de var i en Konges Kancelli; han erklærede dog at ville tage mod de 50 Gylden på egne Vegne, hvis Stæderne kunde få de underordnede Funktionærer til at give Afkald på den anden Halvdel som deres Part; men heller ikke herom kom man til Enighed, så at Hanseaterne

[1] Hans. Urkundenbuch VIII. 274[1]), 271[1]). Ifølge en anden Efterretning betalte Hanseaterne under Christiern I for Stadfæstelserne i Danmark, Norge og Sverige tilsammen 300 Gylden (HR. III. II Nr. 160 § 18), hvad man nærmest skulde forstå som 100 Gylden for hvert af de 3 Breve.

[2] HR. II. V Nr. 265-66. Betaling til Kansleren eller Skriverne i det danske Kancelli nævnes på Christiern I.s Tid flere Gange i Hamburgs Regnskaber (Koppmann, Kämmereirechn. der Stadt Hamb. II. 159-60. 262. 265. 340, 378). — Om Betaling til Kansleren 1462 for et indenlandsk Brev (vedrørende Eskebjærg på Fyn) se RA., PSPap., Eggert Frille 1462 ud. Dag, Bl. 3 a.

sejlede hjem uden at have fået Brevet udfærdiget[1]. I 1487 var der atter Strid om en lignende Sag; Kanslerens Fordring var dog nu ikke så stor til at begynde med, og fra tysk Side fik man Summen presset ned til 30 rhinske Gylden[2]. For den egentlige Stadfæstelse af Hanseaternes Privilegier 1489 forlangtes der et så forbavsende stort Beløb som 7200 Gylden; men det er rigtignok ikke klart, om det var Kong Hans selv eller Kansleren, der gjorde Fordring på denne Sum, ligesom det heller ikke siges ganske bestemt, at den virkelig er bleven betalt[3]. Trods Kanslerens stærke Ord i 1484 var man nemlig ikke bange for at prutte om Prisen i Kancelliet; for det om Forhandlingerne i Nykøbing 1507 udstedte Dokument forlangte man således 200 rhinske Gylden og gik ned til 60[4]; men da Hanseaterne i 1509 i Almindelighed klager over de forhøjede Sportler i Danmark[5], har der vel også i Regelen været noget at slå af på. Det ligger i Kildernes Natur, at man hører mere om Kancelligebyrer, som betaltes for Breve til Udlandet, end om dem, som betaltes for indenlandske Breve[6]; at der imidlertid også stådig gjordes Fordring på Sportler for Breve af den sidstnævnte Art, ses f. Eks. af den gamle Kancelliinstruks[7]. Og ligesom Sportelinstitutionen bibeholdtes i det kongelige Kancelli efter 1513[8], kan det nævnes, at den allerede før den Tid omtales i den udvalgte Konge Christiern (II)'s Kancelli, hvor Kansleren Erik Valkendorf 1507 skulde have 80 rhinske Gylden og 80 Ræveskind for Privilegier, som Christiern havde givet Islænderne, således at disse endog skulde sende Brevene tilbage, hvis de ikke betalte i rette Tid[9]. Også i Roskilde Biskops Kancelli hører man netop på samme Tid om Sportlerne[10].

Den gamle Kancelliinstruks havde forbudt Kancelliets Embeds-

[1] HR. III. I Nr. 546 §§ 202-18.
[2] HR. III. II Nr. 139 S. 121, Nr. 160 § 15. I Året 1488 jfr. sstds. Nr. 254 §§ 12, 13, Nr. 257 §§ 14, 20.
[3] HR. III. V Nr. 243 § 33, Nr. 252 § 25.
[4] Sstds. Nr. 403 § 84. [5] Sstds. § 54.
[6] Jfr. i denne sidste Henseende ovfr. S. 133[2]).
[7] Om Sportler for Breve henhørende under Rigskansleren jfr. nedfr. S. 167.
[8] Jfr. HT. 4. R. VI. 195-96.
[9] Finnus Johannæus, Hist. ecclesiastica Islandiæ II. 250.
[10] RA., Roskilde 7. Jfr. SRD. II. 590 om den Indtægt, der var forbunden med at være Roskilde Biskops Kansler.

mænd at »holde vore fattige Undersåtter længere op med løse Ord til deres store Skade; men når de fange Befaling, skulle de give dem Brev og skynde dem fra sig«[1]. At det havde sin Fordel at stå sig godt med en indflydelsesrig Kancellifunktionær, når man ønskede en Sag rask ekspederet, var man allerede langt tidligere på det rene med; da således Lübeck i 1465 ønskede hurtig at få Afskrift af nogle af Christiern I udstedte Breve, sendte Byen i dette Øjemed Sekretæren Johan v. Embeke en Gave og nåede da også sin Hensigt. Sekretæren erklærede ganske vist, at Gaven ikke havde været nødvendig, men dette var dog måske nærmest en Talemåde[2]; i alt Fald hører man, hvorledes en betroet Mand hos selve Dronning Dorothea i 1489, da han ønsker et Brev udfærdiget i Dronningens Interesse, klager over, at Kongens Kansler har opholdt ham i en Måneds Tid og tilsidst alligevel intet foretaget i Sagen[3]. Og i 1512 hedder det i et Brev fra Niels Clementssøn til Kong Hans: »Kære Herre, hvad jeg skriver eders Nåde til, som eders Nåde ligger selv Magt på, da kan jeg ingen Svar få igen, hvorefter jeg skal rette mig«[4]; men måske skyldes dog Kancelliets langsomme Forretningsgang i dette sidste Tilfælde Adelens almindelige Uvilje mod Niels Clementssøn og mod hans Nidkærhed i Kronens Tjeneste.

Når Kongen på den anførte Måde indskærpede Kancelliet en hurtig Afgørelse af Forretningerne, må det imidlertid siges, at i alt Fald Christiern I ikke har tilfredsstillet de Fordringer, som i Kancelliinstruksen stilledes til andre med Hensyn til at »skynde« Folk fra sig; og dog indeholdt hans Håndfæstning for Norge et udtrykkeligt Løfte om at skaffe hans Undersåtter i dette Rige Svar så hurtig som mulig, når de søgte ham i Danmark[5]. Selv en Mand som Eggert Frille mente i 1469, at det, når han kom til København, kunde vare længe, inden han fik Kongen i Tale; ganske vist var han da i Unåde, men han tilføjer, at det samme var hændt ham før[6]. Og et danzigsk Sendebud udtaler i 1472 om Forretningsgangen ved Hoffet, at »her kan ingen komme til Ende; her ligger mange Sendebud fra mærkelige Fyrster og Herrer, som en Del har

[1] Jørgensen, Udsigt ov. de danske rigsarkivers hist. S. 204; jfr. her ovfr. S. 101.
[2] HR. II. V Nr. 631. [3] Aarsberetn. IV. 417; jfr. her ovfr. S. 115.
[4] Saml. til jydsk Hist. 2. R. I. 246.
[5] Hvitf. V. 12 (Folioudg. S. 846).
[6] RA., PSPap., Eggert Frille 1469 $^{17}/_{4}$.

ventet i halve År og dog ikke kan få nogen Afgørelse og også en Del drager hjem igen uden Svar«[1]. Og det er næppe blevet bedre under Kong Hans; når Oluf Holgerssøn (Ulfstand) låner Fru Margrethe (Andersdatter Grubendal) »2 rhinske Gylden, som min Herres Dørsvende finge, der hun fik« St. Jørgens Kloster på Møen[2], tyder dette på, at det ikke var ganske let at få Adgang til Kongen; og en danzigsk Gesandt havde da også adskillige Vanskeligheder i så Henseende 1509[3].

I Sammenhæng med Kancelliet kan endnu omtales Kronens Arkiv. Dette skyldte jo Kancelliets Virksomhed sin Tilblivelse, og den gamle Kancelliinstruks indeholdt da også enkelte Bestemmelser om Opbevaringen af de Arkivalier, der efterhånden samledes hos Administrationen[4]. Kancelliet var jo ganske vist hyppig på Rejser i Riget sammen med Kongen; men efterhånden som Københavns Betydning stiger i det 15. Århundrede, begynder man på en vis Måde at kunne betragte Københavns Slot som Kancelliets Hovedsæde, og omtrent fra År 1500 af kan man se, hvorledes der er opstået et Arkiv på det nævnte Slot; som det fremgår af opbevarede Fortegnelser, fandtes der Breve her dels i selve Kancelliet, dels i Sølvkamret[5]. Og også på en anden Måde viser Forbindelsen mellem Kansleren og Arkivet sig, idet der i Kansleren Claus Gjordsens Dødsbo fandtes en stor Del af Kronens Breve, som leveredes tilbage af hans Broder[6].

I det 15. Århundrede høres imidlertid næppe noget direkte om Kanslerens Forhold til Arkivet. Som bekendt var det først under Erik af Pommern, at Kronen kom i endelig Besiddelse af København; det egentlige gamle Rigsarkiv kunde altså før hans Tid ikke

[1] HR. II. VI Nr. 620.
[2] RA., PSPap., Oluf Holgerssøn Ulfstand 1488 ud. Dag, Bl. 3 a.
[3] HR. III. V Nr. 457, Nr. 459 §§ 3-10, 25-29. Svanings Lovtale over Kong Hans på det her omhandlede Punkt (Chronicon sive hist. Joannis regis Daniæ Bl. Qq a) er således øjensynlig ikke til at lide på. — Om Forholdet under Christiern II jfr. Grönblad, Nya källor till Finlands medeltidshist. I Nr. 368 S. 658.
[4] Ovfr. S. 100-1.
[5] Jørgensen, Udsigt ov. de danske rigsarkivers hist. S. 12[1]), hvor der nævnes en utrykt, ikke helt ubetydelig Arkivregistratur fra Kong Hans's Tid. ÆA. IV. 385, 397, 398. Jfr. her nedfr. S. 140.
[6] DN. XIII Nr. 588.

opbevares dér, og en Flytning af det til København foretoges, som tidligere[1] anført, først henimod Slutningen af det 16. Århundrede; derimod kunde det naturligvis ske, at man udtog enkelte Stykker, som man havde Brug for, og førte dem til det Sted, hvor Regeringen opholdt sig[2]. Det er allerede ovenfor[3] under Omtalen af Kammermesteren nævnt, at der i det 15. Århundrede fandtes et Rigsarkiv på Kallundborg; det var imidlertid ikke det eneste, idet Vordingborg Slot husede et tilsvarende. Det på Vordingborg indeholdt overvejende Breve fra Valdemar Atterdags Tid, men dog også en Del fra Dronning Margrethes, hvortil senere kom nogle Breve vedrørende Lolland helt ned til Kong Hans's Regering. Omvendt skriver Hovedmassen af Kallundborg-Arkivet sig fra Margrethes Tid, men tillige fandtes her ikke få Breve så vel fra Valdemar Atterdags Regering som fra Erik af Pommerns efter 1412, samt desuden Breve vedrørende Forholdet til Udlandet. Vordingborg-Arkivet er således sandsynligvis anlagt under Valdemar Atterdag, og Kallundborg-Arkivet under Margrethe, hvorefter det sidste er fortsat under Erik af Pommern (de ældre Breve på Kallundborg kan jo være flyttede dertil fra Vordingborg)[4]. På Kallundborg nævnes allerede 1443 det fritstående Tårn Folen som Arkivets Opbevaringssted[5].

Under Erik af Pommern er der øjensynlig blevet anvendt et ikke ubetydeligt Arbejde på at holde Orden i Kronens Breve. En tilsvarende Virksomhed har måske fundet Sted allerede i Margrethes Tid[6]; men den er i alle Tilfælde fortsat efter 1412. Mange en-

---

[1] Ovfr. S. 77. [2] Se ÆA. I. 143[1]). [3] S. 71, 77.

[4] Se Registraturerne i ÆA. I. 1-160; jfr. Jørgensen. Udsigt ov. de danske rigsarkivers hist. S. 7-9. — 1387 lover Ærkebisp Vinald af Nidaros eventuelt at levere en Kvittering enten på Vordingborg eller på Kallundborg (DN. I Nr. 508 S. 372).

[5] RDRDM. III Nr. 7306; jfr. Kinch, Ribe Bys Hist. indtil Reformationen S. 320. Sammenlign for en senere Tid (kort efter 1500) Jørgensen, Udsigt ov. de danske rigsarkivers hist. S. 12[1]).

[6] Man kan på Påtegninger bag på Aktstykker finde nævnt »min Frue«, hvor Talen er om Margrethe, eller »min Frue Dronning Margrethe« (således MP. Nr. 90 S. 134, Nr. 160 S. 242, Nr. 188 S. 294; RA., Stævns H. 57 b, hvis Påskrift i en noget ændret Form går igen i ÆA. I. 47 L. 13 f. n.-9 f. n.); men sådanne Udtryk kan vel godt tænkes anvendte også efter 1412 af en Mand, der havde tjent under Dronningen. Spørgsmålet om Arbejderne i Arkivet i Margrethes Tid udkræver i alle

kelte Breve er blevet forsynede med Indholdsangivelser på Bagsiden, og man har affattet Registraturer; i hvilket Omfang dette sidste er sket, vides imidlertid ikke længere, idet der nu kun findes sparsomme Rester deraf[1], men mere er måske gået til Grunde i Tidens Løb. Stærkere Spor har et andet Arkivarbejde fra Erik af Pommerns Tid efterladt sig, idet der fra Årene 1413—14 er bevaret over 130 Vidisser, hvori over 230 ældre Breve henhørende til Kronens Arkiv er vidimerede[2], medens mange Vidisser af samme Art temmelig sikkert er gået tabte[3]. Og denne Masseudfærdigelse

Tilfælde en nærmere Undersøgelse, der dog sikkert vilde blive ret besværlig, så at Udbyttet vel næppe kom til at stå i Forhold til den anvendte Tid.

[1] ÆA. I. 61-62. Derimod er det lidet sandsynligt, at den Fortegnelse, hvoraf Slutningen meddeles i Jørgensen, Udsigt ov. de danske rigsarkivers hist. S. 199 under A, er fra Erik af Pommerns Tid, således som dér angives. Hånden, hvormed den er skreven, ser ud til at være yngre; og det eneste, der henviser til Erik af Pommern, er, at Fortegnelsen i en Regest af et Brev af 1419 betegner Kong Erik blot som »min Herre«; men dette Argument taber fuldstændig sin Beviskraft, når man ser, at ganske den samme Betegnelse benyttes i et Udtog af det samme Brev i en Registratur over Kallundborg-Arkivet, der i sin nuværende Form skriver sig fra 1476 (ÆA. I. 36). At denne sidste Registratur hviler på et ældre Grundlag, fremgår af et Udtryk som det nævnte (den kalder også på anf. St. S. 35, i et Udtog af et Brev af 1416, Erik af Pommern for »min Herre Konning«), ligesom af den Måde, hvorpå den betegner Dronning Margrethe på anf. St. S. 47 (jfr. foregående Note). Men til at afgøre, om dette ældre Grundlag har været andet end de gamle Påskrifter bag på de enkelte Breve, eller om det har været en virkelig samlet Registratur, fordres et mere indgående Studium, end jeg har haft Lejlighed til at anstille.

[2] I RDRDM. opføres 135 Vidisser, hvori 232 Breve er optagne (III Nr. 5312-17, 5330-61, 5366-72, 5376-77, 5380-5410, 5412, 5416-69, 5495 (af dette sidste Brevs Dag kan skimtes: ... Phil .... et .... bi ..., så at det altså er af 1. Maj)). Men hertil må lægges Vidisserne af de rent svenske Breve, der er forbigåede i RDRDM., så at Tallene altså i Virkeligheden bliver endnu en Del større.

[3] Da i alt Fald mange af de originale Breve, hvoraf Vidisser fra 1413-14 er bevarede, har Påskriften translatum est, og da den samme Pategning findes på talrige Breve, hvoraf Vidisser nu ikke kendes (RDRDM. II Nr. 4312, III Nr. 4471, 4484-85, 4493, 4519, 4526, 4549, 4631, 4700, 4725, 4747, 4763, 4766, 4781, 4788, 4807, 4841, 4863, 4903, 4912, 4937, 4986), kan man vistnok temmelig rolig gå ud fra, at der i sin Tid også har eksisteret Vidisser af disse sidste Breve.

af Vidisser er øjensynlig ikke foregået således, at man kritikløst har vidimeret de Aktstykker, man tilfældig stødte på; nej, adskillige endnu bevarede Breve har Pâtegninger med Håndskrift fra Begyndelsen af det 15. Århundrede om, at de ikke skal afskrives[1], til Dels med Angivelse af Grunden dertil[2], — Påtegninger, som sikkert skriver sig fra de Arkivundersøgelser, der stod i Forhindelse med Vidimeringen 1413—14. De ældste af de da udfærdigede Vidisser er daterede 1413 20. Decbr., de yngste 1414 25. Maj; men kun 6 er fra 1413, hele Resten fra 1414. De fra 1413 er udstedte af Ridderne Henning Königsmark og Claus Grubendal og Væbnerne Møleke (eller, som han i sit Segl kalder sig, Volkmarus de Molen)[3] og Gerd v. d. Lancken; de fra 1414 er derimod kun udfærdigede af de 3 sidstnævnte, ikke tillige af Henning Königsmark. Der er således ikke Tale om, at man hlandt Udstederne finder nogen af de høje Rigsembedsmænd, som ifølge deres Stilling kunde tænkes knyttede til Arkivet (såsom Kammermester eller Kansler); af de 4 Udstedere er selv de 2 Riddere forholdsvis lidet fremtrædende Personligheder, og om de 2 Væbnere vides ganske overordentlig lidt. Én Ting er der dog, som er værd at lægge Mærke til for Claus Grubendals, Mølekes og Gerd v. d. Lanckens Vedkommende, og det er den Egn, hvortil de på denne Tid er knyttede. Vidisserne har ingen Angivelse af Stedet, hvor de er udfærdigede; men efter hvad der ellers kan oplyses om de nævnte 3 Udstedere, er der ingen Tvivl om, at det har været på Kallundborg. Claus Grubendal er Høvedsmand her 1410[4], og de 2 andre har i 1413—14 rimeligvis også beklædt Stillinger på det samme Slot. Møleke er nærværende på Kallundhorg 1406[5] og nævnes ligesom Claus Gruhendal som Medlem af Kallundborg St. Knuds Gilde[6]; og kan man end i 1407 og 1408 træffe Gerd v. d. Lancken på andre Steder i det nordvestlige Sjælland[7], så forekommer dog så vel han som Claus Gruhendal og Møleke i 1416 som Medbeseglere af et i Kallundborg udstedt Brev[8].

[1] RDRDM. II Nr. 3076, III Nr. 4817.
[2] RDRDM. II Nr. 3413 (»quia principales littere sunt transcripte«), Nr. 3454 (»quia principalis littera copiatur«), III Nr. 4437 (»Nota, huic littere deficiunt 10 sigilla; ergo non transferatur«).
[3] Han mangler dog i et af Brevene af 1413 (RDRDM. III Nr. 5312).
[4] RDRDM. III Nr. 5075. [5] Sstds. Nr. 4847, 4851.
[6] Nyrop, Danmarks Gilde- og Lavsskraaer I Nr. 32 S. 221.
[7] RDRDM. III Nr. 4890, 4991. [8] Sstds. Nr. 5591.

Det må allerede herefter antages, at Vidisserne kun har omfattet Breve i Kallundborg-Arkivet; og ved en nærmere Betragtning viser dette sig da også i Virkeligheden at være Tilfældet, idet det ikke kan påvises, at et eneste af de Breve, der var på Vordingborg omtrent et halvt Hundrede Ar senere, nemlig 1476, er blevet vidimeret 1413—14, hvorimod mange af dem, der var på Kallundborg i 1476, er blevet det[1].

Den Interesse, man i Erik af Pommerns Tid nærede for Vordingborg-Arkivet, har efter det her anførte sikkert kun været ringe[2]. Snart skulde der imidlertid komme en Tid, da Kallundborg-Arkivet i en vis Henseende næppe var heldigere stillet. Det er nemlig ganske overordentlig lidt, hvad der vides at være indlemmet i de 2 Arkiver i Tiden fra Erik af Pommerns Afsættelse indtil Slutningen af Christiern I.s Regering. I Året 1476 optoges der Registraturer over bægge Arkivers Indhold[3], men heraf er der kun en forsvindende Del, som er yngre end 1439[4]; derimod var det adskillig flere Breve fra Christiern I.s Tid, som i 1524 fandtes i Sølvkamret på Københavns Slot[5], og som formodentlig før den Tid aldrig havde været på Kallundborg eller Vordingborg. At man dog også under Christiern I stadig havde Øje for Betydningen af de 2 sidstnævnte Arkiver, derom vidner jo Affattelsen af Registraturerne i 1476; og Kong Hans's Håndfæstning indeholdt, som ovenfor[6] omtalt, en Be-

---

[1] Forholdet kan temmelig let overskues ved Hjælp af RDRDM., der under Vidissernes Datum (jfr. ovfr. S. 138[2])) nævner de vidimerede Breve og ved disse sidste anfører, hvorvidt de findes i ÆA. I.

[2] Hvis den hos Jørgensen, Udsigt ov. de danske rigsarkivers hist. S. 199 under A delvis trykte Fortegnelse virkelig var fra Erik af Pommerns Tid, vilde den vise, at man dengang dog beskæftigede sig med Vordingborg-Arkivet. Ovenfor (S. 138[1])) er det imidlertid nævnt, at den sandsynligvis er yngre; og i ethvert Tilfælde kan det ikke antages, at den er affattet efter Brevene selv, da det er omtrent utænkeligt, at man så skulde have opført Dokumenter både fra Vordingborg og fra Kallundborg på ét Ark Papir. — Vordingborg-Arkivet nævnes 1443, idet det da hedder om nogle Bevisligheder på Jordegods, at de skulde være i Folen i Kallundborg eller på Vordingborg (RDRDM. III Nr. 7306; jfr. Kinch, Ribe Bys Hist. indtil Reformationen S. 320).

[3] Trykte i ÆA. I. 1-160.

[4] De fleste af de Breve, der i Registraturerne, således som de foreligger trykte, er yngre end 1439. er tillige yngre end 1476 og viser sig allerede herved som senere Tilføjelser (således ÆA. I. 61, 80-82, 160).

[5] ÆA. IV. 385-97. [6] S. 71.

stemmelse om, at Rigens Tressel og Breve skulde blive på Kallundborg, (hvorved altså dette Slot hævdedes i sin ældre Værdighed som Rigsarkivets Hovedsæde), og Kammermesteren selv 4. have Nøglen dertil. Tidligere synes Lensmanden på Kallundborg at have haft i det mindste noget Tilsyn med Kronens Breve (han deltog jo formentlig i Vidimeringen 1413—14, og et Træk fra 1437, der også kunde tyde på et nærmere Forhold til Arkivet, er anført ovenfor[1]); nu fastsatte altså Håndfæstningen af 1483, at en Kommission, hvoraf Kammermesteren var stadigt Medlem, skulde have Nøglen til Arkivet. Måske er Påbudet dog givet mere af Hensyn til Rigets Finanser end til dets Breve; men som tidligere nævnt, blev det ikke overholdt, ligesom et Forsøg på at få det gentaget (måske i en lidt ændret Form) i Christiern II.s Håndfæstning mislykkedes. Derimod finder man — som det synes, på Kong Hans's Tid — Kancelliet i en vis Forbindelse også med Kallundborg-Arkivet. Det er jo ganske naturligt, at det især var Kancelliembedsmændene, der måtte have Kendskab til Rigets gamle Arkiver for derfra at kunne fremsøge de Aktstykker, som de havde Brug for under de daglige Regeringsforretninger; og at Registraturerne af 1476 er blevet opbevarede i Kancelliet, turde da også fremgå af, at der (vistnok engang omkring År 1500) i Kallundborg-Registraturen er blevet indført en Fortegnelse over Lens- og Pantebreve på forskellige Smålen, en Fortegnelse, som ikke godt kan være affattet andre Steder end i Kancelliet[2].

Medens Bestemmelsen i Håndfæstningen af 1483 altså ikke har fået Betydning, for så vidt Kammermesteren angår, er det derimod meget rimeligt, at den kan have bidraget til at hindre en Flytning af Arkivet på Kallundborg til København. Kallundborg-Arkivets senere Skæbne er berørt ovenfor[3] og kan følges ganske godt; derimod er det mindre klart, hvorledes det er gået Arkivet på Vordingborg. Dette træder jo overhovedet i det 15. Århundrede ofte i Skygge for Kallundborg-Arkivet; men når man har ment, at det omtrent i Begyndelsen af det følgende Århundrede optoges i det sidstnævnte[4], synes en Flytning på dette Tidspunkt mindre rimelig,

---

[1] S. 77.
[2] ÆA. I. 82-86. Den Hånd, hvormed Fortegnelsen er skreven, synes at måtte sættes omtrent til den angivne Tid.
[3] S. 77.
[4] Jørgensen, Udsigt ov. de danske rigsarkivers hist. S. 11.

eftersom man i Vordingborg-Registraturen af 1476 finder tilføjet Breve fra 1484 og 1508, ja endogså fra 1516 og 1520[1]. Derimod kan det næppe betvivles, at Flytningen fra Vordingborg til Kallundborg var en fuldbragt Kendsgerning i 1551; i en i dette År optagen Registratur over Brevene på Folen[2] forekommer i alt Fald adskillige Breve, som i 1476 fandtes på Vordingborg[3].

Betragtningen af Arkivvæsenet har ført os en Del bort fra Kansleren og Kancelliet. Når vi nu fra Kongen selv vender os til hans Omgivelser, finder vi fra Midten af det 15. Århundrede Kanslere både hos Dronningerne (så vel før som efter deres Ægtefælles Død) og hos Tronfølgerne. Hvad Dronning Dorothea angår, nævnes en Hr. Lave som hendes Kansler på en sådan Måde, at han måske var det allerede under Christopher af Bayern[4]; men i alt Fald havde Dronningen Birger Gunnerssøn, den senere Ærkebisp, til Kansler fra 1476 eller 1477 indtil sin Død 1495[5]. Birger blev derefter Kansler hos Dronning Christine, hos hvem der i 1490 og 1491 nævnes en Hans Albretssøn som Kansler, men valgtes 1497 til Ærkebisp[6]; senere var Hans Reff Dronning Christines Kansler i alt Fald i Årene

---

[1] ÆA. I. 118, 160. [2] ÆA. IV. 1-56.

[3] Se Oversigterne over »Registraturer« i RDRDM. II bag Årene 1354, 1360, 1362, 1363, 1365, 1366, 1367, 1374, 1375, 1386 og 1389. — Det kan tilføjes, at der fra Kong Hans's Tid foruden den ovfr. S. 136[5] nævnte Registratur er bevaret endnu 2 små Registraturer, den ene over Breve, der fandtes på Sønderborg (RA., Reg. 13, Slesvig 97 b), den anden fra 1494 over Breve, der fandtes på Akershus (DN. VI Nr. 619). At i øvrigt mange Breve, som hørte hjemme i Norges og Sveriges Arkiver, i Unionstiden førtes til Danmark, er en bekendt Sag, som der formentlig her ikke er Grund til at komme nærmere ind på.

[4] Se RDRDM. III Nr. 7546.

[5] Det kan altså ikke være rigtigt, når Mollerup, Bille-Ættens Hist. I. 233 siger, at den bekendte Hr. Johan Oxe (en verdslig) er blevet Enkedronning Dorotheas Kansler. Man kan heller ikke, som Mollerup gør, til Støtte herfor henvise til DM. 4. R. II. 165; thi når dér ved Helsingborg nævnes »cantzceler«, er det, som det ses af en Sammenligning med de andre sstds. anførte Len og Klostre, slet ikke Lensmanden, der menes, men blot en Mand, hvis Heste skal ligge i Borgeleje på Slottet.

[6] SS. I. 3. H. S. 22. Om Hans Albretssøn se Terpager, Ripæ Cimbricæ S. 122-23 og Rørdam, Kjøbenhavns Kirker og Klostere S. 140-41. At han var Dronningens Kansler også 1491, ses af RA., Nyborg 7 og 8.

1508—11[1]. Hendes Ægtefælle Hans havde inden sin Faders Død en Kansler (Lage), der også blev hans første Kansler efter Tronbestigelsen; og hos Christiern II kendes 2 Kanslere før 1513, nemlig Erik Valkendorf og Lage Urne. Til at opnå høje Embeder i Kirken var det, som vi før har set[2], en god Anbefaling at have været Kongens Kansler; og at det i så Henseende ligeledes var fordelagtigt at have beklædt den tilsvarende Stilling hos Dronningen eller Tronfølgeren, fremgår af flere af de her anførte Navne: Birger blev Ærkebisp i Lund og Erik Valkendorf i Nidaros, og Lage Urne kom til at beklæde Roskilde Bispestol. Om de Embedsforretninger, som disse Kanslere har haft at varetage, er der i øvrigt intet synderligt at meddele. Deres Hovedbeskæftigelse må naturligvis have været at besørge deres Herskabs Korrespondance; men hos Dronningerne ser man tillige, at Kanslerne har haft en Del med Finansvæsenet at gøre. Birger indbetaler således i 1487 Penge til Kong Hans på Enkedronningens Vegne[3], og særlig Dronning Christines Kansler Hans Reff har øjensynlig spillet en Hovedrolle i hendes Finansstyrelse. Allerede 1506, da han endnu ikke kaldes Kansler, udstedes der Kvittering til ham for alt Guld, Penge, Klæde og andet, som han har oppebåret og udgivet på Dronningens Vegne, og en tilsvarende Kvittering får han 1509 som Kansler[4]; endvidere nævner han sig selv i flere af Dronningens Regnskaber som den, der har ført Regnskaberne[5], ligesom det også ellers omtales, at han modtager eller udbetaler Penge i sin Frues Navn[6].

Det er imidlertid ikke blot Kongefamilien, der har Kanslere i sin Tjeneste i det 15. Århundrede. Når den lybske Foged på Falsterbo taler om sin Kansler 1463, er dette ganske vist næppe andet end et mere velklingende Udtryk for Skriver[7]; men derimod har de Kanslere, der hyppig nævnes hos Bisperne, sikkert i meget svaret til Kanslerne hos Kongen. Bispernes omfattende Forretninger kunde

---

[1] RA., Rihe Stiftskiste 463 (1508 $^{13}/_{4}$). RA., Reg. 57, Norge, Fasc. 7 b. Nr. 1 (1511 $^{1}/_{9}$).
[2] Ovfr. S. 94-95. [3] DM. 4. R. I. 176. [4] DM. 4. R. V. 89. 93.
[5] RA., Dronn. Christines Regnskabsbog VI (1510-13) Bl. 1 a. RA., Toldregnskaber for Rihe 1509 Bl. 1 a og 1511 S. E 3.
[6] DM. 4. R. V. 94. RA., DKH., Fasc. 2, B Dronn. Christine Nr. 22.
[7] Fogeden skriver til Lübecks Øvrighed: »Unde wyllen dat to nenen unwyllen nemen, wente myn kenseller nicht to hus en is, so hebbe ik dat myd myner eghen hand schreven« (HR. II. V Nr. 369).

jo nok gøre det nødvendigt for dem at have en Mand med en vis Selvstændighed til at sørge for deres skriftlige Udfærdigelser, og deres Kanslere var da også ofte, skønt ikke altid, Kanniker. At Bispernes Kanslere ligesom Kongens Kansler havde deres Herres Segl i Værge, er tidligere nævnt[1]; og et andet Lighedspunkt mellem kongelige og bispelige Kanslere, nemlig deres Indtægter af Sportler, er ligeledes berørt ovenfor[2].

Hvad Kanslerne i Danmarks Nabolande angår, er det allerede tidligere omtalt, hvordan Forholdet var i Slesvig og Holsten[3]. I Norge forekommer Kanslerembedet fra det 13. Århundredes Begyndelse af[4], men i Unionstiden undergik det en betydelig Forandring. Unionskongen kom kun sjældent til Norge, og da det var bekvemmere for ham at styre Norge fra Danmark, førte man det norske Rigssegl ned til dette sidste Rige for at benytte det til Forsegling af de Breve, der angik Norge. Allerede i Margrethes Tid synes det norske Segl i alt Fald én Gang at have været i Danmark, men det er ikke klart, om Grunden hertil måske skal søges i ganske ekstraordinære Forhold[5]. Efter hendes Død finder man derimod under Erik af Pommern gentagne Gange den norske Kansler i Danmark, hvor han forsegler med sit Riges Segl; men selvfølgelig var Nordmændene meget utilfredse hermed, og da der i 1437 sluttedes Forlig efter Amund Sigurdssøns Oprør, lovede det norske Rigsråd at skrive til Kongen for at få Indseglet tilbage til Riget, »så at Norges Mænd trænges ej længere at løbe uden Rigs efter« det, hvad der havde været dem til stor Skade. Befolkningen må da også antages at have fået sin Vilje i så Henseende, idet det ikke vides, at der senere er udfærdiget noget af de såkaldte Landsvistbreve (ɔ: Breve, hvorved Forbrydere på visse Betingelser fik deres Fred igen) uden for Norge. Disse Breve udstedtes i Kongens Navn, men i Virkeligheden af Kansleren, der i så Henseende i alt Fald til Tider handlede på egen Hånd, uden at spørge Kongen til Råds; og Kansleren fik således større Myndighed til at udstede Breve af denne og lignende Arter, end han måske vilde have haft, hvis der havde været en særlig norsk Konge, som til Stadighed opholdt sig i Riget. Men det var kun Sager af underordnet Betydning (vedrørende Retsplejen), som der her var Tale om; Tyngdepunktet for

[1] Ovfr. S. 116. [2] S. 134. [3] Ovfr. S. 111-13.
[4] Aschehoug S. 34. [5] DN. XI Nr. 110 S. 99.

Rigets egentlige Styrelse lå derimod fremdeles hos Kongen selv og altså som oftest uden for Riget. Og for så vidt blev den norske Kanslers Ophold i sit Hjemland snarere til Skade for dette, der jo derved mistede den Talsmand, som det kunde have haft i ham ved norske Sagers Behandling, hvis han som Regel havde opholdt sig hos Kongen. Nu blev Følgen kun, at Kanslerens Betydning formindskedes, medens Danske fik mere og mere Indflydelse på Norges Styrelse [1].

Også i Sverige havde Kongen fra gammel Tid en Kansler, men også her fik Unionsforholdene en vis Betydning for Embedets Udvikling. Efter Rejsningen mod Erik af Pommern lod man gravere et eget svensk Rigssegl (Klemme) [2], hvori St. Erik afbildedes, og benyttede det til Besegling af Aktstykker af politisk Betydning. Selvfølgelig hidrørte Forfærdigelsen af dette Signet fra, at man under Savnet af en anerkendt Konge ønskede et Symbol på Rigets Enhed; men man kan i alt Fald én Gang under Christopher af Bayern (i 1442) finde Seglet benyttet sammen med hans eget under et Brev, han har udstedt i sin Egenskab af svensk Konge [3]. Og medens Karl Knutsson og Christiern I var Konger, anvendtes Rigsseglet af Rigsrådet under Diplomer, som Kongerne selv udfærdigede, sammen med disses personlige Segl [4], ligesom det findes under Breve udstedte af Rigsrådet til Christiern I som svensk Konge [5]. I Danmark kendes intet tilsvarende Segl; her benyttedes de enkelte Kongers personlige Segl til Aktstykker, der henhørte under Kongens Kanslers Embedsområde, og det er kun det af Rigskansleren anvendte Retterungssegl, som i Danmark fra Christiern I.s Tid af fremtræder som et Rigssegl uden Nævnelse af Kongens Navn [6]. Det svenske Rigs-

[1] Aschehoug S. 331-33. — I 2. Halvdel af det 15. Århundrede forekommer forskellige Vicekanslere i Norge (således DN. III Nr. 852 (1461), I Nr. 893 (1470, jfr. VIII. 921), III Nr. 916 (1477), IV Nr. 1001 (1486).

[2] Det findes gengivet i Sveriges historia från äldsta tid till våra dagar II. 233, hos H. Hildebrand, Sveriges medeltid II. 537 og nu tillige i Danmarks Riges Hist. II. 458.

[3] Schlyter, Corpus juris Sueo-Gotorum antiqui XII. 4; sammenlign Tegningen i Kong Christophers Landslov, Udgaven Stockholm 1608, Bl. (A) iii b.

[4] E. Hildebrand S. 107, 121. DCP. Nr. 74 S. 94. RA., Sverige 88.

[5] DCP. Nr. 75 S. 95, Nr. 76 S. 98.

[6] Jfr. ovfr. S. 35.

segl opbevaredes af Bispen af Strängnäs, der ligeledes havde det ovenfor[1] nævnte Rigets Register i sin Varetægt og således egentlig var Sveriges Kansler; men Karl Knutsson og Svante Nilsson havde i alt Fald andre Kanslere, medens der derimod ingen sådan nævnes under Sten Sture den ældre. Hvad Unionskongerne angår, forpligtede Christopher af Bayern sig i sin svenske Håndfæstning af 1441 til at have en indfødt svensk Kansler, når han var i Sverige, og både Christiern I 1476 og Hans 1483 lovede ligeledes at antage en indfødt Kansler, når de kom til Regeringen i Sverige[2]. Men alligevel turde det være tvivlsomt, hvilken Indflydelse Strängnäs-Bispen har haft i disse Kongers Regeringstid; i det mindste fremgår det af Sproget i deres Diplomer, at de ofte har benyttet deres danske Kancellipersonale til at affatte Breve, som angik Sverige[3].

3.
RIGSKANSLEREN.

Det er antydet ovenfor[4], at der allerede i det 14. Århundrede fandtes en Embedsmand, hvis latinske Navn var Justitiarius, medens han på dansk senere kaldtes Rigens Kansler, — en Embedsmand, der udøvede i alt Fald en Del af den Myndighed vedrørende Retsplejen, som Kongen efterhånden var kommen i Besiddelse af. Han står således i nær Forbindelse med Kongens Retterting, og når der skal forsøges en Sammenstilling af, hvad der vides om hans Embede i det 15. Århundrede, må derfor også Rettertinget berøres, medens i øvrigt denne sidste Institutions Historie falder uden for nærværende Fremstillings Ramme.

Hvad den latinske Betegnelse Justitiarius angår, forekommer den som Navn for den her omhandlede bestemte Embedsmand næppe før Valdemar Atterdags Tid. Tidligere kan Kongen selv findes kaldt Justitiarius således som Erik Menved, der i sin Gravskrift i Ringsted Kirke betegnes som »rectus justiciarius pauperum ac divitum, ubi jus habuerunt«[5]. Kongelige Justitiarii (i Flertallet) nævnes dog

[1] S. 128. [2] Hadorph II. 146 § 5, 298 § 10, 327-28 § 29.
[3] E. Hildebrand S. 126-27. Styffe IV S. CLII—CLIII, CCXXXVI-CCXXXVII. Jfr. her ovfr. S. 132 om Forholdet 1445.
[4] S. 82.
[5] Løffler. Gravmonumenterne i Ringsted Kirke S. 6.

i det mindste fra Midten af det 13. Århundrede som Folk, der har dømmende Myndighed, således i Jacob Erlandssøns Tid[1]. Ligeledes omtaler Håndfæstningen af 1326, at en Sag kan komme for Kongen *eller* hans Justitiarii, hvorved altså må forstås de, der holder Ting i hans Sted; og en anden af den samme Håndfæstnings Bestemmelser går ud på, at når Kongen påbyder sit Rettertings Afholdelse i et eller andet Land, skal han som auditores sui placiti sive justiciarios anvende Folk fra det samme Land, så at de kender dets Lov og Ret[2]. Valdemar Atterdag nævner derimod i 1354 sin Justitiarius (i Enkelttal) som en Embedsmand med dømmende Myndighed ligesom Kongen selv eller Drosten[3], og der kan i denne Konges Tid både før og efter 1354 opregnes forskellige som Indehavere af Stillingen. I 1355 anfører Kong Valdemar dog 5 Mænd som »justitiarii nostri ad hec et alia discutienda et determinanda specialiter deputati«, — sikkert en Kommission, der har skullet undersøge, hvilket Jordegods der var kommet fra Kronen[4]. Og endnu efter Valdemars Død finder man Justitiarii nævnte i Flertal, idet der er bevaret et Brev af 1376, hvori Børglum Bisp, 3 Riddere, 6 Væbnere og 3 Bønder som »justitiarii super bonorum detentorum atque illegaliter occupatorum infra dioecesim Burglanensem discussione juste examinanda per consiliarios regni deputati« fælder Dom i en Strid mellem en adelig Enke og Kronen om Jordegods; det er øjensynlig i Henhold til en i Kong Olufs Håndfæstning indeholdt Bestemmelse om sådanne Stridigheders Afgørelse, at de afsiger deres Dom, om end det ifølge Håndfæstningen var Stiftets Biskop, som skulde udnævne de 12 andre[5]. Men efter den Tid vil man næppe træffe Justitiarii, der optræder samlede som repræsenterende den øverste Myndighed; derimod forekommer Navnet Justitiarius endnu i det 15. Århundrede som Betegnelse ikke blot for Rigskansleren, men også for de enkelte Landes Landsdommere (her i Forbindelse med vedkommende Lands Navn)[6]; og Ærkebispen

[1] SRD. V. 586, 598-99. Jfr. også om Jens Grand SRD. VI. 292, 319, 322.
[2] Aarsberetn. II. 13 § 23, 14 § 36.
[3] Sstds. V. 48-49 §§ 4, 6. Allerede 1343 omtaler et Kongebrev justitiarius noster uden dog at anføre Navnet (Matzen, Den danske Panterets Hist. S. 461).
[4] RDRDM. II Nr. 2450; jfr. Suhm XIII. 829.
[5] RDRDM. II Nr. 3099. Aarsberetn. II. 22 § 13, sammenlign V. 51 § 2 Jfr. Erslev, Dronn. Margr. S. 84.
[6] Se nedfr. S. 170-71.

nævner så sent som i 1499 sine Justitiarii som Embedsmænd med dømmende Myndighed[1].

Medens altså Justitiarius er det almindelige latinske Navn for Rigskansleren[2], kan man også nu og da finde ham kaldt Cancellarius, hvad der naturligvis skyldes en urigtig Oversættelse af den danske Betegnelse Rigskansler. For Privatmænd, der ikke var kendte med Kongebrevenes Formularer, lå en sådan Fejltagelse jo ret nær[3]; mere påfaldende er det, at Cancellarius kan bruges i Betydningen Rigskansler i sådanne Kongebreve, som sorterer under Kongens Kansler[4]; og mest mærkeligt er det at træffe Navnet i den anførte Betydning i Kongebreve, der er udstedte af Rigskansleren selv, men selvfølgelig er dette sidste en Sjældenhed og lader sig måske overhovedet kun påvise i Begyndelsen af en enkelt Rigskanslers Embedstid, hvor det altså muligvis skyldes hans eget eller hans Personales Ukendskab til Brevenes Formularer[5].

Hvad Rigskanslerens danske Navn angår[6], forekommer det overhovedet betydelig sjældnere end det latinske, og særlig gælder dette naturligvis den ældre Tid. I det 15. Århundredes Begyndelse hersker der en ikke ringe Vaklen med Hensyn til Embedets danske Betegnelse, idet der øjensynlig endnu ikke er fastslået noget endeligt Navn for det på Modersmålet. Jens Svendssøn Bryms kan en enkelt Gang findes kaldt Rettertingskansler[7], men et Par Gange blot: Brems

---

[1] RA., LD. 1499 $^{30}/_{5}$.

[2] I Kongens Mund hedder han næsten altid blot: justitiarius noster; kun en ganske sjælden Gang udvides det til justitiarius regni nostri Dacie (Rydberg III Nr. 450 a S. 41 (1419); RA., PSPerg., Oxe 1465 $^{1}/_{4}$).

[3] Eksempler på den findes i AM. DD. XLV. 5 (1461), i RA., Merløse H. 151 (1464), i RA., Münchener-Ark., Orig. på Perg. 1499 $^{10}/_{11}$, i DM. 4. R. II. 68 og (fra Frederik I.s Tid) i SRD. IV. 349.

[4] Se Kancellipåtegninger på Kongebreve af 1457 $^{1}/_{5}$ i RA., LD. og af 1488 $^{28}/_{6}$ i Sjællandske Provinsark., Maribo Bys Pergamentsbreve.

[5] Et første Dombrev af 1473 $^{16}/_{12}$ er udstedt teste Effrardo Grubbe cancellario nostro (AM. DD. V. 8); og det samme er Tilfældet med et Brev, der nu kun kendes i Afskrift i RA., LD. og her mangler År, men henføres til 1473 $^{25}/_{10}$ (jfr. nedfr. i Tillægget under Rigskanslere; mon det skulde være Betegnelsen Cancellarius, der har fremkaldt Henførelsen til 1473?).

[6] Nogle Bemærkninger herom findes hos Knudsen. Joachim Rønnow S. 98-99.

[7] MP. Nr. 201 S. 322 (1407).

Kansler[1], ligesom Kong Erik i 1419 nævner »en Kansler, som hed Bryms,« og »Peder Falster, som nu nylig døde og Kansler var«[2]. Den samme Jens Svendssøn Bryms betegnes imidlertid endnu i Margrethes Tid en enkelt Gang som Rigens Kansler[3], den Benævnelse, der jo senere skulde blive den almindelige. Men der er ikke Tale om, at den straks trænger igennem[4]; tværtimod dukker der under Erik af Pommern ny Navne op. Peder Falster kalder sig i 1419 Retter til Sager i Danmark eller Retter i Danmark[5], og Iven Fos fører i 1423 den tilsvarende plattyske Titel »des riikes to Denemarken zakerichter«[6], medens han i 1424 og 1425 betegnes som Kansler til Sager[7], — Navne, som nærmest må antages dannede i Analogi med Betegnelsen sigillum ad causas, der allerede tidligere var blevet den latinske Benævnelse for Rettertingsseglet. Hvordan Forholdet har været med Hensyn til det danske Ord for Justitiarius i Slutningen af Erik af Pommerns og under Christopher af Bayerns Regering, savner man næsten ganske Materiale til at bedømme[8]; men i alt Fald fra Christiern I.s Tid af kan Navnet Rigens Kansler eller (i Kongens Mund) vor Rigens Kansler betragtes som fastslået[9]. Denne Betegnelse holder sig i Kong Hans's Tid, om end der under ham af og til pyntes på den, så at den kan komme til at lyde Danmarks

---

[1] P. v. Möller, Bidrag till Hallands hist. I. 322 (1411). RDRDM. III Nr. 5182 (1411).

[2] DM. V. 301. Om Iven Fos som »vor Kansler« i et rimeligvis falsk Brev af 1421 eller 1428 se nedfr. i Tillægget under Rigskanslere.

[3] RDRDM. III Nr. 5181 (1411).

[4] Når Hvitf. IV. 293, 372, 373 (Folioudg. S. 678, 712. 713) bruger Betegnelsen Rigskansler henholdsvis i Årene 1419, 1424 og 1425 (nævnt af Knudsen, Joachim Rønnow S. 99), forekommer det anførte Ord ikke i de 2 af disse Diplomer, der kendes anden Steds fra (se Rydberg III Nr. 450 a S. 41 og DM. 4. R. I. 356), så at Navnet formodentlig heller ikke er blevet benyttet i det tredje Diplom (det af 1424), hvis Ordlyd nu ikke kendes.

[5] DM. V. 294. 296. [6] Rydberg III Nr. 455 S. 72.

[7] DM. 4. R. I. 354, 356, 359.

[8] Kong Christopher kalder dog 1443 Rigskansleren Jens Torbernssøn blot: vor Kansler (RDRDM. III Nr. 7341).

[9] Se således RA., Roskilde 97 (1454), Hadorph II. 197 (1457), RA., LD. 1459 $^{17}/_{8}$; fra den følgende Tid kunde anføres talrige Eksempler. Når et Brev af 1463 $^{21}/_{9}$, der, så vidt vides, ikke eksisterer i Original, fremtræder med Formen vor og Rigens Kansler og Retter (NDM. I. 156), ligger det nærmest at antage dette blot for en senere Oversættelse af Originalens justitiarius noster.

Riges Kansler eller vort Riges Danmarks Kansler[1]; og det er et ganske enestående Tilfælde, at Jørgen Marsvin engang i 1509 benævnes Retsskikker[2].

Af de høje Embedsmænd er der ingen, der nævnes så hyppig som Rigskansleren, hvad der beror på, at alle de Kongebreve, som han har forseglet med det til hans Varetægt betroede Rettertingssegl, i Slutningen har Ordene: teste NN. justitiario nostro eller en lignende Formular[3]. Den Skik at forsyne de af Kongen udstedte Diplomer med en sådan Tilføjelse af et eller flere navngivne Vidner var i ældre Tid meget almindelig og kan i det 13. og Begyndelsen af det 14. Århundrede findes anvendt ved Kongebreve af alle Arter (Privilegier, Gave- og Skødebreve osv.); det er på denne Tid især de andre høje Embedsmænd (Drost, Marsk og Kansler), der forekommer som Vidner. Efterhånden går Skikken dog af Brug for de fleste Arter af Breves Vedkommende[4]; men den holder sig ved sådanne, der henhører til, hvad man i en noget senere Tid betegnede som Forfølgningen med Rigens Ret, eller er fremgåede af den dømmende Myndighed, som Kongen efterhånden kom til at udøve. Med Hensyn til, hvem der nævnes som Vidne ved Breve af disse sidste Arter, er der dog i den ældre Tid, da Justitiar-Embedet endnu ikke kan påvises, ingen faste Regler; undertiden er der slet intet Vidne[5], men modsat kan man finde flere i ét Brev[6], hvad der

---

[1] Se således AM. DD. VII. 13 (1493), DM. 5. R. III. 362 (1493), DV. Nr. 161 S. 120 (1503), SRA., Pap. 1503 $^{11}/_{6}$, DM. I. 301 (1506).

[2] Ann. f. nord. Oldkyndigh. og Hist. 1855 S. 47.

[3] Derimod er det ganske ualmindeligt, at Justitiarius i sit eget Navn udsteder Vidnesbyrd om, hvad der er foregået på Retterting, således som Peder Falster har gjort engang i 1419 (DM. V. 296-97). Dette Retterting har imidlertid været af en ejendommelig Art, idet det omtales som »Retterting, som da holdtes af hæderlig Fader med Gud Biskop Jens af Roskilde og andre flere velbårne Mænd, som min nådige Herre Konning det befalet haver«; og Brevet har, så vidt det kan ses, heller ikke været forseglet med Rettertingsseglet, men derimod med Peder Falsters private Segl.

[4] Det er et ganske enkeltstående Tilfælde, når et med Sekretet forseglet Privilegium for Ålborg Helligåndshus anfører Otte Nielssøn (Rosenkrantz) som testis så sent som i 1445 (RDRDM. III Nr. 7509).

[5] Således Matzen, Den danske Panterets Hist. S. 363 (1309). I Stedet for det manglende Vidne træder her Tilføjelsen: in presencia nostra, der navnlig i Erik Menveds Tid også forekommer i mange Kongebreve af andre Arter.

[6] Anf. St. S. 362 (1317), 463 (uden År), 464 (1344).

endogså haves Eksempler på fra et så sent Tidspunkt, at det ene Vidne netop er Justitiaren[1]. Allerede inden Justitiar-Embedet udtrykkelig nævnes under Valdemar Atterdag, er Regelen dog, at der kun er ét Vidne ved de Breve, der angår Kongens Forhold til Retsplejen; og efter Embedets Opkomst slås denne Regel efterhånden bestemtere fast, så at det i det 15. Århundrede turde være omtrent umuligt at finde Undtagelser fra den. Hvor der, således som det meget hyppig er Tilfældet, er Tale om noget, der er foregået på Kongens Retterting, anfører Brevet også ofte dem, som har været nærværende her[2]; men det sker i alt Fald i det 15. Arhundrede i Regelen oppe i Brevets Tekst, medens Justitiarius som den eneste testis holdes adskilt fra de andre tilstedeværende og først nævnes i Slutningsformularen.

Hvad Beseglingen af de omtalte Kongebreve angår, er det i ældre Tid ikke helt ualmindeligt, at de er beseglede med mere end det kongelige Rettertingssegl; således finder man endnu i 1367 et Rettertingsbrev, der foruden Justitiarius nævner hele 9 andre Vidner og er beseglet med alle disse 10's Segl foruden det kongelige[3]. Derefter bliver en sådan Medbesegling dog sjældnere og sjældnere; et Rettertingsbrev af 1399 nævner ganske vist i sin Teksl 6 nærværende Stormænd som Medbeseglere, men har end ikke Seglhuller til deres Segl. Derimod forekommer i det følgende År det omvendte Tilfælde, nemlig at 6 tilstedeværende Riddere og Væbnere medbesegler et med Rettertingsseglet forsynet Kongebrev, skønt deres Besegling ikke omtales i selve Brevets Tekst; og 2 andre Kongebreve fra henholdsvis 1397 og 1400 nævner i deres Tekst Medbeseglere, der også virkelig har hængt deres Segl under Brevene ved Siden af Rettertingsseglet[4]. Men i det 15. Århundrede findes der næppe noget Eksempel på en sådan Medbesegling. Den tyder jo på en vis Konkurrence mellem Rigskansleren (som havde Ret-

[1] Anf. St. S. 108 (1355).
[2] Dette kan i et enkelt Tilfælde få Indflydelse på Slutningsformularen, der i et Brev af 1376 lyder: »presentibus una cum justitiario nostro Nicholao Draghe Dn. Jacobo Olaui M., Dn. Johanne dicto Scriwere« m. fl. (RDRDM. II Nr. 3123), så at der her slet ingen testis nævnes.
[3] RDRDM. II Nr. 2821.
[4] Sstds. Nr. 4291, 4310, 4313 (det bør dog måske anføres, at de 2 Breve af År 1400 i deres Tekst intet har om, at de er udstedte på Kongens Retterting, om end de, som nævnt, begge er forseglede med Rettertingsseglet); Suhm XIV. 629, jfr. RDRDM. II Nr. 4105.

tertingsseglet at opbevare) og de andre tilstedeværende, så at man på Forhånd vil være tilbøjelig til i Medbeseglingen at se en Indskrænkning i Rigskanslerens Myndighed i ældre Tid; men på den anden Side må det rigtignok nævnes, at man netop i det 14. Århundrede møder ham på Områder, hvor man senere ikke træffer ham. Således forekommer han under Valdemar Atterdag som testis ved Udstedelse af kongelige Privilegier[1], og endnu 1383 findes der et Privilegium for Roskilde Bisp, som er forseglet med Rettertingsseglet og har Justitiarius til testis. Ganske vist gik dette Privilegium ud på, at kun Bispens eget Ting skulde være hans undergivnes Værneting, så at det i ikke ringe Grad berørte Justitiarens Virksomhed, tilmed da det udtrykkelig kasserede de Kongebreve, der kunde være udstedte i Strid med det[2]. Men en sådan speciel Interesse for Rigskansleren kan ikke siges at indeholdes i et andet Brev af Kong Oluf, hvorved han 1387 overdrager Hr. Fikke Moltke Saltø på Livstid, og dog er også dette Brev forseglet med Rettertingsseglet[3]. I den derefter følgende Tid findes der imidlertid næppe mere end ganske enkeltstående Eksempler på noget tilsvarende[4], medens Justitiarens Virksomhed nu i øvrigt er indskrænket til den Side af Kongemagten, der angik Retsplejen.

Undersøgelsen af, hvem der nævnes som Vidne i Kongebreve foruden Justitiaren, og hvem der besegler Brevene, kan nærmest kun have en formel Interesse med Hensyn til Rigskanslerembedets Karakter, så længe det ikke er oplyst, hvad Betydningen er af, at Rigskansleren optræder som testis. I så Henseende må det imidlertid antages, at der har været en væsentlig Forskel på de Breve, der kun er udstedte i Kongens Navn uden ellers at omtale nogens Nærværelse (undtagen Rigskanslerens), og dem, der ikke blot nævner ansete Stormænd som tilstedeværende, men hvori Kongen udtrykkelig udtaler, at vedkommende Sag er forhandlet »i vor egen Nærværelse«. En sådan Tilføjelse viser jo, at det ikke var nødvendigt, at Kongen var til Stede, for at der skulde udfærdiges et Brev i hans Navn med Justitiarius som testis; og man finder da også

[1] HT. IV. 605. RDRDM. II Nr. 2471, 2508, 2625, 2627-28.
[2] RDRDM. II Nr. 3379. [3] Sstds. Nr. 3575.
[4] Et Brev af 1399, hvorved Kongen »mate nostre ascribimus« en Mands Jord, er forseglet med Rettertingsseglet og har Justitiarius som testis (Suhm XIV. 654), og det samme gælder om et Lensbrev for Livstid fra 1406 (RDRDM. III Nr. 4835).

hyppig slige Breve daterede fra Steder, hvor Kongen ikke kan have opholdt sig på det angivne Tidspunkt, så at det altså ikke går an at slutte fra et med Rettertingsseglet forsynet Kongebrevs Dateringssted til Kongens Opholdssted. Dette Forhold, som man i øvrigt længe har været klar over, forekommer allerede under Valdemar Atterdag[1], og det kan påvises gennem hele den følgende Tid[2]. Eksempelvis kan det nævnes, at man både under Erik af Pommerns og Christiern I.s store Udenlandsrejser finder Breve udstedte i Kongens Navn her i Danmark[3], ligesom det også vilde være vanskeligt at forklare, at så mange Kongebreve er daterede fra Rigskanslernes Hovedgårde eller Forleninger, hvis det hertil havde været nødvendigt, at Kongen skulde have opholdt sig dér[4].

Der kan altså ikke være Tvivl om, at sådanne Kongebreve, der

[1] Rettertingsbrevet i RDRDM. II Nr. 2876 er dateret Skarsholm 1369 $^{7}/_{8}$, altså på en Tid, da Kongen var i Tyskland, jfr. Reinhardt, Valdemar Atterdag S. 454.

[2] Jfr. for Margretbes og Erik af Pommerns Vedkommende Erslev, Dronn. Margr. S. 482. Suhm XIV. 390; for Kong Hans's Vedkommende Allen I. 656-57.

[3] For Erik af Pommerns Vedkommende se Testrup, Relation om Tingene S. 40 (jfr. her ovfr. S. 10[5])); for Christiern I.s se KD. II Nr. 136. RA., PSPap., Christiern v. Hafn 1474 $^{10}/_{5}$ og sstds., Bent Bille 1475 $^{18}/_{5}$.

[4] Allerede i Niels Tygessøn Drages Tid finder man så mange Kongebreve daterede Nesby, at han må antages at have haft en Besiddelse af dette Navn (RDRDM. II Nr. 3231, 3435-36, 3439, 3446, 3464, 3635; Dän. Bibl. III. 171); under Iven Fos udstedes Kongebreve fra dennes Gård Olstorp, nu Ålstrup i Lollands Sønder Herred (Rhode, Saml. til Lollands og Falsters Hist. II. 297; Suhm XIII. 873; RDRDM. III Nr. 6899, 6947 osv.), under Jens Torbernssøn (Sparre) fra hans Gård Bringstrup i Ringsted Herred (RA., Skam H. 38; Ann. f. nord. Oldkyndigh. og Hist. 1855 S. 23; RA., PSPap., Torbern Bentssøn Bille 1458 $^{18}/_{1}$), under Keld Nielssøn (Algudsen) fra hans Len Haraldsborg (KD. II Nr. 115. AM. DD. IV. 5, XLV. 9 osv.), under Jep Jenssøn (Sparre) fra hans Gård Sandby (DV. Nr. 73) eller fra hans Fædrenegård Bringstrup (RA., TSC., Sorø Klosters Ark. 1470 $^{10}/_{10}$; RA., PSPap., Oluf Pedersson Godov 1471 $^{28}/_{11}$; sstds., Bent Bille 1472 $^{14}/_{10}$), under Evert Grubbe fra hans Len Tryggevælde (AM. DD. V. 8, V. 16; RA., PSPap., Bent Bille 1475 $^{18}/_{5}$, 1479 $^{26}/_{5}$ osv.) eller fra det ikke langt derfra liggende Køge (RA., PSPap., Bent Bille 1478 $^{9}/_{4}$, $^{10}/_{4}$, $^{1}/_{8}$ osv.) og under Jørgen Marsvin fra hans Len Nyborg (RA., PSPap., Mogens Gyldenstjerne 1494 $^{23}/_{5}$, $^{30}/_{7}$; sstds.. Jørgen Rud 1495 $^{14}/_{1}$, $^{29}/_{2}$ osv.) eller fra hans Gård Lindved (RA., PSPap., Niels Hack 1500 $^{4}/_{8}$; RA., Ribe Stiftskiste 443; RA., PSPap., Johan Pederssøn Oxe 1501 $^{8}/_{6}$ osv.).

er forseglede med Rettertingsseglet og nævner Justitiarius som testis uden ellers at anføre nogen som nærværende eller at omtale Kongens Retterting, er udstedte af Justitiaren ganske på egen Hånd. Man finder da også Udtryk som at »tage Kongens Brev af Rigens Kansler«[1] o. l., der viser, at Rigskansleren er den virkelige Udsteder; og i en i Kongens Navn udfærdiget Stævning kan det pålægges Parterne at møde »coram justitiario nostro Dacie«[2], ligesom man hører, at Kongen skriver til Rigskansleren om at påse Kronens Ret, hvis en bestemt Sag forfølges for ham[3]. De Aktstykker, der hverken nævner Rettertinget eller nogen andens Nærværelse end Justitiarens, er dog selvfølgelig kun af forholdsvis mindre Betydning, først og fremmest de til Forfølgningen med Rigens Ret henhørende Breve (Seksugers-Påmindelsesbrev, Femtendages-, Tidages-, Femdages-, Straksbrev, Ride- eller Indførselsbrev og Rømningsbrev); enkelte af disse Breve siges at være udstedte på vort Retterting, men uden at Kongens egen eller andres Nærværelse omtales, så at Rigskansleren sikkert også i sådanne Tilfælde alene har Ansvaret for dem. Beslægtet med den egentlige Forfølgning med Rigens Ret var jo Forfølgningen af Jordegods til Lås; de herhen hørende Kongebreve (Stadfæstelsesbrev, 1., 2., 3. og 4. Dombrev, almindelig Stævning på 6 Uger og 1 År, og 6 Ugers Stævnings Overhørelse, men derimod i det 15. Århundrede sjældent selve Låsebrevet, hvis Udfærdigelse i Regelen foregik i mere højtidelige Former) udstedes snart blot *for os*, snart *for os på vort Retterting*, men uden Angivelse af tilstedeværende, så at Rigskansleren har været ene om at udstede også disse Breve. På noget lignende Måde som med de til Låsebrevsforfølgningen henhørende Kongebreve går det med Vidisser, der udstedes i Kongens Navn under Rettertingsseglet: de vidimerede Breve fremlægges *for os* eller *for os på vort Retterting*, men at nogen er nærværende undtagen Rigskansleren, omtales sjældent, når man er nået et Stykke ind i det 15. Århundrede[4]; derimod i Slutningen af det 14. og den første Del af det 15. År-

[1] RA., PSPap., Torbern Bille 1451 $^{7}/_{4}$.
[2] Suhm XIV. 654 (1399).
[3] RA., PSPap., Mourids Nielssøn Gyldenstjerne 1493 $^{14}/_{5}$.
[4] Det vilde føre for vidt her at anføre Kildehenvisninger for alle de forskellige nævnte Arter af Kongebreve; som et Sted, hvor der kan findes Eksempler på i alt Fald en stor Del af dem fra 2. Halvdel af det 15. Århundrede, kan nævnes RA., PSPap., Bent Bille.

hundrede navngives der ret hyppig tilstedeværende ved Udfærdigelse af Vidisser på Rettertinget[1].

Netop ved en Akt som Vidimering af Breve matte jo imidlertid de fleste af disse Mænds Nærværelse være ret betydningsløs, idet Ansvaret for Vidissens Nøjagtighed ikke godt skulde synes at kunne lægges på mere end én eller et Par, enkelte. Hvor stor en Betydning man ved Sager af andre Arter skal tillægge dem, der var til Stede på Rettertinget, i Sammenligning med Rigskansleren, afhænger i øvrigt sikkert ganske af disse Mænds Antal og Stilling i Samfundet. Der er nemlig i så Henseende en meget stor Forskel i de forskellige Rettertingsbreve. Når der således engang i 1501 og i 1507 kun nævnes én Mand (en Væbner) som nærværende på Rettertinget[2], i 1496 kun en Herredsfoged »med flere«[3] eller en Borgemester »med flere«[4] eller en Kannik og en Borger i København »med flere«[5], i 1485 en Væbner, en Borgemester og en Byfoged[6] og i 1495 en klostergejstlig, en Borgemester og en Herredsfoged[7], kan man vel rolig gå ud fra, at det ikke vilde have gjort synderlig Forskel, enten disse Mænd havde været til Stede eller ikke. I Regelen er det dog ved vigtigere Sagers Afgørelse (såsom Lasebreves Udstedelse eller Dommes Afsigelse) mere fremragende Mænd, hvis Nærværelse på Rettertinget omtales; meget hyppig er der Rigsråder blandt dem, og undertiden navngives kun sådanne, indtil man når op til Tilfælde, hvor der opregnes fra 16 til 22 Rigsråder i »vor« (ɔ: Kongens) egen Nærværelse[8]. I en Forsamling af den sidstnævnte Art har Rigskansleren efter al Sandsynlighed ikke kunnet spille nogen fremtrædende Rolle. Ganske vist kan det ikke af de

---

[1] RDRDM. II Nr. 3444-45, 3463, 4398, III Nr. 5069. Suhm XIII. 873-74 (så sent som 1437). Som et meget sjældent forekommende Tilfælde kan nævnes, at et Par Breve udfærdigede i Kongens Navn og forseglede med Rettertingsseglet dateres fra Sjællands Landsting, således et Vidnesbyrd om et Skøde i 1446 (Danske Saml. I. 170-71) og en Vidisse i 1454 (RA., Vinding H. 5).

[2] KD. IV Nr. 263 S. 274, Nr. 283 S. 295.

[3] RA., TSPap., Skyts H., Gislev S., Gislev 1496 $^{5}/_{11}$.

[4] RA., Brev af 1496 $^{27}/_{8}$ i Indk. Br. t. Danske Kanc. under 1648 $^{23}/_{8}$.

[5] Rørdam. Kjøbenhavns Kirker og Klostere. Till. Nr. 88 S. 126.

[6] RA., PSPap., Bent Bille 1485 $^{15}/_{11}$.

[7] RA., TSPap., Vemmenhøg H., Solbjærg S., Torsø 1495 $^{29}/_{7}$.

[8] Således RA., LD. 1487 $^{9}/_{5}$; RA., TSPerg., Gl. Estrup 1492 $^{14}/_{5}$; KD. I Nr. 179 S. 224; AM. DD. XLVI. 23; RA., Gerlev H. 71, 72.

ved slige Lejligheder afsagte Domme ses, hvilken Indflydelse han har haft på dem[1]; men i 1479 stævner Kongen en Sag ind for sig selv og sine Råder, fordi den ene Part mente sig forurettet ved den Dom, Rigskansleren havde fældet[2]; og i 1513 dømmer Ærkebispen i Forening med danske og norske Rigsråder et Låsebrev magtesløst, som Rigskansleren Jørgen Marsvin havde udgivet med Urette[3]. Og ligeledes forekommer det flere Gange på Retterting, at Rigskansleren ikke anser sig for kompetent til at træffe Afgørelse i Sagen, men udsætter den til Pådømmelse af Kongen selv og hans Råder[4].

Ikke sjældent fældede Kongen Domme, som ikke udstedtes på Retterting, ikke forsegledes med Rettertingsseglet, men med Sekretet eller Signetet og selvfølgelig så heller ikke havde Rigskansleren som testis. Idet der dog formentlig ikke er Grund til her at gå nærmere ind på dette Forhold, som snarere hører under Rettertingets end under Rigskanslerens Historie[5], skal blot nævnes, at man på samme Måde finder de i Kongens Navn udstedte Stævninger forseglede dels med Rettertingsseglet, dels med Signetet[6].

---

[1] Når derfor i 1502 en Rettertingsdom, der 4 År tidligere var fældet i Nærværelse af 10 Rigsråder (hvoriblandt den udvalgte Ærkebisp, 4 Bisper og Hofmesteren), betegnes som et Dombrev udgivet af Rigens Kansler (RA., Domme og Tingsvidner 31 c), menes hermed vel ikke stort andet end: forseglet af Rigens Kansler. Hvis denne vilde misbruge sin Stilling, kunde han ganske vist forsegle et Dombrev, der omtalte Kongens egen Nærværelse, selv om de tilstedeværende gejstlige og adelige misbilligede den i Dombrevet indeholdte Afgørelse; men det kunde rigtignok så også ske, at den omhandlede Afgørelse senere kendtes magtesløs (Rosenvinge, Domme I Nr. 24. jfr. her nedfr. S. 164).

[2] RA., LD. 1479 $^{30}/_{7}$.

[3] Rosenvinge, Domme I Nr. 24. Allerede 1442 (og ligeledes 1464) omtales den Mulighed, at et Låsebrev kunde være »uretteligt« udgivet, i hvilket Tilfælde det vilde være ugyldigt (Matzen, Den danske Panterets Hist. S. 395; RA., Fyn unævnt Gods 7).

[4] RA., TSC, Sorø Klosters Ark. 1470 $^{10}/_{10}$. RA., PSPap., Bent Bille 1485 $^{15}/_{11}$. RA., TSPap., Skyts H., Gislev S., Gislev 1496 $^{5}/_{11}$. RA., DSP. 1504 $^{26}/_{10}$. Jfr. også RA., LD. 1475 $^{13}/_{4}$ (skønt her den udvalgte Konge Hans var til Stede i Faderens Fraværelse).

[5] I Forbigående kan det dog anføres, at man i en sådan med Signetet forseglet Dom kan finde Rigskansleren nævnt blandt de tilstedeværende ganske jævnsides de øvrige (SRA., Pap. 1503 $^{11}/_{8}$).

[6] Se således for Rettertingsseglets Vedkommende RA., PSPap., Torbern

Endnu et Punkt, som ganske vist også nærmest angår Rettertingets Historie, men dog tillige vedkommer Rigskansleren, kan der måske her være Anledning til at berøre; rigtignok henhører det til det 14. og ikke det 15. Århundredes Historie, men den Omstændighed, at man næppe har været opmærksom på Spørgsmålet tidligere, kan mulig tjene til Undskyldning for dets Omtale her. En Artikel i Kong Olufs Håndfæstning fastsatte, at den, hvis Gods med Urette var kommet i Kronens Besiddelse, skulde have det tilbage, og dersom der opstod Strid i denne Anledning, skulde 12 Mænd udvalgte af vedkommende Stifts Biskop pådømme Sagen. Som allerede ovenfor[1] nævnt, er der bevaret en sådan Dom (fra Juli 1376); i den følgende Tid derimod er tilsvarende Spørgsmål vistnok blevet afgjorte på en anden Måde, nemlig ved en almindelig, i Kongens Navn udstedt Rettertingsdom, som er forseglet med Rettertingsseglet. Der er bevaret ikke få kongelige Rettertingsdomme fra 1376 og 1377[2]; og ganske vist omtales det aldrig i disse, at det er Kronen, som man fradømmer Gods, men i alt Fald i 2 bestemte Tilfælde, hvor Dommen er til Fordel for Roskilde Biskop, er det afgjort det sandsynligste[3]. Hvad endvidere Antallet af dem, der er til Stede på Rettertinget i disse År, angår, stemmer det i ét Tilfælde ganske med Tallet i den nysnævnte Dom af Juli 1376 (nemlig 12 foruden Stiftets Biskop)[4]; i andre Domme nævnes Biskoppen og 11 andre[5], eller Biskoppen og 13 andre[6], men hyppigst blot Biskoppen med en ubestemt Tilføjelse af: og adelige og beskedne Mænd, så at det dog ikke er udelukket, at Tallet kan have været som påbudt i Håndfæstningen; kun hvor Bispen selv er Part i Sagen, nævnes han naturligvis ikke blandt dem, for hvem Undersøgelsen foregår. Der synes således at være Grund til at antage, at den i Håndfæstningen af 1376 påbudte ekstraordinære Afgørelsesmåde snart er bleven indordnet under Kongens Retterting, om end Sagen ganske vist ikke er helt sikker.

Når det i 1376 drejede sig om at undersøge, hvilket Gods der

Bille 1458 $^{18}/_{1}$, 1460 $^{18}/_{8}$; for Signetets Vedkommende RA., DSP. 1483 $^{6}/_{5}$, RA., PSPap., Christiern v. Hafn 1485 $^{15}/_{5}$, RA., Sjælland-Møen 70 b.

[1] S. 147.

[2] Se navnlig RDRDM. II under de pågældende År.

[3] RDRDM. II Nr. 3124, 3144 (mærkelig nok nævnes Rigskansleren ikke i disse 2 Breve, skønt de er beseglede med Rettertingsseglet).

[4] Sstds. Nr. 3166. [5] Sstds. Nr. 3159. [6] Sstds. Nr. 3165.

med Urette var kommet til Kronen, blev der derimod 20 År efter, i 1396, Spørgsmål om, hvad der med Urette var kommet både fra og til Kronen; til Undersøgelse heraf påbødes der ved en Forordning Afholdelse af Retterting, hvori Stiftets Biskop, en vistnok for hvert »Land« udnævnt »Høvedsmand og Retter«, Landsdommeren, 6 adelige og 6 Bønder m. fl. skulde deltage[1]. En sådan almindelig Undersøgelse, som her var påtænkt, er dog åbenbart ikke bleven iværksat i den nærmeste Tid, idet den i så Fald måtte have efterladt ganske anderledes kraftige Spor til Kronens Fordel blandt den forholdsvis store Samling Aktstykker, som er bevaret fra Dronning Margrethes Tid[2]. Hvorledes Undersøgelsen skulde have været gennemført i Praksis, er imidlertid klart nok, idet det skulde have været gennem Domme afsagte i Kongens Navn på hans eget Retterting (med Justitiarius som testis) og ikke gennem Domme af et andet Retterting. Der kendes fra 1396 og de nærmest følgende År et ikke ubetydeligt Antal kongelige Rettertingsdomme; og er end de færreste af disse til Kronens Fordel, er det dog klart nok, at det Retterting, der forekommer i disse Aktstykker, (i alt Fald når man indskrænker sig til Årene 1396 og 1397) netop er det, som foreskrives i Forordningen af 1396. Når således Forordningens Retterting skal begynde i Viborg 20. Febr. 1396 og derefter først gå Jylland rundt, er den første fra 1396 bevarede kongelige Rettertingsdom netop dateret Viborg 2. Marts[3]. Og hvad de Personer angår, der skulde anstille Undersøgelsen, navngives der gansks vist aldrig i Aktstykkerne så stort et Tal, som Forordningen foreskriver; men Opregningen sluttes i Regelen med: og andre, og i alle jydske Breve fra 1396-97, hvori overhovedet nogen navngives, anføres udtrykkelig både Biskoppen netop i det pågældende Stift og den i Forordningen nævnte Høvedsmand (Christiern Vendelbo) og Landsdommer (Jens Nielssøn (Løvenbalk))[4]. I de sjællandske Breve fra samme Tidsrum anføres også i Regelen Roskilde Biskop og den sjællandske

[1] Aarsberetn. V. 54, 57.
[2] Således Erslev, Dronn. Margr. S. 298.
[3] RDRDM. II Nr. 4031.
[4] Sstds. Nr. 4031 (Viborg Bisp og Stift), 4048 (Børglum Bisp og Stift), 4060, 4071 (Århus Bisp og Stift; Christiern Vendelbo er i det første af disse 2 Breve selv Part i Sagen, det andet er en Dom til Kronens Fordel). 4075, 4080 (Ribe Bisp og Stift; i det første Brev er Bispen dog selv Part i Sagen).

Landsdommer[1], medens der intet vides om, hvem der var blevet udnævnt til Høvedsmand i dette Land; fra Rigets andre Lande kendes ingen Rettertingsbreve i de angivne 2 År. Når altså den i Håndfæstningen af 1376 omtalte Påkendelse af Ejendomsforhold må antages snart at være gået over til Kongens Retterting (hvorved også Rigskansleren kom i Forhold til den), kan man sikkert med Hensyn til Undersøgelsen 1396 endnu bestemtere hævde, at det Retterting, der har skullet foretage denne, lige fra Begyndelsen af har været tænkt som det sædvanlige Kongens Retterting med Rigskansleren som testis. Der er således formentlig ingen Grund til, som man har villet gøre, at sondre skarpt mellem Rettertinget af 1396 og »Kongens Retterting, der holdtes på ubestemte Tider og Steder, når han drog om i Landet«[2]; der holdtes jo dog også ved mange andre Lejligheder end i 1396 »Kongens Retterting«, hvor Kongen ikke selv var til Stede.

Som ovenfor[3] nævnt, er der af de forskellige Cancellarii i det 15. Århundrede kun et Par, om hvilke det ikke med Bestemthed vides, at de har været gejstlige, og selv for disse enkeltes Vedkommende er der ingen Grund til at antage, at de har været verdslige. Hvad Justitiarernes Stand angår, er der omkring År 1400 Spor til, at nogle af disse har tilhørt i alt Fald den lærde Stand, om man kan bruge dette Udtryk, og til Dels også den gejstlige Stand. Det er tidligere[4] anført, at Jens Svendssøn Bryms, før han blev Justitiarius, vistnok havde været Dronningens Skriver; og er det end derfor ingenlunde givet, at han har været gejstlig, tyder det dog på, at han har været i Besiddelse af en vis boglig Dannelse. Hvad hans Eftermand Peder Falster angår, forekommer der en Mand af dette

---

[1] Sstds. Nr. 4168. Suhm XIV. 629 (Roskilde Bisp optræder her på Kronens Vegne), 630 (Landsdommeren mangler her). Matzen, Den danske Panterets Hist. S. 479. — Efter den Form, Rettertingsbrevene fra disse År gennemgående har, kunde man måske tænke sig, at det i dem drejer sig om 2 forskellige, til forskellige Tider foregåede retslige Handlinger, nemlig først en Afgørelse ved Bispen, Landsdommeren osv. og derefter en Stadfæstelse heraf ved Rigskansleren. At dette imidlertid ikke er Tilfældet, fremgår formentlig af et Brev af 1398 (Barner, Fam. Rosenkrantz's Hist. I, Dipl. Nr. 32), der omtaler en Sag, som straks er bleven indstævnet »coram justiciario«.

[2] Nielsen, Sysselinddelingen S. 24.

[3] S. 94. [4] S. 109.

Navn, som i 1407 var Kannik eller i alt Fald »Person« i Århus Domkirke, og som formodentlig er identisk med en Magister Peder Falster, der i 1416 var sendt af Erik af Pommern til England; men om dette er den samme som Justitiaren Peder Falster, vides ganske vist ikke med Vished[1]. Derimod synes der ikke at være mindste Grund til at betvivle, at den næste Justitiarius Iven Fos er identisk med en Iven Fos, der i 1432 nævnes som clericus conjugatus og kejserlig Notar[2]; her møder vi altså virkelig en gejstlig, om end ganske vist af en ejendommelig Art.

Hos de følgende Justitiarer i det 15. Århundrede findes der imidlertid ingen Tilknytning til Gejstligheden eller den lærde Stand. Det er Adelsmænd, men for største Delen af lidet fremragende Slægter, til Dels endog, som vi straks skal se, af ganske ny Adel; kun 2 af dem, nemlig Jens Torbernssøn (Sparre) og hans Søn Jep Jenssøn, var Riddere, en Værdighed, som Jens Torbernssøn endda først opnåede, efter at han i flere År havde beklædt Rigskanslerembedet[3]. I Slutningen af det 14. og Begyndelsen af det 15. Århundrede var Stillingen i det hele kun lidet anset; hverken Niels Tygessøn Drage, Jens Svendssøn Bryms eller Peder Falster vides at have været Medlemmer af Rigsrådet[4]; og Jens Svendssøn Bryms, der forekommer meget hyppig sammen med andre som Medbesegler af Breve, findes i disse tit nævnt allerbagest[5], om end han ganske vist oftere har fået en i alt Fald noget mindre uanselig Plads[6].

---

[1] DM. III. 180. Rymer, Foedera ed. Holmes IV. II. 158. Når Danm. Adels Aarbog 1892 S. 127 og 129 opfatter Peder Falster fra Århus og Justitiaren P. F. som 2 forskellige Personer, skyldes dette ifølge velvillig Meddelelse fra Hr. Arkivar Thiset kun en Formodning.

[2] RA., Lübeck og Hansestæderne 49 (jfr. HR. II. I Nr. 138 S. 89).

[3] Han var ikke Ridder 1447 $^{14}/_{10}$ (Erslev, Testamenter fra Danmarks Middelalder Nr. 91 S. 211), men derimod 1450 $^{6}/_{7}$ (RA., TSPap., Ringsted H., Terslev S., Sophiendal).

[4] Det kan ikke antages, at alle Medbeseglerne af en Traktat af 1419 (blandt hvilke også Peder Falster forekommer) skal opfattes som Rigsråder, skønt Traktaten selv ganske vist ikke udtrykker sig særlig klart i så Henseende (Rydberg III Nr. 450 a S. 37, 39).

[5] MP. Nr. 151 S. 224, Nr. 152 S. 226, Nr. 153 S. 229, Nr. 161 S. 244, Nr. 163 S. 247, Nr. 165 S. 252, Nr. 174 S. 270, Nr. 180 S. 280, Nr. 182 S. 283, Nr. 201 S. 322 (her nævnes han endogså bag efter 4 Landsdommere, af hvilke ganske vist den første er Ridder), Nr. 225 S. 375.

[6] Han er den næstsidste på anf. St. Nr. 160 S. 242, Nr. 181 S. 282, Nr. 183 S. 285, Nr. 186 S. 290, Nr. 189 S. 296, Nr. 198 S. 314, Nr. 222 S.

Allerede Peder Falsters Efterfølger Iven Fos synes dog at have indtaget en mere fremtrædende Stilling, at dømme efter den Rolle, han spillede i en Strid om Arven efter Biskop Bo af Århus[1]; i ethvert Fald forekommer han som Rigsråd[2], og det samme gælder om samtlige de følgende Rigskanslere i det 15. Århundrede, så at det ikke er udelukket, at Embedet som sådant på denne Tid har givet Sæde i Rigsrådet.

Så meget mere påfaldende er det derfor henimod det 15. Århundredes Slutning at træffe en Rigskansler, der øjensynlig ikke er adelig født. Hans Keldssøn, der blev Rigskansler 1486, fører ganske vist i alt Fald fra 1478 adelige Segl[3], men med et Våben, som ellers er aldeles ukendt; og i 1480 og senere kaldes han vel af Kongen vor Mand og Tjener[4], men hans Adelskab synes ikke at have været absolut anerkendt. Dette er da heller ikke så underligt, thi det viser sig, at han er identisk med en »beskeden Svend« eller »ærlig Svend« Hans Keldssøn, der i 1470'erne forekommer som Landstingsskriver ved Sjællands Landsting og sidder i Landsdommers Sted her, og som fører et uadeligt Segl[5]. Og en sådan

363, Nr. 223 S. 369, den tredjesidste Nr. 164 S. 249, Nr. 172 S. 266, Nr. 177 S. 275, Nr. 179 S. 278. den fjerdesidste Nr. 190 S. 300 og har hele 9 eller 10 Væbnere bag efter sig Nr. 217 S. 351. Nr. 218 S. 354. Den allerforreste Væbner er han Nr. 59 S. 88, Nr. 188 S. 294, Nr. 219 S. 356. Nr. 220 S. 357-58, Nr. 229 S. 381, Nr. 230 S. 385, Nr. 231 S. 386; og han er den eneste Væbner Nr. 199 S. 317, Nr. 200 S. 320, Nr. 224 S. 373 og DM. III. 179, 181.

[1] Hvitf. IV. 372 (Folioudg. S. 712). DM. 4. R. I. 356, 359.

[2] Således Anna Hude, Aktstykk. vedr. Er. af Pommerns Afsætt. Nr. 2 S. 8.

[3] H. Petersen, Danske gejstl. Sigiller Nr. 430. Thiset, Danske adel. Sigiller A II 1-2.

[4] RA., LD. 1480 $^{27}/_{11}$. RA., PSPap., Peder Torbernssøn Bille 1486 $^{4}/_{1}$.

[5] Rigskansleren Hans Keldssøn var tillige Forstander for Roskilde Clare Kloster og er altså den Hans Keldssøn, der som Indehaver af denne sidste Post sad i Landsdommers Sted på Sjællandsfare Landsting 1477 $^{10}/_{12}$ (RA., Merløse H. 153). Hans Segl her er ganske vist ikke bevaret, men der er ikke mindste Grund til at betvivle, at han er den samme Hans Keldssøn, som ved flere andre Lejligheder forekommer i den samme Stilling på Landstinget uden udtrykkelig at kaldes Forstander for Klostret, og som kun fører et uadeligt Segl med en Figur. der vistnok skal opfattes som en Forening af et i og et k (således RA., PSPap., Bent Bille 1474 $^{6}/_{7}$; RA., Danske Kanc. Ark., Domme og Retsakter 1475 $^{14}/_{8}$). Og den Hans Keldssøn, der således gentagne Gange er blevet anvendt som Landsdommerens Stedfortræder. er da

Embedsbane er ingenlunde uden Sidestykke; tværtimod haves der et ganske analogt Tilfælde for den Rigskanslers Vedkommende, der blev Jørgen Marsvins Eftermand, nemlig Niels Henrikssøn (Arenfeldt). Også denne har været Landstingsskriver ved Sjællands Landsting, men for ham blev dog selve Landsdommerembedet en Overgang fra Landstingsskriver- til Rigskanslerstillingen. Og at han har været af uadelig Herkomst, kan ikke betvivles i Betragtning af den Måde, hvorpå han begyndte sin Løbebane, om end der ganske vist for hans Vedkommende ikke kan påvises noget Segl, som ikke *kunde* være ført af en Adelsmand[1].

Når Rigskanslerens Embede i det 15. Århundredes Begyndelse ikke var særlig anset, har dette måske til Dels stået i Forbindelse med, at et Par af Stillingens daværende Indehavere øjensynlig ikke var de heldigste Personligheder. 1421 erklærede Kong Erik på Sjællandsfare Landsting, at han selv aldrig havde udgivet noget Brev, der kunde komme Riget til Skade, men at en Kansler, som hed Bryms, havde beseglet nogle Breve, der ej var aldeles skellige, ligesom den nys afdøde Kansler Peder Falster på sit Dødsleje havde udtalt, at han også havde udgivet nogle Breve, der ej var »fuldskellige«[2]. Uheldigvis har man slet ingen nærmere Oplysning om de nævnte 2 Rigskansleres Forseelse; men det er klart, at en uredelig Benyttelse af det i Rigskanslerens Værge betroede Rettertingssegl kunde medføre stor Forvirring særlig i alle Ejendomsforhold, hvad enten en sådan Misbrug tilsigtede at skaffe Rigskansleren en direkte Fordel i en Sag, hvori han selv var Part, eller den gik ud på at hjælpe en anden, som muligvis havde bestukket ham eller var hans gode Ven. Det har derfor vistnok også i alt Fald i Praksis ret tidlig været forbudt Rigskansleren at benytte Seglet i sine egne Sager; rigtignok kan man finde ham som testis i Kongebreve, hvoraf et viser ham modtagende et Skøde i 1459, og et

åbenbart den samme, der nævnes som Landstingsskriver ved samme Landsting (således RA., PSPap., Bent Bille 1472 $^{10}/_{12}$; AM. DD. XXVI. 19 (1473)).

[1] Se Thisets Afhandling om Niels Henrikssøn Arenfeldt i Personalhist. Tidsskr. 2. R. V. 202-12, hvor også Hans Keldssøns Herkomst berøres S. 211-12, uden at dog hans Forhold til Sjællands Landsting omtales. Niels Henrikssøns Segl findes afbildede hos Thiset, Danske adel. Sigiller D XX 1-4.

[2] DM. V. 301.

andet indeholder en på hans Anmodning i 1460 udstedt Vidisse; men i intet af disse Tilfælde optræder han på egne Vegne, idet han i 1459 er Kongens og i 1460 Dronningens Repræsentant[1]. Derimod i 1469, da der fældes en med Rettertingsseglet forseglet Dom mellem Dronning Dorothea og Henrik Mejnstrup, sker dette »teste domino Erico Otsø sedente loco justiciarii nostri in ista causa«, skønt Rigskansleren (Jep Jenssøn) ikke nævnes som Part i Sagen; Dommen angår imidlertid Skjoldenæs Len[2], og det er sandsynligt, at Jep Jenssøn da var Lensmand her[3]. Og i 1472, da Jep Jenssøn selv får et Låsebrev, forsegles det ganske vist med Rettertingsseglet, men »teste domino Magno Ebbonis milite sedente locum justiciarii nostri dilecti, videlicet domini Jacobi Johannis militis prefati in sententia prænotata«[4]. Endnu Kong Hans's Håndfæstning indeholder dog intet Forbud mod Rigskanslerens Benyttelse af »Rigens Indsegl« i hans egne Sager; derimod findes et sådant Forbud i Christiern II.s Håndfæstning, som fastsætter, at der i dette Tilfælde skal tilskikkes en anden god Mand, der skal udgive vedkommende Breve under Rigens Indsegl og sætte sit eget Indsegl og sit Navn til Vidnesbyrd[5].

Et Forbud af den anførte Art kunde måske også være særlig på sin Plads i 1513, idet den daværende Rigskansler Jørgen Marsvin åbenbart ikke udmærkede sig ved den hæderligste Embedsførelse. Således klages der over, at han i Kong Hans's Tid gav »sig selv Lagdagsbreve ret mod Jørgen Urnes Landsdommers Landstingsvidne og har sat Jørgen Urnes Navn neden udi Brevet til et Vidnesbyrd, at han skulde have været Rigsens Kansler og givet de Lagdagsbreve ud mod sit eget Landstingsvidne«, ligesom Jørgen Marsvin også gav sig selv Ridebreve i Dalum Klosters Gods. Når

[1] DCP. Nr. 91. RA., Skippinge H. 10.

[2] RA., Ringsted H. 100.

[3] Der findes i alt Fald flere Rigskanslerbreve fra hans Tid, som er daterede Skjoldenæs (RA., PSPap., Mourids Nielssøn Gyldenstjerne 1470 $^{28}/_{10}$ (2 forskellige Breve); sstds., Peder Høg 1472 $^{25}/_{2}$; sstds., Bent Bille 1472 $^{10}/_{12}$).

[4] Se RA., LD. 1472 $^{16}/_{1}$ (2 forskellige Breve). Derimod kan det ikke være, fordi Rigskansleren er Part i Sagen, at Johan Oxe sidder i hans Sted engang i 1471 (Rosenvinge, Domme I Nr. 7 S. 11).

[5] Aarsberetn. II. 61 § 35; jfr. Håndfæstning 1523 § 40 (anf. St. S. 75), 1536 § 43 (S. 88), 1559 § 41 (S. 100), 1596 § 41 (S. 108), 1648 § 41 (S. 117).

den pågældende Klage tillige i Almindelighed udtaler, at hver Dannemand kan mærke, hvorledes Jørgen Marsvin har brugt Rigsens Indsegl[1], haves der ligeledes fra Kong Hans's Tid et andet Eksempel herpå, om end ikke i Rigskanslerens egen Sag. I den ret bekendte Retssag mellem Otte Holgerssøn (Rosenkrantz) og Torbern Oxe om Næsbygård (Næsbyholm) oplyses det nemlig, at Jørgen Marsvin havde beseglet et Dombrev, som de dengang tilstedeværende gejstlige og adelige ikke havde givet deres Samtykke til, idet det Dokument, hvorpå det hvilede, var Udstederen aftvunget; og derefter havde Jørgen Marsvin udstedt Låsebrev i Sagen, men både Dombrev og Låsebrev blev da også senere kendt ugyldige[2]. Gik det således til under Jørgen Marsvin, synes det ikke at være blevet stort bedre under hans Efterfølger Niels Henrikssøn Arenfeldt; i alt Fald ser det højst uheldigt ud, at denne i 1528 erhvervede kongelig Stadfæstelse (ganske vist med Jens Hvas som testis i hans eget Sted) på 2 Breve vedrørende hans Ejendom Gundetved, som bægge må være falske[3].

Hvad det af Rigskansleren førte Segl angår, er det ovenfor[4] nævnt, at det ifølge en Erklæring fra Olufs Tid synes dengang at have været i Cancellarius's (Roskilde Bisps?) Besiddelse. Dette stemmer dog ikke med Forholdene, som de ellers kendes i den nævnte Konges Tid, da Justitisrius under ham atter og atter forekommer som testis i Breve, der er forseglede med sigillum ad causas; og det strider afgjort mod, hvad der må have været Tilfældet straks i Begyndelsen af det 15. Århundrede, idet Justitiarius da må have haft det omhandlede Segl i Værge, at dømme efter den Klage, Erik af Pommern førte over Jens Svendssøn Bryms og Peder Falster. Fremdeles er det tidligere anført[5], at Unionsudkastet af 1436 indeholder en meget dunkel Bestemmelse angående Kanslerne, hvori det bl. a. udtales, at den øverste Kansler skal have Rigens Indsegl til Sager; da dette Udkast jo imidlertid aldrig fik praktisk Betydning, vil det være unyttigt at gå nærmere ind på den omtalte Bestemmelse.

Vi har ovenfor kaldt Rigskanslerens Segl for Rettertingsseglet,

[1] RA., TSPap., Odense H., Dalum S., Dalum Kl. (uden Datum).
[2] Rosenvinge, Domme I Nr. 24.
[3] Trap, Kongeriget Danmark, 3. Udg. II. 454-55 (jfr. RDRDM. II Nr. 2430, 2859).
[4] S. 83-84. [5] Ovfr. S. 88.

fordi det er det Navn, som anvendes hyppigst af Historikerne; men Betegnelsen har egentlig ikke megen Hjemmel i Tiden selv. En enkelt Gang under Valdemar Atterdag kan man finde det tilsvarende latinske Udtryk sigillum placiti nostri justitiarii[1]; men i hele det 15. Århundrede og allerede under Kong Oluf er Seglets latinske Navn: sigillum ad causas, et Navn, der imidlertid i det egentlige Danmark ikke forekommer før Olufs Tid, medens det i Sønderjylland allerede anvendes i Omskriften på et af Hertug Valdemar V.s Segl[2] og også i Sverige benyttes ved Midten af det 14. Århundrede[3]. Seglets danske Navn bliver da (ved en ligefrem Oversættelse af sigillum ad causas): Indsegl til Sager, der vistnok er den hyppigst anvendte danske Betegnelse i det 15. Århundrede[4]; men som det går med Rigskanslerembedets eget Navn[5], går det også med Seglets, at det forekommer betydelig hyppigere på Latin end på Dansk. Allerede i Unionsudkastet af 1436 benyttes dog Formen Rigens Indsegl til Sager, der atter forkortes til: Rigens Indsegl[6], et Udtryk som anvendes officielt i Håndfæstningerne fra 1513 af, hvor det forbydes Rigskansleren at bruge Seglet i sine egne Sager[7]. Ligesom man finder Betegnelsen Rigens Breve om de til Forfølgningen med Rigens Ret hørende, af Rigens Kansler udstedte Breve[8], forekommer altså Rigens Indsegl som Navn på det Segl, hvormed de besegledes. Men medens Ordet Rige i Forbindelsen Rigens Ret er brugt i Modsætning til de enkelte »Lande«, idet Rigens Ret betegner en for hele Riget fælles Ret modsat Landskabslovene, tænker man ved Udtrykket Rigens Kansler på Modsætningen til Kongens Kansler; og noget

---

[1] RDRDM. II Nr. 2497.

[2] Se RA., Ribe Stiftskiste 58 (1340), 60 (1343), RA., Nørrejylland 11 (1342): Omskriften lyder: S' WALD[EM]ARI D[VCIS] I[VC]IE [AD] CAS.

[3] E. Hildebrand S. 136.

[4] Se således RDRDM. III Nr. 6411 (1429); RA., Vinding H. 5 (1454); RA., Domme og Tingsvidner 8 (1477); RA., Arts H. 10 (1477); Ann. f. nord. Oldkyndigh. og Hist. 1855 S. 47 (1509).

[5] Jfr. ovfr. S. 148.

[6] Se f. Eks. RA., TSPerg., Fakse H. 1499 15/1(?) og den S. 164 omtalte Klage over Jørgen Marsvin.

[7] Jfr. ovfr. S. 163[6]).

[8] Se således Dueholms Dipl. S. 38 og Nielsen, Gl. jydske Tingsvidner Nr. 115 S. 125.

lignende gælder om »Rigens Indsegl«, idet dette, som tidligere[1] anført, bliver et Rigssegl, hvori Regentens Navn er udeladt. En sådan Form af Seglet forekommer dog, når fraregnes en kort Periode straks efter Olufs Død, først under Christiern I; men derefter går det under denne sidste Konge benyttede Rettertingssegl også i Arv til hans Efterfølger, noget, der jo ikke kunde finde Sted med den enkelte Konges andre, personlige Segl[2].

Det er omtalt ovenfor[3], i hvilket Omfang det kan antages, at man i det 15. Århundrede har ført Kopibøger i Kancelliet over de gennem Kongens Kansler ekspederede Breve. Hvorledes det i denne Henseende har forholdt sig for Rigskanslerens Forretningsområde i det angivne Tidsrum, vides der kun yderst lidt om. Der er ikke bevaret det mindste af nogen Kopibog (eller blot af en Bog med kortere Notitser) vedrørende de under Rigskansleren sorterende Breve, og dog kunde disse jo få en meget stor Betydning i alle Retssager. Man finder da også, at der henimod Århundredets Slutning rimeligvis har eksisteret en Protokol af den omhandlede Art; i ethvert Fald hedder det i et med Rettertingsseglet forseglet Kongebrev af 1493, der angår en Strid om Gården Torsø i Skåne, at vi vil »lade overse, om nogen Dom er tilforn gangen om sådan Sag«[4], og ved Dom må dog her naturligst forstås Rettertingsdom og ikke en Dom forseglet af Kongens Kansler. Men hvor længe en sådan Bog har været ført, og hvor mange den har medtaget af de gennem Rigskansleren udstedte Breve, vides ikke. Så vidt det kan ses, må den dengang have været nylig påbegyndt eller ret ufuldstændig, eller også har Rigskansleren ikke engang gjort sig den Ulejlighed at efterse den, inden han udstedte et nyt Brev, skønt han derved skulde synes at kunne forhindre, at et sådant kom i Strid med et af hans egne tidligere Breve. I alt Fald udfærdiger han i 1470 et

[1] S. 35-36.

[2] Det kan her nævnes, at man i Slutningen af det 14. Århundrede kan se Visby, og i Begyndelsen af det 16. Slesvig-Bispen Godske Ahlefeldt forsegle med et sigillum, quo utimur ad causas (om Visby se Liv-. Esth- u. Curländisches Urkundenbuch III Nr. 1242 Sp. 497 (1387); om Godske Ahlefeldt: Staphorst, Hist. eccl. Hamburg. dipl. 2. Th. I. 325 (1513), Aarsberetn. II Till. S. 52 og Stemann, Urkundl. Beitr. zur Gesch. der Herzogth. S. 51 (1517), sammenlign Omskriften på Seglet hos H. Petersen, Danske gejstl. Sigiller Nr. 975).

[3] S. 123-29.

[4] RA., PSPap., Mogens Gyldenstjerne 1493 $^{22}/_{3}$.

Par Stadfæstelsesbreve med den ejendommelige Tilføjelse: »om vi ikke vore Breve derimod tilforn givet have«[1]; og endnu i 1484 hører man, hvorledes han til en Mand, der gjorde Krav på Gods, som Besidderen i 1480 havde fået Låsebrev på, udsteder Genbrev og seks Ugers Stævning, idet det var gået ham af Glemme, at der var givet Låsebrev derpå[2].

Ligesom der betaltes Sportler for de gennem Kongens Kansler ekspederede Kongebreve[3], således gælder det samme med Hensyn til dem, der henhørte under Rigskansleren. I en gammel Optegnelse fra omtrent 1500 hedder det herom: »Til denne Dag haver det så været, at hvo som deler sit Gods til Lås, når som han skal tage Låsebrevet, da skal han have så meget at give Rigens Kansler, som Godset kan rente i et År, uden han vil »andraffue«, foruden Brevepenninge«[4]. Ligeså finder man omtalt, at der erlægges Betaling for Udstedelse af Ridebrev[5]; og når Rigskansleren i 1490 takker Århus Bys Øvrighed for »det Guld«, som den i Anledning af en Låsebrevsforfølgning havde sendt ham »på et Regnskab«, men tilføjer, at han vilde have givet Oplysning om Sagens Stilling, selv om han ingen Penge havde fået[6], så er det åbenbart kun Forudbetalingen, som han betegner som overflødig, medens han i øvrigt næppe har været til Sinds at udstede Låsebrevet gratis. Også senere i Tiden nævnes der Betaling for de gennem Rigskansleren udfærdigede Breve, og en udførlig Takst for dem finder man i Forordningen om Rigens Ret og Dele af 1621 § 81[7].

Til Slutning skal endnu anføres, at man hverken i Norge eller Sverige finder noget, der svarer til Justitiar-Embedet; derimod er det tidligere[8] omtalt, at Stillingen forekommer i Slesvig i det 14. og Begyndelsen af det 15. Århundrede, men at den derefter må antages her at være gået op i Drostembedet.

---

[1] Sstds., Mourids Nielssøn Gyldenstjerne 1470 $^{28}/_{10}$, $^{14}/_{11}$.
[2] DM. 3. R. III. 253. [3] Ovfr. S. 132-34.
[4] Dueholms Dipl. S. 37. — En Udgiftspost i et af Dronning Christines Regnskaber lyder: »6 Skilling Rigens Kanslers Dreng til Vokspenninge for det Skødebrev, min Frues Nåde fik på Hr. Tiellofs Gård« (Molbech, Nord. Tidsskr. f. Hist., Litteratur og Konst I. 570).
[5] RA., Reg. 69. 20, 21 (År 1500).
[6] Hübertz, Aarhus I. 72.
[7] Secher, Corpus constitutionum Daniæ III Nr. 609 S. 710-11.
[8] S. 33-34.

ANDEN BOG.

LANDSTINGS- OG SYSSELTINGSEMBEDSMÆNDENE.

I.

LANDSTINGSEMBEDSMÆNDENE.

Hidtil har vi hovedsagelig betragtet de for hele Riget fælles Embedsmænd, idet kun én af de ovenfor behandlede, nemlig Gældkeren, i sin Embedsvirksomhed var indskrænket til et bestemt »Land«, men på Grund af sin Stillings Slægtskab med Drostens blev omtalt sammen med denne. Foruden Posten som Gældker fandtes der imidlertid ikke blot i Skåne, men også i den øvrige Del af Riget Embeder, hvis Område kun omfattede et enkelt Land, nemlig de Stillinger, der var knyttede til de forskellige Landsting.

Når selve det kongelige Rettertings Historie, som ovenfor[1] anført, må antages at falde uden for den her stillede Opgave, forholder det sig på samme Måde med Landstingenes Historie. Der er derfor formentlig ingen Grund til at gå ind på Landstingenes Oprindelse eller Arten af de Sager, som behandledes ved dem. Med Hensyn til Forholdet mellem de 3 gamle Hovedlandsting i Lund, Ringsted og Viborg (hvert for sit Lovområde) og de senere tilkomne Landsting for mindre Områder kan dog her bemærkes, at der er en ikke ringe Forskel på disse yngre Tings Anseelse (og derigennem naturligvis også på de Embedsmænds Anseelse, der er knyttede til dem), alt eftersom de omfatter en større eller mindre Landsdel. Flere af de mindre Landsting var langt ned gennem Tiden underlagte de større, således at man finder Sager, som skulde antages at henhøre under et af de mindre Landsting, foretagne på det til-

---

[1] S. 146.

svarende større[1]. Hvad derimod Fynbo Landsting angår, må det siges, at dette i den her behandlede Periode i særdeles mange Henseender viser sig ligestillet med Lunde, Sjællandsfare og Viborg Landsting. Således blev Margrethe i 1387 også hyldet på Fynbo Landsting[2]; et Brev af 1407 medbesegles af de 4 Landsdommere for Skåne, Sjælland, Fyn og Jylland (der udtrykkelig betegnes som Indehavere af disse Stillinger), men ikke af andre Landsdommere[3]; og Fynbo Landsting udsteder i 1468 Vidnesbyrd om Christiern I.s Regering lige så vel som Sjællandsfare og Viborg Landsting[4]. I Unionsudkastet af 1436 nævnes »alle Landsdommere, så vidt som Danmark er, såsom ere først af Jylland, af Skåne, af Sjælland, af Fyn, af Lolland«[5]; men det må dog bemærkes, at der næppe vides noget om, at Lollands Landsting har indtaget en så selvstændig Stilling over for Sjællands, at dets Landsdommer forljente at nævnes jævnsides de 4 andre[6]. Thi man kan vanskelig antage, at det virkelig skulde være Udkastets Mening at opregne *alle* daværende danske Landsdommere, idet der før 1436 foruden de 5 anførte forekommer Landsdommere i alt Fald i Nørre- og Sønderhalland og på Bornholm[7].

Der måtte tidlig føles Trang til en Embedsmand, som kunde lede Landstingets Forhandlinger, og man træffer da også sådanne Mænd i det mindste fra Begyndelsen af det 14. Århundrede[8]. De

---

[1] Se f. Eks. Rosenvinge, Domme I Nr. 15 S. 20 om Lunde Landsting i Forhold til 2 sønderhallandske Herreder.

[2] Rydberg II. 643-44. Suhm XIV. 543-45.

[3] MP. Nr. 201 S. 322. [4] DCP. Nr. 142. 139. 141.

[5] Aarsberetn. II. 35. Hvad i øvrigt den Rangfølge angår, hvori de 3 første Landsting her anføres, er det ganske den samme, som de ellers havde ved Kongevalg, således som det udtrykkelig udtales i Erklæringer fra 1423 (RDRDM. III Nr. 6031-32, 6034).

[6] Når Folk fra Møen, Lolland og »flere Danmarks Lande« omtales som nærværende ved Margrethes Hylding på Sjællandsfare Landsting 1387 (MP. Nr. 11 S. 13; RDRDM. II Nr. 3603), må Sammenstillingen af Møen og Lolland sikkert opfattes, som om hægge disse Øer i alt Fald til en vis Grad har stået under det sjællandske Landsting, endskønt det lollandske allerede dengang eksisterede; sammenlign, hvorledes der ved Hyldingen på Fynbo Landsting 1387 nævnes Folk fra Langeland, Tåsinge »og flere Dele af Danmark« (Rydberg II. 643; Suhm XIV. 543).

[7] Se de nedfr. meddelte Lister over Embedsmænd ved Landstingene.

[8] Allerede 1279 nævnes på Sjællands Landsting Junker Erik Knudssøn

betegnedes i den ældre Tid med forskellige Navne; i de første 3 Fjerdedele af det 14. Arhundrede forekommer således på Sjælland Udtrykkene rector placiti generalis Syelandie[1], judex placiti generalis terre Syelandie[2], legifer placiti generalis Siælandie[3] og justitiarius terre Syelendie[4], samt i Skåne Benævnelsen advocatus (placiti) generalis Scanie[5]. Alle disse latinske Navne bruges ligeledes i den sidste Fjerdedel af det 14. og i det 15. Århundrede[6], og hertil

som eidem placito pro tunc præsidens (SRD. IV. 514), uden at det dog vel er sikkert, om herved betegnes en fast Stilling, eller hvad dens officielle Navn i så Fald har været. 1302 omtales en judex placiti terre Syalandie substitutus (RDRDM. I Nr. 764), hvor imidlertid Tilføjelsen substitutus synes at tyde på, at her ikke er Tale om nogen egentlig Embedsmand; i de følgende År finder man da også mange Vidner fra Sjællands Landsting, uden at der blandt disses Udstedere forekommer nogen, som siges at beklæde en særlig Stilling ved Tinget (RDRDM. I Nr. 1168, 1200, 1344, 1361, 1364, 1388, 1786). Men ganske vist kan heraf ikke sluttes, at der ikke dengang har eksisteret en sådan Stilling; således er en Johannes Magnusson, der i 1327 og 1328 betegnes som Landstingets rector (Dipl. Svec. IV Nr. 2625 S. 23, Nr. 2652 S. 47), sikkert identisk med en Mand af samme Navn, der uden nogen som helst Titel forekommer som Medudsteder af Landstingsbreve 1324 og 1337 (RDRDM. I Nr. 1388, 1786).

1 Dipl. Svec. IV Nr. 2625 S. 23 (1327), Nr. 2652 S. 47 (1328); RDRDM. II Nr. 2588 (1360), 2629 (1361); jfr. SRD. VI. 529 (1355).

2 RDRDM. I Nr. 1839 (År 1339).

3 Cod. Esrom. Nr. 136 S. 152 (1358).

4 RDRDM. II Nr. 2710 (1363).

5 Sstds. Nr. 2910 (1371), 2960 (1371).

6 Magnus Baad er 1422 uden Dag Landstingets rector i Skåne (RDRDM. III Nr. 5994), i hvilken Landsdel denne Titel i øvrigt ellers næppe forekommer; i Sjælland er Jens Truelssøn det f. Eks. 1376 og 1378 (RDRDM. II Nr. 3090, 3124, 3206), ligeså Jens Gyrstinge f. Eks. 1392 og 1393 (sstds. Nr. 3848, 3851, 3904), Gereke Diegn f. Eks. 1420 (RDRDM. III Nr. 5861), Herlug Nielssøn f. Eks. 1421 (sstds. Nr. 5938) og Peder Jenssøn af Skjoldenæs 1436 (sstds. Nr. 6826). På Fyn er Otte Skinkel Landstingets rector 1387 (Rydberg II. 643; Suhm XIV. 545), og i Jylland er Jens Nielssøn (Løvenbalk) det i 1400 og 1406 (RDRDM. II Nr. 4362, III Nr. 4822). Henrik Mejnstrup er Sjællands Landstings judex et justiciarius 1496 (DM. 4. R. II. 65-66), Johannes Krage er judex terre Lalandie 1390 (RDRDM. II Nr. 3754), Jens Mikkelssøn er judex generalis terre Pheonie 1440 (RDRDM. III Nr. 7119), og Johan Brockenhus betegnes på samme Måde 1455 (RA., Sønder H. Langeland 3). Titlen legifer synes ikke at benyttes i Skåne; derimod anvendes den i Sjælland om Jens Gyrstinge 1397 (RDRDM. II Nr. 4168), om Anders Jenssøn (Passov) 1460 (Fynske Aktstykk. I Nr. 134 S. 146)

kommer i det anførte Tidsrum endda et Par ny Navne i det fremmede Sprog[1]. Den tilsvarende danske Betegnelse Landsdommer anvendes hos Hvitfeld om Embedsmænd ved Viborg Landsting allerede på Erik Menveds Tid; Hvitfelds Kilde herfor var dog på Latin, og det vides ikke, hvad det er for et latinsk Ord, som han oversætter på den angivne Måde[2]. Imidlertid svarer Ordet Landsdommer jo ganske godt til det nys nævnte judex placiti generalis terre NN.; men da det latinske Sprog indtil henimod det 14. År-

og om Henrik Mejnstrup f. Eks 1473 (RA., Sorø 6), på Fyn om Knud Joachimssøn (Reventlow) 1482 (DM. III. 43) og i Jylland om Jens Nielssøn (Løvenbalk) f. Eks. 1396 (RDRDM. II Nr. 4075). Justiciarius i Betydningen Landsdommer bruges i Skåne om Jens Anderssøn 1404 (sstds. III Nr. 4652), om Niels Skriver 1413 (SD. II Nr. 1724 S. 650), om Magnus Baad 1423 (Weibull, Dipl. dioec. Lund. III Nr. 25 S. 24) og om Jens Jepssøn (Rosensparre) f. Eks. 1431 (sstds. Nr. 109 S. 105); fremdeles i Sjælland om Jens Truelssøn f. Eks. 1376 (RDRDM. II Nr. Nr. 3098), om Jens Gyrstinge 1416 (»justitiarius ac rector«; sstds. III Nr. 5583), om Gereke Diegn 1421 (Antislesvigholst. Fragm. XIII. 115) og om Henrik Mejnstrup 1494 (DM. 4. R. II. 63, 66-67); på Lolland om Mogens Claussøn 1450 (RA., Kærstrup 1); samt i Jylland om Jens Nielssøn (Løvenbalk) 1396 (RDRDM. II Nr. 4060) og (i Formen justiciarius generalis) om Oluf Mortenssøn (Gyrstinge) 1481 (Thorup. Hist. Efterretn. om Ribe Cathedralskole, 1. Deels 1. H. S. 37). Hvad endelig Brugen af advocatus i Betydningen Landsdommer angår, er den, så vidt det kan ses, ejendommelig for Skåne og forekommer i denne Landsdel under Gøde Bentssøn f. Eks. 1379, 1383 og 1387 (RDRDM. II Nr. 3262, 3270, 3410, 3591), under Jens Anderssøn 1397 (Barner, Fam. Rosenkrantz's Hist. I, Dipl. Nr. 28 S. 31, Nr. 29 S. 32), under Niels Skriver 1414 (SD. II Nr. 1941) og under Magnus Baad f. Eks. 1416 (RDRDM. III Nr. 5612).

[1] Nemlig legislator og judiciarius, der jo dog nærmest kun er Sideformer til legifer og justiciarius. I Skåne er Sten Bille legislator 1501 (Aarsberetn. IV. 300), og på Sjælland er Anders Jenssøn (Passov) det f. Eks. 1457 (RA., Mageskifter 7, 2) og ligeså Henrik Mejnstrup f. Eks. 1469 (RA., Tudse H. 109); Johan Brockenhus er det på Fyn 1447 (RA., Skam H. 39) og Peder Brockenhus i Jylland 1504 (RA., Orig. i Danske Kanc. Ark. blandt Privilegier for Vejle indsendte 1648). Judiciarius er Gøde Bentssøn i Skåne 1395 (RDRDM. II Nr. 3992; med mindre her skulde foreligge en Skrivfejl i det gamle Udtog) og Jens Gyrstinge i Sjælland 1398 og 1400 (Erslev, Testamenter fra Danmarks Middelalder Nr. 72 S. 171; RDRDM. II Nr. 4400).

[2] Hvitf. III. 189, 190 (Folioudg. S. 374, 375), jfr. RDRDM. I Nr. 1094. Ligeledes nævner ÆA. I. 153 en skånsk Landsdommer 1363, hvor der ikke godt kan være Tvivl om, at det til Grund liggende Brev har været på Latin.

hundredes Slutning var omtrent eneherskende i de i Danmark udstedte Diplomer, forekommer Benævnelsen Landsdommer i officiel Stil næppe før 1373, og så er det endda i den plattyske Form »landsdomer in Lalande«[1], ligesom et andet plattysk Brev 1383 nævner den sjællandske »lansdømer«[2]. Men derefter varer det naturligvis ikke længe, inden man hyppig træffer Ordet også på Dansk; således anvendes det på dette Sprog for Sjællands Landsting 1387[3], for Skånes 1395[4] og for Fyns og Jyllands 1396[5], og efterhånden som Dansk fortrænger Latin i Diplomerne, afløses selvfølgelig også de latinske Betegnelser af den danske.

Endnu må særskilt omtales en Betegnelse for en Landstingsembedsmand, nemlig auditor causarum placiti generalis eller auditor placiti generalis, der svarer aldeles til det danske Landstingssaghører eller Landstingshører. Som bekendt forstodes herved i senere Tid en fra Landsdommeren forskellig og denne underordnet Embedsmand; men i ældre Tid var Forholdet et andet[6]. Auditor causarum er i de første 3 Fjerdedele af det 14. Århundrede den hyppigst nævnte Embedsmand ved Lunde og Viborg Landsting, ligesom han også en enkelt Gang forekommer på Sjælland; og der kan dengang, så vidt vides, ved intet af Landstingene med Sikkerhed påpeges nogen Landsdommer, som han har stået under[7]. Ligeledes træffer

---

[1] Suhm XIII. 872. [2] RDRDM. II Nr. 3388.
[3] MP. Nr. 11 S. 13. [4] RDRDM. II Nr. 3999.
[5] Aarsberetn. V. 54.
[6] M. H. t. Betydningen af Ordene Landsdommer og Landstings(sag)hører erklærer Gram (Kiøbenhavnske Selsk. Skr. IV. 16, hvor han dog kun nævner Forholdet i Jylland på Valdemar Atterdags Tid), at de 2 Ord betegner samme Embede, medens Kofod Ancher (Saml. juridiske Skr. II. 846-48), Rosenvinge (Domme I S. XXI) og Matzen (Forelæsn. ov. den danske Retshist., Offentl. Ret II. 117-18) opfatter dem som Navne for 2 forskellige Embedsmænd. Ingen af Parterne omtaler imidlertid den forskellige Betydning, som Ordet Landstingshører kan have i de forskellige Landsdele til forskellige Tider, jfr. her nedfr.
[7] Se for Skånes Vedkommende Dipl. Svec. IV Nr. 2974 S. 311, RDRDM. I Nr. 2196, II Nr. 2350, 2372, 2388, 2434, 2831 (en Magnus Gregormson præfectus Scaniæ, der synes at være den første Udsteder af et skånsk Landstingsvidne 1350 (sstds. I Nr. 2269), er vel Gældkeren, men behøver jo ikke derfor at beklæde nogen Stilling ved Landstinget; i Jylland er det således ikke ualmindeligt, at Saghøreren ikke er den første Udsteder af et Landstingsbrev, men må vige denne Plads for

man før 1375 flere auditores causarum med adelige Segl[1], medens man straks efter en af disse kan møde en Landsdommer, som fører Bomærke[2], hvad der jo ikke synes at tyde på, at Landstingssagbøreren står tilbage for Landsdommeren i Rang. Og når den sidstnævnte Landsdommer i 1370 kaldes auditor causarum, men i 1371 advocatus placiti generalis[3], er det naturligvis muligt, at han i den derimellem liggende Tid er blevet forfremmet fra den ene Stilling til den anden; men lige så rimeligt synes det at være, at de 2 latinske Udtryk i Virkeligheden kun er forskellige Betegnelser for ét og samme Embede.

Der er således noget, som taler for, at den latinske Benævnelse for »Landstingshører« allerede temmelig tidlig i det 14. Århundrede har været enstydig med de til »Landsdommer« svarende latinske Navne; men før 1375 lader en sådan Antagelse sig ganske vist, sa vidt vides, ikke bevise. Fra Kong Olufs Tid af og et godt Stykke ind i det 15. Århundrede kan det derimod bestemt godtgøres, at Landsdommer og Landstingshører i en betydelig Del af Riget kun er forskellige Navne for det samme Embede, — en Sprogbrug, der dog særlig forekommer inden for det skånske Lovområde. Således finder man ved Lunde Landsting Gøde Bentssøn i Flæng benævnt auditor causarum og Landsdommer[4]; og det samme er Tilfældet med hans Eftermænd Jens Anderssøn[5], Niels Skriver[6], Magnus Baad (hvilken sidste endogså i ét og samme Brev kaldes Lands-

---

andre, som står over ham i Rang). Om auditores placiti generalis i Jylland se RDRDM. I Nr. 1384, 1407, 1535, 1667, 1803, 2013, II Nr. 2837. Matzen, Den danske Panterets Hist. S. 461, 464 (her nævnes 2 auditores på én Gang i Året 1344), Hvass, Meddel. om Personer og Familier af Navnet Hvas III. 102-3. En auditor causarum placiti generalis Syelendie forekommer 1346 (RDRDM. I Nr. 2084).

[1] RDRDM. I Nr. 1535, 1667, II Nr. 2434 (sammenholdt med Nr. 2372), 2831.

[2] RDRDM. II Nr. 2910. [3] Sstds. Nr. 2883, 2910, 2960.

[4] Han er auditor causarum 1381, 1383 og 1395 (RDRDM. II Nr. 3322, 3382, MP. Nr. 25 S. 38), men advocatus allerede 1379 og f. Eks. 1387 (jfr. ovfr. S. 171).

[5] Han er Landsdommer f. Eks. 1397 og 1401 (Barner, Fam. Rosenkrantz's Hist. I, Dipl. Nr. 27, 40 S. 43), men auditor causarum 1400 (RDRDM. II Nr. 4384).

[6] Han er Landsdommer f. Eks. 1406 og 1414 (SD. I Nr. 705, II Nr. 1941), men auditor causarum 1410 (sstds. II Nr. 1279 S. 279).

tingssaghører og Landsdommer[1]), Jens Jepssøn (Rosensparre)[2] og Jens Overgård[3]. Allerede 1413 finder man imidlertid i Skåne en enkelt Gang auditor causarum brugt i en fra Landsdommer forskellig Betydning, nemlig om en Stedfortræder for denne[4], men for at træffe en Gentagelse heraf må man gå over et halvt Hundrede År frem i Tiden; fra den 2. Halvdel af 1460'erne af forekommer der nemlig i Skåne en Landstings(sag)hører Anders Jenssøn[5], som f. Eks. i 1468 udtrykkelig siges at sidde Landsting på Landsdommers Vegne[6], og som nævnes i sin Stilling ved Landstinget på Tider, da Peder Henrikssøn (Hollunger), Peder Nielssøn (Thott) og Torbern Jepssøn (Rosensparre) vides at have været Landsdommere[7]. Men det må antages at være endt med, at Anders Jenssøn selv er blevet Landsdommer, om end han kun nævnes som sådan 2 Gange, nemlig 27. Oktbr. og 12. Novbr. 1491[8]. Ganske vist kaldes han Landstingssaghører engang i Tiden mellem de 2 anførte Datoer og ligeledes kort før 27. Oktbr. og kort efter 12. Novbr. 1491[9]; men det vilde sikkert være med Urette, hvis man deraf vilde slutte, at

---

1 Weibull, Dipl. dioec. Lund. III Nr. 8.

2 Han er Landsdommer f. Eks. 1427 (Weihull, anf. St. Nr. 69) og 1455 (Arnamagn. Saml., Fol. 293 Bl. 41 a), men Landtingssaghører f. Eks. 1428 (Weibull, anf. St. Nr. 82) og 1447 ($^{10}/_{11}$; SRA. Perg.).

3 Han er Landsdommer 1459 $^{8}/_{7}$ (RA., TSPerg., Vemmenhøg H.) og 1465 $^{5}/_{1}$ (SRA., Perg.), men Landstingshører 1459 (Matzen, Den danske Panterets Hist. S. 486).

4 Se SD. II Nr. 1724 S. 650, hvor Magnus Baad hetegnes som »auditor causarum placiti generalis Scanie ex parte Nicholai Skriware justiciarii placiti eiusdem«.

5 Formentlig første Gang 1466 $^{26}/_{7}$ (RA., PSPerg., Thott), men her dog med Betegnelsen: »Landstingshører udi Skåne *denne Dag*«, hvad der nærmest tyder på, at det er en Tilfældighed, når Anders Jenssøn her er blevet Landtingshører, og at Posten næppe endnu skal opfattes som en fast Embedsstilling.

6 AM. DD. IV. 12.

7 Se således SRA., Perg. 1472 $^{7}/_{3}$, 1477 $^{21}/_{2}$ og Rosenvinge, Domme I Nr. 15 S. 20. Når Landstingssaghøreren på dette sidste Sted er Eneudsteder af et Brev om, hvad der er foregået på Landstinget, og Landsdommeren selv kun nævnes blandt Medheseglerne, ligger det formodentlig i, at Brevet omhandler Begivenheder, der til Dels var over et År gamle, og at Landsdommerembedet dengang heklædtes af en anden.

8 Se Listen over Landstingsembedsmænd nedfr.

9 SRA., Perg. 1491 $^{9}/_{10}$, $^{5}/_{11}$. SRA., Pap. 1492 $^{5}/_{8}$.

det skyldes en Fejltagelse, når han de 2 Gange er blevet betegnet som Landsdommer, medens han i Virkeligheden også da kun skulde have været Landstingshører. Dels kendes der nemlig ellers intet Eksempel på, at man har brugt Landsdommer i Betydningen Landstingshører, men derimod, som nylig nævnt, mange Eksempler på det omvendte; og dels kan der netop i disse År (så vidt vides, lige fra Slutningen af 1488 til Begyndelsen af 1495) ikke påvises nogen anden skånsk Landsdommer end netop Anders Jenssøn i 1491; da han nu næppe nævnes i nogen som helst Stilling ved Landstinget, efter at den følgende Landsdommer er tiltrådt[1], synes det det rimeligste, at han virkelig har været Landsdommer i alt Fald i en Del af Tiden 1488-95. Under Landsdommeren Sten Bille, den sidste i Skåne i Kong Hans's Regeringstid, forekommer der igen engang en Landstingssaghører som en fra Landsdommeren forskellig Embedsmand[2]; men det synes at været et ret enestående Tilfælde.

Af de mindre Landsting, som hørte under Skånske Lovs Område, nemlig Nørrehallands, Sønderhallands, Blekings og Bornholms, er der 3, ved hvilke man i det 15. Århundrede finder Landsdommer og Landstingssaghører som Betegnelser for samme Embedsmand. I Nørrehalland kaldes Germund Bentssøn, som beklædte sit Embede endnu 1484, snart med det ene og snart med det andet Navn[3]. I Sønderhalland bruges bægge Benævnelser om Jens Asserssøn[4] og Oluf Rud[5] og ligeså om Peder Staffenssøn, hvilken sidste i 1505 på samme Dag betegner sig selv én Gang som Landsdommer

[1] Jeg mindes ikke at have truffet Anders Jenssøn i noget Embedsforhold til Landstinget senere end 1493; det er nemlig vistnok ham, som har forseglet et kongeligt Stadfæstelsesbrev af 1493 11. eller 18. Juli, sikkert til Vidnesbyrd om, at det er læst på Landstinget (Arkivet på Gaunø).

[2] RA., PSPap., Niels Hack 1496 $^{9}/_{7}$.

[3] Han er Landsdommer f. Eks. 1452 $^{20}/_{4}$ (RA., TSPerg., Faurås H.) og 1481 $^{6}/_{8}$ (Orig. i Upsala Universitetsbibliotek), men Landstingssaghører f. Eks. 1459 $^{28}/_{4}$ (RA., TSPap., Himle H., Toager S., Galtebæk) og 1484 (P. v. Möller, Bidrag til Hallands hist. I. 381).

[4] Han er Landsdommer f. Eks. 1425 og 1433, men Landstingssaghører 1431 (RDRDM. III Nr. 6201; Weibull, Dipl. dioec. Lund. III Nr. 98, 129 S. 126).

[5] Han er Landsdommer f. Eks. 1439 og 1467 (se Listen över Landstingsembedsmænd nedfr.), men Landstingshører 1437 $^{12}/_{8}$ (RDRDM. III Nr. 6893) og 1459 $^{5}/_{5}$ (RA., PSPap., Åge Axelssøn Thott).

og 2 Gange som Landstingssaghører[1]. Og endelig træffer man på Bornholm bægge Navne anvendte om Peder Bossøn[2]. Derimod finder man ved intet af disse mindre Landsting Ordet Landstingssaghører brugt på en Måde, som afgjort viser, at der er Tale om en fra Landsdommeren forskellig Embedsmand.

Går vi fra det skånske Lovområde over til det sjællandske, er det muligt, at Betegnelsen auditor causarum er bleven anvendt om Landsdommeren ved Sjællands Landsting en enkelt Gang i Jens Truelssøns Tid[3]; men i alt Fald er Gereke Diegn blevet kaldt Landstingshører, efter at han var blevet Landsdommer[4], og det samme gælder hans Eftermand Herlug Nielssøn[5]. Efter den Tid vil man imidlertid næppe nogen Sinde i det 15. Århundrede finde Benævnelsen Landstingshører brugt ved Sjællands Landsting, hverken om Landsdommeren selv eller om en fra denne forskellig Embedsmand[6]. Af de mindre under det sjællandske Lovområde henhørende Landsting nævnes der ved Amager Landsting, som formodentlig har været det uselvstændigste af dem alle, i Slutningen af det 14. og i hele det 15. Århundrede, så vidt vides, hverken nogen Landsdommer eller Landstingshører, men derimod en Tingfoged i 1496[7]. Ved Møenbo Landsting kendes slet ingen Embedsmænd (og altså heller ingen Landstingshører) i Slutningen af det

---

[1] Arnamagn. Saml., Fol. 293 Bl. 33 a, 35 b, 56 b (3 Breve af 1505 $^{26}/_{7}$). Som nævnt nedfr. i Listen over Landstingsembedsmændene, forekommer Peder Staffenssøn allerede 1488 som Landsdommer i Halland; men bortset fra denne ene Gang synes han, mærkelig nok. ikke at nævnes som Landsdommer før 1505 $^{26}/_{7}$, medens han på den anden Side næppe kaldes Landstingssaghører efter 1505 $^{26}/_{7}$.

[2] Han er Landsdommer 1429, men Landstingssaghører 1443 (se Listen over Landstingsembedsmænd nedfr.).

[3] Når der engang i 1387 forekommer Ordene »Johannis Trugilli discretorum(!) causarum in placito generali Selandie« (RDRDM. II Nr. 3603), ligger det nær at betragte det forskrevne discretorum som en Fejl for auditoris.

[4] Han er Landsdommer f. Eks. 1419 (RDRDM. III Nr. 5765), men Landstingshører 1421 (DM. V. 300).

[5] Han er Landsdommer f. Eks. 1421 (RDRDM. III Nr. 5942), men auditor placiti generalis 1423 (sstds. Nr. 6012).

[6] Om den enestående Titel »rector causarum placiti generalis terre Sielendie«, der forekommer engang i 1434, se Listen over Landstingsembedsmænd nedfr.

[7] Se Listen over Landstingsembedsmænd nedfr.

14. og i hele det 15. Århundrede, medens dette Ting derimod i det 16. Århundredes Begyndelse kan opvise et Par Landsdommere, men ingen Landstingshører. På Falster træffes i Tiden 1375—1513 adskillige Landsdommere, men ikke Navnet Landstingshører. På Lolland derimod finder man Landstingshørere fra det 15. Århundredes Slutning af, men her kun som Benævnelse for en under Landsdommeren stående Embedsmand og ikke for denne selv[1].

På Fyn forekommer i 1384 en auditor causarum, og også i den følgende Tid nævnes her ikke sjældent Landstingshørere. Deres Stilling i Slutningen af det 14. og Begyndelsen af det 15. Århundrede er dog ikke klar. I 1394 kaldes en Finno Petri »auditor et rector placiti generalis terre Feonie«[2], en Titel, der på Grund af det tilføjede »et rector« formentlig bør opfattes som enstydig med Landsdommer, hvorfor han vil findes medtaget på Listen over de fynske Landsdommere nedenfor. Men desuden træffer man i Tiden 1384—1419 3 Mænd, der kun betegnes som Landstingshørere (med det latinske eller danske Ord herfor); de vides ikke at have været Landsdommere, men på den anden Side nævnes de alle 3 på Tidspunkter, da der ikke kendes nogen Indehaver af Landsdommerembedet, så at det ikke er udelukket, at det kan være dem, der har beklædt dette. Hvad derimod de Landstingshørere angår, der forekommer ved Fynbo Landsting i det 15. Århundredes 2. Halvdel og i det 16. Århundrede (til Dels med Betegnelserne Landstingshøring og Landstingstinghøring[3]), er det aldeles tydeligt, at deres Stilling er forskellig fra Landsdommerens og underordnet under den; og det er derfor anset for rettest også at holde de 3 Landstingshørere i Tiden 1384—1419 uden for Landsdommerrækken i den nedenfor meddelte Fortegnelse, selv om der, som nys nævnt, ikke kan føres noget Bevis for, at en sådan Opstilling er rigtig. — Ved Langelands Landsting forekommer ingen Landstingshørere i det 15. Århundrede.

I Jylland nævnes i 1387 en auditor placiti generalis Timme Limbek, som efter det ansete Slægtnavn, han bærer, i Virkeligheden må antages at have været Landsdommer; men der *vides* intet bestemt herom, da han kun forekommer i Forbindelse med

[1] Se Listen over Landstingsembedsmænd nedfr.
[2] RDRDM. II Nr. 3934.
[3] RA., PSPap., Jørgen Daa 1507 $^{7}/_{8}$. Fynske Aktstykk. I Nr. 147 S. 154.

Landstinget den ene Gang, og han er derfor på den nedenfor opstillede Liste over Landstingsembedsmænd anført blandt Landstingshørerne. Det viser sig nemlig, at alle de følgende Landstingshørere ved Viborg Landsting gennem det 15. Århundrede — og der kendes et ret betydeligt Antal af sådanne — indtager en fra Landsdommerens forskellig Stilling[1]; og det synes derfor betænkeligt at slå fast, at Timme Limbek har været Landsdommer, om end det ganske vist må anses for det sandsynligste. — Endelig kan bemærkes, at der ved Samsø Landsting ikke nævnes nogen Landstingsbører i det 15. Århundrede. Der kendes i det hele i det nævnte Tidsrum kun få Embedsmænd ved dette Ting; det har imidlertid sikkert kun haft ringe Selvstændighed[2] og findes f. Eks. i 1550 lige så lidt som Amager Landsting nævnt på en Fortegnelse, der ellers opregner de øvrige ber omtalte Landsting (dog med Undtagelse af Bornholms, sagtens fordi Øen da stod under Lübeck)[3].

Vi bar nu betragtet Forholdet mellem Landsdommer og Landstingshører ved samtlige danske Landsting i det 15. Århundrede og kan som Hovedresultat fastslå følgende. Ved selve Lunde Landsting bruges de 2 Benævnelser i én og samme Betydning lige fra Slutningen af det 14. til ind i 2. Halvdel af det 15. Århundrede, og fraregnet et enkelt Tilfælde i 1413 kendes der i Skåne kun 2 Landstingsbørere, som er forskellige fra Landsdommeren, nemlig Anders Jenssøn samt en Mand, der nævnes en enkelt Gang i et af Århundredets sidste År. Ved de mindre under Skånske Lov børende Landsting kan ikke anføres en eneste Landstingshører i denne sidste Betydning, medens Ordet derimod her ret byppig anvendes som Betegnelse for Landsdommeren, til Dels endnu i det 16. Århundrede. Ved Sjællands Landsting bruges ligeledes de 2 Benævnelser om én og samme Embedsmand, men næppe senere end i Århundredets 1. Tredjedel; i Resten af Århundredet synes Ordet Landstingshører slet ikke at være benyttet på Sjælland. På Lolland forekommer Ordet derimod fra Århundredets Slutning af, men kun som Navn på en fra Landsdommeren forskellig Embedsmand; den samme Betydning har det

[1] Et andet Forhold er det jo, hvis en enkelt Landstingshører senere er bleven Landsdommer, hvad der imidlertid er ret tvivlsomt; jfr. om Christiern Krabbe Listen over de jydske Landsdommere i Tillægget nedfr.

[2] Jfr. Matzen. Forelæsn. ov. den danske Retshist., Offentl. Ret II. 116-17.

[3] DM. 4. R. VI. 332.

på Fyn i hele 2. Halvdel af Århundredet (og muligvis allerede tidligere) samt i Jylland i hele det 15. Århundrede.

Som det vil ses af det foregående, er vi forholdsvis vel underrettede om de forskellige Betegnelser for Indehaverne af Landsdommerstillingen. Mindre godt står det derimod til med vor Kundskab om selve Embedets Art. I en Forordning af 1396 udtaler Margrethe, at hun har befalet den nylig indsatte Landsdommer i Nørrejylland, »at han skal så alle dømme Ret og Skel imellem, som han vil andsvare for Gud og for Kongen og for os på hans Vegne«[1]; men hvor stor denne Landsdommerens Myndighed har været i Sammenligning med de øvriges, der var til Stede på Landstinget, er vanskeligt at afgøre. Regelen er i det 15. Århundrede, at Breve af Landstinget udstedes ikke blot af Tingets Embedsmænd, men tillige af en Del af de forsamlede Tingmænd; der kan vel påvises Undtagelser herfra forholdsvis tidlig[2], men det er dog først henimod det 15. Århundredes Slutning, at man træffer et nogenlunde betydeligt Antal af Landstingsbreve, som er udstedte af Landsdommeren eller dennes Stedfortræder alene. Brevene af den ældre Art, med flere Udstedere, er imidlertid stadig afgjort i Flertal, og blandt de Aktstykker, som er udfærdigede blot af Landsdommeren eller hans Stedfortræder, er der adskillige, som kun indeholder et Vidnesbyrd om, hvad der er foregået på Tinget, eller i hvilke Udstederen, når det drejer sig om at træffe en retslig Afgørelse, netop undlader at træffe denne og nøjes med at henvise Sagen til Kongen og Rigsrådet[3]. Imidlertid finder man tillige, i alt Fald i Begyndelsen af det 16. Århundrede, at Landsdommeren kan være ene om at afsige en Dom eller om i Almindelighed at udtale, hvad der er Ret i et vist givet Tilfælde[4]; men det kan også hænde, at Landsdommeren, skønt han er Eneudsteder af en Landtingsdom, dog ud-

[1] Aarsberetn. V. 57.

[2] Se således allerede i Året 1302 RDRDM. I Nr. 764, hvor der i øvrigt ret tydelig sondres mellem Tingmændene og den, der fører Forsædet på Tinget. Fra en noget senere Tid kan der af Landstingsbreve, som kun har én Udsteder, eksempelvis anføres: RDRDM. II Nr. 3592 (1387), SD. III Nr. 2620 (1419), RA., PSPap., Åge Axelssøn Thott 1447 $^{10}/_{6}$, Matzen, Den danske Panterets Hist. S. 486-87 (1459).

[3] Se RA., PSPap., Erik Ågessøn Thott 1473 $^{27}/_{3}$; sstds., Tyge Brahe Axelssøn 1511 $^{29}/_{3}$; RA., Rigens Forfølgningsbog 1586-92 Bl. 253 a-b.

[4] RA., PSPap., Henrik Krummedige 1507-18 4.-10. Maj, 1513 $^{7}/_{5}$.

trykkelig udtaler, at han har taget forskellige af de tilstedeværende til sig for at afsige den[1]. Når et Landstingsbrev har flere Udstedere, nævnes Landsdommeren i alt Fald i det 15. Århundrede næsten altid forrest blandt disse, for så vidt han da overhovedet forekommer imellem dem[2]; men er der i sådanne Breve Tale om at fælde en retslig Kendelse, vil det som Regel ikke af Brevet fremgå, at Landsdommeren har haft større Indflydelse herpå end de øvrige Udstedere. I Praksis har Forholdet dog sikkert været et andet, og ligesom man ser Landsdommeren udmelde Folk af Tinget til at aflægge Vidnesbyrd[3] eller »Landenævn« til at anstille Undersøgelse om retslige Forhold[4], således kan man også finde Landstingsdomme, hvori det udtrykkelig siges, at han spiller en mere fremtrædende Rolle end de andre Udstedere af Brevet[5]. At Landsdommerne har haft betydelig Indflydelse på Landstingenes Forhandlinger, er i alt Fald klart nok, og de undgik da heller ikke altid Beskyldninger for Partiskhed. Jens Anderssøn Beldenak rettede i 1511 en sådan Klage mod Landsdommeren på Falster, Oluf Falster[6]; nogle År tidligere, i 1502, havde derimod Landsdommeren på Fyn, Jørgen Urne, på Skovby Herredsting fået et Stokkenævn om, at han havde »skikket Lov og Ret og siddet Dom som en ærlig Dannemand så vel over den fattige som den rige, så at den menige

[1] RA., LD. 1478 $^{8}/_{12}$.
[2] Undtagelser kan dog træffes, således når Personer af høj Rang er til Stede på Tinget (SD. I Nr. 128 S. 89 (1401), DCP. Nr. 136 S. 186 (1467) samt for det foregående Århundredes Vedkommende MP. Nr. 11 S. 13), eller når Landsdommeren selv aflægger Vidnesbyrd eller på anden Måde tager nærmere Del i den foreliggende Sag (DF. I Nr. 116 S. 495 (1438); Fynske Aktstykk. I Nr. 178 S. 176 (1489)). Ja der kan selv i forholdsvis sen Tid findes enkelte Landstingsbreve, blandt hvis Udstedere hverken Landsdommeren eller nogen, der betegnes som hans Stedfortræder, nævnes (således MP. Nr. 10 S. 11 (1387), Antislesvigholst. Fragm. XIII. 110-13 og RDRDM. III Nr. 5924 (1421; i bægge disse sidste Breve forekommer Landsdommeren som nærværende på Tinget og medbesegler, men nævnes ikke blandt Udstederne) samt DCP. Nr. 141 (1468)).
[3] Jfr. Brevene af 1421 fra Skånes og Sjællands Landsting om Slesvigs Stilling (i Antislesvigholst. Fragm. XIII. 111-12, 115-16).
[4] Se således RA., Nørre H. Langeland 33 (1476).
[5] Således Matzen, Den danske Panterets Hist. S. 434 (1416), 483 (1421), 497 (1479), 498 (1479).
[6] Pal.-Müller, Jens Andersen Beldenak. 2. Opl. S. 28-29.

Almue ham takker fra første Tid, vor kære nådige Herre ham forskrevne Fynbo Landsting befalede, og så til denne Dag«[1].

At Landsdommeren var en af Kronen udnævnt Embedsmand, fremgår af, at Margrethe i Forordningen af 1396 udtaler, at hun har sat Jens Nielssøn af Avnsbjærg til Landsdommer i Nørrejylland[2]; og denne Landsdommerens Stilling som kongelig Embedsmand vedbliver hele Århundredet igennem[3]. Fra 1523 haves der et Brev af Lensmanden på Nykøbing om, at han har gjort en Mand til Landsdommer på Lolland »med de gode Mænds og menige Almues Råd og Samtykke«, hvis Kongen vil stadfæste det og unde vedkommende sit Befalingsbrev derpå[4]; men om en tilsvarende Forslagsret dengang var anvendt over hele Riget, og om den har været i Brug allerede i det 15. Århundrede, vides ikke.

Selv om dette skulde have været Tilfældet, behøvede deri dog ikke at ligge nogen Indskrænkning i Kongens Valgfrihed, hvis det da stod ham ganske frit at nægte sit Samtykke. En væsentligere Hindring for Kongens fri Valg fandtes derimod i Christiern II.s Handfæstning, der fastsatte, at hvis nogen Vanbyrdinge (ɔ: de, som ikke var adelig fødte) havde Slotte, Len eller Landsting, skulde de med det første afsættes, og gode indfødte Rigens Ædlinge sættes i deres Sted[5]; det sloges altså her fast, at der til at beklæde et Landsdommerembede krævedes adelig Fødsel. Denne Bestemmelse

---

[1] RA., PSPap., Jørgen Jørgenssøn Urne 1502 $^{13}/_{8}$; jfr. Allen IV. I. 170. (Et Vidnesbyrd af 1499 $^{31}/_{8}$ om alt, hvad den samme Jørgen Urne havde gjort for at få en privat Strid bilagt, som han havde med en almindelig Landsbypræst, findes i RA., LD.).

[2] Aarsberetn. V. 57. Ret påfaldende er det at se Erik af Pommern i 1411 betegne Jens Gyrstinge som *Margrethes* rector placiti generalis Selendie (RDRDM. III Nr. 5160 a).

[3] Se således det nysnævnte Vidne af 1502 om Jørgen Urne. Landsdommerne repræsenterer i deres Egenskab af Embedsmænd undertiden Kronen i Sager, der ikke står i direkte Forbindelse med deres Embede; således kan de på Kronens Vegne modtage en Skødning (RDRDM. III Nr. 4526; Lunn, Knabstrup S. 20) eller bortskøde Gods (ÆA. III. 320: Arnamagn. Saml., Fol. 293 Bl. 3 b), og på Sjællands Landsting optræder Landsdommeren i 1503 på Kong Hans's Vegne som Anklager mod Poul Laxmand efter dennes Drab (Rosenvinge, Domme I Nr. 21).

[4] DV. S. LII.

[5] Aarsberetn. II. 61 § 27; jfr. Allen II. 589-90, 593. Se også Frederik I.s Håndfæstning § 32 (Aarsberetn. II. 74).

var særlig rettet mod Niels Clementssøn (skønt det slet ikke vides med Vished, om han var uadelig født); men man finder ham i alle Tilfælde som Landsdommer endnu i Jan. 1514, medens der derimod i Novbr. 1515 nævnes en anden i hans Sted[1]. Håndfæstningen af 1513 er den første, hvori et Påbud af den anførte Art forekommer i en så bestemt Form, men ganske vist er der en Artikel i Kong Hans's Håndfæstning, som, om end den i Hovedsagen må antages at tage Sigte på Retten til Lenene, kan forstås også om Adgangen til Landsdommerembederne[2]; Rigsrådet anfører det i det mindste efter Kong Hans's Død som et Brud på denne Artikel, at »de vanbyrdige og de, som køber Frihed, har Slotte og Len og er Landsdommere«[3].

Men i ethvert Fald før Kong Hans's Tid kendes der intet Forbud mod, at Landsdommerne var uadelige, og man vil da også, hovedsagelig dog i Rigets østlige Del, finde adskillige af dem, som i det mindste ikke har været adelig fødte[4]. Til Dels kan dette Forhold kontrolleres ved Hjælp af deres Segl, idet der er nogle, som ikke vides at have ført andet end uadelige Segl, og andre, der, om end de fører Skjold, har Mærker deri, som gør et vist Indtryk af at være opfundne af dem selv uden at være legaliserede ved noget kongeligt Skjoldbrev. Og hertil kommer endnu et Punkt, der er egnet til at fremkalde Tvivl om flere Landsdommeres adelige Byrd, selv om de måske i deres Segl fører gode adelige Våbenmærker, nemlig det, at ikke få, især af de skånske, tillige er Øvrighedspersoner i Købstæderne. Er der end i og for sig intet til Hinder for, at en Købstadborgers Adelskab, navnlig i ældre Tid, kan være lige så godt som en Mands på Landet, må det dog altid vække Mistanke, når man ser et større Antal Landsdommere som Øvrighedspersoner i Byerne; og i ethvert Tilfælde synes det, at Land-

[1] Saml. til jydsk Hist. 2. R. I. 159-60, 246.

[2] Aarsberetn. II. 48 § 3: »Item skulle vi ingen udlændiske annamme udi vort Råd og ej heller antvorde dem Slot, *Land* eller Len, men styre, råde og regere vore Riger og vor Gård med gode indenlandske Mænd af og i hvert Rige og ej drage dem nogen Vanbyrding over Hovedet i nogen Måde«; jfr. Hadorph II. 320 § 3. Sammenlign Saml. til jydsk Hist. 2. R. I. 156.

[3] Allen II. 589.

[4] Jfr. herom Saml. til jydsk Hist. 2. R. I. 152-53 og Personalhist. Tidsskr. 2. R. V. 210-11.

adelen, når man kommer ind i det 15. Århundrede, ikke har betragtet Byadelen som jævnbyrdig med sig, selv når denne sidste havde Beviserne for sit Adelskab i Orden, hvad der langtfra er sikkert for alle Landsdommernes Vedkommende [1].

Det er allerede tidligere antydet, at man i Slutningen af Valdemar Atterdags Tid finder en skånsk Landsdommer, som fører Bomærke [2]. Den første, der kendes som denne Landsdommers Efterfølger, Gøde Bentssøn, har ganske vist i sit Segl et Skjold, men i Skjoldet kun en Hånd [3], så at hans Adelskab turde være af en tvivlsom Art, tilmed da han nævnes som Byfoged i Lund i 1385 og i 1390'erne og som Underfoged (viceadvocatus) i Malmø 1389 [4]. En følgende skånsk Landsdommer, Niels Skriver, kaldes Væbner og fører adeligt Segl [5]; men hans Navn tyder ingenlunde på adelig Fødsel, og også ham finder man som Foged i Lund [6]. Hans Eftermand Magnus Baad har i sit Signet et Skjold med en Båd [7], så at han måske ligefrem har dannet Våbenmærket efter sit Navn; og han forekommer i forskellige Stillinger i Byen Lund, som Foged samt som Foged og Rådmand inden sin Udnævnelse til Landsdommer [8], og efter den Tid tillige som Borgemester samt som Foged og Borgemester [9]. En af Magnus Baads Eftermænd, Jens Overgård, var Rådmand i Lund, før han blev Landsdommer, og førte da et uadeligt Segl [10]; senere blev han Borgemester i Lund, en Stilling, han beklædte i alt Fald i en Del af den Tid, da han var Landsdommer [11], men han viser sig nu i Besiddelse af et Segl med Skjold

[1] Saml. til jydsk Hist. 2. R. I. 146.
[2] Ovfr. S. 173. Ét Sted betegnes han ligefrem som Borger i Lund (RDRDM. II Nr. 2883).
[3] RDRDM. II Nr. 3382.
[4] Se således sstds. Nr. 3467, 3718, 3811, 4265. Derimod er den følgende Landsdommer, Jens Anderssøn af Slægten Due, forskellig fra en Jon Anderssøn, der var Byfoged i Lund omkring År 1400 (sstds. Nr. 4108, SD. I Nr. 73) og lidt senere Borgemester i Lund (RDRDM. III Nr. 4652).
[5] RDRDM. III Nr. 4471. Thiset, Danske adel. Sigiller C LVIII 1.
[6] RDRDM. III Nr. 5034.
[7] RA., TSPerg., Ljunits H. 1416 $^{10}/_{10}$.
[8] Således RDRDM. III Nr. 4586, SD. II Nr. 1215 S. 227.
[9] Således SD. III Nr. 2559, 2621 S. 442.
[10] SRA., Perg. 1452 $^{3}/_{2}$.
[11] Han nævnes i øvrigt som Borgemester allerede 1451 (Arnamagn. Saml., Fol. 293 Bl. 31 b), men ellers især i 1460'erne (se således SRA., Perg. 1463 $^{1}/_{11}$).

og Hjælm og kan endogså findes udtrykkelig betegnet som Væbner[1]. Efter Jens Overgårds Tid er der imidlertid kun én skånsk Landsdommer i det 15. Århundrede, der er knyttet særlig til Byen Lund, nemlig den ovennævnte Anders Jenssøn, der begyndte som Landstingshører[2]. Han forekommer som Byfoged i Lund, som Rådmand samme Steds og på én Gang som Byfoged og Rådmand[3]; og ban fører ganske vist forskellige adelige Segl med et Søblad som Våben[4] og kan findes kaldt Væbner[5]; men man kan også træffe ham opført efter Væbnerne[6], så at det vel er tvivlsomt, hvorledes det forholder sig med hans Adelskab. — Af Landsdommerne ved de mindre Landsting Øst for Øresund var Jens Asserssøn i Sønderhalland tillige Foged i Halmstad[7], men førte i alt Fald adeligt Segl[8], medens en af hans Efterfølgere, Åge Mint, den eneste Gang, da ban vides at forekomme som Landsdommer, nævnes efter en Væbner uden selv at betegnes som sådan[9]. Åge Mints Eftermand, Peder Staffenssøn, fører derimod adeligt Segl[10] og kaldes oftest Væbner, så at det måske er med Urette, at ban en enkelt Gang benævnes beskeden Mand[11]; men endnu så sent som i Christiern II.s Dage finder man (trods denne Konges Håndfæstning) en sønderhallandsk Landsdommer Peder Anderssøn, der i sit Segl kun har et Bomærke[12].

Af det 15. Århundredes sjællandske Landsdommere er der i Modsætning til de skånske kun én, som er særlig knyttet til en Købstad, nemlig Gereke Diegn, der nævnes som Rådmand i Ringsted 1418 og som notarius (Byskriver) samme Steds 1434 samt ikke sjældent som Bymand i den samme By[13]. Han var af borgerlig Slægt og er øjensynlig aldrig blevet adlet; bans første kendte Segl

---

[1] SRA., Perg. 1465 $^{5}/_{1}$. RA., PSPerg., Thott 1466 $^{26}/_{7}$.
[2] Ovfr. S. 174-75.
[3] Se således SRA., Perg. 1463 $^{14}/_{8}$, 1472 $^{4}/_{5}$, 1481 $^{5}/_{4}$.
[4] Thiset, Danske adel. Sigiller F LII 3-8.
[5] SRA., Perg. 1482 $^{5}/_{12}$, 1484 $^{20}/_{5}$. [6] Sstds. 1484 $^{10}/_{2}$, 1489 $^{15}/_{5}$.
[7] RDRDM. III Nr. 6471.
[8] Thiset, Danske adel. Sigiller C XLIX 10.
[9] SRA., Perg. 1479 ud. Dag (Seglet er ikke bevaret).
[10] Thiset, Danske adel. Sigiller C XLIX 12.
[11] RA., PSPap., Henrik Krummedige 1508 $^{4}/_{3}$.
[12] Hans Segl findes f. Eks. sidst anf. St. 1515 $^{6}/_{10}$ (et Brev, der er gengivet hos P. v. Möller, Bidrag till Hallands hist. I. 309).
[13] Rørdam, Kjøbenhavns Kirker og Klostere, Till. Nr. 24. RDRDM. III Nr. 6704. 5532, 6245.

indeholder kun et g, end ikke i Skjold, men senere har han dog fået et andet Signet, hvori g'et er indsat i et Skjold[1]. For de øvrige sjællandske Landsdommere i det 15. Århundrede er den adelige Byrd derimod uomtvistet, alene med Undtagelse af den sidste, Niels Henrikssøn (Arenfeldt), der senere blev Rigskansler, og hvis Herkomst er berørt ovenfor[2]. — Af de mindre Landsting, som slutter sig til det sjællandske, kendes der ved Møens i Tiden 1375 —1513 kun 2 Landsdommere, og det først i det 16. Århundrede; bægge fører de Bomærke, og den sidste af dem var, samtidig med, at han var Landsdommer, Byfoged i Stege og nævnes i alt Fald lidt senere som Herredsfoged i Møens Vester Herred[3]. De falsterske Landsdommere i det 15. Århundrede tilhører derimod alle gode Landadelsslægter, og det samme gælder i Hovedsagen de lollandske; blandt disse er der dog 2 (Mogens Claussøn og Jens Esbernssøn), som ikke lader sig henføre til bestemte Slægter, men som bægge kaldes Væbnere, og af hvilke i det mindste Mogens Claussøns adelige Herkomst turde være sikker nok.

Vender vi os dernæst til Fyn, er der blandt denne Øs Landsdommere i det 15. Århundrede ingen, som tillige har været Øvrighedsperson i en Købstad; de var derimod alle Landadelsmænd, og kun en enkelt af dem, Jens Mikkelssøn (der dog også førte adeligt Våben), kan ikke henføres til nogen Slægt med et bestemt Navn. Heller ikke mellem de langelandske Landsdommere i det omhandlede Tidsrum findes nogen, som var knyttet til Øens Købstad; og også de førte alle adelige Våbenmærker i deres Segl, for så vidt da disse sidste kendes; men en af dem, Mattis Jonssøn (Hvedeaks), forsegler rigtignok inden sin Landsdommertid med et Segl, hvori der kun findes et Bomærke, og det endogså engang, da han i det pågældende Brevs Tekst kaldes Væbner[4].

Går vi videre til Jylland, træffer vi her lutter adelige Landsdommere i det 15. Århundrede; en Undtagelse danner først den første, der tiltrådte Embedet i det 16. Århundrede, nemlig Niels Clementssøn, hvis Herkomst, som tidligere berørt[5], ikke kendes. En af de øvrige, Christiern Krabbe (der dog måske aldrig har

[1] Saml. til jydsk Hist. 2. R. I. 152.
[2] S. 162.
[3] RA., PSPap., Anders Bille 1506 $^{26}/_{8}$, 1508 $^{23}/_{2}$, 1510 $^{6}/_{3}$, 1513 $^{8}/_{8}$.
[4] Hvass. Meddel. om Personer og Familier af Navnet Hvas IV. 236.
[5] Ovfr. S. 182.

været Landsdommer[1]), nævnes på et tidligere Tidspunkt af sit Liv som Foged i Viborg[2]; derimod findes ingen af de andre bosat i nogen Købstad. Hvad endelig det uanselige Samsø Landsting angår, fører Nis Nielssøn, der i 1424 er Foged på Samsø og første Udsteder af et Landstingsvidne, kun et Bomærke[3].

Som vi nu har set, viser der sig med Hensyn til Landsdommernes adelige Byrd og deres Stilling som Øvrighedspersoner i Købstæder en ikke ringe Forskel mellem Rigets østlige Del (de skånske Provinser) og dets vestlige Del (især Vest for Store Bælt), medens Sjælland i så Henseende danner et Overgangstrin[4]. Det ligger nær at sætte denne Modsætning i Forbindelse med den ovenfor påpegede Forskel i Betydningen af Ordet Landstingshører i Rigets østlige og vestlige Del, idet man kunde mene, at Landsdommerne dér, hvor de havde en Landstingshører under sig, nød en større Anseelse end, hvor noget sådant ikke var Tilfældet. I Landsdommernes Forhold til selve Landstinget vil man dog forgæves søge efter en sådan Forskel i Anseelse; derimod må det indrømmes, at man finder flere Landsdommere som Rigsråder Vest for Øresund end Øst derfor. En Optælling i denne Henseende giver, så vidt det kan ses, til Resultat, at følgende af det 15. Århundredes Landsdommere har været Medlemmer af Rigsrådet: 2 i Skåne (Peder Nielssøn (Thott) og Sten Bille), 3 på Sjælland (Niels Skave, Anders Jenssøn (Passov) og Henrik Mejnstrup[5]), højst 2 på Fyn (Iven Bryske og måske Jørgen Urne), men hele 8 eller 9 i Jylland (Jens Nielssøn (Løvenbalk), Peder Lykke, Lars Thomessøn (Vesteni), Niels Kaas, Morten Krabbe, Oluf Mortenssøn (Gyrstinge), Anders Christiernssøn (Sandberg) og Peder Brockenhus samt Otte Nielssøn (Rosenkrantz), hvis denne sidste har været Landsdommer); derimod forekommer der ingen Rigsråder blandt Landsdommerne ved de andre Landsting. Det viser sig imidlertid, at Spørgsmålet, om der fandtes Landstingshørere ved et Landsting, ikke kan antages at have haft nogen Ind-

---

[1] Se Landsdommerlisten nedfr. [2] DV. Nr. 48 S. 38.

[3] RA., Samsø 3.

[4] Endnu så sent som ved Midten af det 17. Århundrede hedder det om Bleking, Bornholm og Møen, at de »måske formedelst des Ringhed« hidtil har haft uadelige Landsdommere (Christen Osterssøn Weylle, Glossarium juridicum Danico-Norvegicum S. 476).

[5] Niels Henrikssøn (Arenfeldt) blev først Rigsråd under Frederik I (HT. 4. R. III. 282).

flydelse på vedkommende Landsdommers Udsigt til at blive Rigsråd, idet der som Rigsråder forekommer 3 Landsdommere på Sjælland på en Tid, da her ingen Landstingshører kendes, men derimod kun højst 2 på Fyn, hvor der dog nævnes Landstingshørere i største Delen af Århundredets anden Halvdel. Hvad der derimod har været af Betydning med Hensyn til Optagelse af Landsdommere i Rigsrådet, har øjensynlig dels været Spørgsmålet, om vedkommende virkelig var adelig, og dels selve det pågældende Landstings Anseelse. I så Henseende er det karakteristisk, at det kun er blandt de 4 største Landstings Landsdommere, at man træffer Rigsråder; men tillige må nævnes den afgjorte Overvægt, som Viborg Landsting på dette Punkt har over alle de andre, idet der af samtlige jydske Landsdommere i det 15. Århundrede kun er én, nemlig Christiern Krabbe, som ikke har været Rigsråd, og denne ene måske i Virkeligheden ikke har været Landsdommer.

Når vi fra Landsdommerembedet vender os til Stillingen som Landstingshører i den Betydning, hvori dette Ord betegner en fra Landsdommeren forskellig Funktionær, viser det sig, at Landstingshøreren først og fremmest er at opfatte som Landsdommerens Stedfortræder. Som sådan fører han i Landsdommerens Fraværelse Forsædet på Tinget »på NN. Landsdommers Vegne«, således som det undertiden udtrykkelig anføres[1]; og han kan i denne Egenskab ligesom Landsdommeren selv forekomme som Eneudsteder af Landstingsbreve. Han findes imidlertid også som Udsteder af Landstingsbreve sammen med Landsdommeren og andre[2], og tillige haves der fra Viborg Landsting adskillige Aktstykker, som er udfærdigede af Landsdommer og Landstingshører i Forening, men kun af disse 2, og hvori man kan se dem afsige Domme[3]. I det 15. Århund-

[1] RA., Skovby H. 32 (1469). RA., Bjerge H. Fyn 57 (1474). Matzen. Den danske Panterets Hist. S. 495 (1478). RA., PSPap., Jørgen Daa 1507 $^{7}/_{8}$. Jfr. RA., LD. 1502 $^{25}/_{5}$.

[2] Se således m. H. t. Lolland: Kirkehist. Saml. 3. R. VI. 417 og formentlig også RA., PSPap., Oluf Holgerssøn Ulfstand 1513 $^{12}/_{10}$; m. H. t. Fyn: Fynske Aktstykk. I Nr. 178 S. 176, hvor Landstingshøreren nævnes før Landsdommeren (jfr. her ovfr. S. 180[2])); og m. H. t. Jylland: Rosenvinge, Domme I Nr. 5, DV. Nr. 70 og DM. 4. R. II. 193.

[3] Matzen, Forelæsn. ov. den danske Retshist., Privatret II. 75-76 (1487: Landstingshørerens Navn er Niels Scriffwere, ikke (som i Aftrykket) Swiffuer). RA., Ribe Stiftskiste 393 (1490), 457 (1506). RA., TSC.

redes Lovgivning forekommer Landstingshøreren næppe mere end én Gang, nemlig i en for Jylland bestemt Forordning af 1466, hvori det ganske kort hedder, at »Landstingshører skal sine Breve forvare og hjælpe hver Mand Ret og Skel uden Vild«[1] — en Forskrift, som i øvrigt kommer lidt overraskende på det pågældende Sted; der tales nemlig her i Almindelighed om Retsforfølgning ved Landstinget, så at man snarere skulde vente et Påbud til Landsdommeren om at hjælpe hver Mand Ret og Skel, men Landsdommeren nævnes ikke i Forordningen. Ellers høres der, som sagt, intet til Landstingshøreren i Tidens Forordninger, og det vides ikke engang, om han er blevet udnævnt af Kongen eller af Landsdommeren, selv om det første må anses for det rimeligste.

Landstingshøreren i den Betydning af Ordet, hvorom vi her taler, var som oftest af Borger- eller Bondestand. Man kan finde enkelte med adelige Segl, men til Dels af tvivlsom adelig Herkomst, således som de tidligere omtalte Skåninger Magnus Baad og Anders Jenssøn, der nævnes som Landstingshørere, inden de blev Landsdommere, og den jydske Landstingshører Peder Nielssøn, der i 1417 fører et Skjold med $2^1/_2$ Sparre, men i 1402 det samme Mærke uden Skjoldet[2]; af de andre Landstingshørere i Viborg benytter i det mindste Jes Juel og Christiern Krabbe adelige Segl[3]. Men et Par af de sidstnævntes Eftermænd (Nis Sale og Severin Svendssøn) møder man tillige i den lidet ansete Stilling som Herredsfoged[4], ligesom Jeppe Jenssøn i 1469 nævnes både som Landstingshører i Fyn og som Herredsfoged i Odense Herred[5]; og især genfinder man mange Landstingshørere blandt Købstædernes Øvrighed. Dette er Tilfældet på Fyn med Peder Mortenssøn, der er Rådmand i Odense[6], og med Esge Hvid, der er Byskri-

Vejle Bys Ark. 1498 $^{17}/_{2}$. Tang Kristensen, Nogle Efterretn. om Herregaarden Lerchenfeldt's (Bonderup's) ældre Hist. S. 16 (1499). RA., PSPap., Dorte Quie 1501 $^{24}/_{4}$.

1 Aarsberetn. V. 68 § 8. 2 Jfr. RDRDM. III Nr. 4526, 5656.

3 RDRDM. III Nr. 5656. Barner, Fam. Rosenkrantz's Hist. I, Dipl. Nr. 129 S. 133.

4 Den førstnævnte er Herredsfoged i »Salling« og den anden i Middelsom Herred 1468 (DCP. Nr. 141 S. 195).

5 RA., Skovby H. 32. RA., LD. 1469 $^{28}/_{10}$.

6 En Rådmand Peder Mortenssøn nævnes i Odense Provinsark., Odense Byråds Ark. 1477 $^{30}/_{6}$ og i RA., Odense 8 (1479); og at han er identisk med Landstingshøreren, ses af Seglene under det sidstnævnte Brev og

ver[1] og senere Byfoged samme Steds[2], men særlig i Jylland, hvor mange Landstingshørere er knyttede til Viborg: Thomas Ville blev senere Borgemester i Viborg[3], Christiern Krabbe (der dog kan findes udtrykkelig betegnet som Væbner[4]) var Foged samme Steds[5], Peder Samsing var Borgemester, både før og efter at han nævnes som Landstingshører[6], Las Jepssøn var Rådmand[7] og Anders Nielssøn Borgemester[8]; Peder Lauridssøn er måske den samme som en Peder Lassøn, der var Rådmand i Viborg i 1440'erne[9], og Niels Skriver forekommer som Byfoged og senere som Borgemester i Viborg[10].

Når mange Landsdommere, så vidt vides, har savnet den Bistand, som deres Kollegaer kunde have i Landstingshøreren, følger dog ikke deraf, at de var forpligtede til altid at være til Stede pa Landstinget eller ikke kunde have andre til at repræsentere sig dér; tværtimod nævnes det hyppig, at en eller anden Mand sidder i Dommers Sted, uden at der tillægges denne Suppleant nogen bestemt Embedsbetegnelse. Sådanne Stedfortrædere (der i øvrigt kunde forekomme både, når Landsdommeren var fraværende, og når han vel var til Stede, men pa egne eller på en andens Vegne var Part i den foreliggende Sag, så at han derved hindredes i at føre Forsædet) var ikke sjældent Adelsmænd[11], men dog også uadelige[12].

---

under f. Eks. RA., Bjerge H. Fyn 57, hvor han kaldes Landstingshører.

[1] Fynske Aktstykk. II Nr. 45 S. 69 (1488). RA., Løve H. 142 (1490).

[2] Kirkehist. Saml. 4. R. II. 472 (1494). RA., TSPap., Odense 1494 $^{16}/_{11}$. Fynske Aktstykk. I Nr. 42 S. 69 (1495). Derimod er en Peder Friis. der forekommer som fynsk Landstingshører 1384, ikke samtidig Borgemester i Odense, således som man kunde tro efter Aftrykket på sidst anf. St. Nr. 74 S. 98; der mangler nemlig dér et Personnavn foran proconsul, se RDRDM. II Nr. 3429.

[3] DV. Nr. 43 S. 33, Nr. 48 S. 38.

[4] RDRDM. III Nr. 7170. [5] DV. Nr. 48 S. 38.

[6] Sstds. Nr. 37 S. 26. Nr. 43 S. 33. Nr. 44 S. 35. Nr. 48 S. 38.

[7] Sstds. S. 348, 350, jfr. S. 423 under Rask.

[8] Sstds. S. 370.

[9] Sstds. Nr. 44 S. 35, Nr. 47 S. 36, Nr. 48 S. 38.

[10] Se således DM. 4. R. II. 188, 193.

[11] Se således for Lunde Landstings Vedkommende: RA., PSPerg., Hack 1508 $^{15}/_{1}$(?), for Falsters: RA., TSPerg., Nørre H. Falster 1478 $^{30}/_{8}$, for Lollands: RA., Reg. 69, 8, 16 og for Langelands: RA., Nørre H. Langeland 8.

[12] Se således for Sjællands Landstings Vedkommende: DM. 4. R. II. 65-

Og de kunde veksle så hurtig, at det må antages, at man til Tider blot har taget en Mand, der tilfældig var til Stede på Tinget, til at repræsentere Landsdommeren; således sidder der i det første Halvår af 1473 på Sjællands Landsting mindst 3 forskellige Adelsmænd i Landsdommers Sted, de 2 endda kun med en Uges Mellemrum[1]. Andre af disse Repræsentanter for Landsdommeren forekommer imidlertid i den nævnte Egenskab flere Gange i Løbet af et Par År[2], så at det for deres Vedkommende er blevet en Stilling af en mere fast Natur. Men da det ofte er et Tilfælde, hvem der kommer til at indtage en sådan Vikarstilling, hvor der ingen Landstingshører findes, er det naturligt, at Stillingen, som nys anført, i Regelen ikke betegnes med noget bestemt Navn. Dog kan man finde en Jens Glarmester, der engang i 1418 fører Forsædet på Sjællands Landsting, benævnet »tunc vicerector placiti generalis terre Syelendie«[3]; og i Jylland forekommer en lignende mere tilfældig Stedfortræder for Landsdommeren i 1485 endogså med Titlen »den Tid *Landsdommer* i Nørrejylland«[4], skønt her dengang fandtes både Landsdommer og Landstingshører. Ja en Landstingshører kan i Begyndelsen af sin Embedstid kaldes »Landstingshører udi Skåne *denne Dag*«[5], hvor de sidste 2 Ord kunde tyde på, at selv Landstingshørerstillingen ikke var noget virkeligt Embede, men blot skyldtes en videre Udvikling af det her berørte Forhold, at én og samme Mand uden nogen Embedsbetegnelse »sidder i Dommers Sted« flere Gange i et Par på hinanden følgende År. En sådan Opfattelse kunde synes at finde Støtte i den ret påfaldende Omskiften, som man finder mellem de jydske Landstingshørere, idet ikke mindre end 4 af disse (Peder Nielssøn, Christiern Krabbe, Las Jepssøn og

66 og Rosenvinge, Domme I Nr. 21 S. 29 samt for Falsters: RA., TSPerg., Nørre H. Falster 1495 $^{28}/_{1}$.

[1] RA., Stævns H. 1. RA., PSPap., Henrik Mejnstrup 1473 $^{27}/_{1}$. AM. DD. XXVI. 19.

[2] På Sjælland Peder Sveje 1457-58 (f. Eks. RA., Skafteløv 1 (trykt hos Matzen, Den danske Panterets Hist. S. 450, der fejlagtig har Pether Scriwere) og AM. DD. XIV. 17 (når her i en over 100 År yngre Vidisse står Per Suere, går jeg nemlig ud fra, at dette er en Fejl af Vidissen)) og Mogens Djur 1459-61 (f. Eks. RA., Voldborg H. 27 og RA., TSPap., Ringsted H., Haraldsted S., Valsømagle 1461 $^{13}/_{5}$).

[3] Rørdam, Kjøbenhavns Kirker og Klostere, Till. Nr. 24.

[4] RA., LD. 1485 $^{13}/_{8}$. Jfr. Landsdommerlisten nedfr.

[5] Ovfr. S. 174[5]).

Peder Lauridssøn) vides at have beklædt Posten 2 forskellige Gange[1], og endvidere i den Omstændighed, at man også i Jylland en ganske enkelt Gang kan finde Betegnelsen »Tinghører *den Dag* på Viborgs Landsting« om en Mand, der næppe har været virkelig Landstingshører[2]. Men at Antagelsen alligevel er urigtig, i alt Fald netop for de jydske Landstingshøreres Vedkommende, fremgår af den ovenfor[3] nævnte Forskrift i Forordningen af 1466, der viser Landstingshørerstillingen som et fast Embede; hvis den ikke var dette, kunde Navnet Landstingshører jo heller ikke godt tænkes anvendt uden for selve Viborg Landsting, hvad man ikke sjældent finder Eksempel på[4]. Og at Tilføjelsen »den Dag« ikke beviser, at Landstingshøreren ikke *kan* være en virkelig Embedsmand, ses af en Sammenligning med den nys nævnte Titel »*den Tid* Landsdommer i Nørrejylland« (1485), hvoraf man jo ellers måtte slutte, at heller ikke Landsdommerstillingen var noget fast Embede. Derimod er det ganske vist muligt, at en og anden »Landstingshøring« på Øerne, når han kun nævnes en enkelt Gang, ikke har været en virkelig Embedsmand, men kun en mere tilfældig Stedfortræder for Landsdommeren[5].

En Mand, som særlig hyppig siges at sidde i Landsdommers Sted, er Landstingsskriveren. Dennes Embede omtales ikke i det 15. Århundredes Lovgivning; men af selve Navnet fremgår det jo, at hans Hverv har været at besørge Ekspeditionen af de fra Landstinget udgående skriftlige Udfærdigelser. Derimod nævnes han i Christiern II.s såkaldte gejstlige Lov, der pålægger ham at føre et Register, hvori de Domme, som afsiges, skal registreres, og fastsætter, hvad han må tage i Betaling for de forskellige Arter af

---

[1] Man kan nemlig ikke forklare dette ved at antage, at der samtidig har været flere Landstingshørere; i det mindste nævnes der i det 15. Århundrede aldrig mere end én ad Gangen, selv om der i ét og samme Brev opregnes flere, som vides at have beklædt Posten til forskellige Tider (se således RDRDM. III Nr. 5656, 5778, DV. Nr. 43 S. 33).

[2] Nemlig om Niels Olssøn 1474, se Listen over de jydske Landstingshørere nedfr. i Tillægget.

[3] S. 188.

[4] Se således DV. Nr. 31 S. 23, Nr. 33 S. 24, Nr. 37 S. 26, Nr. 43 S. 33, Nr. 44 S. 35.

[5] Jfr. for Fyns Vedkommende nedfr. S. 193.

Breve, som han affatter[1]. Hvor gammel Landstingsskriverstillingen er, lader sig med det nu bevarede Materiale vanskelig oplyse, idet den næppe kan forfølges stort længere tilbage end til det 15. Århundredes Midte; at den imidlertid i Virkeligheden er betydelig ældre, skulde synes rimeligt, da dens Indehaver må anses for noget nær den uundværligste af Tingets Funktionærer. Og dog er det, så vidt vides, langtfra alle Landsting, ved hvilke der kan påvises nogen Skriver i det 15. Århundrede[2]; ja selv om der i et Landstingsvidne nævnes en NN. Skriver uden nærmere Angivelse af, hvor han var Skriver, er det ikke derfor givet, at han er Landstingsskriver, idet det godt kan tænkes at være Byskriveren i den Købstad, hvor Tinget holdtes, som menes[3]. Hvem der har udnævnt Landstingsskriveren, vides ikke; Christiern I taler engang om »vor« Landstingsskriver[4], men man kan også undertiden møde Betegnelsen »Landsdommers Skriver«, der jo tyder på et mere personligt Forhold til Landsdommeren[5].

Som allerede nævnt, siges Landstingsskriveren hyppig at sidde i Dommers Sted på Landstinget; dette er Tilfældet i Skåne med Knud Madssøn[6], Arild Jenssøn[7] og Mattis Sørenssøn[8] og på Sjælland med Mattis Perssøn[9], Niels Henrikssøn[10] og Villium Perssøn[11]. Lands-

[1] Rosenvinge, Love IV. 22-23.
[2] Jeg mindes kun at have truffet dem ved Lunde Landsting (første Gang i det allersidste År af Århundredet) samt på Sjælland, Falster og Lolland og i Jylland; på Fyn kender jeg først Stillingen fra Begyndelsen af det 16. Århundrede. Men jeg har ganske vist næppe fra først af haft Opmærksomheden tilstrækkelig henvendt på Sagen, og den nedfr. blandt Landstingsembedsmændene optagne Liste over Landstingsskrivere gør derfor ikke Krav på at være fuldstændig.
[3] I den nedfr. meddelte Fortegnelse er derfor kun medtaget de, som udtrykkelig betegnes som Landstingsskrivere, med mindre der for en af de andre »Skrivere« foreligger tydelige Tegn på, at han virkelig har været Landstingsskriver.
[4] RA., PSPap., Bent Bille 1472 $^{10}/_{12}$.
[5] RA., Sjælland-Møen 68 (1494). RA., TSPerg., Nørre H. Falster 1494 $^{28}/_{11}$.
[6] Kofod Ancher, Lov-Hist. II. 501. Arnamagn. Saml., Fol. 293 Bl. 9 b.
[7] F. Eks. Vedel Simonsen, Saml. til Elvedgaards Hist. I. 67 og SRA., Perg. 1509 $^{27}/_{10}$.
[8] RA., PSPap., Henrik Krummedige 1513 $^{29}/_{10}$.
[9] F. Eks. sidst anf. St. 1492 $^{11}/_{7}$ og AM. DD. XLVI. 18.
[10] DM. 3. R. II. 20.
[11] RA., PSPap., Esge Bille 1511 $^{16}/_{4}$, $^{30}/_{4}$.

tingsskriveren synes således i Skåne og Sjælland på en vis Måde at træde i Landstingshørerens Sted som Vikar for Landsdommeren; og også hvor både Landstingshører- og Landstingsskriverstillingen nævnes ved samme Ting, viser der sig et vist Slægtskab mellem dem, idet den samme Mand kan forekomme først i den ene og derpå i den anden af de to Stillinger. Undertiden er vedkommende først Landstingshører og derpå Landstingsskriver[1], men undertiden kan det omvendte være Tilfældet[2], ligesom det er muligt, at Landstingshørere som Peder Skriver på Fyn og Peder Lauridssøn Skriver og Niels Skriver i Jylland har fået deres Skriver-Tilnavne af, at de tidligere har været Landstingsskrivere. At derimod en Mand nævnes først i den ene af de to Stillinger, derpå i den anden og senere atter i den første, haves der, så vidt vides, kun ét Eksempel på, nemlig i Hans Skriver på Fyn, der kaldes Landstingsskriver 1501 og 1509, men Landstingshøring 1507[3]; måske betegner dog den sidste Form ligesom Formen Landstingstinghøring[4] ikke noget fast Embede således som den jydske Landstingshørers, men kun en mere eller mindre tilfældig Stedfortræder for Landsdommeren. I alt Fald kan man ikke opfatte Landstingshører og Landstingsskriver blot som forskellige Navne for én og samme Embedsmand. Ganske vist vil man i det her behandlede Tidsrum næppe noget Sted kunne påvise, at bægge Stillingerne er besatte på samme Tid; men på den anden Side sidder Landstingsskriveren ikke *så* hyppig i Landsdommers Sted[5], at hans Embede kan betragtes som identisk med Landstingshørerens, hvis fornemste Opgave jo netop var at være Landsdommerens Stedfortræder.

Derimod er det allerede tidligere nævnt, at man i Niels Henrikssøn (Arenfeldt) har en Landstingsskriver, der senere bliver Landsdommer, og at ikke blot han, men også en anden Landstingsskriver Hans Keldssøn godtgjorde, at man fra en forholdsvis så beskeden Begyndelse kunde nå endnu videre frem, nemlig til at blive Rigskansler[6].

[1] Knud Madssøn i Skåne, se Listen over Landstingsembedsmænd nedfr.
[2] Mattis Poulssøn på Lolland og Las Jepssøn i Jylland, se Listen nedfr.
[3] Se Listen nedfr. [4] Jfr. ovfr. S. 177.
[5] Jfr. de ovfr. S. 190 nævnte 3 Eksempler fra Sjælland i det første Halvår af 1473, da Hans Keldssøn var Landstingsskriver.
[6] Ovfr. S. 161-62.

II.
SYSSELTINGSEMBEDSMÆNDENE.

Sammen med Funktionærerne ved Landstingene kan nævnes Forstanderne for de jydske Sysselting. Som bekendt fandtes der i Jylland som et Mellemled mellem Landstinget og Herredstingene et Ting for hvert af de enkelte Sysler; men om disse Sysseltings Betydning og Forhold til de andre Ting er det vanskeligt at komme til Klarhed, og heller ikke vides det, hvem der har udnævnt Sysseltingenes Forstandere, om end det er det rimeligste, at det har været Kongen. Om Arten af selve Sysseltingsforstandernes Embede lader der sig heller intet oplyse ud over det selvfølgelige, at de har ført Forsædet på Tingene, hvad der allerede fremgår af, at de nævnes først i Tingsvidnerne. Overhovedet kan der med det nu bevarede Materiale for Tiden indtil 1513 næppe påvises Forstandere ved mere end 5 af Sysseltingene, nemlig i Harsyssel, Jelling, Løver og Varde Sysler og Vendsyssel; og heraf er der atter, så vidt vides, kun 3, nemlig Harsyssel, Varde Syssel og Vendsyssel, ved hvis Ting man finder Embedsmænd i det 15. Århundredes 1. Halvdel[1], medens man for at træffe sådanne i de 2 andre Sysler må gå ned i Århundredets 2. Halvdel; i de 6 øvrige nørrejydske Sysler nævnes der, så vidt vides, lige indtil Udløbet af det her behandlede Tidsrum ingen Forstandere for Sysseltingene. Hvad Betegnelserne for disse Embedsmænd angår, finder man engang Navnet advocatus placiti communis[2]; men andre latinske Benævnelser vil man vistnok forgæves søge efter, hvad der naturligvis hovedsagelig har sin Grund i det sene Tidspunkt, da Stillingen dukker op, men muligvis også i vort mangelfulde Materiale, der, som nævnt, ikke engang omfatter Halvdelen af Syslerne. Af danske Navne på Sysseltingsforstandere træffer man Foged (i Harsyssel og Vendsyssel), Konnings Foged (i Harsyssel), Tinghører (især i Harsyssel) og Ting-

---

[1] Nielsen, Harsyssels Dipl. Nr. 29 S. 32. Nielsen, Sysselinddelingen S. 96. RDRDM. III Nr. 6468.

[2] Nielsen, sidst anførte Sted. Brevet RDRDM. III Nr. 6468 er sikkert en Oversættelse fra Latin; men hvilken latinsk Betegnelse det er, som Brevet gengiver ved Tinghører, vides ikke.

holder (i Jelling, Løver og Varde Sysler)[1], — Navne, der, som vi senere skal se, også forekommer i Herrederne. Dog møder man aldrig en Sammensætning Sysselfoged, som man kunde vente i Lighed med Herredsfoged; til Gengæld findes en enkelt Gang den mærkelige Benævnelse: Herredsfoged på Jelling Sysselting[2], hvad der imidlertid øjensynlig har sin Forklaring i, at vedkommende var Herredsfoged i Nørvang Herred[3].

Synderlig anset har Posten som Foged på et Sysselting næppe været, og det er vistnok tvivlsomt, om der kan påvises nogen Adelsmand som Indehaver af Stillingen. Derimod finder man i Lighed med den nylig nævnte Forbindelse af en Herredsfogedstilling med Posten som Sysseltingsforstander, at andre Fogeder på Sysselting samtidig har været Byfogeder; således er det i 1467—68 øjensynlig den samme Mand, der er Foged på Vendelbo Bygdeting og »Kongens Foged« i Hjørring[4]; en Byfoged i Holstebro er 1503 Tinghører på Harbo Bygdeting[5], og en Byfoged i Varde er 1509 Tingholder på Varde Sysselting[6].

[1] På Brugen af de anførte Navne i de vedføjede Sysler findes Eksempler hos Nielsen, Sysselinddelingen S. 34-35, 96-97, alene med Undtagelse af Betegnelserne Konnings Foged på Harbo Byting, der benyttes i Saml. til jydsk Hist. VII. 258, og Foged på Vendelbo Bygdeting, der forekommer i RA., PSPap., Mourids Nielssøn Gyldenstjerne 1467 $^{9}/_{9}$ og i RA., DSP. 1478 $^{29}/_{10}$. Derimod udstedes et Vidne fra Vendelbo Sysselting i 1469 af Borgemestre, Råd og Menighed i Hjørring og forsegles med denne Bys Segl (RA., Vennebjærg H. 11).

[2] RA., TSC, Vejle Bys Ark. 1513 $^{7}/_{6}$.

[3] Nielsen, Gl. jydske Tingsvidner Nr. 104.

[4] RA., PSPap., Mourids Nielssøn Gyldenstjerne 1467 $^{9}/_{9}$, 1468 $^{30}/_{3}$.

[5] Nielsen, Sysselinddelingen S. 97.

[6] RA., TSC, Ribe Bispeark. 1509 $^{18}/_{4}$.

TREDJE BOG.

LENSVÆSENET.

Vi har hidtil betragtet dels de Embedsmænd, som man kunde kalde Rigsembedsmændene, hvis Virksomhed (når Gældkeren undtages) omfattede hele Riget og ikke en enkelt bestemt Egn, dels Landstings- og Sysseltings-Embedsmændene, der ganske vist afgjort var knyttede til en bestemt Provins, men dog gennemgående (fraregnet Embedsmændene ved de mindre Landsting) hver til en forholdsvis betydelig Del af Riget, hvor deres Myndighed imidlertid til Gengæld var af en meget speciel Art. Det egentlige Mellemled mellem Centralregeringen og Befolkningen udgjordes derimod af Lensmændene, der som Kronens Embedsmænd styrede hver sit Len, på dennes Vegne oppebar de ordinære Indtægter deraf og havde at sørge for Retssikkerheden og Ordenens Opretholdelse, ligesom de selv og deres Folk i Tilfælde af Krig udgjorde en væsentlig Del af Hæren. Lensmændene i Danmark i det 15. Århundrede var altså kongelige Embedsmænd, og om end deres Forpligtelse til Krigstjeneste frembyder et Lighedspunkt med Udlandets Lensmænd, må de danske Len ikke opfattes som Len i den almindelige europæiske Betydning af dette Ord; dog tales her naturligvis ikke om den Stilling, som indtoges af Hertugdømmet Slesvig, det eneste, der i det 15. Århundrede var tilbage af en ældre Tids Fyrstelen[1].

Med Hensyn til Valget af Lensmænd var Kongen i det 15. Århundrede undergiven forskellige Indskrænkninger. I Sverige måtte Erik af Pommern efter Engelbrekts Opstand forpligte sig til med visse Undtagelser kun at ansætte Svenske som Lensmænd[2], ligesom

[1] Se Erslev i HT. 7. R. II. 274-77, 290-97.

[2] Hadorph II. 96 § 2. 111 § 1.

Christopher af Bayern måtte gå ind på kun at bortgive Lenene til indfødte svenske Mænd og kun efter Rigsrådets (eller dets Flertals) Råd og ligeledes kun at afsætte Lensmænd med Rigsrådets Samtykke; på lignende Måde lovede Christiern I 1476 at indhente det svenske Rigsråds Samtykke til Ind- og Afsættelse af Lensmænd i Sverige[1]. I Danmark hedder det i Opsigelsesbrevet til Erik af Pommern, at det var Danmarks Krones gamle Ret og Frihed, at ingen Tysker eller Udlænding måtte have Rigets Len, noget, Kong Erik selv havde svoret ved sit Valg og sin Kroning, men desuagtet havde han overdraget 7 af Rigets Slotte til Udlændinge[2]. Imidlertid må det bemærkes, at en Bestemmelse af den omhandlede Art hverken nævnes i Christopher af Bayerns eller Christiern I.s Kongeed[3] — Ordlyden af Erik af Pommerns kendes ikke —, hvorimod den findes i Christiern I.s, Hans's og Christern II.s Håndfæstninger[4].

Med Håndfæstningen 1448 er der imidlertid kommet en ny Indskrænkning til. Ganske vist siges det allerede om Erik af Pommern, at han havde sat mange uredelige Fogeder i Rigerne uden Rigsrådets Vidende og Vilje[5]; men at Kongen virkelig dengang skulde have været forpligtet til at indhente Rigsrådets Samtykke til Ansættelse af Lensmænd, er højst usandsynligt. Derimod forekommer der blandt de mange Indrømmelser, som Christiern I i sin Håndfæstning måtte gøre til Rigsrådets voksende Magt, også Løfter om ikke at bortforlene noget Slot eller pantsætte eller afhænde Rigets Slotte, Len eller Rente uden efter Rigsrådets Råd[6]. Hvorvidt dette

---

[1] Sstds. S. 146 § 4, 297 § 6.

[2] Anna Hude, Aktstykk. vedr. Er. af Pommerns Afsætt. Nr. 3 S. 8-9, jfr. Nr. 2 S. 4, Nr. 4 § 10 S. 16. — Kongen erklærer dog, at det Slot (Stegehus), som Grev Vitslav havde fået, havde han fået med de da tilstedeværende Rigsråders Samtykke, og at det ligeledes var efter Rigsrådets Vilje, at Hertug Bugislav havde fået Slottene på Fyn (sstds. Nr. 6 § 5 S. 29).

[3] Aarsberetn. II. 41, 45.

[4] Sstds. S. 44 § 4, 48 § 3, 60-61 §§ 26-27. Jfr. også Christiern I.s norske Håndfæstning (Hvitf. V. 10, Folioudg. S. 845) og Halmstad-Overenskomsten af 1450 (DCP. Nr. 14 S. 19).

[5] Anna Hude, Aktstykk. vedr. Er. af Pommerns Afsætt. Nr. 4 § 18.

[6] Aarsberetn. II. 44 §§ 6, 8. Jfr. Christiern I.s og Karl Knutssons norske Håndfæstninger (Hvitf. V. 10, 11 (Folioudg. S. 846); DN. VI Nr. 531 S. 560) og for Slesvigs og Holstens Vedkommende Kieler-Brevet af 1460 (Reg. Chr. I Nr. 19 S. 33).

er blevet overholdt, vides dog ikke. Man kan finde, at Kongen, da Åge Axelssøn (Thott) beder om, at hans Søn Bent må få Varberg Len efter sin Faders Død, svarer, at det ikke kan lade sig gøre, fordi en anden af Hr. Ages Sønner, Erik, allerede har fået Løfte derpå i Rigsrådets Nærværelse, og en sådan Afgørelse ikke kan forandres uden Rigsrådets Samtykke[1]. Men selv om man heri vil se mere end en Udflugt fra Christierns Side for at undgå at imødekomme Hr. Åges Anmodning, siges der jo i alt Fald ikke, at Rigsrådets Samtykke til Bortforleninger altid er blevet indhentet, men kun, at *når* det er blevet indhentet, kan Kongen ikke atter gøre Forandring i det således fastsatte uden at adspørge Rigsrådet. Kong Hans lovede i sin Håndfæstning at ind- og afsætte Lensmænd med Samtykke af de ypperste og bedste Rigsråder i den Landsende, hvor Lenet lå, og ikke at pantsætte eller afhænde Rigets Slotte, Købstæder, Lande eller Len uden efter det menige Rigsråds Råd[2]. Det var dog altså nu kun en Del af Rigsrådet, hvis Indvilligelse udkrævedes til Ind- og Afsættelse af almindelige Lensmænd[3]; og på det tilsvarende Sted i Christiern II.s Håndfæstning omtales Nødvendigheden af at rådspørge nogen af Rigsrådet herom slet ikke[4], skønt Rigsrådet havde ønsket indsat den samme Bestemmelse som i 1483, nemlig at Råderne i vedkommende Landsende skulde give deres Samtykke[5].

Men medens det således viste sig ugørligt at opretholde denne Indskrænkning i Kongedømmets Valgfrihed, fremtræder der i Kong Hans's Håndfæstning en anden, som udformes bestemtere i hans Søns. 1483 lover Kongen ikke at antvorde nogen Udlænding »Slot, Land eller Len, men styre, råde og regere vore Riger og vor Gård med gode indenlandske Mænd af og i hvert Rige og ej drage dem nogen Vanbyrding over Hovedet i nogen Måde«[6]; eller med andre Ord: Lensmændene skal være adelige, tilmed adelig fødte og ikke adlede Vanbyrdinge. Dog må det, som vi senere skal komme til-

[1] RA., PSPap., Åge Axelssøn Thott 1477 $^{2}/_{5}$.
[2] Aarsberetn. II. 48 §§ 3-4. Hadorph II. 320-21 §§ 3-4.
[3] Til Gengæld var det i Christiern I.s Håndfæstning, bortset fra Pantsættelser og Afhændelser, kun Slotslen, til hvis Bortforlening Rigsrådet skulde give sit Samtykke.
[4] Aarsberetn. II. 61 § 27. [5] Allen II. 594.
[6] Aarsberetn. II. 48 § 3. Jfr. Hadorph II. 320 § 3. Sammenlign ovfr. S. 182.

bage til, antages, at denne Bestemmelse ikke gjaldt for den Art Len, der kaldtes Fadeburs- eller Regnskabslen; og for at Bestemmelsen skulde få nogen praktisk Betydning, måtte det derfor samtidig være slået fast, at Kongen ikke vilkårlig kunde forøge Antallet af Len af den nævnte Art. Som vi skal se nedenfor[1], klsgedes der imidlertid efter Kong Hans's Død netop over, at han havde gjort dette, så at hans Søn i sin Håndfæstning måtte forpligte sig til atter at forlene til Adelsmænd de Len, som »gode Mænd« plejede at have i Forlening, men som nu lå til Regnskabsslotte. Og hvad den almindelige Bestemmelse om Adelens Ret til Lenene angår, besværede Rigsrådet sig efter Kong Hans's Død over, at han ikke havde overholdt den[2]; denne Bestemmelse blev derfor formuleret skarpere i Christiern II.s Håndfæstning, idet det her udtrykkelig udtaltes, at Lensmændene skulde være *fødte* af Riddere og Svende, og at hvis nogen, som ikke var adelig født, havde Slot eller Len, skulde han med det første afsættes[3].

Denne Paragraf har dog, som det synes efter en anden Artikel i samme Håndfæstning[4], næppe skullet fortolkes således, at den udelukkede Bisper, der ikke var adelig fødte, fra at opnå Kronens Len. I alt Fald kendes en sådan Udelukkelse ikke under Kong Hans, der jo var den første Konge, som havde måttet godkende Adelens Eneret til Lenene. Vel er det som bekendt kun få af Rigets Bisper fra denne Tid, der ikke tilhørte Adelen, men netop om den ene af dem, Ærkebisp Birger, hører man, at han under Kong Hans var forlenet med Lindholm i Skåne[5]. I det hele har Bisperne, hvad enten de var adelige eller ikke, sikkert gennem hele det 15. Århundrede spillet en betydeligere Rolle som Indehavere af Len, end man skulde tro efter en flygtigere Betragtning. Som Herrer over Bispestolenes betydelige Indtægter var de jo i Stand til at forstrække Kronen med Lån, for hvilke de kunde få Len i Pant; men medens de verdslige Lensmænd, når de forekommer i Tidens Aktstykker, dog af og til nævnes som Besiddere af et bestemt Len, selv om dette slet ingen Betydning har for den foreliggende Sag, vil naturligvis ingen i et sådant Tilfælde falde på at titulere en Biskop efter hans Len eller overhovedet efter andet end efter hans

---

[1] S. 214. [2] Allen II. 589-90. jfr. 593.
[3] Aarsberetn. II. 61 § 27. [4] Sstds. S. 57 § 3.
RA., den ovfr. S. 111[3]) omtalte Arkivregistratur Bl. 2 a.

Bispesæde. Det vil heraf forstås, at det er vanskeligt at få oplyst, i hvilket Omfang Bisperne har haft Len af Kronen. Her skal dog nævnes en Del Eksempler på Biskopper, der har været Kronens Lensmænd, uden at der imidlertid i så Henseende er tilstræbt nogen absolut Fuldstændighed; på hvilke Vilkår de har haft disse Len, kan langtfra altid oplyses.

Ærkebispen i Lund Hans Laxmand fik i 1442 Lindholm i Forlening på Livstid og uden nogen Afgift[1], det samme Slot, som senere Ærkebisp Birger havde; og Ærkebisp Tuve Nielssøn har, så vidt det kan ses, under Christiern I været forlenet med selve Helsingborg Slot[2], ligesom Jens Brostrup engang under Kong Hans må antages at have haft Froste, Ljunits, Vemmenhøg og Herrestad Herreder[3]. Af Roskilde-Bisperne havde Margrethes Kansler Peder Jenssøn (Lodehat) meget betydelige Kronlen i Pant, som han imidlertid afstod på Betingelser, der var særdeles gunstige for Dronningen[4]; senere fik han Næsbyhoved med Odense og Kerteminde i Pant af Kong Erik for 10.000 rhinske Gylden, men hans Efterfølger på Bispestolen Jens Anderssøn afstod i 1419 dette Len mod som Sikkerhed for den samme Sum at få pantsat Nygård i Ods Herred, som derpå i lange Tider forblev i Bispestolens Besiddelse[5]. Endvidere forlenedes Jens Anderssøns Eftermand Jens Pederssøn (Jernskæg) af Christopher af Bayern med Møen[6], som gik over i den følgende Biskops Hænder[7]; og Bisp Johan Jepssøn (Ravensberg) fik 1507 Brev på Sejerø[8]. Bisp Jens Ovessøn (Jernskæg) af Odense fik 1408 Kronens Gods på Tåsinge, for så vidt det ikke var skænket til hans Bispestol, i Pant for 9000 Mark lybsk, efter at det tidligere (i alt Fald fra 1401) havde været pantsat Odense St. Knuds Kirke for 1000 lødige Mark[9], — Gods, som endnu 1511 næppe var indløst fra Bispestolen[10]; og til den samme Biskop Jens Ovessøn pantsatte Erik af Pommern Sunds Herred[11]. En af hans Efterfølgere Mogens Krafse (under Christiern I) havde

[1] Weibull, Dipl. dioec. Lund. III Nr. 241.
[2] SRD. VI. 634, 635. [3] DM. 4. R. II. 165, 166, 170.
[4] Jfr. herom Erslev, Dronn. Margr. S. 310-12.
[5] ÆA. III. 344-45, I. 36. DM. 5. R. III. 366. Jfr. nedfr. S. 230.
[6] ÆA. III. 359.
[7] DM. 4. R. II. 67. jfr. 64 og KD. I Nr. 134.
[8] ÆA. III. 362. [9] NDM. V. 4. DM. III. 183-88.
[10] DM. 4. R. II. 157. [11] RDRDM. III Nr. 5891.

Kejrupgard i Bjerge Herred i Pant samt i Forening med sin Kirke først Skam Herred og derefter Odense By[1].

Vender vi os derefter til de jydske Bisper, er det for en stor Del i den sidste Tid af Kong Hans's Regering, at man lægger Mærke til dem som Indehavere af Kronens Len, hvad der peger i samme Retning som Skibby-Krønikens Ord, at den nævnte Konge, der i Begyndelsen af sin Regering havde fulgt de verdslige Stormænds Råd, senere blev meget vel stemt mod Gejstligheden[2]. Dog har også de jydske Bisper allerede tidligere været Kronens Lensmænd; således havde Bisp Peder, der beklædte Børglum Bispestol omtrent fra 1396 til 1425, Ørum, Lugneholm og Åstrup på Kronens Vegne[3]; hans Efterfølger Gert Pederssøn (Gyldenstjerne) havde det såkaldte Skarpenbergs Gods på Mors samt Rinds Herred[4], og Bisp Gerts Eftermand Jep Friis har vistnok ved sin Død i 1486 haft Åstrup[5]. Jep Friis's Efterfølger Niels Styggessøn (Rosenkrantz) havde i Kong Hans's senere Regeringstid (foruden »andre Len og Herreder«) Ørum i Forlening, som Ebbe Strangessøn havde haft endnu i de første År af det 16. Århundrede[6]; og den samme Biskop fik Tilladelse til efter Mourids Nielssøn (Gyldenstjerne)'s Død at indløse Han Herred, som dog først i 1505 endelig fradømtes Mourids Nielssøns Arvinger[7]. Af Viborg-Bisperne havde Knud Mikkelssøn i 1464 fået en Del Gods med Navnet Ebbe Galts Gods, og hans Eftermand Niels Glob i 1489 et ubetydeligt Len i Rødding Herred, som kaldtes Skarpenbergs Gods, i Pant; først 1508 mistede Bispestolen disse Len[8]. Niels Glob havde fremdeles Skive i Pant[9]; og i 1492 pantsatte Kongen ham tillige de 2 Herreder på Mors[10], hvilken sidste

[1] DM. 5. R. II. 124. 125.
[2] Rørdam, Hist. Kildeskrifter I. 29-30. [3] ÆA. IV. 400.
[4] Barner, Fam. Rosenkrantz's Hist. I. Dipl. Nr. 95 S. 93. DV. Nr. 127 S. 99.
[5] DM. 4. R. II. 166.
[6] Sstds. S. 157. SNS. I. 62. RA., PSPap., Ebbe Strangessøn 1504 $^{31}/_{12}$.
[7] Rosenvinge. Domme I Nr. 22 (Aftrykket kan rettes og suppleres dels fra Originalen i RA., Domme og Tingsvidner 35, dels fra en Afskrift i RA.. Rigens Forfølgningsbog 1575-82 Bl. 237 a-b). Jfr. Heise. Fam. Rosenkrantz's Hist. II. Dipl. Nr. 17 og SNS. I. 350.
[8] RA., TSPap., Viborg 1464 $^{21}/_{2}$, 1489 $^{10}/_{7}$. RA.. Indk. Br. t. Danske Kanc. 1508 $^{26}/_{11}$. Jfr. Saml. til jydsk Hist. 2. R. I. 243. 245.
[9] DM. 4. R. II. 150. RA., den ovfr. S. 111[3]) omtalte Arkivregistratur Bl. 4 a.
[10] AM. DD. VII. 5.

Besiddelse, så vidt vides, forblev i Bispernes Hænder lige til Reformationen, kun med kortvarige Afbrydelser under Frederik I[1]. Niels Globs Efterfølger Niels Friis, der var Biskop 1498—1508, havde endvidere Fjends og Slet Herreder[2], af hvilke det første ikke vides at være kommet tilbage til Kronen før Reformationen og det andet ikke før under Christiern II. Og endelig fik Niels Friis, dog tidligst 1505, Hellum Herred, rimeligvis i Pant, siden hans Eftermand Erik Kaas havde det på denne Måde[3]. Bisp Bo af Århus og hans Kapitel havde Samsø i Pant i Begyndelsen af det 15. Århundrede, men i 1407 indløstes Øen af Dronningen[4]; senere, i Århundredets andet Årti, havde den samme Biskop både Bygholm og Skanderborg[5]. Det sidstnævnte Slot forekommer efter en lang Afbrydelse atter i Slutningen af det 15. og Begyndelsen af det 16. Århundrede i en Århus-Biskops, Niels Claussøn (Skade)'s, Besiddelse[6]; og Niels Claussøn fik endvidere Hads Herred og Endelave i Pant af Kong Hans, uafløst for sin Livstid[7]. På den nævnte Biskops Tid havde Domkirken tillige Århus By i Pant; dette havde allerede været Tilfældet under Bisp Jens Iverssøn (Lange), og vel ser det stærkt ud til, at han har mistet Byen 1459 på Grund af en Forseelse, han havde gjort sig skyldig i[8]; men længe kan det i alt Fald ikke have varet, inden han fik Byen tilbage, thi så vidt

---

[1] Se DM. 4. R. II. 157 (1511) og Erslev, Danmarks Len og Lensmænd i det 16. Aarh. S. 45.
[2] RA., TSPap., Viborg (1498-1508). RA.. Indk. Br. t. Danske Kanc. 1508 $^{26}/_{11}$.
[3] Se Rosenvinge, Domme I Nr. 23 (at Jacob Anderssøn (Bjørn) havde Herredet 1505), DM. 4. R. II. 279 (at Bispen havde det 1506) og SNS. I. 153.
[4] NDM. V. 4. DM. III. 177-79.
[5] RDRDM. III Nr. 5656 (1417). SRD. VI. 518 (1420). Jfr. Hvitf. IV. 373 (Folioudg. S. 713).
[6] Endnu 1496 får Fru Anne Mejnstrup på egne og hendes afdøde Mand Holger Erikssøn (Rosenkrantz)'s Vegne Kvittering for Regnskab af Skanderborg (Barner, Fam. Rosenkrantz's Hist. I, Dipl. Nr. 186, jfr. Nr. 185); men senest 1498 (nemlig i Bisp Niels Globs Dødsår) må Niels Claussøn have fået Skanderborg (DM. 4. R. II. 150). Se også f. Eks. DM. 4. R. II. 280 (1506) og 157 (1511).
[7] Kong Fred. den Førstes danske Registr. S. 9. Jfr. DM. 4. R. II. 157.
[8] DCP. Nr. 89. Det er da formodentlig også Byskatten, som Claus Limbek i 1460 på Kongens Vegne kvitterer Byen for (Hübertz, Aarhus I. 21-22).

man kan skønne, var han allerede i 1465 atter i Besiddelse af den[1]. Hans Efterfølger Ejler Madssøn (Bølle) fik imidlertid i 1486 tilbagebetalt en Tredjedel af Pantesummen og måtte samtidig indgå en Overenskomst med Kronen, hvorefter de andre 2 Tredjedele skulde betragtes som betalte, når Bispestolen havde haft Byen i 40 År endnu, i hvilken Tid Kongen tilmed skulde have 100 Mark lybsk årlig af Staden[2]. At Ribe Biskop har fået Len af Kong Hans, vides der intet om; derimod nævnes det langt tidligere, nemlig i 1387, at Ribe-Bispen Jens Mikkelssøn havde Vandfuld Herred i Pant[3]. Og ligeledes havde Kong Oluf og Dronning Margrethe pantsat den samme Biskop og Ribe Domkirke Lundenæs med tilliggende Len, som Droningen dog indløste 1407[4], men kun for i det samme År at overdrage Bispestolen Trøjborg med Lø Herred som Pant[5]; først ved Reformationen fik Kronen dette sidste Len tilbage[6]. Også Peder Lykke, der i 1418 blev Ærkebiskop efter at have været Bisp i Ribe, havde i sidstnævnte Egenskab haft Len af Kronen[7]; og under Christiern I var Lønborg Birk pantsat Ribe-Bispen Peder Nielssøn (Lodehat), fra hvem Anders Friis imidlertid i 1477 fik Tilladelse til at indløse det[8].

Det er således ikke få Len, som i Tidernes Løb nævnes i Bispers Besiddelse. I Sverige var det i det mindste på Rigsforstanderen Svante Nilssons Tid i endnu højere Grad Regel, at hver Biskop havde et Len af Kronen; og der kunde her ikke så sjældent opstå heftige Stridigheder mellem en Biskop og en verdslig Stormånd, når bægge gjorde Fordring på det samme Len[9]. Fuldt så slemt var det vel ikke i Danmark, men man kan dog også her se Erik Kaas i Året 1508 som udvalgt Biskop i Viborg indtrængende

---

[1] Hübertz, anf. St. S. 28 (dette Brevs År er ikke 1470, men 1465, som det ses af Originalen i RA., Århus 67); jfr. også anf. St. S. 26.

[2] Hübertz, anf. St. S. 234-36, sammenlign S. 59 og 81, af hvilket sidste Sted dog ses, at Bispen har oppebåret Byskatten lige til 1536. — Jfr. i det hele om Århus-Bispernes Len af Kronen Ove Billes Ord i DM. 3. R. I. 167.

[3] Suhm XIV. 546-47. [4] MP. Nr. 210.

[5] SRD. VII. 196-97 (med År 1400, jfr. Kinch, Ribe Bys Hist. indtil Reformationen S. 267-68). ÆA. I. 15-16.

[6] Jfr. Erslev, Danmarks Len og Lensmænd i det 16. Aarh. S. 137.

[7] RDRDM. III Nr. 5797.

[8] RA., TSPerg., Lønborggård 1477 $^{14}/_{2}$.

[9] Se Styffe V S. XVIII-XIX, XXIII.

anmode om at måtte beholde Fjends og Slet Herreder, som Kongen forlangte tilbage[1]. I det hele var man, som det allerede fremgår af Adelens Stræben efter at sikre sig Eneretten til Lenene, meget ivrig efter at opnå sådanne, dels på Grund af den Magtstilling, som Indehaveren af et befæstet Slot, støttet til sine væbnede Svende, besad, men lige så meget af rent økonomiske Hensyn, på Grund af den Indtægt, som enhver Lensmand, hvad enten han rådede over et Slot eller ej, havde af sit Len. Når Christiern II i sin Håndfæstning lover at »holde Ærkebiskopper i Lund og Throndhjem, Biskopper, Prælater, Riddere og Riddermændsmænd, Danmarks og Norges Rigens Råd i Ære hver efter sin Stat og hjælpe dem af Kronens Len hver efter sin Lejlighed«, er det da også med den udtrykkelige Motivering, »at de skulle ikke besøge Herredage og bære andre Rigens Tynger aldeles på deres egen Kost og Tæring«[2].

Det var imidlertid ikke blot mellem gejstlige og verdslige, men også mellem de verdslige Stormænd indbyrdes, at Konkurrencen om Lenene var skarpere i Sverige end i Danmark; ja i det førstnævnte Rige fik Jagten efter Forleninger ikke sjældent en væsentlig Indflydelse på Partimodsætningerne under Unionskampene[3]. Men om end det selvfølgelig ikke gik så vidt i Danmark, var det dog også her f. Eks. ikke ualmindeligt at søge om et Len, skønt det slet ikke var ledigt. Mourids Nielssøn (Gyldenstjerne) anmodede således om at få Ålborghus i 1479, på en Tid, da Las Lunov havde Slottet; men han fik det da beller ikke foreløbig trods et Løfte fra Kongens Side[4]. I det hele har Mourids Nielssøn øjensynlig været meget om sig for at skaffe sig Len; og opnåede han end betydelige Resultater i så Henseende[5], har han dog, så vidt det kan ses, søgt om endnu mere, nemlig i 1491 om Hellum Herred og i 1498 om Hids Herred uden at få dem[6]. Også Henrik Krummedige ser man anmode om Len, i alt Fald på en andens[7] og formodentlig

[1] RA., Indk. Br. t. Danske Kanc. 1508 $^{26}/_{11}$. [2] Aarsberetn. II. 57 § 3.
[3] Jfr. således Allen I. 135, 172-73, 205, 586-87, 591, Styffe V S. XVIII-XXII. Sammenlign også Olaus Petri's Ord om Svenskerne på Christopher af Bayerns Tid (Olai Petri svenska krönika, utg. af Klemming. S. 207).
[4] DM. 3. R. III. 274. Las Lunov var Lensmand på Ålborghus i alt Fald 1478 og 1481 (RA., TSPap., Ålborg e 32; RA., Ålborg Hospital 40).
[5] Se DM. 3. R. III. 252-53. [6] Sstds. S. 277, 287.
RA., PSPap., Henrik Krummedige, Kgl. Miss. 1497 $^{28}/_{4}$.

også på egne Vegne[1]; og 1510 beder Knud Gøye Hr. Henrik om at hjælpe ham hos Kongen til at få Gavnø Kloster[2]. Fremdeles havde Else Grifsdatter (Jernskæg) omtrent på samme Tid Roskilde Clare Kloster i Forlening; Erik Neb, der selv ønskede Klostret, søgte imidlertid at få Kong Hans til at fratage hende det, men Fru Else forsvarede sin Sag i en energisk Skrivelse til Kongen, uden at det dog vides, hvad Resultatet er blevet[3].

I Forbindelse med den nævnte Jagen efter Len kan det anføres, at man især i det 14. og i Begyndelsen af det 15. Århundrede ikke sjældent finder én Mand som Lensmand på flere af Kronens Slotte på samme Tid. Der forekommer Eksempler herpå fra Slutningen af Valdemar Atterdags Regering[4]; og fremdeles var Erik Nielssøn (Saltensee) Høvedsmand på Søborg og Skanderborg 1376[5]; en Mand, der betegnes med det mærkelige Navn Rokyt, skal i 1377 have haft Slottene Ribe, Skodborg og Varde[6], af hvilke Henneke Limbek ikke længe efter havde Ribe og Varde[7]; og Kort Moltke var Høvedsmand på Vordingborg og Stege 1379 og 1383[8]. Magnus v. Alen er Lensmand på Lindholm, Skanør og Falsterbo 1406[9] og vistnok omtrent ved samme Tid tillige på Gladsakse[10]; Mogens Munk udsteder Genbrev på Bygholm, Kolding og Rotsborg 1406[11], og Niels Strangessøn på Ørum og Hillerslev 1408[12]. Axel Pederssøn (Thott) er Lensmand på Varberg, Falkenberg, Skanør og Falsterbo 1419, og Fikke v. Vitzen på Højstrup og Abrahamstrup i samme År[13]. Ovenfor[14] er det allerede nævnt, at Bisp Peder af Vendsyssel engang i Århundredets Begyndelse havde Ørum, Lugneholm og Åstrup, og at Bisp Bo af Århus i dets andet Årti havde både Bygholm og Skanderborg; Anders Jacobssøn Lunge havde 1424 hele

[1] DM. 3. R. II. 17. RA., PSPap., Henrik Krummedige, Kgl. Miss. 1501 $^{17}/_{1}$.
[2] RA., PSPap., Henrik Krummedige 1510 $^{8}/_{11}$.
[3] RA., Indk. Br. t. Danske Kanc. 1496-1513 (udateret Brev af Else Grifsdatter).
[4] Således HR. I Nr. 370 S. 321, Nr. 513 S. 474, Nr. 523, 524 S. 486, Nr. 530 S. 492.
[5] Sstds. II Nr. 134 S. 146.
[6] Meklenburg. Urkundenbuch XIX Nr. 11044 C.
[7] DM. 5. R. II. 111.
[8] Thiset, Fru Eline Gøyes Jordebog S. 171. RDRDM. II Nr. 3388.
[9] SD. I Nr. 772. [10] Sstds. Nr. 785. [11] NDM. VI. 236-38.
[12] Kofod Ancher, Dansk Lehns Ret S. 165-67.
[13] Rydberg III Nr. 450 a S. 40, 41. [14] S. 201, 202.

4 Slotte[1], hvoraf øjensynlig Ravnsborg og Tranekær har været de to[2]. Efter Erik af Pommerns Tid bliver det imidlertid vistnok sjældnere, at én Mand samtidig har 2 Slotslen. Man kan finde Claus Rønnov som Indehaver af Laholm i 1452[3] på samme Tid, som han havde Nyborg[4]; Poul Laxmand er i 1493 Høvedsmand både på Krogen og Sølvidsborg[5], Ejler Bryske i 1503 både på Lundenæs og Skive[6], og i Slutningen af Kong Hans's Regering har Mogens Gøye på én Gang Ålborghus og Tordrup, og Torbern Bille Abrahamstrup og Vordingborg, ligesom Oluf Holgerssøn (Ulfstand) åbenbart har beholdt Nykøbing, da han forlenedes med det nybyggede Engelborg på Lolland. Men det synes i højere Grad end omkring År 1400 at høre til Undtagelserne, om end det ganske vist er vanskeligt at udtale sig herom efter et almindeligt Skøn, så længe der ikke er opgjort nogen Statistik, som omfatter samtlige i det hele Tidsrum kendte Lensmænd; og selv en sådan Statistik vilde måske give et misvisende Resultat, da det Materiale, som den måtte grundes på, er i høj Grad ufuldstændigt. Derimod er det ganske vist i Begyndelsen af det 16. Århundrede meget almindeligt at træffe én Mand i Besiddelse af flere Len, men således at kun højst ét af dem er knyttet til et Slot[7].

Lenene var af meget forskellig Art både i Henseende til Størrelse og til de Vilkår, hvorpå de var overdragne Lensmændene. Gennemgående kan man sige, at den største Del af Riget var fordelt mellem Len, der hvert omfattede fra 1 til 4 Herreder; enkelte Len var dog langt større, som Helsingborgs, der i 1486 og 1523 havde et Tilliggende af 9 Herreder[8], og mangfoldige var mindre, så at der gaves Len, som kun omfattede et Par Gårde. Hvad disse mindre Lens Stilling angår, er vor Viden, der overhovedet ikke er stor med Hensyn til det hele Lensvæsen i det 15. Århundrede, ganske særlig ringe. Lensmanden må antages at have oppebåret

[1] DF. I Nr. 91 S. 365.
[2] Rydberg III Nr. 450 a S. 40, Nr. 455 S. 72.
[3] Richardson, Hallandia antiqua et hodierna S. 133.
[4] Han har Nyborg i Forlening f. Eks. 1446 ($^{12}/_{10}$; RA., LD.) og 1457 (Hvitf. V. 82, Folioudg. S. 876).
[5] Aarsberetn. III Till. S. 19. [6] RA., Mageskifter 15.
[7] Se Listen i DM. 4. R. II. 157-58.
[8] Jfr. ovfr. S. 38.

Indtægterne, hvad enten han nu skulde gøre Kronen Regnskab for dem eller kunde beholde dem selv, eller på hvilke Betingelser han ellers har haft Lenet (hvorom nærmere nedenfor). Og i alt Fald når det var en større Gård eller spredt Gods af et nogenlunde betydeligt Omfang, har han også gjort Krigstjeneste af Lenet; men at han altid skulde have haft denne Forpligtelse, blot fordi han havde fået et Par ganske enkelte Bondegårde overdragne, vides ikke med Vished. Endnu mindre kan man antage, at ethvert sådant helt ubetydeligt Len i jurisdiktionel Henseende skulde have dannet et selvstændigt Birk; gælder dette end om mange mindre Len, har der dog sikkert været andre, hvis Beboere ikke har været udskilte fra det Herreds Ting, hvori de lå, så at de med Hensyn til Retsplejen har indtaget samme Stilling som Herredets øvrige, under en anden Lensmand stående Indbyggere[1].

En særegen Vigtighed havde de Len, hvortil der hørte et kongeligt Slot. Dette var, som allerede antydet, ikke Tilfældet med dem alle; i en Liste, der måske er fra 1481, men i alt Fald ikke kan være yngre end 1487, opregnes hele 33 Herreder i Jylland, der ikke ligger til Slotte, hvorimod der i den øvrige Del af Riget var langt færre Herreder af denne Art: på Sjælland og i Smålandene nævnes slet ingen, på Fyn kun 3, i Skåne ikke ret mange flere og i Halland 2[2]. Men selvfølgelig kunde de enkelte Lens Omfang ret

[1] Et ikke ganske klart Vidnesbyrd fra 1466 vedrørende det her omhandlede Spørgsmål er trykt i HT. I. 475-77. Det angår Gurre, som dog var et kongeligt Slot og ingen helt ubetydelig Gård, og udtaler først, at siden »Lenet og Herrederne lagdes fra Gurre og ind til Krogen«, har ingen, som har haft Gurre, »siddet nogen blodige Domme« i Lykkesholm eller Gnrre over nogen anden Mands Tjenere end over sine egne, og i så Fald tilsagdes Fogeden på Krogen eller hans Bud, for at en af dem kunde være til Stede, eftersom Gurre ligger i Lynge Herred, der ligger til Krogen. Ved disse blodige Domme, som Indehaveren af Gurre kunde »sidde« i Gurre eller Lykkesholm, må vel tænkes på Domme efter Gårdsretten, skønt det synes mærkeligt, at her antydes Muligheden af, at en Lensmand kunde fælde sådanne Domme over andre Mænds Tjenere. Men tillige hedder det i det samme Brev, at de, der har haft Gurre, siden Lenet lagdes derfra til Krogen, har fordelt deres egne Tjenere til Try Herreds Ting; og af de tre Herreder (Lynge, Strø og Hjørlunde), som udgjorde Try Herred, hørte jo i det mindste Lynge Herred, som nylig nævnt, under Krogen.

[2] DM. 4. R. II. 146-47. Efterser man Originalen hertil i RA., viser det sig, at hele Stykket fra S. 146 L. 15 f. o. til S. 147 L. 2 f. n. er skrevet

hyppig være Genstand for Forandringer, hvad man da også kan overbevise sig om ved at sammenligne den nysnævnte Liste for Skånes Vedkommende med en anden Fortegnelse over de skånske Herreder, hvis Alder ikke kan være meget afvigende fra den førstes [1].

I Tidens Krigsvæsen var jo Herredømmet over de befæstede Borge af den mest afgørende Betydning, og den, der virkelig vilde have Magten i Riget, måtte også være i Besiddelse af Slottene, hvad enten nu disse oprindelig var anlagte hovedsagelig til Forsvar mod ydre Fjender eller for at holde den omboende Befolkning i Ave. I et Valgrige som Danmark måtte det derfor få en stor Indflydelse på Valgrettens Udøvelse, hvis en Konges Søn eller nærmeste Slægtning straks ved Kongens Død, inden han endnu selv var valgt eller havde underskrevet en Håndfæstning, fik Befalingen over Slottene. Man ser da også dette Spørgsmål fremme adskillige Gange i det 15. Århundrede, idet Regenterne ønsker ad den nævnte Vej at sikre Tronfølgen og indskrænke Folkets Valgfrihed, medens Rigsrådet søger at modsætte sig en sådan Omgåen af Valgretten. Hvad Erik af Pommern angår, var han jo som Dreng valgt til Konge i Danmark, så at Slotslovene (som det hed i Tidens Sprog [2]) holdtes også til hans Hånd allerede, medens Margrethe levede. Tronfølgen efter Dronningens Død var altså slået fast, men når man har ment, at hun har villet fæstne den yderligere ved at pålægge Lensmændene efter Kong Eriks Død at holde deres Slotte til hans Søster Catharinas Hånd, er denne Antagelse, som det er blevet påvist, næppe rigtig; den pågældende Bestemmelse, der ikke findes i alle de bevarede Genbreve på Len, skal nemlig rimeligvis tjene til at sikre Kongens Søster ikke Tronfølgen, men blot et standsmæssigt Udstyr af Rigerne [3]. Da derimod Kong Erik søgte at skaffe sin Fætter Her-

med én Hånd, dog med Undtagelse af S. 147 L. 14-21 og af enkelte nyere Tilføjelser, hvoriblandt her er af Interesse, at Gynge Herred og Froste Herred S. 147 L. 2 f. n. er senere tilsatte. Den Hånd, der har skrevet Listen bortset fra disse Tilføjelser, er måske den samme, som har indført Brevet af 1481 på S. 147-48; at Listen i det mindste ikke kan være yngre end 1487, fremgår af, at Bent Ågessøn (Thott) nævnes i Forbindelse med Halmstad og Årstad Herreder, sammenlign Rosenvinge, Domme I Nr. 15 S. 20.

[1] DM. 4. R. II. 147, 165.

[2] Om Ordet Slotslov jfr. Kalkar, Ordbog til det ældre danske sprog III. 894.

[3] Se Erslev. Dronn. Margr. S. 477-78.

tug Bugislav Danmarks Krone efter sig selv, var et Hovedmiddel, som han benyttede hertil, at lade Lensmændene love at holde Slottene til Hertugens Hånd, hvis Kongen døde barnløs[1]. Rigsrådet betegnede senere, da der blev Tale om Kongens Afsættelse, denne hans Fremgangsmåde som et fuldstændigt Overgreb, som det ofte havde påtalt[2]; men Kong Erik erklærede i sit Svar, at det var sket med de daværende Rigsråders Råd, af hvilke han navngav 2, som rigtignok var døde for over 20 År siden[3]. Christopher af Bayern måtte i sin Håndfæstning for Sverige love, at Slottene i dette Rige efter hans Død skulde antvordes til 6 Rigsråder, og en tilsvarende Bestemmelse fandtes i Christiern I.s Forsikring til Svenskerne af 1476, blot at her nævnes hele Rigsrådet i Stedet for et Udvalg af det[4]; ligeledes lovede Christiern I i Ribe-Privilegiet af 1460 for Slesvig og Holsten, at Fogederne i disse Lande efter hans Død skulde holde Slottene og Stæderne til Landenes Råders Hånd[5]. I Danmark høres intet til Spørgsmålet under Kong Christopher, og det nævnes heller ikke i Christiern I.s danske Håndfæstning. I 1482 udstedte derimod Enkedronning Dorothea et Brev om, at Kong Christiern tidligere havde antvordet hende al Danmarks Krones Slotslov til hendes, hendes Børns og Danmarks Riges Råds Hånd, og at hun nu atter antvordede denne Slotslov til Rigsrådet; hendes Brev herom lovede Rigsrådet dog at tilbagelevere hende, efter at et Møde, som skulde holdes mellem Udsendinge fra alle 3 nordiske Riger i Kalmar i Sommeren 1482, havde fundet Sted[6]. Når Dorothea således gav Afkald på sin Ret, må det antages at have været for at lette hendes Søn Hans's Antagelse til Konge i Norge og Sverige på Kalmarmødet; som bekendt lykkedes dette imidlertid ikke, og det er uklart, hvorledes det derefter er gået med Slotslovene. I Kong Hans's Håndfæstning hedder det ganske vist: »Item ville vi og skulle annamme alle Slotslove af vore elskelige Danmarks og Norges Råd i Danmarks og Norges Rige«; men at dette

[1] Jfr. SD. III Nr. 2792-93 (her til Dronning Philippas Hånd på Bugislavs Vegne). Se også for Sveriges Vedkommende Hadorph II. 78 § 3, 81-82 § 3.
[2] Anna Hude, Aktstykk. vedr. Er. af Pommerns Afsætt. Nr. 2 S. 3-4. Nr. 3 S. 9, Nr. 4 § 3.
[3] Sstds. Nr. 6 § 2. [4] Hadorph II. 146 § 3. 297 § 6.
[5] Reg. Chr. I Nr. 18 S. 31.
[6] RA., Reg. 12, Danmark 12.

ikke med Nødvendighed behøver at opfattes, som om Slottene ikke alt da holdtes til Kongens Hånd, fremgår af, at den samme Passus forekommer i Christiern II.s Håndfæstning, skønt Christiern, som vi straks skal se, umiddelbart ved sin Faders Død kom i Besiddelse af Slottene. Skibby-Krøniken fortæller da også, at Slotslovene allerede 1482 overdroges den udvalgte Kong Hans; men når den henfører Overdragelsen til et Møde i Kallundborg[1], kan det ikke antages, at den har Ret heri, eftersom det netop var på dette Møde, at Dronning Dorothea udstedte sit førnævnte Brev til Rigsrådet. Hvorom alting er, indeholder Hans's Håndfæstning i Tilknytning til den nys anførte Sætning, hvis Forklaring er tvivlsom, den meget betydningsfulde Bestemmelse, at Slotslovene efter Kongens Død skulde holdes til Rigsrådenes Hånd, og at det ingen Gyldighed skulde have, hvis nogen Slotslov overdroges på andre Vilkår[2]. Men trods det vigtige Princip, som her for første Gang kommer frem i en dansk Håndfæstning, lovede man dog allerede 1487 i Danmark og 1489 i Norge, da man valgte Hans's Søn Christiern til hans Faders Efterfølger, at Slotslovene straks efter Hans's Død skulde holdes til Sønnens Hånd[3]; og det samme lovede Svenskerne i 1499, da Christiern var valgt til Tronfølger i Sverige[4]. I Christiern II.s dansk-norske Håndfæstning genoptoges imidlertid Forskriften fra 1483, at Slotslovene efter Kongens Død skulde holdes til Rigsrådets Hånd, her endda med den rigtignok selvmodsigende Tilføjelse, at Kongen ikke måtte begære at få nogen valgt til sin Efterfølger, uden at han kunde have det i Rigsrådenes og Rigernes Indbyggeres Minde[5]. Men heller ikke under Christiern II lykkedes det Rigsrådet at få gennemført Bestemmelsen om Slotslovene i Praksis, idet Christiern senere forlangte dem holdt til Dronningens og sine Børns Hånd efter sin Død[6].

Om selve Slottenes Indretning får man kun tarvelige Oplysninger gennem Tidens Aktstykker. I Regelen har der vistnok til hvert Slot været knyttet en særlig Ladegård, indeholdende de til

---

[1] Rørdam, Hist. Kildeskrifter I. 18; sammenlign også Hvitf. VI. 3 (Folioudg. S. 962).
[2] Aarsberetn. II. 53 § 37; Hadorph II. 329 § 36, jfr. den kun for Sverige gældende Tilføjelse sstds. § 38.
[3] Hvitf. VI. 73 (Folioudg. S. 992). DN. II Nr. 955 S. 704.
[4] Rydberg III Nr. 563 S. 485. Hadorph II. 371.
[5] Aarsberetn. II. 60-61 § 26. [6] Sstds. S. 69.

Driften af dets Avlsbrug nødvendige Bygninger; det er åbenbart en sådan Ladegård, der omtales allerede 1373 ved Slottet Aggersborg i Jylland[1], og i det 15. Århundrede forekommer den bl. a. ved København[2]. Den egentlige til Forsvar beregnede Del af Anlægget har i alt Fald på nogle Steder bestået af en »Forborg« (nævnt ved Aggersborg 1373[3] og anden Steds i det 15. Århundrede[4]) og af selve Slottet, som man i Modsætning til Forborgen kan finde betegnet Adelslottet[5] eller Adelhuset[6]. På Københavns Slot, der efterhånden udviklede sig til et mere blivende Opholdssted for Kongefamilien, nævnes adskillige Rum såsom Kongens eget Mag[7], det Mag, som hans Nåde ligger selv udi[8], Dronningens Mag[9], den store Sal[10], Kancelleriet[11], Fruerstuen[12], den ny Fruerstue[13], Sølvkammeret[14], den Stue hos Kapellen[15], det Mag over Porten[16] eller det lille Mag over Porten[17] og »Paradis«[18]. Andre Steder, hvorfra man har færre Oplysninger, fordi Kongerne sjældnere opholdt sig dér, og hvor Forholdene formodentlig tillige har været mere indskrænkede, omtales derimod ikke så mange Lokaliteter. Det vigtigste

---

[1] RDRDM. II Nr. 2998 (curia ante castrum, dicta grangia).
[2] KD. IV Nr. 63 S. 52. RA., Regnskab fra Københavns Slot 1493-94 Bl. 14 b, 111 b.
[3] RDRDM. II Nr. 2998.
[4] Ved det i privat Besiddelse værende Nørholm i Jylland 1406 (MP. Nr. 173 S. 267, Nr. 175 S. 271); ved Visborg 1425 (RDRDM. III Nr. 6187); ved Kærstrup på Tåsinge 1454 (RA., Kærstrup 4).
[5] Således i Stockholm 1395 (HR. IV Nr. 309 § 8, jfr. Nr. 334 S. 323. Nr. 335 § 4, Nr. 349 S. 338, Nr. 368 S. 353) og på Christiern I.s Tid (Handl. rör. Skandinav. hist. V. 11).
[6] Således på Nørholm 1406 (ÆA. I. 5).
[7] AM. DD. V. 19.
[8] RA., Sundtoldregnskaber 1497 S. 28 og 1503 S. 36.
[9] RA., Ringsted H. 98.
[10] RA., Sjælland-Møen 52 (1456 $^{31}/_{5}$).
[11] Matzen, Den danske Panterets Hist. S. 249.
[12] RA., DSM. 1454 $^{28}/_{10}$. [13] RA., Sundtoldregnskab 1503 S. 36.
[14] RA., Regnskab fra Københavns Slot 1493-94 Bl. 87 a. RA., Sundtoldregnskab 1497 S. 29.
[15] Rosenvinge, Domme I Nr. 18 S. 24.
[16] Hofman, Fundationer X. 182 (det er dog ganske urigtigt, når Brevet dér henføres til Christiern II og Året 1520; jfr. Rørdam, Kjøbenhavns Kirker og Klostere S. 307).
[17] RA., PSPap., Mogens Gyldenstjerne 1493 $^{22}/_{3}$.
[18] DM. 4. R. I. 66. 68. 76. 173.

Rum på sådanne Slotte var vel Borgestuen (eller Borgerstuen, som den vistnok hyppigst kaldtes); undertiden må der dog have været 2 Borgestuer, eftersom der ét Sted kan forekomme den store og et andet Sted den lille. Borgestuen var Besætningens Opholdssted, og dens Anseelse viser sig i, at den benyttedes, når Vidnesbyrd skulde aflægges i højtideligere Former[1] eller kongelige Retterting holdes på Slottet[2]. I øvrigt nævnes den naturligvis ikke blot på de kongelige Slotte, men også på Gårde i privates Eje[3], ja selv i Provstegården i Odense[4].

Om Størrelsen af Slottenes Besætninger vides der så at sige intet for det egentlige Danmarks Vedkommende, med mindre man hertil vil regne Visborg, hvor Besætningen 1492, da den bestod af 24 Roder, hver på 4 Mand, blev forstærket med omtrent en Snes Mand[5]. Derimod høres der af og til lidt berom fra de omliggende Lande. I Året 1410 opgives Besætningen på Nordborg, der da var i Hertuginde Elisabeth af Slesvigs Hænder, til kun 25 værgende[6]; og i Begyndelsen af det 16. Århundrede får man fra Kong Hans's Kampe med Svenskerne nogle Oplysninger om danske Besætninger på svenske Slotte. Således var der, da Belejringen af Stockholm begyndte 1501, en Styrke her på 900—1000 Mand, et Tal, hvis Størrelse imidlertid åbenbart skyldtes dels Slottets Betydning som Sveriges vigtigste Plads og dels, at Besætningen fra først af ligeledes skulde forsvare Stockholm Stad, som jo imidlertid snart faldt i Svenskernes Hænder. I alt Fald er de Tal, som anføres for Borgholm og Kalmar kort efter i Kong Hans's Tid, langt mindre: en enkelt Gang nævnes kun 72, et Par Gange mellem 100 og 150 Mand[7]; og den Besætning, der forekommer på Bergenhus noget

[1] RA., LD. 1461 $^{15}/_{10}$. RA., PSPap., Axel Olssøn Skanke 1488 $^{25}/_{8}$.
[2] Dette holdtes således i den lille Borgestue på Skjoldenæs 1472 (RA., PSPap., Bent Bille 1472 $^{10}/_{12}$). I den store Borgestue på Haraldsborg udsteder Rigskansleren Vidisse i Kongens Navn 1462 (RA., Mageskifter 7, 6), og i Tørning Borgestue foregår Skødning i Kongens Nærværelse 1497 (Stemann, Gesch. des öffentl. u. Privat-Rechts des Herzogth. Schlesw. III Nr. 88). — Den store Borgestue forekommer på Stockholm i Erik af Pommerns Tid (Anna Hude, Aktstykk. vedr. Er. af Pommerns Afsætt. Nr. 6 § 3 S. 25).
[3] Således på Ågård (DM. 3. R. III. 264) og Harrested (RA., DSP. 1493 $^{14}/_{3}$).
[4] RA., PSPap., Eggert Frille 1466 $^{5}/_{1}$. RA., Bjerge H. Fyn 7.
[5] DM. 3. R. III. 102. [6] Jahn S. 494.
[7] Se Styffe V S. XXIII-XXIV.

senere (i Esge Billes Tid), når heller ikke meget op over 100[1]. Imidlertid har det næppe været mange danske Slotte, hvor Besætningen i det 15. Århundrede har været på over 100 Mand; de her nævnte Eksempler fra Sverige og Norge omhandler jo særlig vigtige Slotte eller stammer i alt Fald fra særlig kritiske Tidspunkter, hvor det af Hensyn til den stadige Krigstilstand var af Vigtighed, at Besætningen var så stærk som mulig.

De Betingelser, på hvilke Lensmændene havde fået Lenene overdragne, var, som alt antydet, meget forskellige[2]. Nogle Len lå, som det hed, til Kongens Fadebur, hvorved forstodes, at Lensmanden her kun nød en fast Løn, men i øvrigt skulde gøre Regnskab for alle Lenets Indtægter, der tilfaldt Kongen; sådanne Len kaldtes derfor foruden Fadeburslen også Regnskabslen. I Modsætning hertil besad andre Lensmænd deres Len »med al kongelig Rente og Rettighed« således, at de selv beholdt alle Lenets Indtægter med Undtagelse af ekstraordinære Skatter, som indgik i Kongens Kasse, og kun var forpligtede til at gøre Krigstjeneste i Fejdetid, noget, som de endda undertiden også fritoges for[3]; Regelen var dog, at de skulde gøre denne Tjeneste, og som Navn på den omhandlede Art af Len opstod derfor Ordet Tjenestelen. En tredje Slags Len udgjordes af de såkaldte Afgiftslen, hvor Lensmanden vel ikke skulde gøre Regnskab for Indtægterne, men heller ikke kunde beholde dem helt for egen Regning, idet han årlig skulde betale en fast Afgift af Lenet til Kronen.

Af disse 3 forskellige Former for Len var Tjenestelenet naturligvis det fordelagtigste for Indehaveren. Men det kunde derfor også være rimeligt, at et Len på disse Betingelser kun tildeltes som Løn for særlige Tjenester, som vedkommende havde vist Kronen[4],

---

[1] DN. XIII Nr. 582 (jeg har i Sammentællingen ikke medregnet dem, som kun er til Stede på Slottet af og til).

[2] Jfr. om hele dette Forhold for det 16. Århundredes Vedkommende: Erslev. Konge og Lensmand, især S. 17-29 (og samme, Danmarks Len og Lensmænd i det 16. Aarh. S. III-V).

[3] Se nedfr. i Fjerde Bog.

[4] På Kong Olufs Tid havde Marsken Ret til et Len »sine computo« (Aarsberetn. V. 52 § 13); jfr. om Kansleren under den samme Konge ovfr. S. 83.

og navnlig på Grund af Pengelån, som han havde ydet den, og hvorfor han nu fik Lenet i Pant, så at det først kunde fratages ham, når Lånet var betalt tilbage. Teoretisk kan man altså sige, at det vilde bero ganske på Størrelsen af et sådant Lån, hvorvidt en Forlening på Tjeneste i Virkeligheden var til Fordel for Låntageren eller Långiveren; men da Kronen hyppig var i Pengeforlegenhed og tillige i sådanne Tilfælde vistnok sjældent havde Fremsynethed nok til at overveje, om den ikke købte den øjeblikkelige Fordel, som et Lån kunde yde, med en alt for uforholdsmæssig Nedgang i sine årlige Indtægter, kan man som Regel gå ud fra, at Tjenestelenene, selv om deres Indehavere kun havde opnået dem mod Lån, var den fordelagtigste Forleningsform for Lensmændene.

Den næstfordelagtigste i så Henseende var Lenet på Afgift, i alt Fald for så vidt, som Lensmanden her ikke var underkastet den Kontrol, der fulgte med en detailleret Regnskabsaflæggelse. Men i øvrigt gælder det med Hensyn til Forholdet mellem Afgifts- og Regnskabslenet i højere Grad end, hvor Talen var om Tjenestelenet, at Spørgsmålet om, hvilket der er det mest indbringende for Lensmanden, beror på det enkelte konkrete Tilfælde, nemlig på, hvor meget Indehaveren skulde have i Løn eller betale i Afgift, og på, hvor stor en Del af Lenets samlede Indtægt den ene eller den anden af disse Summer udgjorde. Dog har Fadeburslenet sikkert gennemgående været det, der gav Kronen de største Indtægter, hvad der imidlertid vistnok for en Del beroede på, at Kronen ved Bortgivelsen af denne Art Len havde friere Hænder, idet den til Styrere af dem kunde vælge, hvem den vilde, adelig eller uadelig, og mulig kunde få en uadelig for en lavere Løn end en adelig. Adelen var da også meget misfornøjet med, at Kong Hans havde udvidet Området for Fadeburslenene, og anmodede efter Kongens Død om, »at der måtte gøres en Skikkelse på Slotte, Stæder og andre små Len, hvilket som skal ligge under Fadeburet, og hvilket som Riddere og Svende skulle have på Tjeneste at afværge Rigens Skade og Fordærv med, at udenlandske eller vanbyrdige Folk skal ikke drages os over Hovedet og fordærve både os og vore Tjenere, som her til Dags sket er«. Og Christiern II måtte i sin Håndfæstning love med Tiden at »forlene Danmarks og Norges indfødte Ædelinge af de Len, som gode Mænd pleje at have i Forlening og nu ligge til Regnskabsslotte, på det at Rigens indfødte gode Mænd skulle

blive ved Magt og redebonne til at afværge Rigens Skade«[1]. Men det vil ses, at hvad der her fremhæves som Modsætning mellem Regnskabslenene og de andre Len, hovedsagelig angår Spørgsmålet om Adelens Eneret til Lensmandsposterne; Besiddelsen af et Len betragtedes altid som et værdifuldt Aktiv, og det fremgår ikke klart af de anførte Steder, om et Regnskabslen i en Adelsmands Hånd nødvendigvis vilde yde ham en væsentlig ringere Indtægt end et hvilket som helst andet Len. Som vi senere[2] skal komme tilbage til, haves der fra Frederik I.s Tid en Fortegnelse over de enkelte Len, som angiver, på hvilken Måde de var bortforlenede under Kong Hans, og til Dels, hvilke Indtægter Kronen da havde af dem[3]; Fortegnelsen medregner Penge, der kom ind for Naturalier, som Regnskabslensmændene solgte[4], men derimod ikke, hvad der fra Regnskabslenene leveredes til Centralforvaltningen in natura; og hvor meget dette sidste gennemsnitlig har beløbet sig til, anslået i Penge, er umuligt at afgøre. Men at Forskellen på Kronens Indtægt af et Regnskabs- og et Afgiftslen af samme Størrelse ikke *behøver* at have været betydelig, fremgår formentlig af Fortegnelsens Opgivelse om, at Ålborghus »gør Regnskab for Fetalje, rede Penge og andet og fornøjede hvert År at lønne Herrens Folk med 800 Mark, somme Tid mere og mindre; og var det og på Afgift, og gaves der årligen 1200 Mark af, halv Sagefald og halv Oldengæld«[5]. Imidlertid var det langtfra alle Afgiftslen, der svarede så stor en Afgift, og det kan anses for utvivlsomt, at et Regnskabslen har været adskillig mindre indbringende for Besidderen end et Afgiftslen som f. Eks. Harritsborg eller Korsør, af hvis visse Indtægt der kun skulde svares 100 Mark årlig[6].

Det vilde være af betydelig Interesse, hvis man gennem et længere Tidsrum kendte de Vilkår, hvorpå samtlige Rigets Len var

---

[1] Allen II. 587, jfr. 593, 594. Aarsberetn. II. 62-63 § 51. Sammenlign Erslev, Konge og Lensmand S. 33-34.

[2] S. 219. [3] NDM. VI. 313-19.

[4] Se sstds. S. 316 om Kallundborg.

[5] Sstds. S. 319. En Sammenligning mellem Indtægterne af de 2 formodentlig omtrent lige store Len Nykøbing på Falster og Ravnsborg, af hvilke det første var på Regnskab og det andet på Afgift, tyder heller ikke på, at Kronen har haft meget større Fordel af Regnskabslenet end af Afgiftslenet (sstds. S. 316).

[6] Sstds. S. 315.

bortforlenede, og det ikke blot i Almindelighed, om de var Regnskabs-, Afgifts- eller rene Tjenestelen, men også, hvilke Summer Kongen skulde give i Løn, modtage i Afgift eller havde oppebåret for Pantsættelser. Man vilde derigennem kunne danne sig et Billede af de Forandringer, der i et sådant Tidsrum foregik i Kronens økonomiske Forhold og samtidig dermed i dens Stilling over for Adelen, der jo på Lensvæsenets Område stod som Kronens fødte Modstander, idet her en Indtægtsforøgelse for den ene Part som oftest måtte betyde en Indtægtsformindskelse for den anden. I det 16. Århundrede haves så udførlige Oplysninger om Lenenes Historie, at en Undersøgelse af den anførte Art har kunnet foretages[1]; men i det 15. Århundrede stiller Forholdet sig ganske anderledes. Man må her være glad, når man i et Aktstykke ganske tilfældig træffer en Mand nævnt som Indehaver af et Len; alene Sammenstillingen af disse spredte Oplysninger vilde kræve et så omfattende Arbejde, at ingen endnu har påtaget sig det[2]; og hvis det engang sker, vil det blive de færreste Len, hvor de Lensmandslister, som således kan opstilles, vil gøre Indtryk af nogenlunde Fuldstændighed, medens man ikke ved et eneste Len vil kunne nå Vished for at have fået alle dets Indehavere med. Men selv om dette kunde nås, vilde det kun lidet hjælpe, da det kun er en forsvindende Del af de kendte Lensmænd i det 15. Århundrede, for hvis Vedkommende der kan skaffes Oplysninger om de Vilkår, på hvilke de besad deres Len.

Nogen Hjælp, skønt langtfra tilstrækkelig, vilde det i denne Henseende kunne yde, hvis man kunde gå ud fra, at de forskellige Betegnelser for Lensmænd, som forekommer i Datiden, brugtes hver om sin særlige Art af Len. De i det 15. Århundrede og den nærmest foregående og efterfølgende Tid hyppigst benyttede Navne for Lensmænd er Foged, Embedsmand og Høvedsmand samt på Latin advocatus og capitaneus; ved Siden deraf forekommer en en-

---

[1] Se Erslevs ovfr. S. 213[3]) anførte Arbejder.

[2] Jfr. Thiset i DM. 5. R. II. 119. Den bedste Løsning af Opgaven, der hidtil foreligger, skyldes samme Forfatter og findes i den nu udkommende 3. Udgave af Traps Kongeriget Danmark under de enkelte Stednavne; men dels tilstræber den ingen Fuldstændighed, og dels vil den jo i alt Fald ikke komme til at omfatte de daværende danske Landskaber Øst for Sundet.

kelt Gang og næppe i det officielle Sprog Udtryk som pretor [1], Forsynermand [2], Forstander [3] og selve det i Nutiden anvendte Ord Lensmand [4]. At man nu ikke i et hvilket som helst Aktstykke kan vente nogen Forskel gennemført i Brugen af disse Navne, er klart nok, da det ikke kunde være enhver Privatmands Sag at vide, på hvilke Betingelser en Lensmand havde sit Len. Man må altså holde sig til de Breve, der er udstedte af Kongen eller af Lensmænd selv, hvorved ganske vist det Materiale, som kan benyttes, indskrænkes betydelig; men at der er Mulighed for at benytte det, kunde man dog blive tilbøjelig til at antage, når man ser et Brevs Udstedere i 1513 betegne sig som: Hans Bille *Høvedsmand* på Skjoldenæs, Mattis Erikssøn på Tureby Danmarks Riges Råd, Anders Bille *Høvedsmand* på Stege, Esge Bille og Hans Krafse vor nådige Herres *Fogeder og Embedsmænd* på København og Ålholm [5]. Det skulde herefter synes, at der må være en Forskel mellem Høvedsmænd (og det dertil svarende latinske capitaneus) på den ene Side og Fogeder og Embedsmænd (med det latinske advocatus) på den anden; og der kan da ikke være Tvivl om, at Ordet Høvedsmand må betegne en anseligere Stilling end Foged, så meget mindre, som det vides, at Anders Bille havde Stege i Pant [6]. Men ved en lidt nærmere Betragtning viser det sig alligevel straks, at der intet kan bygges på denne Navneforskel. Således kalder Kong Hans selv, så vidt vides, altid Anders Bille for Embedsmand på Stege [7]; og Hans Bille nævner han næppe mere end én Gang som Lensmand på Skjoldenæs, men kalder da også ham Embedsmand [8]. I det hele er det vistnok tvivlsomt, om den nævnte Konge og hans nærmeste Forgængere i det 15. Århundrede selv anvender Betegnelserne Høvedsmand og capitaneus [9] (de Navne, der forekommer hyppigst i det 15. Århundredes Kancellisprog, er i det mindste Embedsmand

[1] RDRDM. II Nr. 3792 (1391).
[2] RA., TSPerg., Landskrone 1476 $^{25}/_{4}$.
[3] RA., PSPap., Henrik Mejnstrup 1487 $^{31}/_{12}$.
[4] RA., LD. 1461 $^{15}/_{10}$. Barner, Fam. Rosenkrantz's Hist. I. Dipl. Nr. 195 S. 199 (1499).
[5] RA., PSPap., Oluf Holgerssøn Ulfstand 1513 $^{18}/_{10}$.
[6] Sstds., Anders Bille 1505 $^{3}/_{4}$. RA., Møen 4.
[7] Talrige Eksempler i RA., PSPap., Anders Bille fra Årene 1509-13.
[8] RA., Reg. 30, 1. Afdel., Fasc. 2, Art. 5 b.
[9] Derimod anvendes disse Benævnelser jævnlig f. Eks. af Lensmændene selv.

og advocatus); og Erik af Pommern bruger ganske vist i alt Fald i 1423 selv Ordet Høvedsmand, men da om så mange forskellige, at man umulig kan antage, at deres Len alle har været af samme Art[1]. I Kancellisproget er der altså ikke gennemført nogen Forskel mellem de forskellige Betegnelser; og det er da klart, at det vil være endnu mere håbløst at forsøge en Sondring mellem de forskellige Arter af Len efter Navne, som gives Lensmændene af private, hvad enten nu disse har været i Stand til at vide Besked eller ej.

Det er således i det store og hele umuligt for det 15. Århundredes Vedkommende at afgøre, af hvad Beskaffenhed de enkelte Len har været. Derimod findes der i det angivne Tidsrum hist og her en Del Oplysninger om nogle af de nævnte Arter af Len i Almindelighed. Hvad Fadeburslenene angår, er de forskellige Anvendelser af Ordet Fadebur og særlig dets Betydning af Skatkammer allerede nævnte ovenfor[2]; på Lensvæsenets specielle Område træffer man Ordet 1463, da Kongen forpligter sig til ikke at lade nogen anden indløse det pantsatte Bygholm Len, men kun at gøre det selv og for Rigets egne Penge til sit Fadebur[3]. Endvidere lovede Kong Hans i sin Håndfæstning 1483 ikke at lægge sine Hofsinder og Småsinder ind til »Biskopper, Klostre eller nogle vore gode Mænd, som vore Slotte og Len have på Tjeneste eller i Pant, uden holde dem ved vore Slotte og i de Len, som ligge til vort Fadebur«, og heller ikke at »skrive vore Småsinder til de gode Mænd, som Slottene og Lenene have på Tjeneste, at færde dem, uden lade vor Kammermester i hvert Rige dem opfærde eller forskrive dem til vore Fogeder, som vore Slotte og Len have på Regnskab«[4]. Et ret ejendommeligt Tegn på, at man ikke har glemt den oprindelige Betydning af Benævnelsen Fadebur, foreligger i et Kongebrev af 1490, der bruger Betegnelsen Stegers som enstydig hermed, idet Kongen her omtaler den Mulighed, at han vil beholde Helsingborg Len til sit eget Stegers[5].

Foruden ved Lenene finder man også Ordet Fadebur anvendt,

---

[1] Rydberg III Nr. 455 S. 72-73.
[2] S. 75-76. [3] DCP. Nr. 112 S. 147.
[4] Aarsberetn. II. 53 § 33, jfr. Hadorph II. 328 § 32 (sammenlign ovfr. S. 57). — I Sverige nævnes i 1497 Slotte og Len, som Kong Hans og Dronning Christine har til deres Fadebur (Aarsberetn. IV. 288).
[5] RA., PSPap., Bent Bille 1490 $^{20}/_{6}$.

hvor der er Tale om Købstædernes Stilling. Et Eksempel herpå forekommer allerede 1452; Kongen tillader da Halmstad Borgemestre og Menighed at vælge deres Byfoged, når Claus Rønnov fratræder Laholm Slot, og fastsætter samtidig, at den således valgte Byfoged skal gøre Regnskab i Kongens Fadebur for den Told, Sagefald og anden Rettighed, som kan tilfalde Kronen af Byen[1]. Fremdeles kan det anføres, at Kong Hans i 1505 henlagde Væ under sit Fadebur og foreskrev Borgerne at erlægge dertil al den Skat, Told, Sagefald og andre Afgifter, som de før havde betalt Arvid Trolle, da han havde Byen i Forlening[2]. Og i Norge fastsatte Christiern (II) i 1508, at Oslo Borgere til evig Tid skulde være under Norges Kongers »eget Fadebur, så at de herefter ingen skulle svare uden os selv og vore efterkommende Konger i Norge«[3].

Hvad selve Fadeburslenene angår, har der øjensynlig på Kong Hans's Tid været en vis Del af Riget, der plejede at ligge til Fadeburet; dette fremgår af en allerede[4] nævnt Artikel i Christiern II.s Håndfæstning, og endvidere viser det sig af den tidligere[5] omtalte Fortegnelse over, på hvilke Betingelser de enkelte Len var bortforlenede under Kong Hans[6], at der dengang intet Regnskabslen fandtes Øst for Sundet, ligesom det samme var Tilfældet under Frederik I[7]. Men den Praksis, der var uddannet på dette Område, havde Kong Hans ikke anset sig forpligtet til at overholde, hvad der også ses af Kongens nys anførte Brev af 1490 om Helsingborg Len. Hans Søn måtte derimod i sin Håndfæstning forpligte sig dertil, men undgik til Gengæld at opfylde den af Adelen fremsatte Anmodning om at få opstillet skriftlige Fortegnelser over, hvilke Len der skulde høre under Fadebursområdet og hvilke ikke[8], — en Ordning, som den danske Adel sikkert har ønsket under Påvirkning fra Naboriget

---

[1] Richardson, Hallandia antiqua et hodierna S. 133.
[2] Handl. rör. Skandinav. hist. XXXV. 474.
[3] DN. III Nr. 1040 S. 753. [4] S. 214-15. [5] S. 215.
[6] Fortegnelsen er trykt NDM. VI. 313-19. Uheldigvis oplyses det ikke, til hvilket År den skal henføres, så at man ikke véd, om den betegner det virkelig sædvanemæssige Forhold mellem de forskellige Arter af Len eller den Tilstand, som var skabt ved Kong Hans's Overgreb m. H. t. at forøge Fadebursområdet. At Grænserne ikke var fast afstukne, fremgår af de Oplysninger, Listen giver om Ålborghus (anf. St. S. 319).
[7] NDM. VI. 314, 277.
[8] Jfr. Erslev, Konge og Lensmand S. 24. 33-34.

Sverige, hvor der allerede i Slutningen af det 15. Århundrede fandtes en sådan skriftig Fortegnelse[1].

For så vidt man i øvrigt af Adelens Klage efter Kong Hans's Død[2] vilde slutte, at Fadeburslenene i denne Konges Tid som Regel er blevet styrede af »udenlandske eller vanbyrdige Folk«, vilde en sådan Slutning være urigtig. Betragter man nogle af de Regnskabslen, der anføres på den nysnævnte Liste over, hvorledes de forskellige Len var bortforlenede i Kong Hans's Tid, finder man overvejende adelige Navne blandt deres Indebavere i det anførte Tidsrum. Som Lensmænd på Københavns Slot forekommer således i Tiden 1481—1513: Jesper Krafse, en Præst Jes Brun, hvis Stilling dog synes uklar[3], Hans Griis, Tyge Krabbe, Peder Ugerup (Moltke) og Esge Bille, altså højst én uadelig; i samme Tidsrum kendes af Lensmænd på Krogen: Peder Sten, Poul Laxmand, Laurids Skinkel og Johan Brockenhus; på Nyborg: Jørgen Marsvin, Christiern Jyde, der trods sit lidet adelige Navn dog fører adeligt Våben og kaldes Væbner[4], samt Christiern Rantzau; på Kalø: Oluf Friis, Jep Krumpen og Niels Clementssøn, af hvilke kun den sidstes Herkomst er tvivlsom; og på Alborghus (der i øvrigt i noget af Tiden var på Afgift): Las Lunov, Anders Tegemad, Mourids Nielssøn (Gyldenstjerne), Niels Høg og Mogens Gøye. Regelen er således, at også Indehaverne af Regnskabslenene er adelige i Kong Hans's Tid; ganske vist er der Undtagelser fra denne Regel, men undersøger man Forholdet ved Kongens Død i 1513, kan der af Fadeburslen, som besades af uadelige Fogeder, kun nævnes Abrahamstrup, Kallundborg og Tryggevælde samt — for så vidt man betragter Niels Clementssøn som uadelig — dennes Len: Kalø, Hind Herred, Ulvborg Herred og Vandfuld Herred og måske Hids Herred[5].

---

[1] Forssell, Sveriges inre hist. från Gustaf den förste I. 18-20.

[2] Ovfr. S. 214.

[3] Hübertz, Aarhus I. 48; Året er 1483, som det ses af Originalen i RA., TSC, Århus Byark. I øvrigt vilde det formentlig føre for vidt at anføre Kildesteder for hver enkelt af de her nævnte Lensmænd.

[4] Hans Segl er bevaret i RA., TSPap., Fyn uvist Gods 1506 9/5; det er afbildet efter et Eksemplar under et andet Brev, hvori han kaldes Slotsfoged på Skanderborg, hos Thiset, Danske adel. Sigiller C LIV 11. Han betegnes som Væbner i DV. Nr. 154 S. 111.

[5] Om de enkelte Lens Indehavere i Året 1513 se Erslev, Danmarks Len og Lensmænd i det 16. Aarh.

Både for Regnskabslenene og de andre Len var det Hovedregelen, at Forleningen ikke gjaldt for en bestemt Tid, så at Kongen kunde tilbagekalde den, når han vilde. Der gjordes dog af og til Undtagelser herfra; man kan finde Len, som tilsikres Lensmanden i en vis Årrække, som når Bent Bille 1490 får Tilsagn om at beholde Helsingborg endnu i 3 År (men rigtignok kun for det Tilfælde, at Kongen ikke vil lægge Slottet til sit eget Stegers)[1], eller når Knud Bille i 1505 får Lensbrev på Gladsakse for 20 År[2]. Men en Lensmand kan også få et Len for hele sin Livstid således som en Fikke Moltke, der i 1387 fik Livsbrev på Saltø af Kong Oluf[3], eller Engelbert Wedenhusen og hans Hustru Gese Olufsdatter (Bjørn), der før 1396 fik Livsbrev på Keldstrup i Ods Herred[4], eller Mogens Munk, der i 1406 udsteder Genbrev på Bygholm, som er blevet overdraget ham på Livstid[5], eller Stig Anderssøn (Hvide) og hans Søn Poul Stigssøn, fra hvem der foreligger et Genbrev af 1407 på Vellinge Birk i Middelsom Herred, som de havde fået for bægges Livstid[6]. Og Tiden kan udstrækkes længere endnu, til nogle af de nærmeste Arvinger, som når Axel Pederssøn (Thott) 1441 får Brev på Varberg og de 2 Herreder, der lå til Falkenberg, for Livstid, således at efter hans Død en af hans Sønner må beholde Varberg i 6 År og hans Søn Åge de 2 andre Herreder for hele sin Livstid[7], — eller når Ure Birk og Skam Herred i 1466 overdrages Eggert Frille for hans Levetid, men dernæst tillige for hans Hustrus, hans Datters og denne sidstes nuværende og kommende Børns Levetid, og endda for et År derefter[8]; ligeledes modtog Erik Ågessøn (Thott) i 1476 Varberg Slotslov sammen med sin Fader Åge Axelssøn for at overtage Slottet, når Faderen døde[9].

At Breve af den anførte Art, hvorved et Len tilsagdes Besidderen for en bestemt Tid, dog ikke altid var absolut betryggende, ses af et Livsbrev, som Dronning Margrethe i 1391 udstedte med

[1] RA., PSPap., Bent Bille 1490 $^{26}/_{6}$.
[2] Kong Fred. den Førstes danske Registr. S. 14[1]) (jfr. Erslev, Konge og Lensmand S. 25).
[3] RDRDM. II Nr. 3575. [4] Suhm XIV. 614.
[5] NDM. VI. 236. [6] MP. Nr. 202.
[7] RDRDM. III Nr. 7152.
[8] RA., TSPerg., Skam H. 1466 $^{16}/_{1}$; jfr. Erslev, Konge og Lensmand S. 25-26.
[9] RA., PSPap., Åge Axelssøn Thott 1477 $^{2}/_{5}$ og $^{5}/_{5}$.

den mærkelige Tilføjelse: indtil vi beslutter at tilbagekalde det[1]; og det samme fremgår af den nysnævnte Indskrænkning i Løftet til Bent Bille 1490 om, at han måtte beholde Helsingborg i 3 År. En større Sikkerhed vilde man i Praksis have, hvis man havde lånt Kronen Penge og fået Lenet i Pant derfor, så at man ikke kunde miste det, før man fik sine Penge igen. Men også Pantelen finder man overdragne for et vist Minimum af Tid således, at Kongen forpligtede sig til ikke at indløse Lenet før, efter at dette Tidsrum var gået. Berneke Skinkel fik 1398 Pantebrev på Rugard m. m. for sin Livstid[2], og Herman van Hafn 1429 Pantebrev på Gods på Lolland for sin og sin Hustrus Livstid[3]. Eggert Frilles Datter Ermegárd fik 1450 Brev på at måtte beholde sine Forældres Pantelen Ure Birk, så længe hun overlevede Forældrene, ligesom hendes Arvinger skulde have det endnu i 1 År efter hendes Død[4]; og i 1455 gaves der Eggert Frille Pantebrev på Ure Birk og Skam Herred både for hans egen, hans Hustrus og Datterens Livstid samt for deres Arvinger i 3 År derefter[5]. Henrik Knudssøn (Gyldenstjerne) modtog 1451 Bygholm i Pant uafløst i sin og sin Hustrus Livstid[6], og deres Søn Knud Henrikssøn fik 1463 Brev på at beholde det samme Pant uafløst i 10 År[7]; 1462 fik Philippus Axelssøn (Thott) Tilladelse til at beholde sit Pantelen Tranekær uafløst i 6 År[8]; 1465 pantsattes Sømark på Møen til Peder Falster, hans Hustru og et af deres Børn for alle de tre's Livstid[9]; 1472 fik Johan Hvitkop og hans Hustru Rugård og Skam Herred i Pant uafløst i 10 År[10]; og en hel Del forskellige Pantebreve, som Peder Hogenskild fik af Christiern I på Hagenskov, Vissenbjærg Sogn og Fåborg m. m., gjaldt alle for Peder Hogenskilds egen og de fleste tillige for hans Hustrus Levetid[11]. Fra Tiden omkring 1500, da der kendes en større Del Pantebreve, kunde man anføre endnu flere Eksempler på Pantelen, som Kongen har forpligtet sig til først at indløse efter en bestemt Termin[12].

---

[1] RDRDM. II Nr. 3791.
[2] DM. 5. R. II. 121. [3] RDRDM. III Nr. 6389.
[4] RA., PSPap., Eggert Frille 1448 $^{28}/_{8}$—1455 $^{17}/_{3}$, Bl. 1 a-b. [5] Sstds. Bl. 1 b.
[6] RA., Bygholm 7. [7] DCP. Nr. 112 S. 147.
[8] SRA., Skoklosters Ark., Perg. 1462 $^{26}/_{3}$. [9] RA., Møen 22.
[10] DM. 5. R. II. 124-25. [11] Sstds. S. 120.
[12] Sådanne findes allerede hos Erslev. Konge og Lensmand S. 27. og deres Tal kan med Lethed forøges (således fra Danske Kancelliregistr. 1535-1550 S. 464-66 og DM. 4. R. IV. 204, 224, 225).

Man var altså kommet ind på at love Len bort efter de øjeblikkelige Indehaveres Død. I den Form, hvori vi hidtil har omtalt disse Løfter, gjaldt de en eller flere af Besiddernes Arvinger; og de var ofte givne til Besidderen selv, hvad der dog ikke altid er Tilfældet, så at man kan finde Brevene udstedte til Arvingen[1]. Men desuden udstedes slige Ventebreve nu og da til Mænd, der ikke stod i noget Slægtskabsforhold til den, som havde Lenet i Besiddelse; således fik Anders Skel 1506 Brev pa efter Hr. Anders Friis's Død at måtte overtage det Pant, som denne havde i Gods i Hannæs og Thy[2]. Christopher af Bayern har øjensynlig udfærdiget en Del sådanne Ventebreve på Len; efter hans Død fastsattes det imidlertid udtrykkelig i hans Efterfølgers Håndfæstning, at disse Breve, for så vidt de ikke allerede var trådte i Kraft, skulde være døde og magtesløse, en Bestemmelse, der dog næppe skyldes et Ønske om i Almindelighed at stille Kongemagten friere på det anførte Punkt, men, så vidt man kan se af Sammenhængen, vistnok nærmest hidrører fra Uviljen mod den afdøde Konges bayerske Landsmænd, til hvem formodentlig de fleste af Ventebrevene har været givne[3].

Som allerede ovenfor[4] nævnt, kunde der være betydelig Forskel på de Vilkår, hvorpå en Lensmand modtog et Afgiftslen. Man kan da også se Bent Bille, da han i 1484 ønskede Afgiftslenet Næsbyhoved, tinge med Kronen om Betingelserne, uden at det dog vides, om han opnåede noget derved; det skulde da være, at han slap med at betale 900 Mark for det første År, hvori han skulde have Lenet, medens han derefter skulde erlægge 1000 Mark årlig; dog kunde han ifølge Lensbrevet i Stedet for rede Penge levere Korn til en Pris, som én Gang for alle var fastsat mellem ham og Kongen. I øvrigt gjaldt det i dette Tilfælde ligesom hyppig ellers, i alt Fald i Kong Hans's Tid, at Afgiftslensmanden foruden den faste årlige Afgift skulde indbetale til Kronen en vis Del af nogle af Lenets uvisse Indtægter; for Næsbyhoveds Vedkommende var det Halvdelen af Sagefaldet og Halvdelen af Indfæstningen, i andre Tilfælde er

---

[1] Således DM. 4. R. IV. 204: Danske Kancelliregistr. 1535-1550 S. 466 (1502 11/11).
[2] Danske Kancelliregistr. 1535-1550 S. 467.
[3] Aarsberetn. II. 44 § 13.
[4] S. 215.

det også oftest Halvdelen af Sagefaldet, men desuden tit Halvdelen af Oldengælden samt *alt* Vrag[1].

Når således de egentlige Afgiftslensmænds Stilling kunde være meget forskellig, gælder det samme, om end i mindre Grad, om Pantelensmændene, idet disse ikke altid havde Lov til at beholde alle Lenets Indtægter selv. Således pålagdes det i 1496 en Panthaver at levere 8 Pund Korn årlig af en sjællandsk Landsby for Gæsteri, Borgeleje og al anden kongelig Tynge[2]; og enkelte Pantelen har helt Karakter af Afgiftslen: Gjord Nielssøn (Drefeld) skulde ifølge Lensbrev af 1499 årlig af sit Pant Hindsgavl svare 200 Mark, Halvdelen af Sagefaldet og af Oldengælden og Tredjedelen af Ålefiskeriet foruden, at han skulde holde Kongen 4 Nætters Gæsteri årlig[3]; på lignende Måde skulde både Jørgen Rud og Anders Bille betale 400 Mark årlig af deres Pant Stegehus, og i alt Fald Anders Bille tillige holde 4 Borgelejeheste[4].

Det er tidligere[5] nævnt, at man i Lensbreve kan finde, at et Len overdrages Lensmanden med al kongelig Rente og Rettighed; Udtrykket anvendes ved Afgiftslen (således ved den nylig omtalte Forlening af Næsbyhoved til Bent Bille[6]), om end ikke altid ved denne Art Len[7], men især hyppig ved Pantelen. Som det vil ses af det anførte, gøres der imidlertid tit i selve Lensbrevene væsentlige Indskrænkninger i de til Lensmanden overdragne kongelige Rettigheder; men bortset fra disse Indskrænkninger har der i alt Fald én Gang i det 15. Århundrede været Strid mellem en Lensmand og Kronen om Omfanget af den kongelige Ret, som den første havde fået overdraget. 1421 klagede Claus Limbek over, at Kong Erik uden hans Vilje havde pålagt »Skat og Udbud« i Salling, som Claus Limbek havde med al kongelig Ret; men det kan i det mindste for Skattens Vedkommende næppe være med Grund, at Lensmanden bestred Kongens Ret hertil, eftersom det i alt Fald senere var Regelen, at ekstraordinære Skatter, når de da var lovlig pålagte, i alle

---

1 RA., Odense H. 6, sammenholdt med RA., PSPap., Bent Bille 1484 $^{30}/_{3}$. NDM. VI. 314-19.
2 RA., Faurholm 2. 3 RA., Vends H. 69.
4 RA., PSPap., Anders Bille, Koncepter og Optegn., Kvartside ud. Datum. begyndende: Af Stege Len 600 Mark. RA., Møen 4.
5 Ovfr. S. 213. 6 RA., Odense H. 6.
7 Det forekommer således ikke, da Niels Høg 1486 forlenes med Ribe Slot på Afgift (RA., Ribe Købstad 113).

Len tilfaldt Kongen[1]. Når derimod Claus Limbek ligeledes besværede sig over, at Kongen havde tilstået Riddere og Svende Bøder, som deres Fæstere i Salling ifaldt, (hvorved selvfølgelig må forstås Bøder af en sådan Højde, at ikke alle adelige havde Ret til at oppebære dem af deres undergivne), har denne Klage åbenbart været anderledes berettiget, idet Rigsrådet i en fældet Dom gav Claus Limbek Medhold i den omhandlede Henseende[2].

Men selv om Kronen og Lensmanden var enige om, hvad der skulde forstås ved »al kongelig Rente og Rettighed«, kunde Lensmanden ikke altid regne på at nyde disse Rettigheder. Når der under vanskelige Forhold bevilgedes ekstraordinære Skatter, kunde disse også lægges på Lensmændenes Indtægter af Lenene, således som det er sket nogle Gange under Christiern I, der jo altid trængte til Penge. Særlig meget vides der ikke herom; men man ser dog, at der er blevet pålagt Lensmændene en Skat, som forfaldt til Mortensdag 1459, således at de af hver 100 Mark Indtægt af Lenet skulde svare 5 Mark, hvis de havde det i Pant, men 10 Mark, hvis de havde det »tilforlæns«[3]. Knap 6 År senere, nemlig til 8. Septbr. 1465, forfaldt en ny Skat, som Lensmændene skulde betale af deres Len og Panter, men hvis Størrelse ikke kendes[4]; derimod hører man allerede Året efter igen om en Hjælp, som Rigsrådet nu har tilsagt Kongen, nemlig »Tredjeparten af al Kronens Rente, som til Forlening er, og Fjerdeparten af Panterne«[5], altså et betydelig større Pålæg end det af 1459. Og atter i 1468 bevilger Rigsrådet Kongen en ny Afgift, nemlig en Tredjedel af Indtægten af alle de

---

[1] Jfr. herom nedfr. ved Omtalen af de ekstraordinære Skatter.

[2] DM. 5. R. II. 111.

[3] RA., PSPerg., Thott 1459 $^{8}/_{11}$, jfr. RA., PSPap., Eggert Frille 1459 $^{10}/_{11}$. Det må antages, at Udtrykket »tilforlæns« her er brugt i Modsætning til Fadebursområdet, da en Skat på Indtægten af dette sidste jo ikke kunde bringe Kronen nogen Fordel, med mindre den atter lignedes på de enkelte Beboere. Derimod omfatter det nævnte Udtryk rimeligvis så vel Afgiftslenene som de fri Len; men om det er af Brutto- eller Netto-Indtægten af Lenet, at Afgiftslensmanden skal svare de 10 % i Skat, vides ikke.

[4] RA., PSPap., Niels Erikssøn Gyldenstjerne 1465 $^{17}/_{6}$.

[5] Sstds., Eggert Frille 1466 $^{11}/_{7}$. Jfr. RA., LD. 1466 $^{27}/_{8}$, hvor Erik Ottessøn (Rosenkrantz) fritages for denne Skat af sine Len og Panter, og både han og hans Fader Otte Nielssøn for den samme Skat af deres Pantelen Hassens.

Pantelen, ved hvis Pantsættelse Kronen virkelig havde oppebåret Penge; da det i Jylland trak ud med Erlæggelsen af Skatten, truede Kongen med at inddrage Pantelenene uden Erstatning, hvis Pengene ikke betaltes inden Midfaste 1469[1]. Om de 2 sidste af disse Pålæg, dem af 1466 og 1468, vides det bestemt, at Rigsrådet har givet sit Samtykke til dem; og at det modsatte skulde være Tilfældet med de 2 første, er ganske utroligt; man kan derfor vistnok gå ud fra, at Kongen på dette Punkt altid har været i Overensstemmelse med den Myndighed, hvis Tilladelse han ifølge sin Håndfæstning skulde have til at lægge »Landskat« på Rigens Indbyggere«[2], et Udtryk, hvorved der dog sikkert kun er tænkt på en Skat af de uprivilegerede Stænder. At Pantelensmændene har været misfornøjede med de mange Pålæg, må imidlertid anses for givet; og vist er det, at der i Kong Hans's Håndfæstning optoges en Bestemmelse om, at »hver god Mand udi vore Riger nyde sine Panter efter sine Breves Lydelse uden Tjeneste og Tynge, uden hvis vi kunde have med *deres* Minde«[3], — en Bestemmelse, der altså svarer til den Opfattelse, som Claus Limbek havde gjort gældende under Erik af Pommern.

Hvad i øvrigt Pålægget af 1468 på Pantelensmændene angår, var det kun et Led i en hel Række Forskrifter, der tilsigtede en almindelig »Reduktion« til Kronens Fordel. Sådanne Reduktioner, hvorved Kronen genvandt Ejendomme eller Rettigheder, som den havde givet fra sig, kunde til en vis Grad støtte sig på den gamle Kongeed, ifølge hvilken Kongen ikke på egen Hånd måtte formindske Kronens Indtægter[4]; hvad særlig Inddragelse af Pantelen angår, kunde man herfor påberåbe sig den kanoniske Rets Forbud mod at tage Rente, så at en Mand egentlig kun måtte beholde et Pantelen, indtil han havde oppebåret det samme Beløb i Indtægt deraf, som han tidligere havde lånt Kronen. I Praksis havde denne Betragtning selvfølgelig ingen Betydning under almindelige Forhold, men den kunde få det ved særlige Lejligheder. Hvitfeld fortæller,

[1] DCP. Nr. 145 a S. 208, Nr. 145 b S. 209, Nr. 147. — Om tilsvarende Skat på Lensmændene under Frederik I se NDM. I. 213, V. 21. 110.
[2] Aarsberetn. II. 44 § 10.
[3] Sstds. S. 53 § 36 (jfr. Hadorph II. 328-29 § 35, hvor de 8 sidste Ord er udeladte).
[4] Steenstrup, Studier S. 323-24, 368-69. Se også mange Steder i Akterne fra Striden om Slesvig under Erik af Pommern (SRD. VII. 337, 402, 404-5 osv.).

hvorledes Christiern I i 1453 forestillede Rigsrådet, at største Delen af Kronens Len var pantsatte for en ringe Pengesum til stor Skade for Kongen, og da det ved en foretagen Beregning viste sig, at mange Panthavere havde fået deres udlagte Penge 3—4 Gange igen, dømte Rigsrådet efter den gejstlige Ret, at alle Pantelen, hvis Indehavere allerede havde oppebåret mere deraf end den Sum, som de havde udlånt, skulde falde tilbage til Kronen, for at vedkommendes Sjæle ikke skulde tage Skade[1]. Ganske vist er der det mistænkelige ved denne Hvitfelds Beretning, at Sagen ikke kendes anden Steds fra, og de Bemærkninger, han selv knytter dertil, er til Dels ret uklare; men på den anden Side indeholder hans Fremstilling sådanne Enkeltheder, at den ikke kan antages at være fremkommen ved en Forveksling med, hvad der ellers vides at være sket under Christiern I.s Regering på det pågældende Område, og det går derfor næppe an at forkaste Hvitfelds Vidnesbyrd.

Den næste Gang, da der høres noget til en Reduktion på Lensvæsenets Område under Christiern I, er i Sverige. Allerede 1457, inden Christiern endnu var blevet Konge her, lovede han ikke at pantsætte noget svensk Len undtagen på det Vilkår, at Indtægterne deraf afregnedes i Hovedsummen[2]. Og Året efter dømte det svenske Rigsråd på Kongens Foranledning, at alle Pantelen skulde falde frit til Kronen igen, dog således, at deres Indehavere, hvis de ikke allerede gennem Indtægterne af Lenene havde fået deres udlagte Penge tilbage, skulde have det manglende erstattet af Kongen, medens til Gengæld de, der havde oppebåret for meget, måtte se at komme overens med Kongen herom; også i denne Dom fremhæves stærkt det sjælefordærvende i at tage Rente[3].

Når vi dernæst vender os til, hvad der bestemtes for Danmarks Vedkommende 1468, foreligger der herom en Beslutning af Rigsråder fra Sjælland, Fyn og Jylland af 4. Novbr., som 15 Dage senere tiltrådtes af Rigsråder fra Skåne. Denne Beslutning pålægger den tidligere[4] nævnte overordentlige Skat for det vedkommende År af en Tredjedel af Indtægterne af de Pantelen, som Kronen havde sat i Pant mod virkelig at oppebære Penge; og desuden påbyder

[1] Hvitf. V. 39 (Folioudg. S. 858).
[2] Hadorph II. 198 § 3.
[3] DCP. Nr. 75. Jfr. Pal.-Müller, De første Konger af den Oldenb. Slægt S. 46-49.
[4] Ovfr. S. 225-26.

den en anden ekstraordinær Afgift af Pantelensmændene, idet Kronen for det samme År skulde have Byskatten af alle danske Købstæder, hvad enten de var pantsatte eller ej. Fremdeles bestemtes, at Kongen skulde have tilbage alt Strandvrag og Sandtold, som faldt på Kronens Grund; og tillige fik han Tilladelse til atter at tage til sig de Pantelen, som han og hans Forgængere kun havde bortgivet af Gunst og Kærlighed uden i Virkeligheden at modtage Penge for dem, samt alle de Len, som plejede at ligge til Kronens Slotte, og som der ikke var givet Penge for, hvad enten der var udstedt Livsbreve på dem eller ej. De sidste Bestemmelser gav naturligvis Kongen betydelig friere Hænder til at kunne bortgive Lenene på Vilkår, som var til større Fordel for Kronen end de tidligere; og ved de ekstraordinære Afgifter fik han en kærkommen øjeblikkelig Indtægt, selv om den, som vi så' ovenfor, ikke kom særlig hurtig ind.

Hvad Pantelenene angår, delte Rigsrådsbeslutningen af 1468 dem altså i 2 Klasser, som behandledes hver på sin Måde, nemlig dem, som kun var bortgivne mod et virkeligt Lån, og dem, hvor Pantet var en ren Formsag, det såkaldte Gavepant; derimod indeholder Beslutningen ingen tydelig Udtalelse om, at Panter, hvoraf Panthaveren havde oppebåret Pantesummens Størrelse, skulde være forbrudte. Måske kunde man mene, at det er noget sådant, der ligger bag ved Beslutningens sidste, ret uklare Punkt; det fastsættes nemlig her, at alle, som har Pante-, Gave- eller Forleningsbreve af Kronen, skal møde med dem i København 1. Maj 1469, hvor da en Kommission af Ærkebispen, 3 Biskopper og 11 Adelsmænd i og uden for Rigsrådet skal undersøge Brevene »og til Lige lægge om Tjeneste og Opbærelse og sidde over ret Regnskab, så at vor nådige Herre på Kronens Vegne vederfares det, skelligt er om Opbærelsen, og deslige dem, som Panterne have«[1]. Men da der ellers ved de Pantelen, hvis Historie kan belyses både før og efter 1468, ikke

[1] DCP. Nr. 145. Hvis Femtenmands-Kommissionen for Pantelenenes Vedkommende blot har skullet drage Grænsen mellem de 2 forskellige Klasser af dem, er det forunderligt, at den først skulde træde i Virksomhed 1. Maj 1469, medens Skatten af de egentlige Pantelen skulde betales senest ved Midten af Jan. 1469. — På lignende Måde indkaldte Christiern II i 1515 Indehavere af Kongebreve på Gæld og Pant til at møde med Brevene i København, idet Kongen i modsat Fald ikke vilde svare til dem; men i øvrigt er her ikke Tale om nogen Reduktion (SS. II. 1. H. S. 136-37).

kan påvises nogen Nedgang i Pantesummen[1], kan en sådan Reduktion dog ikke antages at have været tilsigtet. Derimod er Bestemmelsen om Gavepant, så vidt vides, bragt til Udførelse, og måske er man endogså gået for vidt i dens Anvendelse. Bestemmelsen påberåbes i en Dom af 1492 mellem Kong Hans på den ene og Hr. Henrik Knudssøn (Gyldenstjerne) m. fl. på den anden Side; men når denne Dom erklærer, at Rugård og Bogense m. m., hvorpå Henrik Knudssøn havde arvet et gammelt Pantebrev, i alt Fald for en Del var et virkeligt Pantelen og ikke Gavepant, stemmer det ikke med Beslutningen af 1468, at Johan Hvitkop fik Rugård i Pant 1472, og Fru Hebele Lydikesdatter ligeså Bogense Byskat 1473[2].

Fra Kong Hans's Tid kendes der ingen sådanne, hele Riget omfattende Reduktioner på Lensvæsenets Område som under Christiern I[3]. Christiern II lovede i sin Håndfæstning ikke at »forrmindske de Len, som nogle gode Mænd have i Pant, førend de blive igenløste«; men når han samtidig måtte gå ind på, at »de, som deres Pant mistet have og ej fanget deres Penning, dem skal ske Skel efter Rigens Råds Råd«[4], må det jo antages, at der under hans Fader har været Tilfælde, hvor Folk har mistet deres Pantelen på den angivne Måde, og herpå tyder også et Par Punkter i den menige Adels Andragende til Rigsrådet efter Kong Hans's Død.

---

[1] Se således for Hagenskovs Vedkommende de i DM. 5. R. II. 120 nævnte Pantebreve, der i alt Fald til Dels må antages at have været ældre end 1468, og den med Brevene stemmende Opgørelse sstds. S. 122, der må være yngre end 1468. At heller ikke den Sum, hvorfor Salling Herred var pantsat, er bleven nedsat som Følge af Beslutningen 1468, ses af RA., Salling H. 4.

[2] Rosenvinge, Domme I Nr. 17; DM. 5. R. II. 124-25, 126. Pantsættelsen af Bogense Byskat 1473 afgiver i øvrigt et Bevis på, at Kongen endnu så sent kunde træffe en fordelagtig Ordning med sine Kreditorer, idet Fru Hebele fik Byskatten, der var 40 Mark årlig, i 7 År, men til Gengæld skulde give Afkald på 600 Mark, som Kongen skyldte hende. Men muligt er det jo, at denne Ordning står i Forbindelse med uberigtigede Krav, som Kongen kan have haft til hende i Henhold til Beslutningen af 1468.

[3] I RA., Reg. 108 a, Pakken Christiern II.s og Frederik I.s aktive og passive Gæld, et Kvarthæfte med Overskrift: Disse efterskrevne Begære *osv.*, hedder det Bl. 1 a, at Panter, som er givne af synderlig Gunst og Nåde, er Kong Hans tildømte; men Hans er dog her sagtens en Fejltagelse for Christiern I.

[4] Aarsberetn. II. 59 § 16, 63-64 § 63.

Dette Andragende, hvori der i øvrigt tillige anmodes om, at Livsbreve eller Lensbreve på bestemt Tid må blive respekterede, angår for Pantelenenes Vedkommende de Former, hvorunder Lenene som forbrudte fradømmes Indehaverne, men nævner også helt vilkårlige Afsættelser af Pantelensmænd uden Lov og Dom; for at sikre Indehavernes Interesser, hvor der er Tale om at fradømme dem deres Len, ønsker Adelen Rigsrådet til Domstol i sådanne Sager[1]. Noget bestemt Eksempel på, at Kong Hans har frataget en Panthaver hans Len uden nogen som helst Erstatning, kendes dog ikke. Derimod har han engang fået Pantesummen væsentlig nedsat, men det var i et Tilfælde, hvor Panthaveren havde misligholdt Pantet. Roskilde Bispestol havde siden År 1419 haft Nygård i Ods Herred i Pant for 10.000 rhinske Gylden; i 1490'erne viste det sig imidlertid, at både selve Gården, Skovene og det tilliggende Gods, hvoraf en betydelig Del var øde, var meget forringet i Værdi, og Kongen forlangte nu, samtidig med at han tilbød at indløse Pantet, at Kirken i Overensstemmelse med Pantebrevets Indhold *straks* skulde gøre Pantet så godt, som det var, da det pantsattes; da Panthaverne umulig kunde opfylde denne Fordring, måtte de tilsidst finde sig i, at Pantesummen nedsattes med mere end Halvdelen, nemlig til 9000 Mark[2]. Og Claus Neb, som havde Højstrup i Pant, måtte, ligeledes under Kong Hans, afstå denne Gård, uden at han fik mere end en Del af Pantesummen udbetalt i Erstatning; men også her har Kongen, så vidt det kan ses, haft Retten på sin Side, om end de nærmere Omstændigheder ikke kan oplyses[3]. I øvrigt finder man allerede under Christiern I, at en Lensmand for at sikre sig mod, at hans Pant fradømmes ham som forbrudt, kan få en Bestemmelse optaget i Pantebrevet om, at Pantet kun må tages tilbage, hvis Besidderen fører Avindskjold mod Riget, så at *hele* Rigsrådet finder for Rette, at han har forbrudt sit Arvegods[4]. Modsat fastsætter imidlertid en Forordning af Kong Hans fra 1504, at hvis en Lensmand griber, baster eller binder nogen, som ikke er lovfor-

---

[1] Allen II. 587, 588.
[2] DM. 5. R. III. 362-66. jfr. 357.
[3] RA., Domme og Tingsvidner 25.
[4] SRA., Skoklosters Ark., Perg. 1456 $^{23}/_{7}$. Jfr., hvorledes Kong Hans i et Pantebrev af 1503 lover, at Pantet kun skal kunne forbrydes, når Panthaveren tillige forbryder sit eget Arvegods (Kong Fred. den Førstes danske Registr. S. 276).

vunden eller tagen på fersk Gerning, skal Lensmanden miste sit Len, enten det er Pant eller ej; men denne Forordning kendes ganske vist kun i Koncept, så at det er uvist, om den nogen Sinde har fået Gyldighed[1].

Efter hvad Adelen anfører i sit nylig omtalte Andragende til Rigsrådet 1513, må det antages, at Kong Hans heller ikke altid har overholdt Bestemmelser i Lensbreve, der tilsikrede en Mand hans Len for Livstid eller et vist Antal År. Også i et Lensbrev af denne Art kan man i øvrigt allerede under Christiern I ligesom i det nysnævnte Pantelensbrev finde fastsat, at Lenet kun kan forbrydes, når Indehaverne fører Avindskjold mod Riget, så at de ifølge Dom af hele Rigsrådet tillige har forbrudt deres Arvegods[2].

Selv om en Lensmand imidlertid ikke forså' sig så groft som forudsat i denne sidste Bestemmelse, forekom der dog ofte Tilfælde, hvor han i alt Fald efter en mere moderne Opfattelse vilde blive anset for uskikket til sin Stilling. Hans Embede pålagde ham naturligvis Pligter både mod Kronen og mod sit Lens Beboere, men det var ingenlunde altid, at han opfyldte disse Pligter. De var for en stor Del af en mere almindelig, man kunde sige selvfølgelig Karakter; netop sådanne Pligter findes imidlertid ofte anførte i Lensbrevene, om end i en meget kortfattet Form og således, at undertiden en og anden af dem kan være udeladt. Hvad her tænkes på, er Bestemmelser om, at Lensmanden skal holde selve Slottet eller Gården, hvorfra han styrer Lenet, ved Lige og ligeledes holde Lenets Bøndergods besat, så at det ikke bliver øde, hvorved dets Skatteevne forringes, at han ikke må forhugge Skovene, så at de lider Skade, og at han skal holde Lenets Beboere ved Lov og Ret og ikke forurette dem (hvorimod disse til Gengæld skal vise Lensmanden Lydighed[3]); desuden kan man ved et Pantebrev på Stege af 1509 finde tilføjet et Forbud mod, at Lensmanden sælger Bønder af Kronens Gods uden Kongens Samtykke[4].

Det er ikke få Eksempler, der findes på, at Lensmanden ikke har opfyldt disse Pligter. Dronning Margrethe måtte i 1396 indskærpe sine »Embedsmænd og Fogeder« ikke at bortføre noget fra

[1] RA., Danske Kanc. Ark., *Kopier*, Blanketter og kasserede Originaler.
[2] RA., TSPerg., Skam H. 1466 $^{18}/_{1}$.
[3] Sammenlign Vends Herreds Beboeres Løfte af 1440 hos Jahn S. 511-13.
[4] RA., Møen 4.

Lenene eller Slottene, således som de hidtil havde gjort[1]; og hvorledes Pantelenet Nygård var forfaldet, medens det havde været pantsat, er nylig[2] anført. Forhugning af Skove omtales adskillige Gange, således i Ålborg Len 1498, men Kongen tilføjer dog her forsigtig: »Hvo det gjort haver, vide vi ej«[3]. Selv en så agtet Mand som Erik Ottessøn (Rosenkrantz) synes på sine gamle Dage at have gjort sig skyldig i denne Forseelse eller måske ikke kunnet hindre andre deri; ja det ser næsten ud til, at han i den Anledning har måttet afstå nogle af sine Len til sine Arvinger. I alt Fald findes der fra 1495—97 Lensbreve til en af hans Sønner og 2 af hans Svigersønner på 3 af hans egne tidligere Pantelen, og i alle 3 Breve udtaler Kongen: og ere vi vel tilfreds med Hr. Erik Ottessøn om det Skovhug, som hugget er på Hassens[4]. Fremdeles har det været nødvendigt at indskærpe Lensmændene, at de ikke måtte benytte deres Stilling til at forøge deres eget Jordegods på Kronens Bekostning. Dette viser sig i en Forordning for Norge af 1483 eller 1491, der fastsætter, at »hvo som forbryder sin Jord og Odel efter Loven, da skal det alt falde til os og Kronen og ej til den, som Land og Len haver af os«[5]. Og i Danmark afgav 12 jydske Rigsråder i 1488 på Kongens Forespørgsel den Erklæring, at en Lensmand skulde levere sit Len fra sig lige så frit, som han havde modtaget det, og ikke i den Tid, han styrede det, måtte dele noget af Kronens Gods deri til sit eget, men skulde forfølge Spørgsmål herom for Kongen og Rigsrådet[6]. På lignende Måde erklæredes det i en Dom af 1518 for ulovligt, at en Panthaver havde købt Ejendomsretten til 2 Gårde, som hans Fader havde fået i Pant af Christiern I, af Gårdenes Ejere[7]. Og i 1505 fradømte en kongelig Rettertingsdom Jacob Anderssøn (Bjørn) hans Len Hellum Herred, fordi han både selv havde sat sig i Besiddelse af Krongods i Her-

---

[1] Aarsberetn. V. 55 § 10. [2] Ovfr. S. 230. [3] DM. 3. R. III. 287.

[4] Danske Kancelliregistr. 1535-1550 S. 465. Vedel Simonsen, Familie-Efterretn. om de danske Ruder I. 65-66. Barner. Fam. Rosenkrantz's Hist. I, Dipl. Nr. 193. — Skovsyn ved Overlevering af Len fra en Lensmand til en anden omtales i RA., PSPap., Anders Bille 1505 $^{31}/_{3}$ og $^{7}/_{4}$; jfr. Allen IV. I. 66.

[5] Paus, Gl. Kgl. Forordn. for Kongeriget Norge S. 274, her med År 1483; (Ketilson), Kgl. Allernaadigste Forordn. og aabne Breve. som til Island ere udgivne, I. 89, her med År 1491.

[6] Rosenvinge, Domme I Nr. 16. [7] Sstds. Nr. 25.

redet og ligeledes beholdt Gods, som hans Fader, der også havde haft Herredet i Forlening, havde bemægtiget sig; endvidere havde Jacob Anderssøn forhugget Skovene i Lenet samt pålagt Bønderne uretfærdig Beskatning og sat dem i Fængsel eller, som det hed i Tidens Sprog, »stokket og blokket« dem, uden at de var lovlig overbeviste [1].

Jacob Anderssøn havde altså forsømt ikke blot sine Pligter mod Kronen, men også den Pligt mod sit Lens Beboere at holde dem ved Lov og Ret; og Overgreb af Lensmænd i denne sidste Retning forekommer adskillig hyppigere end Forseelser, der direkte gik ud over Kronen og dens Indtægter af Lenene. Lovlydigheden var jo ikke stor i hine Tider, og Fristelsen til at forgribe sig på de svagere lå nær for enhver og ganske særlig for Lensmanden på Grund af den Myndighed, hvormed han var udrustet som Kronens Repræsentant. På den anden Side var de lavere Stænder dog ingenlunde så undertrykte, at de ikke ofte formåede at skaffe sig Ret, og de fandt i så Henseende Støtte hos Kongedømmet, for hvilket en af de vigtigste Opgaver var Landefredens Opretholdelse og Omsorgen for, at Retfærdigheden skete Fyldest, men hvis Evne i denne Retning rigtignok ikke altid svarede til Viljen. Overgreb af Lensmænd mod Bønderne forekommer naturligvis allerede fra gammel Tid af; her kan således mindes om en Bestemmelse i Kong Olufs Håndfæstning, at Bønderne ikke måtte besværes af Kongens Fogeder mod Lands Lov og Ret, — en Bestemmelse, der forekommer ordret enslydende langt tidligere [2]. I 1396 måtte Dronning Margrethe pålægge sine Embedsmænd og Fogeder at leve »gudelig med Lov og Ret« med dem, som var dem befalede, og at være dem nådeligere og bedre, end de hidtil havde været [3]. Og at Bondeoprøret i Jylland i Slutningen af Erik af Pommerns Regering i alt Fald for en stor Del skyldtes Lensmændenes Undertrykkelser, fremgår af, at ved Aftalerne i Juli 1439 mellem Hertug Adolph og 8 danske Rigsråder måtte 4 af disse og endnu en Væbner forpligte sig til ikke ulovlig at beskatte eller forurette Bønderne i deres Len, ligesom Hertugen forbeholdt sig at tage sig af de øvrige jydske Bønder, hvis de klagede til ham [4]. Da Oprøret var endelig dæmpet i 1441, og

[1] Sstds. Nr. 23.
[2] Aarsberetn. II. 23 § 28, jfr. sstds. S. 10 § 23 (1320).
[3] Sstds. V. 55 § 10. [4] Jahn S. 510-11.

Kong Christopher det følgende År for at hidføre roligere Forhold udstedte en Forordning om Landefred, var det da også lige så meget Lensmændene og Adelen i Almindelighed som Bondestanden, hvis tidligere Optræden han rettede Anker imod, og han indskærpede så vel Lensmændene at afholde sig fra ulovlige Overgreb mod Beboerne i deres Len (idet de i modsat Fald truedes med Afsættelse) som Bønderne at vise Lensmændene og deres egne Husbonder Lydighed[1]. Fremdeles forbyder Christiern I i en Forordning af 1454 alle, men især sine Fogeder og Embedsmænd at gæste anden Mands vornede eller Tjenere og at gribe, baste eller binde nogen, som ikke er overbevist[2]. Forbudet gentages i en Forordning for Nørrejylland af 1466, hvor det dog ikke så bestemt fremtræder som særlig rettet til Lensmændene[3]; det har haft en vis Betydning i Praksis og citeres således et Par Gange i Christiern I.s Regering[4]. Hans Efterfølger lovede i sin Håndfæstning for sit eget Vedkommende ikke at sætte nogen i Fængsel, som ikke var lovlig overbevist[5], og forbød senest 1501, som det synes i mere almindelige Udtryk, alle Lensmænd at forurette nogen mod Loven eller tidligere Kongers Privilegier[6]; men han anså det dog, som vi har set[7], i 1504 for nødvendigt på ny at forbyde ulovlig Fængsling således, at de Lensmænd, der overtrådte Forbudet, skulde afsættes.

I Virkeligheden er det ikke sjældent, at man hører Tale om Overgreb af forskellig Art, som Lensmænd udøver mod Beboere eller fremmede i deres Len. Således synes Erik Ged, om hvis Forurettelse mod en af Kongens Bønder der berettes i 1445, at have været Embedsmand på Laholm[8]; Niels Erikssøn (Gyldenstjerne) får irettesættende Kongebreve 1454 om sin og sin Hustrus Optræden over for Købmænd fra Horsens[9]; og 1462 høres om en da afdød

[1] Hvitf. IV. 652-54 (Folioudg. S. 828-29).
[2] Aarsberetn. V. 65. Når der i en Registratur over Århus Bispearkiv fra 1555 nævnes et Kongebrev af samme Indhold dateret Ringsted 1454 $^{2}/_{1}$ (Kirkehist. Saml. 3. R. V. 331), må dette være urigtigt, da Kongen 1453 $^{31}/_{12}$ var på Båhus (DN. VI Nr. 547).
[3] Aarsberetn. V. 68 §§ 1, 2, jfr. S. 69 efter § 16.
[4] RA., Ålborg 12 (1457). Rosenvinge, Domme I Nr. 4. Jfr. RA.. TSPerg.. Viske H. 1466 $^{10}/_{12}$.
[5] Aarsberetn. II. 50 § 10. Hadorph II. 323 § 9.
[6] Kirkehist. Saml. 3. R. V. 334. [7] Ovfr. S. 230-31.
[8] RDRDM. III Nr. 7534.
SNS. III. 338-40.

Foged på Alborghus, hvis Enke tilbagegav Ålborg Helligåndshus Gods, som hendes Mand med Urette havde bragt under Kronen[1]. 1468 fastsætter Kongen, at Selsø Lens Beboere, som havde klaget over, at den i 1465 afdøde Lensmand på Abrahamstrup Torbern Bille og hans Enke Sidsel Ovesdatter (Lunge) havde pålagt dem megen usædvanlig Tynge og Pålæg, herefter skal have deres Skovkøb, Husbygning og »landtztingreed« for den Pris, de havde det før Torbern Billes Tid, og at de heller ikke skal svare mere i Oldengæld eller age mere Ved til Abrahamstrup, end de gjorde dengang[2]. 1477 klages der over, at Lensmanden på Tranekær Bent Bille har udkastet en Mand af hans Gård, som Manden selv havde opbygget af øde Jord, og hvorpå han havde fået den udvalgte Kong Hans's Brev, men efter Bent Billes Fremstilling må Sagen rigtignok antages at have haft en væsentlig anden Sammenhæng, så at det er uvist, hvilken af Parterne der har haft Ret[3]. 1486 høres der Klage både over Trued Anderssøn (Thott) på Abrahamstrup[4] og over Hans Navl på Kallundborg[5]; men den Lensmand fra denne Tid, om hvis Overgreb mod hans Lens Beboere der haves udførligst Underretning, er dog Jens Holgerssøn (Ulfstand), som fik Visborg med Gulland at bestyre, da Iver Axelssøn (Thott) 1487 måtte afstå Øen til Kong Hans. En Kommission af 4 Rigsråder har allerede i 1492, så vidt det kan ses, måttet stifte Forlig mellem Jens Holgerssøn og den gullandske Befolkning, hvad der også kunde gøres nødigt, idet det ved denne Lejlighed udtales, at Stemningen på Gulland mod Lensmanden let kunde bevirke, at Øen tabtes til Sverige. Stort har dette Forsøg på at tilvejebringe Ro dog ikke nyttet, thi endnu efter at Jens Holgerssøn i 1509 havde mistet Lenet, klages der over alle de ny Pålæg, han havde indført. Således havde han påbudt at levere til Slottet en Mængde Varer til en fastsat meget lav Pris og havde forhøjet Bøndernes Afgifter, idet han dels havde anordnet ny Ydelser, som aldrig var præsterede før, og dels hvert År forlangt Ydelser, som tidligere kun var krævede under overordentlige

[1] NHT. V. 232.
[2] RA., Danske Kanc. Ark., Uekspederede sjæll. Indlæg (1652) under Ingeborg Arenfeldt (ɔ: Kongebrev af 1468 $^{21}/_{6}$), jfr. Ann f. nord. Oldkyndigh. og Hist. 1855 S. 28-30.
[3] RA., PSPap., Bent Bille 1477 $^{19}/_{9}$ og $^{27}/_{9}$ ell. $^{4}/_{10}$.
[4] Ann. f. nord. Oldkyndigh. og Hist. 1855 S. 38-39.
[5] RA.. Kallundborg 4.

Forhold, osv.[1]. I Begyndelsen af det 16. Århundrede lod Anders Tidemand som Lensmand på Ålholm sætte en Bondekone i Fængsel, bemægtigede sig en stor Del af hendes og hendes Mands rørlige Gods (Fortegnelsen herover vidner i øvrigt om en ikke ringe Velstand hos de pågældende Folk) og tillod sine Svende at udøve alskens Ulovligheder på deres Ejendom[2]. Og over Forurettelser af Nykøbing-Lensmanden Oluf Holgerssøn (Ulfstand) mod Odense-Bispen Jens Anderssøn og hans Tjenere haves der en udførlig Besværing fra Slutningen af Kong Hans's Tid[3].

I Modsætning til de her anførte Overgreb af Lensmænd finder man ret hyppig Vidnesbyrd, som et Lens Beboere har udstedt om den retskafne Måde, hvorpå deres Høvedsmand har styret sit Len[4]. Hvorvidt disse Vidnesbyrd altid har været lige oprigtig mente, er dog vistnok tvivlsomt. Til Tider har Anerkendelsen sikkert været ægte nok, så vist som der selvfølgelig fandtes mange retsindige Naturer blandt Lensmændene, og der er f. Eks. næppe Grund til at drage Sandheden af de Vidnesbyrd, der er blevet givne en Mand som Åge Axelssøn, i Tvivl. Men på den anden Side har det vistnok heller ikke for en ilde lidt Lensmand været forbundet med uovervindelige Vanskeligheder at skaffe sig et rosende Vidnesbyrd, især hvis han stod på en god personlig Fod med vedkommende Landsdommer eller Herredsfoged og med Brevets øvrige Udstedere, som han vel selv kunde vælge. Og i alt Fald gør det et ganske ejendommeligt Indtryk at se, at en anerkendende Erklæring, som Halmstad og Årstad Herreders Almue i 1508 gav Henrik Krummedige om hans Styrelse, helt igennem er skreven med Henrik Krumme-

---

[1] DM. 3. R. III. 101-5.

[2] RA., PSPap., Oluf Holgerssøn Ulfstand 1505. c. 1505, 1505 $^{5}/_{3}$, $^{19}/_{4}$, $^{30}/_{4}$; sstds., Ebbe Mogenssøn Galt 1505 $^{25}/_{3}$.

[3] RA., TSPap., Odense 1511 $^{2}/_{9}$; jfr. Pal.-Müller, Jens Andersen Beldenak, 2. Opl. S. 28-29, 31, 125-28, af hvilket sidste Sted det dog ses, at Bispens Besværinger ikke alle har været velbegrundede.

[4] Se således om Sten Basse: ÆA. IV. 217 (1433); om Åge Axelssøn: RA., PSPap., Åge Axelssøn Thott 1447 $^{10}/_{6}$ (jfr. 1447 $^{12}/_{3}$), RA., PSPerg., Thott 14.. og 1462 $^{18}/_{11}$ samt RA., TSPerg., Viske H. 1466 $^{10}/_{12}$; om Philippus Axelssøn: RA., PSPap., Philippus Axelssøn Thott 1459 $^{28}/_{2}$; om Henrik Mejnstrup: sstds., Henrik Mejnstrup 1487 $^{31}/_{12}$; og om Oluf Holgerssøn: sstds., Oluf Holgerssøn Ulfstand 1513 $^{3}/_{8}$ og Pal.-Müller, Jens Andersen Beldenak, 2. Opl. S. 127.

diges egen Hånd, om end den ganske vist er forseglet af Sønderhallands Landsdommer og de 2 Borgemestre i Halmstad[1].

Medens man altså, som vi har set, ofte hører om Overgreb af en Lensmand mod dem, som stod under ham, kan der dog også findes Eksempler på det omvendte. I 1489 beskyldes en Borgemester i Ålborg for at have fejdet Lensmanden på Ålborghus Anders Tidemand og hans Svende fra Ting og Rådhus og hindret ham i at holde Tinget. Vel fralagde den anklagede sig Beskyldningen ved Ed, men det ses dog, at en Optræden som den anførte har været mulig[2]; og 3 År senere, i 1492, blev da også Slotsfogeden på Bygholm forjaget fra Horsens Byting af en af Borgemestrene i Horsens og dennes Tilhængere, så at han kun med Nød og næppe slap derfra med Livet[3]. Og det var ikke blot i Købstæderne, at noget sådant kunde foregå; i det samme År 1492 nævnes det, at Bønderne »på Tinget« havde taget en Tyv fra Lensmanden på Helsingborg Bent Bille, en Sag, hvis nærmere Omstændigheder dog ikke kendes[4].

Således som Lensmandens Pligter fremtræder i de ovenfor[5] nævnte korte Antydninger i Lensbrevene, var en af de væsentligste altså at holde over Lov og Ret i Lenet[6]. At han ikke altid tog det så nøje med denne Pligt, er oplyst i det foregående; men i øvrigt vil der nedenfor ved Omtalen af Herredsfogederne være Anledning til at komme tilbage til Lensmandens Stilling til Retsvæsenet. Her skal i denne Forbindelse blot nævnes, at Lensmanden var den, som uden for Købstæderne skulde holde en anklaget i Fængsel eller i »Kongens Jærn«, som det hed, dog selvfølgelig kun i de Tilfælde, hvor det i Henhold til de nysnævnte Forbud mod Misbrug i så Henseende overhovedet var tilladt at fængsle nogen[7].

---

[1] RA., PSPap., Henrik Krummedige 1508 ⁴/₃.
[2] RA., TSPap., Ålborg (a) 1489 ²⁰/₃.
[3] Nielsen, Sysselinddelingen S. 27-28.
[4] RA., PSPap., Bent Bille 1492 ²¹/₂. [5] S. 231.
[6] Som et Eksempel herpå kan det nævnes, hvorledes Erik Ottessøn (Rosenkrantz) ikke vil tillade Lage Brocks Svende at føre en Mand, som de havde bastet og bundet, ud af Erik Ottessøns eget Len, men selv byder den sigtede i Rette på Hjelmslev Herreds Ting (NHT. V. 230-31).
[7] Se således et Vidnesbyrd af 1462 om en Mand, der på Otte Nielssøn (Rosenkrantz)'s Vegne æskede en anden ud af Lage Brocks Jærn og ind i Kongens Jærn på Kalø (NHT. V. 232). 1478 har Lensmanden på Tranekær Bent Bille nogle af Lage Brocks Tjenere i »hechte« og

En anden Hovedside af Lensmandens Virksomhed, som ligeledes kan findes antydet i Lensbrevene gennem Påbudet om at hindre, at Bøndergodset bliver øde, angår hans Stilling som Oppebærer af Kronens Indtægter. At hans Forhold til Kronen i denne Henseende kunde være meget forskelligt efter de Vilkår, hvorpå han havde Lenet, er nævnt ovenfor; men hvad de enkelte Arter af Indtægter, ordinære eller ekstraordinære, angår, som Lensmanden således oppebar, vil de formentlig bedre kunne omtales senere sammen med Rigets Finansvæsen.

Det kan dog her nævnes, at de ordinære Indtægter af Lenene opkrævedes efter Jordebøger, hvori de enkelte Bønder var opførte med deres Afgifter. Sådanne hos Lensmændene opbevarede Jordebøger omtales adskillige Gange, og der eksisterer endnu en Optegnelse af denne Art fra Året 1442 vedrørende Skam Herred[1]. Omtrent på samme Tid forekommer »haffuebogen« som Betegnelse for Alholm Lens Jordebog[2], og at Henrik Knudssøn (Gyldenstjerne) modtog en Jordebog over Bygholm Len, da han i 1451 fik Lenet i Pant, oplyses ved en anden Lejlighed[3]; ligeledes nævnes ved Århundredets Slutning Slotsbogen på Gulland, hvori Jens Holgerssøn (Ulfstand) lod indskrive dem, der skulde betale Afgift til Visborg[4].

Foruden disse Jordebøger ved de enkelte Len fandtes der i alt Fald til Dels noget tilsvarende hos Regeringen selv. At der på Kong Hans's Tid har eksisteret et samlet »Register« vedrørende Lenene, er tidligere omtalt[5], og muligvis er det på Grundlag af dette, at man har været i Stand til at beregne Kronens Indtægter af Lenene (heri indbefattet Regnskabslenene) under den nævnte Konge[6]. En lignende samlet Oversigt, om end kun for én Art Lens Vedkommende, har man måske haft i »en Skrift om Slot og Fæste, som til Pant stode udi Dronning Margrethes Tid udi Rigerne«; den var forfattet

---

synes ikke at kunne frigive dem uden Sagvoldernes Samtykke (RA., PSPap., Bent Bilte 1478 $^{3}/_{8}$. $^{18}/_{8}$). Jfr. også sstds., Philippus Axelssøn Thott 1464 $^{3}/_{3}$ og RA., LD. 1475 $^{13}/_{4}$.

[1] RA., PSPap., Eggert Frille 1442 $^{3}/_{12}$. En Jordebog af År 1498 for Lundenæs Len er trykt hos Nielsen, Harsyssels Dipl. Nr. 85.

Thiset, Fru Eline Gøyes Jordebog S. 129, jfr. S. 133.

Rosenvinge, Domme II Nr. 88 S. 156.

DM. 3. R. III. 104. [5] Ovfr. S. 127-28.

NDM. VI. 290 (jfr. de sstds. S. 315-19 meddelte Oplysninger om den omtrenttige årtige Indtægt af forskeltige Regnskabslen).

i 1401, men er også gået tabt[1]. Ved Siden af sådanne mere omfattende Arbejder nævnes der imidlertid allerede under Valdemar Atterdag og også under Margrethe Bøger over Kronens Gods og Indtægterne deraf i enkelte bestemte Herreder eller Len (i Dele af det nordvestlige og nordøstlige Sjælland og i Tranekær Len)[2]; det var jo naturligt nok, at 2 Regenter, der arbejdede så ivrig som Kong Valdemar og hans Datter på at forøge Kronens Ejendom, ligeledes måtte ønske at have Klarhed over Indtægterne af det Gods, der allerede var i dens Besiddelse. Hvad endvidere det nyt tilkomne Krongods omkring År 1400 angår, er det sikkert i Anledning af Margrethes Erhvervelse af Gården Brøndum i Slet Herred, at der er blevet gjort Optegnelser, som endnu er bevarede, om denne Ejendoms Tilliggende[3]. Og da Kong Hans i Slutningen af det 15. Århundrede erhvervede Tørning, hører man om en beseglet Jordebog, som han har modtaget over det tilliggende Gods[4]. Men selv om det måske som Regel er gået således til, når Kronens Jordegods forøgedes, har Regeringen dog i det 15. Århundrede næppe haft et fuldt nøjagtigt Kendskab til Størrelsen af de Indtægter, som Lensmændene oppebar i samtlige Rigets Len. Et omtrentligt Overblik herover skulde man ganske vist antage, at den har haft i det mindste på Christiern I.s Tid, da den jo ellers med Hensyn til Størrelsen af de Beløb, som det under den nævnte Konge gentagne Gange pålagdes Lensmændene at erlægge, vilde stå ganske prisgivet disses Forgodtbefindende. Men man ser dog, at Kong Hans i 1498 byder Indehaveren af Han Her-

[1] ÆA. I. 47. 57. — For Slesvigs Vedkommende må der have eksisteret tilsvarende Optegnelser, at dømme efter de Beregninger, som blev anstillede omtrent 1430 i Anledning af en påtænkt Deling mellem Hertugerne Adolph og Gerhard (DF. I Nr. 95 S. 380) og senere i Anledning af Delingen 1490 mellem Hans og Frederik (se således Reg. Chr. I Nr. 183 S. 267-68 og RA., Gemeinsch. Arch. XVII. 91 h-q).

[2] ÆA. I. 60, 115, 142-43. Jfr., hvorledes der ved År 1400, da Roskilde Bispestol har Ods Herred i Pant, omtales en liber regis, der må have indeholdt Kronens da til Bispestolen pantsatte Indtægter af Herredet (SRD. VII. 39). — De Bøger, der forekommer i ÆA. I. 60, er øjensynlig de samme, der nævnes hos Jørgensen, Udsigt ov. de danske rigsarkivers hist. S. 199; men at den Registratur, hvoraf der på sidstnævnte Sted meddeles et Brudstykke, rimeligvis ikke er fra Erik af Pommerns Tid, således som dér antaget, er alt anført ovfr. S. 138[1].

[3] ÆA. I. 18-20. Om Brøndums Overdragelse til Kronen se MP. Nr. 79, 80. 90. 181 S. 281.

[4] ÆA. IV. 389.

red at forfatte og indsende en Jordebog over Herredet, der skulde oplyse, hvor meget hver enkelt Gård årlig svarede af alle Slags Afgifter, hvad Beboerne hed, og hvad det øde Gods nu gav i Indtægt og kunde give, når det blev bygt[1].

Som bekendt begyndte i en senere Tid Rigets Finansår og også Lensmændenes Regnskabsår med Philippi Jacobi Dag eller den 1. Maj. Hvad der i så Henseende har været Regel i det 15. Århundrede, vides der imidlertid ikke meget om. 1425 går Regnskabsåret i det svenske Borgholm Len fra 29. Septbr. til 29. Septbr.[2]; men om det samme har været Tilfælde i Danmark, kan ikke oplyses. Et Lensbrev af 1484 på Afgiftslenet Næsbyhoved fastsætter, at den halve Afgift af Lenet skal betales til Mortensdag og den halve til Påske, men taler ikke om noget egentligt Regnskabsår for de uvisse Indtægter, som der skulde gøres virkeligt Regnskab for[3]. Det synes imidlertid, at Regnskabsåret ved Århundredets Udgang pa sine Steder er blevet regnet fra Påske til Påske. I så Henseende beviser det ganske vist ikke stort, når forskellige Lensmænd i Slutningen af det 15. og Begyndelsen af det 16. Århundrede får Kvittering for Penge, som de skulde have betalt den foregående Påske[4]; thi de har måske også skullet betale Afgift på en anden Tid af Året. Derimod har det allerede mere at betyde, når et til Gjord Nielssøn (Drefeld) udstedt Pantebrev på Hindsgavl af 1499 4. Decbr. fastsætter, at Panthaveren skal tiltræde Pantet førstkommende Påske[5]; og i alt Fald i Begyndelsen af det 16. Århundrede kan man finde Kvitteringer for Regnskabslen, hvori Regnskabsåret udtrykkelig siges at gå fra Påske til Påske[6]. Hvor udbredt dette har været, vides dog ikke; Otte Porsfeldt får Kvittering af Dronning Christine for Regnskab af Næsbyhoved Len fra 1. Maj 1500 til 1. Maj 1503[7],

---

[1] DM. 3. R. III. 287. Jfr. en Befaling af 1550 (sstds. 4. R. VI. 160-61) til Lensmænd i Skåne om at indsende »klare Jordebøger« over deres Len med et nærmere specificeret Indhold. — Om Jordebøger i Sverige på de enkelte Slotte og hos Regeringen selv se Styffe IV S. CXLVIII. hvorefter det dog må antages, at man i Danmark har været i alt Fald en Del bedre forsynet i denne Henseende.

[2] Styffe II Nr. 89 S. 222. [3] RA., Odense H. 6.

[4] RA., PSPap., Bent Bille 1493 $^{11}/_{10}$ (Helsingborg Len). Sstds., Tyge Brahe Axelssøn 1502 $^{9}/_{10}$ (Højstrup).

[5] RA., Vends H. 69.

[6] RA., PSPap., Oluf Holgerssøn Ulfstand 1509 $^{8}/_{9}$, 1512 $^{10}/_{7}$.

[7] DM. 4. R. V. 82.

og 1. Maj som Grænsen mellem 2 Regnskabsår forekommer også gentagne Gange i Christines Kvitteringer til Lensmanden på Tranekær[1]; til andre Tider kvitterer hun derimod Lensmanden på Næsbyhoved indtil en eller anden tilfældig Dag, da han gør Regnskab[2]. Og på Christiern II.s Tid finder man ganske vist også Året regnet fra Påske til Påske[3], men ved Siden deraf forekommer andre Begyndelsesterminer såsom 1. Maj[4] og muligvis 11 Novbr.[5]; endnu fra 1549 haves med kort Mellemrum 2 kongelige Missiver til Regnskabslensmændene, hvoraf det ene pålægger dem hvert År at gøre Regnskab til Påske og det andet til 1. Maj[6]. Det vil således ses, at man må gå betydelig ud over det 15. Århundrede, før man finder en bestemt Regel slået fast på dette Punkt.

Det omtales jævnlig, at Lensmændene leverer Kongen Fødevarer og andre Naturalier. Det kan være som Følge af en ekstraordinært pålagt Madskat, hvis Udbytte naturligvis overalt tilfaldt Kronen; når det derimod er af Lenets ordinære årlige Indkomster, at Naturalierne leveres, og man spørger om Lensmændenes Forpligtelser i så Henseende, skulde Svaret synes let nok: Regnskabslensmændene måtte selvfølgelig være forpligtede til at levere dem, da de jo overhovedet skulde afgive alle Indtægter, der ikke medgik til Lenets Drift og til deres egen Løn; men for de øvrige Lensmænds Vedkommende skulde Afgørelsen af, hvilke Ydelser der uden Vederlag kunde kræves af dem på dette Område, synes at måtte bero på, om der var pålagt dem sådanne særlige Præstationer i deres Lensbrev. Da der i 1513 kort efter Kong Hans's Død er Mangel på Fødevarer på Københavns Slot, er det da også kun sjællandske Regnskabslensmænd, som får Brev om at afhjælpe Manglen[7]; og omvendt kan man allerede tidligere høre Tale om Betaling til Bent Bille på Tranekær for en Leverance af Malt[8]. I Virkeligheden er

[1] Sstds. S. 84, 86, 87, 88, 94.
[2] Sstds. S. 88, 94, 94-95. — Hans's Broder Hertug Frederiks Lensmænd skulde derimod gøre Regnskab ved Nytårstid; se således RA., Gemeinsch. Arch. XXXVIII, Access. 1, Bl. 6 b, 14 b.
[3] Således SS. II. 3. H. S. 160, SNS. III. 51, 52, 56.
[4] SNS. I. 352, 382. [5] Sstds. S. 375.
[6] DM. 4. R. IV. 371-72, 374-75.
[7] RA., PSPap., Esge Bille, 2 Breve af 1513 $^{13}/_{3}$ (at de i det ene Brev nævnte 4 Len Vordingborg, Krogen, Kallundborg og Abrahamstrup virkelig var på Regnskab, ses af NDM. VI. 315-16).
[8] RA., PSPap., Bent Bille 1478 $^{7}/_{3}$.

Spørgsmålet dog ikke alet så simpelt, idet det kompliceres ved, at der foruden Forsendelse af Fødevarer til København eller, hvorhen Regeringen ellers ønsker det, også kan forekomme Tilfælde, hvor Varerne udleveres direkte til Konsumenterne, hvad enten så Fortæringen foregår på Lensmandens eget Slot eller ej; og om Erstatning for sådanne Leverancer høres ikke Tale. Således hedder det i Indkaldelsen til det store Kallundborg-Møde i 1468, at Kongens Fogeder og Embedsmænd hver i sit Len (altså ikke blot i Regnskabslenene) skal holde de Riddere og Svende, som ikke er Rigsråder og ikke har Len, med Kost og Spisning under Mødet[1]. Og under vanskelige Forhold, når Adelen opbydes til Krigstjeneste, kan det også, som vi skal komme tilbage til nedenfor under Krigsvæsenet, pålægges Indehaveren af et Len at skaffe de deri boende fri Mænd Kost og Skib, uden at der nævnes nogen Erstatning herfor. Endvidere synes det at fremgå af en allerede tidligere anført Artikel i Kong Hans's Håndfæstning, at i det mindste Christiern I har ladet sine Hofsinder og Småsinder underholde og Småsinderne befordre ikke blot af de Lensmænd, hvis Len lå til Fadeburet, men også af sådanne, der havde deres Len på Tjeneste eller i Pant; dette forbydes imidlertid i Håndfæstningen af 1483, der indskrænker Forpligtelsen i så Henseende til Regnskabslensmændene[2]. Det var dog ikke Lensmændene alene, der således måtte underholde Hofsinderne i Borgeleje, som det hed, og den hele Borgeleje-Institution vil derfor bedre kunne behandles samlet under Rigets Finansvæsen, for hvilket den jo var af en vis Betydning. Adskillig vigtigere for Kronens Finanser var imidlertid Pligten til at underholde Kongen selv med hans Følge, når han drog gennem Riget; men heller ikke denne Forpligtelse var indskrænket til Lensmændene, og også den har derfor en bedre Plads ved Fremstillingen af Kronens øvrige Indtægter.

Lensmanden måtte naturligvis have forskellige Personer til Hjælp ved Bestyrelsen af sit Len. En af disse var Skriveren (også kaldet Husskriver[3] eller Slotsskriver[4]), der foruden den egentlige

[1] RA., PSPap., Eggert Frille 1468 $^{29}/_{8}$.
[2] Aarsberetn. II. 53 § 33, jfr. Hadorph II. 328 § 32 (sammenlign ovfr. S. 218).
[3] RA., TSPerg., Halmstad H. 1466 $^{5}/_{3}$.
[4] Således RA., Åsum H. 36 (1487); RA., DSP. 1489 $^{13}/_{7}$; RA., TSPerg..

Korrespondance, som i Regelen næppe har lagt Beslag på alt for meget af hans Tid, særlig havde Regnskabsvæsenet under sig[1]. Således sender Skriveren på Vordingborg 1493—94 Fødevarer til København[2], og Skriveren på Engelborg udpanter en Del År senere efter gammel Sædvane Beboerne i Engelborg Len for »Vordhavre«[3]. Endvidere kan i denne Forbindelse nævnes Ordene Skriverkorn og Skriverpenge som Betegnelser dels for en stående Ydelse til Skriveren og dels for en Afgift, som denne undertiden forlangte for sig selv, når han opkrævede ekstraordinære Skatter; men det var ganske vist, som vi senere skal se, ikke altid Lensmanden og altså heller ikke *hans* Skriver, der havde Oppebørslen af sådanne Skatter[4]. Skriverens Kontor kaldtes i alt Fald i Begyndelsen af det 16. Århundrede for Skriverstue; således nævnes 1504 Ærkebispens Skriverstue i Lund, hvor Indbetalinger modtages[5], og Ordet forekommer ligeledes i Sverige, hvor Skriverstuen dog til Tider var alt andet end vel forsynet med rede Penge: engang under Svante Nilsson var der ikke over $1/2$ Mark i Åbo Slots Skriverstue, og en anden Gang under den samme Rigsforstander fandtes der slet ingen Penge i Stockholm Slots Skriverstue[6].

Skriverne betegnes undertiden ligefrem som Præster[7], og at de i det hele taget ikke sjældent har været af gejstlig Stand, fremgår af, at de ret jævnlig tituleres »Hr.«[8]. En enkelt Gang kan man også træffe dem med adeligt Våben; dette er således Tilfældet med en Hr. Niels Krabbe på Nykøbing 1497, hvis Våben dog ikke er

Nykøbing Falster 1497 $^{28}/_{3}$; Hübertz, Aarhus I. 97 (1508). — På Næsbyhoved forekommer 1505-6 så vel en Hans Skriver som en Knud Skriver (RA., Næsbyhoved Lensregnskab 1505-6 Bl. 47 a); på Nykøbing på Falster nævnes 1509-10 både en Skriver og en Underskriver (RA., Nykøbing Lensregnskab 1509-10 Bl. 14 a, 15 a).

[1] Se f. Eks. SRD. VIII. 155 (Skriveren på Brunlund i Sønderjylland).

[2] RA., Regnskab fra Københavns Slot 1493-94 Bl. 9 a.

[3] RA., PSPap., Oluf Holgerssøn Ulfstand 1513 $^{12}/_{4}$.

[4] Jfr. herom nedfr. under Finansvæsenet.

[5] SRA., Pap. 1504 $^{25}/_{11}$.

[6] Grönblad, Nya källor till Finlands medeltidshist. I Nr. 123 S. 243. Nr. 187 S. 341.

[7] Således på Tranekær 1476 (RA., Nørre H. Langeland 33) og på Tørning 1500 (RA., Ribe Stiftskiste 435).

[8] Således på Nyborg 1497 (RA., Fyn uvist Gods 4) og på Nykøbing 1497 og 1503 (RA., TSPerg., Nykøbing Falster 1497 $^{28}/_{3}$; RA., PSPap., Oluf Holgerssøn Ulfstand 1503 $^{30}/_{7}$).

nogen af de bekendte Krabbe-Slægters[1], så at hans Adelskab vel er tvivlsomt; derimod må Erik Pors, der er Skriver på det samme Slot 1511, sikkert have tilhørt Adelsslægten Pors, eftersom han ligesom denne fører en syvoddet Stjerne i Våbenet[2]. En Skriver som Anders Hemmingssøn på København i Slutningen af Kong Hans's Regering har øjensynlig spillet en ikke ubetydelig Rolle, hvad der fremgår af de ikke få Kongebreve, der er rettede til ham og Lensmanden i Forening[3]; men som tidligere[4] nævnt, er det ikke ganske klart, i hvis Tjeneste disse Skrivere på København stod, og Anders Hemmingssøn bør måske snarere regnes for Kongens egen end for Lensmandens Skriver.

Den Del, Skriveren tog i Lenets Styrelse, strakte sig dog kun over et forholdsvis begrænset Område, og det var ikke ham, men andre Embedsmænd, der på de fleste Punkter af Forvaltningen fungerede som Lensmændenes Stedfortrædere. Af Betegnelser for disse Lensmændenes nærmeste underordnede forekommer der adskillige; således kan nævnes Ordet Underfoged[5], men ved Siden deraf findes andre Navne, der tillige anvendes om selve Lensmandsstillingen og derved kan virke en Del forvirrende ved første Øjekast. Man kan f. Eks. i ét og samme Brev møde Ordene Embedsmænd og Underfogeder, bægge som Udtryk for en Lensmands underordnede[6], og selve Betegnelsen Lensmand kan også påvises benyttet om en Bestillingsmand hos en virkelig Lensmand[7]. Det hyppigst brugte Navn for en sådan Bestillingsmand er dog det på så mange Områder anvendte »Foged«, et Navn, der imidlertid netop på Grund af sine mange Betydninger kun er lidet oplysende. Ikke blot forekommer der Fogeder på Gårde, som er Adelsmænds private Ejendom[8], så

---

[1] RA., TSPerg., Nykøbing Falster 1497 $^{28}/_{3}$.
[2] RA., Sønder H. Falster 2.
[3] Se RA., PSPap., Esge Bille for Årene 1510-13; jfr. ovfr. S. 78[7]). Sammenlign også DM. 4. R. II. 300. 301.
[4] S. 107.
[5] DF. I Nr. 68 S. 226 (1413). RA., Sjælland-Møen 70 a (1495). Jfr. fra Begyndelsen af det følgende Århundrede KD. I Nr. 192 S. 256 (1505), RA., PSPap., Anders Bille 1513 $^{8}/_{8}$.
[6] RA., TSPerg., Viske H. 1466 $^{10}/_{12}$. I den samme Betydning forekommer Embedsmand f. Eks. i RA., Reg. 69, 12. 1 (1448), i RA., PSPap., Åge Axelssøn Thott 1460 $^{2}/_{7}$ og i RA., DSP. 1499 $^{25}/_{7}$.
[7] RA., PSPap., Henrik Krummedige 1504 $^{24}/_{3}$.
[8] På Mourids Nielssøn (Gyldenstjerne)'s Gård Ågård nævnes således en

at man altså i Tvivlstilfælde ikke af Betegnelsen Foged kan slutte, om en Gård er Kronlen eller Privateje. Men værre er det, at selve Lensmanden også kan findes kaldt Foged[1], thi på Grund af det tarvelige Kendskab, vi har til Lenenes Indehavere, bliver Følgen, at man til Tider er ude af Stand til at afgøre, hvorvidt der ved en »Foged« skal forstås Lensmanden selv eller blot dennes underordnede; Vanskeligheden i så Henseende forøges, idet det viser sig, at en Foged af den sidstnævnte Art meget vel kan føre adeligt Våben[2]. I Modsætning til det blotte »Foged« er Betegnelsen Slotsfoged dog altid noget tydeligere, idet det er ulige sjældnere at træffe »Slotsfoged« anvendt om selve Lensmanden; men også dette Ord kan dog findes i den sidstnævnte Betydning[3]. Endvidere forekommer Udtrykket Husfoged, der altid betegner en Lensmanden underordnet Person[4]. På Nykøbing på Falster er der 1509—10 både en Husfoged og en Lensfoged[5], af hvilke den første sikkert i dette Tilfælde har været knyttet til »Huset«, ɔ: Slottets Bygninger med den tilhørende Besætning. Selve Ordet Husfoged fremkalder da også, så vidt skønnes, i højere Grad end Slotsfoged en umiddelbar Fore-

hel Række Fogeder, se DM. VI. 127, NHT. V. 239, RA., PSPap., Mourids Nielssøn Gyldenstjerne 1479 $^{11}/_{9}$(?), 1481 $^{30}/_{6}$, 1500 $^{11}/_{5}$, 1503 $^{28}/_{8}$ (6 forskellige Personer).

[1] Torbern Jenssøn (Sparre) kaldes således Foged på Kallundborg 1427 (RDRDM. III Nr. 6315); Oluf Friis kaldes Foged eller Slotsfoged på Kalø f. Eks. 1488 og 1493 (RA., Nørrejylland 203; RA., Århus 41), og Oluf Holgerssøn (Ulfstand) Foged på Nykøbing 1511 (RA., TSPap., Odense 1511 $^{2}/_{9}$). — Jfr. for Sveriges Vedkommende E. Hildebrand S. 129.

[2] Således Erik Lunov, der er Foged på Kalø f. Eks. 1446 (RDRDM. III Nr. 7605) og 1450 $^{14}/_{9}$ (RA., LD.), og Christiern Perssøn, der er Foged på Kolding 1455 (RA., Brusk H. 2).

[3] Se ovfr. Note 1. Om Betegnelsen »Fogeden af Slottet« i Københavns Stadsret af 1443 se nedfr. S. 275[4]).

[4] Dog må jeg bemærke, at jeg er tilbøjelig til at opfatte den noget afvigende Betegnelse »Fogeden af Huset«, der forekommer i Christopher af Bayerns københavnske Stadsret (KD. I Nr. 127, 1. Kap. § 1), som gældende Lensmanden selv; i alt Fald findes Udtrykket »advocatus castri«, der bruges i den københavnske Stadsret af 1294, oversat som »Fogeden af Huset« i den såkaldte Erik af Pommerns københavnske Stadsret (anf. St. Nr. 33 S. 46 § 21, sammenholdt med Rosenvinge, Love V. 139 § 81). Derimod nævnes der ganske vist i 1453 en Husfoged på København, der er forskellig fra Lensmanden (RA., Løve H. 136).

[5] RA., Nykøbing Lensregnskab 1509-10 Bl. 14 a.

stilling om en sådan Virksomhed; men på den anden Side finder man dog Ordet brugt synonymt med Underfoged og Slotsfoged[1], så at det vel næppe har været altid, at Husfogedens Embedsområde har været indskrænket til »Huset«. Derimod har Ladegårdsfogedens Virksomhed[2] naturligvis kun omfattet Ladegårdens Drift, så at denne Funktionær intet har haft med Lenets Styrelse at gøre.

Foruden de allerede nævnte Fogeder må endvidere omtales Ridefogeden. Denne Betegnelse forekommer næppe før 2. Halvdel af det 15. Århundrede, og den benyttes måske lige så tidlig på Bispernes Gods som i Kronens Len[3]; lidt senere kan den en ganske sjælden Gang findes anvendt også på Klostergods[4] eller på Adelens private Gods[5], og i Begyndelsen af det 16. Århundrede kan man træffe Udtrykket Udrider brugt synonymt med Ridefoged[6]. Ridefogedens Navn[7] må være opstået af, at han har skullet ride rundt i Lenet, fra først af sikkert hovedsagelig med dem af Lensmandens Folk, der skulde ligge på Gæsteri hos Lenets Bønder[8].

---

[1] Jes Ulf er Husfoged på Kolding 1492 (Nielsen, Sysselinddelingen S. 62, Slotsfoged sstds. 1496 (RA., TSC, Kolding Bys Ark. 1496 $^{10}/_{8}$) og Underfoged sstds. 1504 (RA., PSPap., Ebbe Strangessøn 1504 $^{31}/_{12}$).

[2] På Kallundborg nævnes 1454 både en Ladegårdsfoged og en Husfoged (RA., DSP. under 1400 $^{25}/_{7}$).

[3] En Ridefoged i Biskopsgården i Lund nævnes 1468 (AM. DD. IV. 12); derimod mindes jeg ikke at have truffet Stillingen i Kronlenene før 1472 (i Ribe Len; RA., Ribe Stiftskiste 324).

[4] RA., Gerlev H. 35.

[5] RA., TSPerg., Malmø 1490 $^{17}/_{10}$ (jfr. Thiset, Danske adel. Brevkister S. 171).

[6] Mourids Jyde kaldes »wdriere« til Holbæk i et Brev af 1511 $^{16}/_{4}$, men »reeffogit« i et andet Brev af samme Dag (RA., PSPap., Esge Bille).

[7] Formen Rigefoged, der benyttes en enkelt Gang (RA., Tudse H. 97), er åbenbart en Forvanskning. Ganske vist forekommer der nu og da, skønt ikke hyppig, et nedertysk Ord »reke(n)svoget«; men det er ikke rimeligt, at »Rigefoged« skulde være opstået under Påvirkning heraf, thi det tyske Ord, der må antages at betyde Regnskabsfoged, bruges om Lensmanden selv (Reg. Chr. I Nr. 75 S. 115; LUB. X Nr. 28 S. 28; RA., Gott. Membr. 1488 $^{13}/_{1}$).

[8] Sammenlign det tekniske Udtryk: »nogen den Tjener, som plejer at ride af Varberg«, om de Folk, som Bønderne skulde underholde (RA., PSPerg., Thott 1462 $^{18}/_{11}$); ligeledes omtales en Mand, der »red« over Tommerup Klosters Gods med andre Klostrets Tjenere, også for at nyde Gæsteriet (RA., TSPerg., Tommerup Kl. 1502 $^{18}/_{3}$). Jfr. for en senere Tids Vedkommende (ved Midten af det 16. Århundrede) Rosenvinge, Domme II Nr. 93 S. 185.

Men snart møder man ham også på andre Områder; således hedder det i et Privilegium, som Christiern (II) i 1507 udstedte for Amsterdams Borgere i Norge, at de skal »give deres Told og Rettighed og derudover ej besværes af Fogeder, Lensmænd, Ridefogeder eller af nogen anden«[1]. Og i det hele er det ganske umuligt at opstille nogen for hele Riget gældende Adskillelse mellem de forskellige Fogeders Stillinger. Vel forekommer der i 1513 både en Underfoged og en Ridefoged på Holbæk[2], og man kunde derfor, når man mindes, hvad nylig[3] er anført, at Navnene Underfoged, Slotsfoged og Husfoged kan findes anvendte om én og samme Person, blive tilbøjelig til at antage en Modsætning mellem Ridefogeden på den ene Side og de 3 andre Arter af Fogeder på den anden. Men en sådan Opfattelse viser sig i alt Fald for Sønderjyllands Vedkommende ganske urigtig, idet dér den samme Mand snart kaldes Husfoged og snart Ridefoged på Lille Tønder[4]. Ridefogedens Virksomhed må efter den Måde, hvorpå han betegnes, antages fra først af at have strakt sig over et helt Len[5], noget, som der i øvrigt også senere haves Eksempler på[6]. Men ved Siden heraf træffer man snart i visse Dele af Riget Mænd nævnte som Ridefogeder i et bestemt Herred, et Forhold, der imidlertid bedre lader sig omtale nedenfor sammen med Stillingen som Herredsfoged.

En særlig Slags Foged, der forekommer en ganske sjælden Gang, er Herskabsfogeden. I 1438 anføres en Herskabsfoged i Fjends Herred som den første Udsteder af et Tingsvidne fra dette Herred, og umiddelbart efter ham nævnes en Tingholder i Herredet[7]. Og i 1492 træffer man på én Dag 2 Herskabsfogeder som nærværende på Hvidding Herredsting: *hvor* de var Herskabsfogeder, siges ganske vist ikke, men da de bægge boede i Hvidding Herred, må det vel

---

[1] DN. VI Nr. 647 S. 680. — Jfr. et Landstingsvidne af 1504, at Ridefogeden til Lundegård havde klaget over, at en Gård var ulovlig bygget på Kirkens Grund (ÆA. IV. 361).

[2] RA., Tudse H. 97. [3] S. 246.

[4] Husfoged: RA., Gott. Membr. 1499 $^{28}/_{6}$; RA., Gemeinsch. Arch. XXXVIII, Access. 1, Bl. 74 a (1511); — Ridefoged: RA., Nørrejylland 214 (1500).

[5] En Ridefoged i Ribe Len nævnes 1472, som anført ovfr. S. 246[3]); det er sagtens den samme Mand, der kaldes Foged over Varde Len 1471 (RA., Ribe Stiftskiste 317-18).

[6] Ridefogeder til Holbæk nævnes RA., DSP. 1499 $^{8}/_{9}$. RA., LD. 1499 $^{26}/_{9}$ og RA., Tudse H. 97 (1513).

[7] RDRDM. III Nr. 6935.

også være her, at de bægge har haft deres Bestilling, skønt det unægtelig ser ret påfaldende ud, at der har været 2 i ét Herred; de nævnes efter en Tingholder (eller Herredsfoged) i Herredet[1], hvorimod den ene af dem i 1494 selv er Herredsfoged[2]. Så vidt vides, er de anførte Tilfælde de eneste, hvor der i hele det 15. Århundrede forekommer nogen Herskabsfoged på Landet i Danmark, og om selve Stillingens Art får man på de pågældende Steder ikke den mindste Oplysning. Imidlertid finder man samtidig en Herskabsfoged lige i Nærheden af Hvidding Herred, nemlig i Ribe Købstad[3], og om denne Embedsmands Stilling véd man dog noget mere, i alt Fald fra en senere Tid; Posten blev nemlig ophævet 1572 (en Ophævelse, der imidlertid dengang ikke varede mange År), og det fremgår af Kongebrevene herom, at det da påhvilede Herskabsfogeden at oppebære det Kongen tilkommende Sagefald, medens Byfogeden var den, der egentlig forestod Bytinget[4]. Forskellen mel-

[1] RA., Ribe Stiftskiste 400. De kaldes her blot Anders Grøn og Svend Truelssøn (uden Bopælsangivelse), men der er ingen Tvivl om, at de er identiske med en A. G. i Reisby og en S. T. i Ullerup, der forekommer i SRD. VIII. 73, 74, 83, hvor de imidlertid ikke bærer nogen Titel. Når der 1489 nævnes »Anders grøn, binrik van aleuelde fogbed« som 2 forskellige Personer (Indbydelsesskr. til den offentl. Examen i Ribe Kathedralskole 1847 S. 6), er dette sandsynligvis en Fejl af Udgiveren for: Anders Grøn, Henrik v. Ahlefeldts Foged, hvorved vi altså her vilde finde den ene af Herskabsfogederne fra 1492 som Foged hos en af de daværende Besiddere af Tørning, Henrik v. Ahlefeldt; men stort bedre Oplysning om Stillingens Art får man ikke heraf.

[2] RA., Ribe Stiftskiste 412-14.

[3] At den ene af de 2 på Hvidding Herredsting nævnte skulde være Byens Herskabsfoged (således som man måske straks kunde gætte på), er højst usandsynligt allerede i Betragtning af, at de bægge bor i Hvidding Herred; men tilmed ses det af et ikke 2 Måneder yngre Brev, at Herskabsfogeden i Byen da bar et helt andet Navn (AM. DD. VII. 9).

[4] Kinch, Ribe Bys Hist. II. 634. jfr. 636-38 (hvor der dog S. 636 Note 1 skal læses 624 i Stedet for 426, ligesom Årstallet 1455 bos Kinch, Ribe Bys Hist. indtil Reformationen S. 624 L. 8 skal være 1445 (jfr. RDRDM. III Nr. 7520); når derimod et Vidne af Ribe Byting nævner 2 Mænd som »Fogeder både på Herskabs og Bysens Vegne« allerede i 1408 (Thorup, Efterretn. ang. Byen Ribe VII. 3), er dette Brevs År i Virkeligheden 1448, som det ses af Originalen i Ribe Bys Arkiv). Kancelliets Brevbøger 1571-1575 S. 101-2, 267. Terpager, Ripæ Cimbricæ S. 462-63. — Om de 2 Fogeder i Ribe se nu også Mackeprang, Dansk købstadstyrelse fra Valdemar Sejr til Kristian IV S. 208-9.

lem de 2 Fogeder har derfor efter al Sandsynlighed været den samme i det 15. Århundredes Ribe, og det synes fremdeles ret rimeligt at overføre dette Forhold også på Fjends Herred i 1438[1] og på Hvidding Herred i 1492; i så Fald skulde Herskabsfogederne altså også her have oppebåret Kongens Sagefald (hvortil én Person ganske vist skulde synes tilstrækkelig), medens Tingholderen forestod Herredstinget.

Den Embedsmand, der ellers havde dette sidste Hverv rundt om i Riget, kaldes jo i Regelen Herredsfoged. Medens de tidligere omtalte Fogeder for største Delen var knyttede til Slottet eller til det hele Len, dannede dog, som nylig antydet, nogle Ridefogeder en Undtagelse herfra, idet deres Myndighed kun omfattede ét Herred, og det samme må antages at have været Tilfældet med de en sjælden Gang forekommende Herskabsfogeder. Ganske særlig gælder det dog om Herredsfogederne. Hvad Herredsfoged-Institutionens Ælde angår, påbød allerede Christopher II.s Håndfæstning, at enhver »advocatus« (Ombudsmand, Lensmand) skulde i hvert Herred indsætte en jordegen Bonde fra Herredet som sin »officialis« (Fuldmægtig), en Bestemmelse, der gentages i Håndfæstningerne af 1326 og 1376, på det sidstnævnte Sted dog således, at Fuldmægtigen ikke behøvede at være en jordegen Bonde, men også kunde være en Bryde[2]. Det er disse Lensmændenes Fuldmægtige, der senere fører Forsædet på Herredstingene; men hvad enten det nu har varet længe, inden noget sådant er blevet almindeligt Landet over, eller de i Begyndelsen kun har spillet en underordnet Rolle ved Siden af de øvrige Tingmænd, så er det vist, at der i de i det 14. Århundrede udstedte Herredstingsvidner kun af og til nævnes nogen til Herredstinget knyttet Embedsmand[3]. Henimod Århundredets

[1] Det må dog bemærkes, at den her nævnte Herskabsfoged er adelig, så at det også er muligt, at han i Virkeligheden er Herredets Lensmand.

[2] Aarsberetn. II. 11 § 33, 14 § 35, 24 § 34.

[3] Der forekommer dog en advocatus f. Eks. i Odense Herred 1329 (RDRDM. I Nr. 1557), i Hald Herred 1345 (sstds. Nr. 2044), i Vemmenhøg Herred 1347 (en Præst; Dipl. Svec. V Nr. 4215 S. 697), i Onse Herred 1351 (RDRDM. II Nr. 2319), i Froste Herred 1351 og 1363 (sstds. Nr. 2326, 2685), i Kalslund Herred 1353 (sstds. Nr. 2371) og i Gudme Herred 1372 (sstds. Nr. 2982). Men af hvilken Art denne advocatus's Stilling har været i så gammel Tid, er næppe ganske sikkert; i alt Fald er det jo i de 3 nysnævnte Håndfæstninger fra det 14. Århundrede den højere Embedsmand, der betegnes som advocatus.

Slutning bliver det ganske vist hyppigere[1], men man må dog gå et Stykke ned i det 15. Århundrede, inden det begynder at høre til de sjældnere Undtagelser, at der i et Herredstingsvidne ikke forekommer nogen Herredsembedsmand. Vel er den Omstændighed, at der i et Tingsvidne ingen Herredsfoged anføres, naturligvis intet Bevis for, at en sådan Stilling ikke eksisterede i vedkommende Herred på det pågældende Tidspunkt[2]; men når det er en hel Række Tingsvidner af forskelligartet Indhold, hvori der ingen Herredsfoged nævnes, må dette dog opfattes således, at Stillingen, hvis den overhovedet har været til, i alt Fald ikke har givet sin Indehaver megen Indflydelse.

I det 14. Århundrede var det, som nylig nævnt, fastsat, at Lensmanden selv skulde indsætte sin officialis, og man finder da også i det 15. Århundrede et Udtryk som Hr. Markvard Rønnov og *hans* Herredsfoged i Salling Herred 1490[3]. Men i øvrigt høres der i det 15. Århundrede intet om, hvem der skulde udnævne Herredsfogederne; derimod udtaler Christiern II.s Håndfæstning sig herom, om end ikke særlig tydelig, idet den først siger, at »vore Lensmænd« skal skikke Dannemænd til Herredsfogeder, som skikker hver Mand Lov og Ret, men straks efter tilføjer, at »gode Mænd, som af os Len have på Tjeneste eller udi Pant«, skal »skikke dem selv Herredsfogeder og Herredsskrivere«. Det måtte altså herefter nærmest antages, at Regnskabslensmændene ikke selv kunde udnævne deres Herredsfogeder, og der gives dem da heller ikke i de 2 nærmest følgende Håndfæstninger nogen Tilladelse dertil; tværtimod har Christian III.s Håndfæstning de samme uklare Bestemmelser som Christiern II.s. Men den københavnske Reces af 1547 indeholder kun den almindelige Forskrift, at »Kongens Lensmænd« skal skikke Dannemænd til Herredsfogeder, og de følgende Hånd-

---

medens hans underordnede kaldes officialis. Derimod kan der ikke være Tvivl om, at f. Eks. en Mand, som 1416 kaldes Foged og 1417 advocatus i Brusk Herred (RDRDM. III Nr. 5576, 5684), er en Herredsfoged.

[1] Se således RDRDM. II Nr. 3582 (Skovby Herred 1387), 3690 (Båg Herred 1389), 3806 (Skam Herred 1391), 3866 (Lille Herred 1392), 3952 (Sunds Herred 1394), 4107 (Åsum Herred 1397), 4282 (Stævns Herred 1399).

[2] Jfr., hvad der ovfr. S. 169[6]) er bemærket om Sjællands Landsting.

[3] Fynske Aktstykk. I Nr. 191 S. 188.

fæstninger bruger den samme Udtryksmåde uden særlig at nævne nogen Art af Lensmænd; det er derfor ikke ganske klart, hvorledes Christiern II.s Håndfæstning skal forstås på dette Punkt, og endnu mindre vides det, hvilke Regler der er blevet fulgt i så Henseende i det 15. Århundrede. Og i alt Fald lovede allerede Christiern II i Almindelighed ikke at give nogen Herredsfoged eller Herredsskriver Brev for en bestemt Tid på deres Fogedi eller Skriveri[1].

Herredsfogederne var oftest Bønder, således som det jo allerede var fastsat i det 14. Århundredes Håndfæstninger, men undertiden tilhørte de dog også Adelsstanden; således forekommer Væbnere som Herredsfogeder i Hillerslev Herred før 1458, i Langelands Sønder Herred 1461 og 1465, i Try Herred 1464 og i Gudme Herred 1490[2]. Fremdeles har vistnok også en Købstadborger kunnet blive Herredsfoged; når der i 1437 i et Vidne af Slagelse Herredsting nævnes en Jens Skrædder »Herredsfoged i Slagelse« ved Siden af en Peder Griis »Byfoged samme Steds«[3], må man jo nemlig nærmest antage, at også den første af disse to har været Borger i Købstaden. Af og til er den samme Mand Herredsfoged i 2 Herreder på én Gang; dette er Tilfældet i Bårse og Hammer Herreder 1470 og 1477[4], og når man finder én Person som Herredsfoged i Tune Herred 1501 og i Lille Herred 1502[5], har han formodentlig beklædt disse 2 Stillinger samtidig[6]. Ligeledes er i 1513 én Mand Byfoged i Stege og Herredsfoged i Møens Vester Herred[7], og den samme var i alt Fald 3 År tidligere Landsdommer på Møen[8]; endvidere er det

---

[1] Aarsberetn. II. 59 §§ 14, 15, 17; 73 §§ 19, 20, 22; 87 §§ 34, 35; 99 § 32; 107 § 32; 116 § 32. Rosenvinge, Love IV. 217 § 5. Jfr. i det hele HT. 5. R. II. 446-48. — En Herredsfoged i Bjeverskov Herred betegnes i 1513 som Esge Billes Tjener (RA., PSPap., Esge Bille 1513 17/12), skønt Esge Bille kun havde Københavns Slot, hvorunder Herredet lå, på Regnskab.

[2] RA., Han H. 23. RA., Sønder H. Langeland 6-8. SRD. VI. 186. RA., Barritskovs Ark. (Depositum) 1490 17/6.

[3] RDRDM. III Nr. 6887.

[4] RA., DSP. 1470 21/6 sammenholdt med 1469 19/8. DM. 3. R. II. 12.

[5] RA., PSPap., Axel Brahe 1501 4/11, 1502 25/7.

[6] Sammenlign også, hvorledes en Mand i 1532 får Brev på Herredsfogeddømmet i 2 skånske Herreder for Livstid (Kong Fred. den Førstes danske Registr. S. 419, hvor der dog sikkert i Stedet for Biere skal læses Bare Herred).

[7] RA., PSPap., Anders Bille 1513 8/9.

[8] Jfr. ovfr. S. 185.

én Mand, der i 1512 er Herredsfoged i Nørvang Herred og i 1513 »Herredsfoged« i Jelling Syssel[1].

Hvad Herredsfogedernes Embedsvirksomhed angår, er den, så vidt vi kender den, aldeles overvejende knyttet til Herredstinget. Her førte de som Regel Forsædet og nævnes da også oftest forrest i Tingsvidnerne; undertiden må de dog vige Pladsen for en mægtigere[2] og ganske særlig for Lensmændene. I ældre Tid kan man (i 1392) finde en Slotshøvedsmand ligefrem betegnet som advocatus for det Herred, hvori Slottet lå, så at han er den første Udsteder af et Vidne fra Herredstinget[3]; og også uden denne udtrykkelige advocatus-Titel forekommer Lensmænd forrest som Udstedere af Herredstingsvidner, der ikke omtaler nogen Herredsfoged[4]. Ligeledes kan det, hvor en adelig »Foged« i et Herred er den første til at udfærdige et Brev af Herredstinget, undertiden være tvivlsomt, om man ikke her har at gøre med selve Lensmanden snarere end med en denne underordnet Herredsfoged[5]. Senere bliver det derimod, når Lensmanden er den forreste Udsteder af et Herredstingsvidne, almindeligere, at Herredsfogeden anføres ved Siden af ham, i Regelen på anden Plads, undertiden dog noget længere nede[6]; ja det kan ske, at Herredsfogeden må finde sig i at blive nævnt efter Slotsfogeden eller Husfogeden på sin Herres Slot[7]. Men som allerede sagt, hører alt dette til Undtagelserne, idet Hovedregelen i det 15. Århundrede er, at Herredsfogeden indtager den forreste Plads blandt Tingsvidnernes Udstedere.

Vil man da spørge om Betydningen af, at Herredsfogeden så-

---

[1] Jfr. ovfr. S. 195.

[2] Adelsmanden Ludvig Marsk (Munk) sad i Fogedens Sted på Tudse Herredsting 1499; Herredsfogeden er først den 4. (den næstsidste) blandt Tingsvidnets Udstedere (RA., Tudse H. 101).

[3] RDRDM. II Nr. 3864.

[4] RDRDM. II Nr. 4290 (1399), III Nr. 6165 (1425), 7478 (1445). RA., TSPap., Ø.-Han H., Øland S., Oksholm 1462 $^{9}/_{8}$.

[5] Dueholms Dipl. S. 103 (År 1422). Jfr. ovfr. S. 249[1]) om Herskabsfogeden i Fjends Herred 1438.

[6] Der kan anføres ikke få Eksempler herpå, således NDM. VI. 41; AM. DD. LXII. 6; RA., Sønderhald H. 62, 63; RA., DSM. 1478 $^{16}/_{2}$; RA., Hellum H. 42. Derimod forekommer der en Lensmand nævnt efter Herredsfogeden i Dueholms Dipl. S. 111 (1473).

[7] RDRDM. III Nr. 7615. Sstds., Torstedlund 1464 $^{19}/_{7}$. RA., LD. 1477 $^{3}/_{6}$. RA., TSPerg., Barritskov 1479 $^{31}/_{8}$, 1498 $^{16}/_{6}$.

ledes førte Forsædet på Herredstinget, kan der næppe være Tvivl om, at hans Embede er undergået en betydelig Udvikling i det 15. Århundrede. Herpå tyder allerede den Omstændighed, at han nævnes så sjældent i Tingsvidner fra det 14. Århundrede, medens han især i det 15. Århundredets 2. Halvdel af og til er ganske alene om at udstede Breve fra Herredstinget[1]. Vel er sådanne Breve langt sjældnere end de, hvori han nævnes sammen med andre; men man kan dog blandt hine finde et Par Domme, om end således, at Herredsfogeden sikkert ikke har været ene om at fælde dem[2]. Og allerede i Christiern I.s Forordning for Nørrejylland af 1466 hedder det: »Fogeder de skulle med vor Vilje ej andet gøre end *sige Dom* og holde Ting retfærdig«[3]; ligeledes træffer man Herredsfogeden betegnet med Navnet Dommer[4], og i alle det 16. Århundredes Håndfæstninger, hvor der er Tale om Udnævnelsen af Herredsfogederne, hedder det, at de skal skikke hver Mand Lov og Ret uden Vild[5]. Man ser da også en Herredsfoged i 1501 få Vidne om, at han i sin Stilling aldrig formente nogen Mand enten Lov eller Ret, men hjalp hver Dannemand og hver Dannesvend til Rette[6]. Men det er ikke alle, der omtales så rosende; en anden lader afsige en uretmæssig Dødsdom[7], og at Herredsfogeder nægter at udstede Tingsvidner eller på anden Måde fortrædiger Folk, som søger deres Ret, forekommer mere end én Gang[8].

Hvad man hører om Herredsfogedens Virksomhed bortset fra hans Ledelse af Herredstinget, er ikke meget. Han er oftest med, når der skal gives en Mand Indførsel i Gods i Herredet[9]; og han

---

[1] Således RA., PSPap., Peder Torbernssøn Bille 1474 $^{3}/_{2}$ og ikke få andre Steder. Det kan påvises allerede 1418 (RDRDM. III Nr. 5710); men fra en så tidlig Tid vil der næppe findes mange Eksempler derpå.

[2] RA., DSP. 1469 $^{19}/_{8}$. RA., TSPap., Ramsø H., Gadstrup S., Ramsølille 1495 $^{27}/_{8}$. Jfr. også SRA., Perg. 1481 $^{6}/_{12}$, hvor Tinghøreren ligeledes er Eneudsteder, men dog de, som afsiger Kendelsen, anføres med Navns Nævnelse.

[3] Aarsberetn. V. 68 § 12.

[4] Således RA., LD. 1475 $^{18}/_{4}$; DM. 5. R. III. 367; RA., PSPap., Jørgen Jørgenssøn Urne 1502 $^{19}/_{6}$.

[5] Aarsberetn. II. 59 § 14; 73 §§ 19, 22; 87 § 35; 99 § 32; 107 § 32.

[6] RA., Stævns H. 2. [7] RA., LD. 1475 $^{13}/_{4}$.

[8] RA., Gislum H. 18. RA., TSPerg., Tommerup Kl. 1494 $^{11}/_{6}$. RA., Gerlev H. 78 a-b. RA., Ribe Stiftskiste 457.

[9] Se således Vidensk. Selsk. Skr. 5. R., Hist. og philosoph. Afdel. I. 123-

optræder adskillige Gange på andre Områder som Kronens eller Lensmandens Repræsentant, således i en Sag, der drejede sig om Vagthold, som et Par Bønder havde forsømt, og i Sager om Kronens Gods og Afgifterne deraf[1]. Ligeledes kan det forekomme, at Kongen, da han afsiger en Dom mellem en Købstad og et Herred om Pligten til en Bros Vedligeholdelse, samtidig pålægger Herredsfogeden at påse, at Dommen overholdes[2]; men på den anden Side finder man en Herredsfoged optrædende som en af Talsmændene for sit Herred i en lignende Retssag, der også førtes mellem en Købstad og Herredet[3]. Endvidere nævnes nogle Herredsfogeder som Oppebærere af en Del af Kronens Indtægter på Lensmandens Vegne[4].

Vi har hidtil kaldt den Mand, med hvis Stilling vi her beskæftiger os, for Herredsfoged uden at undersøge, hvilke danske Navne Samtiden benytter ved Omtalen af ham. Betragter man dette Spørgsmål lidt nøjere, viser det sig, at der har været anvendt et ikke ubetydeligt Antal forskellige Betegnelser for den ene Stilling. En af de hyppigst forekommende er den, der er brugt her ovenfor, nemlig Herredsfoged; på Sjælland og Fyn er det vistnok det Navn, som man oftest møder, ligesom det også træffes jævnlig i Jylland. Ved Siden heraf har man de beslægtede Udtryk Kongens Foged og det blotte Foged[5], af hvilke det sidste turde være det, der benyttes

---

26; Brasch, Vemmetoftes Hist. I. 23; DM. 3. R. IV. 328; RA., PSPap., Bent Bille 1494 25/2; RA., TSPerg., Ljunits H. 1503 11/8.

[1] RA., Sønder H. Langeland 4. RA., Vends H. 21. RA., Møen 2.

[2] RA., TSPap., Vejle 1466 2/5.

[3] RA., TSPerg., Villands H. 1481 18/2.

[4] Således fra en lidt senere Tid: RA., PSPap., Oluf Holgerssøn Ulfstand 1513 3/8. Der kan næppe være Tvivl om, at den dér nævnte forhenværende Herredsfoged i Lollands Sønder Herred er den samme, der betegnes som Borger i Nakskov et Par Måneder senere, da Lensmanden på Engelborg, Oluf Holgerssøn (Ulfstand), erklærede på Lollands Landsting, at det skulde komme til at koste Nakskov-Borgerens eller også Oluf Holgerssøns egen Hals for de »Stykker«, han brugte mod Oluf Holgerssøn; Borgeren var imidlertid ikke mere bange, end at han svarede: »Derom vorder jeg stå mit eget Eventyr« (sstds. 1513 12/10).

[5] Den samme Mand kaldes 1455 11/9 Herredsfoged og 1456 30/9 Kongens Foged i Ringsted Herred (RA., Sjælland-Møen 52); ligeså kaldes én Mand i det samme Brev både Foged og Herredsfoged (RA., Gerlev H. 32).

mest i Jylland. Endvidere finder man i den samme Betydning Tingfoged[1] (og sjældnere Herredstingsfoged[2]), Tingholder[3], der især nævnes i Jylland, og Tinghører[4], der ligeledes forekommer en Del i Jylland, men navnlig vistnok er den Betegnelse, som anvendes hyppigst i Skåne; på samme Måde var det jo i Provinserne Øst for Sundet, at man længst brugte Benævnelserne Landsdommer og Landstingshører om én og samme Embedsmand. Ord, der er beslægtede med Tinghører og benyttes i Herrederne i samme Betydning, men betydelig sjældnere, er endelig Tinghøring[5], Herredstingshører[6], Saghører[7], Sagstingshører[8] og Herredstingssaghører[9], — altsammen Udtryk, der, når Tinghøring undtages, synes særlig knyttede til de skånske Provinser.

Medens altså alle de anførte Navne findes brugte om Herredsfogedembedet, kan man tillige finde Udtryk som: den Dag Foged, den Dag Tingholder, den Dag Tinghører, eller: da Tinghøring[10], så at disse Betegnelser altså også må antages at være blevet anvendte om Mænd, der af en mere eller mindre tilfældig Grund blot har siddet i Herredsfogedens Sted uden at beklæde nogen fast Stilling; ikke sjældent hedder det på samme Måde ganske simpelt: NN., som (den Dag eller i denne Sag) sad i Fogedens (eller Dommerens) Sted[11], uden nogen anden Embedsbetegnelse.

---

[1] Den samme Mand kaldes 1492 $^{18}/_{10}$ Tingfoged og 1492 $^{15}/_{11}$ Herredsfoged i Fakse Herred (AM. DD. LXIII. 24, 28).

[2] Således RA., LD. 1478 $^{9}/_{7}$, $^{15}/_{7}$, $^{22}/_{7}$, $^{29}/_{7}$, $^{5}/_{8}$. 1496 $^{11}/_{2}$.

[3] Én Mand kaldes i det samme Brev både Tingholder og Herredsfoged (RA., Ribe Stiftskiste 362), en anden i ét Brev både Tingholder og Foged (Saml. til jydsk Hist. VI. 33); en tredje benævnes 1512 »Herredsfoged og Tingholder« (Danske Saml. 2. R. II. 7).

[4] Den samme Mand kaldes Tinghører 1468 $^{1}/_{8}$ og Herredsfoged 1468 uden Dagsangivelse (RA., TSC, Benzon Godsark.).

[5] Således RA., PSPap., Mourids Nielssøn Gyldenstjerne 1499 $^{30}/_{9}$.

[6] Sstds., Poul Laxmand 1495 $^{26}/_{5}$. [7] Således SRA., Perg. 1460 $^{23}/_{7}$.

[8] SRA., Reg. eccl. Lund. S. 188.

[9] Således RA., PSPerg., Thott 1462 $^{16}/_{11}$; RA., TSPerg., Villands H. 1486 22.-28. Juli.

[10] Således RA., Horns H. Jyll. 4; RA., Tyrsting H. 35. 36; Arkivet på Gaunø 1458 $^{24}/_{4}$. Betegnelsen: »da Kongens Foged« forekommer ved Hannæs eller Næsbo Ting 1479 $^{6}/_{3}$ (RA., PSPap., Mourids Nielssøn Gyldenstjerne). På Latin træffer man 1421 Udtrykket: advocatus in placito provincie Ramsiø H. electus in hanc causam (RDRDM. III Nr. 5931).

[11] Således RA., Sønder H. Langeland 7; RA., Ø.-Flakkebjærg H. 70; DM. 5. R. III. 367.

Der er altså, fordi ét Brev nævner både en »Tingholder den Dag« og en Herredsfoged[1], ikke derfor Grund til at antage, at der har været 2 forskellige Herredsembedsmænd i vedkommende Herred. Anderledes forholder det sig derimod i Tilfælde, hvor der ikke tilføjes noget indskrænkende »den Dag«. Der er bevaret 2 Vidner fra Holbo Herredsting, som er daterede på én Dag i 1493, og hvis første Udsteder (én og samme Mand i bægge Breve) i dem bægge kaldes Tingfoged, medens den anden, der ligeledes er den samme i bægge Brevene, i det ene kaldes Herredsfoged og i det andet Ridefoged i Holbo Herred[2]. Der kan her, så vidt skønnes, ikke være Tvivl om, at Tingfogeden er den til Herredstinget knyttede Embedsmand, der ellers benævnes Herredsfoged, medens den i de 2 Breve som Herreds- eller Ridefoged betegnede Mand altså er en Ridefoged af den ovenfor[3] antydede Art, der kun nævnes i Forhold til et bestemt Herred. På Christiern II.s og Frederik I.s Tid kan man finde en sådan Ridefoged også i et jydsk Herred[4], men indtil Kong Hans's Død er det anførte Tilfælde fra Sjælland formentlig det eneste, hvor der Vest for Øresund forekommer en Ridefoged af den nævnte Art. Og så vidt vides, kan der indtil 1513 Vest for Øresund heller ikke påvises flere Tilfælde, hvor der i et Herred foruden en Herredsfoged findes en anden virkelig Herredsembedsmand, hvad enten man nu vil tænke sig ham kaldt Tingfoged, Tingholder, Tinghører eller med et andet af de nys anførte Navne.

Øst for Øresund er Forholdet derimod et andet. I et Vidne af Fjære Herredsting af 1462, hvis første Udsteder er Herredstingssaghører i Fjære, hedder det, at Ærkebispens Landboer i Herredet på Forespørgsel af Jep Krabbe, Hr. Åge Axelssøns »Tjener og Herredsfoged i samme Herred«. erklærede, at »Hr. Åge eller Jep Krabbe eller nogen hans (ɔ: Hr. Åges) Tjener, som rider af Varberg, gæstede dem aldrig anderledes end skellig og retfærdelig, og at de skyldte

---

[1] Dette er f. Eks. Tilfældet i RA., TSPerg., Barritskov 1479 $^{21}/_{8}$ og kan hidrøre fra, at Herredsfogeden har måttet overlade Forsædet til en mægtigere (i dette Brev til Slotsfogeden på Byghotm) eller fra, at han selv er Part i Sagen og derfor ikke kan lede Forhandlingerne.

[2] RA., LD. 1493 $^{21}/_{1}$. [3] S. 247.

[4] Nielsen, Gl. jydske Tingsvidner Nr. 54 S. 62 (År 1518; nævnt ved Siden af en Tinghøring), Nr. 56 S. 64 (År 1532; nævnt ved Siden af en Herredsfoged).

ham eller nogen hans Foged eller Tjener ej til et Ord andet end godt«[1]. Som det vil ses af den Forbindelse, hvori denne Herredsfoged nævnes med Gæsteriet, kan der næppe være Tvivl om, at hans Stilling må være identisk med en Herreds-Ridefogeds, på samme Måde, som én og samme Mand i 1493 i Holbo Herred benævnedes både Ridefoged og Herredsfoged; derimod er det åbenbart Herredstingssaghøreren i Fjære, der svarer til den Embedsmand, som vi ovenfor har omtalt under Navn af Herredsfoged. Og i den følgende Tid træffer man fremdeles i Skåne flere Gange en Herredsfoged eller en Ridefoged i et enkelt Herred (i én og samme Betydning) nævnt ved Siden af den egentlige Forstander for Herredstinget. I denne sidstnævnte Egenskab omtales således en Tinghører i Ingelstad Herred 1472, men samtidig er der en Herredsfoged i Herredet[2]; i 1491 og 1499 er der også i det samme Herred en Tinghører, medens en Anders Ebbessøn i 1491 betegnes som Hr. Eskils Ridefoged i Herredet og i 1499 som Herredsfoged i Ingelstad Herred[3]; og blandt Udstedere af et Tingsvidne af Albo

[1] RA., PSPerg., Thott 1462 $^{18}/_{11}$. [2] RA., TSPerg., Ingelstad H. 1472 $^{4}/_{5}$.

[3] RA., Domme og Tingsvidner 26 b. RA., Reg. 12. Skåne 10. Udtrykket Hr. Eskils Ridefoged i Ingelstad Herred betegner åbenbart ikke en Ridefoged over Hr. Eskil (Gøye)'s private Gods, eftersom en sådan sikkert ikke vilde være bleven nævnt i Forhold til et bestemt Herred. At det skal opfattes som en Stilling under Lensmanden, turde allerede fremgå af Benævnelsen på den samme Mand i 1499; endvidere hørte Ingelstad Herred i 1486 under Lindholm (DM. 4. R. II. 165), som Eskil Gøye i alt Fald i 1495 havde i Forlening (Barner, Fam. Rosenkrantz's Hist. I. Dipl. Nr. 183), medens der i 1491 og de nærmest følgende År ikke kendes nogen Lensmand her; det er derfor det rimeligste, at Eskil Gøye også i 1491 har været forlenet med Lindholm, og at det har været i denne Egenskab, at han havde den pågældende Ridefoged. — Den samme Anders Ebbessøn kaldes i 1499 også Ridefoged i Jerrestad Herred og nævnes da i et Tingsvidne efter Herredets Tinghører (RA., TSPerg., Tommerup Kl. 1499 $^{13}/_{11}$). Jerrestad Herred hørte dengang, så vidt vides, ligeledes under Lindholm, så at man kunde mene, at Anders Ebbessøn i Virkeligheden havde været Ridefoged over hele Lindholm Len. Imidlertid lå der da vistnok 4 Herreder til Lenet, og han vilde derfor, hvis han havde været Ridefoged i dem alle 4, formodentlig være blevet betegnet som Ridefoged til Lindholm (en sådan (Niels Skriver) nævnes 1505 $^{15}/_{4}$ (Papirsbrev i Arkivet på Svaneholm i Skåne)). Snarere har derfor Anders Ebbessøns Stilling beroet på en lignende Forbindelse af 2 Embeder som, når én Mand samtidig forekommer som egentlig Herredsfoged i 2 Herreder (ovfr. S. 251).

Herred 1504 forekommer der ligeledes så vel en Tingfoged (nævnt forrest) som en Herredsfoged[1]. Det er givet, at det i de her nævnte Tilfælde er Tinghøreren eller Tingfogeden, der svarer til, hvad man ellers plejer at kalde Herredsfoged; og når en Ridefoged i Onse Herred 1509 er den første Udsteder af et Herredstingsvidne, medens Tinghøreren først er den anden[2], beror dette sikkert ikke på, at Ridefogeden er den, der normalt skal være Leder af Herredstinget, men er efter al Sandsynlighed kun et Sidestykke til de tidligere[3] nævnte Tilfælde, hvor en virkelig Herredsfoged har måttet vige Pladsen for en Slots- eller Husfoged. Spørger man da, hvilke Forretninger denne østdanske Herreds-Ridefoged har haft, er det allerede nævnt, at han har redet på Gæsteri i Herredet med Lensmandens Folk; men rimeligvis har han også oppebåret andre Indtægter på Lensmandens Vegne. Således er det tidligere[4] omtalt, at der fra 1491 haves et Brev, hvori Kong Hans selv overdrager en Mand Fogediet i Gynge Herred, dog således, at han skal gøre Lensmanden på Helsingborg Regnskab deraf; der er altså her Tale om en Mand, som skal oppebære kongelige Indtægter, og at den således udnævnte Foged har svaret til en Ridefoged, turde fremgå af Frederik I.s ligeledes tidligere[5] nævnte Løfte til Gynge Herreds Bønder, at Gældkeren på Helsingborg ikke skal sætte dem nogen Bonde til Ridefoged.

Ordet Herredsfoged er altså Øst for Øresund blevet brugt enstydigt med Ridefoged. Men uheldigvis er dette ikke den eneste Betydning, hvori Ordet forekommer i den anførte Landsdel, idet det på en ret forvirrende Måde også dér anvendes om den til Herredstinget knyttede Embedsmand, som vi ovenfor har omtalt under Navnet Herredsfoged. I den sidstnævnte Betydning finder man det i Rønnebjærg Herred 1455[6] (altså ganske vist på et Tidspunkt, da der endnu næppe kendes nogen Ridefoged); i Albo Herred benævnes én og samme Mand Tingfoged År 1500 og i Juli 1504, men Herredsfoged i Juni 1504[7]; og nogle År senere, i 1515, kaldes

---

[1] RA., DSM. 1504 $^{30}/_{7}$.
[2] AM. DD. LXIV. 8.
[3] S. 252. [4] S. 37.
[5] S. 37.
[6] Brev af 1455 $^{11}/_{11}$ i SRA., Odaterade(!) pergamentsbref från femtonde seklet.
[7] RA., DSM. 1500 $^{25}/_{2}$, 1504 $^{22}/_{6}$, $^{30}/_{7}$.

en Mand på samme Dag både Herredsfoged og Tingfoged i Færs Herred [1].

For Fuldstændigheds Skyld kan her ved Omtalen af Herredsembedsmændene endnu tilføjes, at der i det 15. Århundrede også nævnes en Herredsskriver, hvis Opgave det må have været at udfærdige Tingsvidnerne og besørge de øvrige skriftlige Forretninger, som stod i Forbindelse med Herredstinget; at Herredsfogeden ikke altid kunde have påtaget sig dette Arbejde, fremgår af, at man endnu i 2. Halvdel af det 16. Århundrede, ja selv i 1610 træffer Eksempler på Herredsfogeder, der hverken kan læse eller skrive [2]. En Herredsskriver i Vends Herred nævnes 1489 [3], og når der allerede tidligere som den sidste Udsteder af Herredstingsvidner hyppig anføres en NN. Skriver, uden at det siges, hvor han var Skriver [4], er det sikkert også her Herredsskriveren, man har at gøre med. I det 15. Århundredes Håndfæstninger forekommer Stillingen ikke; derimod omtales den, som vi så' ovenfor [5], i Christiern II.s Håndfæstning sammen med Herredsfogedembedet i Anledning af Spørgsmålet om Besættelsesretten til disse Poster.

Hidtil [6] har vi nærmest set Lensmændene i Forhold til Bondestanden, for så vidt vi da overhovedet har beskæftiget os med deres Stilling til nogen bestemt Stand. Hvad Købstæderne angår, har det været omstridt, hvorvidt de i det 15. Århundrede stod under Lensmændene eller direkte under Kongen. Det er blevet hævdet, at en Bortforlening af Købstæderne først kom i Brug under Kong Hans og selv da ikke var hyppig [7]; men i Modsætning hertil er

---

[1] Hübertz, Aktstykk. til Bornholms Hist. Nr. 48 S. 49. Nr. 49 S. 51.
[2] Rosenvinge, Domme I Nr. 96 S. 200 (1552). Secher, Corpus constitutionum Daniæ II Nr. 321 S. 326 (1583). Secher, Kongens rettertings domme 1605-1614 S. 313 (1610).
[3] RA., Vends H. 67.
[4] Se således for det 15. Århundredes Vedkommende: Nielsen, Gl. jydske Tingsvidner Nr. 6 S. 12, Nr. 93 S. 101, Nr. 102 S. 112, Nr. 108 S. 118, Nr. 109 S. 119, Nr. 110 S. 121, Nr. 111 S. 121, Nr. 112 S. 122.
[5] S. 250.
[6] Jeg bemærker, at det følgende Afsnit forela skrevet inden Fremkomsten af Mackeprangs Dansk købstadstyrelse fra Valdemar Sejr til Kristian IV, hvori Forfatteren S. 201-19 kommer ind på de samme Spørgsmål, som omhandles i det følgende.
[7] Allen IV. I. 88, 107-8. Til denne Opfattelse sluttede Erslev sig i HT.

også den Anskuelse bleven fremsat, at allerede i det 15. Århundrede »mange af de mindre og yngre Kjøbstæder bortforlenedes i Forbindelse med den hosliggende Kongsgaard«[1]. Der turde derfor være Grund til at forsøge, om man ikke ved en lidt nøjere Betragtning kunde komme til større Klarhed herover; dog kan det på Forhånd bemærkes, at vort Kendskab til Købstædernes Stilling i denne Henseende er endnu langt mangelfuldere end til de almindelige Lens Historie. Man kan dog nemlig af og til træffe en Mand betegnet som Indehaver af et Slot eller en Gård, som han har i Forlening; men derimod er det yderst sjældent, selv når nogen er forlenet med en Købstad, at han nævnes i denne Egenskab, thi meget ofte vil han samtidig være i Besiddelse af det nærmeste Slot, så at det i Sammenligning hermed bliver af ringere Vigtighed, at han også har Købstaden.

Betragter man da først de skånske Provinser, viser det sig, at Sømmershavn (Cimbrishamn) og Tommerup allerede i 1378 sammen med Jerrestad Herred pantsattes til en Væbner Peder Due af Hertug Albrecht den ældre af Mecklenburg og dennes Søn Hertug Henrik[2]. Vel er det ikke rimeligt, at Mecklenburgerne har været Herrer over den vedkommende Egn, så at Pantsættelsen altså næppe har fået praktisk Betydning[3], men den tyder dog på, at det ikke har været usædvanligt, at de 2 Byer bortforlenedes, og i alt Fald må det have været omtrent ved samme Tid, at Torkil Nielssøn (Bing) havde Sømmershavn i Forlening[4]. I 1384 kaldes endvidere Jep Mus Høvedsmand over Lindholm Slot og Ystad By[5], og den sidstnævnte Stad omtales i 1419 som pantsat Bonde Jepssøn (Thott)[6], hvis Arvinger (af Slægterne Oxe og Brahe) øjensynlig i lange Tider

4. R. V. 109-10, medens han dog senere i alt Fald for Dronning Margrethes Tids Vedkommende synes at have forandret Anskuelse (Erslev, Dronn. Margr. S. 312-13).

[1] Pal.-Müller, De første Konger af den Oldenb. Slægt S. 380. Endogså for det 13. Århundredes Vedkommende er det blevet udtalt, at »Byerne vare i det Hele hyppigt bortforlenede tilligemed det omliggende Land« (Steenstrup, Studier S. 34, jfr. S. 378-79); imidlertid vides der vistnok for lidt om Forholdene i en så fjærn Tid til, at man kan have nogen bestemt Mening om dette Spørgsmål (jfr. HT. 4. R. V. 109-11).

[2] Styffe I Nr. 70.

[3] Således Erslev, Dronn. Margr. S. 86, modsat Styffe, anf. St. S. LXIX.

[4] ÆA. I. 53. [5] Hans. Urkundenbuch IV Nr. 798.

[6] SD. III Nr. 2662.

har beholdt Byen, der fremtræder som Pant endnu i Begyndelsen af det 16. Århundrede[1]. Da Skanør og Falsterbo Slotte i 1401 pantsattes Roskilde Bisp og Kapitel, fulgte de 2 Byer af samme Navn med i Pantet[2]; i 1442, da Lindholm forlenedes til Ærkebisp Hans Laxmand, indbefattedes Trelleborg Købstad herunder, og i Lensbrevet fastsattes det udtrykkelig, at Ærkebispen ikke skulde svare nogen Afgift eller gøre Regnskab af sit Len[3]. I 1441 forlenedes Væ tillige med Gærs Herred og meget andet til Axel Pederssøn (Thott) for hans Livstid[4]; hans Søn Iver havde senere Byen og Herredet i Pant[5], så at det samme måske alt har været Tilfældet med Faderen; og endnu senere havde Hr. Ivers Svigersøn Arvid Trolle Byen i Forlening, men efter hans Død lagde Kong Hans i 1505 Væ under sit Fadebur, så at Borgerne dertil skulde svare den Skat, Told, Sagefald og andre Kronens Indtægter, som de før havde betalt Arvid Trolle[6]. En Bestemmelse af lignende Art traf Christiern I, som tidligere[7] nævnt, i 1452 for Halmstads Vedkommende, men først fra det Tidspunkt, da Claus Rønnov vilde blive afløst som Lensmand på Laholm; denne Mand må således antages dengang at have haft Halmstad i Forlening. Åge Axelssøn (Thott) havde i 1472 Falkenberg i Pant[8]; et Par År senere omtales Købstæder (altså mere end én), som han har været forlenet med[9]; og i 1503 stod i alt Fald Kongsbakke åbenbart under Lensmanden på Varberg[10]. I 1473 fik Johan Oxe Landskrone i Pant med Byfogedi, Byskat, Sagefald, Told, Høstmarked og al anden kongelig Rente og Rettighed[11].

---

[1] RA., PSPap., Bent Bille 1493 $^{7}/_{1}$. Heise, Fam. Rosenkrantz's Hist. II. Dipl. Nr. 18 S. 22. DM. 4. R. II. 330-31.
[2] MP. Nr. 94 S. 139.
[3] Weibull, Dipl. dioec. Lund. III Nr. 241.
[4] RDRDM. III Nr. 7152, jfr. P. v. Möller, Bidrag till Hallands hist. I. 107.
[5] DCP. Nr. 181 S. 260, Nr. 207 a S. 314. Hadorph II. 272, 287.
[6] Handl. rör. Skandinav. hist. XXXV. 474. Jfr. ovfr. S. 219.
[7] S. 219. [8] DCP. Nr. 181 S. 260. Hadorph II. 272.
[9] Styffe IV Nr. 34.
[10] RA., PSPap., Henrik Krummedige, Kgl. Miss. 1503 $^{17}/_{7}$. 1513 udsteder Christiern II Lensbrev på Varberg Len med Ny Falkenberg. Gamle og Ny Varberg, Kongsbakke og Gåsekil således, at Kronen af de nævnte Købstæder skal have al Told, Sise og Byskat og Halvdelen af Sagefaldet (SNS. II. 1.-2. H. S. 125-26).
[11] RA., PSPerg., Oxe 1473 $^{24}/_{11}$.

Under Kong Hans synes Byskatten af Helsingborg By at have ligget til Slottet, medens Sømmershavn gav sin Byskat til Gladsakse, og Ærkebispen oppebar Sagefaldet i Lund, ligesom Sølvidsborg By, Rønneby og Avaskær alle var bortforlenede[1]; men Udviklingen var dog endnu under denne Konge langtfra nået så vidt som under Frederik I, der slet ingen Byskatter fik af Skåne[2]. Ganske vist behøver en Købstad, fordi den er bortforlenet, ikke at svare Lensmanden sin Byskat, og heller ikke er den Omstændighed, at Kongen ikke får Byskatten af en By, noget Bevis for, at Byen er bortforlenet, således som vi senere skal se; men ofte bar det selvfølgelig været i Lensmandens Kasse, at en bortforlenet Købstads Byskat gik, og særlig i Landene Øst for Sundet må det antages, at Udviklingen bar taget denne Retning, eftersom der allerede i Kong Hans's Tid ber ikke nævnes et eneste Regnskabslen[3].

På Sjælland bavde i det 14. Århundrede Holbæk By været bortforlenet sammen med Holbæk Slot, men Indehaverne overdrog både By og Slot til Margrethe i 1375 efter hendes Faders Død[4]. Samtidig måtte Margretbe imidlertid pantsætte bl. a. Kronens 3 Fjerdedele af Roskilde By til Roskilde Bisp, der i Forvejen besad den fjerde Fjerdedel[5]; i 1380 fik bun vel noget af Byen tilbage, men kun for 6 År[6], og først 1397 oplod Bispen atter Kronen hele dens Del af Roskilde. Ved samme Lejlighed modtog Kronen ligeledes Køge tilbage[7], som Oluf Bjørnssøn (Bjørn) († 1381) bavde haft i Pant[8], og som Margrethe senere bavde pantsat tillige med Voldborg Herred til Roskilde Kapitel, der derpå i 1397 mod Vederlag havde afstået sin Panteret til Roskilde Biskop[9]. Foreløbig var det imidlertid ikke i lang Tid efter Generhvervelsen, at Kongedømmet beholdt Køge i Værge; Margrethe overdrog Byen til Sorø Kloster for et Tidsrum af 5 År som Erstatning for ældre Krav, som Klostret havde på Kronen, men i 1405 fik denne sidste dog atter Staden tilbage af Klostret[10]. Senere havde Fru Margrethe Hennekesdatter Bekman, Anders Nielssøn (Jernskæg)'s Enke, i alt Fald visse

[1] NDM. VI. 313, 314. Jfr. om Sømmershavn Kong Fred. den Førstes danske Registr. S. 14[1]).
[2] DM. 3. R. I. 136.
[3] NDM. VI. 314, jfr. her ovfr. S. 219.
[4] RDRDM. II Nr. 3075.
[5] KD. I Nr. 78, 79.
[6] RDRDM. II Nr. 3282-83.
[7] MP. Nr. 47 S. 72.
[8] RDRDM. II Nr. 3808.
[9] DM. IV. 302-3.
[10] NDM. V. 3. MP. Nr. 140

Indtægter af Køge i Pant; hun overlod Halvdelen af sin Panteret til Roskilde Kapitel (hvad Christiern I stadfæstede 1454), men synes at have beholdt Resten til sin Død[1]. Også Ringsted By havde været pantsat i det 14. Århundrede sammen med Ringsted Herred, men overdroges i 1387 af Panthaveren Fikke Moltke til Kong Oluf[2]; derimod finder man i Året 1403 Store Heddinge tillige med Stævns Herred i de pommerske Hertuger Brødrene Barnim VI.s og Vartislav VIII.s Besiddelse, idet Hertugerne i det anførte År overdrog Byen og Herredet til Bisp Peder af Roskilde for et Tidsrum af 6 År[3]; og da de 2 Hertugers Efterkommere endnu 1425 og 1427 havde Herredet inde[4], har det samme vel også været Tilfældet med Byen. Nykøbing på Sjælland var tillige med Nygård og Ods Herred ved det 14. Århundredes Udgang som Pant i Hænderne på Roskilde Bisp og Kapitel, der ganske vist i 1401 afstod Pantet til Kronen[5]; men da Roskilde-Bispen i 1419 atter fik Nygård som Pant og beholdt dette Århundredet ud, er Købstaden sandsynligvis fulgt med, eftersom det ikke nævnes, at Kronen havde nogen Indtægt af den i Kong Hans's Tid[6]. Under Christopher af Bayern fik Dronning Dorothea som Morgengave bl. a. Roskilde og Ringsted[7]. Under Christiern I har den ovennævnte Fru Margrethe måske været forlenet med Slangerup, idet hun betegnes som Fru Margrethe af Slangerup[8], ligesom der i 1458 nævnes en »Fru Margrethes Foged i Slangerup«[9]; men måske har hun blot boet i Byen, så at det sidstnævnte Udtryk kun betyder Fru Margrethe i Slangerup's Foged (nemlig over hendes private Gods). Sikkert er det derimod, at Skelskør under Christiern I var pantsat til Laurens Axelssøn (Thott)[10] og under Kong Hans var forlenet til Høvedsmanden på Korsør Henrik Mejnstrup[11]. Under den sidstnævnte Konge havde endvidere Lensmanden på Holbæk Sagefaldet af Holbæk By, og Forstanderen i Slangerup Kloster Sagefaldet af Slangerup By; når

[1] RA., DSP. 1454 $^{31}/_{1}$. RA., LD. 1466 $^{7}/_{3}$. [2] RDRDM. II Nr. 3575.
[3] Weinwich, Beskriv. ov. Stevns-Herred S. 15-16.
[4] Dähnert, Samml. gemeiner u. besonderer Pommerscher u. Rügischer Landes-Urkunden I. 250. HR. VIII Nr. 168 § 2.
[5] MP. Nr. 67, 94 S. 139-40. DM. IV. 311-12.
[6] Se Listen i NDM. VI. 314.
[7] DN. VII Nr. 426. Jfr. ovfr. S. 14. 15.
[8] RA., Strø H. 3. SRD. VI. 185. [9] Cod. Esrom. Nr. 119.
[10] DCP. Nr. 181 S. 260, Nr. 207 a S. 314. Hadorph II. 272, 287.
[11] RA., PSPap., Henrik Mejnstrup 1487 $^{31}/_{12}$. RA., Korsør 1.

Sagefaldet af Store Heddinge samtidig kom til Københavns Slot. havde dette derimod mindre Betydning for Kronens Indtægter, idet det nævnte Slot var et Regnskabslen[1].

Hvad Købstæderne på Møen, Falster og Lolland angår, havde Roskilde Bisp i 1448 Stege tillige med det øvrige Møen[2]. Men ellers omtales det næppe før Kong Hans's Tid, at nogen af disse Byer har været bortforlenet, og selv da er det som oftest ikke klart, om det har medført noget Indtægtstab for Kronen[3]; dog havde Anders Bille under Kong Hans Stege By med al kongelig Ret undtagen Byskat og Høsttold[4]. Byskatterne både af Stege og Nakskov oppebærer Oluf Holgerssøn på Nykøbing for 1508, men han indbetaler dem atter til Kongen, ligesom han i 1509 får Kvittering af denne for Nysted Byskat og for Regnskab af Nykøbings og Stubbekøbings Byfogedi[5]; 1514 får han Kvittering for Regnskab bl. a. af »Byskatterne og Byfogediet af Købstæderne i Falster« for 1512—14, men mærkelig nok udsteder alligevel også Kongen selv i 1513 Kvittering til Borgemestrene i Stubbekøbing for deres Byskat[6]. Og en lignende Uklarhed synes at herske på Falster i den følgende Tid, idet der i 1517 udgår Kongebrev om, at Stubbekøbing herefter skal ligge under Fadeburet og ikke svare nogen anden til sin årlige Byskat, men dog får Christiern Rantzau samme År Nykøbing Slot med de *Købstæder*, Birker og Øer, dertil ligger, i Befaling[7]. Endvidere kan det nævnes, at Ålholm Lensmand i 1514 får Kvittering for Regnskab bl. a. af Nysted Byskat for 1511—14[8].

På Fyn blev Bogense allerede i 1398 tillige med Rugård og

[1] NDM. VI. 315. [2] KD. I Nr. 134 S. 185.

[3] Sammenlign NDM. VI. 315, 316.

[4] Kong Fred. den Førstes danske Registr. S. 18. jfr. NDM. VI. 275.

[5] RA., PSPap., Oluf Holgerssøn Ulfstand 1509 $^{28}/_{2}$, $^{3}/_{9}$: jfr. RA., Nykøbing Lensregnskab 1509-10 Bl. 1 b, 5 a.

[6] SS. II. 3. H. S. 160, 159-60.

[7] Sstds. S. 165. 167. At Christiern Rantzau var Lensmand på Nykøbing 1517, ses sstds. S. 165-66. og at han blev det i dette År, bliver overvejende sandsynligt i Betragtning af. at han først i Påsken 1517 fratrådte Kallundborg Len (sstds. II. 1. H. S. 158). Derimod beviser det mindre i så Henseende, at Oluf Holgerssøns quittancia quittanciarum for Nykøbing også er fra 1517 (sstds. II. 3. H. S. 166): men i alt Fald 1516 $^{13}/_{9}$ havde Oluf Holgerssøn endnu Lenet (RA., PSPap., Oluf Holgerssøn Ulfstand).

[8] SS. II. 2. H. S. 62.

Skovby Herred m. m. pantsat til Bernike Skinkel[1], hvis Arvinger øjensynlig beholdt Pantet en rum Tid efter hans Død, men i alt Fald i 1472 ikke havde det[2]; ligeledes har på Margrethes Tid Hindsgavl været pantsat tillige med »de Købstæder og Len, dertil ligge«[3]. Odense var i Begyndelsen af det 15. Århundrede pantsat til Johan Olufssøn (Bjørn), fra hvem Margrethe i 1405 indløste Byen[4]. Senere modtog Bisp Peder af Roskilde i 1412 Næsbyhoved med Odense og Kerteminde i Pant, skønt i alt Fald Odense formodentlig allerede da hørte til Dronning Philippas Livgeding; men under Bispens Efterfølger ombyttedes i 1419 det nævnte Pant med Nygård i Ods Herred[5]. De 2 Byer forblev dog ikke derfor i Kronens egen Besiddelse i Resten af Århundredet. Odense var under Christiern I pantsat til Stadens Biskop Mogens Krafse[6], og på Kerteminde[7] (tillige med Bjerge Herred på Fyn) havde Torbern Bille i 1451 Breve, uden at han dog da var i Besiddelse af Byen[8]; 11 År senere havde Gert Bryskes Enke Elsebe Henningsdatter (Kabel) Kerteminde[9]; og atter 10 År derefter, i 1472, fik Jørgen Urne Pantebrev på Byen uafløst i 12 År[10]. Fåborg med Lyø modtog en Claus Erikssøn (Niels Erikssøn (Banner)?) i Pant 1439, og Peder Hogenskild fik i 1452 Brev på det samme Pant for sin og sin Hustrus Levetid med Tilladelse til at indløse det fra Claus Erikssøns Arvinger[11]. Svendborg Byskat, Fogedi, Sagefald og Told var pantsat til Marsken Claus Rønnov under Christiern I[12]; i 1513 fik derimod Lensmanden på Nyborg Kvittering for Regnskab for Told, Sise, Byskat og Sagefald både af Nyborg By, Kerteminde og Svendborg[13], Byer, af hvilke Nyborg under Erik af Pommern ikke usandsynlig har været forlenet til Sten Basse[14]. Og Middelfart, der må antages at have hørt til de Købstæder, som på Margrethes Tid var

[1] DM. 5. R. II. 121.
[2] Se sstds. S. 124-25 om Rugård: sstds. S. 126 får Fru Hebele Lydikesdatter 1473 Bogense Byskat for 7 År.
[3] Rosenvinge. Domme I Nr. 17 S. 22.
[4] ÆA. I. 148. IV. 12.
[5] ÆA. III. 344-45. I. 36. jfr. DM. 5. R. III. 366. SD. III Nr. 2792 S. 581. Nr. 2793 S. 584.
[6] DM. 5. R. II. 125.
[7] Jfr. om denne By HT. 4. R. V. 110.
[8] RA., PSPap., Torbern Bille 1451 7/4. [9] RA., Odense H. 3.
[10] DM. 5. R. II. 124. [11] Sstds. S. 120-22. [12] Sstds. S. 125.
[13] SS. II. 2. H. S. 6. [14] Se nedfr. S. 274.

pantsatte sammen med Hindsgavl, blev i alt Fald i 1499 tillige med det samme Slot givet i Pant til Gjord Nielssøn (Drefeld)[1].

I Jylland var under Kong Oluf Lundenæs tillige med en unavngiven Købstad (Holstebro?) blevet pantsat til Ribe Biskop og Domkirke, men Pantet indløstes af Margrethe 1407[2]; allerede forinden havde hun i Slutningen af det 14. Århundrede indløst Varde (hvorved måske skal forstås både Slot og Købstad) og Varde Syssel fra de holstenske Grever[3]. Men endnu i det 14. Århundrede pantsatte hun Ribe til Evert Moltke[4]; og senere, i 1399, havde Henneke Limbek både Slottet og Byen Ribe i Forlening[5]. Og da Dronningen i 1406 forlenede Mogens Munk med Slottene Bygholm, Kolding og Rotsborg, fik Lensmanden samtidig 3 Købstæder overdragne, nemlig Horsens sammen med Bygholm, og Kolding By og Vejle sammen med de 2 andre Slotte[6]. I 1442 eller 1443 fik Mogens Munks Svigersøn Henrik Knudssøn (Gyldenstjerne) Horsens i Pant, uden at det dog er ganske klart, på hvilke Betingelser[7]. Og senere havde Henrik Knudssøn og hans Hustru Anne Mogensdatter både Horsens og Vejle i Pant, men i 1456 tilbagegav Fru Anne Vejle til Kronen, medens hun beholdt Horsens med Byskat, Byfogedi og al anden kongelig Rettighed[8]; endnu under Frederik I havde hendes Arvinger Horsens i Pant sammen med Bygholm[9]. 1441 forlenedes Otte Nielssøn (Rosenkrantz) og hans Hustru for deres Livstid med Grenå med kongelig Rettighed[10]; og Byen omtales som deres Arvingers Pant helt ind i det 16. Århundrede, så at det vel næppe er rigtigt, når det siges, at den under Kong Hans gav sin Byskat til Kalø[11]; først 1517 lagdes den under Fadeburet, men alligevel forekommer den også i den følgende Tid som Pant i Otte Nielssøns Slægts Besiddelse[12]. Æbeltoft var blevet pantsat Otte Nielssøn under Chri-

[1] RA., Vends. H. 69. [2] MP. Nr. 210.
[3] ÆA. I. 7.
[4] RDRDM. II Nr. 3788. Jfr. om Ribe By i Kong Olufs Tid: Kinch, Ribe Bys Hist. indtil Reformationen S. 238, 623 og Urkundensamml. der Schlesw.-Holst.-Lauenburg. Gesellsch. II. 408.
[5] Suhm XIV. 658. [6] NDM. VI. 236-37.
[7] RDRDM. III Nr. 7308 (1443 $^{7}/_{1}$, ell. 1442 $^{11}/_{12}$).
[8] RA., Bygholm 8. [9] NDM. VI. 282, 290. Jfr. DCP. Nr. 112 (1463).
[10] Barner, Fam. Rosenkrantz's Hist. I. Dipl. Nr. 69.
[11] NDM. VI. 318.
[12] SNS. I. 176. Heise, Fam. Rosenkrantz's Hist. II. Dipl. Nr. 145. NDM. VI. 283. 290.

stopher af Bayern, og Pantesummen forhøjedes af Christiern I, der 1449 skødede Panthaveren Byen med Genkøbsret for Kronen[1]; Otte Nielssøns Sønnesøn Niels Erikssøn oppebar Byskatten endnu under Kong Hans[2]. I Randers findes Byfogeden mange Gange betegnet som Byfoged eller Foged på en eller anden Adelsmands Vegne, således på Hr. Peder Lykkes Vegne 1448[3], på Hr. Niels Munks Vegne 1457[4], på Hr. Otte Nielssøn (Rosenkrantz)'s Vegne vistnok 1465[5], på dennes Søn Erik Ottessøns Vegne i Tiden 1467—82[6], på Hr. Axels (ɔ: sikkert Axel Lagessøn (Brock)'s) Vegne 1486[7], på Kalø-Lensmanden Oluf Friis's Vegne 1497[8] og på Niels Erikssøns (Erik Ottessøns Søns) Vegne i 1504 og de nærmest følgende År[9]. Endvidere fik Hr Johan Bjørnssøn (Bjørn) i 1456 100 lybske Mark af Randers Byskat i Pant[10]; men særlig må det nævnes, at man i en lang Årrække ser Erik Ottessøn (Rosenkrantz) gøre Kongen Regnskab for Byfogediet i Staden eller for det Sagefald, han oppebærer i den på Kongens Vegne, ikke blot medens Byfogeden er Byfoged på Erik Ottessøns Vegne, men nok så meget efter den Tid[11]. Om Århus-Bispernes Forhold til Århus By i Christiern I.s og de følgende Kongers Tid er talt ovenfor[12]. Holstebro

[1] Barner, Fam. Rosenkrantz's Hist. I. Dipl. Nr. 78.

[2] NDM. VI. 318.

[3] Jydske Provinsark., Stadfeldts Randers Bys Diplomatarium S. 275, jfr. S. 276 og RA., DSM. 1467 2/2. Den samme Byfoged forekommer i 1440 med Betegnelsen Kongens Foged i Randers (RDRDM. III Nr. 7077), hvad der vel må opfattes således, at han da har stået direkte under Kongen og ikke under nogen Lensmand.

[4] RA., LD. 1457 19/12.

[5] Jydske Provinsark., anf. St. S. 276, jfr. RA., DSM. 1467 2/2.

[6] RA., DSM. 1467 2/2. RA., LD. 1471 26/8 (fejlagtig indsat under 26/10), 1481 24/12 (fejlagtig indsat under 8/9). RA., Støvring H. 19. Jydske Provinsark., anf. St. S. 274.

[7] Jydske Provinsark., anf. St. S. 272. I 1492 nævnes derimod en Byfoged i Randers på Kongens Vegne (Neckelmann, Randers Kjøbstæds hist.-topogr. Beskriv.. Den specielle Deels 1. H. S. 52).

[8] Kirkehist. Saml. 4. R. VI. 39.

[9] RA., Gerlev H. 81. Nyrop. Danmarks Gilde- og Lavsskraaer I Nr. 70 S. 473. RA., LD. 1506 16/2.

[10] RA., Danske Kanc. Ark., *Kopier*, Blanketter og kasserede Orig. 1456 1/8 (2 Breve).

[11] RA., LD. 1475 2/12, 1485 23/2, 1486 24/4, 1487 16/8, 1488 18/11, 1489 31/10, 1494 9/2. DM. 4. R. I. 172.

[1] S. 202-3

og Ringkøbing var under Christiern I forlenede til Niels Erikssøn (Gyldenstjerne); denne havde således en Foged i Holstebro 1454[1], og en Snes År senere nævnes det, at han havde Ringkøbing i Pant og oppebar Byskatten deraf[2]. Det samme har da sikkert været Tilfældet med Holstebro; i det mindste indløste Kong Hans i 1487 bægge Byerne fra Niels Erikssøns Søn Peder Nielssøn[3]. Senere under den sidstnævnte Konge anføres det, at Niels Clementssøn gjorde Regnskab for Sagefaldet både i Holstebro, Ringkøbing og Nykøbing på Mors, medens Sagefaldet i Varde var bortforlenet sammen med Vester Herred; Skive By gav samtidig sin Byskat til Skive Slot, og Hobro sin til Kalø[4]. Og at det i alt Fald i Slutningen af Kong Hans's Regering ikke har været usædvanligt, at Hjørring bortforlenedes, ses af den Måde, hvorpå et Privilegium for denne By af 1505 30. Oktbr. omtaler de Lensmænd, som har Hjørring i Forlening[5]. Af Kolding og Ribe ligesom af Assens oppebar Dronning Christine Indtægter allerede i Kong Hans's Tid; men medens der for Ribes og Assens's Vedkommende kun nævnes Indtægt af Tolden, har hun i Kolding også oppebåret Sagefald m. m.[6].

Det vil af det her anførte fremgå, at det er et betydeligt Antal Byer, der i det 15. Århundrede nævnes som bortforlenede eller pantsatte; man vil da også af lejlighedsvise Udtryk i 1468 og 1475 kunne se, at Købstæder af de anførte Kategorier ikke var noget ualmindeligt under Christiern I[7]. Og endda er der i Opregningen ovenfor selvfølgelig ikke taget Hensyn til de Byer, der til Stadighed havde en anden Herre, så at Kongen højest havde enkelte Rettigheder af dem, nemlig Købstæderne på Bornholm, Åhus, Elleholm og Fjerdedelen af Lund, der tilhørte Lunde Ærkebisp, København, som indtil 1416, og Fjerdedelen af Roskilde, som gennem hele det

[1] SNS. III. 340, jfr. sstds. S. 338.
[2] RA., PSPap., Niels Erikssøn Gyldenstjerne 1475 $^{9}/_{10}$.
[3] DM. 4. R. I. 178.
[4] NDM. VI. 318; jfr. om Varde SNS. I. 68. — Er det Skive Købstad, som forstås ved »det Birk i Skive«, der i 1407 tillige med Skive Slot pantsattes Johan Skarpenberg af Dronning Margrethe (MP. Nr. 213)?
[5] RA., Danske Kanc., Kopi indsendt 1648.
[6] DM. 4. R. V. 84, 92. Jfr. ovfr. S. 18. Om de mange Købstæder, som Christine havde i den første Tid efter Kong Hans's Død, se sstds.
[7] DCP. Nr. 145 a S. 208 (om Byskatten af de pantsatte Købstæder). Aarsberetn. V. 72 § 10 (»hvad heller Købstaden eller Lenet er udi Pant eller Forlening«).

15. Århundrede tilhørte Roskilde Bisp, samt den i det 15. Århundrede oprettede Købstad Maribo, der tilhørte Maribo Kloster; ligeledes kan hertil henregnes Næstved, der stod i Afhængighedsforhold af Skovkloster, men hvoraf Kronen dog, som det synes, havde flere Indtægter end af de andre nævnte Byer[1]. Alligevel er der jo ingen af de Stæder, der kendes som borlforlenede, hvis Historie man i så Henseende kan forfølge gennem hele det 15. Århundrede, og selv om man var i Stand hertil, er det mere end tvivlsomt, om man stadig vilde finde dem stående under Lensmænd. I alt Fald eksisterer der en Fortegnelse over Købstæderne fra Kong Hans's Tid, hvoraf det ses, at det afgjort er de færreste Byer, som ikke da leverede Kongen deres Byskat; Fortegnelsen opfører således ikke få af de ovenfor som bortforlenede eller pantsatte anførte Byer, uden at den bemærker noget om, at Kongen ikke havde Indtægterne af dem[2]. Men i ethvert Tilfælde må det slås fast, at det ikke har været ualmindeligt i det 15. Århundrede at give Købstæderne i Forlening — selv om der er enkelte af de vigtigste (København, Malmø), om hvilke det aldrig høres —, og at der især hyppig omtales Pantsættelser af Købstæder.

Adskillig vanskeligere er det imidlertid at bestemme, hvad der i Datiden forstodes ved, at en Købstad var bortforlenet, eller ved, at den lå til Kongens Fadebur; Grænserne var nemlig i så Henseende ret ubestemte, eller, som man også kunde udtrykke det, af en Bys Indtægter, der jo var af forskellig Art, kunde én Art være forbeholdt Kronen og en anden bortforlenet. Når en Privatmand

[1] Om Skovklosters Rettigheder i Næstved i det 15. Århundrede se især Privilegiet af 1493 i SRD. IV. 342, jfr. også sstds. S. 362-63. Kong Hans oppebar dog Byskat af Byen og det en meget betydelig Byskat, større end nogen anden sjællandsk Bys og lige så stor som Malmøs (NDM. VI. 314. jfr. RA., TSC, Næstved Byark. 1508 $^{27}/_{12}$). Endvidere betaler en Mand i 1487 til Kongen 50 Mark »på Regnskab af Byfogediet og Tolden i Næstved« (DM. 4. R. I. 66); men dette har sikkert beroet på et Overgreb fra vedkommendes Side, som det ses af et Tingsvidne fra samme År (SRD. IV. 363), ligesom også det nysnævnte kongelige Privilegium af 1493 udtaler, at Skovkloster har Fogediet og Told i Byen (SRD. IV. 342). 1424 nævnes Abbedens Byfoged i Næstved (RDRDM. III Nr. 6135), men 2 År senere taler Kongen rigtignok om sin Ret til Sagefald i Staden (sstds. Nr. 6263 § 4). Jfr. m. H. t. Christiern II.s Regeringstid SS. II. 1. H. S. 130.

[2] NDM. VI. 313-18.

kvitterer en Bys Øvrighed for dens Byskat, uden at det af Kvitteringen klart fremgår, om han har skullet beholde Pengene selv eller blot atter indbetale dem til Kongen[1], kan dette naturligvis kke opfattes, som om han har haft Byen i Forlening. Men selv om han virkelig har beholdt Pengene og har haft Ret dertil for en længere Årrække, så at han altså kan siges at have været forlenet med Byskatten[2], kan man ikke derfor tale om en Bortforlening af Byen selv, hvis han ellers intet har haft med den at gøre, idet det ikke var ualmindeligt, at den, der havde en Fordring på Kronen, fik sin Betaling anvist i en Købstads Byskat[3]. Ligeledes kan en Mand fa en Byskat eller en Del deraf i Pant, men ikke andre af Byens Indtægter og således, at han ikke ellers står i Forhold til Byens Styrelse; dette var under Christiern I Tilfældet med Johan Bjørnssøn (Bjørn) for 4 Købstæders Vedkommende[4], men heller ikke her synes man berettiget til at tale om en Pantsættelse af Staden selv. Modsat kan man finde Lensbreve, hvor Kronen forbeholder sig Byskatten, medens det øjensynlig underforstås, at Lensmanden skal have de øvrige Indtægter af Byen. Dette gælder, da Mogens Munk 1406 får Bygholm med Horsens[5]; og ligeledes i 1499, da Middelfart pantsættes sammen med Hindsgavl, bestemmes det, at Kronen selv skal have Byskatten[6]. Derimod har den sidstnævnte selvfølgelig ved andre Lejligheder, når nemlig en By pantsattes med al kongelig Rettighed, været indbefattet i de Indtægter, som Lensmanden skulde oppebære[7]. Som vi tidligere har

---

[1] Eksempler herpå har man fra Århus allerede for et forholdsvis tidligt Tidspunkt (Hübertz, Aarhus I. 11-12, 17).

[2] Dette Udtryk kan findes i RA., LD. 1451 $^{14}/_{2}$ og i RA., Reg. 69, 11, 11 (År 1500).

[3] Også herpå frembyder Århus Eksempler (Hübertz, anf. St. S. 8, 9-11, jfr. RDRDM. III Nr. 5689). Om Sakskøbing 1423 se RDRDM. III Nr. 6022. — Sammenlign for en senere Tid, hvorledes en Dr. Bartram 1513 fik Brev, at han skal annamme 160 Mark Penge årlig »af min Herres Fadebur og dertil med 2 Stykker Leidisk for sin Årsløn, indtil så længe min Herre bebrever og forviser ham sådanne Penge og Klæde udi nogen hans Nådes Købstæder udi sin Livstid« (SS. II. 1. H. S. 113-14, jfr. S. 153-54).

[4] RA., Danske Kanc. Ark., *Kopier*, Blanketter og kasserede Orig. 1456 $^{1}/_{8}$ (2 Breve), 1459 $^{2}/_{4}$, 1464 $^{24}/_{11}$.

[5] NDM. VI. 236. [6] RA., Vends H. 69.

[7] Dette var f. Eks. Tilfældet med Horsens 1456 (ovfr. S. 266) og med Landskrone 1473 (S. 261), medens det i øvrigt må erindres, at vi oftest ikke kender de nærmere Vilkår for Pantsættelsen.

set, var jo de Betingelser, hvorpå Lensmændene havde de egentlige Len, meget forskellige i pekuniær Henseende, og det samme har altså også været Tilfældet, når Købstæderne bortforlenedes. Således er det ovenfor[1] nævnt, at Lensmænd på Lolland og Falster under Kong Hans gør Regnskab for Byskatterne og Byfogediet af lollandske og falsterske Købstæder; det må altså antages, at de i alt Fald af Byskatterne ikke selv har haft nogen Indtægt. Den ene af disse Lensmænd havde sit Len, Nykøbing Slot, på Regnskab; men medens de egentlige, større Len, der lå til Fadeburet, kun udgør en særlig Art inden for Lenene og vistnok oftest stod under adelige Lensmænd, er der ved Købstæderne kun Tale om en Modsætning mellem dem, der bortforlenes, og dem, der ligger til Fadeburet, idet en By af den sidste Art, når den gives i Forlening, dermed ophører at ligge til Fadeburet, selv om Lensmanden aflægger Regnskab for Indtægterne af den. Dette ses af, at en af de her omtalte falsterske Byer, nemlig Stubbekøbing, først i 1517 lægges til Fadeburet, hvortil den altså ikke lå, da Oluf Holgerssøn gjorde Regnskab af den; og selve denne Henlæggelse fortolkes nærmere således, at Byen ingen anden skal svare til sin årlige Byskat, altså overhovedet ingen Lensmand, selv om han atter gør Regnskab af sin Oppebørsel[2].

Ovenfor er nogle Gange nævnt Ordet Fogedi eller Byfogedi. Det betegner oprindelig selve Fogedens eller Byfogedens Embede, men hvor der tales om en Pantsættelse deraf, menes naturligvis de af denne Embedsmand oppebårne Indtægter, ganske særlig Sagefaldet[3]. Ligesom Byskatten alene kunde være overdragen andre, var det samme Tilfældet med Sagefaldet eller Fogediet; for Kong Hans's Tid er det omtalt ovenfor under de enkelte Lande, og også fra hans Broders Regering haves Eksempler herpå[4]. Ligeledes er det nævnt, at enkelte af de Mænd, der havde fået et Byfogedi

---

[1] S. 264. [2] SS. II. 3. H. S. 165. Jfr. om Oslo ovfr. S. 219.
[3] Således gør Erik Ottessøn Regnskab »af vort Fogedi i Randers og af alt det Sagefald, som han på vore Vegne deraf oppebåret haver« (RA., LD. 1475 $^{2}/_{12}$); og 1517 forlenes Sten Bille med Byfogediet i Lund »udi så Måde, han må og skal oppebære og til sit eget Behov beholde alt det Sagefald, som min Herres Nåde og Kronen dér i Byen tilfalde kan« (SNS. II. 1.-2. H. S. 168).
[4] NDM. VI. 275 (Stege, Svendborg (jfr. S. 280), Middelfart), 276 (Ribe), 277 (Falsterbo, Skanør, Trelleborg).

overdraget, måtte gøre Regnskab deraf[1], men formodentlig skal dette dog i alt Fald undertiden forstås således, at vedkommende selv har beholdt en vis Andel af Indkomsten[2]. I andre Tilfælde, hvor en Købstads Byfogedi og flere specificerede Indtægter samt al anden kongelig Rente og Rettighed af den bortforlenes, som i Landskrone 1473, tales der derimod, som man kunde vente, ikke om nogen Kongen forbeholdt Indtægt af Byen.

Når en Mand var forlenet med Byfogediet, måtte han altså derved træde i et særligt Forhold til Byfogeden. Spørgsmålet bliver da, hvem der i så Fald udnævnte Fogeden; og vi kommer herved ind på, hvilke Følger en Bortforlening af Købstaden havde for dennes Selvstændighed, medens vi hidtil har beskæftiget os med de Følger, som Forleningen havde med Hensyn til de fra Købstaden stammende kongelige Indtægter. Paludan-Müller har fremsat den Anskuelse, at mange Købstæder endnu i det 15. Århundrede ikke var »undtagne Retskredse med særegne Birkerettigheder«, og at når de bortforlenedes, var »den af Lensmanden indsatte Herredsfoged« »Dommer i Byen«[3]. Dette turde dog afgjort bero på en Misforståelse. Det særlige Ting, Bytinget, var netop et Hovedkendemærke for det 15. Århundredes Købstæder; det kan eftervises i de fleste af dem, og for deres Vedkommende, hvor det ikke nævnes, skyldes dette sikkert kun vort mangelfulde Kendskab til Tiden. Og i alt Fald efterhånden, som man når frem i det 15. Århundrede, vil man som Regel (men ganske vist med Undtagelser) finde en Mand, der kaldes Foged eller Byfoged, anført forrest i Bytingsvidnerne; at en sådan skulde kunne påvises i alle Købstæder straks i Århundredets Begyndelse, er jo ikke at vente, når man betænker, hvorledes Forholdene samtidig stiller sig med Hensyn til Herredsfogedernes Forekomst i Herredstingsvidnerne[4]. En Herredsfoged vil man i det mindste aldrig se føre Forsædet på et Byting; ganske vist forekommer der, som tidligere[5] omtalt, i 1513 en Mand, som på

[1] Således Erik Ottessøn (Rosenkrantz) af Randers (ovfr. S. 267), Oluf Holgerssøn (Ulfstand) af de falsterske Købstæder (S. 264) og Niels Clementssøn af Holstebro, Ringkøbing og Nykøbing på Mors (S. 268).

[2] En sådan Ordning fastsættes udtrykkelig i det ovfr. S. 261[10]) nævnte Lensbrev pa Varberg af 1518.

[3] Pal.-Müller, De første Konger af den Oldenb. Slægt S. 380. Sammenlign hans »Kong Valdemars Jordbog. Et Stridsskrift« S. 34.

[4] Ovfr. S. 249-50. [5] S. 251.

én Gang er Byfoged i Stege og Herredsfoged i Møens Vester Herred, men det er netop i et Herredstingsvidne og ikke i et Bytingsvidne, at Betegnelsen findes. Og selv om man ved at sammenstille Navnene på alle kendte By- og Herredsfogeder skulde kunne påvise flere sådanne Tilfælde, vilde dette slet intet bevise om, at Købstaden ikke var udsondret fra Herredet; der kan i så Henseende, således som man allerede tidligere har gjort, henvises til den nærliggende Parallel fra vore Dage, hvor ingen vil falde på, at en Købstad hører ind under en Landjurisdiktion, fordi den samme Mand er Byfoged i Købstaden og Herredsfoged i Herredet[1].

[1] Jfr. Steenstrup, Professor Dr. C. Paludan-Müller og Kong Valdemars Jordebog S. 52. Som dér er gjort opmærksom på, kan et Sted i Christiern II.s »gejstlige Lov« (Rosenvinge, Love IV. 18 § 35), på hvilket Pal.-Müller beråber sig som Vidnesbyrd om, at Herredsfogeden var Dommer i Købstaden, godt forstås således, at der også her er Tale om 2 forskellige Embeder, som blot beklædes af den samme Mand; men i alt Fald beviser det pågældende Sted selvfølgelig intet som helst om Forholdene før Christiern II.s Regering og for den Sags Skyld heller ikke efter hans Fordrivelse. — Nar Pal.-Müller, De første Konger af den Oldenb. Slægt S. 380 (jfr. hans »Kong Valdemars Jordbog. Et Stridsskrift« S. 24) nævner, at »1493 blev Faaborg først undtaget fra Herredet«, er dette ganske urigtigt. Fåborg Byting nævnes i alt Fald 1430 som forskelligt fra Herredstinget (RDRDM. III Nr. 6440) og forekommer også ellers før 1493, således 1464 (Fynske Aktstykk. I Nr. 120) og 1479 (RA., Fåborg 2); det af Pal.-Müller påberåbte Privilegium af 1493 (som han ikke synes at have benyttet i dets fuldstændige Skikkelse, i hvilken det findes i RA., LD. 1493 $^{17}/_{10}$) taler da også kun om Borgemestres og Råds dømmende Myndighed og slet ikke om Bytinget. Pal.-Müller siger endvidere sstds., ganske vist ikke blot om det 15., men også om den første Del af det 16. Århundrede, at »Øvrighedsmyndigheden« i de bortforlenede Købstæder »udøvedes af Lensmanden ved hans Slotsfoged, Ride- eller Sporefoged, som Almuen kaldte dem«; en Betegnelse Sporefoged forekommer imidlertid ikke i det 15. Århundrede, og hvad Slotsfogedens »Øvrighedsmyndighed« angår, var den i alt Fald i 1492 i det pantsatte Horsens ikke større end, at Slotsfogeden på Bygholm, som tidligere (S. 237) nævnt, var nær ved at blive slået ihjel på Horsens Byting, hvor det da heller ikke var ham, der førte Forsædet. Pal.-Müller synes fremdeles at antage, at Lensmanden i de pantsatte Købstæder ofte indsatte en *særlig* »Foged med Øvrighedsmyndighed til at inddrive Indtægterne, oppebære Sagefald og dermed tillige paasee Overholdelsen af Straffelovene«; men i alt Fald fra det 15. Århundrede kan der næppe anføres noget Eksempel på en sådan særlig Foged ved Siden af Byfogeden. I Randers nævnes der, som tidligere anført, hyppig en Foged på NN.'s Vegne, men bortset

Retten til at udnævne den omtalte Byfoged må i alt Fald i de Stæder, hvor samtlige Indtægter var bortforlenede eller pantsatte, antages at have været hos Lensmanden. Nogen almindelig Bestemmelse herom findes ganske vist ikke, men det turde fremgå af, at Christiern I 1454 taler om Niels Eriksson (Gyldenstjerne)'s Foged i Holstebro; ligeledes kan det fra et endnu tidligere Tidspunkt nævnes, at man i 1420'rne finder en Byfoged i Nyborg betegnet som Sten Basses Svend[1], så at altså Sten Basse, der var Høvedsmand på Nyborg Slot[2], muligvis også har haft Byen i Forlening, hvad der ellers intet vides om[3]. I Modsætning hertil må det i de Købstæder, som ikke bortforlenedes, fra først af have været Kongen selv, der indsatte Byfogeden[4]; men der var ikke få Byer, hvor Kronen efterhånden havde givet denne Ret fra sig. Således har, så vidt det kan ses, Korsør Borgere allerede i 1425 fået Lov at vælge Byfoged, idet Kongen dog i ethvert Fald skulde stadfæste Valget[5]. Og i 1452 erholdt ligeledes Borgemestre og Menighed i Halmstad Tilladelse til, når Claus Rønnov fratrådte Laholm Slot, selv at vælge deres Byfoged, dog således, at Kronen også her forbeholdt sig at stadfæste Valget[6]; endvidere fik Borgemestre og Råd i Skelskør Ret

fra, at det ikke vides, om Byen var pantsat, betegnes denne Stilling oftere med Byfogednavnet og er øjensynlig ikke forskellig fra Byfogedens Embede. Det eneste Eksempel, man kunde nævne på en sådan særskilt Fogedstilling, turde være Herskabsfogeden i Ribe, der må antages at have oppebåret Kronens Sagefald i Byen (ovfr. S. 248-49). Men der vides netop intet om, at Byen da var pantsat, og heller intet om, at Sagefaldet her i det 15. Århundrede tilfaldt Lensmanden og ikke Kongen selv (jfr. NDM. VI. 317).

[1] RDRDM. III Nr. 6058, 6073, 6167.

[2] Se således Rydberg III Nr. 450 a S. 41, Nr. 455 S. 72.

[3] Som tidligere (S. 267) omtalt, forekommer der i Randers i en lang Årrække Mænd med Betegnelsen Foged eller Byfoged på NN.'s Vegne, så at de må antages at være blevet udnævnte af denne NN. Men i hvilket Forhold den sidste ellers har stået til Staden, er ikke klart, idet det omtaltes ovfr., at Erik Ottessøn har gjort Kongen Regnskab af Byfogediet på en Tid, da Byfogeden var Byfoged på en andens Vegne.

[4] Se således Privilegium for Korsør i Sjællandske Provinsark., Korsør Bys Papirsbreve 1460 $^{13}/_{6}$.

[5] RDRDM. III Nr. 6222 § 10 (Brevet synes dog temmelig dårlig overleveret, og i 1460 taler Kongen om, hvem *han* skikker til Byfoged i Korsør, se det i foregående Note anførte Brev).

[6] Richardson, Hallandia antiqua et hodierna S. 133; jfr. her ovfr. S. 219

til at vælge den nævnte Embedsmand i Året 1477 (på hvilket Tidspunkt Byen altså næppe kan antages at have været bortforlenet)[1]; og den samme Ret fik Borgemestre, Råd og Menighed i Kallundborg 1495[2], og Borgemestre og Råd i Væ 1503[3]. Andre Steder var det derimod Lensmanden på Slottet og Borgemestre og Råd, der i Forening skulde udnævne Byfogeden; dette påbydes i Christopher af Bayerns Stadsret for København 1443, hvor det imidlertid allerede betegnes som en gammel Sædvane[4], og ligeledes i et Privilegium for Kolding af 1471, der dog i det hele er temmelig dårlig overleveret[5]. I Ålborg hører man 1489, at Lensmanden på Ålborghus »kunde ingen Mand fange, som vor nådige Herres Ting i Ålborg vilde holde«, hvorfor han bad Borgemestrene om at »fly« ham en Mand dertil, »da vilde han gerne gange med ham til Tinget og befale ham det at holde på vor nådiges Herres Vegne«. Borgemestrene svarede imidlertid, »at de vidste ingen at fly ham dertil, men hvilken Dannemand eller -Svend han vilde befale det, da så' de det gerne«[6]. Efter denne Fremstilling synes det i det foreliggende Tilfælde nærmest at have været en frivillig Sag, når Lensmanden søgte Råd hos Borgemestrene om Valget af en Byfoged, men meget tydelig er Beretningen jo ganske vist ikke i så Henseende. Faktisk må det dog antages at være blevet Lensmanden alene, der ved den pågældende Lejlighed indsatte Byfogeden, på samme Måde, som Forholdet må antages at have været i de bortforlenede Købstæder; men der vides rigtignok uheldigvis intet om,

[1] RA., Danske Kanc., Kopi indsendt 1648 af Priv. for Skelskør 1477 $^{25}/_{3}$.
[2] Sjællandske Provinsark., Kallundborg Bys Pergamentsbreve 1495 $^{10}/_{3}$.
[3] Handl. rör. Skandinav. hist. XXXV. 473. I Slesvig havde Flensborg Borgemestre og Råd allerede i 1413 af Erik af Pommern fået Tilladelse til at vælge Byfogeden; dog forbeholdt Kongen sig her Ret til at stadfæste Valget (DF. I Nr. 68).
[4] KD. I Nr. 127, 5. Kap. § 52. Den her nævnte »Fogeden af Slottet« er vistnok ligesom »Fogeden af Huset« i samme Stadsret (ovfr. S. 245[4])) Lensmanden selv og ikke en denne underordnet Slotsfoged (jfr. J. E. Larsen, Saml. Skr. I. I. 330); i alt Fald taler Analogien anden Steds fra afgjort herfor.
[5] RA., Danske Kanc., Kopi indsendt 1648 af et Privilegium for Kolding, der her er dateret 1571, men efter Kongens Titel må være fra Tiden 1460-74; et ganske kort Udtog hos Fyhn, Efterretn. om Kjøbstaden Kolding S. 186 har da også Året 1471.
[6] RA., PSPap., Anders Tidemand 1489 $^{31}/_{1}$.

at Ålborg By i 1489 var bortforlenet[1], så at det vil ses, at man ikke overalt kan opstille en skarp Sondring mellem bortforlenede og ikke bortforlenede Købstæder med Hensyn til Spørgsmålet om, hvem der beskikkede deres Byfogeder.

Endnu mindre kan der siges noget bestemt om, hvorvidt Lensmanden i de bortforlenede Købstæder i øvrigt har haft Indflydelse på deres Styrelse. Når det for Varberg bestemte Eksemplar af Christiern I.s bekendte Forordning af 1475 er bevaret i Original[2], kan der ikke være Tvivl om, at det er med Åge Axelssøns og ikke med Varberg Bys Arkiv, at det er kommet til os; og man kunde derfor slutte, at slige Breve, skønt stilede til Byens Borgere, i Virkeligheden for de bortforlenede Købstæders Vedkommende sendtes til disses Lensmænd og opbevaredes af dem og ikke af Byerne selv. Herpå kunde det også tyde, når der i det danske Rigsarkiv findes 2 Kongebreve fra År 1507 til Halmstad By, det ene indeholdende et Forbud mod al Handel med Svenskerne, det andet et Pålæg om at give Folk, som skal ligge til Landeværn i Byen, Herberge således, som Henrik Krummedige nærmere vil meddele[3]; thi at de anførte Breve er bevarede sammen med Henrik Krummediges Arkiv, må anses for givet, og det fremgår altså heraf, at denne Mand, der ved samme Tid var Lensmand på Laholm, tillige har haft Halmstad By i Forlening. Bestemt vides det dog ikke, om virkelig Købstædernes Lensmænd har modtaget sådanne Breve, eller om det ikke snarere er ved en Tilfældighed, at de nævnte Aktstykker er indkomne i Åge Axelssøns og Henrik Krummediges Arkiver. 2 andre Eksemplarer af den omtalte Forordning af 1475 (for København og Vejle) er i alt Fald bevarede i de vedkommende Byers egne Arkiver[4]: men der forlyder rigtignok intet om, at de nævnte 2 Stæder da stod under Lensmænd. Derimod var Århus og Horsens jo dengang bortforlenede, og dog gemmes der i disse Byers Arkiver Kongebreve netop fra de samme Dage; det er imidlertid ikke Eksemplarer af den førnævnte Forordning, men snarere Breve af lignende

---

[1] Efter den nylig nævnte Bevilling for Halmstad af 1452 må det anses for givet, at Claus Rønnov som Lensmand på Laholm da havde Ret til at indsætte Byfoged i Halmstad; men heller ikke her vides der noget om, at han ellers har haft Byen i Forlening.

[2] RA., PSPap., Åge Axelssøn Thott 1475 $^{29}/_{9}$.

[3] Sstds., Henrik Krummedige. Kgl. Miss. 1507 $^{5}/_{11}$ og $^{6}/_{11}$.

[4] Aarsberetn. V. 71. RA., TSC. Vejle Bys Ark. 1475 $^{28}/_{9}$.

Karakter som de mere specielle Privilegier, der ofte udstedes for en enkelt Købstad[1], og sådanne Privilegier er sikkert altid blevet givne Byerne selv og ikke de skiftende Lensmænd i Forvaring[2]. Men i det hele kender man Tiden for lidt til, at man kan udtale sig om de bortforlenede Købstæders Stilling sammenlignet med de øvriges; som allerede bemærket, vides det jo ikke engang med Hensyn til Byfogedvalget, om der her overalt har været en bestemt Adskillelse mellem de 2 Arter af Byer.

Når vi sluttelig fra Købstæderne vender os til Klostrene, skulde det synes underligt, at disse, der skulde antages at være uafhængige af Kronen og selv eje deres Gods, kunde blive Genstand for en Bortforlening fra Kongens Side; og dog var dette Tilfældet med flere Klostre i det 15. Århundrede. Det kan imidlertid straks bemærkes, at i den specielle Betydning, hvori vi her taler om Klostrene som Len, forekommer dette Ord sjældent i Datiden, men man brugte dengang Len i Betydningen Embede og taler derfor også om Kirkens Len, idet man herved forstår de kirkelige Embeder i al Almindelighed[3]. Når man derimod nu anvender det Udtryk, at Kronen bortforlener Klostrene, vil man derved nærmest betegne, at den overdrager Bestyrelsen af dem til verdslige på Betingelser, som er til økonomisk Skade for Klostrene, men til Fordel for Kronen og for Lensmanden.

Det er dog egentlig først fra Kong Hans's Tid, at man hører Tale om sådanne Bortforleninger. En Bestemmelse i Kong Olufs Håndfæstning fastsætter ganske vist, at ingen, af hvad Stand han er, må give sig af med Klostrenes Gods og Besiddelser, men at Abbeder, Priorer og Klosterforstandere i alt skal svare Bisperne som deres sande Herrer i det åndelige og det verdslige[4]; imidlertid er

---

[1] Hübertz, Aarhus I. 29-30. RA., TSC, Horsens Bys Ark. 1475 $^{30}/_{9}$.

[2] Således er 2 Privilegier for Kerteminde af 1413 (NDM. V. 235) og 1473 (Fynske Aktstykk. I Nr. 136), der bægge stammer fra Tider, da Byen var pantsat (jfr. ovfr. S. 265), bægge blevet indlemmede i Byens Arkiv; det første er gået tabt i Tidens Løb (se RDRDM. III Nr. 5308), hvorimod det andet nu findes i det fynske Provinsarkiv.

[3] Se således Kong Hans's Håndfæstning § 6 (Aarsberetn. II. 48, jfr. Hadorph. II. 321). Dog kan man se den adelige Enke Else Grifsdatter (Jernskæg) udtale Håbet om, at Kong Hans ikke fratager hende hendes Len Roskilde Clare Kloster (det ovfr. S. 205[3]) nævnte Brev).

[4] Aarsberetn. II. 21 § 5.

det uvist, om denne Forskrift særlig tager Sigte på, hvad vi her forstår ved kongelige Forleninger, og i alt Fald kan der næppe påvises nogen sådan fra så gammel Tid. Derimod klager efter Kong Hans's Død Rigsrådet over, at under hans Regering »mange Jomfruklostre ere tagne fra Biskoppers Skikkelse imod alle Kirkens Lov og Friheder; Jomfruklostre have ikke andet Gods, end Ridderskabet haver did givet med deres Børn, og fordærves dermed alle Klostre med de Lægmænd, som skikkes til Formænd for dem«[1]. I Overensstemmelse med denne Klage måtte Christiern II da også i sin Håndfæstning love ikke at »hindre eller hindre lade noget Kapitels eller Klosters Valg og Kår, og vi skulle aldrig trænge nogen Prælater eller Formænd ind med Urette mod Kapitels og Konvents Vilje eller Samtykke«[2].

Hvilken Berettigelse Kong Hans har påberåbt sig, når han beskikkede Lægmænd til Styrere af Klostrene, vides ikke. Kronen havde ganske vist Patronatsret til adskillige Klostre eller Ret til at udnævne deres Forstandere; således hedder det i et Tingsvidne af 1424 om Randers Frue Kloster, at Kronen bør være Forsvar for det og sætte Prior og Forsvar dertil, og at Dronning Margrethe havde sat Prior dertil[3]; endvidere erklærer Christiern I 1466, at han har »jus patronatus et omnimoda dispositio« over Dalby Kloster[4]; og 1498 udtales det i et Tingsvidne fra Kalslund Herred, at Christiern I og Kong Hans har haft Magt til at ind- og afsætte Prior i St. Nicolai Nonnekloster uden for Ribe[5]. Imidlertid har det sikkert ikke alene været for Klostre, hvortil Kronen havde denne Patronatsret, at Kong Hans har udnævnt Forstandere. Besværingen af 1513 nævner særlig Jomfruklostrene, idet disse jo foruden deres kvindelige foresatte tillige havde en mandlig Forstander (eller Prior, som han oftest kaldtes), der varetog sådanne Sider af Klostrets, især vel dets Jordegods's, Administration, som en Kvinde vanskelig kunde røgte. Og når der da klages over, at mange af disse Klostre er tagne fra Biskoppers Skikkelse, har man næppe kunnet bruge et sådant Udtryk om Steder, hvor Kongen havde lovlig Ret til at ud-

---

[1] Allen II. 589.

[2] Aarsberetn. II. 58 § 5. Jfr. i øvrigt en Bestemmelse i Christiern I.s Løfte til Svenskerne 1476 (Hadorph II. 299 § 19).

[3] Neckelmann, Randers Kjøbstæds hist.-topogr. Beskriv., Den almindelige Deels 1. H. S. 85-86.

[4] SRD. VIII. 434. [5] ÆA. IV. 265-66.

nævne Forstanderen; derimod maa Klagen antages at gælde de øvrige Jomfruklostre, hvor det i det mindste for nogles Vedkommende ses, at Bispen har indsat Forstanderen[1].

Ifølge Klagen af 1513 skulde det synes, at Kongen overhovedet ikke har haft Ret til at indsætte Lægmænd som Klosterforstandere, og man kan da også allerede 1298 finde en Bestemmelse om, at Ribe Biskop ikke må lade Lægmænd blive satte i Spidsen for Nonneklostrene[2]. Men på den anden Side ser man Adelsmanden Anders Jenssøn (Halvegge) i 1448 få Kvittering af Roskilde Biskop for sit Embede som Forstander i Roskilde Agnete Kloster fra den første Tid, da Bispen overdrog ham denne Stilling[3]; og 1508 slutter Roskilde Bisp Overenskomst med det samme Kloster om, at dets Priorisse med Bispens Samtykke må udvælge en Person, *læg* eller lærd, til at have Klostrets Gård og Gods i Værge eller Forsvar og oppebære al dets Rente[4]. Det vil således ses, at det, at en Lægmand nævnes som et Nonneklosters Forstander, ikke beviser noget som helst om, at det skyldes en Forlening fra Kongens Side.

Anderledes forholder det sig derimod sikkert med Munkeklostrene. Disse trængte jo ikke til nogen fremmed for at styre deres Anliggender, og når da en Lægmand forekommer i Spidsen for et sådant Kloster, kan der næppe være Tvivl om, at han er blevet forlenet dermed af Kongen. Til Gengæld er det rigtignok yderst få Munkeklostre, i hvilke man træffer Lægmænd som Forstandere. Ifølge en Overlevering, der vel næppe er helt pålidelig, har Fran-

---

[1] Således hedder det 1430, at Bisp Ulrik af Århus havde tilskikket Jens Kanne til at være Prior og Forstander i Ring Kloster (Kirkehist. Saml. 4. R. I. 497); Præsten Peder Vinter kundgør i 1442, at han har annammet Ålborg Vor Frue Kloster af Biskop Thorlav af Viborg, og forpligter sig samtidig udtrykkelig til ikke at æske Retten til Klostret af nogen anden end af Bispen (Daugaard, Om de danske Klostre i Middelalderen S. 378-79); i Roskilde Agnete Kloster indsatte Roskilde Bisp Forstanderen i alt Fald ved Århundredets Midte (se her nedfr.); og 1497 modtog en Præst Priordømmet i Sebber Kloster af Viborg-Bispen Niels Glob (DV. S. 356; ÆA. II. 334).

[2] Ribe Oldemoder S. 48.

[3] RA., Roskilde 91. I 1436 hedder det dog kun, at Priorisse og Konvent i Klostret kejser Anders Jenssøn til Forstander »efter« Bispens Samtykke (RDRDM. III Nr. 6827).

[4] DM. 4. R. I. 360. RA., LD. 1508 12/6.

ciskanerklostret i Ribe haft Lydike Hartlevssøn, der forekommer som Rådmand og Borgemester i Byen, til Provisor 1440[1]; men om nogen kongelig Udnævnelse er her i alt Fald sikkert ikke Tale. Derimod er Tvilum i Jylland måske blevet bortforlenet under Kong Hans, men om det har været til en verdslig, vides ikke[2]. Ellers kendes der indtil 1513 næppe mere end ét Kloster for Mænd, som har haft en verdslig Forstander[3], nemlig det førnævnte Dalby, der må antages i 1505 at have været styret af Lensmanden på Falsterbo Albert Jepssøn (Ravensberg)[4]; men muligvis har denne ikke engang haft Klostret på egne Vegne, men blot forvaltet det for sin Broder den daværende Roskilde-Bisp Johan Jepssøn, der i Slutningen af

[1] Terpager, Ripæ Cimbricæ S. 401.

[2] Se det ufuldstændige Brev i DM. 4. R. II. 274.

[3] Vi ser her bort fra de forskellige Helligåndshuse, St. Jørgens Klostre og andre Hospitaler, hvoraf kun nogle Helligåndshuse var eller blev virkelige Klostre; og at disse sidste er blevet bortforlenede før Kong Hans's Død, kan, så vidt vides, ikke påvises. Derimod forlenede Christiern I 1455 Bro Hospital ved Grenå til Otte Nielssøn (Rosenkrantz) mod, at han underholdt dets fattige og holdt det ved Lige (Barner, Fam. Rosenkrantz's Hist. I, Dipl. Nr. 93); senest 1488 fik Fru Margrethe (Andersdatter Grubendal) St. Jørgens Kloster på Møen af Kong Hans (RA., PSPap., Oluf Holgerssøn Ulfstand 1488 ud. Dag, Bl. 3 a); og i 1492 måtte Kongen bilægge en Strid mellem Forstanderen i Næstved St. Jørgens Kloster, der øjensynlig har haft Klostret i [Forlening, og »Sødskende« samme Steds, idet disse klagede over, at de ikke fik deres Rente (Hofman, Fundationer X. 189-90, jfr. SS. II. 1. H. S. 109). 1506 fik endvidere en Mand Ventebrev på Ålborg St. Jørgens Hospital (Danske Atlas V. 158. jfr. Saml. til jydsk Hist. 2. R. I. 244); og samme År havde den fra Universitetets Historie bekendte Peder Albertssøn Købenbavns St. Jørgens Gård i Forlening (Rørdam, Kjøbenhavns Kirker og Klostere. Till. Nr. 95 S. 135), men det kom ligeledes her til Strid mellem Forstanderen og Stiftelsens Beboere, så at Kong Hans i 1508 måtte give nærmere Bestemmelser om Indtægternes Fordeling mellem dem (KD. I Nr. 195). Også Landskrone St. Jørgens Hus havde Kong Hans bortforlenet (Kong Fred. den Førstes danske Registr. S. 12). Under Christiern II omtales der ret hyppig Bortforleninger af St. Jørgens Gårde (SS. II. 1. H. S. 148-49, 2. H. S. 20, 41. SNS. I. 356, II. 3.-4. H. S. 140). Men i øvrigt er det ikke altid klart, hvem der har indsat de verdslige Hospitalsforstandere, som nævnes: og man kan i 1441 høre Odense-Bispen tale om, at han har »befalet« en Rådmand i Nakskov og hans Hustru Helliggejsthuset i sidstnævnte By (RDRDM. III Nr. 7202).

[4] DM. 4. R. II. 276.

det 15. Århundrede var Provst i Dalby og måske har beholdt Klostret, efter at han i Året 1500 var blevet Biskop[1].

Vi så' nylig, at det, at en Lægmand stod i Spidsen for et Nonnekloster, langtfra var noget Bevis for, at han var indsat af Kongen; og da der før 1513 næppe kendes noget Brev, hvorved Kronen overdrager en verdslig et Nonnekloster[2], er det vanskeligt at afgøre, hvilke Klosterforstandere der har været indsatte af Kronen og hvilke af Bisperne. Og næsten endnu vanskeligere bliver det af samme Grund at bestemme nøjere, hvilke Fordele på den ene Side Kronen og på den anden Side Lensmanden har haft af Forleningen. Man kan finde nævnt, at Kong Hans har fået 900 Mark for et Lensbrev på Roskilde Clare Kloster, og at den adelige Enke, der har Klostret, gør Kronen »så yderlig Tjeneste heraf og Kost og Spisning til Skibs«, at hun øjensynlig mener, at ingen kan gøre mere[3]. Og i det hele taget har det vel hovedsagelig været ved Bestemmelser om Krigstjeneste og Borgeleje, at Kronen har haft Fordel af Klostrenes Bortforlening; derimod omtales det næppe noget Sted, at den har fået en årlig Pengeafgift af dem, medens den dog altså har kunnet tage Penge for selve Lensbrevets Udstedelse.

I øvrigt har Kronen måske allerede fra gammel Tid haft en vis økonomisk Fordel af nogle Klostre. Kongen kunde overdrage et Kloster til en anden Orden end Klostrets egen eller til en Biskop;

---

[1] Johan Jepssøn forekommer som Provst i Dalby 1486 $^{15}/_{12}$ (SRA., Perg.) og synes at være det endnu 1501 $^{30}/_{8}$ (RA., Reg. 12, Skåne 13).

[2] Derimod haves et Genbrev af Ærkedegnen i Århus Erik Laurenssøn fra 1424, hvori han tilstår at have annammet Ring Kloster af Dronning Philippa således, at han skal gøre Regnskab deraf for Kongen eller Dronningen, og at disse kan forlange Klostret tilbage af ham; men om Kronen har betinget sig nogen Fordel herved, vides ikke, ligesom den måske overhovedet kun optræder ved denne Lejlighed, fordi der da ingen Århus-Bisp var. Det hedder nemlig i Brevet, at det skal gælde, til der kommer en myndig Bisp, og Kongen eller Dronningen bliver overens om, hvem Erik Laurenssøn da skal svare (RDRDM. III Nr. 6077); og ikke mange År efter ses det, at Bisp Ulrik af Århus har indsat en ny Forstander i Klostret (ovfr. S. 279[1])).

[3] Det ovfr. S. 205[3]) citerede Brev. Ganske sikkert er det dog ikke, om disse Penge skal betragtes som Sportler til Kongen for Udstedelsen af et simpelt Lensbrev eller som en Sum, hvorfor den vedkommende ligefrem har fået Klostret i Pant (jfr. ovfr. S. 131), hvilket sidste nnægtelig vilde være det eneste Eksempel, som kendes på en sådan Pantsættelse i det 15. Århundrede og Kong Hans's Tid.

således giver Christiern I 1479 Nonneklostret ved Ribe til St. Hans Ordens Brødre i samme By[1], og Kong Hans afstår Ø Kloster til Bisp Niels Stygge af Børglum[2], medens man i Norge modsat hører Tale om et påtænkt Mageskifte, hvorved Castelle Kloster skulde have været overdraget Kronen[3]. Og at en Afståelse fra Kronens Side kunde være forbunden med Tab for den, viser netop Ø Klosters Eksempel, idet Hans Tolder omtrent 1520 skriver til Christiern II, at der gjordes Kronen »en evig Skade«, da dette Kloster kom fra den[4]; men af hvilken Art den Fordel har været, som Kronen således mistede, vides ikke med Vished. De Klostre, til hvilke Kronen stod i et sådant særligt Forhold, at den kunde afstå dem til andre, har formodentlig været dem, hvortil den havde Patronatsret[5]; og disse er da sagtens atter identiske med dem, som i Kongens Mund kan findes betegnede »vort og Kronens Kloster«, en Betegnelse, som dog vist er forholdsvis ung, men som anvendes f. Eks. om St. Nicolai Nonnekloster uden for Ribe 1499 og senere under Kong Hans øjensynlig også om Tvilum[6].

Det nylig anførte Tilfælde fra Roskilde Clare Kloster, hvor Kong Hans fik 900 Mark for et Lensbrev, viser, at Lensindehaveren må have haft en ikke uvæsentlig Fordel af Lenet, og det samme frem-

---

[1] ÆA. IV. 264.

[2] DM. 3. R. IV. 219-20. Jfr. ÆA. III. 111 og Rørdam Hist. Kildeskrifter I. 192.

[3] DN. XIV Nr. 187.

[4] RA., Indk. Br. t. Danske Kanc. c. 1520, anført i Daugaard, Om de danske Klostre i Middelalderen S. 339; det er dog næppe rigtigt, når det her siges, at det var »eders Nådes Farfader«. der lod Klostret komme fra Kronen.

[5] Jfr. ovfr. S. 278.

[6] Terpager, Ripæ Cimbricæ S. 404. DM. 4. R. II. 274. 1523 nævnes vort og Kronens Vor Frue Kloster i Roskilde (SNS. III. 85). Nogen bestemt Sondring mellem Klostrene, eftersom de betegnes som Kronens eller ej, lader sig dog ikke opstille; thi dels er det ikke dem alle, der findes nævnte i Kongebreve, og dels anvender disse sidste ikke altid Udtrykket »vort«; således daterer Hans et Brev in monasterio Dalum 1486 $^{29}/_{10}$ (RA., PSPap., Bent Bille) og derimod i vort Kloster Dalum 1500 (Fynske Aktstykk. I Nr. 151, 4). — Også Hospitaler forekommer med Betegnelsen vort og Kronens, således St. Jørgens Hospital uden for Ålborg 1506 (Danske Atlas V. 158) og St. Catharine Hospital i Århus 1515 (SNS. I. 76; jfr. dog om det sidste 1523: Kong Fred. den Førstes danske Registr. S. 2).

går af de Anstrengelser, som den nævnte Adelsdame gør for at beholde sit Kloster, ligesom af, hvad der ovenfor[1] er omtalt, at en Knud Gøye i 1510 søger at blive forlenet med Gavnø Kloster[2]. Men hvorledes i øvrigt Lensmandens Forpligtelser over for Klostrets Beboere har været fastsalte, vides der kun lidt om. Det kunde tænkes, at han blot i Almindelighed har måttet love at underholde Beboerne, holde Bygningerne ved Lige osv.[3], men mulig har også Underholdspligten været nøjere fastsat således, at han har skullet levere Nonnerne et nærmere specificeret Kvantum Fødevarer; sådant er i alt Fald Forholdet i St. Peders Kloster i Lund[4], hvor imidlertid ikke Kongen, men Ærkebispen indsætter Forstanderen. Anden Steds har dog Nonnerne haft deres særlige Indkomster og For-

[1] S. 205.

[2] Derimod ser man i 1405 en Væbner kvittere Roskilde Clare Kloster for, hvad han har udlagt for det, medens han var dets »procurator« (RDRDM. III Nr. 4704); dette Embede har således næppe været synderlig indbringende, men det er vel heller ikke på et så tidligt Tidspunkt blevet overdraget vedkommende af Kongen. Og i et andet Nonnekloster, hvor Kongen i alt Fald lige til Kong Hans's Død, så vidt vides, aldrig har udnævnt Forstanderen, ser man, at denne i Tiden omkring År 1400 har måttet afholde Udgifter, som han senere kvitterer Nonnerne for, nemlig i Roskilde Agnete Kloster 1394 (RDRDM. II Nr. 3925); og det samme har sagtens været Tilfældet i Bosø Kloster, om end Forholdet her ikke er ganske klart, fordi Kvitteringerne kun kendes i utilfredsstillende Udtog (sstds. Nr. 4256 (1399), III Nr. 6184 (1425; at den dér nævnte »Jaban Nilszon« var Klostrets Prior, ses sstds. Nr. 6063)). Ja ved en Regnskabsopgørelse i 1420 mellem »previsor« og Nonnerne i Roskilde Agnete Kloster eftergav den førstnævnte ligefrem Nonnerne sit Tilgodehavende (RDRDM. III Nr. 5827); og ligeledes kvitterede i 1435 en Roskilde-Kannik det samme Kloster for alt, hvad han udlagde for det, medens han var dets »Formand«, »om jeg udlagde mere, end jeg oppebar« (sstds. Nr. 6757). Det synes derfor lidet rimeligt, at der på den Tid har været nogen større Fordel forbunden med at være Forstander for et Nonnekloster.

[3] Dette er Tilfældet i det nylig nævnte, af Århus Ærkedegn i 1424 udstedte Genbrev på Ring Kloster, hvor det dog sikkert ikke har været Meningen, at vedkommende skulde beholde Overskuddet efter at have gjort Regnskab (RDRDM. III Nr. 6077).

[4] Kirkehist. Saml. 4. R. I. 65-67 (allerede i Ærkebisp Jens Brostrups Tid). Muligvis gælder det samme for Roskilde Agnete Kloster, når det her 1436 mindre bestemt hedder, at Forstanderen »skal skibe os årlig alle de Stykker, som os bør at have, ind i Klostret af vor Rente, som vi bertil har fanget af vore Embedsmænd« (RDRDM. III Nr. 6827).

standeren sine. Dette finder man i Roskilde Clare Kloster under Kong Hans[1], hvorimod Biskop Jens Anderssøn i 1524 udtaler, at i Dalum er Jomfruernes Rente ikke skilt fra »Formandens«; nar han, ganske vist ikke som nogen Forklaring heraf, tillige anfører, at det Gods, der ligger til Klostret, har Ridderskabet givet dertil med deres Børn, kunde man næsten fristes til at antage, at hvor »Renten« har været delt mellem Nonner og Forstander, har Nonnernes Del hidrørt fra Gods skænket af »Ridderskabet« og Forstanderens fra Gods skænket af Kongen[2]. Endvidere siger Jens Anderssøn ved samme Lejlighed, at Anders Ebbessøn (Ulfeldt) — der var Forstander i Dalum omkring År 1500[3] — forhvervede et Brev af Kong Hans, »at han skulde give Jomfruerne om Året nogen Almisse« (hvorved sagtens må forstås et bestemt fastsat Mål af Fødevarer) »af deres egen Rente«, men at da Kongen »fik Sandhed at vide, skilte han Anders Ebbessøn ved Klostret og antvorded mig det; da gav jeg dem ikke Almisse efter det Brev; jeg lod antvorde dem ind af deres egen Rente, hvis de havde Behov hvert År«[4]. Efter denne Fremstilling er det måske ikke helt usandsynligt, at Betingelsen for, at et Klosters Nonner skulde lade sig nøje med at få et forud bestemt Underhold af Forstanderen, har været den, at Klostrets Gods i Hovedsagen skyldtes Gaver fra Kongehuset, men noget bestemt herom vides ikke.

Om Forstanderens Myndighed f. Eks. med Hensyn til Dispositioner over Klostrets Gods lader sig heller næppe sige noget bestemt, bl. a. fordi man ikke véd, i hvor lang Tid Kongen har indsat Forstandere i de enkelte Klostre. Man kan f. Eks. finde, at Priorisse og Konvent i Roskilde Frue Kloster i 1458 og endnu senere har fået Samtykke ikke blot af deres Forstander, men også af Abbeden i Sorø til at mageskifte eller udleje Klostrets Gods[5], hvorimod

---

[1] Det ovfr. S. 205[3]) citerede Brev.

[2] Ytringen i Klagen af 1513, at Jomfruklostrene ikke har andet Gods end, hvad Ridderskabet har givet (ovfr. S. 278), indeholder nemlig naturligvis en ikke ringe Overdrivelse. Men den kommer dog ikke overraskende, idet det i Klagen umiddelbart i Forvejen hedder om alle Klostre i Almindelighed, at »Klostres Gods er kommen fra Ridderskabet og ikke fra Kronen« (Allen II. 589).

[3] Han forekommer som sådan fra 1495 (RA., Gott. Membr. 1495 $^{12}/_{8}$) til 1502 (DM. 4. R. II. 152).

[4] RA., Indk. Br. t. Danske Kanc. 1524 $^{5}/_{10}$.

[5] RA., Bjerge H. Fyn 4. Kirkehist. Saml. 3. R. V. 398.

Kongen i 1512 heder Henrik Krummedige som Forstander i det samme Kloster om at forlene en Kannik med en til Klostret liggende Kirke for sådan Leje, som plejer at gå af den[1].

De hidtil omtalte Eksempler på Bortforleninger af Klostre har været hentede fra Kong Hans's Regering, og der forkommer flere endnu i denne Konges Tid[2]. Under hans Forgængere kan der derimod næppe med Sikkerhed påvises nogen Klosterlensmand af samme Art. Når det siges, at Roskilde Frue Kloster allerede af Christiern I var blevet forlenet Henrik Krummedige[3], er dette urigtigt; thi selv om man vilde gå ud fra, at den sidstnævnte kunde have fået Klostret i en så ung Alder, stemmer det ikke med, at der endnu i 1490'erne omtales andre Forstandere for det[4]. Det er tidligere[5] nævnt, at allerede Dronning Margrethe og Christiern I havde Ret til at indsætte Prior henholdsvis i Randers Frue Kloster og i Nonneklostret ved Rihe, men om nogen egentlig Bortforlening er her næppe Tale; i alt Fald kendes der vistnok ingen verdslig Forstander for disse 2 Klostre i det 15. Århundrede. I 1424 viser Kronen sig i et særligt Øvrighedsforhold til Ring Kloster, men heller ikke Arten af dette Forhold er rigtig klart, og i ethvert Tilfælde har den første Århus-Bisp, der derefter valgtes, selv indsat en Prior i Klostret[6]. Niels Clementssøn, der i Begyndelsen af det 16. Århundrede var Forstander i Ring Kloster, har øjensynlig haft det i Forlening af Kronen; men når det i en Optegnelse, som formentlig er fra Frederik I.s Tid, hedder, at Kronen har Ret til at forlene Klostret[7], er det uvist, hvor længe denne Ret har bestået, og man kan,

[1] RA., PSPap., Henrik Krummedige. Kgl. Miss. 1512 $^{29}/_{11}$.

[2] Nonneklostret ved Ribe bortforlenedes 1492 (ÆA. IV. 264); Børringe havde i 1502 Niels Hack Mogenssøn (DM. 4. R. II. 152) og senere under Kong Hans Kongens Hofsinde Søren Norby (SRA., Pap. under 1455 $^{21}/_{12}$); endvidere havde Viborg-Bispen Niels Friis Vor Frue Kloster i Alborg i Forlening af Kong Hans (BA., Indk. Br. t. Danske Kanc. 1508 $^{26}/_{11}$).

[3] SNS. III. 85.

[4] Markvard Tinhus 1491 (Cod. Esrom. Nr. 202 S. 216) og Gertrud Pedersdatter 1496 (Rørdam, Kjøbenhavns Kirker og Klostere, Till. Nr. 82 S. 116).

[5] S. 278. [6] Se ovfr. S. 281 [2]).

[7] RA., Danske Kanc. Ark., Landforsvar (Div. Dokum.), 1 Folioark med Overskriften »Item Skonæ«; Antvorskov sættes her til 8 Borgelejeheste, hvad Klostret først fik Brev på af Frederik I (ÆA. IV. 65), og Listen må således antages at være fra denne Konges Tid, lige-

som tidligere anført, i så Henseende intet slutte af, at Klostrets samtlige kendte Forstandere i de sidste 3 Fjerdedele af det 15. Århundrede synes at have været verdslige. Og Ring Kloster er da heller ikke det eneste, hvor Bispen i Løbet af det 15. eller Begyndelsen af det 16. Århundrede mister Retten til at indsætte Forstanderen; det samme har været Tilfældet med Ålborg Frue Kloster, som en Præst i 1442 annammede af Bisp Thorlav af Viborg, medens Kongen omkring År 1500 forlenede det til Niels Friis, der da var Biskop samme Steds[1].

---

som den også viser Slægtskab med den i NDM. VI. 285-86 aftrykte. (Hvis i øvrigt den utrykte Liste bar haft til Hensigt at give en fuldstændig Fortegnelse over de Klostre, som Kongen dengang havde Ret til at bortforlene, er det unægtelig ganske påfaldende, hvor få den opfører.)

[1] Ovfr. S. 279[1]), 285[2]). Der er næppe Grund til at antage, at den Myndighed, som Bispen i 1442 havde over Klostret, allerede dengang skulde tilkomme ham ikke som Bisp, men fordi han havde fået Klostret i Forlening af Kronen; endnu 1486 indværger Bispen på én Gang Gods til Viborg Bispedømme og Vor Frue Kloster i Ålborg (Jydske Provinsark., Ovegårds Mølles Ark. 1486 $^{21}/_{9}$). — Det vil af det ovenfor anførte ses, at det i det mindste med vor nuværende Viden ikke kan kaldes berettiget, når Allen II. 36 ved Året 1513 taler om Klostrenes Bortforlening som en »*gammel* Skik, der tiltog med Tiderne«.

FJERDE BOG.

FORSVARSVÆSENET.

Således som Krigsvæsenet var ordnet i det 13. Århundredes Danmark, var der en bestemt Forskel mellem den Krigstjeneste, der skulde gøres inden for Rigets Grænser til dettes Forsvar, og den, der skulde ydes under en Angrebskrig uden for Riget. I første Tilfælde var enhver våbenfør Mand forpligtet til at give Møde uden Hensyn til hans Stand eller mulige privilegerede Stilling på andre Områder; derimod var Pligten til Krigstjeneste, når der, som det hed, udbødes Leding til en Angrebskrig, fordelt i Forhold til den Jord, som den enkelte Bonde besad, således at den rige ydede mere end den fattige. Ledingen udgik til Søs, og Forpligtelsen bestod da i at udruste og bemande Ledingsskibene; et Distrikt, der stillede et Skib, hed Skipæn, og dette omfattede atter et Antal Havne, der hver ydede en Mand af Skibets Besætning, men i Regelen kom den enkelte Bonde højest til at gøre Tjeneste, hver tredje Gang Leding udbødes, og ofte langt sjældnere, eller han var helt fritagen derfor, alt efter som hans Formuesforhold var. Det varede imidlertid ikke længe, før denne Hærordning forfaldt; Bondestanden blev mere og mere optagen af fredelige Sysler og utilbøjelig til at gå i Krig, og når den gjorde det, kunde den med sine dårligere Våben ikke stå sig mod Udlandets Rytterhære. Kongen måtte derfor søge at skaffe sig en mere beredvillig og mere kampdygtig Styrke og fandt en sådan i Herremændene, som frivillig påtog sig en forøget Krigstjeneste mod at få Begunstigelser på andre Områder: Herremanden skulde altid deltage i Ledingen, bedre udrustet end de almindelige Havnebønder (om end det er uklart, hvori den bedre Udrustning bestod), men

til Gengæld havde han en ganske vist ikke ubegrænaet Skattefrihed for ait Goda samt Ret til at oppebære visse Bøder af sine undergivne. I 1304 indførtes der en Reform af den ældre Ledingsordning således, at der akulde stilles 1 Skib for hver 10000 Marks Indtægt, men om eller hvor længe denne ny Indretning har fået praktisk Betydning, vides ikke; Søværnet forfaldt mere og mere, og i det 15. Århundrede høres der intet om, at Bondestanden selv har udrustet Krigsskibe. Og samtidig fik jo Landkrigen større og atørre Betydning, men det var her oftest de sværtbevæbnede Ryttere, aom Kampens Udfald afhang af; også her trådte Bondestanden i Skygge, og der er ikke i det 15. Århundrede Tale om, at dens Krigstjeneste er fastsat efter et beatemt Forhold mellem de enkelte Bønders Jordbesiddelse.

Når vi da vil se nærmere på Hærvæsenets Ordning i det 15. Århundrede og begynder med at apørge om Befolkningena Pligter i Tilfælde af et fjendtligt Angreb, kan først nævnes, at det havde været Hensigten at give disse Pligter en Udvidelse ved Kalmarunionen. Unionsbrevet af 1397 fastsatte nemlig, at de 3 Riger skulde hjælpe hverandre, når et af dem blev angrebet, og at ingen i så Tilfælde skulde kunne undskylde sig med, at han kun var pligtig at tjene indtil sit eget »landemære«[1]; men det nævnte Aktstykke kom jo rigtignok aldrig til at foreligge i fuldkommen retsgyldig Form. I Danmark ser man dog, at den gamle Bestemmelse, hvorefter alle, når Riget angrebes, skulde møde til Forsvar, endnu stod ved Magt i det 15. Århundrede. I 1428 afgav nemlig Sjællands Landsting på Forespørgsel af Kongen personlig sin bekendte Erklæring om dette Spørgsmål; Erklæringen, som Christiern II atter lod læse på Landstinget i 1517, på hvilken Tid den altså endnu må antages at have haft Gyldighed, lød »efter gammel Sædvane og Ret, som været har tilforn i Landet, at når Fjende kommer for Landet og Bavn brænder og Vidiebrand ginge, hvilken i den Sted hjemme aad og til Lavalder kommen var og før Mand, ham bør at hænge ved sin egen Bjælke; hvilken som Banneret blev befalet at bære og det har annammet og skiller sig ved det og rømmer af Marken uden hans Høvedsmands Minde, han har forbrudt Liv og Gods og Ære; item hvilken som udfarer til Strandbakke, som Fjenderne ligge for, og rømmer fra sit Banner uden Bannermesters eller hans Høvedmands

[1] Aarsberetn. II. 29 § 4.

Minde, han blive æreløs og liges ingen god Mand« [1]. Der var altså Dødsstraf for at blive siddende hjemme i det anførte Tilfælde[2]; til Gengæld gjaldt Forpligtelsen til at gå »Mand af Huse«[3] normalt kun for Beboerne af vedkommende »Land« i dette Ords ældre Betydning; i alt Fald udtaler Rigsrådet i 1525 i Anledning af Søren Norbys Indfald i Skåne, at det ikke har været »Sædvane, at Indbyggere skulle give sig af et Land og i et andet uden kongelig Skrivelse og besynderlig Befaling« [4].

Af de 2 i Erklæringen af 1428 nævnte Midler til at gøre en Fjendes Ankomst bekendt, nemlig Bavner og Vidiebrand, var selvfølgelig Antændelsen af Bavnerne det, der hurtigst kunde forplante Efterretningen over et større Område, forudsat da, at man havde et ordnet System af dem, der omfattede hele den pågældende Egn, og at der holdtes Vagt ved dem. Til at bringe Meddelelsen rundt til hver enkelt Person i vedkommende Distrikt anvendtes »Vidiebrand«, som Erklæringen kalder det; når dette Ord forklares som en Træpind brændt i den ene Ende og forsynet med en Vidie i den anden[5], er det dog vist hyppigere at finde Betegnelsen Vidie *og* Brand, der nærmest leder Tanken hen på 2 forskellige Genstande, som blev bårne omkring samtidig. Det var ikke blot mod ydre, men også mod indre Fjender, at den omtalte Fremgangsmåde til at rejse Befolkningen anvendtes[6]; at den dog har kunnet være Genstand for Misbrug, ses af, at Philippus Axelssøn (Thott) i 1459 som Høvedsmand på Tranekær fandt sig foranlediget til at tage et Vidne af

[1] DM. V. 319-20.

[2] Hvorvidt den »gamle Sædvane«, der fastsatte denne Straf. i Virkeligheden har været så overmåde gammel, er dog måske tvivlsomt, jfr. Velschow, De institutis militaribus Danorum I. 19-20.

[3] Mon i øvrigt dette sidstnævnte Udtryk oprindelig har hjemme i Danmark? Det forekommer her 1480, men i Kejser Carl Magnus's Krønike, der er kommet til os over Norge og vistnok også over Sverige (Brandt, Romantisk Digtn. fra Middelald. III. 104, 182. jfr. Paludan, Danmarks Literatur i Middelald. S. 126); i officiel Stil mindes jeg ikke at have truffet det i Danmark i det 15. Århundrede førend i det bekendte Fynbo Landstingsvidne af 1497, hvori Fynboerne endogså erklærer sig villige til, når Kongen forlanger det. at gå Mand af Huse for at skaffe ham hans Ret over Sten Sture (NDM. V. 151). Nogle få År senere, i 1502, anvender Kong Hans selv Udtrykket, men om norske Forhold (DN. VIII Nr. 460 S. 464).

[4] NDM. V. 43. [5] Velschow, anf. St. S. 17.

[6] Jfr. HT. 7. R. II. 518.

Langelands Landsting om, at han ikke havde udbudt Vidie *eller* Brand eller budt nogen Mand ud på Hr. Erik Erikssøn (Løvenbalk)'s Værste[1].

For at kunne opdage en Fjende i Tide krævedes selvfølgelig, som alt antydet, at der holdtes Vagt, og i et Rige af Danmarks naturlige Beskaffenhed måtte det aldeles overvejende blive langs med de vidtstrakte Kyster, at denne Vagttjeneste skulde udføres. I en Forordning af 1396 påbyder da også Dronning Margrethe, at man for at forebygge mulige Angreb af Fetaljebrødrene skal holde »strandordh« (Strandvord, ɔ: Strandvagt) alle Vegne nu som før[2]. Forsømmelsen af en sådan Strandvagt medførte naturligvis Straf, hvad der kan ses af, at Christopher af Bayern 1444 i et Privilegium for Esrom Kloster nævner »baken« og »strandwordh« (Forsømmelse af Tjeneste ved Bavnerne og af Strandvagt) som Forseelser, for hvilke Klostrets Bønder skal bøde ikke til Kronen, men til Abbeden[3]. Vagten er dog øjensynlig kun bleven holdt under ekstraordinære Forhold; i 1457 omtales et Kongebrev, som under Straf af Liv og Gods havde påbudt, at der skulde holdes Vagt på Langeland; dette forsømtes imidlertid af 2 Mænd, idet den ene ikke »waredhe wordh« fra sig til sin Nabo, medens den anden gik af Vagten ved Midnatstid, skønt han først skulde have forladt den den følgende Middag, og Følgen blev da også, at Fjenden (sikkert preussiske Udliggere) kunde gøre Landgang[4]. Det er altså en virkelig Vagttjeneste, som der her er Tale om, og ikke en større Styrke, der har ligget samlet på Stranden for at modtage Fjenden, når denne gik i Land; men hvorledes Vagten i Enkelthederne har været ordnet, fremgår ikke klart af Udtrykket »varede Vord«. Man kunde herved tænke på en Forpligtelse til at tænde Bavnerne, men selv bortset fra, at det nysnævnte Privilegium for Esrom af 1444 gør Forskel på Bavnetjeneste og egentlig Strandvagt, synes det ikke rimeligt, at der skulde findes så stort et Antal Bavner, som man måtte antage efter Ordene: fra sig til sin Nabo. Bedre Oplysning

[1] RA., PSPap., Philippus Axelssøn Thott 1459 $^{29}/_{2}$.

[2] Aarsberetn. V. 56 § 13.

[3] Cod. Esrom. Nr. 72 S. 79, jfr. Nr. 76 S. 83. For selve Vagttjenesten har Klostrets undergivne altså ikke været fritagne, hvad der også vilde være højst usandsynligt i Betragtning af dens Nødvendighed for Rigets Sikkerhed.

[4] RA., Sønder H. Langeland 4.

om dette Punkt får man heller ikke af det Par Efterretninger, der fra Begyndelsen af det 16. Århundrede haves om Vagthold: Anders Bille fik Kongebrev 1510 om at lade holde Vagt rundt langs hele Møens Kyst og først rejse Almuen, når han hørte, at Lübeckerne vilde gøre Landgang[1], og på Falster, Langeland og det nordlige Fyn er der blevet holdt Strandvagt omtrent ved samme Tid[2].

Vagttjenesten må, som alt nævnt, antages kun at være gjort af Landbefolkningen under overordentlige Forhold; men teoretisk har den jo kunnet forlanges nar som helst, og dette har sikkert været Grunden til, at den, så vidt det kan ses, i alt Fald i visse Egne er bleven omsat til en årlig Præstation til Kronen af Penge eller Naturalier. Således finder man under Kong Hans og Frederik I blandt Bøndernes regelmæssige Ydelser til Kronen adskillige Gange Afgifter som Vordpenninge, Vordhavre, Vordlam og Vordhøns (de 2 sidste Arter dog vistnok sjældnest), alt sammen øjensynlig Præstationer, der må opfattes som en Art Afløsning af Vagtholdet. Dette fremgår af, at der under Frederik I blandt Afgifterne i Korsør Len nævnes: 1 Læst Havre, både Landgilde, »strandwor« og Brohavre[3]; men i øvrigt er det påfaldende, at disse »Vord«-Afgifter for den allerstørste Del omtales på de aydlige Øer (Møen, Falster, Lolland og Langeland)[4], altså netop i de samme Egne, hvorfra man især har Oplysninger om det virkelige Vagthold; og det går dog næppe an at forklare dette Sammentræf således, at »Vord«-Afgiften

[1] RA., PSPap., Anders Bille 1510 $^{17}/_{2}$.

[2] RA., TSPap., Odense 1511 $^{2}/_{9}$, Bl. 2 b; RA., Tranekær Lensregnskab 1510-11 Bl. 16 b; RA., Næsbyhoved Lensregnskab 1509-10 Bl. 49 b; jfr. også Hvitf. VI. 274 (Folioudg. S. 1077). Om Strandvagt af den danske Besætning på Öland i 1507 se Handl. rör. Skandinav. hist. XX. 203; om Strandvagt i Sverige i Begyndelsen af det 16. Århundrede se Styffe V S. XXVIII.

[3] NDM. VI. 293.

[4] Se om Vordkorn og Vordlam på Langeland 1506: DM. 4. R. V. 90; om Vordpenninge eller Ordpenninge, Vordhavre eller Ordhavre samt Ordhøns på Lolland og Falster: RA., Nykøbing Lensregnskab 1509 Bl. 1 a, 17 b, 28 b; RA., TSPap., Odense 1511 $^{2}/_{9}$, Bl. 2 b; Pal.-Müller, Jens Andersen Beldenak, 2. Opl. S. 127; RA., PSPap., Oluf Holgerssøn Ulfstand 1513 $^{12}/_{4}$ og (fra Frederik I.s Tid) NDM. VI. 304, 305, 306, 307; og om Vordhavre på Møen under Frederik I: NDM. VI. 291. Strandvordhavre i det nuværende Skippinge Herred nævnes dog 1492 i RA., Indtægtsregnskaber fra Kong Hans's Tid, Regnskab for Stævns H. m. m. 1492 Bl. 40 a.

i Rigets øvrige Dele, skønt den ikke nævnes udtrykkelig, alligevel oftest skulde være indbefattet i, hvad dér ellers ydes af Havre, Høns osv. Bemærkes kan det endvidere, at hvis disse »Vord«-Afgifter overhovedet fra først af har været tænkte som en ligefrem Afløsning af Vagtholdet således, at de, når dette ellers forlangtes, fritog derfor, har de næppe ret længe beholdt en sådan Karakter. De, som ydede Afgifterne, har nemlig måttet deltage i det virkelige Vagthold; således omtales det i 1511 om et Par Mænd på Falster, at de både holdt Vagt ved Stranden og udgav Vordpenninge og Vordhavre, og det synes ikke, at dette finder Misbilligelse, men derimod kun den Omstændighed, at de foruden at præstere de nævnte Ydelser oven i Købet udpantedes for dem[1]. »Vord«-Afgifter svaredes i det 16. Århundrede ikke blot af Kronens, men også af Gejstlighedens og gode Mænds Tjenere[2]; derimod er det, så vidt vides, en for en særlig Klasse af Bondestanden ejendommelig Byrde, når en Besidder af en af Kronens »Målsgårde« i 1497 må forpligte sig til at holde Vagt på selve Ålholm Slot, hvis han tilsiges af Lensmanden, eller også, dersom dette ikke forlanges, årlig at betale 2 Mark danske i Vægterpenge[3]. Sådanne Vægterpenge omtales på Frederik I.s Tid både i Ravnsborg og Ålholm Len, og at de har været forskellige fra Vordpengene, ses af, at der af Ravnsborg Len anføres bægge Afgifter[4].

Forskelligt fra det Vagthold, der ydedes af Landbefolkningen under ekstraordinære Forhold, er den regelmæssige Vægtertjeneste, som til Stadighed udførtes i Købstæderne om Natten, og som i det hele skulde sikre Ordenens Opretholdelse, så at den i Almindelig-

---

[1] RA., TSPap., Odense 1511 ²/₉, Bl. 2 b.

[2] Pal.-Müller, Jens Andersen Beldenak, 2. Opl. S. 127 (jfr. dog RA., PSPap., Oluf Holgerssøn Ulfstand 1513 ¹²/₄); NDM. VI. 305, 306. I Thiset, Fru Eline Gøyes Jordebog S. 70 nævnes endogså Vordhavre blandt Fæsteres Ydelser til deres adelige Jorddrot, hvad man vel naturligst forklarer ved at antage, at vedkommende Fæstere tidligere har været Kronens og er kommet fra den ved Mageskifte eller på anden Måde; thi at Jorddrotten blot skulde opkræve denne Afgift for bagefter at aflevere den til Lensmanden, synes dog lidet rimeligt.

[3] RA., Musse H. 52, jfr. Ann. f. nord. Oldkyndigh. og Hist. 1847 S. 261. Sammenlign også Allen IV. I. 290 (1523). Kong Fred. den Førstes danske Registr. S. 275 (1531), et Brev af 1534 i Aarb. f. dansk Kulturhist. 1894 S. 187 og Danske Kancelliregistr. 1535-1550 S. 97.

[4] NDM. VI. 305, 306.

hed var rettet mere mod indre Urostiftere end mod ydre Fjender; den omtales i det 15. Århundrede f. Eks. i Christopher af Bayerns københavnske Stadsret[1] og har delvis, men ikke udelukkende, været en på Grundejendommen hvilende Byrde[2]. Ved Siden deraf fastsætter dog Christiern II i 1514, at Visby Borgere, der har klaget over, at de altid besværes med Strandvagt, herefter kun skal gøre denne under Fejde, eller når Embedsmanden på Slottet drager af Landet, eller de påmindes med Kongens Skrivelse og besynderlig Behov gøres[3]; men en By som Visby var jo også særlig udsat for fjendtlige Angreb.

Foruden Forsvaret ved at gå Mand af Huse kan som en anden Forsvarsforanstaltning nævnes den, der betegnedes som at ligge til Landeværn, og som omtales på den skånske Grænse under Unionskampene. Medens den førstnævnte Forholdsregel kun toges i yderste Nødstilfælde og i Virkeligheden måtte være mindre praktisk, for så vidt den større Styrke, som man kunde få samlet, var udisciplineret og lidet krigsvant, var det at ligge til Landeværn en forebyggende Foranstaltning, som kunde anvendes i en længere Tid, fordi den ikke satte så stor en Masse i Bevægelse, men som alligevel var nok så virksom, idet det var en mere krigsvant Styrke, der derved benyttedes som Grænsevogtere. I det 13. Århundrede gøres der ingen skarp Sondring mellem Ordene Leding og Landeværn; i det 15. forstås derimod, som rimeligt er, ved Landeværn Rigets Forsvar, og der udstedes således i 1488 Breve over hele Riget til alle »Biskopper, Prælater, Abbeder, Priorer, Riddere og Svende, vore og Kronens Embedsmænd, alle fri og frelse Mænd og Købstædmænd« om at sidde rede med deres meste Magt, så at de kan komme til Kongen til Landeværn, når de tilsiges[4]. Omkring År 1500 anvendes Udtrykket at ligge til Landeværn dog, som nys nævnt, særlig om Mandskab, der ligger i Skåne for i påkommende Tilfælde straks at kunne møde et svensk Angreb. Så vidt det kan

---

[1] KD. I Nr. 127, 6. Kap. §§ 23-26.

[2] Sten Basse fritages for »wegt« af en Gård i Nyborg 1431 (ÆA. IV. 207); jfr. om en Grund i Flensborg DF. I Nr. 108 S. 429. Når derimod en Mand bliver Borger i Århus 1478 således, at han skal være fri for Vagt og Udbud, medens han tjener en anden (Hübertz, Aarhus I. 236), må man jo gå ud fra, at denne nyoptagne, der tjener en anden, ikke godt kan være Grundejer.

[3] SNS. III. 55. [4] DM. 4. R. II. 161-62.

ses, var det en Forholdsregel af denne Art, som Christiern I påænkte for Vinteren 1480—81, skønt den særlige Betegnelse Landeværn her ikke bruges[1]. Derimod udskrives der 1502 Mandskab fra en hel Del Købstæder Øst for Lille Bælt til at ligge til Landeværn i Halmstad[2]; og det samme Udtryk benyttes om Folk, der skal ligge i den samme By 1507[3] og 1508[4]. Netop fra Året 1507 haves en noget udførligere Underretning om Sammensætningen af en Styrke, som skulde ligge i Skåne i Vinteren 1507—8, og det må sikkert betragtes som en Tilfældighed, at der ved denne Lejlighed ikke anvendes Ordet Landeværn. Kongen vilde da selv være i Skåne og forlangte derfor, at Bisperne af Sjælland og Fyn og forskellige Lensmænd og Klostre på Øerne skulde stille Folk til at følge ham dér; men tillige pålagdes det Ærkebispen og Lensmænd og Abbeder i Skåne selv at være til Stede i »Landet« og holde et vist Antal Svende rede, og endvidere skulde de gode Mænd, som havde Gods i Skåne, have et bestemt Tal Folk eller så mange, som det var dem muligt, kampfærdige; for så vidt de havde Sædegårde i Skåne, som de ikke plejede at bo på, skulde de dog opholde sig personlig i »Landet«, hvad der derimod ikke pålagdes dem, når de vel havde Gods, men ingen Sædegård dér[5].

Når vi fra Forsvaret vender os til Angrebskrigen, var det selvfølgelig Kongen, der skulde erklære en sådan, men han kunde ikke gøre det på egen Hånd. Både Christopher II.s, Valdemar Erikssøns og Olufs Håndfæstninger havde fastsat, at der hertil krævedes Samtykke af Prælaterne og Rigets mægtige (pociores)[6]; ligeledes lovede Christiern I i sin Håndfæstning ikke at begynde Krig uden med menige Rigens Råds Fuldbyrd og Vilje[7], og det samme Løfte aflagde Hans og Christiern II i deres Håndfæstninger[8], ligesom det gentoges af de følgende Konger. Dog har Kongen, efter hvad man kan se, i alt Fald i Frederik I.s Tid haft Ret til at anvende Regn-

---

[1] DCP. Nr. 237 b. [2] DM. 4. R. II. 153-54.

[3] RA., PSPap., Henrik Krummedige, Kgl. Miss. 1507 $^{6}/_{11}$, jfr. DM. 3. R. II. 146.

[4] Styffe V Nr. 236, jfr. DM. 3. R. II. 146-47.

[5] DM. 4. R. II. 281-82; RA., PSPap., Oluf Holgerssøn Ulfstand 1507 $^{4}/_{11}$; jfr. sstds., Tyge Brahe Axelssøn 1507 uvis Dag.

[6] Aarsberetn. II. 10 § 13, 12 § 12. 22 § 12.

[7] Sstds. S. 44 § 5. [8] Sstds. S. 51 § 19. 60 § 22.

skabslensmændene og de Folk, som de skulde stille, samt Hofsinderne og deres Ledsagere i Krig uden for Riget uden hertil at behøve Rigsrådets Samtykke; og den samme Ret har da efter al Sandsynlighed også Frederik I.s Forgængere haft [1].

Forpligtelsen til at deltage i en på lovformelig Måde besluttet Angrebskrig var forskellig for de forskellige Stænder. Betragter vi først Bondestanden som den Stand, der udgjorde Hovedmassen af Befolkningen, er det allerede antydet, at dens Krigstjeneste i det 15. Århundrede ikke som tidligere beroede på nogen Skyldsætning af Jorden, ligesom der overhovedet i det her omhandlede Tidsrum ikke var noget lovmæssig bestemt Forhold mellem Størrelsen af den enkeltes Jordejendom og hans Forpligtelse til Krigstjeneste [2]. I alt Fald i Århundredets 2. Halvdel (om Forholdene i den 1. savnes Oplysninger) var Fremgangsmåden ved Udskrivningen af Bønderne simpelt hen den, at de for hver Gang lagdes i Læg, der hvert stillede en Mand. Læggene var ved de forskellige Lejligheder af forskellig Størrelse; således udskreves i 1455 hver 30. Mand [3] og i 1508 hver 20. [4]; men det højeste palidelige Forholdstal, der forekommer i det 15. Århundrede, turde være hver 10. Mand, et Tal, som nævnes pa Kong Hans's Tog til Sverige 1497 [5], ved hvilken Lejlighed det imidlertid fra svensk Side berettes, at Skåningerne på Lunde Landsting erklærede til Kongen, at de kun vilde gå til Landemærket [6]. Hvorvidt denne sidste Efterretning er palidelig, vides dog

---

[1] NDM. V. 306-7, jfr. Aschehoug S. 206-7.

[2] Det må sikkert også være en Udskrivning af Bondestanden, det drejer sig om, når der 1454 tales om en »beskeden Dannemand«, der var i Kongens Orlog i Sverige (sikkert 1452) og »var gjort til Høvedsmand af Anders Jenssøn Forstander i s. Agnes Kloster i Roskilde for de Væbnere, som ude vare for de Bønder i Sømme Herred, Strø Herred etc.« (AM. DD. III. 23). Udtrykket Væbnere kan sikkert her umulig tages i dets sædvanlige Betydning, da virkelige Væbnere ikke kan antages at have gjort Krigstjeneste for Bønder eller at have haft en »beskeden Dannemand« til Fører; og man kan da også finde det samme Ord brugt af Christopher af Bayern om Folk, som de tyske Håndværkere i Bergen skal stille (nedfr. S. 318).

[3] RA., LD. 1455 $^{5}/_{9}$, $^{9}/_{10}$, 1456 $^{11}/_{2}$. [4] Jahn S. 581.

[5] Heise, Fam. Rosenkrantz's Hist. II. Dipl. Nr. 10a S. 10.

[6] Handl. rör. Skandinav. hist. XVIII. 99. — Også efter Kong Hans's Tid tales der flere Gange i det 16. Århundrede om Udskrivning af hver 10. Bonde, se således DM. 3. R. II. 139 (1517), 4. R. I. 322-23 (1547), 4. R. V. 101 (1557), Kancelliets Brevbøger 1551-1555 S. 165, 210, 259,

ikke; ganske vist stemmer den med en Bestemmelse i en Bondefred, der ikke mange År efter (1505) sluttedes mellem Bleking og Skåne på den ene og Småland på den anden Side[1]; men modsat kan det nævnes, at man netop i Anledning af Toget 1497 fra en anden Landsdel, nemlig Fyn, hører, at Købstadmændene og Bønderne dér erklærer sig villige til at gå Mand af Huse, hvis det skulde gøres nødigt, for at skaffe Kongen hans Ret over for Sverige[2]. Én Ting må man sikkert gå ud fra, nemlig at Kongen ikke på egen Hånd har kunnet træffe Bestemmelse om, hvor stor en Procentdel af Bondestanden der skulde udskrives; i modsat Fald vilde Kong Hans vel ikke i 1508 beråbe sig på Rigsrådets Samtykke til et befalet Udbud af Adelen og af hver 20. Mand af Almuen[3].

Spørger man, hvilke Bønder der kunde gøres til Genstand for disse Udskrivninger, er der selvfølgelig ingen Tvivl om, at Selvejere og Kronens Fæstere faldt ind under dem; og som vi senere skal komme tilbage til, må det samme formentlig antages for Adelens Fæsteres Vedkommende, medens Sagen synes mere uklar med Hensyn til Gejstlighedens[4].

Nærmere Oplysninger om Bondestandens Udbud, såsom om den Måde, hvorpå den lagdes i Læg, dens Udrustning osv., kendes i øvrigt næppe fra det 15. Århundrede; bedre Underretning får man i så Henseende straks i Begyndelsen af det 16., og at der i det store og hele skulde være foregået nogen synderlig Forandring på dette Område fra den sidste Halvdel af det 15. Århundrede til første Årti af det 16., er der næppe Grund til at antage. Det har sikkert altid været Lensmanden, der lagde Bønderne i Læg, således som det udtrykkelig oplyses om Udbudet 1508; Læggene skulde

338: jfr. også NDM. V. 106, hvor der 1526 er Spørgsmål om hver 10. eller 12. Mand. Derimod kan der ikke godt være Tvivl om, at det skyldes en betydelig Overdrivelse, når det i 1450 omtales i Danzig, at Christiern I har udbudt hver 4. Mand (Styffe III Nr. 13 S. 28), eller når det 1517 fortælles i Sverige, at Christiern II vilde have hver 3. Bonde ud i sit Rige, men ikke kunde sætte sin Vilje igennem (sstds. V Nr. 484). Henrik Krummedige forlanger i det 16. Århundredes Begyndelse ganske vist hver 5. og endogså hver 3. Mand stillet af norske Skibreder; men bortset fra, at Almuen på den sidste Fordring svarer, at den kun kan udgøre hver 6. Mand (DM. 3. R. II. 40, 47), er det her Forsvar og ikke Angreb, som der er Tale om.

[1] Handl. rör. Skandinav. hist. XX. 293 (om Året se Styffe V S. XXVI).
[2] NDM. V. 151. [3] Jahn S. 581. [4] Jfr. nedfr. S. 319-22.

dengang omfalte alle over 20 År, både gifte og ugifte, kun med Undtagelse af Degne, Møllere og Hyrder. Hvad Udrustningen angår, påbydes det ved samme Lejlighed, at hver Mand skal være forsynet med Harnisk, en Fordring, der kunde synes påfaldende og, hvis den har været det sædvanlige, sikkert ingenlunde altid har kunnet opfyldes[1]; den har som Regel næppe heller været stillet i Naboriget Sverige[2], om end der også her i 1452 udskrives hver 8. Bonde med Panser foruden mange andre Våben[3]. Fremdeles skulde i Danmark i 1508 hver 2. Mand have Armbørst og hver 2. »Sværdstav« eller Hellebard og hver desuden »en god Kårde på Siden«; Folkene skulde selv være forsynede med Kost for et vist Tidsrum (c. 4 Måneder), og Lensmanden sætte dem til Høvedsmand den dueligste i hvert Herred[4].

Det har dog vistnok ikke været ualmindeligt, at Bønderne, når der var besluttet Udskrivning, frikøbte sig herfor ved at give Penge i Stedet. Ganske vist hedder det i en Forordning af 1396, der imidlertid ikke udtrykkelig nævner Bondestanden: »Item hvo som vorder udbuden i Kongens og Rigens Udbud, at han ud fare efterdi, som han vorder udbuden, at Kongens Foged tager ingen Penge eller Gave derfor«[5]. Men et halvt Hundrede År senere er det efter al Sandsynlighed en Afløsning af Bøndernes Tjenestepligt, der er Tale om, når Christiern I i 1451 skriver til Niels Erikssøn (Gyldenstjerne) om at »indkræve den Mark, som de af Almuen skulle ud-

---

[1] 1505 udgør Købstaden Hjørring »6 *Bønder* uden Harnisk« (Styffe V Nr. 40 S. 47).

[2] Jfr. E. Hildebrand S. 149.

[3] Styffe III Nr. 24 S. 46. — År 1500 fordres det, at Indbyggerne på Femern skal møde i Harnisk, se nedfr. Note 4.

[4] Jahn S. 581-82: jfr. om Almuens Harnisk RA., PSPap., Oluf Holgerssøn Ulfstand 1509 $^{22}/_{1}$ (og senere i det 16. Århundrede: HT. 7. R. I. 196-97 samt også 204. 212). Et udateret Kongebrev fra Kong Hans's Tid om et lignende Udbud som det af 1508 (men i Holbæk Len) findes i RA., Danske Kanc. Ark., Udat. Konc. (t. Miss.); det nævnes her, at Herredsfogederne skal hjælpe med til at lægge Befolkningen i Læg. Om Bønder med 2 Måneders Kost 1497 jfr. DN. IX Nr. 432 S. 399. — Indbyggerne på Femern får i Året 1500 Befaling af Kong Hans til eventuelt at ruste sig med Harnisk og Værge, Halvdelen med 21 Fod lange Spyd og Halvdelen med Armbørster og Bøsser (Urkundensamml. der Gesellsch. f. Schlesw.-Holst.-Lauenburg. Gesch. III. II Nr. 33).

[5] Aarsberetn. V. 56 § 13.

give, som ikke vare i vore og Rigens Tjeneste«[1]. Og fremdeles betaler Otte Nielssøn (Rosenkrantz) i 1455—56 Penge af sine Len »af den Hjælp for den 30. Mand ud at gøre«[2], et Udtryk, der jo imidlertid er uklart for så vidt, som det ikke heraf bestemt kan ses, om det ligefrem er blevet *befalet* Bønderne at udrede »Hjælpen«, eller det blot er blevet stillet dem fril, hvilken af de 2 Måder de vilde vælge til at afgøre deres Forpligtelse på. Det turde dog være det sandsynligste, at de har fået frit Valg; men i 1511 er der i alt Fald ikke Tale om et sådant, når Kongen om en ekstraordinær Skat udtrykkelig siger, at den pålægges, »på det at vi ej skulle nødes til at udbyde den menige Mand her udi Riget fra sit eget Bygge og Bo imod vore og Rigens Fjender, og at vi herefter holde mue Ryttere og udlændsk Folk, eder og menige Rigens Indbyggere til Trøst og Beskærming«[3]. Derimod kan man under Christiern II med Sikkerhed påvise den frivillige Afløsning af Krigspligten; 1517 besluttes Udskrivning af hver 10. Mand, men Kongen lader Bønderne opfordre til at give Penge i Stedet[4], og at de har fulgt sådanne Opfordringer i stor Målestok, fremgår af de bevarede Kvitleringer, som Kongen har udstedt for disse Penge[5].

[1] SNS. III. 338. Der kan nemlig ikke være Tale om, at det er den hjemmeblivende Del af de enkelte Læg, der skal betale den nævnte Skat, thi disse Mænds Pligt til Krigstjeneste fyldestgjordes jo ved deres Medvirkning til Udrustningen af den, som drog ud. Der vilde således foruden den her fremsatte Forklaring af Afgiften i 1451 kun blive den tilbage, at Afgiften svarede til det gamle Kværsæde, en Skat, der ydedes af bestemte Distrikter eller Personer, som til Gengæld havde Ret til at blive hjemme (sidde kvær), når Udskrivning var påbudt og Befolkningen i det øvrige Rige gjorde personlig Krigstjeneste. Men til en sådan fast Undtagelsestilstand for visse Egne, at de altid havde Ret til mod Betaling at blive hjemme fra Krigen, kendes der ellers intet i det 15. Århundrede, ligesom Kværsædemændenes Særstilling da også allerede 1304 var bleven ændret (Aarsberetn. V. 41 § 1).

[2] RA., LD. 1455 $^{5}/_{9}$, $^{9}/_{10}$, jfr. 1456 $^{11}/_{2}$.

[3] DM. 4. R. II. 158. Ganske vist er dette Tilfælde forskelligt fra det af 1455 derved, at der i 1511 intet høres om, at det har været påtænkt at udbyde en bestemt Procentdel af Bondestanden.

[4] DM. 3. R. II. 139.

[5] Se således SS. II. 1. H. S. 151-54 (jfr. 167-68, 173), 2. H. S. 25-28 (jfr. 33-34), 76 (jfr. 82. 84 og 3. H. S. 167), SNS. I. 168-75 osv.; sammenlign Allen II. 458-59. — M. H. t. Bondestandens Krigstjeneste kan her endnu mindes om de sakaldte Bondefrede, der fra Begyndelsen af det 16. Århundrede sluttedes mellem Befolkningen i de danske eller norske

När Kongerne således tog Betaling af Bønderne for at tillade dem at sidde hjemme, var det naturligvis hovedsagelig i den Hensigt at anvende Pengene til Lønning af andre Tropper. Bondestandens Udbud måtte jo i ethvert Tilfælde med Hensyn til Øvelse og Disciplin stå betydelig tilbage for den egentlige Krigerstand, og det samme gjaldt sikkert også i Regelen med Hensyn til Udrustningen, selv om man, som nylig nævnt, kan træffe et Påbud om, at Bønderne skal møde med Harnisk. Og kan der end netop fra det 15. og til Dels også fra det 14. Århundrede nævnes adskillige bekendte Tilfælde, hvor Tropper, der hovedsagelig udgjordes af Bønder, med Held bestod Kampen mod Tidens sædvanlige Hære, så var det dog en Forsvarskrig, disse Bønder førte; og det var jo ikke at vente, at den danske Bonde i en Krig mod Sverige skulde vise den samme Iver som den svenske, der kæmpede for sin nationale Uafhængighed, eller som Schweizerne, når de forsvarede Hus og Hjem; undertiden havde sådanne Bondehære i Udlandet jo tilmed en yderligere Støtte i særlige Omstændigheder, som Ditmarskerne i deres Lands Naturforhold eller Hussiterne i deres religiøse Begejstring. Om noget tilsvarende er der ikke Tale i Danmark, og Bondestandens Udbud træder her i Skygge for den egentlige Krigerstand, der dog, når man tager den i videre Betydning, falder i forskellige Bestanddele, dels en, som altid var til Stede i Riget, nemlig Lensmændene og den øvrige Adel, og dels de fremmede Lejetropper, som måtte indforskrives og betales i dyre Domme, hver Gang der var Brug for dem.

Vil vi da foreløbig lade Lejetropperne ude af Betragtning og først se på Lensmændenes Forpligtelse til Krigstjeneste, stilledes der i så Henseende forskellige Fordringer til de forskellige Lensmænd. Som tidligere[1] nævnt, har rimeligvis i det 15. Århundrede Regnskabslensmændene, men ikke de andre Lensmænd, skullet følge Kongen i Krig uden for Riget, selv om Rigsrådet ikke havde givet sit Samtykke til en sådan. Men også når dette sidste var Tilfældet, kunde der være Forskel på Størrelsen af den Styrke, som de en-

og i de svenske Grænselandskaber; da de imidlertid ikke nævnes i det 15. Århundrede, er der ingen Anledning til at gå nærmere ind på dem (de omtales hos Allen I. 542-47 og hos Styffe V S. XXVI-XXVII).

[1] S. 294-95.

kelte Lensmænd skulde stille. Bestemmelser herom vil man selvfølgelig søge i Lensbrevene eller i de til dem svarende Genbreve; men af sådanne Breve er der kun bevaret få, og i de bevarede vil en Eftersøgning oftest vise sig forgæves. Således lover Jens Rud i 1396 kun i al Almindelighed at være Kongen og Dronningen »til Tjeneste efter min Magt« af Stege Len[1]; og da Mogens Munk 1406 får Bygholm i Forlening, er det et tilsvarende Løfte, han afgiver, nemlig at ville »dem« (ɔ: Kongen og Dronningen) »deraf til Tjeneste følge med Troskab efter min bedste Magt«. Når de nævnte 2 Genbreve kun er meget ubestemte med Hensyn til Lensmandens Forpligtelse til Krigstjeneste, er der imidlertid andre Breve, som aldeles intet indeholder om det omhandlede Punkt; dette er Tilfældet med et Genbrev på Kolding og Rotsborg, som Mogens Munk udstedte samme Dag som det på Bygholm[2], fremdeles med Niels Strangessøns Genbrev på Hillerslev 1406, Stig Anderssøn (Hvide)'s og hans Søn Poul Stigssøns på Vellinge Birk 1407, Johan Skarpenbergs på Skive af samme År, Niels Strangessøns på Smerup med mere Gods 1408 og hans Enkes på det samme Gods 1424[3]. Lensmændenes Tjenestepligt synes således på denne Tid at have været ganske ubestemt; muligt er det naturligvis, at der allerede da har eksisteret Bestemmelser, som satte nøjagtige Grænser for den i de enkelte Len, eller i det mindste har været uddannet en vis Praksis i så Henseende, da Krigspligten jo dog skulde antages at måtte rette sig efter Lenets Størrelse og Lensmandens Indtægter af det. Men Bestemmelser af den anførte Art kendes i alt Fald nu næppe fra det 15. Århundredes 1. Halvdel; og hvad der kan fremdrages herom fra dets 2. Halvdel, er også kun lidt.

På en vis Måde kan man dog dertil henregne en for Kronen uheldig negativ Bestemmelse, der forekommer adskillige Gange under Christiern I. Henrik Knudssøn (Gyldenstjerne) og hans Hustru Anne Mogensdatter (Munk) fritages 1451 for *Tjeneste*, Gæstning og kongelig Tynge af deres Pant Bygholm[4], og dette gentages for Fru Anne 1456[5]; ligeledes får Eggert Frille, hans Hustru og Datter i 1455 deres Pantelen Ure Birk og Skam Herred på de samme Betingelser[6],

---

[1] Suhm XIV. 612-13. [2] NDM. VI. 236-38.
[3] MP. Nr. 166, 202, 213, 218. RDRDM. III Nr. 6076.
[4] RA., Bygholm 7. [5] Sstds. 8.
[6] RA., PSPap.. Eggert Frille 1448 $^{28}/_{6}$-1455 $^{17}/_{3}$. Bl. 2 a.

og i 1466, da de modtager et nyt Brev på det samme Len, får de det også uden al kongelig Tynge, *Udbud* og Gæsteri[1]; endvidere fritages Claus Rønnov i 1459 for Tjeneste af Pantelenene Salling og Sunds Herreder[2]. Men tillige kan man fra Christiern I.s Regering dog påvise ét Lensbrev, der fastsætter et bestemt Tal som Grænse for Lensmandens Tjenestepligt: da Philippus Axelssøn (Thott) i 1456 får Tranekær i Pant, fritages han for Tjeneste deraf, »uden vore Embedsmænd og menige danske Mænd lilsiges om Tjeneste«, i hvilket Tilfælde han skal udgøre 15 værgende til Skibs[3]. En speciel Bestemmelse af denne Art er imidlertid helt enestående under Christiern I, og i Kong Hans's Tid findes næsten heller aldrig noget sådant; en Undtagelse danner dog et Udkast til et Lensbrev på et af Dronning Christines Len før 1513[4], ifølge hvilket Lensmanden på Forlangende »skal være os færdig med 6 Heste«. Ellers nævnes i Kong Hans's egne Lensbreve i Regelen slet ikke Pligten til Krigstjeneste undlagen, for så vidt Kongen adskillige Gange udtaler, at Brevet udstedes for Troskab og villig *Tjeneste*, som vedkommende har gjort og skal gøre Kronen[5]; eller det hedder blot, at Lensmanden skal gøre mulig Tjeneste[6] eller være redebon til Tjeneste[7]. Og når der gives en Lensmand en særlig begunstiget Stilling på dette Område (noget, der i øvrigt sker langt sjældnere end

---

[1] RA., TSPerg., Skam H. 1466 $^{18}/_{1}$. Påfaldende er det dog, at Kongen Aret efter tilskriver Hr. Eggert om at stille Folk og gentager Pålægget, idet han byder »under vor højeste Hævn, at du straks uden al længere Tøven kommer udi din egen Person til os med al din yderste Magt til Hest og Fod« (RA., PSPap., Eggert Frille 1467 $^{29}/_{12}$). Imidlertid er det dette Brev, der skyldes »hin gamle Mester Niels's Digt« (jfr. ovfr. S. 115), og man kan måske også til Nød forstå Ordlyden således, at den omtalte Tjeneste har skullet ydes af Eggert Frilles Ejendomsgods og ikke af hans Len.

[2] DCP. Nr. 83. [3] SRA., Skoklosters Ark., Perg. 1456 $^{23}/_{7}$.

[4] RA., løst indlagt i Dronn. Christines Regnskabsbog II.

[5] Se således RA., Odense H. 6; RA., Ribe Købstad 113; RA., Faurholm 1. 2; RA., Vends H. 69; RA., Møen 4; de i Danske Kancelliregistr. 1535-1550 S. 465-67 gengivne Breve fra 1496, 1502 og 1506; DM. 4. R. IV. 204-5, 224-25.

[6] Brev af 1495 i Danske Kancelliregistr. 1535-1550 S. 465. RA., Fyn og Smålandene 5 (Pantebrev 1497 for Markvard Rønnov på Salling og Sunds Herreder, det samme Pant, hvoraf hans Fader Claus Rønnov 1459 fritages for Tjeneste, se her ovfr.).

[7] RA., Jungshoved 4.

under Christiern I), er det også på en mere ubestemt Måde; således fritages Anders Friis i 1494 for Tjeneste af sit Pantelen undtagen, når menige Riddere og Svende tilsiges at følge Kongen i Rigets Tjeneste; han skal da følge Kongen på dennes eget Skib, Kost og Tæring [1].

Under Christiern II bliver det derimod ret almindeligt, at Lensbrevene anfører et bestemt Tal Folk, som Lensmanden skal stille til Krigstjeneste. Der kan nævnes ikke få Eksempler herpå, hvorved der i Regelen er Tale om et Antal af omkring en halv Snes Mand [2]; dog pålægges det både 1513 og 1520 Lensmanden på Helsingborg at holde hele 30 værgende til Hest og 10 »Liggere« [3]. Ganske abnormt høje Tal, der imidlertid finder deres Forklaring i Krigsforholdene, er det, når der i 1519 af Borgholm skal holdes 300 værgende, som dog hovedsagelig var bestemte til Forsvar af selve Lenet, idet Kongen kun kunde forlange 60 tilsendt [4], eller når Søren Norby 1522 skal holde 400 væragtige Karle til Hest og Fods af sine finske Len [5]. Men ved Siden af disse nøjagtig opgivne Talstørrelser forekommer der under Christiern II i andre Lensbreve endnu Udtryk af den gamle ubestemte Art (såsom: Tjeneste, som Lensmanden kan mest afstedkomme, redelig Tjeneste, Tjeneste efter Lensmandens Formue eller: når Behov gøres, efter som ham tilsiges, osv.) [6], så at det ikke er noget helt afgørende Brud, der er foregået med den ældre Sædvane på dette Område. Først under Frederik I fastsættes et bestemt Forhold mellem Lensmandens Krigspligt og hans Indtægter af Lenet; en Forordning af 1525 påbyder nemlig (men rigtignok kun for 3 År, om end med en senere Fornyelse for 3 År til), at alle adelige og gejstlige og ligeså Kjøbstadmænd, for så vidt de ejer Jordegods på Landet, skal holde for hvert Hundrede Marks visse Rente en Karl med Harnisk og Værge (Glavind) og med en

[1] Danske Kancelliregistr. 1535-1550 S. 464-65.
[2] Se således SS. II. 1. H. S. 106. 150 (jfr. 193-94), 167, 203. SNS. II. 3.-4. H. S. 144. 148.
[3] SNS. II. 1.-2. H. S. 121. 3.-4. H. S. 177.
[4] SNS. III. 62. 63.
[5] Sstds. S. 147. Ifølge Lensbrev af 1518 skulde dog Søren Norby, når Fejden var endt, af Visborg holde 100 værgende foruden Bådsmænd og Arbejdsfolk (sstds. S. 61).
[6] SS. II. 1. H. S. 204-5; SNS. I. 90. 363. II. 1.-2. H. S. 125. 177, 178. II. 3.-4. H. S. 152. 191, III. 57. 60.

Hest til 60 Marks Værdi, samt for hvert halve Hundrede Marks visse Rente en Skytte med en Hest til 40 Marks Værdi, og det skal i denne Henseende ingen Forskel gøre, om den pågældende Indtægt stammer fra Kronens eller Kirkens Len eller fra vedkommendes Arvegods [1].

Af det 15. Århundredes Lensbreve får man altså ikke meget at vide om Grænserne for Lensmændenes Tjenestepligt, og det kan nævnes, at der i de svenske Lensbreve fra samme Periode næsten heller aldrig findes bestemte Forskrifter i denne Retning [2]. Derimod foreligger der i Danmark fra Århundredets anden Halvdel, især fra Kong Hans's Tid, og også fra denne Konges Regering efter År 1500 adskillige Oplysninger om, hvilke militære Ydelser Kronen i forskellige enkelte Tilfælde i Praksis har forlangt af Lensmændene. Men disse Ydelser har, alt efter Arten af den Opgave, som det gjaldt om at løse, været forskellige for det samme Lens Vedkommende med kun få Års Mellemrum; og nogen Sikkerhed for, at det højeste af de Tal, som overhovedet opgives for hvert Len, repræsenterer dettes yderste Forpligtelse i så Henseende, har man jo ikke. Alligevel kan der selvfølgelig læres en Del af de omtalte Oplysninger; men før vi går over til at betragte dem lidt nærmere, kan det nævnes, at Lensmændenes Pligt til at skaffe Kongen en Styrke af væbnede Ledsagere (hvad enten Lensmændene selv personlig fulgte Kongen eller ej) gjaldt ikke blot i Krigstilfælde, men også når Kongen var på Rejser til sine andre Riger eller skulde til større Møder. Niels Erikssøn (Gyldenstjerne) får 1459 Brev om at udgøre 6 værgende til en påtænkt Rejse af Christiern I til Norge [3], og hans Tjenere var i 1461 med Kongen i Sverige [4]; Bent Bille får 1478 Brev om at følge Christiern på en påtænkt Rejse til Norge [5], og det samme får Mourids Nielssøn (Gyldenstjerne) 1479 [6]; 1486 udskrives et stort Følge til at ledsage Kong Hans til Norge [7], hvad der ligeledes er Tilfældet 1491 [8]; 1495 skal Mourids Nielssøn med et An-

[1] Kong Fred. den Førstes danske Registr. S. 75-76. 81-82, jfr. NDM. V. 93-95.
[2] Forssell. Sveriges inre hist. fran Gustaf den förste I. 17.
[3] SNS. III. 343.
[4] RA., PSPap., Niels Erikssøn Gyldenstjerne 1461 23/8.
[5] Sstds., Bent Bille 1478 12/4. [6] DM. 3. R. III. 278.
[7] DM. 4. R. II. 162-64.
[8] At den i DM. 4. R. II. 272 meddelte Fortegnelse over dem, der skal

tal Folk følge Kongen til Kalmar-Mødet, og 1499 skal han lade 6 Svende følge den udvalgte Kong Christiern til Sverige[1]; 1505 foretages en stor Udskrivning af Folk, der skal ledsage Kong Hans til Kalmar, og det samme sker det følgende År, da Kongen skal til Møde i Kiel[2]. Derimod kan man i 1501 se Kong Hans afvise et Tilhud fra Henrik Krummedige om at sende ham Folk til hans Rejse til Sverige, idet Kongen ansâ dette for ufornødent[3].

Af de nævnte Oplysninger om den Tjeneste, der fordredes af Lensmændene i Tiden omkring År 1500[4], ses det straks, hvad man jo på Forhånd kunde vente, at der af de forskellige Lensmænd forlangtes et forskelligt Antal Folk; og et Par Gange er det gennemgående adskillig højere Tal, som det drejer sig om, end dem, der nævnes i Christiern II.s Lenshreve. Således skal i 1471 Kallundborg Lensmand stille 70 Mand, Ålholm og Nykøbing Lensmænd hver 60, Ribe Lensmand 50, Axel Lagessøn (Brock) og Lensmændene på Tranekær og Ravnsborg hver 40, Mogens Ebbessøn (Galt) og Lensmændene på Ørum, Lundenæs, Vordingborg, Krogen og Stege hver 30, medens det for de andre Lens Vedkommende er lavere Tal, der nævnes[5]. I 1496 er Tallene også i det hele høje, og navnlig træffer man da flere af de meget store Tal (hvad der dog for en Del skyldes, at de skånske Provinser ikke nævnes 1471); Poul Laxmand skal i 1496 stille 80 Mand, og det samme skal Kallundborg Lensmand, medens i øvrigt 2 skal stille hver 70, 1: 60, 1: 50, 3 hver 40 og 2 hver 30. For flere Lens Vedkommende viser der sig imidlertid et mærkeligt Misforhold mellem den Styrke, der skal tilvejebringes i de nævnte 2 År; medens Tallene for Lenene på Lolland, Falster og Møen er stegne en Del fra 1471 til 1496, er derimod Ørums Kontingent gået ned fra 30 til 10, Ribe Slots fra 50 til 12, Lundenæs's fra 30 til 8 og Tranekærs fra 40 til 10[6]. Måske kan disse Forandringer for en Del stå i Forhindelse med

stille Folk til Kongens Norges-Rejse, er af 1491, ses ved en Sammenligning med de 2 Breve til Mourids Nielssøn (Gyldenstjerne) og Bent Bille, der findes henholdsvis i DM. 3. R. III. 276 og i RA., PSPap., Bent Bille 1491 $^{8}/_{8}$.

[1] DM. 3. R. III. 284. 288-89.

[2] DM. 4. R. II. 275-76, 280-81. [3] Jahn S. 389[4]).

[4] De findes for den allerstørste Del i den i DM. 4. R. II. 144-70, 272-301 trykte Optegnelsesbog.

[5] DM. 4. R. II. 144-45. [6] Sstds. S. 150-51.

mulige Forandringer i de almindelige Vilkår, hvorpå de pågældende Len har været bortforlenede i de 2 År, hvad enten nu Lensbrevene har indeholdt nogen Bestemmelse om Omfanget af Pligten til Krigstjeneste eller ej. Men Forskellen beror sagtens mindst lige så meget på, at Kronen i alt Fald inden for visse Grænser har haft Ret til at bestemme Krigspligtens Omfang i det enkelte Tilfælde. Denne Ret fremgår af de Rettelser, som både i 1496 og ellers kan ses at være foretagne af Kancelliet, når det skal fastsætte Listen over det Mandskab, de enkelte Lensmænd skal stille[1], ligesom den samme Ret viser sig i Udtrykkene »eftersom min Herre vil« og »ad placitum domini«, der anvendes om et Par Lensmænds Krigspligt i 1502[2], eller »som min Herre tækkes«, der forekommer l 508[3]. En Vending af en anden Art, der også kan findes i Stedet for det bestemte Tal, er »de meste Tjenere« eller lignende[4], — Udtryk, som dog vistnok oftest er blevet anvendte, når det drejede sig om at forsvare Riget[5], om end ligeledes alle de jydske Lensmænd, der tilsagdes til at ledsage Kong Hans til Kalmar-Mødet 1505, fik Befaling om at stille Folk »efter deres yderste Magt«[6]. Det var ingenlunde altid, at Lensmanden personlig behøvede at være med, selv når det gjaldt et Krigstog[7]; og man finder endvidere af og til antydet, at der er enkelte, af hvem Kongen strængt taget ikke kan *fordre* noget Kontingent, idet der i den gamle Optegnelsesbog, hvorfra vor Viden stammer, ved nogle Navne er tilføjet »petere« eller

[1] Sstds. S. 150-51, 162-63, 280-81. [2] Sstds. S. 152, 153.
[3] Sstds. S. 282.
[4] Se således 1471 om Abrahamstrup og Haraldsborg: DM. 4. R. II. 145; 1472: SNS. III. 346. Det samme betegnes vistnok også ved Ordene: med deres Magt (DM. 4. R. II. 167, 168) eller: med Magt (1496, sstds. S. 150), om end i så Fald Former som »120 med Magt«, »80 med Magt« (sstds. S. 144, 150) indeholder en besynderlig Modsigelse. — Sammenlign endvidere Udtryk fra 1490'erne som: »Tordrup 30 værgende til Hest og flere, om han kan« og: »Ilønborg fordrages selv med min Herre« (sstds. S. 150).
[5] Således DCP. Nr. 237 b (1480), DM. 4. R. II. 160, 161 (med deres meste Magt), 282.
[6] DM. 4. R. II. 276, jfr. 274. Sammenlign også sstds. S. 276 om Oluf Holgerssøn: »de fleste, han kan undvære fra Slottet«.
[7] Se Udtryk som: selv 6., selv 10. osv., der forekommer nogle Gange ved flere Udskrivninger, hvor det altså betegner de Tilfælde, i hvilke Lensmandens personlige Nærværelse fordres (f. Eks. DM. 4. R. II. 145, 149, 162-63, 272, 276, 280-81, 282).

»bede«; det må da nærmest antages, at det her drejer sig om sådanne, der, som vi ovenfor så', kunde have deres Len fri for Tjeneste eller Udbud, men bevises kan denne Opfattelse ganske vist ikke[1].

Hvad Udrustningen af det Mandskab angår, som Lensmændene stillede, hedder det så at sige stadig under Christiern I og Hans, at det skal møde med Harnisk og Værge, uden at det sidste Ord forklares nærmere[2]. Når det en enkelt Gang pålægges Mourids Nielssøn (Gyldenstjerne) på Ålborghus at være rede med Kost, Spisning, Harnisk, Værge, »Pulver« og andet, dersom han tilsiges Riget til Tjeneste[3], må Meningen jo have været, at dette »Pulver« har skullet bruges til Handskydevåben; men bortset fra det anførte ene Tilfælde høres der ellers intet om, at Lensmændenes Mandskab skal møde med Krudt. I Begyndelsen af det 16. Århundrede fordres et Par Gange en Art Uniform for det stillede Mandskab, hvad man i øvrigt til en vis Grad kan finde noget tilsvarende til allerede før[4], idet Mourids Nielssøn (Gyldenstjerne), da han i 1478 indbydes til den udvalgte Kong Hans's Bryllup, får Anmodning om at lade sine Tjenere klæde i grønt, »os og Kronen til Hæder«; men Forholdet er dog her noget anderledes, idet der overhovedet ikke forlanges, at den indbudne skal have Følge med[5]. Derimod blev

[1] Se således DM. 4. R. II. 144 om Anders Nielssøn og Fru Johanne og S. 145 om Fru Anne og Per Friis; sammenlign dog nedfr. S. 329[2]). — Jeg bemærker, at jeg har betragtet adskillige, der i den gamle Optegnelseshog ikke udtrykkelig betegnes som Indehavere af Len og måske heller ikke anden Steds fra kendes i en sådan Stilling, som Lensmænd, når særlige Omstændigheder (de Omgivelser, hvori de nævnes i Optegnelsesbogen, og det forholdsvis store Tal Folk, de skal stille) taler derfor.

[2] Saledes 1471 (DM. 4. R. II. 145), 1472 (SNS. III. 343), 1480 (DCP. Nr. 237 b), 1486 (DM. 4. R. II. 164), 1487 (sstds. 3. R. III. 275), 1508 (Jahn S. 582) osv. I RA., Næsbyhoved Lensregnskab 1502 Bl. 46 b, 47 a og 50 a findes enkelte Udgiftsposter vedrørende Udrustningen af Svende, som skulde til Sverige; der nævnes her Vadmel, Handsker, Harnisker, Pikkelhuer, Bonet'er og Hellebarder samt 4 Tønder Kavring og Kost i Almindelighed til Svendenes Underhold.

[3] RA., PSPap., Mourids Nielssøn Gyldenstjerne 1492(?) $^{17}/_{1}$.

[4] Det omtales så tidlig som 1395 i de preussiske Stæder for den Besætning, de skulde sende til Stockholm (HR. IV Nr. 282 (A) § 5, (B) § 7).

[5] DM. 3. R. III. 271. Jfr. også Beskrivelsen hos Johann Petersen, Chro-

der udskrevet Folk til at følge med Kong Hans's Datter Elisabeth til hendes påtænkte Bryllup i 1501, og disse skulde have Klæder af en bestemt Farve og et bestemt Snit[1]. Og om den Styrke, der skulde med til Kiel 1506, skriver Kongen til en Biskop, at den skal være »under én Klædning«, hvad der sikkert har gældt fuldt så meget om Lensmændenes som om Bispernes Kontingent; gråt Klæde skulde være Hovedfarven, og gult Klæde »Farven derudi«, men nærmere Besked kunde Kongen først give, når han fik forhandlet med en Skrædder[2]. Også da der i 1518 er Tale om et virkeligt Krigstog til Sverige, anmoder Christiern II Henrik Krummedige om at lade dem af hans Svende, der skal til Hest, få »Skørt neden om Harnisket grønt og gråt udi Farve, det ene iblandt det andet«[3].

Når der på dette sidste Sted nævnes de Svende, som skal være til Hest, fremgår det allerede heraf, at de af Lensmændene stillede Folk ikke altid var forsynede med Heste. Vel forlanger Kongen adskillige Gange, at de skal være beredne, bl. a. når der er Tale om, at de skal ligge til Landeværn i Skåne[4]; men hyppigere stilles denne Fordring ikke, medens det i Stedet ofte hedder, at Folkene skal være til Skibs. Man kan da også finde en udtrykkelig Modsætning mellem disse 2 Måder at udgøre Folk på, som når Lensmanden på Korsør ifølge Lensbrev af 1516 enten skal være til Tjeneste selv 8. til Hest eller udgøre 10 Karle til Skibs[5]. På et rent Søtog, hvor der blot var Tale om Kamp med Fjendens Flåde og ikke tilsigtedes noget Sammenstød med hans Landtropper, var der jo heller ingen Brug for Heste; men anderledes stillede Sagen sig, hvis det f. Eks. gjaldt et Angreb på Sverige, der skulde fore-

nica der Lande zu Holsten, Stormarn, Ditmarschen vnd Wagern (Franckfurt am Mayn 1557) S. clx af både Christiern I.s og Hans's Følges Dragter ved Brylluppet.

[1] DM. 3. R. III. 293-94.

[2] DM. 4. R. II. 281. Om ensartede Dragter ved Christiern II.s Bryllup jfr. Allen II. 202.

[3] DM. 3. R. II. 157. Sammenlign også, hvorledes Roskilde Biskops Lensmand på Selsø 1512 forpligter sig til at give sine Svende sådan Klædning og Farve, som Bispen giver sine egne Svende (RA.. Sjælland-Møen 82).

[4] Således DM. 4. R. II. 282 (1508), men også ssteds. S. 151 (en Udskrivning af År 1496, der vel gælder det store Sveriges-Tog det følgende År).

[5] SS. II. 1. H. S. 150, jfr. 193-94.

tages til Søs. Vist er det i alt Fald, at det ved en Udskrivning i 1490'erne, hvis Formål dog ikke kendes, siges, at nogle Lensmænds Kontingent skal være til Hest og andres til Skibs, medens atter andres blot betegnes som værgende uden nærmere Angivelse; og det er vel her ikke utænkeligt, at også Mandskabet til Hest har skullet befordres om Bord på Skibene, selv om der intet sikkert vides derom[1].

Lensmændenes Mandskab skulde næsten altid holde sig selv med Kost, så længe det var ude. Atter og atter hedder det, at det skal møde med Kost og Spisning[2], men en sjælden Undtagelse herfra kan dog forekomme under Kong Hans's Regering. En sådan er allerede nævnt tidligere[3]; endvidere erklærer Kongen i 1509, at han vil besørge Oluf Holgerssøns Folk med Kost og Spisning[4], og det samme siges med Hensyn til nogle, men ikke alle sjællandske Lensmænds Folk ved en Udskrivning 1512, hvor Lensmændene i øvrigt gennemgående selv skal forsyne deres Folk med Kost[5]. Under Christiern II kan man endvidere en enkelt Gang høre om en Lensmand, der betaler Penge til Kongen mod, at denne skal holde hans Folk med Kost[6]; men her bliver der altså ikke Tale om nogen egentlig Fritagelse fra Underholdspligten, og en sådan Fritagelse vil overhovedet, bortset fra det ene ovenfor[7] nævnte Tilfælde i Brevet til Anders Friis, næppe kunne påvises i det 15. Århundrede. Tværtimod finder man da, således som tidligere berørt[8], at det adskillige Gange pålægges Lensmanden også at skaffe Kost og Skib til de fri Mænd i hans Len, der selv ikke har Len af Kronen; dette er for Norges Vedkommende Tilfældet 1451[9] og for Danmarks 1471, 1477, 1487 og 1488[10].

---

[1] DM. 4. R. II. 149-50. Jfr. sstds. 3. R. II. 156, hvor Henrik Krummedige 1518 skal udgøre Svende »til Hest med Harnisk og Værge til Skibs«.

[2] Således 1463 og 1472 (SNS. III. 345, 346), 1471, 1486 og 1505 (DM. 4. R. II. 145, 164, 276), 1480 (DCP. Nr. 237 b), 1487 (DM. 3. R. III. 275) og 1508 (Jahn S. 582). Jfr. også ovfr. S. 306[2]) om Næsbyhoved.

[3] S. 302. [4] RA., PSPap., Oluf Holgerssøn Ulfstand 1509 $^{22}/_{1}$.

[5] RA., DKH., Fasc. 3, »Register på det Folk, som vorde forskrevet at komme Riget til Tjeneste in anno 1512«.

[6] SS. II. 2. H. S. 8-9, 15. [7] S. 302. [8] Ovfr. S. 242.

[9] Styffe III. Nr. 21 S. 42. Se ligeledes m. H. t. Sverige 1452 sstds. Nr. 24 S. 46.

[10] DM. 4. R. II. 145, 146. DCP. Nr. 168. RA. PSPap., Niels Erikssøn Gyldenstjerne 1477 $^{26}/_{8}$. DM. 3. R. III. 275, 4. R. II. 161-62.

Når det altså kan forekomme, at Lensmændene skal skaffe de øvrige fri Mænd Skib, føres man derved ind på Spørgsmålet om, hvilket Bidrag Lensmændene ydede til Størrelsen af Rigets Flåde, et Spørgsmål, som imidlertid bedre kan opsættes, til der bliver Tale om Flåden i Almindelighed. Derimod kan det her nævnes, at den Omstændighed, at det fra Lensmændene udskrevne Mandskabs Underholdning var Kongen uvedkommende, har bevirket, at det i Brevene om Udskrivningen fastsættes, for hvor lang en Tid Mandskabet skal være forsynet med Proviant; og man får altså derved som Regel oplyst, hvor længe hvert enkelt Tog har været beregnet til at vare, en Oplysning, der selvfølgelig gælder ikke blot for Lensmændenes Udbud, men også for de øvrige Deltagere i Toget. Det viser sig da herigennem for det første, at så vel virkelige Krigstog som større Rejser af Kongen så at sige altid foretages om Sommeren; en Undtagelse danner dog som bekendt Ditmarskertoget i 1500, og ligeledes kan det være om Vinteren, at der må ligge Mandskab til Landeværn[1], noget, hvortil Regeringen selvfølgelig ikke selv kunde vælge Tiden. Hvad dernæst Togenes Varighed angår, drejer det sig som oftest om en Tid af c. 3—c. 5 Måneder[2]; men man finder også Tilfælde, hvor Mandskabet skal møde med Kost for ½ År[3], og de, der ledsagede Kong Hans på hans Rejse til Norge 1486, skulde medbringe Proviant for over 7 Måneder[4]. Men desuden kan Tiden, hvori en Lensmand skal stille Folk til Rigets Tjeneste,

---

[1] Således DCP. Nr. 237 b.

[2] I 1471: 21/4-29/9 (DM. 4. R. II. 145, 146; DCP. Nr. 168 (på dette sidste Sted om Adelen i Almindelighed)); 1472: 1/5-29/9 (SNS. III. 346-47); 1478: 24/5-10/9 (RA., PSPap., Bent Bille 1478 12/4); 1480 29/11-1481 1/4 (DCP. Nr. 237 b); 1487: 1/5-29/9 (DM. 3. R. III. 275); 1491: 8/5-22/9 (sstds. S. 276; RA., PSPap., Bent Bille 1491 9/9; jfr. DM. 4. R. II. 272); 1495: 7/6-29/9 (DM. 3. R. III. 284); 1505: 27/4 eller 4/5-22/9 (sstds. 4. R. II. 274); 1509: 20/5-29/9 (Jahn S. 582; jfr. dog RA., PSPap., Anders Bille 1509 3/6); 1512: 11/4-29/9 (RA., Danske Kanc. Ark., Konc. t. Miss. 1511-12).

[3] Således om Almuens Udbud i en udateret Koncept til et Kongebrev fra Hans's Tid (RA., Danske Kanc. Ark., Udat. Konc. (t. Miss.)). Til en påtænkt Undsætning af Kalmar skal det udskrevne Mandskab møde 1508 26/3 med Kost til 29/9; det er her for en stor Del Bisperne, der skal levere Skibe, medens noget af Mandskabet stilles af andre, hvorfor Kongen skriver til Bisperne om disse andre: »Selv må I fordrages med dem om, hvis Fetalje dertil behøves skal« (DM. 4. R. II. 285-86).

[4] Fra 9/4 til 11/11 (DM. 4. R. II. 164).

forlænges yderligere; i Maj 1464 skriver Christiern I til Niels Erikssøn (Gyldenstjerne), at de af hans Svende, der kommer til Stockholm, må blive dér hele den kommende Vinter, og at han derfor må sende Kost efter dem for denne Tid[1].

Foruden Lensmændene var også de øvrige »fri Mænd«, som ikke havde Len af Kronen, pligtige til Krigstjeneste. Fra gammel Tid var det jo Betingelsen for Herremændenes Privilegier med Hensyn til Skattefrihed og Oppebørsel af Bøder, at de skulde møde personlig til Krigstjeneste på deres egen Bekostning og med »fulde Våben«, ɔ: en fuldstændigere Udrustning end de »tre Folkevåben« (Sværd, Jærnhue og Spyd), som alle Havnebønder skulde have; men om Arten af denne Herremændenes Udrustning kan ikke siges noget bestemt, og navnlig har det ingenlunde været en nødvendig Betingelse, at de skulde tjene til Hest[2]. Deres Krigspligt uden for Riget gjaldt dog kun, når Leding udbødes; dette siges i Jydske Lov, og da Kongen ikke på egen Hånd kunde udbyde Leding, kunde han altså heller ikke på egen Hånd tage Bestemmelse om, når hans »Mænd« skulde gøre Krigstjeneste udenrigs. Ja i Håndfæstningerne af 1320, 1326 og 1376 fremtræder det som en ganske frivillig Sag, om de overhovedet vil tjene uden for Danmark, og i 1326 tilføjes det endda, at deres Tjeneste altid skal ske på Kongens Bekostning[3]. Ved Udgangen af det 14. Århundrede var man dog ved at fastsætte en delvis Forandring heri; i Unionsbrevet af 1397, der jo rigtignok aldrig blev endelig stadfæstet, var der nemlig, som allerede tidligere[4] nævnt, bestemt, at en Krig, der opstod ved, at et af de 3 Riger blev angrebet, skulde være fælles for dem alle, så at i så Fald ingen skulde have Ret til at sige, at han kun var forpligtet til at tjene indtil sin egen Rigsgrænse. Og det ligger i Sagens Natur, at Kongen ikke behøvede nogens Samtykke til således at udbyde

---

[1] Styffe III Nr. 71.
[2] Jfr. herom Erslev. Valdemarernes Storhedstid S. 199-200 og HT. 7. R. II. 393-99.
[3] Aarsberetn. II. 10 § 12, 12 § 10, 22 § 11. De svenske Kongers Privilegier for Skåne af 1340 og 1356 fastsætter derimod kun, at *når* de skånske Riddere og Væbnere udbydes til Tjeneste uden for deres »eget Land«, skal det ske på Kongens Bekostning og således, at han løskøber dem af et muligt Fangenskab (sstds. V. 46 § 10, 51 § 10).
[4] Ovfr. S. 288.

Folk til Forsvar af Rigerne eller af det enkelte Rige, selv om det i det sidstnævnte Tilfælde var en anden Provins, der angrebes. Dette ses af Brevet af 1397, som udtaler, at den omhandlede Hjælp skal ydes, »når Kongen eller hans Embedsmænd på hans Vegne dem tilsiger«[1], og for det enkelte Riges Vedkommende er der tidligere nævnt en Ytring af Rigsrådet fra Frederik I.s Tid, der viser, at Kongen kunde pålægge Indbyggerne at »give sig af et Land og i et andet«[2].

Der vides ikke meget om, hvorledes det har forholdt sig med Adelens Tjenestepligt udenrigs i det 15. Århundrede[3]. Lovgivningen udtaler sig ikke om Spørgsmålet før langt nede i Århundredet, og Forsøg på at drage Slutninger af de enkelte bestemte Tilfælde, man møder, vanskeliggøres ikke lidet ved, at det kan være tvivlsomt, hvad man skal forstå ved Tjeneste udenrigs. Når det således i 1416 omtales som en Mulighed, at nogle »gode Mænd« kan få Bud, »at de *skal* i Herskabs Udbud«[4], sigtes her øjensynlig til Erik af Pommerns Kamp om Slesvig; og at Tjeneste i denne skulde være opfattet som Tjeneste udenrigs, kan vel næppe antages. En Del mere tvivlsomt er det måske, hvorledes man dengang har betragtet de forskellige påtænkte eller virkelig udførte Tog til Gulland; dog må det vistnok anses for rimeligst, at man også har tænkt sig Deltagelse i dem som indenrigs Tjeneste, så at det formentlig intet beviser med Hensyn til det her omhandlede Spørgsmål, når de fri Mænd i 1471 får Pålæg om at deltage i et Tog til Gulland[5].

---

[1] Aarsberetn. II. 29 § 4.

[2] Ovfr. S. 289.

[3] I en tidligere omtalt Forordning af 1396 byder Margrethe »alle de, Kongens Frelse kendes«, at de, fordi man ikke véd, om Fetaljebrødrene agter at blive i Søen, skal være rede Nat og Dag med deres Heste og Harnisk, når de tilsiges af Dronningen eller af Kongens Embedsmænd, enten til Lands eller til Vands (Aarsberetn. V. 55-56 § 13). Man har heri villet se en forøget Tjenestepligt for Adelen i Sammenligning med ældre Tider (se HT. 7. R. II. 259[1]), en Opfattelse, som dog næppe lader sig fastholde, da der jo kun er Tale om Forsvar, ikke om Angreb, og endda i Hovedsagen måske kun om det enkelte »Lands« Forsvar.

[4] RDRDM. III Nr. 5573.

[5] DCP. Nr. 168; DM. 4. R. II. 145, 146. Befalingen er dog måske kun et Påskud for så vidt, som det vel allerede, da den udstedtes, har været bestemt at rette Angrebet mod det egentlige Sverige.

Og der bliver således omtrent kun Kampene med Sverige tilbage, der kan anses som Tjeneste udenrigs.

Trods de forskellige Vanskeligheder, som Spørgsmålet om Adelens Krigspligt uden for Riget i det 15. Århundrede således frembyder, kan det dog siges, at der i alt Fald på Christiern I.s Tid har været Tilfælde, hvor de gode Mænd ikke har kunnet vægre sig ved at deltage i et Sverigestog. Dette fremgår af, at det i 1471 hedder om en Adelsmand, at han gjorde 2 Svende ud for en anden, den ene til Kalmar og den anden til Stockholm[1]; netop den Omstændighed, at den ene Part her har måttet lade stille for sig, viser jo, at der ikke er Tale om en Byrde, som vedkommende frivillig har påtaget sig. Og kommer vi ind i Kong Hans's Tid, bestemmer hans Håndfæstning, at »ingen god Mand i disse 3 Riger skal være pligtig til at fare udenrigs os til Tjeneste, uden storlig Behov gjordes os eller og det Rige, som han tilkaldes, eller alle 3 Rigerne«[2]; det ses altså også her tydelig, at det kunde forlanges af Adelen, at den skulde tjene udenrigs. Dog har sikkert Rigsrådets Samtykke, som jo på denne Tid udkrævedes til en Angrebskrig, strengt taget også været nødvendigt, for at den hele Adel, når der herskede Krigstilstand, skulde kunne opbydes til et Angreb på Sverige. I alt Fald påberåbes dette Samtykke, da Kongen 1508 udbyder »alle, som Frihed og Frelse kendes«, til et Tog ind i Sverige[3]; og efter Kong Hans's Død klages der over, at »den Artikel, at ingen skal kaldes til Tjeneste uden Riget uden med Rigens Råds Råd, er ikke holden«[4], — en Klage, hvorved der imidlertid er det påfaldende, at en Artikel af det angivne Indhold slet ikke findes i Håndfæstningen af 1483[5]. Derimod udtaler Christiern II.s Håndfæstning udtrykkelig, at det kun er, når menige Rigens Råd beslutter det, at det kan befales Adelen at gøre Tjeneste uden Riget, ligesom Kongen i så Tilfælde skal holde de gode Mænd aldeles skadesløse for deres Tjeneste. Frederik I.s Håndfæstning stemmer på dette Punkt i det væsentlige med Forgængerens, men pålægger dog Adelen en særlig Forpligtelse med Hensyn til Tjeneste i Slesvig og Holsten; og Christian III.s Håndfæstning fastsætter, at »danske Mænd

[1] RA., PSPap., Per Gammel 1471 $^{25}/_{7}$.
[2] Aarsberetn. II. 55 § 48, jfr. Hadorph II. 332 § 48.
[3] Jahn S. 581. [4] Allen II. 591.
[5] Hverken Håndfæstningens § 19 eller dens § 48 (Aarsberetn. II. 51. 55) indeholder en sådan Bestemmelse.

kun skal tjene udenrigs med deres egen »Vilje og Minde, uden vi personlig noget Steds drage uden Riget; da skulle de være pligtige at følge os *efter gammel Sædvane*«[1]. Man vil altså se, hvorledes det her stadig hævdes, at der er visse Omstændigheder, under hvilke Adelen er pligtig til Tjeneste udenrigs.

De »gode Mænds« Tjenestepligt beroede jo, hvad enten der var Spørgsmål om Tjeneste inden eller uden for Rigets Grænser, på den Skattefrihed, som de havde for deres Jordegods, og man kan da også finde nævnt, at en Mands Forfædre har haft noget Gods frit af Alder, og at han selv har »gjort Tjeneste i Krig og Orlog for forskrevne Gods«[2]. Godsets Frihed vilde nemlig gå tabt, hvis Indehaveren undlod at efterkomme en lovlig Tilsigelse til Krigstjeneste; dette fremgår af en Vending som den, der bruges i 1488, da det pålægges alle, som fri og frelse kendes, »at I under eders Frelse sidde rede med de meste eders Tjenere«[3]. En Følge af, at den adeliges Krigspligt således hvilede på Jorden, er det endvidere, at Pligten også gælder for frit Jordegods, som ejes af Kvinder; Eksempler herpå forekommer i alt Fald fra Begyndelsen af det 16. Århundrede[4], og at det skulde have været anderledes i det 15., er næppe rimeligt. Det forlangtes nemlig ikke altid, at Ejeren af vedkommende Gods skulde møde personlig; må dette end anses for Hovedregelen, når Besidderen er en Mand, træffer man dog Undtagelser herfra, som det ses af det nysnævnte Tilfælde fra Christiern I.s Tid, hvor én Adelsmand har gjort 2 Svende ud for en anden[5]. Og det samme viser sig i Slutningen af Kong Hans's Regering, da det adskillige Gange nævnes, at 2 gode Mænd tilsammen kun skal stille én Mand; ja engang er der endogså 3 om at yde dette beskedne Kontingent til Hæren[6]. Men selvfølgelig *kunde* det fordres, at en Mand, der ejede Adelsgods, selv skulde møde til Krigstjeneste; og var han ikke i Stand dertil, har han øjensynlig måttet tilfredsstille Kronen på anden Måde. Således er det formentlig Hensynet til Krigstjenesten, der har bevirket en Bestemmelse om, at den Adelsmand, som til Stadighed opholdt sig i Udlandet,

---

[1] Aarsberetn. II. 63 § 52, 77 § 58, 85 § 15.
[2] Thiset, Fru Eline Gøyes Jordebog S. 146.
[3] DM. 4. R. II. 161.
[4] RA., Danske Kanc. Ark., Mønstringsruller og Rostjenestetakseringer 1506 $^{3}/_{10}$. DM. 4. R. II. 281-82. 298-300.
[5] Ovfr. S. 312. [6] DM. 4. R. II. 298. 299.

årlig skulde sende Kongen en Afgift i hans Fadebur for at få Lov til at nyde sit Arvegods[1]. Og i 1488 hører man om en Del Gårde, som var komne af fri Mænds Gods, men hvoraf en tidligere Besidder på Grund af Sygdom havde måttet forpligte sig til at give Kronen 2 lødige Mark årlig; for at Godset nu skulde blive frit igen, måtte Ejeren i 1488, om hvem det ikke forlyder, at han fejlede noget, tilskøde Kongen 2 andre Gårde[2]. I ethvert Fald må det have været en ikke ringe Begunstigelse for en Adelsmand at blive fritaget for bestandig for personlig Krigstjeneste, hvad man kan finde Eksempel på[3]; ja der forekommer endogså det højst påfaldende, at selve Marsken Claus Rønnov i 1466 får et kongeligt Privilegium, hvorved han bliver »fri for alt Udbud og Tjeneste udi hans egen Person«[4]. På Christiern II.s Tid sker det hyppig, at Adelsmænd fritages for Krigstjeneste, hvad enten de har skullet gøre den personlig eller blot stille Mandskab; men denne Fritagelse er nu ikke en Belønning for andre Fortjenester, men tilstås simpelt hen til den, der vil betale derfor[5].

Når det altså var det fri Jordegods, der betingede Adelens særlige Krigspligt, skulde det synes rimeligt, om denne Krigspligt var vokset i Forhold til den enkelte gode Mands Rigdom på Grundejendom. Hvad Norge angår, byder Christiern I da også i 1451 »de fribårne Mænd, håndgangne Mænd og Hofmænd« i en navngiven Mands Len, at de skal stille Folk, enhver efter som han har Gods til[6]. I Sverige stod derimod i det 15. Århundrede Adelens Forpligtelse til Krigstjeneste ikke i noget Forhold til Størrelsen af dens Jordejendom, men beroede på hver enkelts Forgodtbefindende[7]. Og for Danmarks Vedkommende vides der i det 15. Århundredes første Del næppe noget om, hvilke Fordringer man på dette Punkt har stillet til Adelen; derimod er det senere i Århundredet her det almindelige, at dens Medlemmer tilsiges »med de meste Tjenere, I kunne afstedkomme«, »med deres meste Magt« eller i lignende ube-

---

[1] Se Eggert Frilles Udtalelse i RA., PSPap., Eggert Frille 1469 $^{27}/_{3}$.
[2] RA., LD. 1488 $^{4}/_{4}$; sammenlign et Brev af 1489 hos Testrup, Relation om Tingene S. 31-32, der synes at angå en lignende Sag vedrørende den ene af de samme Personer.
[3] RA., Reg. 69, 15 a, 8 (1452).
[4] DM. III. 326.
[5] SS. II. 2 H. S. 37, 85. SNS. I. 169-70, 288-90, 355, 375.
[6] Styffe III Nr. 21 S. 41-42.
[7] Sstds. S. CCXXXVII.

stemte Udtryk[1]. I Begyndelsen af det 16. Århundrede pålægges det derimod ved forskellige Lejligheder den enkelte »gode Mand« at stille et bestemt Antal Folk. Dette er således Tilfældet med de fleste af de adelige, der skal have Mandskab i Skåne i Vinteren 1507-8; men en Del skulde dog også ved den Lejlighed møde med de fleste, de kunde afstedkomme[2], og i 1509 véd Kongen ikke selv, med hvor stort Mandskab Adelen vil møde, eftersom han anmoder Oluf Holgerssøn (Ulfstand) om at sende Register på, hvor stærkt Ridderskabet af hans Len bliver[3]. Der er altså endnu ikke sket noget afgjort Brud med den ældre, ubestemte Udskrivningsmåde, om end der netop fra de sidste År af Kong Hans's Regering foreligger et Par Lister, der omfatter hele den Vest for Øresund liggende Del af Riget, og hvori det for hver enkelt Adelsmand anføres, hvilket Kontingent han er blevet ansat til at stille[4]. Men det er først i 1525, at der, som tidligere[5] omtalt, udgår en Forordning, der bestemmer Adelens Krigspligt i Forhold til dens Indtægter, og endda skulde denne Forordning jo kun gælde for i alt 6 År[6].

Hvad i øvrigt sådanne Udtryk som »de meste Tjenere« angår, forstås der sikkert ikke herved, at Adelsmanden skulde møde med alle de Mænd, han havde i sin Tjeneste, men kun med dem, der var Krigere af Profession. I 1471 gøres der Forskel på Lage Brocks

---

[1] DCP. Nr. 168 (1471). DM. 3. R. III. 275 (1487), 4. R. II. 161 (1488). I det S. 314[8]) nævnte Brev af 1452, der fritager en Adelsmand for personlig Krigstjeneste, hedder det samtidig, at han i påkommende Tilfælde skal udgøre sine Tjenere efter sin Formue, som andre Riddere og Svende i Danmark gør (RA., Reg. 69, 15 a. 8).

[2] DM. 4. R. II. 281-82, jfr. ovfr. S. 294. Sammenlign i øvrigt, hvorledes man pa et langt tidligere Tidspunkt, i 1365, kan finde et Brev, hvorved en Mand lover Kong Valdemar sin Tjeneste selv 5. i sin Livstid (ÆA. I. 138).

[3] RA., PSPap., Oluf Holgerssøn Ulfstand 1509 $^{22}/_{1}$.

[4] For 1511: DM. 4. R. II. 297-300; for 1512: det ovfr. S. 308[5]) nævnte »Register«. Jfr. RA., Danske Kanc. Ark., Landforsvar (Div. Dokum.), 3 Lister med Overskrifterne henholdsvis »Viborg Stigt«, »Riber Biskopdom« og »Hjælp af Klostre, Riddermændsmænd og gode Kvinder udi Ars Biskopdom«.

[5] Ovfr. S. 302-3.

[6] At den ikke har haft Gyldighed i det 16. Århundredes Slutning, og at Adelens Krigstjeneste ikke da stod i noget bestemt Forhold til dens Indtægter, ses af Hvitfelds Fortale til Christiern I.s Historie (Hvitf. V Bl. b ii (a-b), Folioudg. Bl. a iii (b)-a iiii).

Arbejdssvende og Hofsvende således, at det synes, at han har været mindre ansvarlig for de førstnævntes end for de sidstnævntes Gerninger[1], og Hofsvendene er da den egentlige militære Del af Folkene. En anden Betegnelse for denne Del er Hofmænd, der i 1452 benyttes om Adelen selv[2], men forekommer i den her omhandlede Betydning f. Eks. 1506; man ser da, hvorledes de er Gårdsretten undergivne, og hvorledes Kong Hans i Forening med Rigsråder giver Forskrifter for Fremgangsmåden mod den Svend, der tjener en Herre og oppebærer Klæde og Penge for en Hofmand, men rømmer fra Herren med Uminde efter at have fået Pålæg om at følge ham på et Krigstog[3].

At Rigsråderne skulde have en større Forpligtelse til Krigstjeneste end den øvrige Adel, høres der næppe noget om i det 15. Århundrede, hvorimod der findes Spor dertil i Begyndelsen af det 16.. Imidlertid må det bemærkes, at det sikkert var et ret ualmindeligt Tilfælde, at Rigsråderne ikke tillige var Lensmænd, så at det kan være denne sidste Stilling, der har pålagt dem større Pligter på Hærvæsenets Område end den øvrige Adel. Herimod kunde man ganske vist indvende, at der til Kalmar-Mødet 1505 tilsiges dels en Række Rigsråder og dels en Række Lensmænd, bægge Klasser med deres yderste Magt, men således, at den gamle Optegnelsesbog, der har bevaret Efterretningen herom, for nogle Landsdeles Vedkommende bestemt sondrer de 2 Klasser fra hinanden, medens den så at sige ikke nævner, at den øvrige Adel uden for Rigsrådet skulde med til Kalmar[4]. I Virkeligheden kan der dog vistnok heraf slet intet sluttes om en militær Særstilling for Rigsråderne; thi når de nævnes for sig selv i Optegnelsesbogen, beror det rimeligvis simpelt hen på, at de som Kongens Rådgivere, men ikke på Grund af en særlig militær Stilling har skullet have Tilsigelsen til Mødet i en anden Form end de almindelige Lensmænd[5]; og hvad den øvrige

---

[1] NHT. V. 242.

[2] Privilegium for Kolding 1452 § 13 (Rosenvinge, Love V. 304). I et Brev af 1447 må Ordet antages at omfatte både Adelsmænd og deres Svende (RA., Reg. 69, 15 a, 7).

[3] RA., Domme og Tingsvidner 37 (gengivet med urigtigt År og i det hele i en mindre heldig Skikkelse i NDM. III. 69-70).

[4] DM. 4. R. II. 275-76.

[5] Sammenlign den forskellige Affattelse af de 2 første af de Kongebreve. der er trykte på sidst anf. St. S. 274[1]).

Adel angår, har den øjensynlig været til Stede i Kalmar i et betydelig større Omfang, end man skulde tro efter den gamle Optegnelsesbog[1]. Derimod er der fra 1512 bevaret et Kongebrev til de på Sjælland værende Rigsråder i Forening, hvori de anmodes om efter nærmere Tilsigelse at sende deres Folk til Skåne for at forsvare denne Landsdel, medens der ved samme Lejlighed slet ikke tales om den øvrige Adel[2]. Og under Forhandlingerne mellem Rigsrådet og Frederik I berøres engang i 1525 de militære Pligter både for de Rigsråder, der har, og for dem, der ikke har Len, samt for de øvrige Lensmænd, hvorimod der ikke nævnes noget om Resten af Adelen[3]; det kunde således næsten se ud til, at Rigsrådsstillingen pa denne Tid har pålagt en særlig Forpligtelse med Hensyn til Forsvarsvæsenet[4].

Om Udrustningen af Adelens Udbud gælder i Hovedsagen det samme som om Lensmændenes[5], nemlig at Kongen i Regelen forlanger, at det skal møde med Harnisk og Værge, uden at Betydningen af Ordet Værge oplyses nærmere[6]. En enkelt Gang i Begyndelsen af det 16. Århundrede kan man dog finde en sådan yderligere Forklaring, idet det i 1507 pålægges en Mand, at det halve af hans Mandskab skal være væbnet med Armbørster og det halve med Glavinde (ↄ: Lanser)[7]; og man står da øjensynlig her over for en Modsætning, som ofte fremtræder i det 15. Århundredes Krigsvæsen[8], måske dog især i Udlandet. De med Armbørst bevæbnede Krigsfolk kaldes både herhjemme og i Udlandet Skytter. I Modsætning hertil må det være de andre, der i Tyskland benævnes »gewapent« eller »wepener« eller »glevien«[9], medens man sjælden

---

[1] Se Fortegnelsen hos Styffe V Nr. 40.

[2] RA., DKH., Fasc. 3, 1512 $^{30}/_{11}$. [3] NDM. V. 43.

[4] Om Rigsrådernes Forhold til Flådens Skibe vil der blive talt nedfr.

[5] Ovfr. S. 306.

[6] Således 1471 (DCP. Nr. 168), 1487 (DM. 3. R. III. 275) og 1488 (DM. 4. R. II. 161).

[7] RA., PSPap., Oluf Holgerssøn Ulfstand 1507 $^{4}/_{11}$.

[8] Sammenlign også fra det 16. Århundrede et Kongebrev til Esge Bille af 1514 $^{20}/_{11}$ om, at han skal møde med 4 af sine Svende, alle med Armbørst og ingen med Glavind (RA., PSPap., Esge Bille).

[9] Om Identiteten af »gewapent« og »wepener« se f. Eks. LUB. V Nr. 48 S. 48 (År 1402) og af »gewapent« og »glevie« sstds. Nr. 283 S. 317, Nr. 286 (År 1409); alle 3 Steder modsættes de anførte 3 Betegnelser udtrykkelig Skytterne, hvorimod der også kan findes Tilfælde, hvor

vil finde et enkelt Ord anvendt i tilsvarende Betydning i Danmark i det 15. Århundrede. Dog kan det bemærkes, at også det danske Ord Væbner åbenbart undertiden bruges om Krigsfolk, der ikke er af Adel, og i et af Christopher af Bayern udstedt Brev stilles »Væbnere« netop i Modsætning til »Skytter«, idet Kongen forlanger af de tyske Håndværkere i Bergen, at de skal udgøre 10 af hver Slags[1]. Hvad disse 2 forskellige Arters Udrustning angår, var Hovedforskellen ikke, at »Væbnerne« var beredne og Skytterne ikke. At »Væbnerne« ikke altid har været til Hest, fremgår af, at de tyske Bergen-Håndværkere skulde sende 10 sådanne til København for at deltage i et mod Englænderne rettet Søtog[2], og omvendt har der været Skytter, som var beredne[3]. Derimod har der været Forskel på de 2 Arters Våben. Således med Hensyn til Angrebsvåbnene, idet Skytterne hertil benyttede Armbørsten, og Væbnerne, som det må antages, Glavindet; man finder da også en Benævnelse Skibsglavind[4], måske som et særligt Våben for de til Søs tjenende »Væbnere«. Og hvad Forsvarsvåbnene angår, var Væbnerne i Hansestæderne i 1395 forsynede med fuldstændigt Harnisk, medens Skytternes Udrustning var lettere, om end disse ligeledes havde et Harnisk[5]; de forskellige Bestanddele af et sådant »Skytteharnisk« kan man i Begyndelsen af det 15. Århundrede finde nævnt også i Danmark[6].

Adskillelsen ikke har været skarpt gennemført (HR. IV Nr. 192 § 6 S. 169 (1394). Nr. 482 § 11 (1398)). — I Hansestæderne viser det sig dog gentagne Gange i det 15. Århundrede, at 1 »gewapent« eller »wepener« regnedes ikke for 1, men for 3 Mand til Hest (LUB. VIII Nr. 163 S. 203 (1443), Nr. 437 S. 480 (1447), Nr. 720 S. 768 (1450); HR. III. I Nr. 468 S. 369 (1483)).

[1] Se ovfr. S. 295[2]) og nedfr. S. 339[4]). Langt hen i det 16. Århundrede, i 1564, nævnes det, at der udskrives »Væbnere« af Skelskør Købstad, så at der altså heller ikke her er Tale om Folk af Adel (Friis Edvardsen. Schielschiør Kiøbstæds Tilstand S. 73-74).

[2] Det i HR. II. VII. 840[1]) omtalte Kongebrev.

[3] DF. II Nr. 830 S. 917. RA., PSPap., Mourids Nielssøn Gyldenstjerne 1491 $^{28}/_{3}$, 1493 $^{5}/_{2}$. RA., TSPap., Torne H., Dalby S., Dalby Kl. 1509 $^{17}/_{12}$.

[4] RA., Regnskab fra Københavns Slot 1493-94 Bl. 89 a.

[5] HR. IV Nr. 282 (A) §§ 3-4, (B) §§ 5-6 (jfr. Nr. 261 § 29).

[6] DM. 5. R. II. 99 § 24. Jfr. Udtryk i Hansestæderne som »Skytter med deres fulde Våben« (HR. IV Nr. 308 § 3) eller »med fuldt Tøj« (HR. II. IV Nr. 274 S. 203; i Modsætning til dem, der kun har Jærnhat, Skjold og Armbørst).

Hvad i øvrigt Adelens Udbud angår, siges det undertiden udtrykkelig (således allerede 1396 og ligeledes i Begyndelsen af det 16. Århundrede), at Folkene skal være til Hest[1]; og når dette ikke bestemt udtales, har det måske enten ofte været underforstået, eller Styrken har skullet anvendes til Skibs, hvor der ikke har været Brug for Heste[2]. I alt Fald finder man i Slesvig i 1440 Udtrykket »Frimandstjeneste med Harnisk og Heste«[3], hvad der viser, at det sædvanlige har været, at Adelen tjente til Hest. Men ligesom dette ikke var nødvendigt i det 13. Århundredes Danmark[4], således har det sikkert heller ikke været fuldstændig gennemført i det 15. Århundrede selv, hvor Talen var om Landtjeneste: i det mindste bestemmer endnu i 1525 den tidligere[5] nævnte Forordning, at en Adelsmand, der ikke har 50 Mark i vis Rente, skal komme til Hest eller Fods efter sin yderste Formue, og endog i Begyndelsen af det 17. Århundrede kan man træffe fattige Adelsmænd, der ikke gør Tjeneste til Hest[6].

Med Hensyn til Pligten til at underholde Adelens Udbud i Felten er det tidligere[7] nævnt, hvorledes man flere Gange hører, at Lensmanden skal holde det med Kost. Dette har sagtens været Hovedregelen, men i 1512 siges det dog, at Kongen vil besørge Adelens Mandskab med Skib, Kost og Spisning, hvad der vel næppe bør opfattes således, at det i Virkeligheden var Lensmændene og ikke Kongen selv, der skulde underholde det[8]. Derimod har Forholdet sandsynligvis været et andet ved en Lejlighed som i Vinteren 1507—8, da de adelige, som ejede Gods i Skåne, skulde have Folk liggende dér; i et sådant Tilfælde må det formentlig antages, at vedkommende Gods's Ejer selv har måttet underholde sit Mandskab.

Når det ovenfor udtaltes, at det var rimeligt, om Adelens Krigspligt var vokset i Forhold til den enkeltes Rigdom, gælder dette dog næppe med Hensyn til dens Fæstegods i de Tilfælde, hvor også Bondestanden udbødes. Om Herremændenes Landboers Ledingspligt hedder det i Jydske Lov ét Steds, at »hirmansz« Landbo er ledingspligtig, med mindre et specielt kongeligt Privilegium fritager

[1] Aarsberetn. V. 55-56 § 13. RA., PSPap., Oluf Holgerssøn Ulfstand 1507 4/11. DM. 4. R. II. 281-82.
[2] Jfr. ovfr. S. 307. [3] Reg. Chr. I Nr. 237.
[4] Jfr. ovfr. S. 310. [5] Ovfr. S. 302-3. [6] HT. 7. R. II. 398-99.
[7] S. 308. [8] Det ovfr. S. 308[5]) nævnte Register.

ham derfor; derimod siger Loven et andet Sted, at Herremænd må købe så meget Gods, som de orker, uden at udgøre Leding deraf, fordi de gør fuldt ud deraf ved at vove deres Hals for Kongen og for Landets Fred[1]. Denne Modsigelse har man forklaret således, at Ledingsfriheden faldt bort, når Herremanden bortfæstede sin Jord til Landboer og ikke drev den selv eller ved Bryder. Man vil da sikkert også forgæves søge noget positivt Vidnesbyrd om, at Adelens Fæstere var fritagne for Udskrivning i det 15. Århundrede, og da det i 1508 befales, at Bønderne skal lægges i Læg således, at hver 20. Mand udskrives, nævnes der ikke andre som undtagne herfra end Degne, Møllere og Hyrder; end ikke Adelens Gårdsæder omtales som fritagne[2], hvad der dog delvis var Tilfældet, når der pålagdes en ekstraordinær Pengeskat[3]. Det må derfor formentlig antages, at Adelens Fæstebønder i 1508 er blevet medtagne ved Udskrivningen; under Christiern II hører man også, at gode Mænds Tjenere betaler Penge for at fritages for Udbud til Sverige[4], og længere nede i det 16. Århundrede, således på Christian III.s Tid, ses det aldeles tydelig, at Adelens Fæstere har været krigspligtige lige så vel som Kronens Bønder[5]; det samme gælder derfor sandsynligvis også i det 15. Århundrede.

Går vi fra Adelen over til den anden privilegerede Stand, Gejstligheden, hedder det i Jydske Lov, at »lærde Mænd« skal skaffe Mænd for sig til at fare i Leding. Dog siger Loven tillige, at en Præst, der vil leve i Cølibat, har Ret til at have ét Bo frelst uden al Landredsel (hvorunder sikkert indbefattes Ledingen); og når Loven endvidere fastsætter, at Klostermænd skal gøre Leding af den Jord, som de har købt siden Lateran-Konciliet 1215, hvis de ikke på anden Måde kan ordne Sagen med Kongen, ligger jo også heri, at Klostrene var fritagne for Leding af Jord, som de ejede før 1215[6]. Andre Privilegier med Hensyn til Leding indeholder Jydske Lov ikke for Gejstlighedens Vedkommende; tværtimod fastsætter den,

---

[1] Jydske Lov III. 11. 18. [2] Jahn S. 581.
[3] Jfr. nærmere herom nedfr. under Finansvæsenet.
[4] SNS. I. 179.
[5] Se således DM. 4. R. I. 323 (1547) og Kancelliets Brevbøger 1551-1555 S. 338 (1554); jfr. Matzen, Forelæsn. ov. den danske Retshist., Offentl. Ret I. 139.
[6] Jydske Lov III. 1, 10, 9.

at Landboer, der står under en hvilken som helst gejstlig Person eller Institution, ligesom »hirmansz« Landboer skal deltage i Ledingen, for så vidt de ikke er eller bliver fritagne derfor ved en særlig kongelig Benådning[1]. Men sådanne specielle Benådninger gaves der rigtignok en Mængde af, idet det i alt Fald efter, at man er nået et Stykke ind i det 13. Århundrede, er Regelen, at Ledingen nævnes blandt de Byrder, hvorfra Kongen ved Privilegier fritager både Bispers, Kapitlers og Klostres Fæstere, når da disse Byrder angives nærmere; og den samme Fritagelse vedbliver i det 15. Århundrede[2]. Nu kan det ganske vist ikke bestemt påvises, at alle betydeligere kirkelige Institutioner har været i Besiddelse af sådanne specielle Privilegier; men Sandsynligheden taler dog i høj Grad derfor, og påfaldende er det derfor, at ved den nylig nævnte Udskrivning af Bondestanden i 1508 tales der intet om, at Gejstlighedens Fæstere ikke skal lægges i Læg sammen med de øvrige Bønder. Til Dels kunde dette vel forklares, hvis man gik ud fra, at den Regel, der efterhånden havde uddannet sig om, at Kronens Skattegods ikke måtte formindskes[3], også har gældt med Hensyn til Gejstlighedens Fæsteres Krigspligt; men selv om der altså har skullet gøres Krigstjeneste af Gods, som Gejstligheden kan have erhvervet efter den nævnte Regels Opståen, forstår man dog ikke, hvorledes en sådan Tjeneste kunde forlanges af Gods, som den var i Besiddelse af fra gammel Tid. På den anden Side havde Gejstligheden som Stand jo ikke noget almindeligt Privilegium, der fritog dens Fæstere for Krigspligten, og det vilde derfor være temmelig dristigt, hvis man vilde anse Fæsternes Undtagelsesstilling for en så selvfølgelig Sag, at det slet ikke skulde have været nødvendigt at omtale den i Udskrivningsbefalingen af 1508. Under Christiern II, da Bønderne med Penge køber sig fri for at komme med på Tog til Sverige[4],

[1] Sstds. III. 11.
[2] Således SRD. VI. 179 (1441), 437 (1442), VIII. 176 (1447), 175 (1461). 1455 fritager Christiern I Børringe Kloster, dets Bønder, Landboer og vornede for al Udbud, Skat eller anden kongelig Tynge (SRA., Pap. 1455 $^{21}/_{12}$), og 1466 stadfæster han for Århus Bisp og Kapitel deres »Undersåtters« Frihed for »Udbud, Stud, Inne, Skat og Bede, uden så sker, at vi eller vore Efterkommere Konger udi Danmark vil have nogen Bede eller Hjælp af vor menige Almue over al Danmark« (SNS. I. 65).
[3] Jfr. nærmere herom nedfr. under Finansvæsenet.
[4] Ovfr. S. 298.

hører man da også det samme om et Klosters Gårdsæder[1], så at altså end ikke denne Klasse Bønder dengang var fritagen for Udskrivning; og at Forholdet skulde have været et andet under Kong Hans, er der næppe Grund til at antage. Den rimeligste Forklaring synes da at være, at Gejstlighedens specielle Privilegier med Hensyn til dens undergivne ikke har haft Gyldighed i Tilfælde, hvor Rigsrådet kan have meddelt Kongen Samtykke til at sætte sig ud over dem.

Når således Spørgsmålet om Gejstlighedens Fæsteres Krigspligt i det 15. Århundrede kan frembyde nogen Uklarhed, er det i alt Fald sikkert nok, at så vel Bisper som Klostre på den nævnte Tid har måttet stille Mandskab til Krigstjeneste. Nogen speciel Bestemmelse om denne Forpligtelses Omfang med Hensyn til Tjeneste udenrigs forekommer ikke i det 15. Århundredes Håndfæstninger; derimod er det ved de ovenfor[2] omtalte Forskrifter i Christiern II.s og Frederik I.s Håndfæstninger om Adelens Krigstjeneste uden for Riget udtrykkelig angivet, at de omfatter både åndelige og verdslige »gode Mænd«[3]. Hvad Bisperne angår, var deres Krigstjeneste jo af gammel Datum, ligesom de allerede på Jydske Lovs Tid havde deres »Mænd«, som skulde fare i Leding lige så godt som Kongens egne Mænd[4]. Spørgsmålet om Bispernes Krigspligt (som begrundedes med, at alle Rigets Prælater var Kongens Lensmænd, idet Rigets Kirker var stiftede og doterede af Kongerne[5]) og det dermed sammenhængende Spørgsmål om Bispernes Mænds Stilling udgjorde et væsentligt Stridspunkt i Kongedømmets hæftige Kampe med Jacob Erlandssøn og Jens Grand, men Bispernes Krigspligt vedblev og var af ikke ringe Betydning i det her behandlede Tidsrum. Som sædvanlig, hvor Talen er om Krigstjeneste i det 15. Århundrede, er det hovedsagelig fra Christiern I.s og Hans's Tid, at der foreligger Oplysninger[6]. Disse viser, at Bisperne ligesom Lens-

[1] SNS. I. 179. [2] S. 312.
[3] Aarsberetn. II. 63 § 52, 77 § 58. [4] Jydske Lov III. 7.
[5] SRD. VI. 291, 319.
[6] I 1391 taler dog Ærkebispen af Lund om dem af hans Svende, der havde været i Sverige på Kirkens Vegne (Erslev, Testamenter fra Danmarks Middelalder Nr. 69 S. 159); og i 1434 ser man en senere Ærkebisp låne Penge af sit Kapitel til Lunde Kirkes Beskærmelse og til Kongens Udbud mod dennes åbenbare Fjender af Sverige (Weibull, Dipl. dioec. Lund. III Nr. 156, jfr. Nr. 148).

mændene var forpligtede til at stille Folk ikke blot under Krig, men også for at ledsage Kongen på hans længere Rejser (f. Eks. til Norge 1486 og 1491[1]); og medens Biskopperne undertiden kunde nøjes med at sende deres Mandskab, blev til andre Tider i alt Fald nogle af dem tilsagte til personlig at drage med på sådanne Rejser uden for Riget[2]. Men nogen personlig Krigstjeneste vides dog ikke at være forlangt af dem, og i 1526 udtaler Rigsrådet til Frederik I, at det ikke er Bispernes Embede og heller ikke har været Sædvane, at de skulde selv i deres egen Person drage i Marken mod Fjenden[3].

Hvad i øvrigt Bispernes Krigspligt i Enkeltheder angår, kan det nævnes, hvorledes Ribe Bisp i 1462 klager over, at der til Sommeren skal være et stort Udbud til Søs, hvortil han skal stille 30 værgende foruden Skibmænd; han har ganske vist selv været med til at fatte Beslutning derom, men var nødt til det, da alle andre Prælater gik ind derpå og lovede at stille lige indtil 100 Mand; og han søger derfor at få Understøttelse til Udredningen hos sit Stifts Kirker, idet han tilføjer, at andre Prælater tager Hjælp både af deres Kirker og Præster[4]. Det samme viser sig da også en Del År senere, idet Roskilde-Bispen Johan Jepssøn i 1503 fremstiller for sit Kapitel den store Kost og Tæring, som han har haft med at udgøre Folk i Rigets Tjeneste, hvorfor Kapitlet bevilger ham en Hjælp af 8 Mark af hver Kirke, 8 Mark af hver Sognepræst og 2 Mark af hver Sognedegn i hans Stift[5].

I Virkeligheden har det været en ikke ubetydelig Byrde, som Krigspligten pålagde Bisperne; foruden at de, som vi senere skal se, stillede Skibe til Flåden, var den Troppestyrke, som de skulde yde, i alt Fald for adskillige af Bispernes Vedkommende større end, hvad der pålagdes nogen Lensmand. Da der således i 1471 udskreves Folk af Købstæder, Bisper og Lensmænd Vest for Øresund, var det højeste Antal, hvortil nogen Lensmand ansattes, (som tidligere[6] nævnt) 70 Mand, medens Århus Bisp skulde stille 120 og Børg-

[1] DM. 4. R. II. 162-63. 272 (at det på dette sidste Sted udeladte År skal være 1491. er nævnt ovfr. S. 303*)).
[2] Se Ordet »selv« i DM. 4. R. II. 162-63, 272. [3] NDM. V. 100.
[4] RA., Ribe Stiftskiste 297 (hos Kinch, Ribe Bys Hist. indtil Reformationen S. 349-50 omtales dette Brev urigtig under 1461). Blandt Fanger, som Svenskerne havde taget, nævnes 1469 Folk både i Lunde Ærkebisps og i Århus og Viborg Bispers Tjeneste (SRA., Pap. 1469 $^{18}/_{9}$).
[5] AM. DD. LXIV. 2. [6] Ovfr. S. 304.

lum og Roskilde Bisper hver 100 Mand; den hele Udskrivning af Bisper, Lensmænd og Klostre (altså Købstæderne ikke medregnede) beløb sig til 1577 Mand, hvoraf de 6 Bisper stillede de 470[1]. Engang i 1490'erne skal Roskilde Bisp »med hans Fogeder« endogså udrede 140 Mand[2]; men i 1496 er Forskellen mellem de højeste Tal, der nævnes for en Biskop og en Lensmand, dog ikke slet så stor som i 1471: ingen af Bisperne takseres i 1496 til mere end 100 Mand (et Tal, der denne Gang anføres for Roskilde Bisp og Ærkebispen), medens 2 Lensmænd hver skal stille 80 Mand. I øvrigt viser der sig ved en Sammenligning mellem Tallene i de anførte 2 År den samme Foranderlighed i det indbyrdes Forhold mellem det af de enkelte Bisper forlangte Mandskab, som ovenfor[3] er omtalt for Lensmændenes Vedkommende: medens i 1471 Århus Bisp ansættes til den største Styrke, må han i 1496 vige Pladsen for Ærkebispen og Roskilde-Bispen; og Bispen af Børglum, der i 1471 takseres lige med Roskilde-Bispen, har i 1496 kun halvt så mange Folk som denne og står endogså i det sidste År ikke lidet tilbage for Bispen af Viborg, der i 1471 ikke engang skulde stille en Tredjedel af det Mandskab, hvortil hans Embedsbroder i Børglum var ansat[4]. Det vil således ses, at man til de forskellige Tider ikke er gået frem efter et bestemt Princip ved Ansættelsen af de forskellige Biskoppers Krigsmagt; da imidlertid Bisperne selv havde en Stemme med ved Antallets Fastsættelse, således som det fremgår af Ribe-Bispens Udtalelse 1462[5], kan de forskellige Talstørrelser vel til Del skyldes de enkelte Bispers Offerberedvillighed[6]. Undertiden nævnes derimod slet intet be-

[1] DM. 4. R. II. 144-45 (Odense-Bispen stillede dog også Folk af Hindsgavl Len). Om det besynderlige Udtryk »120 med Magt« (ved Århus-Bispen), et Udtryk, der kommer igen sstds. S. 150, se her ovfr. S. 305[4]).
[2] DM. 4. R. II. 149. [3] S. 304.
[4] DM. 4. R. II. 150-51. Sammenlign Listen sstds. S. 167-68, som må være omtrent fra 1486, og hvor der blandt de opregnede Bisper ikke er nogen, der ansættes til så ringe en Styrke som Electus i Børglum. Og medens Ærkebispen og Roskilde-Bispen i 1496 stiller samme Antal, stiller i 1502 den første 120 og den anden kun 70 Mand (sstds. S. 152).
[5] Sammenlign, hvorledes Bisp Niels Claussøn 1517 sender Christiern II »det Tal Folk, som jeg eders Nåde haver tilsagt ud at gøre« (Hübertz. Aarhus I. 115).
[6] Jfr. om Ove Billes Ydelser i den omhandlede Henseende under Christiern II og Frederik I: DM. 3. R. I. 166-67.

stemt Tal, idet det kun hedder, at Bisperne skal sidde rede med den meste Magt eller udgøre Folk af deres yderste Magt eller lignende[1]; engang i 1490'erne siges det om Århus-Bispen, at han skal stille »60 til Hest; hvad han ydermere kan gøre, skulle til Fod«[2].

Den Forskel, der gøres på dette sidste Sted, fører os ind på Spørgsmålet om det af Bisperne stillede Mandskabs Udrustning. Herom gjaldt de samme Regler som for Lensmændenes Vedkommende. Hvad Våbnene angår, er det også for Bispernes Mandskab Harnisk og Værge, der nævnes, uden at Værget specificeres nøjere[3], — *hvis* der da overhovedet tales noget om Våbnene. Endvidere skal Folkene ligesom Lensmændenes snart møde til Hest[4] og snart til Skibs[5], eller der angives slet intet nærmere i denne Henseende. Og de skal, atter ligesom Lensmændenes, men i Modsætning til den øvrige Adels Mandskab, holde sig selv med Kost; og selvfølgelig skal de gøre det for det samme Tidsrum som Lensmændenes Folk, idet der ikke er Tale om, at Bispernes Styrke nøjes med at gøre Tjeneste en kortere Tid end Lensmændenes[6].

For at kunne fyldestgøre Forpligtelserne med Hensyn til Krigsvæsenet havde i alt Fald Bispen af Roskilde i Begyndelsen af det 16. Århundrede fremmede Lejetropper, nemlig Skotter, i sin Tjeneste[7]. Men i øvrigt var det naturligvis for en stor Del Bispernes Lensmænd, der måtte udgøre Folk for dem til Rigets Tjeneste. Ovenfor[8] er det nævnt, hvorledes Roskilde Bisp »med hans Fogeder« engang skal stille 140 Mand, og i et Lensbrev på det sjællandske Bispelen Rollerup af 1489 kan man finde en Bestemmelse om, at Lensmanden skal holde en færdig Skytte i Kongens Rejse, når Bispen tilsiges om at udgøre Folk[9]. I Begyndelsen af det 16. Århundrede

[1] DM. 4. R. II. 161 (1488), 275-76 (1505), 282 (1508).
[2] Sstds. S. 149.
[3] Således DM. 4. R. II. 161 (1488), 272 (1491), 281 (1506; om den på dette sidste Sted ønskede ensartede Klædning for Folkene er talt ovfr. S. 307), 285 (1508).
[4] Således anf. St. S. 149 (i 1490'erne), 282 (1508).
[5] Således anf. St. S. 272 (1491), 281 (1506), 285 (1508). 1503 omtaler Johan Jepssøn i Roskilde, hvorledes hau i sin Bispetid har udgjort meget Folk i Rigets Tjeneste både til Skibs og til Hest (AM. DD. LXIV. 2).
[6] Se således DM. 4. R. II. 161 (1488), 272 (1491), 275-76 (1505).
[7] RA., Indk. Br. t. Danske Kanc. 1509 ud. Dag. [8] S. 324.
[9] RA., TSPap., Slagelse H., St. Peders Landsogn, Rollerup 1489 12/6.

må endvidere Lensmændene på et Par andre sjællandske Bispelen (Tureby og Selsø) forpligte sig til at stille et vist Antal Svende, når Bispen forlanger det; ganske vist siges det her ikke udtrykkelig, at disse Folk skal kunne bruges i Rigets Tjeneste, men at dette er underforstået, må dog anses for givet[1]. Når der derfor ved en Udskrivning i 1511, hvor hver Adelsmand ansættes til et bestemt Tal Folk, også opføres nogle Indehavere af Bispelen som stillende Mandskab sammen med den øvrige Adel, må dette vistnok nærmest antages at have været ikke af deres Len, men af deres Ejendomsgods[2].

Af gejstlige Personer og Institutioner er det foruden Bisperne hovedsagelig Klostrene, om hvis Krigspligt der foreligger Oplysninger. Også for Klostrene gjaldt Pligten til at udgøre Folk ligesom for Bisperne ikke blot i Krigstilfælde, men tillige, når Kongen drog på længere Rejser. Og endvidere er der naturligvis lige så lidt Tale om, at Abbeder eller Priorer skal gøre personlig Krigstjeneste, som Tilfældet var for Bispernes Vedkommende; når der adskillige Gange ved et Kloster nævnes, at nogen »selv« skal møde med dets Styrke[3], drejer det sig her om Klostrets verdslige Forstander, hvad der også ses af, at det ofte er ved Nonneklostre, at den anførte Betegnelse bruges. Hvad Tallet på det Mandskab angår, som Klostrene stillede, dannede det, selv når man tager samtlige Rigets Klostre under ét, en langt ringere Del af den samlede Styrke end Bispernes Kontingent. Det højeste Antal Folk, som vides at være blevet udskrevet af et enkelt Kloster under Christiern I og Hans, er 25, en Styrke, hvortil Antvorskov ansættes engang i 1490'erne[4];

---

[1] DM. 4. R. IV. 318 (1505; det hedder her, at når Bispen personlig farer uden Riget, skal Lensmanden eller hans Søn selv følge ham, »ligervis som andre Riddermændsmænd gøre, der sådanne Fordel af Kirken haver«). RA., Sjælland-Møen 82 (1512).

[2] Se DM. 4. R. II. 300 om Selsø, Havelse, Farum og Slagslunde. Ret påfaldende er det ganske vist efter den her fremsatte Forklaring, at der ved det sidste af disse Steder ikke anføres noget Personnavn, men blot »Slagslunde 1«, hvad der unægtelig må siges at tyde på, at det snarere er Lenet end en Privatperson, der skal stille denne ene Mand.

[3] Se således om Roskilde Clare Kloster og Dalum DM. 4. R. II. 149 (i 1490'erne), om Ring Kloster sstds. S. 153 (1502) og om Gavnø og Duebrødre Hospital i Roskilde sstds. S. 160 (1508).

[4] Sstds. S. 149.

dette Kloster og Sorø stiller adskillige Gange hver 24 Mand, og det samme er, om end en Del sjældnere, Tilfældet med Vestervig og Børglum i Jylland[1]. Men med Undtagelse af de her nævnte 4 Klostre er der intet, som sender 20 Mand eller derover, og de, der stiller fra 11 til 19 Mand, er ligeledes ret hurtig talte ved de forskellige Lejligheder[2]. Den største Styrke, som under Christiern I og Hans vides at være udskrevet af samtlige Rigets Klostre, er 245, et Tal, der forekommer 1496[3]. Ligesom det ikke altid var det samme Kontingent, der forlangtes af det enkelte Kloster, således er der heller intet bestemt Forhold mellem Størrelsen af de forskellige Klostres Mandskab til forskellige Tider; men Afvigelserne er dog her ikke fuldt så store, som det tidligere er nævnt for Bispernes og Lensmændenes Vedkommende. Og heller ikke er det ofte, at Klostrene tilsiges til at møde med deres yderste Magt i Stedet for med et bestemt Tal Folk. Der forekommer nogle Gange en Angivelse, hvis Betydning er uklar, og som består i, at kun Klostrets Navn anføres uden nogen som helst nærmere Tilføjelse[4]; men bortset herfra og fra et tvivlsomt Tilfælde i 1488[5] er der indtil Kong Hans's Død kun én Gang, da Klosterforstandere skal udgøre Folk efter deres yderste Magt, nemlig da Prioren i Antvorskov og Abbederne i Sorø og Esrom i 1505 skal sende Folk til Kalmar med Kong Hans; imidlertid er det ikke på Grund af deres Klosterværdighed, men i deres Egenskab af Medlemmer af Rigsrådet, at denne Fordring stilles til dem[6]. I øvrigt kan man, ligesom det tidligere[7] er omtalt, at et Klosters Gårdsæder under Christiern II betaler Penge for at fritages for Udskrivning, under den samme Konge finde, at

[1] Sstds. S. 145 (1471), 160 (1488), 150-51 (1496), 152 (1502).
[2] Der kan i denne Forbindelse være Anledning til at gøre opmærksom på det ringe Antal Folk, der ved mange Lejligheder fordres af et Kloster som Skovkloster, som dog i Rigdom næppe har stået tilbage for mange af de andre sjællandske Klostre (se især DM. 4. R. II. 149, 151, 152).
[3] DM. 4. R. II. 150-51.
[4] Således sstds. S. 149-50 (i 1490'erne), 151 (1496).
[5] I DM. 4. R. II. 160-61 anføres nøjagtige Tal for en hel Del Klostre, medens det derefter følgende Brev på S. 161 pålægger bl. a. Abbeder og Priorer at sidde rede med den meste Magt, de kan afstedkomme; og dog er hele det Stykke af den gamle Tegnelsebog, som det her drejer sig om (Bl. 58-62), skrevet med én og samme Hånd.
[6] DM. 4. R. II. 272. [7] S. 321-22.

et Par Klostre køber sig fri for at stille de Svende, som de selv skulde have udgjort til Sverige[1].

Det var dog langtfra alle Klostre, der var forpligtede til at stille Folk til Kongens Tjeneste. Gennemgår man de Oplysninger, som haves herom, viser det sig, at de Klostre, der nævnes, ingenlunde alle nævnes lige hyppig; men tillige er der Klostre, af hvilke der aldrig udskrives Mandskab[2]. I så Henseende kan først nævnes Klostrene af Tiggerordenerne, hvad der jo er mindre mærkeligt på Grund af deres Fattigdom og Tilknytning til Byerne; men overhovedet er det af de i Købstæderne liggende Klostre kun enkelte mere ansete, der sender Folk til Kongens Tjeneste, således Odense St. Knuds Kloster, Ringsted Kloster, Roskilde Clare og Frue Klostre (medens Roskildes tredje Nonnekloster, Agnete Kloster, aldrig ansættes til at udgøre Folk), fremdeles Slangerup Kloster, Helne Kirke, der ganske vist kun ligger lige ved og ikke i Byen Lund, samt en sjælden Gang Ålborg Frue Kloster[3]. Der er altså intet Karmeliterkloster og intet Helligåndskloster, hvoraf der forlanges Mandskab, og blandt St.-Hans-Klostrene kun ét, nemlig det på Landet liggende Antvorskov[4]; også Rigets 2 Birgittinerklostre, Maribo og Mariager, har været fritagne. Af Klostre på Landet, der ikke blev ansatte til Udskrivning, kan endvidere nævnes Grinderslev, som var et Konvent for mandlige Augustinere, (medens Dalby, Vestervig og Tvilum, der tilhørte samme Orden, alle måtte udgøre Folk); men ellers er det på Landet hovedsagelig Nonneklostre, der har været undtagne, således Bosø i Skåne og en hel Række i Jylland: Gudum, Hundslund, Sebber, Stubber, Vissing, Ø og Ørslev[5].

---

[1] SS. II. 1. H. S. 182; SNS. I. 369. Kan det tænkes at være et lignende Forhold, når det engang i 1490'erne hedder: »Holmekloster 2. min Herre skal udgøre« (DM. 4. R. II. 149)?

[2] Sammenstillingen i det følgende støtter sig på Optegnelsesbogen i DM. 4. R. II. 144-70, 272-301.

[3] Det er først i 1511, at dette sidste ansættes til at udgøre Mandskab (DM. 4. R. II. 299).

[4] En udateret Liste fra Begyndelsen af det 16. Århundrede med Overskriften: »Viborg Stigt« i RA., Danske Kanc. Ark., Landforsvar (Div. Dokum.), ansætter vel Korsbrødrekloster (St. Hans Kloster, efter Sammenhængen: i Viborg) og Ålborg Helligåndshus til hver at stille 2 Mand; men Ansættelserne er bagefter igen udstregede.

[5] Derimod er det urigtigt, når det hedder ganske i Almindelighed hos Styffe V S. LVIII[2]), at Klostrene i Skåne »den tiden« (ɔ: omkring

Medens der altså var nogle Ordener, hvis Klostre ikke var underkastede Udskrivning, var der andre, om hvis samtlige Klostre det kan påvises, at de har udgjort Mandskab i Tiden omkring År 1500; dette gælder Præmonstratenserne og Cistercienserne samt Munke-(men ikke Nonne-)klostrene af Benediktinerordenen. Men i øvrigt kan man, som det vil ses af, hvad der er anført om St.-Hans- og Augustinerklostrene, ikke af et Klosters Orden slutte, hvorvidt det var pligtigt til at stille Mandskab eller ej. Og heller ikke står dette Spørgsmål i Forbindelse med Spørgsmålet om Klostrenes Bortforlening, i alt Fald ikke på den Måde, at der kun har kunnet forlanges Mandskab af de Klostre, som Kronen kunde bortforlene; således har de store sjællandske Munkesamfund, om hvilke der ikke foreligger den ringeste Grund til at antage, at de har været bortforlenede, (Antvorskov, Esrom, Ringsted, Skovkloster, Sorø, Æbelholt), gentagne Gange måtte stille Mandskab til Kongens Tjeneste. Men da man i øvrigt hverken er i Stand til at opgive, hvilke Klostre der på et givet Tidspunkt var bortforlenede, eller når en sådan Tilstand var begyndt for det enkelte Kloster, vil det være frugtesløst at forsøge på at efterspore nogen Art af Sammenhæng mellem Udskrivningen og Bortforleningen. Og Pligten for Klostrene til at stille Mandskab har heller ikke været indskrænket til dem, der ikke ved kongelige Privilegier var fritagne for Leding: således havde både Esrom og Æbelholt Privilegier af Christopher af Bayern, der gav dem Fritagelse »ab omni expeditionis gravamine«, og Christiern I havde stadfæstet bægge de nævnte Klostres Privilegier[1], men alligevel måtte de 1471 udgøre Folk til hans Tjeneste[2]. Det lader sig

1505) ligesom de svenske Klostre var fri for Udskrivning. At dette ikke var Tilfældet, fremgår af mange Steder i DM. 4. R. II (S. 151, 152, 159, 161, 276, 282), ligesom man allerede i 1462 hører netop om et skånsk Kloster (Dalby), at det var pligtigt til Krigstjeneste (SRD. VIII. 424).

[1] Cod. Esrom. Nr. 72 S. 79, Nr. 74 S. 81. SRD. VI. 179, 181.

[2] DM. 4. R. II. 145. Det synes, som om der selv ved de Klostre, som ansattes til at stille Mandskab, har bestået en vis Forskel m. H. t. Forpligtelsen til at efterkomme en sådan Anmodning; i alt Fald er der ved Gavnø 1471 tilføjet et »petere« (sidstanf. St.; jfr. ovfr. S. 305-6 om et lignende Udtryk for nogle Lensmænds Vedkommende). Men om en sådan Forskel har været mere end formel, vides rigtignok ikke; thi skønt der også ofte senere forlanges Mandskab stillet af Gavnø (anf. St. S. 151, 152, 160, 168, 282, 285), forekommer det nævnte Udtryk ikke mere end den ene Gang.

overhovedet næppe forklare, hvad der har været bestemmende for, om et Kloster kunde ansættes til at stille Folk eller ej; at der imidlertid har eksisteret en Praksis på dette Punkt, skulde synes at fremgå af, at en Fortegnelse fra Begyndelsen af det 16. Århundrede over Klostre og adelige Mænd og Kvinder i Århus Stift, som skal udgøre Folk, opfører 5 Klostre, der bagefter atter er overstregede med den Bemærkning: »Disse 5 forskrevne Klostre pleje ikke at gøre Folk ud«[1]. Men det stemmer rigtignok kun dårlig hermed, at 2 af de nævnte Klostre, nemlig Alling og Vor, et Par Gange under Kong Hans er blevet ansatte til at stille Mandskab[2], og det må derfor antages, at Grænsen mellem de Klostre, der kunde, og dem, der ikke kunde gøres til Genstand for Udskrivning, har været ret flydende[3].

Om Udrustningen af det af Klostrene stillede Mandskab høres kun lidt; men det ses dog, at Folkene ligesom Lensmændenes, Adelens og Bispernes Kontingent har skullet møde med Harnisk og Værge, hvilket sidste Ord imidlertid ikke forklares nærmere[4]. Undertiden hedder det udtrykkelig, at Klostrenes Mandskab skal gøre Tjeneste til Skibs[5], medens derimod de Folk, som de skal stille til Landeværn i Skåne 1508, skal være til Hest[6]. Og at Folkene har skullet holde sig selv med Kost, siges både før og efter År 1500[7].

---

[1] Se den ovfr. S. 315[4]) nævnte Liste over »Hjælp af Klostre. Riddermændsmænd og gode Kvinder udi Års Biskopdom«.

[2] DM. 4. R. II. 150, 160. Om de andre 3 (Horsens St. Hans Kloster, Randers Helligåndskloster og Mariager) vides det derimod ikke, at de nogensinde indtil 1513 har måttet udgøre Folk.

[3] En Liste (vistnok fra Frederik I.s Tid) med Overskriften »Item Skonæ«, der findes i RA., Danske Kanc. Ark., Landforsvar (Div. Dokum.) og indeholder Oplysninger om en hel Del Klostres Forpligtelser m. H. t. at gøre Tjeneste og holde Borgelejeheste, medtager da også både Vor og Alling; og den stemmer ligeledes med, hvad der er anført ovfr. S. 328, ved at udelade alle de dér som fritagne nævnte Klostre (om et af dem siges dog: »Ø Kloster hører og Kongen til; véd jeg ikke rettere«; men om dets Krigspligt udtales intet).

[4] DM. 4. R. II. 150, 161. [5] Sstds. S. 150. 163.

[6] Sstds. S. 282. Når der engang i 1490'erne forekommer Forbindelsen »Ring Kloster, Hids Herred 3 værgende til Hest« (sstds. S. 150), beror Nævnelsen af Heste for Klostrets Vedkommende her vistnok kun på, at én og samme Mand (formentlig Claus Erikssøn (Bjørn)) dengang har været Forstander i Klostret og Lensmand i Herredet.

[7] Sstds. S. 150, 161. Det ovfr. S. 308[5]) nævnte »Register«.

Bortset fra Bisper og Klostre er det ikke meget, man hører om gejstlige Personers eller Institutioners Pligter på Hærvæsenets Område i det 15. Århundrede. Navnlig er det mærkeligt, at der intet vides om, at Kapitlerne har udgjort Folk på samme Måde som Bisperne og Klostrene; ganske vist ansættes St. Knuds Kloster i Odense og Børglum Kloster, hvis Medlemmer jo dannede Domkapitlerne i de pågældende 2 Stifter, meget hyppig til at stille Mandskab[1], men det er øjensynlig som Klostre og ikke som Kapitler, at de betragtes ved disse Lejligheder; thi Rigets andre Kapitler får aldrig Tilsigelse om at udgøre Mandskab[2]. Derimod nævnes en enkelt Gang Provsterne i Odense og i Assens på en sådan Måde, at man nærmest må antage dem for krigspligtige[3]. Og hvad Hospitalerne angår, omtales det ganske vist næppe noget Steds, at de har stillet Mandskab i det 15. Århundrede, men straks i Begyndelsen af det 16. hører man det om nogle af dem. Dette er således Tilfældet med Duebrødre Hospital i Roskilde[4], men også med forskellige St. Jørgens Gårde, nemlig med den ved Tommerup i Skåne og Bregerup St. Jørgens Hospital på Lolland 1502[5] samt med St. Jørgens Gårdene i Ringsted, Slagelse og Næstved 1508[6]. Det

[1] Således DM. 4. R. II. 145, 150, 151, 152, 153, 159 osv.

[2] Et Par Gange nævnes vel »Prælater« som pligtige til at stille Folk, således 1462 (jfr. ovfr. S. 323) og 1488, på det sidste Sted endog i Forbindelsen »Biskopper, Prælater, Abbeder, Priorer« (DM. 4. R. II. 161); men at Ordet skulde være brugt om Medlemmer af Kapitlerne, er dog ikke derfor givet. I Norge pålægger Christiern (II) 1510 Nidaros Kapitel at stille 60 Mand til Krigstjeneste (DN. V Nr. 1007); men det vilde vistnok være forhastet heraf at slutte, at der i Norge har gældt andre Regler m. H. t. Kapitlernes Krigspligt end i Danmark, thi Forklaringen må efter al Sandsynlighed søges i, at den nyvalgte Ærkebisp Erik Valkendorf endnu ikke havde overtaget sit Embede, så at altså Kapitlet i hans Sted styrede Stiftets Anliggender. Derimod kan for en senere Tids Vedkommende henvises til Kongebreve til Viborg Kapitel af 1531 og 1532 i DV. Nr. 240 og 242 samt til det i Året 1531 flere Gange genkommende Udtryk »med sit Kapitels Hjælp« i NDM. VI. 128; men dette er jo også på en Tid, der ligger efter Forordningen af 1525 med dens ny Princip for Fordelingen af Udskrivningsbyrden, jfr. straks her nedfr.

[3] DM. 4. R. II. 145 (1471); jfr. om Provsten i Odense sstds. S. 167, hvor det imidlertid drejer sig om et Tidspunkt (c. 1486), da Provsten var Medlem af Kapitlet i Odense og dettes første Mand.

[4] DM. 4. R. II. 276 (1505). 160 (1508).

[5] Sstds. S. 152, 153. [6] Sstds. S. 160.

højeste Tal, som noget af de anførte Hospitaler ansættes til, er dog 4 Mand, som Duebrødre i Roskilde én Gang skal stille; ellers drejer det sig kun om 1 eller 2 Mand. En rationel Ordning af den hele Gejstligheds Krigspligt i Forhold til dens Indkomster fastsættes først 1525 og endda kun for 3 År samt senere for 3 År til, således som tidligere omtalt[1]; men til Gengæld skulde der da holdes Krigsfolk af samtlige gejstliges Indtægter uden Hensyn til, om det var »Bisper, Prælater, Abbeder, Provster, Priorer, . . . Kanniker, Vikarier«, samt af Kirkens Len; blot Præstegårde og Degnegårde undtoges. Og hvis nogen gejstlig ikke havde den laveste Indtægt, hvoraf der stilledes en Mand, nemlig 50 Mark, skulde han lægges i Læg med andre, så at de tilsammen udgjorde Folk efter det samme Forhold som de rigere[2].

Hvad Købstædernes militære Pligter i ældre Tid angår, var der i det 13. Århundrede ikke få, som, når Leding udbødes, betalte en Afgift, Kværsæde, for helt at undtages fra Krigstjenesten. Men ved Siden heraf finder man endnu tidligere en Afgift ved Navn Skud, som ydedes af Købstæderne i Krigstilfælde; Forskellen har måske været, at de Købstæder, der svarede Skud, har stillet Skibe til Flåden, men tillige betalt deres Afgift, for at Borgerne kunde fritages for personlig Tjeneste på Skibene, hvorimod de, der ydede Kværsæde, dermed fuldstændig havde opfyldt deres Forpligtelser vedrørende Krigsvæsenet[3]. Endnu ved Middelalderens Slutning hører man om enkelte Købstæder (Viborg under Christopher af Bayern, Randers under Frederik I), at de betaler en Afgift til Kronen, der benævnes Ledingspenge eller Leding; men dette er nu, så vidt det kan ses, en stående årlig Ydelse og svarer således snarere til den Skat, der fra gammel Tid ydedes på Landet i de År, da Leding ikke udbødes[4].

Ved Siden deraf har Købstæderne i det 15. Århundrede også måttet stille Mandskab til Krigstjeneste samt tillige til Ledsagelse af Kongen på Rejser til hans andre Riger. I 1396 pålægges det Købstadmændene at »rede sig på Skib« til Kongens og Rigets Værn[5], og

---

[1] S. 302-3.
[2] Kong Fred. den Førstes danske Registr. S. 75-76, jfr. S. 81 og NDM. V. 93-95.
[3] Steenstrup, Studier S. 193-96. [4] DV. Nr. 38 § 1. NDM. VI. 290.
[5] Aarsberetn. V. 56 § 13.

under Erik af Pommerns Kamp om Sønderjylland må Århus (og sikkert også i alt Fald en Del af de øvrige Købstæder) gentagne Gange udgøre Folk; én Gang forlanges der 30 værgende af den nævnte By, og en anden Gang har den stillet 20[1]. Københavns Stadsret af 1443 fastsætter nærmere Straffen for den, som tilsiges til at fare ud i Kongens Udbud eller Stadens Ærinde og alligevel bliver hjemme[2]; og ligeledes under Christiern I hører man om Købstædernes Forpligtelse til at udgøre Mandskab[3], men også i 1454 om, at Holstebro ikke havde stillet det Antal Folk, som Byen var tilskreven om, hvorfor Kongen vil have 100 lybske Mark af den[4]. At Krigspligten har været en ikke ringe Byrde for Købstæderne, er klart nok; Ålborg skulde 1457 eller kort før stille 120 Mand[5], og da man fra 1471 af får Oplysning om det af samtlige eller dog største Delen af Landets Købstæder ved forskellige Lejligheder udrustede Mandskab, viser det sig, at dette udgør et meget væsentligt Kontingent i Sammenligning med den Styrke, som forlangtes af Lensmænd og Gejstlighed. Vel er det sjældent at træffe så højt et Antal som de nysnævnte 120 Mand stillet af en enkelt Købstad; og når der til Ditmarskertoget i det 15. Århundredes sidste År forlangtes 200 Mand stillet af Flensborg By (et Tal, som ganske vist bagefter blev nedsat en Del)[6], vil man forgæves søge et Sidestykke hertil i det egentlige Danmarks Købstæder i det 15. Århundrede. Men engang i 1490'erne fordres der dog 150 Mand af Malmø, 120 af København, 100 af Næstved og 80 af hver af følgende Byer: Landskrone, Køge, Nakskov, Odense, Ålborg, Århus, Horsens og Ribe[7]. Og ganske de samme Tal nævnes i 1502, blot med en Nedsættelse for Landskrones Vedkommende[8], ligesom København og Ribe i 1508 hver ansættes til 120 Mand[9]. I 1471 er Tallene for flere af Byerne sat noget lavere, så at ingen af dem når over 100, medens de skånske Provinser helt mangler; den Styrke, som forlanges af Købstæderne Vest for Øresund, beløber sig da ved denne Lejlighed til 1456 Mand, medens Lensmænd, Bisper og Klostre i den samme Del af Riget tilsammen skal udgøre 1577[10]. I 1486,

[1] Hübertz, Aarhus I. 4-7, 9. [2] KD. I Nr. 127, 5. Kap. § 39.
[3] Se således DCP. Nr. 36 (1452).
[4] SNS. III. 338. [5] RA., Ålborg 12.
[6] DF. I Nr. 214. [7] DM. 4. R. II. 148-49.
[8] Sstds. S. 151-52. [9] Sstds. S. 160.
[10] Sstds. S. 144-45.

da Kongen skal rejse til Norge, er det af Købstæderne til hans Ledsagelse udrustede Mandskab vel absolut set betydelig mindre end i 1471, men de skal ved denne Lejlighed stille flere Folk end Lensmænd, Bisper og Klostre i Forening[1]. Det samme er Tilfældet i 1496, da Købstæderne ansættes til 1947 Mand, og Lensmænd, Bisper og Klostre til 1831[2]; men den største Styrke, som indtil 1513 vides at være bleven udskreven af Købstæderne, forekommer i 1508, nemlig 2207 Mand, medens Lensmænd, Bisper og Klostre samtidig kun skal stille 1251[3]. Det er så at sige altid et bestemt Antal Folk, der forlanges af Byerne; som en Undlagelse kan dog anføres, at i 1488 i alt Fald de skånske Købstæder, men sikkert ikke andre, har fået Befaling om at møde med deres meste Magt[4].

Der er imidlertid adskillige Købstæder, af hvilke der aldrig udskrives Mandskab til Krigstjeneste. At Sæby, Thisted og Mariager aldrig får Pålæg om at udgøre Folk, er mindre mærkeligt, da de næppe inden Kong Hans's Død er blevet anerkendte som Købstæder[5]; men hertil kommer, at Sæby og Thisted dengang stod under Bispen af Børglum, og Mariager under Klostret af samme Navn. Man

[1] Sstds. S. 162-63. [2] Sstds. S. 150-51.
[3] Sstds. S. 159-60.
[4] Sstds. S. 160-62 (Brevet på S. 161-62 har sagtens kun gældt de skånske Købstæder, medens Købstæderne i de andre Landsdele har fået det på S. 162 trykte Brev).
[5] Jfr. om dem Trap, Kongeriget Danmark, 3. Udg. IV. 22. 206 og Dahlerup, Mariager Klosters og Bys Hist. S. 100 ff. (sammenlign også for Thisteds Vedkommende Danske Atlas V. 421, hvor der vel nævnes et Købstadprivilegium af 1505. som Borgerne i 1546 var i Besiddelse af; men det var oprindelig udstedt for Viborg (det er trykt i DV. Nr. 168) og har øjensynlig først fået Gyldighed for Thisted, da Frederik I i 1524 gav denne By Viborgs Privilegier, så at Brevet ikke kan bevise, at Thisted var Købstad 1505). Hverken Sæby, Thisted eller Mariager opføres på den i DM. 4. R. II. 146-47 meddelte Fortegnelse over danske Købstæder; men denne er rigtignok ikke ganske fuldstændig, idet den helt forbigår nogle (Rudkøbing, Maribo, Tommerup, Avaskær og de bornholmske Byer), ligesom den ret overlegent udtaler, at Æbeltoft »non est oppidum«, skønt Æbeltoft allerede i det 14. Århundrede fik Købstadprivilegier (Rosenørn, Greve Gert af Holsten og Niels Ebbesøn af Nørreris I. 395, 396; RDRDM. II Nr. 2508), som senere stadfæstedes både af Christopher af Bayern og af Kong Hans (Bøttiger, Æbeltoft og Omegn S. 32 (jfr. RDRDM. III Nr. 7330); RA., TSPerg., Æbeltoft 1506 $^{21}/_{4}$).

finder nemlig også, at virkelige Købstæder, der står under gejstlige Overherrer, undtages fra Udskrivning. De bornholmske Byer og Elleholm nævnes aldrig på Fortegnelserne over de Stæder, der skal udgøre Folk, og en lignende Stilling har Åhus vistnok indtaget[1]; endvidere blev Maribo, som havde fået Købstadprivilegier 1416[2], ved Kongebrev af 1455 fritaget for alt Udbud, så længe Klostret bestod[3], og Byen ansættes i Virkeligheden heller aldrig til Udskrivning. Hvorvidt Lemvig har delt Skæbne med det Herred, hvori Staden lå, nemlig Skodborg Herred, som i alt Fald en Tid lang var i Ribe Bisps Besiddelse, vides ikke; men sikkert er det, at der aldrig forlanges Krigsfolk af Byen. Det samme gælder imidlertid om enkelte andre Købstæder, om hvilke det ikke vides, at de har tilhørt Kirken, nemlig Hobro[4], Korsør og Gamle Falkenberg, hvilken sidste dog opføres én Gang, da den, så vidt det kan ses, ligesom de andre Byer Øst for Sundet skal møde med sin meste Magt[5]. Endvidere er undertiden et helt »Lands« Købstæder fritagne; dette gælder især de skånske Provinser, hvis samtlige Byer, men ganske vist også Provinsernes øvrige Befolkning, udelades ved 3 forskellige Lejligheder[6]. En enkelt By, Nyborg, må snart stille Folk og er snart fritagen, selv når der forlanges Mandskab af de øvrige fynske Købstæder; men hvilket Princip man har fulgt ved Bestemmelsen af Byens Krigspligt i det enkelte Tilfælde, kan ikke oplyses[7]. Og endelig er det ikke sjældent, at der ved én Lejlighed savnes én, og

[1] Åhus anføres vel én Gang blandt de skånske Byer, der skal møde med deres meste Magt (DM. 4. R. II. 160); men hvor Byen ellers nævnes, tilføjes der aldrig ved den således som ved de andre Stæder noget Tal Folk, som den skal stille (sstds. S. 149, 150, 152, 159, 275), hvad der sikkert må opfattes, som om Kronen ikke har kunnet gøre Fordringer til den i denne Henseende.

[2] RDRDM. III Nr. 5607. [3] RA., LD. 1455 $^{29}/_{8}$.

[4] Når Æbeltoft heller aldrig nævnes undtagen én Gang, da der intet Tal anføres ved den (DM. 4. R. II. 163), ligger det i, at Byen ikke betragtedes som Købstad, se her S. 334[5]).

[5] DM. 4. R. II. 161. [6] Sstds. S. 144-45, 163, 167.

[7] Vel er det i det 15. Århundrede, at Byen ikke nævnes (anf. St. S. 144, 150), og oftest i det 16., at den medtages (sstds. S. 151, 159, 275); men man finder den dog også opført i det 15. Århundrede (S. 149), og især er det mærkeligt, at den medtages i en Fortegnelse fra 1486 (S. 163), men overspringes i en anden, der må være omtrent fra samme År (S. 167).

ved en anden Lejlighed en anden enkelt Købstad, der ellers i Regelen må udgøre Mandskab[1], men om dette beror på en Forglemmelse ved Listernes Affattelse eller på en midlertidig Fritagelse, kan ikke afgøres; en sådan midlertidig Fritagelse omtales i alt Fald for Århus's Vedkommende i 1472, da Kongen i Anledning af en Byen overgået Ildebrand giver den fri bl. a. for Udbud i et Tidsrum af 12 År[2].

Selv om en By var ansat til at udgøre Folk, var der imidlertid Mulighed for, at den i det enkelte Tilfælde kunde få Lov til for Penge at købe sig fri for Forpligtelsen hertil. Dette gælder således om Svendborg i 1455[3] og om adskillige Byer (Ribe, Vejle, Odense, Stubbekøbing, Varde og et Nykøbing) i 1487; de Summer, som det ved den sidste Lejlighed drejer sig om, varierer fra 50 Mark for Nykøbings Vedkommende til 400 for Ribes[4]. Da Ringsted skulde stille Mandskab i 1510, løskøbte Byen sig ligeledes herfor[5]; men især er det dog under Christiern II, at Løskøbelsen sættes i System, ligesom Tilfældet var med de andre Stænders Frikøbelse for deres Krigspligt. Og man får under denne Konge tillige Oplysning om det omtrentlige Forhold, hvorefter Afløsningen fandt Sted; nogen Forskel er der vel i så Henseende i de forskellige Byer, men 20 Mark eller noget mere for hver Mand, der var forlangt, bar været den almindelige Takst, om end der også kan forekomme et enkelt Tal under 20 eller over 30 Mark[6].

Hvad Tilvejebringelsen af det Antal Folk angår, som var pålignet den enkelte Købstad, har den nærmere Fordeling heraf blandt Borgerne været overladt Byen selv[7]. Undertiden ser det ud til, at Regelen har været, at Borgerne skulde tjene personlig; dette må an-

[1] Således mangler 1486 Heddinge og Søborg (anf. St. S. 163), omtrent ved samme Tid Roskilde (S. 167), 1488 Avaskær og Skive (S. 160, 161) og 1508 Kongsbakke og Gåsekil (S. 159).

[2] Hübertz, Aarhus I. 28-29.

[3] RA., TSC, Svendborg Bys Ark. 1455 $^{21}/_{7}$ (Byen skulde først have betalt 200 Mark lybsk for Fritagelsen, men fik Summen nedsat til 150).

[4] DM. 4. R. I. 68 (jfr. 76), 75-76.

[5] SS. II. 1. H. S. 107.

[6] Se de mange Kvitteringer i SS. II. 1. H. S. 155, 158, 165, 172, 190, 2. H. S. 25, 26, 27, 28, 3. H. S. 166; SNS. I. 94. 169, 170, 172-73, 175. 178, 346, II. 1.-2. H. S. 151, 172.

[7] Sammenlign, hvorledes Øvrigheden i Århus fritager enkelte Borgere for Udbud 1478 (Hübertz, Aarhus I. 236, 237).

tages ifølge en allerede tidligere[1] berørt Bestemmelse i Københavns Stadsret af 1443, der går igen i Malmøs og Landskrones Stadsretter af henholdsvis 1487 og 1489, og hvori det hedder, at »hvo som til vorder sagt ud at fare i Kongens Udbud eller Stadsens Ærinde, bliver han hjemme og gør det ikke, han bøde Kongen og Staden 40 Mark, uden han har det synderlig med Borgemestrenes og Rådsens Orlov, og da skulle de skikke en anden udi hans Sted«[2]. Ligeledes må i 1517 3 Rådmænd i Ålborg betale 20 rhinske Gylden for at få Lov til at blive hjemme fra Udbudet[3]; men Forholdet er dog her noget anderledes, idet der er Tale om Øvrighedspersoner, som måske har skullet anføre den øvrige Styrke. I alt Fald hører man allerede i 1450 om en Mand i Ålborg, som har kunnet stille for sig[4]; og en anden Indbygger i den samme By beskyldes 1457 af Borgemestre og Råd for at have »forsiddet« Kongens Udbud, men kan tilbagevise Beskyldningen, idet han havde gjort en færdig Mand ud således, som det var blevet pålagt ham[5]; der forlanges altså her ikke personlig Tjeneste. Endvidere kan man på Christiern I.s Tid finde Ordet »soldeners« brugt fra svensk Side om Mandskab, som København har udredet[6], et Udtryk, som vel næppe vilde være blevet anvendt, hvis det kun havde drejet sig om Byens Borgere[7]. Og i Århus sker det jævnlig, at Folk, der skal ud eller har været ude i Kongens Udbud, optages som Borgere uden at betale nogen Afgift derfor, hvad der ellers var sædvanligt[8]. Men ganske vist er det ikke afgjort, at der her er Tale om Mænd, som er gåede i Borgeres Sted. Datidens Købstadlovgivning hævdede jo

---

[1] Ovfr. S. 333.
[2] KD. I Nr. 127. 5. Kap. § 39. Rosenvinge, Love V. 574 § 49, jfr. 524-25 § 8. RA., Danske Kanc., Kopi indsendt 1648 af Priv. for Landskrone 1489 $^{24}/_{3}$ § 50.
[3] SNS. I. 171. [4] RA., Ålborg Hospital 10.
[5] RA., Alborg 12. [6] SRA., Pap. 1469 $^{13}/_{9}$.
[7] Om Købstadborgeres Stillen af Stedfortrædere til Krigstjeneste på Christian III.s Tid se Hübertz, Aarhus I. 246, DM. 4. R. I. 63. Men endnu 1542 kan man dog træffe et Påbud til en Del skånske Købstæder om at udgøre Folk af deres egen Bys Borgere (DM. 3. R. VI. 344).
[8] Hübertz, Aarhus I. 237, 239, 241 (her udtrykkelig: NN. »er Borger, *for* han var i vor nådige Herres Udbud«); sammenlign dog sstds. S. 240, hvor en Mand, der er i Skåne i Udbud, År 1500 skal betale 1 Mark Borgerskab, når han kommer hjem.

nemlig stadig, at Købstadborgerne i egentlig Forstand ikke skulde være ene om at bære Byens Tynger, men at der skulde ydes tilsvarende Bidrag hertil af dem, som lige så fuldt som Borgerne nød Byens Goder, hvad enten de nu besad Grundejendom eller drev Handel i den på samme Måde som Borgerne; og blandt de Tynger, som sådanne Ikke-Borgere skulde deltage i, kan man også finde Udbudet udtrykkelig nævnt[1]. Uden for Danmark spillede det samme Spørgsmål om de i en Købstad bosatte Ikke-Borgeres Krigspligt en væsentlig Rolle i Stridighederne mellem Tyskerne og de indfødte i Bergen i det 15. Århundrede[2]; og i Danmark forlangte man i 1502 endogså, at Hanseaterne i Skåne, der jo dog ikke kunde betragtes som bosatte i en Købstad, skulde stille Folk til Krigen mod Svenskerne[3].

Hvem der har anført det af de enkelte danske Købstæder udrustede Kontingent, haves der næppe Oplysning om fra det 15. Århundrede. Til Mødet i Kalmar 1505 tilsagdes en Borgemester og en Rådmand fra hver af de Købstæder, som skulde stille Mandskab til Toget; men at de nævnte 2 Øvrighedspersoner skulde anføre Mandskabet, siges ikke, idet Kongen hovedsagelig synes at have ønsket deres Nærværelse ved Mødet, for at de kunde »høre på vor Ret og Uret«[4]. Og da der i 1508 udskrives Folk fra nogle Købstæder til at ligge til Landeværn i Skåne, forlanges det kun, at hver By skal tilskikke »en god duelig Karl« til Høvedsmand for de Folk, den udgør; at han skal være Borgemester eller Rådmand, nævnes altså ikke, og over Byernes samlede Mandskab vil Kongen sætte en »god duelig Karl af vore Tjenere« til Anfører[5]. 2 År senere skriver imidlertid Århus-Bispen til Kongen, at det for at forhindre, at Købstæderne stillede udueligt Mandskab til Kongens Tjeneste, sa-

[1] RA., TSC, Horsens Bys Ark. 1452 $^{17}/_{11}$. KD. I Nr. 147 S. 195.

[2] Jfr. W. Christensen, Unionskongerne og Hansestæderne 1439-1466 S. 93-96, 99, 123-24, 130-31, 191 og for Kong Hans's Tids Vedkommende DM. 4. R. II. 153[1]), HR. III. IV Nr. 67, III. V Nr. 243 § 51, Nr. 244 § 7, Nr. 252 §§ 36-37, 42, S. 511[1]) § 10, Nr. 579, III. VI Nr. 86. 1513 lovede Christiern II Tyskerne i Bergen, at de kun skulde udskrives til Krigstjeneste, når det gjordes særlig nødigt til Rigets Beskærmelse (HR. III. VI Nr. 508 S. 461).

[3] HR. III. IV Nr. 371 S. 485, Nr. 372 § 5, Nr. 384 §§ 7, 9, 14, III. V Nr. 420 § 4, III. VI Nr. 512 § 10, Nr. 514 § 10. Schäfer, Das Buch des lüb. Vogts auf Schonen S. 25 §§ 224-25.

[4] DM. 4. R. II. 274[1]). [5] Styffe V Nr. 236.

ledes som de nylig havde gjort, vilde være nyttigt, at en Borgemester eller en Rådmand blev »Forstander« for den enkelte Købstads Folk, idet en sådan Mand kun vilde tage gode Karle med sig[1]. Måske er det dette Bispens Råd, der har bevirket, at Kongen, da han et Par Dage efter pålagde Randers at udgøre 60 Mand, befalede, at der herimellem skulde være en Borgemester og en Rådmand. Men at disse skulde kommandere Byens Kontingent, påbydes ganske vist ikke udtrykkelig[2]; og nogen fast Regel om, at et Medlem af en Stads Øvrighed skulde være Anfører for dens Mandskab, har øjensynlig endnu ikke eksisteret, thi i København kan man på Christiern II.s Tid lige godt tænke sig et Medlem af Rådet og en »Almuens Mand« som Høvedsmand for Stadens Styrke[3].

Købstædernes Udbud skulde møde udrustet med Harnisk og Værge, uden at Arten af det sidste angives nærmere[4]. Af og til hedder det, at Mandskabet skal være til Hest; således skal Århus engang under Erik af Pommern stille »30 værgende enten til Skibs eller Hest«[5], og i 1506 forlanges der af de skånske Købstæder omtrent lige mange Folk til Hest og til Fods[6], ligesom Ringsted under Christiern II skulde have udgjort »regsener«[7]. Men i Regelen tales der dog ikke om Heste, hvorimod det nogle Gange siges, at Folkene skal komme til Skibs[8]. Endvidere skulde Mandskabet selv

[1] Hübertz, Aarhus I. 100.
[2] RA., LD. 1510 $^{15}/_{11}$.
[3] KD. I Nr. 192 S. 267. 1531 nævnes derimod stadig en Borgemester og en Rådmand som Høvedsmænd for de Skibe med Besætninger, som Købstæderne skulde stille (NDM. VI. 128-29).
[4] DM. 4. R. II. 154, 162, 274; Styffe V Nr. 236. Harnisk (uden udtrykkelig Nævnelse af »Værge«) forlanges af Købstædernes Mandskab allerede under Erik af Pommern (Hübertz, Aarhus I. 5, 9); i 1505 møder derimod Hjørring med »6 Bønder uden Harnisk« (Styffe V Nr. 40 S. 47). En Antydning af Værgets Art findes i et Brev af Christopher af Bayern, hvori han forlanger, at Håndværkerne i Bergen skal stille 10 »Væbnere« og 10 Skytter, disse med Armbørster (det i HR. II. VII. 840[1]) omtalte Kongebrev; jfr. her ovfr. S. 318). — I Holsten skriver Hertug Adolph 1440 til Kiel om at stille 10 Mand med Skjold, »Hat« og Panser (Neues staatsbürgerl. Mag. VII. 105).
[5] Hübertz, anf. St. I. 4.
[6] RA., Danske Kanc. Ark., Mønstringsruller og Rostjenestetakseringer 1506 $^{3}/_{10}$. Jfr. om Århus vel omtrent ved samme Tid: Hübertz, anf. St. I. 99.
[7] SS. II. 1. H. S. 190. [8] DM. 4. R. II. 162, 274.

være forsynet med Proviant; dette omtales allerede under Erik af Pommern[1], også når der tilsiges Købstadfolk til Befæstningsarbejder i Slesvig[2], og det er ligeledes Tilfældet med Udbudet fra Købstæderne i Kong Hans's Tid[3]. Til Mandskabets Udrustning har vistnok den enkelte Købstads Øvrighed kunnet opkræve en overordentlig Afgift; en sådan er det formodentlig, der menes, når Borgemestrene i Ålborg i 1487 gør Byen Regnskab for Hjælp til Udbud, som de har oppebåret[4]; og i Århus hedder det kort efter om et Par nyoptagne Borgere, at de, når Udbud kommer, skal gøre i Harnisk (eller blot: gøre) efter deres Formue[5]. Hvad Tjenestetiden angår, har den selvfølgelig været den samme som de andre Stænders; under Erik af Pommern kan man dog se, hvorledes en kongelig Høvedsmand, da han giver Folk fra Århus Hjemlov, fordi »de kunne ikke være her længere end til Søndag«, samtidig anmoder Byen om at sende andet Mandskab til Afløsning[6].

Efter at vi har betragtet de forskellige Stænder i deres Forhold til Hærvæsenet, må det endnu nævnes, at Kongen også havde en væbnet Styrke i sin personlige Tjeneste[7]. At Regnskabslensmændene, så vidt det kan ses, har haft større Forpligtelser i Krigstilfælde end de øvrige Lensmænd, er tidligere omtalt[8]; men da de jo dog som Regel har skullet varetage Styrelsen af deres Len og ikke

---

[1] Hübertz, anf. St. I. 5, 9.
[2] Sstds. S. 7.
[3] DM. 4. R. II. 154, 162, 274. Styffe V Nr. 236. Hübertz, anf. St. I. 98. Dog kan det nævnes, at Dronning Christine, da hun 1510 anmoder Svendborg By om for en Tid at sende 6 Karle til Tranekær, lover, at de skal få Mad og Øl af Lensmanden dér (RA., TSC, Svendborg Bys Ark. 1510 $^{20}/_{8}$).
[4] RA., TSPap., Ålborg (a) 1488 $^{28}/_{11}$. Mindre naturligt synes det, om man vilde forstå det nævnte Udtryk om en Afgift, hvorved Byen hos Kongen købte sig Fritagelse for overhovedet at stille Folk, noget, der jo ganske vist netop på den anførte Tid omtales om andre Købstæder (ovfr. S. 336).
[5] Hübertz, Aarhus I. 240.
[6] Sstds. S. 5.
[7] Jfr. RA., PSPap., Oluf Holgerssøn Ulfstand 1507 $^{4}/_{11}$, hvor Kongen omtaler al den Magt og Folk, han selv har, i Modsætning til den Styrke, som adelige skal stille til Landeværn.
[8] Ovfr. S. 294-95.

til Stadighed var om Kongen, kan man ikke godt for deres Vedkommende tale om noget personligt Tjenesteforhold til ham. Dette er derimod Tilfældet med Hofsinderne, hvis Krigspligt var lige så omfattende som Regnskabslensmændenes, og som jo under almindelige Forhold hørte til Kongens stadige Omgivelser, om end de ofte bortsendtes for at få deres Underhold rundt om i Riget[1]. Ved sådanne Lejligheder omtales gentagne Gange Hofsinder med flere Heste; et Tal fra 4 til 7 Heste er ikke ganske ualmindeligt, og en enkelt Mand møder endogså med hele 12[2]. Det fremgår heraf, at Hofsinderne atter kan have Folk i deres Tjeneste; og det samme ses under Frederik I, da der er Tale om Hofsindernes Krigspligt, idet Rigsrådet da beder om, at Regnskabsfogederne og Hofsinderne, hvis det er Kongens bestemte Vilje, at de skal gøre nogen Tjeneste på den pågældende »Rejse«, må blive sparede »i deres egen Person«[3]. Hvor stor en Styrke Hofsinderne og deres Folk har udgjort, vides ikke med Vished; i et Regnskab fra 1447 nævnes 28 danske Hofsinder hos Christopher af Bayern (rigtignok uden Antydning af, at den enkelte atter kunde have Folk under sig)[4]; men da der udtrykkelig tales om danske Hofsinder, er det jo muligt, at Kong Christopher tillige har haft tyske[5]. I Virkeligheden forekommer der da også i et andet Regnskab fra 1447 en hel Del Hofbetjente som »meins hern hofgesind«[6]; men det er unægtelig Kammersvende, Kældersvende, Kokke, Staldkarle, Trompetere o. l., altså ikke, hvad man på Dansk plejer at forstå ved Hofsinder. Disse var allerede i det 15. Århundrede vistnok i Regelen adelige; men ligesom de havde det tilfælles med de øvrige Folk i Kongens Tjeneste, at de fik Løn[7], således er det ikke sjældent forbundet med Vanskelighed at skelne

---

[1] Se således DM. 4. R. II. 165-67, 170, 272-74 (på de fleste af disse Steder nævnes Ordet Hofsinder dog ikke udtrykkelig); RA., PSPap., Bent Bille 1491 $^{23}/_{5}$; sstds., Anders Bille 1509 $^{2}/_{12}$.

[2] DM. 4. R. II. 165 (Hr. Tønne).

[3] NDM. V. 307.

[4] SS. I. 2. H. S. 1-6.

[5] Enkelte af de i Regnskabet som danske opførte Hofsinder har rigtignok ganske tysklydende Navne.

[6] RA., Reg. 108 a, Christopher Parsbergs Regnskab begyndende: Nota der devczen ritter, Bl. 53 b, jfr. Bl. 1 a.

[7] Det ovfr. i Note 4 nævnte Regnskab. DM. 4. R. I. 66.

dem fra andre Medlemmer af Hofstaten[1], om end det er rimeligt, at de har fået højere Løn end de øvrige[2].

Foruden Hofsinderne havde Kongen også andre Folk i sin Tjeneste, der under fredelige Forhold ikke (således som de ovennævnte Kammersvende, Kældersvende, Kokke osv.) hver havde sin bestemle Virksomhed at varetage, men hvis Hverv kun var af militær Art, idet de allerede i Fredstid dannede en Art Livvagt om Kongens Person og i Krigstilfælde benyttedes mod Fjenden. Det var de kongelige Skytter, der omtales gentagne Gange under Kong Hans, og hvis Hovedvåben, som det ses af Navnet, var Armbørsten[3]. Allerede under Christiern I nævnes Skyttebanneret, som Hr. Oluf Ged var flygtet med i en Træfning; men dette Banner har dog, så vidt det kan ses (Hr. Oluf siges at have overgivet det til en Borger i Landskrone), i alt Fald været Felttegn også for andre Skytter end Kongens egne. Foruden Skyttebanneret omtales ved den samme Lejlighed tillige Hovedbanneret[4], og de samme 2 Bannere møder man på Sverigestoget 1497[5]. Ligesom Hofsinderne fik de kongelige Skytter Løn, og ligesom Tilfældet var med Hofsinderne, lod Kongen til Tider også i det mindste en Del af Skytterne fordele rundt om i Riget, for at de kunde blive underholdte[6].

[1] En Betegnelse som »Gammelsvend«, der anvendes om et Par af de danske Hofsinder i 1447 (SS. I. 2. H. S. 5), skulde på Forhånd nærmest synes at henlede Tanken på en Hofbetjent af lavere Rang end en Hofsindes. Når der endvidere i 1486 nævnes en Del af Kongens »Hofsinder og Tjenere«, er det ikke let med Bestemthed at drage Grænserne mellem disse 2 Klasser; i alt Fald finder man blandt dem, der kun har én Hest, også Folk med adelige Navne (Friis, v. Lancken, Barsebek). Og om end nogle af disse sidste i det følgende År betegnes som Kongens Skytter, gælder det dog ikke om dem alle, medens modsat en Lasse Krafse, der i 1486 har 2 Heste, i 1487 viser sig at være Skytte (DM. 4. R. II. 165, 4. R. I. 179).

[2] Se således DM. 4. R. I. 68-74, 177-78, hvor de, der får 20 eller 30 Mark, for største Delen kendes som adelige, medens de, der kun får 10 Mark, næsten alle bærer uadelige Navne.

[3] Jfr. om Skytterne DM. 4. R. I. 69, 179 (en enkelt af dem ses her at have en Svend; sammenlign ovfr. Note 1) og Styffe V Nr. 40 S. 47 (»min Herres Skytter«).

[4] DM. I. 267-68.

[5] DM. 3. R. I. 145. Navnene forekommer også i Karl Knutssons Hær under Indfaldet i Skåne 1452 (Svenska medeltidens rim-krönikor, utg. af Klemming, II. 294).

[6] Sammenlign Navnene i de 2 Lister i DM. 4. R. II. 165-66 (fra 1486)

Et Våben, hvorover Kongen også for en Del har haft friere Rådighed end over det af de forskellige Stænder stillede Mandskab, var Artilleriet. Hvad Skytset på Slottene angår, har det i alt Fald tilhørt Kronen, eftersom det i Inventarierne overleveres fra den ene Lensmand til den anden[1]; men om det er blevet brugt andre Steder end på selve Slottene, vides ikke. Ligeledes har naturligvis de Kanoner, som anvendtes på Kongens egne Skibe, tilhørt ham selv[2], hvorimod det samme øjensynlig ikke har været Tilfældet med Skytset på Skibe, der stilledes af andre[3]. Bortset fra, hvad der fandtes på Slottene og på Flåden, er det ikke meget, der høres om Ildvåbnene i det 15. Århundredes Danmark. Selve disses Historie, der jo kræver særlig Fagdannelse, forbigås her; dog kan det nævnes, at man i 1487 finder en Pulvermester eller Bøssemester i Kongens Tjeneste[4], og ligeså i 1493 en Pulvermester[5], hvad der jo imidlertid er en ganske naturlig Følge af, at Kongen selv efter al Sandsynlighed har ejet den overvejende Del af det Skyts, der fandtes i Riget.

og 4. R. I. 179 (kongelige Skytter 1487). Se også RA., PSPap., Mourids Nielssøn Gyldenstjerne 1491 $^{23}/_{3}$, 1493 $^{5}/_{2}$; RA., TSPap., Torne H., Dalby S., Dalby Kl. 1509 $^{17}/_{12}$.

[1] KD. IV Nr. 63 S. 51 (1454); Mollerup og Meidell, Bille-Ættens Hist. I. 388[2]) (1505); Vedel Simonsen, Familie-Efterretn. om de danske Ruders Adelsslægt I. 134 (1508); DM. II. 147-48 (1509); jfr. RA., DKH., Fasc. 2. B Dronn. Christine Nr. 21 (1509). (Om »Bøssehuset« på Nykøbing Slot se RA., Nykøbing Lensregnskab 1509-10 Bl. 9 a, 10 a.) Sammenlign DF. II Nr. 828 (1473) m. H. t. Sønderjylland (hvor der dog også i 1450 ved Siden af Lodbøsser, som tilhører Hertug Adolph, nævnes andre, der tilhører Amtmanden i Flensborg Otte Split; sstds. Nr. 826 S. 902) og DN. II Nr. 939 S. 692, Nr. 940 S. 694 (1487-88) m. H. t. Norge. — Ligeledes kan man se, at Kong Hans lader udlevere Krudt til forskellige Slotte og tillige til Købstæder (RA., Danske Kanc. Ark., Landforsvar (Div. Dokum.), Regnskab 1509-10 Bl. 7 b).

[2] I 1493 kom der således om Bord på et af de kongelige Skibe 56 Bøsser og desuden »12 Bøsser af Sølvkammeret« (RA., Regnskab fra Københavns Slot 1493-94 Bl. 87 a).

[3] Roskilde Bisp beder 1503 Henrik Krummedige om at måtte låne en 30-40 gode Skerpentiner og andre Bøsser, da Bispens ene Skib er i Kongens Tjeneste med alt det Skyts, som var derpå, og han nu med sit andet Skib personlig skal følge Kongen til Tyskland (DN. IX Nr. 456).

[4] DM. 4. R. I. 71, 72, 82, 84. Jfr., hvorledes Christiern I 1471 beder Byen Lüneburg om at låne ham en Bøssemester foruden en Morter og Krudt (Quellensamml. der Schlesw.-Holst.-Lauenburg. Gesellsch. II. 1. H. S. 18).

[5] RA., Regnskab fra Københavns Slot 1493-94 Bl. 110 a.

Ligeledes forekommer der i Begyndelsen af det 16. Århundrede en kongelig Pulvermager eller Pulvermester (Mester Oluf af Væ), der øjensynlig har boet i Væ, hvor han blev Borgemester[1]; og når der da i 1494 nævnes en Bøssemester i Lund, som sælger Krudt til en Privatmand[2], har denne Bøssemester sandsynligvis også stået i Kongens Tjeneste snarere end i Ærkebispens eller Byen Lunds, således som man måske på Forhånd kunde være tilbøjelig til at tro.

Som det fremgår af Betegnelsen Pulvermager, har Kongen altså ladet fabrikere Krudt inden for Rigets Grænser ved År 1500[3]. Men tillige har han ved samme Tid selv ladet forarbejde Skyts. I et Regnskab fra 1493—94 nævnes en Bøssesmed og Bøssestøbere, der modtager Jærn, Kobber, Tin og Bly til at udføre deres Arbejde[4]; og i Slutningen af Kong Hans's og i Christiern II.s Regeringstid blev der ved Jærnhytten i Skåne, som Åge Anderssøn (Thott) var forlenet med, støbt både Bøsser, »Kamre« og Kugler til Kongen[5].

Foruden de ovenfor omtalte Hofsinder, der må antages under

---

[1] RA., Danske Kanc. Ark., Landforsvar (Div. Dokum.), Regnskab 1509-10 Bl. 4 a. RA., Indk. Br. t. Danske Kanc., ad 1614 $^{22}/_{5}$. SNS. II. 3.-4. H. S. 156.

[2] RA., PSPap., Mourids Nielssøn Gyldenstjerne 1494 ud. Dag, S. 24. Om den Bøssemester, hvis Hustru Margrethe Bøssemesters i København nævnes 1488 og 1490 (ÆA. IV. 76), har stået i Kongens eller i nogen andens Tjeneste, kan næppe oplyses.

[3] 1513 forlener Christiern II Mester Gert Bøsseskytte med Rønnebæksholm mod, at han skal tilvirke Krudt på nærmere angivne Betingelser; han skal have samme Løn som i Kong Hans's Tid og følge Kongen i Rigets Tjeneste, når Behov gøres (SS. II. 1. H. S. 107).

[4] RA., Regnskab fra Københavns Slot 1493-94 Bl. 81 b, 83 a (jfr. Bl. 82 b), 106 a, 109 a-b (delvis og mindre nøjagtig gengivet hos Molbech, Nord. Tidsskr. f. Hist., Literatur og Konst I. 446). Sammenlign m. H. t. Bøssesmeden: RA., Kgl. Indtægtsregnskaber fra Kong Hans's Tid, Regnsk. 1492 for Stævns H. m. m. Bl. 24 b. Jfr. også Blom, Kristian den fjerdes Artilleri S. 112.

[5] Kiøbenhavnske Selskr. Skr. VII. 408-11. SS. II. 1. H. S. 132-33. SNS. II. 1.-2. H. S. 121-22, 3.-4. H. S. 155. Om »Bøssestokke«, som Christiern (II) skal skaffe sin Fader efter opgivet Mål, se RA., PSPap., Esge Bille 1511 $^{16}/_{10}$; sammenlign også Mollerup og Meidell, Bille-Ættens Hist. I. 319-20. — Derimod kan man se Kong Hans købe Skyts gennem Tolderen i Øresund 1497 og 1503 (RA., Sundtoldregnskab 1497 S. 28. 1503 S. 36; Prisen pr. Skerpentine er i 1497 ikke engang 2 rhinske Gylden og i 1503 gennemsnitlig c. 2 Gylden) og ligeså i Holland (RA., Sundtoldregnskab 1497 S. 1; HR. III. VI. 263 § 17).

almindelige Forhold at have gjort personlig Tjeneste hos Kongen, når de da ikke blev underholdte andre Steder i Riget, finder man i det 15. Århundrede også nu og da en anden Art Hofsinder, nemlig Udlændinge, der havde fast Ophold i Udlandet og kun skulde møde i Danmark, når Kongen forlangte det. Endogså en tysk Rigsfyrste blev dansk Hofsinde af denne sidste Art, idet Christopher af Bayern 1443 antog Hertug Otto af Brunsvig-Lüneburg som sin »daglige Hofsinde og Råd« således, at han, når det forlangtes, skulde begive sig til Kongen og yde ham »Råd, Hjælp og Bistand«; til Gengæld skulde Kongen også stå Hertugen bi, når denne forurettedes, og give ham 500 rhinske Gylden årlig, men Overenskomsten skulde dog foreløbig kun gælde for 2 År, hvorefter den kunde opsiges fra bægge Sider med 1 Års Varsel[1]. Et Par År senere antog den samme Konge en tysk Adelsmand som sin Tjener og Hofsinde med en årlig Løn af 200 rhinske Gylden, men også således, at han kun skulde gøre Tjeneste, når det forlangtes[2]. Og et lignende Tjenesteforhold (en Udlænding, der opholdt sig uden for Riget og først skulde møde, når Kongen udtrykkelig tilsagde ham) finder man i Begyndelsen af det 16. Århundrede, om end her uden Nævnelse af Ordet Hofsinde[3].

Disse Udlændinge, der tjente for Løn, frembyder herved et Lighedspunkt med de egentlige fremmede Lejetropper, men adskiller sig fra dem ved, at de modtog deres Løn for et længere Tidsrum, uden at der var stillet dem nogen bestemt Opgave, medens Lejetropperne netop kun toges i Tjeneste for et bestemt Krigstog. Anvendelsen af en fremmed, betalt Krigsmagt var jo gammel i Norden, og den var ikke gået af Brug i det 15. Århundrede, om end der ikke høres synderligt derom i dettes 1. Halvdel. Christiern I måtte

[1] Styffe II Nr. 123; RDRDM. III Nr. 7310. 1447 antog Kong Christopher Landgrev Ludvig af Hessen som sin »Råd og Tjener« med en årlig Løn af 500 rhinske Gylden, men Ordet Hofsinde bruges ikke her, ligesom der heller ikke tales nærmere om de Forpligtelser, Landgreven påtog sig (RA., Reg. 14. Hessen 1 a).

[2] Afskrift ved Herredsfoged, Dr. jur. Secher af bayersk Brev af 1446 $^{3}/_{1}$.

[3] RA., Indk. Br. t. Danske Kanc. 1512 $^{18}/_{2}$. Jfr. for Hertug Frederiks Vedkommende RA., Gemeinsch. Arch. XXXII, Indløste Obligat. XVII, l 49; mange Breve i RA., Gemeinsch. Arch. XXXIV. 4 (således 1497 $^{21}/_{6}$. 1498 $^{10}/_{11}$, 1501 $^{27}/_{8}$, 1504 $^{15}/_{4}$, 1508 $^{8}/_{5}$); sstds. XXXVIII, Access. 1, Bl. 95 a. Sammenlign m. H. t. en noget senere Tid E. Madsen. Studier ov. Danmarks Hærvæsen i det 16de Aarh. I. 4-6.

i sin Håndfæstning love ikke at drage nogen »udenlandske Herrer eller andre« ind i Riget uden største Delen af Rigsrådets Råd[1], en Bestemmelse, hvorved der måske også har været tænkt på fremmede Tropper; i alt Fald hedder det både i Kong Hans's og i Christiern II.s Håndfæstninger udtrykkelig, at de ingen udenlandsk *Magt* må drage ind i Riget uden Rigsrådets Samtykke[2]. Et sadant Samtykke har Kong Hans imidlertid, som det synes at fremgå af Rigsrådets Klage efter hans Død, ikke altid anset det for nødvendigt at skaffe sig[3]; og dog skulde det synes, at Tilladelsen ikke kunde høre til det allervanskeligste at opnå. Brugen af Lejetropperne medførte jo nemlig den Fordel, at Landets egen Befolkning i alt Fald delvis kunde fritages for Krigstjeneste; og når det allerede tidligere[4] er nævnt, at der i 1511 pålagdes en overordentlig Skat netop, for at Kongen kunde lønne Lejetropper med Pengene, så at den menige Mand i Riget selv kunde sidde hjemme, siges det da også ved samme Lejlighed, at Rigsrådet har givet sit Samtykke til Skatten[5]. Vist er det, at der både under Christiern I og endnu mere under Kong Hans omtales Lejetropper i dansk Tjeneste. Således hvervede Hertug Adolph i Begyndelsen af Christiern I.s Regering et Par Gange (både 1450 og 1452) Lejetropper, som Hertugen rigtignok selv betalte, til Kongen[6]; og i 1452 vilde man i Hansestæderne vide, at Christiern havde taget böhmiske Tropper, som siden Hussiterkrigene var særlig frygtede i Tyskland, i Sold for at bruge dem mod Svenskerne, men disse Böhmere nåede dog i ethvert Tilfælde ikke til Danmark[7]. Også senere hører man om lejede Krigsfolk i Christiern I.s Tjeneste[8]; dette gælder imidlertid i højere Grad under hans Efterfølger, om end måske kun fordi Kilderne i det hele flyder rigeligere i Kong Hans's Tid. Allerede på Toget til Gulland 1487 omtales fremmede Krigere, der tjente for Sold: en kongelig Skriver sendes til Mecklenburg for at hente Soldnere, og

[1] Aarsberetn. II. 44 § 3.
[2] Sstds. S. 51 § 19 (jfr. Hadorph II. 325 § 18), 60 § 22.
[3] Allen II. 590. [4] Ovfr. S. 298.
[5] DM. 4. R. II. 158.
[6] 1450: DF. II Nr. 826. 1452: Chronik des Franciscaner Lesemeisters Detmar *etc.*, hrsg. von Grautoff, II. 149.
[7] Sidst anf. St. S. 148. Jfr. W. Christensen, Unionskongerne og Hansestæderne 1439-1466 S. 212.
[8] Således Styffe III S. CLXVIII; RA., DKH., Fasc. 2, 5 (1465 $^{10}/_{2}$).

også Liflændere havde Kongen i sin Tjeneste ved denne Lejlighed[1]. En Betegnelse, der hyppig anvendes om de lejede Krigsfolk i 1487[2] og også senere[3], er Ryttere eller »Rytters«, et Ord, som stammer fra det nedertyske ruter, der ganske vist ofte betegner en Kriger til Hest, men tillige kan benyttes om en Landsknægt i Almindelighed eller om en sådan, der kæmper til Søs[4]. At »Rytterne« i 1487 har været af den sidstnævnte Art, er jo naturligt, da Toget gjaldt Gulland, men turde også fremgå af, at Kongen allerede før Toget afkøbte dem en Andel i en Kravel m. m., som de efter al Sandsynlighed er komne i Besiddelse af ved Kaperier på Søen[5]. Imidlertid var det ikke blot Soldater om Bord på Skibene, der fik Sold 1487; det samme gælder om de egentlige »Skibmænd« eller Matroser tillige med Skipper, Styrmand osv.[6].

På det store Tog til Sverige 1497 havde Kong Hans også tyske Landsknægte i sin Tjeneste[7], deriblandt den såkaldte store eller sachsiske Garde, der 3 År senere tjente Kongen og hans Broder i Ditmarsken, hvor dens daværende Anfører Junker Slenitz fandt Døden tillige med en stor Del af sine Folk[8]. Medens det i det 15. Ar-

[1] DM. 4. R. I. 73, 87.

[2] Således DM. 4. R. I. 73, 79, 80, 82, 85-87.

[3] Således DM. 3. R. II. 21, 26 (1497); DN. VIII Nr. 461 (1502); Styffe V Nr. 38 S. 44 (1505); KD. I Nr. 192 S. 258 (1508); DM. 4. R. II. 158 (1511).

[4] Endnu År 1500 forekommer Betegnelsen »ruter to perden« (RA., Reg. 13. Ditmarsken 5, Bl. 6 b), så at der altså dengang også kunde være »Ryttere«, som ikke var til Hest. Det er derfor en senere Udvikling, når Ordet i 1538 anvendes om Krigsfolk, der skal have en bestemt Udrustning og, som det synes, tillige være beredne (Heise, Fam. Rosenkrantz's Hist. II, Dipl. Nr. 143 S. 183: 2 gode Karle med gode Heste og Harnisk og Glavinde, så vel færdige, at de er ansete for »ryther«, om de kommer iblandt fremmed Krigsfolk). I 1454 nævnes derimod i Nordtyskland både »ruters« med »vulle tuch« og sådanne, der kun har Armbørst, Skjold og Hat (HR. II. IV Nr. 274 S. 203, Nr. 277).

[5] DM. 4. R. I. 67, 72.

[6] Jfr. nedfr. S. 361-62.

[7] DM. 3. R. I. 144, 150. Heise, Fam. Rosenkrantz's Hist. II. Dipl. Nr. 10 a S. 10.

[8] Kong Hans lover 1497 (øjensynlig i Anledning af det forestående Tog til Sverige) at holde sin Broder skadesløs, hvis denne lider noget Tab som Følge af, at han har beseglet 3 Breve »angående Knægtene« til Junker »Foxs«, Junker Slentz og Hans Sested (RA., Gemeinsch. Arch. XX. 45 a; jfr. Staatsbürgerl. Mag. VII. 683).

hundrede aldeles overvejende havde været Tyskere, der gjorde Tjeneste i Norden som Lejetropper, finder man i det 16. Århundrede tillige flere Gange Skotter i Kong Hans's Sold[1]; ja som tidligere[2] anført, forekommer der ved samme Tid Skotter i Roskilde Bisps Tjeneste.

Om Størrelsen af Lejetroppernes Sold høres der i det egentlige Danmark i det 15. Århundrede intet synderligt før Kong Hans's Tid; derimod haves der noget tidligere Efterretninger herom fra Sønderjylland og andre omliggende Lande. Således skulde i 1428 Hansestædernes hvervede Krigsfolk hver have 12 Skilling ugentlig, når de selv ejede Harnisk, men i modsat Fald kun 8 Skilling[3]. Og de Knægte, som Hertug Adolph havde ladet hverve til Kong Christierns Tjeneste i 1450, fik hver 12 Skilling om Ugen, hvis de havde Panser, Armbørst, Skjold og Jærnhat, men kun 10 Skilling, hvis de savnede den første af de nævnte Bestanddele af Udrustningen[4]; samtidig fik Matroserne på Skibene 8 eller 12 Skilling ugentlig af Hertugen, men Skipperne selv naturligvis mere[5]. 2 År senere betaltes der ligeledes 10 Skilling om Ugen til Skytter i Østfriesland[6], og i 1454 skal Knægte, der skal gøre Tjeneste i Preussen, ugentlig have 1 Mark lybsk, hvis de er udrustede med »vulle tuch«, men 14 Skilling lybsk, hvis de kun har Armbørst, Skjold og Jærnhat[7]. I Danmark var Solden for »Ryttere« i 1487 i Anledning af Gullandstoget $2^1/_2$ Mark eller 2 Postulatsgylden pr. Måned[8], og da 1 Måned på denne Tid ved Lønning af lejede Krigsfolk regnedes lig 4 Uger[9], bliver Solden altså 10 Skilling om Ugen, det samme Beløb

[1] Således DN. VIII Nr. 461 S. 465; Styffe V Nr. 260 S. 341, Nr. 338 S. 434; RA., Nykøbing Lensregnskab 1509-10 Bl. 9 b, 23 b, 24 a, 25 a-b.
[2] S. 325.
[3] HR. VIII Nr. 343 § 2.
[4] DF. II Nr. 826 S. 895-901.
[5] Sstds. S. 901-3. S. 902 nævnes 1 Mark som ugentlig Løn for Skippere: når en Skipper S. 903 får 25 Mark månedlig, er dette vel ikke blot hans Løn, men også Leje af selve Skibet, jfr. hvad der straks efter anføres om Betaling af 19 Mark til Ejeren af »det wismarske Skib«.
[6] LUB. IX Nr. 91.
[7] HR. II. IV Nr. 274 S. 203, Nr. 277 S. 206, Nr. 279 S. 209.
[8] DM. 4. R. I. 77, 78, 79, 80, 82, 85. At en Postulatsgylden da netop var lig $1^1/_4$ Mark, ses sstds. S. 66, hvor 50 Postulatsgylden »gøre« $62^1/_2$ Mark. — En Undtagelse fra den nævnte Sold af $2^1/_2$ Mark om Måneden forekommer dog, idet nogle Ryttere hver får 6 Mark 14 Skilling for 2 Måneders Tjeneste (sstds. S. 87).
[9] Sstds. S. 78, 79, 80; jfr. LUB. IX Nr. 91 om hanseatiske Krigsfolk

som det laveste af de 2 Tal, der omtaltes ved Hertug Adolphs Hvervninger i 1450; en højere Løn har imidlertid de såkaldte Kvartermestre fået, uden at dens Størrelse dog kan oplyses nøjagtig[1]. Men tillige fik i alt Fald en Del af Soldaterne i 1487 Betaling for deres Kost, nemlig 8 Skilling eller en sjælden Gang 7 Skilling ugentlig; det omtales dog kun i den første Tid af deres Tjeneste, inden det egentlige Krigstog var begyndt[2]. Om de måske på dette har fået Forplejning in natura af Kongen, vides ikke; det vilde ikke stemme med, hvad der var Skik i det 16. Århundrede, når Landsknægtene tjente til Lands, idet de da måtte underholde sig selv[3]; men ved Tjeneste til Søs har Forholdet muligvis været et andet, som vi skal komme tilbage til nedenfor[4]. Og også for Landtroppers Vedkommende kan man i 1497 se, hvorledes en Del Hestfolk, som Hertug Magnus af Sachsen-Lauenburg skulde skaffe Kong Hans, hver foruden 2 rhinske Gylden månedlig skulde have fri Kost og »halvt Røveri«[5]. Om den samlede Udgift til »Rytterne« i 1497 hedder det, at de skulde have 15000 rhinske Gylden om Måneden, og at Kongen i Anledning af Krigen måtte udhetale 150.000 rhinske Gylden i Sold[6]. På Ditmarskertoget År 1500 fik en Landsknægt 4 rhinske Gylden om Måneden[7], hvad der, da en rhinsk Gylden dengang var

1452. Det samme var Tilfældet i Grevens Fejde for Fodtroppernes Vedkommende, medens Rytternes Måned dengang synes at være regnet for 30 Dage (DM. 4. R. III S. XX).

[1] Der nævnes Kvartermestre i DM. 4. R. I. 81, 85, 86, 87, men hvad deres Sold har været, kan ikke ses med Vished; når hver Kvartermester får 2 rhinske Gylden over hans rette Sold (S. 85), må dette jo være en frivillig Gave fra Kongens Side, og at 2 af dem hver får 2 Mands Bytte (S. 87), berører heller ikke deres egentlige Løn. En af dem, Hans Los (S. 85), nævnes endogså tidligere (S. 79) uden Antydning af, at han er forskellig fra de almindelige Knægte.

[2] DM. 4. R. I. 78, 79, 80, 82.

[3] E. Madsen, Studier ov. Danmarks Hærvæsen i det 16de Aarh. I. 24.

[4] S. 374.

[5] Scheidt, Hist. u. Dipl. Nachrichten von dem hohen u. niedern Adel in Teutschland S. 374.

[6] Hvitf. VI. 132, 135 (Folioudg. S. 1018, 1019).

[7] RA., Reg. 13, Ditmarsken 5, Bl. 3a (gengivet i unøjagtigt Udtog hos Molbech, Hist. om Ditmarskerkrigen S. 251, idet dér skal læses 2760 og 11040 i Stedet for henholdsvis 3260 og 11060; tillige skal der længere nede på samme Side læses 3188 i Stedet for 3238 samt på S. 252 3516 og 3576 i Stedet for henholdsvis 4016 og 4076, hvorved

lig 24 Skilling[1], betegner en væsenlig Stigning i Sammenligning med tidligere; til Gengæld finder man den samme Sold af 4 rhinske Gylden om Måneden betalt endnu i Grevens Fejde til Lejetropperne til Fods, medens det beredne Mandskabs Løn dengang var betydelig større[2]. Hertil kom så de forskellige højere og lavere Befalingsmænds Lønninger, der selvfølgelig allerede i det 15. Århundrede oversteg de meniges, og af hvilke Lønningen for den enkelte Afdelings »Høvedsmand« på Ditmarskertoget var 6 Gange så meget som for en almindelig Landsknægt eller 24 Gylden om Måneden[3]. Ligeledes forekommer i alt Fald straks i Begyndelsen af det 16. Århundrede de såkaldte dobbelte Soldnere[4], Soldater, som på Grund af deres Krigserfaring eller af andre Årsager fik det dobbelte af de andre meniges Løn. Et Tilfælde fra 1497, hvor hvervede Tropper fik »halvt Røveri« over for Fjenden, er nylig nævnt; og »frit Rø-

man også dér får 4 Gylden pr. »Sold« om Måneden). Sammenlign ligeledes adskillige Kvitteringer fra År 1500 i RA., Gemeinsch. Arch. XXXIV. 4.

[1] Se Sammenlægningen i RA., Reg. 13, Ditmarsken 5. Bl. 2 b (gengivet hos Molbech, anf. St. S. 250. der dog også her har en Fejl, idet der skal læses 14981½ i Stedet for 14982).

[2] DM. 4. R. III S. XII, XIV, XX. 1510 påberåber Knægte i Hansestæderne sig dog, at Kong Hans giver mere end 4 rhinske Gylden månedlig (HR. III. V Nr. 616). — At der i det 15. Århundrede i Danmark har været antaget Landsknægte for et helt År ad Gangen, høres der næppe noget om; derimod omtales det i det 16. Århundrede, og Solden var i så Fald betydelig mindre. Dette ses af en Overenskomst, som sluttedes i Sverige med tyske Knægte i 1508, og ifølge hvilken hver af Knægtene skulde have 24 Mark lybsk og 6 Alen leidisk Klæde for et Års Tjeneste (Styffe V Nr. 210); i Danmark hedder det ligeledes i 1543, at »en enfoldig Årssold« er 24 Mark danske og 6 Alen Klæde, medens samtidig Solden for en enkelt Måned er 10 Mark danske (DM. 4. R. I. 20, 142). Forskellen i Penge er således betydelig, men til Gengæld fik de for et År antagne Folk også Klæde (det samme var i øvrigt Tilfældet med Knægtene under Stockholms Belejring 1501 (RA., DKH., Fasc. 2, B Dronn. Christine Nr. 13)) og tillige frit Underhold (jfr. E. Madsen. Studier ov. Danmarks Hærvæsen i det 16de Aarh. I. 33-35).

[3] RA., Hververruller 1500. Om forskellige Befalingsmænd og Funktionærer og deres Løn i Forhold til de meniges i Året 1543 jfr. DM. 4. R. I. 20, 142.

[4] RA., DKH., Fasc. 2, B Dronn. Christine Nr. 13.

veri« i Almindelighed omtales lige i Begyndelsen af det 16. Århundrede for Knægte både i dansk og i svensk Tjeneste[1].

I en Tid, da man havde det så knapt med rede Penge som i Middelalderen, er det klart, at Lønningen af en blot nogenlunde betydelig hvervet Hærmagt, når den skulde fortsættes gennem flere Måneder, måtte blive en meget tung Byrde for Statens Finanser[2]. Det kunde endnu gå an, så længe man ikke havde med en større Styrke at gøre, end at hver enkelt Mand eller i alt Fald en ikke ubetydelig Del af Mandskabet kunde anføres med Navns Nævnelse i Regnskaber, der ikke udelukkende omhandler Folkenes Lønninger[3]. Men betydelig større Krav stilledes der til Kronens Indtægter, når der blev Tale om Troppestyrker som dem, der anvendtes mod Svenskerne År 1497 og mod Ditmarskerne År 1500. Som nylig nævnt, opgives det, at Toget 1497 kostede Kong Hans en Udgift af 150.000 rhinske Gylden til Sold. Og et Regnskab fra den ingenlunde langvarige Ditmarskerkrig 3 År senere viser et Udlæg, aldeles overvejende til Lønning af Lejetropperne, på over 44.000 Gylden[4]; ganske vist måtte Hertug Frederik bære sin Del heraf, men der blev dog altid en betydelig Sum tilbage for Kongens Part. Snart efter begyndte så Kampene med Sverige igen i de første År af det ny Århundrede, og vel var det ikke med så store Troppemasser, at de førtes, men til Gengæld blev de jo så meget langvarigere. Det ses da også, at Lønningen af de fremmede Tropper, der anvendtes mod Svenskerne i Slutningen af Kong Hans's Regering, har voldt Kronen ikke uvæsentlige finansielle Vanskeligheder. Da Kong Hans 1503 sælger Lunde Ærkebisp den Poul Laxmand tidligere tilhørende Gård Agerup med tilliggende Gods, er det hovedsagelig som Vederlag for 6150 Mark danske Penge, som Ærkebispen havde lånt Kongen til at betale »udenlandske Mænd og Soldnere« med i Krigen mod

[1] Om Folk i dansk Tjeneste se RA., DKH., Fasc. 2, B Dronn. Christine Nr. 13 (under Stockholms Belejring 1501); om Folk i svensk Tjeneste se Styffe V Nr. 210 S. 278.

[2] Sammenlign m. H. t. en lidt senere Tid Allen III. I. 115-16.

[3] Dette er Tilfældet med et Regnskab fra 1487 (i DM. 4. R. I), der indeholder Udgifter af mange andre Arter, bl. a. til Kongens Person, men rigtignok heller ikke nævner *alle* Krigsfolkene i Kongens Tjeneste ved Navn (se således anf. St. S. 73, 85 og 87 om Pinings, Hans v. Ahlefeldts og Junker Alfs Folk).

[4] Molbech, Hist. om Ditmarskerkrigen S. 253, hvor der dog skal læses 44207½ Gylden 1⅓ Skilling 2 Penninge.

Svenskerne [1], og i 1512 forhandler Regeringen med Henrik Krummedige om et Lån på 1000 Mark til »at lønne Folket af med« [2]; ligeledes er det allerede tidligere [3] omtalt, at der i alt Fald én Gang (i 1511) pålagdes en overordentlig Skat med det udtrykkelig udtalte Formål at skaffe Penge til at holde Lejetropper for.

Hvad i øvrigt Troppernes og især Lejetroppernes Inddeling angår, vil man næppe nogen Sinde i det 15. Århundrede finde Ordene Fane og Fænnike anvendte om en Afdeling Soldater, således som de hyppig bruges i det 16. Århundrede. Om en Afdeling af en helt anden, ganske ringe Størrelse forekommer derimod i Slutningen af det 15. Århundrede Ordet Rode. På Visborg er 1492 hver Rode kun på 4 Mand [4]; i Begyndelsen af det følgende Århundrede nævnes dog på Öland 1507 2 Roder af Otte Ruds Folk, hver på 12 Mand og indbefattende både »Soldnere og Hofmænd og Tyske i hver Rode« [5], ligesom man i en udateret Optegnelse fra Kong Hans's eller Christiern II.s Tid finder et Antal af Besætningen på Stockholm delt i Grupper på 8 Mand, hver med en Rodemester i Spidsen [6]. Hvad de større Hærafdelinger angår, der kan sidestilles med en senere Tids Fænniker, hed deres Anførere i Ditmarskerkrigen Kaptajner eller Høvedsmænd [7]; men deres Styrke ses at have været

[1] Arnamagn. Saml., Fol. 293 Bl. 1 a-3 a.

[2] RA., PSPap., Henrik Krummedige 1512 $^{23}/_{11}$.

[3] S. 298, 346.

[4] DM. 3. R. III. 102.

[5] Styffe V Nr. 165 S. 219.

[6] RA., Danske Kanc. Ark., Landforsvar (Div. Dokum.), 1 Ark i brækket Folio med Overskrift: »Item disse efterskrevne ere Slotsliggere her på Stockholm«. Jfr. for den følgende Tid HT. 7. R. I. 188-90. — I et Dokument fra 1505 om en Bondefred mellem Skåne, Bleking og Småland fastsættes, at der i hvert Sogn skal tilskikkes en Rodemester og en Fjerdingsmand, der bægge skal sørge for, at Bønderne har deres Våben i Orden (Handl. rör. Skandinav. hist. XX. 294-95; om Året jfr. Styffe V S. XXVI).

[7] Benævnelsen Høvedsmand forekommer især i en Række Kvitteringer fra År 1500 i RA., Gemeinsch. Arch. XXXIV. 4, hvor der imidlertid også i en Kvittering af 1500 $^{17}/_{8}$ brnges Udtrykket Kaptajner. Dette Ord anvendes ligeledes flere Gange i RA., Reg. 13, Ditmarsken 5, om end ikke på alle de Steder, som man skulde antage efter Udtoget hos Molbech, Hist. om Ditmarskerkrigen S. 250-53; det benyttes dog, som hos Molbech S. 253 anført, om en Høvedsmand for kun 17 Knægte, der lå på Hanerau. Betegnelsen Kaptajn gik snart efter År 1500 igen af Brug og blev først langt hen i det 16. Århundrede atter almindelig (HT. 7. R. I. 184-85).

meget forskellig. Der udbetales således til en af disse Afdelinger blot 97 »Solde« à 4 Gylden, men til en anden hele 797 »Solde«[1], — Tal, som dog ikke samtidig angiver Afdelingernes virkelige Størrelse; denne var nemlig noget mindre, idet Befalingsmændenes Løn, der for hver opføres som et vist Antal »Solde«, er medregnet i de nævnte Tal. Men foruden at de forskellige Afdelinger således havde forskellig Størrelse, kunde den samme Høvedsmands Mandskab også i Løbet af en Tid, der ikke behøvede at være særlig lang, undergå betydelig Forandring med Hensyn til Antallet. Ikke blot kunde dette tage af, hvad der jo følger af sig selv i en Krig, der kostede så mange Mennesker Livet, som Ditmarskerkrigen gjorde, men det kunde også vokse; således fik én Høvedsmand for den første Måned udbetalt 254, men for den anden 634 »Solde«[2]. Flere Kaptajner eller Høvedsmænd med deres Afdelinger kunde atter stå under en øverste Kaptajn eller øverste Høvedmand. Gardens Anfører Junker Slenitz kaldes i Året 1500 øverste Kaptajn, og når der nævnes 8 Høvedsmænd som hørende til Garden[3], må de altså have stået under ham; endvidere forekommer i det samme Felttog en Godert van Bemmel og en Jorg Kobler som øverste Høvedsmænd, af hvilke den første i alt Fald havde 5 Kaptajner under sig[4]. Hvad de forskellige lavere Befalingsmænd eller Funktionærer angår, der forekommer ved de forskellige Afdelinger i År 1500, såsom Fændrik, Webel, »fierer« eller »virer« eller »feyrer«, Piber, Trommeslager, Kapellan, Skriver, Profos, Skult (Schultheiss), Retsskriver og Retswebel[5], er der næppe tilstrækkelig Grund til at omtale dem nærmere; thi dels vil man næppe finde dem nævnt førend i det anførte sidste År af Århundredet, og dels får man heller ikke da noget at vide om Arten af deres Stillinger, idet Oplysninger herom først foreligger fra det følgende Århundrede[6].

---

[1] RA., Reg. 13, Ditmarsken 5, Bl. 5 a, 6 a.
[2] Sstds. Bl. 3 a, 6 a. [3] Sstds. Bl. 3 b, 3 a.
[4] 3 Kvitteringer i RA., Gemeinsch. Arch. XXXIV. 4, den ene af 1500 $^{2}/_{5}$ eller $^{2}/_{5}$, de 2 af 1500 $^{17}/_{5}$. Molbech, anf. St. S. 252.
[5] RA., Hververruller 1500. RA., Reg. 13, Ditmarsken 5, Bl. 3 b, 7 b, 8 a.
[6] Jfr. DM. 4. R. III S. XIX og HT. 7. R. I. 182-88.

Når vi fra Landmagten vender os til Flåden, var den gamle, fra Jydske Lov bekendte Ledingsordning, hvorefter Riget deltes i Skipæn, der hvert stillede et Skib, og Skipænet atter i Havne, der hver stillede en Mand til Skibet, forsvunden allerede før det 15. Århundrede. Ordet Havn i den anførte Betydning forekommer slet ikke i det her behandlede Tidsrum; derimod benyttes det, som man har gjort opmærksom på, adskillige Gange gennem det 14. Århundrede indtil henimod dets Slutning, om end på en Måde, der endnu ikke har fundet nogen Forklaring[1], og denne Ordets Anvendelse i en forholdsvis sen Tid kunde tyde på, at Havneinddelingen dog har holdt sig temmelig længe. Betegnelsen Skipæn er ligeledes gået af Brug i det 15. Århundrede, men undertiden kan man ganske vist træffe på det enstydige Ord Skibelse eller den latinske Form navigium. »Skibelse« anvendes flere Gange om de 2 Dele af Lisbjærg Herred (Kongens Skibelse, latiniseret til regium navigium, og Bispskibelse)[2]; og navigium forekommer i et Privilegium for Lunde Ærkebisp af 1443, hvori Ærkebispens navigia anføres midt i en lang Opregning af forskellige Genstande og Personer, som ingen må tillade sig Overgreb mod[3]. Men Udtrykket på det sidste Sted må vist nærmest opfattes som en Genganger fra en ældre Formular; og bortset fra de her anførte Forbindelser vil man næppe se navigia eller Skibelser nævnte i det egentlige Danmark i det 15. Århundrede; i ethvert Tilfælde findes der ingen som helst Antydning af, at de i det nævnte Tidsrum har stået i nogen Forbindelse med en Udrustning af Skibe til Flåden. Heller ikke vides

[1] Steenstrup, Studier S. 197[1]), hvor det dog må bemærkes, at Udtrykket ikke findes i Privilegiet af 1361 for Kallundborg Hospital (Pontoppidan, Ann. eccl. Dan. dipl. II. 209, Hofman, Fundationer X 176); derimod forekommer det, som allerede anført hos Steenstrup, endnu så sent som 1385 (RDRDM. II Nr. 3484).

[2] Således SRD. VI. 504 (1428), 518 (1432), 508 (1438), 510 (1477); jfr. NDM. VI. 319, ÆA. I. 425-26 (hvor dog Oplysningen om Tidspunktet for Herredets Deling er unøjagtig), Thiset, Fru Eline Gøyes Jordebog S. 497 samt SNS. I. 65. I Begyndelsen af det 16. Århundrede bruges derimod Navnet Bispskibelse undertiden om 2 Herreder ved Århus (DM. 4. R. II. 169 (1501), SNS. I. 81 (1515)), nemlig Vester Lisbjærg og Hasle Herreder (se Kong Fred. den Førstes danske Registr. S. 190; om Århus Bisps Forhold til det sidste Herred jfr. SRD. VI. 465 og DM. 4. R. II. 157); derimod lå Øster Lisbjærg Herred både 1505 og på Frederik I.s Tid under Kalø (sammenlign DM. 4. R. IV. 225 og NDM. VI. 300).

[3] RDRDM. III Nr. 7322.

der noget sådant om 3 navigia i Sønderjylland, der forekommer i Slesvig Biskops Jordebog af 1436[1]; men der er dog den Forskel mellem dem og de nys omtalte nørrejydske, at disse efterhånden gik ind som Led i den almindelige Herredsinddeling, hvad der derimod intet høres om for de sønderjydskes Vedkommende.

Det er således kun lidet, der i det 15. Århundrede nævnes om den gamle Skipæninddeling, medens man slet intet hører om Havneinddelingen. Og betragter man den danske Sømagt i Slutningen af det 14. Århundrede, er det da også en alt andet end god Forfatning, man finder den i. Ganske vist var det øjensynlig med velberåd Hu, at den danske Regering i Kong Olufs Tid intet foretog for at forebygge de Sørøverier, der fra Danmark øvedes mod Hansestæderne; og da Margrethe endelig i 1384 tilsagde Hanseaterne Hjælp mod Sørøverne, havde det vel været hende muligt at skaffe en større Styrke end de 9 Skibe med tilsammen 100 væbnede, som hun lovede. Men ret påfaldende er det dog, at det af disse Skibe kun var de 2, som hun selv vilde udruste, medens Drosten Henning Podebusk ligeledes skulde udruste 2, Kort Moltke endogså hele 3, og 2 andre Adelsmænd hver 1; om en af den store Befolkning stillet Sømagt tales slet ikke ved denne Lejlighed[2]. Og når Dronningen ingen Grund havde fundet til at træde kraftig op i det omhandlede Spørgsmål, stillede Sagen sig væsentlig anderledes, da Vitalianerne begyndte deres Kaperier efter Kong Albrechts Tilfangetagelse i 1389. Men i Virkeligheden udrettede hun jo intet af Betydning over for disse Modstandere, medens hun for at bekæmpe dem måtte leje Skibe både i England og andre Steder[3]; det kan således ikke tænkes, at hun skulde have kunnet skaffe en Flåde til Veje af lignende Størrelse som den, Hansestæderne i 1394 rådslog om at udsende mod Vitalianerne, eller som den, hvormed den tyske Orden i 1398 erobrede Gulland[4]. I 1396, Året efter Forliget på Lindholm, byder Dronningen »Kongens Embedsmænd og Købstadmænd, at de rede dem på Skib til Kongens og Rigens Værn« mod et eventuelt Angreb af Vitaliebrødrene[5]; heller ikke her er der altså Tale om nogen Forpligtelse for Bondestanden til at stille Skibe,

---

[1] SRD. VII 457. [2] HR. II Nr. 276 § 4.
[3] Jfr. Erslev, Dronn. Margr. S. 181, 471.
[4] HR. IV Nr. 192 § 6, Nr. 438 § 9.
[5] Aarsberetn. V. 55-56 § 13.

og en sådan Pligt nævnes overhovedet aldrig under Dronning Margrethe, hvorimod man endnu i Året 1412 kan se hende leje hanseatiske Skibe til sin Tjeneste[1].

Under Erik af Pommerns Krig med Hansestæderne får man imidlertid Indtryk af, at det har været en betydelig kraftigere Sømagt, der stod til Kongens Rådighed. Ganske vist var det ikke den danske Flåde alene, idet den svenske øjensynlig har spillet en ikke ringe Rolle i Krigen[2]; men der tales dog flere Gange om en dansk Flåde på en 60—100 Skibe[3], ja én Gang, i 1431, nævnes endogså hele 300 Fartøjer, hvad der dog vistnok beror på en ikke uvæsentlig Overdrivelse[4]. I hvilken Grad disse Flåder har kunnet måle sig med Hansestædernes i Henseende til Skibenes og Besætningernes Størrelse og de sidstes Udrustning og Sømandsdygtighed, er imidlertid vanskeligt at afgøre. Det kan næppe betvivles, at der er en god Del Praleri i en lybsk Krønikes bekendte Udtalelse om, at de hanseatiske Skibe i Slaget i Sundet 1427 forholdt sig i Størrelse til Kong Eriks som Kirker til Eremithytter; thi ikke blot taler den samme Krønike ved samme Lejlighed om Kongens stolte Skibe og en anden lybsk Krønike om hans store Skibe[5], men også efter et samtidigt officielt Aktstykke må man antage, at Forskellen mellem de 2 Parters Flåder dengang ikke har været overvældende stor[6]. Og man kan da også i 1428 hos Kongen træffe store Skibe, hvert med en Besætning på omtrent 200 Mand, men samtidig siges det rigtignok, at der på hvert af disse Skibe ikke er over 80 med fuldt Harnisk[7]; ligeledes hedder det i 1428 om en Besætning på 2000 Mand om Bord på en svensk Flåde, at de fleste er Bønder, og ikke 400 har fuldt Harnisk[8]. Og selv om der i Kongens Flåder kan forekomme store Skibe, har disse dog kun udgjort en mindre Del deraf[9]; således taler en hanseatisk Beretning fra 1428 om Kongens

[1] Hans. Urkundenbuch V Nr. 1055. Jfr. også RDRDM. III Nr. 5228-29.

[2] Således LUB. VII Nr. 176 S. 164, Nr. 214 S. 199.

[3] Sstds. Nr. 214 S. 199 (1428), Nr. 387 (1430). HR. II. I Nr. 456 S. 404 (1435).

[4] HR. II. I Nr. 56, jfr. Nr. 58.

[5] Chronik des Franciscaner Lesemeisters Detmar *etc.*, hrsg. von Grautoff, II. 554. 45.

[6] LUB. VII Nr. 105 S. 93. [7] Sstds. Nr. 206. [8] Sstds. Nr. 214.

[9] I den Flåde, der, som nylig nævnt, angives til 300 Skibe i 1431, nævnes kun »18 Holker og Kogger og 24 andre Mærsskibe (HR. II. I Nr. 56).

små eller dårlig taklede Skibe, der ingen Besætning har af egentlige Søfolk[1]. Men ganske vist hedder det omvendt ikke en Måned efter i en Henvendelse fra Hanseaterne til Højmesteren, at Kongen »overvele groter schepe, wol hemannet unde tor were uthgheverdighet, unde noch vele meer clener schepe an der see hefft myt vele grother macht, wan he noch je vȯr ghehad hefft«[2]. De Oplysninger, man har, er således indbyrdes temmelig modstridende; men at Erik af Pommerns Sømagt ikke har været ude af Stand til at tage Kampen op med Fjendens, er jo i ethvert Tilfælde sikkert.

Den svenske Flåde, som deltog i Kong Eriks Krig mod Hansestæderne, anses for at have været den gamle, af det hele Land stillede Ledingsflåde, men denne nævnes i alt Fald ikke efter 1429[3]; derimod hører man i Norge endnu senere tale om Skibe stillede af Almuen[4]. På lignende Måde kunde man mene, at den danske Flåde, som man møder under Erik af Pommern, også har været den gamle danske Ledingsflåde. Ikke blot Analogien fra Sverige, men også det forholdsvis store Antal af Skibe og deres for den overvejende Dels Vedkommende temmelig ringe Størrelse kunde tale herfor; og at der ikke fra selve Krigen foreligger nogen Oplysning om, hvorledes Skibene er blevet udredede, beviser jo ikke, at det ikke er sket på den gamle Måde. Derimod vejer det unægtelig betydelig tungere i så Henseende, at den gamle Ledingsordning allerede en rum Tid før det 15. Århundrede overhovedet ikke mere omtales[5], ligesom det også kan anføres, at den heller ikke forekommer efter Erik af Pommerns Tid[6]. Og hvad det store Antal af Skibe angår, der nævnes under Kong Erik, kan man vel rolig gå ud fra, at det største (de 300 i 1431) må reduceres ganske betydelig, hvis det skal stemme med det virkelige Forhold. Hertil kommer endvidere, at det rigtignok er uvist, hvor stor en Flåde Riget har kunnet stille efter den ny Ordning, da Skibene udgjordes af Kongen selv og af enkelte bestemte af Befolkningens Klasser;

[1] LUB. VII Nr. 214 S. 200. [2] HR. VIII Nr. 511.
[3] Styffe II S. LXXXIV, jfr. E. Hildebrand S. 148. H. Hildebrand, Sveriges medeltid II. 904[1]) mener derimod, at det heller ikke i 1429 er Ledingsflåden, som der er Tale om.
[4] Således DN. I Nr. 790 S. 574.
[5] Jfr. Danmarks Riges Hist. II. 208.
[6] Om Christopher af Bayerns Sømagt i 1440 jfr. W. Christensen, Unionskongerne og Hansestæderne 1439-1466 S. 46-48.

men at det ikke har været nogen helt ringe Styrke, ses af, at Kong Hans i 1505 havde 57 Skibe med sig i Kalmar [1]. Det synes derfor ikke nødvendigt at antage, at Erik af Pommerns danske Flåde skulde være den gamle Ledingsflåde. Og betragter man Flådevæsenets Udvikling i Danmark og Sverige fra Erik af Pommerns til Christiern II.s Afsættelse, er der da også en betydelig Forskel mellem de 2 Riger, idet Sverige, efter at den gamle Ledingsflåde var forsvunden med Erik af Pommerns Regering, først under Svante Nilsson og Sten Sture den yngre atter kom i Besiddelse af en Flåde, der dog ikke kunde måle sig med den danske [2].

I Danmark træffer man, som til Dels nævnt ovenfor, allerede før Erik af Pommerns Eneregering de samme Bestanddele, som udgjorde Rigets Flåde omkring År 1500. Når Margrethe i 1384 selv vil stille 2 Skibe [3], har det sagtens været Kronens egne; 12 År senere fik jo Lensmændene og Købstadmændene Befaling om at »rede dem på Skib« [4]; og når Bisp Peder af Roskilde straks i Begyndelsen af det 15. Århundrede lover at låne Kronen et Skib [5], har det formodentlig også været et, der kunde anvendes til Krigsbrug. Vil man betragte de enkelte af disse forskellige Bestanddele, er det dog selv langt hen i det 15. Århundrede ofte umuligt at afgøre, hvem der har stillet de forskellige Skibe; og bertil kommer, at Tiden endnu ikke havde gennemført en skarp Adskillelse mellem Krigs- og Koffardiskibe, så at det, når et Fartøj omtales, ikke sjældent kan være vanskeligt at bestemme, til hvilken af disse 2 Klasser det nærmest bør henregnes.

Hvad Kronens egne Skibe angår, omtales det under Christopher af Bayern, at Kongen betalte Løn til Skibsfolk, som antoges af Marsken Oluf Axelssøn og Hofmesteren Otte Nielssøn, men fik deres Penge af Kammermesteren Christopher Parsberg; da der imidlertid blandt de vedkommende Fartøjer nævnes en engelsk Bark, drejer det sig måske overhovedet ikke om Skibe, der har tilhørt Kongen selv, men om sådanne, som han har lejet til sin Tjeneste [6].

[1] Styffe V Nr. 40. — I 1497 opgives den danske Flåde til 60 Skibe, et Tal, som Sten Sture dog erklærer for urigtigt (Handl. rör. Skandinav. hist. XVIII, 99).
[2] Jfr. Styffe IV S. CCXXVII, V S. XIV, XXVIII-XXX.
[3] Ovfr. S. 355. [4] Sstds.
[5] DN. XI Nr. 110 S. 98.
[6] Et nu tabt Kammermesterregnskab, omtalt i RA., Klevenfeldts Sam-

Christiern I betegner undertiden udtrykkelig et eller andet Skib som sit[1]; men oftest véd man ikke, hvem der har stillet de Fartøjer, der nævnes under denne Konge, og som, selv om de ikke i Antal kan måle sig med Erik af Pommerns Flåder, dog af og til kan ses at have været af en ret betydelig Størrelse. En ikke ringe Overdrivelse er det øjensynlig, når den tyske Digter Michael Beheim giver et Skib, som i 1450 førte ham fra København til Norge, hvor Christiern I da opholdt sig, 600 Mands Besætning[2]; men man træffer dog i 1461 en Barse med omtrent 150 Mand om Bord[3]. Allerede fra Slutningen af det 14. Århundrede og i den følgende Tid forekommer der danske Skibe med Forkasteller, gennemgående rigtignok kun få i Tal[4]; men under Christiern I nævnes i 1454 på én Gang 13 sådanne Skibe[5], og 8 År senere endogså 2 Skibe med dobbelte Forkasteller[6]; ligeledes omtales til forskellige Tider under den samme Konge danske Krigsskibe med Benævnelser som Busse, Barse, Balliger (Ballinger), »spynnaze« (nedertysk), Holk og Ever[7]. Hvem der har stillet disse Skibe, får man som sagt sjældent at vide i Christiern I.s Tid; dog skaffede Kongens Morbroder Hertug

---

linger til Familien Parsberg (under Christopher Parsberg, for Skibsfolkenes Vedkommende Bl. C a-b). I RA., Reg. 108 a, Christopher Parsbergs Regnskab begyndende: Nota der deveczen ritter, Bl. 45 b, 46 a, 49 a-b, udbetaler Kammermesteren Penge til forskellige Skippere.

[1] RA., PSPap., Niels Erikssøn Gyldenstjerne 1461 $^{29}/_{8}$ (vor Holk). DN. III Nr. 923 (in naui nostra dicta Balgere). De »vore og andre fri Mænds Skibe«, som ifølge Kongens Ord havde ligget for København i Vinteren 1464-65 (KD. I Nr. 152), har vel også nærmest været Krigsskibe.

[2] Samml. f. Altdeutsche Literatur u. Kunst, hrsg. von v. d. Hagen, Docen. Büsching u. Hundeshagen, 1. Bd. 1. Stück (Breslau 1812) S. 58-59; jfr. HT. VI. 323.

[3] HR. II. V Nr. 112 S. 58.

[4] I 1393 1 (HR. IV Nr. 153 § 7), i 1435 5 (HR. II. I Nr. 456 S. 404).

[5] HR. II. IV Nr. 282. [6] LUB. X Nr. 244.

[7] HR. II. IV Nr. 282, II. V Nr. 110, 292 S. 201; LUB. X Nr. 34, 38. Om Holk jfr. ovfr. Note 1. Balgere sstds. er sikkert det samme Ord som Balliger og således enten slet intet Egennavn eller i alt Fald fra først af et Fællesnavn, der først senere er blevet til Egennavn. Sammenlign m. H. t. de fleste af de her nævnte Skibsarter i en ældre Tid Stieda, Revaler Zollbücher u. -Quittungen S. LXXII-LXXXIII; jfr. Schäfer, Die Hansestädte u. König Waldemar von Dänemark S. 303²).

Adolpb ham en Del både i 1450 og i 1452[1], og en anden Måde, bvorpå Kongen forøgede sin Sømagt, var ved at beslaglægge fremmede Skibe, der sejlede gennem de danske Farvande, og mod Betaling bruge dem i sin Tjeneste[2]. En sådan Fremgangsmåde forekommer ligeledes under Erik af Pommern[3] og Christopher af Bayern[4]; og da Christiern i 1454 udstedte et Lejdebrev for Hollands, Zeelands og Vestfrieslands Indbyggere til at sejle gennem hans Farvande og bandle i hans Riger, forbeholdt han sig udtrykkelig Retten til at anbolde deres Skibe, når han havde Brug for dem[5]. 2 År senere bragte Kongen Retten til Udførelse over for nogle hanseatiske Skibe og betegnede den da som en gammel Sædvane, bvortil Hansestæderne selv havde givet deres Tilladelse på et Møde med bam i Flensborg 1455[6]; i 1465 børes fremdeles om 2 Skibe fra Kampen, som ban havde anboldt for at bruge dem mod sine Fjender[7]. Også Kong Hans anvendte denne Forholdsregel, således i Anledning af Toget til Sverige 1497 (ved bvilken Lejligbed det ligeledes bedder, at han lod tage 2 Mand fra hvert Skib, der sejlede gennem de danske Farvande, for selv at benytte dem på sin Flåde[8]) og tillige i Krigen mod Lübeck i det 16. Århundrede[9].

Under den sidstnævnte Konge er det som bekendt, at man begynder at høre nærmere om en kongelig Flåde. Da Kongen i 1486

---

[1] Jfr. de ovfr. S. 346[6]) anførte Steder (1452 sendte Hertugen Kongen 700 Soldnere til Søs).

[2] Jfr. Hans. Urkundenbuch VIII Nr. 109.

[3] Se således Liv-, Esth- u. Curländisches Urkundenbuch V Nr. 2468 Sp. 631 og Erslev, Erik af Pommern S. 467.

[4] LUB. VII Nr. 831 S. 852, Nr. 840 S. 860, Nr. 841. HR. II. II Nr. 392.

[5] DN. V Nr. 788 S. 570.

[6] HR. II. IV Nr. 467, jfr. LUB. IX Nr. 360 og Hans. Urkundenbuch VIII Nr. 1160 § 3.

[7] Register van charters en bescheiden in het oude archief van Kampen I. 218-19.

[8] HR. III. IV Nr. 429 §§ 11, 13, III. III Nr. 751. Jfr. for den følgende Tids Vedkommende Jahn S. 581-82.

[9] (Svaning), Chronicon sive hist. Joannis regis Daniæ Bl. Ll 3 b. Derimod var det forgæves, at Kongen, da en stor Handelsflåde fra Danzig i 1511 gik gennem Sundet, søgte at få overladt 2 eller 1 Mand af hvert Skibs Besætning til Forøgelse af sit eget Mandskab (HR. III. VI Nr. 196 § 120). — Den her omhandlede Ret er selvfølgelig ikke noget, der var ejendommeligt for den danske Konge; se HR. III. VI. 263 § 16, jfr. Hvitf. VI. 280 (Folioudg. S. 1080).

skal til Norge, skriver han til forskellige Lensmænd og Klostre, at deres Mandskab skal være på hans egne Skibe[1], og i det følgende År nævnes der i Anledning af Gullandstoget forskellige Skibe, til Dels hvert med sit særlige Navn[2]; et enkelt af dem, Griffen, betegnes anden Steds udtrykkelig som Kongens eget Skib[3] og er sikkert identisk med »Griphunden«, der brændte 1495 på hans Rejse til Kalmar[4]. Men det er dog øjensynlig ikke alle de i 1487 omtalte Skibe, der har tilhørt Kronen; Navne som Axels Kravel og Mikkel Skottes Kravel[5] peger i en anden Retning, og om en af Skipperne hedder det udtrykkelig, at han skulde have »Fragt og Skibmænds Løn« »for den Holk, han fulgte min Herre med til Gulland«[6].

Det er derfor påfaldende, at der ikke synes at være nogen Forskel på det Forhold, hvori Besætningen på dette sidste Skib og på et Skib som Griffen stod til Kongen. Bægge Besætninger fik (ligesom også de andre Skibes) Løn månedsvis, ɔ: for 4 Uger ad Gangen[7]; og når det om Griffens Besætning engang ved en Udbetaling af Lønning hedder, at »dennem stod 14 Dages Tjeneste tilbage«[8], *behøver* dette naturligvis ikke at forstås, som om Folkene

[1] DM. 4. R. II. 163, 164.

[2] Fartøjerne er: Griffen (DM. 4. R. I. 72, 74, 83, 84, 87), Skytternes Kravel (sstds. S. 73, 87), Axels Kravel (S. 73), Barken (S. 73), Barsen (S. 74), Christopher (S. 74, 75, 81, 86), Holken (S. 75 (»Hocken« i L. 1 er øjensynlig en Skrivfejl for »Holcken«, jfr. L. 3), 78), David (S. 75, 81, 83, 86, 87), den gule Kravel (S. 77, 78), Snekken (S. 78), Mikkel Skottes Kravel (S. 81) og Dugeren (S. 82, 87).

[3] DN. XIV Nr. 162. RA., Gemeinsch. Arch. XXII. 37, Dd. Jfr. RA., Regnskab fra Københavns Slot 1493-94 Bl. 76 a-b, 78 a, 79 a-b og flere Steder.

[4] Heise, Fam. Rosenkrantz's Hist. II, Dipl. Nr. 10 a S. 10; Svenska medeltidens rim-krönikor, utg. af Klemming, III. 121. At Griffen og Griphunden er samme Skib, turde fremgå af Mellemformerne griffo på Latin (DN. XIV Nr. 162) og griffon på Dansk (i det nysnævnte Regnskab 1493-94).

[5] Jfr. ovfr. Note 2.

[6] DM. 4. R. I. 174. Jeg går ud fra, at det er den samme Holk, hvis Skipper forekommer sstds. S. 78, skønt Navnet her er noget afvigende.

[7] Sstds. S. 74, 75. Sammenlign i Almindelighed m. H. t. Skibsfolkenes Lønninger sstds. S. 72-75, 77, 78, 81-83, 86, 87, 89, 174. At Måneden også for Søfolkene regnedes til 4 Uger, ses af, hvad der udtales om Skibet Christophers Besætning S. 74 og om Griffens S. 74 og 83.

[8] Sstds. S. 87.

derefter skulde forlade Kongens Tjeneste, men deres hele Forhold til Kronen gør dog et temmelig løst Indtryk. Må man allerede herefter nærmest formode, at Matroserne først er blevet antagne til Kongens Skibe, hver Gang disse skulde bruges, så stadfæstes en sådan Formodning ganske af en kongelig Befaling, der i 1513 gives Esge Bille om at »annamme« så mange Bådsmænd, som behøvedes til nogle Skibe, der skulde på et Togt vestpå[1]; det kan nemlig efter Sammenhængen vanskelig betvivles, at »annamme« her betyder antage. Og at Bådsmændene kun antoges for et bestemt Togt, fremgår da også af et 2 År yngre Brev af Christiern II; det hedder nemlig her, at det stedse har været Regel, at Bådsmændene på Kongens Skibe fik Månedspenge for en Måned på Hånden, når de gik til Søs, men derefter først atter fik Løn, når de kom tilbage[2]. Derimod har Forholdet selvfølgelig været et andet for Skippernes Vedkommende, idet disse til Stadighed har været i Kongens Tjeneste; en af dem forekommer i alt Fald som Kongens Skipper lige fra 1493 til 1512[3]. Hvad Størrelsen af Skibsfolkenes Lønninger i 1487 angår, kan det ikke oplyses, hvor meget selve Skipperne har fået om Måneden; Styrmændene synes at have fået 4 Mark månedlig[4], og det samme vides med Vished at have været Tilfældet med Høvedsbådsmændene og som oftest også med Tømmermændene[5], medens de egentlige »Skibmænd« i Regelen fik 3 Mark i Månedspenge, undertiden dog noget mere[6]. Under Grevens Fejde træffer man om Bord på Kongens egne Skibe Bådsmænd, som er stillede af Rigets Købstæder, og som skal have Betaling af Kongen, men rigtignok på Grund af dennes Pengemangel til Dels henvises til at søge deres Penge hos vedkommende Byer selv[7]. Det har dog formodentlig kun været Bådsmændene og ikke Skibenes Besætning af egentlige Krigsfolk, der, når de stilledes af Rigets egen Befolkning, dengang skulde have Løn. Det betegnes for Bådsmændenes Vedkommende som en gammel Sædvane i 1538[8], men hvor gammel Sædvanen har været, vides ikke. I det 15. Århundrede kan det i

---

[1] RA., PSPap., Esge Bille 1513 $^{7}/_{3}$. [2] DM. 3. R. II. 156.
[3] Se om Hans Glentze RA., Regnskab fra Københavns Slot 1493-94 Bl. 80 a, 81 b, 98 a; RA., LD. 1495 $^{21}/_{8}$; RA., Indk. Br. t. Danske Kanc. 1512 3. ell. 4. Marts.
[4] DM. 4. R. I. 81. [5] Sstds. S. 73, 74, 75, 81, 86.
[6] Sstds. S. 73, 74, 75, 78. [7] DM. 3. R. VI. 32, 100.
[8] Sstds. S. 197.

alt Fald ikke påvises, at nogen fra Indlandet udskreven Bådsmand har fået Løn; men ganske vist savner vi Kendskab til, på hvilken Måde Kronen har fået de Skibmænd i sin Tjeneste, der fik Månedspenge i 1487, og hvoraf en Del bærer danske Navne; dog har det vel været ved et fra den enkelte Skibmands Side frivillig sluttet Kontraktforhold snarere end ved en ligefrem Udskrivning.

Også efter 1487 høres der i det 15. Århundrede af og til om kongelige Skibe. Henrik Krummedige på Akershus får 1488 Befaling om at bygge Kongen en Jagt på 24 Årer, som dog måske ikke har været bestemt til Krigsbrug[1]. Og i 1493 kommer Skibet Svanen hjem fra England med Kongens Kansler Johan Jepssøn[2], et Skib, hvis Navn også forekommer flere Gange i den følgende Tid[3]; men muligvis er det som Betegnelse for 2 forskellige Fartøjer, hvis det forholder sig rigtig, som det i 1506 berettes fra svensk Side, at »Svanen« er bleven skudt i Sænk[4]. Endnu et Par andre kongelige Skibe omtales i 1493, hvoriblandt Ketzen, der egentlig er Fællesnavn for en vis Art af Skibe[5]; et Kongen tilhørende Skib, der nævnes kort efter og bar det for Lübeckerne fornærmelige Navn Badekvast, har ikke usandsynlig også været indrettet til Orlogsbrug[6].

Som rimeligt er, er det dog især i den Del af Kong Hans's Regering, der falder i det 16. Århundrede, og i hvilken Kongen kom i Krig med Svenskerne og Lübeckerne, at man hører tale om hans Flåde; og det er særlig på Grund af hans Virksomhed i dette

---

[1] DN. IX Nr. 397.

[2] RA., Regnskab fra Københavns Slot 1493-94 Bl. 9 b, 78 b, jfr. Bl. 79 b, 80 a, 81 b.

[3] RA., Sundtoldregnskab 1497 S. 28. RA., PSPap., Henrik Krummedige, Kgl. Miss. 1504 $^{4}/_{9}$. Sstds., Esge Bille 1512 $^{21}/_{10}$. Styffe V Nr. 141 S. 189. Handl. rör. Skandinav. hist. XX. 185. (Svaning). Chronicon sive hist. Joannis regis Daniæ Bl. Ll 3 (a).

[4] Styffe V Nr. 93 S. 120. Grönblad, Nya källor till Finlands medeltidshist. I Nr. 156.

[5] Det i Note 2 nævnte Regnskab Bl. 10 b, 85 b, 89 a. Formodentlig er det den samme Ketze, der var med i Kalmar 1505 (Styffe V Nr. 40 S. 48). — Om Skibet Genit 1493 jfr. det nævnte Regnskab Bl. 12 b, 84 b, 86 b.

[6] RA., Sundtoldregnskab 1497 S. 28; DN. XI Nr. 440 S. 405. Det samme Navn bærer i 1497 et Henrik Krummedige tilhørende Skib (RA., PSPap., Henrik Krummedige, Kgl. Miss. 1497 $^{29}/_{6}$). Om Ordets Anvendelse som Hånsord mod Lübeckerne jfr. Allen I. 504. 683.

Tidsrum, at han betragtes som den egentlige Grundlægger af den danske Orlogsflåde[1]. Man kan fra den Tid træffe bestemte Udtalelser af Kongen om Vigtigheden for ham af at have Herredømmet på Havet, så at han henvender sig om Hjælp for at opnå dette både til den franske, den engelske og den skotske Konge, idet han delvis tilbyder at betale de fremmede Søfolk for deres Tjeneste[2]. Fra sin Søstersøn Jacob IV af Skotland fik han virkelig Hjælp, skønt han til Dels måtte betale for den[3], og med en Borger i London forhandlede han om Bygning og Leje af Skibe i England[4]; endvidere købte han ligefrem Skibe fra flere Steder i Udlandet[5], og tillige gav han alle fremmede og andre, der ønskede det, Tilladelse til at drive Kaperi mod hans Fjender, idet han dog selv forbeholdt sig en Fjerdedel af det Bytte, de således vandt[6]. Som en Følge af alt dette finder man i Begyndelsen af det 16. Århundrede hyppig engelske og skotske Skibe i de nordiske Farvande, dels i Kongens egen Tjeneste, dels som Kapere i et løsere Forhold til ham, uden at det altid er muligt at drage en bestemt Grænse mellem de 2 Klasser[7]. Som Førere af sådanne Skibe forekommer en David Skotte[8] og en Sander Skotte[9] (af hvilke den sidstes Nationalitet dog er tvivlsom[10]); den vistnok hyppigst omtalte fremmede Skibs-

---

1 Jfr. herom Allen I. 561-63.

2 Aarsberetn. I. 5, 6, 18, 22, 33, 34, 39, 40. Gairdner, Letters and papers illustrative of the reigns of Richard III. and Henry VII., II. 187-88.

3 Aarsberetn. I. 48. Gairdner, anf. St. II. 188, 264.

4 Aarsberetn. I. 21.

5 Om Køb af et engelsk Skib se RA., Gældsbr. og Kvitter., Perg. 1509 $^{7}/_{6}$, jfr. RA., Danske Kanc. Ark., Landforsvar (Div. Dokum.), Regnskab 1509-10 Bl. 6 a og den S. 111[3]) nævnte Arkivregistratur Bl. 9 a; om Køb af Bartuneren (som efter Navnet nærmest må antages at have været fra Bretagne) se det sidst anførte Sted, om Køb af en Part i Skibet Hamborgmand sstds. Bl. 9 b.

6 Aarsberetn. I. 7-8, 33, 34, 35. Efter Fremstillingen hos Styffe V Nr. 73 S. 94 skulde man derimod antage, at Kongens Andel havde været en Tredjedel.

7 Om engelske Skibe se Styffe V Nr. 40 S. 48, Nr. 85 S. 108, Nr. 227 S. 300.

8 RA., PSPap., Esge Bille 1511 $^{1}/_{4}$. HR. III. VI Nr. 184.

9 RA., PSPap., Esge Bille 1511 $^{25}/_{6}$, $^{2}/_{7}$, $^{21}/_{9}$.

10 C. 30 År tidligere finder man i alt Fald en Friser ved Navn Sander Schotte (Staatsbürgerl. Mag. VIII. 714-15).

høvedsmand i Kong Hans'a Tjeneste, Andreas Bartun eller Bartuner, der benyttes af Kongen i alt Fald i Årene 1508—11[1], var også fra Skotland[2], ligesom en anden Skibshøvedsmand ved Navn Robert Bartun[3] er bleven anvendt i en Sendelse fra Kong Hans til den skotske Konge[4], til hvilken sidste altså formodentlig også han har stået i Forhold.

Slige fremmede Skibe, hvoraf jo kun en Del var gået over i Kongens egen Besiddelse, måtte imidlertid yde ham en væsentlig usikrere Støtte end Fartøjer, som han selv ejede. Endnu i 1508 har han villet leje eller købe et Skib af Lübeck for at sejle til et Møde i Varberg[5], så at han altså dengang ikke har været i Besiddelse af noget Skib, der forekom ham anseligt nok til hans eget Brug; men i alt Fald fra det følgende År, da Krigen med Lübeck begyndte, hører man om en travl Skibsbygningsvirksomhed fra Kongens Side. I 1509 bygges der 2 Kraveler ved Store Bælt[6] og i 1510 et Skib i Sønderborg[7]; men efter den Tid er det dog København, der især nævnes som Stedet for Nybygninger til Flåden og i det hele viser sig som dennes Hovedstation; Bremerholm omtales i 1510, men ganske vist uden at man bestemt kan se, at Stedet alt da var taget i Brug til Søværnet[8]. I det samme År 1510 blev Esge Bille Lensmand på København, og af de mange Kongebreve til ham, der er bevarede fra de nærmest følgende År[9], angår et stort Antal Bygningen af ny Skibe eller andre af Flådens Anliggender og vidner om Kongens store Interesse herfor også efter Fredsslutningen[10]. Således nævnes gentagne Gange en Skibsbygger

[1] Se om ham Gairdner, anf. St. II. 264; Aarsberetn. I. 33, 43-45, 48, 64; RA., Indk. Br. t. Danske Kanc. 1510 $^{18}/_{7}$; HR. III. VI Nr. 183, 214 S. 256; Epistolæ Jacobi Quarti. Jacobi Quinti et Mariæ regum Scotorum I. 167.

[2] Gairdner, anf. St. II. 215. [3] Aarsberetn. I. 35.

[4] Sstds. S. 39, 40, 44. [5] HR. III. V Nr. 373.

[6] Sstds. Nr. 452. Sammenlign Styffe V Nr. 283 S. 374 om en darlig Barse, som har måttet kalfatres et Par Gange.

[7] HR. III. V Nr. 573, 601 S. 718, Nr. 603 S. 720, Nr. 609 S. 724; jfr. RA., PSPap., Esge Bille 1510 $^{5}/_{8}$. Sammenlign m. H. t. Sønderborg i en senere Tid NDM. V. 105.

[8] KD. I Nr. 192 S. 259. RA., PSPap., Esge Bille 1510 $^{29}/_{9}$.

[9] I RA., PSPap., Esge Bille.

[10] Jfr. i det hele om Esge Billes Forhold til Flåden Mollerup og Meidell, Bille-Ættens Hist. I. 319-23.

Mester Johan[1]; Tømmer til Nybygningerne hentes mange Steder i Kongens egne Lande (fra Herrisvad Klosters Skove[2], fra »Kongeskoven« i Stævns Herred[3], ved Korsør[4], i Århus Biskops Skove[5], ved Kolding og Hønborg[6], på Haderslevnæs[7] og i Holsten[8]), ligesom man skaffer sig Master fra Danzig[9], medens Kongen omvendt selv sender Master fra de norske Skove til sin Søstersøn Jacob IV af Skotland[10]. De største af de Skibe, som Kong Hans således lod bygge, var Engelen og Maria, med hvilke intet af Lübeckernes Skibe kunde måle sig i Størrelse[11].

Besætningerne af Krigsfolk på de danske Skibe i Kong Hans's Tid kunde være meget forskellige i Antal. Under Kongens Ophold i Kalmar 1505 nævnes der således Besætninger lige fra 10 op til 140 Mand[12], Tal, som dog sikkert kun omfatter det egentlige kampdygtige Mandskab (der jo var det samme, som anvendtes på Land-

---

[1] RA., PSPap., Esge Bille 1512 $^{29}/_{7}$, $^{21}/_{10}$, $^{23}/_{12}$. 1513 $^{24}/_{1}$, $^{3}/_{2}$.
[2] Sstds. 1512 $^{31}/_{10}$. [3] Sstds. 1512 $^{23}/_{12}$. [4] Sstds. 1512 $^{29}/_{7}$.
[5] RA., Indk. Br. t. Danske Kanc. 1512 $^{12}/_{2}$.
[6] RA., PSPap., Esge Bille 1512 $^{29}/_{7}$, $^{3}/_{8}$. [7] Sstds. 1512 $^{3}/_{8}$.
[8] Sstds. 1513 $^{6}/_{2}$. [9] Sstds. 1512 $^{31}/_{10}$.
[10] Aarsberetn. I. 45, jfr. Epistolæ Jacobi Quarti, Jacobi Quinti et Mariæ regum Scotorum I. 137-38.
[11] (Svaning), Chronicon sive hist. Joannis regis Daniæ Bl. Mm 4 a; Reimer Kocks Krønike 1510 (Ny kgl. Saml. Fol. 303 b S. 122). — I RA., Danske Kanc. Ark., Landforsvar (Div. Dokum.), Regnskab 1509-10 anføres en Del andre af Kongens Skibe ved Navn; der er dog ber i det højeste Grund til blandt disse at nævne et Fartøj med den mærkelige Benævnelse Snagehavn, fordi Navnet forekommer ret byppig lige fra 1505 (således Styffe V Nr. 40 S. 48, Nr. 85 S. 108, Nr. 129 S. 171; Grönblad, Nya källor till Finlands medeltidshist. I Nr. 169-70; Aarsberetn. IV. 338; RA., PSPap., Esge Bille 1511 $^{1}/_{4}$). Men måske er også dette Navn blevet brugt om 2 forskellige Skibe, ligesom Tilfældet muligvis var med Svanen (ovfr. S. 363); i alt Fald meddeler en Svensker i 1505, at Snagehavn er skudt i Sænk (Styffe V Nr. 47 S. 58).
[12] Styffe V Nr. 40, jfr. S. LIX[3]). Hvad Besætningen på Engelen angår, anfører et »Register på min Herres eget Folk, som skulde til Skibs« (en Fortegnelse, der ganske vist er udateret og efter Håndskriften snarest kunde synes at være lidt yngre end Kong Hans's Tid) foruden Høvedsmanden Henrik Krummedige 4 Dravanter, 12 Bøsseskytter, 3 Tømmermænd og c. 130 »Skytter og Ryttere« hvoriblandt 1 Trommeslager, 1 Piber og 3 »Barberere« ɔ: Sårlæger (RA., Danske Kanc. Ark., Søforsvar (Div. Dokum.)); men tænkeligt er det jo, at denne Besætning har skullet suppleres med andre end »min Herres eget Folk«.

jorden) og ikke tillige Søfolkene; disse 2 Klasser plejede nemlig at holdes adskilte fra hinanden[1]. Som Navn for Skibenes Førere forekommer ved År 1500 Ordet Kaptajn uden Hensyn til, om Talen nærmest er om et Kaperskib eller om et mere regulært Orlogsskib[2]; og den samlede Flådes Anfører benævnes da øverste Kaptajn, således Søren Norby 1508[3] og Henrik Krummedige 1510 (»øverste Kaptajn og Høvedsmand for alle andre vore Kaptajner, Folk og Tjenere«)[4]; Betegnelserne er altså de samme, der samtidig brugtes om Befalingsmændene for de hvervede Tropper på Landjorden[5].

Som allerede nævnt, var det imidlertid ikke Kongen alene, der i det 15. Århundredes sidste Del stillede Skibe til Flåden. Hvad først de verdslige Stormænd angår, er det tidligere[6] omtalt, at det i 1396 befales Kongens Embedsmænd at »rede dem på Skib« til Kongens og Rigets Værn. Men noget nærmere om Lensmændenes Pligt til at stille Skibe høres ikke ved denne Lejlighed, og overhovedet vil man forgæves søge efter almindelige Regler herfor, skønt det er klart, at alle Lensmænd ikke kunde have den samme Forpligtelse i så Henseende. Allerede det, at der var Len, som på intet Sted nåede ud til Havet, skulde synes at måtte få Betydning med Hensyn til Udredelsen af Skibe; men i alt Fald måtte Lenenes vidt forskellige Størrelse spille en Rolle her, idet der gaves Len så små, at det umulig kunde pålægges deres Indehavere at stille et Skib til Flåden. Selv om man imidlertid holder sig til de Len, hvortil der lå Herreder, lader der sig end ikke for disses Vedkommende opstille bestemte Regler. Lensbrevene giver som oftest slet ingen Oplysninger; og når de f. Eks. en enkelt Gang i Begyndelsen af det 16. Århundrede pålægger en Lensmand at udgøre 10 Karle til Skibs[7], kan man ikke af et sådant ringe Tal slutte, at Folkene ikke har skullet gøre Tjeneste på Lensmandens eget Skib, thi dels

---

[1] Således DF. II Nr. 826 S. 898 (År 1450: »knechte ane de schippheren vnde schepeskyndere«), RA., Ribe Stiftskiste 297 (1462: »30 værgende uden Skibmænd«), NDM. VI. 128-29 (1531: »værgende foruden Bådsmænd«) og for Hansestædernes Vedkommende HR. IV Nr. 441 § 1 (1398: »nene schepeskindere vor weraftige lude to rekende«), Nr. 482 § 11 (samme År: »gewapent ane schepes kinder«).
[2] Se således HR. III. III Nr. 762, III. V Nr. 372, 461 § 7; DM. 3. R. II. 150; RA., PSPap., Esge Bille 1511 $^{23}/_{6}$, $^{25}/_{6}$. $^{1}/_{7}$, $^{2}/_{7}$.
[3] HR. III. V Nr. 372. [4] DM. 3. R. II. 150.
[5] Ovfr. S. 352-53. [6] S. 355. [7] SS. II. 1. H. S. 150.

kan man, som nylig[1] nævnt, træffe Skibe, der ikke havde større Besætning, og dels var det ikke nødvendigt, at den, der stillede et Skib til Flåden, derfor også var ene om at stille dets Besætning[2]. Som et Vidnesbyrd om Lensmændenes Forpligtelse til at udgøre Skibe kan anføres, hvad der allerede tidligere er omtalt, at det flere Gange pålægges dem at skaffe Skib til de fri Mænd, der bor i deres Len og selv ikke har Len af Kronen[3]; og da et af disse Pålæg udtrykkelig siges at være udgået til Lensmændene over alle Landene[4], kunde man tænke sig, at alle Lensmænd, der har haft så store Len, at der i dem boede fri Mænd, var forpligtede til på Forlangende at stille Skibe til Flåden. Der nævnes da også adskillige Gange sådanne af enkelte Lensmænd stillede Skibe[5]; men på den anden Side er det unægtelig ingenlunde ualmindeligt, at Mandskab, som er stillet af Lensmænd, træffes om Bord på andres Fartøjer[6]; dette har da måske for de Lens Vedkommende, hvortil der lå Herreder, hidrørt fra, at Kongen ikke altid har udskrevet så stor en Styrke, som han til andre Tider kunde fordre, men noget bestemt lader der sig rigtignok ikke sige herom. Et ganske enkelt Lensbrev (af 1494) fastsætter, således som tidligere[7] nævnt, at vedkommende Lensmand kun skulde gøre Tjeneste på Kongens eget Skib; men det drejer sig her netop om en mindre Forlening (Smerup og Amtofte), hvortil der i alt Fald i en lidt senere Tid ikke lå og sikkert heller ikke dengang har ligget noget Herred. Og selv om dette havde været Tilfældet, er det jo, hvis man vil godkende den her henstillede Formodning om de med Herreder forlenede Lensmænds Forpligtelse til at stille Skibe, ikke at vente, at en sådan Regel skulde være ganske uden Undtagelse; i ethvert Fald må man dog

---

[1] S. 366.
[2] Se således DM. 3. R. III. 276, 4. R. II. 285-86, Styffe V Nr. 40.
[3] Se ovfr. S. 308. [4] DM. 4. R. II. 162.
[5] Således DM. 3. R. III. 280 (1492); RA., PSPap., Henrik Krummedige, Kgl. Miss. 1497 $^{20}/_{6}$ (hvor Kongen klager over Henrik Krummediges Skib Badekvast, som trods den Bekostning, der er anvendt derpå, dog er lækt og ikke duer); DN. VIII Nr. 464 (hvor der i 1502 tales om Reparation af et den samme Mand tilhørende Skib).
[6] De ovfr. Note 2 anførte Steder; DM. 4. R. II. 163-64; RA., PSPap., Oluf Holgerssøn Ulfstand 1509 $^{22}/_{1}$; sstds., Anders Bille 1509 $^{3}/_{6}$; RA., DKH., Fasc. 3, »Register på det Folk, som vorde forskrevet at komme Riget til Tjeneste in anno 1512«.
[7] S. 302.

sikkert gå ud fra, at de Lensmænd, af hvem der ikke kunde fordres noget Udhud[1], heller ikke har skullet stille Skibe til Flåden[2].

At der har påhvilet nogen som helst Adelsmand, som ikke havde Len, en Pligt til at udrede noget Krigsskib, lader sig, så vidt vides, ikke påvise en eneste Gang i det 15. Århundrede. Under Frederik I tales derimod et Par Gange om Rigsråder, som holder Orlogsskibe; men det viser sig, at ikke alle Rigsråder gør det[3], og det er sikkert ikke udelukket, at de, der gør det, har gjort det i deres Egenskab af Lensmænd. Dog må det hemærkes, at Frederik I i 1525 med Hensyn til Søværnet foreslår, at »efter gammel Sædvane« bl. a. de rigeste af Ridderskabet skal holde hver en Jagt[4], så at det altså her drejer sig om en på vedkommendes private Ejendom hvilende Byrde. Men i det 15. Århundrede kan der ikke påpeges noget Eksempel på denne »gamle Sædvane«, — et Udtryk, som man i øvrigt under Frederik I ikke synes at være omgåedes ganske forsvarlig med[5]. Og selv om en Adelsmand, der nu ikke

[1] Ovfr. S. 300-1.

[2] Påfaldende er det unægtelig, at da der i 1531 er Tale om en Skibsudrustning mod Christiern II, er Hofmesteren Mogens Gøye den eneste verdslige Stormand, der selv skal stille et Skib, medens det hedder, at »de gode Mænd, som Kronens Len have, og de små Købstæder, som ikke formå at gøre Skibe ud«, skal hjælpe Kongen med Folk og Fetalje til hans egne Skibe; og dette siges endda at være »efter gammel Sædvane« (NDM. VI. 128), hvad der jo imidlertid for Lensmændenes Vedkommende ikke er rigtigt. I 1536 er det da også kun de gode Mænd, der ikke har Forleninger, som Kongen vil »besørge« med Skib, Kost og Spisning, medens det af den høje Gejstlighed og Lensmændene stillede Mandskab skal besørge sig således, som Sædvane har været i Kong Hans's og andre fremfarne Kongers Tid (DM. 3. R. V. 280).

[3] NDM. V. 10, 15, 105. — Fra Vinteren 1511-12 haves en Koncept til et Kongebrev, der efter Overskriften er udgået »til Bisperne og Råd i Nørrejylland«, og hvori de enkelte Adressater anmodes om at sende et Tal Folk til København »på eders eget Skib«. Koncepten bruger imidlertid Tiltaleformen »kære Herre og Fader« (RA., Danske Kanc. Ark., Konc. t. Miss.), så at det måske kun er Bisperne og ikke de verdslige Rigsråder, der selv har skullet stille Skibe; i alt Fald vil man i et netop fra samme Tid stammende »Register på det Folk, som vorde forskrevet at komme Riget til Tjeneste in anno 1512«, kun finde nævnt, at Bisperne, men derimod ikke en eneste verdslig selv skal skaffe Skib til sit Mandskab (jfr. her S. 370).

[4] NDM. V. 96. [5] Jfr. Note 2.

kendes som Indehaver af et Len, skulde have udredet et Krigsskib i det 15. Århundrede, er det med vort mangelfulde Kendskab til Lenenes Historie ikke udelukket, at han alligevel kan have været Lensmand.

Om Bispernes Forpligtelse til at stille Krigsskibe tales ikke i den tidligere omtalte Forordning af 1396; og dog spiller Bispernes Skibe i den følgende Tid en meget fremtrædende Rolle, — når det da overhovedet oplyses, hvem der udreder de forskellige Skibe, noget, som egentlig først bliver Tilfældet henimod det 15. Århundredes Slutning. Indtil da må man hovedsagelig lade sig nøje med Antydninger, der ofte lader det uafgjort, hvorvidt det er et nærmest til Krigsbrug bestemt Skib, Talen er om, således som ved den tidligere nævnte Lejlighed i det 15. Århundredes Begyndelse, da Roskilde-Bispen lover at låne Kronen et Skib[1]. Derimod er det selvfølgelig til en Krigsudrustning, at Bispen i Ribe 1462 må forpligte sig til at stille 30 værgende foruden Skibmænd, altså øjensynlig på et særligt Skib[2]; endvidere omtales i 1469 over 30 af Århus-Bispen Jens Iverssøns Tjenere, som ved en tidligere Lejlighed var blevet fangne af Svenskerne på en Snekke ved Billingsborg[3]; og i en Fortegnelse over en Udskrivning i 1490'erne er Viborg- og Vendsyssel-Bispernes Kraveler de eneste 2 Skibe, som særlig nævnes[4]. Også i Begyndelsen af det 16. Århundrede møder man adskillige Gange Bispernes Skibe, således i 1505 i Kalmar alle 7 Bispers[5]; og til Undsætning af Kalmar i 1508 får de 6 Bisper Vest for Øresund Befaling til hver at møde med sit Skib, medens der i øvrigt til Ekspeditionen kun udskrives Mandskab for 4 andre Skibe, som måske alle har været Kongens egne[6]. I et »Register på det Folk, som vorde forskrevet at komme Riget til Tjeneste in anno 1512«[7], er de samme 6 Bisper endogså de eneste, der skal stille Folk på deres egne Skibe, medens dette ikke forlanges af de verdslige Lensmænd og endnu mindre af andre Adelsmænd eller af Klostre. Senere, da der i 1531 rådslås om en Udrustning mod Christiern II, skal Frederik I til dette Øjemed selv stille 6 Skibe og af verdslige Stormænd kun én, nemlig Mogens Gøye, et Skib,

---

[1] Ovfr. S. 358. [2] RA., Ribe Stiftskiste 297.
[3] SRA., Pap. 1469 $^{18}/_{9}$. [4] DM. 4. R. II. 149.
[5] Styffe V Nr. 40 S. 46-47. [6] DM. 4. R. II. 285-86.
[7] RA., DKH., Fasc. 3.

medens de 7 Bisper hver skal udrede et og Købstæderne tilsammen 10[1]; det vil således ses, at Bispernes Kontingent fremdeles udgør en væsentlig Andel af Flåden[2].

At foruden Bisperne andre gejstlige Personer eller Institutioner skulde have stillet Skibe til Flåden, nævnes der intet om i det 15. Århundrede.

Heller ikke omtales dengang noget sådant for Bondestandens Vedkommende; derimod har øjensynlig de af Købstæderne stillede Skibe haft så meget større Betydning. Som tidligere[3] anført, får i 1396 Købstadmændene Befaling om at »rede dem på Skib«; men i øvrigt haves der ganske vist fra selve det 15. Århundrede for Købstædernes ligesom for de øvrige til Flådens Skibe bidragende Samfundsklassers Vedkommende kun tarvelige Oplysninger om de Fartøjer, de udgjorde. Når Århus Borgere under Erik af Pommern får Befaling om at »komme til Flensborg med 30 værgende enten til Skibs eller Hest«[4], menes der sikkert her efter Sammenhængen et Skib, som har kunnet anvendes til Orlog. Og i Privilegier for Helsingborg af 1414, 1440 og 1477 fastsættes det vel, at Byens Borgere på Grund af deres Forpligtelse til at holde Færger til Overfarten til Sjælland ikke ellers skal tilsiges af de kongelige Fogeder eller Embedsmænd om noget Slags Skib; men der tilføjes rigtignok den væsentlige Indskrænkning, at i Krigstilfælde skal Kongen selv kunne bede eller tilskrive Byen derom med sit eget Brev[5]. I Århundredets Slutning ser man endelig engang i større Almindelighed, men ganske vist kun indirekte, Købstædernes Pligt til at udgøre Skibe, idet der i 1486 ingen Købstæder nævnes blandt dem, som Kongen selv vil skaffe Skibe til deres Folk[6]. Og i Begyndelsen af det 16.

[1] NDM. VI. 127-29 (jfr. her ovfr. S. 369[2])). Også tidligere under Frederik I tales flere Gange om Bispernes Forpligtelse til at holde Orlogsskibe, således NDM. V. 10, 45, 96.

[2] Om enkelte Bispers Skibe i Begyndelsen af det 16. Århundrede se f. Eks. Hübertz, Aarhus I. 90 (hvor Århus Bisp 1502 eller kort før har solgt Århus By en Snekke, efter al Sandsynlighed til Krigsbrug), AM. DD. LXIV. 2 (om Roskilde Bisps Krigstjeneste i Norge 1502) og DN. IX Nr. 456 (det ovfr. S. 343[3]) anførte Brev).

[3] S. 332, 355. [4] Hübertz, Aarhus I. 4.

[5] RDRDM. III Nr. 5498 § 8, Nr. 7133. RA., Danske Kanc., Kopi indsendt 1648 af Priv. for Helsingborg 1477 $^{21}/_{2}$ (at »stup« i RDRDM., anf. Steder er en Forvanskning af »Skib«, fremgår af Privilegiet af 1477).

[6] DM. 4. R. II. 163. Når det i 1488 udtrykkelig pålægges Købstædernes

Århundrede, da Kong Hans i 1505 er i Kalmar, har Købstæderne stillet 30 Skibe til hans Ledsagelse, om end af meget forskellig Størrelse, således som man må antage efter de for de enkelte Besætninger opgivne Tal[1]; ligeledes er det nylig omtalt, hvorledes i 1531 Købstæderne ansættes til at stille 10 Skibe af de 24, som skal udrustes[2].

Det var imidlertid, så vidt det kan ses, ikke alle Købstæder, der skulde stille Skibe i det 15. Århundrede. Dette antydes i alt Fald under Christiern I[3]; og kommer man ind i det 16. Århundrede, er det ganske sikkert. Der er 38 Byer om at stille de 30 Skibe, hvormed Købstæderne, som nylig nævnt, møder i Kalmar 1505, og endda anføres der ved samme Lejlighed Mandskab fra 4 andre Købstæder, der ikke har deltaget i Udredelsen af Skibene[4]. Nu kan det naturligvis tænkes, at der ikke altid forlanges et Skib af en By, selv om den er pligtig til at stille det[5]; men at denne Forklaring ikke slår til overalt, fremgår af en Udtalelse af Rigsrådet under Frederik I om, at det findes »udi de gamle Registre, hvilke Købstæder der plejer at gøre Skibe ud«[6]. Hvor gamle disse »gamle Registre« har været, vides imidlertid ikke; som nylig nævnt[7], anvendtes Ordet »gammel« dengang om Forhold, der ikke behøvede at ligge særlig langt tilbage i Tiden. Og når det i 1531 hedder,

---

Borgere at komme til Kongen til Skibs, drejer det sig derimod vistnok kun om selve Rejsen til Kongen, idet Mandskabet i øvrigt, så vidt man kan se, skal ligge til Landeværn til Lands (sstds. S. 162).

[1] Styffe V Nr. 40 S. 48-49. I 1501 nævnes en stor Del Skibe, som Købstæderne skal stille; men Forholdet er her et andet, idet Byerne øjensynlig ikke eller i alt Fald kun til Dels har skullet bemande Skibene, hvad der allerede fremgår af det betydelige Antal Fartøjer, der anføres fra de enkelte Byer; og tillige får disse mod Sædvane Betaling for Skibenes Tjeneste (DM. 4. R. II. 168-69). — Om en Snekke, som Århus By har købt af Århus Bisp, se ovfr. S. 371[2]).

[2] Ovfr. S. 370-71. Jfr. også om Købstædernes Pligt til at stille Skibe under Frederik I: NDM. V. 15, 20, 105.

[3] DCP. Nr. 36. [4] Styffe V Nr. 40.

[5] Randers møder således med et Fartøj i Kalmar 1505 (Styffe, anf. St. S. 49), medens Kongen, da der i 1510 udskrives Mandskab af Byen, selv vil skaffe den Skib (RA., LD. 1510 $^{15}/_{11}$).

[6] NDM. V. 45 (jfr. 96, hvor det også kun er nogle Byer, der nævnes, og 105; derimod står der sstds. S. 20 mindre nøjagtig: »alle Købstadmænd«).

[7] Ovfr. S. 369[2]).

at »de små Købstæder, som ikke formå at gøre Skibe ud«, efter gammel Sædvane skal bidrage med Mandskab og Fetalje til Udrustningen af Kronens egne Skibe[1], har denne Sædvane heller næppe været af særlig høj Alder, eftersom man i Kalmar 1505 træffer Kertemindes Mandskab om Bord på Ejler Bryskes Skib og Søborgs og Slangerups Mandskab om Bord på Helsingørs Skib[2]. Men muligt er det også, at det overhovedet ikke har været særdeles mange Købstæder, der ikke har stillet Skibe i det 15. Århundrede; sammenligner man nemlig Forholdene i 1505 og i 1531, viser det sig, at de af Købstæderne udredede Skibe i Mellemtiden er blevet betydelig færre (10 i 1531 mod 30 i 1505), men til Gengæld gennemgående har fået betydelig større Besætninger; og det kunde jo godt tænkes, at denne Udvikling var begyndt allerede før 1505, så at der har været flere af de mindre Købstæder, der stillede Skibe i det 15. Århundrede end i 1505.

Hvad Udrustningen af de til Krigsbrug anvendte Skibe angår, har Ildvåbnene rimeligvis været benyttede til Søs gennem hele det 15. Århundrede. Krudt var jo kendt i Danmark allerede i Valdemar Atterdags senere År[3], og da der ligeledes på denne Konges Tid i Hansestæderne forekommer Bøsser anvendte til Søs[4], har sådanne vel inden det 14. Århundredes Udgang været brugte også på danske Krigsskibe. De nævnes i alt Fald på Erik af Pommerns Flåde under hans Krig med Hansestæderne[5], ligesom de senere i Århundredet forekommer på danske Skibe; men når den svenske Rimkrønike[6] om Kong Hans's Skib Griphunden, der brændte 1495, beretter, at det var udrustet med mere end 500 Skerpentiner, må et så stort Tal dog vistnok anses for ganske umuligt[7].

Allerede i den første Halvdel af det 15. Århundrede og ligeledes senere hører man gentagne Gange, hvorledes Kongen lader brygge og bage og til Dels også skaffe anden Fetalje til Krigsskibene[8]. Ovenfor er det nævnt, at det af Landets egne Beboere stil-

[1] NDM. VI. 128. [2] Styffe, anf. St. S. 48. [3] Suhm XIII. 870.
[4] Koppmann, Kämmereichn. der Stadt Hamb. I. 82; LUB. III Nr. 737 S. 810-12; jfr. HT. 6. R. IV. 504, 512-13, 518.
[5] HR. VIII Nr. 418 S. 276.
[6] Svenska medeltidens rim-krönikor, utg. af Klemming, III. 121.
[7] Sammenlign f. Eks. DN. IX Nr. 456 og Styffe V Nr. 404.
[8] HR. II. II Nr. 401 S. 322. DM. 4. R. I. 73, 4. R. II. 168-69, 300-1. RA., Nykøbing Lensregnskab 1509-10 Bl. 17 a. RA., Indk. Br. t. Danske Kanc. 1512 $^{12}/_{2}$.

lede væbnede Mandskab som Regel skulde holde sig selv med Kost undtagen Adelens Folk, der oftest skulde underholdes af Lensmændene, men at der dog (ganske vist i Hovedsagen først fra Begyndelsen af det 16. Århundrede) kendes Tilfælde, hvor i alt Fald både Lensmændenes og Adelens Udbud fik Underhold af Kongen selv[1]. Og da der under Frederik I er Spørgsmål om at skaffe Mandskab til Flåden, og Rigsrådet foreslår at bemande den med Landsknægte, Skytter og Købstadmænd, som ikke selv formår at holde Skib, tilføjer det: »og samme Købstadmænd besørge dennem selver med Fetalje«[2], hvad der nærmest må opfattes således, at man dengang ikke har anset det for utænkeligt, at det af Købstæderne til Flåden stillede Mandskab fik Underhold af Kongen. Men i ethvert Tilfælde må det efter den Forskel, der her gøres på Købstædernes Folk og Landsknægtene, antages, at Kongen da har skullet føde de sidstnævnte, når de tjente til Søs. Og på det samme tyder det jo for det 15. Århundredes Vedkommende, når der, som vi så' ovenfor[3], gaves i det mindste en Del af de til Gullandstoget 1487 lejede Folk Penge til deres Underhold, inden Skibene stak i Søen[4]. Men alligevel er det uklart, hvem der har haft Pligten til at underholde hvervede Tropper, der gjorde Tjeneste til Søs; thi ikke blot taler Analogien fra Tjenesten til Lands for, at de selv har skullet gøre det, men man kan også på Christiern II.s Tid høre om Landsknægte, der har måttet betale for deres Ernæring til Søs[5].

---

[1] Jfr. ovfr. S. 297, 308, 319, 325, 330, 339-40. [2] NDM. V. 105.

[3] S. 349.

[4] Derimod kan der m. H. t. det her omhandlede Spørgsmål næppe udledes noget af den Omstændighed, at der i 1487 på et af Skibene (»David«) omtales Knægte i Bagerset og i Stegerset samt en Dugesvend og en Kældersvend (DM. 4. R. I. 75, 83, jfr. 87); thi det omtalte Skib kan jo have været bestemt for Kongen selv eller hans Hofsinder, så at der intet mærkeligt vilde være i, at Kongen har sørget for Bespisningen på dette enkelte Fartøj. — Lübeck giver i 1511 sine Bådsmænd Kost, medens de er om Bord på Skibene, hvorimod de skal holde sig selv med Kost, så længe de er i Land, men ganske vist mod til Gengæld at få højere Sold (HR. III. VI Nr. 151).

[5] SS. II. 2. H. S. 36.

FEMTE BOG.

FINANSVÆSENET.

I.

DEN GAMLE SÆTNING, AT KONGEN EJER, HVAD INGEN EJER.

Hvad Kongedømmets Ejendomme og Indtægter angår, har der sikkert aldrig i Danmark gældt nogen Sætning om, at Kongen havde Ejendomsret til det hele Rige[1]. Derimod udtales det i Jydske Lov[2], at Kongen ejer, hvad ingen ejer[3], og dette vil på Landjorden atter sige udyrket Jord, for så vidt da ikke også den ejedes af private, således som Tilfældet var med Landsbyernes Overdrev.

Måske har det til Tider været som Følge af en Ejendomsret, der af den anførte Årsag tilkom Kronen, at Kongen kunde overlade Købstæder Brugen af Jord i deres Nærhed[4]. På Købstadprivilegier af denne Art haves talrige Eksempler ikke blot fra den ældre Tid, men også fra det 15. Århundrede[5], om end Privilegierne fra det sidstnævnte Tidsrum ganske vist oftest kun stadfæster en By i Besiddelse af Jord, som den allerede havde af Kronen inden Privilegiets Udstedelse. Og at det ikke altid har drejet sig om en værdiløs Besiddelse for Kongedømmet, ses af, at flere Byer må svare en Afgift for Retten til at bruge den vedkommende Grund[6]. Men det

[1] Se Steenstrup, Studier S. 325-32. [2] III. 61.
[3] Jfr. nærmere om denne Sætning og om de Områder, hvor den kom til Anvendelse, Steenstrup, anf. St. S. 334-65.
[4] Således Steenstrup, anf. St. S. 335.
[5] Ikke få findes således i RA., Danske Kanc. Ark., i de Kopier af Købstadprivilegier, der indsendtes 1648.
[6] Øst, Archiv for Psychologie, Hist., Lit. og Kunst X. 264 (Kongebrev til Holbæk 1454: »dog så, at vor og Kronens Skat, Tjeneste og Rettighed deraf i ingen Måde formindskes«). Saml. til jydsk Hist. X.

kan i alt Fald ikke have været altid, at Kronens Adkomst til de Jorder, den overlod Købstaden, har beroet på den her nævnte Ret; når Korsør 1459 får stadfæstet Besiddelsen af Kronens gamle Ladegård ved Tårnborg mod årlig Afgift[1], eller når Svendborg Borgere År 1500 får bekræftet deres Ret til at inddrive Kvæg i Kronens Vange omkring Byen, efter at Høsten er tilendebragt[2], drejer det sig jo om dyrket og ikke om øde Jord, så at Kronens Ret her må antages at hvile på et andet Grundlag. I det sidste Tilfælde havde Kongen i øvrigt let ved at tilstå Byen Begunstigelsen, da denne kun gik ud over vedkommende Landsbyers Beboere; og det samme gælder i endnu højere Grad i flere andre Tilfælde, hvor Grunden ikke eller i alt Fald ikke udelukkende tilhørte Kronen. Således havde Køge allerede i 1293 fået Ret til Græsning på bægge Sider af Køge Å, en Ret, som gentagne Gange var bleven stadfæstet af senere Konger, bl. a. af Christopher af Bayern 1441[3] og af Kong Hans 1486, skønt Byen i 1461 måtte indrømme, at Oluf Axelssøn (Thott) af Vallø ejede Grunden Syd for Åen; og Kongens Retterting dømte da også i 1590, at Borgerne kun måtte have Græsning Syd for Åen, for så vidt de havde det i Valløs Ejeres Minde. Rettertinget påberåbte sig ved denne Lejlighed en tilsvarende Dom, der var fældet i 1574 mellem Fåborg Borgere og Lodsejerne i Horne, Svanninge og Diernisse Marker, og hvorefter Borgerne skulde have de nævnte Lodsejeres Tilladelse til Brugen af disse Marker, skønt Byen havde fået Brugsretten til dem bekræftet allerede i 1313 af Erik Menved[4]. Og endnu i Begyndelsen af det 16. Århundrede

---

358-59 (Privilegium for Vejle 1484: Borgerne skal af Kronens Jord Løget Mark yde en årlig Afgift af 1 Tønde Smør til Byens Sortebrødrekloster, der til Gengæld skal bede til Gud for Kongen og hans Familie). RA., Danske Kanc., Kopi indsendt 1648 af Priv. for Varde 1483 $^{2}/_{4}$ (Byen får en Hede frit, medens der tidligere årlig gaves af den 1 Ørtug Havre og 1 Tønde Ål). Sstds., Kopi indsendt 1648 af Priv. for Skelskør 1512 $^{19}/_{12}$ (årlig Afgift af 12 Mark Penge til Korsør Slot).

[1] Sjællandske Provinsark., Korsør Bys Papirsbreve 1459 $^{2}/_{4}$.

[2] RA., Danske Kanc., Kopi indsendt 1648 af Priv. for Svendborg 1500 $^{16}/_{9}$. Jfr. RA., DSP. 1504 $^{17}/_{6}$.

[3] RDRDM. III Nr. 7211 § 8.

[4] Rosenvinge, Domme IV Nr. 45 (jfr. RDRDM. I Nr. 612; RA., Danske Kanc., Kopi indsendt 1648 af Priv. for Køge 1486 $^{22}/_{2}$; Fynske Aktstykk. I Nr. 108). Sammenlign om de nævnte 2 Domme Steenstrup, anf. St. S. 362-63.

kan man se Kronen gøre sig skyldig i et Overgreb i den her omhandlede Henseende: i 1504 giver Kong Hans Stubbekøbing Borgere Ret til efter Høstens Tilendebringelse at lade deres Kvæg græsse i alle de Vange omkring Byen, som *tilhører* de omliggende Landsbyer, uden at disses Beboere må hindre Borgerne deri[1]. Det vil således ses, at det er vanskeligt at afgøre, hvor ofte Kronen, når den overdrog Købstæderne Brugsretten til Jord, har handlet i Kraft af en Ejendomsret til al den øde Jord, som ingen anden ejede; thi man hører tale både om dyrket Jord, som Kronen ejer, men giver en Købstad Ret til at benytte, og om Jord, som i Virkeligheden slet ikke tilhører Kronen, men som den dog tillader Købstaden at bruge.

En særlig Art af uopdyrket Jord var den, hvorpå Skovene voksede[2]. Medens nogle af disse i det 15. Århundrede tilhørte Kronen, ejedes andre af private, idet de i så Fald enten var en enkelt Mands Enemærke eller besades af flere, som f. Eks. en Landsbys Beboere, i Forening. Der fandtes imidlertid tillige Skove, som var Genstand for Sameje mellem Kronen og andre; undertiden bliver der i så Tilfælde gjort Skovskel mellem de forskellige Lodsejere[3], men man kan også træffe Skov, der er uskiftet mellem Kongen og hans Medejere, som når der i Begyndelsen af det 16. Århundrede tales om en Skov, hvor Kongen har 18 Bønders Lod at hugge på, og Odense-Bispen kun 5[4]. Dette Samejeforhold kunde dog fremkalde Overgreb fra Kronens Side, som det ses af en Klage af Adelen efter Kong Hans's Død[5]; og der blev da også indsat en Paragraf i Christiern II.s Håndfæstning, hvori Kongen lover, at Kirken og Ridderskabet skal nyde deres fælles Oldenskov, efter som de har Lod og Del deri, og at han selv og hans Fogeder ikke skal bruge Fællesskov mere, end Kronens Del kan tåle; ligeledes forpligter Kongen sig samtidig til ikke at bruge Kirkens, Klostrenes eller Ridderskabets

---

[1] RA., Danske Kanc., Kopi indsendt 1648 af Priv. for Stubbekøbing 1504 $^{16}/_{6}$.

[2] Om Kronens Forhold til Skovene i ældre Tid se Steenstrup, anf. St. S. 346-61.

[3] RA., Sønder H. Falster 1. RA., PSPap., Hans Bille 1500 $^{23}/_{11}$, jfr. sstds. 1501 $^{20}/_{3}$.

[4] RA., PSPap., Oluf Holgerssøn Ulfstand, Udateret. Jfr. også RA., TSPap., Odense 1511 $^{3}/_{9}$, Bl. 2 a.

[5] Allen II. 587.

Enemærkeskove med Oldensvin, Tømmerhugst eller anden Hugst eller Brug[1].

Når Christiern II således lover ikke at bruge andres Enemærkeskove, var der omvendt Skove, som tilhørte Kronen, men som Befolkningen havde Ret til at benytte. Christiern I.s Privilegium for Skåne af 1481, der gentages af Kong Hans 1502, tillader Almuen at nyde Kronens Alminding således, som den af Arild har gjort, og hvis nogen ikke vil give Adgang til Almindingen, skal der tilskikkes 12 jordegne Mænd, som skal udlægge den, ligesom ingen må bygge Gærde på Almindingen eller gøre den til Enemærke. Ganske vist består Almindingen ikke udelukkende af Skov, men at den også omfatter Skoven, fremgår af en anden Bestemmelse i de samme 2 Privilegier, der specielt giver Lov til, således som det af Arild har været Brug, at hugge i Kronens Alminding i Bare Herred, der kaldes Mellem Veje[2]. Det må efter hele Sammenhængen antages, at Befolkningen ikke har skullet betale noget for denne Brugsret, med Hensyn til hvilken man kan jævnføre en almindelig Udtalelse i Jydske Lov[3] om, at i Almindingen »ejer Kongen Jorden og Bønderne Skoven«. Og når Kongebreve, hvis Tid nu ikke kendes, tillod Beboerne i Jerrestad og Ingelstad Herreder at nyde Kronens Almindingsskov i Albo Herred, har det åbenbart ligeledes her været udstrakte Rettigheder, som overlodes til private, eftersom det ansås for nødvendigt at tilføje: »men Grunden skal høre os« (ɔ: Kongen) »til«[4]. Det nævnes da også i alt Fald under Christiern II, at forskellige Byer i Ingelstad og Jerrestad Herreder har opdyrket Dele af Almindingen[5], men dette har dog øjensynlig været ulovligt, som det fremgår af en Optegnelse, der vel er omtrent fra 1513 og opregner en Række skånske Herreder, hvori Niels Hack skal forfølge Dele på de Byggesteder, som er byggede med Ulov på Kongens Alminding[6].

---

[1] Aarsberetn. II. 59 § 10.

[2] Sstds. V. 75 §§ 4, 7; SRA., Perg 1502 $^{10}/_{7}$. En sådan Tilladelse, der dog ikke nævner den her særlig omtalte Alminding, forekommer i Erik Glippings Forordning for Bare Herred (Aarsberetn. V. 19 § 3). I øvrigt betegner Ordet Alminding, så vidt det kan ses, ikke altid Kronens Ejendom, men også udyrket Grund, som flere ejer i Forening; se således Skånske Lov IV. 6 og for det 15. Århundredes Vedkommende Fyns Vedtægt i DM. 4. R. V. 148 og i Aarsberetn. V. 80 § 10.

[3] I. 53. [4] ÆA. IV. 19-20. [5] SNS. II. 1.-2. H. S. 137-38.

[6] RA., Danske Kanc. Ark., Blandede Akter A, Blandinger (et Halvark i

Medens Bønderne altså ikke har betalt nogen Afgift for deres Brugsret til Kronens Alminding, nævnes det dog ellers gentagne Gange, at der kræves Betaling af dem for deres Benyttelse af Kronens Skove. Således hedder det i 1461, at med en enkelt Undtagelse har ingen anden end Kongens Foged på Hindsgavl i lang Tid taget Skovleje eller Oldengæld af Skoven Staverskov[1]. Og i 1457 fastsatte Christiern I i Anledning af en fremkommen Klage, at Roskilde Biskops Tjenere i Horns Herred (der altså ganske vist ikke var Kronens Bønder) måtte nyde deres Gærdsel, Ildebrand og Husbygning i Hornsved for samme Skovkøb som tidligere; ligeledes påbød Kongen i 1468, at de samme Bønder ikke skulde betale mere i Skovkøb og Oldengæld til Abrahamstrup, end de gjorde, før Torbern Bille blev Lensmand dér[2]. På lignende Måde klagede Odense-Bispen i 1511 over, at Oluf Holgerssøn (Ulfstand) på Nykøbing hindrede Bispens Tjenere i at hugge på Steder, hvor Bispen havde Fællesskov med Kronen, for at Tjenerne skulde »trænges til Kronens Skove og i så Måde blive ufri med Trældom til Slottet«[3]. Hvad særlig Oldengælden angår, krævedes den ikke blot af Bønder, men også af Købstæder, som havde fået Skove til Brug, således af Vordingborg 1415 og 1479[4], af Helsingør 1456[5] og øjensynlig også af Svendborg 1500[6]; i Begyndelsen af det 16. Århundrede klagede Sølvidsborg Borgere over, at den da afdøde Poul Laxmand (der havde været Lensmand på Sølvidsborg) først havde begyndt at tage Oldengæld af deres Byskov, hvad tidligere ingen havde forlangt[7]. Inden for visse Grænser har derimod f. Eks. Helsingør haft Ret til

---

brækket Folio, som begynder: »Tag 2 af de bedste Bønder af hvert Sogn«). Sammenlign også fra en senere Tid DM. 4. R. I. 38.

[1] RA., Vends H. 16.

[2] RA., Danske Kanc. Ark., Uekspederede sjæll. Indlæg (1652) under Ingeborg Arenfeldt (ɔ: Kongebreve af 1457 $^{21}/_{2}$ og 1468 $^{21}/_{6}$); jfr. ovfr. S. 235. — Sammenlign i øvrigt Udtrykket »skowteghen« som Betegnelse for Indtægt, som en Privatmand har af sin Skov (RA., TSPerg., Rønnebjærg H. 1495 $^{11}/_{3}$).

[3] RA., TSPap., Odense 1511 $^{2}/_{9}$, Bl. 2 a.

[4] RDRDM. III Nr. 5562 § 2. Brev af 1479 $^{27}/_{6}$ i Thottske Saml. Fol. 721, nu i det sjællandske Provinsarkiv.

[5] Aarsberetn. III Till. S. 10.

[6] Fynske Aktstykk. I Nr. 85 S. 100.

[7] RA., Indk. Br. t. Danske Kanc.. Efter 1502.

at skaffe sig Brændsel i Kronens Skove, uden at der tales om nogen Afgift berfor[1].

Men selvfølgelig har der ikke med nogen Art af Brugsret til Skovene været forbundet en Tilladelse til at forhugge dem. Dette fremgår af, hvad der tidligere[2] er anført om Kronens Interesse for Skovene[3], og man kan da også finde et Tilfælde, bvor en tilstået Brugsret atter tages tilbage, fordi den er bleven misbrugt: i 1498 tillader Kong Hans foreløbig Kronens Bønder i Majbølle på Lolland at nyde Ildebrand og Gærdsel i et Par Skove således, at de ikke torvfører, strandfører eller til Kulmile bruger noget deraf[4]; men i 1505 forbydes det dem atter, da Tilladelsen havde ført til Skovenes Forbugning[5].

At Kronen i det 15. Århundrede bar tillagt sig en på et fælles Princip grundet Ejendomsret til en større Del af Rigets mindre Øer, således som Tilfældet havde været i ældre Tid[6], baves der intet positivt Vidnesbyrd om; derimod omtales det i forskellige Aktstykker fra Cbristiern II.s Regeringstid, at en Del i Ivøsøen (i Villands Herred) liggende Øer fra Arilds Tid havde hørt til Lyngbygård og aldrig været Alminding[7], og at Kronen aldrig havde baft Rettighed i dem[8]. Disse Breve viser jo, at mindre Øer også kunde være i privat Eje, noget, som i øvrigt havde været Tilfældet langt tilbage i Tiden; og medens der i det 15. Århundrede naturligvis nævnes adskillige Øer i Kronens Besiddelse (om end uden at Op-

[1] Aarsberetn. III Till. S. 7 (1441). jfr. S. 24 (1516). RA., Danske Kanc., Kopi indsendt 1648 af Priv. for Helsingør 1476 9/1.
[2] S. 232.
[3] Andre, ikke mod Lensmænd rettede Forbud mod Forhugning af Skove findes f. Eks. i RA., PSPap., Bent Bille 1494 11/4 og i RA., Musse H. 52 (1497).
[4] RA., Rigens Forfølgningsbog 1615-18 Bl. 75 a-b.
[5] RA., Smålandske Reg. 5, 62 b. Allerede i Lollands Vilkår af 1446 § 3 var det fastsat. at ingen Mands vorned, Kongens, Kirkens, Ridderskabets, eller bvem han tilhørte, måtte sælge, torvføre, bortgive eller stævne Eg eller Bøg uden sin Husbondes Vilje (Aarsberetn. V. 63); og en lignende Bestemmelse, der tillige ganske forbyder Udførsel af Ved fra Fyn, findes i Fyns Vedtægt så vel 1473 som 1492 (DM. 4. R. V. 147; Aarsberetn. V. 79 § 3).
[6] Se herom Steenstrup, Studier S. 391-403.
[7] Sammenlign Udtrykket i Valdemars Jordebog: »omnes insule, que vocantur alminning« (O. Nielsens Udg. S. 48).
[8] Thiset, Danske adel. Brevkister S. 54-55.

rindelsen til Kronens Ret til dem oplyses), haves der fra den samme Tid også Eksempler svarende til det nysanførte fra Christiern II.s Regering på, at flere Øer kunde være i én og samme Privatmands Besiddelse[1].

Hvad Forstranden angår, hedder det i Jydske Lov[2], at Kongen ejer al Forstrand. Spørgsmålet om Retten til denne var af Vigtighed, da dermed fulgte Retten til det på Kysten faldende Vrag; men at Jydske Lovs Ord, selv om de udtrykte et oprindeligt Princip, allerede ved Lovens Givelse ikke overalt stemte med de faktiske Forhold, fremgår af, at der kendes Privilegier før 1241, hvorved Kongen har overdraget gejstlige Vragretten[3]. Med Hensyn til Behandlingen af skibbrudent Gods skelnedes der i Landskabslovene mellem, om der fulgte levende Mennesker med det eller ikke. Var der Folk med, havde disse Lov til selv eller ved Hjælp af andre at bjærge, hvad de kunde, men gjorde de det ikke, havde Kronen Bjærgningsretten. Når der derimod ikke var Folk med, var det vistnok over hele Riget Regel, at Godset skulde tages i Forvaring af Kronen således, at Ejerne kunde melde sig inden År og Dag og mod en Bjærgeløn få Godset udleveret; men denne Begunstigelse gjaldt dog ifølge Skånske Lov kun for Rigets egne Beboere. Senere var den imidlertid bleven udvidet til Udlændinge, hvad der jo i dette Tilfælde først og fremmest vilde sige Hanseaterne. Stralsund-Freden af 1370 fastslog, at Købmændene måtte have Lov til selv at bjærge deres skibbrudne Gods og heller ikke måtte hindres i at leje Folk til at hjælpe dem dermed; og var der ikke Mennesker med Godset, skulde Kongens Foged lade det opbevare i den nærmeste Kirke i År og Dag, inden hvilken Frist Ejerne kunde melde sig og mod en »redelig Løn« få Godset udleveret[4]. Disse Regler gjaldt for Hansestæderne i hele den følgende Tid og kan således findes påberåbte 1462[5], men i Virkeligheden var det jo kun de samme Bestemmelser, som indeholdtes i Provinslovene; og trods Indskærpelsen af dem høres der meget hyppig Klager fra Stæderne over, at de ikke overholdtes[6], ligesom Spørgsmålet om Størrelsen af den Betaling,

---

[1] SRA., Perg. 1491 $^{3}/_{6}$. RA., Rigens Forfølgningsbog 1586-92 Bl. 115 a.
[2] III. 61. [3] Steenstrup, Studier S. 266-67.
[4] HR. I Nr. 523, 513 S. 475. Jfr. Forordning 1396 § 9 (Aarsberetn. V. 55).
[5] HR. II. V Nr. 244 § 1.
[6] Sammenlign også Rigsrådets Klage i samme Retning i 1513 efter Kong Hans's Død (Allen II. 591).

Lensmændene skulde have for at hjælpe de skibbrudne med Bjærgningen eller for at opbevare det herreløse Gods, indtil Ejerne meldte sig, også gav Anledning til Stridigheder[1]. Den eneste Gang i det 15. Århundrede, da der i Privilegier for Udlændinge fastsættes en bestemt Bjærgeløn, er, så vidt vides, i et Privilegium for de hollandske Stæder af 1498, hvorved det tilsiges dem at få 2 Tredjedele af det ved fremmed Hjælp bjærgede Gods tilbage, medens Kongen forbeholder sig den tredje Tredjedel, hvoraf han vil afholde Bjærgelønnen[2]. I Begyndelsen af det følgende Århundrede fastsatte endvidere et Privilegium, som Hanseaterne i Bergen 1507 fik af Christiern (II), at de i Tilfælde af Skibbrud skulde give 2 Mark danske i Bjærgeløn for hver Læst Gods, der bjærgedes ved fremmed Hjælp[3]. Derimod gik Christiern II.s gejstlige Lov en anden Vej ved Bestemmelsen af Bjærgelønnen, idet der her sattes en vis Dagløn for Bjærgerne, som dog var forskellig i Forhold til den Afstand fra Land, hvori de arbejdede; om Størrelsen af denne Løn kan det bemærkes, at Loven forudsætter den Mulighed, at det bjærgede Gods ikke var tilstrækkeligt til at afholde Udgifterne, i hvilket Tilfælde Bjærgerne selv skulde beholde Godset[4].

Når det nylig omtaltes, at der allerede før 1241 findes Privilegier, hvorved Kronen overdrager andre Vragretten, forekommer det samme også efter 1241; men i det hele var Vragretten noget, som Kongen nødig gav fra sig. I Stridighederne mellem Kronen og Ærkebisperne Jacob Erlandssøn og Jens Grand samt mellem Christopher II og Bisp Tyge af Børglum spillede også Spørgsmålet om Vragretten, som Kongerne ikke vilde indrømme Bisperne, en Rolle, og i flere Privilegier for gejstlige Institutioner undtager Kronen udtrykkelig den omhandlede Ret fra de tilståede Begunstigelser[5], således endnu i et Privilegium af 1385 for Lunde Kapitel[6] og i et af 1453 for Mariager Kloster[7]. Ligeledes er det tidligere[8] nævnt, at man selv med det mangelfulde Kendskab, der haves til Vilkårene

[1] Om de store Fordringer, som Dronning Margrethe stillede på dette Område, se Erslev, Dronn. Margr. S. 381-85.
[2] Rydberg III Nr. 560. [3] DN. VII Nr. 527.
[4] Rosenvinge, Love IV. 64-65 § 136.
[5] Se herom Steenstrup, Studier S. 266-68. [6] RDRDM. II Nr. 3484.
[7] DM. VI. 75 (Klostret får Told, Forstrand og Fiskeri ved Egense, men ikke Vrag og Stranding).
[8] S. 223-24.

for de forskellige Lens Bortforlening i det 15. Århundrede, flere Gange finder, at Kronen forbeholder sig Vraget; og fra Christiern II.s Tid, da Lenenes Historie foreligger bedre belyst, ser man atter og atter, hvorledes Lensmænd må forpligte sig til at lade Kronen få Indtægten af Vragretten også i Afgifts- og Pantelen[1].

Én Samfundsklasse, nemlig Bisperne, nævnes dog i det 15. Århundrede hyppig som Indehavere af Vragretten. At i alt Fald flere af dem allerede fra gammel Tid havde gjort Fordring på den, er nylig anført; og man kan finde f. Eks. Ærkebispen som Ejer af Vragretten på Bornholm så vel i det 14.[2] som i det 15. Århundrede. Ved en Rettertingsdom af 1406 tildømte Kronen ganske vist i Henhold til Landets Lov sig selv alle Forstrande; men dette synes efter Ordlyden nærmest at have været for at hindre private i at bygge Huse på Forstranden[3], og hvilke praktiske Virkninger Dommen har haft for Vragrettens Vedkommende, vides ikke. I det anførte Tilfælde, med Hensyn til Ærkebispens Ret på Bornholm, kan det ikke ses, at Dommen har gjort nogen Forandring; Ærkebispen viser sig som den, hvem Vraget her tilkommer, så vel 1401 og 1402[4] som 1412[5] og senere[6]. Og også andre Bisper forekommer som Indehavere af Vragretten i det 15. Århundrede. Således nævnes det, at Århus Bisp og Kapitel både 1397 og 1442 får Frihed på deres Forstrande og Vrag[7], og fra 1466 kendes et fuldstændigt Privilegium for den samme Biskop, der stadfæster tidligere kongelige Privilegier på »alle de Forstrande, som Kirkens Grunde på skyder, med al Told og alt Vrag, som falder udi de Forstrande eller og i Biskoppens Birk og Skibelse«[8]; ligeledes kan man i 1419 finde omtalt en

---

[1] Således SNS. I. 94, 151, 180, 189, 351, II. 1.-2. H. S. 121, 125, 126, 177, 3.-4. H. S. 177, 191.

[2] Således HR. IV Nr. 173 S. 143, Nr. 236 IV § 15, jfr. HR. I Nr. 372.

[3] Staatsbürgerl. Mag. VIII. 617-18. [4] LUB. V Nr. 34, 47.

[5] Nyrop, Danmarks Gilde- og Lavsskraaer I Nr. 92 S. 559.

[6] RDRDM. III Nr. 6657 (1433). SS. I. 2. H. S. 41 (1434). Weibull, Dipl. dioec. Lund. III Nr. 159, 161. Aarsberetn. V. 85 § 9 (1499). Sammenlign også Privilegier for Lunde Ærkebisp af 1443 $^{7}/_{1}$ og 1443 $^{18}/_{4}$ (der dog ikke særlig nævner Bornholm) hos Hvitf. IV. 661-62 (Folioudg. S. 832) og i RDRDM. III Nr. 7322.

[7] Kirkehist. Saml. 3. R. V. 330; sammenlign Brevet af 1446 $^{13}/_{11}$ sstds. S. 331, hvis Original i medtaget Forfatning findes i RA., TSC, Århus Bispeark.

[8] SNS. I. 65-66.

Stranding i Bispen af Vendsyssels »gebiede«[1]. Den ovenfor[2] under Lensvæsenet omtalte Rigsrådsbeslutning af 1468 fastsatte ganske vist, at Kronen skulde have igen »alt Strandvrag og Sandtold, hvor de faldende vorde på Krone Grunde«[3], men det er ikke klart, hvilke Følger dette har fået i Praksis[4]. For Århus Biskops Vedkommende haves i alt Fald et Brev af Christiern I fra 1480 om, at de Breve, som er udgåede om Forstrande, ikke skal komme Kirken eller Bispedømmet til Skade på deres Rettighed[5]; og i Christiern II.s og Frederik I.s Håndfæstninger tales der i Almindelighed om de Steder, hvor »Kirkens Prælater« eller »Biskopper« har Forstrand[6]. Men det var unægtelig ikke alle Biskopper, der havde Vragret i alle deres Besiddelser. Roskilde Bisp får i 1499 Tilladelse til at nyde Kronens Forstrande, som »støde ind på« Domkirkens Grund på en Del nærmere specificerede Steder, hvor Kirkens egen Grund altså i Virkeligheden må antages at være gået så at sige helt ud til Strandkanten; og endda gælder den Brugsret, som Bispen således får overdraget, for Vragets Vedkommende ikke med Hensyn til »alt mærkeligt Vrag, som ere Holke, andre store Skibe og hvad andet mærkeligt Gods, der i så Måde faldende vorder«, idet Kronen forbeholder sig alt dette[7]. Det vil altså ses, at der ikke i det 15. Århundrede er Tale om, at alle Bisperne, blot fordi de er Bisper, har Ret til at oppebære Vraget[8].

Når det forholder sig således med Bisperne, er det af Adelsmænd kun en ganske enkelt, som man finder i Besiddelse af Vragret i det 15. Århundrede. Oluf Axelssøn (Thott) af Vallø og hans Arvinger fik af Christiern I Tilladelse til at beholde det Vrag, som drev ind for Østermark på Møen, en Tilladelse, som allerede en

[1] LUB. VI Nr. 87 S. 131. — Ribe Bisp, der i Slutningen af det 14. Århundrede havde Vandfuld Herred i Pant, havde også Vragretten i Herredet, men overlod i 1387 Halvdelen af Indtægterne af Vraget til Dronning Margrethe for hendes Livstid (Suhm XIV. 546-47).

[2] S. 227-28. [3] DCP. Nr. 145 (a) S. 208.

[4] Jfr. nedfr. S. 385[1]). [5] Kirkehist. Saml. 3. R. V. 331-32.

[6] Aarsberetn. II. 60 § 24, 74 § 28. — Viborg Kapitel havde fra gammel Tid Vragretten på Læsø og besad den endnu i det 15. Århundrede (DV. Nr. 44 S. 34. Nr. 50, 91, 93, 97 S. 75. Nr. 102-3).

[7] Bartholins Collectanea F VI. 89.

[8] Om Bispernes Forhold til Christiern II.s Vraglovgivning jfr. Pal.-Müller, De første Konger af den Oldenb. Slægt S. 389-90 (og Allen III. II. 9-10).

49.

tidligere Ejer af Vallø, Jens Falk († 1408 eller 1409) havde haft[1]. Og senere synes det, at Valløs Ejere har fået et Kongebrev af Kong Hans, der gav dem Ret til Vrag på en Del af Stranden på »Heden« (mellem København og Køge)[2]. Det er jo imidlertid tvivlsomt, om det sidstnævnte Brev skal henføres til det 15. Århundrede, og i dette vil man vistnok vanskelig finde andre Privilegier foruden de her anførte, der udtrykkelig indrømmer adelige Vragretten[3]. At Adelen i så Henseende var et Stykke bag efter Gejstligheden, ses også af, at der i Christiern II.s Håndfæstning på det nylig berørte Sted kun tales om, at Kirkens Prælater, og ikke tillige om, at adelige har Forstrand; først i Frederik I.s Håndfæstning finder man Riddere og Riddermændsmænd nævnte sammen med Bisperne i det her omhandlede Forhold[4].

Hvad endelig Købstæderne angår, synes det ifølge et Privilegium af 1292, som om Ribe da var i Besiddelse af og fik Stadfæstelse på Vragretten for en vis Strækning[5]; og dette Brev fik Byen bekræftet af Christiern I 1455[6]. Tilsvarende Forhold for andre Købstæder kendes dog næppe; derimod er det ikke ualmindeligt, at Borgere i danske Byer får Privilegium på, at deres Gods ikke skal være Vrag, når de lider Skibbrud. En sådan Fritagelse kan tildeles Byens Borgere overalt i Danmark, således som Tilfældet ligeledes var med Ribe fra gammel Tid af[7], med Helsingborg i Privi-

---

[1] Oluf Axelssøn døde 1464, og hans Dattersøn Oluf Nielssøn Rosenkrantz fik 1542 Brevet stadfæstet, uden at der tales om, at det har været sat ud af Kraft i Mellemtiden trods den nysnævnte Rigsrådsbeslutning af 1468 (Danske Kancelliregistr. 1535-1550 S. 241; jfr. Thiset, Danske adel. Brevkister S. 144).

[2] Sidst anf. St. S. 137.

[3] Sammenlign også, hvorledes Anders Nielssøn (Banner) 1465 gjorde Lovhævd på Åsendrup Hovedgård med mere Gods, men kun indtil *Kongens* Forstrand (RA., TSPerg., Åsendrup 1465 $^{16}/_{5}$).

[4] Aarsberetn. II. 60 § 24, 74 § 28. Det synes ikke tilstrækkelig beføjet med Aschehoug S. 298 at forstå Hans's Håndfæstning § 28 og Christiern II.s § 24, som om Vragretten allerede da »tilkom alle Adelsmænd, som havde Strand«.

[5] Terpager, Ripæ Cimbricæ S. 690.

[6] Staatsbürgerl. Mag. VIII. 673. Jfr. Adler, Efterretn. ang. Byen Ribe VIII. 91-93.

[7] Se Terpager, Ripæ Cimbricæ S. 686, 687, 689, jfr. 692.

legier af 1414, 1440 og 1477[1] og med Helsingør i et Privilegium af 1516[2], og således som det endogså fastsættes for alle 3 Rigers Købstadmænd i en Bestemmelse i Dronning Margrethes Forordning af 1396[3]. Men Fritagelsen kan også være indskrænket til et nærmere begrænset Søterritorium i Byens Nærhed ikke blot i ældre Tid[4], men også i det 15. Århundrede, således for Helsingør 1441[5]. Hvad Betydningen af sådanne Privilegier angår, skulde man på Forhånd antage, at de måtte give en særlig begunstiget Stilling ud over, hvad der indeholdtes i Landskabslovene, idet det skulde synes overflødigt blot at gentage disses Bestemmelser, tilmed hvis de kun fastsloges for et vist begrænset Område. Men i Virkeligheden kan der dog ikke være Tvivl om, at Privilegierne i de Tilfælde, hvor de ikke selv giver nærmere Forklaring, kun tilsigter at indskærpe Landskabslovenes Forskrifter. Dette fremgår formentlig af, hvad der bestemmes for København 1443 om, at et Skib, der tilhører Byens Borgere og driver i Øresund uden Styrmand, ej skal kaldes Vrag, men Finderen skal føre det ind til Kongens Slot og tage passende Løn for sit Arbejde, og Skibets Ejer have sin Ejendom igen[6]; thi at det er Ejeren og ikke Kongens Lensmand, der skal betale Bjærgningen, må jo anses for givet. Et Privilegium for Malmø af 1457 tillader da også Byens Borgere selv at bjærge Skib og Gods, hvor i Danmark eller Norge de lider Skibbrud, med Tilføjelse af, at deres Ejendom »skal ej være Vrag, så at vore Fogeder og Embedsmænd eller nogen andre mod deres Vilje sig dermed ikke bevare skulle«[7]; og Odense Borgere får ligeledes i et Privilegium af 1477 Ret til selv eller med andres Hjælp at bjærge deres Gods, uden at Kongens Embedsmænd må hindre dem deri[8], — altså blot de gamle Be-

[1] RDRDM. III Nr. 5498 § 5, Nr. 7133. RA., Danske Kanc., Kopi indsendt 1648 af Priv. for Helsingborg 1477 $^{21}/_{9}$.
[2] Aarsberetn. III Till. S. 24.
[3] »Item at ej tages Vrag af nogen Købstadmand af disse 3 Riger, i hvor de sejle Land imellem, om deres Skib brydes« (Aarsberetn. V. 55 § 8).
[4] Se om København: KD. I Nr. 21 S. 34 (1275), Nr. 33 § 104 (1294); i bægge Tilfælde drejer det sig dog om Begunstigelser givne af Roskilde Biskop, der måske ikke har haft Vragret ud over det Område, som Begunstigelsen omfattede.
[5] Aarsberetn. III Till. S. 7. [6] KD. I Nr. 127, 5. Kap. § 35.
[7] Weibull, Dipl. civitatis Malmogiensis I Nr. 16.
Fynske Aktstykk. 1 Nr. 21 S. 27-28.

stemmelser fra Provinslovene. I Kong Hans's Håndfæstning indskærpes disse på ny[1], og ligeså i hans Efterfølgeres[2]; men alligevel får Skagens Borgere endnu 1507 Privilegium på, at deres Skibe, som der ikke er Folk i, ej skal holdes for Vrag, men når de bjærges, skal Ejerne kunne få dem tilbage mod at betale Bjærgeløn[3]; og Indbyggerne i Varberg får 1516 Brev om, at deres Skibe og Gods ikke skal være Vrag på et nærmere betegnet Område[4].

Hvad i øvrigt Vandet i Modsætning til Landjorden angår, havde Kronen fra gammel Tid ingen særlig Ret over de mindre Vandløb, idet Besidderne af den til dem stødende Grund hver fra sin Side ejede dem til Midtstrøms, og heller ikke over de stillestående Vande, idet Ejeren af det omliggende Land her i alt Fald havde det i sin Magt at hindre andre i at benytte Søen[5]. Ja hvad de mindre Vandløb angår, var det tilladt den, der ejede Grunden på bægge Bredder, at spærre dem helt, så at der ingen Gennemgang blev for Fisken; dette fremgår af en Viborg Landstingsdom af 1472, der dog synes kun at indrømme Adel og Gejstlighed en sådan Ret, ligesom den forlanger, at der skal være Hævd på Besiddelsen af vedkommende Fiskegård[6]. Med Hensyn til de større Strømme, der var af Betydning som Samfærdselsveje, gjaldt derimod en anden Regel[7], idet det ikke var tilladt at spærre dem, så at Fisken hindredes i at gå længere op i dem. Dette udtales f. Eks. for Limfjordens Vedkommende i en Vedtægt af Viborg Landsting af 1471[8]; et Privilegium for Randers af 1505 fastsætter, at Skibsdybet og Strømmen i Randers Fjord skal være fri, og at ingen må sætte Ruser dér[9]; og Engelholm Borgere får 1518 Lov til at bygge en

[1] Aarsberetn. II. 52 § 28, jfr. Hadorph II. 327 § 27.
[2] Aarsberetn. II. 60 § 24, 74 § 28. [3] Rosenvinge, Love V. 296 § 31.
[4] SNS. II. 1.-2. H. S. 159.
[5] Jfr. herom for den ældre Tids Vedkommende Steenstrup, Studier S. 336-37, 340-43.
[6] DV. Nr. 76, jfr. Nr. 118. Sammenlign m. H. t. Hævden en Landstingsdom af 1462 i Nielsen, Gl. jydske Tingsvidner S. 61-62.
[7] Jfr. Steenstrup, anf. St. S. 337-40.
[8] DV. Nr. 70. jfr. Nr. 73, 111-12. DM. 4. R. II. 191 og RA., PSPap., Mourids Nielssøn Gyldenstjerne 1462 $^{1}/_{11}$.
[9] Neckelmann, Randers Kjøbstæds hist.-topograph. Beskriv.. Den specielle Deels 1. H. S. 56; sammenlign de endnu videre gående Bestemmelser af 1503 sstds. S. 55-56 og for Gudenåens Vedkommende S. 52-54.

Laksegård vesten ved deres By (altså i Rønneåen), dog således at de ej skal igenbygge Dybet i Åen, så der ej kunde komme Skib og Både igennem[1]. I det sidste Tilfælde er det dog vel tvivlsomt, om Byen har ejet bægge Åens Bredder; men i det følgende År afgiver nogle af Kongen beskikkede Dommere i en Strid angående en Laksegård i Helgeåen den almindelige Erklæring, at alle Kongens Åer bør være fri og ikke »tæppes« (lukkes) længere end til Midtstrøms[2].

Hvad Fiskeriet i slige større Strømme og i åbent Vand angår, lover Christiern II i sin Håndfæstning i al Almindelighed ikke at hindre dem, som bor ved Stranden, i at bruge den med Fiskeri, som de har gjort af Arilds Tid, og som nu er Sæd, uden al ny Afgift[3]. Der må altså antages at have hvilet ældre Afgifter på Fiskeriet, og i det hele har Kronen øjensynlig tillagt sig en vis Højhed over dette. Når Købstæder får kongelig Tilladelse til at fiske i de Fjorde, ved hvis Bund eller i hvis Nærhed de ligger (således Næstved 1451 og Kolding 1459)[4], kan dette ganske vist forstås, som om de får de samme Rettigheder med Hensyn til Fiskeriet, som ellers hver Ejer af det tilgrænsende Land havde ud for sin egen Grund; det vilde altså i så Fald dreje sig om en Begunstigelse, der skadede ikke Kronen selv, men kun Købstadens Omegn, på samme Måde, som Tilfældet kunde være med de Tilladelser, en Bys Borgere fik til at gøre Brug af det omliggende Land[5]. Men i andre Tilfælde er det en mere almindelig Fiskeritilladelse, som Privilegierne indeholder. Horsens Borgere får i 1442 Ret til Fiskeri i salt Vand, således som de af Arilds Tid har haft[6], og Århus Borgere i 1477 Ret til frit at fiske i Bælt, Kalsvig (ɔ: Kalø Vig?) og anden Steds under Jyllands Side, som gammel Sædvane været haver[7], —

[1] SNS. II. 3.-4. H. S. 137-38. Jfr. m. H. t. Slien i Året 1480 Reg. Chr. I Nr. 70, Nr. 188 S. 288, 291.

[2] Rosenvinge, Domme I Nr. 26.

[3] Aarsberetn. II. 64 § 66. Jfr. sstds. S. 78 § 69, 85 § 11 (hvor i 1536 enhver får Lov at nyde alle Gårde for sin egen Grund undtagen i Fjorde, som Kronen og den menige Mand har Skade af), S. 97 § 10. 105 § 10.

[4] RA., Rigens Forfølgningsbog 1592-98 Bl. 243 b. RA., Danske Kanc., Kopi indsendt 1648 af Priv. for Kolding 1459 $^{31}/_{3}$.

[5] Ovfr. S. 376-77. [6] RDRDM. III Nr. 7286 § 7.

[7] Hofman, Fundationer III. 189; sammenlign Hübertz, Aarhus I 85. Påfaldende er det også at se Kong Hans i 1503 tillade Kronens Bønder

skønt netop det egentlige Havfiskeri skulde formodes at være det, som Kongen mindst kunde tilegne sig nogen Rådighed over[1]. Ja i 1449 giver Christiern I Esrom Kloster Privilegium på at bygge en Havn og nogle Ålegårde ved Stranden, hvor Klostrets »Grund skyder på Stranden«[2], hvad der er så meget mærkeligere, som det i alt Fald 1461 findes udtalt, at alle fri Mænd bør have det fri, som de lader fiske til deres egen Kost.

Af den Form, som den anførte Udtalelse af 1461, der foreligger i et Kongebrev til Lensmanden i Ulvborg Herred, har, fremgår det, at andre i Herredet, som drev Fiskeri, måtte betale Afgifter, der betegnes som Sandtold og »æffuersild«[3]. Medens det sidste af disse Ord forekommer overordentlig sjældent[4], så at dets Forklaring vistnok er usikker, nævnes Sandtolden derimod en Del hyppigere, både i det 15. Århundrede og navnlig senere. Det er altid i Vestjylland, at den omtales[5], og hertil passer jo også godt Navnet; at det er en Afgift af Fiskeriet, ses foruden af Kongebrevet af 1461 endnu tydeligere af et Lensbrev på Lundenæs Len af 1549[6]. Og at den ydedes i Fisk, siges bestemt omkring Midten af det 16. Århundrede[7], så at det samme sikkert også må antages for det 15. Århundredes Vedkommende, så meget mere, som man 1474 hører tale om Vogne til at befordre den på[8]. I 1468 hedder det, at Kronen atter skal have »alt Strandvrag og Sandtold, hvor de faldende vorde på Krone Grunde«[9]; men dette skal øjensynlig ikke opfattes, som om Kronen kun krævede Sandtold, hvor den selv ejede Grunden. Allerede Sammenstillingen med Strandvrag, som Kronen jo gjorde Fordring

---

i Porup i Tøndersø Herred at fiske i Laksevig (mellem Laholm og Halmstad), ligesom de andre Indbyggere af Porup By gør (Kancelliets Brevbøger 1571-1575 S. 623).

[1] Jfr. Steenstrup, Studier S. 343. [2] Cod. Esrom. Nr. 78.

[3] SNS. III. 343, der dog urigtig udelader Ordet »og« mellem de 2 Afgifter, se Originalen i RA., PSPap., Niels Erikssøn Gyldenstjerne 1461 $^{15}/_{3}$.

[4] Jeg mindes ikke at have truffet det mere end på det nævnte ene Sted.

[5] Se således RA., PSPap., Niels Erikssøn Gyldenstjerne 1474 $^{20}/_{3}$, SNS. I. 67, 351 (1514 og 1519).

[6] Danske Kancelliregistr. 1535-1550 S. 415; jfr. Kancelliets Brevbøger 1551-1555 S. 209.

[7] Kong Fred. den Førstes danske Registr. S. 427, 458. Kancelliets Brevbøger 1551-1555 S. 246, 1556-1560 S. 202.

[8] RA., PSPap., Niels Erikssøn Gyldenstjerne 1474 $^{20}/_{3}$.

[9] Jfr. ovfr. S. 384.

på ikke alene, hvor den selv besad Grunden, tyder herpå, og i alt Fald en 90 År senere, i 1559, siges det udtrykkelig, at alle indlændiske og udlændiske, som driver Fiskeri under Vesterlandsiden, skal svare den sædvanlige Sandtold af deres Skuder og Skibe[1].

Større Betydning end Vesterhavsfiskeriet havde jo imidlertid Fiskeriet i Øresund og Østersøen, særlig det skånske Sildefiskeri. Også her nævnes Afgifter til Kronen, således en Pengeafgift af hvert Fiskefartøj, der i Stralsund-Freden 1370 var fastsat til 1 Skilling Grot, en Sum, som ligeledes anføres 1513[2]. Endvidere finder man den såkaldte Åregæld eller hyppigere Åresild, en Afgift af hver Åre på vedkommende Skib, der drev Fiskeri; allerede i 1363 forekommer en sådan Afgift til Kongen i Ystad (her i Penge, nemlig 4 Grot pr. Åre, medens samtidig Byen selv kræver 1 Mark Sølv af hver Skude)[3]. Når der nylig for Sandtoldens Vedkommende anførtes den Forbindelse, hvori den i 1468 nævnes med Strandvraget, finder

---

[1] Kancelliets Brevbøger 1556-1560 S. 274.

[2] HR. I Nr. 523, 513 S. 476, III. VI Nr. 507 S. 460; jfr. Schäfer, Das Buch des lüb. Vogts auf Schonen S. LII.

[3] Hans. Urkundenbuch IV Nr. 74. — Om Åresild ydet til adelige se Thiset, Danske adel. Brevkister S. 137 og sagtens også S. 44 — Udtog af Breve, der dog, for så vidt deres Datum angives, ikke er ældre end Kong Hans's Tid. Derimod nævnes der i Roskilde Biskops Jordebog fra en tidligere Tid Afgifter, som svares til Bispen af Sildefiskeriet (men ikke i Form af eller under Navn af Åresild, idet Afgiften her ydes af hver Fiskeskude), nemlig i det sydlige og sydvestlige Sjælland, i Nykøbing i Ods Herred, på Amager, i København og på Møen (SRD. VII. 10, 13, 36, 103, 105, 109). Det er ikke ganske klart, hvem der har skullet svare disse Afgifter; nogle Steder har det vel kun været Bispens egne Fæstere, men andre Steder har det vel været alle dem, der deltog i Fiskeriet, således på Amager, der jo dengang tilhørte Bispen, og i Nykøbing, som han dengang havde i Pant. Når der i denne sidste By kræves Ydelser af dem, som drev Fiskeri, må det sandsynligvis dreje sig om Folk, der drog anden Steds hen for at fiske, idet der vel næppe har været synderligt Sildefiskeri i Stadens umiddelbare Nærhed. Og en lignende på de fiskendes Hjemsted opkrævet, men Kronen tilfaldende Afgift omtales i Nysted 1409 (RDRDM. III Nr. 5066: 1 Td. Sild af hvert Skib, som til Sildefiske farer) og i Vordingborg 1445, idet et kongeligt Privilegium for denne By da bestemmer, at dens Borgere ingen Told eller Sild skal give, hvor de ligger til Vinterfiske, men den Sild, som de plejer at give til Vordingborg Slot, når de kommer hjem af Vinterfiskeri, skal de udgive som hidtil (sstds. Nr. 7516).

man også i det øvrige Danmark adskillge Gange en noget lignende Forbindelse mellem Afgifterne af Fiskeriet og Vragretten; det er vel derfor ikke utænkeligt, at Kronen kan have begrundet den Højhed, den gjorde gældende over Saltvandsfiskeriet, på sin Ret over Forstranden og ikke på en Ret over Havet. Og når Kongen nødig gav Afkald på Vragretten, synes noget lignende at have været Tilfældet med Åresilden. I 1499 tillod Kong Hans, som tidligere[1] nævnt, Roskilde Biskop at nyde Kronens Forstrande, som »støde ind på« Domkirkens Grund på mange nærmere angivne Steder; men ligesom Kronen herved fremdeles forbeholdt sig alt »mærkeligt« (ɔ: stort) Vrag, således var det kun Åresild og Bodepenge af Domkirkens egne vornede og ikke af andre, som Bispen ved denne Lejlighed fik overladt på de pågældende Steder[2].

Medens Åresild, som anført, var en Afgift af Årerne i Fiskerbådene, svaredes de her nævnte Bodepenge (eller Bodegæld, som den samme Ydelse også kaldtes) af Boder i Land, der benyttedes af Fiskerne eller dem, som ellers havde Beskæftigelse ved Fiskeriet. Bodepengene omtales adskillig hyppigere end Åresilden, et Navn, der i det 15. Århundrede vistnok aldrig eller i det mindste meget sjældent bruges på Hovedstedet for Sildefiskeriet, nemlig ved Skanør og Falsterbo. I alt Fald forekommer Ordet Åresild ikke i et endnu bevaret Regnskab for Skanør og Falsterho fra 1494, i hvilket derimod Bodepengene spiller en ikke ubetydelig Rolle[3]; men tænkeligt er det jo, at Åresilden er bleven oppebåret af en anden end den, der har aflagt dette Regnskab, og vist er det, at den i det 16. Århundrede også krævedes ved de nævnte skånske Fiskepladser[4].

Hvad i øvrigt Bodepengene angår, har Kronen, så vidt det kan

---

[1] S. 384.

[2] Bartholins Collectanea F VI. 89. Jfr. også ÆA. III. 363 og 4 Tingsvidner af 1501-2, som Lensmanden på Harritsborg lod tage på Kronens Vegne om Forholdet mellem Kronens og Roskilde Bisps Ret til Told og Bodegæld på 4 sjællandske Fiskelejer (RA., PSPap., Axel Brahe 1501 4/11, 1502 18/6, 14/7 og 25/7); når disse Vidner ikke udtrykkelig omtaler Åresilden, ligger det vel i, at de medregner den under de andre Afgifter, som de anfører.

[3] Se Schäfer, Das Buch des lüb. Vogts auf Schonen S. 99-119 (jfr. S. CXXIII); dog nævnes S. 118 Kongesild, som måske er den samme Afgift (jfr. her nedfr. S. 393), men der opføres kun 3 Mænd, som erlægger den.

[4] Kancelliets Brevbøger 1551-1555 S. 69, 332.

ses, ikke støttet Fordringen om denne Afgift på det samme retlige Grundlag, som den gjorde gældende med Hensyn til Åresilden. Ganske vist nævnes de bægge jævnsides i det nys anførte Privilegium for Roskilde Bisp af 1499; men i en Rettertingsdom af 1492 udtaler Kongen, at Forstrand, Strending, Vrag, Told og Fiskeleje for Barsebæk (mellem Landskrone og Malmø) tilhører Kronen, men hvis nogen bygger Bodested på anden Mands Ager og Eng, skal han have det i Jorddrottens Minde[1]. Skønt Åresilden her ikke udtrykkelig nævnes, må det antages, at den indbefattes under de Rettigheder, som Kronen forbeholdt sig; på det samme Fiskeleje omtales den i alt Fald (som »Sild«) sammen med flere af disse Rettigheder i det samme År 1492[2] og ligeledes (som Åregæld) senere, da Lejet var kommet i Lunde Ærkebisps Besiddelse[3]. Bodepengene tilkommer derimod ifølge Dommen af 1492 den, der ejer Grunden, som Boden står på, uden Hensyn til, om selve Forstranden er Kronens; og også derved viser denne sidste Afgift sig i et noget fjærnere Forhold til Fiskeriet, at det i alt Fald på Dragør er Bodens Ejer og ikke dens Lejer, som skal svare Grundejeren Afgiften[4]. Sammenlignet med Bestemmelserne i Dommen af 1492 er det en meget vidtstrakt Frihed, der omtales for Odense Biskops Tjenere i Året 1511 i en Klage over Lensmanden på Nykøbing Oluf Holgerssøn; det hedder her, at Bispens Tjenere af Arilds Tid har fisket i Havet og ikke svaret Sild til nogen, enten de havde Boder på Bispens Grund *eller anden Steds*. Men som Modsætning siges det rigtignok om den daværende Tilstand, at der nu af Bispens Tjeneres Huse med Vold tages dobbelt Sild mod Kronens Tjenere, og at det ikke hjælper, at de har Fiskeboder på Bispens egen Grund[5].

Hvorvidt denne Klage giver et ganske pålideligt Billede af Tilstanden, er naturligvis vanskeligt at afgøre, men vist er det, at en Artikel i Christiern II.s ikke 2 År yngre Håndfæstning fastsatte, at

---

[1] RA., Domme og Tingsvidner 30.

[2] RA., PSPap., Bent Bille 1492 8/9.

[3] ÆA. IV. 347; sammenlign Rosenvinge, Domme IV Nr. 66 og HT. 4. R. III. 509.

[4] Christiern I fritager derfor ved et Par Breve Ejerne af de dragørske Boder for Bodegæld, når Boderne står ledige i Fisketiden (KD. I Nr. 147 S. 196, Nr. 154). Jfr. i det hele om Boderne på Dragør og Afgiften deraf: HT. 5. R. II. 548-49.

[5] RA., TSPap., Odense 1511 2/9 Bl. 2a.

»hvo som haver Fiskeboder på sin egen Grund, da skulle de Fiskere ingen svare om Fiskeriet uden den, som Grunden tilhører«. Når denne Regel ved sin hele almindelige Form måtte gøre et betydelig større Skår i Kronens Indtægter end Rettertingsdommen af 1492, efterfølgen den imidlertid i Håndfæstningen umiddelbart af Ordene: »og skulle vore Fogeder eller Toldere ingen Hinder gøre i så Måde på den Del, som *vanlig* er så ud at gives«[1], — Ord, der unægtelig ved deres Uklarhed var vel skikkede til at ophæve den foregående Indrømmelse. Den hele Paragraf går igen i Frederik I.s Håndfæstning, hvorimod den er bleven væsentlig omredigeret til Kronens Fordel i Christian III.s; den lyder her, at »hvilke Riddermændsmænd som have haft frit Fiskeri for deres egen Grund eller fri Fiskeboder udi Konning Hans's Tid med Rette, skulle dennem mue nyde nu så frit, som de dennem have haft udi forskrevne Konning Hans's Tid; hvilke siden ere byggede, skulle igen afbrydes eller blive hos Kronen«[2].

Åresilden, der måske er det samme, som man også kan finde benævnet Kongesild[3], var altså en ligefrem Afgift til Kronen[4]; men tillige havde denne en Ret til for en forholdsvis lav Betaling at købe så mange Sild, den ønskede, en Ret, der betegnedes som Konningskøb[5]. Det anførte Ord kan i det 16. Århundrede findes benyttet om en Berettigelse for Kronen til for en lav Pris at købe Varer af meget forskellig Art[6]; men noget tidligere bruges det især om Kronens Ret til at købe Sild ved Fiskerierne. En sådan Rettighed nævnes i det 14. Århundrede i Skåne, hvor der i 1376 af Hanseaterne indskærpedes en Bestemmelse, som sagdes at have gældt fra gammel Tid, nemlig, at de danske Fogeder kun måtte

---

[1] Aarsberetn. II. 63 § 58. [2] Sstds. S. 77 § 62, 86 § 22.

[3] NDM. VI. 316 (»Tolden på Møen, Falster og udi Lolland beløb sig stedse så megen Kongesild« *osv.*). SS. II. 2. H. S. 63. Jfr. også ovfr. S. 391[3]).

[4] Se således fra en senere Tid Kancelliets Brevbøger 1556-1560 S. 241, 1561-1565 S. 615, 1571-1575 S. 70.

[5] En Sammenblanding mellem Konningskøbet og Åresilden må dog antages at foreligge, når der i 1541 nævnes »Kronens Ret på Fiskelejerne over alt Møen, som er 4 Ol Sild af hver Åre, hvilket er samtykt for Kongekøb« (Danske Kancelliregistr. 1535-1550 S. 202); og en lignende Sammenblanding for Skånes Vedkommende synes at forekomme i NDM. VI. 313.

[6] DM. 3. R. III. 132 (1555).

have én Dag til at salte Sild til Kongens Behov[1]. Det er blevet påvist, at denne Indskrænkning i Virkeligheden var til Fordel ikke blot for de tyske Købmænd, men også for de danske Fiskere[2] og man kan da også møde den i et Privilegium for en dansk Købstad, nemlig for Helsingør 1456, idet Kongen her lover Byens Borgere, at hvis han vil have Konningskøb én Dag på deres Sild, skal den betales, som Sædvane er på Skanør, Falsterbo, Dragør og Malmø[3]. Men hvorledes den her påberåbte Sædvane har været, eller med andre Ord, i hvilket Forhold den af Kongen betalte Pris har staet til Markedsprisen, vides der intet om i det 15. Århundrede, så at det ikke kan oplyses, hvor stor en Fordel Kronen har haft af Konningskøbet. Derimod kan man af en Opgivelse fra 1518 for Dragør se, at Vindingen har været betydelig[4]; men Tilfældet turde stå for isoleret til, at man deraf kan slutte, hvad Regelen har været i den omhandlede Henseende[5].

II.

KRONENS GODS.

Vender vi os fra den Ret, som Kronen havde over øde og udyrket Jord, til det egentlige Krongods, sondrede man som bekendt i ældre Tid (således i det 13. Århundrede) mellem Kongens patrimonium eller det Gods, som tilhørte ham personlig, som han havde arvet fra sine Forfædre og atter kunde bortgive til sine Arvinger, og Konunglevet, der virkelig tilhørte Kronen og kun bestyredes af Kongen, så at han skulde efterlade det til sin Efterfølger på Tronen og ikke kunde disponere over det til Fordel for

---

[1] HR. II Nr. 120 § 5, jfr. Nr. 150 § 9, Nr. 158 § 7.
[2] Schäfer, Das Buch des lüb. Vogts auf Schonen S. LVII-LVIII. Jfr. HT. 6. R. I. 474.
[3] Aarsberetn. III Till. S. 10. [4] Allen IV. I. 78.
[5] Jfr. Schäfer, Das Buch des lüb. Vogts auf Schonen S. LIII[1]). — 1509 siges det fra hanseatisk Side, at Kongens Fogeder af hver Skude vil have en Dags Fangst og betale den efter deres Vilje, men at der kun undertiden bliver givet noget derfor, og til andre Tider intet (HR. III. V Nr. 420 § 23).

sine øvrige Arvinger. I det 15. Århundrede høres derimod intet om en sådan Forskel mellem 2 Arter af Jordegods, som Kongen var i Besiddelse af[1]. Navnet Konunglev er ganske vist da forsvundet, men Begrebet har holdt sig, og det Gods, som Kongen havde en Ejers Rådighed over, var netop Kronens og ikke hans private Ejendom; hvis han har besiddet en sådan i Jordegods, har den i alt Fald spillet en forsvindende Rolle. Man ser da også, at der ved Margrethes store Godserhvervelser i Århundredets Begyndelse ikke gøres nogen Forskel på Kronens og Dronningens private Gods; og i Århundredets Slutning, da Hertug Frederik rejser sine Krav over for Kong Hans, er det ikke Kongeslægtens Gods, men Riget, som han forlanger Del i.

Brugerne af Kronens Gods måtte som dennes Fæstere svare Landgilde til den, men var til Gengæld i det 15. Århundrede i det mindste i Hovedsagen fritagne for de ordinære Skatter. De sidste påhvilede derimod Selvejerne, og Kronen havde således væsentlige Indtægter så vel af Selvejerne som af sine egne Fæstere. Var disse Indtægter end af forskellig Oprindelse, dannede dog de nævnte 2 Klasser af Befolkningen i Forening en bestemt Modsætning til Adelens og Gejstlighedens Fæstere, der i Regelen ikke svarede Skat og naturligvis slet ikke Landgilde til Staten. For Kronen måtte det derfor, når den vilde bevare sine Indtægter, være af Betydning, at hverken dens eget Gods eller Selvejernes gik over i de privilegerede Stænders Eje. Og den Lighed, der således fra Kronens Synspunkt var mellem dens egne Fæstere og Selvejerne, blev endnu større for hin Tid på Grund af dens Tilbøjelighed til i Opfattelsen af Statsmagten at sammenblande Rettigheder af privatretlig og offentligretlig Art. Når nogen betalte Afgifter til Kronen, bekymrede denne sig mindre om, hvorvidt det var Landgilde til Grundejeren eller Skat til Staten; og det er derfor heller ikke for Eftertiden altid let at afgøre, om en Afgift har været af den ene eller den anden Art.

Hvad det Gods angår, som Kronen selv ejede, haves der ikke fra noget Tidspunkt af det 15. Århundrede Oplysning om, hvor stor

[1] Jfr. dog om en enkeltstående Undtagelse fra Slutningen af det 14. Århundrede Erslev, Dronn. Margr. S. 491, Note 12. Hvad Løsøre angår, gør Erik af Pommern i sin Polemik med Rigsrådet i 1439 Forskel mellem Rigets Klenodier på den ene Side og hans egne og hans afdøde Dronnings på den anden (Anna Hude, Aktstykk. vedr. Erik af Pommerns Afsætt. Nr. 6 § 8 S. 32).

en Del det udgjorde af det hele Riges Areal. Dets Omfang var selvfølgelig undergivet Forandringer i Århundredets Løb; men før vi betragter disse lidt nøjere, kan først omtales forskellige almindeligere Bestemmelser vedrørende Skattegodset. I Kong Olufs Håndfæstning var der blevet indført en Bestemmelse om, at det Gods, der med Urette var kommet under Kronen, skulde gives tilbage til Ejerne[1]; og denne Bestemmelse blev ikke uden praktisk Betydning, om end det ikke kan påvises, i hvor stort et Omfang den er bleven gennemført[2]. Men det var dog kun i Begyndelsen af Kong Olufs Regering, at den spillede en Rolle, og det varede ikke længe, før Kronen atter begyndte at erhverve Gods, ligesom den opnåede betydningsfulde Indrømmelser med Hensyn til de privilegerede Stænders Erhvervelse af Skattegods. Ved År 1300 var det ikke forbudt Adel og Gejstlighed at købe Bondegods[3]; men under Kong Oluf blev det, uden at Tidspunktet bestemt kan angives, fastslået, at ingen Adelsmand måtte købe eller tilpante sig Selvejergods før det næste Danehof (en Indrømmelse, hvis frivillige Karakter dog fremhævedes), og tillige, at alt Køb af Selvejergods, som var sket efter Olufs Valg, skulde være ugyldigt[4].

En endnu større Fordel vandt Kronen imidlertid noget senere, idet det i den tidligere omtalte Forordning af 1396 hedder, at hele Rigets Befolkning er bleven enig med Kongen og Dronningen om, at »hvad Bønder eller Bøndergods eller andet Gods, hvad det helst er«, som var kommet fra Kronen, siden Valdemar Atterdag i 1368 drog til Tyskland, skulde gives tilbage, medens ganske vist Kronen til Gengæld også skulde udlevere det Gods, den i det samme Tidsrum havde fået med Urette; Afgørelsen af alle sådanne Stridsspørgsmål henvistes til Pådømmelse af Retterting, om hvis Indretning der gaves nærmere Regler. Og hvad Fremtiden angår, udtales det i Forordningen, at Rigets gode Mænd er gåede ind på ikke at tage til sig eller købe noget Bondegods eller i nogen Måde formindske Kongens Indgæld, så længe denne ikke var myndig; siden, tilføjer Dronningen, »håbes os vel til Gud, at han og de vel forliges både

---

[1] Aarsberetn. II. 22 § 13; jfr. her ovfr. S. 157.
[2] Se ovfr. S. 157. [3] SRD. VI. 301, jfr. 293.
[4] Aarsberetn. V. 52 §§ 8, 10. Sammenlign også i denne Forbindelse Udtrykket »bona sua extunc et *ab antiquo* libera existentia« i RDRDM. II Nr. 3499 (År 1385).

om det og om mere«[1]. Der kan efter de omfattende Udtryk, hvormed Forordningen betegner det Gods, som det drejer sig om, ikke være Tvivl om, at den sigter både til Selvejergods og til Kronens eget Gods, medens Bestemmelsen fra Kong Olufs Tid formodentlig kun angik Selvejergodset[2]. Og ikke blot herved, men også ved de Grænser, som Forordningen af 1396 sætter dels tilbage i Tiden for Generhvervelsen af Gods til Kronen og dels frem i Tiden for det Løfte, som de gode Mænd afgav om ikke at formindske Kronens Indtægter, betegner den et væsentligt Fremskridt i Sammenligning med Bestemmelsen fra Olufs Regering. Men i øvrigt var det ikke blot i Danmark, at Kronen opnåede disse Indrømmelser. I Sverige fastsattes i det samme År 1396, at Skattegods, som var kommet fra Kronen siden Kong Albrechts Regeringstiltrædelse i 1363, atter skulde være skattepligtigt, og at der skulde holdes Retterting rundt om i Riget for at dømme om Omfanget af dette Gods; endvidere måtte ingen i Fremtiden, så længe Kong Erik og Dronning Margrethe levede, købe eller tilpante sig eller formindske Kronens Gods[3].

Om de nævnte svenske Rettertings Virksomhed, hvorved en meget betydelig Mængde Gods tilbagevandtes for Kronen, foreligger der Vidneshyrd i talrige hevarede Aktstykker, og man kan fra den Tid anse det for fastslået i Sverige, at ingen Frelsemand kunde købe Skattegods uden Kongens Tilladelse, så at der var draget en bestemt Grænse mellem Skatte- og Frelsegods[4]. Fra Danmark haves derimod ingen Underretning om, at en sådan almindelig Undersøgelse over hele Riget, som var påbudt ved Forordningen af 1396, har fundet Sted. Man kan derfor gå ud fra, at det ikke har været Tilfældet[5], om end der fra 1406 kan påvises en Rettertingsdom, hvorved Adelskab fradømmes »quidam indigenæ« i Jylland, hvis Navne imidlertid ikke anføres; de var hlevet stævnede til at bevise deres Frihed, og da de ikke mødte, dømtes de til at betale de sædvanlige Skatter både i Fremtiden og for de År, hvori de ikke havde

[1] Aarsberetn. V. 53-55 §§ 4-5.
[2] Den anvender i alt Fald det latinske Ord bondo, hvis tekniske Betydning er Selvejerbonde.
[3] Rydberg II. 656-58.
[4] Se om hele Margrethes Rednktion i Sverige Styffe II S. LX-LXXII.
[5] Jfr. Erslev, Dronn. Margr. S. 298 og her ovfr. S. 158-59.

betalt dem[1]. Ligeledes var der i det store Antal af enkelte Ejendomme med deres Godstilliggende, som Margrethe i Danmark erhvervede for Kronen, ikke få, som allerede tidligere havde været i dennes Besiddelse, og som altså kan anses for at være tilbagevundne i Henhold til Forordningen af 1396, ligesom der også foreligger i alt Fald nogle Breve af Kongens Retterting, hvorved Gods tildømmes Kronen[2]. Men det synes dog rimeligt, at en Fremgangsmåde som den i Sverige anvendte, hvor Riget blev gennemgået Landskab for Landskab, vilde have bragt Kronen større Fordel, end når man som i Danmark holdt sig til bestemte Godser og til Forhandlinger med dem, der var i Besiddelse af eller gjorde Fordring på disse.

Som nævnt, indeholdt den danske Forordning af 1396 en Bestemmelse om, at Rigets gode Mænd ikke måtte købe noget Bondegods eller formindske Kongens Indgæld, så længe han var umyndig. At Dronningen har vidst at skaffe dette gennemført i Praksis i sin Levetid, kan der efter vort Kendskab til hendes Regering ikke være Tvivl om[3]; men det var dog en frivillig Indrømmelse fra »de gode Mænds« Side, som det ses af den Måde, hvorpå den pågældende Artikel er affattet i Forordningen, om end Frivilligheden ikke her betones så stærkt, som Tilfældet havde været ved den tilsvarende, mere begrænsede Indrømmelse i Kong Olufs Tid[4]. Og når Dronningen i 1396 udtalte Håbet om, at Kong Erik, når han blev myndig, atter kunde forliges herom med sine Undersåtter, må det siges, at vi savner enhver Underretning om en sådan Fornyelse af den indgåede Overenskomst[5]. Men hvad enten Overenskomsten er

[1] RDRDM. III Nr. 4836.

[2] Således RDRDM. II Nr. 4071 (1396), III Nr. 4763, 4766, 4811, 4850 (1406), Suhm XIV. 629-30 (1397), ÆA. I. 148 (1397), 5, 24 (1406), Hvass, Meddel. om Personer og Familier af Navnet Hvas III. 107 (1406); jfr. også MP. Nr. 169 S. 258.

[3] Sammenlign, hvorledes Århus Bisp og Kapitel i 1407 tilstår at have modtaget 600 lødige Mark af Dronningen til at købe *frit* Jordegods og Rente for (MP. Nr. 200). 1418 høres om en Gård, som den daværende Ribe-Bisps Forgænger havde købt af en Borger i Viborg og i sit Testamente af 1409 skænket sit Kapitel, men som Sælgeren, fordi han var »bundo regius«, ikke kunde hjemle Køberen (Nielsen, Harsyssels Dipl. Nr. 19 (om Året se RDRDM. III Nr. 5703); jfr. Erslev, Testamenter fra Danmarks Middelalder Nr. 78 S. 182).

[4] Ovfr. S. 396.

[5] Nar Erslev, Erik af Pommern S. 117-18, 457 opfatter det hos Nielsen,

bleven fornyet eller ej, kan der formentlig ikke være Tvivl om, at den faktisk har været gældende også under Erik af Pommerns Eneregering. De ældre Breve, hvorved denne Konge meddeler Frihed på Gods i Danmark, giver nemlig, for så vidt vi kender noget nøjere til dem, kun Friheden for visse nærmere specificerede Gårde [1] eller for vedkommendes fædrene og mødrene Gods [2]. Og hvad de fuldstændig bevarede Adelsbreve angår, hvorved Kong Erik som dansk Konge giver en Mand Frihed og Frelse tillige med et bestemt Våben, fastsætter allerede det ældste af dem, at den omhandlede Frihed ikke skal gælde for »vort Kronegods, Bondegods og Købstadgods« [3]. Den samme Undtagelse gøres i de 2 andre danske Adelsbreve fra Erik af Pommerns Tid, hvis Ordlyd kendes fuldstændig [4], samt i de øvrige Adelsbreve, som er udstedte af danske Konger i deres Egenskab af sådanne i det mindste indtil 1513; disse Breve bruger allerede under Christopher af Bayern og også senere oftest Udtrykket Kronens *fri* Bøndergods og Købstadgods om det Gods, hvorover de forbeholder sig Kronens Rettighed [5]. Kun ét

---

Harsyssels Dipl. Nr. 19 S. 21 nævnte »novum statutum regni« som en Lov, der er givet efter Margrethes Død, forekommer det mig rimeligere med Kinch, anf. St. S. 274 at forstå det citerede latinske Udtryk som sigtende til Forordningen af 1396.

[1] RDRDM. III Nr. 5318 (jeg går ud fra, at »a wapn« her enten er en Fejl af Udtogets Affatter eller også betegner en Virkning af det, som først omtales i selve Brevet, på samme Måde som man senere kan finde den, der adles, benævnet vor Mand og Tjener i selve Adelsbrevet, se RA., Reg. ov. alle Lande 1480-1545 Bl. 158 b, 159 b); RDRDM. III Nr. 5673; jfr. Thiset, Fru Eline Gøyes Jordebog S. 129. Af samme Art har formodentlig et Brev af 1426 været, der nu kun foreligger i Udtog (ÆA. I. 218); og endnu Adelsbreve af Christiern I fra 1452 og 1459 omtaler hver kun 2 bestemte Gårde, som Friheden gjaldt (Dueholms Dipl. S. 71; RA., Klevenfeldts Saml. af Nobilitationsbreve 1459 $^{22}/_{1}$; jfr. det udaterede Frihedsbrev for »Skælm« i ÆA. I. 85).

[2] Frihedsbrev for Carl Nielssøn 1413 $^{9}/_{7}$ (RA., Hist.-genealog. Ark. 4to 16).

[3] MP. Nr. 69 (Brevet, der nu ikke kendes i Original, og hvis Årstal i dets nuværende Skikkelse er fejlskrevet, må antages at være fra 1430. jfr. Regesta dipl. hist. Dan. I Nr. 3024 og RDRDM. III Nr. 6439; Aschehoug S. 293 har ved en Trykfejl 1530).

[4] DM. II. 36, I. 99.

[5] Mag. til den Danske Adels Hist. I. 244 (1440; jfr. RDRDM. III Nr. 7097), 245 (1445), 246 (1450), 5 (1476), 7 (1487); Hofman, Fundatiouer I. 262 (hvilket Brevs År dog er 1444 og ikke 1440. jfr. RDRDM. III Nr. 7440); Dueholms Dipl. S. 71 (1452), 33 (1454); Hofman, Danske

Adelsbrev (som er udstedt af Christopher af Bayern for en Peder Nielssøn) har, således som det nu foreligger, ikke det omhandlede Forbud mod at erhverve Skattegods; men dette Brev er ikke kendt i sin fuldstændige Skikkelse, hvad dets mangelfulde Datering udviser [1], så at det godt i Virkeligheden kan have indeholdt Forbudet.

Men om end dette synes det rimeligste, hvorved altså alle danske

---

Adelsmænd II. 83 (1453); Danske Saml. I. 119 (1455); RA., Klevenfeldts Saml. af Nobilitationsbreve 1455 $^{5}/_{7}$, 1459 $^{22}/_{1}$, 1461 $^{8}/_{11}$ (Originalen findes ifølge HT. 7. R. II. 384 i Statsarkivet i Slesvig), 1486 $^{22}/_{11}$; RA., Genealog.-herald. Saml., Generalia 4to 46, 1456 $^{29}/_{1}$; RA., Adelsdiplomer 1459 $^{27}/_{5}$; RA., Hist.-genealog. Ark. 4to 16, 1484 $^{20}/_{4}$, 1505 $^{24}/_{6}$; Saml. til jydsk Hist. II. 398 (1492); RA., Reg. ov. alle Lande 1480-1545 Bl. 159 a (1493), 155 b (1505), 160 a (1511); RA., Brev af 1503 $^{18}/_{5}$ i Indk. Br. t. Danske Kanc. under 1648 $^{23}/_{8}$. — Om hvad der i Adelsbreve i de 2 andre nordiske Riger bestemtes m. H. t. den adledes Forhold til Skattegodset, henvises til Aschehoug, for Norges Vedkommende S. 300 og for Sveriges S. 292-93, for Sveriges tillige til Styffe III S. CCXXXV-CCXXXVI, IV S. CXLVIII-CXLIX. Også i Slesvig og Holsten kan man finde Adelsbreve, hvori Landsherren forbeholder sig sin Rettighed og Herlighed (Reg. Chr. I Nr. 480; År 1462); men af de for Slesvigs og Holstens Beboere eller for Tyskere fra Udlandet udstedte Adelsbreve er der andre, som ikke gør denne Undtagelse (sstds. Nr. 481; Adelsbrev af Christiern I for Anders Sønnikssøn, formentlig af 1462 $^{7}/_{4}$ (Afskrift i RA., Klevenfeldts Saml. af Nobilitationsbreve, dateret Segeberg 1452 Onsdag før Palmesøndag; Året må imidlertid efter Kongens Titel falde i Tiden 1460-74 og er da snarest 1462, idet Kongen da var på Segeberg $^{6}/_{4}$ (HR. II. V Nr. 239) og $^{5}/_{4}$ (Abdrnck der das Recht der freien Städte Lübeck u. Hamburg auf Fortdauer des zollfreien Transit-Verkehres betreffenden Urkunden S. 55), medens han på det tilsvarende Tidspunkt af 1472 var i Danmark, se DV. Nr. 74-75 og RA., LD. 1472 $^{21}/_{3}$); W. Christensen, Unionskongerne og Hansestæderne 1439-1466 S. 448-49; RA., Voss's Excerpter A CXXI. 7-8; Staatsbürgerl. Mag. VII. 487). Adskillige af sådanne Breve kendes ganske vist nu kun i Udtog, så at man ikke kan sige, hvordan deres Ordlyd har været (Reg. Chr. I Nr. 478, 482-84); men i flere Tilfælde får man dog et bestemt Indtryk af, at Meddelelsen af Våbenet har været Hovedsagen, og Friheden for Godset det underordnede, — noget, der jo falder af sig selv for Udlændingenes Vedkommende (se således et Våbenbrev af 1444 i Nachricht von einigen Häusern des Geschlechts der von Schlieffen, Beylagen S. 36).

[1] Hos Hofman, Danske Adelsmænd II. 218 har det Året 1440, men uden Dag og Sted, og at dette År er urigtigt, ses af den Titel, som Kongen benytter i Brevet, og som han først antog 1441; en Afskrift i RA., Klevenfeldts Saml. af Nobilitationsbreve, har kun År MCD.

Adelsbreve fra det 15. Århundrede vilde indeholde et Forbehold fra Kronens Side med Hensyn til Skattegodset, vilde heraf jo kun fremgå, at Kongerne, hvor de havde fri Hænder, vågede over, at Kronens Indtægter ikke formindskedes, men ikke, at det var en fastslået Regel, at heller ikke Slægter, hvis Adel var af gammel Datum, eller Gejstligheden måtte erhverve skattepligtigt Gods. En sådan Regel har dog visinok gældt også under Erik af Pommerns Eneregering. I alt Fald kan man fra denne træffe forskellige Tingsvidner, der tyder på, at Adelen ikke kunde tilhandle sig Skattegods, som når det i 1413 hedder om noget Gods, at det har været i fri Mands Værge i mere end 60 År[1], eller når noget andet Gods i 1425 erklæres for at være frit Gods af Arild[2], eller når en Adelsmand i 1429 får Vidne om, at en ham tilhørende Gård har han og hans Forfædre haft i over 70 År »foruden Leding og Landgæld, som andre Riddere og Svende, i Lande bo, have nydt og nyde deres Gods«[3]. Og for Gejstlighedens Vedkommende hedder det 1434 om Jord, der er blevet solgt til Århus-Bispen, at det er Kongens rette Kronjord til Hindsgavl, som ingen har Ret til at afhænde uden Kongens Vilje[4].

Endnu tydeligere viser Regelen om, at heller ikke ældre Adelsslægter måtte erhverve Skattegods, sig under Kong Eriks Efterfølger: Christopher af Bayern afslutter i 1444 selv el Mageskifte med Henrik Knudssøn (Gyldenstjerne), hvorved denne i Stedet for 5 af sine Garde får 1 »hans Nådes og Kronens Gård« og 4 »Kronens Bondegårde«; de sidste er øjensynlig Selvejergårde, hvis Beboere altså ikke har kunnet mageskifte Gårdene på egen Hånd, men de flytter oven i Købet over på et tilsvarende Antal af de Gårde, som Henrik Knudssøn afstod[5]. Under Christiern I hører man endvidere i 1453 om et Mageskifte mellem Ålborg Helligåndshus og en jordegen Bonde således, at Helligåndshuset får Bondens Gård lige så fri som den Gård, det afstår, medens Bonden til Gengæld skal svare den samme

[1] ÆA. II. 227. [2] RDRDM. III Nr. 6179.
[3] Dueholms Dipl. Nr. 111 S. 68. [4] RDRDM. III Nr. 6676.
[5] Sstds. Nr. 7432-33. — Man kan også finde en Befaling fra Kong Christopher til Landstingssaghøreren i Bleking om at lade ransage, hvorvidt en bestemt Mand var Frelsemand eller Odelbonde, en Befaling, der ikke var overflødig, idet det ved Undersøgelsen viste sig, at den pågældende var Odelbonde og altså skattepligtig (RDRDM. III Nr. 7467).

»Leding og Bønderudredsel og al kongelig Skat og Tjeneste« af den Gård, han får, som han svarede af den, han afstar; og det siges udtrykkelig, at Magelægget finder Sted med Samtykke af Høvedsmanden på Ålborghus og af »Bønderne og Lægsmænd« i det Herred (Hornum Herred), hvori Godset lå[1]. Og ikke mange Ar efter, i 1460, da den for sin Voldsomhed bekendte Lage Brock havde bemægtiget sig en »vor nådige Herres Bondegård« og tvunget Bonden til at gøre Mageskifte med sig, erklærede Århus Bisp og 7 Adelsmænd udtrykkelig, at Lage Brock »ej ma have nogen Bondegard eller Jord uden Herskabs og Bondens Minde til Ejendom eller noget Skifte«[2]. Til et Mageskifte mellem den samme Lage Brock og en jordegen Bonde i 1468 giver Kronen da også sin Tilladelse, ligesom vedkommende Bonde forpligter sig til at svare den samme »Bønderskat, Stød og Leding« af den Gård, han har faet, som af sin tidligere Gård[3]. Og ligeledes indvilger Kongen 8 Ar senere i et Mageskifte mellem Jon Viffertssøn og en Bonde, efter at Bonden har forpligtet sig til at gøre fuld Skat og Tynge til Kronen som tilforn[4]. Under Kong Hans kan der også påvises flere sadanne Tilladelser til Mageskifter mellem Adelsmænd eller gejstlige på den ene Side og Bønder på den anden[5]; og det er øjensynlig den samme

[1] Brev af 1453 $^{7}/_{5}$ i Åtborg Hospitals Ark.. Sammenlign også et Brev af 1456 $^{9}/_{2}$ i Arkivet på Lundbæk om et Mageskifte, som den ovennævnte Henrik Knudssøn (Gyldenstjerne) tidligere havde gjort med en Bonde, og hvorved denne tik Gods til Vederlag, som gav fuld Skat og Leding.

[2] Barner, Fam. Rosenkrantz's Hist. I, Dipl. Nr. 105 S. 104. 105.

[3] DM. 3. R. IV. 87-88. Jfr. også RA.. Sønderhald H. 9 og 93 (det første af disse Breve er delvis trykt hos Hvass, Meddel. om Personer og Familier af Navnet Hvas III. 137).

[4] RA.. Torstedlund 8 (Genbrevet findes i DCP. Nr. 215).

[5] For Adelens Vedkommende se RA., TSC, Benzon Godsark., 2 Breve af 1492 $^{6}/_{8}$ (det siges her, at det er Selvejerbonden, der sender Bud til Kongen for at fa Tiltadelse til Mageskiftet, og at han får fuldt Vederlag og end bedre) og Thiset, Fru Eline Gøyes Jordebog S. 270. Lignende kongelige Tiltadelser fra Christiern II.s Tid tindes i SNS., I. 54. II. 1.-2. H. S. 138-39. I Nielsen, Gl. jydske Tingsvidner Nr. 84 er det Lensmanden i Herredet, der (i 1492) giver Samtykket. — For Gejstlighedens Vedkommende se Danske Saml. 2. R. II. 6 (det er her øjensynlig Lensmanden på Riberhus, der giver Tilladelsen) og RA., Mageskifter 17; jfr. også m. II. t. Stesvig SRD. VIII. 152. Ja man kan endogsa finde, at Kronen giver sit Bifald til Mageskifte mellem 2 gejst-

Omsorg for, at Skattegodset ikke formindskes, der fremkalder de flere Gange under denne sidstnævnte Konge og hans Forgænger forekommende kongelige Befalinger til navngivne Mænd om at besigte Gods, om hvis Mageskifte der er Tale[1]. Og der kan ikke være Tvivl om, at når det først er kommet dertil, at en Selvejer ikke må mageskifte sin Gård uden Kongens Samtykke, kan han endnu mindre have Ret til at sælge den på en Måde, der vilde forringe Kronens Indtægter[2].

Der kan da også fra samme Tid nævnes andre Vidnesbyrd om Kronens Myndighed over Skattegodset. I så Henseende er der ingen Anledning til at dvæle ved noget så selvfølgeligt som den tidligere[3] omtalte Fordømmelse af, at Lensmænd benytter deres Stilling til at erhverve skattepligtigt Gods; derimod kan anføres, at man på Christian III.s Tid finder citeret en Dom af Kong Hans af 1493, at »ingen må arve Bondegods i Frihed efter Loven«, eller at Bondegods ikke kan blive skattefrit ved at arves af en Adelsmand[4]. Og når der allerede under Christiern I forekommer Vidnesbyrd afgivne om, at Jord har været »Ledingsgods« i et nærmere betegnet langt Tidsrum[5], må dette jo også opfattes således, at sådant Gods ikke kunde blive skattefrit, selv om det skiftede Ejer. Ligeledes kan man se Mourids Nielssøn (Gyldenstjerne) i 1484 som Lensmand på Lundenæs arbejde på at tilbagevinde det til Lenet hørende Kronens Gods, der var kommet i andres Besiddelse[6]. Og blandt Tingsvidner, der i 1490'erne optoges i forskellige vestjydske Herreder om skatte-

---

lige Institutioner, således mellem Roskilde Bispestol og Antvorskov 1454 (ÆA. III. 317, IV. 147) og mellem Ribe Bispestol og Mariager Kloster. ligeledes under Christiern I (RA., Mariager Klosters Registratur AA 4).

[1] RA., TSPerg., Gl. Estrup 1467 $^{27}/_{5}$. RA., LD. 1467 ud. Dag. RA., Sønderhald H. 9 og 93 (det første delvis trykt hos Hvass, Meddel. om Personer og Familier af Navnet Hvas III. 137). RA., Sønderhald H. 92. jfr. 95. DCP. Nr. 170 (jfr. Nr. 179 a), Nr. 176 (jfr. Nr. 179 b). RA., TSPap., Fyn uvist Gods 1506 $^{9}/_{5}$. RA., PSPap., Oluf Holgerssøn Ulfstand 1509 $^{25}/_{1}$ (det er her Kronen, der tager Initiativet til Mageskiftet).

[2] Et Tilfælde, hvor Kongen 1464 tillader Viborg Bisp at *købe* Gods, nævnes i ÆA. II. 215 (jfr. 213).

[3] S. 232-33.

[4] Rosenvinge, Domme I Nr. 42 S. 78, Nr. 43 S. 82.

[5] 1454 (sidst anf. St. Nr. 42 S. 77).

[6] RA., PSPap., Mourids Nielssøn Gyldenstjerne 1484 $^{30}/_{5}$.

pligtigt Gods, som Kronen (i alt Fald til Dels ved Niels Clementssøns Virksomhed) søgte at sikre sig[1], findes et Vidne af Hammerum Herredsting af 1495 om, at Herredets Sandemænd svor en Del Ejendomme til Kronen, som Tvis Kloster, St.-Hans-Klostrene i Viborg og Ribe og Skarrild Kirke gjorde Fordring på[2].

Under Kong Hans finder man i øvrigt også i Lovgivningen en Bestemmelse, der forbyder Kongen at afhænde i alt Fald det Gods, Kronen selv ejede, uden Erstatning; det hedder nemlig i hans Håndfæstning: »Item skulle vi ingen Magt have Kronen i noget Rige at formindske på Land, Len, Stæder, Slotte, Gårde, Jordegods, Kronens Landboer eller årlige Rente«[3]. Denne Bestemmelse er vel i Hovedsagen kun at betragte som en Gentagelse af den ældre Kongeeds Løfte om ikke at formindske Kronens Indtægter[4], et Løfte, der ikke havde været til Hinder for, at de privilegerede Stænder købte Skattegods. Men det er dog muligt, at den Form, Løftet har fået i Håndfæstningen med den detaillerede Opregning og særlig med Nævnelsen af Kronens Landboer (hvortil der i det mindste nu intet tilsvarende kendes fra ældre Tid) er noget, som Kronen har udvirket netop af Hensyn til Skattegodset. Og Christiern II lover i sin Håndfæstning, at »hvad Mageskifte, som til des Kronen og Kirken og Kronen og Ridderskabet eller *med Bønder efter Konnings Tilladelse* gjort er, skulle vi ikke drage tilbage igen«[5]. Den tilsvarende Bestemmelse i Kong Hans's Håndfæstning havde kun lydt på, at de Mageskifter, der var gjorte mellem Kronen og Kirken eller mellem Kronen og Ridderskabet, skulde blive ved Magt[6]; og ganske vist var det, som nylig nævnt, allerede da nødvendigt, at Kronen gav Samtykke til Magelæg mellem de privilegerede Stænder og jordegne Bønder, men Artiklens Formulering i Håndfæstningen af 1513 viser dog tydeligere, at Kronens Ret til at hindre Skattegodsets Formindskelse er slået fast. Et ganske bestemt udtrykt Forbud mod, at Adelen køber eller panter »frit Bondegods« uden kongelig Tilladelse, findes imidlertid først i Frederik II.s Håndfæstning[7], medens Håndfæstningerne af 1523 og 1536 nøjes med at gentage

[1] Nielsen. Gl. jydske Tingsvidner Nr. 19 (1496), Nr. 24 (1497), Nr. 9 (1499); jfr. vel også ÆA. IV. 417.
[2] Nielsen, Gl. jydske Tingsvidner Nr. 20.
[3] Aarsberetn. II. 48 § 7. Hadorph II. 321 § 7.
[4] Ovfr. S. 226. [5] Aarsberetn. II. 62 § 38.
[6] Sstds. S. 52-53 § 29. [7] Sstds. S. 98 § 21.

Bestemmelsen i Christiern II.s[1]. På Bornholm derimod forbyder Ærkebispen allerede 1499 de fri Mænd at pante eller købe nogen Ejedel, som ligger til hans Bondegårde eller fri Birk. Og den samme Forordning, hvori dette Forbud indeholdes, fastsætter tillige, at når en fri Mand på Øen ægter en Bondedatter og får Gods med hende, må dette Gods ikke derfor »falde i Frihed«[2], — altså en Bestemmelse svarende til Kongens nysnævnte Dom af 1493, at ingen må arve Bondegods i Frihed[3].

Når det således var slået fast, at de privilegerede Stænder ikke måtte erhverve Skattegods, blev det imidlertid modsat i Løbet af det 15. Århundrede tillige fastsat, at hverken Kronen eller de ufri Stænder måtte erhverve skattefrit Gods. For Kronens Vedkommende møder man først denne Bestemmelse i et af Christiern I.s Løfter til Svenskerne 1457, ifølge hvilket hverken han, hans Hustru eller nogen på hans Vegne måtte købe eller pante noget Frelsegods[4]. Men allerede i Kong Hans's Håndfæstninger udvidedes dette til at gælde alle 3 Riger. Og man gav for Danmarks Vedkommende Forbudet tilbagevirkende Kraft, idet man brugte det til at motivere en anden Bestemmelse i Håndfæstningen, nemlig at den Handel, som Oluf Axelssøn (Thott)'s Datter Fru Birgitte af Hammarstad havde sluttet med Dronning Dorothea vedrørende Vallø Gods, skulde være ugyldig og Fru Birgittes yngre Halvsøster af samme Navn, Jomfru

---

[1] Sstds. S. 76 § 46, 86 § 20. [2] Aarsberetn. V. 85-86 §§ 10, 13.

[3] Med den her omhandlede Reget, at Adel og Gejstlighed ikke måtte erhverve skattepligtigt Gods, står det sagtens i Forhindelse, når det så at sige altid er Købstadgods, som man ser Kronen bortgive til Adelen i det 15. Århundrede. Selv om der nemlig herved kunde gå en årlig Lejeafgift taht for Kongemagten, led denne ingen Formindskelse m. H. t. Skatten af vedkommende Købstad; thi Byskatten var fastslået én Gang for alle og indbetaltes af Byens Øvrighed i en samlet Sum, så at det måtte blive et indre Anliggende mellem Stadens Beboere, hvor mange af dem der skulde deltage i Udredelsen af Skatten. Sådanne Gaver af Købstadgods til adelige forekommer under Erik af Pommern (Kong Fred. den Førstes danske Registr. S. 74), under Christopher af Bayern (Aarsberetn. III Till. S. 6; RDRDM. III Nr. 7352, jfr. Vedel Simonsen, Bidrag til Odense Byes ældre Hist. I. II. 129) og under Kong Hans (Heise, Fam. Rosenkrantz's Hist. II, Dipl. Nr. 12 S. 14; Hühertz, Aarhus I. 103 (til Niels Clementssøn)), men, så vidt det kan ses, hyppigst under Christiern I (DCP. Nr. 3, 41, 51, 54. 106; Aarsberetn. III Till. S. 10; DM. I. 266: Hübertz, Aarhus I. 31).

[4] Hadorph, II. 198 § 2.

Birgitte, have Vallø tilbage; dog skulde Dronningen have Erstatning for sine Udlæg af Fru Birgitte. Og tillige blev det i Kong Hans's Håndfæstninger forbudt de ufri Stænder i alle 3 Riger at købe eller pante frit Gods[1].

Om de her anførte Regler hedder det imidlertid både i den menige Adels og i Rigsrådets Klager efter Kong Hans's Død, at de ikke var blevet overholdte; og at dette virkelig forholder sig således, hvad Kronens Erhvervelse af skattefrit Gods angår, skal vi komme tilbage til nedenfor[2]. Mindre klart er det derimod, hvorvidt Ankerne, der, således som de er formulerede fra Rigsrådets Side, særlig vender sig mod Niels Clementssøn, i øvrigt har været fuldt berettigede. I alt Fald nævner de intet positivt Eksempel på, at ufri har erhvervet frit Jordegods; thi når det fordres, at »hvad Jordegods Niels Clementssøn eller andre sådanne have med Urette trængt Ridderskabet fra eller Kirken, det kommer til dem og deres Arvinger igen«, så er Niels Clementssøns Herkomst jo så vanskelig at oplyse, at det ikke er udelukket, at han endogså har været adelig født. Endvidere forlanger Rigsrådets Klage, at »hvad de« (ɔ: Niels Clementssøn og »andre sådanne«) »have købt med Kronens Penge, det sælges Ridderskabet efter Niels Clementssøns og sådannes Død for skelligt Værd, og Kronen fanger Pengene igen«. Dette må jo opfattes således, at Kronen beskyldes for at have brugt Mænd som Niels Clementssøn til at købe frit Gods og derved omgået Håndfæstningens Bestemmelse herom, men det ses tillige, at Kronen i alt Fald foreløbig ikke kan have haft nogen Fordel heraf; thi som Klagen er formuleret, må det antages, at dette Gods endnu var i Niels Clementssøns og de andres Besiddelse, da der ellers ingen Grund vilde være til at opsætte det forlangte Salg af det indtil efter deres Død[3]. Hvorledes det nu end forholder sig hermed, gentages Forbudet mod, at Kronen erhverver frit Gods, stadig i de senere Håndfæstninger[4]. Derimod synes det at være anset for overflødigt at forny Forbudet mod, at de ufri Stænder køber eller panter Gods af den nævnte Art; men at også dette sidste Forbud har stået

[1] Aarsberetn. II. 51-52 § 21, 54 § 39. Hadorph II. 326 § 20, 330 § 39. Jfr. nærmere om den hele Vallø-Sag Heise, Fam. Rosenkrantz's Hist. II. 56 ff.

[2] S. 412-13.

[3] Allen II. 588, 591. Jfr. Saml. t. jydsk Hist. 2. R. I. 156-58.

[4] Aarsberetn. II. 62 § 39, 76 § 47, 86 § 21, 98 § 20, 105-6 § 20.

ved Magt, kan ikke betvivles, eftersom der i Håndfæstningen af 1513 for første Gang indføres en Bestemmelse om, at ufri end ikke må beholde frit Gods, som de arver, men skal sælge det til fri Mænd inden År og Dag[1]. Før 1483 har der intet været til Hinder for, at ufri besad frit Gods, som altså derved mistede sin Frihed. I et Tingsvidne fra Bølling Herred af 1446 hedder det om en Gård, at den var en Kvindes rette fri Gods, som der aldrig gik Leding eller nogen kongelig Redsel af, førend hun pantsatte den til en Mand, fra hvis Søn en Kannik i Ribe nu havde indløst den[2]. I 1475 erklærer endvidere Kongens Retterting, at når fri Kvinde ægter ufri Mand, er hendes Gods ufrit i hans Tid, idet han bør give Skat og kongelig Tynge deraf, og hvis de har Børn, som arver Godset, er det fremdeles ufrit; men hvis det tilfalder Enken og hendes Arvinger, bliver det frit igen[3]. Og når Hertug Adolph i Slesvig 1458 tillod, at både Bønder og Fæstere i Kær Herred måtte beholde det fri Gods, som de da var i Besiddelse af, (hvad enten det var Arv, Køb eller Pant), mod en samlet årlig Afgift til Hertugen af 80 Mark lybsk[4], må dette opfattes saledes, at Bønderne mod Udredelsen af den nævnte Afgift får Frihed for det vedkommende Gods[5], noget, de altså ikke har opnået blot ved at komme i Besiddelse af Godset[6].

---

[1] Sstds. S. 61 § 29, 74-75 § 34, 88 § 42, 100 § 40, 107 § 40.

[2] Nielsen, Gl. jydske Tingsvidner Nr. 35 (i Aftrykket af Brevet er efter »firehundrede« udfaldet et »fyritiwe«, som det ses af Originalen i RA., Bølling H. 44).

[3] DCP. Nr. 212. Sammenlign, hvorledes en Mand, der fører Bomærke, i 1492 med Samtykke af sin adelige Hustru Margrethe Snubbesdatter sælger Landsdommeren Henrik Mejnstrup en Gård med alle de *Frihedsbreve* og Bevisninger, som han og hans Hustru har derpå (RA., O.-Flakkebjerg H. 72, jfr. Aarb. f. nord. Oldkyndigh. og Hist. 1895 S. 175). — Om de forandrede Forhold i det 16. Århundrede se Allen IV. I. 183-84.

[4] Reg. Chr. I. Nr. 261, jfr. Nr. 122 S. 185, Nr. 129 S. 199.

[5] At Hertugens Privilegium skal forstås som anført, fremgår endnu tydeligere af en Stadfæstelse deraf, som Christiern I udstedte i 1462 (Zeitschr. der Gesellsch. f. die Gesch. der Herzogth. III. 106-7).

[6] Efter det her anførte må det sikkert anses for en stor Overdrivelse, når den menige Adel 1513 taler om »Borgere, som købe Riddermændsmænds Arv og Eje og deres Gods af og hverken gøre Konningen Skat deraf eller Riget nogen Tjeneste« (Allen II. 588).

Når vi efter at have betragtet de almindelige Regler med Hensyn til Besiddelsen af Skattegods og frit Gods i det 15. Århundrede vil se noget nærmere på det Gods, Kronen selv ejede, er det Margrethes store Ejendomserhvervelser i Århundredets Begyndelse, der især tiltrækker sig Opmærksomheden[1]. De var en Forsættelse af Valdemar Atterdags Virksomhed på det samme Område og var for hans Datters Vedkommende begyndt allerede i det 14. Århundrede, men dog i et mindre Omfang; således er det under Olufs Regering nok så meget Gods, Kronen afstår, som Gods, den erhverver, at man hører tale om[2]. Dog må det bemærkes, at når Dronningens Arbejde i den omhandlede Henseende nu forekommer os langt ubetydeligere i det 14. end i det 15. Århundrede, beror det for en ikke ringe Del på, at hun atter bortgav meget af, hvad hun erhvervede i det førstnævnte Tidsrum, til Gejstligheden[3]. Den vigtigste Ejendom, som Margrethe kom i Besiddelse af i det 14. Århundrede, og som blev i Kronens Eje, var Hørsholm på Sjælland: i øvrigt er det først i det 15. Århundrede, at Hovedmassen af de Erhvervelser, som Kronen beholdt for et længere Tidsrum, falder. Erhvervelserne var af forskellig Art; snart drejede det sig om ældre Krongods, som efter Valdemar Atterdags Død med Urette var frakommet Kronen, og som Besidderne nu måtte afstå, enten uden eller dog mod nogen Erstatning; snart var det kun mere betryggende Adkomstbreve, som Dronningen erholdt på Gods, der allerede var i Kronens Hænder; og snart var det helt ny Besiddelser, som hun erhvervede, undertiden således, at hun først fik Godset som Pant og derefter som Ejendom. Et stort Antal Gårde, der senere nævnes som Sæde for Lensmænd, forekommer blandt Genstandene for Margrethes Godstransaktioner; og vel er der ikke få af dem, som allerede havde tilhørt Valdemar Atterdag (således Annæs og Dronningholm på Sjælland, Amtofte, Øland og Tordrup i Jylland), eller som hun kun fik bedre Adkomstbreve på (som Astrup og Ørum i Jylland); men andre erhvervede Dronningen fra første Hånd (således Hørsholm og Højstrup på Sjælland, Krøginge på Lolland, Tranholm

[1] De følgende Bemærkninger herom støtter sig hovedsagelig på Erslev. Dronn. Margr. S. 298-307.
[2] Se RDRDM. II Nr. 3276, 3422, 3514 (jfr. Nr. 3521 og Rosenørn, Greve Gert af Holsten og Niels Ebbesøn af Nørreris I. 364).
[3] Sammenlign i så Henseende de Udtryk, som anvendes om de enkelte af Dronningens Gaver, da Kong Erik stadfæster dem 1401 (NDM. V. 2-5).

og Hundsbæk i Jylland)[1]. Også mange Hovedgårde, der senere ikke forekommer som selvstændige Len, kom Margrethe i Besiddelse af; ja undertiden var det kun en enkelt Bonde- eller Købstadgård, som en Ejendomshandel drejede sig om. Hvor stor en Forøgelse Krongodset fik ved hendes Virksomhed på dette Område, er vel umuligt at sige; men at de ny Erhvervelser bar haft et betydeligt Omfang især sammenlignet med den Godsmængde, der var i Kronens Hænder ved Kong Olufs Tronbestigelse, er tydeligt nok.

Og endnu større vilde Kronens Gods have været ved Margrethes Død, hvis hun ikke havde bortgivet meget af det til Gejstligheden. Det var i Virkeligheden ganske overordentlig store Gaver, som hun skænkede denne Stand, og der er næppe nogen dansk Konge, som i så Henseende kan måle sig med hende, så at det ikke er til at undres over, at det på Konciliet i København 1425 indskærpedes alle gejstlige at bede for Dronningen som ecclesie Daciane dilectrix specialis[2]. Hendes Gaver omfattede så vel Jordegods som rede Penge og Kostbarheder af forskellig Art; for Jordegodsets Vedkommende, som på dette Sted er det, der nærmest interesserer os, er der imidlertid det ejendommelige, at Hovedmængden af de større Gaver, som hun bortskænkede, falder i det 14. Århundrede, nemlig til Lunde Domkirke Thurestorpsø 1386[3], til Roskilde Bisp Nebbe 1375 (i Anledning af Bispestolens Mellemværende med Valdemar Atterdag)[4] og Saltø 1393[5], til Børglum Bisp Rugtved senest 1393[6], til Viborg Bisp Hald 1393[7], til Roskilde Frue Kloster Keldstrup i Ods Herred senest 1393[8], til Esrom Kloster Egebjærg og en Del

---

[1] Om de fleste af de her nævnte Ejendomme henvises til Erslev, anf. St. og de sstds. S. 490-91 citerede Kildesteder. Om Dronningholm se Knudsen, Danm. i Middelalderen S. 82-86; om Ørum RDRDM. II Nr. 2823-24. 2837, 3001 og MP. Nr. 155; om Krøginge ÆA. I. 115-16. IV. 9, 31, 33, 34, RDRDM. III Nr. 4549; om Tranholm MP. Nr. 7 (Året kan her tidligst være 1406, da der blandt Medbeseglerne forekommer en Ridder Jep Truelssøn, som er Væbner endnu 1406, men Ridder 1407, jfr. sstds Nr. 189 S. 296, Nr. 199 S. 317); om Hundsbæk se ÆA. I. 2. RDRDM. III Nr. 4896.

[2] SRD. VI. 454. [3] Sstds. S. 534. [4] KD. I Nr. 78. jfr. Nr. 79.

[5] Suhm XIV. 578-79; jfr. DM. IV. 297-98 og ÆA. III. 315.

[6] MP. Nr. 21 (jfr. Nr. 222).

[7] Hvitf. IV. 93 (Folioudg. S. 593). MP. Nr. 22.

[8] MP. Nr. 24, jfr. Nr. 46 (Klostret var dog endnu 1396 ikke kommet i Besiddelse af Gården, se Suhm XIV. 614).

af Lestrup i Ods Herred samt Gods på Halsnæs i Strø Herred År 1400[1], til Sorø Kloster Kusethorp« og Kattrup i Løve Herred 1393[2], til Hundslund Kloster Strøgods i Vendsyssel 1393[3] og til Ålborg Frue Kloster Egholm i Hellum Herred 1391[4]: når Erik af Pommern i 1401 stadfæster hendes Gave til Odense Bisp af Kærstrup pa Tåsinge tillige med en Del af den nævnte Ø[5], er det vel det rimeligste, at ligeledes denne Gave skriver sig fra det 14. Århundrede[6].

Men ganske vist har Margrethe også i det 15. Århundrede bortskænket Jordegods til Gejstligheden; således haves der fra 1407 et Genbrev af Århus Bisp og Kapitel i Anledning af, at hun havde givet Gården Linde i Støvring Herred til Stiftelsen af et Alter i Domkirken, og fra 1408 et Genbrev af Børglum Kapitel, i hvis Kirke der skulde stiftes et Alter for Jordegods i Vendsyssel, som hun havde skænket Kapitlet[7]. Endvidere grundede Dronningen i 1411 og 1412 Kapeller i Roskilde og Lunde Domkirker for Abraham Broderssøns Sjæl og lagde Jordegods dertil, men det var rigtignok kun til Gengæld, fordi Hr. Abraham havde eftergivet hende sit Tilgodehavende hos hende, så at det ikke kan betragtes som nogen Gave fra hende[8]. Derimod var det i det 15. Århundrede (1408), at hun gav Grimstrup Slot på Lolland til et Birgittinerkloster, det senere Maribo; men allerede i 1401 omtales det dog, at hun havde skænket Slottet til Oprettelsen af et Benediktinerkloster — en Plan, der imidlertid ikke kom til Udførelse —, så at altså heller ikke denne Gave skriver sig fra Dronningens senere År[9]. Dette er derimod Tilfældet med hendes Gave af Kyse på Sjælland til det

---

1 MP. Nr. 62-65.
2 SRD. IV. 510. RDRDM. II Nr. 3913.
3 MP. Nr. 19-20.
4 Saml. t. jydsk Hist. VII. 180-81; Barner, Fam. Rosenkrantz's Hist. I. Dipl. Nr. 22; jfr. MP. Nr. 23.
5 NDM. V. 4.
6 Dog er det sikkert ganske vilkårligt, når Hvitf. IV. 108-9 (Fotioudg. S. 599) synes at henføre Gaven til 1395, jfr. Erslev, Dronning Margr. S. 494-95.
7 MP. Nr. 199, 223.
8 P. v. Möller, Bidrag till Hallands hist. I. 321-25; jfr. RDRDM. III Nr. 5182, ÆA. I. 64.
9 NDM. V. 3-4; ÆA III. 259, 267, 293; jfr. Aarb. f. nord. Oldkyndigh. og Hist. 1890 S. 267 ff.

senere Maribo Kloster[1], en Sag, der dog øjensynlig ikke er bleven endelig afgjort i hendes Tid, så at Erik af Pommern i 1416 fornyede Foræringen[2]. Hvad det andet Kloster angår, til hvis Oprettelse Margrethes Navn er knyttet, nemlig Gavnø, nævnes også denne Stiftelse i Erik af Pommerns Stadfæstelse af 1401 på Dronningens Gaver til Gejstligheden; og vel hører man endnu 1402, hvorledes Margrethe erhverver en Del af Gavnø, som Klostret fik, men på den anden Side er det vanskeligt at afgøre, om her overhovedet kan tales om nogen Gave fra Kronens Side; Klostrets egentlige Stifterinde var nemlig en Adelsdame i Skåne, der havde givet sin Gård Gladsakse dertil, og denne Gård fik Kronen i Stedet for Gavnø, da Klostret flyttedes til Sjælland[3]. I det hele har Dronningen, som allerede nævnt, skænket langt mere Gods til Gejstligheden i det 14. end i det 15. Århundrede, så at det næsten kunde synes, som om hun i sine senere År er blevet betænkelig ved den Form, hendes Gavmildhed tidligere havde haft, og derefter i højere Grad har vendt sig til at bortgive rede Penge i Stedet for Jordegods[4].

Går vi fra Dronning Margrethe over til hendes Efterfølgere i det 15. Århundrede, er det kun lidt, der under dem kendes til Omskiftelser i Krongodsets Omfang i Sammenligning med de store Forandringer, som var foregåede med det i Margrethes Tid. Nu og da høres efter 1412 om en Gave til Gejstligheden; men noget, der kan sidestilles Margrethes storslåede Gavmildhed i så Henseende, er der aldeles ikke Tale om. Ofte drejer sig desuden om Bortgivelse af rede Penge og ikke af Jordegods; og selv hvor dette sidste er Tilfældet, kan det ske, at Erik af Pommern i 1416 udsteder et Brev til Maribo Kloster på Kyse, som om Gaven skyldes ham, medens den, som vi så', i Virkeligheden går tilbage til Margrethes Tid, men

[1] RDRDM. III Nr. 6257, jfr. ÆA. III. 276.
[2] RDRDM. III Nr. 5606.
[3] NDM. V. 2-3. Erslev, Testamenter fra Danmarks Middelalder Nr. 72 S. 167. MP. Nr. 104; jfr. ÆA. I. 54-55.
[4] Om Margrethes Pantsættelser til Gejstligheden tales ikke her; for Bispernes Vedkommende er de væsentligste nævnte ovfr. (S. 200-3). Pantsættelserne var jo forskellige fra Gaver, og hvilken af de to kontraherende Parter der har haft Fordelen af dem og i det hele af Dronningens delvis ret indviklede Pengemellemværender med den høje Gejstlighed, er til Tider ikke let at afgøre.

ganske vist uden at Sagen da var bleven endelig ordnet. I øvrigt turde den Gave af Jordegods, hvormed Christiern I udstyrede det af ham oprettede Helligtrekongers Kapel i Roskilde Domkirke[1], være den Overdragelse, som på det nævnte Område tiltrækker sig mest Opmærksomhed i Resten af det 15. Århundrede. Har Kongerne således i dette Tidsrum ikke skænket særlig meget Jordegods til Gejstligheden, er Krongodset heller ikke undergået overvættes store Forandringer af anden Art i Tiden fra 1412 til 1500, så vidt det nu lader sig oplyse. Dog kan der naturligvis nævnes forskelligt i så Henseende, hvoraf det væsentligste turde være Erik af Pommerns Erhvervelse af Københavns Slot med Tilliggende fra Roskilde Bispestol i Året 1416[2]. Kong Erik fik endvidere i 1419 af Roskilde Agnete Kloster tilskødet Haraldsborg[3], der derefter blev Sæde for en kongelig Lensmand; og det sidste gælder ligeledes om Skjoldenæs, som Kronen erholdt tillige med mere Gods i 1429 ved Mageskifte med Jørgen Rud, der i Stedet fik Vedbygård m. m.[4].

Når Kongedømmet i hele den efter Margrethes Død faldende Del af det 15. Århundrede kun i en forholdsvis så ringe Grad vides at have forøget sit Gods ved større Ejendomskøb, bliver man til en vis Grad tilbøjelig til at sætte dette Forhold i Forbindelse med den tidligere omtalte Retsregel, der slås fast i Århundredets Løb, nemlig at Kronen ikke måtte erhverve skattefrit Gods; thi det var jo kun med de privilegerede Stænder, at den kunde foretage Ejendomshandler af en sådan Art, at Godsets Størrelse i det enkelte Tilfælde er i Stand til at vække Opmærksomhed. Der må imidlertid straks erindres om, at den omhandlede Retssætning, således som allerede nævnt[5], i Danmark først forekommer i Kong Hans's Håndfæstning, medens den derimod i Sverige kan følges en Del længere tilbage i Tiden. For Danmarks Vedkommende skulde det altså kun være omtrent i den sidste Sjettedel af Århundredet, at Sætningen kunde øve nogen Virkning; men selv hvad dette Tidsrum angår, er det ovenfor[6] anført, at der efter Kong Hans's Død klagedes over, at Bestemmelsen ikke var bleven overholdt, og der kan da også fra Kongens Regering både før og efter År 1500 påvises adskillige Til-

[1] DCP. Nr. 86, 87, 122, 125, 131, 138; AM. DD. XXVI. 24. Jfr. Werlauff, De hellige tre Kongers Kapel i Roskilde-Domkirke S. 1-3.
[2] Sammenlign KD. I Nr. 100-2, 105-6, 108-9.
[3] ÆA. I. 36. [4] RDRDM. III Nr. 6406-7, 6410.
[5] Ovfr. S. 405. [6] S. 406.

fælde, hvor han har købt Gods af adelige[1]. Men på den anden Side er det mindre Ejendomme, som det ved sådanne Lejligheder drejer sig om, og det er vistnok ingenlunde udelukket, at det ved en nøjere Betragtning vilde vise sig, at Kong Hans har købt mere Adelsgods i Slesvig end i hele det egentlige Danmark[2]. Det er da rimeligt at søge i alt Fald en medvirkende Årsag til dette sidste Forhold i den Omstændighed, at Kongen ikke i Slesvig således som i Danmark hindredes af nogen Håndfæstnings hæmmende Bånd på det ombandlede Område.

Også på et andet Punkt har Forbudet i Håndfæstningen af 1483 mod, at Kronen erhvervede frit Gods, så vidt det kan ses, fået Betydning allerede i Kong Hans's Tid, nemlig med Hensyn til Antallet af Mageskifter mellem Kongedømmet og de privilegerede Stænder. Sådanne Mageskifter kendes selvfølgelig allerede før 1481, og der er ovenfor[3] anført Eksempler på dem så vel fra Erik af Pommerns som fra Christopher af Bayerns Regering. Særlig hyppige er de dog ikke under disse 2 Konger, af hvilke jo rigtignok den sidstes Regering kun blev kortvarig; og heller ikke under Christiern I kan der, når det betænkes, hvor længe han beklædte Tronen i Sammenligning med sin Forgænger, påpeges nogen nævneværdig Stigning i deres Antal. Så snart der imidlertid var indført et Forbud mod, at Kronen forøgede sit Jordegods på det fri Gods's Bekostning, måtte Mageskiftet af sig selv frembyde sig som en Form, hvorved man uden at krænke dette Forbud kunde erhverve Gods, i hvis Besiddelse man af en eller anden Grund havde en særlig Interesse, hvad enten så Initiativet til det enkelte Mageskifte toges af Kronen eller af vedkommende adelige eller gejstlige. Der omtales i Virkeligheden også et betydelig større Antal Mageskifter mellem Kronen og de privilegerede Stænder (både Adel og Gejstlighed) i Kong Hans's Regeringstid end under nogen af de foregående Konger i det 15.

---

[1] Således AM. DD. XXVII. 9 (1485), XXVIII. 15 (1500); SRD. VI. 191-92 (1485), 194-95 (1488); ÆA. IV. 14 (1495), 32 (1509), 33 (1511); RA., Nørrejylland 217 (1513); SNS. I. 55-56. — Tilfældene vilde kunne forøges ikke så lidt (således fra den ovfr. S. 111[3]) nævnte Brevregistratur), hvis man kunde gå ud fra, at det ubestemte Udtryk Skøde var det samme som Salg; men dette er jo ingenlunde i alle Tilfælde givet.

[2] Se om sådanne Køb i Slesvig: RA., Slesvig 96, 97 og 97 b.

[3] S. 412, 401.

Århundrede[1], så at Hvitfelds Ord om Hans, at »ban mageskiftede gerne med hans Adel og var dem til Vilje«[2], er fuldt berettigede, når man henser til Mageskifternes Mængde. For så vidt den tilføjede, ganske vist belt i Almindelighed holdte Bemærkning om, at Kongen var Adelen til Vilje, skal forstås således, at det var for at at føje den, at Kongen foretog Mageskifterne, kan der næppe heller være Tvivl om, at det i mange Tilfælde virkelig har været den adelige, der bar ønsket at bortbytte sit Gods. Medens i ældre Tider Strøgodset havde været Hovedformen for Besiddelsen af Jord, stræbte man jo nu bort herfra til Dannelsen af mere samlede Ejendomskomplekser[3], så at det oftest måtte være til Fordel for Adelsmanden at kunne bytte en Gård, der lå langt fra Hovedgården, bort for en, der lå i dens Nærhed. Men alligevel vil man netop under Kong Hans i ethvert Tilfælde yderst sjældent og måske overhovedet aldrig finde noget Mageskiftebrev vedrørende Kronens eget Gods, hvori det bestemt siges, at det er den med Kronen kontraberende Part, der først har udtalt Ønsket om Skiftet. Tværtimod forekommer der i Begyndelsen af det 16. Århundrede et ret betydeligt Antal Mageskifter, bvorved Kong Hans erhverver Gods i en bestemt Egn, nemlig Nørre Herred på Lolland[4], sa at der ikke kan være Tvivl om, at man her står over for en fra hans Side konsekvent gennemført Plan; og at denne Plan har gået ud på at skaffe et passende Tilliggende til det af bam opførte Engelborg i Nakskov Fjord, vilde være let nok at se, selv om det ikke til Overflod viste sig, at endog

[1] Se således bl. a. (foruden mange enkelte Breve i RA.) Samlingen Mageskifter sstds. Nr. 12 b-18 samt en hel Del Brevudtog, der anføres i ÆA. IV, især S. 32-35, og i den ovfr. S. 111[3]) omtalte Brevregistratur (Bl. 2 a-3 a, 4 b, 5 b, 6 a, b, 8 b-11 b).

[2] Hvitf. VI. 305 (Foliuodg. S. 1091).

[3] Se således allerede et Brev af 1419 i RDRDM. III Nr. 5788 S. 258. 1495 sælger Arvid Trolle en hel Del Gårde til Oluf Stigssøn (Krognos), fordi denne »haver sig bekæret at have Brist på belejligt Gods til sin Gård Karsholm« (RA., TSPerg., Villands H. 1495 $^{7}/_{4}$). Til en ligefrem Nedlæggelse af Bøndergårde, således at deres Jord indtoges til direkte Drift under Hovedgården, mærkes derimod endnu intet synderligt, jfr. HT. 6. R. II. 547 ff.

[4] Se ÆA. IV. 32-34. den ovfr. S. 111[3]) omtalte Brevregistratur Bl. 9 b, 10 a, 11 b og RA., Nørre H. Lolland 36. Ligeledes er det ret sandsynligt, at det ovfr. S. 403[1]) anførte Brev af 1509 $^{25}/_{1}$ omhandler Gods i samme Egn.

den Grund, hvorpå det nævnte Slot byggedes, var kommen i Kronens Hænder ved et Mageskifte [1].

Hvad den økonomiske Virkning af de mange Mageskifter efter Reformationen angår, har man jo for længst opgivet en ældre Tids Anskuelse, at Kronen tabte i Indtægter ved dem. Og lige så lidt er der Grund til at antage, at den i det hele og store har lidt noget Tab ved Mageskifterne før 1513. Når der fra Tiden efter 1536 er bevaret en betydelig Mængde Besigtelser over det Gods, som blev Genstand for Magelæg, kan der selvfølgelig fra det 15. Århundrede ikke påvises et så stort Antal af tilsvarende Forretninger; men at Kronen allerede dengang, når der var Tale om sådanne Mageskifter, som vilde få Betydning for dens Indtægter, brugte at lade Værdien af Godset undersøge, er tidligere nævnt [2]. Betragter man endvidere de Mageskifter, som virkelig kom i Stand før 1513, er det ofte umuligt eller i alt Fald vanskeligt at danne sig en Mening om, hvorvidt de har bragt nogen af Parterne en Forøgelse eller Formindskelse i Indtægter; thi hyppig angives slet ingen Afgifter af det magelagte Gods, eller Afgifterne er, når de opføres, så uensartede, at en Sammenligning mellem dem vanskelig kan foretages. Men det kan dog ogsa ske, at Ydelserne af Godset er af en sådan Natur, at det kan give Udbytte at sammenligne dem indbyrdes; og i slige Tilfælde viser det sig i Regelen, når der er Forskel på Værdien af de 2 Parters Gods, at det er Kronen, der har Fordelen af Skiftet [3].

---

[1] ÆA. IV. 32.

[2] Ovfr. S. 402-3. År 1500 får Kronen ved et Mageskifte med Malmø By 300 rhinske Gylden kontant, fordi det Gods, den afstår, er bedre end det, den modtager i Stedet (RA., TSPerg., Malmø 1500 $^{30}/_{7}$). Når derimod den københavnske Borger Albert v. Goch i 1512, da han mageskifter Gods i København med Kronen, får udbetalt 500 Mark danske på Grund af Forskel i Værdien af det magelagte Gods (KD. II Nr. 204), er der ganske vist også her gået en Vurdering forud: men i øvrigt vidner Udbetalingen jo snarere om, at Borgeren, end om, at Kronen har holdt fast på sin Ret.

[3] Se således DCP. Nr. 179 a (1472: jfr. smstds. Nr. 170); Barner, Fam. Rosenkrantz's Hist. I. Dipl. Nr. 158 (1485); AM. DD. VII. 26 (1496); RA., Tudse H. 101 (1499); SRD. VIII. 170 (1512: i Slesvig); SS. II. 2. H. S. 3 (1513, efter Kong Hans's Død). Som et enkeltstående Eksempel, hvor Kronen synes at afstå mere, end den får, kan nævnes et Magelæg, hvorved den i 1509 overdrager 17 Gårde til Fåborg Helligandskloster og kun får 9 igen: men dels er det ikke ganske klart, hvor

Medens det ved Håndfæstningen af 1483 var blevet forbudt Kongedømmet at købe eller pante frit Gods, var der en anden Måde, hvorpå Kronen lige så fuldt efter som før det anførte År kom i Besiddelse af både frit og ufrit Gods, nemlig når det fradømtes Ejerne på Grund af deres Forseelser. Det har vel næppe været så ganske lidt, hvad der ad denne Vej gik over til Kronen fra Besiddere, som ikke kan henregnes til de rige i Landet, og det er sikkert de færreste af sådanne Erhvervelser, hvorom der er nået Efterretning til os[1].

Større Interesse knytter sig dog til sådanne Tilfælde, hvor de Mænd, hvis Gods tildømtes Kronen, hørte til Rigets fornemste så vel ved deres offentlige Stilling som ved deres Rigdom. Dette forekommer nogle Gange i det 15. Århundrede; men det er ganske vist ikke altid, at det bringer Kongedømmet nogen varig Indtægtsforøgelse af større Betydning, idet det kan ske, at vedkommende selv eller hans Arvinger senere får i alt Fald en hel Del af Godset tilbage. Sådant var Forholdet netop ved den første større Godsinddragelse, som tiltrækker sig Opmærksomheden i det 15. Århundrede: Abraham Broderssøn blev i 1410 henrettet og hans Gods taget i Besiddelse af Kronen; men i 1414 erklærer den henrettedes Datter og hendes Mand, at Kong Erik har tilbagegivet dem den Arv, som de skulde have haft efter Hr. Abraham, hvis han var død en naturlig Død[2].

Senere i Århundredet var det især Unionsstridighederne, der gav Anledning til Godskonfiskationer. Da den skånskfødte Claus Nielssøn (Sparre) var død i 1450'erne og hans Enke, Kong Karl Knutssons

---

meget de 17 Gårde giver mere i Afgift end de 9, og dels er her jo Tale om en gejstlig Institution, så at Overdragelsen måske bør betragtes mindre som et Mageskifte end som en Gave, der skyldes Kongens religiøse Følelse (RA., Als og Ærø 5).

[1] Som Eksempler kan anføres: MP. Nr. 86 (1401); RDRDM. III Nr. 5927, 6683 (2 Breve af 1421 og 1434, der omtaler Gods, som var tilfaldet Kongen efter den tidligere Foged i Malmø Anders Mortenssøn; det er utvivlsomt den samme Anders Mortenssøn, der forekommer som Borgemester i Malmø (således sstds. III Nr. 5651), og den samme, der blev brændt på Grund af et falsk Kongebrev, som han må antages at have fabrikeret, jfr. ÆA. I. 64 og Isberg, Bidrag till Malmö stads hist. II a S. 25); endvidere RDRDM. III Nr. 6174 (1425), 6746 (1435), 7317 (1443), 7401 (1443); RA., Møen 21 (1462).

[2] SD. II Nr. 1886; jfr. ÆA. I. 40, 65, IV. 24-25.

Halvsøster Catharina Stensdatter (Bjelke), havde taget fast Opbold i Sverige med sin Søn, den fra Kong Hans's Historie bekendte Niels Claussøn, inddrog Christiern I i det mindste til Dels Drengens Ejendom[1]; men i hvilket Omfang det er sket, er ikke klart, idet man i alt Fald senere under den samme Konge finder Niels Claussøn i Besiddelse af sin Fædrenegård Ellinge[2]. Af større Omfang bar den Inddragelse været, der blev en Følge af Axelssønnernes Frafald i 1466. Ligesom Kongen havde frataget Niels Claussøn bl. a. hans fædrene Pantelen Lykå, således bemægtigede han sig nu også flere af Axelssønnernes Pantelen. Det synes først at være gået ud over den afdøde Philippus Axelssøns Arvinger, der mistede deres Pant Tranekær, hvorved Hr. Philippus's Svigerfader Eggert Frille som Værge for sine Datterbørn blev draget med ind i Striden. Men efterhånden ramtes også de andre af Brødrene af den samme Skæbne. Senest 1468 blev Erik, Iver og Laurens Axelssønners Gods tildømt Kronen[3]; den ældste Broder Åge, der øjensynlig i Maj 1467 ikke længere var Lensmand på sit tidligere Len Varberg[4], men dog endnu i Juli 1468 har kunnet opholde sig på sin Gård Hjuleberg i Årstad Herred[5], har derefter også (i 1469) mistet sit Gods, som tildømtes Kronen[6]; og Eggert Frille berøvede man ligeledes bans Ejendomsgods[7]. Men nogen blivende Fordel bøstede Kronen ikke af disse store Inddragelser. Eggert Frille, der døde i 1470, havde endnu før sin Død fået sit Arve- og Købegods tilbage[8]; og hvad Axelssønnerne angår, fastsatte Overenskomsten i Kalmar 1472, at alle Indbyggere i de 3 Riger, som havde mistet deres Gods i »denne Tvedragt«, straks skulde have alt deres Arve-, Købe-,

---

[1] Styffe IV Nr. 184 S. 274-75; jfr. ÆA. I. 85.
[2] SRA., Perg. 1477 $^{29}/_{4}$ (sammenlign sstds. 1458 $^{26}/_{2}$).
[3] DCP. Nr. 146 (dette Aktstykke må vistnok nærmest betragtes ikke som den egentlige Dom, men som en Fortolkning af den m. H. t. det Gods, der tidligere havde tilhørt de afdøde Brødre Peder, Keld og Anders).
[4] RA., PSPap., Åge Axelssøn Thott 1467 $^{8}/_{5}$, jfr. 1468 $^{21}/_{1}$, $^{27}/_{5}$ og $^{7}/_{7}$.
[5] Sstds. 1468 $^{7}/_{7}$.
[6] Efter den Måde, hvorpå han nævnes i SRA., Perg. 1469 $^{6}/_{5}$, har han sikkert endnu den Gang været i Besiddelse af det; men i det samme År blev Hjuleberg ødelagt af Kongen (SRD. VII. 246), og 1470 $^{2}/_{1}$ hedder det, at alt Hr. Åges Gods er Kronen tildømt (SRA., Reg. eccl. Lund. S. 21).
[7] RA., PSPap., Eggert Frille 1469 $^{27}/_{3}$ (delvis gengivet i HT. 5. R. V. 57).
[8] HT. 5. R. V. 61.

Pante- og Lejegods tilbage, dog med Undtagelse af, hvad de havde haft i Pant af Kronen, idet der herom blev truffet forskellige nærmere Bestemmelser[1].

Bedre lykkedes det derimod Kongemagten at drage Nytte af de Godsinddragelser, der fandt Sted under Kong Hans's Regering i det 16. Århundrede. Af Poul Laxmands omfattende Ejendomme[2] var det kun en forholdsvis ringe Del, som hans Børn senere, og det først under Frederik I, fik tilbage som Erstatning for deres Mødrenearv. Derimod ser man flere Gange Kong Hans sælge forskellige af den dræbte Hofmesters Besiddelser[3], og det var delvis betydelige Købesummer, som det her drejede sig om. At Ærkebisp Birger betalte 6150 Mark danske Penge for Ågerup i Skåne, er tidligere nævnt[4], men desuden måtte han afstå en Del sjællandsk Gods som Vederlag for 750 Mark af Købesummen[5]; og for Valden i Halland betalte Henrik Krummedige 12000 Mark[6]. En anden Kilde til Forøgelse af Kronens Gods i Begyndelsen af det 16. Århundrede åbnedes ved Sveriges Opstand mod Kong Hans, idet denne havde til Følge, at Kongen inddrog det Gods, som Svenskerne ejede i Danmark, en Fremgangsmåde, der fik sin officielle Godkendelse ved Kalmardommen af 1505[7]. Således mistede Svante Nilsson selv sit

---

[1] DCP. Nr. 181 S. 260-61 (jfr. Nr. 191 S. 285, Nr. 207 a S. 313-14). Sammenlign, hvorledes Beboerne af Ordrup (i Voldborg Herred) med tilliggende Gods allerede 1472 $^{27}/_{7}$ får Kongebrev om herefter at skulle svare Bent Bille på Philippus Axelssøns Børns Vegne (RA., PSPap., Bent Bille). Hvad Pantelenene angår, har Kronen senere indløst i alt Fald Varberg fra Åge Axelssøns og Tranekær fra Philippus Axelssøns Arvinger (DCP. Nr. 219, 224).

[2] Sammenlign Opregningen hos Hvitf. VI. 188 (Foliondg. S. 1042).

[3] Se således ÆA. IV. 227; RA., Tegn. ov. alle Lande 11, 415 b, 416 b; RA., DSM. 1509 $^{11}/_{4}$ (Sandholt solgt til Torbern Bille); Lunds Universitetsbibliotek. Håndskriftet Malmøregistret Bl. 12 a; Rosenvinge, Domme III Nr. 60 S. 155-56. Jfr. HT. III. 604 og RA., PSPap., Poul Laxmand, Udat. (en Jordebog »om Hr. Laxmands Gods udi Skåne, som endnu usolgt er«).

[4] Ovfr. S. 351-52. [5] RA., Skippinge H. 11.

[6] RA., PSPap., Henrik Krummedige 1506 $^{27}/_{3}$ (jfr. sstds. 1505 $^{27}/_{5}$). — I Sammenligning hermed har det vistnok været uden Betydning, hvad Kongen bortgav af Poul Laxmands Gods, som når han skænkede Jens Anderssøn Beldenak en Hofmesteren tilhørende Gård i København (Rørdam, Hist. Kildeskrifter I. 27).

[7] Rydberg III Nr. 569 a S. 510.

Gods i Halland, som Henrik Krummedige havde haft i Pant, og som nu i 1503 af Kongen solgtes til Hr. Henrik[1]. Men især er det dog Besiddelser, som tilhørte den før nævnte, fra Danmark stammende Niels Claussøn (Sparre) og hans danske Hustru Margrethe Lagesdatter Brock, samt til Dels også Gods tilhørende Brødrene Erik, Peder og Sten Turessønner (Bjelke), om hvis Inddragelse man hører tale. Frederik I lovede vel i 1524, at de Svenske, der havde Gods i Danmark og Norge, som forholdtes dem, skulde have det tilbage, men rigtignok kun i det Tilfælde, at det ikke var solgt eller pantsat, — en Indskrænkning, der jo berøvede Løftet en meget stor Del af dets Værdi. Og endnu senere, under Christian III, blev ganske vist Fru Margrethes Gods tilbagegivet hendes svenske Arvinger, men at det samme er sket med Niels Claussøns eget Gods, høres der intet om[2]; og der kan i det hele ikke være Tvivl om, at Godsinddragelserne under Kong Hans har skaffet Kronen en væsentlig Indtægt.

[1] RA., PSPerg., Krummedige 1503 $^{4}/_{4}$.

[2] Se om Niels Claussøn og hans Hustru: RA., PSPap., Tyge Brahe Axelssøn 1503 $^{6}/_{9}$; RA., Vemmetofte 1 (Brev af 1506, hvorved Kongen sælger Henrik Knudssøn (Gyldenstjerne) den Søsterdel, som Niels Claussøn på sin Hustrus Vegne havde arvet efter Lage Brock i Estrup. Frøbjærg. Vemmetofte. Hammer og Barsebæk Hovedgårde med mere Gods (jfr. også RA., TSPerg., Gl. Estrup 1509 $^{16}/_{10}$ og RA., Båg H. 25); 1540 lovede Christian III imidlertid atter at udlægge Fru Margrethes Arvinger i Sverige det solgte Gods, se Danske Kancellireg. 1535-1550 S. 154. 156-57, 252, 280, 303-6. 343-44, 374-76 og Laursen, Kronens Skøder I. 21); endvidere Arnamagn. Saml., Fol. 293 Bl. 60a; RA., TSPerg., Gynge H. 1510 $^{5}/_{4}$; RA., PSPap., Henrik Krummedige 1511 $^{19}/_{3}$, $^{9}/_{11}$, 1512 $^{4}/_{12}$; SNS. II. 1.-2. H. S. 126 (Ellinge solgt til Henrik Krummedige; jfr. DM. 3. R. II. 134); Kong Fred. den Førstes danske Registr. S. 12. Om Bjelkerne se RA., PSPap., Predbjørn Podebusk. Udat.; Wieselgren, De la Gardiska Archivet II. 46-47; Handl. rör. Skandinav. hist. XX. 290. 2 Søsterdele i Næsbygård (Næsbyholm), som havde tilhørt 2 af Laurens Axelssøn (Thott)'s med Svenskere gifte Døtre. solgte Kong Hans 1509 til Torbern Oxe (RA., TSPerg., Næsbyholm 1509 $^{23}/_{1}$). Om Frederik I.s Løfte se Konung Gustaf den förstes registratur I. 325-26. — Godsinddragelserne uden for det egentlige Danmark er der ingen Grund til at gå ind på her, hverken den Konfiskation af Karl Knutssons Ejendom, som foretoges, da Christiern I var blevet Konge i Sverige, og som fik en ikke ringe Betydning i den følgende Tids Stridigheder, eller de Inddragelser, der blev Følgen af Grev Gerhards mislykkede Rejsning i Slesvig 1472, eller Inddragelserne af Knud Alfssøns og Nils Ragvaldssons Gods i Norge i Begyndelsen af det 16. Århundrede.

III.
DE ORDINÆRE SKATTER, HOVEDSAGELIG PÅ LANDET.

1.
ALMINDELIGE BEMÆRKNINGER.

Ovenfor er det omtalt, hvorledes Kongemagten i det 15. Århundrede havde fået den Sætning slået fast, at skattepligtigt Gods ikke måtte gå over i de privilegerede Stænders Besiddelse. Når man da vil se noget nærmere på de Skatter, som det skattepligtige Gods svarede til Staten, og foreløbig vender Opmærksomheden mod de ordinære Skatter, træffer man som bekendt allerede fra ældre Tid Forbindelsen Inne, Stud[1] og Leding som Betegnelse for de Ydelser, Bønderne skyldte Kronen. Heraf var Inne atter Benævnelsen for de personlige Arbejder, som Befolkningen skulde udføre for Kronen, hvad enten de bestod i Ægter, i Arbejder til Landets Forsvar eller i Arbejder på de kongelige Gårde. Stud var derimod en virkelig fast Afgift, som Bønderne vistnok har påtaget sig for derved at opnå Fritagelse for selv at underholde Kongen, når han kom til deres Egn. Leding var fra først af Krigstjeneste, men kom tillige til at betegne en Afgift, der betaltes som Erstatning herfor i de År, da intet Krigstog udgik; og derefter blev den nævnte Afgift ligesom Studen til en fast årlig Ydelse, idet den erlagdes uden Hensyn til, om der tillige påbødes et virkeligt Krigstog eller ej. På lignende Måde som Leding blev også Forpligtelsen til Inne ikke sjældent afløst med en Afgift; denne sidste omtales imidlertid ikke så hyppig som Ledingsafgiften, og det er ikke ret klart, om det i Tidens Løb er gået med den som med Ledingsafgiften, at man efterhånden har fordret så vel Afgiften som den Præstation, for hvilken den oprindelig havde været en Afløsning.

I det hele forekommer Ordet Inne i det 15. Århundrede ikke så hyppig som Stud og Leding, og det er det af de anførte 3 Udtryk, som i den her omhandlede Tid oftest savnes, når 2 af dem

[1] Formen Stød er yngre og forekommer i det 15. Århundrede kun en sjælden Gang; se således DM. 3. R. IV. 88 (1468), Fynske Aktstykk. I Nr. 21 S. 27 (1477) og muligvis også RA., Skippinge H. 80 (1494; her skrevet »stödh«).

nævnes sammen med Udeladelse af det tredje. Ordets Betydning er heller ikke klar, idet det til Tider kan være tvivlsomt, hvorvidt det betegner et virkelig udført Arbejde eller en Afgift, der er trådt i Stedet derfor; når det således i 1407 hedder om en Mand, at han »ooch (ɔ: agede, gjorde Ægter) och inte och reddæ skat« med Bønderne til Nyborgs Hus[1], står »inte« (ɔ: innede, ydede Inne) jo her midt imellem »ooch«, hvorved Tanken ledes hen på et virkelig udført Arbejde, og »reddæ skat«, hvorved man bliver tilbøjelig til at opfatte Inne som en Afgift. Året i Forvejen, i 1406, pålagde Kongen en Del Jyder, som ikke havde kunnet bevise deres Adelskab, at betale deres Inne, Stud og Leding, som de stod til Rest med for flere År[2]. Her betegner Inne altså en Afgift; men helt sikkert er det ikke, at det samme er Tilfældet, hvor ellers Treheden Inne, Stud og Leding nævnes som Byrder, hvorfra Kongen fritager verdslige eller gejstlige. For verdslige Personers Vedkommende er det dog i det 15. Århundrede kun sjældent og kun i Århundredets Begyndelse, at man finder et Fribrev af den omtalte Art[3]; i Privilegier for Gejstligheden anføres Inne derimod hyppigere og længere nede i Århundredet, men for en stor Del beror dette vistnok på, at det er et ældre Privilegiums Udtryk, som ordret gentages i det senere Brev[4]. Vist er det i alt Fald, at det ellers er temmelig ualmindeligt at træffe Ordet Inne som Udtryk for en Ejendoms Skattepligt i det her omhandlede Tidsrum. Det forekommer ganske vist; således hedder det i et Tingsvidne af 1435 om noget Gods i Vends Herred, at skønt det er Kongens rette Bondegods, er der i mange År hverken gaet Skat eller Skyld, »Innæ« eller »Winnæ« deraf til

---

[1] MP. Nr. 208 S. 324. [2] RDRDM. III Nr. 4836.

[3] Et enkeltstående Eksempel forekommer anf. St. Nr. 5318 (1413). — Hvad Købstæder angår, finder man dog også senere, at en Bys samtlige Jorder fritages for Inne og Stud (uden Omtale af Leding), således i Privilegier for Odense af 1477 (Fynske Aktstykk. I Nr. 21 S. 27) og for Bogense fra Begyndelsen af det 16. Århundrede (RA., Danske Kanc., Kopi indsendt 1648 af Priv. 1504 $^{18}/_{2}$; jfr. om dette Brevs Tid ovfr. S. 19[4])).

[4] Således SRD. VI. 179 (Privilegium for Æbelholt 1441, sammenholdt med Brevet sstds. S. 165), 437 (for Århus Bisp og Kapitel 1442, sammenholdt med Brevet sstds. S. 401-2; jfr. også Brevet af 1466 i SNS. I. 65); Cod. Esrom. Nr. 72 S. 79, jfr. Nr. 76 S. 83 (Privilegium for Esrom 1444, sammenholdt med Breve som Nr. 58 S. 69 og Nr. 70 S. 78 sstds.)

Hindsgavl[1]. Men betydelig hyppigere er det, at Forbindelsen Stud og Leding (uden Inne) bruges om de Ydelser, der kræves af skattepligtigt Gods i Modsætning til skattefrit; man kan finde det f. Eks. 1379[2] og gennem hele det 15. Århundrede ind i det 16.[3]. På den samme Måde anvendes af og til også Ordet Leding alene[4], men oftere Udtrykket Skat og Leding[5]; mangfoldige Gange forekommer endvidere Benævnelserne Ledingsgods eller Ledingsjord, når Talen er om det skattepligtige Gods[6], ligesom det at gøre Jordegods skatskyldigt til Kronen kan betegnes simpelt hen ved at komme det under Leding[7]. Ja det kan hænde, at private, når de har fået Penge til Låns af andre og vil tilkendegive, at der intet er at indvende mod den Mønts Godhed, hvori Pengene er blevet udbetalte, bruger Udtrykket: Penge, som gænge og gæve er i Kongens Leding, eller: Penge, som gænge og gæve er og fuldt gør udi Kongens Leding[8]. Dog kan det bemærkes, at denne Sprogbrug, hvorefter Ordet Leding benyttes om Skatter til Kronen i Almindelighed, gør Indtryk af at være noget for Jylland ejendommeligt; medens Forbindelserne Inne, Stud og Leding samt Stud og Leding forekommer i hele Riget, vil der næppe kunne påpeges mange Eksempler (om

---

[1] RDRDM. III Nr. 6763. [2] MP. Nr. 6.

[3] Saml. til jydsk Hist. V. 65 (1426). ÆA. II. 136 (1430). 144 (ud. År), 145 (1491). DCP. Nr. 81 S. 103 (1458). Sjællandske Provinsark., Kallundborg Bys Pergamentsbreve 1466 $^1/_4$. ÆA. I. 60 (1476 eller før (i Valdemar Atterdags Tid?): en Bog, hvori »stander, hvad vis Rente der Kronen haver i de forskrevne Herreder af Stud og Leding«). RA., Skippinge H. 78 (1480), 80 (1494). SRA., Perg. 1489 $^5/_5$. SNS. I. 89 (1515).

[4] SRD. VI. 486 (1406). ÆA. II. 342 (1512).

[5] RA., Rougsø H. 21 (1462). ÆA. II. 297 (1467), 263 (1488 eller 1438). RA., PSPap., Mourids Nielssøn Gyldenstjerne 1480 $^{20}/_{11}$. ÆA. III. 211 (1503), 249 (1513), IV. 414 (ud. År).

[6] Således E. Tang Kristensen, Nogle Efterretn. om Herregaarden Lerchenfeldt's (Bonderup's) ældre Hist. S. 7 (1467), 8 (1492); RA., Nørrejylland 195 (1470); RA., V.-Horne H. 75 (1478); ÆA. II. 28 (1484), III. 248 (1486), IV. 406, 411-12, 414 (ud. År); Nielsen, Gl. jydske Tingsvidner Nr. 20 (1495), Nr. 19 (1496), Nr. 24 (1497).

[7] NHT. V. 232 (1462).

[8] Rosenvinge, Domme II S. IX (1471); Nielsen, Harsyssels Dipl. Nr. 77 (1492). Jfr. det tilsvarende Udtryk: Mønt, som Kongen tager i sin årlige Skat i Malmø (Juridisk Tidsskr. XXV. 324; År 1446).

overhovedet noget) på, at det blotte Leding eller Skat og Leding anvendes i den samme Betydning uden for Jylland.

Hvad det i det nysnævnte Udtryk »Skat og Leding« indeholdte Ord Skat angår, forekommer det i øvrigt i flere forskellige Betydninger. Det kan som her bruges om en ordinær Afgift til Kronen og det ikke blot af Selvejere[1], men også af Fæstere[2]. Men det kan tillige betegne en ekstraordinær Skat til Kronen[3]; og endvidere benyttes det om Afgift, som ydes af Fæstere til andre Jorddrotter end Kronen[4], en Sprogbrug, der dog hovedsagelig synes at høre hjemme i de skånske Provinser. Ofte stilles her en som Skat betegnet Ydelse i Penge, som Fæsteren skal svare sin adelige eller gejstlige Jorddrot, i Modsætning til en som Landgilde betegnet Ydelse i Korn eller Smør[5]; men at det ikke alene er Modsætningen mellem Penge og Naturalier, der har fremkaldt de forskellige Benævnelser, ses af, at der kan findes Tilfælde, hvor én og samme Fæster skal yde 2 Smørafgifter, den ene til Landgilde og den anden til Skat, eller 2 Pengeafgifter, den ene til Landgilde og den anden til Skat[6]. Hvad da Forskellen i disse sidste Tilfælde er mellem Landgilde og Skat, lader der sig imidlertid intet bestemt sige om.

Når der, som vi nylig så', kunde påvises flere forskellige Be-

---

[1] Sammenlign Udtrykket Bondeskat om en Kornafgift af Selvejere i RA., Reg. 108 a, Kgl. Indtægtsregnskaber fra Kong Hans's Tid. Regnskab for Stævns H. m. m. 1492. Bl. 6 b; det er øjensynlig den samme Ydelse, der sstds. Bl. 9 a og 10 a betegnes som Studkorn. Ordet Skattebønder kan findes anvendt om Selvejere 1444 (RDRDM. III Nr. 7432-33).

[2] Skattepenge som en Afgift til Kronen af Bryder nævnes i RA., Tranekær Lensregnskab 1510-11 Bl. 14 a.

[3] Således Jahn S. 512: »at de redelig og med god Vilje lade skrive fornævnte nådige Herre Kong Christophers Skat og redelig ud at give« (1440). Jfr. Håndfæstningernes Bestemmelser om Pålæg af »Landskat« (Aarsberetn. II. 44 § 10, 50 § 12, 61 § 30).

[4] Således Jahn S. 512: »Item og skulle de redelig deres årlige Skat udgive deres Husbonde hvert År og hver i sit Sted, og ingen sidde med hannem igen uden deres Husbondes Minde« osv. (1440, det samme Brev, hvori Ordet, som nylig nævnt, anvendes om en ekstraordinær Statsskat); RA., PSPap., Joachim Hardenberg 1464 $^{10}/_{11}$.

[5] Således RA., TSPerg., Ingelstad H. 1452 $^{1}/_{4}$; SRA., Perg. 1456 $^{13}/_{9}$. 1482 $^{13}/_{11}$, 1489 $^{15}/_{5}$, 1496 $^{5}/_{10}$; Orig. i Upsala Universitetsbibliotek 1490 $^{2}/_{6}$; SS. I. 3. H. S. 64, 84.

[6] RA., PSPap., Åge Axelssøn Thott, Udat. (en Jordebog, Bl. 2 a, b). Arnamagn. Saml., Fol. 293 Bl. 45 b.

tegnelser for de på Grundejendommen hvilende ordinære Skatter i det 15. Århundrede, beror Nævnelsen af disse Betegnelser for den allerstørste Del på, at der har været Strid om, hvorvidt en Ejendom var skattepligtig eller ej. Vi føres herved ind på Spørgsmålet om, hvilke Samfundsklasser der overhovedet har skullet svare Skatter af deres Jord til Staten, et Spørgsmål, som vi imidlertid foreløbig kun stiller for Studens og Ledingens Vedkommende, og for den sidstes selvfølgelig blot i Ordets Betydning af en Afgift, idet vi jo tidligere har behandlet de forskellige Stænders Forpligtelse til Leding, for så vidt herved, således som det fra først af var Tilfældet, forstodes virkelig Krigstjeneste.

Vil man da først spørge, om de privilegerede Stænder skulde svare Stud og Leding, kan der for Adelens Vedkommende henvises til den tidligere[1] nævnte Bestemmelse i Jydske Lov, hvorefter Herremændene havde Ret til at købe så meget Gods, som de orkede, uden at udgøre Leding deraf, hvad der i denne Sammenhæng må opfattes således, at de overhovedet ingen Skatter skulde svare af det købte Gods. Når det derimod i en anden Artikel i Loven hedder, at »hirmansz« Landbo som Regel er pligtig til Krigstjeneste[2], forklarer man, som allerede omtalt ovenfor med Hensyn til Hærvæsenet, Modsætningen mellem disse Regler således, at den Frihed, som Adelsmandens Gods nød for Skatter og Krigstjeneste, efter Lovens Mening kun skulde gælde, når han drev det selv eller ved Bryder, men ikke, når han bortfæstede det til Landboer. For Krigspligtens Vedkommende er det da også tidligere[3] anført, at de adelige Fæstere efter al Sandsynlighed ikke var fritagne for den i det 15. Århundrede; hvad Skatterne angår, stillede Sagen sig derimod anderledes. I det 14. Århundrede er det givet, at også Adelens Fæstere var fri for de ordinære Skatter; havde dette ikke været Tilfældet, havde Kronen jo ikke behøvet henimod Århundredets Slutning at arbejde så ivrig på at forbyde de privilegerede Stænder at købe Skattegods[4], thi det har sikkert været den mindste Del af det Bondegods, hvoraf Adelen i den nærmest foregående Tid var kommen

[1] S. 320. [2] Jydske Lov III. 18. 11. [3] S. 320.

[4] Forordningen af 1396 bruger udtrykkelig Vendingen, at de gode Mænd intet Bondegods skulle til sig tage eller købe *eller Kongens Indgæld mindske* i nogen Måde, førend han bliver myndig (Aarsberetn. V. 55 § 5, jfr. ovfr. S. 396).

i Besiddelse, som den ikke har drevet ved Landboer[1]. Også i det 15. Århundrede var Adelens Fæstegods skattefrit; men nu var jo Regelen om, at de gode Mænd ikke mere måtte erhverve skattepligtigt Gods, kommen op, og som en Følge heraf træffer man et ikke ringe Antal af Vidnesbyrd om, at specificeret Gods altid eller i en nærmere angiven lang Årrække har været frit eller aldrig har været i Bønderredsel[2]. Og på den anden Side er det øjensynlig også Forbudet mod, at Skattegodset gik tabt for Kronen, som er Skyld i, at der nu kan forekomme Eksempler på, at Fæstere under adelige er skattepligtige. Hyppigt har det næppe været, men der nævnes dog i 1492 en af Lage Brocks og en af Niels Erikssøn (Rosenkrantz)'s Tjenere, som betaler Afgifter til Kronen, hvoriblandt Ledingspenge[3]. Et andet Forhold, at nemlig Adelsmanden selv (og ikke hans Fæstere) kunde komme til at svare Afgift til Kronen, — som det må antages, fordi han ikke kunde fyldestgøre sin Forpligtelse med Hensyn til personlig Krigstjeneste, — er tidligere omtalt[4].

Når vi dernæst vender os til Spørgsmålet om Gejstlighedens Pligt til at svare Stud og Leding, kan denne Stand som Helhed næppe siges at have noget Privilegium i så Henseende. Man kunde

[1] Bryderne i dette Ords ældre Betydning af en fra Fæsterne forskellig Klasse af Landbefolkningen kendes i alt Fald ikke i det 15. Århundrede, i hvilket man derimod finder Bryde i Betydningen Fæster modsat »Bonde« som Selvejer (således Arkivet på Gavnø 1458 $^{24}/_{4}$; RA., Vends H. 16 (1461); RA., Gudme H. 24 b (1484)); men ganske vist betegner Brydegård da især en større Fæstegård (jfr. HT. 5. R. VI. 662-65; sammenlign for det 17. Århundredes Vedkommende HT. 6. R. II. 489).

[2] Se således (foruden de S. 401 anførte Eksempler) Nielsen, Gl. jydske Tingsvidner Nr. 35 (1446). Nr. 90 (1479); RA., Rougsø H. 21 (1462); RA., TSC, Benzon Godsark. 1468 $^{1}/_{8}$.

[3] RA., det ovfr. S. 423[1]) nævnte Regnskab Bl. 9 b, 11 a. I det 16. Århundrede kan man se en Adelsmand som Mogens Gøye eje Gods, der i hans Besiddelse betegnes som ufrit (Thiset, Fru Eline Gøyes Jordebog S. 335).

[4] Ovfr. S. 313-14. — Når der i Adelsdiplomerne forekommer Udtrykket Frihed og Frelse om Adelens Stilling, kan det i øvrigt nævnes, at Ordet Frelse benyttes ikke blot om de privilegerede Stænders Skattefrihed, men om midlertidig Frihed for Skatter eller Afgifter i Almindelighed (f. Eks. ved Overtagelse af øde Gårde), således om Landboer (og formodentlig også jordegne Bønder) over for Kronen (DM. 5. R. III. 363), men tillige om Landboer over for deres adelige Jorddrotter (RA., TSPerg., Albo H. 1483 $^{21}/_{10}$, 1484 $^{26}/_{11}$) og om Lejere af Købstadgods over for Ejerne af sådant Gods (SRA.. Perg. 1478 $^{21}/_{3}$. 1483 $^{11}/_{11}$).

ganske vist henvise til den allerførste Artikel i Kong Olufs Håndfæstning, ifølge hvilken Bisper, Kapitler, Klostre og alle gejstlige Personer i Danmarks Rige skal nyde alle de Friheder og Privilegier, som de nogen Sinde har haft, og være fri for alle kongelige Tynger (onera), med hvad Navn de nævnes. De sidste Ord synes jo tydelige nok, men alligevel hedder det straks i Håndfæstningens næste Artikel, at hver Præst skal have én Gård i sit Sogn som sin Bolig fri for alle kongelige Tynger[1]. Der er altså ikke Tale om nogen almindelig Skattefrihed for Sognepræsterne, og Hovedvægten i den første Artikel skal derfor sikkert lægges ikke på dens Slutning, men på dens Begyndelse; Hensigten med den har vistnok blot været at binde Kongen til at stadfæste de alt bestående Privilegier for de enkelte gejstlige Institutioner, så at disse skulde nyde den Frihed for kongelige Tynger, som indeholdtes i Privilegierne, men heller ikke mere. Fremdeles kunde man til Gunst for en den hele Gejstlighed omfattende Skattefrihed påberåbe sig en Bestemmelse i Kong Hans's Håndfæstning om, at Kongen ikke skulde tilstede sine Fogeder og Embedsmænd eller nogen andre at pålægge eller afkræve Pålæg, Skat eller Beskatning, »hestestader«, Gæstning, Skydsfærd eller anden Tynge, ihvad det helst kunde være, på Kirker, Klostre, Klerkeri, Ridderskab, deres Hjon eller Land eller Len, uden Kongen selv eller hans mærkelige Råd eller Sendebud færdedes gennem Landene i Rigens Ærinde[2]. Men trods de her brugte almindelige Udtryk Skat eller Beskatning turde det fremgå af de derefter i Opregningen følgende Ord og af den indskrænkende Bestemmelse til Slutning om Kongens eller andres Rejser gennem Riget, at hvad der er tænkt på, ikke er de ordinære Skatter af Naturalier eller Penge, men derimod andre Pålæg, hovedsagelig i Anledning af Kongens eller andres Omrejsen i Riget[3].

Nogen almindelig Frihed for de ordinære Skatter kan således formentlig ikke påvises for Gejstlighedens Vedkommende. Jydske Lov[4] fastsætter kun, at Præster, der vil leve i Cølibat, må have ét Bo frelst uden al Landredsel, hvad enten de bor på Kirkejord eller på deres egen Jord; når Loven tillige pålægger Klostrene at gøre Leding af den Jord, som de har købt siden Lateran-Konciliet

[1] Aarsberetn. II. 21 §§ 1-2.
[2] Sstds. S. 52 § 22; jfr. Hadorph II. 326 § 21.
[3] Jfr. Aschehoug S. 287-88. [4] Jfr. ovfr. S. 320.

1215, indrømmer den dog indirekte Klostrenes Ledingsfrihed (og dermed sikkert også deres Skattefrihed i Almindelighed) for den Jords Vedkommende, som de var i Besiddelse af før 1215. Men for øvrigt gælder det sikkert om alle ordinære Byrder, hvad Loven udtaler med Hensyn til Krigstjenesten, nemlig at den påhviler alle gejstlige Personers eller Institutioners Landboer, hvis Kongen ikke har tilstået eller herefter tilstår dem en særlig Fritagelse derfor[1]. Disse Fritagelser forekommer imidlertid som bekendt i meget stort Antal, udstedte for de enkelte Bisper, Kapitler eller Klostre; og gjaldt de end kun for den Konges Regering, der havde udstedt dem, kunde Efterfølgeren dog vanskelig undslå sig for at stadfæste dem, især ikke når en hertil sigtende Bestemmelse var optagen i hans Håndfæstning, således som vi nylig så' for Kong Olufs Vedkommende. De nævnte Privilegier giver de vedkommende Personers eller Institutioners undergivne Frihed for alle ordinære Byrder til Staten, og når Byrderne specificeres nærmere, nævnes der blandt dem i Regelen både Stud og Leding, om end det sidste Ord her vistnok nærmest tages i Betydning af selve Krigstjenesten. Og det er alle en sådan Privilegiehavers Bønder, som fritages for Byrderne; når man i det 13. Århundrede kan finde Privilegier, der kun nævner Bryderne[2], er dette i det 15. et for længst tilbagelagt Standpunkt, idet der nu, hvis Ordet Bryder anføres, tilføjes: og Landboer[3], men også i Stedet anvendes et mere almindeligt Udtryk såsom alt vedkommendes Gods[4]. Som tidligere[5] anført, kan det ikke bevises, at alle Bisper, Kapitler eller Klostre har besiddet disse specielle Benådninger; men det må dog betragtes som det sandsynligste, i alt Fald når man lader de mindre betydelige af Klostrene ude af Betragtning[6].

De ældre specielle Privilegier havde dog kun gældt for det Gods,

---

[1] Jydske Lov III. 9-11. Bestemmelsen om Klostrenes Pligt til Leding af Gods, som de har købt siden 1215, citeres på Christiern II.s Tid, som om den gjaldt for hele Gejstligheden (DM. VI. 363-64).

[2] Jfr. Steenstrup, Studier S. 103.

[3] Således SRD. VI. 178-79, 437.

[4] Således Cod. Esrom. Nr. 72 S. 79; SRD. VIII. 175. 176.

[5] S. 321.

[6] At et Kloster som Antoniterklostret i Præstø ikke havde alt sit Gods frit for Afgifter til Kronen, ses af RA., Vordingborg Lens Jordebog 1513 S. 23.

som den, der modtog Privilegiet, var i Besiddelse af ved dets Udstedelse[1], og det samme var også Tilfældet i det 15. Århundrede. Dette var jo ganske vist kun en Følge af Regelen om, at Skattegodset ikke måtte formindskes; men på den anden Side var en sådan Regel dog først og fremmest rettet mod Adelen, og at den i alt Fald ikke var nogen absolut Hindring for, at Kronen bortskænkede Gods til Kirken, har vi tidligere set, så vel for Dronning Margrethes som for senere Tiders Vedkommende. Man finder da også i det 15. Århundrede Tilfælde, hvor Kongen fritager nærmere betegnet Gods, der nylig er gået over eller er ved at gå over i Gejstlighedens Hænder, for Skat[2]; men til Tider er det rigtignok kun mod Erstatning på anden Måde, som ved et Bytte mellem Kong Erik og Domprovsten i Lund 1410[3] eller ved et andet Bytte mellem Kong Christopher og en Kannik i Ribe 1447[4]. Og sådanne særlige Fritagelser viser da i Virkeligheden, at det i det 15. Århundrede var Hovedregelen, at Gods ikke blev skattefrit, blot fordi det kom i Gejstlighedens Besiddelse. Denne Regel stadfæstes også fra anden Side[5], således ved forskellige Vidnesbyrd, der ligesom for adeligt Gods's Vedkommende haves om specificeret gejstligt Gods, der er frit for Skatter[6]; og fremdeles kan man i 1492 træffe en Kapitelstjener på Amager, der yder Kronen en Afgift af Havre[7].

Medens det altså må antages, at de betydeligere gejstlige Institutioner faktisk var fritagne for ordinære Skatter af deres Gods, for

---

[1] Steenstrup, anf. St. S. 100-2.

[2] Således vistnok ÆA. II. 229 (1478). Jfr. også et Brev af 1449, hvorved Christiern I fritager Mariager Klosters Tjenere på Mors for Kulskat og Vedskat (DM. VI. 73); dog vides det hverken, når dette Gods var kommet i Klostrets Besiddelse, eller med hvilken Ret Kongen ellers kunde gøre Fordring på en sådan Afgift.

[3] SD. II Nr. 1272.

[4] Kanniken afstår en Gård mod, at Kongen fritager noget nærmere betegnet, til et Alter i Domkirken liggende Gods for »al den Leding og Settegerd, som går årlig til Konnings Bord« og for al anden kongelig Tynge (Nielsen, Harsyssels Dipl. Nr. 40; jfr. sstds. Nr. 28 S. 30, hvor en Kvinde i 1440 over for den samme Kannik forpligter sig til at fri i alt Fald noget af det samme Gods for »Herskabs Ret«).

[5] Jfr. ovfr. S. 398[3]).

[6] Se f. Eks. SRD. VI. 486 (1406); DV. Nr. 52 (1452); ÆA. II. 38 (1467). 263 (1488), 297 (1467), III. 82 (1469), 211. 212. 213 (1503); RA., LD. 1489 $^{11}/_{12}$.

[7] Det S. 423[1]) nævnte Regnskab Bl. 35 b.

så vidt som de havde erhvervet det før Slutningen af det 14. Århundrede, stillede Forholdet sig væsentlig anderledes med Hensyn til Sognekirkernes og Sognepræsternes Gods. Jydske Lov havde, som før[1] nævnt, tilladt Præster, der levede i Cølibat, at have ét Bo skattefrit, enten det var Kirkens eller deres egen Jord; og denne Præsternes Ret til Skattefrihed for én Gård, men altså heller ikke mere, gentages i Håndfæstningerne af 1320, 1326 og 1376, dog uden den indskrænkende Bestemmelse vedrørende Cølibatet, idet dette jo nu betragtedes som en Selvfølge[2]. Om Sognekirkers Gods tales derimod ikke i Jydske Lov eller i Håndfæstningerne; men at det i ethvert Fald ikke har hørt til Sjældenhederne, at det var skattepligtigt, turde fremgå af et Brev af 1379, hvori Dronning Margrethe nævner »vor rette Stud og Leding, der os bør at have af Landskirkegods«[3]. Man træffer da også jævnlig i det 15. Århundrede og i de nærmest følgende År Præste- og især Kirkegods, der var skattepligtigt, eller hvis Skattefrihed i alt Fald var tvivlsom; ja det samme gælder vistnok undertiden om selve den Grund, som Kirkerne stod på. Fra 1428 haves et Tingsvidne om, at en Herredsfoged begærede Leding af en Kirke i Viborg Stift[4]; 1465 er der Strid om en fynsk Sognepræsts Skattepligt[5]; engang under Kong Hans får en Præst i Jylland Brev på for sig og Arvinger at beholde Gods, som er hans rette Arvegods og Bondeeje, mod årlig at give deraf 1 Tønde Smør og Leding, »som deraf plejer at gange«[6]; 1486 får Jungshoved Lensmand Vidne om, at Beldringe Kirke står på Kronens Grund og ikke på Biskops Grund, men på Grund, der er kommen af Bønderjord[7]; 1489 giver en skånsk Kirkegård Stud og Leding til Falsterbohus[8]; i en Jordebog af 1498 for Lundenæs forekommer et Par Gange Leding af Gods, som »Kirken haver«, eller »af Kirken«[9]; 1509 betaler en Kirke og en Præst på Falster Pengeafgift til Kronen[10]; i Vordingborg Lens Jordebog for 1513 nævnes

[1] S. 426.
[2] Aarsberetn. II. 9 § 6, 12 § 6, 21 § 2. Jfr. Privilegierne for Skåne 1340 og 1356 (sstds. V. 46 § 3, 50 § 3).
[3] MP. Nr. 6 (Året 1369 i Brevets Tekst er en Fejl for 1379, således som Overskriften har).
[4] ÆA. II. 81. [5] RA., Vends H. 21. [6] SNS. I. 158.
[7] RA., Bårse H. 69. [8] SRA., Perg. 1489 $^{5}/_{5}$.
[9] Nielsen, Harsyssels Dipl. Nr. 85 S. 90, 92.
[10] RA., Nykøbing Lensregnskab 1509 Bl. 11 a.

så vel Penge- som Kornafgifter af 3 sjællandske Kirker[1]; og i en udateret Jordebog for Åstrup Len, der er bleven henført til Kong Hans's Tid, men dog formentlig er lidt yngre, forekommer 5 Kirker, som giver Leding til Kronen[2]. Hvad der har betinget den Forskel, der må have været mellem Landsbykirkerne med Hensyn til deres Skattepligt, er imidlertid ikke klart. Nogle af dem kan have haft specielle Privilegier på Skattefrihed; men at dette skulde have været Tilfældet med alle dem, der ikke har betalt Skat, er næppe rimeligt. Snarere kunde man fristes til at antage, at de egentlige kongelige Kirker, hvortil Kronen havde Patronatsret, har været skattepligtige, medens de Sognekirker, som stod i et mere direkte Afhængighedsforhold af Bispen eller var bortgivne til Kapitler eller Klostre, der selv ingen Skat betalte af deres Gods, har været skattefri. Men noget sikkert lader sig ikke sige herom.

Når der således kan findes gejstligt Gods, som svarer Stud og Leding til Kronen, træffer man imidlertid også Tilfælde, hvor Bisperne oppebærer Stud, men især Leding af verdsligt Gods. Forklaringen heraf kan ligge lige for Hånden, som når Selvejerne i Ods Herred i Slutningen af det 14. Århundrede betaler Ledingspenge til Roskilde Bisp, fordi han har Herredet i Pant[3], eller når Christiern I pantsætter Leding af Gods i 2 Sogne til Biskop Knud af Viborg[4]. Derimod er det vanskeligere at forstå, hvorfor Roskilde-Bispen i det 14. Århundredes Slutning oppebærer Ledingspenge af Ringsted Herred »norden Sø« og måske samtidig, men i ethvert Fald tidligere, af Fæsterne i hans Len Ramløse i Nordsjælland[5]. Man har ment, at det beroede på, at vedkommende Skipæn ejedes af Biskoppen, og en sådan Fortolkning støttes da også af et Brev af 1359, hvorved Århus-Bispen til en Gudstjeneste i sin Domkirke bortgiver »totam pecuniam de navigio nostro in Haslufherit, que ledhinspenningh dicitur«[6]; thi det siges her udtrykkelig, at Bispen har Ledingspengene i et ham tilhørende Skipæn. Denne Forbindelse er jo naturlig nok, eftersom Ledingspengene er en Afløsning af den egentlige Leding, og det er den sidste, hvorfra Skipæninddelingen

[1] RA., Vordingborg Lens Jordebog 1513 S. 8, 30.
[2] RA., Jordebog for Åstrup Len (i Pakken: Forskellige Stykker Lensregnskaber eller Jordebøger 1498-1513) Bl. 6 b.
[3] SRD. VII. 39-41, jfr. 35. [4] ÆA. II. 217.
[5] SRD. VII. 66, 51. Jfr. her S. 432[3]).
[6] Steenstrup, Studier S. 204. Jfr. SRD. VI. 465.

har sin Oprindelse; men på den anden Side må det bemærkes, at det er ikke blot Leding, men også Stud, som kan findes oppebåren af en Biskop. 1430 udstedes et Tingsvidne af Vor Herred om, at der altid har gået Stud og Leding »af det Bondegods i Serridslev« til Århus Domkirke; og om 3 Gårde i Hads Herred hedder det, sagtens også i det 15. Århundrede, at de er ret Bondegods og giver Stud og Leding til Biskopskibelse[1]. Helt utænkeligt er det jo imidlertid ikke, at også dette kan hidrøre fra, at Bispen har haft Skipæn på de pågældende Steder[2]; men ganske vist vides der ellers ikke det mindste herom[3], ligesom det synes noget påfaldende, at der i så Fald kunde blive Strid om slige enkelte Gårdes Skattepligt, med mindre de da har ligget lige på Grænsen af Bispestolens og Kronens Område.

Når vi efter at have betragtet Adelens og Gejstlighedens Stilling til de ordinære Skatter går over til den Del af Bondestanden, der ikke stod under de privilegerede Stænder, er det klart, at de nævnte Skatter måtte påhvile Selvejerne som den Samfundsklasse, der på en Måde dannede Befolkningens egentlige Kærne, medens den på den anden Side ikke således som Overklasserne havde formået at skabe sig nogen på Privilegier grundet Undtagelsesstilling[4]. Spørger man derimod, i hvilken Grad de ordinære Skatter har påhvilet Kronens Fæstere, bliver Svaret, at disse i det 15. Århundrede hverken har betalt Stud eller Leding. Hvad Studen angår, forekommer den et Par Gange som Afgift af Selvejere på Steder, hvor der lige ved Siden af opføres specificerede Afgifter af Fæstere, uden at den omtales blandt de sidstnævntes Ydelser. Det er Tilfældet allerede i Roskilde Biskops Jordebog fra Slutningen af det 14. År-

[1] ÆA. II. 136, 144. Er det noget lignende, der sigtes til, når der 1463 tages et Vidne af Hatting Herredsting om, at »Biskop Jens af Århus haver ladet den hellige Kirkens Tjenere i Hatting Herred stå i Kongskat, at selv lade den Skat oppebære« (ÆA. II. 141)?

[2] Jfr. Steenstrup, anf. St. S. 173.

[3] At nemlig det Biskopskibelse, der her bringes i Forbindelse med Hads Herred, må være forskelligt fra det mere bekendte Biskopskibelse, der blev til det nuværende Vester Lisbjærg Herred, kan der ikke godt være Tvivl om på Grund af Afstanden mellem de 2 Herreder; jfr. Pal.-Müller, Kong Valdemars Jordbog S. 32.

[4] Selvfølgelig skal da også Jord, som en Købstadborger ejer på Landet, svare Skat, som det ses ovfr. S. 398[3]) og af et Brev af 1449 (AM. DD. LXI. 31).

hundrede; da Bispen på den Tid havde Ods Herred i Pant, opregner Jordebogen både Selvejergodset og Kronens Fæstegods i Herredet, men Stud, der her fremtræder som en Afgift af Havre, anføres kun blandt Selvejernes og ikke blandt Fæsternes Afgifter[1]. Når denne Kronens Fæsteres Fritagelse for Stud er begyndt, vides ikke, men den har øjensynlig holdt sig det 15. Århundrede igennem; thi i et Regnskab for andre Egne af Sjælland fra 1492 nævnes på samme Måde Studkorn som Afgift af »Bønderne«, men ikke af »Bryderne« (ↄ: Fæsterne)[2]. Og for Ledingens Vedkommende er der flere Vidnesbyrd om, at Kronens Fæstere ikke har betalt den. Det kan lige så lidt her som ved Studen siges, fra hvilken Tid Fritagelsen skriver sig; men den findes i Roskilde Biskops nys omtalte Jordebog, der blandt Kronens Indtægter i Ods Herred nævner Ledingspenge af Selvejerne, men ikke af Fæsterne, på samme Måde som Tilfældet var med Studen[3]. Og i Tiden omkring År 1500, fra hvilken der er bevaret adskillige Lensregnskaber og Jordebøger, ser man flere Gange, at det Gods, der svarer Leding, kaldes »Bondergods« (ↄ: Selvejergods), eller i alt Fald at »Bryder« eller »Kronetjenere« ikke betaler den omhandlede Afgift[4], ligesom også Ordet Ledingsgods i det 15. Århundrede betegner Selvejer- og ikke Fæstegods[5].

[1] SRD. VII. 35-41. Når der her S. 41 blandt »Summen af det bygte Gods« forekommer »16 Læster Korn, 5 Pund Studhavre«, er det af Modsætningen mellem Korn og Havre klart, at Ordet Studhavre kun kan omfatte de 5 Pund, der er Selvejernes, og ikke tillige de 16 Læster Korn, der er Fæsternes Afgift.

[2] RA., det S. 423[1]) nævnte Regnskab Bl. 9 a, 10 a.

[3] SRD. VII. 35-41. — Derimod hedder det i samme Jordebog, at Bispelenet Ramløses »coloni dabant antiquitus 10 marcas denariorum exceptis denariis expedicionalibus, que sunt 7 marce den.« (SRD. VII. 51, jfr. ovfr. S. 430). At Bispen her oppebærer Ledingspengene, må sikkert på en eller anden Måde skyldes en ældre kongelig Overdragelse, og denne har da sagtens fundet Sted på en Tid, da Kronens Fæstere endnu skulde svare Leding; men hvorvidt Ramløse-Fæsterne på Jordebogens Tid fremdeles har udredet denne Afgift til Biskoppen, fremgår jo ikke klart af det anførte Sted.

[4] RA., det S. 423[1]) nævnte Regnskab (f. Eks. Bl. 3 b, 10 b); RA., Bygholm Lens Jordebog 1511; RA., den S. 430 nævnte Jordebog for Åstrup Len.

[5] Således E. Tang Kristensen, Nogle Efterretn. om Herregaarden Lerchenfeldt's (Bonderup's) ældre Hist. S. 7 (1467), 8 (1492); ÆA. III. 248

2.
INNE.

Vi har hidtil ikke omtalt, hvilke Klasser af Befolkningen der var forpligtede til den Ydelse til Kronen, der kaldtes Inne. Som tidligere[1] nævnt, forekommer dette Ord ikke hyppig i det 15. Århundrede, ligesom det heller ikke overalt kan afgøres, om det skal opfattes som Benævnelse for et virkelig præsteret Arbejde eller for en Afgift, der har tjent som Afløsning af Arbejdet. Men hertil kommer, at så vel Inne som Ord, der er afledede deraf, ved År 1500 bruges om Ydelser ikke blot af Statsborgeren til Staten, men også af Fæsteren til hans Jorddrot, selv om denne er en anden end

(1486). — 1518 får en Mand, bans Hustru og deres Arvinger Brev på til evig Tid at bruge og besidde en Kronens Bondegård i Hind Herred, som han nu selv boer i, mod en årlig Afgift til Kronen af 10 Mark danske til Landgilde og 3 Skilling til Leding »uden al ydermere årlig Skyld eller Afgift, og skal ban være fri for Ægt og alle Tog« (SNS. I. 286). Ved en flygtig Læsning kunde man måske opfatte dette som et Arvefæstebrev; imidlertid viser både Udtrykket Kronens Bondegård og Fritagelsen for »Tog« (en Forpligtelse, der kun påhviler Selvejerne), at der her er Tale om en jordegen Bonde. At Ordet Landgilde kan bruges om en sådans Afgifter ved denne Tid, ses f. Eks. af RA., Tranekær Lensregnskab 1510-11 Bl. 6 a, idet omtrent alle de, som dér svarer »Landgildehavre«, genfindes blandt »Bønderne« sstds. Bl. 5 a-b; og det er således klart. at det, hvorpå Hovedvægten lægges i Brevet af 1518, ikke er den arvelige Besiddelse i og for sig, men derimod denne Besiddelse på de angivne Vilkår, »uden al ydermere årlig Skyld eller Afgift«. På samme Måde er det da sikkert ligeledes en »Kronens Bondegård«, som det drejer sig om i et Brev af 1515 i SNS. I. 92, hvorved en Mand får Tilladelse til at opbygge et øde Byggested og beholde det for sig og Arvinger til evig Tid mod nærmere specificerede Afgifter, hvoriblandt også Leding nævnes. Og når i det samme År 1515 en Mand får »Evigdomsbrev« på en Bondegård, »som er nu Kronegods«, og en anden på en Gård, »som nu Kronens Gods var«, således at de ny Besiddere i bægge Tilfælde skal have Gården »for deres fri Bondegods« mod nærmere anførte Afgifter, hvoriblandt Stud og Leding (SNS. I. 89), må man efter Udtrykket frit Bondegods og efter den i det ene Brev brugte Vending: »som nu Kronens Gods *var*«, antage, at det her drejer sig om Selvejergårde, der en Tid har været Fæstegods, men nu atter bliver Selvejergods (Estrup i HT. VI. 278 opfatter derimod de her omhandlede 2 Breve som Arvefæstebreve).

[1] S. 420-21.

Kronen. Selve Ordet Inne kan måske vanskelig påvises i den sidstnævnte Betydning i det 15. Århundrede; men det forekommer jo overhovedet ikke ofte på denne Tid, og i alt Fald Frederik I.s Forordning om Livsfæste af 1523 taler om den Fæster, der har fæstet Gård af Kronen, Kirken, Riddere, Riddermændsmænd eller Bonden »og er sin Husbonde hørig og lydig og ikke sidder hannem overhørig for med Ægt, *Inder* og Arbejde«[1]. Den længere Form Inding. der vel i øvrigt først er opstået i det 15. Århundrede, bruges i 1499 om en Fæsters Hoveri til hans adelige Jorddrot[2]; og Innepenge som en Afgift til Afløsning af virkeligt Arbejde svares i Begyndelsen af det 16. Århundrede til Roskilde Agnete Kloster af nogle af dettes Fæstere, idet Klostrets Jordebog øjensynlig anvender de 2 Betegnelser Innepenge og Arbejdspenge ganske i Flæng[3].

Det er klart, at en sådan Benyttelse af ét og samme Navn for Ydelser, der hidrører fra helt forskellige Retskrav, særlig må gøre det vanskeligt at bestemme, om Kronens Fæstere har været pligtige til at yde Inne som Skat til Kronen, eller om der ikke snarere, når de præsterer Arbejde eller svarer Afgifter som Afløsning deraf, er Tale blot om en Hoveripligt, som påhviler dem i deres Egenskab af Fæstere. Ofte er det tilmed umuligt at afgøre, om det i et givet Tilfælde er en Selvejer eller en Fæster, som man har at gøre med; og nogen bestemt Besvarelse af Spørgsmålet om Kronens Fæsteres Forpligtelse til Inne, når herved forstås en regelmæssig årlig Ydelse, lader sig overhovedet næppe give. Analogien fra Stud og Leding. som jo Kronens Fæstere var fritagne for, kunde tale for, at de heller ikke har skullet yde Inne. Men på den anden Side nævnes i Slesvig i 1452 en Forpligtelse, som Selvejere og Fæstere (»bunden unde lansten«) i Ugle Herred har haft til at føre Brænde til Flensborg Slot, men som nu forandres til, at de i Stedet skal gøre Ægter til et Teglbrænderi samme Steds[4]; Sidestillingen af Bønder og Fæstere taler jo her for, at det også for Fæsternes Vedkommende drejer sig ikke om en almindelig Hoveribyrde til Jorddrotten, men om en Ydelse til Statsmagten. Fra Næsbyhoved Len haves endvidere en Del Regnskaber for de første År af det 16. Århundrede,

---

[1] Kong Fred. den Førstes danske Registr. S. 4.
[2] Hvass, Meddel. om Personer og Familier af Navnet Hvas III. 140.
[3] RA., TSC, Roskilde Agnete Klosters Ark. 1508 $^{1}/_{8}$ Bl. 7 b-8 b, 10 a-b.
[4] Reg. Chr. I Nr. 825.

der opfører Afgifter af en Mængde Jordbrugere, som formentlig må betragtes som Fæstere (i det mindste nævnes hverken Stud eller Leding mellem Afgifterne); og blandt disse Ydelser kan man finde både Arbejdspenge og Innepenge svarede af én og samme Mand[1]. Man kunde herefter være tilbøjelig til at anse Innepengene for Skat til Staten og Arbejdspengene for Afløsning af Hoveri til Kronen som Jorddrot; og i så Fald vilde altså Fæsterne (*hvis* det er helt afgjort, at det er sådanne, vi her har at gøre med) være pligtige til at yde Inne. Men da vi nylig[2] så', at Innepenge og Arbejdspenge på den samme Tid bruges som Navne på én og samme Ydelse til et Kloster, er det vel ikke udelukket, at de 2 Ord i de her nævnte Lensregnskaber kan være anvendte om Afgifter, på hvilke der ikke er anden Forskel end, at de tjener til Afløsning af 2 forskellige Arter af Hoveri. Og i det hele taget har Tiden selv øjensynlig ikke bekymret sig synderlig om at gøre nogen Distinktion mellem, hvor Kongen som Statsmagtens Repræsentant fordrede Inne, og hvor han som Jorddrot fordrede Hoveri[3].

Kan der altså ikke vindes Klarhed med Hensyn til Kronens Fæsteres Forpligtelse til at yde Inne som en regelmæssig Præstation, er det heller ikke meget, der vides om de regelmæssige, årlig tilbagevendende Arbejder, som Selvejerne skulde udføre for Statsmagten i det 15. Århundrede. Visse Arter af Ægter kunde falde ind herunder, således som i det nylig[4] anførte Tilfælde fra det slesvigske Ugle Herred i 1452; men i Hovedsagen var jo Ægterne (som vi i øvrigt snart skal komme nærmere tilbage til) eller i alt Fald den Form for dem, som tildrager sig mest Opmærksomhed, nemlig Befordringen af Kongen og hans Følge på hans Rejser gennem Riget, en uregelmæssig Ydelse, der kunde være meget forskellig i de forskellige År. Derimod kan man finde Eksempler på,

[1] RA., Næsbyhoved Lensregnskab 1502-3 Bl. 4 b, 12 a-13 b, 14 b-15 a, 17 a-18 a, 1505-6 Bl. 4 b, 12 a-13 b, 14 b-15 a, 17 a-18 a, 1509-10 Bl. 8 a. 15 a-16 b. 17 b-18 a, 19 b-20 b, 21 b, 1510-11 Bl. 4 a, 11 a-12 b, 13 b-14 a, 15 b-16 b, 17 b.

[2] S. 434.

[3] Det er derfor vanskeligt at afgøre, hvorledes det skal opfattes, når man omkring År 1500 i ét og samme Regnskab kan finde Arbejdspenge eller også Gerningspenge svarede så vel af Selvejere som af Fæstere (RA., det ovfr. S. 423[1]) nævnte Regnskab, f. Eks. Bl. 2 a, 3 b; RA., Bygholm Lens Jordebog 1511, f. Eks. Bl. 3 a, 7 b).

[4] S. 434.

at Selvejerne har skullet gøre et årlig tilbagevendende Arbejde ved Driften af den til Kronens større Gårde liggende Jord. Om det er et sådant Arbejde, der sigtes til, når det allerede 1284 i en Forordning for Nørrejylland hedder, at »ingen Mand skal gøre til Konnings Borge eller Gårde eller Møller mere, end de gjorde i Konning Valdemars Dage«[1], er vistnok tvivlsomt; thi sammenlignet med andre Lovsteder fra samme Periode synes Bestemmelsen i alt Fald hovedsagelig at skulle forstås om Bygningsarbejder. Men i det 15. Århundrede forekommer det, som sagt, at Selvejerne må tage Del i Landbruget på Kronens Gårde på samme Måde, som Fæsterne gør Hoveri dertil. I Slesvig nævnes der således i 1451 en Forpligtelse, som Selvejerne i Slogs Herred havde til at pløje og så (øjensynlig til Tønder Slot), men som de nu indtil videre fritages for mod en årlig Ydelse af 1 Mark lybsk for hver[2]. Og i Danmark forekommer i en Jordebog for Lundenæs Len fra 1498 blandt enkelte Selvejeres Ydelser også Jordgerning og Høstdage, dels uden nærmere Specifikation, dels som 4 Dages »skyrd« og 1 Dags Jordgerning[3]. Det er dog kun sjældent, at sådanne Arbejder omtales, hvad der naturligvis for en Del ligger i, at der overhovedet ikke var megen Anledning til at nævne dem; men til Dels kan det også bero på, at Arbejdet har været forandret til en Afgift i Penge eller Naturalier. Af slige Afgifter, ved hvilke det dog ofte er tvivlsomt, hvilken Art af Inne de skal tjene som Erstatning for, og om det er Selvejere eller Fæstere, der yder dem, forekommer »4 Skæpper Byg til Inne« ydet i Jylland 1498 af en Selvejer[4], og Smør »for Innebud« i Vordingborg Len 1513[5]. Men i øvrigt er det i alt Fald i Begyndelsen af det 16. Århundrede (den Tid, da man egentlig først begynder at høre lidt nærmere herom på Grund af de fra disse År bevarede Regnskaber og Jordebøger) hyppigst med en Pengeafgift — Innepenge eller Penge »for Innebud« —, at Arbejdet er blevet afløst[6].

[1] Aarsberetn. V. 29 § 12. [2] Reg. Chr. I Nr. 324.
[3] Nielsen, Harsyssels Dipl. Nr. 85 S. 87, 88. Jfr. SNS. II. 1.-2. H. S. 164 (i Skåne 1516).
[4] Nielsen, Harsyssels Dipl. Nr. 85 S. 85.
[5] RA., Vordingborg Lens Jordebog 1513 S. 5.
[6] Således i de S. 434-35 nævnte Regnskaber for Næsbyhoved; i Nykøbing Lensregnskab 1509 Bl. 2 a, 11 a, 12 a-b. 16 b, 19 a; i Vordingborg Lens Jordebog 1513 S. 8, 21, 25. Når der i den sidst anførte Jordebog S. 5. 23, 31 forekommer Smør eller Penge »for Innebud«,

Med Hensyn til de privilegerede Stænders undergivnes Forpligtelse til Inne er det ovenfor[1] nævnt, at der i det 15. Århundrede af og til træffes Breve, som fritager adelige og gejstlige for denne Byrde. En sådan Fritagelse har øjensynlig Århundredet igennem været Regelen for de privilegerede Stænder og deres Fæstere; men Spørgsmålet bliver dog, hvorvidt Fritagelsen har omfattet både de regelmæssige, til bestemte Tider tilbagevendende Arbejder og tillige sådanne, der kun skulde udføres én Gang eller i alt Fald med ganske ubestemte Mellemrum. De Præstationer, der falder ind under Begrebet Inne, må jo nemlig i Virkeligheden for en stor og muligvis den største Del regnes for ekstraordinære og ikke ordinære, for så vidt som de fordredes til ubestemte Tider, så at de Personer, der skulde udføre Arbejderne, ikke længere Tid i Forvejen kunde have nogen Mening om, hvilke Krav der vilde blive stillede til dem. Dette er nylig[2] nævnt for Ægternes Vedkommende, men det samme gjaldt jo også om alle Bygnings- og Fæstningsarbejder. Lader vi da foreløbig Ægterne ude af Betragtning og holder os til de øvrige ekstraordinære Arbejder, var der i det 13. Århundrede givet forskellige Forskrifter sigtende til at forebygge Overgreb på dette Område fra Kronens Side mod Undersåtterne i Almindelighed, ligesom man også på samme Tid finder flere gejstlige Stiftelser helt fritagne for sådanne Arbejder[3]. Senere havde Kong Olufs Håndfæstning fastsat, at Bønderne (»bundones«, hvorved her vel snarest skal forstås Bønder i Almindelighed og ikke blot jordegne Bønder[4]) ikke skulde tvinges til at genopbygge eller istandsætte de kongelige

er Ordet Innebud ikke en Betegnelse for Bndtjeneste som en særlig Art af Inne (således som Kalkar, Ordbog til det ældre danske sprog II. 394, om end med Tvivl, formoder), men derimod blot en anden Benævnelse for Inne i Almindelighed. Dette fremgår af et udateret, af en Trued Olssøn udstedt Brev (i Sjællandske Provinsark., Kallundborg Bys Pergamentsbreve), hvori nævnes: al kongelig Tynge, som er Stud og Leding og al anden Innebud. Mon det ligeledes er en Afløsning af Inne, der i Begyndelsen af det 16. Århundrede kan findes betegnet som Penge for Vinter- og Sommerbud eller som Budpenge (RA., Tranekær Lensregnskab 1510-11 Bl. 13 a-b)?

[1] S. 421. [2] S. 435.

[3] Se Steenstrup, Studier S. 181-83.

[4] Sammenlign, hvorledes Håndfæstningens § 21 betegner denne sidste Klasse med det mere bestemte Navn bundones proprias terras habentes (Aarsberetn. II. 22).

Garde, Møller eller Slotte undtagen med Rigets mægtiges Råd og Samtykke[1].

I det 15. Århundrede er det dog med Hensyn til de jordegne Bønders og Kronens Fæsteres Stilling i denne Henseende ikke klart, om det har været en ganske ubegrænset Forpligtelse, der påhvilede dem, og om Kongen da har skullet have Samtykke af Rigsradet (ligesom på Kong Olufs Tid af Rigets mægtige) for overhovedet at kunne kræve Arbejderne af Jordbrugerne på Skattegodset[2]. Derimod er der for de 2 højere Stænders Vedkommende tidligere[3] anført en Bestemmelse i Kong Hans's Håndfæstning, hvorved Kongen bl. a. lovede ikke at pålægge Gejstligheden eller Adelen Gæstning, Skydsfærd eller *anden Tynge, ihvad det helst kan være*; og denne Bestemmelse, der i Hovedsagen tager Sigte på Rejser gennem Riget, er formentlig tillige rettet mod de privilegerede Stænders Bygnings- og Befæstningsarbejder for Kronen. Man ser da også længe før Kong Hans's Tid, at Kongen ikke vilkårlig har kunnet påbyde de privilegerede Stænders Fæstere de omtalte Arbejder, idet Erik af Pommern i 1429 *beder* Klerkeriet og Ridderskabet i Ribe Stift om at tillade deres Bønder og vornede at gøre 4 Dages Arbejde ved Befæstningen af Riberhus[4]. På samme Måde udtaler Jens Anderssøn Beldenak i Begyndelsen af det 16. Århundrede, at hans Tjenere på Falster ikke har nogen Forpligtelse til at arbejde på Nykøbing Slot; tidligere havde det været Skik, at Lensmanden, når han vilde have hele Øens Befolkning til at arbejde på Slottet, tog Dronning Dorotheas og senere Kong Hans's »Bønbrev« til Landstinget, og Bispen havde i så Fald intet imod, at hans Tjenere deltog i Arbejdet, men en egenmægtig Befaling fra Lensmanden selv vilde han ikke tillade dem at efterkomme[5]. Ærkebisp Birger omtaler omtrent ved samme Tid som en selvfølgelig Sag, at Fæstere under Lunde Domkirke

---

[1] Aarsberetn. II. 22 § 19. — Jfr. Klagerne fra Valdemar Atterdags Tid over de tunge Byrder, denne pålagde Befolkningen m. H. t. Arbejder for Kronen (SRD. VI. 529).

[2] Det kan nævnes, at man i Begyndelsen af det 16. Århundrede finder Bønder på Langeland, der giver en Afgift af Byg i Stedet for at deltage i et Brøndgravningsarbejde på Tranekær (RA., Tranekær Lensregnskab 1510-11 Bl. 9 a).

[3] S. 426. [4] Terpager, Ripæ Cimbricæ S. 37.

[5] RA., TSPap., Odense 1511 $^{2}/_{9}$ Bl. 2 a-3 a. Jfr. også om Bispens Tjenere på Lolland RA., PSPap., Oluf Holgerssøn Ulfstand 1509 $^{25}/_{1}$.

kan komme til at udføre Arbejde for Kronen[1]; men det må vel antages, at heller ikke han har betragtet det som noget, der kunde befales Domkirken.

Hvad derimod Kongemagtens Stilling til Spørgsmålet angår, kan der vel nævnes en kongelig Bevilling af 1508 om, at Antvorskovs Tjenere skulde være fri for »Arbejde at gøre«[2]; men mere betegnende synes et ældre Brev omtrent et halvt Hundrede År tidligere: Æbelholt Kloster fik i 1441 et Privilegium for sine undergivne, der udtrykkelig henviste til et ældre Privilegium af 1288; men medens i dette sidste »ædificatio urbium« (hvorved sikkert skal forstås Arbejde ikke blot på Købstæder, men også på Borge) er blandt de Byrder, hvorfra Klostret fritages, nævnes en sådan Fritagelse netop ikke i Brevet af 1441[3]. Under Kong Hans kan man da også træffe Kongebreve, hvorved det påbydes hele Befolkningen i en bestemt Egn (med udtrykkelig Tilføjelse af: hvem I tilhører eller tjener) f. Eks. at arbejde på et Slot[4] eller at udføre Ægter. Men denne Kronens Optræden fremkaldte rigtignok efter Kongens Død stærke Klager, der er rettede både mod Ægterne og de andre Arbejder: Adelen besværer sig over, at dens Tjenere har været betyngede med Ægt og Arbejde og har måttet age, medens Kronens Tjenere bar siddet fri, og Rigsrådet over, at både Kirkens og Ridderskabets Tjenere er fordærvede med Ægt og Trældom til Slottene[5]. I Christiern II.s Håndfæstning optoges derfor en Bestemmelse, der sigtede til at forebygge Gentagelser heraf, men i øvrigt for de egentlige Arbejders Vedkommende ikke var formuleret synderlig skarpere end den tilsvarende Forskrift i Kong Hans's Håndfæstning[6]; den hindrede da heller ikke, at der også under Christiern II kunde udstedes Pålæg til »alle vore kære Undersåtter, ihvo de helst tilhøre eller tjene«, i en bestemt Egn om at udføre et Arbejde[7].

---

[1] SS. I. 3. H. S. 69 (»uden store mærkelige Ærinder, Kronen eller Kirken eller Land og Rige anrørendes er eller påkommer«).

[2] ÆA. IV. 65. Sammenlign også, hvorledes det i 1508 kun er Kronens Bønder og Tjenere i Vigsnæs Birk på Lolland, der får Kongebrev om at hjælpe til at opbygge en Tegllade og Teglovn og grave Ler dertil (RA., PSPap., Oluf Holgerssøn Ulfstand 1508 $^{7}/_{10}$(?)).

[3] SRD. VI. 165, 179.

[4] RA., PSPap., Anders Bille 1510 $^{25}/_{5}$.

[5] Allen II. 587, 589. [6] Aarsberetn. II. 58 § 7.

[7] KD. I Nr. 215. — Jfr. for den følgende Tid Bestemmelser i Håndfæstningerne af 1523 § 12 og 1536 § 7 (Aarsberetn. II. 72, 84); at For-

Når Kronen altså i det 15. Århundrede ikke har haft Ret til at pålægge de privilegerede Stænders Fæstere Arbejde uden Jorddrottens Samtykke, har noget lignende, så vidt det kan ses, ikke været Tilfældet med Hensyn til det Gods, Adel og Gejstlighed ejede i Købstæderne. For dette gjaldt der jo i det hele andre Regler end for de 2 Stænders Landgods; og hvad Arbejde på Købstædernes Befæstning angår, ser man flere Gange, at Adelen og Gejstligheden må bære deres Del af Byrden i Forhold til deres Ejendomme i Byen. 1434 byder Kongen således alle, der har Jordegods i Malmø, både læge og lærde, at hjælpe til at befæste Byen, så fremt de ikke vil, at deres Hus og Jord skal komme i Kongens og Byens Værge[1]; 1455 får »lærde og læge, så vel Riddere, Svende, fribårne Mænd som andre«, der har Hus eller Jord i København, Befaling til at hjælpe med at »planke, bro og fastgøre« Byen, ligesom de gør, der har Hus eller Jord i Malmø, Køge og andre Købstæder i Danmark[2]; 1459 pålægges det ligeledes Gejstligheden i Ribe Købstad at medvirke til at »bygge og fastgøre« denne By[3]; og 1509. da der skal arbejdes på Helsingørs Befæstning, skal »Klostre og alle andre, som Gods og Ejendom have der i Byen«, deltage i Arbejdet[4].

En særlig Art af Inne var Ægter til Statens Tjeneste, om end man ikke sjældent i den ældre Tids og til Dels endnu i det 15. Århundredes Privilegier finder Redskud (ɔ: Forspand, Befordring. Ægt) nævnt for sig ved Siden af Inne[5]. Forpligtelsen til Ægter gav tidlig Anledning til Misbrug fra Regeringens Side, så at der i det

skriften, der selvfølgelig efter Reformationen kun gjaldt Adelen, da overholdtes bedre, fremgår af mange Breve om Arbejder fra Christian III.s Tid, der udtrykkelig fritager Adelens Tjenere (således DM. 3. R. VI. 235-36, 4. R. II. 320, 4. R. IV. 148-49).

[1] Weibull, Dipl. dioec. Lund. III Nr. 145 (hvor også en Fortegnelse over dem, der ifølge dette Brev har ladet mure om Malmø), jfr. sstds. Nr. 165, 200. 1510 fritager dog Malmø By alle Roskilde Domkirkes Ejendomme i Byen for al Bys Tynge, Mur, Planker eller Grave (Lunds Universitetsbibliotek, Handskriftet Malmøregistret Bl. 34 b).

[2] KD. I Nr. 141. [3] Terpager, Ripæ Cimbricæ S. 31.

[4] Aarsberetn. IV Till. S. 6.

[5] Således RDRDM. I Nr. 1299 (År 1320), 1589 (1330); Terpager, Ripæ Cimbricæ S. 472 (1337); DF. I Nr. 24 (1354); Cod. Esrom. Nr. 72 S. 79 (1444), jfr. Nr. 76 S. 83.

13. Århundrede hyppig forekommer Lovbestemmelser til Forebyggelse af sådanne. Forordninger fra Midten af det 13. Århundrede bestemte således, at Redskud kun skulde gives til Kongen, Dronningen og deres Børn[1]; og Håndfæstningen af 1282 fastsatte, at Undersåtterne ikke skulde tvinges til at føre Kongens, Dronningens, de kongelige Børns og Drostens Fødevarer uden for det Herreds Grænser, som de boede i[2]. Bestemmelser svarende til den sidste findes i Håndfæstningerne af 1320, 1326 og 1376, af hvilke Kong Olufs på dette Punkt næsten ordret stemmer med Forskriften af 1282; den betegner dog dem, for hvem Bestemmelsen gælder, som »bundones regis«[3], et Navn, hvis Betydning her ikke er ganske klar, men som vel snarest må antages kun at omfatte de jordegne Bønder. Om de privilegerede Stænders Fæsteres Ægtpligt indeholder Olufs Håndfæstning intet, men at denne Samfundsklasse da skulde have været helt fritagen for en sådan Ydelse, kan næppe antages; thi omtrent hundrede År senere lover ganske vist Kong Hans, som tidligere[4] omtalt, i sin Håndfæstning ikke at pålægge Adelen eller Gejstligheden nogen Gæstning, *Skydsfærd* eller anden Tynge, men han tilføjer den udtrykkelige Indskrænkning: »uden vi selv eller vore mærkelige Råd eller Sendebud færde igennem Landene i Rigens Ærinde«[5].

Det vil ses, at der her er Tale om en Pligt til at befordre ikke blot Kongefamilien selv, men også »mærkelige Råd eller Sendebud«, en Pligt, der selvfølgelig også har påhvilet Selvejerne og Kronens Fæstere. Eksempler på en sådan Befordring af andre end Kongefamilien forekommer gentagne Gange[6], men ganske vist således, at

---

[1] Aarsberetn. V. 11 § 15, 13 § 5. [2] Aarsberetn. II. 6 § 5.
[3] Sstds. S. 10 § 24, 13 § 20, 22 § 18. [4] S. 426.
[5] Aarsberetn. II. 52 § 22. jfr. Hadorph II. 326 § 21. Sammenlign m. H. t. Antvorskov Klosters Tjeneres Forpligtelse i denne Henseende Breve af Kong Hans i ÆA. IV. 176 (1503), 65 (1511). — Der kan i det 15. Århundrede ikke påvises noget Privilegium for en Adelsmand svarende til det, hvorved Erik Banners Tjenere på Sjælland under Christian III fritages for at age Kongens eller Dronningens Fadebur, undtagen allerstørst Nød og Trang fordrer det (DM. 3. R. VI. 104-5).
[6] Således DN. VI Nr. 590 (da 4 danske Rigsråder i 1482 sendes til Norge): RA., PSPap., Bent Bille 1485 $^{22}/_{8}$; DM. 3. R. II. 19 (1491; her nævnes foruden Lensmænd og Købstadøvrigheder tillige Abbeder, Provster og Priorer som de, der skal skaffe den rejsende Vogne eller Heste); RA., Reg. 57. Norge, Fasc. 7 b, Nr. 1 (1503: her forekommer på samme Måde

det er Lensmændene (undertiden i Forening med Købstæderne), der får Befaling til at skaffe de vedkommende fra det ene Sted til det andet, uden at der siges noget om, hvorfra de skal tage de hertil nødvendige Heste og Vogne. Der er tidligere[1] nævnt en Bestemmelse i Kong Hans's Håndfæstning, som lyder: »Ej skulle vi og skrive vore Småsinder til de gode Mænd, som Slottene og Lenene have på Tjeneste, at færde dem, uden lade vor Kammermester i hvert Rige dem opfærde eller forskrive dem til vore Fogeder, som vore Slotte og Len have på Regnskab«[2]. Man må nærmest antage, at her er Tale bl. a. om Lensmændenes Ægtpligt, skønt det skulde synes unødvendigt at pålægge nogen at befordre Småsinderne fra det ene Sted til det andet; thi de må jo selv have haft deres Heste, så at de ikke behøvede andres Hjælp for at komme frem, ligesom man vistnok heller ikke ellers vil finde Ordene færde og opfærde i Betydningen af at befordre. Denne Betydnings Rigtighed forudsat, er Bestemmelsen imidlertid højst ejendommelig. Der synes nemlig ikke at være nogen Grund til i den omhandlede Henseende at skelne mellem de forskellige Arter af Lensmænd; thi i øvrigt tyder så at sige alt andet på, at Ægtpligten ikke har påhvilet Lensmændene, idet de blot atter har tilsagt Bønderne til at stille Befordringsmidlerne. Det er kun en ganske enkelt Gang i Slutningen af Kong Hans's Regering, at man finder nævnt Slotsvognen, med hvilken Lensmanden på Københavns Slot skal sende et Fad Øl til Vordingborg[3], og selv i dette Tilfælde er det jo ingenlunde udelukket, at Bønderne har måttet levere Forspand til Vognen.

Ægter af den anførte Art, hvorved ofte kun en enkelt rejsende skulde befordres, kunde jo i og for sig ikke være særlig trykkende, hvis de da ikke fandt Sted meget hyppig efter hinanden. Noget sådant har muligvis til Tider kunnet indtræffe i Egne, som Rigets Hovedfærdselsveje gik igennem; men alligevel har disse Ægter sikkert langtfra kunnet blive så byrdefulde for Befolkningen som Forpligtelsen til at befordre Kongen selv og hans Følge på hans Rejser gennem Riget. Kongens Følge har nemlig på slige Rejser vistnok som oftest været af en meget betydelig Størrelse; i et Lensbrev på

Abbeder og Priorer); RA., PSPap., Esge Bille 1510 $^{6}/_{4}$ (?; Sixti martiris Dag), 1510 $^{12}/_{10}$, 1511 $^{9}/_{1}$, $^{1}/_{7}$.

[1] Ovfr. S. 57.

[2] Aarsberetn. II. 53 § 33, jfr. Hadorph II. 328 § 32.

[3] RA., PSPap., Esge Bille 1511 $^{29}/_{9}$.

Næsbyhoved af 1484 bedder det ganske vist kun, at Lensmanden skal underholde Kongen med et Følge af 100 Heste[1], men i 1487 lå Kong Hans i Flensborg med 400 Heste, og i 1502 rejste han i Skåne med 500 Heste, om end rigtignok det sidste store Tal rimeligvis har haft sine særlige Grunde[2]. I og for sig beviser ganske vist Tallet på disse Heste, der må antages at have været Kongens og hans Følges egne og vel for største Delen bestemte til Ridebrug, intet om, hvor mange Vogne og Heste Befolkningen har måttet stille; men det er dog klart, at et så stort Følge må have haft en meget betydelig Bagage, og da der henimod Midten af det 16. Århundrede findes Tilfælde, hvor Bønderne har måttet skaffe 150, 250 eller endog »500 Vogne og flere« til Befordring, når Kongen drog gennem Riget[3], synes der ingen Grund til at antage, at man skulde have kunnet nøjes med et synderlig mindre Antal i det 15. Århundrede, i det mindste ikke i dettes Slutning.

Hvad Dronningen angår, vil det ses, at den før nævnte Bestemmelse i Kong Hans's Håndfæstning om de privilegerede Stænders Pligt til at befordre Kongen ikke tillige nævner Dronningen, således som Tilfældet havde været i det 13. Århundrede og i Kong Olufs Håndfæstning. I Virkeligheden er det da heller ikke klart, hvilke Ægter hun har været berettiget til at fordre, når hun rejste alene gennem Riget. Naturligvis havde hun ved slige Lejligheder et betydelig mindre Følge, end når Kongen drog omkring i Landet; i 1485 forlanger Dronning Christine således kun 24 Vogne, som Lensmanden på Næsbyhoved skal bringe til Veje for at føre hendes Folk og Sølvkammer til Rugård. Hun stiller denne Anmodning på en Måde, der ikke tyder på, at hun har skullet betale derfor[4], og det er ikke det eneste Tilfælde, hvor hun synes at skulle have gratis Vogne[5]; ligeledes omtaler Christiern I i 1455 den store Umage,

---

[1] RA., Odense H. 6.

[2] DF. II Nr. 830 S. 916. DM. 4. R. II. 154; jfr. her nedfr. S. 460. — 1505 anmoder Niels Clementssøn Mourids Nielssøn (Gyldenstjerne)'s Enke på Ågård om at skaffe Kongen Hus samt Staldrum til 300 Heste (DM. 3. R. III. 263). Om Forholdene i det 13. Århundrede jfr. Steenstrup, Studier S. 168.

[3] Kong Fred. den Førstes danske Registr. S. 430; DM. 3. R. VI. 123, 331, 4. R. I. 6[2]), 4. R. II. 83; jfr. HT. II. 42.

[4] RA., PSPap., Bent Bille 1485 $^{6}/_{8}$.

[5] Jfr. sstds. 1485 $^{12}/_{8}$, hvor der end ikke er Tale om Befordring af Dronningen selv, men kun af noget Foder, hun har købt.

Kost og Tæring, som Roskilde Borgere ofte har, »når vi *eller vor kære Husfrue* færdes igennem Landet«[1]. Men på den anden Side finder man i alt Fald i Begyndelsen af det 16. Århundrede, at Dronning Christine til Tider har måttet betale for Befordringen på Rejser, som foretoges af hende selv eller af hendes Folk i hendes Ærinde[2], uden at der kan oplyses noget om Grunden til en sådan Forskel. Christiern II.s Håndfæstning taler også kun om en Forpligtelse for Adelens og Gejstlighedens Tjenere til »at føre os og vort Fadebur, når vi personligen drage igennem Landet«[3], og nævner således intet om Dronningen, ja ikke engang om de »mærkelige Råd eller Sendebud«, som de samme Samfundsklasser ifølge Kong Hans's Håndfæstning havde skullet befordre. Heller ikke Frederik I.s Håndfæstning fastsætter nogen Befordring af Dronningen, og det er først Christian III.s, der atter pålægger Adelens Tjenere, »at de age vort *og vor Fyrstindes* Fadebur, når vi personligen drage igennem Landet«; der tilføjes ganske vist: »som Sædvane haver været af gammel Tid«, men det er dog klart, at Bestemmelsens Form her i Sammenligning med de nærmest foregående Håndfæstninger må opfattes som et Fremskridt for Kongemagten[4].

Hvad de Vejlængder angår, som den enkelte Egns Beboere skulde køre Kongens Fadebur, haves der ingen Opgivelser herom, som med Vished kan henføres til det 15. Århundrede. Dog foreligger der en udateret Optegnelse, som efter Håndskriften at dømme nærmest synes at tilhøre den sidste Del af Århundredet, men ikke oplyser, for hvilken Art af Ægter den gælder, eller om den overhovedet skal have Gyldighed for mere end et enkelt konkret Tilfælde; den fastsætter, at Stævns Herred skal age fra Køge til Tryggevælde og tilbage igen, og Bjeverskov og Ramsø Herreder fra Køge til København[5]. Selv om man her vil gå ud fra, at Bjeverskov Herreds Beboere ikke har skullet køre helt til København, men på Vejen afløses af Bønderne i Ramsø Herred, bliver det dog for disse sidstes Vedkommende hele 4 Herreder (Tune, Lille, Smørum og Sokkelund), som de må igennem for at nå Rejsens Mål; og det vil

[1] Rosenvinge, Love V. 198.
[2] Molbech, Nord. Tidsskr. for Hist., Literatur og Konst I. 563, jfr. 428.
[3] Aarsberetn. II. 58 § 7.
[4] Sstds. S. 72 § 12, 84 § 7. De følgende Håndfæstninger gentager derefter Bestemmelsen fra Christian III.s (sstds. S. 96 § 6. 104 § 6).
[5] DM. 4. R. II. 301[1]).

altså ses, at man ikke har været særlig nøjeregnende med at overholde de Bestemmelser, som fandtes i Håndfæstningerne af 1282 og 1376 om, at hvert Herreds Beboere kun skulde køre til Herredsgrænsen[1]. Og på samme Måde er det øjensynlig gået i den følgende Tid; således klagede Ringsted Herreds Bønder i 1549 over, at de hidtil havde måttet føre Kongens Fadebur lige fra Ringsted til Roskilde (altså fra deres eget Herred gennem i det mindste ét andet ind i et tredje), og Kongen fastsatte derfor, at de herefter kun skulde føre Fadeburet fra Ringsted til Osted, som dog også ligger et Stykke uden for Ringsted Herred[2].

Det har altså ofte været et meget betydeligt Antal Vogne, som har skullet stilles, når Kongen drog rundt i Riget. Men også en anden Art af Ægter har kunnet være ret trykkende, nemlig når det gjaldt om at køre Kronens Oppebørsler af Naturalier, Fødevarer, Tømmer eller lignende fra det ene Sted til det andet. Sådanne Transporter omtales ikke sjældent[3]; og har det end ved mange Lejligheder næppe været et særlig stort Antal Vogne, der er medgået hertil, kan man dog finde, at Lensmanden på Lundenæs 1486 får Palæg om at »bestille og skikke« 60 Vogne til at føre Gods fra Ringkøbing til Tarm, at Bønderne i Kullen 1491 skal skikke 200 Læs Ved til Helsingborg, og at Lensmanden på Holbæk 1504 får Brev om at skaffe en kongelig Skriver 80 Vogne fra Holbæk til Kallundborg[4]. Hvad Forpligtelsen til at yde sådanne Ægter angår, har den selvfølgelig først og fremmest påhvilet de jordegne Bønder og Kronens Fæstere; men med Hensyn til Omfanget af de nævnte Samfundsklassers Forpligtelse kendes der hverken for denne eller for de andre Arter af Ægters Vedkommende nærmere Forskrifter fra det 15. Århundrede. En vis sædvanemæssig Grænse har der dog sikkert været også for Selvejerne og Kronens Fæstere. I ethvert Fald har dette været Tilfældet for Beboerne af det under Roskilde Biskop hørende Selsø Len, idet de i 1468 klagede over, at den

---

[1] Ovfr. S. 441.
[2] DM. 4. R. IV. 167. Danske Kancelliregistr. 1535-1550 S. 420. — Om Bøder for Forsømmelse af »Kongens Ægt« i Kong Hans's Tid jfr. RA., Næsbyhoved Lensregnskab 1509-10 Bl. 52 b.
[3] Således RA., PSPap., Niels Erikssøn Gyldenstjerne 1459 $^{9}/_{4}$, 1473 $^{18}/_{12}$, 1474 $^{20}/_{3}$.
[4] RA., PSPap., Mourids Nielssøn Gyldenstjerne 1486 $^{13}/_{11}$; sstds., Bent Bille 1491 $^{18}/_{1}$; sstds., Henrik Krummedige, Kgl. Miss. 1504 $^{26}/_{11}$.

afdøde Lensmand på Abrahamstrup Torbern Bille bl. a. havde forhøjet deres Vedægt til Abrahamstrup, og Kongen fastsatte derfor, at de ikke skulde age flere Læs Ved, end de havde gjort før Torbern Billes Tid[1].

Her indrømmer altså vedkommende gejstlige Tjenere selv, at de dog skylder Kronens Lensmand visse Ægter, hvorimod det er den vilkårlige Forhøjelse af disse, som de klager over. Den tit anførte Bestemmelse i Håndfæstningen af 1483 om, at Kongen ikke vilde tillade nogen at pålægge Gejstligheden eller Adelen nogen Gæstning, Skydsfærd eller anden Tynge[2], er vel formelt rettet mod alle Ægter undtagen Befordring af Kongen og hans mærkelige Råd eller Sendebud, men er måske af Kongemagten bleven opfattet, som om den særlig tog Sigte på Indførelse af *ny* Byrder som dem. hvorover Selsø Lens Beboere havde klaget[3]. Vist er det i alt Fald, at man under Kong Hans flere Gange finder Breve om, at de privilegerede Stænders Fæstere skal deltage i Ægter af den her omhandlede Art[4]; men på den anden Side er det rigtignok også allerede anført[5], hvilke heftige Klager der efter Kongens Død fremførtes over den Måde, hvorpå Adelens og Gejstlighedens Fæstere under ham var blevet besværede både med Ægt og Arbejde. I sit Svar på disse Klager erklærede Christiern II sig villig til herefter ikke at befatte sig med nogen Mands Tjenere enten med Ægt, Gæ-

[1] RA., Danske Kanc. Ark., Uekspederede sjæll. Indlæg (1652) under Ingeborg Arenfeldt (ɔ: Kongebrev af 1468 $^{21}/_{6}$).

[2] Ovfr. S. 426.

[3] Sammenlign, hvorledes både gejstlige og verdslige i 1512 omtaler, at Oluf Holgerssøn (Ulfstand) har ladet pante Odense Bisps Tjenere »for Konges-Ved. Teglved at age og fremføre til vor nådige Herres og Slots Behov og for Ordhavre efter gammel Sædvane«, uden at man retter den mindste Bebrejdelse mod Oluf Holgerssøn i denne Anledning (Pal.-Müller, Jens Andersen Beldenak, 2. Opl. S. 127).

[4] Således RA., PSPap., Bent Bille 1493 $^{6}/_{6}$ (Kronens Bønder og Tjenere og Herrisvad Klosters Tjenere skal hjælpe hinanden med at føre Tømmer til Helsingborg); sstds., Henrik Krummedige 1509 $^{4}/_{7}$ (Pålæg til alle i Halmstad Herred, hvem de tilhører eller tjener). Da derimod Århus Bisp i 1512 skal lade hugge noget Tømmer i Kirkens Skove til Brug for Kronen og derefter skaffe det til Århus, anmoder han kun om et Kongebrev til Kronens Bønder, at de skal age det, uden at han nævner sine egne eller Adelens Fæstere (RA., Indk. Br. t. Danske Kanc. 1512 $^{12}/_{2}$).

[5] Ovfr. S. 439.

steri eller Skydsfærd, undtagen hvor det drejede sig om at age Kongens Fadebur[1]; og en sådan Bestemmelse findes da også optaget i Håndfæstningen af 1513 med Tilføjelse af, at Kongen, hvad Befordringen af Fadeburet angik, med det allerførste vilde gøre en »redelig Skikkelse derom, så samme Ægt skal mulig være og ret omkringgå uden Vild«[2].

Efter at vi i det foregående har omtalt Landbefolkningens Forpligtelse til at udføre visse Arbejder og Kørsler for Staten, skal det nævnes, at der også påhvilede Købstadbefolkningen Pligter i denne Henseende. Hvad først de egentlige Arbejder angår, er det tidligere[3] anført, at adelige og gejstlige, der ejede Jord i Købstæderne, måtte arbejde med, når der blev Tale om Byernes Befæstning; og det vil allerede heraf fremgå, at det kunde pålægges Borgerne selv at befæste deres By, noget, hvorom der da ligeledes ellers haves Vidnesbyrd[4]. Men også om Borgernes Forpligtelse til Arbejder af anden Art hører man i forskellige Købstæder, rigtignok ofte uden at det er muligt at afgøre, hvorvidt Pligten skyldes Staten som sådan eller måske hidrører fra, at den Grund, hvorpå Købstaden er bygget, oprindelig har været Krongods[5]; og endvidere kender man i de fleste Tilfælde egentlig kun Arbejdet fra et Kongebrev, hvorved det anskaffes. Af sådanne Præstationer forekommer der Arbejde på det Slot, i hvis Nærhed Købstaden ligger; således fritages Nysted Borgere i 1409 for »Arbejde og Skat« til Ålholm[6], og Falsterbo Borgere får 1519 Frihed for Ægt og Arbejde til Falsterbo Slot »anderledes end som andre min Herres Købstæder pleje

[1] Allen II. 592.

[2] Aarsberetn. II. 58 § 7. Sammenlign Håndfæstningerne 1523 § 12, 1536 § 7 (sstds. S. 72, 84). Når der fra Christian III.s Tid findes mange Breve, hvori Adelens Tjenere nævnes som fritagne for de egentlige Arbejder (jfr. ovfr. S. 439[7]), er det samme også Tilfældet for Ægternes Vedkommende, se således DM. 3. R. VI. 293, 4. R. I. 36, 4. R. II. 174. 184-85.

[3] S. 440. [4] Se således DV. Nr. 38 § 37, Nr. 139, 166.

[5] Jfr. Steenstrup, Studier S. 183. Af de Byer, der stod under en anden Herre end Kronen, fik Maribo ved et Kongebrev af 1455 $^{20}/_{3}$ Pålæg om at arbejde på Klostrets Bygning, når Borgerne tilsagdes derom (RA.. LD.), og Åkirkeby skulde gøre Høstdage og Ægter for Lunde Ærkebisp (Hübertz, Aktstykk. til Bornholms Hist. Nr. 39 S. 43, Nr. 44).

[6] RDRDM. III Nr. 5066.

at gøre, undtaget hvis min Herres Tolder dem tilsiger på min Herres Vegne«[1]; det ses altså, at det endnu dengang ikke var gået af Brug, at Købstæderne måtte arbejde til Slottene. I 1454 blev endvidere Slagelse Borgere befriede for »den Besværing og Tynge, som de hertil have haft med Pæle og Bom at holde for vort Slot Korsør«[2], og 3 År senere fritoges Københavns Borgere for at ise omkring Slottet, således som de hidtil havde gjort[3]. Derimod hedder det i et Privilegium for Hjørring af 1505, at ingen Lensmand, som har Byen i Forlening, skal tvinge Borgerne med nogen Tynge eller Dagsgerning mere, end gammel Sædvane har været[4]; Byen må altså formodes endnu dengang at have præsteret Dagsgerning in natura, men længe har dette dog næppe varet, eftersom det må være den samme Ydelse, der i en tidligere nævnt, ikke meget yngre Jordebog viser sig konverteret til 3 Mark 6 Skilling Dagsgerning[5].

Købstæderne var naturligvis ligesom Landbefolkningen forpligtede til at befordre Kongen på hans Rejser i Riget; og at den samme Byrde påhvilede dem over for sådanne, der havde Kongens Brev på at skulle rejse frit, er tidligere[6] nævnt. For Byer, der lå ved Rigets Hovedfærdselsårer, kunde denne Ægtbyrde blive meget trykkende, og man kan finde den anført som Grund til, at der meddeles en og anden Købstad et Privilegium[7]. Et Middel, der også benyttedes for at gøre Forpligtelsen noget mindre besværlig, var at indskærpe, at den kun gjaldt de Personer, som havde Kongens Brev på Fribefordringen, men ikke Folk, der havde andres Breve eller blot sagde, at de var Kongens Tjenere. Kongebreve, der fastslog sådanne Indskrænkninger, forekommer i alt Fald efter År 1500 adskillige Gange, således et Privilegium for Køge af 1506 (hvori det udtrykkelig loves, at der ikke skal gives nogen Mand Brev på Frikørsel, uden Kongen

[1] SNS. II. 3.-4. H. S. 161.
[2] Arnamagn. Saml., Fol. 361 Bl. 41 a-b. [3] KD. I Nr. 145.
[4] RA., Danske Kanc., Kopi indsendt 1648 af Priv. for Hjørring 1505 $^{30}/_{10}$.
[5] Den ovfr. S. 430[2]) nævnte Jordebog Bl. 7 a. [6] S. 441-42.
[7] Således i Privilegier for Roskilde 1455 (Rosenvinge, Love V. 198) og for Korsør 1505 (Sjællandske Provinsark., Korsør Bys Pergamentsbreve 1505 $^{20}/_{2}$; Borgerne skal altid være redebonne årle og silde, Nat eller Dag, når dem tilsiges, med at føre vort Folk og Tjenere ud og ind i Riget til Lands eller Vands). Sammenlign også RA., Danske Kanc., Kopi indsendt 1648 af Priv. for Rødby 1454 $^{9}/_{5}$; denne By var dog i 1454 endnu ikke anerkendt som Købstad.

og Riget storlig Magt påligger [1]) og Breve for andre Købstæder under de følgende Konger[2]. Det fremgår af disse Breve, at Forpligtelsen til gratis Befordring af Folk, der havde kongeligt Pas herom, i alt Fald for Købstædernes Vedkommende holdt sig også efter 1513, medens der, hvad Adelens og Gejstlighedens Tjenere angår, ikke tales om nogen Pligt for disse til at gøre Ægter for Kongens »mærkelige Råd eller Sendebud« senere end i Håndfæstningen af 1483.

En særlig Art af Befordring, der påhvilede visse Købstæder, var Pligten til at sætte Kongen og andre over Vandet[3]. At det i det 15. Århundrede i hele 3 Privilegier for Helsingborg pålægges denne Bys Borgere at holde deres Færger i Orden til Overfarten til Sjælland, er tidligere berørt i en anden Sammenhæng[4]; og af de før nævnte Benådninger, der udstedes til Købstæder for at stemme dem gunstigere over for Befordringspligtens Byrder, er den ene givet til en Søkøbstad, fordi den skal skaffe Befordringsmidler både til Lands og til Vands til Kongens Folk[5].

---

[1] RA., Danske Kanc., Udtog indsendt 1648 af Priv. for Køge 1506 $^{10}/_{8}$.

[2] SS. II. 1. H. S. 143-44 (1516), 2. H. S. 44 (1521). DM. 4. R. VI. 40 (1530), 3. R. V. 306 (1536).

[3] Sammenlign for den ældre Tids Vedkommende: Steenstrup, Studier S. 181, og for det 16. Århundredes: HT. II. 42. — Når i 1487 en Færgemand, der førte Kongen over fra Nyborg til Korsør, fik 2 Mark (DM. 4. R. I. 174), er dette øjensynlig at opfatte som Drikkepenge og ikke som Betaling for Overfarten; der høres i alt Fald kun om Udlæg til denne ene Mand, og det er jo umuligt, at et så stort Følge, som Kongen dengang rejste med, skulde kunne være på den samme ene Færge som han.

[4] Ovfr. S. 371.

[5] Nemlig Privilegiet for Korsør af 1505 (ovfr. S. 448[7])). Det er åbenbart af samme Grund, at denne By i alt Fald under Frederik I og ikke usandsynlig allerede i det 15. Århundrede var helt fri for Byskat (NDM. VI. 274). — Det her S. 448[7]) anførte Privilegium af 1454 for Rødby nævner endogså kun Stedets Pligt til at føre Kongens Bud til Tyskland (altså over Vandet), men kan ikke anvendes som noget fuldgyldigt Vidnesbyrd i denne Sammenhæng, da Byen endnu ikke helt var bleven til Købstad.

3.
STUD.

Efter at have omtalt Inne og de Byrder, som i ældre Tid faldt ind herunder, vender vi os til det andet Led i den Trehed Inne, Stud og Leding, som betegnede den skattepligtige Statsborgers Forpligtelser over for Kronen. Studen var, som allerede[1] berørt, en årlig Afgift af Naturalier, som Bønderne formentlig har påtaget sig for derved at blive fri for selv at underholde Kongen på hans Rejser. Denne sidste Forpligtelse skulde med Indførelsen af Studen, den første faste Skat i Riget, overtages af den kongelige Ombudsmand[2]; ligesom det imidlertid gik med Ledingsafgiften, at den oprindelig havde været en Afløsning af den personlige Krigstjeneste, men i det 15. Århundrede var bleven en fast Skat, der svaredes, selv når Bønderne gjorde Krigstjeneste, således kan man også i det 15. Århundrede høre, at Bondestanden trods Studen måtte bidrage til Kongens Underhold, når han drog omkring i Riget[3].

Den oprindelige Betydning af Ordet Stud er Bidrag, og ligesom selve det usammmensatte Ord i det 13. Århundrede kan findes anvendt om en Afgift ikke blot til Kronen, men også til en Biskop[4], forekommer der ved samme Tid Sammensætninger som Brændestud og Tyvestud, der betegner Ydelser til andre end Staten. På lignende Måde bruges i det 15. Århundrede Alterstud om Afgift til en Kirke[5], og straks i Begyndelsen af det 16. Århundrede møder man Brandstud, en anden Form for det nysnævnte Brændestud og ligesom dette i Betydning af Hjælp til en brandlidt[6]. Det enkelte Ord Stud benyttes, som tidligere anført, i det 15. Århundrede meget hyppig som Betegnelse for en Ejendoms Skattepligt, enten i Forbindelse med Leding eller med både Inne og Leding[7]. Men bortset fra slige mere i Almindelighed holdte Udtryk er det kun sjældent at træffe Ordet Stud i det 15. Århundrede. Når det 13. Århundredes Lovgivning indeholder ikke få Bestemmelser om Ydelsen af Stud

---

[1] Ovfr. S. 420.
[2] Se nærmere herom Erslev, Valdemarernes Storhedstid S. 79-88, 148-53.
[3] Jfr. nærmere herom nedfr. [4] Ribe Oldemoder S. 22.
[5] DV. Nr. 68 S. 51, Nr. 129 S. 101.
[6] RA., Næsbyhoved Lensregnskab 1505 Bl. 50b.
[7] Ovfr. S. 420-22.

eller Studkorn (Betegnelser, af hvilke den sidste viser, hvad der var Skaltens Hovedbestanddel[1]), findes der intet tilsvarende hertil 200 År senere. Og hvad det 15. Århundredes Diplomer angår, er det et helt Særsyn, når det i et sådant fra Året 1480 hedder om en Gård, at den »giver 2 Pund Korn og 2 Skilling Grot uden Stud og Leding«[2]; nogen specificeret Angivelse af, hvad en Ejendom svarer i Stud, vil man vistnok forgæves søge i samtlige Århundredets Aktstykker vedrørende Ejendomstransaktioner. Større Udsigt til Udbytte vilde man nu ganske vist på Forhånd vente af en Undersøgelse af Tidens Regnskaber og Jordebøger, og helt skuffet bliver man da heller ikke i så Henseende. I Roskilde Biskops Jordebog fra Slutningen af det 14. Århundrede, der, som tidligere[3] nævnt, medtager Afgifterne også af Selvejerne i Ods Herred, fordi Bispen da havde Herredet i Pant, opføres disse Selvejere tilsammen med en Afgift af 5 Pund Havre i Stud eller Studhavre. Det var altså ikke engang $1/2$ Læst Havre, de skulde svare, og da Antallet af Gårde, som deltog i Udredelsen heraf, var 47[4], vil det ses, at det ikke blev noget stort Mål, men kun nogle få Skæpper, som den enkelte kom til at yde[5]. Går man fra Roskilde Bisps Jordebog ned til de Regnskaber og Jordebøger, der er bevarede fra Tiden omkring År 1500, finder man her i et Regnskab fra 1492 Betegnelsen Studkorn anvendt i Stævns Herred om Ydelser både af Byg og Havre, også her således, at det kun er mindre betydelige Mål (fra 1 til 6 Skæpper Byg og fra godt $1/2$ til 5 Skæpper Havre), som hver Bonde skal svare[6]. I det samme Regnskab forekommer

---

[1] Om andre Bestanddele af den i det 13. Århundrede se Steenstrup, Studier S. 167.

[2] RA., Skippinge H. 78. [3] S. 432.

[4] SRD. VII. 39-41. Heraf var dog de 4 Gårde dengang øde, men jeg går ud fra, at de 5 Pund Havre betegner det Mål, som skulde ydes, når også de var besatte.

[5] Om det vanskelige Problem, som Havremålet på Roskilde-Jordebogens Tid frembyder, jfr. Erslev, Valdemarernes Storhedstid S. 10-15. Af de fra de første År af det 16. Århundrede bevarede Regnskaber ses det klart, at Havrepundet da talte 40 Skæpper i alt Fald både på Falster, Fyn og Langeland; derimod var Havretøndens Skæppetal ved samme Tid forskelligt på Sjælland, på Falster og på Langeland.

[6] Det ovfr. S. 423[1]) nævnte Regnskab Bl. 9 a, 10 a (den S. 425 omtalte Tjener under Lage Brock giver dog kun $1/2$ Skæppe Byg).

tillige en enkelt Gang Udtrykket Studpenninge[1]; men det er dog måske tvivlsomt, om dette ikke beror på en ukorrekt Sprogbrug, da man ellers i hele Tiden 1375—1513 næppe nogen Sinde vil træffe Ordet Stud anvendt om en Skat til Staten ydet i Penge; derimod forekommer Stud som en Pengeafgift ganske vist allerede et Par Steder i Kong Valdemars Jordebog.

Det nævnte Regnskab fra 1492 er imidlertid mærkelig nok det eneste af de ikke få fra Kong Hans's Tid bevarede Regnskaber og Jordebøger, hvori Stud benyttes om en Afgift til Staten. Derimod forekommer der i Jylland på samme Tid en Afgift med Navnet »Kongstet«, et Navn, som må være opstået ved en Forvanskning af Kongestud; i et under Frederik I forfattet Udtog af et Brev af Kong Hans anvendes Formen »kongestød haffre«[2], der jo nærmer sig mere til det oprindelige Stud, medens man omvendt under Christian III træffer den endnu mere afslebne Form »kongste«[3]. At det er den gamle Stud, vi her har at gøre med, kan der ikke godt være Tvivl om, og betegnende for Afgiftens Karakter af en virkelig Skat er det, at den kun ydes af Selvejere. Dette fremgår af, at den stadig nævnes som Ydelse af Gårde, der tillige svarer Leding (således også i Lundenæs Lens Jordebog af 1498[4], hvori Afgiften forkommer overordentlig hyppig); men især ses det af, at den i et Regnskab for Bygholm Len af 1511, som sondrer mellem »Bøndergods« og »Kronegods« (ɔ: Fæstegods), kun anføres som Ydelse af »Bøndergodset«[5]. Som allerede det nævnte Udtryk »Kongestødhavre« antyder, udredes Afgiften hyppigst i Havre; dette er således den eneste Form, hvorunder man finder den de utallige Gange, da den nævnes i Lundenæs Len 1498, og det er ligeledes omtrent den eneste Form, hvorunder den forekommer i Bygholm Len 1511[6], idet der her kun af en enkelt Gård i Bjerge Herred opføres en anden Afgift, nemlig

[1] Det samme Regnskab Bl. 9 b.
[2] ÆA. IV. 416. [3] Rosenvinge, Domme II Nr. 88 S. 154.
[4] Nielsen, Harsyssels Dipl. Nr. 85 S. 85-92 (jeg tager her ikke Hensyn til de på S. 92 anførte overstregede Notitser, der nævner »kongstet«, men ikke Leding).
[5] RA., Bygholm Lens Regnskab 1511 Bl. 3 a-4 b, 6 a-b, 9 a-11 a, 13 a-18 a, 21 a-26 a.
[6] Havren svares dog her i Nim Herred med en enkelt Undtagelse ikke i Skæppemål, men i Kærven, se det anførte Regnskab Bl. 13 a-18 a.

en Høne, som Kongsted[1]. Og i det hele kan der være Grund til at nævne den fremtrædende Rolle, som Havren spiller ikke blot i Kongsted-Ydelsen, men også i de egentlige Stud-Afgifter. Det er Tilfældet allerede i Valdemars Jordebog, hvor Opgivelserne om de Sædarter, der ydes i Stud, nemlig Byg og Havre, udviser et betydelig større Kvantum Havre end Byg[2]. Og hvad Tiden 1375—1513 angår, er Havren, som allerede berørt, den eneste Ydelse af den her omhandlede Art, der forekommer i Ods Herred i Slutningen af det 14. Århundrede og i Lundenæs Len 1498, og næsten det eneste, der udredes i Kongsted i Bygholm Len 1511; når der derimod på Sjælland 1492 svares både Byg og Havre som Studkorn, er det her af Bygget, at der svares mest, og af Havren mindst[3].

4.
KONGENS UNDERHOLD PÅ REJSER I RIGET.

Det er ovenfor anført, at Vilkåret for, at Bønderne gik ind på at yde den regelmæssige Afgift Stud, må antages at have været, at de samtidig fritoges for at underholde Kongen på hans Rejser i Riget, en Forpligtelse, som dermed gik over på de kongelige Ombudsmænd. Kongerne tilbragte jo i det 15. Århundrede og både før og senere en stor Del af deres Tid med at drage omkring i Riget, hvor de bl. a. skulde holde Retterting i de forskellige Provinser; men en anden Hovedgrund til Rejserne var netop, at Kongerne på den Måde fik deres Underhold på de forskellige Steder, idet det under de mere primitive Samfundsforhold og den herskende

---

[1] Sstds. Bl. 5a (dog er det måske ikke usandsynligt, at de Høns, der nævnes ved andre Gårde i Herredet, også er en Kongstød-Afgift). Sammenlign også Rosenvinge, Domme, anf. St.

[2] Liber census Daniæ, udg. af O. Nielsen, S. 56, 57.

[3] Det ovfr. S. 423[1]) nævnte Regnskab Bl. 9 a, 10 a. — Endnu kan det her tilføjes, at der i det 16. Århundrede, men muligvis kun i Skåne, nævnes en Ydelse »Stød og Havn« af Bondegårde (Kong Fred. den Førstes danske Registr. S. 175, 415; Danske Kancelliregistr. 1535-1550 S. 24, 56; Kancelliets Brevbøger 1551-1555 S. 58). Men hvad der i denne Forbindelse skal forstås ved Havn, lader sig næppe med Sikkerhed oplyse, og i det 15. Århundrede forekommer den anførte Betegnelse, så vidt vides, overhovedet ikke.

Mangel på rede Penge måtte frembyde sig som en nærmere liggende Udvej for Undersåtterne direkte eller indirekte at yde Naturalier til at underholde Kongen i deres Egn fremfor at give ham Penge til selv at sørge for sin Forplejning. Det er den anførte Pligt til at skaffe Kongen Underhold, som i det 16. Århundrede betegnes med Navnet Nathold, idet Hovedvægten lægges på den Del af Døgnet, da de rejsende var mest i Ro, og da det var forbundet med størst Besvær at yde dem Husly. Det nævnte Ord, der særlig anvendes om Pligten til at underholde Kongen selv, men dog også kan findes benyttet over for andre rejsende[1], svarer til de i Kong Valdemars Jordebog forekommende Betegnelser servitium noctium, procuratio noctium og apparatus noctium; men selve det danske Ord Nathold vil det vist falde vanskeligt at påvise tidligere end i Begyndelsen af det 16. Århundrede.

Vil vi da nærmere undersøge, hvem denne Underholdspligt, som måtte være byrdefuld nok på Grund af Kongens store Følge[2], har påhvilet i det 15. Århundrede, må i så Henseende først nævnes Lensmændene som Arvetagere efter den ældre Tids Ombudsmænd. Det er dog kun lidt, der kan meddeles om Lensmændenes Skyldighed med Hensyn til det her omhandlede Forhold i den første og største Del af Århundredet. Kilderne flyder på den Tid endnu kun knapt, og selv den Klasse af dem, af hvis Undersøgelse man snarest skulde vente et Udbytte, nemlig de fåtallige Lensbreve og Genbreve på Len, som er bevarede, giver så at sige ingen Oplysning. Så vidt vides, er der fra hele det 15. Århundredes første Halvdel ikke bevaret et eneste Lensbrev eller Genbrev på et Len, som nævner det mindste om Lensmændenes Forpligtelse til at underholde Kongen. Derimod kan man allerede i 1422 træffe et Genbrev på et af Viborg Biskops Len, hvorved Lensmanden lover at underholde Bispen med et Følge af en vis Størrelse i et vist Antal Dage årlig[3]. Og i Århundredets anden Halvdel (således

[1] Således DM. 3. R. VI. 146.

[2] Kong Valdemars Jordebog indeholder som bekendt en Opgivelse af hvad der kræved es til Kongens Underhold for 2 Nætter (Liber census Daniæ, udg. af O. Nielsen, S. 53-54); en lignende Liste fra Året 1537 for et enkelt af Dagens 2 Måltider findes i DM. 3. R. VI. 121-22.

[3] Thestrup, Danmarks og Norges Krigs-Armatur S. 268. Sammenlign tilsvarende Forpligtelser henved et Hundrede År senere for Indehavere af Ærkebispelenet Elleholm (SRA., Pap. 1504 $^{25}/_{11}$) og af Lenene Tureby

allerede 1451 og flere Gange senere) kan det i Lenshreve på Kronlen, hvorved der indrømmes Lensmanden særlig gunstige Vilkår, findes nævnt, at han skal være fritaget for Gæstning eller Gæsteri[1], Ord, hvorved øjensynlig forstås Underhold så vel af Kongen selv og hans Følge som af andre.

Det fremgår heraf, at Regelen må have været, at Lensmændene har skullet sørge for Kongens Forplejning, når han drog rundt i Riget, om end det ganske vist kan være Tvivl underkastet, hvorvidt denne Byrde kun har påhvilet de Lensmænd, der havde Herreder under sig, eller også Indehaverne af de betydeligere af de mindre Len. Underholdspligten kan også positivt påvises i et enkelt bestemt Tilfælde under Christiern I[2]; men selve Pligten (ikke Fritagelsen derfor) findes i de nu bevarede Lenshreve på Kronlen næppe omtalt tidligere end under Kong Hans, idet det i 1484 fastsættes, at Bent Bille af Afgiftslenet Næsbyhoved årlig skal »holde os Gæsteri fore 14 Dage udover med 100 Heste, når vi det begærende ere«[3]. Et Pantebrev på Hindsgavl af 1499 har ligeledes en Bestemmelse om Gæsteripligten, idet Lensmanden skal underholde Kongen 4 Nætter årlig; derimod omtales det her ikke, hvor stort et Følge den sidste må have med sig[4], og Næsbyhoved-Brevet af 1484 er i det hele det eneste ikke blot fra Kong Hans's Tid, men i det mindste lige ned til 1523, der indeholder en Begrænsning af den anførte Art. Lensmændenes Underholdspligt nævnes imidlertid ikke i flere af Kong Hans's Lensbreve end de 2 her omtalte[5], skønt der naturligvis er bevaret adskillige sådanne, som er

---

og Selsø under Roskilde Bisp (DM. 4. R. IV. 318 (1505); RA., Sjæll.-Møen 82 (1512)).

[1] Se således RA., Bygholm 7 (1451), 8 (1456); RA., PSPap., Eggert Frille 1448 $^{28}/_{6}$-1455 $^{17}/_{3}$. Bl. 2a (1455); SRA., Skoklosters Ark., Perg. 1456 $^{23}/_{7}$; RA., TSPerg., Skam H. 1466 $^{18}/_{1}$; RA., Fyn og Smålandene 5 (1497).

[2] RA., PSPap., Niels Erikssøn Gyldenstjerne 1476 $^{22}/_{9}$.

[3] RA., Odense H. 6; Bent Bille havde søgt at komme til at nøjes med at holde Kongen 8 Dages Gæsteri (RA., PSPap., Bent Bille 1484 $^{30}/_{8}$), men måtte finde sig i, at Tallet blev sat til 14 Dage. Sammenlign også sidst anf. St. 1485 $^{9}/_{2}$, $^{21}/_{3}$ og 2 Breve af 1485 $^{26}/_{3}$.

[4] RA., Vends H. 69.

[5] Når det nemlig i et Pantebrev på Faurholm af 1496 fastsættes, at Panthaveren årlig skal levere på Københavns Slot 8 Pund Korn af en navngiven Landby for Gæsteri, Borgeleje og al anden kongelig Tynge

yngre end Næsbyhoved-Brevet[1]. Denne Tavshed er jo ret påfaldende, når man på den anden Side dog var begyndt at omtale Forpligtelsen ved nogle Lejligheder; og det er næppe usandsynligt, at Breve, hvorved Len overdrages Folk uden al kongelig Tynge og Tjeneste eller uden al Tynge[2], skal forstås således, at de vedkommende derved fritages også for Gæsteripligten, skønt denne ikke udtrykkelig nævnes i Brevet. Der kan da også i Begyndelsen af Kong Hans's Regering påvises ét Len, hvis Indehaver ikke kan antages at have haft nogen Skyldighed i alt Fald til at underholde Hestene på Kongefamiliens Rejser. 1485 klager Dronning Christine over, at hun ikke får et Korn eller Strå Havre eller Hø af Nyborg Slot og ikke engang kan få tilstrækkeligt at købe, og hun beder derfor Lensmanden på Næsbyhoved om at sælge hende noget Foder[3]. Nu kunde man jo mene, at Dronningen, ligesom hendes Ret til Ægter ikke er helt klar[4], heller ikke har haft den samme Ret til frit Underhold som Kongen. Men hertil må dog bemærkes, at hun netop ved samme Tid har forlangt Underhold på selve Næsbyhoved både med Mad, Øl og Hestefoder uden at antyde noget om, at hun vilde betale derfor[5], og at Næsbyhoved-Lensmanden øjensynlig havde

(RA., Faurholm 2), må man efter denne Bestemmelses Form med dens Betoning af, at det er af en Landsby, Gæsteriet skulde have været svaret, antage, at det ikke er et Underhold af Kongen, som her bliver afløst med en fast Kornydelse. — Derimod hedder det i en Formular for et Lensbrev af Dronning Christine på Tranekær (løst indlagt i RA., Dronn. Christines Regnskabsbog II), at Lensmanden skal holde hende 14 Nætters Gæsteri årlig.

[1] Saledes RA., Ribe Købstad 113 (1486); Danske Kancelliregistr. 1535-1550 S. 464-69; DM. 4. R. IV. 204-5, 224-25.

[2] Se således Danske Kancelliregistr. 1535-1550 S. 465 (1494, 1496). Derimod udelukker det, at en Mand ifølge sit Lensbrev har et Len »med al kongelig Rente og Rettighed«, ikke, at han kan være forpligtet til at underholde Kongen; den nævnte Passus findes således i Niels Erikssøn (Rosenkrantz)'s Ventebrev på Middelsom og Sønderlyng Herreder af År 1500 (DM. 4. R. IV. 204) og i Mogens Gøyes Pantebrev på Tordrup af 1502 (Danske Kancelliregistr. 1535-1550 S. 466), og dog må både Niels Erikssøn og Mogens Gøye i 1506 holde Kongen af de anførte Len (DM. 4. R. II. 278, 279).

[3] RA., PSPap., Bent Bille 1485 $^{11}/_{1}$ (2 forskellige Breve).

[4] Ovfr. S. 443-44.

[5] RA., PSPap., Bent Bille 1485 $^{6}/_{8}$, jfr. 1485 $^{8}/_{8}$.

den samme Forpligtelse til at underholde Enkedronning Dorothea[1]. Og hvad særlig Nyborg Lens Stilling angår, kan det endvidere påvises, at Kongen selv kun et Par År senere (i 1487) har måttet betale for Hø og Havre til i alt Fald en meget stor Del af sit eget Følge i Nyborg By; derimod høres der ganske vist ved denne Lejlighed lige så lidt som ved Dronningens Klage i 1485 noget om, at Hans eller Christine har måttet betale for, hvad de selv og deres Følge spiste[2]. Også et sådant Tilfælde forekommer dog, idet Kongen i det samme År 1487 måtte betale for Mad, Øl, Havre og Hø i sit Herberge i Roskilde[3]; han bliver altså her hverken holdt frit af Lensmanden på Haraldsborg eller af Byen selv, men Forklaringen ligger dog efter al Sandsynlighed i, at hverken Slot eller By da stod direkte under Kongen, idet de bægge hørte til hans Moders Livgeding.

Det må efter det anførte vistnok antages, at der under Kong Hans's lige så vel som under hans Faders Regering har været adskillige Lensmænd, som ikke var forpligtede til at underholde Kongen. Disse må dog anses for Undtagelser; og det er da også en Del mere, der kan oplyses om Lensmændenes Skyldighed i den her omhandlede Henseende under Hans end under Christiern I[4], selv om ganske vist den aldeles overvejende Part af sådanne Oplysninger først skriver sig fra Tiden efter År 1500. Der haves nemlig fra den senere Del af Kong Hans's Regering 3 Fortegnelser for Skåne og 1 for Jylland over Kongens »Nattelejer«, Fortegnelser, som indeholder detaillerede Ruter for Rejser, Kongen skulde fore-

[1] Sstds. 1484 $^{14}/_{11}$, 1485 $^{23}/_{3}$ (2 forskellige Breve); jfr. sstds. 1485 $^{22}/_{3}$, hvor Lensmanden endogså skal give 2 af Enkedronningens Folk Mad og Øl.

[2] DM. 4. R. I. 179. — På Kongens Rejse i Slesvig 1487 er Forholdet noget lignende som i Nyborg samme År; der betales for »Udkvitning« af Heste både i Haderslev og Flensborg By og tillige for Øl, som Folkene drikker, men derimod ikke for deres Mad (sstds. S. 180-82). Sammenlign i øvrigt for Slesvigs og Holstens Vedkommende en Bestemmelse i Ribe-Privilegiet af 1460 om, at Kongen ikke vil besvære Landene med Gæsteri af meget Folk, men holde al sin Tæring og Stat af sin Rente (Reg. Chr. I Nr. 18 S. 30), samt med Hensyn til Forholdene i det 16. Århundrede: HT. II. 19.

[3] DM. 4. R. I. 174.

[4] Se således et Kongebrev til Mourids Nielssøn (Gyldenstjerne) af 1493 i DM. 3. R. III. 282.

tage i de nævnte Provinser, med Angivelse af, hvem der skulde »holde« ham på hans forskellige Opholdssteder. I den jydske Fortegnelse, der er fra 1506[1], spiller Lensmændene i så Henseende en fremtrædende Rolle; Rejsens Varighed er ansat til 46 Nætter, og heraf skal de verdslige Lensmænd underholde Kongen i de 17. Men til Lensmænd må ved denne Lejlighed desuden Bisperne regnes, i det mindste for en Del; således siges det udtrykkelig om Bispen af Viborg, at han skal holde Kongen af Hellum og Slet Herreder, og når Århus-Bispen skal holde Kongen på Skanderborg Slot, er det øjensynlig i hans Egenskab af Indehaver af Skanderborg Len; af de 10 Dage, som Bispernes Underholdspligt på Rejsen omfatter, bliver det således en anselig Procentdel (eller måske det hele Antal), der må tilregnes dem i deres Egenskab af Lensmænd. Så vidt det kan skønnes efter vort mangelfulde Kendskab til Lenenes Indehavere på denne Tid, synes det at være omtrent alle Lensmændene i de Egne af Jylland, Kongen drog igennem, der har været pligtige til at underholde ham. Den eneste af nogen Betydning, som savnes, turde være Kalø-Lensmanden, uden at der kan oplyses noget om Grunden hertil; thi at det skulde skyldes den Omstændighed, at Kalø lå noget Øst for Kongens Rute, kan vanskelig antages, idet der var adskillige, til hvis Len Kongen ikke kom, men som alligevel måtte underholde ham på andre Steder. I Sammenligning med dette sidste Forhold er det mindre mærkeligt, at Mænd, hvis Len Kongen dog sandsynligvis er draget igennem, har måttet underholde ham uden for deres eget Len. Og som noget, der i visse Egne omtrent måtte være en Selvfølge på Grund af Afstandene, kan det blot lige nævnes, at Lensmænd til Tider har måttet »holde« Kongen ganske vist i deres eget Len, men ikke på dettes Hovedslot[2].

Af de jydske Lensmænd, der skulde underholde Kongen 1506, var der én, nemlig Ejler Stygge, hvis Len øjensynlig ikke har bestået af et helt Herred. På lignende Måde finder man i alle de 3 Fortegnelser, som er bevarede over Kong Hans's Rejser i Skåne (de angår Rejser i Vinteren 1502—3, i Året 1506 og i Vinteren

[1] DM. 4. R. II. 278-80.

[2] Dette kan i øvrigt med Bestemthed påvises allerede i det 15. Århundrede (DM. 3. R. III. 282, hvor »Haderløff« dog øjensynlig er Haverslev i Års og ikke i Øster Han Herred; Kongen kom på sin Rejse i 1494 Syd fra, som det ses af hans Itinerarium; sammenlign også den ganske tilsvarende Rute af 1506 i DM. 4. R. II. 279).

1507—8[1]), Lenet Højby (nu Hyby i Bara Herred) opført, skønt det heller ikke vides, at der til det lå noget Herred; Lenet ansættes hver Gang (ganske vist ikke alene, men sammen med Øvids Kloster) til at underholde Kongen en Nat. Muligt er det dog, at der dengang har ligget et helt Herred til Højby; i ethvert Fald vilde den Omstændighed, at et mindre Len har deltaget i Underholdspligten i Skåne, være mærkeligere end det samme Tilfælde i Jylland, thi Lensmændene spiller i Listerne fra Skåne en langt ringere Rolle end i Jylland. Hvor mange Nætter af den hele Rejse de skånske Lensmænd har skullet underholde Kongen under hvert af de 3 Ophold, kan ikke nøjagtig opgives, fordi Fortegnelserne fra den pågældende Landsdel udtrykker sig mere ubestemt end den jydske (med Vendinger som: »om min Herre tækkes«, »om min Herre vil«, »om min Herre did kommer«); ja de 2 yngste har for 2 Len (Varberg og Sølvidsborg) kun, at de skal holde, »efter som min Herre tækkes«, uden nogen Fastsættelse af Dagenes Antal. Selv om man imidlertid sætter disse 2 Lens Underholdspligt til 4 Dage for hver, hvad der på den Tid formentlig må betragtes som rigeligt[2], og selv om man henregner Ærkebispen, hvor han nævnes, til Lensmændene, vil disse på ingen af de 3 skånske Rejser nå op til at skulle underholde Kongen på en Fjerdedel af Rejsens Længde[3];

---

[1] Se DM. 4. R. II. 154, 276-78, 283-84.

[2] Sølvidsborg ansættes 1502-3 kun til 3 Nætter (anf. St. S. 154), og på de skånske Rejser 1506 og 1507-8 er der kun ét Len (Laholm), der skal holde i 2 Nætter, og intet i længere Tid; i Jylland 1506 er det højeste Tal for noget Len 2 Nætter (derimod skal ganske vist i Jan.-Febr. 1494 Ålborg Lensmand holde Kongen 7 Nætter, hvoraf de 6 i Træk, og af disse skal atter de 5 holdes på Ålborghus, se DM. 3. R. III. 282).

[3] Hvor en Lensmand skal være sammen med et Kloster eller en Købstad om at holde Kongen en Nat, har jeg regnet dette til $^1/_2$ Nat for hver af Parternes Vedkommende. Når det derimod 1507-8 hedder f. Eks., at Laurids Skinkel skal holde af Luggude Herred eller af Nørre Asbo Herred (DM. 4. R. II. 283), har jeg slet ikke medregnet dette under Lensmændenes Underholdspligt. Thi ganske vist er det sandsynligt, om end ikke sikkert, at Laurids Skinkel da var Lensmand på Helsingborg, og at de nævnte Herreder hørte derunder; men som det ses af Opgivelsen for Bjerge Herred (at Laurids Skinkel skal hjælpe Borgerne i Båstad med Gengærden af Bjerge Herred) og for flere andre Herreder, er Provianten her skaffet til Veje ved en ekstraordinær Skat på Befolkningen, og det er øjensynlig kun som Oppebærer af denne

der viser sig således en ikke uvæsentlig Forskel fra Forholdene i Jylland 1506, hvor Lensmændene, når hertil regnes Bisperne i deres Egenskab af sådanne, skulde underholde Kongen på næsten Halvdelen eller måske mere end Halvdelen af Rejsen. Man kunde mene, at denne Forskel beror på særlige Forhold i Skåne til de pagældende Tider; både 1502 og 1507 siger Kongen udtrykkelig, at hans Hovedgrund til at ville opholde sig i Skåne om Vinteren er den at kunne beskytte Provinsen mod et muligt svensk Angreb; og når da hans Følge på Rejsen 1502—3 opgives til 500 Heste[1], kunde det måske have været på Grund af dets Størrelse, at man ikke har kunnet beliyrde Lensmændene med dets Underhold i samme Grad som i Jylland 1506. Hermed stemmer det ganske vist, at der til alle Kongens 3 Rejser i Skåne, således som vi senere skal komme tilbage til, var opkrævet en ekstraordinær Madskat af Landbefolkningen, noget, hvorom der intet høres i Jylland 1506. Men dette forklarer ikke en anden mærkelig Forskel mellem de 2 Landsdele: Købstæderne skulde i Jylland 1506 kun holde Kongen i 8 Nætter, altså ikke engang halvt så længe som de verdslige Lensmænd med deres 17 Nætter; i Skåne derimod er Forholdet det, at selv når vi som før sætter Sølvidshorgs og Varbergs Slottes Underholdspligt til 4 Dage for hver, skal Købstæderne på alle 3 Rejser holde Kongen længere end Lensmændene, om end det ganske vist kun er en ubetydelig Forskel, det drejer sig om. Det må således antages, at de skånske Lensmænds Pligt til at underholde Kongen i alt Fald i Begyndelsen af det 16. Århundrede har været forholdsvis mindre end de jydskes. Og dette hidrører da, så vidt det kan ses, atter fra, at der gennemgående har været flere Len i Skåne, som ingen Forpligtelse har haft i så Henseende; at Lensmændene på Falsterho eller i Gers og Villands Herreder skal holde Kongen, nævnes således ikke på nogen af de 3 Rejser, og Beridsholm anføres kun én Gang. Men tillige synes Pligten for de Lensmænd, der overhovedet omtales, at være mindre i Skåne end i Jylland. Et så stort Len som Helsinghorg opføres kun med én Nat; og Gladsakse er ligesom det før nævnte Højby ikke engang ene om at holde Kongen en Nat, hvorimod der i Jylland 1506 intet høres om, at en Lensmand har

Skat, at Laurids Skinkel skal holde Kongen også af Luggude og Nørre Asbo Herreder.

[1] DM. 4. R. II. 154-55, 284.

skullet slå sig sammen med andre for at skaffe Kongen Underhold for en så kort Tid.

Medens der, som tidligere[1] nævnt, i Lensbrevene fra Kong Hans's Tid kun ganske enkelte Gange forekommer Bestemmelser om Lensmændenes Underholdspligt, gælder det modsatte derimod under hans Efterfølger. Under denne omtales Pligten overordentlig hyppig i Lensbrevene; og ligesom de 2 Len, om hvis Forpligtelse man hører under Kong Hans, var af forskellig Art, nemlig et Afgifts- og et Pantelen, således træffer man under Christiern II endnu flere Slags Len, der skal holde Kongen, nemlig både Afgifts- og Pantelen, fri Len og tillige Regnskabslen, skønt Byrden for denne sidste Arts Vedkommende jo egentlig nærmest vilde komme til at hvile på Kronen selv og ikke på Lenets Indehaver[2]. Oftest opgives der i Christiern II.s Lensbreve ligefrem et bestemt Antal Dage (fra ½ til 4), hvori Kongen skal have Underhold årlig[3]; undertiden hedder det dog kun mere ubestemt, at Lensmanden skal holde Kongen f. Eks. »når vi did kommende vorde« eller »nogle Nætters Gæsteri«[4], og en sjælden Gang siges det udtrykkelig, at han skal være helt fri for Gæsteri[5].

Hvad de Bekostninger angår, som Kongens Underhold voldte Lensmændene, kan det nævnes, at Rigsrådet i 1526 tilbød Frederik I en Afløsning af Gæsteripligten således, at hver Lensmand skulde betale 100 Mark årlig for hver Nats Hold, som der kunde fordres af ham, og det hvad enten Kongen kom til Riget eller ej. Kongen

---

[1] S. 455-56.

[2] Eksempler på de her nævnte 4 Arter af Lens Skyldighed til at underholde Kongen findes henholdsvis i SS. II. 1. H. S. 125, SNS. I. 90, SS. II. 1. H. S. 112 og 106. Sammenlign m. H. t. Regnskabslenene i en noget senere Tid HT. II. 9-10.

[3] Således SS. II. 1. H. S. 125, 204. 2. H. S. 8, 12, 19. 82; SNS. I. 90, 151, 165 osv.

[4] Således SS. II. 1. H. S. 106, 112, 150, 2. H. S. 29; SNS. II. 1.-2. H. S. 125, 3.-4. H. S. 191 (om Varberg; det er formodentlig et tilsvarende ubestemt Udtryk i ældre Lensbreve på Varberg og Sølvidsborg, der har bevirket den før nævnte Vending »efter som min Herre tækkes« i de skånske Rejseruter fra Kong Hans's Tid). Sammenlign også, hvorledes man under Christian III kan finde en tilsyneladende ganske ubegrænset Underholdspligt for enkelte Lensmænd, idet de skal holde, »så længe kongelig Majestæt vil« eller »så længe hans kongelige Majestæt bliver der længere« (DM. 4. R. I. 152, 154; jfr. HT. II. 10).

[5] SS. II. 1. H. S. 171.

erklærede imidlertid 100 Mark for utilstrækkeligt, idet han ikke kunde underholde sig dermed en Nat; derimod vilde han gå ind på at tage 200 Mark for hver Nats Hold, da han på Grund af Forholdene måtte have større Følge på sine Rejser, end hans Broder Hans havde haft. Men en sådan Forhøjelse modsatte Rigsrådet sig under Henvisning til, at de Lensmænd, der under Kong Hans havde afløst deres Natholdspligt med Penge, kun havde givet 100 Mark eller derunder, og det endda ikke hvert År, således som det nu var tilbudt, men blot når Natholdet virkelig fordredes af dem, hvad der kunde ske hvert 3. eller 4. og undertiden kun hvert 5. År[1]. Med dette Rigsrådets Svar faldt Sagen bort; den har imidlertid sin Interesse også for en ældre Tid ved de Oplysninger, som den giver både om, at Natholdet allerede da kunde afløses med Penge[2], og om, hvor ofte det fordredes af den enkelte Lensmand. Rigsrådet siger jo, at Natholdet faktisk ikke forlangtes hvert År, og det samme indrømmer Frederik I selv, idet han erklærer, at det kun har været Sædvane at holde hvert 3. År[3]. Men ét er jo, hvad man har gjort i Praksis, og et andet, hvad man har været berettiget til at kræve; og i den sidstnævnte Henseende må det hævdes, at ikke blot de 2 eneste af Kong Hans's Lensbreve, der omtaler Gæsteripligten[4], men også Flertallet af Lensbreve fra Christiern II.s Tid[5] udtrykkelig fastsætter det som en årlig Forpligtelse for Lensmændene at holde Kongen; man kan derfor ikke, som sket er, tale om, at det pa denne Tid »ikke paahvilede Landet at holde Kongen hvert Aar«[6].

---

[1] NDM. V. 103, 115-16, 207-8.

[2] Jfr. herom for en senere Tid HT. II. 23.

[3] NDM. V. 116. [4] Ovfr. S. 455.

[5] SS. II. 1. H. S. 125, 204, 2. H. S. 8, 12, 19, 32, SNS. I. 151, II. 1.-2. H. S. 121, 125, 3.-4. H. S. 177, 191. Undtagelser (hvor der intet bestemt siges om, med hvor lange Mellemrum Natholdet kan fordres) forekommer dog ganske vist i et betydeligt Tal under den samme Konge (SS. II. 1. H. S. 106, 112, 150, 2. H. S. 29; SNS. I. 90, 165, 363, II. 1.-2. H. S. 140).

[6] Steenstrup, Studier S. 164-65; sammenlign Erslev. Valdemarernes Storhedstid S. 86. Allerede P. V. Jacobsen har udtalt sig mod de Slutninger, som kunde drages og senere blev dragne af de anførte Ytringer fra Frederik I.s Tid (HT. II. 24[4]); jfr. sstds. S. 25 m. H. t. Midten af det 16. Århundrede, da der, når en Lensmand ikke havde holdt Kongen det ene År, godt i det følgende kunde fordres dobbelt Hold af ham, et »for i Fjor« og et »for i År« (således DM. 4. R. I. 152-55, 165)).

Foruden Lensmændene var der, som alt berørt, i Begyndelsen af det 16. Århundrede også andre Samfundsklasser, der skulde underholde Kongen. I de før nævnte Ruter over Kong Hans's Rejser i Skåne hedder det således om Rejsen 1502-3, at Ærkebispen skal holde Kongen én Nat, »om min Herre vil«[1]; og på Rejsen i Jylland 1506' skal 3 af de jydske Bisper underholde Kongen tilsammen i hele 10 Dage[2], hvad der jo udgør et betydeligt Antal i Sammenligning med de 17 Dage, som de verdslige Lensmænds Underholdspligt, således som tidligere anført, omfattede på denne Rejse. Imidlertid er det allerede nævnt[3], at af de 10 Dage i alt Fald nogle er pålagte Bisperne, blot fordi de er Lensmænd, og at det ingenlunde er udelukket, at dette gælder om alle 10 Dage, så at altså en Biskop, der ikke var Lensmand, ingen Pligt havde til at skaffe Kongen Underhold[4]. I ethvert Tilfælde høres der i det 15. Århundrede, som vi her særlig beskæftiger os med, overhovedet intet om Bispernes Forpligtelse til at ernære Kongen, hverken i deres Egenskab af Bisper eller af Lensmænd; men ganske vist gav det samme Tidsrum jo heller ikke mange Oplysninger om de verdslige Lensmænd med Hensyn til det her omhandlede Forhold, så at det rimeligste turde være, at Bisperne i det mindste i Slutningen af det 15. Århundrede har haft samme Skyldighed som i Begyndelsen af det 16..

Ligeledes vil man i det 15. Århundrede forgæves søge en klar almindelig Bestemmelse om, hvorvidt Gejstligheden som Helhed havde nogen Forpligtelse til at underholde Kongen. Man kunde henvise til den tidligere flere Gange nævnte Artikel i Kong Hans's Håndfæstning, at Kongen ikke vil tillade, at der pålægges Kirker, Klostre, Klerkeri, Ridderskab, deres Hjon eller Land eller Len nogen *Gæstning*, Skydsfærd eller anden Tynge, »uden vi selv eller vore

---

[1] DM. 4. R. II. 154 (sammenlign m. H. t. Rejsen 1507-8 sstds. S. 283, hvor det imidlertid udtrykkelig siges, at det er af Lindholm Len, Ærkebispen skal underholde Kongen, og hvor den hele Notits oven i Købet bagefter atter er overstreget).

[2] Sstds. S. 278-80. [3] Ovfr. S. 458.

[4] Sammenlign, hvorledes det, da Rigsrådet foreslår Frederik I at afløse Natholdspligten, kun er »alle Biskopper og Prælater, Riddere og gode Mænd, som haver Kronens Len at skulle holde hans Nåde Nattelejer om Året«, der skal betale de 100 Mark årlig (NDM. V. 103); der tales altså ikke om de Biskopper og Prælater, som ikke har Kronens Len.

mærkelige Råd eller Sendebud færde igennem Landene i Rigens Ærinde«[1]. Men klar er denne Bestemmelse jo ingenlunde. Den Begunstigelse, som den indrømmer i sin Begyndelse, tages tilbage i Slutningen, når Kongen rejser gennem Landet, altså netop i det Tilfælde, som vi her beskæftiger os med; og da vi har set, at de privilegerede Stænders Fæstere ved slige Lejligheder stadig var forpligtede til Ægter, kunde man efter Ordene antage, at Adel og Gejstlighed også i så Fald skyldte Kongen Gæstning eller skulde underholde ham. Hvad Adelen i Almindelighed angår (bortset fra Lensmændene), vil dog ingen for Alvor falde på at opstille en sådan Formodning; det er derfor på Forhånd lidet rimeligt, at Gejstligheden som Helhed skulde have den nævnte Forpligtelse[2]; og at det ikke har været Tilfældet, fremgår også af Forhandlingerne efter Kong Hans's Død. Da der nemlig dengang klagedes over, at Artiklen i Håndfæstningen ikke var overholdt, erklærede Christiern II, at han gerne samtykkede i ikke at befatte sig med nogen Mands Tjenere med Ægt, Gæsteri eller Skydsfærd »undtagen med vort Fadebur at age, som haver været af Arilds Tid, og at hans Nåde må nyde Forsvar og Gæsteri af de Kirkens Tjenere, som Kronen haver haft af Arilds Tid«[3]. Her tales altså ikke om, at der har påhvilet Adelen og Gejstligheden eller dens Fæstere i Almindelighed noget Gæsteri. Og Christiern II.s Håndfæstning (der i øvrigt tydeligere end Faderens viser, at Bestemmelsens Hovedformål var at beskytte de privilegerede Stænders *Fæstere*) har da også fjærnet den med Hensyn til selve Gæsteripligten uklare Slutning i Artiklen af 1483: »uden vi selv eller vore mærkelige Råd eller Sendebud færde igennem Landene i Rigens Ærinde«; i Stedet er indsat den ulige klarere Passus: »dog undtagen at føre os og vort Fadebur, når vi personligen drage igennem Landet«[4].

Medens altså Gejstligheden i Almindelighed ikke har haft nogen Forpligtelse til at underholde Kongen på hans Rejser i det 15. Århundrede, gælder derimod det modsatte øjensynlig om en særlig Art af gejstlige Institutioner, nemlig Klostrene. Allerede i det

[1] Aarsberetn. II. 52 § 22.
[2] Når det i Slutningen af Kong Hans's Regering hedder, at Kongerne havde plejet at have deres Nattelejer i Odense Provstegård (Behrmann, Kong Christian den Andens Hist. II. 64-65), er dette jo ikke noget Bevis for, at Provsten også skulde underholde Kongen dér.
[3] Allen II. 592. [4] Aarsberetn. II. 58 § 7.

13. Århundrede omtales det gentagne Gange, hvorledes Kongen tager ind i Klostrene. Vel er det, der høres herom, vistnok oftest Klager over de Overgreb, som Kronen tillader sig i så Henseende; og vel er det muligt, at Gæsteriet i Klostrene fra først af skal opfattes snarere som en frivillig Byrde, de påtog sig, end som en egentlig Skat[1]. Men når det i Christiern I.s Håndfæstning hedder: »Item skulle vi ej gæste eller stede at gæste Klostre eller andre Steder eller Almue til Uskellighed«[2], må det antages, at Klostrene ikke længere, selv om de vilde, kunde vægre sig ved at give Kongen et »skelligt« Underhold på hans Rejser. I øvrigt haves der fra det 15. Århundrede næppe nogen Oplysning om denne Klostrenes Pligt til at holde Kongen[3]; derimod omtales den straks i Begyndelsen af det 16. Århundrede, altså på en Tid, da Forholdene næppe har været synderlig forskellige fra dem i det 15. Århundredes Slutning. Dog har Overensstemmelsen måske ikke strakt sig længere tilbage end til Kong Hans's Regeringstiltrædelse; i alt Fald klages der efter hans Død over, at »Klostre ere yderlig besværet med Gæsteri og Borgelejer, så at Gudstjeneste dermed nederlægges«[4], hvad der skulde synes nærmest at måtte forstås således, at Kong Hans mere end hans Forgængere har bebyrdet Klostrene også med Underhold af Kongen personlig[5].

Af de anførte Meddelelser fra Begyndelsen af det 16. Århundrede viser de 3 tidligere[6] omtalte Ruter for Kong Hans's Rejser i Skåne i Vinteren 1502—3, i 1506 og i Vinteren 1507—8, at Klostrene her skal underholde ham 6 eller 7 Nætter[7]; og på Kongens Rejse i Jylland 1506 skal denne Landsdels Klostre endogså holde ham i 11 Nætter, altså i én Nat mere end Bisperne og næsten i

[1] Se Steenstrup. Studier S. 169-70. [2] Aarsberetn. II. 44 § 11.

[3] 1528 anføres der et Brev af en Kong Christiern, som fastsætter, at Skovkloster skal underholde ham med Øl, Mad og Hestefoder, når hans Ærinde falder dér frem (SRD. IV. 342); men denne Kong Christiern er vel snarest Christiern II og ikke Christiern I, da den sidstnævnte umiddelbart efter betegnes som »Konning Christiern senior«.

[4] Allen II. 589.

[5] Hvad der nævnes nedfr. S. 467[2]), taler dog ikke for, at Kongen har gjort sig skyldig i Overgreb på dette Område.

[6] S. 458-59.

[7] DM. 4. R. II. 154. 277. 283-84 (når et Kloster skal være sammen med en Købstad eller en Lensmand om en Nats Hold, har jeg regnet det til $\frac{1}{2}$ Nat for hver af Parterne; jfr. ovfr. S. 459[3])).

en Fjerdedel af Rejsens 46 Dage[1]. Den Rolle, de skånske Klostre spiller på Kongens Rejser, er forholdsvis ikke nær så stor, især ikke på Rejserne 1506 og 1507—8, hvor det ikke engang er i en Syvendedel af Rejsens Længde, at de skal underholde ham. Til en nærmere Undersøgelse af, hvilke Klostre Natholdspligten har påhvilet, er Materialet for Jyllands Vedkommende (med den eneste bevarede Rejserute) i øvrigt højst mangelfuldt; hvad derimod de skånske Provinser angår, er det de samme Klostre, der går igen på alle 3 Rejser, dog således, at der på de 2 sidste er kommet et nyt til, nemlig Ås Kloster, som ikke nævnes på den første Rejse, idet Kongen på denne ikke skulde komme til Halland. På Grund af den Enighed, hvormed de forskellige Lister fra Rigets østlige Del således stadig anfører de samme Klostre, må det antages, at der overhovedet ikke dér har været flere, som har skullet holde Kongen; og vil man da betragte, hvilke det har været, viser det sig, at der mellem de 8, som omtales, kun er 2 Købstadklostre, nemlig Tommerup og Helne Kirke, hvilket sidste jo ganske vist egentlig lå uden for og ikke i Byen Lund. Endnu gunstigere har de jydske Købstadklostre været stillede med Hensyn til den her omhandlede Byrde, i alt Fald hvis man vil dømme efter det utilstrækkelige Materiale, som den jydske Rute af 1506 afgiver; thi der nævnes på denne ikke et eneste Købstadkloster[2]. Og sammenligner man de skånske og de jydske Landklostre, som ifølge de respektive Rejseruter skulde holde Kongen, er det også en langt større Procentdel, der anføres af de skånske end af de jydske, selv om man for Jyllands Vedkommende indskrænker sig til en Sammenligning med det samlede Antal af Landklostre i de 2 Stifter (Århus og Viborg), som Rejsen 1506 ifølge Ruten hovedsagelig gjaldt. I de skånske Provinser er der af i alt 8 Landklostre hele 6[3], som Underholdspligten påhviler; i den jydske Rute forekommer derimod i alt kun 7 Klostre, og deraf lå 2, nemlig Vestervig og Børglum, i Børglum Stift, men skulde holde Kongen henholdsvis i Viborg og i Ålborg — Eksempler blandt mange på, at Klostrene ofte måtte yde Holdet langt uden for deres egne Mure, så at de i denne Henseende ikke var

[1] DM. 4. R. II. 278-80.
[2] Man kan nemlig ikke betragte Mariager (DM. 4. R. II. 279) som et sådant; thi Byen skyldte jo her Klostret sin Oprindelse og var tilmed på denne Tid endnu ikke anerkendt som Købstad.
[3] Nemlig Ås, Bækkeskov, Børringe, Dalby, Herrisvad og Øvid.

bedre stillede end Lensmændene. Tilbage er der da 5 Klostre i Arhus og Viborg Stifter, der skulde underholde Kongen i 1506[1], et Tal, som ikke engang udgør Halvdelen af de 2 Stifters Landklostre og således viser en betydelig ringere Procentdel, end Tilfældet var for Skånes Vedkommende. Selvfølgelig er det muligt, at der har været flere jydske Klostre, som har været pligtige til at underholde Kongen, end de, der skulde gøre det 1506[2]; men der vides dog intet herom for Kong Hans's Tid. Og når alligevel Klostrene i Jylland, som før nævnt, skal holde Kongen i 11 Nætter og de skånske kun i 6 eller 7, ligger det altså ikke i, at forholdsvis flere Klostre deltog i Underholdspligten i Jylland 1506 end i Skåne, men derimod i, at der overhovedet ikke fandtes flere Klostre i Skåue, end Tilfældet var, samt tillige i, at de jydske Klostre, der virkelig holdt Kongen, gennemgående gjorde det i længere Tid end de skånske. Der kendes intet skånsk Kloster, som underholdt ham i mere end én Nat, medens 4 jydske (Børglum, Mariager, Vestervig og Øm) hver gør det i 2; og omvendt er der intet jydsk, der holder Kongen i mindre end én Nat, medens 2 skånske (Tommerup og Øvid) bægge er sammen med andre om én Nats Hold.

Hvad i øvrigt de Klostres Orden angår, som vides at have holdt Kongen i Begyndelsen af det 16. Århundrede, finder man repræsenteret Augustinerne[3], Benediktinerne[4], Birgittinerne[5], Cistercienserne[6], Cluniacenserne[7] og Præmonstratenserne[8]. Det var hoved-

[1] Nemlig Essenbæk, Mariager, Ring, Vitskøl og Øm.

[2] Således omtales denne Forpligtelse for Alling Klosters Vedkommende i 1519 (SNS. I. 294). Og allerede noget tidligere ser man, at i alt Fald Omfanget af det Underhold, som kræves af det enkelte Kloster, kunde være forskelligt til forskellige Tider. Ganske vist er dette Omfang på de 3 skånske Ruter under Kong Hans aldeles konstant for hvert Kloster, hvad der jo tyder på, dels at der har været en fast Sædvane for, hvad der kunde fordres af dem, og dels at man på alle 3 Rejser har krævet Maksimum af, hvad man havde Ret til; men medens her Dalby og Helne Kirke hver skal holde Kongen én Nat, omfatter Underholdspligten engang i Slutningen af 1513 kun én Nat for bægge disse Klostre i Forening (RA., TSPap., Torne H., Dalby S., Dalby Kl. 1513 $^{19}/_{11}$).

[3] Med Dalby og Vestervig. [4] Med Børringe og Essenbæk.

[5] Med Mariager. [6] Med Ås, Herrisvad, Vitskøl og Øm.

[7] Med Helne Kirke.

[8] Med Bækkeskov, Tommerup, Øvid og Børglum.

sagelig Munkeklostre, men dog forekommer også Nonneklostre mellem dem[1]; og det var endvidere mest Klostre, som ikke vides at have været bortforlenede, men dog kan der findes Undtagelser også herfra[2].

Når vi fra Gejstlighedens Pligt til at underholde Kongen på hans Rejser vender os til de uprivilegerede Stænder, møder vi først Borgerstanden. Hvad dennes Forpligtelse i så Henseende angår, er vi dog for det 15. Århundrede endnu tarveligere underrettede end med Hensyn til Lensmændene og Gejstligheden, idet der kun kan anføres yderst lidt, som beviser en sådan Forpligtelses Eksistens for Købstæderne på den nævnte Tid. Rådet i Malmø lover i 1430 at meddele Oldermændene for Byens Bagerlav i Tide, »når Herskab eller andet stort Mandemøde vorder bebudet hid til Byen at komme«, for at Bagerne kan sørge for at have tilstrækkeligt Brød[3]; og Ålborg Borgemestre og Råd får i 1464 Tilladelse til at indtage en Kronen tilhørende Jord til Staldrum, fordi der var Mangel på Staldrum i Byen, »når vi og vore gode Mænd did komme«[4]; men ingen af Delene er jo noget afgørende Bevis for, at Byerne ved slige Lejligheder skal skaffe Føde og Husly uden Betaling. At det modsatte skulde have været Regel, bevises på den anden Side lige så lidt af, at Kongen i 1487 betaler for sit Ophold i Roskilde[5]; thi som tidligere[6] nævnt, kan der formentlig påvises en fyldestgørende Forklaring herfor[7]. Og at Købstæderne virkelig i det 15.

[1] Børringe, Ring og Mariager; det sidste omfattede vel som et Birgittinerkloster både Nonner og Munke, men Nonnerne udgjorde dog den vigtigste Bestanddel af Beboerne.

[2] Med Ring Kloster var Niels Clementssøn øjensynlig forlenet (DM. 4. R. II. 278); og at Børringe og muligvis også Dalby var bortforlenede ved den her omhandlede Tid, er nævnt ovfr. S. 285[2]) og 280-81.

[3] Nyrop, Danmarks Gilde- og Lavsskraaer II Nr. 16 § 10.

[4] Saml. til jydsk Hist. II. 165. I 2. Halvdel af det 16. Århundrede forekommer flere kongelige Befalinger til forskellige Købstæder om at indrette Staldrum til et nærmere angivet større Antal Heste (HT. II. 21-22).

[5] DM. 4. R. I. 174. [6] S. 457.

[7] I de slesvigske Byer har der derimod på den samme Tid ikke kunnet fordres gratis Hø og Strøelse til Kongens Heste eller gratis Øl til hans Følge; dog høres der her intet om Betaling for, hvad Følget spiste, men Måltiderne er maske blevet indtagne på de ved Købstæderne liggende Slotte, så at Borgerne intet har haft dermed at gøre (jfr. ovfr. S. 457[3])). — Hvad Dronningen angår, beder hun i 1498 Svendborg

Århundrede hsr haft en Pligt til at underholde Kongen, fremgår af, at der i 1485 for en Mand, der optages som Borger i Århus, fastsættes visse bestemte Afgifter, som han skal svare, »og dermed fri for alt, uden Kongen kommer til Byen nu i dette første År«[1].

Det vilde da også være lidet rimeligt, om den omhandlede Forpligtelse ikke havde påhvilet Borgerstanden i alt Fald i den senere Del af det 15. Århundrede, eftersom der straks fra Begyndelsen af det 16. haves forskellige Oplysninger om en sådan Pligt for den nævnte Ssmfundsklasse. Dette må dog ikke opfattes således, at en Købstad, fordi Kongen tog Ophold i den, var forpligtet til at underholde ham i alle de Dage, han boede dér. Det er allerede nævnt[2], hvorledes Vestervig og Børglum Klostre hvert måtte underholde Kong Hans en Nat, medens han var henholdsvis i Viborg og i Ålborg; og de tidligere omtalte Ruter over denne Konges Rejser i Skåne og i Jylland[3] viser da også talrige Eksempler på, at ikke blot andre Klostre end de 2 her anførte, men også Lensmænd, Bisper og Bondestanden har måttet sørge for Kongens Underhold under en Del af hans Ophold i Købstæderne. Ja det kan ske, at den ene

---

Borgere om at »rette« sig efter at »stande« hende »fore« med Mad. Øl og Hestefoder en Nat i Byen, uden at hun antyder noget om at ville betale derfor (RA., TSC. Svendborg Bys Ark. 1498 16/4). Dette vilde man jo afgjort være tilbøjelig til at tage til Indtægt for en Formodning om, at Købstæderne allerede i det 15. Århundrede har skullet underholde ikke blot Kongen, men også Dronningen uden Betaling. Men uheldigvis omtales det eu halv Snes År senere, hvorledes der måtte betales for Øl, Mad og Hestefoder under et Ophold af Dronningen i den samme By (RA., Forskellige Stykker Lensregnskaber ell. Jordebøger 1498—1513, Regnskahsoptegnelser vedr. Tranekær 1510 og ud. Datum, d Bl. 2 b). Og på lignende Måde hedder det i et af Dronning Christines Regnskaber fra Kong Hans's Tid, at hun holdt sig selv en Nat i Næstved, hvad der imidlertid her nærmest gør Indtryk af at være en Undtagelse (Molbech, Nord. Tidsskr. f. Hist., Literatur og Konst I. 567), så at det hele Spørgsmål om Købstædernes Stilling til Dronningens Underhold på hendes Rejser er ret uklart.

[1] Hübertz, Aarhus I. 238. — Sammenlign også en nedfr. S. 482 anført Bestemmelse i Kalmar Reces af 1483, der viser, at Kongen dengang har haft Ret til Underhold i de svenske Købstæder; Bestemmelsen findes ganske vist ikke i den dansk-norske Håndfæstning af 1483, men har dog formentlig, således som det nævnes nedfr., også haft Gyldighed i Danmark.

[2] S. 466.

[3] Se ovfr. S. 457-59.

Købstad må underholde Kongen i den anden[1], men omvendt er det også undertiden på et Slot, at en Købstad må holde ham[2]. Så vidt man kan dømme efter Ruterne, har det været de allerfleste Byer i Jylland og Skåne, som har skullet skaffe Kongen Underhold. På den jydske Rute mangler der ganske vist enkelte, som man skulde vente at finde opførte (Hobro, Grenå, Æbeltoft[3] og Kolding); men da man for Jyllands Vedkommende kun har den ene Rute fra Kong Hans's Tid, kunde dette bero på Tilfældigheder. Mere påfaldende er det, at de 3 skånske Ruter, skønt også de viser, at de allerfleste af de Købstæder, i hvis Nærhed Kongen kom, skulde underholde ham, dog alle 3 udelader enkelte (Helsingborg, Sølvidsborg, Laholm). Man kunde tænke sig, at dette beroede ikke på, at de nævnte Byer virkelig har været fri for den pågældende Forpligtelse, men på, at der blot ikke har været Brug for Forpligtelsens Opfyldelse, fordi Kongen fik tilstrækkeligt Underhold af det ved Byen liggende Slot[4]. Men da de nævnte 3 Byer Øst for Sundet heller ikke vides at have underholdt Kongen på Christian III.s og Frederik II.s Tid[5], ligger det nærmere at antage, at de overhovedet har været fritagne herfor, og det allerede under Kong Hans. Om man ligeledes for de andre Landsdele, hvorfra så at sige intet vides om Købstædernes Underholdspligt omkring År 1500, kan slutte tilbage til denne Tid fra Forholdene midt i det 16. Århundrede, er vanskeligt at afgøre; i så Fald har der i Rigets mellemste Dele

---

[1] Skanør og Falsterbo i Malmø; Holstebro og Ringkøbing i Viborg; Skagen og Hjørring i Ålborg (DM. 4. R. II. 154, 277, 278, 279, 283).

[2] Sømmershavn på Gladsakse, og Byerne Ny og Gamle Varberg, Gåsekil og Kongsbakke på Varberg Slot (DM. 4. R. II. 154, 277, 283).

[3] Den sidste By, der dengang ikke altid regnedes for Købstad, fik netop i 1506 (det samme År, som Ruten er fra) sine Købstadprivilegier stadfæstede af Kongen (ovfr. S. 334[5])). Vel kom Kongen på Rejsen ikke til nogen af de nævnte 3 Byer; men de lå dog altid nærmere ved hans Vej end både Ringkøbing og Skagen, der bægge måtte bidrage til hans Underhold (jfr. her Note 1).

[4] En sådan Forklaring forekommer dog for Sølvidsborgs Vedkommende på Forhånd mindre trolig, idet Slottet af dette Navn på Rejsen 1502-3 opføres med et Ophold af 3 Nætter, »om min Herre tækkes« (DM. 4. R. II. 154); det vilde derfor synes rimeligt, om Sølvidsborg By havde holdt Kongen i noget af denne Tid.

[5] HT. II. 11. Når Jacobsen her anfører, at han heller ikke har fundet, at Kolding præsterer Hold, er dette dog Tilfældet i alt Fald i DM. 4. R. I. 6.

langtfra været så mange Byer, der har skullet holde Kongen, som mod Øst og Vest, thi på Fyn synes det under Christian III og Frederik II kun at have været Halvdelen af Købstæderne, der skulde gøre det, og på Sjælland nævnes der endogså næppe mere end én på samme Tid[1].

Trods Forbigåelserne i Ruterne fra Kong Hans's Regering er det dog, som tidligere[2] berørt, i Skåne et betydeligt Antal af den hele Rejses Nætter (vel omtrent en Fjerdedel eller lidt mindre), på hvilke det dengang påhvilede Købstæderne at holde Kongen; i Jylland 1506 omfatter Købstædernes Skyldighed i så Henseende derimod kun godt en Sjettedel af Rejsens Længde. I Jylland holder endvidere ingen af de Byer, der nævnes i 1506, mere end én Nat, og 2 Gange er 2 Byer sammen herom. I Skåne er én Nat også Regelen, men Malmø holder i 2, medens Skanør og Falsterbo er sammen om én Nat, og ligeså hele 3 hallandske Byer i 1506; et Par andre Stæder i Skåne slås hver for sig sammen med en Lensmand eller et Kloster om én Nats Hold. Tiden, hvori hver enkelt By skal holde Kongen, er den samme i alle 3 skånske Ruter (for så vidt Byen da forekommer i dem), — et Tegn på, at der både har været en fast Sædvane for Stædernes Forpligtelse i denne Henseende, og at man på alle 3 Rejser har fordret så meget af dem, som der overhovedet kunde kræves[3].

Endnu står tilbage at omtale Bondestandens Forhold til Kongens Forplejning på hans Rejser. Som tidligere nævnt[4], må det antages, at den Pligt, som fra gamle Dage påhvilede Bønderne

---

[1] HT. II. 11. [2] S. 460.

[3] Jfr. for Klostrenes Vedkommende ovfr. S. 467[2]). Sammenlign også, hvorledes Byen Lund, der på Kong Hans's 3 Rejser havde skullet holde i en hel Nat, i 1514 fik Kongebrev om herefter at skulle være sammen med Helne Kirke (hvis Forpligtelse tidligere havde været af samme Udstrækning) om én Nats Hold (SNS. II. 1.-2. H. S. 133). Under Christian III kan dog for et Par skånske Byer findes nævnt en større Underholdspligt end under Kong Hans; og det samme gælder, som det synes, i højere Grad m. H. t. Byer i Jylland (HT. II. 12[1])), men da man for den sidstnævnte Landsdel kun har den ene bevarede Rute fra Kong Hans's Tid, kan man jo ikke vide, om den angiver det Maksimum, der dengang kunde kræves. — Under Christiern II forekommer det gentagne Gange, at Købstæder betaler Penge i Stedet for at underholde Kongen (SNS. I. 94. 158, 347, 348. II. 1.-2. H. S. 153, 166).

[4] Ovfr. S. 450.

i denne Henseende, i sin Tid var falden bort ved Indførelsen af Studen; men skønt Bønderne i det 15. Århundrede endnu svarede Stud eller Kongstød[1], finder man dog, at det nu atter kunde pålægges dem at bidrage til Kongens Underhold, når han drog omkring i Riget. For det nævnte Århundrede er det imidlertid, ligesom Tilfældet var med Hensyn til de andre Stænder, kun meget lidt, der kan oplyses om Bondestanden: i 1476 får Lensmanden i Ulvborg Herred Pålæg om tillige med 2 andre at skaffe Kongen Mad og Øl for en Nat, men hvad Foder til Hestene angår, sender Kongen Lensmanden et særligt Brev til Almuen i Herredet om, at den skal bringe det til Veje[2]. Rimeligst er det dog, at dette har været en ekstraordinær Byrde, som Kronen efter Loven ikke måtte pålægge Bønderne uden Rigsrådets Samtykke. Således er i alt Fald Forholdet straks i Begyndelsen af det 16. Århundrede: til alle Kong Hans's 3 Rejser i Skåne udskrives der af Almuen en Gengærd eller Madskat, omfattende ikke blot Foder til Hestene (således som i Jylland c. 30 År tidligere), men også Levnedsmidler til Kongen selv og hans Følge. Og om de 2 af disse 3 Skatter hedder det udtrykkelig, at de pålægges med Rigsrådets Samtykke, så at det samme sikkert også har været Tilfældet med den tredje, om hvilken der overhovedet savnes nærmere Oplysninger. Her er der altså afgjort Tale om ekstraordinære Skatter, og det hele Spørgsmål om Bondestandens Pligt til at underholde Kongen behandles derfor formentlig bedre nedenfor sammen med de ekstraordinære Skatter i Almindelighed. På dette Sted skal det kun nævnes, at det for en meget stor Del er den Almuen pålagte Gengærd, som bevirker, at der er så stor en Forskel mellem Jylland og Skåne med Hensyn til den Part af Kong Hans's Rejser i det 16. Århundredes Begyndelse, i hvilken det påligger de respektive Landsdeles Lensmænd at underholde ham. I Jylland 1506 høres der nemlig slet ikke Tale om nogen Gengærd eller overhovedet om, at Bondestanden bidrager til Kongens Underhold; i Skåne udgør derimod det Antal Nætter, da Kongen skal holdes af Almuens Gengærd, omtrent en Tredjedel af den hele Rejses Længde i 1502—3 og endogså omtrent Halvdelen på de 2 Rejser i 1506 og 1507—8.

---

[1] Ovfr. S. 450-53.
[2] RA., PSPap., Niels Erikssøn Gyldenstjerne 1476 [22] [9].

5.
BORGELEJE.

Vi har hidtil behandlet Pligten til at underholde Kongen selv på hans Rejser i Riget. Men der kunde også blive Tale om at sørge for Forplejning af andre, såsom enkelte rejsende: dette var i alt Fald Tilfældet i det 16. Århundrede[1] og har sikkert været det allerede i det 15.. Størst Interesse, når det drejer sig om Underhold af andre end Kongen, har dog den Indretning, som betegnes med Ordet Borgeleje, hvorved forstodes, at Personer, der hørte til Hoffet, (Hofsinder og Folk af lavere Rang) med deres Heste sendtes ud i Riget til visse Klasser af Indbyggerne, som så måtte sørge for deres Underhold. Først og fremmest var det til Lensmændene, at de sendtes, som det fremgår af selve Ordet Borgeleje, idet dettes oprindelige Betydning jo er Liggen på en Borg; endnu i det 15. Århundrede anvendes Udtrykket imidlertid lige så godt om Ophold i Klostre[2], og i alt Fald under Christiern II findes det udvidet til også at omfatte Ophold i Købstæder[3]. Ordet kan, så vidt vides, først påvises i 2. Halvdel af det 15. Århundrede og da kun yderst sjældent. Den første Gang, jeg mindes at have truffet det eller måske rettere et dermed nær beslægtet Ord, er i 1478, da Roskilde Biskop fritager sin daværende Lensmand på Saltø for »borgheleyere oc leye heste at holde«[4]. Men i ethvert Tilfælde forekommer selve

---

[1] Således får i 1518 Henrik Krummedige, der da var Lensmand (og vel at mærke ikke Regnskabslensmand) i Halland, Kongebrev om at modtage Legaten Arcimboldus på Kronens Slotte og forsyne ham med Mad, Øl og Hestefoder (DM. 3. R. II. 140); og i 1537 får forskellige Lensmænd, Klostre og Købstæder Brev om at underholde nogle fremmede Herrer og »geskicke« (Sendebud) (DM. 3. R. VI. 146).

[2] DM. 4. R. II. 273.

[3] SNS. I. 297. Således ofte under Christian III (DM. 3. R. VI. 47, 48, 73, 102 osv.).

[4] RA., Saltø 9. »Borgheleyere« må vel her snarest opfattes som Borgeliggere (altså brugt om selve Personerne, en Betydning, hvori man kan finde det anvendt 60 År senere, se Danske Kancelliregistr. 1535-1550 S. 72). Dog er det vel også muligt, at »borgheleyere« i 1478 er Flertal af et Ord Borgelejer, der kunde være anvendt som en Sideform til og i samme Betydning som Borgeleje. I alt Fald forekommer i Middelnedertysk kun Formen borchleger, om end måske først i det 16. Århundrede (Schiller u. Lübben. Mittelniederdeutsches Wörterbuch I.

Formen Borgeleje endnu inden Udgangen af det 15. Århundrede, nemlig i 1492 [1], medens man ganske vist ved samme Tid adskillige Gange finder nævnt den Skik, at Kongen sender sine Hofsinder og Tjenere med deres Heste ud for at lade dem underholde, uden at der herom bruges Benævnelsen Borgeleje [2]. Af den Måde, hvorpå dette omtales, får man et ret bestemt Indtryk af, at Hestenes Underhold på Kong Hans's Tid har været Hovedsagen, og Personernes det underordnede [3]; det samme fremgår også af Udtrykkene Lejeheste og Borgelejeheste, hvoraf det første, som nys nævnt, bruges af Roskilde Bisp i 1478, medens de bægge findes benyttede i flere af Kong Hans's Lensbreve [4]. Ja det er vistnok sket adskillige Gange under den nævnte Konge, i alt Fald hvor der er Tale om Hofsinders Heste, som sendes i Borgeleje, at vedkommende Hofsinder selv slet ikke har været med [5]; i endnu højere Grad gælder dette sikkert, når det er Kanslerens Heste, der skal have Underhold på den anførte Måde [6]. Og der kan da heller ikke i Kong Hans's Tid således som senere i det 16. Århundrede påvises Tilfælde, hvor

388); og i Svensk findes ligeledes blot den på -r endende Form (borgaleger), øjensynlig i samme Betydning som på Dansk (Styffe V Nr. 517 S. 646, jfr. Söderwall. Ordbok öfver svenska medeltids-språket I. 137), om end Ordet både på Nedertysk og Svensk vistnok er meget sjældent. Og på Dansk bruges i det 16. Århundrede ligeledes Borgelejer således, at det naturligst opfattes som en Sideform og ikke som Flertal til Borgeleje (DM. 3. R. VI. 73, 106, 185). — Foruden på Saltø omtales også på et andet af Roskilde Biskops Len, nemlig på Tureby i 1505, Pligten til at holde Borgeleje for Biskoppen (DM. 4. R. IV. 318).

[1] DM. 4. R. II. 273. [2] Således sstds. S. 165, 166, 272.

[3] Se anf. St. S. 165: 1486 »lod min Herres Nåde forskrive hans Nådes Hofsinders og Tjeneres Heste i så Måde, som her efter skrevet står«; jfr. S. 166: »Disse Heste ere forskrevne udi Skåne«; S. 167: »Disse Heste ere forskrevne i Sjælland, Fyn og Jylland«.

[4] Lejeheste: RA., Jungshoved 4 (1494: her skrevet »leyde heste«); RA., Faurholm 1 (1495); se også NDM. VI. 316 om Ålholm og Ravnsborg. Borgelejeheste: RA., Vends H. 69 (1499); RA., Møen 4 (1509).

[5] Se den ovfr. i Note 3 anførte, i 1486 brugte Udtryksmåde; jfr. RA., PSPap., Bent Bille 1491 $^{23}/_{5}$: »Vi bede eder og ville, at I give Ejler Hacks vor Hofsinds Heste deres Bjærgning, eftersom vi have før skrevet eder til, og dem, som Hestene tage Vare, Mad og Øl«. Derimod siges det i 1509 udtrykkelig om en Hofsinde, at han selv er med (RA., PSPap., Anders Bille 1509 $^{2}/_{12}$).

[6] Således DM. 4. R. II. 166, 273.

Folk, der næppe har medført Heste, er blevet lagte i Borgeleje[1]; derimod hedder det omvendt i et Lensbrev på Næsbyhoved af 1484, at Lensmanden skal føde Kongens Foler og Øg med Kronens Tjeneres Hjælp og holde 2 Mænd, som skal tage Vare på dem[2]. Fremdeles bliver under Kong Hans de Heste og Folk, der skal underholdes, så vidt vides, altid fordelte i små Afdelinger hver til sit Sted, hvor de synes at skulle blive liggende en ubestemt Tid; derimod kendes der ikke fra denne Periode noget Eksempel på, at man tillige har anvendt en anden Fremgangsmåde, der forekommer ved Siden af den nævnte senere i det 16. Århundrede og bestod i, at Hofsinderne i samlet Flok drog gennem Landet og blev underholdte enten én eller et Par Nætter eller også i længere Tid på hvert Sted[3].

Vil vi se lidt nærmere på, hvorhen Hofsinderne og andre af Kongens Tjenere med deres Heste kunde sendes i Borgeleje, må i så Henseende først nævnes Lensmændene. Den første Gang, da Institutionen, men ikke Ordet, Borgeleje omtales i Forhold til Lensmændene, er formentlig i et Pantebrev af 1456 på Tranekær, hvori det hedder, at Lensmanden, Philippus Axelssøn (Thott), skal være fri »for alt Gæsteri og *Foderheste*«[4]; af Sammenhængen fremgår det jo imidlertid klart, at selve Indretningen må være ældre. Kong Hans lovede i sin Håndfæstning ikke at lægge Hofsinder eller Småsinder (Småsvende) »ind til Biskopper, Klostre eller nogle vore gode Mænd, som vore Slotte og Len have på Tjeneste eller i Pant, uden holde dem ved vore Slotte og i de Len, som ligge til vort Fadebur, vore danske Hofsinder til vore Slotte og Len i Danmark, de svenske i Sverige og de norske i Norge«[5]. Men overholdt blev dette Løfte rigtignok ikke. Pligten til at modtage Folk i Borgeleje forekommer, som allerede berørt[6], i adskillige af Kong Hans's Lensbreve, vel ingenlunde i dem alle, men dog i alt Fald i nogle flere end dem,

[1] Således DM. 3. R. VI. 204 (Bøsseskytter), 4. R. IV. 174 (ligeså).
[2] RA., Odense H. 6; jfr. RA., PSPap., Bent Bille 1484 $^{30}/_{3}$ og 1484 $^{8}/_{11}$ (hvorefter de største Foler skal have 1 Skæppe Havre daglig).
[3] Således DM. 4. R. I. 155 (1546), 230-31 (samme År; her nævnes 150 Heste), 4. R. IV. 368-69 (1549: 155 Heste). Jfr. HT. II. 50-53.
[4] SRA., Skoklosters Ark., Perg. 1456 $^{23}/_{7}$.
[5] Aarsberetn. II 53 § 33, jfr. Hadorph II. 328 § 32. Sammenlign også en Udtalelse af Rigsrådet under Frederik I (NDM. VI. 133).
[6] Ovfr. S. 474.

der samtidig omtaler Lensmændenes Forpligtelse til at underholde Kongen selv[1]. Og af disse Lensbreve, der nævner Pligten til at holde Borgelejeheste, er der, så vidt vides, intet, som angår et Regnskabslen. Vilde det end i og for sig forekomme ret betydningsløst, at Forpligtelsen omtaltes i et Brev på et sådant Len, da den jo her i Virkeligheden skulde synes at måtte komme til at hvile på Kongen selv og ikke på Lensmanden, er det dog påfaldende, at den i Strid med Håndfæstningens Ord udstrækkes til de andre Arter af Len. Vel kan man under Kong Hans finde en Pantelensmand, der fritages for at holde Borgelejeheste[2], men de andre Lensbreve fra denne Konges Tid, hvori Pligten omtales, er netop Breve på Pantelen[3]. Ligeledes kan det påvises, at der under den samme Konge har ligget Folk i Borgeleje på Afgiftslen[4], noget, som nævnes hyppigere under Christiern II, fra hvis Tid der jo er flere Lensbreve bevarede[5]; og endvidere hedder det, da Holbæk i 1513 bortforlenes som et frit Len, at der her af Arilds Tid har plejet at holdes 4 Borgelejeheste[6]. Ganske vist har det øjensynlig ingenlunde været alle Lensmænd, hvem den omhandlede Forpligtelse har påhvilet; et af de ikke talrige Lensbreve fra Kong Hans's Tid giver jo, som allerede nævnt, udtrykkelig Fritagelse derfor, og slige Fritagelser forekommer jævnligere under Christiern II[7]. Men Pligten har altså i ethvert Fald ikke været knyttet til en bestemt Art af Len; den har endvidere ikke været noget ejendommeligt for Hovedlenene, men nævnes også ved de mindre Len[8]; og heller ikke står den i nogen Forbindelse med Forpligtelsen til at underholde Kongen personlig således, at Fritagelse for den ene Byrde nødvendigvis skulde medføre Fritagelse for den anden[9].

Hvor Lensbrevene nævner Borgeleje-Institutionen, fastsætter de

---

[1] Ovfr. S. 455. [2] RA., Vends H. 69.
[3] RA., Jungshoved 4. RA., Faurholm 1. RA., Møen 4.
[4] NDM. VI. 316. SS. II. 2. H. S. 29.
[5] SS. II. 2. H. S. 19, 32. SNS. I 151, II. 1.-2. H. S. 121, 125, 3.-4. H. S. 177, 191.
[6] SS. II. 1. H. S. 112.
[7] Således SS. II. 1. H. S. 106, 125, 150, 171; SNS. I. 91, II. 1.-2. H. S. 164.
[8] Således Rønnebæksholm, Hørsholm, Annæs, Højstrup, Harridslevgård, Eskebjærg (DM. 4. R. II. 165, 167 (og 170), 273).
[9] Lensmanden på Pantelenet Hindsgavl skal 1499 holde Kongen 4 Nætters Gæsteri årlig, men være fri for Borgelejeheste (RA., Vends H. 69).

tillige et bestemt Antal Heste, som Lensmanden skal modtage. I de tilfældig bevarede Lensbreve fra Kong Hans's Tid forekommer kun Tallene 2[1] og 4[2]; under Christiern II finder man dog også højere Tal som 6 og 8[3], og allerede under Kong Hans har der været Len, som har skullet modtage et lignende Antal, således Ålborg 6 og Varberg 8 Heste[4]; ja Ålholm og Ravnsborg har dengang hver skullet holde 12 Borgelejeheste[5]. Foruden Hofsinder og det mere ubestemte Begreb Kongens Tjenere[6] kan man også finde nævnt kongelige Skytter, hvis Heste sendes i Borgeleje til en Lensmand[7]. Ligesom det imidlertid kunde ske, at en Lensmands Pligt til at underholde Kongen selv afløstes med Penge[8], således forekommer det samme med Hensyn til Pligten til at holde Borgeleje; Lensmanden på Kolding Niels Erikssøn (Rosenkrantz) betalte i de første År af det 16. Århundrede 40 Mark årlig, og Lundenæs Lensmand sagtens på samme Tid 30 Gylden, bægge i Stedet for at holde Borgeleje[9].

---

[1] RA., Faurholm 1. [2] RA., Jungshoved 4. RA., Møen 4.

[3] SNS. I. 151, II. 1.-2. H. S. 121, 125. 3.-4. H. S. 177. 191.

[4] Se Listerne i DM. 4. R. II. 165-67 (og 170), 272-74 (for Varbergs Vedkommende S. 167 (og 170) og for Ålborgs S. 166, 167 (og 170), 273). Sammenlign m. H. t. Ålborg RA., PSPap., Mourids Nielssøn Gyldenstjerne 1491 $^{23}/_{3}$, hvoraf ses, at Lensmanden også da skulde holde 6 Heste, og at hver Hest skulde have 1 Tønde Havre hver 11. Dag (det samme Kvantum forlanges i RA., PSPap., Anders Bille 1509 $^{2}/_{12}$ og i RA., TSPap., Torne H., Dalby S., Dalby Kl. 1509 $^{17}/_{12}$ og 1512 $^{19}/_{3}$).

[5] NDM. VI. 316. — Dog kunde der naturligvis godt under Krigsforholdene i den senere Del af Kong Hans's Regering midlertidig blive indkvarteret og underholdt en større Styrke på et og andet Slot; men om end Udtrykket Borgeleje synes at anvendes også herom (jfr. RA., Nykøbing Lensregnskab 1509-10 Bl. 18 a-20 b, 22 a-25 b, hvor dog Opløsningen af det forkortede Ord, til hvilket her sigtes, er noget usikker), må det vistnok betragtes som givet, at de herved foranledigede ekstraordinære Bekostninger er blevet afholdte af Kongen og ikke af Lensmanden, selv når vedkommende Len ikke var et Regnskabslen. Sammenlign i øvrigt SS. II. 1. H. S. 122, hvor det mere betegnende Udtryk Ryttertæring anvendes om et sådant ekstraordinært Underhold af Tropper på Vordingborg Slot i Kong Hans's Tid.

[6] Se ovfr. S. 474[3]).

[7] RA., PSPap., Mourids Nielssøn Gyldenstjerne 1491 $^{23}/_{3}$, 1493 $^{5}/_{3}$.

[8] Jfr. ovfr. S. 462.

[9] RA., Danske Kanc. Ark., Kgl. orig. åbne Breve 1503 $^{11}/_{11}$, 1504 $^{14}/_{1}$, 1507 $^{22}/_{11}$; SNS. I. 58, jfr. sstds. S. 165. NDM. VI. 318.

Som ovenfor[1] anført, fastsatte en Artikel i Håndfæstningen af 1483, at Kongen ikke måtte lægge sine Hofsinder eller Småsinder ind til Biskopper og Klostre. For Bispernes Vedkommende vides der da heller intet om, at dette er sket i det 15. Århundrede; hvad derimod Klostrene angår, er Forholdet et andet, idet Bestemmelsen over for dem ikke blev bedre overholdt end den samme Håndfæstning-Artikels Påbud om, at der ikke måtte lægges Hofsinder og Småsinder ind til andre Lensmænd end Regnskabslensmænd. Allerede i det 13. Århundrede høres der Klager over, at Kronen besværer Gejstligheden med Underhold af Folk, Heste og Hunde, hvorved det, så vidt man kan se, særlig er gået ud over Klostrene[2]. Og vel forbydes et sådant Underhold af Heste og Hunde i Håndfæstninger fra det 14. Århundrede, således endnu i Olufs[3], ligesom en tidligere[4] nævnt Artikel i Christiern I.s Håndfæstning fastsætter, at Kongen hverken personlig eller ved andre må gæste Klostrene »til Uskellighed«. Men man ser dog, at når Valdemar Atterdag fritager Skovkloster for Gæsteri af hans Folk, Heste og Hunde, er det kun mod at få Jordegods til Erstatning[5]. Og i Christiern I.s Håndfæstning er det jo blot det uskellige Gæsteri, der forbydes; denne Konge er da heller ikke bange for i et Brev til en Kardinal at omtale, at Dalby Kloster i Skåne er pligtigt til at føde Heste og Hunde[6], så at det, når man betænker Adressatens Stilling, vanskelig kan antages, at det her skulde dreje sig om et Overgreb og ikke om et retmæssigt Krav fra Kronens Side. En mere almindelig Udtalelse om, at Klostre har måttet holde Borgeleje i Christiern I.s Tid, har man endvidere fra Christiern II under de Forhandlinger, der i 1513 førtes om Fastsættelsen af denne Konges Håndfæstning[7].

Håndfæstningen af 1483 havde jo forbudt, at der lagdes Hofsinder og Småsinder ind i Klostre; men ikke des mindre blev det Klostrene, der under Kong Hans kom til at bære Hovedparten af den Byrde, som forårsagedes ved Borgelejerne. Der er fra denne Konges Tid bevaret 5 Fortegnelser over Fordelingen af Heste, som

---

[1] S. 475. [2] SRD. V. 593, jfr. 272; I. 168.

[3] Aarsberetn. II. 9-10 § 9. 12 § 7. 22 § 8. At det i øvrigt ikke blot var Kronen, men også andre, der lod deres Heste og Hunde underholde i Klostrene og anden Steds, ses af en Forordning af Erik Menved (Aarsberetn. V. 44).

[4] S. 465. [5] SRD. IV. 341.

[6] SRD. VIII. 424. [7] Allen II. 592.

lagdes i Borgeleje[1]; de omtaler alle 5 kun Lensmænd og Klostre som dem, der skulde modtage Hestene[2], og de viser alle 5, at der fordeltes et større Antal Heste til Klostrene under ét end til Lensmændene under ét. Derimod vides der ikke på Kong Hans's Tid at være sendt et større Antal til et enkelt Kloster end til et enkelt Len. Når Maksimum for et Len, så vidt det nu kan oplyses, dengang har været 12 Heste[3], gælder det samme for Klostrenes Vedkommende, blandt hvilke Antvorskov måtte tage mod det nævnte Tal[4]; men ganske vist må det siges, at de højere Tal forekommer hyppigere ved Klostrene end ved Lenene[5]. Efter den Måde, hvorpå den ene af de omhandlede Fortegnelser er affattet, må der (formodentlig fra en tidligere Konges Tid, eftersom vedkommende Fortegnelse allerede er fra 1486) have været en Sædvane for, hvor mange Heste hvert Kloster skulde modtage[6]; men denne Sædvane er rigtignok øjensynlig langtfra bleven overholdt, idet flere Klostre måtte tage mod et større Antal Heste[7]. Det har altså ikke været nok med, at Kongen satte sig ud over Håndfæstningens Bestemmelse om, at der overhovedet ikke måtte lægges Hofsinder og Småsinder i Klostrene; men han har i det mindste i det anførte Tilfælde ikke engang ladet sig nøje med, hvad der tidligere havde været Sædvane på dette Område.

Det er således let forståeligt, når der i 1513 efter Kong Hans's Død klagedes heftig over hans Optræden over for Klostrene i Borgeleje-Spørgsmålet. Christiern II anmodede imidlertid om, at det i så

[1] 1 fra 1486 i DM. 4. R. II. 165-66. 3 udaterede sstds. S. 166. 166-67 (=170) og 272-73 og 1 fra 1492 sstds. S. 273-74.

[2] Slangerup, der nævnes anf. St. S. 165. er Slangerup Kloster og ikke Byen Slangerup, som det ses sstds. S. 273. Ved Helsingør, der opføres på sidstnævnte Sted. men atter er overstreget. må altså tænkes på et Kloster i Helsingør og ikke på Byen selv — hvis Opførelsen da ikke snarere beror på en ganske simpel Skrivfejl.

[3] Ovfr. S. 477. [4] DM. 4. R. II. 165. 273.

[5] Se de ovfr. i Note 1 nævnte Lister.

[6] Det på Listen af 1486 i DM. 4. R. II. 165-66 umiddelbart efter de fleste Klostre opførte Tal kan sikkert ikke forstås anderledes end som Normen for, hvor mange der måtte sendes til vedkommende Kloster: betegnende i så Henseende er det især, når det hedder: »Dalum 6: libertatem habet isto anno«.

[7] Se anf. St. om Antvorskov, Esrom. Vestervig, Essenbæk. Modsat har der dog ved samme Lejlighed været Klostre, hvortil der sendtes et mindre Antal, end det var tilladt (Æbelholt, Holme Kloster. Børglum).

Henseende måtte forblive, som det havde været under hans Fader og Farfader[1], og i hans Håndfæstning stilledes Kronen da også en Del bedre over for Klostrene end i hans Faders, idet den pågældende Artikel i 1513 kom til at lyde: »Item skulle vi aldrig besvære nogle Klostre i Danmark enten med Borgeleje eller anden kongelig Tynge ydermere, end vi kunde have i Formændenes Minde; og hvorledes vi kunde blive forenet med Formændene derom, da skal det være for en Vilje og ej for nogen Ret eller Sædvane at blive i forskrevne Klostre i nogen Måde«[2]. Efter Ordlyden var Indrømmelsen ganske vist ikke særlig stor, idet det jo skulde være en ganske frivillig Sag, om Klostrene vilde gå ind på at holde Borgeleje. Men at det alligevel ikke har været stort bevendt med Frivilligheden, får man et godt Indtryk af, når man straks i den første Halvdel af Christiern II.s Regering ser, hvorledes et Par Klostre kun erhverver en bestandig Fritagelse for Borgeleje mod, at Kronen til Vederlag får i ét Tilfælde 300 Mark og i 2 andre forskelligt Jordegods[3]. Et tilsvarende Brev fra Valdemar Atterdags Tid er nævnt ovenfor[4]: fra det 15. Århundrede kendes derimod ingen sådanne[5], medens det dog synes, at Klostrene dengang for det enkelte Tilfælde har kunnet købe sig Fritagelse for Borgeleje[6].

---

[1] Allen II. 589. 591. 592.

[2] Aarsberetn. II. 58 § 6. Sammenlign den noget ændrede Bestemmelse i Frederik I.s Håndfæstning § 10 (sstds. S. 72); den ny Konge lover her i ethvert Fald ikke at stille Fordringer »ydermere, end det var udi vor kære Herre Broders Tid«, hvad der unægtelig er ret påfaldende i Betragtning af de stærke Klager, der 10 År tidligere førtes netop over Forholdene i Kong Hans's Tid.

[3] SNS. I. 59, 157-58. SRD. VI. 217-18, jfr. ÆA. IV. 400. Det i ÆA. IV. 399 under B 4 anførte Brev af lignende Indhold vedrørende Ryd Kloster i Slesvig må vel nærmest antages at være fra samme Tid.

[4] S. 478. Det strider ikke mod, hvad der ellers vides om Kong Hans's Fordringer til Klostrene m. H. t. Borgeleje, når man trods dette Brev ser det pågældende Kloster (Skovkloster) engang i hans Tid ansat til at modtage 5 Heste (DM. 4. R. II. 273).

[5] Et tidligere (S. 465[3]) omtalt udateret Brev af en Kong Christiern, hvorved Skovkloster bl. a. fritages for »Heste at holde« (SRD. IV. 342), er formentlig udstedt af Christiern II og ikke af Christiern I.

[6] Dette synes at være den rimeligste Forklaring af den før nævnte Notits fra 1486: »Dalum 6: libertatem habet isto anno« (DM. 4. R. II. 165). Og på samme Måde må det vel forstås, når det 1505 i RA., Dronn. Christines Regnskabsbog IV Bl. 12 b hedder: »Item annammed

Efter Klostrene må omtales Købstædernes Stilling til Borgeleje-Institutionen. Et Stykke ind i det 16. Århundrede (således under Christian III) må også Borgerstanden deltage i Underhold af Hofsinderne, når de sendes rundt i Riget[1]; men især forekommer det hyppig under den nævnte Konge, at Skytter, Landsknægte eller Bådsmænd lægges i Borgeleje i Købstæder. Adskillige Gange hedder det ganske vist udtrykkelig, hvor Talen er om Landsknægte, at disse skal betale for deres Underhold[2], og det har muligvis været Regelen, når det drejede sig om større Styrker. Men om nogen Erstatning for selve det Husly, Borgerne skulde yde Knægtene, høres ikke; og hvorvidt der altid er givet Betaling for større Afdelingers Underhold, turde vistnok være tvivlsomt. I alt Fald pålægges det under Christian III flere Købstæder, når de vil være fri for Landsknægtene, at betale så betydelige Summer[3], at man vanskelig kan tro, at Byerne skulde have givet disse Penge blot for at undgå den Ufred, som altid måtte blive Følgen, når Landsknægte i et større Antal indlagdes i en By, hvad enten de betalte for sig eller ej. Og navnlig har der sikkert ikke været Tale om Betaling, når på Christian III.s Tid et mindre Antal (som f. Eks. en 5—6 Skytter) lagdes i Borgeleje i en Købstad[4].

Vil man spørge, om der på lignende Måde vides noget fra det 15. Århundrede eller hele Kong Hans's Regering om, at Købstæderne uden Vederlag har måttet underholde Hoffolk eller Krigsfolk, må Svaret imidlertid blive Nej. At selve Ordet Borgeleje næppe findes brugt om Ophold i Købstæder før Christiern II.s Tid, er tidligere berørt[5]; men det, at Navnet ikke forekommer, beviser ganske vist ikke, at også Institutionen har været ukendt. Dette må ikke des mindre siges at have været Tilfældet, i det mindste så vidt vi kan dømme med det nu til vor Rådighed stående Materiale, som

jeg anden Dag Pinse af Prior udi Antvorskov for Borgelejeheste 100 Mark«, skønt det unægtelig er temmelig uforståeligt, hvorledes en sådan Post kommer ind i Dronningens Regnskab. — For Fuldstændigheds Skyld kan endnu tilføjes, at en Form for Borgeleje, hvorved en Mand får Livsbrev herpå i et bestemt Kloster, ikke kendes i det 15. Århundrede, men først fra Christiern II.s Tid (se således SRD. VI. 218, SNS. I. 284 og vel også Brevet B 5 i ÆA. IV. 399; jfr. tillige HT. II. 56-57).

[1] Se de ovfr. S. 475[3]) anførte Steder og DM. 4. R. II. 308.

[2] Således DM. 3. R. VI. 52, 53, 54. [3] Se sstds. S. 69.

[4] Dette kan findes nævnt sstds. S. 73-74. [5] Ovfr. S. 473.

unægtelig på det her omhandlede Punkt ikke er synderlig righoldigt. Der høres engang under Christiern I om Underhold af kongelige Hofsinder og Tjenere i Helsingborg og Landskrone, men således at det viser sig, at der har skullet betales for dem[1]. Hvad Kong Hans angår, er der den Mærkelighed, at den tidligere anførte Artikel i hans dansk-norske Håndfæstning, som taler om Underhold af Hofsinder og Småsinder, slet ikke nævner Købstæderne[2], medens derimod den tilsvarende Artikel i den for Sverige bestemte Kalmar Reces af 1483 har fået følgende Tilføjelse: »Skulle vi og ingenlunde lægge nogle vore Tjenere i nogle Købstæder uden for fuld Betaling og Vederlægning, uden vi selv ere nærværende; da holde og gøre os sådan mulig og skellig Hjælp, som tilbørligt er«[3]. Herefter kunde man ved en første Betragtning være tilbøjelig til at antage, at der med Hensyn til Underhold af Kongens »Tjenere« i Købstæder skulde gælde én Ret i Sverige og en anden i Danmark og Norge, så at Kongen i de 2 sidste Riger kunde pålægge Købstæderne at modtage hans Tjenere uden Vederlag. I Virkeligheden er Forholdet dog sikkert et andet, idet Grunden til Forskellen mellem de 2 Paragraffer formentlig blot må søges i, at man i Danmark ikke har tænkt på eller anset det for nødvendigt at foretage den i Kalmar Reces gjorte Tilføjelse. Havde Kong Hans nemlig i Danmark haft den Ret, som nægtes ham i Sverige, vilde han sikkert have gjort Brug af den, og i så Fald vilde der dog efter al Sandsynlighed være bevaret en eller anden Efterretning derom. Men der haves ingen sådan, og det skønt der, som tidligere nævnt, endnu findes adskillige Lister fra Kongens Regering over Fordelingen af Heste, der sendes i Borgeleje. I disse Lister, om overhovedet noget Sted, skulde man vente at se Købstæderne anført, hvis de var pligtige til at holde Folk i Borgeleje; Fortegnelserne anfører imidlertid, som allerede omtalt, kun Lensmænd og Klostre, men ingen Købstæder[4]. Og endnu under Frederik I har Købstæderne øjensynlig ingen Forpligtelse haft til at modtage Hoffolk i Borgeleje, idet der da fra Kronens Side klages over, at Borgelejerne hos Lensmændene er »afgivne, så hans Nådes Hofsinder og Folk ligge i Køb-

[1] RA., PSPap., Niels Erikssøn Gyldenstjerne 1455 6/2, 8/2.
[2] Aarsberetn. II. 53 § 33; jfr. ovfr. S. 475.
[3] Hadorph II. 328 § 32. Sammenlign Hvitf. VI. 31 (Folioudg. S. 974).
[4] Ovfr. S. 478-79.

stæderne med deres Heste, hans Nåde på stor Kost og Skade«[1]. Derimod er det ikke til at undres over, at der under Kong Hans's Krige med Sverige og Lübeck blev indkvarteret Tropper i Købstæderne; men Pligten til at underholde de indkvarterede påhvilede i så Fald Kongen og ikke Byens Borgere[2]. Dog kunde dette naturligvis, når Kronen savnede Penge, føre til, at den kom i Gæld til Købstadborgere for, hvad de havde måttet forstrække til Ernæring af de hos dem liggende Tropper. Og med Betalingen af en sådan Gæld kunde det trække ud, så at der på Christiern II.s Tid høres Klage over den Skade, Købstæderne havde taget af »Rytterhold« under hans Forgænger[3], ligesom man også ser Kong Christiern foretage Opgørelser med et Par Købstæder over, hvad de har lagt ud til »Ryttertæring« i hans Faders Tid[4].

6.

BONDESTANDENS GÆSTERIPLIGT.

Fra Købstæderne, som altså i det 15. Århundrede og i Kong Hans's Tid ikke har skullet holde Borgeleje, vender vi os endelig til Bondestanden for at se, om den i det samme Tidsrum har været forpligtet hertil. Ordet Borgeleje forekommer dengang ikke i Forbindelse med Bondestanden; men i alt Fald senere i det 16. Århundrede, når Hofsinder eller andre udsendes til Lenene, er det ofte vanskeligt at afgøre, om det har været vedkommende Lensmænd selv eller Bønderne i Lenet, der har skullet sørge for Underholdet[5]. At det sidste til Tider har været Tilfældet, fremgår f. Eks. af et

[1] DM. 3. R. I. 137.

[2] Se således RA., PSPap., Henrik Krummedige, Kgl. Miss. 1507 $^{6}/_{11}$ (om Folk, der skal ligge til Landeværn i Halmstad og underholdes af en Gengærd af Halmstad og Årstad Herreder) og sstds. 1512 $^{3}/_{5}$. Jfr. også DM. 3. R. V. 259 om en Del Købstæder, der engang under Christian III skal holde Kongens Folk »udi Vinterleje«, indtil de til Foråret behøves på Skibene igen, og have Betaling derfor, efter som det har været Sædvane i Kong Hans's og Frederik I.s Tid.

[3] KD. I Nr. 212 S. 299.

[4] SNS. II. 1.-2. H. S. 138, 148. — Jfr. for Frederik I.s Vedkommende DM. 3. R. I. 136.

[5] Se i det hele herom HT. II. 58-61.

Brev af 1549, hvorved Kongen går ind på et Tilbud fra Bønderne i Ålborghus Len, som er blevet besværede af Hofsinderne og derfor har ønsket at give 8 Skilling dansk for hver Hest, som de skal holde i Gæsteri, mod til Gengæld at blive fri for selv at præstere Underholdet[1]. Det kan måske ved Midten af det 16. Århundrede ikke ret tit påvises, at de, der holdtes i Borgeleje, således ligefrem har haft Ophold hos Bønderne, og et Par Gange viser det sig bestemt, at de har skullet bo på vedkommende Slot eller i vedkommende Kloster[2]. Men dette udelukker jo ikke, at det har været de underliggende Bønder, som har måttet levere de fornødne Naturalier til Underholdet; i Købstæder kan det således findes nævnt, at Underholdet skal præsteres af Gæsteriet i det hosliggende Len[3]. Og hvad Bøndernes Afløsning af Gæsteripligten med Penge angår, er det nysnævnte Tilfælde fra 1549 ikke det eneste Eksempel, som kendes herpå[4].

Spørgsmålet bliver da, om det også før 1513 kan påvises, at Bønderne således har måttet underholde Hofsinderne eller andre af Kongens Folk. Inden vi forsøger at samle de få Træk, der kan bidrage til en Besvarelse heraf, kan det dog nævnes, hvad der i øvrigt allerede vil være klart af det nærmest foregående, at Undersøgelsen af Bøndernes Stilling til Borgeleje-Institutionen i Virkeligheden bliver en Undersøgelse af en meget væsentlig Side af den de enkelte Bønder påhvilende Byrde, der betegnes med Navnet Gæsteri. Denne Byrde bestod i at modtage og underholde nogle af Kongens eller også af Lensmandens Folk og Heste, men den blev ofte forandret til en Afgift i Naturalier eller Penge; og det vil da formentlig være rettest her med det samme at omhandle også de Sider af Byrden, som kom Lensmanden og ikke Kronen direkte til Gode. Men tillige kan det her straks anføres, at Spørgsmålet om, hvorvidt det var Lensmanden eller Bønderne, der holdt Borgelejerne, overhovedet ikke kan antages at have haft stor Interesse enten for Kronen eller for Lensmanden, når det først var kommet dertil, at der var fastslået bestemte Regler både for den sidstnævntes Pligt til at holde Borgeleje og for den enkelte Bondes Gæsteripligt. Selv

[1] DM. 4. R. IV. 365.
[2] Danske Kancelliregistr. 1535-1550 S. 72-73; DM. 4. R. VI. 227-28; jfr. HT. II. 54-56.
[3] DM. 4. R. IV. 368-69. [4] Se DM. 4. R. V. 183.

om nemlig Bønderne måske ikke underholdt Kongens Heste og Folk i deres egne Gårde, måtte de i så Fald underholde nogle af Lensmandens eller også yde denne en tilsvarende Afgift. Og på hvilke Betingelser Lensmanden end havde Lenet, skulde det da synes at måtte være ret ligegyldigt for alle Parter, om han selv sørgede for Ernæringen af Kongens Folk og Heste og til Gengæld oppebar Vederlaget derfor af Bønderne, eller om disse sidste holdt dem og så ikke svarede Vederlaget.

Vender vi efter disse Bemærkninger tilbage til Spørgsmålet om, hvorvidt Bønderne før 1513 har underholdt Kongens Folk og Heste, er det, som alt berørt, kun lidt, der kan oplyses i så Henseende. For Hestenes Vedkommende kan henvises til en tidligere[1] nævnt Bestemmelse i et Lensbrev på Næsbyhoved af 1484 om, at Lensmanden skal føde Kongens Foler og Øg med Kronens Tjeneres Hjælp; men bortset fra, at det ikke heraf fremgår, hvorledes Byrden har været fordelt mellem de 2 Parter, er det jo i dette Tilfælde ikke det egentlige Gæsteri (hvor det drejer sig om Underhold af Heste med medfølgende Folk), som Talen er om. At sådanne Folk og Heste også før 1513 ofte har haft Ophold på Lensmandens Slot, er sikkert nok[2]; og noget ganske afgørende Bevis for, at de da ligeledes kunde bo hos Bønderne, kan næppe føres. Men at dette også har været Tilfældet, bliver dog i høj Grad sandsynligt, når det i 1496 om en Mand, der får Faurholm med mere Gods i Pant, hedder, at han af en navngiven Landsby årlig skal give 8 Pund Korn på Københavns Slot for Gæsteri, Borgeleje og al anden kongelig Tynge[3]; og i alt Fald kan den Måde, hvorpå den enkelte Landsby her fremdrages, næppe forstås anderledes end, at det er den, som har måttet præstere Underholdet til de vedkommende, der lå i Borgeleje, om end de måske har boet på selve Gården Faurholm. I Tranekær Lensregnskab for 1510—11 finder man endvidere en Afgift Konningsgæsteri svaret af nogle Bønder, som i det mindste for en stor Del tillige erlægger en Ydelse, der betegnes blot som Gæsteri eller med det mærkelige Navn »gesterii aalgestning«[4]. Konningsgæsteriet må da her vistnok opfattes som en Af-

---

[1] S. 475.
[2] Se RA., PSPap., Mourids Nielssøn Gyldenstjerne 1491 $^{23}/_{3}$; RA., Danske Kanc. Ark., Kgl. orig. åbne Breve 1504 $^{14}/_{1}$.
[3] RA., Faurholm 2. Jfr. ovfr. S. 455[5]).
[4] RA., Tranekær Lensregnskab 1510-11 Bl. 9 a, 21 a; jfr. 7 a, 15 a.

løsning af en Forpligtelse til at underholde Kongens egne Folk, og det andet Gæsteri som Afløsning af en tilsvarende Forpligtelse over for Lensmandens Folk; men unægtelig er det påfaldende, at den sidstnævnte Art i så Fald overhovedet opføres i Regnskabet, da man skulde antage, at den gik i Lensmandens egen Lomme, så at han ikke behøvede at gøre Regnskab for den. Vist er det, at man senere i det 16. Århundrede kan finde Herre- og Fogedgæsteri som Modsætninger til hinanden, og man må da gå ud fra, at Herregæsteriet oprindelig har været det, som Kongen, og Fogedgæsteriet det, som Lensmanden skulde nyde[1]. Med den her fremsatte Opfattelse af Ordet Konningsgæsteri stemmer det også, at der i Sverige omkring År 1500 forekommer Udtrykkene Konningsfodring og Konningsgæstning som Betegnelser for det Underhold, Bønderne skulde skaffe Regeringens Heste, når de sendtes omkring i Riget, altså i Modsætning til det Gæsteri, der skulde ydes til Lenets egen Lensmand[2].

Når det kun er lidt, der vides om den Gæsteribyrde, som påhvilede Bønderne over for Kongens Heste og Folk i det 15. Århundredes Danmark, er man ikke stort bedre stillet, hvis man spørger om Bondestandens Gæsteripligt i Almindelighed i det samme Tidsrum. Det er først fra Tiden omkring År 1500, at Oplysningerne herom begynder at flyde noget rigeligere, og selv da er det ofte umuligt at afgøre, om det Gæsteri, der omtales, er en Forpligtelse til at underholde Kongens eller Lensmandens Heste. Dette kan f. Eks. ikke ses, når Dronning Christine 1505 fastsætter, at de af Kronens Bryder på Langeland, der svarer 8 Ørte Korn i Landgilde, årlig skal holde 10 Heste i Gæsteri, og de, der svarer mindre, i Forhold dertil[3], — eller når 2 lollandske Birker i 1513 får Brev om, at hver 2 Mand af deres Beboere kun skal holde 3 Heste én Nat årlig, undtagen hvis Kongen selv eller hans Fadebur kommer[4]. Til andre Tider viser det sig derimod, at det er Lensmanden, hvis Heste Bønderne underholder; dette fremgår af en Forordning af Christopher af Bayern fra 1442, der forhyder Lensmændene at forurette nogen med ulovlig Gæstning[5], og ligeledes af andre Akt-

[1] Se HT. II. 72-73, jfr. 81 og Danske Kancelliregistr. 1535-1550 S. 56.
[2] Jfr. ovfr. S. 60 og de S. 60[6]) anførte Steder.
[3] DM. 4. R. V. 88-89. [4] SS. II. 2. H. S. 60-61.
[5] Hvitf. IV. 653 (Folioudg. S. 829).

stykker såsom et Brev af Lensmanden på Tranekær fra 1462[1], et tidligere[2] i en anden Sammenhæng anført Brev fra det samme År vedrørende Varberg Len og en Erklæring fra 1489 vedrørende Falsterbo Len[3].

I det 16. Århundrede omtales ikke sjældent 2 forskellige Arter af Gæsteri under Navnene Sommer- og Vintergæsteri, af hvilke altså det ene er blevet præsteret om Sommeren og det andet om Vinteren; undertiden stilles Sommergæsteri i Modsætning til Hestegæsteri, så at det førstnævnte må antages i alt Fald til Tider at have bestået i et Underhold af Personer uden Heste[4]. En lignende Adskillelse mellem Sommer- og Vintergæsteri forekommer, så vidt vides, ikke i det 15. Århundrede; men den træffes så tidlig i det 16., at den rimeligvis har været kendt også i det foregående Århundrede[5].

En særegen Art af Gæsteri var Jægergæsteriet[6], der må antages at have bestået i Underhold af Kongens Jægere, når disse var pa Jagt. I det egentlige Danmark kan det ikke med Sikkerhed påvises i det 15. Århundrede; derimod omtales det på den Tid i

---

[1] RA., Nørre H. Langeland 1. [2] S. 256-57.

[3] SRA., Perg. 1489 $^{5}/_{5}$. — Jfr. også det ovfr. S. 37 omtalte Brev til Gynge Herred af 1523 om, at der med Hensyn til Gældkerens Gæsteri skal holdes, som Sædvane var i Christiern I.s og Hans's Tid; som vi så' på det nævnte Sted, har Ordet Gældker jo nemlig dengang sandsynligvis kun været en anden Benævnelse for Lensmanden på Helsingborg. — Om »Hesteløb« i Norge som en i det mindste i Tønsberg Len oprindelig frivillig Byrde se DN. I Nr. 696 (1424).

[4] Jfr. herom HT. II. 75-76.

[5] Byg for Sommergæstning forekommer i en Oversigt over Tranekær Lens Indtægter 1510 (RA., Forskellige Stykker Lensregnskaber ell. Jordebøger 1498-1513, Regnskabsoptegnelser vedr. Tranekær 1510 og ud. Datum, b Bl. 1 a); i en Jordebog for Bygholm af 1514 nævnes Sommer-, Vinter- og Jægergæsteri af én Gård i Jylland (Rosenvinge, Domme II Nr. 88 S. 154); og i et Kongebrev for 2 lollandske Sogne af 1515 gøres Forskel på Arten af det Gæsteri, som Bønderne skal holde Lensmanden om Sommeren og om Vinteren, selv om her ikke udtrykkelig bruges Ordene Sommer- og Vintergæsteri (SS. II. 2. H. S. 65, jfr. HT. II. 75). Om en Indehaver af et af Lunde Ærkebiskops Len hedder det 1504, at vedkommende skal holde Ærkebispen Vintergæstning og Sommergæstning efter gammel Sædvane (SRA., Pap. 1504 $^{25}/_{11}$).

[6] Om dette i det 16. Århundrede jfr. HT. II. 73-74.

Slesvig, både 1461 og senere[1], og da man i Danmark træffer det i alt Fald i »Kong Hans's Tid« (dengang dog kun selve Sagen, men ikke Navnet Jægergæsteri)[2] samt i 1514[3], er det rimeligt, at Jægergæsteriet også i Danmark har været i Brug i det 15. Århundrede.

Som allerede berørt, var det ikke sjældent, at Bøndernes Forpligtelse til i deres egne Gårde at underholde et Antal Heste og Folk blev afløst med en Afgift i Penge eller Naturalier. Også herom bliver Oplysningerne dog først nogenlunde fyldige fra Begyndelsen af det 16. Århundrede; og beror dette end sikkert for den overvejende Del på, at der fra den Tid er bevaret et rigeligere Materiale, må en medvirkende Grund dog vistnok søges i, at slige Afløsninger er blevet hyppigere, jo længere man kom ned i Tiden. Bemærkes må det imidlertid, at Afløsningerne sjælden omtales pa en Måde, som klart viser, at det drejer sig om en Ordning, der skal gælde for bestandig. Eksempler herpå forekommer ganske vist; det har således sagtens været Tilfældet, når det i 1496 fastsættes, at Tranekær Sognepræst årlig skal give 1 Ørte Havre for Gæsteri af en Gård[4], eller når der i en Jordebog for Lundenæs Len fra 1498 anføres som Indtægt af Ginding og Hjerm Herreder henholdsvis 16 og 20 Mark Gæsteri[5]. Og endvidere hedder det i et Kongebrev af 1515 for 2 Sogne på Lolland (hvor det dog kun drejer sig om en bestemt Fastsættelse og ikke om en fuldstændig Afløsning af det egentlige Gæsteri), at Beboerne til Gengæld årlig skal give Kronen 8 lødige Mark over deres rette Skat[6]. Men hyppigere er dog omkring År 1500 en Ordning, hvorefter Gæsteriet stadig kan fordres

[1] RA., Gott. Membr. 1461 $^{9}/_{1}$ (»gesterye in der jacht«). RA., Gemeinsch. Arch. XVII. 92 b S. 9 (hvor det hedder, at Bønder og Landboer i Åbenrå Len er pligtige til at holde »den hertejegere unde rejegere«, men når de afløser denne Byrde med Penge, giver 100 rhinske Gylden årlig).

[2] Kong Fred. den Førstes danske Registr. S. 62.

[3] Se S. 487[5]).

[4] RA., TSC, Fyns Bispeark. 1496 $^{19}/_{1}$.

[5] Nielsen, Harsyssels Dipl. Nr. 85 S. 92. — Det må være en sådan fuldstændig Afløsning, der sigtes til, når et Kongebrev af 1527 fritager en Mand for Gæsteri og anden Tynge som andre Bønder, der har købt sig fri af Kong Hans (Kong Fred. den Førstes danske Registr. S. 146, jfr. HT. II. 76[2])).

[6] SS. II. 2. H. S. 65.

ydet som virkeligt Underhold og kun, når dette ikke sker, forandres til en Afgift. Således giver Kronen i 1494 en Mand Brev på en Bondegård mod, at han blandt andre Afgifter skal svare »1 Mark for Gæsteri eller holde Gæsteri«[1]; og om Jens Holgerssøn (Ulfstand) hedder det, at der på Gulland før hans Tid ikke var givet Penge for Gæsteri, når Slotsherren ikke selv red i Fodring, men at han havde indført, at der i så Fald skulde gives 16 Mark årlig for hvert Natteleje[2]. Og omtales der end ofte Gæsteriafgifter i de fra de første År af det 16. Århundrede bevarede Lensregnskaber, kan man dog i nogle af Regnskaberne fra Næsbyhoved midt mellem de Bønder, der svarer sådanne Afgifter, finde adskillige, som ingen svarer, fordi vedkommende »holdt Gæsteri«, »holdt til sit eget«, »holdt« eller »skal holde«, så at de altså yder Gæsteriet som Underhold i deres egne Gårde; og det er ikke de samme Bønder, der får denne Vedtegning i de forskellige Regnskaber[3]. Ligeledes kan det nævnes, at Hertug Frederik i 1523 tillader Bønderne i Slogs Herred at afløse deres Gæsteri med en årlig Pengeafgift, men ikke længere, end til Hertugen atter fordrer det virkelige Gæsteri i Stedet[4].

Så længe der herskede en Tilstand som den anførte, så at altså Gæsteriet endnu kunde fordres præsteret som virkeligt Underhold, er det en Selvfølge, at Gæsteriafgifterne måtte henregnes til et Lens uvisse Indkomster, og således kan man da også finde dem betegnede i det første Årti af det 16. Århundrede[5]. I en anden Retning har Gæsteripligten derimod vistnok omkring År 1500 været ret bestemt, nemlig med Hensyn til, hvor stor en Ydelse der kunde fordres af den enkelte Gård. Under en Retssag i 1546 påberåber den ene af Parterne sig, at der i Kong Hans's Tid »skal være gangen

---

[1] NDM. VI. 79. [2] DM. 3. R. III. 104.

[3] RA., Næsbyhoved Lensregnskab 1509-10 Bl. 36 a-37 a, 1510-11 Bl. 27 a-b, 29 a, 30 b, 31 a, 32 a. Sammenlign, hvorledes et Lensbrev af 1514 på Kalø Len tillader Lensmanden selv at beholde Gæsteripenge af de Bønder, som han ikke gæster (SNS. I. 61), og hvorledes det i en Opgørelse fra Frederik I.s Tid over Indtægterne af Ålborghus Len hedder: »Item Gæstepenningene er ikke skrevne, for det gæstes mesten Part« (NDM. VI. 299).

[4] Stemann, Gesch. des öffentl. u. Privat-Rechts des Herzogth. Schlesw. III Nr. 119 S. 180. Jfr. også for Slesvigs Vedkommende i det 15. Århundrede det betingelsesvise »når« ovfr. S. 488[1]).

[5] RA., PSPap., Oluf Holgerssøn Ulfstand 1509 $^{3}/_{9}$.

en Dom derpå, at alle Klosters og Kapitels Tjenere skulle være pligtige at holde årlig deres Herskab én Nats Gæsteri med 2 Heste på hvert Pund Skyld og gøre slig Ægt og Arbejde, som andre Tjenere her i Landet pligtige ere«[1]. Gæsteripligten sættes altså her i et bestemt Forhold til Landgilden for de gejstlige Fæsteres Vedkommende, og da Dommen fastslår ens Pligt til Ægt og Arbejde for disse og for »andre Tjenere«, kunde det ligge nær at antage, at også Gæsteripligten for Kronens Fæstere har stået i det samme Forhold til Landgilden, som her bestemmes med Hensyn til de gejstlige Fæsteres Gæsteripligt over for deres Herskab. Men selv om Byrden ikke skulde have påhvilet de 2 Klasser af Bønder netop i samme Grad[2], kan det ifølge Dommen sikkert ikke betvivles, at Kronens Fæsteres Gæsteripligt dengang har rettet sig efter deres Landgilde og således været bestemt for den enkelte Gård; og det sidste gælder da sikkert også for Selvejernes Vedkommende, om end Pligten her ikke kunde fastsættes i Forhold til Landgilden.

Hvad de Afgifter angår, hvormed Gæsteriet afløses, er det oftest Penge[3] eller Havre[4], man hører tale om, ligesom man kan finde, at den samme Mand yder både Penge og Havre[5]. Endvidere forekommer Byg (i alt Fald i Begyndelsen af det 16. Århundrede)[6] og af og til andre Fødemidler, men til Tider også mærkeligere Varer

---

[1] Nyerup, Hist.-statist. Skildr. af Tilstanden i Danm. og Norge I. 374 (jfr. også Rosenvinge, Domme I S. XXX).

[2] Den af Dronning Christine i 1505 indførte Ordning på Langeland (ovfr. S. 486) stemmer ganske vist ikke nøjagtig med, hvad der i 1546 udtales om Kloster- og Kapiteltjenerne.

[3] Se således, hvad der er nævnt ovfr. S. 488 om Lundenæs Len 1498; fra Begyndelsen af det 16. Århundrede kunde anføres en Mængde Eksempler, ligesom der på Frederik I.s Tid forekommer Betegnelsen Gæstebudspenge for den i Stedet for Gæsteriet svarede Pengeafgift (NDM. VI. 305).

[4] Se RA., TSC, Fyns Bispeark. 1496 $^{19}/_{1}$ og flere Eksempler fra Begyndelsen af det 16. Århundrede; under Frederik I kan man finde Gæstebudshavre som Navn for Afgiften (NDM. VI. 291).

[5] Dette er således hyppig Tilfældet i Næsbyhoved Len (RA., Næsbyhoved Lensregnskab 1502-3 Bl. 29a-31 a, 32a, 1505-6 Bl. 31 a-32 b, 33 b-34 a. 1509-10 Bl. 34 a-35 a, 36 a-b, 37 b-40 a, 1510-11 Bl. 27 a-28 a, 29 a-b, 30 b-33 a).

[6] RA., Næsbyhoved Lensregnskab 1502-3 Bl. 29 a-32 a, 33 a. RA., Tranekær Lensregnskab 1510-11 Bl. 9 a.

som Ved[1] eller Vadmel[2], der ikke således som Kornsorterne kan være anvendt til Ernæring af de Heste og Folk, som Bønderne selv skulde have holdt.

Det er tidligere nævnt, hvorledes det må antages, at Studen er bleven indført, for at Bønderne derved kunde fritages for selv at underholde Kongen på hans Rejser i Riget, og endvidere, at om end Bondestanden omkring År 1500 atter har deltaget i denne Underholdspligt, må en sådan Deltagelse i alt Fald til Tider opfattes som en ekstraordinær Byrde, som Kronen ikke på egen Hånd kunde pålægge Bønderne[3]. Den her behandlede Art af Gæsteri, hvor det drejer sig om en Forpligtelse for den enkelte Bonde til at underholde enkelte af Kongens eller Lensmandens Folk, ligger det jo nærmest at forklare som opstået af Pligten til at underholde Kongen selv; men påfaldende er det i så Fald, at denne sidste Pligt for Bondestandens Vedkommende ikke kan påvises så langt tilbage i det 15. Århundrede som den Art Gæsteri, vi her beskæftiger os med, ligesom der jo heller ikke er Tale om, at det at lægge nogle Heste og Folk ind til den enkelte Bonde var noget ekstraordinært, hvortil Kronen eller Lensmanden skulde behøve en skattebevilgende Myndigheds Samtykke.

Men også når man betragter Bondestandens her omhandlede Gæsteripligt som en ganske ordinær Skat til Staten, frembyder den en Del Mærkelighed. Det er nemlig langtfra, at denne Art Gæsteri ydes alene til Kronen, idet de privilegerede Stænders Landboer på tilsvarende Måde skylder deres Jorddrotter Gæsteri. Således forbydes det i Christopher af Bayerns før[4] nævnte Forordning af 1442 også gode Mænds Fogeder og Embedsmænd at forurette nogen med *ulovlig* Gæstning eller Beskatning[5]; i en Forordning af 1454 hedder det, at ingen, hvo han end er (men ganske vist »besynderlig vore Fogeder og Embedsmænd«), må gæste eller gæste lade *anden* Mands vornede og Tjenere[6], og i en 12 År yngre Forordning for Nørrejylland har Forskriften den bestemte Form, at »ingen Mand skal

[1] RA., TSPap., Luggude H., Vesby S., Langerød 1488 $^{26}/_{10}$.
[2] RA., Tranekær Lensregnskab 1510-11 Bl. 12 a.
[3] Ovfr. S. 471-72. [4] S. 486.
[5] Hvitf. IV. 653 (Folioudg. S. 829).
[6] Aarsberetn. V. 65 § 1.

gæste andre Mænds Tjenere *uden sine egne*«[1]. Også i mange enkelte Aktstykker omtales denne Gejstlighedens og Adelens Ret til at gæste sine Landboer[2]; og ligesom Tilfældet er med det Gæsteri, der skyldes Kronen, kan man se det, der tilkommer Jorddrotter af de privilegerede Stænder, forandret til en Afgift endnu inden Udgangen af det 15. Århundrede[3], noget, som der dog forekommer talrigere Eksempler på i det 16. Århundrede.

Det er jo allerede ret ejendommeligt og lidet stemmende med Opfattelsen af Bondestandens Gæsteripligt som en Skat til Kronen, at ganske den samme Byrde påhvilede Adelens og Gejstlighedens Fæstere over for deres Jorddrotter. Men ved en lidt nærmere Betragtning af, hvilke Klasser af Bondestanden der skyldte Kronen Gæsteri, viser der sig et andet mærkeligt Forhold, som heller ikke passer godt med den nævnte Opfattelse af Gæsteriet som en Skat. Medens nemlig Kronens Fæstere, som vi tidligere[4] har set, i det 15. Århundrede var fritagne for Stud og Leding, gælder det samme, så vidt vides, ingenlunde med Hensyn til Gæsteripligten. Bestemte Vidnesbyrd i så Henseende kan måske vanskelig påpeges for selve det anførte Tidsrums Vedkommende[5]; men at Kronens Fæstere dog dengang har skullet yde Gæsteri til den, må anses for givet, eftersom dette aldeles sikkert var Tilfældet straks i Begyndelsen af det 16. Århundrede. Da finder man både Selvejere og Kronens Fæstere som gæsteripligtige[6]; ja det kunde næsten synes, som om Fæsterne

[1] Sstds. S. 68 § 1.

[2] For Adelens Vedkommende se f. Eks. RA., PSPap., Torbern Bille 1458 ²²/₂ (hvor et Spørgsmål om Voldgæstning hos en Bonde skal afgøres efter, om Bonden står i den ene eller den anden Parts Bog); men hyppigere turde det dog være i det 15. Århundrede at se omtalt den Gæsteripligt, der påhvilede Fæsterne på gejstligt Gods. — I det 16. Århundrede nævnes også det specielle Jægergæsteri som en Rettighed, Adelsmænd kunde have af deres Landboer (således Thiset, Fru Eline Gøyes Jordebog S. 45-50).

[3] Cod. Esrom. Nr. 257 S. 265-70, 272, 274-75.

[4] Ovfr. S. 431-32.

[5] Som S. 485 anført, kan en Bestemmelse fra 1484 om, at Lensmanden på Næsbyhoved skal føde Kongens Foler og Øg med Kronens Tjeneres (ɔ: Fæsteres) Hjælp, ikke henregnes under det egentlige Gæsteri.

[6] Se således de forskellige Steder i RA., Tranekær Lensregnskab 1510-11, hvor der anføres Gæsteriafgifter (især Bl. 9 a, 12 a, 15 a-16 a, 21 a), sammenholdt med den sstds. Bl. 5 a-b og 7 b-8 b gjorte Sondring mellem Bønder og Bryder. Sammenlign også SNS. I. 61 (Kronens Bønder

har spillet den største Rolle på dette Område, eftersom Dronning Christine i 1505 giver Regler med Hensyn til Gæsteripligten for Kronens Bryder på Langeland, men ikke samtidig taler om Selvejerne[1]. Men om end den Omstændighed, at så vel Kronens som Adelens og Gejstlighedens Landboer har skullet svare Gæsteri henholdsvis til Kronen og til den adelige eller gejstlige Jorddrot, kunde tale for at opfatte Gæsteriet som en Landgildepræstation ydet af Fæsteren til bans Herskab, strider dette på den anden Side mod, at også Selvejere skal svare Gæsteriet.

og Tjenere; 1514) og SS. II. 2. H. S. 65 (ligeså; 1515). Derimod må det antages, at Gadehuse i Begyndelsen af det 16. Århundrede har været fritagne for Gæsteri (se RA., Næsbyhoved Lensregnskab 1509-10 Bl. 38 a: »non dant gesteri, quia est gadehuss«), medens senere i Århundredet også sådanne var gæsteripligtige (HT. II. 66). Temmelig tidlig i det 16. Århundrede kan man finde Åledrætter i Skåne, der præsterer Gæsteri (RA., løst Ark (Bl. 1 a), indlagt i Falsterbo Toldregnskab 1494; jfr. hermed også, hvorledes der i Jylland 1480 tales om en Ålegård. hvoraf der er givet Skat og Leding i mere end 60 År (RA., PSPap., Mourids Nielssøn Gyldenstjerne 1480 $^{20}/_{11}$)). — Hvorvidt *alle* Selvejere og Fæstere under Kronen har skyldt den Gæsteri i det 15. Århundrede, kan ikke siges med Vished. Det synes ikke at have været Tilfældet ved Midten af det 16. Århundrede (HT. II. 63-66), og allerede i de fra dettes Begyndelse bevarede Regnskaber for Næsbyhoved Len finder man mange Bønder, som svarer Landgilde-, men ikke Gæsteri-Afgifter (RA., Næsbyhoved Lensregnskab 1502-3 Bl. 1 a-28 a, 29 a-33 a, 1505-6 Bl. 1 a-27 a, 31 a-34 a, 1509-10 Bl. 5 a-28 b, 34 a-40 a, 1510-11 Bl. 1 a-24 b, 27 a-33 a). Men hvor meget der kan bygges på det sidstnævnte Punkt, er uklart, idet det ikke synes udelukket, at de, for hvem der ingen Gæsteriafgifter opføres, kan have holdt Gæsteri hjemme i deres Gårde. Man kunde måske, når der i Gæsterilisterne i Regnskaberne 1509-10 (Bl. 34 a-40 a) og 1510-11 (Bl. 27 a-33 a) ved nogle Navne bemærkes: »han holdt Gæsteri« eller lignende (jfr. ovfr. S. 489), men ved andre hverken siges noget sådant eller overhovedet nævnes nogen Afgift, slutte, at disse sidste Mænd har været helt fri for Gæsteri; og en sådan Slutning støttes ved, at nogle enkelte Navne har Vedtegningen: »non dat (eller dedit?) gesteri«. Men slige Undtagelser kan jo bero på særlige Forhold såsom, at vedkommende måske har boet i mindre Ejendomme end egentlige Gårde. Og i alt Fald er det, at et Navn opføres på Gæsterilisten uden Tilføjelser af nogen som helst Art, intet Bevis for, at vedkommende har været fritaget for Gæsteri; thi i Regnskabet 1509-10 opføres forskellige uden nogen Tilføjelse (således Bl. 34 b), medens de samme i 1510-11 svarer Afgifter eller det hedder om dem, at de »skal holde« (således Bl. 27 b).

[1] DM. 4. R. V. 88-89.

Hvad de privilegerede Stænders Landboer angår, skyldte de som Regel ikke Kronen noget Gæsteri. En klar Bestemmelse herom vil man dog ikke finde i det 15. Århundredes 1. Halvdel. En Forordning af Dronning Margrethe fra 1396 og en anden, tidligere[1] nævnt af Christopher af Bayern fra 1442 indeholder kun Forbud mod ulovligt Gæsteri uden at definere dette Begreb nærmere (undtagen for så vidt, som der 1396 tales om ulovligt Gæsteri »både til læg og til lærd«) og uden specielt at nævne Adelens og Gejstlighedens Landboer; ja Forordningen af 1396 synes, at dømme efter en Forskrift, som den giver om, at der skal bygges Kro for hver 4. Mil, nærmest rettet mod Overgreb af virkelige rejsende[2]. Christiern I lover i sin Håndfæstning ligeledes blot, at han ikke vil »gæste eller stede at gæste Klostre eller andre Steder eller Almue til Uskellighed«[3] — et Løfte, der sagtens tager Sigte lige så meget på Underholdet af Kongen selv under hans Rejser som af hans Folk og Heste alene; og i ethvert Fald forklares det heller ikke her, hvad der menes med Gæsteri til Uskellighed. Derimod fastsættes det, som tidligere[4] berørt, i en Forordning af 1454 ganske klart, at ingen som helst »og besynderlig vore Fogeder og Embedsmænd« må gæste eller gæste lade anden Mands vornede og Tjenere, ihvo de helst tilhøre kunne, åndelige eller verdslige[5]; og den tilsvarende, mere kortfattede Bestemmelse i Forordningen for Nørrejylland af 1466 om, »at ingen Mand skal gæste andre Mænds Tjenere uden sine egne«[6], er sikkert ligeledes rettet bl. a. mod Lensmænds Gæsteri hos de privilegerede Stænders Landboer. Den derefter nærmest følgende Håndfæstning, Kong Hans's af 1483, indeholder da også den ovenfor flere Gange omtalte Artikel om, at Kongen ikke skal tillade sine Embedsmænd at pålægge Kirker, Klostre, Klerkeri, Ridderskab, deres Hjon eller Land eller Len nogen *Gæstning*, Skydsfærd eller

[1] S. 491.
[2] Aarsberetn. V. 53 § 1. Hvitf. IV. 653 (Folioudg. S. 829).
[3] Aarsberetn. II. 44 § 11. Jfr. Kongens norske Håndfæstning (Hvitf. V. 11, Folioudg. S. 846).
[4] S. 491.
[5] Aarsberetn. V. 65 § 1. Når Philippus Axelssøn 1462 lover »ej at gæste eller Tynge på at lægge« en Del af sit Gods, som han pantsætter til adelige, »anderledes end som andre fribårne Mænds Tjenere de frieste på forskrevne Langeland« (RA., Nørre H. Langeland 1), skal dette altså ikke forstås, som om han som Lensmand havde Ret til at gæste Adelens Landboer i Lenet.
[6] Aarsberetn. V. 68 § 1.

anden Tynge, uden han selv eller hans mærkelige Råd eller Sendebud færdes gennem Landene i Rigens Ærinde[1].

Spørger man, om den Del af den sidstnævnte Artikel, som her særlig interesserer os, virkelig er bleven overholdt i Kong Hans's Tid, må Svaret, for så vidt Adelens Landhoer angår, i det hele og store blive bekræftende. Klager over, at Adelens Fæstere har måttet præstere Gæsteri til Kronen, høres i hvert Fald ikke, hverken under Kongens Regering eller ved Forhandlingerne efter hans Død om den ny Håndfæstning. Så meget mærkeligere er det da, at Kong Hans i 1501 forlener Henrik Krummedige med Gæsteriet af det Gods i Halland, som Hr. Henrik havde fået af Svante Nilsson[2]; hvis man ikke vil opstille den Formodning, at udenlandske Adelsmænd har haft mindre Rettighed over deres Gods end indfødte, er det vanskeligt at forklare, hvad der har nødvendiggjort en sådan Forlening, som skulde synes at være overflødig efter Bestemmelsen i Kongens Håndfæstning[3].

Medens altså Bestemmelserne i det 15. Århundredes Lovgivning om Adelens Landhoers Fritagelse for Gæsteri til Kronen må antages også at være blevet gennemførte i Praksis, stiller Forholdet sig noget anderledes med Hensyn til Gejstlighedens Landboers Gæsteripligt, idet disses Fritagelse herfor øjensynlig ikke var så uhetinget som Adelens Tjeneres. Når Dronning Margrethe 1379 lover ikke at gæste Lunde Kapitel, dets vornede eller »Præster af Lund« med nogen »umulig eller uskellig Gæstning«[4], tyder dette jo nærmest på, at hun har haft en vis Ret til Gæsteri hos de vedkommende; men det er rigtignok både ved denne Lejlighed og undertiden ellers[5] tvivlsomt, hvorvidt herved sigtes til et Underhold blot af Regenten på hans Rejser eller tillige af hans Heste og Folk, når han selv

[1] Aarsberetn. II. 52 § 22. Jfr. Hadorph II. 326 § 21. Sammenlign de tilsvarende Bestemmelser i de følgende Håndfæstninger (Aarsberetn. II. 58 § 7, 72 § 12, 84 § 7, 96 § 6, 104 § 6), der efter Reformationen selvfølgelig kun gælder Adelen.

[2] DN. VIII Nr. 450.

[3] I Sverige var derimod i det 15. Århundrede Frelsets Landboer også forpligtede til at underholde Lensmandens, men ikke Kongens Heste (Styffe IV S. CXLIV, jfr. E. Hildebrand S. 152).

[4] MP. Nr. 6 S. 7.

[5] Se således et Brev af 1491 i ÆA. IV. 376.

ikke var med, samt af Lensmandens Heste og Folk[1]. Dog kan man også høre tale om en Forpligtelse for gejstligt Gods til Gæsteri, hvor Kongen åbenbart ikke selv er med; således erklærer Ærkebispens Landboer i Fjære Herred i 1462, at Lensmanden på Varberg Åge Axelssøn og hans Folk gæstede dem aldrig anderledes end skellig og retfærdig[2], og i 1496 bestemmes det, at Tranekær Sognepræst årlig skal give 1 Ørte Havre for Gæsteri af en Gård til Tranekær Slot[3]. Og i et Par Tilfælde hedder det vel om nærmere betegnet gejstligt Gods, at Lensmanden ikke har plejet at gæste det, men dette omtales på en Måde, der viser, at det meget vel var tænkeligt, at han kunde have en fuldstændig lovlig Adkomst til et sådant Gæsteri[4].

Oftest har det vistnok ved disse Lejligheder været Sognekirkers Gods, som Talen var om; og de Stridigheder, der kunde opkomme om Gæsteriet heraf, hænger øjensynlig sammen med Spørgsmålet om, hvem der havde Forsvaret af Godset. Dette fremgår således af forskellige Aktstykker fra det 15. Århundredes Slutning[5] og tillige af Forhandlingerne i 1513 om den ny Håndfæstning, idet Christiern II da anmodede om, at han måtte nyde Forsvar og Gæsteri af de Kirkens Tjenere, som Kronen havde haft af Arilds Tid[6]. Og der blev da virkelig i Håndfæstningen af 1513 indsat en Bestemmelse, som ikke forekommer 1483, om, at de Kirketjenere, som Kronen havde haft i Forsvar uildet og ukæret i 40 År, skulde blive under den; på lignende Måde skulde de Kirketjenere, som Prælaterne og Kirken havde haft i Forsvar uildet og ukæret i 30 År, blive under dem, medens de, som i Kong Hans's eller Christiern I.s Tid »eller derved« var kommet enten under Kronens eller under

[1] Derimod nævnes Fritagelse for den sidstnævnte Art af Gæsteri udtrykkelig som et særligt Privilegium for et norsk Kloster i 1498 (dets Landboer skulde »ingen Heste holde af Slottet«; DN. XIV Nr. 187 S. 153) — noget, der dog skulde synes at være en simpel Følge af den før nævnte Bestemmelse i Kong Hans's Håndfæstning. (Sammenlign i øvrigt m. H. t. Frederik I.s norske Håndfæstning, som ikke indeholder den omhandlede Bestemmelse, Aschehoug S. 301.)

[2] RA., PSPerg., Thott 1462 $^{18}/_{11}$.

[3] RA., TSC, Fyns Bispeark. 1496 $^{19}/_{1}$.

[4] Se således SRA., Perg. 1489 $^{5}/_{5}$; Kirkehist. Saml. 3. R. VI. 431.

[5] SRA., Perg. 1489 $^{5}/_{5}$. Kirkehist. Saml. 4. R. VI. 39 (1496). RA., Sjælland-Møen 75 (1498 $^{6}/_{4}$).

[6] Allen II. 592.

Kirkens og Prælaternes Forsvar med Urette, skulde vende tilbage til deres tidligere Stilling[1]. Hyppig var det under slige Stridigheder om Forsvaret over Sognekirkers Gods Stiftets Biskop eller Kapitel, som Kronen havde til Modpart, og ligesom Kronen, hvor den var i Besiddelse af Forsvaret, tillige havde Ret til Gæsteriet, hører man også tale om Kirkegods, hvoraf Biskoppen havde Gæsteriet[2]. Men i øvrigt kan det måske her med det samme bemærkes, at det ikke blot var Gæsteriet, som den, der havde Forsvaret (eller, som det senere kaldtes, Herligheden[3]) af Kirkegods, oppebar. Man kan således finde Pengeafgifter ydede »til Forsvar«[4], og det kan ved Gaver af Gods til Gejstligheden fastsættes, at kun Kornlandgilden skal ydes til vedkommende gejstlige Institution, medens Giveren selv beholder alle andre Redsler (eller al Småredsel) deraf tilllige med Forsvaret[5]. Endvidere forekommer i det 15. Århundrede Forbindelsen »Forsvar, Gæstning og Sagefald« som noget, en Adelsmand forbeholder sig og sine Arvinger ved Gave af Jordegods til en Kirke[6], og der kan næppe være Tvivl om, at Sagefaldet lige så vel som Gæstningen her i Virkeligheden var indbefattet under Forsvaret og ikke noget fra dette forskelligt. Og ligeledes har det øjensynlig været Regelen, at den, der havde Forsvaret, havde Ret til at ind- og afsætte Fæsterne på Godset[7]. Vel kan man selvfølgelig ikke uden videre opfatte alt det, som en Adelsmand ved Gave af Gods til Kirken forbeholder sig selv, som uadskillelig forbundet med Begrebet Forsvar; thi han måtte jo i et sådant Tilfælde kunne foreskrive, hvilke Betingelser han vilde, og var således langt friere stillet end Kronen, for hvis

---

[1] Aarsberetn. II. 58 § 8.
[2] Således ÆA. III. 159 (1455); Nielsen, Harsyssels Dipl. Nr. 71 (1485).
[3] M. H. t. Identiteten af disse 2 Betegnelser, af hvilke den sidstnævnte ikke forekommer i det 15. Århundrede, se de 2 Breve af 1532 og 1546 i ÆA. IV. 358 og desuden Rosenvinge, Domme II Nr. 18; sammenlign Falkman, Upplysn. om Kronans, Kyrkornas och Presterskapets inkomster af andeligt gods uti Skåne, Hall. och Blekinge S. 87-92.
[4] DM. 5. R. III. 367, 368 (Afgiften »til Forsvar« er her netop det halve af, hvad vedkommende Sognekirke får af Godset).
[5] SRA., Reg. eccl. Lund S. 262 (1468); RA., PSPap., Landskrone 1483 $^{10}/_{8}$; jfr. også Barner, Fam. Rosenkrantz's Hist. I, Dipl. Nr. 196 S. 205 (1499).
[6] Rosenvinge, Domme II Nr. 52 S. 88.
[7] Se således Skeel, Optegn. om Familien Skeel S. 357 (1471); RA., Ribe Stiftskiste 408 (1493).

Vedkommende Forsvarsforholdet sagtens som oftest var noget, der beroede på en Gave, den havde skænket i længst forsvunden Tid. Men klart er det dog, at der også for Kronen har været en ikke ganske ringe Fordel forbundet med at have gejstligt Gods i Forsvar, så at det er forståeligt, at den nødig opgav de dermed følgende Rettigheder.

7.

LEDING.

Af Treheden Inne, Stud og Leding står endnu tilbage at omtale Ledingen, der, som tidligere[1] nævnt, i denne Forbindelse i det 15. Århundrede betegner en stående årlig Skat, medens Ordet oprindelig havde betydet Krigstjeneste og derefter en Afgift, som betaltes i Stedet herfor i År, da intet Krigstog fandt Sted. Ovenfor[2] er det allerede anført, hvorledes Ledingen i det her behandlede Tidsrum i den Grad opfattedes som den mest karakteristiske Skat, at det skattepligtige Gods i alt Fald i en stor Del af Riget ligefrem benævnedes Ledingsgods eller Ledingsjord. Og ligeledes har Ledingen, så vidt det kan ses, været den Ydelse af Jorden, som Kronen sidst gav Afkald på; i ethvert Fald nævnes der et Brev af Kong Hans om, at Jes Blaabjerg »skulde nyde alt sit Bondegods kvit og fri sin Livstid undtagen Leding«[3].

Ledingen, der i det 15. Århundrede også svaredes i Slesvig[4], erlagdes næsten altid i Penge, medens den dog også en enkelt Gang kan findes udredet i Smør[5]. Hvad dens Størrelse angår, var det på Kong Valdemars Jordebogs Tid Regelen, at der, når Leding ikke udbødes, i Stedet svaredes en Afgift af 1 Mark Sølv (dengang omtrent lig 3 Mark Penge) af hver Havne[6]. Men denne Afgift nedsattes senere; i en Forordning for Nørrejylland af 1284 angives

[1] S. 420. [2] S. 422. [3] ÆA. IV. 416.
[4] RA., Flensborg Lensregnskab 1451-52 S. 17, 1456-58 S. 10.
[5] ÆA. II. 217 (1472). Når Otte Nielssøn (Rosenkrantz) 1455 får Kvittering for »10(?) lybske Mark og 4 Skilling Leding og $^1/_2$ Læst Smør af Sønderlyng Herred og 6 lødige Mark Leding og $^1/_2$ Læst Smør af Rugsø Herred« (RA., LD. 1455 $^{23}/_7$), kan der sikkert heller ikke være Tvivl om, at også disse Smørafgifter har været svarede som Leding.
[6] Liber census Daniæ, udg. af O. Nielsen, S. 58.

den som 2 Mark Penge af hver Havne, og opføres den end i Thords Artikler med 3 Mark Penge pr. Havne[1], svarede det sidste Beløb nu ingenlunde som i Valdemarernes Tid til 1 Mark Sølv, idet Mønten siden da var bleven betydelig forringet. Og dog blev det senere endnu mindre Summer, som svaredes i Leding. Regner man gennemsnitlig 3—4 Gårde pr. Havne[2], bliver det endnu i Begyndelsen af det 14. Århundrede (ifølge Thords Artikler) 12—16 Skilling, som hver Gård yder i Ledingsafgift; men i det 14. Århundredes Slutning og i det 15. Århundrede viser de få Efterretninger, der da haves om Ledingens Størrelse, gennemgående mindre Tal. Roskilde Biskops Jordebog, der er fra Slutningen af det 14. Århundrede, opfører, som tidligere omtalt, også Afgifter af Selvejerne i Ods Herred, og det fremgår deraf, at Herredets 47 Selvejere dengang tilsammen betalte 14 Skilling Grot i Ledingspenge[3]; da 1 Skilling Grot var lig 9 Skilling lybsk, bliver det således i Gennemsnit kun en Ubetydelighed mere end $2^2/_3$ Skilling lybsk, som hver Selvejer skulde erlægge. Et halvt Hundrede År senere, i 1449, hedder det om en sjællandsk »Jord«, at den skal svare 2 hvide Penninge som Ledingspenge[4]. Atter en 50 År efter, i et Indtægtsregnskab for forskellige Dele af Sjælland fra 1492, forekommer Ledingspenge ved en stor Del Gårde; Afgiften varierer her ved den enkelte Gård fra 1 Grot eller $^3/_4$ Skilling[5] til 15 Grot eller $11^1/_4$ Skilling, dog således, at der kun er én Gård, som giver den sidste Afgift, og én, der giver 14 Grot[6], men ellers ingen, der svarer over 10 Grot[7]. De øde Jorder giver derimod her som oftest en hel Del

[1] Aarsberetn. V. 28-29 § 10, 40 § 93.
[2] Se Erslev, Valdemarernes Storhedstid S. 194.
[3] SRD. VII. 39-41. Om Tallet 47 jfr. ovfr. S. 451[4]).
[4] AM. DB. LXI. 31. Fra 1450'erne haves et Par Kvitteringer for Leding, som Otte Nielssøn (Rosenkrantz) har oppebåret og indbetalt til Kongen; men dels angiver de kun Beløbet summarisk for hvert Herred, uden at det siges, hvor mange der har været om at erlægge det, og dels er det usikkert, om der er Tale om hele det Beløb, som vedkommende Herred skal svare i Leding (RA., LD. 1452 $^{21}/_{10}$. 1455 $^{23}/_7$; jfr. her S. 498[5])). Husby Herred i Slesvig svarede på samme Tid $4^1/_2$ Mark Leding årlig og Ugle Herred sstds. 5 eller 6 Mark årlig (RA., Flensborg Lensregnskab 1451-52 S. 17, 1456-58 S. 10).
[5] RA., det ovfr. S. 423[1]) nævnte Regnskab Bl. 6 a, 9 b.
[6] Sstds. Bl. 2 b, 11 a.
[7] Gårde med en Ledingsydelse af 10 Grot for hver forekommer sstds. Bl. 2 a, 6 b, 9 a, 10 a.

mindre (fra 1 Grot[1] til 18 Penninge[2]), men dog er der enkelte af dem, som udreder 10 Engelske (ɔ: $2^1/_2$ Skilling) eller 4 eller 5 Grot[3]. En Jordebog for Lundenæs Len fra 1498 opfører Ledingsafgifter for de enkelte Gårde i Hammerum Herred af en Størrelse fra 3 Skilling til 1 Mark; men det sidste Beløb er en ganske enestående Undtagelse, idet der ellers ikke nævnes Afgifter over 6 Skilling, og det Tal, der forekommer hyppigst, er 3 Skilling[4]. I Bølling Herred nævner Jordebogen ikke Leding særskilt, men derimod Leding og »Setgerd« under ét; det laveste Beløb, hvormed denne Ydelse udgår af de enkelte Gårde, er 2 Skilling, det højeste 8 Skilling, men også her gælder det ligesom i Hammerum Herred, at det laveste Tal er det, der forekommer oftest[5]. Og endelig anfører en Jordebog for Bygholm Len fra 1511 2 Grot som Leding af de allerfleste Selvejergårde, enten de virkelig er besatte eller bruges af en anden Gårds Ejer[6]; et Par Gårde, der til Dels bruges af andre, svarer dog hver kun 1 Grot[7], og nogle enkelte besatte eller af andre brugte Gårde svarer fra 3 til 6, ja én endogså 7, én 8 og én 9 Grot[8].

---

[1] Sstds. Bl. 11 a. [2] Sstds. Bl. 4 b.

[3] Sstds. Bl. 10 a, 3 a, 6 a. — Af det Par Tjenere under Adelsmænd, der, som nævnt S. 425, opføres i dette Regnskab, giver den ene i Ledingspenge kun $4^1/_2$ Penning (Bl. 9 b), men den anden 5 Grot (Bl. 11 a).

[4] Nielsen, Harsyssels Dipl. Nr. 85 S. 82-84. En øde Gård svarer kun 2 Grot (S. 82).

[5] Anf. St. S. 85-92.

[6] RA., Bygholm Lens Jordebog 1511 Bl. 3 a-6 b, 9 a-11 a, 13 a-18 a, 21 a-26 a.

[7] Sstds. Bl. 11 a, 25 a, b.

[8] Sstds. Bl. 13 a, 24 b (3 Grot), 3 b, 24 a (6 Grot), 23 a (7 og 8 Grot), 17 a (9 Grot). Sammenlign også SNS. I. 92 og 286, hvor der i Leding skal svares 6 Engelske (således skal nemlig det i Aftrykket udeladte Ord læses ifølge den originale Registrant (Bl. 126 a) i RA.) af én Gård År 1515 og 3 Skilling af en anden År 1518. Summer, der betales i Leding af et helt Herred under ét, nævnes for Hjerm og Ginding Herreder i den omtalte Lundenæs-Jordebog (henholdsvis 6 og 5 Mark; Nielsen. Harsyssels Dipl. Nr. 85 S. 92; den Hånd, hvormed *disse* Optegnelser er indført, gør dog nærmest Indtryk af ikke at være ældre end omtrent fra Frederik I.s Tid) samt for en hel Række jydske Herreder på Frederik I.s Tid i NDM. VI. 296-99, 301, 329. I Modsætning til de anførte bestemte Tal er det unægtelig påfaldende, når de Ledingspenge, som Halmstad Herred skal svare på Frederik I.s Tid, kun opføres med et ubestemt Beløb (NDM. VI. 329: »Item Ledingspenninge 7 Mark; stundom løber det mere og stundom mindre; og end 4 Skilling«).

Om Tiden for Ledingens Erlæggelse hedder det i Roskilde Biskops Jordebog for Ods Herreds Vedkommende, at den betaltes 1. Maj[1]; derimod fastsætter et Kongebrev af 1518 angående en Gård i Hind Herred, at Besidderen skal »give årligen til gode Rede inden Vor Frue Dag nativitatis til Kronen 10 Mark danske til Landgilde, 3 Skilling til Leding«[2], hvad der naturligst må forstås således, at også Ledingen skal erlægges inden den 8. September. Hvad selve Oppebørslen af Ledingen angår, har dette Hverv, så vidt det kan ses af en Forordning fra 1304, på den Tid ikke påhvilet nogen bestemt Embedsmand, men Kongen har overdraget det til, hvem han vilde[3]. I det 15. Århundrede er der derimod ingen Tvivl om, at det er Lensmændene, som har modtaget Ledingen hver for sit Len[4]; men selve Opkrævningen har de foretaget gennem andre. Således har de øjensynlig hertil benyttet Herredsfogeden. I et Tingsvidne af 1428 hedder det, at Herredsfogeden begærede Leding af Gerning Kirke (i Hovlbjærg Herred)[5]; og at Herredet i det hele også har været den ved Skatteopkrævningen anvendte Inddeling, fremgår af en Udtalelse fra 1471 af 2 Adelsmænd og 4 Bønder, der har skullet besigte en Bondegård og en Kirkegård, om hvis Mageskifte der var Tale; de erklærer nemlig, at Kirkegården er lige »så god til Herreds Tynge og Redsel som den anden« Gård[6].

Men Herredsfogeden var ikke den eneste, der havde med Skatteopkrævningen i Herredet at gøre. Det samme gælder også, i alt Fald straks i Begyndelsen af det 16. Århundrede, om de såkaldte Skursnævninger, idet det i 1512 bruges som Vidnesbyrd om en Ejendoms Skattefrihed, at en Mand erklærer ikke at have oppebåret Leding af den, da han var Skursnævning[7]. Disse Skursnævninger,

---

[1] SRD. VII. 41.
[2] SNS. I. 286 (jfr. om dette Brev ovfr. S. 432[5])).
[3] »Collectores etiam denariorum expeditionalium, quicunque nostro fuerint nomine deputati« (Aarsberetn. V. 42 § 3).
[4] Man må derfor gå ud fra, at Otte Nielssøn (Rosenkrantz) har været forlenet med de Herreder, hvorfra han indbetaler Leding 1452 og 1455 (ovfr. S. 499[4])), noget, der ellers med Sikkerhed kun kan påvises m. H. t. et enkelt af dem.
[5] ÆA. II. 81. [6] DCP. Nr. 176.
[7] RA., Hindsted H. 78. Når en gammel Arkivregistratur registrerer et Brev af 1469 således: »Landstingsdom, at en Gård i Asfærg skal være fri for Skursnævn og ej at hindres med Leding eller Bondeskat« (RA.,

der kun forekommer i Jylland[1], omtales allerede i Jydske Lov, hvor de dog i de ældste Håndskrifter betegnes som Skurdsmænd (»eller Skibsnævninger, som nogle kalde Skibsbødenævninger« (far wit næfning)). Af de 2 Steder, hvor Jydske Lov nævner dem[2], ses, at de skulde sværge i Stridigheder mellem Styresmanden og Havnebønderne vedrørende Ledingspligten i dens ældre Betydning af virkelig Krigstjeneste; og også efter at Ledingen er gået over til at blive en stående Afgift, er det fremdeles denne, som man finder Skursnævningerne i Forbindelse med. Som nylig víst, har de opkrævet den[3]; men tillige har de spillet en afgørende Rolle ved Behandling af Sager, der opstod som Følge af, at nogen ikke svarede sin Leding. Forsømmelsen af Leding i Betydningen Krigstjeneste medførte fra ældre Tid Forbrydelse af vedkommendes Jord, og selv senere, da Ledingen var bleven en fast Skat, var Straffen for ikke at betale denne Skat fremdeles Tabet af Jorden, idet Kronen tilegnede sig Ejendomsretten over den; dog skete dette i det mindste i Slutningen af det 16. Århundrede først, når der var gået 3 År, hvori Ledingen ikke var svaret. Derimod havde det, at en Selvejer undlod at erlægge de andre Afgifter, der påhvilede ham, i det 15. Århundrede ikke så alvorlige Følger for ham[4]. Det var først en Forordning for Nørrejylland af 1526, der påbød, at en jordegen Bonde skulde lide samme Straf, når han ikke betalte sine øvrige Afgifter, som når han undlod at udrede sin Leding, idet Lensmanden i så Fald skulde »lade skure Fald« i hans Gods[5]. Denne Skuren i Fald af Selvejergods foretoges af Skursnævningerne og var en Fremgangsmåde, der kun kendtes i Nørrejylland; her findes den i

Mariager Klosters Registratur E 51), skal Skursnævn her vel også snarest opfattes som Skursnævningers Fordring på Leding; men på den anden Side synes det ikke udelukket, at Meningen kan være, at Gårdens Besidder fritages for at være Skursnævning.

[1] Jfr. om dem Secher, Nogle meddelelser om skurdsmænd eller skursnævninger, i Germanistische Abhandlungen zum LXX. Geburtstag Konrad von Maurers S. 252-72.

[2] Jydske Lov III. 5, 12.

[3] Der kendes i øvrigt næppe noget Eksempel herpå undtagen det ene eller, om man vil, de to, som er anførte ovfr., så at det er forståeligt, når man hidtil synes at have oversét denne Side af deres Virksomhed.

[4] Sammenlign dog om Setgerden nedfr. S. 504.

[5] Se herom Secher, anf. St. S. 263-67.

Slutningen af det 15. Århundrede (1492) anvendt over for jordegne Bønder, der ikke havde svaret deres Leding[1], ligesom Udtrykket forekommer allerede en 30 År tidligere, uden at der dog da tales om, hvilken Forseelse der havde bevirket Brugen af den omhandlede Rettergangsform[2].

Når således Skursnævningerne i Jylland har spillet en ikke ubetydelig Rolle ved Opkrævning af Ledingen, synes der imidlertid også at have været andre i det enkelte Herred, som har haft et vist Tilsyn, om end måske ikke med Oppebørslen af Selvejernes Skatter, så i alt Fald med, at deres Skatteevne ikke forringedes. Et sådant Tilsyn har åbenbart de »Lægsmænd» i Hornum Herred udøvet, der, som tidligere[3] nævnt, i 1453 gav deres Samtykke til et Mageskifte mellem Ålborg Helligåndshus og en jordegen Bonde; og det er da formentlig de samme Lægsmænd, fra hvem der foreligger et 3 År yngre Brev i en lignende Anledning. I 1456 erklærer nemlig 13 til Bondestanden hørende Mænd, hvis Stilling imidlertid ikke angives nærmere, at Fru Anne Mogensdatter (Munk)'s Foged adspurgte »os« og menige Bønder på Hornum Herredsting, om »vi« gav Kære på det Skifte, som Fru Annes afdøde Mand Hr. Henrik Knudssøn (Gyldenstjerne) havde gjort med beskeden Mand Nis Kalssøn; »vi« og de menige Bønder svarede dertil, at »vi« på Herredstinget havde set Hr. Henrik gøre Skiftet, og at han vederlagde »os« sit Arvegods igen til Kronen, der fuld Skat og Leding giver, så at »os« vel nøjes dermed[4]. Disse 13 Mænd må vistnok antages at være de i 1453 omtalte Lægsmænd. At de skulde være vedkommende Bondes arveberettigede Slægtninge, der måske kunde have en eller anden Ret til et Tilsyn med, at der ikke skete dem selv Uret ved Mageskiftet, kan ikke tænkes. Allerede det, at de bor i 10 forskellige Byer i Herredet, gør en sådan Antagelse højst usandsynlig; men i ethvert Tilfælde vilde de så ikke kunne sige, at Adelsmanden vederlagde »os« Godset, da det jo dog må have været Nis Kalssøn, der fik det; og endvidere er det jo i Virkeligheden, således som det fremgår af Brevet, ikke deres egen private Fordel, men Kronens Tarv, som de påser. Heller ikke gør det Indtryk af, at de 13 skulde være en blot for dette enkelte Tilfælde valgt Repræsentation for

[1] Nielsen, Gl. jydske Tingsvidner Nr. 23.
[2] ÆA. II. 153-54. [3] S. 402.
[4] Brev af 1456 $^{9}/_{2}$ i Arkivet på Lundbæk.

Herredet[1]; og det går øjensynlig heller ikke an at tænke sig de 13 som selve Skursnævningerne; disses Antal er nemlig, når det kendes (hvad der ganske vist først er Tilfældet fra Slutningen af det 16. Århundrede af), i Regelen kun 2 eller højst 3 i hvert Herred[2].

Det blev nævnt ovenfor[3], at der i Lundenæs Lens Jordebog af 1498 for de enkelte Gårde i Bølling Herred opføres én Afgift med Betegnelsen Leding og Setgerd. Det sidste Ord forekommer endnu et Par Gange i Tiden indtil 1513[4], men kun i Jylland, altid i Forbindelse med Leding og undertiden tillige med Kongstødhavre[5]; at der har bestået en Sammenhæng mellem Ledingen og Setgerden på den ene og Kongstødhavren på den anden Side, ses også af, at alle de Gårde i Bølling Herred, der i 1498 overhovedet svarer disse Ydelser, udreder lige så mange Skilling i »Leding og Setgerd« som Skæpper Havre i Kongstød[6]. Hvad Slægtskabet mellem Leding og Setgerd angår, fremgår dette endvidere af, at i det førnævnte Tilfælde fra 1492, da Skursnævninger skurer Jord i Fald, er Grunden hertil, at der »ej er givet Leding og Setgerd« deraf, så at altså Undladelsen af at svare Setgerd medfører Jordens Forbrydelse lige så vel som Undladelsen af at svare Leding[7]. Nogen nærmere Forklaring af, hvad der skal forstås ved Setgerd, giver Tiden selv imidlertid intet Steds. Man[8] har sagt, at Ordet betyder en Afgift af 6

[1] En sådan finder man derimod vistnok snarere i Nørre Herred Dyrs 1492, da det omtales, at Herredsfogeden og 12 jordejende Bønder er til Stede ved et Mageskifte mellem en Adelsmand og en Bonde for (sikkert af Hensyn til den sidstes Skatteevne) at påse, at han får fuldt Vederlag (RA., TSC, Benzon Godsark. 1492 6/8).

[2] Se Secher, anf. St. S. 259-61. [3] S. 500.

[4] Nielsen, Harsyssels Dipl. Nr. 40 (1447). Nielsen, Gl. jydske Tingsvidner Nr. 23 (1492). ÆA. IV. 416.

[5] Om denne Afgift se ovfr. S. 452-53.

[6] Nielsen, Harsyssels Dipl. Nr. 85 S. 85-92 (en Undtagelse findes i Aftrykket S. 88 L. 2 f. n., hvor det hedder, at en Mand svarer 4 Grot Leding og Setgerd og 4 Skpr. Havre Kongstød; men i Originalen synes på dette Sted (Bl. 7 b) det oprindelige Grot netop at være blevet rettet til Skilling). Jeg tager ligesom her ovfr. S. 452[4]) ikke Hensyn til de i Aftrykkets S. 92 anførte overstregede Notitser, der nævner »kongstet«, men ikke Leding og Setgerd. — I Bygholm Lens Jordebog af 1511 (der kun opfører Leding og ikke Setgerd) er der derimod intet konstant Forhold mellem det Antal af Grot, der ydes i Leding, og det Antal af Skæpper Havre, der ydes i Kongstød.

[7] Nielsen, Gl. jydske Tingsvidner Nr. 23 S. 28.

[8] Nielsen i Gl. jydske Tingsvidner, Tilføjelser og Rettelser.

Bøndergårde, der var i Læg sammen, og henvist til, at der i Sverige samtidig fandtes en Inddeling, hvorefter et Herreds Bøndergårde forenedes i Gærd'er, som hver betalte lige meget i Skat og alter var delte i 6 Settinger eller Sjettedele; hver af disse sidste skulde svare til, hvad man kunde kalde en Helgård, men da Gårdene jo ingenlunde altid var af lige Størrelse, kunde det ske, at Antallet af Gårde i Gærden var et andet end 6[1]. Mod en Overførelse af de nævnte Forhold, som de var i Sverige, på Tilstanden i Danmark er der dog adskilligt at bemærke. Setgerden kendes i det 15. Århundredes Danmark kun i Jylland, altså i den fra Sverige fjernest liggende Landsdel; og Lundenæs-Jordebogen af 1498, den eneste Kilde, der indeholder lidt mere detaillerede Oplysninger om Afgiften, giver ikke mindste Antydning af, at der til Grund for dens Påligning skulde have ligget en Inddeling af Herredet i Gærder[2]. Ordet Setgerd fore-

[1] Se herom for Sveriges Vedkommende H. Hildebrand, Sveriges medeltid I. I. 262-63.

[2] Derimod finder man ganske vist på Sjælland i 1492 Stævns Herred m. H. t. Oppebørslen af de ordinære Skatter og Afgifter delt i 6 Settinger (RA., det ovfr. S. 423[1]) nævnte Regnskab Bl. 2 a-10 a). Men dels er det jo her det hele Herred, der er delt i 6 Dele, og ikke de enkelte af disse Dele, der består af 6 Gårde; og dels er det ikke klart, hvad Hensigten har været med denne Inddeling. De enkelte Afgifter udgår i hvert Fald ikke med det samme Beløb af de forskellige Settinger; og nogen ren territorial Inddeling er Settingen heller ikke, idet man kan finde én Mand nævnt i flere Settinger (således anf. St. Bl. 6 a og 7 a. 6 b og 8 b, 8 a-b og 9 b). Mnligvis er det en lignende Settings-Inddeling, som det drejer sig om, når der i Luggude Herred 1488 nævnes 2 Settinger (RA., TSPap., Luggude H., Vesby S., Langerød 1488 $^{26}/_{10}$) og i Gynge Herred under Kong Hans en Osby Setting (RA., den ovfr. S. 111[3]) omtalte Arkivregistratur Bl. 5 a). Også Herredets Inddeling i Fjerdinger synes i alt Fald undertiden at være bleven anvendt ved Skatteopkrævning (se RA., PSPap., Eggert Frille 1442 $^{3}/_{12}$, hvor der dog i Skam Herred kun nævnes 3 Fjerdinger, og hvor det ikke er klart, om de opregnede Personer er jordegne Bønder eller Landboer; jfr. også RA., TSPap., Galten H., Ørum S., Torup 1478 $^{21}/_{5}$. hvor det i Anledning af en ekstraordinær Skat hedder, at Lensmanden skal skaffe dem, der skal skrive Skatten, Underhold af Bønderne i 2 Nætter i hver af Herredets Fjerdinger). I Begyndelsen af det 16. Århundrede finder man endvidere i en Jordebog så vel Hammer som Bårse Herreder delte i Tredinger, af hvilke der nævnes 3 i Hammer, men kun 2 i Bårse Herred; men det er rigtignok ikke ganske klart, om der blandt de Mænd, som anføres her, forekommer andre end Fæstere (RA., Vordingborg Lens Jordebog 1513 S. 4, 8, 11, 21, 26; også Vordingborg Lens Jorde-

kommer endvidere, så vidt bekendt, slet ikke i Sverige i det 15. Århundrede; og i ethvert Tilfælde betegner det jo på Dansk Afgiften selv, medens de svenske Gærder bruges om en territorial Inddeling, på Grundlag af hvilken Afgiften erlægges. Man bør således sikkert ikke bygge for meget på den anførte Analogi fra Sverige; men i øvrigt vilde denne jo i bedste Fald kun forklare Ordets Etymologi uden at give Oplysning om Skattens Art eller Oprindelse. I så Henseende vides i Virkeligheden slet intet; man kunde mene, at Ordet blot var en anden Betegnelse for Leding, så at »Leding og Setgerd« egentlig betyder Leding eller Setgerd; men det er dog i så Tilfælde påfaldende, at den omtalte Lundenæs-Jordebog af 1498 for Bølling Herreds Vedkommende konsekvent bruger Benævnelsen Leding og Setgerd, men i Hammerum Herred lige så konsekvent nævner Leding alene[1].

Sammen med Ledingen kan endnu omtales en Afgift, der i det 15. og Begyndelsen af det 16. Århundrede forekommer en sjælden Gang i det egentlige Danmark (dog kun i Jylland) og i Slesvig under Navneformer som »qwerstet«, »qwærste« eller (i middelnedertysk) »qwertze«. Etymologisk er Ordet utvivlsomt det samme som Kværsæde, hvis ældre Form var quærsæt (kun i 2 Stavelser)[2]; men det er vel ikke usandsynligt, at Formerne på -ste og -stet fra Tiden omkring 1500 kan være dannede ved en fra de samtidige Former for Ordet Kongstød[3] hentet falsk Analogi. Kværsæde betegnede jo i det 13. Århundrede en Afgift, som Folk årlig betalte for altid at være fri for Krigstjeneste, og må således ikke forveksles med Ledingsafløsningen, der jo oprindelig erlagdes, når Leding ikke udbødes, men da af hele den ellers ledingspligtige Befolkning[4]. Kværsæde-Afgiftens senere Historie gennem det 14. Århundrede er dog lidet kendt[5], og navnlig synes det uklart, hvor-

bog af 1611 inddeler de 2 Herreder i Tredinger, men nu rigtignok Hammer Herred i 4 og Bårse Herred i 5 Tredinger, jfr. Liber census Daniæ, udg. af O. Nielsen, S. III[1])). Og endelig kan det nævnes, at man i 1460 hører tale om en Mand i Gudme Herred på Fyn, der på Holme *Lods* Vegne fordrer, at en bestemt Gård skal skatte med de andre i Lodden (Aarb. f. dansk Knlturhist. 1894 S. 187).

[1] Nielsen, Harsyssels Dipl. Nr. 85.

[2] Den tyske Form »qwertze« i det 15. Århnndrede er sikkert kun fremkommen ved en urigtig Omstilling af Bogstaverne t og z.

[3] Jfr. ovfr. S. 452. [4] Jfr. ovfr. S. 298[1]).

[5] Ifølge den af Erik Menved i 1304 påbudte Reform af Ledingsvæsnet,

ledes det er gået med den, efter at Ledingen var bleven en stående Skat. Og de Oplysninger, der fra det 15. og Begyndelsen af det 16. Århundrede haves om Kværsted-Afgifterne, er ikke skikkede til at bringe synderlig mere Klarhed herover. »Qwertze« forekommer i et Par Regnskaber for Flensborg Len fra 1450'erne, men blot med en samlet Pengesum for et helt Herred, så at man hverken kan se, hvor meget den enkelte Bonde har svaret, eller hvilke andre Afgifter han har ydet (altså bl. a. ikke, om han også har ydet Leding)[1]. Udførligere er i så Henseende Lundenæs-Jordebogen af 1498; den nævner 5 Mænd i Bølling Herred, der svarer en Rugafgift (fra 1 til 10, men oftest 3 Skæpper hver) som »qwerstet«[2]. Ingen af de 5 Mænd yder Leding, og dette i Forbindelse med det ringe Antal, der overhovedet udreder Kværsted, kunde tale for, at det virkelig er det gamle Kværsæde, vi her har at gøre med, og at de 5 Mænd altså indtager den samme Undtagelsesstilling som de tidligere Kværsædemænd[3]. Men i 1515, da der atter omtales en Kværsted-Afgift, er det af en Gård, som foruden mange andre Ydelser skal svare 10 Skæpper Havre til »qwærste« og 6 Engelske til Leding[4]. Her udreder den samme Mand altså både Leding og Kværsted, og også senere i det 16. Århundrede kan man finde Leding og »Kværst« ydet af én og samme Gård[5], hvad der jo strider mod den oprindelige Karakter af Leding og Kværsæde, idet den ene af disse Præ-

om hvis Gennemførelse i Praksis der dog savnes Oplysninger, blev Kværsædemændenes Særstilling helt ophævet i de År, da Leding udgik, idet de i så Tilfælde skulde yde efter deres Indkomster ganske som Landets øvrige Indbyggere; til Gengæld fritoges de i sådanne År for deres Kværsæde-Afgift, medens Forordningen intet indeholder om en Ophævelse af denne i de År, da Leding ikke udgik (Aarsberetn. V. 41 § 1).

[1] RA., Flensborg Lensregnskab 1451-52 S. 17, 1456-58 S. 10 (bægge Gange i Husby Herred og 2 Mark 12 Skilling årlig).

[2] Nielsen, Harsyssels Dipl. Nr. 85 S. 86-87.

[3] Det kan bemærkes, at de 5 lige så lidt svarer Kongstødhavre som Leding og Setgerd. For så vidt man måske heraf vilde slutte, at de i Virkeligheden ikke har været Selvejere, men Fæstere, så at Kværsted-Afgiften kun var en Landgildeafgift til Jorddrotten, vilde dette dog sikkert være urigtigt; en Mand, der (således som Tilfældet er med en af de 5) kun yder 3 Skæpper Rug Kværsted og ingen som helst anden Afgift, kan øjensynlig ikke være en Landbo.

[4] SNS. I. 92; jfr. her ovfr. S. 500[6]).

[5] Se Jacobsen i Juridisk Tidsskr. XVIII. 197.

stationer fra først af udelukkede den anden. Det turde således være umuligt at trænge til Bunds i, hvad der omkring År 1500 i Virkeligheden forstodes ved Kværsted; det, der kan fastslås, er ikke stort andet end, at det har været en Skat, som næppe forekom særlig almindelig (eftersom den omtales ved så få Ejendomme), og at den har været ydet på ret forskellig Måde (snart i Penge, snart i Rug og snart i Havre).

8.

ANDRE AFGIFTER AF SELVEJERE OG DISSES HELE STILLING.

Når det i det foregående er omtalt, hvorledes de forskellige Gårde svarede forskellige Beløb så vel i Stud som i Leding[1], beror dette naturligvis på Gårdenes forskellige Værdi. At Skatterne er blevet erlagte efter en bestemt Vurdering af Jorden, ses da også af et jydsk Brev af 1477, hvori det hedder, at en Mand af ½ Fjerding Jord årlig skal svare »al Kongen sin Skat og Redsel, som der bør af at gives ½ Fjerding Jord årlig År til Kongens Bord«[2]. Og ligeledes kan i denne Sammenhæng nævnes en Dom af 1513, hvorved 2 Mænd (også i Jylland) får Ret til at bruge 2 Byggesteder til deres Gård, »dog at de skulle årligen derefter give deraf til Kronen dobbelt Skat og Leding lige ved den bedste hele Lægs-Bondegård i samme Herred«[3]. Man finder da også Eksempler på, at Kongen eller Lensmanden, når de nærede Mistanke om, at der ikke svaredes så megen Skat af en By, som der burde, har ladet foretage en Omrebning og dermed følgende Omtaksering af Byens Jorder. Således lod Philippus Axelssøn (Thott) på Tranekær i Forening med Ejermænd og fribårne Mænd foretage en Omrebning af Jorderne i Lejbølle, hvorved det viste sig, at der var 5 Marsels Jord mere i Byen, end der skattedes for, så at Hr. Philippus »forbedrede dermed Kongens Skæppe«[4]. Om Erik Ottessøn (Rosenkrantz), der i Slutningen af det 15. Århundrede havde Rinds Herred

---

[1] Se m. H. t. Studen ovfr. S. 451 og m. H. t. Ledingen S. 499-500.
[2] RA., Støvring H. 19. [3] ÆA. III. 248-49.
[4] RA., Sønder H. Langeland 6. Jfr. Udtrykket »at Konnings Skæppe redes fuldt deraf«, År 1500 om Afgift, der skal svares af Selvejergods til Kronen (SRD. VIII. 107).

i Pant, hedder det endvidere, at han i Forening med 12 af de bedste Selvejere i Herredet havde affattet et Register over al den årlige Bonderedsel og Tynge, som Herredets Bønder skulde svare[1]; og at Christiern II havde Opmærksomheden henvendt på det samme Forhold, kan ligeledes påvises[2].

På hvilken Måde disse Omtakseringer i Enkelthederne er blevet foretagne, og hvorledes man overhovedet har udregnet Skattebeløbet i Forhold til den enkelte Gårds Tilliggende, haves der imidlertid ingen Oplysninger om fra det 15. Århundrede. Og i det hele må det vistnok siges, at selv om den nysnævnte Grundsætning, at Skatterne skulde stå i et bestemt Forhold til Jordens Værdi, muligvis har kunnet gennemføres for de egentlige gamle Skatters, for Studens og Ledingens Vedkommende, har det samme næppe været Tilfældet med Hensyn til alle de mange andre Afgifter, som kunde påhvile Selvejere. Forholdet er nemlig det, at gennemgår man en Jordebog fra Tiden omkring 1500, vil man deri finde opført en Mængde Afgifter af Selvejere, om hvilke det ikke i mindste Måde nævnes, at de svares som Stud eller Leding. Kronen taler vel, især i Adelsdiplomer (således som tidligere[3] nævnt), om sit *fri* Bøndergods; men at den herved kun forstår Selvejergods i Almindelighed og ikke sådant Selvejergods, der er frit for andre Ydelser end Inne, Stud og Leding, fremgår i alt Fald af Breve fra Begyndelsen af det 16. Århundrede[4].

Selvfølgelig er det ikke udelukket, at nogle af de Afgifter, der således svares af Selvejere, i Virkeligheden kan have været ydede som Stud eller Leding, selv om de ikke betegnes på denne Måde. Om dem alle kan det dog umulig gælde, og Spørgsmålet bliver da, fra hvilken Tid disse andre Afgifter skriver sig. Noget afgjort kan der ikke siges herom; men det er dog værd at lægge Mærke til, at de flere Gange omtalte Selvejere i Ods Herred, som er optagne i Roskilde Biskops Jordebog fra Slutningen af det 14. Århundrede,

---

[1] Kong Fred. den Førstes danske Registr. S. 120.
[2] SNS. I. 156. — Modsat kan man finde Kongebreve for jordegne Bønder på, at deres Afgifter ikke skal forhøjes, således i RA., Jydske Reg. 6, 412a-b (fra Tiden 1460-74), i RA., Reg. ov. alle Lande 5, 141 a-b (Brev af Kong Hans 1500 $^{21}/_{8}$, omfattende »vore og Kronens Bønder og Tjenere« (ↄ: både Selvejere og Fæstere) i Nørvang Herred) og i SNS. I. 84 (1515).
[3] S. 399.
[4] RA., DSM. 1506 $^{14}/_{7}$. SNS. I. 89 (1515).

her kun siges at svare de tidligere nævnte 5 Pund Studhavre og 14 Skilling Grot Ledingspenge »exceptis vectigalibus et aliis seruiciis«[1]. Den anførte Tilføjelse kunde ved første Øjekast synes ret ubestemt, så at den lod sig fortolke på forskellig Måde[2]; det naturligste er dog formentlig at tage vectigalia i den Betydning, som Ordet så ofte har i Middelalderen, nemlig Forspand eller Ægter[3]; og da servitia må opfattes som Arbejdspræstationer af anden Art, vil det ses, at der efter denne Forklaring ikke er Tale om, at de omhandlede Selvejere svarer andet end netop Inne, Stud og Leding. Og hvad de yder i Stud og Leding, er betydelig mindre end, hvad Kronens Fæstere i Ods Herred samtidig gennemsnitlig må erlægge i Landgilde[4]. Men det har dog øjensynlig ikke været alle jordegne Bønder, der selv på den Tid har kunnet nøjes med at svare Inne, Stud og Leding. 1433 får Sten Basses Foged på Søholm Tingsvidne om, at det, siden Søholm var bygget, havde været Sædvane, at hver Kongens Bonde i Stævns Herred årlig skulde levere en god Høne til Søholm, og de alle tilsammen 6 Lam og 6 Skilling Grot[5]. Ganske vist må det antages, at Søholm dengang var Sten Basses Ejendom; men der ksn efter hele den nævnte Afgifts Karakter ikke være Tvivl om, at den oprindelig har været ydet til Kronen eller en kongelig Lensmand, og det synes da også, at Søholm tidligere har været i Kronens Besiddelse[6]. Hvad en senere Tid angår, finder man i Lundenæs Lens Jordebog af 1498 ganske vist enkelte Mænd, der kun svarer Kværsted eller kun Leding, Setgerd og Kongstødhavre[7]; men dette er Undtagelser, idet Regelen nu er, at Selvejerne tillige skylder andre Ydelser. Ja man kan i den nævnte Jordebog træffe en jordegen Bonde, der skal svare følgende: $1/2$ Pund Smørbede, Skovsvin og Skovvogn, 2 Skilling Leding og Setgerd, 2 Skæpper Havre Kongsted, Får, Lam, Høns, Gås, 4 Skæpper Byg til Inne, 3

[1] SRD. VII. 41.

[2] Sammenlign Molbech i HT. II. 473, der forstår det som »Landgilde og noget Hoveri«.

[3] Steenstrup, Studier S. 179-80. [4] SRD. VII. 35-37.

[5] Weinwich, Beskriv. ov. Stevns-Herred S. 69-71.

[6] Thiset, Danske adel. Brevkister S. 93 (1392).

[7] Nielsen, Harsyssels Dipl. Nr. 85 S. 87, 92. Derimod kan det selvfølgelig ikke i denne Forbindelse nytte at henvise til Folk, som ganske vist kun yder de nævnte Afgifter, men som øjensynlig heller ikke er Ejere, men kun Brugere af de pågældende Gårde, idet disse i Virkeligheden er øde (sstds. S. 83-86, 89, 91-92).

Læs Hø, 3 Tønder Kul, 3 Læs Lyng, 5 Læs Tørv, 1/4 Skæppe Gryn, 7 Hvillinger, 1 Hvid Humlepenge og 1 »tallas tag« (ɔ: 1 Læs Halm til at tække med)[1]. Og på tilsvarende Måde forholder det sig med de jordegne Bønder i de andre Regnskaber eller Jordebøger fra Kong Hans's Tid, hvori der nævnes Afgifter af sådanne[2]. Er det end ikke muligt i noget andet Len at påvise en Selvejer, der ved denne Tid, således som den her omtalte Bonde i Lundenæs Len, skal svare 18 forskellige Ydelser, så forekommer der dog f. Eks. en Mand på Sjælland, der i 1492 skal udrede 6 Skæpper Byg, 5 Skæpper Havre (bægge Dele rigtignok efter al Sandsynlighed i Stud), 10 Grot Ledingspenge, 9 Grot 1 Penning Arbejdspenge, 1 Høne, Lam, Gås og Svin[3], og en Mand i Bygholm Len, der i 1511 skal yde 1 Fjerding Smør, 1 Lam, 1 Høne, 4 Skæpper Rug, 4 Skæpper Byg, 1 Fåreskind, 2 Skæpper Havre, 1 Skæppe Havregryn, 1 Gås, 2 Grot Leding, 13 Læs Ved, 6 Tønder Kul og hvert andet År 1 Får[4].

Det er klart, at Selvejere, der måtte svare så mange forskellige Afgifter til Kronen, som der her er nævnt Eksempler på, fra Kronens Standpunkt ikke kunde synes særlig forskellige fra Fæsterne[5]. Man finder da også de samme Navne brugte i Flæng om Ydelser af jordegne Bønder og af Landboer; dette gælder både om Ordet Skat[6] og om Ordet Landgilde[7]. Betydelig større Fasthed var der derimod i Betegnelserne for Selvejerne selv. Nogen Uklarhed kan der vel komme, idet det latinske bondones og det danske Bønder i

---

[1] Anf. St. S. 85, jfr. Saml. til jydsk Hist. 2. R. I. 227. — Sammenlign også, hvorledes der 18 År tidligere, i 1480, forekommer en Gård på Sjælland, som giver 2 Pund Korn og 2 Skilling Grot foruden Stud og Leding (RA., Skippinge H. 78).

[2] Således i det ovfr. S. 423[1]) nævnte Regnskab af 1492 og i RA., Bygholm Lens Jordebog 1511.

[3] Det S. 423[1]) nævnte Regnskab Bl. 2 a.

[4] RA., Bygholm Lens Jordebog 1511 Bl. 13 b.

[5] Når der, som vi før har set (S. 435[3])), omkring År 1500 i ét og samme Len svares Arbejdspenge eller Gerningspenge af både jordegne Bønder og Landboer, er det vel derfor ikke utænkeligt, at det her for bægge Parters Vedkommende drejer sig om en Afløsning ikke af en Forpligtelse til Inne som Statsskat, men af en Hoveripligt, som i så Fald altså først er pålagt Selvejerne efterhånden, som Forskellen mellem dem og Landboerne begyndte at udviskes.

[6] Ovfr. S. 423. [7] Ovfr. S. 432[3]).

Mangel af bedre Navne undertiden bruges om Bondestanden i Almindelighed[1], skønt bægge Ordenes egentlige Betydning er Selvejerbønder; ja man kan, hvad der er mere påfaldende, i et Kongebrev af 1472 finde Udtrykket »Bønder og Landboer, som bygge og bo udi Ordrup og på det Gods dertil liggende, som Hr. Philippus Axelssøn tilhørte«[2], så at Bønder altså her anvendes i Betydningen Fæstere. Ligeledes forekommer Betegnelsen »Kronens vornede« om Selvejerbønder i et fynsk Sogn 1466[3]; og har vorned end flere forskellige Betydninger, så at Ordet ingenlunde altid skal forstås som sigtende til det egentlige, kun inden for det sjællandske Lovområde herskende Vornedskab, så betegner det dog efter sin Oprindelse den, der er under en andens Værn eller Beskyttelse, og frembringer således i den her brugte Forbindelse en Forestilling om Afhængighed, som ellers ikke knyttes til Tanken om ældre Tiders Selvejere. Hvor man i Slutningen af det 14. eller i det 15. Århundrede aldeles bestemt vil fastslå Begrebet jordegne Bønder således, at ingen Tvivl om Forståelsen bliver mulig, bruger man på Latin Udtrykket bundones proprias terras (eller propria bona) habentes[4] og på Dansk Navne som Odelbønder[5], Arvebønder[6], Ejerbønder[7], jordegne Bønder[8], Jordejere[9] eller Selvjordejere[10], Selvejerbønder[11] eller Selvejere[12]. Men meget hyppig anvendes dog i det 15. Århundrede også det blotte Bønder i Betydning af Selvejere; dette er således øjensynlig Tilfældet i den jævnlig forekommende Forbindelse Bønder

---

1 Jfr. ovfr. S. 437. 2 RA., PSPap., Bent Bille 1472 $^{27}/_{7}$.

3 DCP. Nr. 133, jfr. J. E. Larsen, Saml. Skr. I. I. 337 og HT. 5. R. VI. 343.

4 Aarsberetn. II. 22 § 21 (jfr. ovfr. S. 437[4])). SRD. VII. 16.

5 RDRDM. II Nr. 3533 (1386). Aarsberetn. II. 35, 36 (Unionsudkastet af 1436). SRD. VI. 184, 185 (1458). RA., TSPerg., Ingelstad H. 1470 $^{30}/_{7}$. 1472 $^{4}/_{5}$; sstds., Onse H. 1494 $^{8}/_{4}$. SRA., Perg. 1476 $^{12}/_{8}$, 1486 $^{9}/_{12}$. Styffe IV Nr. 30 S. 46 (1477). Benævnelsen synes i det her behandlede Tidsrum aldeles overvejende at høre hjemme Øst for Øresund. — Sjældnere end Formen Odelbønder er Adelbønder, der dog kan findes brugt i RA., TSC, Maribo Kl. Ark. 1501 $^{21}/_{3}$.

6 RA., Torstedlund 3 (»erffwæ bønder«; 1455).

7 Sstds. 14 (1479).

8 Således RA., Gerlev H. 34 (1478); RA., DSM. 1480 $^{1}/_{8}$, 1498 $^{29}/_{10}$.

9 Således RA., Torstedlund 5 (1462); RA., Gerlev H. 37 (1481), 65 (1490).

10 Således RA., Års H. 40 (1474); RA., Gislum H. 10 (1475), 11 (1476).

11 RA., Hindsted H. 75 (1466).

12 Således Dueholms Dipl. S. 111 (1438), 106 (1474).

og Bokarle[1], ligesom man også finder Bønder og Bryder stillede i Modsætning til hinanden henholdsvis som jordegne Bønder og Landboer[2]. Fremdeles sker det ofte (især i Tingsvidner), at nogle Mænd betegnes som Bønder i Modsætning til andre, der ikke nævnes med nogen Standsbetegnelse, men dog åbenbart også tilhører Landbrugernes Klasse[3]; og Bønder er altså ligeledes her brugt i Betydningen Selvejere, ligesom det samme er Tilfældet, når der i 1493 i Ods Herred skelnes mellem Bøndergårde, Landbogårde og Penningshuse, af hvilke de første vil være dyrest og de sidste billigst at opbygge[4]. I Kongens Mund hedder Selvejeren vor og Kronens Bonde[5]; og Selvejergodset betegnes som Bondegods eller Kronens Bondegods, medens i Modsætning hertil »Kronens Gods« er at opfatte som Kronens Fæstegods[6].

Når der intet bestemt kan udtales om, på hvilken Tid Selvejerne

---

[1] Se f. Eks. MP. Nr. 11 S. 13 (1387); Aarsberetn. II Till. S. 12 (1417), 13 (1420); Antislesvigholst. Fragm. XIII. 111 (1421): Aarsberetn. II. 41 (1440), 45 (1449); DCP. S. XIII (1448); SRD. VIII. 52, 53, 65, 72, 76 (i Århundredets sidste Sjettedel); jfr. Kalkar, Ordbog til det ældre danske sprog I. 234. Betegnelsen synes i Århundredets Slutning særlig at forekomme i Slesvig.

[2] Se ovfr. S. 425[1]). Derimod var der ligesom tidligere intet i Vejen for, at en Mand for én Ejendoms Vedkommende var Bryde og for en andens »Bonde«; jfr. det ovfr. S. 423[1]) nævnte Regnskab Bl. 8 b, 9 a.

[3] Således SRD. VI. 505 (1426); RA., Han H. 23 (1458); RA., Vennebjærg H. 22 (1484).

[4] DM. 5. R. III. 363.

[5] Således RA., Torstedlund 8 (1476). Sammenlign, hvorledes en Selvejer i 1482 kalder sig Sandemand og Konningsbonde (RA.. DSM. 1482 $^{27}/_{5}$), og en anden i 1505 benævnes hans Nådes (ɔ: Kongens) Bonde (RA., Mageskifter 17).

[6] Forordningen 1396 taler om »Bønder eller Bøndergods eller andet Gods«, som er kommet fra Kronen (ovfr. S. 396); 1408 nævnes »Kronens Gårde og Gods og Kronens Bondegods og al anden Kronens Rettighed« (DM. III. 184. 187. 188); 1444 gøres der Forskel på »hans Nådes og Kronens Gård«, der er en Fæstegård, og »Kronens Bondegarde«, der er Selvejergårde (ovfr. S. 401); 1491 sælger Kongen en vor og Kronens Gård til Gårdens Bruger, så at han bliver jordegen (RA., LD. 1491 $^{18}/_{5}$); og Bygholm Lens Jordebog 1511 (i RA.) sondrer helt igennem mellem Bøndergods og Kronegods (Bl. 3 a, 7 a, 9 a, 11 b, 13 a, 18 b. 21 a. 26 b). — I det 17. Århundrede, da jo de jordegne Bønders Stilling var bleven betydelig forværret, kan man derimod finde dem betegnede som Kronens Tjenere i Modsætning til Kongens Tjenere, hvorved da forstås Fæstebønder under Kronen (HT. 6. R. II. 493).

har måttet underkaste sig de forskellige Afgifter, der så meget har bidraget til at formindske Forskellen mellem dem og Fæsterne, lader det sig heller ikke i Almindelighed sige, hvad der har bevirket Indførelsen af disse Afgifter. At der i det 15. Århundrede skulde være pålagt større Dele af Landet ny, årlige Skatter til Kronen, høres der i alt Fald intet til. Derimod er det måske rimeligere, at den nysnævnte Afgift, som Bønderne i Stævns Herred skulde svare til Søholm, og som jo må antages at være ældre end det 15. Århundrede, kunde være beslægtet med de tvungne Gaver af Gæs, Kyllinger o. l. til Kongens Bord, som omtales i Erik Glippings Håndfæstning af 1282. Ganske vist forbyder Håndfæstningen sådanne Tvangsgaver, men den tilføjer dog: undtagen for deres Vedkommende, som plejede at yde dem i Valdemar Sejrs Tid, ligesom den giver Tilladelse til at bede om dem som om virkelige Gaver[1]; og det synes efter disse forskellige Indrømmelser ikke meget rimeligt, at det skulde være lykkedes at få Skikken afskaffet. Men hvad de andre nævnte Tilfælde angår, hvor en enkelt Selvejer må svare en Mængde forskellige Afgifter, kan de ikke godt forklares på den angivne Måde. Forandringen er måske her snarere sket lidt efter lidt, med en enkelt Gård ad Gangen; og en Måde, hvorpå den er sket, har uden Tvivl været, at en Fæster under Kronen har ønsket at købe den Gård, han brugte, men ikke har kunnet opnå dette uden at forpligte sig til fremdeles at svare de samme Afgifter af Gården, som han hidtil gjorde. Der kan fra det 15. Århundrede påvises i alt Fald ét Eksempel på, at Kongen sælger en Fæstegård til den daværende Fæster på de anførte Betingelser[2]; og det samme har også været Tilfældet i det 16. Århundrede[3]. Men at det i det her behandlede Tidsrum skulde være sket i større Omfang, så at det har kunnet få nogen væsentlig Betydning for Forøgelsen af Selvejergårdenes Afgifter, kan dog vanskelig antages; der foreligger jo i ethvert Fald ellers slet intet om, at Selvejergodset i det 15. Århundrede skulde have fået nogen nævneværdig Forøgelse på Kronens Fæstegods's Bekostning.

Man kunde måske endvidere tænke sig et andet Tilfælde, som Kronen kunde have benyttet til at forøge en Selvejergårds Afgifter, nemlig det, at Gården af en eller anden Grund var tilfalden Kronen

---

[1] Aarsberetn. II. 6 § 8. [2] RA., LD. 1491 $^{18}/_{5}$.
[3] Juridisk Tidsskr. XVIII. 214-15.

(f. Eks. var bleven skuret i Fald eller på anden Måde forbrudt), og at Kronen så overdrog den til en ny Ejer, men først efter at have forhøjet dens Afgifter[1]. Imidlertid må herved rigtignok bemærkes, at det som oftest næppe har været let for Kronen at finde Købere til sådanne Garde selv på de samme Betingelser, som de tidligere Ejere havde dem, og at den altså sikkert har haft endnu vanskeligere ved at blive af med Gårdene, når den vilde forhøje Afgifterne. Herom vidner i alt Fald de mange Selvejergårde, der i Tidens Jordebøger enten udtrykkelig betegnes som øde eller dog ses at være brugte af Folk, som ikke selv ejer dem[2]; thi slige Gårde opføres ganske vist så at sige altid med en Afgift til Kronen, men denne Afgift er rigtignok også næsten altid adskillig mindre end den, som ydes af de andre Gårde i Nærheden[3], og der vilde således ingen Grund være for Kronen til at bevare en Tilstand af den nævnte Art, hvis den kunde få Gårdene afsatte til Folk, der vilde svare forholdsvis lige så meget af dem, som de Selvejere svarede, der selv brugte deres Gårde.

Vi står her ved den store Betydning, som det såkaldte øde

---

[1] Et Eksempel på, at Kronen overdrager en Mand en jordegen Bondegård, men ganske vist kun for vedkommendes egen Levetid og uden, at der tales om, at den Afgift, han skal svare, er større end, hvad Gården tidligere har ydet, forekommer 1494 (NDM. VI. 79). Jfr. fra Christiern II.s Tid SNS. I. 92, hvor det drejer sig om Opbyggelse af et øde Byggested.

[2] I Roskilde Biskops Jordebog fra Slutningen af det 14. Århundrede er der 4 af de 47 Selvejergårde i Ods Herred, som er øde (SRD. VII. 39-41); i det ovfr. S. 423[1]) nævnte Regnskab (Bl. 2 a-12 b) er Procenttallet af Selvejergårde, der ikke drives af Ejerne, omtrent det samme for de 2 Herreders Vedkommende (Stævns og Bjeverskov), i hvilke Regnskabet overhovedet nævner Selvejere; og i Lundenæs Lens Jordebog af 1498 er der et forholdsvis endnu større Antal Gårde af den anførte Art (Nielsen, Harsyssels Dipl. Nr. 85). Men Jordebogen for Bygholm Len af 1511 (i RA.) er dog den af alle fra Tiden før 1513, der har det uheldigste Forhold i denne Henseende at opvise; thi her er der over en Fjerdedel af det hele Antal af Lenets jordegne Bondegårde, som ikke drives af Ejerne selv.

[3] Jfr. også Kong Hans's Brev af 1498 ovfr. S. 239-40. Når den samme Konge i et Brev til Gulland af 1492 påbyder, at der af øde Garde skal gøres fuld Kongens Tynge og Redsel ligesom af de bygte Gårde (Schlyter, Corpus juris Sueo-Gotorum antiqui VII. 225 § 25), må det derfor vistnok antages, at dette Påbud er blevet på Papiret.

Gods havde i hine Tider, og det Indtægtstab, som det voldte Kronen, når det var Selvejergods, og vedkommende Ejer, når det var Fæstegods, hvad enten det så ejedes af Kronen eller andre[1]. Ved øde Gods forstodes nemlig ikke blot Gårde, der lå ganske ubenyttede hen — sådanne Tilfælde synes at have været ret sjældne —, men også ubesatte Gårde, der ikke dreves som selvstændig Bedrift, men benyttedes af andre, hyppigst vel af en af de andre Mænd i Byen, der tillige havde sin egen Gård at passe og således ikke kunde svare de samme Afgifter af den øde Gård som, hvis han havde drevet den alene. Det er Frygten for, at Godset skal blive øde og Jorddrottens Indtægter af det derved formindskes, som for Fæstebøndernes Vedkommende er Hovedårsagen til Indførelsen af det egentlige Vornedskab; og det er den samme Frygt for det øde Gods, der samtidig bevirker de forskellige Lovgivningsbestemmelser, som sigter til at skaffe sådant Gods besat, og bl. a. de forskellige Indskrænkninger i Selvejeres Ret til at tage Ophold, hvor de vil[2]. Havde Godset været øde i længere Tid, så at det efterhånden var blevet yderligere forringet i Værdi og Bygningerne ubrugelige eller måske helt bortførte, kunde det være forbundet med en betydelig Bekostning at skaffe det besat igen. Således vurderes ved en Synsforretning af 1493 den Udgift, som det vilde kræve at opføre ny Bygninger på det øde Gods i Nygård Len (Ods Herred), til 40 lødige Mark for en jordegen Bondegård, 30 lødige Mark for en Landbogård og 10 for et Penningshus, hvad der alene i Bygningsudgifter vilde udgøre 2460 lødige Mark for Lenet; men hertil kom så endvidere, at man anså det for nødvendigt at bevilge dem, der skulde overtage Gårdene, Afgiftsfrihed for de første 5 År, hvori de havde dem[3].

Når Kronen således for at bevare sine Indtægter af Selvejergodset søgte at forhindre, at det blev øde, havde den af samme Grund fået udstedt Forbud mod, at det blev adsplittet i mindre Dele, idet disse jo hver for sig let vilde kunne forringes i Værdi og blive ude af Stand til at svare de skyldige Afgifter, ligesom alene Opkrævningen af de sidstnævnte måtte være forbunden med mere Besvær efter en Udstykning end, når man kun havde en enkelt Be-

[1] Jfr. herom for Fæstegodsets Vedkommende Allen IV. I. 42*), 50-51.
[2] Se Steenstrup i HT. 5. R. VI. 370-81.
[3] DM. 5. R. III. 363.

sidder af en Gård at holde sig til. Dette Princip om, at »Bondegods må ej splittes« (som man udtrykte det i Begyndelsen af det 16. Århundrede), er det øjensynlig, der ligger til Grund allerede for en Dom af 1423, hvis da dette Årstal er rigtigt; Dommen kendes nemlig nu kun i et Udtog, der lyder: »Pergamentsdom, at den, som haver mest i en Bondegård, bør den at besidde, 1423«[1]. Men i alt Fald i den følgende Tid forekommer der forskellige Bestemmelser, som viser, at det var Regel, selv når der fandtes flere Arvinger til en Bondegård, at kun den ene boede på Gården[2]. Og i Slutningen af Kong Hans's Regering omtales en Dom, som denne Konge har fældet, uden at det dog siges når, og som er gået ud på, at »Bondegods må ej splittes«. En Viborg Landstingsdom af 1507, der beråber sig på den, udtaler endvidere (hvad der altså måske ligeledes har stået i Kongens Dom), at det er den Mand, som har den største Del i vedkommende Gård, der skal beholde den, og at han først og fremmest skal opfylde sine Forpligtelser over for Kronen; kan Gården derefter tåle mere, skal han svare sine Medarvinger Skyld af den efter uvildige Bønders og Lensmandens Tykke[3].

Om Antallet af Selvejere i Forbold til de andre Klasser af Bondestanden haves for det 15. Århundrede kun meget tarvelige Meddelelser. Der er ikke Tale om, at der for det hele Rige kan

[1] ÆA. II. 170.

[2] DCP. Nr. 133 (1466). Aarsberetn. V. 68 § 5 (Forordning for Nørrejylland 1466), 80 § 18 (Fyns Vedtægt 1492: den ældre Redaktion af Vedtægten fra 1473 (DM. 4. R. V. 146-48) har ikke den pågældende Artikel).

[3] RA., LD. 1507 $^{20}/_{11}$; jfr. Allen IV. I. 36-37. 290. Dommen citeres. foruden i den anførte Viborg Landstingsdom af 1507 $^{20}/_{11}$. tillige i et Kongebrev af 1507 $^{8}/_{12}$ i RA., Rigens Forfølgningsbog 1601-7 Bl. 160 b. hvor det hedder, at den er afsagt »med vort elskelige Rigens Råd«. I RA.. DSM. 1506 $^{14}/_{7}$ forbydes det en bestemt Mand at »splidhe«. sælge eller forkomme noget af Jorden til en fri Bondegård. som han har fået overdraget. — Et Tilfælde. hvor kun én af 4 Medarvinger har skullet have nogen Ydelse (nemlig 1 Pund Byg årlig) af den 5. Arving. som fik Gården i Besiddelse. men hvor de 4 derimod skulde hjælpe Besidderen. hver med 8 Skilling årlig. til hans Afgifts Betaling. forekommer i RA., Reg. 69. 20, 26 (1481). — Jfr. for Bornholms Vedkommende Aarsberetn. V. 85 § 8 (1499). Om Forbud i Sverige mod Udstykning af Bondegarde se Styffe III S. CXXXVIII. Nr. 66. IV S. CI. CXLIII

skaffes Oplysninger herom; og når man fra enkelte Egne finder nogenlunde brugbare Opgivelser om Tallet af de jordegne Bondergårde, savner man altid til Sammenligning Antallet af de privilegerede Stænders Fæstegårde og må lade sig neje med at få meddelt, hvor mange Fæstegårde Kronen havde i den pågældende Egn. Hertil kommer endvidere, at det ikke altid er muligt med Sikkerhed at skelne mellem de jordegne Bønder og Kronens Fæstere; undertiden betegnes de første ikke som Selvejere, men kendes kun på, at de betaler Ledingspenge, og da denne Afgift næppe altid, om end ganske vist som oftest, svares af de øde Selvejergårde[1], er det særlig for det øde Gods's Vedkommende ofte vanskeligt at sondre mellem Selvejer- og Fæstegodset.

De Oplysninger, der haves om det anførte Forhold fra det 15. Århundrede og den nærmest foregående og efterfølgende Tid, går da i Hovedsagen ud på følgende. I Slutningen af det 14. Århundrede var der i Ods Herred 47 Selvejere (som allerede tidligere[2] anført), medens der samtidig i Herredet fandtes omtrent 170 Landboer, der hørte under Kronen, og over 60 Gårdsæder, der stod under den samme Jorddrot[3]. I Stævns og Bjeverskov Herreder var der derimod i 1492 adskillig flere Selvejere end Fæstere på Krongods; er de nøjagtige Tal end vanskelige at opgive, fordi Klasserne ikke altid med Vished kan sondres fra hinanden, har der dog i de 2 Herreder tilsammen været over 130 jordegne Bondegårde (heri ganske vist de øde medregnede, og heraf over de 100 i det ene Herred, Stævns Herred), medens der af Fæstegårde under Kronen højst har været henimod et halvt Hundrede i bægge Herreder tilsammen[4]. Men til Gengæld opfører det samme Regnskab, hvorfra disse Oplysninger er hentede, og som tillige nævner en stor Mængde Gårde i mange forskellige andre Herreder på Sjælland, heriblandt ikke en eneste, der betegnes som Selvejergods. I Lundenæs-Jordebogen af 1498 er det derimod atter de jordegne Bønder, der er i Flertal; af dem er der i Hammerum og Bølling Herreder tilsammen omtrent 130 (heraf flest i Bølling Herred), medens der af Gårde, som Kronen ejer, højst er godt 50 i de 2 Herreder[5]. Omvendt

---

[1] I det ovfr. S. 423¹) nævnte Regnskab forekommer i alt Fald flere øde *Bonde*jorder, af hvilke der ingen Ledingspenge anføres (Bl. 5 b, 9 a. b).
[2] Således S. 451. [3] SRD. VII. 35-38, 39-41.
[4] Det ovfr. S. 423¹) nævnte Regnskab Bl. 2 a-12 b.
[5] Nielsen, Harsyssels Dipl. Nr. 85. Selvejergårdene kan her kun kendes

finder man i det første Regnskab fra det 16. Århundrede, der gør Forskel på jordegne Bønder og Kronens Fæstere, nemlig Tranekær Lensregnskab 1510—11, igen flest af Fæsterne; Regnskabet opfører i bægge Langelands Herreder 76 Selvejergårde[1], men ikke langt fra det dobbelte Antal Fæstegårde under Kronen[2]. Og endelig kan nævnes en Jordebog for Bygholm Len fra 1511, som omfatter de 4 Herreder Bjerge, Hatting, Nim og Vor; i disse tilsammen opregner den omtrent 160 Gårde som »Bøndergods«, men kun godt 80 Garde som »Kronegods«, så at der altså atter her er flest jordegne Bondegårde[3].

Det må således siges, at det brudstykkeagtige Materiale, der kan give os Oplysning om Talforholdet mellem de jordegne Bønder og Kronens Fæstere omkring det 15. Århundrede, viser så store indbyrdes Forskelligheder (med Flertal snart for den ene og snart for den anden af de to Klasser), at det er ganske umuligt at udtale sig om, hvorledes dette Forhold vilde tage sig ud, hvis det kunde belyses ved Opgivelser fra hele Riget. Absolut set er jo imidlertid alle de anførte Tal for Selvejerne kun små (i alt Fald når man undtager Stævns og Bølling Herreder); og selv når dertil lægges Antallet af Kronens Fæstere, bliver det ikke særlig store Summer, man får ud[4], så at det heraf fremgår, hvor stor en Godsmængde Adel og Gejstlighed må have været i Besiddelse af Men var Antallet af Selvejere på denne Tid ikke stort, blev det dog betydelig mindre senere. Sammenligner man de Tal, der i det foregående er nævnte for den omhandlede Samfundsklasse i visse Herreder,

på, at de svarer Leding (og Setgerd); alle, som ikke gør dette, har jeg betragtet som Fæstegårde, hvorved der ganske vist er det påfaldende, at Jordebogen i sin Begyndelse nogle Gange udtrykkelig bruger Betegnelsen »Kronegods« om Fæstegårdene (S. 82. 83, 84), en Betegnelse, som den altså efter den her skete Fortolkning kun har anvendt om de færreste af dem.

[1] RA., Tranekær Lensregnskab 1510-11 Bl. 5 a-b. 18 a.

[2] Sstds. Bl. 7 b-8 b anføres 114 Fæstegårde, som Kronen ejer, Bl. 14 a-b 20, som ikke er nævnte før, og Bl. 18 b 12, om hvilke det samme gælder.

[3] RA., Bygholm Lens Jordebog 1511.

[4] Sammenlign, hvad der i HT. 6. R. II. 595, 594, 605, 601, 606 og 608 opgives om Tallet af Jordbrug ved Midten af det 17. Århundrede i Ods, Stævns og Bjeverskov, Hammerum og Bølling Herreder, Langeland, Vor Herred samt Bjerge, Hatting og Nim Herreder.

med de tilsvarende Tal fra Midten af det 17. Århundrede, for så vidt disse kendes[1], ses det, således som man kunde sige sig selv, at der i den mellemliggende Tid har fundet en væsentlig Tilbagegang Sted for Selvejerne[2]. Og tillige viser det sig, at der af de Herreder, hvor Tallet af Selvejere omkring År 1500 overgik Tallet af Kronens Fæstere, ikke er et eneste, i hvilket det samme var Tilfældet endnu ved Midten af det 17. Århundrede[3].

En særegen Klasse af Bondestanden udgjorde de såkaldte Målsmænd, som forekommer på Sjælland, Falster, Lolland og Fyn, men i alt Fald i det 15. Århundrede næppe kan påvises Øst for Sundet eller i Jylland; de kaldtes også Målbønder, et Navn, der dog næppe er ældre end det 16. Århundrede[4]. Disse Målsmænd betragtes i den nyere Tid i Regelen som Fæstebønder[5], hvad der dog må anses for urigtigt i alt Fald for største Delen af det 15. Århundredes Vedkommende. Målsmændene må dengang og tidligere snarest opfattes som Selvejere; herpå tyder således et gammelt Privilegium for Antvorskov af 1288[6], ligesom Breve, hvorved Kong-

---

[1] Se de i foregående Note anførte Steder. for Bjerge, Hatting og Nim Herreders Vedkommende dog S. 609 i Stedet for S. 608.

[2] Her tales dog naturligvis ikke om de Landsdele, for hvilke Regnskabet af 1492 slet ingen Selvejere nævner; men for så vidt dette Regnskab kan skønnes at have tilsigtet en fuldstændig Angivelse af Kronens Indtægter af alt Jordegodset i de pågældende Herreder, drejer det sig om sådanne, i hvilke der heller ingen Selvejere forekommer ved Midten af det 17. Århundrede.

[3] Ganske vist kan man ikke bestemt udtale dette for det enkelte Herreds Vedkommende, idet Tallet af Selvejere omkring 1650 ikke kendes for hvert enkelt af de ovfr. anførte Herreder, men kun for en større Gruppe, i hvilken det pågældende forekommer. Men da Selvejernes Tal overalt i disse Grupper er så ringe i Sammenligning med det samlede Tal af Kronens Jordbrug i dem, gælder det samme sikkert også om det enkelte Herred.

[4] Jeg mindes ikke at have truffet Navnet Målbønder i Tiden indtil 1513; derimod bruges det i 1523 (Allen IV. I. 290).

[5] Således hos Allen IV. I. 37 og Matzen, Forelæsn. ov. den danske Retshist., Privatret II. 41. Derimod betegnes de som Selvejere hos Rasmussen Søkilde og Jørgensen (Kistrup), Hillerslev og Østerhæsinge Sogne S. 134-35 og i Aarb. f. dansk Kulturhist. 1894 S. 180.

[6] Kongen bestemmer her, at af Gods, som Klostret erhverver i Fremtiden, »que in presentiarum ad innæ et stuth sunt pertinentia seu male nostre ascripta, nobis in posterum sicut hactenus plene serviatur« (RDRDM. I Nr. 533); men hvis bona male nostre ascripta skulde op-

erne Oluf og Erik af Pommern henholdsvis 1377 og 1399 henlægger en Del nærmere betegnet Jord til deres »malæ«, formentlig også må opfattes således, at denne Jord er Selveje[1]. I 1496 ser man endvidere Kongen mageskifte en Målsgård eller, som den i et af de derom udstedte Breve kaldes, Målsbondegård i Valsømagle i Ringsted Herred til Henrik Mejnstrup således, at denne skal selv »fri sig for rette Ejere, til forskrevne Gård ere«; og virkelig havde kort i Forvejen en af disse Ejere skødet Henrik Mejnstrup Gården på Sjællands Landsting, uden at der var Tale om, at han ikke selv havde Ejendomsret til den[2]. Hvad Besidderen af Gården har fået i Stedet, tales der ikke om, men helt udelukket synes det ikke, at han er blevet boende på den. I så Fald vilde ganske vist dette Mageskifte danne en Modsætning til de ovenfor berørte, ved hvilke jordegne Bønder får andre Gårde som Selveje i Stedet for dem, de afstår[3], og vilde svare til de i det 16. Århundrede hyppig forekommende Magelæg, hvorved Kronen bortskifter sin Ret i jordegne Bondegårde med Tilladelse for den anden Part til at handle med Bønderne om Ejendomsretten, — en Form for Mageskifter, som ellers ikke kendes i det 15. Århundrede.

Den anførte Formodning vedrørende Magelægget af 1496, som jo vilde tyde på, at Kronen havde større Ret over Målsgardene end over de egentlige jordegne Bondegårde, er imidlertid ikke andet end en Hypotese, der lige så godt kan være urigtig som rigtig[4]. Nægtes kan det dog ikke, at der fra den følgende Tid foreligger forskellige

fattes som Fæstegods under Kronen, synes en sådan Bestemmelse ganske overflødig, idet Kronen jo selv måtte være Herre over, på hvilke Vilkår den vilde skille sig ved sit eget Gods. — Sammenlign også et i Aarb. f. dansk Kulturhist. 1894 S. 186 omtalt Kongebrev af 1370, der siges at nævne en Målsmands *Ejendomsbrev* på hans Gård.

[1] Suhm XIV. 505, 654. I 1442 kan endvidere en Målsmand bortskænke en Jord til Maribo Kloster (RDRDM. III Nr. 7294); og også i 2 udaterede Breve i ÆA. I. 117 må Målsgods formentlig opfattes som Selveje.

[2] RA. Ringsted H. 110. RA., Bjeverskov H. 48. AM. DD. VII. 26. — Endnu i 1529 nævnes en »fri Bondegård«, der bl. a. giver Målpenninge, medens en »Kronegård« ikke gør det (Kong Fred. den Førstes danske Registr. S. 234).

[3] Se de ovfr. S. 401-2 nævnte Tilfælde.

[4] Imod den taler det ganske vist, at da Kronen og Ejeren af den i Note 2 nævnte »fri Bondegård« i 1529 mageskifter denne Gård til en Adelsdame, flytter Ejeren over på den Gård, som hun giver i Stedet.

Aktstykker, hvorefter det skulde antages, at Målsgårdene kun har været Fæstegårde under Kronen[1]. Således tillader Kongen i 1497 en Mand og hans Arvinger at beholde Kronens Målsgård i Anderstrup på Lolland mod nærmere fastsatte Forpligtelser, uden at der tales om, at vedkommende har eller får nogen Ejendomsret til Gården[2]; og lignende Breve foreligger fra det 16. Århundrede[3]. Naturligvis kan man forklare dette således, at de pågældende Gårde engang som forbrudt Gods eller på anden Måde er tilfaldne Kronen[4], som derpå i Stedet for at sælge dem har nøjedes med at overdrage Brugsretten til andre; men der synes unægtelig at være temmelig mange af dem til, at en sådan Forklaring forekommer rimelig. En bedre Løsning af Gåden lader sig imidlertid næppe let finde; thi at der fra først af skulde have eksisteret nogle Målsgårde, som var Selveje, og andre, som var Fæstegods under Kronen, er formentlig endnu mindre sandsynligt.

Er det således vanskeligt at afgøre med Vished, hvem der omkring 1500 har haft Ejendomsretten til Målsgårdene, kan der heller ikke skaffes fuld Klarhed over deres øvrige Stilling. Navnet hænger øjensynlig sammen med Udtrykket »male nostre ascribere«, som Kongen flere Gange anvender om Gods, som han indrømmer en vis

[1] Derimod er det i ethvert Fald givet, at Ordet Målsgods ikke kan bruges om Fæstegods under de privilegerede Stænder (ÆA. I. 117). Og ligeledes er det klart, at de danske Målsmænd dog bor på Gårde og således er forskellige fra en Befolkningsklasse i Sverige, der kaldes malamen, og om hvilken det i 1373 hedder, at de enten har eget Hus og Bohave, men sår lidet eller intet, eller ikke engang har eget Hus, men bor hos andre (Statuta synodalia veteris ecclesiæ Sveogothicæ. ed. H. Reuterdahl, S. 88).

[2] RA., Musse H. 52, gengivet i Ann. f. nord. Oldkyndigh. og Hist. 1847 S. 261.

[3] Således SS. II. 2. H. S. 74, 75 (1516); Ann. f. nord. Oldkyndigh. og Hist. 1847 S. 261 (1529); Danske Kancelliregistr. 1535-1550 S. 97 (1539), 142 (1540); Vedel Simonsen, Familie-Efterretn. om de danske Ruders Adelsslægt II. 44 (1559).

[4] Et Eksempel herpå forekommer i Danske Kancelliregistr. 1535-1550 S. 259 (1542), hvis man da vil opfatte det dér forekommende mærkelige Ord Madstedgaard som forskrevet for Målsgård. Og en i det i foregående Note nævnte Brev af 1529 anvendt Betegnelse »kongelig Majestæts og Kronens *fri Bondegard*« peger jo også i Retning af et oprindeligt Selveje.

Særstilling[1]; men hvad »male« her betyder, kan næppe siges med Sikkerhed. Man har, snart med et vist Forbehold[2] og snart uden noget sådant[3], fortolket »male« som Fadeburet eller Forsyningen til Hofholdningen, hvad der efterhånden er blevet udviklet til, at Målsgårdene »maa antages at have nydt den Frihed, at de henlaa umiddelbart under Kongens Fadebur istedetfor at ligge under en Lensmand«[4]. At det sidste er ganske urigtigt, og at Målsmændene lige så vel som de andre Bønder har stået under Lensmændene, ses dog ikke blot af det nysnævnte Brev af 1497 om Målsgården i Anderstrup, idet det hedder, at Brugeren af denne skal give Kongen årlig 16 Grot til Ålholm Slot[5], men også af Optegnelser fra Frederik I.s Tid om Indtægterne af Ålholm Len, idet der blandt disse opføres Målspenge som en vistnok ret almindelig Post. Når der på samme Tid nævnes Vægterpenge som en anden Indtægt af Ålholm Len[6], er dette også en fra Målsmændene stammende Indkomst, nemlig en Afløsning af den Vagttjeneste, som det ifølge det anførte Brev af 1497 pålå i alt Fald den dér omtalte Målsmand at udføre på Slottet[7]; og en sådan til selve Slottet knyttet Præstation viser da ligeledes det utænkelige i, at vedkommende, der skyldte den, ikke skulde stå under Lensmanden. Men i øvrigt beror Fortolkningen af Målsgodset som særlig knyttet til Fadeburet vistnok hovedsagelig på, at de før nævnte Breve, hvorved Kongen lægger Gods til sin »male«, bruger den Vending, at Godsets Afgifter skal svares »til vort Bord«[8], og man har da opfattet »male« i Betydning af Måltid og Forsyningen hertil. Så vidt det kan ses, er der imidlertid ingen som helst Grund til at forstå Betegnelsen Kongens Bord som sigtende til et sådant nærmere Forhold til Kongens Person; Udtrykket betyder øjensynlig ikke andet end Statskassen i Almindelighed, som det fremgår af flere Eksempler fra det 15. Århund-

[1] Således 1288, 1377 og 1399 (ovfr. S. 520-21). Jfr. en dansk Oversættelse af et Kongebrev af 1320 i RA., Bilag til Skøde 1669 $^{10}/_{8}$.

[2] Suhm XIV. 35 (sstds. S. 467 gengiver Suhm derimod male ved »Skatskyldning(?)«). HT. II. 61-62. Ann. f. nord. Oldkyndigh. og Hist. 1847 S. 260.

[3] Kalkar, Ordbog til det ældre danske sprog III. 165. Jfr. Rosenvinge, Domme III. 256[2].

[4] Matzen, Forelæsn. ov. den danske Retshist., Privatret II. 41.

[5] Se Citatet her S. 522[2]). [6] NDM. VI. 306.

[7] Jfr. ovfr. S. 292.

[8] Se de i Note 1 anførte Breve af 1320, 1377 og 1399.

rede[1], og Formodningen om Målsgodsets Forbindelse med Fadeburet hviler således på et for svagt Grundlag til at kunne opretholdes.

Hvorledes »male« da i Virkeligheden skal forstås, kan dog næppe afgøres. At Målsgodset er forskelligt fra det almindelige jordegne Bondegods, er sikkert nok[2]; og at det at være Målsmand må opfattes som en begunstiget Stilling, er ligeledes givet, idet der Gang efter Gang tales om de Friheder, som Målsmændene har[3]. Hvori Begunstigelsen har bestået, og hvorfor den er bleven tildelt, er imidlertid mindre klart; men når der i det ovenfor[4] nævnte Privilegium for Antvorskov af 1288 tales om Gods, der »ad innæ et stuth sunt pertinentia seu male nostre ascripta«, synes det rimeligst at opfatte dette »seu« som adskillende 2 forskellige Arter af Gods, så at Målsgodset altså ikke har skullet svare Inne og Stud. Men selv om dette har været Tilfældet 1288, er det jo ikke givet, at det også har været det i det 15. Århundrede. Skattefrit var Målsgodset i alt Fald ikke dengang; som alt antydet[5], svarede det en Pengeafgift under Navn af Målspenge[6], og i det 16. Århundrede kan man høre tale om Gæsteri, der skal ydes af en Målsgård[7], og om mange andre Ydelser ved Siden af Målspengene[8]; derimod nævnes der i

[1] 1447 går der Leding og Setgerd til Kongens Bord (Nielsen, Harsyssels Dipl. Nr. 40); 1465(?) betegnes Kaune Mark som forbrudt Gods til Kongens Bord (ÆA. II. 146); og 1477 tales om den Skat og Redsel, som bør gives af $^1/_2$ Fjerding Jord til Kongens Bord (RA., Støvring H. 19

[2] Se Modsætningen mellem en Bondegård og en Målsgård i ÆA. I. 118 (1470). Jfr. også, hvorledes Målsgods og Bondegods nævnes som noget fra hinanden forskelligt i ÆA. I. 117, og på lignende Måde Bønder og Målsmænd i RA., PSPap., Oluf Holgerssøn Ulfstand 1509 $^3/_9$; 1460 stilles Afgifter af Skattebønder og af Målsgods i Modsætning til hinanden (Aarb. f. dansk Kulturhist. 1894 S. 167).

[3] Således i de S. 523[1]) anførte Breve af 1320, 1377 og 1399; AM. DD. VI. 26 (1488); Ann. f. nord. Oldkyndigh. og Hist. 1847 S. 261 (1529); jfr. også Kong Fred. den Førstes danske Registr. S. 292 (1531).

[4] S. 520. [5] S. 523.

[6] Gården i Valsømagle siges 1496 at svare 13 (AM. DD. VII. 26) eller 14 Grot Målspenge (Ringsted H. 110), og Gården i Anderstrup skal 1497 give 16 Grot årlig (Ann. f. nord. Oldkyndigh. og Hist. 1847 S. 261). Se også RA., Nykøbing Lensregnskab 1509 Bl. 6 a, b. 7 b, 36 b og NDM. VI. 306.

[7] Aarb. f. dansk Kulturhist. 1894 S. 187.

[8] Kong Fred. den Førstes danske Registr. S. 234 (hvor den pågælder Gard rigtignok ikke udtrykkelig betegnes som Målsgård).

1522 Målsmænd, som gør Fordring på Fritagelse for en ekstraordinær Skat, uden at det dog er klart, om dette har været Tilfældet med hele den omhandlede Samfundsklasse[1]. Endvidere havde Besidderne af i det mindste nogle Målsgårde, således som nylig berørt, den Forpligtelse efter vedkommende Lensmands Tilsigelse at gøre Vagttjeneste på Slottet eller også at betale en Afgift (Vægterpenge) i Stedet for[2]. Hvor ofte denne Vagttjeneste fordredes af dem, vides ikke; men at de, når den ikke fordredes, i øvrigt skulde have været fri for Krigstjeneste, er ikke troligt; i alt Fald har de, som det må antages, i 1518 måttet betale Udbudspenge ligesom den øvrige Del af Bondestanden for at slippe for Udskrivning[3].

IV.

KRONENS LANDBOERS LANDGILDE.

Når vi hidtil har beskæftiget os med de ordinære Skatter, der påhvilede Landbefolkningen, er det tidligere nævnt, at Kronens Landboer ikke betalte Stud og Leding. Til Gengæld havde de derimod deres Landgilde at yde, og denne har vistnok gennemgående været større end, hvad jordegne Bondegårde af samme Størrelse skulde svare. Således er i alt Fald Forholdet i Roskilde Biskops Jordebog fra Slutningen af det 14. Århundrede (hvis man da vil godkende den tidligere fremsatte Opfattelse, at de i Jordebogen opførte Selvejere i Ods Herred ikke har skullet udrede mere i Penge og Varer end de bestemte Summer, som Bogen angiver[4]); og det samme har også været Tilfældet i det oftere benyttede sjællandske Regnskab af 1492[5]. Derimod kan der vanskelig udtales noget bestemt herom, hvad den ligeledes tidligere nævnte Jordebog for Bygholm Len fra 1511[6] angår; thi vel er Landboernes Kornafgifter her gennemgående højere end de jordegne Bønders, men til Gen-

[1] Allen IV. I. 291. [2] Jfr. ovfr. S. 292.
[3] SS. II. 2. H. S. 84. Jfr. ovfr. S. 298. [4] Se ovfr. S. 509-10.
[5] Nævnt ovfr. S. 423[1]).
[6] I RA. — Jfr. ligeledes for senere Tiders Vedkommende HT. 5. R. VI. 697-99.

gæld svarer Landboerne i Regelen ikke så mange forskellige Afgifter, som Tilfældet er med Selvejerne[1]. Netop denne Uensartethed i Selvejernes Afgifter gør det imidlertid umuligt at beregne Værdien af dem uden meget vidtløftige Forarbejder, idet man først måtte samle og bearbejde de tarvelige og yderst spredte Oplysninger, der haves om Varepriser i det 15. Århundrede, og så endda langtfra vilde være sikker på ad denne Vej at kunne udfinde Værdien af alle de Ydelser, der svares af jordegne Bønder. Men i ethvert Tilfælde er det ikke overalt, at Landboerne udreder mere til Kronen end Selvejerne; thi i Lundenæs Lens Jordebog af 1498 er gennemgående det omvendte Tilfældet[2]. Og det går dog næppe an at forklare dette således, at *alle* de Fæstere, der giver mindre end Selvejerne, skulde sidde på Gårde, hvis Jorder var langt mindre eller dårligere end Selvejernes; men indrømmes skal det selvfølgelig, at det er højst uheldigt, at vi her ganske savner Oplysninger om Gårdenes indbyrdes Værdi.

Når den enkelte Fæsters Afgifter i alt Fald ved Tiden omkring År 1500 knap har været så uensartede som den enkelte Selvejers, er det dog på den anden Side en Uendelighed af forskellige Ydelser, som man finder svaret i Landgilde af de forskellige Fæstere rundt om i Riget. Korn (oftest Rug og Byg) udgjorde i Regelen den væsentligste Bestanddel af Landgilden, om end i en Landsdel som Halland Smørret øjensynlig spillede en adskillig betydeligere Rolle. Foruden Kornet var en Pengeafgift den vistnok hyppigst forekommende Landgildeydelse; men desuden nævnes en Mængde andre Arter af Husdyr eller Produkter, som de forskellige Landboer svarede til Jorddrotten. Blandt sådanne Produkter kan anføres Jærn og Salt, der ydedes ret hyppig i visse Egne af Jylland. Men i øvrigt er det ikke her Hensigten at opregne alt, hvad man ved denne Tid kan finde svaret af en Fæster til hans Jorddrot, bl. a. fordi vi jo her kun beskæftiger os med Kronens Indtægter, og det beror på et Tilfælde, hvilke Afgifter der omtales som erlagte i Landgilde til Kronen, og hvilke til andre Jorddrotter. Når en Fæster svarer Penge til Kronen, kan det være uden nogen nærmere Betegnelse, eller Pengene kan udtrykkelig kaldes Landgildepenge; men det kan også være i Stedet for et eller andet Landbrugsprodukt eller som

[1] Jfr. om disse ovfr. S. 511.
[2] Nielsen, Harsyssels Dipl. Nr. 85.

Afløsning af et Arbejde[1] eller en anden Forpligtelse. Blandt sådanne Afgifter, som Fæstere svarer i Stedet for at præstere Arbejde, nævnes i alt Fald i Begyndelsen af det 16. Århundrede gentagne Gange en Ydelse med Navnet Plovpenge[2]; den er øjensynlig en Afløsning af en Forpligtelse til at pløje for Kronen (ligesom man på samme Tid kan finde en Afgift betegnet Tærskepenge[3]) og er således vidt forskellig fra den i det 13. og Begyndelsen af det 14. Århundrede jævnlig omtalte ekstraordinære Skat Plovskatten.

Hvad i øvrigt Landgildens Størrelse for den enkelte Gård angår, var det i det 16. og 17. Århundrede Regelen, at Jorddrotten ikke havde Ret til at forhøje Fæsterens Afgifter[4]. I det 15. Århundrede har en tilsvarende Praksis vistnok i Almindelighed været gældende, og det både i Købstæderne og på Landet; således indskærper Kongerne i 1444 og 1459, at ingen adelig eller gejstlig, der ejer Grunde i Odense, må forhøje Lejen af dem[5]; og man kan følge, hvorledes Gods på Landet, der i det 15. Århundrede tilhører Gejstligheden, endnu i det 17. eller langt nede i det 16. Århundrede svarer en Landgilde, der gennemgående ikke er højere end i det 15.[6]. Hvad der kan vides om den samme Gårds Landgilde til forskellige Tider inden for selve det 15. Århundrede, er dog naturligvis kun lidt, og endnu mindre bliver det, når det som her kun er Kronens Gods, der interesserer os. Imidlertid må det vistnok nærmest antages, at det i det 15. Århundrede endnu ikke har været aldeles bestemt fastslået, at Landgilden ikke måtte forhøjes. Der er ganske vist adskillige Tilfælde, hvor det, at en Gård til forskellige

---

[1] Jfr., hvad der er anført ovfr. S. 435 om Innepenge og Arbejdspenge, idet det dog var uklart, hvor her Grænsen er mellem Statsborgerens Forpligtelse over for Staten og Fæsterens over for Kronen som Jorddrot.

[2] Således RA., Næsbyhoved Lensregnskab 1502-3 Bl. 4 b, 1505-6 Bl. 4 b, 5 a, 1509-10 Bl. 8 a, b, 1510-11 Bl. 4 a, b; RA., Tranekær Lensregnskab 1510-11 Bl. 13 b (her dog i alt Fald til Dels af jordegne Bønder, jfr. sstds. Bl. 5 b).

[3] Således RA., Næsbyhoved Lensregnskab 1502-3 Bl. 1 a, 19 a, 1505-6 Bl. 1 a, 19 a, 1509-10 Bl. 5 a, b, 21 b, 1510-11 Bl. 1 a, 17 b.

[4] Se i det hele om dette Spørgsmål især Steenstrup i HT. 5. R. VI. 680-714.

[5] Vedel Simonsen, Bidrag til Odense Byes ældre Hist. I. 2. H. S. 131-32. RA., LD. 1459 $^{25}/_{1}$.

[6] HT. 5. R. VI. 710-14.

Tider svarer forskellige Afgifter, kun er tilsyneladende og ikke virkelige Afvigelser fra den omtalte Regel om Landgildens Uforanderlighed[1]. Når således en Gård i Slesvig, der tilhører en Privatmand, i 1405 siges at skulle svare i de 2 første År 3, og derefter 4 Ørtug Korn årlig[2], beror dette rimeligvis på, at Gården har været øde eller på en anden ekstraordinær Måde forringet i Værdi, da Fæsteren overtog den. Og at en Gård, hvis Tilliggende ved en Omregning af Bymarkerne forøges eller formindskes, ligeledes får sin Landgilde henholdsvis forhøjet eller nedsat, er jo også ret selvfølgeligt, uden at dette på nogen Måde behøver at medføre en Forandring i vedkommende Landsbys samlede Landgilde. Når man da finder en Ejendom, hvis Landgilde i Løbet af få År er bleven forøget, er det naturligvis oftest umuligt at sige, om Forhøjelsen skyldes en sådan Omregning; men det synes dog mindre rimeligt, hvor Talen f. Eks. er om en Mølle, der i 1498 giver 20 og i 1505 24 Ørte Mel i Landgilde[3], thi vedkommende Møllers Indtægter må jo, som det også fremgår af den Vare, hvori Landgilden skal erlægges, antages at skrive sig fra hans Håndværk snarere end fra hans Jordbrug, for så vidt han da overhovedet har haft noget sådant. I 1505, da Slesvig Bisp bortfæster Jord, forbeholder han sig da også at forhøje eller formindske Afgiften, hvis Jorden bliver bedre eller dårligere, uden at han her taler om nogen Omregning; men ganske vist skal Forandringen ske efter upartiske Mænds Vurdering, og det drejer sig om et Sogn, der støder op til Havet i Viding Herred[4], så at Forbeholdet her vel snarest skyldes Hensynet til de Værdiforandringer, der let kunde finde Sted i en Marskegn som den nævnte. Hverken i det sidste Tilfælde eller hvad den nyssnførte Møller angår, drejer det sig dog om Gods tilhørende Kronen; derimod er det øjensynlig i det mindste til Dels en virkelig Forhøjelse af Landgilde for Krongods, som der er Tale om, når det i en Optegnelse fra Slutningen af Kong Hans's Tid om Engelborgs visse Rente hedder: »Dette efterskrevne er den Forbedring, somme have forbedret Landgildet: item 20 lødige Mark i Birket og Vesterborgs Sogne, item 1 Læst Byg i Ravnsby, 12 Skilling Grot ibidem, $^1/_2$ Tønde Smør, item 4 Pund Byg for Teglhusemarken og $^1/_2$ Tønde

[1] Se herom sstds. S. 697-704.
[2] RØRDM. III Nr. 4694. [3] RA., Skovby II. 62. 58.
[4] RA., Gemeinsch. Arch. XXXIX. 29 c. Nr. 265.

Smør, item $1^1/_2$ Læst Byg, Rug og Havre af Svineholms Bro«[1]. Og at Kronens Fæstere endnu på denne Tid har følt sig alt andet end sikrede mod, at deres Landgilde forøgedes, synes også at fremgå af en Notits fra Begyndelsen af det 16. Århundrede om en Mand i Jylland, der lovede Kong Hans 4 Øksne eller 20 Mark for et Brev på, at hans »Skat« ikke skulde forhøjes[2] — *hvis* det da er en Landbo og ikke en jordegen Bonde, vi her har at gøre med. I det hele må det vistnok, som allerede anført, siges, at det lidet, der kan oplyses med Hensyn til Spørgsmålet om Landgildens Foranderlighed eller Uforanderlighed i det 15. og Begyndelsen af det 16. Århundrede, tyder på, at det ikke har været helt ualmindeligt, at en Gårds Landgilde kunde forhøjes, uden at dens Tilliggende var blevet forøget.

V.

DE EKSTRAORDINÆRE SKATTER PÅ LANDET.

Vi har hidtil beskæftiget os med de ordinære Skatter og Afgifter, der svaredes af Landbefolkningen, og vender os nu til de ekstraordinære Skatter, der pålagdes denne, idet vi foreløbig lader Købstadboerne ude af Betragtning[3]. Som Navne for den ekstraordinære Skat forekommer i det 15. Århundrede (foruden selve Ordet Skat og Landskat) oftest Betegnelserne Hjælp og Landehjælp samt mindre hyppig Ordet Bede — alle tre Benævnelser, der viser, at Kongen ikke uden at rådføre sig med Undersåtterne kunde kræve sådanne Ydelser.

---

[1] RA., Forskellige Stykker Lensregnskaber eller Jordebøger 1498-1513, 1 Halvark begyndende: »Dette er alle Summen af vis Rente i Sønder Herred«.

[2] Saml. til jydsk Hist. 2. R. I. 233.

[3] Ligesom der ellers i Riget kunde blive pålagt overordentlige Skatter til Kronen, ser man for Bornholms Vedkommende Ærkebispen i 1495 nævne den Mulighed, at han kan »have Behov at bedes eller pålægge vore og menige Almue dér på Landet en menige Hjælp os og Kirken til Bistand og Tarv« (Hübertz, Aktstykk. til Bornholms Hist. Nr. 33 S. 32).

Hvad imidlertid det 14. Århundredes Håndfæstninger angår, fastsætter de vel, at Lensmændene ikke på egen Hånd må pålægge Befolkningen ny Skatter, og påbyder Afskaffelsen af forskellige nyere eller i alt Fald efter Valdemar Sejrs Død indførte Afgifter[1]; men disse Håndfæstninger indeholder intet om selve Bevillingen af de overordentlige Pålæg. Derimod hedder det i Magnus Smeks og hans Søn Eriks Privilegier for Skåne henholdsvis af 1340 og 1356, at der ikke må pålægges Ærkebispens, Lunde Kapitels, Klostrenes og Adelens Bønder Skatter uden Jorddrottens Samtykke[2]. Men om de jordegne Bønder og Kronens Landboer er altså her ikke Tale; og for det øvrige Danmark savnes der overhovedet Lovbestemmelser fra det 14. Århundrede vedrørende Bevillingsretten. Deraf følger imidlertid ikke, at Kronen dengang ganske vilkårlig kunde opkræve ekstraordinære Skatter. Den forhandlede på Landsting og Herredsting med Befolkningen om Pålæggelsen: og selv om der er meget, som tyder på, at Folket ofte vanskelig kunde nægte sit Samtykke, er der dog næppe Tvivl om, at dette Samtykke ved ny Pålæg af mere trykkende Art og af større territorial Udstrækning har været adskillig mere end en ren Formsag, især når Spørgsmålet forhandledes på Landstinget, der jo kunde optræde med større Autoritet end Herredstingene[3]. Der er i denne Forbindelse ikke Grund til at dvæle ved, at Dronning Margrethe i 1379 nævner det Tilfælde, at Ærkebispen eller Riddere og Svende i Lindholm Len »villegøre nogen Hjælp eller Tjeneste til Lindholm Slots Spisning[4]; thi vel anerkender hun jo her de nævntes Bevillingsret, men den gælder efter Sammenhængen kun for deres eget Gods på samme Måde som i de nys anførte Privilegier af 1340 og 1356. Derimod er det sikkert en virkelig Bevilling, som det drejer sig om, når det i 1396 hedder, at »de have »jæt« os af alle Lande i Riget en Hjælp, og de, af Fyns Biskopsdømme vare, vedertoge at give ud af hvert Lagsogn 10 lødige Mark«, medens Jyderne havde lovet at give 8

[1] Aarsberetn. II. 10 § 25. 11 § 31 (1320), 13 § 19, 14 § 38 (1326). 22 § 20 (1376).
[2] Aarsberetn. V. 46 § 2, 50 § 2 (det benyttede Ord vectigalia. der også forekommer i en anden Betydning (jfr. ovfr. S. 510), må her efter Sammenhængen formentlig oversættes ved overordentlige Skatter).
[3] Jfr. Matzen, Danske Kongers Haandfæstninger S. 100-6 og Anna Hude, Danehoffet S. 119-25.
[4] MP. Nr. 6 S. 7.

(eventuelt 12) Grot af hvert Hus[1]; alene den forskellige Måde, hvorpå Skatten skal erlægges i de 2 Landsdele, tyder jo på, at det er Befolkningen og ikke Regeringen, der her har gjort sin Mening gældende.

Medens det 14. Århundredes Håndfæstninger intet havde indeholdt om Bevillingen af overordentlige Skatter, fastsætter derimod den første Håndfæstning fra det 15. Århundrede, Christiern I.s af 1448, at Kongen må »ingen Landskat lægge på Rigens Indbyggere uden med mene Rigens Råds Fuldbyrd og Vilje«[2]; men i øvrigt nævner allerede et Privilegium af Erik af Pommern fra 1430 den Skat, han kunde få »af Rigerne efter menige Rigens Råds Tilladelse«[3]. I Kong Hans's Håndfæstning af 1483 er Artiklen fra 1448 bleven en Del udvidet, idet det nu hedder, at Kongen ikke skal »pålægge nogen Landeskat på Almuen eller Købstæder i noget Rige uden efter mene Rigens Råds Råd og Biskoppers, Prælaters og Ridderskabs Tilladelse og nogen Almuens Samtykke efter Loven«[4]. Her nævnes altså udtrykkelig Skat både af Almuen og af Købstæderne, og foruden Rigsrådets Tilladelse kræves nu også Prælaters og Ridderskabs (Biskopperne, der ligeledes nævnes, var jo allerede Medlemmer af Rigsrådet) samt »nogen Almuens Samtykke«. Christiern II.s Håndfæstning gentager i Hovedsagen Bestemmelsen fra 1483[5], og det samme gør Frederik I.s[6]; i Christian III.s og de følgende Håndfæstninger er det derimod kun til Skat på Adelens Tjenere, at der udkræves Samtykke af Rigsrådet[7].

[1] Aarsberetn. V. 56 § 15.
[2] Aarsberetn. II. 44 § 10. Jfr. Kongens norske Håndfæstning, hvor der tilføjes: »og som Loven os lover«, hvad der i Virkeligheden vilde sige, at også Almuen på de enkelte Herredsting skulde give sit Samtykke (Hvitf. V. 10 (Foliondg. S. 846), jfr. Aschehoug S. 312). I Sverige, hvor efter Landsloven Biskop, Lagmand og et Antal Frelsemænd og Bønder i hver Lagsaga skulde træffe Bestemmelse om ekstraordinære Skatter, afgav Christiern I hertil svarende Løfter både 1457 og 1476 (E. Hildebrand S. 82-83, 106, jfr. Hadorph II. 198 § 4, 298 § 8).
[3] DN. XI Nr. 149 S. 134.
[4] Aarsberetn. II. 50 § 12. Jfr. Hadorph II. 324 § 11.
[5] Aarsberetn. II. 61 § 30 (Ordene »Biskoppers« og »efter Loven« er dog her udeladte).
[6] Sstds. S. 75 § 35.
[7] Sstds. S. 84 § 7, 85 § 10 (1536), 96-97 § 6, 97 § 9 (1559), 104 § 6, 104-5 § 9 (1596). Sammenlign Jacobsen, Det danske Skattevæsen und. Chr. III. og Fred. II. S. 73-74.

Når der således i det 15. Århundrede og også senere stadig tales om Samtykke af *menige* Rigens Råd, må dette dog ikke forstås, som om der krævedes, at det hele Rigsråd skulde give sin Tilladelse til enhver overordentlig Skat. Som det nærmest må antages efter det nylig[1] nævnte Brev af Dronning Margrethe fra 1379, har de overordentlige Madskatter kunnet have en meget lokal Karakter, idet det synes, at de ikke engang har behøvet at udstrække sig over et helt »Land«. Sikkert er det i alt Fald, at der har været sådanne Pålæg, der har været indskrænkede til et enkelt »Land«; og man er da, så vidt det kan ses, i det 15. Århundrede gået ud fra, at Håndfæstningernes Bestemmelse om Rigsrådets Samtykke er sket Fyldest, når det vedkommende »Lands« Råder har indvilliget i Skatten. I det mindste siger Kongen selv i 1455, da der rejses Spørgsmål om at pålægge en Foderskat i Skåne, at dette kun kan ske »efter vort Råds Råd dér i Landet«[2]; men ganske vist finder man i alt Fald straks i Begyndelsen af det 16. Århundrede det hele Rigsråds Samtykke påberåbt til en overordentlig Skat, der kun oppebæres i en enkelt Landsdel[3]. Derimod måtte naturligvis det samlede Rigsråds Indvilligelse være nødvendig, når det drejede sig om et det hele Rige omfattende ekstraordinært Pålæg, og en sådan Indvilligelse findes da også påberåbt i Tilfælde af den sidstnævnte Art[4]. Men ganske vist må det siges, at hvad der vides herom fra det 15. Århundrede, kun er lidt. Fra Århundredets første Halvdel haves så at sige ingen Diplomer, der giver Oplysning om ekstraordinære Skatter; og vel bliver man i denne Henseende ikke lidet heldigere stillet i dets 2. Halvdel, men en stor Del af de Aktstykker, hvori Skatterne omtales, er kun Kvitteringer o. l., hvor der ingen Grund var til at nævne, hvem der havde givet Tilladelse til Pålægget af Skatten[5]. En sådan Tilladelse kan man nærmest kun

---

[1] Ovfr. S. 530. [2] SNS. III. 340.
[3] DM. 4. R. II. 155 (1502), 284 (1507).
[4] Således 1478 (RA., TSPap., Galten H., Ørum S., Torup 1478 $^{21}/_{5}$) og 1515 (SS. II. 1. H. S. 135). Jfr. også DM. 4. R. II. 156 og 158 (1507 og 1511), hvor der ligeledes bægge Steder nævnes Samtykke af »vort elskelige (eller: elskelige menige) Danmarks Riges Råd«), skønt ingen af disse 2 Skatter synes at have ramt Landene Øst for Sundet.
[5] Mon f. Eks. nogen Rigsråd har bevilget den Fodring, som Almuen i Ulvborg Herred skulde yde i 1476 (RA., PSPap., Niels Erikssøn Gyldenstjerne 1476 $^{22}/_{9}$; jfr. her ovfr. S. 472)?

vente at finde anført i selve Skattebrevene; men af dem er der endnu fra det 15. Århundredes 2. Halvdel ikke mange bevarede, og end ikke alle de bevarede nævner udtrykkelig noget Samtykke af Rigsråder. De anfører dog, når de undlader dette, et Samtykke bl. a. af Stiftets Biskop[1]; og selv en absolut Tavshed på det omhandlede Punkt vilde jo ikke være noget Bevis for, at Rigsrådets (eller Provinsens Råders) Tilladelse ikke var indhentet. Men modsat er ganske vist et Skattebrevs Omtale af et Samtykke i alt Fald, hvad Kong Hans's Regering angår, intet afgørende Bevis for, at Samtykket virkelig er givet, — *hvis* det da forholder sig rigtig, hvad Rigsrådet udtaler i et af sine Klagepunkter efter Kongens Død; det siger nemlig herom, at »Landeskat er tit pålagt mene Rigens Råd uadspurgt, men forskreven, at de skulde det samtykke«[2].

Medens Christiern I.s Håndfæstning kun havde nævnt Rigsrådets Samtykke som nødvendigt til Pålæg af ekstraordinære Skatter, var der derimod, som allerede anført[3], i hans Efterfølgers hertil forlangt »mene Rigens Råds Råd og Biskoppers, Prælaters og Ridderskabs Tilladelse og nogen Almuens Samtykke«. En sådan Indvilligelse fra en større Kres's Side forekommer dog allerede under Christiern I. Således hedder det i et Skattebrev af 1467, der er bevaret i et til et Par sjællandske Herreder rettet Eksemplar og intet nævner om en Tilladelse fra Rigsrådets Side, at Roskilde Bisp, Prælater, Riddere og Svende og menige Almue i Sjælland har samtykket Kongen den pågældende Skat — en Forhandling, der utvivlsomt (ligesom Tilfældet kunde være i ældre Tid) er foregået på Landstinget, idet det pågældende Skattebrev er udstedt i Ringsted og på det sjællandske Landstings Tingdag, nemlig Onsdagen[4]. Men et tilsvarende Skattebrev for Jylland fra samme År taler kun om

---

[1] Se således RA., PSPap., Bent Bille 1467 $^{28}/_{10}$ og DM. 4. R. II. 164-65 (1486).

[2] Allen II. 590; jfr. de samtidige Forhandlinger med det norske Rigsråd (DN. IX Nr. 476 I S. 432, Nr. 476 II E S. 433, Nr. 477 S. 435). Derimod tales der i det bekendte Fynbo Landstingsvidne af 1497 kun om Landehjælp, som er pålagt »efter Danmarks Råds Råd og deres (ɔ: Almuens) Samtykke« (NDM. V. 150).

[3] Ovfr. S. 531.

[4] RA., PSPap., Bent Bille 1467 $^{28}/_{10}$ (uheldigvis er et Stykke af Brevet bortrevet, så at netop det Ord, hvormed Bevillingen af eller Tilladelsen eller Samtykket til Skatten har været betegnet, nu mangler).

Samtykke af Rigsrådet og ikke af andre Samfundsklasser; vel synes det, så vidt man kan dømme efter Hvitfelds næppe særlig pålidelige Gengivelse af Skattebrevet, at de jydske Rigsråder har skullet »bede« menige Bønder og Almue om Skatten, men Bønnen har øjensynlig kun været en Formsag, siden der allerede i det samme Brev foreskrives Forholdsregler mod dem, som ikke vil betale[1]. Hvad den Skat angår, der pålagdes i 1478 i Anledning af Tronfølgerens Bryllup, blev den først tilladt af hele Rigsrådet og derefter, så vidt det kan ses, behandlet på særlige Provinsialforsamlinger; i alt Fald nævnes der en sådan for Jyllands Vedkommende i Randers, hvor de jydske Råder og Klerkeriet og Ridderskabet tillod Skatten[2]. Men denne jydske Forsamling, der fandt Sted i Randers, har altså været forskellig fra Landstinget, og om et af den jydske Bondestand på Viborg Landsting givet Samtykke tales ikke i 1478[3].

Også efter 1483, da der dog i Håndfæstningen var indført den ganske vist højst vage Bestemmelse om »nogen Almuens Samtykke«, er det yderst sjældent, at der høres om et sådant. Det hedder i det af Fynbo Landsting i 1497 afgivne Vidnesbyrd om Kong Hans's Regering, at Landehjælp kun blev opkrævet med Samtykke af både Købstadborgere og Bønder[4]; men stor reel Betydning har dette Samtykke sikkert ikke haft, og i intet af de fra 1481 til 1513 bevarede Skattebreve vil man finde det påberåbt selv i de Tilfælde, hvor Brevene henviser til en Tilladelse fra andre Samfundsklasser uden for Rigsrådet[5]. Det forekommer nemlig et Par Gange i Kong Hans's

---

[1] Hvitf. V. 165 (Folioudg. S. 911).

[2] RA., TSPap., Galten H., Ørum S., Torup 1478 $^{21}/_{5}$.

[3] Der har dog (som det må antages, i Anledning af Skatten) været påtænkt en Forhandling med »Klerkeriet, Ridderskabet og mene Almue« i Viborg, altså efter al Sandsynlighed på Landstinget (DM. 3. R. III. 270). Men efter den Måde, hvorpå det senere Randers-Møde omtales (se det i foregående Note nævnte Brev), synes Tanken ikke at være kommen til Udførelse; derimod får Lensmanden i Ulvborg Herred noget senere ($^{30}/_{7}$ 1478) Brev om at »forarbejde« med Almuen i sit Len, at den udgiver Hjælpen, »efterdi som vore elskelige Råd, gode Mænd og Klerkeri den tilladet have« (SNS. III. 350-51; Dagen, som mangler i Aftrykket, findes i Originalen i RA., PSPap., Niels Erikssøn Gyldenstjerne).

[4] NDM. V. 150.

[5] Når Håndfæstningens Bestemmelse på det omhandlede Punkt således efter al Sandsynlighed kun er bleven meget dårlig overholdt, er det

Tid, at Skattebrevene påberåber sig et Samtykke af den anførte Art, men det er i så Fald kun Gejstlighed og Adel, der nævnes. Og det kan ligesom under Christiern I ske på 2 Måder. Enten taler Brevet ligesom det ene Brev af 1467 slet ikke om Rigsrådets Tilladelse til Skatten; dette gælder således i 1486, da der under Henvisning til en Indvilligelse fra Ærkebispen, »Abbeder, Priorer, Prælater, menige Klerkeri, Riddere og Svende, fribårne og Frelsesmænd« påbydes en Gengærd i Skåne[1]. Eller der kan ligesom i 1478 først gives et Samtykke af Rigsrådet og derefter forhandles med de enkelte Lande; således går man frem i 1511, da »Ridderskabet« i hvert Stift får Brev om at møde til en Sammenkomst med Bispen og de øvrige Rigsråder i Stiftet, bl. a. i Anledning af en bevilget Landehjælp. Men at Ridderskabet på denne Sammenkomst næppe har kunnet gøre mange Indvendinger mod Skatten og med Hensyn til virkelig Indflydelse i alt Fald i det her foreliggende specielle Tilfælde næppe har været stort bedre stillet end »Almuen«, fremgår formentlig af, at det Brev, hvorved Ridderskabet indkaldes til de omhandlede Møder, først er dateret samme Dag som selve Skattebrevet[2]. Adelen og Gejstligheden var jo også i Forvejen repræsenterede i Rigsrådet; og når dette havde givet sit Samtykke, måtte det synes mindre nødvendigt tillige at spørge den mindre fremragende, men talrigere Del af de 2 Stænder. I alt Fald er det utvivlsomt, at når man har rådspurgt Adel og Gejstlighed uden for Rigsrådet, har det ingenlunde været, fordi de 2 Stænder skulde varetage det hele Samfunds Tarv, men alene af Hensyn til deres egne Fæstere. Dette ses, som tidligere[3] nævnt, flere Gange i det 14. Århundrede for en bestemt Landsdels Vedkommende; og i det 15. Århundrede fremgår det klart af et Skattebrev af 1486 på en Gen-

dog på den anden Side åbenbart ganske urigtigt med J. E. Larsen (Saml. Skr. I. II. 281) at forstå Bestemmelsen således, at det nu var »den gjældende Regel, at saadan Skat skulde samtykkes paa en almindelig Rigsdag«. Havde dette været Håndfæstningens Mening, har den øjensynlig ikke tænkt sig Muligheden af mange overordentlige Skatter; thi det 15. Århundredes Rigsdage er snart talte, og oven i Købet vides der intet som helst om, at nogen af dem har haft Spørgsmålet om en ekstraordinær Skat til Forhandling. Derimod synes det rimeligst, at hvad Håndfæstningens Affattere har tænkt sig, har været en Fremgangsmåde som den, der brugtes på Sjælland i 1467, altså en Forhandling på de enkelte Landes Landsting om den påtænkte Skat.

[1] DM. 4. R. II. 164. [2] Sstds. S. 158-59. [3] S. 530.

gærd i Skåne. Det hedder nemlig her, som allerede til Dels anført, at »Hr. Ærkebiskop i Lund, Abbeder, Priorer, Prælater, menige Klerkeri, Riddere og Svende, fribårne og Frelsesmænd« har »undt og tilladt os en mulig Gengærd *over alle deres Tjenere*«; at de nævnte er blevet rådspurgte med Hensyn til Selvejerne og Kronens Fæstere, tales der derimod slet ikke om[1].

Vi føres herved ind på Spørgsmålet om, hvilke Samfundsklasser der på Landet har udredet de ekstraordinære Skatter. Svaret er, at det var Bondestanden, medens adelige og gejstlige i alt Fald i hele den senere Del af det 15. Århundrede var fritagne for deres egne Personer[2]. Dette har de næppe været i de foregående Århundreder, skønt det for den Tid ofte er vanskeligt at afgøre, hvorvidt det er Adelen og Gejstligheden selv eller blot deres Fæstere, som deltager i Udredelsen af Skatten[3]. Hvad derimod det 15. Århund-

---

[1] DM. 4. R. II. 164. I Ribe-Privilegiet af 1460 for Slesvig og Holsten anses ikke engang Samtykke af de 2 Landes *Råder* for nødvendigt til at pålægge Selvejerne og Landsherrens Fæstere overordentlige Skatter; det hedder nemlig her, at Kongen vil »nene schattinge edder bede don over de inwonere desser land samptliken edder besundergen, utgescheden unse egene bunden unde lansten, de unvorsettet unde unvorpandet sind, sunder frundliken willen unde tolaet endrachtliken vulbord aller redere unde manschopp desser lande gestlik unde werlik« (Reg. Chr. I Nr. 18 S. 29).

[2] Vi taler selvfølgelig her ikke om de særlige Skatter, der kunde pålægges Lensmændene, og som er omtalte ovfr. S. 225-28. Én Gang i det 15. Århundrede, nemlig i 1484, nævnes endvidere »en mulig Hjælp«, som Kongen er kommen overens med Medlemmer af Rigsrådet om, at »Biskopper, Prælater, Kapitler, Abbeder og mene Klerke, Riddere og Svende« selv skulde give for at forøge Universitetets Indkomster. Men det er ikke klart, om dette har været en virkelig Skat, eller om ikke snarere hver har kunnet bidrage efter Forgodtbefindende (Werlauff, Københavns Universitet indtil Reformationen S. 18); således var i alt Fald Forholdet i 1477, da Christiern I fik Bisperne til hver at forhandle med deres Kapitel og Priorer, Abbeder og Provster i deres Stift om at yde Bidrag til Universitetets Oprettelse (sstds. S. 8-9). Og bortset fra det tvivlsomme Tilfælde i 1484 vil man ikke i Aktstykker fra det 15. Århundrede finde nævnt sådanne overordentlige Skatter på Gejstlighedens og Adelens egne Indtægter eller Formue (altså ikke på Brugerne af de 2 Stænders Gods), som forekommer både før og senere; se således om det 14. Århundrede: Steenstrup, Studier S. 216, og om det 16.: NDM. V. 21, 104-5, 110, 111-12, 296, 314-15, VI. 126-27, DM. 3. R. I. 167, 4. R. I. 5, 19-20.

[3] Se Steenstrup, Studier S. 212-13, 216-18.

rede angår, vil man ganske vist ikke i selve dette, men først i Året 1515 finde et Skattebrev, hvori det udtrykkelig udtales, at »Ridderskabets Sædegårde« skal være fritagne for den pågældende Skat[1]. Men at den samme Fritagelse har gældt i det 15. Århundrede, i alt Fald så langt tilbage i det, som der er Skattebreve bevarede, er der ingen Tvivl om, eftersom disse Breve stadig kun nævner Bønder og menige Almue som dem, der skal svare Skatten[2]. Vender vi os til Gejstligheden, lovede Erik af Pommern i 1417, at hver af Præsterne på Falster måtte have en Gård, som lå på Kirkens Grund, og som vedkommende boede i, fri for overordentlige Skatter[3]. Dette Kong Eriks Brev stadfæstedes af Christiern I 1456 og af Kong Hans 1496[4]; men om end det kan synes rimeligt, at Brevet på Erik af Pommerns Tid har indrømmet Præsterne på Falster en særlig begunstiget Stilling i Sammenligning med deres Standsfæller anden Steds i Riget, var det samme i alt Fald ikke længere Tilfældet i 1496. I den senere Del af det 15. Århundrede er det øjensynlig over hele Riget Regelen ved Pålæg af ekstraordinære Skatter, at en Præstegård for hver Kirke samt Degnens Gård er fritagne for Skatten. Dette udtales således i et Skattebrev af 1478[5]; og i Breve fra Begyndelsen af det 16. Århundrede, når de overhovedet indlader sig på at anføre nogen Fritagelse, hedder det, at »de, som boende ere på rette Sognepræste- og Degnegårde«, skal være undtagne[6] — en Bestemmelse, der sammenlignet med en tilsvarende fra 1515[7] åbenbart skal forstås netop på samme Måde

---

1 SS. II. 1. H. S. 135.

2 Således RA., PSPap., Bent Bille 1467 29/10; Hvitf. V. 165 (Folioudg. S. 911) (1467); RA., TSPap., Galten H., Ørum S., Torup 1478 21/5; DM. 4. R. II. 164 (1486), 154 (1502; her dog kun: »alle vore kære Undersåtter«), 155 (1507; her derimod: »alle vore kære Undersåtter Bønder og menige Almue«, hvor de 2 Betegnelser Undersåtter samt Bønder og menige Almue øjensynlig dækker hinanden. uden at den første har et større Omfang end den sidste).

3 RDRDM. III Nr. 5630.

4 RA., DSM. 1456 2/8 og 1496 27/9, bægge under 1417 2/1.

5 RA., TSPap., Galten H., Ørum S., Torup 1478 21/5.

6 DM. 4. R. II. 156 (1507), 158 (1511). Sammenlign også den almindelige Bestemmelse i 1502: »og skulle ingen være fri for denne Gengærd *uden de, som af Arild have fri været for sådan Gengærd ud at gøre*« (sstds. S. 155) og de tilsvarende i 1507 (sstds. S. 284) og 1512 (RA., DKH., Fasc. 3. 1512 ud. Dag).

7 SS. II. 1. H. S. 135.

som den af 1478. Men når denne Fritagelse er begyndt, vides ganske vist ikke. Den nævnes ikke i et Skattebrev af 1467, der dog undtager en Klasse af Bondestanden fra Skatten[1]; og vilde man end under andre Forhold mene, at en sådan Tavshed blot skyldtes enten en Forglemmelse eller den Omstændighed, at Affatteren havde anset det for overflødigt at omtale Præste- og Degnegårdenes Fritagelse, stiller Sagen sig jo en hel Del mere tvivlsom, når man tænker på Erik af Pommerns falsterske Privilegium af 1417 og opfatter dette således, at det skabte en Undtagelsestilstand, som dengang ikke gjaldt for de andre Præster i Riget.

Når det for Degnegårdenes Vedkommende aldrig betones så bestemt som for Præstegårdenes, at Fritagelsen kun skal gælde én i hvert Sogn[2], ligger det sikkert simpelt hen i, at man har ment at kunne gå ud fra, at der ikke hørte mere end én Gård til hvert Degneembede. Anderledes var Forholdet derimod med Hensyn til det til Sognepræsteembederne liggende Gods; og når der da heraf kun undtages én Gård, er dette et Udslag af en Grundsætning, som gjaldt for de privilegerede Stænders Gods i Almindelighed, nemlig at når det var bortfæstet til og dreves af Mænd af de uprivilegerede Stænder, var disse Brugere lige så vel pligtige til at udrede de overordentlige Skatter som Fæsterne på Kronens Gods. Dette havde været Regel allerede i ældre Tid[3]; for den tidligere Del af det 15. Århundrede kan anføres, hvorledes et af Hertug Gerhard af Slesvig i 1401 udstedt Privilegium for Haderslev Kapitel udtrykkelig bestemmer, at Kapitlets Gods ikke skal være frit for ekstraordinære Skatter[4], og hvorledes der i 1430 tales om Hjælp, som »gode Mænds Bønder« skal være med til at udrede[5]. Og hvad den anden

[1] RA., PSPap., Bent Bille 1467 $^{28}/_{10}$.

[2] Skattebrevet af 1478 nævner en Præstegård, men Sognedegne (altså ikke Godset) som fritagne (RA., TSPap., Galten H., Ørum S., Torup 1478 $^{21}/_{5}$); Brevet af 1515 undtager: »en Præstegård til hver Kirke, Degnegård« (altså dog i Enkelttal, men ikke så skarpt udtrykt som for Præstegården; SS. II. 1. H. S. 135).

[3] Se m. H. t. det 13. og 14. Århundrede Steenstrup, Studier S. 212-13. 216-18. En enkelt Undtagelse kan dog forekomme på den Tid, se således anf. St. S. 218 om et Privilegium for Sorø af Valdemar Atterdag og SRD. VIII. 180 om et Privilegium for Løgum Kloster 1360 af Hertug Valdemar af Slesvig.

[4] Reg. Chr. I Nr. 31 S. 51-52.

[5] DN. XI Nr. 149.

Halvdel af Århundredet angår, kan nævnes et Brev af 1464, hvorved Eggert Frille får Hals og Hånd og al anden kongelig Ret over sit Gods, undtagen når Kongen »efter vort mene elskelige Råds Råd skulle have nogen Hjælp af mene Almue i Danmark«; da skal Eggert Frilles Tjenere gøre som andre Rigsråders og gode Mænds Tjenere[1]. Ligeledes hedder det i et Privilegium for Århus Bisp og Kapitel af 1466, at disses Fæstere skal betale ligesom andre, når Kongen »vil have nogen Bede eller Hjælp af vor menige Almue over al Danmark«[2]; og i 1469 og 1473 omtales overordentlige Skatter, som øjensynlig også Adelens Tjenere skal deltage i, idet Erik Ottessøn (Rosenkrantz) får Lov til selv at beholde, hvad hans egne Tjenere skulde udrede i disse 2 Skatter[3]. Men i øvrigt er det for den senere Del af det 15. og Begyndelsen af det 16. Århundrede tilstrækkeligt at henvise til, hvorledes der i de bevarede Skattebreve, når de angiver sig som stilede til Bønder og menige Almue, så at sige altid hertil føjes: »hvem I helst tilhører eller tjener«, hvad der jo viser, at også de privilegerede Stænders Fæstere har skullet deltage i vedkommende Skat[4].

Når det, som nylig nævnt, et Par Gange tillodes Erik Ottessøn (Rosenkrantz) at beholde Skatten af hans egne Tjenere, kan der anføres et Sidestykke hertil fra 1494, da Vitskøl Klosters Abbed fik Lov til selv at oppebære den Foderskat, som Klostrets Tjenere dengang skulde give[5]. Men i øvrigt har det vistnok hørt til de meget

[1] RA., PSPerg., Frille 1464 $^{10}/_{7}$. [2] SNS. I. 65.
[3] Barner, Fam. Rosenkrantz's Hist. I. Dipl. Nr. 122, 130.
[4] Se alle de ovfr. S. 537[2]) anførte Skattebreve undtagen det allerførste, som ikke har den omhandlede Tilføjelse, noget, der dog muligvis kun beror på, at det pågældende Stykke af Brevet nu er afrevet; i alt Fald har den vedkommende Skat øjensynlig også skullet svares af de privilegerede Stænders Fæstere, siden Brevet som fritagne nævner Gårdsæder, som sidder ved vore gode Mænds Gårde. Udtrykket: hvem I helst tilhører eller tjener forekommer ligeledes i et Brev af 1507 i DM. 4. R. II. 284, skønt dette ikke, således som vi nu kender det, bestemt siges rettet til Bønder og menige Almue. — Sammenlign også Vidner af 1503 om Gods tilhørende Gudum Kloster (ÆA. III. 211, 213). Når det da i et Kongebrev til Henrik Krummedige (nu uden År, men formentlig af 1512 $^{31}/_{1}$) hedder, at Ærkebispens Tjenere ikke vil udgive Gengærd som Kongens andre Undersåtter dér i Landet (RA., PSPap., Henrik Krummedige. Kgl. Miss., Udat.), er dette øjensynlig en ulovlig Optræden fra vedkommende Bønders Side.
[5] RA., PSPap., Mourids Nielssøn Gyldenstjerne 1494 $^{11}/_{1}$.

store Sjældenheder, at Kronen over for en Adelsmand eller gejstlig gav Afkald på Skatten af hans egne Fæstere; og endnu mindre er der i det her behandlede Tidsrum Tale om, at nogen Lensmand får Ret til at beholde Indtægten af en ekstraordinær Skat af hans Len. At en sådan Indtægt altid tilfaldt Kronen, har sikkert været betragtet som noget ganske selvfølgeligt, så at man, selv når et Len overdroges »med al kongelig Rente og Rettighed«, sagtens som oftest har anset det for unødvendigt at tilføje noget Forbehold om, at hertil ikke regnedes overordentlige Skatter[1]. Men der kan dog også påvises enkelte Lensbreve, hvor en Mand får et Len med al kongelig Rente og Rettighed, men med den udtrykkelige Tilføjelse, at han ikke skal have Ret til de ekstraordinære Skatter[2].

Det var altså Regelen, at de privilegerede Stænders Fæstere i det 15. Århundrede skulde deltage i de overordentlige Skatter. Men denne Regel gjaldt dog ikke for alle de Mennesker, som havde deres Livsophold af Landbruget, uden Hensyn til, hvorledes deres økonomiske Stilling ellers var. Et Skattebrev af 1467 gør den almindelige Undtagelse, at »fattige Mænd og Kvinder, som ej formå at udgive denne Hjælp«, skal være fri for den[3]. Her tales således ikke om de pågældendes Herskab; men oftere er det dog Tilfældet, at Skattebrevene fra Slutningen af det 15. og Begyndelsen af det 16. Århundrede, samtidig med, at de giver noget mere detaillerede Undtagelsesbestemmelser, tillige udtaler, at i alt Fald en Del af dem, der fritages, skal have »gode Mænd« til Jorddrotter. Således hedder det i et andet Brev af 1467, at ingen skal være fri »uden Gårdsæder, som sidde ved vore gode Mænds Gårde og intet andet give til Landgilde uden Arbejde, når dem tilsiges«[4]; 1478 undtages »de, som for gode Mænds Gårde sidde for dagligt Arbejde, når dem tilsiges, og »ingeste men«, som ej have Fæ eller Øg og ej pløje deres

---

[1] Philippus Axelssøn får 1456 $^{29}/_{7}$ Tranekær i Pant med al kongelig Rente og Rettighed uden nogen Indskrænkning af den antydede Art (SRA., Skoklosters Ark., Perg.); men både 1457, 1459 og 1460 får han Kvitteringer for ekstraordinære Skatter af Almuen i Lenet (RA., PSPap.. Philippus Axelssøn Thott 1457 $^{30}/_{8}$; DCP. Nr. 84; RA., Danske Kanc. Ark., Kgl. orig. åbne Br. 1460 $^{11}/_{10}$).

[2] RA., Bygholm 7 (1451; Pantelen). RA., TSPerg.. Skam H. 1466 $^{15}/_{1}$ (frit Len).

[3] Hvitf. V. 166 (Folioudg. S. 911).

[4] RA., PSPap., Bent Bille 1467 $^{28}/_{10}$.

»saa«[1], og Møller, som ligge for gode Mænds Gårde«[2]; 1507 fritages »Gårdsædemænd, som dagligen arbejde til gode Mænds Gårde, og deslige Møllere, Hyrder og de, som boende ere på rette Sognepræste- og Degnegårde«; og 1511 betegnes de, der intet skal svare, som »rette Gårdsædemænd, som af Arilds Tid pleje fri at være, og Møllere, Hyrder og de, som boende ere på rette Sognepræste- og Degnegårde«[3]. Flere i det enkelte gående Undtagelser for Bondestandens Vedkommende vil man ikke finde i Skattebrevene fra det 15. Århundrede og indtil Kong Hans's Død; derimod indeholder et Par Breve om Gengærd fra de første År af det 16. Århundrede den almindelige Bestemmelse, at de, som af Arild har været fri for en sådan Gengærd, også skal være det ved de pågældende Lejligheder[4].

Vil vi se lidt nærmere på de anførte specielle Bestemmelser, kan der næppe være Tvivl om, at det egentlige Tyende aldrig har deltaget i Udredelsen af ekstraordinære Skatter. Vel indeholder Skattebrevene intet positivt herom; thi Innestemænd, der nævnes som fritagne i 1478[5], må dog antages at indtage en noget mere anset Stilling end det egentlige Tyende, selv om det i øvrigt er vanskeligt at udtale noget bestemt om deres Forhold på denne Tid, særlig om, hvorvidt de har haft Ophold i Bondens egen Gård eller ej[6]. Men netop den Omstændighed, at ikke blot denne mere ansete Klasse, men også visse Gårdsæder var fritagne, taler afgjort for, at det samme har været Tilfælde med det egentlige Tyende, og det selvfølgelig uden Hensyn til, om den Mand, de tjente, var Selvejer eller Fæster. Fremdeles betegnes straks i Begyndelsen af det 16. Århundrede Hyrder som skattefri, uden at det vides, hvorledes deres

---

1 Sandsynligvis fejlskrevet for: »pløje eller så«.
2 RA., TSPap., Galten H., Ørum S., Torup 1478 $^{21}/_{8}$.
3 DM. 4. R. II. 156, 158.
4 Sstds. S. 155 (1502), 284 (1507). RA., DKH., Fasc. 3, 1512 ud. Dag.
5 Det samme er Tilfældet 1515 (SS. II. 1. H. S. 135).
6 Jfr. om dem Allen IV. I. 38-39; Jacobsen, Det danske Skattevæsen und. Chr. III. og Fred. II. S. 52; HT. 5. R. VI. 369[1]). — Sådanne Klasser af Landbefolkningen som »Gårdmænd«, Husmænd, Gadehusmænd, Pebersvende og Tjenestedrenge, der forekommer mere eller mindre hyppig i Skattebrevene omkring Midten af det 16. Århundrede (jfr. Jacobsen, anf. St. S. 53-55), nævnes aldrig i de før 1513 kendte Skattebreve.

Stilling har været i det 15. Århundrede; ligeledes er i Slutningen af Kong Hans's Regering Møllere i Almindelighed fri for Skatten, medens en tilsvarende Begunstigelse i 1478 kun indrømmes Møller, som ligger for gode Mænds Gårde[1].

Når der således på det sidstnævnte Punkt allerede i Kong Hans's Tid spores en Tendens til at udvide Rammerne for Skattefriheden, en Tendens, som dog her ikke kan antages at være udgået fra de privilegerede Stænder, møder man i det 16. Århundrede, men dog mest efter 1513, en stadig Stræben hos Adelen efter at gøre en større og større Del af dens Fæstebønder skattefri. Det ene af de tidligere omtalte Skattebreve fra 1467 havde, som vi før så', fastsat, at visse Gårdsæder ved gode Mænds Gårde skulde være skattefri; og Skattebrevene fra Kong Hans's Tid fritager ligeledes visse Gårdsædemænd for den vedkommende Skat. Hvad den Klasse af Bondestanden angår, som betegnedes med Navnet Gårdsæder, svarede den fra først af nærmest til Nutidens Husmænd og havde for største Delen sit Underhold ved Arbejde på en Bondegård eller Hovedgård; men medens Gårdsæderne i ældre Tid som oftest ingen Agerjord havde at drive for egen Regning[2], forandredes dette efterhånden, så at det blev mere og mere almindeligt, at de drev et selvstændigt, men ganske vist mindre Jordbrug[3]. Temmelig tidlig kan man på Latin finde Betegnelsen *curia* inquilinaria om Gårdsædens Bolig[4]; men dette gengives endnu i det 15. Århundrede på Dansk vistnok hyppigst ved Gårdsædestavn[5], idet man en Tid lang synes at have trykket sig noget ved at bruge Navnet Gårdsædegård. Dog forekommer også den sidste Benævnelse i det 15., men vistnok forholdsvis tiere i Begyndelsen af det 16. Århundrede[6]; og i ethvert Fald kan man allerede i Slutningen af det 15. Århundrede finde

[1] Senere i det 16. Århundrede var det atter kun Møllere på denne sidste Art Møller, der var skattefri; jfr. Jacobsen, anf. St. S. 56-57.
[2] Se Steenstrup, Studier S. 86-88.
[3] Jfr. herom for en senere Tid (hovedsagelig det 17. Århundrede) HT. 6. R. II. 490-91.
[4] Se således SRD. IV. 355 (1399, 1411), 381 (1422).
[5] Se således ÆA. IV. 138 (1411); RDRDM. III Nr. 5181 (1411), 5663 (1417); RA., LD. 1462 $^{15}/_{5}$; Cod. Esrom. S. 245, Nr. 233 S. 246 (1481); SRD. IV. 393 (1486).
[6] Se således SRD. IV. 509 (1405), 494 (1416) (hvis da Originalerne her har haft det danske Ord); DCP. Nr. 86 S. 108 (1459); RA., PSPap., Torbern Bentssøn Bille 1506 $^{20}/_{4}$; RA., Bårse H. 77 (1507).

Gårdsæder, der svarer deres Jorddrot ikke helt ubetydelige Landgildeafgifter[1].

Den Fritagelse, som Skattebrevene fra det 15. og Begyndelsen af det 16. Århundrede indrømmer, omfatter da ikke alle Gårdsæder. For det første har det Betydning, hvem der er deres Jorddrot. Brevene taler stadig, hvis de da ikke (som i 1511) nøjes med en Henvisning til en »af Arilds Tid« gældende Sædvane, om Gårdsæder for gode Mænds Gårde. Dette skulde man jo mene, i ethvert Fald måtte forstås således, at Gårdsæder på Kronens Gods ikke har været skattefri; men hvorledes Forholdet i Virkeligheden har været i så Henseende, vides ikke, thi i et Skattemandtal for en Del fynske Herreder fra Begyndelsen af det 16. Århundrede finder man opført 9 Ugedagsmænd til Næsbyhoved og 4 til Rugård samt desuden 4 Mænd »til« Harridslevgård og 4 »til« Urebirk, alle som skattefri[2]. Hvad dernæst de Gårdsæder på gejstligt Gods angår, som i øvrigt opfyldte de for Adelens Gårdsæders Skattefrihed opstillede Betingelser, taler Skattebrevene indtil 1513 heller ikke om dem; men straks efter, i 1515, nævnes som fritagne for en overordentlig Skat bl. a. »Ridderskabets Sædegårde, Ugedagsmænd, Gårdsæder og Tjenere for deres Gårde, som pleje af Arilds Tid fri at være til Kirken og gode Mænds Gårde«[3]. Trods det noget uklare Udtryk kan der formentlig ikke være Tvivl om, at Gejstlighedens Gårdsæder på det sidste Tidspunkt har været undergivne de samme Vilkår med Hensyn til Skattefrihed som Adelens; men hvor længe en sådan Tilstand har varet, vides ikke. Fra 1508 haves et Tingsvidne, at Tølløse Gårdsæder, som bor i Tølløse By, i 40 År ikke har givet Kongeskat[4]; og da Tølløse hørte under Roskilde Bispestol, føres vi altså herved tilbage til en i alt Fald siden 1468 gældende Skattefrihed for Gårdsæder under Gejstligheden. Men påfaldende nok nævnes der i Året 1472 et særligt Kongebrev for Maribo Kloster

[1] Se det ovfr. S. 423[1]) nævnte Regnskab Bl. 15a-16a, 36a-b.

[2] RA., Forskellige Stykker kongelige Indtægtsregnskaber fra Kong Hans's Tid, Kvarthæfte begyndende: »Bjerge Herred, Rynkeby Sogn« Bl. 27b, 59a, 72a, 74a. I Christian III.s Tid er derimod Ugedagsmænd til Kronens og det gejstlige Gods ikke fri for overordentlige Skatter, om end de ikke svarer så meget som de andre Fæstere; se således DM. 3. R. VI. 152-53 (1537), 223 (1539?), 348 (1542), 4. R. I. 11, 17, 18, (1543), 129-30 (1545), 4. R. IV. 364 (1549).

[3] SS. II. 1. H. S. 135. [4] ÆA. III. 373.

om, at dette måtte have sine Ugedagsmænd fri for Landehjælp[1], et Brev, som ganske vist uheldigvis nu kun kendes i et kort Udtog. Enten må man derfor antage, at det endnu i 1472 ikke har været en for den hele Gejstlighed gældende Regel, at dens Gårdsæder, når de opfyldte de for Adelens Gårdsæder stillede Betingelser, fritoges for en ekstraordinær Skat lige så godt som Adelens; eller også udgør de i Brevet af 1472 nævnte Ugedagsmænd en Klasse af større Omfang end de Gårdsæder, som ellers ifølge Tidens Skattebreve blev fri for Skatten.

Det var jo nemlig ikke alle Gårdsæder, der, selv når de havde en adelig Jorddrot, var fritagne for de overordentlige Skatter. Hertil krævedes ifølge det ene af de ovenfor anførte Skattebreve af 1467, at de skulde »sidde ved vore gode Mænds Gårde og intet andet give til Landgilde uden Arbejde, når dem tilsiges«; Brevet af 1478, der slet ikke bruger Ordet Gårdsæder, har i Stedet: »de, som for gode Mænds Gårde sidde for dagligt Arbejde, når dem tilsiges«, og 1507 er det »Gårdsædemænd, som dagligen arbejde til gode Mænds Gårde«, der skal være fri[2]. Fritagelsen skulde altså ikke omfatte Gårdsæder af den nylig[3] nævnte Art, der drev et selvstændigt Jordbrug, som væsentlig kun ved sin ringere Størrelse adskilte sig fra en almindelig Fæstegård. De, der skulde nyde godt af Begunstigelsen, skulde derimod være Folk, der så godt som udelukkende havde deres Erhverv ved Arbejde til Hovedgården; i 1467 betones i så Henseende, at de ikke må give anden Landgilde, i 1478 og 1507, at de skal være pligtige til *dagligt* Arbejde til Hovedgården. Og for så vidt er det ikke utænkeligt, at virkelig Privilegiet af 1472 for Maribo Kloster har tilsigtet en mere omfattende Frihed end den, der gives i Skattebrevene; thi Ugedagsmænd (således som Privilegiet i alt Fald i sin nu kendte Skikkelse har) var jo alle de, der arbejdede blot en eller nogle Dage om Ugen for deres Jorddrot, uden at de behøvede at arbejde hver Dag, og uden at det var nødvendigt, at de ikke svarede Landgilde. Men det må rigtignok siges, at det i alt Fald, hvad Kong Hans's Regeringstid angår, er uklart, hvorledes man har opfattet Ugedagsmændenes Stilling til de ekstraordinære Skatter. Således hedder det i et Tingsvidne af 1490, at de Dannemænd, som bygger og bor i Viby, og

[1] Sstds. S. 298.
[2] Se ovfr. S. 540-41. [3] S. 542-43.

som tjener til Brolykke, i 40 År aldrig har givet Kongskat, når den pålagdes, og i den samme Tid altid været Ugedagsmænd til Brolykke[1]; og et tidligere nævnt Mandtal for en Del fynske Herreder fra Begyndelsen af det 16. Århundrede opfører Ugedagsmænd ikke blot til Næsbyhoved og Rugård, men også til forskellige adelige Gårde som skattefri[2]. Men når disse Tilfælde tyder på, at Regeringen har tilladt Ugedagsmændenes Skattefrihed, kan man i en Kladde til et Skattemandtal, der er omtrent samtidigt med det sidstnævnte, finde ikke blot følgende mærkelige Udtalelse: »disse fornævnte ere Ugedagsmænd *i År*«, men også en Notits om, at der står 5 Mark til Rest af Ugedagsmændene, så at man altså efter den sidste Ytring skulde anse Ugedagsmændene for skattepligtige[3].

Medens der altså i Skattebrevene omkring År 1500 som Betingelse for Gårdsædernes Skattefrihed stilledes ret bestemte Fordringer, hvad deres Erhverv angår, gælder det samme i mindre Grad med Hensyn til deres Bopæl. Brevet af 1507 indeholder slet ingen Bestemmelse herom, hvorimod de 2 ældre har den vage Forskrift, at vedkommende skal sidde ved eller for gode Mænds Gårde. Når der da i et Mageskiftebrev af 1492 nævnes Svanholm Hovedgård med alle sine Gårdsæder, som ikke giver andet Landgilde end at gøre deres Arbejde til Svanholm, og som ligger i 2 forskellige Sogne[4], synes det ikke udelukket, at alle disse Gårdsæder i Henhold til det i det ene Skattebrev af 1467 opstillede Vilkår har været fri for overordentlige Skatter. Og i ethvert Tilfælde i Begyndelsen af det 16. Århundrede finder man en Del Mænd, der betegnes som Ugedagsmænd til Dronningens Livgeding Næsbyhoved, af denne Grund fritagne for en overordentlig Skat, skønt de boede i et andet Sogn end det, hvori Næsbyhoved lå[5]. Kronen er således dengang gået videre med Hensyn til Indrømmelser i denne Retning,

[1] RA., Brolykke 2.
[2] Det ovfr. S. 543[2]) nævnte Mandtal Bl. 2 b, 5 h, 6 a (Nis Stigssøns Ugedagsmænd), 36 b (Hr. Predbjørns Ugedagsmænd; det er dog ikke helt klart, om ikke måske enkelte af disse har betalt Skatten), 70 a (Ugedagsmænd til Dallund). Det samme Mandtal nævner i øvrigt Bl. 15 b »Plovmænd« til Kærbygård som skattefri.
[3] RA., løs Seddel indlagt i en Skattemandtals-Kladde, der ligger ved og er fra samme Egn som det S. 543[2]) nævnte Mandtal.
[4] RA., Svanholm 7.
[5] Det ovfr. S. 543[2]) nævnte Mandtal Bl. 27 b.

end den gjorde over for de privilegerede Stænder senere i det 16. Århundrede; thi da blev det slået fast, at Skattefriheden skulde omfatte dem af deres Ugedagsmænd, der boede i det samme Sogn, som Hovedgården lå i. Og også ellers synes Kongedømmet allerede i Kong Hans's Tid at have været nødt til at vise en vis Eftergivenhed med Hensyn til Skattefriheden. Det sidste kendte Skattebrev på en Pengeskat i den nævnte Konges Tid, det af 1511, har nemlig i Stedet for de tidligere, med Hensyn til Gårdsædernes Erhverv ret klare Forskrifter den ulige mere ubestemte Udtalelse, at Fritagelsen skal gælde »rette Gårdsædemænd, som af Arilds Tid pleje fri at være«[1]; havde Kronen end her formelt ikke opgivet noget af sine ældre Krav, tyder dog Ordet »rette« foran Gårdsædemænd på, at den har været forberedt på adskillige Tvistigheder med Hensyn til Grænserne for Skattefriheden[2].

Som vi så' ovenfor, er det mindre klart, hvorledes man i Kong Hans's Tid i Praksis har stillet sig over for Ugedagsmændenes Pligt til at svare overordentlige Skatter. Efter 1513 nævnes derimod Ugedagsmænd og Gårdsæder stadig jævnsides som lige berettigede til Fritagelse. Dette er således Tilfældet i 1515, da Fritagelsen dog kun gælder sådanne Ugedagsmænd og Gårdsæder, som af Arilds Tid plejer at være fri[3]; derimod beskattes i 1524 ganske vist Ugedagsmænd og Gårdsæder (undtagen sådanne Gårdsæder, »som sidde på gode Mænds rette egne Slots og Gårds Jord«), men dette erklæres nu udtrykkelig for noget usædvanligt, idet det hedder, at så vel Gårdsæder som Ugedagsmænd ellers plejer at være fri[4]; og ved et Skattepålæg i 1526 fritages »Gårdsæder og Ugedagsmænd, som bor for Prælaters og gode Mænds Gårde udi de Sogne, som de selv ere«[5]. Man har altså nu helt opgivet Fordringen om, at de

[1] Jfr. ovfr. S. 541.

[2] At Sædvanen allerede før 1511 har spillet en væsentlig Rolle ved Fastsættelsen af Grænserne for Skattefriheden, fremgår ikke blot af de ovfr. S. 544-45 og 543 nævnte Tingsvidner henholdsvis af 1490 og 1508, men også af et tredje af 1510, hvori det hedder om Bønderne i 3 navngivne Byer, for så vidt de hørte under Vemmetofte, at de i mere end 40 År aldrig havde givet Kongeskat, før Hans Skriver på Tryggevælde og en Foged på Vemmetofte med Uret pantede dem derfor (Brasch, Vemmetoftes Hist. I. 237).

[3] Se Citatet ovfr. S. 543.

[4] NDM. V. 20-21, I. 213; jfr. Allen IV. I. 38, 291.

[5] NDM. V. 111.

fritagne Gårdsæder skal være pligtige til dagligt Arbejde eller ingen Landgilde svare; og man har endvidere i 1526 for første Gang bestemt udtalt, at Skattefriheden gælder for Ugedagsmændene i hele det Sogn, hvori Hovedgården ligger. I den følgende Tid kan man ganske vist finde også Ugedagsmændene (eller Gårdsæderne) sat i Skat under vanskelige Forhold[1], ligesom man ser Christian III gøre kraftige Anstrengelser for at indskrænke Fritagelserne til, hvad der havde været Brug i Kong Hans's Tid. Således kan de undtagne under Christian III en ganske enkelt Gang betegnes som *daglige* Gårdsæder[2], eller det kan af og til hedde, at »aldeles ingen Gårdsæder eller Ugedagsmænd for gode Mænds Arvesæder« skal være fri uden de, som var det i Kong Hans Tid[3], eller endnu bestemtere, at »aldeles ingen Gårdsæder eller Ugedagsmænd for Adelens egne Arvesædegårde boende, *som sidde for Landgilde*«, er fritagne »uden de, som bevisligt er at have været fri« i Kong Hans's Tid[4]. Men hyppigere er dog under Christian III en mere almindelig Bestemmelse om, at Skattefriheden kun skulde omfatte de Ugedagsmænd, der havde været fri af Arilds Tid[5]. Og når da de mere detaillerede Forskrifter formentlig viser, at den sidstnævnte almindeligere Bestemmelse ikke var tilstrækkelig til at standse en Udvikling, der bar i Retning af en forøget Skattefrihed for Adelens Ugedagsbønder, formåede de specielle Påbud i Virkeligheden heller intet mod denne Udvikling. Men at følge den nærmere vilde på dette Sted føre os for langt bort[6].

Fra de Klasser, som var fritagne for de overordentlige Skatter, vender vi os til dem, hvem de påhvilede. Når vi da først betragter den Måde, hvorpå Skatterne pålignedes, skulde den tidligere[7] omtalte Skat af 1396 for Fyns Vedkommende svares med ét og samme Beløb af hvert Sogn, så at altså de enkelte Beboere i de forskel-

---

[1] DM. 3. R. V. 92, 127, 132, 253 (1535).
[2] DM. 3. R. VI. 295 (1541).
[3] DM. 4. R. I. 11 (1543), se også 4. R. II. 72 (1548). Sammenlign Danske Kancellireg. 1535-1550 S. 196-97.
[4] DM. 4. R. I. 17, 18 (1543).
[5] Således DM. 3. R. V. 290, 303 (1536), 3. R. VI. 33-34, 100 (1536), 152 (1537), 348 (1542), 4. R. IV. 364 (1549).
[6] Se i det hele om den, også for det 17. Århundrede, HT. 6. R. II. 567-88.
[7] S. 530-31.

lige Sogne ikke kom til at betale lige meget; men hvorledes Skatten pålignedes inden for Sognet, vides ikke. I Jylland skulde den samme Skat derimod udredes med 8 (eller eventuelt 12) Grot af hvert Hus, således at efter Forordningens Ordlyd alle Huse skulde svare lige meget; og på lignende Måde nævnes i 1457 en Skat, hvortil hver Mand skulde bidrage 1 Mark[1]. Men om dette virkelig skal opfattes således, at i 1396 hver Besidder af et Hus i Jylland og i 1457 hver Mand skulde betale lige meget uden Hensyn til hans Formuesforhold, er dog måske tvivlsomt[2]. I hele den følgende Tid af det 15. Århundrede og også senere pålignes nemlig de overordentlige Skatter på den Måde, at Skatteyderne fordeles i Læg hvert på et bestemt Antal Personer, og at hvert af disse Læg betaler det samme Beløb i Skat. Derimod svarer hver Person i Lægget ikke lige meget, idet den enkelte i så Henseende skulde give »efter sin Formue«, som det hedder i Skattebrevene af 1467 og 1478[3]; allerede straks i Begyndelsen af det 16. Århundrede finder man i Stedet herfor Formularen »den rige hjælpe den fattige«[4], som siden så ofte går igen i den følgende Tid. Denne Inddeling i Læg forekommer allerede i 1458 og, som nævnt, i hele den følgende Del af Århundredet[5]. Hvor der er Tale om Pengeskatter eller

---

[1] RA., PSPap., Philippus Axelssøn Thott 1457 $^{30}/_{8}$. RA., LD. 1457 $^{1}/_{5}$.

[2] Jfr. om en tilsvarende Udtryksmåde i det 16. Århundrede Jacobsen, Det danske Skattevæsen und. Chr. III. og Fred. II. S. 23[5]). — Erslev, Dronn. Margr. S. 316 går uden at ytre nogen Tvivl ud fra, at den straks herefter omtalte Inddeling i Læg, hvorefter den rige skulde hjælpe den fattige, gjaldt allerede i Margrethes Tid, men bevises kan denne Antagelse i alt Fald ikke for Danmarks Vedkommende; se derimod om Sverige SD. I Nr. 380 S. 290 (1403).

[3] RA., PSPap., Bent Bille 1467 $^{28}/_{10}$. Hvitf. V. 165 (Folioudg. S. 911). RA., TSPap., Galten H., Ørum S., Torup 1478 $^{21}/_{5}$.

[4] DM. 4. R. II. 156 (1507), 158 (1511). Forskellige Skattebreve på en Gengærd fra omtrent samme Tid (1486, 1502 og 1507) nævner kun, hvor meget hvert Læg skal udrede, uden udtrykkelig at angive, at den enkelte inden for Lægget skal svare efter sin Formue (sstds. S. 164. 155, 284); men at dette alligevel har været Tilfældet, kan der ikke være Tvivl om.

[5] Som en enestående Undtagelse kunde nævnes en Skat af 1483, der ifølge en Opgivelse af Hvitfeld (VI. 43, Folioudg. S. 979) opkrævedes med »tre Mark af hver Bonde og af jordegne en rhinsk Gylden«. Men dels udelukker denne Angivelse jo ikke, at Skattebrevet kunde have haft en Inddeling i Læg, som Hvitfeld kan have simplificeret ved at

Skatter, der skal erlægges dels i Penge, dels i Varer, angives Skattens Størrelse i det mindste lige indtil 1513 altid så vel i Kvitteringer som i Skattebreve med det Beløb, som hver 4 Mand skal udrede[1]; men dette betyder vistnok ikke, at hvert Læg nødvendigvis skulde være på 4 Personer, idet de, der foretog Inddelingen, synes at have haft friere Hænder i så Henseende, at dømme efter det ældste nu bevarede Skattemandtal, der stammer fra Begyndelsen af det 16. Århundrede, men rigtignok er udateret og ikke med Sikkerhed lader sig henføre til en bestemt Skat[2]. Af Skattebreve, der påbyder rene Madskatter, har derimod de, som kendes fra det 15. Århundrede og fra Tiden indtil 1513, når de giver nærmere Op-

tage Middeltallet af det for hver Person forlangte Beløb; og dels er den hele Beretning i andre Henseender så mistænkelig, at man formentlig slet intet kan bygge på dens Enkeltheder. Thi først opstiller den en Adskillelse mellem Bønder (hvorved her efter Sammenhængen må forstås Fæstere) og jordegne, en Adskillelse, der, som vi snart skal komme tilbage til, ellers ikke kendes i noget Skattebrev før 1513. Og dernæst gennemfører den denne Adskillelse så meningsløst, at den lader der blive krævet mere af Fæsterne end af de jordegne, idet en rhinsk Gylden på den Tid kun regnedes lig 2 Mark (således RA., PSPap., Christiern van Hafn 1477 $^{23}/_{4}$; RA., TSC, Benzon Godsark. 1485 $^{9}/_{8}$, 1486 $^{20}/_{9}$; RA., Nørhald H. 46 (1486); jfr. DM. 5. R. III. 357[9]); det er urigtigt, når Christensen (Hørsholm), Agrarhist. Studier I. 285 antager, at en rhinsk Gylden allerede da var lig 3 Mark).

[1] RA., LD. 1458 $^{12}/_{10}$, 1459 $^{17}/_{1}$, $^{19}/_{1}$, 1460 $^{27}/_{9}$, 1463 $^{19}/_{1}$, 1468 $^{9}/_{7}$, 1473 $^{2}/_{7}$, 1476 $^{6}/_{7}$. SNS. III. 342 (1459). RA., Danske Kanc. Ark., Kgl. orig. åbne Br. 1460 $^{11}/_{12}$. RA., Assens 2 (1461). RA., PSPap., Eggert Frille 1464 $^{14}/_{9}$. Sstds., Bent Bille 1467 $^{29}/_{10}$. Hvitf. V. 165 (Folioudg. S. 911) (1467). Barner, Fam. Rosenkrantz's Hist. I, Dipl. Nr. 130 (1473). RA., Næsbyhoved 2 (1476). RA., TSPap., Galten H., Ørum S., Torup 1478 $^{21}/_{5}$. DM. 4. R. II. 156 (1507), 158 (1511). Senere i det 16. Århundrede omtales derimod i Regelen Læg på 10 Mand (Jacobsen, Det danske Skattevæsen und. Chr. III. og Fred. II. S. 23).

[2] Se det ovfr. S. 543[9]) omtalte Mandtal. Skatteyderne er ganske vist her inddelte i Grupper, for hvilke Skatten anføres med et samlet Beløb, og disse Grupper består oftest af 4 Personer eller et Multiplum deraf; men altid er dette ingenlunde Tilfældet. Man vil f. Eks. ikke finde Grupper, der omfatter Beboere af 2 forskellige Byer; ja Grupperne er dannede ved en så udvortes Inddeling, at de aldrig strækker sig fra én Side i Mandtallet over på den næste, og jævnlig finder man en enkelt Person opført med et bestemt Skattebeløb, der i så Fald oftest afviger fra Middeltallet af det, som Lægget på de 4 skal svare.

lysning om Læggene, alle en Inddeling i Læg hvert på 20 Personer[1].

Lægsinddelingen gjorde det altså muligt at beskatte den enkelte i Forhold til hans Formue; men dette er også den eneste Måde, hvorpå noget Skattebrev indtil 1513 tager Hensyn til de skattepligtiges forskellige økonomiske Stilling. Dog kan det nævnes, at der kendes et Privilegium for en enkelt Bys Beboere med Hensyn til overordentlige Skatter, idet et Brev af Kong Hans, der stadfæstedes af Frederik I 1526, fastsatte, at Bønder og Almue i Skibby i Horns Herred på Sjælland herefter kun skulde give 4 lødige Mark, når Landehjælp pålagdes[2]. Men i øvrigt er der i Tiden indtil 1513 ikke Tale om nogen Inddeling af Befolkningen i Klasser, som ansættes til indbyrdes afvigende Skattebeløb. Og særlig kan det bemærkes, at det her behandlede Tidsrum aldeles ikke i så Henseende gør Forskel på Selvejere og Fæstere; når det senere i det 16. Århundrede blev Regel, at Selvejerne svarede dobbelt så meget som Fæsterne, kan dette formentlig ikke påvises før i et Skattebrev af 1548[3].

---

[1] DM. 4. R. II. 164 (1486), 155 (1502), 284 (1507). Et Gengærdsbrev af 1512 $^{14}/_{1}$ har derimod kun, at Skatten skal udgøres, som den tilforn er udgjort, og som det af gammel Sædvane været har (RA., DKH., Fasc. 3, 1512 ud. Dag).

[2] Kong Fred. den Førstes danske Registr. S. 113. Jfr. Kancelliets Brevbøger 1551-1555 S. 255 og Jacobsen, anf. St. S. 175-76.

[3] DM. 4. R. II. 72. Et helt andet Tilfælde er det jo, når i 1539 »de fri Bønder, som mere Bøndergods have under dennem, end de selv besidde«, skal give efter deres Formue, idet der i øvrigt samtidig af »hver besiddende Bonde, ihvem som helst I tjene eller tilhøre«, forlanges 10 Mark Penge (DM. 3. R. VI. 223, 224). — Den flere Steder i al Almindelighed udtalte Sætning, at Fæstebønder kun betalte halv Skat mod Selvejere (således J. E. Larsen, Saml. Skr. I. I. 334, jfr. HT. 5. R. VI. 697), gælder altså, som det allerede vil fremgå af, hvad der tidligere er meddelt om de ordinære Skatter, kun for de overordentlige Pålægs Vedkommende; og for disse er den omhandlede Sædvane endda først opstået henimod Midten af det 16. Århundrede. Allen (IV. I. 292, jfr. 45) udtaler ganske vist, at der ikke kan være Tvivl om, at Sædvanen, hvad de ekstraordinære Skatter angår, har haft Gyldighed allerede omkring År 1500, hvad han støtter på, at den dengang og tidligere var herskende i Sverige og noget senere blev det i Danmark (jfr. for Sveriges Vedkommende Styffe IV S. CXLVI og E. Hildebrand S. 168-69; i 1389 gjaldt den dog endnu ikke dér, idet der da ikke gjordes Forskel på jordegne Bønder og Landboer, se Jahn

Da de overordentlige Skatter svaredes af en langt større Mængde Mennesker end dem, der stod opførte i Lenenes Jordebøger som forpligtede til regelmæssige årlige Ydelser til Kronen, kunde de ikke opkræves på Grundlag af Jordebøgerne, men der måtte affattes særlige Mandtal, hver Gang et ekstraordinært Pålæg påbødes. Sådanne Mandtal antydes for Jyllands Vedkommende i 1396, da de skulde forfattes og Skatten oppebæres af hvert Stifts Biskop i Forening med Lensmanden i Lenet[1]. I den første Halvdel af det 15. Århundrede, fra hvilken vi overhovedet kun véd meget lidt om de overordentlige Skatter, høres der imidlertid næppe noget om Mandtal; derimod nævnes de hyppig i Århundredets 2. Halvdel, men rigtignok næsten altid således, at der intet nærmere oplyses om dem, når undtages, at de oftest ses at være affattede af Lensmanden og at blive benyttede ved Revisionen af hans Regnskab for Skatten[2].

Af Skattebrevene viser dog de 2 fra 1467, at Lensmanden dengang i alt Fald ikke var alene om Mandtallenes Affattelse. I det ene af disse Breve hedder det i Almindelighed, at han skal indrette Mandtallene i Forening »med en fornumstig Klerk og en Riddermandsmand i hvert Len«; og det andet, til bestemte Herreder rettede Brev nævner endogså en Mand, om hvem det ikke vides med Vished, at han var disse Herreders Lensmand, samt en Person, der formodentlig har været kongelig Skriver, og Herredsfogeden som dem, der skal skrive og oppebære Hjælpen[3]. Og hvad det fra

S. 507). Men denne Allens Opfattelse kan øjensynlig ikke fastholdes over for Kildernes absolute Tavshed og navnlig ikke over for den Kendsgerning, at der i det tidligere (S. 543) omtalte fynske Skattemandtal fra Begyndelsen af det 16. Århundrede intet som helst antydes om en Forskel mellem Selvejeres og Fæsteres Skattepligt. (Sammenlign også Christensen (Hørsholm), Agrarhist. Studier I. 289 (der ligeledes udtaler sig mod Allen, men dog åbenbart lader Adskillelsen mellem de 2 Klasser indtræde noget tidligere, end Tilfældet virkelig var) og Matzen, Forelæsn. ov. den danske Retshist., Offentl. Ret I. 136.)

[1] Aarsberetn. V. 56[6]). Jfr. for Sveriges Vedkommende ÆA. I. 79: »Mandtal af mange Herreder i Sverige, som skreves, den Tid Dronning Margrethe lod oppebære Markegæld af dem«.

[2] Se f. Eks. SNS. III. 337-38 (1451); RA., Næsbyhoved 2 (1476); RA., PSPap., Mourids Nielssøn Gyldenstjerne 1484 $^{9}/_{3}$; sstds., Bent Bille 1492 $^{29}/_{3}$; DM. 3. R. III. 293 (1500).

[3] Hvitf. V. 165 (Folioudg. S. 911). RA., PSPap., Bent Bille 1467 $^{28}/_{10}$ (i Begyndelsen af 1468 tales dog 2 Gange om den Landehjælp, som Bent

1478 bevarede Skattebrev angår, er det affattet således, at det næsten må antages, at Lensmændene dengang overhovedet ikke skulde tage Del i Indretningen af Mandtallene[1]. I og for sig er det også let forklarligt, om Kronen kunde finde det ønskeligt i det mindste at lade udøve en Kontrol med Lensmændene på dette Punkt; thi især efter at Inddelingen af Skatteyderne i Læg var opkommen, var jo Mandtallenes rette Affattelse bleven en Sag, der måtte være af stor Betydning så vel for Kronen som for Befolkningen, så at man (ganske vist i en Tid, der er noget senere end den her behandlede) kan finde indskærpet i et Skattebrev, »at det går ligelig til, at de rige komme udi Læg iblandt de fattige, og ikke at de rige komme alle i Læg sammen, og ikke heller de fattige udi Læg tilsammen«[2]. Dog har det i det 15. Århundrede, så vidt det kan ses, endnu været Hovedregelen, at Lensmændene både affattede Mandtallene (om end til Dels i Forening med andre) og på Grundlag heraf indkrævede Skatterne. I det mindste kan der påvises adskillig flere Eksempler på, at dette har været Tilfældet[3], end på det modsatte; men ganske vist må det indrømmes, at det Materiale, som står til vor Rådighed, er for ufuldstændigt til, at man med Sikkerhed kan drage Slutninger af det; og særlig kan det nævnes, at der jo er større Sandsynlighed for at finde bevaret en original Kvittering til en Lensmand, når han hørte til en Slægt, som lagde Vind på at holde Orden i sit Arkiv, end en Kvittering f. Eks. til en eller anden lidet bekendt kongelig Skriver.

Enkelte Tilfælde forekommer der imidlertid også i det 15. Århundrede, hvor Lensmanden ikke har opkrævet Skatten; men ganske

Bille skal opkræve i sine Len (sstds. 1468 $^{8}/_{2}$ og $^{15}/_{2}$), så at det ikke er udelukket, at han da har haft Styrelsen af de 2 Herreder, som det drejer sig om i Brevet af 1467 $^{28}/_{10}$).

[1] RA., TSPap., Galten H., Ørum S., Torup 1478 $^{21}/_{5}$.

[2] DM. 3. R. V. 302 (1536).

[3] Se således (foruden de ovfr. S. 551[2]) anførte Steder) m. H. t. Lensmænds Oppebørsel: RA., LD. 1452 $^{25}/_{1}$, $^{1}/_{5}$, 1457 $^{26}/_{2}$, $^{5}/_{3}$, $^{1}/_{5}$, 1459 $^{17}/_{1}$, $^{18}/_{1}$, 1460 $^{27}/_{9}$, 1461 $^{14}/_{3}$, 1463 $^{16}/_{1}$, $^{9}/_{11}$, 1468 $^{4}/_{7}$, 1473 $^{2}/_{7}$, 1476 $^{6}/_{7}$, 1479 $^{24}/_{10}$; RA., PSPap., Niels Erikssøn Gyldenstjerne 1457 $^{10}/_{1}$; sstds., Philippus Axelssøn Thott 1457 $^{30}/_{3}$; sstds., Eggert Frille 1464 $^{14}/_{9}$; sstds., Bent Bille 1468 $^{8}/_{2}$, $^{15}/_{2}$, 1492 $^{21}/_{2}$; sstds., Mourids Nielssøn Gyldenstjerne 1473 $^{22}/_{3}$; DCP. Nr. 84 (1459; den Kapellan hos Philippus Axelssøn, der modtager denne Kvittering, har sikkert kun været P. A.s befuldmægtigede). Nr. 85 (1459); RA., Danske Kanc. Ark., Kgl. orig. åbne Br. 1460 $^{11}/_{12}$; RA., Assens 2 (1461); DM. 3. R. III. 272 (1478).

vist er det undertiden vanskeligt at komme til Klarhed over, hvorledes det egentlig har forholdt sig hermed. Således bør man måske ikke beråbe sig på, at Mænd som Otte Nielssøn (Rosenkrantz) og hans Søn Erik Ottessøn nogle Gange får Kvitteringer for Skatter, som de har oppebåret uden for deres egne Len; thi i alt Fald én Gang er dette vistnok gået til på den Måde, at Otte Nielssøn simpelt hen har modtaget Skatten af de andre Lens Lensmænd[1], og det samme har da måske været Tilfældet også de andre Gange[2] både for hans og Sønnens Vedkommende. Og heller ikke er der Grund til at dvæle ved, at Erik Ottessøn et Par Gange får Kvitteringer for Skat, som han har oppebåret af sine egne Tjenere[3]; thi dels er dette noget ret enestående, der i det 15. Århundrede næppe kan påvises om andre Adelsmænd[4], og dels udelukker det jo ikke, at Lensmanden i vedkommende Len har opkrævet Skatten af Lenets øvrige Beboere. I 1463 tales derimod om en Landehjælp, som Niels Erikssøn (Gyldenstjerne) skal oppebære i Jylland sammen med Biskop Knud af Viborg[5]; og i 1467 skal Bisperne både i Odense og i Børglum oppebære en overordentlig Skat[6].

Kommer vi dernæst ind i det 16. Århundrede, synes det i dettes første halve Snes År at blive adskillig hyppigere, at Folk, som ikke er Lensmænd, opkræver ekstraordinære Skatter. Dette er således i mange Len Tilfældet allerede med en Landehjælp af 1501, der dog andre Steder oppebæres af Lensmændene. Og om en tilsvarende Skat af 1507 siges det i den bevarede Formular for Skattebrevet ligefrem, at den skal opkræves af »os elskelige N, vor Skriver«, noget, der må antages at være bragt til Udførelse i de fleste Len i Jylland, men forholdsvis sjældent i de andre Landsdele, hvor Skatten dog også flere Steder er blevet oppebåren af en anden end Lenets egen Lensmand[7]. Hvad de forskellige Gengærder angår,

---

[1] RA., LD. 1446 $^{22}/_{11}$.
[2] Således RA., LD. 1458 $^{12}/_{12}$, 1468 $^{4}/_{7}$, 1476 $^{6}/_{7}$.
[3] RA., LD. 1468 $^{4}/_{7}$, 1476 $^{6}/_{7}$.
[4] Om en Landehjælp af 1524 bestemmes det derimod i Almindelighed, at enhver Husbonde skal have Lov til at betale for sine Fæstere, hvis han ikke vil »have dem i vor kæreste nådige Herres Register« (NDM. I. 213).
[5] SNS. III. 344.
[6] RA., PSPap., Eggert Fritte 1467 $^{26}/_{11}$, $^{4}/_{12}$, $^{19}/_{12}$, 1468 $^{30}/_{3}$.
[7] DM. 4. R. II. 168-70, 156-57.

som ved samme Tid udskreves i Skåne, er en, som blev påbudt i 1502, i alt Fald i nogle Herreder bleven opkrævet af en kongelig Skriver; og ligeledes har vistnok de, der oppebar Gengærden af 1506, i det mindste for største Delen været kongelige Skrivere; en Lensmand findes i ethvert Tilfælde ikke blandt dem. Den følgende skånske Gengærd, som udskreves i Slutningen af 1507, skulde derimod indkræves dels af Lensmænd, dels af andre (således en Tolder i Malmø og 2 Byfogeder)[1]; og om en Gengærd i Skåne, der pålagdes i Januar 1512, gælder noget ganske tilsvarende, idet der her foruden Lensmænd nævnes en Skriver og 3 Byfogeder blandt de oppebærende[2]. Den sidste Pengeskat fra Kong Hans's Tid, for hvilken Skattebrevet er bevaret, er af 1511; ved denne skulde ifølge Brevet Mandtallet affsttes af og Skatten indbetales til Lensmanden, noget, der da også, så vidt skønnes, er blevet gennemført over hele Riget[3]. Og hvad endelig Christiern II.s Regering angår, finder man under den ekstraordinære Skatter oppebårne snart af Lensmanden[4], snart af en Skriver i Lenet[5] og snart af en Mand helt uden for Lenet[6].

Af de omtalte Skattemandtal, som anvendtes ved Opkrævningen af overordentlige Skatter, er der intet bevaret fra det 15. Århundrede, idet det ældste, som nu haves, er fra Begyndelsen af det 16.,

[1] Sstds. S. 154-55, 276-78, 283-84.

[2] RA., DKH., Fasc. 3, 1512 ud. Dag. — I Gynge Herred er Gengærden dog vistnok ved de fleste af de nævnte 4 Lejligheder blevet oppebåren af Beboerne selv og ikke af nogen uden for Herredet. Dette siges udtrykkelig i 1502 (»de af Gynge Herred af den Gengærd, de selv sammen tage«; DM. 4. R. II. 154) og har sikkert også været Tilfældet i 1506 og 1507 (sammenlign. hvorledes der i bægge disse År bruges det Udtryk, at Gynge Herred »holder«, medens det om alle de andre Herreder hedder, at den eller den Mand holder af Herredet eller af Herredets Gengærd; sstds. S. 277, 283). Om Gengærden af 1512 siges det derimod ganske vist, at den i Gynge Herred optages efter gammel Sædvane (RA., DKH., Fasc. 3, 1512 ud. Dag); men om det er den samme Oppebørselsmåde, her menes, er dog meget usikkert (jfr. SNS. II. 1.-2. H. S. 131).

[3] DM. 4. R. II. 157-58.

[4] SS. II. 1. H. S. 127, 128, 187, 2. H. S. 14, 16, 17-18, 26, 41, 55, 56 osv.

[5] SS. II. 1. H. S. 192, 199, 201.

[6] SS. II. 1. H. S. 127, 187, 192, 2. H. S. 17-18, 41, 43, 46, 54-55 osv. — For en senere Tid se Jacobsen, Det danske Skattevæsen und. Chr. III. og Fred. II. S. 83-84.

således som tidligere anført[1]. Det omfatter de fynske Herreder Bjerge, Åsum, Lunde, Skam, Odense og Skovby og er benyttet flere Gange i det foregående; her kan tilføjes, at det nogle Gange i et Sogn eller en By nævner en eller to, som »stande fore Mandtallet«[2] og altså vel må antages at have haft et vist Ansvar for Skattens Oppebørsel inden for deres egen Kres. I statistisk Henseende er Mandtallet af Interesse, idet det oplyser Antallet så vel af Skatteydere som af dem, der i deres Egenskab af Ugedagsmænd, Gårdsæder eller »Plovmænd« m. m. var fritagne for Skatten i de 6 Herreder; Skatteyderne udgjorde 2230 Personer og den anden Klasse 61, så at det altså er et forholdsvis ubetydeligt Antal, der har været fritaget[3]. Meget beklageligt er det, at der overhovedet ingen lignende Oplysninger kan skaffes fra det 15. Århundrede, og at de, der haves fra Begyndelsen af det 16., kun angår den ene Egn, så at man for de andre Landsdele savner et tilsvarende Grundlag til at beregne Folkemængden efter.

I Skattebrevene omkring År 1500 tages der ofte Forholdsregler for at forhindre, at Affattelsen af Mandtallet og Opkrævningen af Skatten volder Befolkningen mere Ulempe end højst nødvendigt. Således kan man finde påbudt, hvor mange Heste de, der skal skrive Skatten, må have med sig[4], at de kun må gæste hos »vore

---

[1] Jfr. ovfr. S. 549. Her tales ikke om den S. 545[2]) nævnte Kladde, der måske kunde være en lille Smule ældre end selve det bevarede Mandtal, men vel snarest er Kladde netop til dette; en nærmere Undersøgelse heraf har jeg dog anset det for unødvendigt at anstille, bl. a. under Indtryk af den mindre tiltalende Skikkelse, som Kladden har.

[2] Se Mandtallets Bl. 1 a, 2 a, b, 5 a, b, 7 a, 28 a, b, 30 a, 31 b, 33 a.

[3] De i Norsk HT. 2. R. III. 288 og derefter i HT. 6. R. II. 526-27 og 527-28 anførte Tal er i ethvert Fald ikke korrekte; men det skal indrømmes, at der på et Par Steder i Mandtallet kan være Tvivl om, hvor Grænsen skal drages mellem skattepligtige og skattefri. Stor Forskel kan dette dog ikke gøre; højest vil det forøge de skattefris Tal med en Snes eller formindske det med en halv Snes Stykker, selvfølgelig med en tilsvarende Forandring for den anden Klasses Vedkommende, men uden at det får nogen Indflydelse på Summen af de 2 Klasser tilsammen. — Af de forholdsvis få, der var fritagne for Skatten, havde tilmed omtrent en Tredjedel, således som tidligere (S. 543) nævnt, Kronen selv til Jorddrot; når da Adelen i 1662 havde 478 skattefri Ugedagsbønder i de samme 6 Herreder (HT. 6. R. II. 528), er det jo en meget betydelig Stigning, der her er foregået.

[4] Hvitf. V. 165 (Folioudg. S. 911) (1467; 8 Heste). RA., TSPap., Galten

og Kronens Bønder«[1] eller hos »vore Bønder og Tjenere«[2], og hvor længe de må være om deres Arbejde[3]; endvidere hedder det i adskillige af Skattebrevene, at ingen skal besværes med Skriverpenge[4]. Det sidste Ord betegner altså i denne Forbindelse en overordentlig og, som det efter Skattebrevene nærmest må antages, uretmæssig Afgift; men om den, når den er bleven krævet, er tilfalden samtlige dem, der har haft med Mandtallets Affattelse at gøre, eller blot den Skriver hos Lensmanden eller den kongelige Skriver, hvem en meget væsentlig Del af Arbejdet sikkert altid har påhvilet, er ikke klart. Derimod finder man, om ikke i det 15., så straks i Begyndelsen af det 16. Århundrede på flere Steder regelmæssige årlige Ydelser af enkelte Bønder til Lensmandens Skriver; således svarer et Par Mænd i Næsbyhoved Len Byg til Skriveren[5], og Kongen befaler i 1511 »vore og Kronens Bønder og Tjenere« i Salling og Sunds Herreder at give Skriveren på Nyborg hans Skriverkorn på samme Måde, som de andre af de samme Samfundsklasser under Nyborg Slot gør[6].

H., Ørum S., Torup 1478 $^{21}/_{2}$ (6 Heste). DM. 4. R. II. 155 (1502; 4 Heste), 284 (1507; ligeså). RA., DKH., Fasc. 3, 1512 ud. Dag (ligeledes 4 Heste).

[1] RA., PSPap., Bent Bille 1467 $^{28}/_{10}$.

[2] RA., TSPap., Galten H., Ørum S., Torup 1478 $^{21}/_{2}$.

[3] Hvitf. V. 165 (Folioudg. S. 911) (1467; »en Nat i et Sogn; er der og små Sogne, da to Nætter udi tre Sogne«). RA., TSPap., Galten H., Ørum S., Torup 1478 $^{21}/_{2}$ (2 Nætter i hver af Herredets Fjerdinger, nemlig 1 Nat, når Hjælpen skrives og lægges, og 1, når den udgives). DM. 4. R. II. 155 (1502; 1 Nat i hvert Sogn), 284 (1507; ligeså). RA., DKH., Fasc. 3, 1512 ud. Dag (ligeledes 1 Nat i hvert Sogn).

[4] RA., PSPap., Bent Bille 1467 $^{28}/_{10}$. RA., TSPap., Galten H., Ørum S., Torup 1478 $^{21}/_{2}$. DM. 4. R. II. 284 (1507). RA., DKH., Fasc. 3, 1512 ud. Dag.

[5] RA., Næsbyhoved Lensregnskab 1502-3 Bl. 8 b, 9 a, 1505-6 Bl. 8 b, 9 a, 1509-10 Bl. 12 a og 1510-11 Bl. 8 a (jfr. også 1509-10 Bl. 7 b, 23 b, 27 b og 1510-11 Bl. 19 b (og 23 b), hvor forskellige yder Skriveren et Fåreskind med Ulden på).

[6] Kirkehist. Saml. 4. R. III. 147 (»Skriverskæppe« som Afgift af Gods, der ikke er Krongods, forekommer i RA., TSC, Roskilde Agnete Kl. Ark. 1508 $^{1}/_{5}$ Bl. 1 b-6 b, 11 a-12 b, 1509 $^{1}/_{5}$ Bl. 1 b-6 b, 11 a-12 b og 1510 $^{1}/_{2}$ Bl. 1 b-6 b, 10 b-11 b). Penge som regelmæssig Indtægt for en Slotsskriver af Bønder i Lenet nævnes under Frederik I på Lolland (NDM. VI. 306). — I Roskilde Købstad fik allerede i Slutningen af det 14. Århundrede Skriveren hos Biskoppen (hvilken sidste da var i Besiddelse

Hvad Årsagerne til de overordentlige Skatter angår, kan man selvfølgelig ikke vente udtømmende Oplysninger herom af de få bevarede Skattebreve. Skatten af 1396 var bevilget for dermed at bringe Møntvæsenet i Orden[1]; men i den følgende Tid er det hyppigst de af Krigsforhold foranledigede forøgede Udgifter, der i de kendte Skattebreve angives som Årsag lil Pålægget[2]. Når et Brev af 1507 ved Siden heraf nævner, at Kongen tillige vil bruge Pengene til at indløse »en mærkelig Told for Helsingør«, som var pantsat i hans Faders Tid[3], antyder det derved den anden Hovedgrund til Pålæg af ekstraordinære Skatter i det her omhandlede Tidsrum, nemlig Christiern I.s slette Finansstyrelse, hvis Følger mærkedes også nnder hans Efterfølger.

I den svenske Lovgivning var angivet, i hvilke specielle Tilfælde Kongen måtte anmode om ekstraordinære Skatter, uden at han dog selv da kunde pålægge dem på egen Hånd[4]. En tilsvarende nærmere Angivelse kendes ikke i Danmark, og i og for sig var den jo også overflødig, når det først var fastslået, at der til overordentlige Pålæg krævedes en bestemt Myndigheds Samtykke[5]. Men alligevel finder man, at der også i Danmark er blevet opkrævet ekstraordinære Skatter i nogle af de Tilfælde, som anføres i Sverige. Dette

---

af hele Byen, for største Delen som Pant) særlige Afgifter af Beboerne, som de svarede sammen med Midsommergæld og Græspenge (SRD. VII. 68, 69).

[1] Aarsberetn. V. 56[6]).

[2] Således RA., PSPap., Bent Bille 1467 $^{28}/_{10}$; Hvitf. V. 164-65 (Folioudg. S. 911); DM. 4. R. II. 155 (1507), 158 (1511; her, som tidligere (S. 298) anført. med den nærmere Angivelse, at Kongen vil bruge de indkommende Penge til at holde Lejetropper for, så at den menige Mand i Riget kan sidde hjemme i Ro). Også de 2 Gengærdsbreve af 1502 og 1507 nævner i første Række Frygten for et muligt Angreb fra Sverige som Grunden til, at Kongen vil opholde sig i Skåne, men tilføjer dog, at det tillige sker, for at hver Mand, fattig og rig, kan vederfares, hvad Lov og Ret er (DM. 4. R. II. 154-55, 284). Derimod anfører et tilsvarende Gengærdsbrev af Januar 1512 foruden det sidste Hensyn først og fremmest den Omstændighed, at Kongen skal holde et Fredsmøde med Svenskerne, som Årsag til hans Komme til Skåne og Skattens Pålæg (RA., DKH., Fasc. 3, 1512 ud. Dag). Og da der påbydes en Gengærd i Skåne 1486, motiveres den kun ved, at Kongen selv vil pleje Retten derovre (DM. 4. R. II. 164).

[3] DM. 4. R. II. 155-56. [4] E. Hildebrand S. 82-83.

[5] Jfr., hvad der er nævnt ovfr. S. 531 om Rigsrådet.

gælder dog i det 15. Århundrede ikke med Hensyn til Kongens Kroning (som er en af de i den svenske Landslov opregnede Eventualiteter), idet det for Danmarks Vedkommende ikke kan bevises, at der i det her behandlede Tidsrum er udskrevet nogen ekstraordinær Skat i den nævnte Anledning[1]. Når det derimod i Sverige tillades Kongen at anmode om en særlig Skat i det Tilfælde, at han skal bortgifte sin Søn eller Datter, finder man også i Danmark Skatter pålagte af denne Grund. For en Kongesøns Vedkommende sker det således, da Hans skal have Bryllup i 1478, og det betegnes da som en Sædvane, der har været gældende af evig Tid i Kongens og hans Forgængeres Tid, når sådant Giftermål ske skulde[2]. Og hvad Kongedøtre angår, omtales det i 1469, at der »bliver pålagt« en Hjælp til at udrede Christiern I.s Datter Margrethes Medgift med[3]; senere, i 1507, *efter at* Kong Hans's Datter Elisabeth havde haft Bryllup, nævner hendes Fader som en medvirkende Årsag (men heller ikke mere) til Pålæg af en ekstraordinær Skat, at det havde kostet ham »en mærkelig Sum Guld og Penge med hendes Udfærd og Medgift«[4]. Mere Grund end til at betale Skatter, når en Kongesøn eller Kongedatter blev gift, var der dog, når det var Kongen selv, der holdt Bryllup. Man hører da også om en Skat, som er bleven påbudt både i Danmark og i Sverige i Anledning af Christopher af Bayerns Bryllup[5]; og i 1515 udstedes der Brev om en Landehjælp, som Rigsrådet »efter en gammel Sædvane, som af Arilds Tid her i Riget været haver«, har bevilget på Grund af de store Udgifter, Christiern II havde haft ved sit Bryllup[6].

Efter den Måde, hvorpå de overordentlige Skatter skulde udredes, kan man inddele dem i Pengeskatter, Madskatter og Foder-

[1] Hermed skal selvfølgelig ikke være sagt, at det ikke kan være sket alligevel; særlig i Århundredets første Halvdel véd vi så lidt om de overordentlige Påtæg, at det er meget muligt, at der kan være bevilget sådanne til Christopher af Bayerns eller Christiern I.s Kroninger. Men i alt Fald vides der intet herom, så at det er urigtigt, når det hos Matzen, Forelæsn. ov. den danske Retshist., Offentl. Ret I. 143 hedder, at der foreligger Beretning om en Kroningsskat fra Christiern I.s Tid.

[2] RA., TSPap., Gaften H., Ørum S., Torup 1478 $^{21}/_{5}$; jfr. SNS. III. 351.

[3] Barner, Fam. Rosenkrantz's Hist. I, Dipl. Nr. 122.

[4] DM. 4. R. II. 155. Om Frederik I.s ældste Datter Dorothea se NDM. V. 118, 209 (1526).

[5] RA., LD. 1447 $^{12}/_{2}$. SRS. I. I. 163.

[6] SS. II. 1. H. S. 135.

skatter. Dog forekommer der hyppig en Kombination af Mad- og Foderskatter, idet der kunde forlanges både Fødevarer til Underhold af Kongen eller andre og Foder til deres Heste; og ligeledes finder man Skatter, som *skulde* erlægges dels i Penge, dels i Fødevarer, eller ved hvis Opkrævning det tillodes den oppebærende at tage Fødevarer i Stedet for Penge.

Vil vi da først betragte Pengeskatterne lidt nøjere, særlig med Hensyn til deres Størrelse og Hyppighed, må det for det sidstnævnte Punkts Vedkommeude straks bemærkes, at der ikke er Tale om, at man kan nå til nogen fuldstændig Kundskab om samtlige de i det 15. Århundrede pålagte Skatter, idet der navnlig i Århundredets Begyndelse sikkert ofte er blevet udskrevet Landehjælp, uden at der er bevaret noget Aktstykke desangående. Og til andre Tider kan der på en vis Måde være bevaret for mange Aktstykker derom, idet disse ikke altid er således affattede, at det, når der f. Eks. foreligger et Par Kvitteringer med nogen Tids Mellemrum, er sikkert, om de angår en eller to forskellige Skatter. Alligevel kan det formentlig have sin Interesse at forsøge en Sammenstilling af, hvad der vides i denne Henseende, særlig da det Tidsrum, for hvilket vi er forholdsvis bedst underrettede, netop er den dårlige Finansmand Christiern I.s Regering.

Om Størrelsen af den Skat, som påbødes i 1396, er talt ovenfor[1]; men andre overordentlige Pålæg kendes for Danmarks Vedkommende ikke med Vished i den følgende Tid indtil Margrethes Død, selv om der er en overvejende Sandsynlighed for, at sådanne er blevet krævede også i dette Rige[2]. Lige så dårlig Oplysning giver Aktstykkerne fra Erik af Pommerns Eneregering, medens der under Christopher af Bayern omtales en ekstraordinær Skat i 1440[3] foruden den, der (som nylig nævnt) påbødes nogle År senere i Anledning af Kongens Bryllup[4]. Under Christiern I hører man om Oppebørsel af en Hjælp i Juni 1449[5] og af en anden i Slutningen af 1451 og de første Måneder af 1452; dog ses det, at ved Opkrævningen af den sidstnævnte Hjælp i alt Fald én Lensmand fik Lov til, hvor han ikke kunde få Penge, at tage Smør og Flæsk i Stedet

[1] S. 530-31. [2] Jfr. Erslev, Dronn. Margr. S. 314-15.
[3] Jahn S. 512 (jfr. her ovfr. S. 423[3])).
[4] RA., LD. 1447 $^{13}/_{2}$ (jeg anser det for givet, at det er den samme Skat, der sigtes til i Kvitteringer af 1446 $^{22}/_{11}$ og 1447 $^{13}/_{1}$ sstds.).
[5] RA., LD. 1449 $^{8}/_{6}$.

efter en bestemt Takst[1]. I Begyndelsen af 1457 betales endvidere den tidligere[2] omtalte Skat, ved hvilken hver Mand skulde give 1 Mark[3], det første Tilfælde siden 1396, hvor man får autentisk Oplysning om Skattens Størrelse. Men ikke 2 År efter nævnes en ny Landehjælp, der indbetales fra Slutningen af 1458 nogle Måneder ind i 1459 og, som ovenfor[4] anført, er den første, ved hvis Opkrævning man med Vished kan gå ud fra, at Inddelingen i Læg er bleven anvendt, idet Skatten skulde erlægges med 3 Mark af hver 4 Mand[5]. I de nærmest følgende År er Mellemrummene mellem Skatterne også ganske korte: fra September 1460 til April 1461 haves Kvitteringer for en Landehjælp, hvori hver 4 Mand udgav 5 Mark[6], og fra Januar 1463 til September 1464 Kvitteringer og andre Oplysninger, der dog vistnok angår mindst 2 forskellige Skatter, som, for så vidt deres Størrelse angives, hver er blevet udredede med 4 Mark lybsk af hver 4 Mand[7]. Fra 1467 foreligger de allerede tidligere benyttede 2 Skattebreve, som er rettede til forskellige Dele af Landet. De pålægger hver 4 Mand at give 4 Mark, men kun Halvdelen i Penge og den anden Halvdel i Fødevarer (eller

[1] SNS. III. 337. RA., LD. 1452 $^{25}/_{1}$ og $^{1}/_{5}$. [3] S. 548.

[2] RA., PSPap., Philippus Axelssøn Thott 1457 $^{30}/_{5}$; RA., LD. 1457 $^{1}/_{5}$. Det er øjensynlig den samme Skat, der nævnes i RA., LD. 1457 $^{26}/_{2}$ og $^{5}/_{8}$ og formentlig også i RA., PSPap., Niels Erikssøn Gyldenstjerne 1457 $^{10}/_{1}$, efter hvilket sidste Sted det må antages, at den i alt Fald delvis har kunnet ydes i Korn og andre Fødevarer i Stedet for i Penge.

[4] S. 548.

[5] RA., LD. 1458 $^{16}/_{12}$. 1459 $^{17}/_{1}$ og $^{18}/_{1}$. SNS. III. 342. DCP. Nr. 84, 85.

[6] RA., LD. 1460 $^{27}/_{9}$ og $^{5}/_{11}$, 1461 $^{14}/_{3}$. RA., Danske Kanc. Ark., Kgl. orig. åbne Br. 1460 $^{11}/_{12}$. RA., Assens 2. RA., PSPap., Åge Axelssøn Thott 1461 $^{6}/_{4}$ (det må betragtes som givet, at det endnu på dette sidste Sted er den samme Skat, der er Tale om, skønt dens Størrelse for hvert Læg her ikke angives).

[7] Den første omtales i RA., LD. 1463 $^{16}/_{1}$ og i SNS. III. 344. Da imidlertid det anførte Brev af 1463 $^{16}/_{1}$ er en Kvittering til Erik Ottessøn (Rosenkrantz) for *al* den Landehjælp, han har oppebåret af sine Len, må en ny Kvittering, som den samme Mand 1463 $^{9}/_{11}$ får for en nærmere angiven Pengesum, som han har indbetalt »af denne Landeskat« af sine Len (RA., LD.), antages at angå en ny Skat, der vel så er den samme, som nævnes i RA., PSPap., Niels Erikssøn Gyldenstjerne 1463 $^{17}/_{10}$. Men 1464 $^{14}/_{9}$ får Eggert Frille Kvittering for Oppebørsel af »den sidste Landehjælp« i 2 fynske Herreder (RA., PSPap., Eggert Frille), uden at det er klart, om hermed menes den anden af de 2 nylig omtalte eller en ny tredje.

ifølge et af Brevene i Sølv) efter en vis Takst, der imidlertid ikke er ens i de 2 Breve og ikke altid skulde følges; thi, som det hedder i det ene Brev, »er det ikke så godt, da skal det tages efter sit Værd, så som de, det oppebære og udgive skulle, derom forliges kunne«. Skatten skulde ifølge de 2 Breve være udgiven inden 30. November 1467[1]; men efter de Fordringer, som i de foregående År var stillede til Befolkningen, er det ikke til at undres over, at denne var ganske »truckhard« til at betale, som det siges et Steds[2]; og endnu i Juli 1468 finder man udstedt en Kvittering til en Lensmand for Indbetaling af Hjælpen[3]. Derefter varer det ikke længere end til April 1469, før der atter høres om en Hjælp, nemlig den tidligere anførte i Anledning af Kongens Datter Margrethes Giftermål[4]; og Året efter, i Oktober 1470, udstedes Kvittering for en Skat, der, så vidt skønnes, må anses for forskellig fra denne sidste[5]. I Vinteren 1472—73 oppebæres atter en Landehjælp, men denne Gang dog kun 2 Mark af hver 4 Mand[6]; derimod er en i Vinteren 1475—76 og muligvis lidt senere opkrævet Skat atter nået op til en Størrelse af 4 Mark for hver 4 Mand[7]. Og den tidligere omtalte Landehjælp, der påbødes i 1478 i Anledning af Tronfølgeren Hans's forestående Bryllup, udskreves med 5 Mark af hver 4 Mand, men dog således, at kun de 2 Mark skulde erlægges i rede Penge og de 3 i Fødevarer efter en bestemt Takst[8].

Efter Landehjælpen af 1478 høres ikke om flere overordentlige Skatter under Christiern I. Hvad Kong Hans's Regering angår, kan der under den ikke påvises så mange ekstraordinære Pålæg som

---

[1] Hvitf. V. 164-66 (Folioudg. S. 910-11). RA., PSPap., Bent Bille 1467 $^{28}/_{10}$.
[2] RA., PSPap., Eggert Frille 1467 $^{4}/_{12}$.
[3] RA., LD. 1468 $^{4}/_{7}$. Sammenlign også RA., PSPap., Eggert Frille 1467 $^{26}/_{11}$ og $^{19}/_{12}$, 1468 $^{30}/_{3}$; sstds., Bent Bille 1468 $^{13}/_{1}$, $^{8}/_{2}$ og 2 Breve af 1468 $^{15}/_{2}$.
[4] Jfr. ovfr. S. 558. [5] RA., LD. 1470 $^{12}/_{10}$.
[6] RA., PSPap., Mourids Nielssøn Gyldenstjerne 1473 $^{22}/_{6}$. Barner, Fam. Rosenkrantz's Hist. I, Dipl. Nr. 130. RA., LD. 1473 $^{2}/_{7}$.
[7] RA., Næsbyhoved 2; RA., LD. 1476 $^{6}/_{7}$; jfr. også RA., PSPap., Niels Erikssøn Gyldenstjerne 1475 $^{29}/_{12}$.
[8] RA., TSPap., Galten H., Ørum S., Torup 1478 $^{21}/_{5}$. Jfr. RA., PSPap., Bent Bille 1478 $^{28}/_{4}$; SNS. III. 350-51; DM. 3. R. III. 272; RA., LD. 1479 $^{28}/_{10}$ (Kvittering til Erik Ottessøn (Rosenkrantz), at han *nu* har gjort Regnskab, medens ifølge Skattebrevet Varerne skulde have været leverede allerede inden 1478 $^{29}/_{7}$ og Pengene inden 1478 $^{29}/_{9}$).

under hans Faders; men det er rigtignok uvist, om dette stemmer med de virkelige Forhold, og om det ikke snarere for en stor Del kan bero på, at adskillige af de Mænd, fra hvis Arkiver vel det meste af vor Viden om Skatterne under Christiern I stammer, nu var døde eller gåede af som Lensmænd, eller at i alt Fald de Kvitteringer, som de modtog for Pålæggene, i Tidens Løb er forsvundne. Der nævnes en Skat i 1483, som var påbudt til at betale Christiern I.s Gæld med; og er end de nærmere Efterretninger om den til Dels ret mistænkelige[1], omtales der dog i et Brev af Maj 1484 en Landehjælp, som sagtens er identisk med den af 1483[2]. Om Indbetaling af en anden Skat høres i 1487[3]; og en tredje oppebæres i 1491—92[4], hvad der affødte en Retssag mod en Mand i Helsingborg Len på Grund af »Ord, han havde sagt om vor Landehjælp«[5]. I 1497 indbetales atter en ekstraordinær Skat[6], og i 1500, efter Ditmarskerkrigen, blev der igen pålagt en sådan[7]; men om det er denne sidste eller en ny, der omtales i 1501[8], kan ikke ses med Sikkerhed. Fra 1507 haves et tidligere flere Gange benyttet Skattebrev, der byder hver 4 Mand at erlægge 4 Mark, men, så vidt det kan ses, kun har omfattet Landene Vest for Sundet[9], idet de skånske Provinser formodentlig er blevet fritagne, fordi de på anden Måde, såsom ved Udredelse af Gengærder, følte Krigens Byrder mere end Resten af Riget. I det hele er det ret rime-

[1] Hvitf. VI. 43 (Folioudg. S. 979); jfr. her ovfr. S. 548[5]).
[2] RA., PSPap., Mourids Nielssøn Gyldenstjerne 1484 $^3/_5$.
[3] DM. 4. R. I. 68, 176.
[4] RA., PSPap., Bent Bille 1491 $^{12}/_{10}$. 1492 $^{21}/_3$, $^{29}/_3$, $^3/_{10}$.
[5] Sstds. 1492 $^{29}/_5$. Det svenske Rigsråd omtaler i Januar 1492, at »de menige vejfarende Mænd, som imellem Rigerne daglig færdes, føre her ned i Riget ganske hårdt Rygte, som Klerkeriet, Ridderskabet, Købstadsmænd og menige Almuen dér i Riget overganger med svar Tynge, Skat og ny Pålægning« (Jahn S. 566). Om Pålideligheden af dette Rygte er det dog vanskeligt at have nogen Mening; 5 År senere fik i alt Fald Kong Hans det bekendte Vidne af Fynbo Landsting, som erklærede det for aldeles løgnagtigt, hvad der dengang sagdes i Sverige, at de danske Bønder var så forarmede af overordentlige Skatter, at de ikke havde Heste eller Øksne, men sammen med deres Hustruer selv måtte trække Harve og Plov (NDM. V. 150-51).
[6] RA., Danske Kanc. Ark., Kgl. orig. åbne Br. 1497 $^8/_5$.
[7] RA., LD. 1500 $^{17}/_5$. DM. 3. R. III. 293.
[8] DM. 4. R. II. 168-70.
[9] Sstds. S. 155-57; jfr. RA., PSPap., Oluf Holgerssøn Ulfstand 1508 $^{25}/_5$.

ligt, at den indtrådte Krigstilstand over for Sverige allerede på dette Tidspunkt har nødvendiggjort flere nu ukendte ekstraordinære Pålæg; men ganske vist er vi ikke i Stand til at kontrollere Rigtigheden af en Udtalelse fra den svenske Rigsforstander Svante Nilsson i 1508 om, at de danske beklagede sig mere end Svenskerne på Grund af den store ulovlige Skat og Gengærd, som Kongen hvert År pålagde dem[1]. Et Par År senere, i 1510, blev der dog i Danmark opkrævet en ny overordentlig Skat, som efter en svensk Angivelse beløb sig til 20 Skilling pr. Mand[2]; og derefter varede det ikke længere end til September 1511, før der udfærdigedes et nyt Skattebrev. Også det har formentlig ligesom i 1507 kun været rettet til Landene Vest for Sundet; her skulde hver 4 Mand udrede 5 Mark Penge, men når det om en enkelt Lensmand høres, at han, hvor det var ham ganske umuligt at få Penge, måtte tage Fødevarer i Stedet, har dette sagtens været Tilfældet overalt, hvor Skatten opkrævedes. Penge var dog det, som Kongen helst ønskede, og vedkommende Lensmand måtte ikke engang lade Bønderne vide, at han havde fået Lov til at tage andet end Penge[3].

Når vi fra de overordentlige Pålæg, som skulde udredes i Penge eller i Penge og Varer i Forening, vender os til dem, der kun skulde ydes i Varer, véd vi for det 15. Århundredes Vedkommende langt mindre om sådanne Skatter end om Pengeskatterne. Rene Foderskatter, hvor der blot skulde leveres Foder til Heste, nævnes kun et Par Gange (i 1476, i Vinteren 1491—92 og i 1494), endda således, at det i det første af disse Tilfælde ikke er ganske klart, om det drejer sig om en virkelig ekstraordinær Skat. Og ved ingen af Lejlighederne gives der nærmere Oplysninger om Pålæggets Størrelse eller i øvrigt om Måden, hvorpå det skulde udredes[4].

Hyppigere end de rene Foderskatter har dog vistnok Madskat-

---

[1] Styffe V Nr. 199 S. 261.

[2] SS. II. 1. H. S. 108-9; RA., Sturearkivet, Brev til Hemming Gad 1510 $^{30}/_{3}$. Jfr. Allen I. 517-18 (det siges dog næppe noget Steds udtrykkelig, at Skatten er bleven bevilget på det af Allen omtalte Kallundborg-Møde).

[3] DM. 4. R. II. 157-59; RA., PSPap., Esge Bille 1511 $^{6}/_{9}$; jfr. SS. II. 2. H. S. 12.

[4] Se ovfr. S. 472 (1476) og 539 (1494) samt DM. 3. R. III. 279 (1491-92). Jfr. også den S. 532 anførte Udtalelse af Christiern I fra 1455·

terne været eller i alt Fald sådanne Skatter, der skulde erlægges dels med Levnedsmidler til Mennesker og dels med Foder til Heste. Pålæg af de nævnte Arter anvendtes til forskellige Formål, således til Proviantering af Slotte eller Underhold af Tropper på andre Steder, men også til Underhold af Kongen selv og hans Følge, når han drog om i Riget. Som Navn for slige Skatter forekommer Ordet Gengærd[1], der betegner, hvad der gøres eller udredes imod eller til Modtagelse af nogen; af de nys anførte Formål for Madskatter må det sidste (Underhold af Kongen på hans Rejser) altså antages at være det, hvorom Benævnelsen Gengærd tidligst er bleven brugt. Navnet er dog åbenbart oprindelig slet ikke dansk, men hører hjemme i de 2 andre nordiske Riger; således forekommer det (eller på norsk i alt Fald Forbindelsen at »gera í gegn«) i Landskabslove både i Norge og Sverige, og også ellers finder man Ordet anvendt tidligere i disse 2 Riger end i Danmark[2].

I det sidstnævnte Rige antydes en Madskat i et tidligere anført Brev af 1379, hvori Dronning Margrethe omtaler det Tilfælde, at Ærkebispen eller Riddere og Svende i Lindholm Len vil gøre hende nogen Hjælp eller Tjeneste til Lindholm Slots »Spisning«[3]. Ligeledes har der muligvis været pålagt en Skat af Fødemidler i 1456 til Underhold af Christiern I.s Krigsmagt over for Sverige[4]; og når 2 jydske Klosterforstandere i 1459 leverer Kongen 110 Flykke Flæsk[5], er det heller ikke usandsynligt, at her kan være Tale om

[1] Jacobsen (Det danske Skattevæsen und. Chr. III. og Fred. II. S. 18-19 og HT. II. 13-14) mener, om end med nogen Tvivl på det sidste Sted, at Gengærd hyppigst betegner ikke en egentlig Skat, men en Ydelse, hvorfor der har skullet gives Betaling. Allerede Molbech, Dansk Glossarium I. 284 har dog erklæret denne Antagelse for usandsynlig; og i alt Fald i hele det her behandlede Tidsrum og indtil 1513 er der ingen Tvivl om, at Gengærd betegner en Skat, for hvilken der ikke ydes noget Vederlag.

[2] Se Fritzner, Ordbog ov. Det gamle norske Sprog. 2. Udg. I. 570-71; Schlyter, Glossarium ad corpus juris Sueo-Gotorum antiqui S. 226; Söderwall, Ordbok öfver svenska medeltids-språket I. 393. Om Gengærd i Norge c. 1404 ved Kong Eriks Ophold i dette Rige se DN. XI Nr. 110 S. 97, 103.

[3] MP. Nr. 6 S. 7; jfr. her ovfr. S. 530.

[4] SNS. III. 341-42 (det er dog ikke klart, om her ikke er Tale om noget, som Lensmanden selv skal yde, snarere end om en Skat på Befolkningen).

[5] Hübertz, Aarhus I. 19 (i Stedet for »Kannikers« skal der læses »Kan-

en Madskat. Ved ingen af de omtalte Lejligheder forekommer dog Ordet Gengærd; dette mindes jeg ikke at have truffet i Danmark før i 1468, da en Mand i Halmstad og Kongens »Embedsmand« i Halmstad Herred får Befaling til at levere det Malt og Gengærd, som de har oppebåret, til Borgemestrene i den nævnte By, for at disse kan skaffe Kongens dér liggende Folk Underhold deraf[1]. Det vil altså ses, at Benævnelsen Gengærd den første Gang, da den er funden brugt i Danmark, betegner en Afgift til Underhold ikke af Kongen selv, men af andre.

Hvad her er anført, turde være det væsentligste, der kan oplyses om Madskatter i det 15. Århundredes Danmark indtil Christiern I.s Død (bortset fra, hvad der tidligere er nævnt om Kombinationer af Penge- og Madskatter i det samme Tidsrum). Udbyttet er jo ganske overordentlig tarvéligt, og særlig må det beklages, at der savnes enhver Efterretning for denne Tid om nogen Madskat til Underhold af Kongen selv[2]. Fra Kong Hans's Regering haves derimod ikke så lidt fyldigere Oplysninger om overordentlige Skatter af Fødemidler, men ganske vist hovedsagelig til Underhold af Kongen og kun for en meget ringe Del i andre Øjemed.

Hvad da først de Skatter af Naturalier angår, der skulde tjene til Ernæring af Kong Hans på hans Omdragen i Riget, finder man dem hyppig betegnede med Navnet Gengærd, således altid i de herom udstedte Skattebreve, men også ellers[3]. De pågældende Skattebreve angiver som oftest, således som tidligere[4] anført, hvor mange Varer der skulde leveres af hver 20 Mand. I et Skattebrev af 1486 fastsættes dette Kvantum til: 20 Skæpper Havre, 10 Skæpper Malt, 10 Skæpper Mel, 2 Pund Smør, 2 Sider Flæsk og 2 Læs Hø[5]. 2 yngre Breve fra 1502 og 1507 har ganske det samme, men tilføjer desuden en Del andre Varer, nemlig for hver 20 Mand: 1 gild Okse, 4 Lam, 8 Gæs, 20 Høns og 2 Læs Halm[6];

nes«. som det ses af Originalen i RA., TSC, Århus Bys Ark., så at det altså er den daværende Prior i Ring Kloster Jens Kanne, som Talen er om).

[1] SRA., Pap. 1468 $^{30}/_{1}$.

[2] Om den formentlige *Foderskat* af 1476 til Underhold af Kongens Heste er talt ovfr. S. 472.

[3] DM. 4. R. II. 164-65 (1486), 154-55 (1502), 276-77 (1506), 283-84 (1507). RA., DKH., Fasc. 3, 1512 ud. Dag.

[4] S. 549-50. [5] DM. 4. R. II. 164-65. [6] Sstds. S. 155, 284.

og det samme, sem er blevet ydet i 1502 og 1507, bar øjensynlig også skullet ydes i 1512[1]. Den Forskel, der således viser sig mellem Gengærden af 1486 og dem efter År 1500 med Hensyn til, hvad der skal præsteres, beror rimeligvis for største Delen på, at den Rejse, hvortil den førstnævnte skulde benyttes, bar været foranlediget af, at Kongen skulde sidde Retterting, så at han hertil ikke har behøvet noget overordentlig stort Følge; når derimod Kongen i 1502 og 1507 påtænkte et Ophold Øst for Sundet (det var nemlig denne Del af Riget, som Gengærdsbrevene gjaldt), skyldtes det i første Række det fjendtlige Forbold til Sverige, så at han måtte have en større Styrke med sig for at kunne modstå et muligt Angreb. Og også i 1512 vilde Kongen ifølge Gengærdsbrevet have »et mærkeligt Tal Folk« med sig i Skåne, skønt Besøget denne Gang kun skete, fordi han skulde være til Stede ved et Fredsmøde med Svenskerne[2]. At det var betydelige Mængder af Levnedsmidler, der kom ind ved disse Gengærder, fremgår af det store Antal Døgn, hvori Kongen skulde underholdes af dem; som tidligere omtalt, er der bevaret Ruter over Kong Hans's påtænkte Ophold i Skåne i 1502—3, 1506 og 1507—8, og på den første af disse Ruter var det i omtrent en Tredjedel, men på de 2 sidste endogså i omtrent Halvdelen af den hele Rejses Længde, at Kongen skulde have sit Underhold af Gengærden[3].

En sådan Gengærd til Kongens Underhold har selvfølgelig været et lokalt Pålæg, som kun udskreves for en enkelt Provins ad Gangen, hvortil Kongen havde besluttet at drage. Bemærkes må det imidlertid, at alle de 5 Gange, da der i Kong Hans's Tid høres om Gengærd til hans Underhold, nemlig i 1486, 1502—3, 1506, 1507—8 og 1512, er det Ophold Øst for Sundet, som Talen er om[4]. Dette kan ikke antages at hidrøre fra, at Kongen under alle

[1] Det fra dette År bevarede Gengærdsbrev siger ganske vist kun, at de vedkommende skal udgøre Skatten således, som de tilforn har udgjort den, og det af gammel Sædvane været har (RA., DKH., Fasc. 3. 1512 ud. Dag); men da Brevet af 1507 har en ganske tilsvarende Vending (DM. 4. R. II. 284), og det yngre Skattebrev tillige taler om en »fuld« Gengærd, er det klart, at Skatten i 1512 ikke har været mindre end i 1507.

[2] RA., DKH., Fasc. 3, 1512 ud. Dag. — Sammenlign ovfr. S. 557[3]).

[3] Jfr. ovfr. S. 472 (og 458-59).

[4] Se DM. 4. R. II. 164-65, 154-55, 276-78, 283-84 og RA., DKH., Fasc. 3. 1512 ud. Dag.

de anførte Ophold har haft et abnormt stort Følge, hvortil der ikke kunde skaffes Underhold på almindelig Måde; thi selv om noget sådant kan gælde ved de forskellige Lejligheder i det 16. Århundrede, vides der, som allerede nævnt, om Rejsen i 1486 ikke andet end, at Kongen foretog den for at sidde Retterting. Man kunde da tænke sig forskellige Forklaringer af, at der under Kong Hans ikke nævnes nogen Gengærd til hans Underhold Vest for Sundet. Det kunde bero på et rent Tilfælde eller på, at Ordet Gengærd endnu på denne Tid muligvis kun har været brugt Øst for Sundet. For den sidste Forklaring kunde det tale, at Ordet virkelig i Kong Hans's Tid næppe kan påvises anvendt for andre Landsdele end den nævnte, hvad enten så Gengærden skal benyttes til Underhold af Kongen eller til andre, delvis nu ubekendte, Formål. Imidlertid er det ofte det det hele Rige omfattende Kancelli, der bruger Benævnelsen, og det synes mindre rimeligt, at et Regeringskontor skulde have optaget et sådant Udtryk, hvis det kun anvendtes i en enkelt Landsdel.

Det er altså formentlig ret usikkert, om Ordet Gengærd lige indtil 1513 skulde være udelukkende skånsk. Men selv om dette var Tilfældet, kunde jo Institutionen godt være kendt i det øvrige Danmark, uden at Navnet var det. Det er i så Henseende tidligere[1] nævnt, at der i 1476 ikke usandsynlig er blevet pålagt en overordentlig Foderskat i Jylland til Underhold af Kongens Heste; og det har rimeligvis været til det samme Formål, at de 2 ovenfor[2] nævnte Foderskatter, der kendes fra Kong Hans's Tid og bægge ligeledes opkrævedes i Jylland eller i alt Fald i en Del deraf, er blevet udskrevne. Men ellers høres ikke om nogen Skat Vest for Sundet i Anledning af Kongens Rejser i Riget. Og dog har vi, som tidligere omtalt, en Rute fra 1506 over en sådan Rejse af Kong Hans i Jylland; den svarer gennemgående til de skånske Ruter, men rigtignok med den væsentlige Forskel, at den ikke med et Ord omtaler, at Bondestanden skal deltage i Underholdet af Kongen[3]. Derimod får i 1513 2 lollandske Birker et Brev, der sætter bestemte Grænser for Beboernes Gæsteripligt, »uden min Herre eller bans Fadebur til forskrevne Birker kommende vorde, og da skulle de alle holde Kost og Tæring til Mad, Øl og Hestefoder, som andre

[1] S. 472. [2] S. 563.
[3] DM. 4. R. II. 278-80; jfr. her ovfr. S. 472.

dér i Landet gøre«. Men om det her drejer sig om en Byrde, som Kronen kunde pålægge på egen Hånd, eller om en virkelig ekstraordinær Skat, hvortil der krævedes Bevillingsmyndighedens Samtykke, siges ikke[1]; ganske vist vilde det første endnu mere end det sidste stride mod, hvad der tidligere er nævnt om, at Bønderne sandsynligvis i sin Tid har påtaget sig at betale Stud for derved at blive fri for selv at underholde Kongen på hans Rejser. Det vil således ses, at det er ikke lidet tvivlsomt, hvor Grænserne for Bøndernes Pligt til at underholde Kongen har været i det 15. Århundrede, og om Grænserne har været de samme i hele Århundredet eller i hele Riget. Skal man slutte fra Forholdene Øst for Sundet omkring År 1500, er det imidlertid rimeligst at antage, at en sådan Pligt kun har kunnet pålægges Bondestanden som en overordentlig Skat, hvortil der krævedes særlig Bevilling.

Ved Påbudet af den skånske Gengærd i 1512 fik de fleste af de opkrævende Befaling til at »forvende i Penninge, Fetalje og andre gode Varer« det Hø og Stråfoder, de modtog[2]; og også ved andre Lejligheder kan man finde Penge indbetalt til Regeringen for Gengærd, således i 1487[3], men især efter 1513. Undertiden i det

[1] SS. II. 2. H. S. 60-61. 1505 nævnes det, at Han Herred og Hannæs skal holde Kongen til Øl, Mad og Hestefoder på en Rejse; men om der her med Han Herred og Hannæs menes Lensmanden eller Lenets Beboere, er ikke ganske klart; og selv om det sidste måske er det sandsynligste, er det i ethvert Tilfælde usikkert, om Forpligtelsen hidrører fra en særlig bevilget overordentlig Skat eller ej (DM. 3. R. III. 263). — Det hedder i en Formular til et Lensbrev af Dronning Christine fra Kong Hans's Levetid, at Lensmanden skal »holde os 14 Nætters Gæsteri hvert År på Slottet eller og i Lenet, og sammeledes vore Bønder og Tjenere 14 Dages Gæsteri om Sommeren og udi Lenet, efter som gammel Sædvane været haver« (RA., løs Seddel indlagt i Dronn. Christines Regnskabsbog II). Den Underholdspligt for Bønderne, som der her er Tale om, kunde ved første Øjekast synes at gælde Dronningen personlig, i hvilket Tilfælde man altså måtte antage, at også Kongen kunde forlange at blive underholdt af Bønderne i den øvrige Del af Riget, uden at der hertil var bevilget en overordentlig Skat. Men i Virkeligheden drejer det sig på det pågældende Sted efter Tilføjelsen »udi Lenet« at dømme næppe om andet end den tidligere omtalte Pligt, som Bønderne kunde have til hos sig selv at underholde enkelte af Landsherrens Folk.

[2] RA., DKH., Fasc. 3, 1512 ud. Dag.

[3] DM. 4. R. I. 68: »Item 54½ Mark af Hr. Knud Truidssøns Bud, som Hr. Knud havde oppebåret på Regnskab af Gengærd og Hjælpen«. Knud

16. Århundrede siges det udtrykkelig, at Pengene er indkomne for solgt Gengærdsfetalje[1]; men altid er dette ikke Tilfældet[2], og til Tider har Skatteyderne øjensynlig selv givet Penge i Stedet for Levnedsmidler[3].

Om Madskatter, der betegnes med Navnet Gengærd og er blevet pålagte i andre Øjemed end til Underhold af Kongen, haves der så at sige ingen Efterretninger fra Kong Hans's Regering i Danmark. Navnlig gælder dette om Tiden indtil År 1500[4]; derimod har ganske vist, så vidt man kan se, de Gengærder, der pålagdes i Skåne i den derefter følgende Tid, og som er nævnte ovenfor, ikke udelukkende være bestemte til at skaffe Kongen og de Folk, der stadig fulgte med ham, Føde. I ethvert Fald tales der i et Kongebrev af 1507 om Krigsfolk, der skal ligge til Landeværn i Halmstad, og til hvilke Henrik Krummedige skal annamme Gengærd i Halmstad og Arstad Herreder[5]; men denne Gengærd er øjensynlig netop den samme, for hvilken der er bevaret det tidligere benyttede Skattebrev af 1507[6], skønt man efter Skattebrevet nærmest skulde antage, at den kun havde været bestemt til Underhold af Kongen selv og de Folk, han hele Tiden havde om sig[7].

Heller ikke om Madskatter, som uden at betegnes med Navnet

Truidssøn (Has) børte hjemme Øst for Sundet (jfr. ovfr. S. 566-67); i øvrigt er den her omhandlede Gengærd formentlig den samme, der, som tidligere anført, var påbudt i 1486.

[1] SNS. II. 3.-4. H. S. 165, 171-72.

[2] Sstds. S. 144, 145.

[3] Jfr. Udtrykket Gengærdspenge sstds. S. 155 (1519) og især SS. II. 1. H. S. 195 (1521). — Foruden at Gengærd, som der ikke har været Brug for, er bleven solgt, synes den i Begyndelsen af det 16. Århundrede også undertiden at være bleven udleveret in natura til andre som Erstatning for Fordringer, de kunde have på Kronen; se RA., PSPap., Henrik Krummedige, Kgl. Miss. 1512 $^{3}/_{5}$.

[4] Når Kongen i 1497 til Underhold af Elfsborgs Belejrere vil have udskrevet en Gengærd af Almuen i Elfsborg Len (DM. 3. R. II. 25), er det jo en Skat i Sverige og ikke i Danmark, som her er Tale om.

[5] RA., PSPap., Henrik Krnmmedige, Kgl. Miss. 1507 $^{6}/_{11}$.

[6] DM. 4. R. II. 284.

[7] Når der 1509 $^{2}/_{1}$ læses et Kongebrev om Gengærd på Høgs Herreds Ting (RA., DSP.), har denne måske snarest været bestemt til Underhold af Krigsfolk, der lå til Landeværn (jfr. ovfr. S. 294); i ethvert Fald *vides* det ikke, at der på den Tid er blevet udskrevet nogen Gengærd i Anledning af et Besøg af Kongen Øst for Sundet.

Gengærd er blevet anvendte til andre Formål end Underhold af Kongen, vides noget synderligt fra Kong Hans's Tid[1]. Det er mest Leverancer fra Købstæder, man i så Henseende bører om; men som vi senere skal komme tilbage til, drejer det sig her for en meget stor Del ikke om egentlige Skatter, men blot om Udførelse af et Arbejde (Brygning og Bagning), bvortil Kronen ydede de nødvendige Varer[2].

VI.

KØBSTADSKATTER.

1.

ORDINÆRE KØBSTADSKATTER.

Fra de Skatter, der skulde ydes af Landbefolkningen, går vi over til dem, som svaredes af Købstadboerne[3], og vil da først vende os til det Spørgsmål, i hvilket Omfang den fra Landet kendte Trehed Inne, Stud og Leding også forekommer som Betegnelse for Skatter af Købstæder. Hvad Inne i Betydning af virkelige Arbejder angår, er der ovenfor[4] talt om de Forpligtelser, som i så Henseende påhvilede Købstæderne; derimod vides der ganske overordentlig lidt om, hvorvidt der af Købstadjorder har skullet svares Inne som en Afgift samt Stud og Leding. I et Privilegium for Odense af 1477 hedder det dog, at alle Jorder inden for Odense Byfred skal være fri for Inne og Stud, og den samme Bestemmelse er gået over i et Privilegium for Bogense, der i den Skikkelse, hvori vi nu

---

[1] Skulde det være en sådan Madskat, der antydes i et Brev af 1483 hos Hübertz, Aarhus I. 48? (at Brevets Datum er 1483 $^{26}/_{3}$. ses af Originalen i RA., TSC, Århus Bys Ark.).

[2] Om en Madskat på Christiern II.s Tid kan henvises til SS. II. 1. H. S. 176.

[3] Jeg bemærker, at hele det følgende Afsnit om Købstadskatterne var skrevet, inden Mackeprangs Afhandling i HT. 7. R. III. 150-89 var udkommen, men at jeg ganske vist derefter bar foretaget nogle enkelte Ændringer hist og her i min Fremstilling.

[4] S. 447-49.

kender det, er dateret 1504[1]. Odense-Brevet af 1477 er imidlertid, så vidt vides, det eneste Købstadprivilegium fra det 15. Århundrede, der taler om en Fritagelse for Inne og Stud[2]; man kunde derfor antage, at de andre Købstæder har svaret sådanne Afgifter, og hermed stemmer det også, at der endnu under Frederik I ydes en Skat af Assens ved Navn »stu koren« (Studkorn)[3]. Men i selve det 15. Århundrede høres der næppe en eneste Gang om Købstæder, som svarer Stud, medens man dog har det ene Tilfælde fra 1477, hvor der gives Fritagelse herfor; og det er således umuligt at afgøre, hvad der har været Regelen i denne Henseende. Hvad endelig Ledingen som Betegnelse for en Skat angår, er det tidligere[4] omtalt, at der i det 15. og 16. Århundrede nævnes et Par jydske Byer, som svarer Ledingspenge; men det er kun om et Par Byer, at det kan oplyses, medens der for det langt overvejende Flertals Vedkommende heller ikke haves Efterretninger om en sådan Skat.

Noget hyppigere end Inne, Stud og Leding nævnes i Købstæderne en anden Skat af Grunden, nemlig T o f t e g æ l d. Som Navnet antyder, må den antages at være svaret af Toften eller den Grund, hvorpå Huset var bygget; og at den har været en virkelig Skat, som ydedes af alle Grunde i Købstaden, kan formentlig ikke betvivles efter den Måde, hvorpå den omtales så tidlig som i Flensborg Stads-

---

[1] Se ovfr. S. 421[1]).

[2] Et andet Forhold er det jo nemlig, når et Privilegium for Malmø af 1360 fritager de Gårde, som Bymændene har eller får i Øvre Malmø, for Inne, Stud og Leding og alle andre Redsler, og når denne Bestemmelse så fornyes i 1415 (Rosenvinge, Love V. 80 § 28; SD. III. Nr. 2075 S. 33); thi Øvre Malmø er vel næppe i 1360 og endnu mindre i 1415 blevet betragtet som Købstad. — Derimod hedder det ganske vist i et Privilegium for Odense af 1454, at de Borgere, som har Gulds Jord, skal beholde den fri for årlig Skat, som af Arild været har, men gøre Tjeneste derfor som andre fri Mænd i deres Bys Udbud og anden Tynge (Rosenvinge, Love V. 212 § 4). Hvad der her forstås ved Gulds Jord, er imidlertid ikke klart; thi hvis der (jfr. Molbech, Dansk Glossarium I. 307) blot menes Jord, som er takseret efter den såkaldte Guldvurdering, synes det underligt, om en Del af Byens Jorder skulde være takseret på denne Måde og andre ikke. Privilegiet af 1454 må nemlig formentlig forstås saledes, at det ikke er alle de til Odense hørende Jorder (således som i 1477), men kun nogle af dem, som det fritager.

[3] NDM. VI. 308 (3 Ørtug af hele Byen). [4] S. 332.

ret og Åbenrå Skrå[1]. Men heller ikke for dens Vedkommende er det klart, hvor udbredt den har været. Den forekommer ingenlunde i alle Stadsretter, således ikke i den ældste, Slesvigs; og de Byer, hvor man træffer den i det 15. Århundrede, er snart talte. Oftest omtales den på denne Tid i Næstved[2], der jo stod i et særligt Afhængighedsforhold til Skovkloster; Klostret skulde årlig i Toftegæld have 1/2 Grot af hver Gård i Byen og 1 Engelsk af hver Bod, »som ej er tilfæst Gård«, og at det her drejer sig om en Ret, som Kronen har overdraget Klostret, ses af et Par kongelige Privilegier for dette[3]. Forskellige Breve fra et Landsting (uden al Tvivl Sjællands) i Tiden 1426—35 udtaler mere almindelige Sætninger om Skatten, nemlig at »ihvem som haver Jord i Købstad, hannem hører at rede Toftegæld deraf«, at »ligger Jord i Købstad 1 År, og ej redes Toftegæld af, bøde 1 Mark; ligger hun 2 År, bøde anden Gang 3 Mark; ligger hun tredje År uden Redsel, være forbrudt til Konning«, og at »Købstadjord kan forbrydes til Konning, om Toftegæld og Midsommergæld ej betales af hende«[4]. Efter disse Udtalelser skulde det jo anses for at have været Regelen, at Skatten svaredes af Købstæderne i det pågældende Landstingsområde; og man kan da også ved Århundredets Slutning finde nævnt et Tilfælde fra Vordingborg, hvor en Kvinde har forbrudt sin Ret i en Gård til Kongen og Byen for Toftegæld og Byskat, som hun havde forsømt[5]. Fra den sidste Fjerdedel af det 14. og Begyndelsen af det 16. Århundrede haves Meddelelser om Toftegæld i nogle andre Byer både i og uden for Sjælland, men uden at de oplyser noget nærmere om Afgiftens Art[6]. Og i det hele er de Købstæder, hvori Toftegælden kendes, kun et forsvindende Mindretal i Sammenligning med dem, om hvilke det modsatte gælder; men

[1] Jfr. Heise i HT. 5. R. II. 550-51.
[2] Se (foruden forskellige Steder i SRD. IV) RDRDM. III Nr. 7360, hvor en Præst i 1443 udlejer en til et Kapel i Næstved St. Peders Kirke hørende »Bolig« således, at Lejeren skal svare Leje til Ejeren, men tillige Byskat og Toftegæld.
[3] SRD. IV. 362, jfr. 340 og 342. — Om Toftegældens Størrelse i ældre Tid jfr. Thorsen, De med jydske Lov beslægtede Stadsretter S. 156 § 5.
[4] SRD. IV. 363.
[5] Sjællandske Provinsark., Vordingborg Frue Kirkes Pergamentsbreve 1494 6/10.
[6] Jfr. om (Rønne?), Laholm og Præstø de i HT. 5 R. II. 551 anførte Steder og om Skelskør SS. II. 1. H. S. 120, 181.

for en stor Del beror dette måske på vor mangelfulde Viden eller på, at Skatten kan have forandret Navn og være gået op i en anden.

Når således Toftegælden i alt Fald i det 15. Århundrede må opfattes som en virkelig Skat, der i de Byer, hvor den svaredes, normalt skulde udredes af alle Grundene, er derimod Jordskyld fra først af en Lejeafgift, som ydes til den, der privatretlig er Ejer af Jorden, men som Ejeren ganske vist også kan forbeholde sig, når han afhænder denne[1]. Man finder derfor ofte Jordskylden svaret ikke af en hel By, men af visse Ejendomme i den, således til selve Byen af Jorder, der tilhører den[2], eller til en eller anden gejstlig Institution, som derfor ikke behøver at have nogen Overhøjhed over hele den vedkommende By[3], eller endogså til Mænd af adelig eller borgerlig Stand[4]. Selv i Tilfælde, hvor den, der modtager Jordskylden, endnu virkelig ejer den pågældende Grund og ikke allerede har afhændet den til den, som svarer Afgiften, ses det dog ofte, at Jordskylden er Udtryk for noget andet end et almindeligt Lejeforhold, som Grundejeren kan ophæve når som helst eller i det mindste ved Lejerens Død. Således erklærer Viborg Borgemestre i 1496, at når nogen i Viborg har fået Kannikers, Kirkers eller andre Mænds Jord i Brug og yder Jordskyld deraf, går Jorden tillige med de påstående Bygninger i Arv i Brugerens Slægt og kan af denne gøres til Genstand for Køb og Salg, uden at Jordens Ejer kan nedlægge Indsigelse, så længe Jordskylden (som Ejeren ikke må forhøje) betales ham i rette Tid hvert År[5].

Hvad de Tilfælde angår, hvor Jordskyld bruges om en Ydelse til Kronen, er sådanne vistnok adskillig hyppigere i Begyndelsen af

---

[1] Se f. Eks. Nyrop, Danmarks Gilde- og Lavsskraaer I Nr. 98 S. 632-33 (1473); Fynske Aktstykk. I Nr. 91 S. 111 (1499).

[2] Således RDRDM. III Nr. 6577 (1432); RA., Århus 1 og 5 (1461?); RA., Ålborg 29 (1480), 32 (1513); Hübertz, Aarhus I. 76 (1490).

[3] Således ÆA. IV. 238 (1472), 131 (1478; at dette sidste Brev ikke, således som man skulde tro, angår hele Slagelse By, fremgår formentlig af Brevet af 1472 sstds. S. 238); DV. Nr. 79 S. 60 (1475); RA., DSM. 1479 $^{22}/_{1}$; Hübertz, Aarhus I. 81 (1496), 87 (1499); DM. 4. R. II. 266 (1498). Om Jord*gæld* af (hele?) Slagelse til Roskilde Bisp i Slutningen af det 14. Århundrede se SRD. VII. 15; jfr. Steenstrup, Studier S. 133-34.

[4] Vedel Simonsen, Bidrag til Odense Byes ældre Hist. I. 2. H. S. 132 (1444). RA., LD. 1459 $^{25}/_{1}$. Fynske Aktstykk. I Nr. 91 S. 111 (1499).

[5] DM. 4. R. II. 193-94; jfr. DV. Nr. 38 § 27 (1440).

det 16. end i det 15. Århundrede. Ordet kan f. Eks. i 1512 anvendes om Afgift af en Jord, som Kronen virkelig ejer i en Købstad, men nu bortgiver, dog på den Betingelse, at Jordskylden vedblivende skal ydes deraf[1]. Ved enkelte andre Lejligheder omtales Jordskylden derimod på en Måde, der viser den af en helt anden Karakter, nemlig som en virkelig Grundskat. Dette er således Tilfældet i et Privilegium, som Dronning Dorothea har givet Nakskov i 1461, idet det her påbydes, at ingen skal være fri for Jordskyld uden Sognepræsten, som sidder i Præstegården; Privilegiet siges imidlertid foranlediget ved en Klage fra Borgerne over, at de sidder for stor Tynge og Skat, da mange ikke reder Skat med dem[2], og Jordskylden er derfor her formentlig en Skat, der udgives ikke direkte til Kronen, men til Byens Øvrighed, som på denne Måde skaffer en Del af den Sum, Byen skal svare Staten[3]. Af samme Art er da øjensynlig også en Jordskyld, som nævnes i et Privilegium for Helsingør af 1516, og om hvilken det hedder, at der af Jorder og Gårde i Helsingør, som tilhører udenbys Mænd, årlig skal gives Jordskyld således, som Borgemestre og Rådmænd tykkes skelligt være, men hvis Afgiften ikke svares i 3 År, skal Ejendommene være forbrudte halvt til Kronen og halvt til Byen[4]. Heller ikke her kan det ret vel antages, at Skatten skal ydes direkte til Kronen, og for så vidt er Jordskylden i denne Betydning altså forskellig fra Toftegælden; når da nogle Byfogeder omtrent på samme Tid får Kvittering af Kongen for Jordskyld, som de på hans Vegne har oppebåret og indbetalt af en eller anden By[5], drejer det sig sagtens snarere om den før nævnte Art Jordskyld, der svaredes af Grunde,

---

1 Hübertz. Aarhus I. 103.

2 RA., Danske Kanc., Kopi indsendt 1648 af Priv. for Nakskov 1461 uvis Dag.

3 Vedkommende Skatteyderes Forpligtelse til at bidrage deres Del til Betalingen af, hvad Byen skyldte Staten, har dog ikke været afgjort hermed; man kan i alt Fald i andre Byer finde nævnt Jordskyld og årlig Skat eller også Byskat og Jordskyld som Afgifter af én og samme Købstadejendom, men ganske vist uden at det udtrykkelig siges, til hvem denne Jordskyld skulde betales (RA., Ålborg 28 (1479); RA.. TSPerg., Svendborg 1502 $^{26}/_{7}$).

4 Aarsberetn. III. Till. Nr. 28 S. 24 (unøjagtig trykt i SS. II. 1. H. S. 143; jfr. den originale Registrant i RA., Bl. 17 a).

5 Se således SS. II. 1. H. S. 120, 150, 178 (af Roskilde 1514, 1517 og 1519). 125 (af Slagelse 1514) og SNS. II. 3.-4. H. S. 156 (af Væ 1519).

som virkelig tilhørte Kronen. Noget sikkert kan dog ikke siges herom; derimod er det jo samtlige Byens Grunde, der er pligtige til at svare Jordskyld i Nakskov 1461 (med den nævnte enkelte Undtagelse) og øjensynlig ligeledes i Helsinger 1516, og at dette skulde skyldes en oprindelig Ejendomsret, som Kronen bar haft til de nævnte Byers Grunde, vides der i alt Fald intet om.

Når vi fra Grundskatterne går over til de andre Skatter, som ydedes i Købstæderne, benævnedes den almindelige årlige Skat, som Købstadborgerne i ældre Tid svarede, på de fleste Steder Midsommergæld, i Sønderjylland og Ribe derimod Arnegæld. Skatten betaltes, således som det fremgår af det sidste Navn, af hver Arne eller, som Tiden selv også betegnede det, af hvert Madskab (Husholdning, Familie); i én By nævnes det dog, at den også svaredes af øde Jorder[1]. Og den udrededes, så vidt vi nu kan oplyse, med det samme Beløb af hver Familie, uden Hensyn til dennes Størrelse eller økonomiske Stilling; kun en enkelt Forskel hører man tale om i så Henseende, idet det i Haderslev Stadsret hedder, at et Par Ægtefolk betaler 13, men en ugift kun 7 Penning i Arnegæld, eller, som det udtrykkes i Åbenrå Skrå, ét Madskab betaler 11 Penning, men et halvt kun $5^1/_2$[2].

Midsommergælden og Arnegælden tilhører hovedsagelig en Tid, der er ældre end det 15. Århundrede. Endnu fra det 14. Århundredes 2. Halvdel haves dog ikke få Oplysninger om Skattens Eksistens; i Privilegier for Malmø af 1360, for Lund af 1361 og for Rønneby af 1387 fastsættes der nærmere Bestemmelser om Midsommergældens Oppebørsel, som skal foretages af 2 Rådmænd og 2 Bymænd i Forening med Kongens Foged[3]; og i Roskilde Biskops Jordebog fra Slutningen af det 14. Århundrede omtales Midsommergæld både af Roskilde og af København[4]. Også i det 15. Århundrede forekommer den adskillige Gange, hyppigst i Næstved (som en Afgift til Skovkloster) lige ned til 1493[5]. Så sent vil man næppe

[1] SRD. VII. 68 (Roskilde i Slutningen af det 14. Århundrede).
[2] Jfr. om Arnegælden og Midsommergælden Steenstrup, Studier S. 144-46; se også Thorsen, De med Jydske Lov beslægtede Stadsretter S. 236 § 11, 156 § 7.
[3] Rosenvinge, Love V. 72 § 5, 65-66 §§ 7-8. DM. 5. R. I. 159 § 7.
[4] SRD. VII. 68, 104.
[5] SRD. IV. 342. At det her skulde dreje sig om noget, som i Virkeligheden var gået af Brug og kun kommet med i Kongebrevet som en

træffe den andre Steder, men den nævnes dog i Malmø 1415, da der gives Regler for dens Oppebørsel; og selv om disse Regler nærmest kun er en dansk Oversættelse af de latinske i det 55 År ældre Privilegium for den samme By, er man dog ikke heraf berettiget til at slutte, at den hele Bestemmelse ikke længere har haft praktisk Betydning[1]. I 1417 omtales Skatten atter, idet Erik af Pommern da fritager Borgerne i Slesvig By for Arnegæld[2]; modsat siges det imidlertid, som allerede berørt, i et sikkert sjællandsk Landstingsvidne af 1435 i al Almindelighed, at »Købstadjord kan forbrydes til Konning, om Toftegæld og Midsommergæld ej betales af hende«[3]. Men da Husum (sagtens ved Tiden 1465) fik Privilegier af Christiern I, fastsattes det heri, at Indbyggerne årlig skulde svare Kongen 300 Mark lybsk, »dar mede sodane gelt, alse se uns jarlikes *van des herdes wegen* to gevende plichtich weren, ingerekent wesen schal«[4]; om Arnegæld som en selvstændig Skat til Kronen er her altså ikke mere Tale.

I det hele må det siges, at Midsommergælden og Arnegælden, skønt de altså nævnes forskellige Gange i det 15. Århundrede, på denne Tid dog kun er i Besiddelse af ringe Livskraft. Skatterne har sikkert vakt Misstemning hos Borgerne på Grund af det ubillige i Påligningsmåden; som før[5] nævnt, kendte den ældre Tid ingen anden Forskel med Hensyn til det Beløb, som den enkelte skulde svare, end mellem gifte og ugifte, og ikke engang denne Forskel

Gentagelse fra ældre Privilegier, er på Forhånd ikke særdeles rimeligt og modbevises også af den anf. St. S. 362 omtalte Kontrakt. Jfr. ligeledes sstds. S. 363 (1453).

[1] SD. III Nr. 2075 S. 31. sammenholdt med Rosenvinge, Love V. 72 § 5. Et Privilegium for Landskrone, der er dateret samme Dag som Malmø-Brevet af 1415 og i Hovedsagen stemmer med det, udelader ganske vist helt den pågældende Paragraf (jfr. SD., anf. St.); men *hvis* et sådant Landskrone-Privilegium overhovedet nogen Sinde har eksisteret i Original, vides det jo ikke, om Udeladelsen skyldes andet end Uagtsomhed.

[2] Noodt, Beytr. zur Erläuterung Der Civil-, Kirchen- u. Gelehrten-Hist. Der Herzogth. I. 183.

[3] Ovfr. S. 572. Ældre Bestemmelser om Købstadejendoms Forbrydelse, når der ikke svares Midsommergæld af den, forekommer i Roskilde Stadsret § 27 og i Privilegier for Malmø 1360 § 5 og År 1415, for Lund 1361 § 8 og for Rønneby 1387 § 7 (Rosenvinge, Love V. 186, 72, SD. III Nr. 2075 S. 31, Rosenvinge, anf. St. S. 66 og DM. 5. R. I. 159).

[4] Reg. Chr. I Nr. 52 S. 74. [5] S. 575.

findes omtalt i en senere Periode, medens det derimod fremdeles, når Midsommergældens Størrelse angives, hedder, at hvert Madskab skal svare lige meget, således i Roskilde og København i Slutningen af det 14. og i Næstved i det 15. Århundrede[1].

En Skat, der afhjalp denne Ulempe, er da den såkaldte Byskat, som efterhånden fortrængte Midsommergælden og Arnegælden; den skulde udredes af Byen med et samlet, bestemt Beløb årlig (medens det samme ikke godt kan antages at have været Tilfældet med den ældre Skat[2]) og lignedes atter på de enkelte Borgere efter deres økonomiske Vilkår[3]. Men det hele Beløb af, hvad de enkelte Indbyggere svarede, oversteg rigtignok ofte den Sum, der skulde ydes Kronen, så at det overskydende kunde anvendes til andre Formål. Dette forudsættes således i et Kongebrev til Odense 1495[4], og i alt Fald under Christiern II finder man det samme i København med Hensyn ikke blot til Byskatten, men også til en ekstraordinær Skat, der ligeledes af Kronen var pålignet Staden med et bestemt Beløb[5].

Allerede 1326 nævnes i Ribe en »contributio, quæ dicitur Byskat«, uden at der dog høres nærmere om denne Skats Karakter[6]; derimod forekommer der i Slutningen af det 14. Århundrede i et Par Købstæder en Afgift, som ganske vist ikke udtrykkelig betegnes med Navnet Byskat, og om hvis Ligning mellem Borgerne der på dette Tidspunkt intet vides, men som svares med en bestemt Sum årlig og absolut må være forskellig fra Midsommergælden, idet denne

[1] SRD. VII. 68, 104. IV. 362.
[2] Efter Opkrævelsesmåden kan man vanskelig tro det, idet jo Beløbets Størrelse skulde synes at måtte rette sig efter Antallet af Husholdninger, og dette selvfølgelig vekslede til de forskellige Tider. Men på den anden Side finder man i Kong Valdemars Jordebog bestemte Summer opførte som Midsommergæld både af Lund og Helsingborg (Liber census Daniæ, udg. af O. Nielsen, S. 40, 80).
[3] At der dog endnu på et sent Tidspunkt kunde være en enkelt By, som foruden Byskatten skulde svare visse Naturalafgifter, fremgår af den ovfr. S. 430[2]) nævnte Jordebog for Åstrup Len Bl. 7 a, hvor Hjørring opføres med en årlig Ydelse af 30 Pd. Malt ÷ 10 Skpr., 9 Pd. Havre ÷ 6 Skpr., 40 Mark Byskat og 3 Mark 6 Skill. Dagsgerning til Åstrup.
[4] Rosenvinge, Love V. 213 § 1.
[5] KD. I Nr. 192 S. 268, 270 (Størrelsen af den Byskat, som København årlig skulde svare Kronen, var 281 Mark 4 Skill., jfr. her S. 578[3])).
[6] Terpager, Ripæ Cimbricæ S. 692.

omtales i 2 af Byerne på samme Tid. Ifølge Roskilde Biskops Jordebog betaler nemlig København årlig dels en Midsommergæld af 2 Sterling pr. Madskab ved St.-Hans-Dags Tid og dels en samlet Sum på 100 Mark Sølv »racione pacti« ved Mortensdags Tid [1]. At den sidste Skat er identisk med den senere Byskat, er utvivlsomt; ikke blot Betalingsterminen, som vi senere skal komme tilbage til, men også Beløbets Størrelse er den samme [2]. Når der da på samme Tid af Roskilde ydes både Midsommergæld og en årlig Afgift (pactus) på 100 Mark Sølv [3], er denne sidste sikkert også identisk med Byskatten, om end Størrelsen ikke stemmer med Byskattens på den Tid, da vi kender den Sum, som Staden svarede i Byskat [4]. Og endelig nævner Roskilde-Bispens Jordebog en »certus pactus« af Nykøbing (på Sjælland) på 20 Mark Sølv årlig [5]; efter Navnet er det formentlig også her Byskatten, vi har at gøre med, om end der ikke ved Siden af den anføres nogen Midsommergæld, ligesom der næppe vides noget om det Beløb, som Byen i den følgende Tid indtil 1513 svarede i Byskat, så at der altså ingen Sammenligning kan anstilles på dette Punkt.

Hvad der har bevirket den ny Skats Indførelse, vides der i øvrigt intet bestemt om. I et Par enkelte Tilfælde ses det, at Midsommergælden svares til én, og Byskatten til en anden Myndighed; således skulde København ved Slutningen af det 14. Århundrede betale Midsommergæld til Københavns Kapitel, men »pactus« til Roskilde Bisp [6]; og i Næstved, hvor Byskatten nævnes 1443 [7] og også senere og altså ligeledes forekommer samtidig med Midsommer-

---

[1] SRD. VII. 104, 105. De 2 Linier på S. 105 om de 100 Mark Sølv er dog en senere, men vel ikke meget yngre Tilføjelse; se DM. 5. R. IV. 68, jfr. 62.

[2] Den i NDM. VI. 314 og 312 anførte Byskat af København på 281 Mark 4 Skill. henholdsvis under Kong Hans og Frederik I svarer netop til 100 Mark Sølv, idet 1 Mark Sølv regnedes lig 45 Skilling.

[3] SRD. VII. 68, 69. Om Læsemåden pactus se DM. 5. R. IV. 67.

[4] Denne Sum angives mærkelig nok til 200 Mark på Kong Hans's Tid, men kun til 100 Mark (ikke Mark Sølv) på Frederik I.s (NDM. VI. 315, 312).

[5] SRD. VII. 36. Det pågældende Stykke er dog senere tilføjet, se DM. 5. R. IV. 66.

[6] SRD. VII. 104, 105. Jfr. dog DM. 5. R. IV. 68, at Ordene »Hec occupant canonici Hafnenses« i SRD. VII. 104 er senere tilføjede.

[7] Se ovfr. S. 572[2]).

gælden, tilfaldt denne sidste Skovkloster[1], men Byskatten Kronen[2]. Tænkeligt er det da, at den Myndighed, som har afstået Midsommergælden, senere med det gode eller onde har fået Borgerne til som en Erstatning herfor at påtage sig den anden Byrde. Men noget bestemt herom vides ikke, ligesom det heller ikke er altid, at Midsommergæld og Byskat svares til 2 forskellige; i Roskilde er det således ikke Tilfældet. Og lige så lidt som det for de her nævnte Byers Vedkommende kan oplyses, hvor længe de har betalt Midsommergæld og Byskat jævnsides hinanden, lige så lidt vides det, om overhovedet alle Købstæder nogen Sinde har betalt de to Skatter samtidig. Rimeligt synes det ikke; men spørger man, hvorledes det i så Fald er gået til, at den yngre Skat har afløst den ældre, kan heller ikke dette Spørgsmål besvares. Dog kan i så Henseende henvises til det før[3] nævnte Privilegium for Husum, ved hvilket Arnegælden ligefrem medindbefattes i den faste Sum, som Byen skal yde, øjensynlig svarende til andre Stæders Byskat.

Med Slutningen af det 14. Århundrede begynder man altså, som vi har set, at få lidt nærmere Oplysninger fra enkelte Byer om Byskatten, selv om dette Navn endnu ikke forekommer; og når man kommer ind i det 15. Århundrede, bliver sådanne Oplysninger efterhånden hyppigere. Når et Brev af 1406 nævner 200 lybske Mark, som Horsens Bymænd årlig plejer at give af Byen[4], og når den samme By opføres med en Byskat af 200 Mark både under Kong Hans og Frederik I[5], er det øjensynlig den i 1406 omtalte Afgift identisk med Byskatten. Og når det i et Privilegium for Nysted af 1409 hedder, at denne By årlig skal give Kongen 90 lybske Mark til Skat[6], medens den både under Kong Hans og Frederik I giver 90 Mark i Byskat[7], er det åbenbart også i 1409 Byskatten, vi har at gøre med. Fra Århus By haves lige fra det 15. Århundredes Begyndelse et ret betydeligt Antal Kvitteringer af Folk, der har modtaget en Del af Byens Skat[8]; vel bruges i det mindste i et længere Tidsrum heller ikke her Ordet Byskat, men at det er denne, det drejer sig om, er utvivlsomt. Thi dels er allerede i 1413 en

[1] Se ovfr. S. 575.
[2] RA., TSC, Næstved Bys Ark. 1508 $^{27}/_{12}$. NDM. VI. 314.
[3] S. 576. [4] NDM. VI. 236.
[5] Sstds. S. 318, 290 (jfr. 312). [6] RDRDM. III Nr. 5066.
[7] NDM. VI. 316, 312.
[8] Hübertz, Aarhus I. 2-3 (1412) og senere.

af Kvitteringerne udstedt på Mortensdag, som var Betalingsterminen for Byskatten, og i Kvitteringerne fra de følgende År tales der flere Gange om, at Skatten skulde udgives til Mortensdag[1]; og dels er den Sum, der i 1424 opgives som Skattens Beløb (200 lybske Mark årlig)[2], den samme, der senere (således 1495) anføres for Byskatten[3]. I alt Fald henimod Midten af det 15. Århundrede er Byskatten sikkert trængt igennem overalt[4], og under Christiern I finder man den jævnlig nævnt[5], selv om den endnu ingenlunde kan påvises i alle Købstæder.

Der foreligger Oplysninger om Byskattens Størrelse i de fleste af Rigets Købstæder på Kong Hans's Tid, Oplysninger, som viser, at det ikke er store Summer, Skatten beløber sig til. Kun 3 Byer (Malmø, Næstved og Odense) giver hver 300 Mark, 2 eller 3 (København og Nakskov samt muligvis tillige Køge[6]) hver 281 Mark 4 Skilling, 1 (Ribe) $237^1/_2$ Mark og 10 (Roskilde, Slagelse, Stubbekøbing, Nykøbing på Falster, Svendborg, Ålborg, Randers, Viborg, Århus og Horsens) hver 200 Mark, af hvilke dog det ene Hundrede Mark fra Århus tilfaldt Byens Biskop; de øvrige Stæder giver Beløb under 200 Mark helt ned til 8 Mark 7 Skilling (Gåsekil). Totalsummen af de Byskatter, som tilfaldt Kongen, udgjorde ifølge de nævnte Oplysninger omtrent 6500 Mark, men desuden var der en Del Byer, hvorfra Skatten gik i andres Lomme[7]. Som vi tidligere har set[8], var det ikke ualmindeligt, at Kronen anviste Penge, som den skyldte bort, til Udbetaling af Købstædernes Byskatter eller ligefrem bortforlenede eller pantsatte disse, og Frederik I klager i alt Fald stærkt over de ringe Indtægter, Kronen på hans Tid havde af Byskatterne[9]. De Beløb, som Byerne selv skulde svare under Frederik I, er derimod gennemgående ikke blevet mindre[10], og i

[1] Sstds. S. 3-4, 10-12. RDRDM. III Nr. 5689.
[2] Hübertz. anf. St. S. 11. [3] Sstds. S. 81.
[4] Jfr. om en mindre By som Sakskøbing RDRDM. III Nr. 6022 (1423).
[5] Se således flere Steder ovfr. under Omtalen af Købstædernes Bortforlening.
[6] Om Køge se nedfr. S. 581[6]).
[7] NDM. VI. 313-18, jfr. S. 290 og DM. 3. R. I. 136.
[8] Jfr. ovfr. S. 270.
[9] DM. 3. R. I. 136, jfr. NDM. VI. 321.
[10] Sammenhold Listen i NDM. VI. 312-13 med Opgivelserne sstds. S. 313-18. Jfr. også, hvorledes en dobbelt Skat af Købstæderne under

det hele bevarer Byskatten gennem Tiden en konstant Størrelse. Undtagelser, hvor Skatten på Tidspunkter, som til Dels ikke er så langt fjernede fra hinanden, opgives forskellig for den samme Købstad, forekommer vel[1]; men sådanne Afvigelser beror muligvis til Dels på Skrivfejl eller på midlertidige Nedsættelser, som kan gives til Byer på Grund af en eller anden Ulykke, der er overgået dem[2], og i ethvert Fald er det hyppigere, at en Købstads Byskat til forskellige Tider anføres med det samme Beløb. Der er i denne Henseende talt ovenfor[3] om København, Nysted, Århus og Horsens; om Nyborg hedder det i et Privilegium af 1446, at Byen skal udgive samme årlige Skat *som hidtil*, nemlig 10 lødige Mark[4], og både under Kong Hans og Frederik I opgives Stadens Byskat med det samme Beløb som i 1446, nemlig 28 Mark 2 Skilling[5]. Men i øvrigt haves der fra den første Del af det 15. Århundrede så sparsomme Efterretninger om Byskatterne og endnu mere om deres Størrelse, at der inden for det her behandlede Tidsrum ikke kan påvises mange positive Eksempler på, at en Købstad på 2 ved en længere Årrække adskilte Tidspunkter har svaret Skatten med den samme Sum. Dog kan det nævnes, at når der i Fortegnelsen over Byskatterne på Kong Hans's Tid forekommer så mange uafrundede Tal (56 Mark 4 Skilling, 50 Mark 10 Skilling osv.), finder dette øjensynlig for de allerflestes Vedkommende sin Forklaring i, at de pågældende Byers Skat oprindelig har været ansat til en rund Sum i lødige Mark[6]; og også et sådant Forhold peger formentlig hen på,

Frederik I anslås netop til omtrent 13000 Mark (NDM. V. 103-4. 208), altså det dobbelte af omtrent 6500 Mark.

[1] Jfr., hvad der er anført om Roskilde ovfr. S. 578. Flere Uoverensstemmelser kan findes mellem de 2 i foregående Note anførte Fortegnelser i NDM. VI.

[2] Jfr. nedfr. S. 583. — Forskellen for Steges Vedkommende mellem Opgivelserne i NDM. VI. 315 og 312 beror på, at Oluf Holgerssøn (Ulfstand) havde 25 Mark af Byskatten i Pant (sstds. S. 275).

[3] S. 578. 579-80.

[4] RA., Danske Kanc., Kopi indsendt 1648 af Priv. for Nyborg 1446 $^{10}/_{11}$ § 24.

[5] NDM. VI. 317, 312. Bogense giver 40 Mark i 1473 og endnu under Hans og Frederik I (DM. 5. R. II. 126; NDM. VI. 317, 312). Odense 300 Mark i 1477 og ligeledes under Hans og Frederik I (Fynske Aktstykk. I Nr. 21 S. 27; NDM. VI. 317, 312).

[6] Se NDM. VI. 313-18. Summerne for Helsingborg, Vordingborg, Holbæk, Helsingør og Kerteminde svarer til 20 lødige Mark, for Båstad

at Skatterne er blevet fastslåede på et længere tilbageliggende Tidspunkt (da Regningen i lødige Mark anvendtes hyppigere, end det senere blev Tilfældet), og at de derefter har bestået uforandrede.

Når Byskatten altså i det mindste, efter at man er nået et Stykke ind i det 15. Århundrede, fremtræder som den i Almindelighed af Købstæderne svarede Skat, gælder dette dog ikke for hver eneste Købstad i Riget. I de bornholmske Byer vil man vistnok aldrig finde den nævnt i det 15. Århundrede; og i alt Fald én af dem, Åkirkeby, skylder i Begyndelsen af det 16. Århundrede Ærkebispen en årlig Afgift af 3 Tønder Smør, hvad der omtales på en Måde, som omtrent udelukker, at Byen tillige skulde have svaret en Skat i Penge[1]. Om Korsør hedder det under Frederik I, at Byen ingen Byskat giver, hvad der åbenbart er en Erstatning for Borgernes Forpligtelse til at føre Kongens Folk over Vandet[2]. Og det samme Forhold har ikke usandsynlig været gældende i det 15. Århundrede: i ethvert Tilfælde nævnes der ikke på denne Tid nogen Byskat af Staden. Dens Genbo på den anden Side Bæltet, Nyborg, har derimod, som nylig nævnt, svaret Byskat både i 1446 og under Kong Hans og Frederik I. Men Beløbet var dog kun lille, ja mindre end nogen af de andre fynske Stæders, selv Bogenses og Kertemindes, Byskat[3], og tilmed har Byen vistnok i et langt Tidsrum af det 15.

tit 18 lødige Mark, for Fatsterbo og Skanør tıt 20 tødige Mark for Falsterbo + 50 Mark for Skanør (jfr. SNS. II. 1.-2. H. S. 164-65), for Ny Falkenberg til 7 lødige Mark, for Kongsbakke til 8, for København og Nakskov til 100 og for Nyborg til 10 lødige Mark. De øvrige uafrundede Tal (for Køge, Ribe, Æbeltoft og Holstebro) kan derimod ikke forktares på denne Måde; men når Køges Skat opgives til 181 Mark 4 Skilling, er det mutigt, at hertil bør tægges 100 Mark, som Roskilde Kapitet under Christiern t havde fået i Pant af Byens årlige Skat (RA., DSP. 1454 $^{31}/_{1}$), og som måske endnu ikke var indløst; Byskatten vilde derved blive 281 Mark 4 Skitting elter 100 lødige Mark. Og for Ribes Vedkommende findes Gådens Løsning øjensynlig i Oplysningen i NDM. VI. 290, hvorefter de sstds. S. 317 opførte 237$^{1}/_{2}$ Mark falder i en egentlig Byskat på 200 Mark og en Valborgmesseskat på 15 Gylden.

[1] Hübertz, Aktstykk. til Bornholms Hist. Nr. 44 (Brevet sstds. Nr. 39 er øjensynlig kun en anden Afskrift af det samme Aktstykke, men med urigtigt År; jfr. RA., LD. 1502 $^{8}/_{4}$ og 1511 $^{2}/_{4}$). Sammenlign også Hübertz, anf. St. Nr. 30 om Svaneke i Året 1491, da denne By dog måske endnu ikke var Købstad.

[2] NDM. VI. 274. Jfr. ovfr. S. 449[5]).

[3] Se her S. 581; jfr. NDM. VI. 317.

Århundrede været helt fri for Skatten; i alt Fald har Dronning Dorothea »med ærlig Rigens Råd« af Danmark (altså vel snarest under Tronledigheden i 1448) fritaget Nyborg for Byskat i 40 År, hvad Christiern I (som det må antages, i 1449) stadfæstede[1]. Om Grunden til denne Fritagelse nævnes intet; det kunde synes naturligt at søge den i det samme Forhold som for Korsørs Vedkommende, men påfaldende er det i så Tifælde, at Friheden kun gives på et bestemt Åremål. I det 16. Århundrede forekommer flere af den Art midlertidige (men rigtignok næppe nogen Sinde *så* langvarige) Fritagelser for en enkelt Købstad, eller også Nedsættelser i det Beløb, som Staden skal betale i Byskat; og Grunden er da oftest en Ildebrand, der er overgået vedkommende By[2]. I og for sig vilde det jo kun være rimeligt, om foreløbige Benådninger af en tilsvarende Årsag var blevet givne også i det 15. Århundrede; men påvises kan de næppe på den Tid. Ja et Kongebrev af 1472 fritager Århus Borgere på Grund af en Ildebrand for »Udbud, Tjeneste og al anden kongelig Tynge« i et Tidsrum af 12 År, men netop med den Indskrænkning, at Borgerne fremdeles skal svare Byskat[3], — en Indskrænkning, der imidlertid sagtens skyldes, at Bispen af Århus og ikke Kongen dengang har haft Ret til at oppebære Byskatten[4].

En anden Art Fritagelser, der kun gjaldt en enkelt eller enkelte af en Bys Indbyggere, fører os ind på Spørgsmålet om, hvorledes Byskatten i det hele er bleven pålignet og opkrævet, noget, hvorom der dog kun foreligger meget få Oplysninger fra det 15. Århundredes første Halvdel. I ældre Tid var i Sønderjylland Byens Foged virksom ved Opkrævelsen af Arnegælden[5]; og senere ser man anden Steds den samme Embedsmand deltage i, men ganske vist ikke være alene om Oppebørslen af Midsommergælden, således både i Slut-

---

[1] Ny kgl. Saml. 4to 733 c (med Året 1409, ɔ: sikkert 1449 $^{26}/_{9}$).

[2] Se således om Væ 1508: Handl. rör. Skandinav. hist. XXXV. 475 (Fritagelse i 10 År, da Byen er afbrændt af Svenskerne). om Holbæk 1513: SS. II. 1. H. S. 108 (Nedsættelse med $^{1}/_{3}$ i 5 År), om Slagelse 1515: sstds. S. 129-30 (Nedsættelse indtil videre fra 200 til 150 Mark), om Nyborg 1521: SS. II. 2. H. S. 44 (Fritagelse i 3 År); osv.

[3] Hübertz, Aarhus I. 28-29.

[4] Jfr. ovfr. S. 202-3.

[5] Thorsen, De med Jydske Lov beslægtede Stadsretter S. 82 § 63, 130 § 37, 156 § 5. 196 § 68, 223 § 68.

ningen af det 14. og Begyndelsen af det 15. Århundrede[1]. Så længe Byens Skat svaredes til Kronen med et bestemt Beløb af hver af Borgerne, måtte det jo også have sin Interesse for Kongen at kunne i alt Fald øve en Kontrol med Oppebørslen; men denne Interesse faldt bort, efter at Midsommergælden var bleven afløst af Byskatten, der jo skulde udredes med en for hele Staden fastslået årlig Sum. Opkrævelsen har nu, så vidt det kan ses, været et indre kommunalt Anliggende; vel kan man finde, at en Byfoged i Kerteminde i 1499 får Kvittering for indbetalt Byskat[2], men selve Oppebørslen har han næppe haft noget at gøre med. Regelen er i alt Fald, at tilsvarende Kvitteringer udstedes til vedkommende Bys Borgemestre, Rådmænd og Menighed[3], eller Kvitteringerne kan i Forbindelse med Borgemestre (og Råd) nævne de kommunale Embedsmænd, der særlig havde med Byens Regnskabsvæsen at gøre, nemlig Kæmnerne[4]. Men foruden at Oppebørslen således sker ved Magistraten selv eller ved Kæmnerne, må endnu anføres, at et Kongebrev for Odense af 1495 fastsatte, at denne By skulde deles i 15 Roder, som hver havde at betale $^{1}/_{15}$ af Byskatten, og hver Rodes Del skulde oppebæres af en hvert År til Rodemester beskikket Almuesmand, der atter skulde gøre Borgemestre, Råd og

---

[1] Jfr. ovfr. S. 575, 576.

[2] Fynske Provinsark.. Kerteminde Byråds Ark. 1499 uvis Dag.

[3] Se således for Kertemindes Vedkommende sstds. 1500 $^{5}/_{6}$, 1504 $^{28}/_{12}$. De ovennævnte Kvitteringer for Skat af Århus nævner i Begyndelsen af det 15. Århundrede kun »de Dannemænd af Århus« (eller lignende) som de betalende (Hübertz, Aarhus I. 2, 3); men allerede 1415 udstedes en Kvittering til »Borgemestre og Rådmænd og Almuen« (sstds. S. 4). Og dette kan genfindes i den følgende Tid (sstds. S. 11), idet man dog også kan træffe Menigheden anført i Stedet for Almuen (sstds. S. 10), ligesom der forekommer Tilfælde, hvor kun Borgemestre og Rådmænd nævnes (sstds. S. 12, 17, 21; RA., TSC, Århus Bys Ark. 1508 $^{21}/_{12}$). — Jfr. endvidere om Borgemestrene RA., Danske Kanc. Ark., *Kopier*. Blanketter og kasserede Orig. 1464 $^{24}/_{11}$ og om Borgemestre og Rådmænd DF. II Nr. 841 S. 932 (c. 1500).

[4] Se således Hübertz, Aarhus I. 26, 59, 81; RA., TSC, Århus Bys Ark. 1488 $^{24}/_{12}$, 1489 $^{24}/_{12}$, 1497 $^{18}/_{11}$, 1499 $^{7}/_{11}$, 1500 $^{20}/_{12}$, 1502 $^{30}/_{11}$, 1503 $^{20}/_{12}$, 1506 $^{20}/_{12}$, 1507 $^{20}/_{12}$. Om Kæmnerne som Oppebærere af Byskat i København i Begyndelsen af det 16. Århundrede se KD. I Nr. 192 S. 255 (den her nævnte Per Buntmager var Kæmner, se sstds. S. 256), 256. 257; derimod betegnes Oppebæreren i 1509 og 1511 som Rådmand (sstds. S. 258. 262).

Menighed Regnskab deraf; hvad der eventuelt kom ind af Byskatten ud over det Beløb, som tilkom Kronen, skulde Rodemestrene beholde, indtil »det forvises dem, hvor de skulle sådanne Penge lade til Bysens Nytte«[1]. Formen for den egentlige Oppebørsel kunde synes mindre væsentlig; men den Fremgangsmåde, der indførtes i Odense, er dog øjensynlig et imødekommende Skridt over for et Ønske, som de menige Borgere overalt nærede om at kunne kontrollere Øvrighedens Bestyrelse af Stadens Pengevæsen[2].

Det omhandlede Kongebrev til Odense af 1495 fremkom i Anledning af Stridigheder, der havde været i Byen mellem Magistraten og Menigheden[3], og gjorde forskellige Indrømmelser til Tilfredsstillelse af den sidstnævnte. Således indeholdt det ikke blot den her anførte Forskrift om selve Oppebørslen af Byskatten, men også en Bestemmelse om, hvem der skulde ligne Byskatten på Borgerne[4]. Denne Ligning er sikkert i ældre Tid overalt bleven udført af Borgemestre og Råd alene, hvad der imidlertid efterhånden måtte vække Misfornøjelse hos Borgerne; Kongen fastsatte derfor nu for Odense i 1495, at de 15 fratrædende og de 15 tiltrædende Rodemestre i Forening med Borgemestre og Råd hvert År skulde sætte Skatten, eftersom enhver Borger havde Gods og Håndtering til[5]. I Ribe var der en Del År senere på samme Måde som i Odense 1495 Strid mellem Borgemestre og Råd på den ene og Menigheden på den anden Side; og i denne Strid afsagde Enkedronning Christine i 1514 en Kendelse, der bl. a. med Hensyn til Ligningen af Byskatten fastsatte, at når Borgemestre og Råd skulde »lægge« denne på Rådhuset, skulde der her ligesom hidtil være 24 Mænd af Almuen til Stede for at varetage Borgernes Interesse[6]. De nævnte 24 Mænd er altså i Ribe en allerede i 1514 eksisterende Institution, der ikke usandsynlig kan være opstået endnu i det 15. Århundrede.

---

[1] Rosenvinge, Love V. 213 § 1.

[2] Sammenlign RA., TSPap., Ålborg (a) 1488 $^{28}/_{11}$, DF. II Nr. 841 S. 932 samt for Begyndelsen af det 16. Århundrede KD. I Nr. 192 og Adler, Efterretn. ang. Byen Ribe IX. 65-66. Jfr. Mackeprang, Dansk købstadstyrelse fra Valdemar Sejr til Kristian IV S. 148.

[3] Rosenvinge, Love V. 213, Indledningen.

[4] Jfr. om dette Spørgsmål (også i en senere Tid) Mackeprang, anf. St. S. 195-98.

[5] Rosenvinge, Love V. 214 § 3.

[6] Adler, Efterretn. ang. Byen Ribe IX. 66.

Hvad i øvrigt de Principer angår, hvorefter Byskatten pålignedes, er det ret ufyldestgørende Oplysninger, der kan skaffes herom; men det ses dog, at der er blevet taget Hensyn både til urørlig og rørlig Formue. I førstnævnte Henseende kan henvises til, hvorledes der i 1443 udlejes en »Bolig« i Næstved, hvoraf Lejeren skal svare Toftegæld og Byskat[1]; endvidere pantsætter en Mand i Ålborg i 1479 et Hus til en anden således, at Panthaveren skal udgive »halv Jordskyld og halv årlig Skat« deraf[2]; og ved Salg af Ret i en Gård i Svendborg 1502 hjemler Sælgeren Køberen det afhændede »uden for årlig Byskat og Jordskyld«[3]. Eksemplet fra Ålborg i 1479 tyder jo på, at der har påhvilet Grundejerne en Forpligtelse til at svare Byskat, uanset om de ikke brugte deres Ejendom; og det samme fremgår tydelig af et Privilegium for Horsens af 1452, hvori det hedder, at Bønder eller Almue, som har Hus eller Jord i Horsens, men ikke bor i Byen, skal gøre i Skat og Udbud deraf efter Skellighed ligesom de bosiddende Borgere[4]. Men den nævnte Forpligtelse er øjensynlig falden bort, når Grundejeren lejede sin Ejendom ud, således som det ses af Horsens-Brevet af 1452, der til den nys anførte Bestemmelse føjer: uden der bor nogle Borgere deri, som gør fuldt i Kongens Skat og Tjeneste. Pligten er altså i dette Tilfælde gået over på Lejeren; og i det hele er det sikkert det regelmæssige Forhold, der også kommer frem i et Brev af 1450, hvorved en Borger i Køge lejer en Jord tilhørende et Gilde samme Steds for 3 Skilling Grot årlig »Landgilde« »og dertil Byskat 6 Grot«[5]. Man må efter dette Brev gå ud fra, at der i det mindste i Køge én Gang for alle har været fastsat en bestemt Sum, som skulde svares i Byskat af hver Ejendom, en Ordning, der jo i og

---

[1] Ovfr. S. 572[2]). Det ses heraf, at den på de faste Ejendomme lignede Del af Byskatten ikke må forveksles med Toftegælden.

[2] RA., Ålborg 28.

[3] RA., TSPerg., Svendborg 1502 $^{26}/_{7}$.

[4] RA., TSC, Horsens Bys Ark. 1452 $^{17}/_{11}$. En Rettertingsdom, som blev afsagt 1487 i Anledning af, at Bønder og Præster købte Jord i Ribe, viser ligeledes, at øde Købstadjord ikke var skattefri (Indbydelsesskr. til den offentl. Examen i Ribe Kathedralskole 1847 S. 5-6). Det er således ikke korrekt, når det hos Allen IV. I. 98 hedder i Almindelighed, at der af ubenyttede Købstadejendomme ikke svaredes Skat; men noget andet er, at Ejerne ofte unddrog sig for deres Forpligtelse til at udrede den vedkommende Afgift, jfr. her nedfr. S. 597-98.

[5] Nyrop, Danmarks Gilde- og Lavsskraaer I Nr. 101.

for sig er ganske naturlig og da også kan påvises anden Steds[1]. Men denne Sum må rigtignok antages at have kunnet forandres, således at den, når en Mand selv beboede sin Gård, var større, end når han lejede den ud. I alt Fald hedder det i en Vedtægt fra omtrent 1500 om Skatteligningen i Flensborg, at de Borgere, som bor i Huse, skal give 8 Skilling Huspenge, og de, der bor i Boder, og alle de, der ikke har eget Hus, 4 Skilling lybsk »to vorschate«[2]. Og skønt de, der skal svare den højere Skat, her ikke aldeles tydelig betegnes som Husejere, fremgår det dog af en senere Tilføjelse til Byens Stadsret[3], at det ved de egentlige Huse er en Modsætning mellem Ejere og Lejere, man har tænkt på. Også i en anden By kan det påvises, at Lejere har betalt Skat på en anden Måde end Grundejere, idet der i et Privilegium for Svendborg af 1444 forekommer en Bestemmelse om Folk, der skal svare Skat, »som andre Borgere gøre, som dér ej selv Jorder have«[4]. Og endvidere må det formentlig opfattes som en Erstatning for et Indtægtstab, der rammer en Købstad gennem Byskatten, når et Privilegium for Nyborg fra 1446 og et tilsvarende for Bogense fra Begyndelsen af det 16. Århundrede fastsætter, at udenbys Folk, der har Jordegods i disse Byer, skal svare Byerne en Tredjedel af den Leje, der går deraf[5].

Det i den førnævnte Flensborg-Vedtægt forekommende Ord »vorschat« er åbenbart det samme, der nævnes jævnlig i Århus i det 15. Århundrede under Formen »Forskud«. Også her betegner Ordet en til Byen indbetalt Afgift af Beboelsen, men er rigtignok her ikke

---

[1] RA., TSPerg., Nykøbing Falster 1487 $^{1}/_{2}$.

[2] DF. II Nr. 841 S. 931. Jfr. sstds. I Nr. 115 S. 478 (År 1445), hvor de opførte Beløb af Huspenninge og »vorschat«, som delvis er mindre end, hvad der fastsættes i den yngre Vedtægt, ikke behøver at tyde på andre Regler for Beskatningen, end denne udviser, da de jo kan være en Restgæld, hvorpå der allerede er betalt noget. — Derimod betegner Huspenninge i Ribe 1433, som det må antages, en ekstraordinær Afgift (RDRDM. III Nr. 6607), medens Forholdet ganske vist, så vidt det kan ses, er et andet en halv Snes År senere (Kinch, Ribe Bys Hist. indtil Reformationen S. 322-23).

[3] DF. II Nr. 818 S. 886[1]).

[4] Fynske Aktstykk. I Nr. 65 S. 90.

[5] RA., Danske Kanc., Kopier indsendte 1648 af Privilegier for Nyborg 1446 $^{10}/_{11}$ § 14 og for Bogense 1504 $^{18}/_{8}$ (om det sidste Brevs År se ovfr. S. 19[4])).

indskrænket til de samme Klasser som i Flensborg, idet Forskuddet i Århus mest synes svaret af Folk, der enten selv ejer deres Gårde eller i alt Fald har overtaget til Benyttelse en hel Grund, som tilhører en anden[1]. Afgiftens Størrelse opgives i Århus kun et Par Gange, men er da altid 8 Skilling[2], så at den måske har været den samme for alle Byens Grunde ligesom i Flensborg, men altså ikke af samme Størrelse som dér. Og endvidere må det bemærkes, at det i Virkeligheden ikke vides, om Forskuddet i Århus er en Andel af Byskatten; det omtales altid som en Afgift til Byen (når man da kan se, hvem der har skullet modtage Beløbet), og er dette end intet Bevis for, at Pengene ikke kan være blevet anvendte til at betale en Del af Byskatten, er det dog påfaldende, at noget sådant aldrig antydes[3].

Som nylig nævnt, lignedes Byskatten ikke alene på den faste Ejendom. I 1457 anklagede Borgemestre og Råd i Ålborg en af Byens Borgere bl. a. for, at han ikke havde skattet rettelig af sit Gods og Penge; det viste sig imidlertid, at han, »efter som Byens Vilkår udviser«, havde aflagt Ed på at have betalt rigtig Skat af alt sit Gods, og det udtaltes derfor, at når Borgemestre og Råd ikke vilde lade sig nøje med Eden, skulde de have gået i hans Hus eller, hvor de vidste, at hans Gods var, for at se, om der fandtes mere, end han havde skattet for[4]. Vel betegnes den pågældende Skat ikke ligefrem som Byskat, men der kan formentlig ikke være Tvivl om, at det enten må være denne, som det drejer sig om, eller også en overordentlig Skat, der i så Fald sikkert er bleven pålignet efter de samme Principer som Byskatten. En Bestemmelse, der findes i et Privilegium for Odense af 1477 og kommer igen i et med Årstallet 1504 opbevaret Bogense-Privilegium, forudsætter da også en ved Ed bekræftet Selvangivelse, idet der nævnes det Tilfælde, at en Borger dølger noget af det Gods, han skal svare Byskat af.

---

[1] Se i det hele om Forskud i Århus: RA., Århus 17 (1457); Hübertz, Aarhus I. 23 (1461), 237 (1478); Kirkehist. Saml. 3. R. V. 331 (1461), 332 (ud. År), 334 (ligeså; Brevet findes dog endnu i Original i RA., TSC. Århus Bispeark. 1484 ¹⁰/₄).

[2] Hübertz. anf. St. S. 82 (1496). RA., Århus 58 (1497).

[3] Om Forskud (»vorschot«) i tyske Stæder jfr. Koppmann. Kämmereireichn. der Stadt Hamb. I S. LV.

[4] RA., Ålborg 12.

og »sværger derfor«[1]. Og i den før[2] nævnte Vedtægt for Flensborg hedder det, at Borgerne skal skatte af alt det Gods, de har og håndterer, undtagen af deres Gangklæder (»van eren snedenen kledern«)[3]; de skal betale under Ed, og sværger nogen falsk, skal hans Gods være forbrudt halvt til Kongen og halvt til Byen foruden, at han skal straffes som andre Menedere.

Byskatten på rørligt Gods er altså en Formue- og ikke en Indkomstskat. Om Skatteprocentens Størrelse findes en Angivelse i Flensborg-Vedtægten fra c. 1500, der dog kun skulde gælde, hvis Beløbet kunde tilvejebringes ved Anvendelse af denne Procent; i modsat Fald måtte den forhøjes, og det var Borgemestre og Råd, der skulde udregne, hvor høj den skulde være[4]. Endvidere har Borgerne, som nævnt, selv skullet opgive deres Formue[5], idet denne Opgivelse, som det må antages efter Flensborg-Vedtægten, har været ikke blot en Ret, men også en Pligt for dem; på den anden Side har Ligningsmændene dog, som det fremgår af Forholdet i Ålborg 1457, ikke været forpligtede til at tage Selvangivelserne for gode Varer.

En ren Formueskat har Byskatten på rørligt Gods dog vistnok i de færreste Tilfælde været; Ligningen vilde i så Fald, når der var Selvangivelse, vanskeligere kunne give Anledning til så megen Misfornøjelse, som den åbenbart i det mindste på flere Steder har fremkaldt. Derimod har Skatten formentlig været noget tilsvarende til, hvad vi nu kalder Formue- og Lejlighedsskat; det fastsættes nemlig, som før[6] berørt, om Odense Borgere i 1495, at enhver skal sættes i Skat, »som han har Gods og Håndtering til«, medens Ord-

---

[1] Fynske Aktstykk. I Nr. 21 S. 27. RA., Danske Kanc., Kopi indsendt 1648 af Priv. for Bogense 1504 $^{18}/_{3}$ (om dette Brevs År se ovfr. S. 19[4]).

[2] S. 587.

[3] Sammenlign den HR. III. VI Nr. 151 S. 103 anførte Ed i Lübeck 1511.

[4] DF. II Nr. 841.

[5] Således som dette omtales i Ålborg 1457, må de selv ligefrem have skullet vurdere den; de andre ovfr. anførte Efterretninger kunde derimod godt forstås således, at Borgerne blot under Ed skulde påvise deres Formue, og Ligningsmændene derefter vurdere den. — Sammenlign for Hamburgs Vedkommende Koppmann, Kämmereirechn. der Stadt Hamb. I S. LV.

[6] S. 585.

ene »og Håndtering« her ikke vilde være på deres Plads, hvis det drejede sig om en blot og bar Formueskat[1].

Efter den Indflydelse, som Borgemestre og Råd i alt Fald oprindelig har haft på Ligningen af Byskatten, er det ikke til at undres over, at man kan finde Tilfælde, hvor de (eller formelt den hele By) fritager en enkelt af Byens Borgere eller Grundejere for Skatten[2], noget, der jo i Virkeligheden måtte blive en Forurettelse af de andre Skatteydere, som herved kom til at svare så meget mere for deres Part. Men også Kongen kan udstede Privilegier vedrørende Enkeltmænds Forpligtelse til Byskat. Dette synes i alt Fald lidt senere at have kunnet ske således, at vedkommende fik Brev på for hele sin Livstid ikke at skulle svare højere Byskat, end han gjorde på et givet Tidspunkt[3]; men hyppigere fritager Kongen enkelte Personer helt for Skat. Grunden hertil kan være et Ønske om at ophjælpe Byen i Almindelighed; således får i 1426 de, der vil flytte ind i den ny Købstad på Ørekrog, Skattefrihed for 5 År, når de bygger Træhus, og for 10 År, når de bygger Stenhus[4]; og i det mindste i det 16. Århundrede er det ret almindeligt, at et

[1] Sammenlign tillige de mere ubestemte Udtryk i Flensborg-Vedtægten, at der skal skattes af alt Gods, som Borgerne »har og håndterer«, men at Borgemestre og Rådmænd må være fri for alt det Gods's Vedkommende, som »de har og håndterer og købslår med«; disse Udtryk kan imidlertid vanskeligere opfattes som pegende i Retning af en Lejlighedsskat også af den Grund, at de derved kommer i Strid med den bestemte Skatteprocent, som Vedtægten selv omtaler (DF. II Nr. 841).

[2] 1430 giver således Ny Varberg By til Ås Kloster et Gårdsted i Byen frit for alle Skatter og Tynger (SRA., Perg. 1492 $^{30}/_{4}$); 1431 giver Nyborg By Sten Basse Frihed for al Skat og Tynge af en Grund i Byen, men ganske vist kun mod Erstatning (ÆA. IV. 207); 1444 fritager Borgemestre og Råd i Kallundborg en Kvinde for alle Skatter, Bys Tynge og Innebud (RDRDM. III Nr. 7447); og 1479 fritager Øvrigheden i Nykøbing på Falster en Jord med et Hus for al kongelig Tynge (RA., TSPerg., Nykøbing Falster 1479 $^{7}/_{6}$). Sammenlign også om en Gård i Præstø 1406 MP. Nr. 162, hvor det dog er usikkert, hvad der forstås ved det ubestemte Ord »Byret«. Fåborg By fritager omtrent 1477 de Gårde, som Byens Helligåndshus da var i Besiddelse af, for Byens Tynge, men det er rigtignok uklart, om denne Begunstigelse ikke gøres afhængig af, at Kongen vil give et lignende Afslag i Skatten (Fynske Aktstykk. I Nr. 121 S. 133).

[3] Se et Brev af 1511 i DM. 4. R. II. 292, der dog atter er udstreget i Tegnelsebogen.

[4] RDRDM. III Nr. 6260.

større eller mindre Antal Borgere i en By, når deres Gårde er brændte, får Fritagelse for Byskat i et kortere eller længere Tidsrum, ganske vist uden at det altid kan ses, om sådanne Fritagelser bevirker en Nedsættelse i den hele Bys Skat eller blot en Forøgelse af de andre Borgeres Byrder[1]. Men også én enkelt Mand kan Kongen give Frihed for Byskatten, uden at det er til Fordel for andre end vedkommende selv, således som der haves flere Eksempler på[2].

Hvad Borgemestre og Rådmænd angår, hedder det i ikke få Privilegier fra det 15. Århundrede, at de skal være fri for Byskat, så at dette vel ikke usandsynlig i Løbet af Århundredet er blevet Regelen de fleste Steder[3]. Fritagelsen omtales næppe førend i Christopher af Bayerns københavnske Stadsret af 1443, idet det dog her ligesom i flere af de senere Privilegier udtrykkelig fastsættes, at den kun omfatter Byskatten og ikke andre på Borgerne hvilende Byrder[4]. Senere i Århundredet nævnes Friheden i Privilegier for Odense 1454 og 1495, for Helsingør 1476, for Malmø 1487[5], for Landskrone 1489[6] og for Halmstad 1498[7]; desuden forekommer den i den førnævnte Vedtægt for Flensborg fra c. 1500[8], ligesom den ikke usandsynlig har været gældende i Ribe i det 15. Århundrede[9]. Og endvidere erklærer et Privilegium for Svendborg af 1504 (uden at tale om Rådmændene) Borgemestrene samt Byfogeden for fritagne[10]. Hvad den sidstnævnte Embedsmand angår, har det senere i det 16. Århundrede oftest været Tilfældet, at heller ikke han svarede By-

---

1 Således DM. 3. R. V. 30 (1535), 3. R. VI. 315 (1542), 4. R. I. 192 (1546), 249 (1546), 4. R. V. 213 (1550).

2 Se således DCP. Nr. 3 (1449), 54 (1456) og for en senere Tid SNS. I. 74 (1515), 277-78 (1518) og II. 3.-4. H. S. 143 (1518). Jfr. m. H. t. Slesvig Reg. Chr. I. Nr. 288 (i Husum 1435) og 330 (i Slesvig By 1461).

3 Se herom Mackeprang, Dansk købstadstyrelse fra Valdemar Sejr til Kristian IV S. 96.

4 KD. I Nr. 127, 5. Kap. § 58, jfr. Nr. 147 S. 195 (1458).

5 Se Henvisningerne hos Mackeprang, anf. St. S. 96[2]).

6 RA., Danske Kanc., Kopi indsendt 1648 af Priv. for Landskrone 1489 $^{24}/_{8}$ § 84.

7 Richardson, Hallandia antiqua et hodierna S. 136. — Jfr. også et Privilegium for Kolding i RA., TSC, Kolding Bys Ark. 1460 $^{7}/_{11}$.

8 DF. II Nr. 841 S. 931.

9 Se Brevet af 1514 hos Adler. Efterretn. ang. Byen Ribe IX. 66, jfr. 65.

10 Fynske Aktstykk. I Nr. 68 S. 92.

skat[1]; men i det 15. Århundrede vil man næppe noget Sted kunne påvise et positivt Vidnesbyrd om en sådan Fritagelse for hans Vedkommende. Derimod omtales i 1484 i Århus en Overenskomst mellem Byfogeden på den ene og Borgemestre og Råd på den anden Side om, at den første, så længe han er Byfoged, skal give 1 Mark årlig til Byen »for alle Tynger«, men efter den Tid gøre efter sin Evne ligesom andre Borgere[2]; han har dog således i alt Fald opnået *nogen* Begunstigelse på Grund af sin Stilling.

Fremdeles blev i alt Fald i København Folk, der stod i Kongens egen Tjeneste, fritagne for Byskat. I et Privilegium for den nævnte By af 1458 hedder det, at Kongens og Dronningens Stegere, Basunere, Skræddere, Harniskmagere »og andre vore Tjenere, som os dagligen følge«, skal være fri for Bys Tynge; og i 1524 erklærer Frederik I, ligeledes for København, at »vore Høvedsmænd, Skippere og andre, som vi have givet vore Breve eller herefter givendes vorde«, skal være fri for at skatte og skylde, ligesom Tilfældet var i Kong Hans's Tid[3].

Medens altså Borgemestre og Råd i det 15. Århundrede på mange Steder havde en ved Lovgivningen hjemlet Frihed for Byskat, var der andre Samfundsklasser, som også søgte at unddrage sig Skatten, så at Byernes egentlige skattepligtige Befolkning ofte måtte føre en hård Kamp for at få dem til at deltage i de offentlige Tynger. Det drejer sig her om sådanne Folk, der ikke oprindelig hørte hjemme i Byen, hvad enten de nu var kommet til den for at drive Handel eller havde erhvervet Grundejendom i den for selv at bo dér eller af andre Årsager. Hvad den første Art Mennesker, de handlende, angår, var det allerede fra gammel Tid på mange Steder fastsat, at de fremmede, der blev i Byen Vinteren over, skulde svare de samme Skatter som Borgerne. I Ribe hedder det således i 1326, at den nævnte Klasse skal erlægge Byskat[4], og den mere almindelige Bestemmelse, at disse fremmede overhovedet skal skatte lige med Borgerne, forekommer i Ålborg Stadsret og i Privilegier for Malmø 1360, for Lund 1361 og for Rønneby 1387[5] samt senere i

---

[1] HT. V. 101-2. Mackeprang, anf. St. S. 236.
[2] Hübertz, Aarhus I. 238.
[3] KD. I Nr. 147 S. 195, Nr. 230. Jfr. nu, især for den følgende Tids Vedkommende, Mackeprang i HT. 7. R. III. 178-80.
[4] Terpager, Ripæ Cimbricæ S. 692.
[5] Rosenvinge, Love V. 279 § 7, 74 § 10, 67 § 13. DM. 5. R. I. 160 § 15.

Privilegier for Viborg 1440, for Kolding 1452 og for Hjørring 1505 [1]; ligeledes fastsættes det for København i 1485, at når nogen udenlandsk Købmand vil have Håndtering i Byen med Købmandskab som Ligger, skal han gøre i Kongens Tjeneste og Byens Tynge som Borgerne [2]. Anden Steds anvendes blot en Vending som, at de, der vil bruge Borgernæring (eller Torv eller lignende), skal skatte ligesom Borgerne, uden at der tales om noget Ophold Vinteren over [3]; dette er således Tilfældet i Roskilde 1419, i Store Heddinge 1441, i København 1458, i Horsens 1475, i Odense 1477, i Køge uden at Året vides (dog senest 1488), i Kallundborg 1495 og i Randers og Viborg 1505 [4].

Men der kan også forekomme en Bestemmelse om, at de, der har (eller køber) Jordegods i Byen, skal skatte med Borgerne [5], således i Malmø 1415, i Roskilde 1419, i Næstved 1426, i Store Heddinge og Århus 1441, i Horsens 1442, i Næstved 1451, i Roskilde 1486, i Køge uvist når (dog senest 1488) og i Vejle 1498 [6].

---

[1] DV. Nr. 38 § 29. Rosenvinge, Love V. 307 § 34 (som det ses af Originalen i RA., TSC, Kolding Bys Ark. 1452 $^{29}/_{11}$, skal her læses: »Vinter over« i Stedet for: »Året over«). RA., Danske Kanc., Kopi indsendt 1648 af Priv. for Hjørring 1505 $^{30}/_{10}$. Jfr. også Fynske Aktstykk. I Nr. 21 S. 28.

[2] KD. I Nr. 174 S. 221.

[3] Jfr. for en ældre Tid RDRDM. I Nr. 839 (1306), 2143 (1348); Suhm XII. 401 (1337).

[4] RDRDM. III Nr. 5821 § 6. Rosenvinge, Love V. 204 § 5. KD. I Nr. 147 S. 195. RA., TSC, Horsens Bys Ark. 1475 $^{30}/_{9}$. Fynske Aktstykk. I Nr. 21 S. 27. Friis Edvardsen, Schielschiør Kiøbstæds Tilstand S. 504. Sjællandske Provinsark., Kallundborg Bys Pergamentsbreve 1495 $^{10}/_{3}$. RA., Danske Kanc., Kopi indsendt 1648 af Priv. for Randers 1505 $^{25}/_{11}$. DV. Nr. 168. Sammenlign også en Bestemmelse i et Privilegium for Svendborg af 1444 om Præster, der vil bruge Torv og Marked i Byen (Fynske Aktstykk. I Nr. 65 S. 89).

[5] Jfr. for en ældre Tid RDRDM. I Nr. 839 (1306), 2143 (1348); Rosenvinge, Love V. 301 § 1 (1327); Suhm XII. 401 (1337).

[6] SD. III Nr. 2075 S. 30; RDRDM. III Nr. 5821 § 6, Nr. 6263 § 5; Rosenvinge, Love V. 204 § 5; Hübertz, Aarhus I. 15; RDRDM. III Nr. 7286 § 5; RA., Rigens Forfølgningsbog 1592-98 Bl. 243 b; Rosenvinge, Love V. 201; Friis Edvardsen, Schielschiør Kiøbstæds Tilstand S. 504; RA., TSC, Vejle Bys Ark. 1498 $^{4}/_{5}$; sammenlign også sstds., Kolding Bys Ark. 1460 $^{7}/_{11}$. Undertiden er Bestemmelsen dog formuleret således, at den kun gælder for »vort Skattegods« eller for Gods, hvoraf der hidtil har været svaret Skat.

Forskrifter af den sidste Art er imidlertid åbenbart langt mindre rettede mod fremmede handlende end mod Adel og Gejstlighed, der i betydeligt Omfang erhvervede Jordegods i Købstæderne, så at man endogså i et Kongebrev af 1455 kan finde udtalt, at kun få af Borgerne i København selv har Hus og Jord[1]. Mod denne de privilegerede Stænders Indtrængen i Byerne havde Stadsretterne allerede fra gammel Tid indeholdt Bestemmelser, der gik ud på enten ganske at forhindre den[2] eller i alt Fald at underkaste de pågældende de samme Byrder som Byens øvrige Borgere[3].

Men endnu i det 14. Århundrede havde det vist sig umuligt for Borgerstanden at holde en sådan Stilling; Privilegierne for Malmø af 1360 og for Renneby af 1387 havde tilladt hver Adelsmand at have én Gård skattefri, som han selv boede i, så at han dog altså skulde betale Skat af de øvrige, han muligvis ejede i Byen[4]. Og den samme delvise Frihed møder man flere Gange i den følgende Tid; den forekommer således i Privilegier for Malmø af 1415, for Ålborg (formentlig af 1449) og for Helsingør af 1516[5]. Men i Ålborg-Privilegiet hedder det rigtignok udtrykkelig, at de adelige, der vil nyde godt heraf, ikke må drive nogen Håndtering eller Købmandskab, men skal bjærge sig af deres Rente. Og hertil svarer det jo ganske, når det om en Adelsmand, Christiern Frillevssen (Frille) i Ribe, der døde 1418 og »aldrig skattede, plankede eller vågede eller nogen Bys Tynge gjorde eller lod gøre af sit«, udtales, sagtens som en Motivering heraf, at han ikke drev Købmandskab undtagen til sin Gårds og Bords Behov og ikke var Borger i Byen[6]. På lignende Måde bestemmer et Privilegium for Nakskov af 1461, at fri Mænd må købslå frit på Gaden dér i

[1] KD. I Nr. 141 S. 191.

[2] Sammenlign èndnu en Vedtægt af Beboerne i Nykøbing på Mors fra År 1460 (Kong Fred. den Førstes danske Registr. S. 192) og en lignende af Viborg By så sent som 1543 (DV. Nr. 315) samt et Privilegium for Odense af 1477 (Vedel Simonsen, Bidrag til Odense Byes ældre Hist. I. II. 189).

[3] Se Steenstrup, Studier S. 147.

[4] Rosenvinge, Love V. 70, 80 § 27. DM. 5. R. I. 158 § 1.

[5] SD. III Nr. 2075 S. 30-31, 33; Rosenvinge, Love V. 286 § 17 (om Brevets År se W. Christensen, Unionskongerne og Hansestæderne 1439-1466 S. 427 [1])); Aarsberetn. III Till. S. 24. Sammenlign i det hele Allen IV. I. 94-98.

[6] Kinch. Ribe Bys Hist. indtil Reformationen S. 284-85.

Byen til deres eget Behov, men vil de købslå til at sælge igen, skal de rede Skat deraf som andre[1].

Hvad Gejstligheden angår, omtales en Skattefrihed for en gejstlig for den Købstadgård, som han bor i, i det 14. Århundrede i et Privilegium for Vejle af 1327, der fritager Byens Sognepræst[2], samt i det før nævnte Malmø-Privilegium af 1360, hvor Friheden imidlertid kun gælder gejstlige, som er adelig fødte, noget, der jo omtrent skulde synes at måtte være en Selvfølge[3]. I Privilegiet for Malmø af 1415 hedder det derimod, at også Sognepræstens Gård skal være fri[4] (hvad der dog ikke usandsynlig har været Tilfældet allerede tidligere); og et Privilegium for Kolding af 1452 fritager både Sognepræst og Sognedegn, men udtaler, at ellers skal ingen sidde fri for nogen Skat, Redsel og Bygning, så at det må antages, at Bestemmelsen om hver Adelsmands Skattefrihed for den Gård, han bor i, endnu ikke er trængt igennem her[5]. Fremdeles indrømmer Privilegier for Randers og Ribe af 1445 »rette fri Præstegårde«, der har været fri før Christopher af Bayerns Tid, en lignende Særstilling for Eftertiden, medens de i øvrigt forbyder gejstlige eller verdslige at erhverve Jordegods i de nævnte Byer, uden at de skatter deraf[6]. Men også her har Borgerstanden senere måttet finde sig i et Tilbageskridt; af et mangelfuldt overleveret Privilegium for Ålborg fra Begyndelsen af Kong Hans's Regering ses det, at i det mindste Biskoppens Gårde og Sognepræstens Gård skulde være fri[7], og et Privilegium af 1516 for Helsingør giver Prælater ganske den samme Ret som gode Mænd til hver at have én Gård skattefri i Byen[8].

---

[1] RA., Danske Kanc., Kopi indsendt 1648 af Priv. for Nakskov 1461 uvis Dag.

[2] RDRDM. I Nr. 1491. Jfr. Jydske Lovs tidligere anførte Bestemmelse om Præsters Ret til at have ét Bo frelst uden al Landredsel (Jydske Lov III. 10).

[3] Rosenvinge. Love V. 70. [4] SD. III Nr. 2075 S. 31.

[5] Rosenvinge. Love V. 307 § 35. Jfr. også, hvorledes det i 1468 påbydes, at Frimænd i Slagelse skal gøre i Bys Tynge for deres Gårde som Byens Borgere, uden at der nævnes noget om en delvis Skattefrihed (Arnamagn. Saml.. Fol. 361 Bl. 35b).

[6] RDRDM. III Nr. 7471. Kinch, Ribe Bys Hist. indtil Reformationen S. 322-23.

[7] Rosenvinge. Love V. 288-89 § 4.

[8] Aarsberetn. III Till. S. 24. — Derimod synes i alt Fald Fritagelsen

Det må altså antages, at det i det 15. Århundrede har været eller i alt Fald er blevet gældende Ret Landet over, at den ene Købstadgård, som en Adelsmand selv boede i, og Sognepræstens Gård var skattefri[1]. Man kan da også uden for disse Tilfælde finde Købstadgods i de privilegerede Stænders Eje omtalt som skattepligtigt[2], men ser rigtignok på den anden Side hyppig, hvorledes Adel og Gejstlighed søger at udvide deres Undtagelsesstilling ud over det lovliges Grænser. Ret ejendommeligt er i så Henseende et ovenfor[3] nævnt Privilegium for Horsens af 1452, der pålægger Bønder og Almue at skatte af Hus og Jord, som de har i Horsens uden selv at bo dér, hvorimod Privilegiet slet ikke taler om, hvad Adel og Gejstlighed skal gøre i det samme Tilfælde. Men ellers må det dog siges, at Kronen gennemgående stiller sig på Borgernes Side over for slige Forsøg på at udvide Skattefriheden, hvad der i øvrigt er ret naturligt, da den jo ikke var tjent med, at Skattebyrden indskrænkedes til et så ringe Antal af en Købstads Ejendomme, at disse vanskelig kunde bære Trykket[4]. Der forekommer adskillige sådanne Afgørelser, hvor Skattepligten indskærpes som Hovedregelen for Adelens og Gejstlighedens Købstadejendom. Således forbyder et Privilegium af 1444 for Viborg ligesom de nysnævnte af 1445 for Randers og Ribe både adelige og gejstlige at erhverve Ejendom i Byen, med mindre de skatter deraf; men Viborg-Brevet taler ikke som de 2 andre om en delvis Skattefrihed for en af de privilegerede Stænder, ja det påbyder endogså, at Køb, hvorved gejstlige har erhvervet Jord i Byen uden at skatte deraf, skal gå tilbage, selv om Sælgerne allerede er døde. Og var dette Brev end af en midlertidig Karakter, idet det kun skulde gælde, til Kongen fik overvejet

for en Købstads Sognepræst ikke uden særlig kongelig Tilladelse at have kunnet udstrækkes til Jord, hvormed en Præstegård forøgedes; jfr. om Sakskøbing 1517 SS. II. 2. H. S. 82-83.

[1] Når Kongen undertiden ved særlige Breve fritager Købstadgårde, som overdrages adelige, for alle kongelige og Byens Tynger (således DCP. Nr. 3, 51), er dette måske snarere, fordi vedkommende ikke selv vil bo i Gården, end fordi den nævnte Regel endnu ikke er bleven anerkendt i den pågældende By. En Del mere tvivlsomt er det derimod, hvad man skal mene om Regelens Gyldighed på et så tidligt Tidspunkt som 1406 i Præstø; jfr. Brevet i MP. Nr. 162.

[2] RA., LD. 1493 $^{3}/_{6}$. [3] S. 586.

[4] Sammenlign Motiveringen i flere af de i de 2 følgende Noter nævnte Breve.

Sagen med Rigsrådet[1], så finder man dog også senere flere lignende Aktstykker sigtende til at hindre, at det Jordegods, som svarede Skat i Købstæderne, formindskedes i Omfang. Men ganske vist gives der næppe anden Steds end i Viborg-Brevet af 1444 et udtrykkeligt Påbud om, at allerede stedfundne Ejendomshandler skal gå tilbage; og ligeledes er de allerfleste af disse yngre Breve (hvoraf der findes ikke få især fra Tiden henved 1500) rettede mod Gejstligheden, uden at de nævner Adelen[2]. Som en Undtagelse, der også vender sig mod de gode Mænd, kan dog anføres et Privilegium for Fåborg af 1492[3], ligesom et før[4] nævnt Privilegium for Svendborg af 1504 (rigtignok uden udtrykkelig at nævne de privilegerede Stænder) udtaler, at *kun* Borgemestrene og Byfogeden skal være fri for Byskat[5].

En særlig Uvilje nærede man i Købstæderne mod, at Jord lå øde eller ubeboet hen. Dette var imidlertid ikke blot, når Ejeren tilhørte de privilegerede Stænder, men også, når han var en af Byens egne Borgere[6]; og det var ikke, fordi øde Købstadjord lovmæssig var helt fri for Deltagelse i Byens Tynger[7]. Men dels er det jo en Selvfølge, at den Byskat, der kunde lignes på en Mands rørlige Formue, gik tabt for Byen, når en Grund ikke var beboet; og dels skete det også, at Ejere af ubeboet Købstadjord, når de ikke selv boede i Byen, undlod at svare den Skat af Grunden, som

---

[1] DV. Nr. 41.

[2] Se således RA., LD. 1467 $^{28}/_{4}$ (for Randers); Hübertz, Aarhus I. 64 og DM. 4. R. II. 191-92 (henholdsvis for Århus og Viborg 1488, men den i bægge disse Breve udtalte Retssætning siges i øvrigt at skulle gælde for alle Købstæder); Vedel Simonsen, Bidrag til Odense Byes ældre Hist. II. I. 33-34 (for Odense 1490). Jfr. Indbydelsesskr. til den offentl. Examen i Ribe Kathedralskole 1847 S. 7-8 (om Ribe 1490) og Kong Fred. den Førstes danske Registr. S. 337 (en Dom af Kong Hans vedrørende et Kloster i Horsens); ligeledes stiller Abbeden i Skovkloster som Overherre over Næstved sig allerede i 1432 på et tilsvarende Standpunkt over for andre Klostres Ejendomserhvervelser i denne By som Kronen ellers i andre Købstæder (SRD. IV. 375).

[3] RA., Danske Kanc., Kopi indsendt 1648 af Priv. for Fåborg 1492 $^{16}/_{8}$.

[4] S. 591. [5] Fynske Aktstykk. I Nr. 68 S. 92.

[6] Jfr. en Bestemmelse i et Privilegium for Odense af 1477, at den Borger, der opholder sig uden for Byen i År og Dag uden lovligt Forfald, ikke skal holdes for Borger i Odense, uden han vil oprette og betale sin Forsømmelse og Brøde (Fynske Aktstykk. I Nr. 21 S. 27).

[7] Jfr. ovfr. S. 586.

de skulde. Der forekommer derfor flere Kongebreve om, at Købstadjorder ikke må ligge øde, men at Ejerne enten selv skal bosætte sig på dem eller sørge for, at de bliver udlejede[1]; ja i 1505 fastsættes det for Århus og Randers på Grund af de mange øde Gårde og ubebyggede Jorder, som Præster, gode Mænd og andre har i disse Byer, at deres Øvrigheder skal give Ejerne af sådanne Grunde, der tidligere har været opbyggede og under Byens Tynge, Varsel om at opbygge dem, og sker det ikke i Løbet af 3 År, må vedkommende By selv sætte sig i Besiddelse af Ejendommene[2].

Medens Midsommergælden, som det fremgår af Navnet, var bleven erlagt ved Midsommertid, var det Regelen, at Byskatten skulde betales ved Mortensdags Tid. Ovenfor[3] er der allerede et Par Gange omtalt Skatter fra Slutningen af det 14. og Begyndelsen af det 15. Århundrede, som forfaldt ved Mortensdag, og som bl. a. af denne Grund må anses for identiske med Byskatter. I den følgende Tid hedder det nemlig atter og atter, snart om den ene og snart om den anden Købstad, at den skal betale sin »årlige Skat« eller Byskat på Mortensdag eller omkring denne Dag; det gælder således om Sakskøbing 1423, om Nyborg 1446, om Malmø 1451, om Kolding 1452, om Køge 1454, om Halmstad 1458 og 1463, om Odense 1477[4] og senere ligeledes om andre Byer[5]. En enkelt Undtagelse

[1] Således Fynske Aktstykk. I Nr. 65 S. 89-90 (Svendborg 1444) og RA., Danske Kanc., Kopi indsendt 1648 af Priv. for Bogense 1504 $^{18}/_{3}$; jfr. også sstds., Kopi indsendt 1648 af Priv. for Åkirkeby 1499 $^{24}/_{6}$.

[2] Hübertz, Aarhus I. 93. RA., TSC, Randers Bys Ark. 1505 $^{25}/_{11}$. Jfr. Hans's almindelige Stadsret §§ 22 og 72 (Rosenvinge, Love V. 529 og 544). M. H. t. den nævnte Ret for Byen til at titegne sig sådanne Ejendomme kan sammenlignes, hvad der er anført ovfr. S. 572 og 576[3]) om Købstadejendom, som forbrydes (her rigtignok for største Delen til Kongen), når der ikke svares Toftegæld, Midsommergæld, Toftegæld og Midsommergæld eller Toftegæld og Byskat af den.

[3] S. 578, 579-80.

[4] RDRDM. III Nr. 6022, 7631 § 24. RA., LD. 1451 $^{14}/_{9}$. Rosenvinge, Love V. 303 § 1. RA., DSP. 1454 $^{31}/_{1}$. Halmstad Rådhusark., Breve af 1458 $^{20}/_{8}$ og 1463 $^{26}/_{2}$. Fynske Aktstykk. I Nr. 21 S. 27. Jfr. om Flensborg Reg. Chr. I Nr. 77 S. 119-20, Nr. 84, 287 S. 391, Nr. 297, 298 S. 400, Nr. 306 S. 406 og om Slesvig By sstds. Nr. 276.

[5] Talrige Kvitteringer fra Christiern II.s Tid nævner ligeledes Mortensdag som Betalingsterminen, se således SS. II. 1. H. S. 108, 114, 127, 128, 138. 2. H. S. 2-3, 16, 20, 64, 69, 75, 80, 84, 3. H. S. 160, 161 osv.

kan dog påvises ved Århundredets Slutning: Kong Hans kvitterer 1495 Kerteminde Borgere for 10 lødige Mark, som de til Påske skulde have givet i Påskeskat af deres By; og at det her ikke drejer sig om en ekstraordinær Skat, fremgår af en 5 År yngre Kvittering til samme By, der lyder på 28 Mark 2 Skilling »af deres årlige Byskat«, som de skulde have givet til Påske 1500[1]. Stadens hele Byskat opgives ved denne Tid til 56 Mark 4 Skilling (eller 20 lødige Mark)[2], og den må altså antages en Tid lang at være bleven betalt med Halvdelen til Påske og sagtens med den anden Halvdel til Mortensdag. Men ligesom der næppe kan påvises noget tilsvarende for andre danske Byer, således er det tvivlsomt, hvor længe denne Sædvane har bestået i Kerteminde; i 1504 kvitterer Kongen i alt Fald Byen for 20 lødige Mark, som den skulde give i Byskat til Mortensdag, uden at det nævnes, at noget heraf skulde have været erlagt til et andet Tidspunkt[3].

Foruden Byskatten nævnes i enkelte Byer en anden årlig Afgift af Borgerne, der dog øjensynlig havde langt ringere Betydning. Flere ældre Stadsretter eller Privilegier fra det 13. og 14. Århundrede havde fastsat en årlig Ydelse, som hver Borger eller Husholdning skulde svare til Byens Foged mod, at han til Gengæld påtog sig at holde pågrebne Tyve eller andre Forbrydere i foreløbig Forvaring, — en Ydelse, som derfor enkelte Steder betegnes med Navnet Tyvestud eller Tyveskud[4]. Den samme Ydelse (men ganske vist ikke den særlige Benævnelse) forekommer i et Par Byer endnu i det 15. Århundrede; i Malmø (og Landskrone) foreskrives det i 1415, at hvert Madskab skal give 2 skånske Penninge årlig, den ene til Påske og den anden til Jul, for at Tyve kan blive holdte i Forvaring, fra de pågribes indtil næste Byting[5]; og i København fastsætter Christopher af Bayerns Stadsret, at Fogeden skal have 4 Penninge af hvert Madskab for at holde pågrebne Tyve i »Gemme«

[1] Fynske Provinsark., Kerteminde Byråds Ark. 1495 $^{10}/_{5}$, 1500 $^{5}/_{6}$ (jfr. Fynske Aktstykk. I Nr. 151, 2 og 4).
[2] NDM. VI. 317.
[3] Fynske Provinsark., Kerteminde Byråds Ark. 1504 $^{28}/_{12}$ (jfr. Fynske Aktstykk. I Nr. 151, 5).
[4] Se således KD. I Nr. 16 § 3 S. 19, Nr. 33 § 74 S. 54; Rosenvinge, Love V. 51 § 11, 66 § 9, 80-82 § 29, 176 § 9.
[5] SD. III Nr. 2075 S. 33.

til næste Tingdag[1]. Den københavnske Stadsrets Bestemmelse er gået over i Kong Hans's almindelige Stadsret[2]; men denne er jo af tvivlsom Ægthed, og Afgiften vil i det 15. Århundrede næppe kunne påvises i mange andre Byer[3], ligesom den for den nævnte Tids Vedkommende både i Malmø (med Landskrone) og København kun beror på en Gentagelse af ældre Forskrifter[4]. Store Summer kan den i alt Fald ikke have indbragt Kronen, *hvis* denne da overhovedet har fået noget af den. Thi skønt det i Malmø-Privilegiet af 1415 hedder, at Indbyggerne skal betale Pengene »til Konningens Nytte«, synes det ikke udelukket, at Fogeden kan have haft Ret til selv at beholde Afgiften på Grund af den Ulejlighed, han havde med at passe på de pågrebne; et Spor til, at den nogen Sinde er bleven indbetalt til Kronen, vil man i alt Fald vistnok forgæves søge i det 15. Århundrede.

2.
EKSTRAORDINÆRE KØBSTADSKATTER.

Når vi fra de ordinære Skatter, der svaredes af Købstæderne, vender os til de ekstraordinære, er det tidligere[5] omtalt, hvad Håndfæstningerne indeholder om Bevillingen af disse sidste Skatter, idet

[1] KD. I Nr. 127, 6. Kap. § 21. Af denne Afgiftens Nævnelse i København 1443, altså på et Tidspunkt, da Byskatten, som vi så' ovfr., havde bestået her i længere Tid, vil det fremgå, at det ikke overalt kan forholde sig således, som det i Regelen, om end med større eller mindre Bestemthed, siges, at Tyveskuddet er gået op i Byskatten (Rosenvinge, Grundrids af den danske Retshist., 3. Oplag S. 96-97; Stemann, Den danske Retshist. S. 110; Matzen, Forelæsn. ov. den danske Retshist., Offentl. Ret I. 117-18).

[2] Rosenvinge, Love V. 568 § 151.

[3] Betegnende nok findes den hverken i Malmøs Stadsret af 1487 eller i Landskrones af 1489, der dog bægge er nøje beslægtede med den københavnske Stadsret af 1443 (Rosenvinge, Love V S. LIV; RA., Danske Kanc., Kopi indsendt 1648 af Priv. for Landskrone 1489 $^{24}/_{3}$). Og den »Stokkeleje«, der nævnes i Odense-Privilegiet af 1477, er af en anden Karakter, idet den kun skal ydes af den enkelte, som er bleven bestjålet og har fået Tyven grebet (Fynske Aktstykk. I Nr. 21 S. 27).

[4] Sammenlign de S. 599[5]) og her Note 1 anførte Steder med henholdsvis Rosenvinge, Love V. 80-82 § 29 og KD. I Nr. 33 § 74 S. 54.

[5] S. 531.

både Hans's, Christiern II.s og Frederik I.s Håndfæstninger udtrykkelig taler også om overordentlige Købstadskatter. Hvad de af Byerne svarede Pengeskatter angår, er det yderst lidt, der kan oplyses om sådanne i det 15. Århundrede, skønt det jo skulde antages, at Byerne i alt Fald som oftest er blevet satte i Skat, når der forlangtes et ekstraordinært Pålæg af Landbefolkningen. Dog nævnes der naturligvis en og anden Gang i det her behandlede Tidsrum en »Hjælp« af Købstæder, således i 1478, da det sikkert drejer sig om en Skat svarende til den, der i det samme År pålagdes Landbefolkningen i Anledning af Tronfølgerens Bryllup[1]; Malmø By fik ved denne Lejlighed Lov til at nøjes med at yde Halvdelen af det Beløb, som den havde lovet, i rede Penge mod at svare den anden Halvdel i Varer[2]. Da der her tales om et Løfte fra Byens Side, må den altså være bleven hørt med Hensyn til Pålægget, selv om det næppe har været stort bevendt med Frivilligheden; men i øvrigt savnes ganske nærmere Enkeltheder om Skatten, så vel for Påligningsmådens Vedkommende som i andre Henseender. Hvad Påligningen angår, indeholder dog Christopher af Bayerns københavnske Stadsret en Bestemmelse, der lyder: »lægges nogen synderlig Redsel eller Tynge på Staden af Konningen eller Borgemestre og Rådet, derudi skal hver gælde, som han haver Gods til, og ikke mere«[3]. Denne Bestemmelse, der i øvrigt kun er en lidt nærmere Udformning af en ældre i Stadsretten af 1294[4], må vel naturligst forstås således, at det allerede i 1443 var Regelen, at Kronen ved Pålæg af overordentlige Skatter forlangte en bestemt rund Sum af hver By, idet det så blev Byens egen Sag at fordele Beløbet blandt Borgerne[5]. Et Eksempel på en sådan Fordring fra Kronens Side forekommer i alt Fald i det allersidste År af det 15. Århundrede, da Rigsrådet i Anledning af Nederlaget i Ditmarsken bevilgede en ekstraordinær Skat, som skulde udredes både af Borger- og Bondestanden og af den førstnævnte med et Beløb, der for hver enkelt By var dobbelt så stort som dens årlige Byskat[6]. Derimod nævnes

[1] Jfr. ovfr. S. 561.
[2] HT. IV. 552. Jfr. Friis Edvardsen, Schielschiør Kiøbstæds Tilstand S. 404 (1490).
[3] KD. I Nr. 127, 5. Kap. § 16. [4] KD. I Nr. 33 § 49.
[5] Det samme har øjensynlig været Tilfældet i Slesvig By endnu tidligere, se Sach, Gesch. der Stadt Schlesw. S. 173-76 (1406).
[6] RA., LD. 1500 $^{17}/_{5}$.

det hverken ved denne Lejlighed eller i Resten af Kong Hans's Regering, hvorledes den forlangte Sum lignedes på Borgerne[1]; men der kan her mindes om, hvad tidligere[2] er anført, at den Skattefrihed, som Borgemestre og Råd efterhånden var kommet i Besiddelse af, kun skulde gælde for Byskatten (og altså ikke for de overordentlige Skatter)[3].

Fra Slutningen af Kong Hans's Tid høres om et ret betydeligt Antal ekstraordinære Købstadskatter[4], så at Rigsrådet endogså efter Kongens Død klager over, at »menige Købstadmænd ere så forarmet, at de ej formå at give deres årlige Rente«[5]. Som Betegnelse for sådanne ekstraordinære Købstadpålæg anvendes ved denne Tid oftest Ordet Overskat, et Navn, der i Sønderjylland kan findes brugt allerede i det 15. Århundrede og om en overordentlig Skat i Almindelighed[6], hvorimod det i det egentlige Danmark næppe kan påvises før i Begyndelsen af det 16. Århundrede[7] og her vistnok udelukkende benyttes om Skat af Købstæder. Hvad det Beløb angår, som krævedes ved et sådant Pålæg, viser det sig så vel i Tiden 1501—13 som under Christiern II så at sige altid at være fastsat i Forhold til Byskatten, når der da oplyses noget om Størrelsen. Dog syntes Summen i Begyndelsen af det 16. Århundrede sjælden at have være dobbelt så stor som Byskatten (således som i Året 1500), idet det hyppigste i Årene omkring 1513, så vidt det kan ses, var, at »Overskatten« var lige så stor som Byskatten[8]. Men

[1] At en ekstraordinær Skat allerede på dette Tidspunkt lige så vel som Byskatten ofte er bleven lignet med et større Beløb end det forlangte, kan anses for givet i Betragtning af, hvad der i så Henseende kan oplyses fra Christiern II.s Tid (ovfr. S. 577).

[2] S. 591.

[3] Jfr. dog om Købstadøvrighedernes Bestræbelser i en senere Tid for at unddrage sig også disse Skatter: Mackeprang, Dansk købstadstyrelse fra Valdemar Sejr til Kristian IV S. 96-97.

[4] Se (foruden de 2 i Note 7 anførte Breve fra 1507 og 1508) KD. I Nr. 192 S. 258, 260, 263; RA., Sturearkivet, Brev til Hemming Gad 1510 $^{30}/_{3}$ (sammenlign ovfr. S. 563[2])); og SS. II. 1. H. S. 107.

[5] Allen II. 590.

[6] RA., Gemeinsch. Arch. XXXIV. 4, Cbr. I Nr. 2 og 11 (1479).

[7] Jeg mindes ikke at have truffet Navnet i Danmark før 1507 (Hübertz, Aarhus I. 95); men derefter forekommer det igen allerede 1508 (Fynske Provinsark., Svendborg Byråds Ark., Papirsbrev af 1508 $^{22}/_{11}$) og hyppig i den følgende Tid.

[8] Dette gælder i alt Fald i bægge de i foregående Note anførte Tilfælde

da hin ofte skulde indbetales til Mortensdag sammen med denne[1], fremkom derved noget, som i Tidens Sprog kan findes betegnet som en »dobbelt Skat«, men hvoraf den ene Halvdel i det mindste ofte var den sædvanlige årlige Byskat, så at kun den anden Halvdel blev en ekstraordinær Byrde[2]. Imidlertid var det selvfølgelig ikke altid, at det Beløb, der forlangtes i overordentlig Skat, var nøjagtig lig Byskatten[3], og i alt Fald på Frederik I.s Tid kan man finde et Pålæg på Købstæderne af en sådan Størrelse, at København og Ribe hver skal svare 3000 Mark, Malmø og Odense hver 2000 Mark, osv.[4]. Endvidere kan det nævnes, at der i Begyndelsen af Christian III.s Regering forekommer ekstraordinære Købstadskatter, ved hvilke Borgerne lagdes i Læg, som hvert skulde betale et bestemt Beløb (ligesom Tilfældet var ved Landbefolkningens Skatter), så at altså den Sum, som den enkelte By skulde svare, ikke var bestemt i Forvejen[5]. Men denne Art Pålæg er dog selv under Christian III vistnok mindre almindelige[6], og i det 15. Århundrede

og gentagne Gange under Christiern II (se således SS. II. 1. H. S. 127, 128, 2. II. S. 14, 16, SNS. I. 70, 75, 88, 93, 94, 155, 159-60 osv., sammenholdt med Opgivelserne i NDM. VI. 313-18).

[1] Se således det S. 602[7]) omtalte Brev fra Svendborg af 1508, de fleste af de i foregående Note anførte Citater fra Christiern II.s Tid samt f. Eks. SS. II. 1. H. S. 138, 2. H. S. 12, 64. 3. H. S. 161.

[2] Se KD. I Nr. 192 S. 258, 260, 263 (skønt der på Grund af urigtige Årstal på S. 263 er indkommet nogen Forvirring i Optegnelserne, kan man dog se, at i de År, da der gøres Regnskab for dobbelt Skat, gøres der ikke tillige Regnskab for Byskatten; ligeledes består øjensynlig den S. 264 nævnte »dobbelte Bys Skat« af 2 Dele, hvoraf på S. 263 den ene betegnes som »årlig Skat..., som årlig plejer udgives om sancti Martini Dag« (ɔ: Byskatten) og den anden som »Overskat«). Derimod er, så vidt skønnes, den dobbelte Overskat eller Skat af Købstæderne, hvorom der forhandles i 1526 (NDM. V. 103-4, 116, 208), en fuldstændig ekstraordinær Skat.

[3] Jfr. om en »halvanden Skat« i København 1516 KD. I Nr. 192 S. 268.

[4] DM. 4. R. VI. 24-25; om Størrelsen af disse Byers Byskat se ovfr. S. 580. Om de Summer, der under Christian III og Frederik II krævedes af Købstæderne, når overordentlige Skatter pålagdes, se Jacobsen, Det danske Skattevæsen und. Chr. III. og Fred. II. S. 115-21.

[5] DM. 3. R. V. 254, 302 (jfr. 301).

[6] Købstadskatter fra den nævnte Konges Tid, som er pålignede på den sædvanlige Måde, forekommer f. Eks. i DM. 4. R. I. 135, II. 71-72, VI. 333-34.

eller i det hele i Kong Hans's Tid kan de i alt Fald ikke påvises[1].

Er det kun lidt, der vides om de af Købstæderne svarede Pengeskatter i det 15. Århundrede, så er det næsten ikke for meget sagt, at der slet intet kan oplyses om Madskatter af Borgerstanden i det samme Tidsrum. Muligvis er det en sådan Skat, som der høres om engang under Erik af Pommerns Kamp om Sønderjylland; men sikkert er det ikke[2]. I øvrigt kan man henvise til den før[3] omtalte »Hjælp« af Malmø, som Kongen i 1478 tillader Byen at udrede halvt i rede Penge og halvt i Varer, ved hvilken sidste Betegnelse der sikkert i alt Fald hovedsagelig skal forstås Fødevarer. Men ellers må man, så vidt det kan ses, gå nogle År ind i det 16. Århundrede, før man (i Kong Hans's senere Regeringsår) hører tale om en Leverance, der gøres af en Købstad og sandsynligvis hidrører fra en denne pålagt Madskat[4].

Lidt mere end om egentlige Madskatter af Købstæder i Tiden indtil 1513 kan der anføres om en anden Art Præstationer af de sidstnævnte, idet de undertiden bager Brød og brygger Øl for Kronen, men således at denne leverer de fornødne Råstoffer dertil. Vel siges det ikke altid, at det er Købstæderne, der udfører et sådant Arbejde[5]; der er naturligvis blevet udfoldet en betydelig Virksomhed i denne Retning på Kronens Slotte, og i alt Fald i Begyndelsen af det 16. Århundrede kan man også se Landbefolkningen tage Del i en Ølbrygning[6]. Men det sidste omtales rigtignok så sjældent, at det må antages at have hørt til Undtagelserne i Sammenligning med, hvad der i så Henseende krævedes af Købstæderne. I selve det

---

[1] Når Slesvig By i 1495 skal deltage i en bevilget almindelig Landskat og indbetale den »med klare Registre« (Staatsbürgerl. Mag. IX. 468), kunde man måske mene, at de klare Registre var et Bevis på, at Borgerne skulde lægges i Læg, der hvert skulde yde et bestemt Beløb, eftersom Registrene jo var overflødige, hvis Regeringen i Forvejen vidste, hvad den skulde have af hver By. Men at en sådan Mening er urigtig, ses af en Sammenligning med en Skat af 1548 i DM. 4. R. II. 71; thi her er hver By ansat til en bestemt Sum, men skal alligevel indsende »et klart Register« over, hvor meget hver Borger har betalt i Skatten.

[2] Hübertz, Aarhus I. 6. [3] S. 601.

[4] Hübertz, anf. St. I. 97-98 (1508). Jfr. måske sstds. S. 101 (1511).

[5] Jfr. HR. II. II Nr. 401 S. 322 (1440).

[6] RA., Nykøbing Lensregnskab 1509-10 Bl. 17a.

15. Århundrede er det imidlertid ikke meget, der vides om, at Borgerstanden bar brygget og baget for Kronen; men at der i Anledning af Toget til Gulland 1487 er blevet brygget Øl for Kongen i Landskrone (formodentlig som en den hele By pålagt Præstation og ikke som et af enkelte af Borgerne privat udført Arbejde), ses af, at Kronen betalte 2 af Byens Indbyggere 140 Mark »på Regnskab for Øltønder, Humle og andet«, som var blevet lagt ud til Brygningen[1]. Og i 1497 brygger Helsingørs Borgere Øl, hvortil Åge Anderssøn (Thott) på Kongens Vegne leverer Maltet, medens Tolderen i Helsingør skaffer de fornødne Tønder[2]. Hvad det 16. Århundrede angår, hører man allerede i dets første År om en Brygning og Bagning i større Omfang, idet mangfoldige Købstæder i alle Rigets forskellige Provinser Vest for Sundet da skal udføre et sådant Arbejde, oftest under Ledelse af en Lensmand, en kongelig Skriver eller en Slotsskriver[3]. En lignende Brygning skulde udføres af en hel Del Købstæder i Skåne, Sjælland, Fyn og Sønderjylland i 1510, men den samme Fordring stilledes ved denne Lejlighed til adskillige Lensmænd, som tillige skulde bage Brød, noget, der ikke i det pågældende Tilfælde forlangtes af Købstæderne undtagen af København og måske nogle fynske Byer[4].

VII.
KRONENS UVISSE INDTÆGTER.

1.
SAGEFALD.

Efter at have omtalt de ordentlige og overordentlige Skatter vender vi os til Statens forskellige uvisse Indtægter, for hvis Størrelse ingen forud var i Stand til at opgive bestemte Tal, idet deres

[1] DM. 4. R. I. 73. [2] RA., Sundtoldregnskab 1497 S. 29.
[3] DM. 4. R. II. 168-69.
[4] Sstds. S. 300-1. Det fornødne Korn og Malt til Brygningen måtte denne Gang for en stor Del skaffes ved Lån, især hos Gejstligheden; og om sådanne Lån altid er blevet betalte tilbage, vides ikke.

Beløb afhang af Forhold, over hvilke Staten ikke var Herre. Den betydeligste af disse uvisse Indtægter var rimeligvis Sagefaldet eller Indtægten af Bøder, om end der ikke lader sig oplyse noget bestemt om, hvor stor en Sum der indkom herved i det 15. Århundrede[1]. Fra Frederik I.s Tid haves vel en Opgivelse om Størrelsen af Indtægterne under Kong Hans's Regering, og blandt disse nævnes gentagne Gange Sagefaldet. Men dels er den hele Opgivelse kun lidet til at stole på, idet den øjensynlig er affattet i den bestemte Hensigt at fremstille Forholdene under Kong Hans så lyse og nu under hans Broder så mørke som muligt[2]. Og dels er, hvad der anføres om Sagefaldet, meget uklart, idet denne Indtægt sammenblandes med så mange andre, at det, selv om Fremstillingen kunde frikendes for enhver tendentiøs Karakter, måtte anses for umuligt at udfinde, hvor stort et Beløb den egentlig ansætter den omhandlede Indtægt til[3].

Kan der således intet bestemt opgives om Størrelsen af Kronens Indkomst af Sagefald i det 15. Århundrede, er det i det mindste givet, at denne Indtægt ikke var så stor som i gamle Dage, idet Kongen efterhånden i mange Tilfælde havde overdraget sin Ret til at oppebære Bøder til andre. Der kan i denne Sammenhæng nævnes de Bøder, som tilfaldt Købstæderne. Thi vel var det Regelen (om end ganske vist ikke uden Undtagelser), at der for Forseelser i Købstæder bødedes lige så vel til Kongen som til Byen, og det var vistnok oftere Tilfældet, at Kongen fik den fulde Bøde, der tilkom ham, og Byen lige så meget, end at Kongen kun fik

---

[1] En Oplysning, der skal være hentet fra det såkaldte »Danmarks Riges Register« om, at Valdemar Sejr havde en Indtægt af 100.000 Mark Penge af Sagefaldet (DM. 4. R. VI. 140), er der næppe Grund til at tillægge for megen Vægt i Betragtning af Usikkerheden om, hvorvidt dette Rigsregister overhovedet har eksisteret (jfr. ovfr. S. 128).

[2] Jfr. Allen IV. I. 304.

[3] DM. 3. R. I. 136-37: »Sagefald og den gamle Sise« (øjensynlig begge Dele i Købstæderne) beløb sig »fast mere end dobbelt så meget« som 6500 Mark; »på Fiskelejerne i Skåne og anden Steds om Høsten beløb sig til Told og Sagefald 5 eller 6000 Mark«; »de Rejser. Konning Hans gjorde i Skåne og Jylland med Sager at høre, de droge ved 10 eller 12000 Mark udi Øksne, Klæde og Penninge«; Afgiften af Slotte og Len beløb sig årlig til omtrent »20000 Mark med Sagefald«, og af Regnskabsslottene fik Kongen »ved 6000 eller 8000 Mark, som var mesten Delen Sagefald, af Oldengæld og Gæsteri«.

Halvdelen og Byen den anden Halvdel. Men også dette sidste kan dog forekomme, og endvidere sker det undertiden, at Kongen overdrager en Købstad alt det Sagefald, der falder i den; dette gælder således om Korsør 1460[1] og om Kolding samme År[2].

Et langt større Indtægtstab end ved det Sagefald, Købstæderne oppebar, har Kronen dog øjensynlig lidt ved de Indrømmelser, som den i Tidens Løb havde gjort de privilegerede Stænder på dette Område. Hvad Adelen angår, havde Kongens Mænd og Biskoppernes Mænd allerede ifølge Jydske Lov[3] haft Ret til at oppebære 3 Marks Bøder af deres Bryder, en Ret, der imidlertid snart ses at være udvidet til ligeledes at omfatte dem af deres undergivne, der ikke var Bryder[4]. Og tillige arbejdede Herremændene på at udstrække Retten til de højere Bøder: Christopher II.s Håndfæstning tillod Riddere og Væbnere at oppebære af deres »familia« 3 eller 9 Marks Bøder efter ethvert »Lands« Sædvane og højere Bøder, hvis de havde Privilegium derpå, alt dog kun for sådanne Forseelser, der pådømtes ved verdslig Domstol. Og den næste Håndfæstning, den af 1326, føjede hertil, at de tillige måtte oppebære Fredkøb for Manddrab, således som Kongens Mænd havde på Sjælland; men Kong Olufs Håndfæstning udelader dog atter den sidste Indrømmelse med Hensyn til Fredkøbet, idet den så at sige ordret gentager Bestemmelsen fra 1320[5].

Det er da også klart, at end ikke i det 15. Århundrede har Adelen hele Riget over haft nogen Ret til Fredkøbsbøderne af sine undergivne[6]. Derimod skulde det jo efter Håndfæstningen af 1326 antages, at Herremændene på Sjælland på denne Håndfæstnings Tid oppebar Fredkøbet af deres Bønder, når de begik Manddrab; men hvorledes det i Virkeligheden forholder sig hermed, synes usikkert[7],

[1] Sjællandske Provinsark., Korsør Bys Papirsbreve 1460 $^{13}/_{6}$. Derimod kan RDRDM. III Nr. 6222 § 9 ikke tages som noget *Bevis* for, at Staden allerede dengang (År 1425) selv oppebar alt Sagefaldet.

[2] RA., TSC. Kolding Bys Ark. 1460 $^{7}/_{11}$ (urigtig henført til 1450 hos Fyhn. Efterretn. om Kjøbstaden Kolding S. 186).

[3] II. 77. [4] Jfr. om Skåne Aarsberetn. V. 25 § 10 (1284).

[5] Aarsberetn. II. 10 § 11, 12 § 9, 22 § 10.

[6] Et enkeltstående Tilfælde, hvor en Lensmand får Lov til at beholde alt det i hans Pante- eller andre Len faldende Fredkøb (altså ikke blot af hans egne Tjenere), forekommer i et Privilegium for Eggert Frille af 1462 (RA., PSPerg., Frille 1462 $^{17}/_{9}$).

Jfr. Steenstrup, Studier S. 270[1]) og HT. 5. R. VI. 407. I Betragtning

og i alt Fald har Adelen i den nævnte Landsdel ikke bevaret en sådan Ret endnu i det 15. Århundrede. Fredkøbet var overhovedet noget, som Kronen i ældre Tid nødigere gav fra sig end Retten til 40 Marks Sager[1]. Og vel var der senere delvis indtrådt en Forandring heri; en Artikel af »Rigens Ret«, som må være ældre end 1513, udtaler nemlig, at »hvilken fri Mand haver inde med sig alle 40 Marks Sager, dræber hans Svend nogen Mand, så at det er Husbondens Gerning, da skal Kongen have Fredkøbet, men er det Tjenerens egen Gerning, da tager hans Hushonde Fredkøbet«[2]. Fredkøb for Manddrab hegået af en Adelsmands undergivne tilfalder altså her Hushonden, hvis denne har Ret til 40 Marks Sager, undtagen i det selvfølgelige Tilfælde, at Husbonden selv har anstiftet Drabet. Men ifølge Artiklens Affattelse er det klart, at den omtalte Ret til Fredkøbsbøderne kun tilkom den Adelsmand, der også havde Ret til 40 Marks Sager; og dette sidste var i det 15. Århundrede noget, som ingenlunde Adelen som Helhed var i Besiddelse af, men som tildeltes enkelte Medlemmer af Standen som en speciel kongelig Begunstigelse. En sådan Begunstigelse for en enkelt Adelsmand kunde dog, når det drejede sig om Fæstere bosatte i et Len, hvis Lensmand havde Lenet med al kongelig Ret således, at han selv måtte beholde alle eller dog en vis Brøkdel af Bøderne, blive til Skade for Lensmanden. Og man hører da også Claus Limbek i 1421 udtale, at han har ført Klage over, at Kongen havde givet Riddere og Svende Breve på Bøder af deres i Salling hoende Fæstere, skønt Claus Limhek havde Salling med al kongelig Ret, en Klage, hvori Rigsrådet havde givet ham Medhold[3]. Sikkert er det imidlertid, at Kronen har været ret rundhåndet med Udstedelse af Breve på 40 Marks Sager[4]; man finder sådanne Breve givne ikke hlot til he-

af Håndfæstningens bestemte Ord er det dog ikke uden Betænkelighed med Steenstrup at antage, at de sjællandske Herremænd end ikke i 1326 havde de omhandlede Fredkøbsbøder.

[1] Se Privilegier af 1304, 1326 og 1327 (Terpager, Ripæ Cimbricæ S. 471 (her »stuth køøp« i Stedet for »friithkøøp«!), 472 og 184-85). Jfr. også Steenstrup, Studier S. 270.

[2] DM. 3. R. I. 188.

[3] DM. 5. R. II. 111; jfr. ovfr. S. 225.

[4] Se således RDRDM. III Nr. 6909 (1437); Ann. f. nord. Oldkyndigh. og Hist. 1851 S. 322 (1449); RA.. DSM. 1484 $^{30}/_{5}$; RA., Reg. 69, 15 b, 14 (1488).

kendte Mænd som Otte Nielssøn (Rosenkrantz) og hans Søn Erik Ottessøn, Eggert Frille, Johan Oxe og Henrik Krummedige, og det til Dels på et temmelig tidligt Stadium af deres Løbebane[1], men også til Folk, som ikke vides at have spillet nogen nævneværdig Rolle i det offentlige Liv og blot f. Eks. som Hofsinder har vidst at erhverve Kongens Yndest[2]. Men et kongeligt Privilegium udkrævedes dog altså i det 15. Århundrede, for at en Adelsmand skulde blive berettiget til at oppebære 40 Marks Sager; og vil man sige, at der blandt de anførte Eksempler på Mænd, som har fået et sådant Privilegium, ikke findes nogen Sjællænder, og at det således er muligt, at hele den sjællandske Adel i det 15. Århundrede har været i Besiddelse af 40 Marks Sager af sine Bønder og dermed tillige (ifølge den ovennævnte Artikel i »Rigens Ret«) af Retten til at oppebære Fredkøbsbøder af dem, når de begik Manddrab, lader denne Opfattelse sig ikke fastholde. Thi Bent Bille Torbernssøn, der i 1466 fik Privilegium på 40 Marks Sager af sine undergivne[3], var i alt Fald en Sjællænder; og Gotfred af Ghemens Udgave fra År 1505 af Eriks *sjællandske* Lov indeholder som Tillæg nogle Artikler, hvori det bl. a. hedder, at når en Fæster forsér sig, har hans Jorddrot Ret til at oppebære 3, 6 og 9 Marks Bøder af ham, men at ingen må oppebære 40 Marks Sag af sine Tjenere uden de, som Kongen har »forlæt« det i sit Rige[4] — en Regel, som således må antages at have haft Gyldighed også på Sjælland.

Den Ret, som Adelen i sin Helhed havde til Sagefald, har, som det indirekte vil fremgå af det foregående, ikke fået nogen Udvidelse i det 15. Århundrede. Dettes Håndfæstninger omtaler ikke Spørgsmålet; og i Århundredets øvrige Lovgivning kan det vel findes berørt en ganske enkelt Gang i en Forordning for Nørrejylland af 1466, men den indeholder kun et Løfte fra Kongens Side om at overholde de udstedte Breve på 40 Marks Sager, »som tilbørligt er«[5], — et Løfte, der for en Nutidsbetragter skulde synes ret over-

---

[1] Barner, Fam. Rosenkrantz's Hist. I, Dipl. Nr. 60 (1426), 83 (1452), 85 (1453). DCP. Nr. 56 (1456; Stadfæstelse af et Brev af Erik af Pommern). AM. DD. III. 16 (1451). DM. 3. R. II. 36 (1501), 149-50 (1510).

[2] Således til Erik Timmessøn (Rosenkrantz) 1465 (DM. IV. 9) og Christiern Holk 1478 ($^{18}/_{9}$; RA., LD.).

[3] RA., Reg. 69, 15 a, 11.

[4] Anførte Udgave, Bl. r vi a; jfr. DM. 3. R. I. 194-95.

[5] Aarsberetn. V. 68 § 7.

flødigt, men dengang åbenbart ikke har været det. Når Adelen som Stand altså ikke var nået videre på dette Punkt i det 15. Århundrede, foregik der imidlertid så meget større Forandringer i den første Del af det 16.. Under Forhandlingerne om den ny Håndfæstning efter Kong Hans's Død anmodede den menige Adel Rigsrådet om at sørge for, at den måtte nyde sine »Tjenere og vornede så fri, som Kronen og Kirken og de gode Mænd i Sønderjylland og Lante Holsten have deres«[1]. Og Christiern II.s Håndfæstning indeholdt da også en vigtig ny Bestemmelse om Sagefaldet, idet den tildelte Biskopper, Prælater, Domkirker og de verdslige Medlemmer af Rigsrådet »al kongelig Ret, Rettighed, Fredkøb og Fald med deres egne Tjenere og Undersåtter«, og Adelen uden for Rigsrådet »alle 40 Mark Sager og Fredkøb og, hvad Sager der forneden er, med deres egne Tjenere og Undersåtter«[2]. Det var således store Indrømmelser, Kongen her måtte gøre, og i alt Fald Fredkøbsbøderne havde han kun meget nødig indrømmet den menige Adel[3]. Men der var dog gjort en Forskel mellem denne og Rigsrådet, en Forskel, som ganske vist ikke var særlig stor, idet den i Hovedsagen må antages at være gået ud på, at kun Rigsråderne, men ikke de menige Adelsmænd, også oppebar deres Tjeneres Boslod, når denne forbrødes. Og om en Ret for Adelen til at nyde sine Tjenere ligesom de gode Mænd i Sønderjylland og Holsten, således som den havde ønsket, indeholder Christiern II.s Håndfæstning intet; derimod hedder det i Frederik I.s, at »Kirkens Prælater« og Ridderskabet skal have Sagefald af deres Tjenere, ligesom Adelen har i »Hertugriget til Slesvig«[4]. Skønt det nu kan være vanskeligt nok at afgøre, hvori disse den slesvigske Adels Rettigheder egentlig har bestået[5], er der dog ingen Tvivl om, at Frederik I.s Håndfæstning

[1] Allen II. 586.
[2] Aarsberetn. II. 63 § 62. M. H. t. Betegnelsen »Undersåtter« om de privilegerede Stænders Fæstere i Forhold til Jorddrotten, en Betegnelse, der i Danmark kan påvises i alt Fald 1466 (SNS. I. 65), men vel næppe meget tidligere, kan sammenlignes det svenske Udtryk Konge over sine egne Landboer, der forekommer i Kalmar Reces af 1483 og vistnok allerede før (Hadorph II. 326 § 21; Styffe IV Nr. 54 S. 80, jfr. S. XCVIII-XCIX; i 1476 tales dog kun om at være »Herre og Husbonde over sine Landboer«, se Hadorph II. 298 § 9).
[3] Allen II. 593. [4] Aarsberetn. II. 78 § 66.
[5] Så vidt det kan ses, har Adelen i Slesvig som Helhed endnu i det 15. Århundrede ikke været i Besiddelse af Retten til 40 Marks Sager af

er bleven forstået således, at den dels indrømmede den menige Adel den samme Ret til Bøder som Rigsrådet (altså også Boslod) og dels tildelte bægge disse Klasser af Adelen Hals- og Håndsret over deres undergivne. Hvad den sidstnævnte Ret angår, bestod den jo i Jorddrottens Ret til at lade dem af hans Fæstere, der havde begået en Forbrydelse, tiltale og til at lade den Straf fuldbyrde, som vedkommende idømtes ved deres sædvanlige Værneting; men tillige indbefattede Hals- og Håndsretten Jorddrottens Ret til at oppebære Bøder, som hans Fæstere ifaldt for Forbrydelser, »som gælder på Hals eller Hånd«[1]. Og som en Følge af denne sidste Side af Hals- og Håndsretten kan der ber være Grund til at nævne, at man allerede i det 15. Århundrede (således i 1430) finder Retten tildelt enkelte Adelsmænd i Danmark[2], men ganske vist langtfra så hyppig, som Tilfældet er med de tidligere omtalte Privilegier for enkelte gode Mænd på 40 Marks Sager.

Vender vi os fra Adelen til Gejstligheden, havde denne fra ældre Tid intet almindeligt Privilegium på Sagefaldet af sine Bønder, hvorimod mangfoldige gejstlige Embeder eller Institutioner enkeltvis havde opnået Begunstigelser med Hensyn til Oppebørslen af Bøderne, Begunstigelser, der snart var af større, snart af mindre Udstrækning. Således lyder et Privilegium af 1445 for Ålborg Helligåndshus kun på Tremarkssager af Husets vornede og Tjenere[3]; men i øvrigt finder man allerede i gammel Tid ikke sjælden 40 Marks Sager overdragne til Gejstligheden[4], og det samme forekommer også

sine Bønder; jfr. Reg. Chr. I Nr. 295 og 230 (Breve af Hertug Adolph til Claus Gjordsen og af Christiern I 1475 til Emmike Esbernssøn (Emmiksen)). Og hvad den straks herefter nævnte Hals- og Håndsret angår, findes den i det slesvig-holstenske Ridderskabs Privilegier først omtalt 1524 (Jensen u. Hegewisch, Privilegien der Schlesw.-Holst. Rittersch. S. 143-44).

[1] Jfr. nedfr. S. 612-13.

[2] DN. XI Nr. 149 S. 134 (Bevilling 1430 for den 25 År senere i Bergen dræbte Oluf Nielssøn); Barner. Fam. Rosenkrantz's Hist. I. Dipl. Nr. 96 (for Erik Ottessøn (Rosenkrantz) 1457); RA., PSPerg., Frille 1464 $^{10}/_{7}$ (for Eggert Frille; når dette Brev lyder på, at Hr. Eggert skal have sit Gods »frit over Hals og Hånd at rette«, behøver Udtrykket »rette« ikke at sigte til en Afsigelse, men kun til en Eksekvering af Domme, se Juridisk Tidsskr. XVII. 320). — Jfr. om Udviklingen af Adelens Sagefaldsret i Almindelighed og om Hals- og Håndsretten Allen II. 47-49. IV. II. 47-53.

[3] RDRDM. III Nr. 7509. [4] Se Steenstrup, Studier S. 268-69.

i det 15. Århundrede[1], om end det selvfølgelig ofte kan være muligt, at slige yngre Privilegier kun er en Fornyelse af tilsvarende ældre[2]. Eller Privilegiet kan i Almindelighed lyde på, at vedkommende får »al kongelig Ret« af de underliggende Bønder[3], et Udtryk, hvorunder da indbefattes alle de Bønderne idømte Bøder[4]. Undertiden gives også en nærmere Forklaring af den kongelige Ret; således får i 1464 de gejstlige ved Christiern I.s nyoprettede Kapel i Roskilde Domkirke »al vor kongelige Ret, Frihed og Sagefald . . ., som ere 40 Mark og derforneden og Orbodemål, Gårdvirke, Hærvirke, Tyveri, Mandslæt, Mord, Drab, Kætteri og alle andre Sager og Faldsmål, ihvad Navn de helst nævnes med«, ligesom Roskilde Kapitel har haft fra gammel Tid[5]; og den samme udførlige Specifikation af de Forbrydelser, hvorfor der skulde oppebæres Sagefald, gentages flere Gange senere i Breve vedrørende det samme Kapel[6]. Men ganske vist har der ved samme Tid i alt Fald for andre gejstlige Institutioners Vedkommende været Strid om Omfanget af Begrebet »al kongelig Ret«. Roskilde Bisp og Kapitel og Københavns Kapitel havde således klaget til Christiern I over, at skønt de havde al kongelig Ret over deres Tjenere, tog dog Kongens Fogeder disses Gods, Faldsmål og Hovedlod, når de forbrød sig »i det højeste imod Loven med Kætteri, Tyveri, Mord, Mandslæt, Hærvirke, Or-

---

[1] Således Aarsberetn. II Till. S. 6 (1401), III Till. S. 12 (1472); RA., Ribe Stiftskiste 476 (1475).

[2] Se således om Skovkloster SRD. IV. 342 (1475 og 1493) sammenholdt med IV. 337 (1140) og om Løgum SRD. VIII. 176 og 175 (1447 og 1461) sammenholdt med VIII. 177 (1279).

[3] Således Aarsberetn. II Till. S. 11 (1415); ÆA. I. 257 (1442?), III. 269 (1488); RDRDM. III Nr. 7322.

[4] Dog må det bemærkes, at det samme i alt Fald ikke ligger i en Formel som, at de pågældende Bønder fritages fra Inne, Stud »ceterisque oneribus et solucionibus *juri regio* attinentibus« eller »ad *jus nostrum* spectantibus«; thi i Privilegier af denne Art kan man ikke blot i ældre Tid, men endnu i det 15. Århundrede finde tilføjet en udtrykkelig Bestemmelse om, at Privilegiehaveren skal oppebære alle Bøder eller 40 Marks Sager af sine Bønder (således SRD. VI. 401-2 (1268), 437 (1442); Terpager, Ripæ Cimbricæ S. 471-73 (1304, 1326, 1337), 184-85 (1327); RDRDM. I Nr. 1299 (1320), 1589 (1330), II Nr. 3484 (1385); Cod. Esrom. Nr. 72 S. 79 (1444)).

[5] DCP. Nr. 122 S. 161-62.

[6] Sstds. Nr. 131 S. 181 (1466). RA., Sjælland-Møen 66 (1484). RA., Roskilde 151 (1502).

bodemål eller i nogen anden Måde, som gælder på Hals eller Hånd, eller og deres Faldsmål »riis paa« (ɔ: når op til) tvende fyrretyve Mark«. Kongen afgav derfor i 1466 den Erklæring, at Bispen og de 2 Kapitler havde Ret til at oppebære også Hovedlod og tvende fyrretyve Marks Sager, når deres Tjenere forbrød deres Liv, Hals eller Hånd[1]; og et ganske tilsvarende Brev udstedtes i 1473 for Lunde Ærkebisp og Kapitel, for hvilke det fornyedes i 1491[2].

Som det fremgår af, hvad her er anført om Orbodemål, tilfaldt altså også Fredkøbsbøderne den, der havde »al kongelig Ret« over sine Tjenere. Det er nylig[3] berørt, at Kronen i ældre Tid ikke gerne bortgav Retten til Fredkøbet; og der forekommer adskillige Privilegier for gejstlige Institutioner i det 14. Århundrede og tidligere, hvorved Kongen netop forbeholder sig denne Art Sagefald[4]. Men fra det 14. Århundrede af kan man også finde Fredkøbet udtrykkelig nævnt i Privilegierne som noget, Kronen afstår; det forekommer på denne Måde i et Kongebrev for Lunde Kapitel af 1385[5] og ligeledes adskillige Gange i det 15. Århundrede[6]. En Indtægt, som alle gejstlige Institutioner var i Besiddelse af, blev Fredkøbet imidlertid ikke; endnu i 1515 forbeholder Kronen sig det i et Privilegium for Tvilum Kloster[7].

---

[1] DCP. Nr. 128.

[2] SRA., Perg. 1473 $^{15}/_{11}$, 1491 $^{10}/_{3}$. Sammenlign et Brev af År 1500 i Kofod Ancher, En Dansk Lov-Hist. II. 501-2 samt for Ribe Bispestols Vedkommende, hvorledes Biskoppen her i 1495 pantsætter en Del Gods »med al Ret, som Riber Kirke derudi haver, foruden Hals, Hånd, Doms- og Bansret« (Nielsen, Harsyssels Dipl. Nr. 79 S. 77). — Ligeså forekommer i et Par andre Privilegier for gejstlige Retten til Hals og Hånd over vedkommendes daglige Tjenere eller egne Tjenere sammen med Retten til at dømme disse efter Gårdsretten (således Bartholins Collectanea K 212 (Privilegium for Maribo 1475, jfr. ÆA. III. 282) og RA., TSPap., Viborg under 1464 $^{21}/_{2}$ (Privilegium af Christiern I for Biskop Niels Glob)); men her tænkes dog vel nok så meget på Retten til at lade dømme i Sager, som kan medføre Straf på Hals og Hånd.

[3] S. 608. [4] Jfr. Steenstrup, Studier S. 270.

[5] RDRDM. II Nr. 3484.

[6] Således for Esrom 1444 (Cod. Esrom. Nr. 72), for Børringe 1455 ($^{21}/_{12}$; SRA., Pap.), for Maribo 1472 (ÆA. III. 260, jfr. 257 og 265), for Skovkloster 1493 (SRD. IV. 342) og, som det er rimeligt efter, hvad nylig er omtalt, for Lunde Kapitel (1495; RA., Danske Kanc. Ark., Lunde Kapitels Priv. 1186-1649 Bl. 42 b-43 a) og for Roskilde Bisp (1499; Bartholins Collectanea F VI. 89-90).

[7] SNS. I. 82.

Af Lovgivningsbestemmelser fra det 15. Århundrede vedrørende Gejstlighedens Ret til Sagefald kan kun anføres en tidligere[1] nævnt fra 1466, som angår de udstedte Bevillinger på 40 Marks Sager, men er af ringe eller ingen Interesse. Århundredets Håndfæstninger giver ingen Forskrifter for det omhandlede Område[2]; derimod er det ovenfor[3] omtalt, at en Paragraf i Christiern II.s Håndfæstning stiller Biskopper, Prælater og Domkirker jævnsides med de verdslige Rigsråder ved at indrømme alle disse »al kongelig Ret, Rettighed, Fredkøb og Fald med deres egne Tjenere og Undersåtter«, og at Frederik I.s Håndfæstning giver »Kirkens Prælater« lige så vel som Ridderskabet den samme Sagefaldsret, som Adelen i Slesvig har. Nogen Bestemmelse for Gejstligheden i Almindelighed vedrørende Sagefaldet indeholder de nævnte 2 Håndfæstninger fra det 16. Århundrede dog ikke, og man ser endnu under Christiern II forskellige Klostre få Privilegier på Sagefald; et sådant af 1515 for Tvilum er nylig nævnt, og et andet fra samme År for Æbelholt giver dette Kloster Ret til 40 Marks Sager uden at tale om andre Bøder[4].

Som vi nu har set, havde Kronen overdraget en ikke uvæsentlig Del af sin Sagefaldsret til andre; men Bøderne udgjorde dog sikkert i det 15. Århundrede fremdeles en anselig Indtægt for Kongen. I Regelen er de allerede dengang blevet indbetalte til Lensmændene; det fremgår af de Bestemmelser, der kan findes i Lensbreve om Fordelingen af Sagefaldsindtægten mellem Kongen og Lensmanden[5]; og det ses straks i Begyndelsen af det 16. Århundrede af de fra den Tid bevarede Lensregnskaber. De sidstnævnte viser tillige, at der i Stedet for Penge ofte erlagdes Varer som Sagefald, hyppigst Øksne eller Klæde, men også andet[6]; og det samme havde natur-

[1] S. 609.

[2] Når »Prælaterne« under Frederik I siger, at de har haft »40 Mark Sager og andre Friheder« over deres Tjenere af Kong Hans (NDM. V. 101-2), må herved sigtes til de specielle Privilegier; en almindelig Bestemmelse af det anførte Indhold kendes i alt Fald hverken fra Kongens Håndfæstning eller hans øvrige Lovgivning.

[3] S. 610. [4] SRD. VI. 216-17.

[5] Se således RA., Odense H. 6 (1484) og RA., Ribe Købstad 113 (1486); jfr. ovfr. S. 223-24. Sammenlign m. H. t. Flensborg Len i 1487 DF. II Nr. 830 S. 919-20.

[6] RA., Tranekær Lensregnskab 1500-2 Bl. 1 b-6 a, 1510-11 Bl. 6 b, 10 a, 11 b, 12 a, 16 b-17 a. RA., Næsbyhoved Lensregnskab 1502-3 Bl. 36 a.

ligvis været Tilfældet i ældre Tid, som man for Oksernes Vedkommende ser af Kong Valdemars Jordebog[1], ligesom det også kan findes nævnt i det 15. Århundrede[2]. Undertiden omtales det i Begyndelsen af det 16. Århundrede, at den skyldige foruden det, som han skulde svare Kronen, og som der i alt Fald i nogle Len bagefter kunde blive Spørgsmål om at fordele mellem Kronen og Lensmanden, betalte denne sidste et mindre Beløb, vel nærmest som en Art Bestikkelse[3]. I øvrigt er det ikke her Stedet til at gå ind på Størrelsen af de Bøder, som erlagdes for de enkelte Forseelser; derimod må det nævnes, at de i Lovene forekommende Bøder (på 3 Mark, 40 Mark osv.) i det 15. Århundrede ingenlunde betaltes med det samme Antal Mark i Datidens Penge. Både på Sjælland og i Jylland træffer man i Tiden omkring År 1500 et Begreb Sagemark[4]; og når det i en af de Glosser til Jydske Lov, som skyldes den fra Christiern I.s Tid bekendte Viborg-Biskop Knud Mikkelsøn, hedder, at 1 Mark gjaldt 10 Skilling på Sjælland, men 6 i Jylland[5], er det øjensynlig disse Sagemark, der sigtes til. Hermed stemmer også et Vidne fra Ål Birketing (ved Vitskøl Kloster) af År 1500, hvori der tales om et Faldsmål af 40 Sagemark til Bonden

37 a. 38 a, 89 b. 40 b-41 a, 1505-6 Bl. 35 b, 1509-10 Bl. 47 a, 48 a-50 b, 52 a-53 b, 54 b, 1510-11 Bl. 37 a-39 a. RA., Nykøbing Lensregnskab 1509-10 Bl. 1a-b.

[1] Liber census Daniæ, udg. af O. Nielsen, S. 58.

[2] Således DV. Nr. 97 S. 74-75 (1481); RA., PSPap., Mourids Nielssøn Gyldenstjerne 1494 $^{17}/_{6}$ (i intet af Tilfældene drejer det sig dog om Sagefald, som Kronen skal have).

[3] RA., Næsbyhoved Lensregnskab 1510-11 Bl. 37 b-39 a. I Niels Clementssøns Gældbøger fra År 1500 og den nærmest følgende Tid findes opført en Mængde Indtægter af Sagefald (Saml. t. jydsk Hist. 2. R. I. 199-204. 207-14. 218-27, 229-30, 233, 235-36); men det turde være meget vanskeligt her på alle Punkter at skelne mellem, hvad han muligvis oppebærer på Kronens og hvad på egne Vegne, og i sidste Tilfælde mellem, hvad han får som Jorddrot over sine egne Bønder (se således anf. St. S. 212), som Lensmand eller som Landsdommer (sammenlign Ordet Landsting S. 213).

[4] Således Nyrop, Danmarks Gilde- og Lavsskraaer II Nr. 36 §§ 8-10, 13. 14. 19. 20. 32, 36, 49, 50 (i Slagelse 1471). Nr. 37 §§ 30, 38 (ligeså); DV. Nr. 167 S. 124 (i Viborg 1505).

[5] Biskop Knuds Glosse til Jydske Lov II. 90 (Udgaven 1504 Bl. O iiii b). Sammenlign Hvitf. V. 270 (Folioudg. S. 955).

og 40 til Kongen, »det er »thoswer« (2 Gange) 15 danske Mark til Hobe«[1].

Hvad Fredkøbets Størrelse angår, anmodede Adelen i 1513 (under Forhandlingerne om Håndfæstningen efter Kongens Død) om, at der for hele Riget måtte blive fastsat en bestemt Sum for en Adelsmands Fredkøb, så at en god Mand, når han blev fredløs, ikke skulde »miste Arv eller Eje eller rømme Riget, som her til Dags sket er, og ej ydermere beskattes derover«[2]. Anmodningen vidner jo om en kraftig Misfornøjelse med den Måde, hvorpå denne Sag hidtil var bleven behandlet fra Kronens Side; og Christiern II.s Håndfæstning fastsatte da også, at når en Riddermandsmand blev gjort fredløs nogen Steds i Danmark for ærlig Gerning, skulde han give Kongen 20 lødige Mark for sin Fred, et Påbud, der gentages i de følgende Håndfæstninger[3]. Ligeledes indeholder Håndfæstningen af 1513 en Bestemmelse om Fredkøbets Størrelse for en ufri Mand »under Jyllands Lov«, idet denne Lov i Modsætning til andre af Landskabslovene savnede en Forskrift herom; Håndfæstningen

[1] RA., LD. 1500 $^{21}/_{8}$. Formodentlig er det da det samme Forhold (at 15 Mark i Jylland er lig den nominelle 40 Marks Bøde), der har bevirket en i et Lensbrev på Ribe Slot af 1486 fastsat Grænse, ifølge hvilken Lensmanden selv må beholde alt Sagefald på 15 Mark og derunder, men af større Bøder skal give Kongen en Tredjedel og selv kun have de 2 Tredjedele (RA., Ribe Købstad 113). Og når der på en noget lignende Måde engang i 1436 i Slesvig skelnes mellem Bøder på 18 Skilling og derunder på den ene Side og Bøder over 18 Skilling på den anden Side (Stemann, Gesch. des öffentl. u. Privat-Rechts des Herzogth. Schlesw. III Nr. 37 S. 56), er disse 18-Skillings Bøder sikkert identiske med Lovenes 3-Marks Bøder. Derimod har Sagemarken i Skåne sagtens været 10 Skilling ligesom på Sjælland; i alt Fald tales der i et Brev til Gynge Herred af 1523 om det Tilfælde, at »30 Skilling Sag falder på Konningens Vegne« (Kong Fred. den Førstes danske Registr. S. 12), hvor 30 Skilling Sag altså efter denne Antagelse bliver lig Skånske Lovs 3-Marks Bøde (jfr. også et Brev af Kong Hans til Gulland 1492: »3 Mark, det er 30 Skilling danske, så at der er i hver Sagemark $2^1/_2$ Fjerding gutniske« (Schlyter, Corpus juris Sueo-Gotorum antiqui VII. 220 § 1, jfr. S. 227)). — Sammenlign fra en langt senere Tid en Forordning af 1578 om Sagemarkens Forhold til den da gældende Mønt (Secher, Corpus constitutionum Daniæ II Nr. 139).

[2] Allen II. 586.

[3] Aarsberetn. II. 62 § 48, 77 § 54, 88-89 § 47 (her dog med et Par Undtagelsesbestemmelser), 100 § 44, 108 § 44.

fastsatte derfor, at den ufri skulde betale 10 lødige Mark for sin Fred, når han havde begået Manddrab, men kun 5 for Hærværk og andre fredløse Mål[1]. Fra Kong Hans's Tid kan der påvises i alt Fald et Par Eksempler på, at adelige har måttet betale mere for deres Fredkøb, end der fastsattes i hans Søns Håndfæstning[2]; men stort bedre er det trods Bestemmelserne i denne sidste næppe blevet under Christiern II, idet man under ham kan se, hvorledes der af ufri og muligvis også af fri kræves højere Fredkøb, end hans Håndfæstning gav Ret til[3].

Ligesom de andre Bøder er også Fredkøb blevet indbetalt til Lensmænd så vel i det 15. som i Begyndelsen af det 16. Århundrede[4]; bl. a. kan i denne Forbindelse henvises til, hvorledes det i 1462 tillades Eggert Frille at beholde alt det Fredkøb, der falder i hans Len[5]. Men også andre end Lensmænd har oppebåret den omhandlede Indtægt. Det har således været Tilfældet med Landsdommeren, idet der foreligger et Vidne fra Sjællands Landsting af 1494 om, at Landsdommeren Henrik Mejnstrup erklærede, at han aldrig havde taget Fredkøb af Roskilde Biskops Tjenere[6]. Og i Jylland overdrog Christiern I et Par Gange Oppebørslen af Fredkøbet til en enkelt Mand. Således fik Otte Nielssøn (Rosenkrantz) i 1451 Myndighed til at gengive fredløse Mænd deres Fred og modtage Fredkøbet af dem, en Myndighed, der dog i alt Fald, hvad det første Punkt angår, ikke gjaldt over for adelige, idet disse skulde have deres Fred igen af Kongen selv. Og en Bemyndigelse svarende til den, Otte Nielssøn havde haft, overdroges i 1471 hans Søn Erik Ottessøn, uden at der dog ved denne Lejlighed toges

[1] Sstds. S. 63 § 61; Bestemmelsen gentages i den følgende Håndfæstning, men her uden at der tales om, at dens Gyldighed er indskrænket til det jydske Lovområde (sstds. S. 78 § 65). Jfr. HT. VI. 308. — På Gulland skulde der derimod ifølge et Brev af Kong Hans af 1492 betales 24 Mark Sølv som Fredkøb for Manddrab (Schlyter, Corpus juris Sueo-Gotorum antiqui VII. 220 § 3).

[2] SRA., Pap. 1501 $^{17}/_{1}$ (100 Gylden og 100 Mark danske Penge); Saml. til jydsk Hist. 2. R. I. 213 (60 Mark 1507).

[3] SNS. I. 162 (50 Mark af en Bonde), II. 3.-4. H. S. 144 (500 Mark af en Adelsmand med hans Medfølgere).

[4] Se således RA., PSPap., Mourids Nielssøn Gyldenstjerne 1491 $^{17}/_{12}$ eller 1492 $^{15}/_{12}$; RA., Tranekær Lensregnskab 1500-2 Bl. 3 a; RA., Næsbyhoved Lensregnskab 1502-3 Bl. 36 b, 39 b.

[5] Se ovfr. S. 607[6]). [6] ÆA. III. 332.

noget Forhehold med Hensyn til Adelens Fredkøb[1]. Hverken for Erik Ottessøns eller hans Faders Vedkommende drejer det sig om Overdragelse af en Indtægt, som de selv skulde beholde, men kun om en Oppehørsel, hvorfor de skulde aflægge Regnskab; dette udtales klart i det Kongebrev, hvorved Hvervet overdroges Erik Ottessøn, ligesom det fremgår af en hel Række Kvitteringer, som Kongen har givet så vel Fader som Søn for indhetalt Fredkøh, og af hvilke det ses, at Hr. Otte har røgtet det pågældende Hverv mindst i 12 År, og Sønnen mindst i 23 eller langt ind i Kong Hans's Regeringstid[2]. Senere har muligvis Niels Clementssøn i sin Egenskab af Landsdommer på samme Måde modtaget Fredkøhet af fredløse i Jylland[3]; sikkert er det, at en sådan Virksomhed under Christian III overdroges en af de jydske Landsdommere i alt Fald for en kort Tid[4].

2.

FORSKELLIGE UVISSE INDTÆGTER.

Med Sagefaldet sammenblandes i Lensregnskaberne fra det 16. Århundredes Begyndelse ikke sjælden forskellige andre uvisse Indtægter såsom Gårdfæstning, Førlov m. m., der kan findes opførte under den fælles Ruhrik Faldsmål eller Sagefald[5], — noget, som dog vistnok heror mindre på en Unøjagtighed i Regnskahsførelsen end på, at Tiden har taget Sagefald i Betydningen af uvisse Indtægter i Almindelighed. Blandt disse andre uvisse Indtægter, af hvilke nogle kun havde en ringe Betydning i Sammenligning med Sagefaldet, kan nævnes Penge eller Korn, som hetaltes for »skosk Gods« eller »Skodegods«, en Benævnelse, der hyppigst anvendes om Husdyr (således Skodeøg, skosk Kvie, skosk Får, Skodesvin, Skodegris), men også om enkelte livløse Genstande, især Både[6]. Og

[1] Barner, Fam. Rosenkrantz's Hist. I, Dipl. Nr. 80 (jfr. 89), 128.

[2] RA., LD. 1454 $^{26}/_{8}$, 1460 $^{21}/_{1}$, 1463 $^{13}/_{12}$, 1473 $^{2}/_{7}$, 1475 $^{3}/_{12}$, 1485 $^{23}/_{2}$, 1486 $^{24}/_{4}$, 1488 $^{16}/_{11}$, 1489 $^{4}/_{6}$, 1494 $^{9}/_{2}$; jfr. DM. 4. R. I. 68.

[3] Se Saml. til jydsk Hist. 2. R. I. 240.

[4] DM. 4. R. I. 292-93, jfr. 347.

[5] Se således RA., Næsbyhoved Lensregnskab 1502-3 Bl. 36 a ff., 1505-6 Bl. 35 b-36 a; RA., Tranekær Lensregnskab 1510-11 Bl. 16 b. Jfr. om en lignende Sammenblanding i ældre Tid Steenstrup, Studier S. 32.

[6] Se således RA., Næsbyhoved Lensregnskab 1502-3 Bl. 36 b. 1509-10

der forstås herved, så vidt skønnes, det samme, som for Kvægets Vedkommende også betegnes med Ordet Drift, nemlig Dyr (eller livløse Ting), som findes på en andens Grund, og som denne anden derfor har Lov til at bemægtige sig og kun udlevere mod et passende Vederlag[1] eller endogså beholde helt, når Vederlaget ikke ydes[2].

Mellem de uvisse Indtægter i Lensregnskaberne fra Begyndelsen af det 16. Århundrede forekommer også Gårdfæstning, ɔ: Stedsmål eller Indfæstning. I den ældre Tid høres i Danmark intet om en sådan Ydelse én Gang for alle; den var jo mindre på sin Plads, når Fæsteforholdet ansås for afsluttet kun for et År, og hvis den er bleven svaret dengang, har den sikkert kun været af ringe Betydning[3]. Men efterhånden som Livsfæste blev almindeligere i Praksis, kunde der blive mere Grund for de kontraherende Parter til ved Indgåelsen af Fæstemålet på den ene Side at kræve og på den anden at betale en Afgift af virkelig Værdi, der da skulde skaffe Fæsteren større Sikkerhed for at beholde Gården, når han overholdt Kontraktens Bestemmelser[4]. Endnu i det 15. Århundrede høres dog kun meget lidt om Indfæstning, hvad der imidlertid sikkert for en stor Del beror på, at der er så få Regnskaber bevarede fra denne Tid. Et Lensbrev på Næsbyhoved af 1484 bestemmer i alt Fald, at Lensmanden skal svare Kronen Halvdelen af, hvad dens Tjenere giver, når de af eller i sættes[5], så at det ses, at der dengang har været svaret Stedsmål; og det samme fremgår, som nævnt, af Lensregnskaberne fra det følgende Århundredes Begyndelse[6].

Bl. 1 b, 47 b, 48 a, 49 a, 53 a, 1510-11 Bl. 40 a; RA., Tranekær Lensregnskab 1510-11 Bl. 6 b, 16 b (her Skodesejl).

[1] Sammenlign RA., Næsbyhoved Lensregnskab 1510-11 Bl. 40 a, hvor en Mand giver 1 Ørtug Havre, »for han fik 1 skotz Øg igen«. Med denne Fortolkning passer det jo også, at der undertiden opføres Udgifter til Folk, fordi de har fodret skoske Dyr (således RA., Næsbyhoved Lensregnskab 1502-3 Bl. 43 b, 1509-10 Bl. 56 a, 58 a, 1510-11 Bl. 37 a).

[2] Jfr. RA., Tranekær Lensregnskab 1510-11 Bl. 10 a om Skodesvin.

[3] Jfr. HT. VI. 290, 5. R. VI. 674.

[4] Denne Sikkerhed har ganske vist ikke været absolut til at lide på; i alt Fald er det i Begyndelsen af det 16. Århundrede ikke helt ualmindeligt, at en Fæster betaler Penge for at måtte beholde den Gård, han sidder i, jfr. her Note 6.

[5] RA., Odense H. 6.

[6] RA., Nykøbing Lensregnskab 1509 Bl. 40 a, 1509-10 Bl. 2 a-b (jfr. også RA., PSPap., Oluf Holgerssøn Ulfstand 1509 $^{3}/_{9}$). RA., Næsbyhoved

Af det anførte Næsbyhoved-Lensbrev fra 1484 ses, at Kronens Tjenere også betalte en Afgift, når de forlod en Fæstegård. Denne Afgift er den såkaldte Førelov eller Førlov, efter Navnet altså en Ydelse for at få Lov til at føre Gods bort[1]. Den har sandsynligvis været svaret af Fæsterne allerede på Kong Olufs Tid[2]; men i et-

Lensregnskab 1505-6 Bl. 35 b-36 a (her giver dog også et Par Mænd en Ko eller et Par Øksne for at blive ved deres Gårde), 1509-10 Bl. 47 a, 48 b, 49 b, 50 a, 51 b, 53 a, b (på dette sidste Sted opføres som Gårdfæstning 3 Mark, som en Mand gav, »for han beholdt sin Gård«, jfr. Bl. 50 a), 1510-11 Bl. 39 b-40 a (jfr. RA., Fasc. 2, B Dronn. Christine Nr. 20 og DM. 4. R. V. 94). RA., Tranekær Lensregnskab 1510-11 Bl. 10 a, 16 b. — Hvad der omtrent samtidig forstås ved en som Husbondbold betegnet Afgift af 1 Ørtug Havre, der svares af en enkelt Mand i Næsbyhoved Len (RA., Næsbyboved Lensregnskab 1502-3(?) Bl. 40 b), vides ikke. I senere Tider betegnede Husbondhold dels en Afgift, der udredededes af Selvejere én Gang for alle, nemlig når de overtog deres Ejendom (altså noget tilsvarende til Indfæstningen for Fæsternes Vedkommende), dels en årlig Ydelse af visse af Landbefolkningens fattigere Elementer (Håndværkere o. l.) og dels en Ydelse af vornede til deres Husbonde for at have Lov til at opholde sig på en andens Gods; jfr. HT. 5. R. VI. 348-52. Men i det 15. Århundrede vil man næppe kunne påvise Ordet Husbondhold i nogen af disse Betydninger. Og det er ikke, fordi Navnet overhovedet ikke kendes på den Tid; er det end ikke særlig almindeligt, forekommer det dog i det 15. Århundrede vistnok hyppigere end Ordet Gårdfæstning. Tidligst synes det at bruges i Købstæderne som en Afgift, Borgerne betalte til en mægtigere for at opnå en særlig Beskyttelse; således forbyder Privilegier for Malmø af 1449 og for Roskilde af 1455 Borgerne i disse Byer at tage Husbondhold af andre end af Kongen eller Borgemestre og Råd på hans Vegne (Weibull, Dipl. civitatis Malmogiensis I Nr. 12; Rosenvinge, Love V. 199 § 5; sammenlign Mackeprang, Dansk købstadstyrelse fra Valdemar Sejr til Kristian IV S. 224-25). Men også på Landet anvendes Betegnelsen ikke længe efter, og her, som det synes, i det 15. Århundrede om Ydelser (enten i Penge eller af anden Art), som Fæstere skal svare til den, der har dem i Forsvar (sammenlign ovfr. S. 496-98), medens de yder deres Kornlandgilde til en eller anden gejstlig Institution. Og mærkelig nok finder man i Tiden indtil 1500 vistnok aldrig nævnt, at der svares noget sådant Husbondhold til Kronen (se ÆA. IV. 142 (1469); RA., DSM. 1481 $^{3}/_{4}$; Weinwich, Beskriv. ov. Stevns-Herred S. 104-6 (1495); DM. 5. R. III. 369 (1495); RA., Sjælland-Møen 75 (1498 $^{15}/_{3}$ og $^{6}/_{4}$), 76 (1499)).

[1] Sammenlign om den HT. 5. R. VI. 382-83.

[2] Se Aarsberetn. V. 52 § 7, hvor det dog ikke er ganske klart, om der ved »føresloff« skal forstås blot Tilladelse til at flytte eller en Afgift

hvert Tilfælde forekommer den i Margrethes Forordning af 1396, hvori det fastsættes, at de Bønder, der er farne fra Kronen siden 1368, skal udgive deres Landgilde i År (nemlig dér, hvor de nu bor) og 3 Mark til Førelov og derefter vende tilbage til deres tidligere Bolig under Kronen[1]. Ligeledes træffer man Afgiften i Lollands Vilkår af 1446 og i alt Fald én Gang senere i det 15. Århundrede, men ganske visl heller ikke på noget af disse Steder som en Ydelse til Kronen[2]. At Førlov dog i det 15. Århundrede er blevet ydet også af Kronens Fæslere, når de skiltes fra deres Gårde, fremgår af det omtalte Lensbrev af 1484; og i Begyndelsen af det 16. Århundrede, særlig i Lensregnskaberne fra denne Tid, forekommer på Kronens Gods ikke sjældent en Afgift, der snart betegnes som Førlov og snart ikke anføres med noget særligt Navn, men siges udredet, for at vedkommende kan få Tilladelse til at forlade den Gård, han bor på[3].

Førlov vil på Landet i det 15. Århundrede næppe kunne påvises i anden Betydning end den her nævnte af en Afgift, som en Mand betaler for selv at få Lov til at drage et andet Sled hen; og på samme Måde anvendes Ordet i Christiern II.s gejslige Lov og ligeledes under Frederik I[4]. Men ved Siden heraf belegner Førlov noget ganske andel, nemlig en Afgift, som Arvinger betaler for at måtte føre en dem tilfalden Arv bort. I denne Betydning er det

for at erholde denne Tilladelse. (Derimod forekommer Ordet ikke i Kong Olufs Håndfæstning, således som anført i HT. 5. R. VI. 382.)

[1] Aarsberetn. V. 55 § 6.

[2] Sstds. S. 64 § 12. AM. DD. XLII. 17 (1477).

[3] RA., Næsbyboved Lensregnskab 1502-3 Bl. 36 a, 38 a-b, 1505-6 Bl. 36 a, 1509-10 Bl. 47 a, 49 b, 52 a, 53 b, 1510-11 Bl. 37 a, 39 b. RA., Tranekær Lensregnskab 1510-11 Bl. 16 b. Jfr. også RA., PSPap., Oluf Holgerssøn Ulfstand 1509 $^{3}/_{9}$, 1513 $^{3}/_{8}$. — Det er blevet bævdet, at der næppe er Grund til at sælte denne Afgift for at erholde Tilladelse til at flytte i nøje Forbindelse med Vornedskabets Oprindelse, se Steenstrup i HT. 5. R. VI. 382-83. Når dér anføres, at Førlov har haft en uforanderlig Størrelse af 3 Mark, forbolder det sig dog ikke således for Tiden omkring År 1500; i de nys nævnte Lensregnskaber kan man finde Afgiften svaret både med 1 Okse og med 1 Par Øksne (altsa det dobbelte) eller med så forskellige Pengebeløb som 9, 14 og 18 Skilling, 1, 4 og $4^{1}/_{2}$ Mark (RA., Næsbyhoved Lensregnskab 1502-3 Bl. 36 a, 38 a, b, 1505-6 Bl. 36 a, 1509-10 Bl. 47 a, 49 b, 53 b, 1510-11 Bl. 37 a, 39 b; RA., Tranekær Lensregnskab 1510-11 Bl. 16 b).

[4] Rosenvinge, Love IV. 55, Kap. 111. HT. 5. R. VI. 441-42.

sikkert, at Ordet bruges i et Lensregnskab fra Kong Hans's senere År[1]; og da de andre Lensregnskaber fra den samme Konges Tid aldrig nævner Førlov således, at man bestemt kan se, at der herved menes Fæsteres Flytteafgift, men derimod, som allerede berørt, ved Siden af Førlov taler om Afgift, som en Mand svarer, »for han blev en Gård kvit«, »for han måtte fare af sin Gård«[2] (eller lignende), er det jo på Grund af denne Forskel muligt, at Førlov også i alle de pågældende Regnskaber kun anvendes om en Arveafgift og ikke om en Fæsters Flytteafgift. Med Vished kan der intet siges herom; derimod er det allerede nævnt, at Førlov i det 15. Århundrede næppe findes brugt om en Arveafgift på Landet; og at der her på den anførte Tid overhovedet er blevet svaret en sådan (enten under den ene eller den anden Betegnelse), vil vistnok ikke kunne bevises, selv om det er rimeligt nok[3]. Anderledes er Forholdet derimod i Købstæderne; i alt Fald hedder det allerede 1432 om Næstved, at når nogen dør dér i Byen og hans Arvinger vil udføre Arven efter ham, skal hver af dem give Klostret (Byens Overherre, altså svarende til Kronen for andre Købstæders Vedkommende) 3 Mark Førelov[4].

I Købstæderne er der imidlertid også blevet krævet andre Arveafgifter. Hertil kan egentlig ikke henregnes det kun på det jydske Lovområde (især i ældre og blandt disse hovedsagelig sønderjydske Stadsretter) forekommende Arvekøb eller Lagkøb, som det oprindelig kaldtes. Thi denne Afgift, der i øvrigt oftest kun skulde svares af visse Klasser af en Bys Beboere, skulde udredes af Arveladeren selv i levende Live, idet Kongen i modsat Fald bemægtigede sig hele Arven efter ham. Arvekøbet ophævedes ved Håndfæstningen af 1326[5], men nævnes endnu i et Privilegium for Viborg af 1440 og i dermed nær beslægtede Privilegier for Kolding af 1452 og for Hjørring af 1505. Alle 3 Steder hedder det, at ingen, som er født i Byen, skal betale Arvekøb, og at de, som er pligtige dertil, kan nøjes med at erlægge 8 Penninge, når de gør det på Bytinget, medens de er raske, hvorimod de skal udrede 20 Skilling (i Viborg og Hjørring) eller 12 Skilling (i Kolding), hvis de må gøre det på

---

[1] RA., Nykøbing Lensregnskab 1509-10 Bl. 3 a.
[2] Jfr. de S. 621[3]) anførte Steder.
[3] Jfr. RA., PSPap.. Bent Bille 1494 $^{2}/_{5}$.
[4] SRD. IV. 362. [5] Aarsberetn. II. 15 § 43.

deres Sygeseng; når de har betalt, skal deres Arvinger og ikke Fogeden have deres Gods[1]. Ligeledes omtales Arvekøbet i et Privilegium for Haderslev af 1455, hvori det siges, at »vore Borgere og Indhyggere« i Byen således, som det har været sædvanligt, én Gang i deres Levetid skal betale 13 Penninge i Arvekøb[2]. Her har altså Byens Borgere skullet betale Afgiften, medens der ikke tales om fremmede, som dog sikkert også har måttet erlægge den.

De anførte få Tilfælde turde være de eneste, hvor Arvekøbet omtales i det 15. Århundrede. I det egentlige Danmark var det jo (modsat Forholdet i Haderslev) på denne Tid en Afgift, der ikke påhvilede de i Byen fødte Borgere; og også virkelige Arveafgifter ramte i ringere Grad de indfødte Borgere end fremmede. Således fastsatte Christopher af Bayern for en lang Række af danske Købstæder især på Sjælland, men delvis også i Skåne og på Fyn (derimod ikke for nogen i Jylland), at når der døde en Udlænding i en af disse Byer, skulde der svares hver tiende Penning af hans Gods i Afgift, halvt til Kongen og halvt til Byen[3], — et Påbud, som for Hanseaternes Vedkommende stred mod, hvad der var tilsikret dem ved Stralsund-Freden af 1370[4]. Kun én Gang under Christopher af Bayern er Påhudet rettet mod andre end Udlændinge, nemlig i Kongens københavnske Stadsret af 1443; men det har her overhovedet en anden Form end for de andre Købstæder. Bestemmelsen lyder nemlig i København, at når »nogen Mands Svend eller Kvinde« dør, som ikke har Arvinger i Byen eller i »Landet« i Nærheden, og Arvingerne møder inden År og Dag, skal de, hvis de bor i de nordiske Riger, give 3 Mark til Kongen, men hvis de bor uden for Rigerne, 3 Mark til Kongen og hver tiende Penning til Byens Råd; kommer Arvingerne derimod ikke inden År og Dag, skal Kongen have alt Godset med Undtagelse af en Tiendedel, som

[1] DV. Nr. 38 §§ 8-9. Rosenvinge, Love V. 305 §§ 14-15. RA., Danske Kanc., Kopi indsendt 1648 af Priv. for Hjørring 1505 $^{30}/_{10}$.

[2] Reg. Chr. I Nr. 17 S. 26. Sammenlign Haderslev Stadsret § 11 (Thorsen, De med jydske Lov beslægtede Stadsretter S. 236).

[3] Jfr. nærmere herom (også om de enkelte Byer, for hvilke Påbudet gjaldt) W. Christensen, Unionskongerne og Hansestæderne 1439-1466 S. 148-50.

[4] HR. I Nr. 513 S. 477, Nr. 523. En tilsvarende 10 pCt.-Afgift af Arv efter Udlændinge forekommer i øvrigt i Lübeck i alt Fald 1410 (LUB. V Nr. 310) og vistnok også senere (HR. III. V Nr. 417).

tilfalder Rådet[1]. En Forskrift i alt væsentligt stemmende med den københavnske Stadsrets af 1443 forekommer i Kong Hans's Stadsret for Malmø af 1487, dog at her kun gøres Forskel mellem Arvinger, der bor i og uden for Riget (altså Danmark)[2]. Og en i Hovedsagen til Malmø-Stadsrettens svarende Bestemmelse indeholdes i Landskrone Stadsret af 1489[3].

I en af de Byer, hvor Christopher af Bayern havde indført 10 pCt.-Afgiften af Arv efter Udlændinge, nemlig i Vordingborg, blev den ophævet af hans Efterfølger i 1455[4]; men dette er det eneste Eksempel, der kendes på en sådan Ophævelse for en enkelt Købstad. Der høres også i den følgende Tid af og til Klage over Afgiften fra Hanseaternes Side, især fra Skåne, hvor de jo havde deres største Virksomhed; men ganske vist tyder så vel den stødvise Fremkomst af disse Klager som selve den Form, enkelte af dem har, på, at Christopher af Bayerns Bestemmelse ikke altid er bleven gennemført i Praksis[5]. Derimod indskærpes den endnu i Begynd-

[1] KD. I Nr. 127, 5. Kap. § 59 (Originalens »matns« må dog vistnok anses for en Skrivfejl for »matn«, ɔ: Mand). Jfr. W. Christensen, anf. St. S. 126 samt for en langt senere Tid (År 1553) KD. II Nr. 345 S. 300.

[2] Weibull, Dipl. civitatis Malmogiensis I Nr. 20,2 S. 53 (også her står »mandz«, formentlig i Stedet for »mand«). Fra de 2 specielle Stadsretter af 1443 og 1487 er Bestemmelsen gået over i de såkaldte Margrethes og Kong Hans's almindelige Stadsretter (Rosenvinge, Love V. 508 § 36, 559-60 § 121).

[3] RA., Danske Kanc., Kopi indsendt 1648 af Priv. for Landskrone 1489 $^{24}/_{3}$ § 57; når her står, at udenrigs Arvinger »giffue koningenn for føris ret och raadet huer thiende penge« (uden at der i dette Tilfælde tales om de 3 Mark til Kongen), er »for føris ret« formentlig en Fejl for: »som før er rørt«, i hvilket Tilfælde Landskrone-Bestemmelsen stemmer med de 2 andre. — I RA., LD. 1460 $^{22}/_{8}$ oppehærer Kongen 6 Mark efter en Borger i Assens, der er død på Skagen; her er altså ligeledes Tale om en indfødt, men hvorvidt det er Tiendepenge eller Danearv (jfr. nedfr.), som der sigtes til, vides ikke.

[4] Thottske Saml. Fol. 721, nu i det sjællandske Provinsarkiv.

[5] Se således HR. II. III Nr. 603 § 7 (1450; her siges fra tysk Side, at man tidligere havde kunnet nøjes med at give 3 skånske Mark af den dødes Gods; sammenlign HR. VI Nr. 386 § 14, hvor Hanseaterne derimod i 1417, altså før Tiendepengenes Tid, besværer sig over at måtte erlægge disse 3 Mark), II. V Nr. 244 § 15 (1462), Nr. 371 § 6 (1463; her hedder det, at det fra Arilds Tid og længere, end Folk kan mindes, havde været Skik, at når en tysk Købmand døde i Malmø, kunde hans Gods blive udleveret til Arvingerne blot mod, at Kongens Foged fik

elsen af det 16. Århundrede, formentlig under Christiern II, i et Privilegium for Bogense af Dronning Christine[1]; og dog skulde den netop ved den Tid antages at have mistet en hel Del af sin Betydning. Thi vel vedkommer det ikke Danmark, at Christiern II i 1507 og 1509, inden sin Faders Død, havde givet henholdsvis Amsterdam og Enkhuizen Privilegier på at handle i Norge, i hvilke det bl. a. hedder, at når nogen af Byernes Købmænd dør i det nævnte Rige, og hans Arvinger kommer inden År og Dag, skal hans Gods følge dem uden alt Hinder eller Hjælperede[2]. Men af ulige større Vigtighed var en Overenskomst af 1513 mellem Christiern II og de vendiske Stæder, hvorved det fastsattes, at Gods, der tilhørte Købmænd fra de nævnte Stæder, som døde i Kongens Riger, skulde udleveres Arvingerne uden nogen Afgift[3].

Foruden de Indtægter, som Kongen således kunde have af Afgifter af Arv, havde han også Indtægt af Danearv eller Gods, hvortil der i et vist Tidsrum, efter at Ejeren var død, ingen Arvinger havde meldt sig. Oprindelig tilfaldt sådant Gods Kongen ubeskåret; men der forekommer dog allerede i nogle Stadsretter fra det 13. og 14. Århundrede Påbud om, at det skal deles mellem Kongen og vedkommende By, når der inden År og Dag ikke møder nogen Arving[4]. I disse ældre Stadsretter gælder Forskriften både, når det er Byens Borgere og fremmede, der dør; og i det 15. Århundrede indeholder Københavns, Malmøs og Landskrones Stadsretter af henholdsvis 1443, 1487 og 1489, som tidligere[5] nævnt, Bestemmelser om det omhandlede Spørgsmål, der ligeledes ved-

30 Skilling dansk). III. I Nr. 545 §§ 10-11, Nr. 546 § 116, Nr. 548 § 1 (1484), III. II Nr. 279 § 7, Nr. 281 § 2 (1489; noget tilsvarende til i 1463 siges her, idet der dog ligesom i 1450 nævnes 3 skånske Mark i Stedet for 30 Skilling), III. V Nr. 420 § 43 (jfr. Nr. 403 § 83) (1509), III. VI Nr. 512 § 14, Nr. 514 § 13. — Sammenlign for Landskrones Vedkommende HR. III. II Nr. 282 § 4, Nr. 283 §§ 4-5 (1489).

[1] RA., Danske Kanc., Kopi indsendt 1648 af Priv. 1504 $^{18}/_{3}$ (om Året jfr. ovfr. S. 19[4])).

[2] DN. VI Nr. 647 S. 680. Handtvesten, privilegien *etc.* der Stadt Enchuysen S. 60.

[3] HR. III. VI Nr. 507 S. 459.

[4] Thorsen, De med Jydske Lov beslægtede Stadsretter S. 98 § 95, 164 § 29, 236 § 11. Sammenlign Modsætningen mellem den nyere slesvigske Stadsrets §§ 19 og 38 (sstds. S. 30, 36).

[5] S. 623-24.

rører hægge de anførte Klasser og er blevet Kilde til tilsvarende Påbud i 2 af de såkaldte almindelige Stadsretter. Men ellers tales i det 15. Århundredes Købstadlovgivning for det her foreliggende Punkts Vedkommende kun om Arv efter Udlændinge[1]; undertiden fastsættes i så Henseende en Frist af År og Dag, inden hvilken Arvingerne skal melde sig, medens der undertiden intet som helst antydes om nogen Frist.

Med Hensyn til Spørgsmålet om, hvem Godset tilfalder, når ingen Arving kommer, vil man i det 15. Århundrede oftest træffe en ubestemt Regel om, at det i så Fald skal udleveres til den, »cui sunt assignanda«, således som det hedder i Christopher af Bayerns Privilegium for Viborg af 1440[2], eller at der skal gå derom, »som gammel Ret og Sædvane er«, således som Formularen gennemgående lyder i de Købstadprivilegier af den samme Konge, hvori der indføres Tiendepenge for det Tilfælde, at Arvingerne melder sig[3]. Disse ubestemte Udtryk henviser jo først og fremmest til Forskrifter, der kunde findes i tidligere Stadsretter eller Privilegier for vedkommende By og i Mangel heraf i den tilsvarende Landskabslov, — Forskrifter, som vistnok oftest har gået ud på at tillægge Kongen alene det omhandlede Gods[4], selv om der, som nylig nævnt, også kunde være Steder, hvor der fra ældre Tid var påhudt en Deling mellem Kongen og Byen. Hvad særlig Viborg-Privilegiet af 1440 angår, må dets »cui sunt assignanda« formentlig også forstås som enstydig med: »til Kongen«; men da Privilegiet 12 År senere skulde overføres til Kolding, har ganske vist den, der foretog denne Overførelse, åbenbart haft Vanskelighed ved at komme til Rette

---

[1] Sammenlign dog ovfr. S. 624[3]). Jfr. for Norges Vedkommende DN. II Nr. 907 (1478).

[2] DV. Nr. 38 § 31.

[3] Se de fleste af Citaterne på det ovfr. S. 623[3]) anførte Sted; Malmø-Privilegiet af 1440 hos Rosenvinge, Love V. 93 § 4 nævner dog slet ikke den Mulighed, at ingen Arvinger møder. — Sammenlign også Privilegium for Nyborg 1446 $^{10}/_{11}$ § 13, at når Udlændinge dør i Nyborg og ikke har Arvinger efter sig, skal Byfogeden gemme deres Gods År og Dag og føre dermed, som Loven udviser (RDRDM. III Nr. 7631).

[4] Jfr. Eriks sjællandske Lov III. 57 samt Roskilde Stadsret § 11 (Rosenvinge, Love V. 178; Roskilde var netop en af de Byer, for hvilke Christopher af Bayern henviste til den »gamle Ret og Sædvane«, se sstds. S. 197 § 1).

med de citerede Ord, idet han gengiver dem ved, at man skal oplade Godset »ihvem det hører med Rette; undtagne er Danearv og sådanne Sager, der ingen haver med uden Konning«[1]. Mindre Skrupler har man derimod gjort sig næste Gang, da Viborg-Privilegiet skulde benyttes som Grundlag for et Privilegium for en anden By, nemlig for Hjørring i 1505; thi da siges det ligefrem, at når den afdødes Gæld er betalt og der ingen Arvinger kommer inden År og Dag, får Kongen Godset[2].

I Modsætning til de anførte Tilfælde, hvor man med større eller mindre Vished kan gå ud fra, at Kongen har skullet have den Arv efter Udlændinge, hvortil ingen Arvinger meldte sig[3], er der allerede ovenfor[4] nævnt Bestemmelser i 3 af det 15. Århundredes Stadsretter, nemlig Københavns af 1443, Malmøs af 1487 og Landskrones af 1489, ifølge hvilke Kongen vel fik sådan Arv endogså efter indenlandske, men dog med Fradrag af en Tiendedel, som tilfaldt Byens Råd. Og fra Begyndelsen af det følgende Århundrede haves et Privilegium for Bogense, der begunstiger denne By endnu mere på Kongens Bekostning. Det indeholder nemlig den førnævnte Bestemmelse om Tiendepenge af Arv efter Udlændinge, hvis Arvinger melder sig, i ganske den samme Form, som forekommer i Christopher af Bayerns Byprivilegier; men medens disse, som nylig berørt, hertil føjer: »har den, som dør, ingen Arving, da gå om hans Gods, som gammel Ret og Sædvane er«, hedder det i Bogense-Privilegiet, at i så Fald tager Kongen halvt og Byen halvt hans Gods[5]. Og endelig kan med Hensyn til Gods, der tilhørte udenlandske gejstlige, som døde i Danmark, og hvis Arvinger ikke mødte inden År og Dag, anføres, at der ikke tilfaldt Kongen noget af sådant Gods, idet Konciliet i København 1425 bestemte, at det skulde

[1] Rosenvinge, Love V. 307 § 37, jfr. § 42.
[2] RA., Danske Kanc., Kopi indsendt 1648 af Priv. for Hjørring 1505 $^{30}/_{10}$.
[3] Det samme siges udtrykkelig i et Privilegium for Rostockerne i Norge (især i Oslo og Tønsberg) 1487 (DN. VI Nr. 602 S. 638), medens det i et 20 År yngre Privilegium for Amsterdams Borgere i Norge for dette Tilfælde blot hedder: »da gå derom så meget, som Ret er« (sstds. Nr. 647 S. 680).
[4] S. 623-24.
[5] RA., Danske Kanc., Kopi indsendt 1648 af Priv. for Bogense 1504 $^{18}/_{3}$ (om Året se ovfr. S. 19[4])).

anvendes til fromme Formål efter vedkommende Stifts Biskops Bestemmelse[1].

Som det vil ses af det foregående, stammer det meste af vor Viden om Kronens forskellige Indtægter af Arv fra Købstæderne. Dette er jo i og for sig naturligt nok, da de nævnte Indtægter for den aldeles overvejende Del skrev sig fra Arveladere, hvis Arvinger boede andre Steder, noget, der selvfølgelig langt hyppigere måtte være Tilfældet i Købstæderne med den livligere Frekvens af fremmede end på Landet, hvor Befolkningens Tilværelse i en ganske anden Grad var knyttet til Jorden, så at den mindre let kunde løsrives fra denne. Af de andre ovenfor omtalte uvisse Indtægter var jo den væsentligste, Sagefaldet, fælles for Land og By; men tillige havde Kronen forskellige uvisse Indtægter, der var knyttede specielt til Købstadnæringsvejene og navnlig bestod i Afgifter, som fremmede måtte yde for at drive disse. Blandt sådanne Afgifter kan anføres Torvegæld eller Torvørtug[2], en Ydelse, som enhver, der ikke var Borger i en Købstad, uanset, om han var dansk eller Udlænding, skulde betale, når han vilde benytte Byens Torv enten til overhovedet at sælge eller til at købe mere, end han behøvede til sit eget Underhold. At der svaredes Torvørtug også i det sidste Tilfælde, siges i det mindste i Haderslev Stadsret fra det 13. Århundrede[3], men vil ganske vist næppe findes udtrykkelig omtalt i det 15.. Derimod fastsætter Roskilde Biskops Jordebog fra Slutningen af det 14. Århundrede Torvørtugen i Roskilde til et vist Beløb (5 lybske) af hver Vogn[4]; og når allerede denne Nævnelse af Vogne nærmest tyder på, at Afgiften kun ydedes af dem, der vilde sælge på Torvet, hedder det udtrykkelig i et Privilegium for

---

[1] SRD. VI. 456.

[2] Formen Torvegæld forekommer i Ribe i alt Fald i Tiden 1242-1368 (Terpager, Ripæ Cimbricæ S. 686-89, 691-92) og i Næstved i det 13. og endnu i det 15. Århundrede, selv så sent som 1493, om end her jævnsides Torvørtug (SRD. IV. 338, 340, 342). Den sidste Form er i det hele den, der anvendes i de fleste af de Byer, hvor Afgiften nævnes, både i ældre Tid og endnu i det 15. Århundrede; se for dettes Vedkommende Noodt, Beytr. zur Erläuterung Der Civil-, Kirchen- u. Gelehrten-Hist. Der Herzogth. I. 183 (1417), DV. Nr. 38 §§ 10 og 16 og SRD. IV. 363 (1453), 342 (1493).

[3] Thorsen, De med Jydske Lov beslægtede Stadsretter S. 241-42 § 28.

[4] SRD. VII. 69.

Viborg af 1440 (hvis Bestemmelse herom i Hovedsagen gentages i Privilegier for Kolding af 1452 og for Hjørring af 1505), at enhver, der kommer kørende med Varer til Byen, kun er pligtig til at betale Torvørtug én Gang årlig[1]. Den samme Forskrift, at Torvørtug kun skal ydes én Gang om Året, indeholdes allerede i den nysnævnte gamle Haderslev Stadsret og i Åbenrå Skrå[2]; men tillige kan man af og til finde Privilegier, der helt fritager en Bys Borgere for Afgiften anden Steds i Danmark. Dette omtales således for Ribe og Ålborg i ældre Tid, for Slesvig By 1417, for Viborg 1440 og for Hjørring 1505 (for de 2 sidste Byers Vedkommende med den Motivering, at man ikke kan sejle til dem); men oftest gøres der ganske vist i disse Tilfælde den Indskrænkning, at Fritagelsen ikke skal gælde på Skanør[3].

En anden Afgift, som udenbys Folk måtte betale i en Købstad, når de vilde drive Handel, var det såkaldte Gæsteskud, ved hvis Erlæggelse de imidlertid, som det må antages, opnåede Ret til at handle ikke blot på Torvet, men i Byen i Almindelighed. Ordet

[1] DV. Nr. 38 § 10. Rosenvinge, Love V. 305 § 16. RA., Danske Kanc., Kopi indsendt 1648 af Priv. for Hjørring 1505 $^{30}/_{10}$.

[2] Thorsen, anf. St. S. 241-42 § 28, 156-58 § 10.

[3] Terpager, Ripæ Cimbricæ S. 686-89, 691, jfr. 692. Rosenvinge, Love V. 278 § 1. Noodt, det her S. 628[2]) anførte Sted. DV. Nr. 38 § 16. RA., Danske Kanc., Kopi indsendt 1648 af Priv. for Hjørring 1505 $^{30}/_{10}$. — Det er ikke blot Torvørtug, som Viborg Borgere i 1440 får Fritagelse for anden Steds, men også Vogngæld (»voongiald«; således (og ikke »boongiald« som i DV. Nr. 38 § 16) skal der nemlig rimeligvis læses, se Saml. til jydsk Hist. X. 175). Denne Vogngæld er en kun sjælden forekommende Afgift (sammenlign sidst anf. St.) og er da også i det fra Viborg-Privilegiet afledede Privilegium for Hjørring 1505 bleven forvansket til »bundegield« (RA., Danske Kanc., Kopi indsendt 1648 af Priv. for Hjørring 1505 $^{30}/_{10}$; Originalen hertil er dog nu tabt, så at det ikke vides, om den mulig har haft en rigtigere Form). Den oprindelige Form Vogngæld betegner jo ligesom det en sjælden Gang forekommende Vogntold en Afgift af Vogne og er altså for så vidt beslægtet med Torvørtug, men falder i alt Fald næppe alle Vegne sammen med denne sidste; der vilde jo i så Tilfælde ingen Grund være for Viborg-Privilegiet til at nævne Vogngæld og Torvørtug jævnsides binanden, ligesom der også i Næstved 1453 omtales både Torvørtug og Vogntold (SRD. IV. 363). Skulde Vogntold være en virkelig, ved Bortkørselen fra vedkommende Sted erlagt Toldafgift (jfr. Roskilde Stadsret § 22 (Rosenvinge, Love V. 182) og Schäfer, Das Buch des lüb. Vogts auf Schonen S. 99)?

kan findes brugt 1404 i et Gilde på Landet om Betaling, som Gildets Medlemmer må give, når de fører Ikke-Medlemmer med til dets Sammenkomster[1]. Men i den her anførte Betydning, om en Ydelse, som udenbys Mænd erlægger for at drive Handel i en Købstad, forekommer Gæsteskud, så vidt vides, ikke før i den københavnske Stadsret af 1443, hvori det hedder, at Gæster, som kommer hid til Staden og sælger og køber, skal give Gæsteskud én Gang om Året, som gammel Sædvane er[2]. Fra den københavnske Stadsret er en tilsvarende Bestemmelse gået over i Stadsretterne for Malmø af 1487, for Landskrone af 1489 og for Halmstad af 1498, dog således, at der hverken for Landskrones eller Halmstads Vedkommende tales om, at Afgiftens Ydelse har været en gammel Sædvane[3]. Men bortset fra de nævnte Tilfælde vil det vistnok falde vanskeligt at påvise Gæsteskuddet i det 15. Århundrede; derimod forekommer det i den følgende Tid, således i et Privilegium for Svendborg af 1517, hvor det hedder, at det skal ydes én Gang årlig, nemlig med 9 Skilling til Kongen og 9 Skilling til Byen[4].

Som en Afgift, fremmede måtte betale i flere Købstæder, når de vilde blive dér Vinteren over, må nævnes det såkaldte Vinterlag. Det forekommer allerede i Slutningen af Valdemar Atterdags Tid i København (her som en Ydelse af 8 Grot til Fogeden og 8 til Byens Råd), i Køge, Malmø og andre Steder[5]. Senere hører man tale

---

[1] Nyrop, Danmarks Gilde- og Lavsskraaer I Nr. 20 § 23. Jfr. også sstds. Nr. 19 S. 167 § 3 (1469).

[2] KD. I Nr. 127, 3. Kap. § 7.

[3] Rosenvinge, Love V. 573 § 9, jfr. 548 § 83. RA., Danske Kanc., Kopi indsendt 1648 af Priv. for Landskrone 1489 $^{24}/_{3}$ § 9. Richardson, Hallandia antiqua et hodierna S. 135 § 9. Sammenlign også de såkaldte Margrethes og Kong Hans's almindelige Stadsretter (Rosenvinge, Love V. 501 § 5, 548 § 83).

[4] Fynske Aktstykk. I Nr. 69 S. 93. Sammenlign for en endnu senere Tid DM. 3. R. II. 197 (i Helsingør under Frederik II), KD. I Nr. 391 (i København 1606) og Mackeprang, Dansk købstadstyrelse fra Valdemar Sejr til Kristian IV S. 272 (i Malmø 1610-11), hvor der dog overalt kun er Tale om Gæsteskud som en vedkommende By tilfaldende Afgift.

[5] HR. II Nr. 56 S. 70. Sammenlign Roskilde Biskops Jordebog, ifølge hvilken ligeledes Gæster, der blev i København om Vinteren, hver skulde betale Bispen 8 Grot og Byens Råd 8 Grot ved Helligtrekongers Tid (SRD. VII. 104). Den københavnske Stadsret af 1443 bruger Vinterlag i Betydning af selve Overvintringen (om Skib, der lægges til »winterlaw«; KD. I Nr. 127, 5. Kap. § 43).

om både Vinterleje og Sommerleje (eller Vinterskat og Sommerskat) i Malmø 1440 og adskillige Gange i den følgende Tid; men ganske vist skal disse Afgifter i 1440 kun svares af sådanne fremmede i Malmø, som ikke ligger i Kost hos Borgerne[1], ligesom de åbenbart ikke er blevet opkrævede til Stadighed[2]. Tilsvarende Ydelser træffes i Landskrone 1489[3], og Vinterlag alene nævnes et Par Gange i Begyndelsen af det 16. Århundrede[4]. Ved den tidligere[5] omtalte Overenskomst af 1513 mellem Christiern II og de vendiske Stæder fastsattes, at kun Købsvende, som holdt deres eget Hus og Kost, og som hidtil havde betalt Vinterskat, fremdeles skulde gøre det; de skulde i så Fald erlægge 12 Skilling, hvorimod de, der lå i Kost hos Borgerne, intet skulde give[6].

Når Folk udstillede Varer til Salg i et Vindue, måtte der heraf betales en Afgift Vinduesgæld. Den omtales i Ribe Stadsret, dog uden Angivelse af noget Navn, men til Gengæld således, at man må gå ud fra, at den er bleven svaret så vel af indenbys som af udenbys Mænd; endvidere fritages i 1361 Borgerne i Lund for Vinduesgæld i Skanør eller Malmø om Markedstid. I Malmø gives der 1446 Regler om Fordelingen af Vinduespengene mellem Fogeden og Byen, som hver skulde have Halvdelen, nemlig 10 Engelske[7]; på Dragør svaredes der Fenstergæld til Kronen 1456[8], og ligeså Vinduespenge på Falsterbo i det 15. Århundrede (dog ikke på selve de hanseatiske Fed, men ellers af de handlende)[9].

[1] Rosenvinge. Love V. 93 § 5 (med Tilføjelse af, at det »anden Steds er Sædvane i Riget«). HR. II. III Nr. 603 § 7 (1450), II. V Nr. 243 § 42 (1462), III. I Nr. 549 § 1 (1484), III. II Nr. 281 § 1 (1489), III. IV Nr. 425 § 1 (jfr. § 6; 1503), III. V Nr. 420 § 45 (1509).

[2] Se således HR. III. I Nr. 549 § 1, III. II Nr. 281 § 1. Jfr., hvad der er anført ovfr. S. 624-25 m. H. t. Tiendepengene.

[3] HR. III. II Nr. 282 § 2. Et bestemt Navn for Afgiften mangler her, hvorimod dens Størrelse anføres, nemlig af hver Købmand 12 Skilling om Sommeren og 12 Skilling om Vinteren, men ganske vist som en Ydelse til Rådet i Byen, så at det ikke er klart, om Kronen skal have Halvdelen deraf eller lige så meget eller måske slet intet.

[4] Rosenvinge, Love V. 294 § 6 (i Skagen 1507). SS. II. 1. H. S. 125 (i Slagelse 1514).

[5] S. 625.

[6] HR. III. VI Nr. 507 S. 460 (jfr. Nr. 512 § 38, Nr. 514 § 21).

[7] Rosenvinge, Love V. 260 § 115, 68 § 19, 94 § 3.

[8] DM. III. 206.

[9] Schäfer, Das Buch des lüb. Vogts auf Schonen S. 97 § 83, 111 § 15,

Ovenfor[1] er der talt om Bodegæld eller Bodepenge som en Indtægt, Kronen eller andre havde af de på Fiskelejerne opførte Boder. Mange sådanne Boder er dog åbenbart blevet benyttede ikke af selve Fiskerne, men af de handlende, der søgte til disse Steder for at gøre Forretninger. Og ligesom der da svaredes Afgifter af de Boder, som de nævnte handlende benyttede, således kan man også finde Bodegæld ydet på Steder, hvor der ikke dreves Fiskeri. Særlig har dette, så vidt det kan ses, været Tilfældet ved Markeder; og når det ikke altid var Kongen, der oppebar Bodepenge på Fiskelejerne, finder man ligeledes andre end Kronen, som modtager den her omtalte Bodegæld. Øm Kloster havde således Ret til Bodegæld og Stadepenge ved Ry, men Århus Borgere blev dog i 1486 fritagne for denne Ydelse mod Erstatning til Abbeden[2]. Det må antages, at det har været som Grundens Ejer, at Klostret har haft en sådan Ret; og når det kun opgav den mod Vederlag, skønt Borgerne i Århus tidligere i det samme År havde fået et kongeligt Privilegium på i Almindelighed at være fri for Bodegæld og Stadepenge[3], kunde dette tyde på, at slige Privilegier (hvoraf der kan anføres et tilsvarende af 1505, som fritager Randers Borgere for Stadepenge og Bodegæld på Markeder i Nørrejylland[4]), kun har tilsigtet at indrømme Fritagelsen, hvor Kronen havde Ret til de pågældende Afgifter. Men noget sikkert lader der sig dog ikke sige om det sidste Punkt.

Foruden de her nævnte til Købstadnæringsvejene knyttede uvisse Indtægter havde Kronen endnu andre Indtægter af Købstæderne, der dog gennemgående er af mindre Interesse og til Dels vel også af en lokal Karakter, således Ølgæld eller Ølpenninge (en Afgift af Krokoner og sikkert det samme, som også kaldes Tappegæld)[5],

116 § 33, jfr. S. CXXIV. Sammenlign HR. III. VI Nr. 507 S. 460, Nr. 512 § 25 (1513). 1488 hedder det, at de, der holdt Købmandskab på Falsterbo, årlig skulde give 1 Hvid af hvert Vindue til Dekanen i Lund (SRA., Pap. 1488 $^{8}/_{9}$).

[1] S. 391-93.

[2] Hübertz, Aarhus I. 55, jfr. 54 og 56-57. ÆA. I. 257.

[3] Hübertz, anf. St. S. 49.

[4] RA., Danske Kanc., Kopi indsendt 1648 af Priv. for Randers 1505 $^{25}/_{11}$.

[5] SRD. VII. 69, 104 (jfr. KD. I Nr. 127, 1. Kap. § 5); DM. 5. R. III. 358-59. Om Tappepenninge på Dragør 1456 se DM. III. 206, på Falsterbo og Skanør se Schäfer, anf. St. S. 112 § 18, 116 § 34, 118 § 44, jfr. S. LXXXII.

Græspenninge, Asketønder (en Afgift i Øl af Bryggere)[1], Sildepenninge[2] og forskellige Ydelser af Håndværkere[3].

3.

TOLD.

En vigtig Indtægt, der også står i Forbindelse med Handelsomsætningen, er dog endnu tilbage at omtale, nemlig Tolden. Ordet Told kan findes brugt i Betydning af en Afgift i Almindelighed, som når der i 1493 tales om »Torvegæld og anden Told, som kaldes Torvørtug«[4], eller når der i Begyndelsen af det følgende Århundrede anvendes Betegnelsen Skovtold om Ydelser, som Folk svarer for Benyttelse af Kronens Skove[5]. Men hyppigst forstås dog ved Told en Afgift, der betales ved Varers Ud- og Indførsel, fra først af vistnok kun ved Udførslen, men senere også ved Indførslen. I Modsætning til Nutiden var det imidlertid en Ydelse, der erlagdes ved Ud- eller Indførsel ikke fra eller til Riget, men fra eller til den enkelte By; og der forekommer da også fra ældre Tid adskillige Vidnesbyrd om, at Tolden på den samme Vare kunde være forskellig i de forskellige Byer[6].

Så vidt det kan ses, er der dog ikke blevet betalt Told af de samme Varer, både når de indførtes til og når de udførtes fra en By. Således hedder det allerede i Flensborg Stadsret, at Bymand har Lov til toldfrit at indføre lige så meget Gods, som han fortolder, når han sejler ud, og at Gæster skal tolde for det meste, de fører[7], hvilken sidste Bestemmelse vel må opfattes således, at de samme Varer kun skal fortoldes én Gang i Byen. I det 15.

---

[1] SRD. VII. 69; DM. 5. R. III. 358-59.
[2] SRD. VII. 104.
[3] Nyrop, Danmarks Gilde- og Lavsskraaer II Nr. 37 §§ 31, 32, 34 (1471); SS. II. 1. H. S. 125 (1514). Især haves dog Oplysninger om tilsvarende Afgifter i København til Roskilde Bisp (SRD. VII. 104-5) og i Næstved til Skovkloster (SRD. IV. 362).
[4] SRD. IV. 342.
[5] RA., Tranekær Lensregnskab 1510-11 Bl. 11 a, 16 b.
[6] Steenstrup, Studier S. 263-64.
[7] Thorsen, De med Jydske Lov beslægtede Stadsretter S. 98 § 93; jfr Steenstrup, anf. St. S. 264.

Århundrede kan det efter, hvad Københavns Stadsret af 1443 foreskriver med Hensyn til fremmedes Toldpligt, heller ikke godt antages, at de i alt Fald i denne By skulde betale Told mere end én Gang af deres Varer[1]; ligeså tillader et Privilegium for Nyborg af 1457 fremmede, der kommer til den sidstnævnte Købstad med deres Varer og sælger noget deraf, men ikke alt, at føre det hort, som de ikke har solgt, uden at hetale Told deraf[2]. Og af Hanseaterne i Skåne er der vistnok overhovedet ikke blevet krævet Indførselstold[3].

Vil man dernæst spørge, om der skulde svares Told af de samme Varer for hver By i Riget, som de indførtes til eller udførtes fra, foreligger der næppe Oplysninger om denne Sag fra det 15. Århundrede. I 1375 hetegnes det derimod af de tyske Køhmænd i Malmø som noget ganske nyt og uhørt, at en Foged i Byen forlanger Told af dem for det Gods, som de fører fra Malmø til Lund. (nemlig 5 lybske Penninge for hver Vogn)[4]. Herefter skulde man jo nærmest antage, at der på den Tid ikke var krævet Told af de samme Varer i mere end én By; og i 1477 klager Hanseaterne da også over, at man tager usædvanlig Told i Skåne mellem Falsterbo, Skanør og Malmø og andre Steder, »hvad der aldrig før har været Tilfældet og strider mod Stædernes Privilegier«[5]. Men det må rigtignok bemærkes, at disse Privilegier, således som de foreligger i Stralsund-Freden af 1370, ganske vist fastsatte, at der ikke skulde hetales Told af Gods mellem Skanør og Falsterho, men tillige, at når der herfra førtes Varer ind i Landet til Vogns, skulde hver Vogn give 1 Ørtug Penge[6]; og i et bevaret Regnskab for Falsterho og Skanør fra 1494 forekommer ofte en Afgift (mest på 5 Penninge) af sådanne Vogne[7]. Så længe det imidlertid ikke vides, om

[1] KD. I Nr. 127, 3. Kap. §§ 1-2.
[2] RA., Danske Kanc., Kopi indsendt 1648 af Priv. for Nyborg 1457 $^{8}/_{3}$.
[3] Se Schäfer, Das Buch des lüb. Vogts auf Schonen S. LXXXVII-LXXXVIII.
[4] HR. II Nr. 104.
[5] HR. III. I Nr. 55 § 1, jfr. II. VII Nr. 300 § 2 (1475).
[6] HR. I Nr. 523. 513 S. 476-77. I 1489 besværer Tyskerne sig atter over at der kræves Told mellem Falsterbo og Skanør, men indskrænker denne Gang deres Klage m. H. t. Tolden til dette ene Punkt (HR. III. II Nr. 279 § 8).
[7] Schäfer, anf. St. S. 99.

der også er blevet taget Told af de pågældende Varer dér, hvor de førtes hen, er det her anførte jo intet Bevis for, at de er blevet fortoldede mere end den ene Gang.

Når Tolden, som allerede anført, var en Afgift knyttet til Handelsomsætningen i den enkelte By og ikke, således som nu, en Ydelse, der svaredes for Varernes Indførsel i Riget, måtte jo deraf følge, at Borgerne fra den ene danske Købstad principielt ikke var toldfri i den anden. Dette var selvfølgelig til stor Ulempe for de indfødtes Handel, og allerede tidlig kan man derfor træffe Privilegier, hvorved en Bys Borgere fritages for Told i det øvrige Rige. Dog er det først i det 14. Århundrede, at sådanne Fritagelser bliver almindelige[1]; og især fra det 15. kan der opregnes et meget stort Antal Breve af denne Art. Undertiden lyder de ældre Privilegier på Toldfrihed i al Almindelighed uden at gøre nogen Undtagelse[2]; og om Ribe siges det udtrykkelig i 1283 (og senere), at Byen også skal være fri for Told på Markederne i Skåne[3]. Men i et Privilegium for den samme By af 1443 hedder det modsat, at dens Toldfrihed ikke skal gælde på de skånske Markeder[4]; og den samme Indskrænkning gøres i omtrent alle andre Købstadprivilegier fra det 15. Århundrede, der omtaler Toldfriheden[5], idet Indskrænkningen

[1] Se Steenstrup, Studier S. 264-65.

[2] Således Hasse, Schlesw.-Holst.-Lauenburg. Regesten u. Urkunden II Nr. 746 S. 307 (for Slesvig By 1289); Rosenvinge, Love V. 577 § 6 (for Stubbekøbing 1354), 76 § 18 (for Malmø 1360), 68-69 § 20 (for Lund 1361); DM. 5. R. I. 160 § 19 (for Rønneby Bymænd 1387, »ihvor de sejler for Danmarks Side«).

[3] SRD. VII. 328-29 (om Året jfr. RDRDM. I Nr. 485), 327 (1288). Terpager, Ripæ Cimbricæ S. 692 (her dog i et Privilegium af de holstenske Grever Henrik og Claus 1368). Derimod er det urigtigt, når Schäfer, Das Buch des lüb. Vogts auf Schonen S. LXXIII siger, at også Flensborg i 1320 fik Toldfrihed på Skanør og Falsterbo; i det pågældende Privilegium (DF. I Nr. 10) hedder det netop, at Flensborgerne på Skanør og anden Steds skal betale den sædvanlige gamle Told (jfr. HT. 6. R. I. 475).

[4] Rosenvinge, Love V. 216[2]).

[5] Enkelte tilsyneladende Undtagelser forekommer ganske vist. I 1454 erklærer Kongen til en jydsk Lensmand i Anledning af en Klage fra Horsens Borgere, at han er blevet enig med de tilstedeværende Rigsråder om, at Købstadborgerne i Jylland skal være toldfri, hvor de kommer i hans Riger, således som deres Privilegier udviser (SNS. III. 339-40). Og i 1472, da Slagelse Borgere havde beklaget sig over,

dog også kan findes iklædt en sådan tilsyneladende mere ubestemt Form som, når Malmøs Borgere i 1415 får Ret til at »være fri for al Told, som andre vore Borgere ere i Danmark«[1]. Et pålideligt Vidnesbyrd om, at nogen dansk Købstad har været fri for Told i Skåne, haves ikke fra det 15. Århundrede[2], om end det jo er muligt, at Ribe kan have bevaret sin Særstilling indtil 1443. Og også når enkelte Hansestæder får Privilegier på Toldfrihed (noget, der dog næppe kan påvises i det 15. Århundrede, men vel i ældre Tider), siges det stadig, at Friheden ikke skal gælde på de skånske Markeder[3].

Hvad i øvrigt de danske Købstæders Toldpligt i Skåne angår, forekommer der i den nærmere Omtale heraf mangfoldige Variationer. Det kan således udtales, at Toldfriheden gælder overalt undtagen på Skanør[4] eller undtagen på Skåne Marked[5]; men det

at de især i Rødby ikke måtte nyde deres Privilegier på Toldfrihed, indskærpes det, at de skulde være toldfri over hele Danmark, som deres Privilegier indeholder (Arnamagn. Saml., Fol. 361 Bl. 35 b-36 a). Fremdeles får Randers i 1483 og Århus både i 1483 og 1486 Stadfæstelse på deres Privilegier, hvoriblandt nævnes Toldfrihed så vel i Limfjorden som anden Steds i Danmark (Stadfeldt, Beskriv. ov Randers Kiøbsted S. 29; RA., Danske Kanc., Kopi indsendt 1648 af Priv. for Århus 1483 $^{23}/_{5}$; Hübertz, Aarhus I. 49). Men den Form, som alle disse forskellige Breve har fået, beror sikkert på de stedfundne Overgreb eller på Ønsket om at fremhæve et enkelt Sted (således Rødby eller Limfjorden), hvor Toldfriheden skulde gælde. Og der kan formentlig ikke være Tvivl om, at det kun skyldes en Korthed i Udtrykket, når den sædvanlige Undtagelsesbestemmelse om Fiskemarkederne ikke er kommet med; både for Horsens's og Århus's Vedkommende kan således anføres, at ældre Privilegier for disse Byer af henholdsvis 1442 og 1441, som jo må være mellem dem, hvortil der senere henvises, netop undtager Fiskelejerne (se her S. 637 [1])).

[1] SD. III Nr. 2075 S. 32.

[2] Når derimod den københavnske Borgemester Niels Stemp i 1528 får Brev på for Livstid at være toldfri i Sjælland og Skåne for sit eget Gods, men ikke for sit »Madskabs« (KD. II Nr. 240), må dette antages at gælde en Toldfrihed på Fiskelejerne, da Toldfriheden jo ellers tilkom alle Københavns Borgere. Men tilsvarende Begunstigelser for Enkeltmand forekommer, så vidt vides, ikke i det 15. Århundrede.

[3] Liv-, Esth- u. Curländisches Urkundenbuch I Nr. 456 (1277). Meklenburg. Urkundenbuch VI Nr. 4213 S. 555 (1320). Hans. Urkundenbuch II Nr. 474 § 9 (1328).

[4] DV. Nr. 38 § 16, Nr. 40 (Viborg 1440, 1442). RA., Danske Kanc., Kopi indsendt 1648 af Priv. for Hjørring 1505 $^{30}/_{10}$.

[5] Fynske Aktstykk. I Nr. 111 S. 127 (Fåborg 1413), Nr. 21 S. 28 (Odense

kan også hedde: undtagen på Skåne Marked og andre vore Fiskelejer[1], eller med nærmere Specifikation: undtagen på Skanør, Falsterbo, Dragør og andre Sildelejer[2], eller: undtagen på Skanør, Falsterbo, Malmø, Dragør og alle andre Fiskelejer[3]. Eller der kan forekomme mere ubestemte Udtryk såsom: undtagen på vore Fiskemarkeder[4], eller den i det 15. Århundrede vistnok hyppigst brugte Form: undtagen vore Fiskelejer om Høsten[5].

Det vil af de her anførte Tidsbestemmelser: Skåne Marked, og: vore Fiskelejer om Høsten — Betegnelser, der med forskellige Småændringer kommer igen mange andre Steder[6] — ses, at Toldpligten på de pågældende Steder ikke gjaldt det hele År, men kun under det store Sildefiskeri med det livlige Handelssamkvem om Efteråret eller, som det udtrykkelig siges i den københavnske Stadsret af 1443 og i Privilegier for Køge af 1450 og for Roskilde af 1455, fra Bartholomæi Dag til Dionysii Dag (24. Aug.—9. Oktbr.)[7]; et ældre Privilegium for Slesvig By af 1417 lader derimod Toldpligten

1477), Nr. 137 S. 147 (Kerteminde 1484). SD. II. Nr. 1892 S. 770 (Halmstad 1414). RDRDM. III Nr. 5562 § 3 (Vordingborg 1415). Jfr. Sjællandske Provinsark., Kallundborg Bys Pergamentsbreve 1495 10/8 (Høstmarked i »Schane fisken«).

[1] Hübertz, Aarhus I. 14 (Århus 1441). RDRDM. III Nr. 7286 § 1 (Horsens 1442). Jfr. sstds. Nr. 7139 § 1 (Præstø 1441).

[2] RDRDM. III Nr. 5821 § 3 (Roskilde 1419). Nr. 7211 § 3 (Køge 1441). Øst, Arch. for Psychologie, Hist., Lit. og Kunst X. 260 (Holbæk 1443).

[3] DK. I Nr. 127, 5. Kap. § 53 (København 1443). RDRDM. III Nr. 8024 § 1 (Køge 1450). Rosenvinge, Love V. 297 § 39 (Skagen 1507).

[4] KD. I Nr. 113 S. 152 (København 1422). Aarsberetn. III Till. S. 5 (Helsingør 1426).

[5] RA., Danske Kanc., Kopi indsendt 1648 af Privilegier for Svendborg 1451(?), for Store Heddinge 1544 (ɔ: vistnok 1454) 31/7 (her, sikkert ved en Fejl i Afskriften: vor Fiskeri om Høsten) og for Helsingborg 1477 21/9. RA., Rigens Forfølgningsbog 1592-98 Bl. 243 b (Næstved 1451). DCP. Nr. 29 (Slangerup 1451). RA., LD. 1455 13/8 (Skelskør). Jfr. RA., Reg. 12, Skåne 8 h: undtagen vore fri Fiskelejer og Høstmarked (Åhus 1491).

[6] Sammenlign også fra en lidt senere Tid, hvorledes Borgerne i de sjællandske Købstæder 1514 »sige dem at være fri foruden om Høstmarked efter deres Privilegier« (KD. I Nr. 211 S. 298).

[7] KD. I Nr. 127, 5 Kap. § 53. RDRDM. III Nr. 8024 § 1. Rosenvinge, Love V. 198 § 4.

vare lige fra 29. Juli (Olai Dag) til 9. Oktbr.[1]. Hvad dernæst de Steder angår, hvor Tolden skulde svares, er det for det første klart, at det var ikke blot i Skanør og Falsterbo, men også i Malmø samt på den anden Side af Sundet ved Dragør. Når der endvidere gentagne Gange tilføjes: og andre Sildelejer (eller Fiskelejer), er det imidlertid ikke tydeligt, hvad der skal forstås herved, eller om Tilføjelsen overhovedet har haft nogen reel Betydning. Ret mærkeligt er det i alt Fald, at et Privilegium for Helsingør af 1426 indeholder en ligefrem Definition af Begrebet Markeder og Sildelejer, der her kun omfatter de nævnte 4 Hovedpladser ved Sundet; det siges nemlig i Brevet, at Helsingørs Borgere skal nyde samme Privilegier som andre danske Byers Borgere »på vore Markeder og Sildelejer, så som ere Skanør, Falsterbo, Malmø og Dragør«[2]. Og om et af de vigtigste Steder for Sildefiskeriet næst efter Øresund, nemlig Limfjorden, hedder det i et Privilegium for Randers af 1443, at da Kongen har undt Byens Borgere at være toldfri undtagen om Høsten i Øresund, skal de også være det i Limfjorden, hvor de har klaget over, at de ikke må nyde det[3]. Det samme fastsættes i et Privilegium for den samme By af 1483[4]; og Århus får, ligeledes i 1483, Stadfæstelse på sin Toldfrihed både i Limfjorden og anden Steds, hvad der gentages 3 År senere[5]. Men ganske vist fremgår det særlig af Randers-Brevet af 1443, at der har været en stærk Tilbøjelighed til at kræve Told af danske Købstadborgere ved Limfjordsfiskeriet. Og det er ikke klart, om Indbyggere i Byer, der ikke kunde opvise slige specielle Benådninger som Randers og Århus, har kunnet unddrage sig Tolden i Limfjorden; således hedder det i et Privilegium for Ålborg fra Tiden 1481—97, at Borgerne i denne By og alle andre skal udgive til Ålborg Slot »sådan Told, som de med Rette pligtige ere og af Arilds Tid udgivet have«[6]. En Bestemmelse, som ligeledes tyder på, at der på andre Steder end de 4 Hovedfiskepladser ved Øresund har hersket særlige Regler med Hensyn til Tolden under Efterårsfiskeriet, forekommer end-

[1] Noodt, Beytr. zur Erläuterung Der Civil-, Kirchen- u. Gelehrten-Hist. Der Herzogth. I. 183.
[2] Aarsberetn. III Till. S. 5. [3] RDRDM. III Nr. 7399.
[4] Stadfeldt, Beskriv. ov. Randers Kiøbsted S. 29.
[5] RA., Danske Kanc., Kopi indsendt 1648 af Priv. for Århus 1483 ²³/₅. Hübertz, Aarhus I. 49 (1486), jfr. 85 (1496).
[6] Rosenvinge, Love V. 291 § 6.

videre i et Privilegium for Helsingør af 1456. Det siges nemlig her, at »vor Told skal pågå om Høsten, den Tid han pågår i København og i Køge«[1], hvad der uden Tvivl må forstås om en Afgift, som de vedkommende Byers Borgere selv i det mindste har været med til at betale. Men muligvis drejer det sig kun om en Ydelse, som de erlægger for Tilladelse til at tage Del i Fiskeriet[2]; i alt Fald skulde det jo synes, at det Sted, hvor der var mest Rimelighed for, at Købstadborgere var toldfri, hvis de overhovedet var det noget Steds, måtte være deres egen By[3].

Når Kronen holdt fast ved, at både fremmede og indfødte skulde betale Told ved Høstmarkederne, beror dette sikkert på, at den har ønsket at bevare den ret betydelige samlede Indtægt, som den havde af Markederne, og som i øvrigt bestod ikke alene af selve Tolden, men også af forskellige Afgifter af Skibe, Boder osv. Fra nogle År af 1370'erne haves der Oplysning om det på de skånske Markeder indkomne Beløbs Størrelse; det udgjorde da i Gennemsnit omtrent 5100 Mark lybsk om Året, hvoraf dog de 2 Tredjedele ifølge Stralsund-Freden af 1370 var overdragne Hanseaterne[4]. En god Snes År senere nævnes en lignende Indtægt, idet en Ridder Magnus v. Alen, der havde fået Skanør og Falsterbo stillet som Sikkerhed for en Fordring på Kronen, erklærer at have oppebåret i 1399 5053 Mark lybsk på Markedet[5]. Når der tilsyneladende er god Overensstemmelse mellem Tallene fra 1370'erne og fra 1399, må

[1] Aarsberetn. III Till. S. 10.

[2] Sammenlign Københavns Stadsret 1443, 5. Kap. § 51: »Item hvilken Borger som vil fiske efter sancti Dionysii Dag efter Tomsild, han fiske frit og give der intet for, om han sejler ind og ud« (KD. I Nr. 127 S. 174). — en Bestemmelse, hvori det jo indirekte ligger, at Borgere, som vilde fiske før Dionysii Dag, har måttet svare Afgift deraf (jfr. SRD. VII. 105). Se også ovfr. S. 390[3]).

[3] Sammenlign, hvorledes Privilegier for Flensborg af 1431 og for Haderslev af 1455 og 1460 giver disse Købstæders Borgere Toldfrihed i deres egen By (om end for Haderslevs Vedkommende med et vist Forbehold i 1455) uden at nævne noget om Toldfrihed andre Steder (DF. I Nr. 98 S. 384; Reg. Chr. I Nr. 17 S. 27, Nr. 22: Haderslev Borgere var dog ifølge Stadsretten af 1292 toldfri ikke blot i Byen selv, men i hele Hertugdømmet, se Thorsen, De med Jydske Lov beslægtede Stadsretter S. 234 § 4). Jfr. Privilegium for Husum 1488 (Beccau, Versuch einer urkundl. Darstellung der Gesch. Husums S. 265-66).

[4] HR. II Nr. 18 §§ 14, 15, Nr. 171. Jfr. Erslev, Dronn. Margr. S. 461.

[5] Suhm XIV. 659-60.

det dog bemærkes, at det i 1399 kun drejer sig om Indtægterne fra Skanør og Falsterbo, hvorimod Hanseaterne i 1370'erne også havde Indtægterne fra Malmø; men ganske vist indbragte disse en forholdsvis mindre betydelig Sum, så at den virkelige Forskel alligevel ikke er stor.

Derimod er det i Sammenligning med Beløbene i det 14. Århundrede en ret væsentlig Nedgang, der viser sig i Slutningen af det 15.; der er bevaret et Regnskab for Falsterbo og Skanør fra 1494, og det opfører kun en Indtægt på omtrent 2200 Mark[1]. Hvorvidt dette beror på en Tilfældighed, er ikke godt at sige; Opgivelserne for 1370'erne udviser betydelige Svingninger mellem Indtægterne i de enkelte År, men Tallet fra 1494 stemmer dog nogenlunde med en Oplysning fra Frederik I.s Tid, hvorefter Tolden ved Falsterbo og Skanør om Høsten udgjorde omtrent 2500 eller omtrent 3000 Mark under Kong Hans[2]. I og for sig er det derfor vanskeligt at afgøre, hvad man skal mene om Pålideligheden af en anden Angivelse fra Frederik I.s Tid om, at under hans Broder »på Fiskelejerne i Skåne og anden Steds om Høsten beløb sig til Told og Sagefald 5 eller 6000 Mark rede Penge«[3]. Her medregnes jo nemlig Fiskerierne »anden Steds« (således bl. a. både ved Malmø, Dragør og Ålborg); og de skulde altså have givet Kronen omtrent de samme Indtægter som Fiskeriet på Skanør og Falsterbo — noget, der vel i sig selv ikke er helt utænkeligt[4]. Men på den anden Side er det tidligere[5] berørt, at de pågældende Opgivelser fra Frederik I.s Tid overhovedet ikke er egnede til at indgyde Tillid; og der vil i alt Fald næppe være mange, som fæster Lid til, at de samme Indtægter af Fiskerierne, der for Kong Hans's Regering opføres med 5—6000 Mark, under hans Broder skulde være gået ned til »næppelig 5 eller 600 Mark«, således som det på det samme Sted angives. Hvad Pålideligheden af det sidste Tal (der jo skulde omfatte hele

---

[1] Schäfer. Das Buch des lüb. Vogts auf Schonen S. 119 § 47.

[2] NDM. VI. 313. Hvilket af de 2 Tal der skal læses, er uheldigvis usikkert, se Originalen i RA., Pakken Kongens Fadebur 1521-25.

[3] DM. 3. R. I. 137.

[4] Sammenlign, hvad der anføres her nedfr. S. 643[7]) om Toldindtægterne alene i Ålborg. Derimod hedder det om Tolden på Møen, Falster og Lolland, at den på Kong Hans's Tid foruden Kongesild kun beløb sig til c. 250 Mark i rede Penge (NDM. VI. 316).

[5] S. 606.

Danmark) angår, belyses den godt ved en anden Oplysning fra Frederik I.s Regeringstid om, at Tolden og Sisen *i Skåne* om Høsten da var »2500 Mark, stundom mindre efter som Silden tilgår«[1], en Oplysning, der derimod stemmer godt med Regnskabet af 1494.

Som det vil ses af, hvad der er anført om Hansestæderne og Magnus v. Alen i den senere Del af det 14. Århundrede, var det på den Tid ikke ualmindeligt, at Kronen måtte overdrage de skånske Toldindtægter til andre som Sikkerhed for Fordringer, disse havde på den[2]. Det samme gentog sig i 1401, da Roskilde Bisp og Kapitel fik Skanør og Falsterbo med Indtægterne af Markederne i Pant for 40.000 Mark lybsk, men rigtignok således, at der årlig skulde afslås 5000 Mark lybsk i Hovedsummen; Kronen skulde altså efter 8 Års Forløb have Pantet tilbage, men fik det alligevel allerede 1407[3]. Og tillige blev der omkring År 1400 ikke sjælden anvist Penge til Udbetaling på de skånske Toldindtægter (især til tyske Fyrster), uden at dermed fulgte nogen Pantsættelse af selve Slottene Skanør og Falsterbo. Således fik Hertug Erik af Sachsen-Lauenburg i 1376 overdraget en Sjettedel af Tolden på Skanør og Falsterbo (altså Halvdelen af den Tredjedel, som Kronen da var i Besiddelse af) samt Tolden i Ystad og Trelleborg, indtil han i alt havde oppebåret 3500 lødige Mark deraf[4]. Senere modtog Hertugerne Barnim og Vartislav af Pommern en Tid 500 Mark sundisk om Året af Tolden i Skåne, således År 1400[5]; og det samme Beløb fik Hertug Ulrik af Mecklenburg nogen Tid derefter om Året, således i 1413[6]. Men efter den Tid synes det omtrent at være gået af Brug at pantsætte Indtægterne af Høstmarkedet; det er kun en ganske enkelt Gang i Resten af det 15. Århundrede, at man hører om Penge, der anvises til Udbetaling af Toldindtægterne[7].

---

[1] NDM. VI. 321.

[2] Jfr. i det hele herom Erslev, Dronn. Margr. S. 313.

[3] MP. Nr. 94, 201.

[4] LUB. IV Nr. 320, jfr. Nr. 331-32. Sudendorf, Urkundenbuch zur Gesch. der Herzöge von Braunschw. u. Lüneb. VII. 223.

[5] RDRDM. II Nr. 4372, 4376. DM. IV. 310. SD. II Nr. 1155. Jfr. Erslev, Dronn. Margr. S. 502 (bl. a. om det sidste Brevs År).

[6] RDRDM. III Nr. 5311. Jfr. Overenskomsten af 1411 i SD. II Nr. 1484.

[7] Se således Statsarkivet i Lübeck, Niederstadtbuch under 1461 Thome apostoli om et Brev af Christiern I på 100 rhinske Gylden, der årlig skal betales af Tolden i *Malmø*. 1524 får Tile Giseler Livsbrev på

Et Vidnesbyrd om den skånske Tolds Betydning er det, at der endnu er bevaret forskellige Bestemmelser om Toldsatserne for de enkelte Varer. En sådan Toldtarif, der dog kun opfører et begrænset Antal Varer, forekommer i Stralsund-Freden af 1370; blandt dens enkelte Positioner skal her blot nævnes, at der af Sild, som førtes »bynnen landes« (ɔ: over Østersøen), skulde betales 20 skånske Penninge pr. Læst; derimod var den Sild, som udførtes Nord på gennem Øresund, toldfri, men rigtignok således, at Skibet, hvori den ladedes, skulde betale den i Forhold til den egenlige Sildetold betydelige Afgift af 10 Skilling Grot 8 Grot[1]. Under Erik af Pommern var der fra dansk Side foreslået en ny, betydelig forhøjet Toldtarif, ifølge hvilken der bl. a. af hver Tønde Sild skulde gives 2 skånske Øre i Told, men som sikkert aldrig har fået Gyldighed[2]. Derimod indeholder et »Mote«, som i sin nuværende Form skriver sig fra Tiden 1460—74, men måske i Virkeligheden er ikke så lidt ældre[3], en Tarif, der er betydelig mere specificeret end Stralsund-Fredens[4] og for de fleste Positioners Vedkommende gentages uforandret i et nyt »Mote« fra 1484[5]. Og endelig viser det tidligere omtalte Regnskab fra 1494 for Skanør og Falsterbo Toldsatser, der langtfra overalt stemmer med dem af 1484[6]. Gennem-

---

400 Mark årlig af Høsttolden på Falsterbo (Kong Fred. den Førstes danske Registr. S. 39, 44).

[1] HR. I Nr. 523. 513 S. 477, jfr. II Nr. 15. Sammenlign HR. VIII Nr. 1154 §§ 12. 16, hvor der på Erik af Pommerns Tid fra dansk Side klages over den uheldige Indflydelse, som Skibenes siden 1370 voksende Størrelse havde haft på Kronens Indtægt af den pr. Skib erlagte Told. I Virkeligheden var det kun Skibe af en i det mindste efter det 14. Århundredes Forhold temmelig betydelig Størrelse, for hvilke en Skibstold på 10 Skilling Grot 8 Grot vilde blive mindre end en Sildetold af 20 Penning pr. Læst (jfr. Schäfer, Das Buch des lüb. Vogts auf Schonen S. LXXII[1]); Forholdet mellem de 2 Arter af Told var det samme som dér anført endnu i det 15. Århundrede, da 1 Skilling Grot (à 12 Grot) var lig 9 Skilling (à 12 Penninge)).

[2] HR. VIII Nr. 1153, jfr. Nr. 1154 §§ 12, 16.

[3] Hans. Geschichtsblätt. 1897 S. 237-38.

[4] RA., LD. bag ved År 1459. Jfr. Hans. Geschichtsblätt. 1897 S. 236 (og 233).

[5] Schäfer, Das Buch des lüb. Vogts auf Schonen S. 96-98 § 76.

[6] I Begyndelsen af det 16. Århundrede se HR. III. V Nr. 420 §§ 34-41 (1509), III. VI Nr. 512 §§ 33-35, Nr. 514 § 15, Nr. 520 S. 480, Schäfer, anf. St. S. 39 § 284 (1513).

gående for Tarifferne fra det 15. Århundrede er en Bestræbelse efter at forhøje Satserne[1], men dog forekommer der også Eksempler på det modsatte[2]. Og hvad Sildetolden angår, svares den i 1494 af Hanseaterne med det samme Beløb, som fastsattes i 1370, nemlig med 20 Penninge (eller 5 Hvide eller $1^2/_3$ Skilling) pr. Læst; men i Motet fra 1460—74 sættes den ganske vist en hel Del lavere, nemlig til 1 Penning pr. Tønde (= $^1/_{12}$ Læst)[3], og modsat i Motel af 1484 betydelig højere, nemlig til 1 Engelsk eller 3 Penninge pr. Tønde[4]. Imidlerlid var det i alt Fald i 1494 blot Hanseaterne, der svarede de 20 Penninge af Læsten, hvorimod det af Regnskabet fra dette År mere eller mindre tydelig fremgår, at de danske kun betalte omtrent det halve[5]. Men selv om denne Forskel mellem de indfødte og de fremmede var en Begunstigelse for den danske Handel, var det jo i Virkeligheden kun en meget lav Told, der fordredes af Hanseaterne[6].

Om Tolden af Fiskerierne uden for Skåne haves så at sige ingen nærmere Efterretninger fra det 15. Århundrede. Hverken nogen Toldtarif eller noget Regnskab kendes fra sådanne Steder; derimod kan der, ligesom Tilfældet er for Malmøs og Falsterbos Vedkommende, også anden Steds anføres Navne på nogle Toldere, således en enkelt på Dragør og et Par i Ålborg[7].

[1] Schäfer, anf. St. S. 100. Se dog Christiern I.s Klage 1477 i HR. III. I Nr. 56 §§ 1, 8 (jfr. Schäfer, anf. St. S. LXXXVIII).

[2] For 1 Læst Salt skal der således 1370 gives 20 skånske Penninge og 1484 10 Penninge; og ganske det samme gælder m. H. t. 1 Tønde Smør (HR. I Nr. 513 S. 477; Schäfer, anf. St. S. 96).

[3] RA., LD. bag ved År 1459. Jfr. Hans. Geschichtsblätt. 1897 S. 236.

[4] Schäfer, anf. St. S. 97 § 76, jfr. S. LXXXV-LXXXVI.

[5] Jfr. Schäfer, anf. St. S. 100, 109, 115-16.

[6] Jfr. Allen IV. I. 80-81 og (mod Schäfer, anf. St. S. LXXXVI[3])) HT. 6. R. I. 475. Hvad den i Stralsund-Freden fastsatte Told af Skibe, der førte Sild Vest på, angår, er det vist tvivlsomt, om den i det 15. Århundrede findes nævnt efter Erik af Pommerns Tid (jfr. HR. VIII Nr. 1154 § 12). I alt Fald forekommer den ikke i Regnskabet af 1494, der derimod opfører en Rortold, som dog sikkert er en Afgift af anden Oprindelse (jfr. nedfr. S. 654-55); og selv om der, saledes som Schäfer, anf. St. S. LXXXIX mener, blandt de Skibe, der i 1494 betaler Rortold, også skulde være nogle enkelte, som fører Sild Vest på, er der ikke et eneste, der betaler så høj en Afgift som den i 1370 fastsatte.

[7] Af den ene af disse sidste, Peder Marsvin, oppebærer Kammermesteren Christopher Parsberg i 1447 $438^1/_2$ Mark, men uden at det siges, i hvor

Ved Siden af Toldafgifterne ved Efterårsfiskerierne var der en anden Told, som var af ikke ringe Betydning, nemlig Tolden på Udførsel af Heste og Hornkvæg. Denne Udførsel, der for den allerstørste Del foregik Syd på, fandt især Sted over Assens, Kolding og Ribe; men i øvrigt haves der ikke mange Efterretninger om den fra det 15. Århundrede, skønt i alt Fald Hestetolden i Ribe nævnes allerede 2 Århundreder tidligere[1]. Egentlig er det vist først i Begyndelsen af det 16. Århundrede, at der omtales en særlig Øksnetold i Assens[2]; men at en sådan har eksisteret allerede tidligere, turde fremgå af, at der i Forordninger af 1475 og 1477 ved Siden af Falsterbo, Skanør og Dragør specielt nævnes Assens, Kolding og Ribe som Steder, hvorfra Udførsel af Øksne må finde Sted[3]. Og ligeledes ses det af flere Træk, at der i det 15. Århundrede er blevet betalt en Told i Assens, som har været af en vis Vigtighed, selv om den ikke udtrykkelig betegnes som Øksnetold. Således har en Mand som Eggert Frille haft Oppebørslen af den[4], skønt han ellers ikke vides at have haft noget med Byen at gøre; og Borgerne både i Odense og Kerteminde får henholdsvis 1472 og 1473 Privilegier på at skulle være toldfri særlig i Assens[5], hvad der jo også vidner om denne Tolds Betydning. Om Tolden i Kolding i det 15. Århundrede vides der endnu mindre eller rettere sagt omtrent slet intet ud over, hvad nys er anført om Byens Betydning som Udførselssted for Øksnene. Hvad derimod Tolden i Ribe an-

langt et Tidsrum denne Sum er samlet (RA., Reg. 108 a, Christopher Parsbergs Regnskab begyndende: Anno domini 1447, Bl. 2 b). Og i 1487 får Kongen 450 Mark af Provsten i Børglum »*på Regnskab* af Tolden, han havde oppebåret i Ålborg i denne forledne Sommer« (DM. 4. R. I. 172). Derimod oppebærer Niels Clementssøn i Begyndelsen af det 16. Århundrede bele 1200 Mark af Told i Ålborg (Saml. til jydsk Hist. 2. R. I. 240), vel af ét Års Fiskeri; og under Frederik I hedder det, at Tolden samme Steds »løber sig« »på det højeste 1500 Mark, mere(!) og mindre« (NDM. VI. 321).

[1] Ribe Oldemoder S. 2-3. [2] Se DM. 4. R. V. 94.

[3] Aarsberetn. V. 71-72 § 3, 73 § 6. Jfr. om Udførslen af Hornkvæg fra Fyn det af Kong Hans i 1497 æskede Fynbo Landstingsvidne (NDM. V. 151).

[4] Se Kongens Kvittering til ham af 1461 (RA., Assens 2).

[5] Vedel Simonsen, Bidrag til Odense Byes ældre Hist. I. 2. II. S. 176. Fynske Aktstykk. I Nr. 136 S. 147 (i dette sidste Brev siges Toldfriheden at skulle gælde i Assens og *Middelfart* og andre Købstæder i Danmark).

går, kan man i alt Fald se, hvorledes Christiern I anviser Penge til Udbetaling på den; således får en lybsk Borger i 1469 Brev på 200 Mark årlig af den; 3 År senere, da Bisp Peder af Ribe har Oppebørslen af Tolden på Kronens Vegne, pålægges det ham årlig at udbetale Ribe Kapitel 10 Mark af den som Afdrag på en Sum Penge, Kongen skylder Kapitlet[1]; og i 1481 har Ribe-Bispen efter Dronning Christines Sigende ligefrem Tolden i Pant[2].

Fra de første År af det 16. Århundrede har man derimod betydelig fyldigere Oplysninger særlig om Tolden i Kolding og Ribe, men til Dels også om den i Assens. Som tidligere[3] anført, oppebar Dronning Christine Tolden på alle de nævnte 3 Steder endnu, medens Kong Hans levede, for Kolding-Toldens Vedkommende endogså allerede i 1499; og hun beholdt disse Indtægter (tillige med Tolden i Varde) i alt Fald i nogen Tid efter sin Ægtefælles Død[4]. Man finder derfor adskillige Kvitteringer, som Dronningen har udstedt for Told modtaget fra de omtalte Byer[5], og hvoraf det ses, at det i Ribe og Assens i det mindste en Tid lang var en af Borgemestrene, der beklædte Stillingen som Tolder[6]. Men ganske vist havde denne Stilling i alt Fald for Ribes og Koldings Vedkommende mindre at betyde, idet det øjensynlig var Regelen, at Dronningen sendte en af sine egne Folk til disse Byer for at opkræve Tolden, når de store Markeder, ved hvilke den aldeles overvejende Del af Udførslen fandt Sted, skulde afholdes[7]. Dette fremgår af de fra Dronning Christines Tid bevarede Toldregnskaber for Ribe og Kolding, hvoraf det ældste er fra 1501; de er vel for en Del udaterede eller mere knapt affattede, end ønskeligt kunde være, men indeholder dog også mange Oplysninger af Interesse. De viser, at Tolden i Ribe indbragte et væsentlig større Beløb end den i Kolding, og at det var Told ikke blot af Heste og Øksne, men også af alle andre Varer, som Dronningen oppebar i de nævnte Byer. Afgiften af de levende Dyr var dog afgjort den, der indbragte mest,

---

[1] Reg. Chr. I Nr. 105, jfr. HR. III. IV Nr. 388 § 49 (S. 525). RA., DSP. 1472 ud. Dag (afskrevet i RA., LD. 1472 $^{21}/_{3}$ på en Tid. da Brevet var tydeligere end nu).

[2] Jfr. ovfr. S. 19[2]). [3] S. 18.

[4] Se ovfr. S. 18.

[5] Se de ovfr. S. 18, Note 5-7 anførte Steder.

[6] Ribe: DM. 4. R. V. 89, 91; Assens: sstds. S. 94, jfr. 91.

[7] Jfr. Kinch. Ribe Bys Hist. indtil Reformationen S. 652-53.

og af Dyrene spillede atter Øksnene en langt større Rolle end Hestene; der udførtes nemlig langt flere Øksne end Heste, og Ydelsen var den samme for bægge Arter, nemlig i Kong Hans's Levetid næsten stadig 2 Skilling for hver Okse eller Hest[1]. Tolden er-

[1] Under det fjendtlige Forhold til Hansestæderne i Kong Hans's senere År kræves der dog af og til noget mere af Tyskerne, således $2^1/_2$ i Stedet for 2 Skilling (RA., Ribe Toldregnskab 1510 S. A 3 (jfr. sstds. S. A 5: 20 Øksne for 3 Mark, »quia teutonicus«), 1511 S. E 6). — Allen II. 261 og Kinch, anf. St. S. 429-30, 645 udtaler, at der ved Siden af de 2 Skilling, som Dronningen oppebar, svaredes 8 Skilling eller det 4-dobbelte til Kongen selv. Dette er dog i alt Fald i Kong Hans's Tid formentlig ganske urigtigt. Kinch citerer på de pågældende Steder slet ingen Kilde for sin Opgivelse, og heller ikke de Henvisninger, der findes hos Allen II. 544-45, giver Oplysning om nogen til Kronen svaret 8-Skillings Told, ligesom en sådan overhovedet aldrig omtales i Aktstykker fra Kong Hans's Tid. I 1513 hedder det desuden, at Dronningen skal beholde »årlig Byskat og Told« i Kolding og Ribe og »Tolden i Assens« (SS. II. 1. H. S. 104), altså uden mindste Antydning af, at det blot er en Del af Tolden, hun skal have; men hverken før eller efter 1513 høres der noget om, at Dronningen oppebar en Afgift, der blot tilnærmelsesvis når en sådan Højde, som de 2 + 8 Skilling vilde være. Endvidere beløber den Told, Dronningen fik, sig i alt Fald i ét År før 1513 til over 1000 Mark, i et andet til over 1300 og i et tredje til over 2300 Mark (se S. 647). Hvis da Kongen havde haft den 4-dobbelte Sum, synes det mindre rimeligt, at den tidligere omtalte Optegnelse, som haves fra Frederik I.s Tid om Kong Hans's ladtægter, og som netop søger at gøre disse så store som muligt, skulde forbigå en Post, der måtte have indbragt Kronen næsten lige så meget som »Fiskelejerne i Skåne og anden Steds om Høsten« og til Tider endogså mere (jfr. ovfr. S. 640); men Optegnelsen taler ikke med et Ord om, at Kong Hans har nogen Indtægt af Ribe- og Kolding-Tolden. Heller ikke forholder det sig således, som man måske af Udtryk hos Kinch (anf. St. S. 429, 430, derimod ganske vist ikke S. 645) kunde tro, at den af Dronning Christine oppebårne Heste- og Øksnetold betegnes som »Småtold« eller »den lille gamle Told« i Regnskaberne fra hendes egen Tid. Udtrykket Småtold bruges i disse Regnskaber om den i Sammenligning med Heste- og Øksnetolden lidet betydelige Told af andre Varer. Og Navnet den lille gamle Told forekommer overhovedet ikke på Kong Hans's Tid, men derimod i et Toldregnskab fra 1569-70, hvor det ganske vist er 2-Skilling-Tolden, der benævnes på denne Måde i Modsætning til andre da opkrævede, langt større Afgifter (Danske Saml. II. 90). Men dette beviser jo ikke (og er, så vidt skønnes, end ikke i Stand til at gøre det sandsynligt), at der allerede i Begyndelsen af Århundredet skulde være svaret endnu en Told ved Siden af 2-Skillings-Tolden.

lagdes, som det fremgår af Regnskaberne, både af Udlændinge og af indfødte, bl. a. af selve Indbyggerne i Ribe, der jo dog tidligere havde været toldfri endog i Skåne[1]. Frederik I fritog imidlertid i 1529 atter Ribe Borgere for Heste- og Øksnetolden og udtalte ved denne Lejlighed udtrykkelig, at det var Dronning Christine, som havde indført Toldpligten for Byens Borgere, skønt den stred mod tidligere Kongers Privilegier, — en Udtalelse, der ganske vist næppe lader sig bevise[2]. Hvad Størrelsen af det Beløb angår, som Ribe- og Kolding-Tolden indbragte Dronningen, var det ikke ubetydeligt; i 1503 fik hun over 1060 Mark, i 1501 over 1310 Mark og fra September 1507 til Marts 1508 endogså over 2350 Mark[3].

Foruden Tolden ved Fiskerierne og på Udførsel af Heste og Hornkvæg kan endvidere nævnes Tolden på Indførsel af en anden Vare, nemlig tysk Øl, en Told, der også betegnedes med Ordet Sise. Dette Ord forekommer i Danmark næppe før i Christopher af Bayerns københavnske Stadsret af 1443; her er det imidlertid ikke om en Øltold til Staten, at det bruges, men derimod om en Afgift, som de, der vil udtappe Vin, skal svare til Byens Foged, Borgemestre og Råd, når disse fastsætter Prisen på Vinen[4]. Men en Snes År efter anvendes Ordet som Betegnelse for en Told, Christiern I i 1466 havde lagt på tysk Øl, idet der af hver Tønde, som indførtes, skulde svares 4 Skilling dansk i Sise, ligesom Kongen samtidig fastsatte en bestemt Pris (18 Skilling dansk) for Tønden. Det officielle Brev om Indførelsen af dette Pålæg er dog nu forsvundet, og Tolden forekommer overhovedet ikke i danske Kilder, så at det ikke vides, om også sådanne vilde have benævnet den Sise; derimod betegnes den med dette Navn fra hanseatisk Side[5]. Imidlertid er det ikke klart, hvilken Betydning Bestemmelsen om den omhandlede Told har fået i Praksis; i Skåne gjorde Hanseaterne i det mindste mange Vanskeligheder ved at erlægge den, og da den

---

[1] Ovfr. S. 635.
[2] Kinch, anf. St. S. 430; jfr. Hvitf. VIII. 188 (Folioudg. S. 1317-18).
[3] RA., Ribe og Kolding Toldregnskaber 1503 Bl. 7 a, 1501 Bl. 9 b; RA., Dronn. Christines Regnskabsbog V (1505-9) Bl. 3 b, 4 a, 5 a (en rhinsk Gylden er i dette sidste Regnskab lig $2^1/_2$ Mark). I 1519 var Indtægten endnu større (RA., Ribe og Kolding Toldregnskab 1519 Bl. 8 b, 14 a, 20 a, 23 b).
[4] KD. I Nr. 127. 2. Kap. § 2. [5] HR. II. V Nr. 805-6.

ikke omtales i de nærmest følgende År, er den vel i ethvert Tilfælde temmelig hurtig bleven afskaffet igen[1]. Da der i 1475 atter påbødes en Told pa tysk Øl, skete det da også uden mindste Antydning af, at en sådan allerede eksisterede. I den 1475 udstedte Forordning hed det, at der af hver Læst tysk Øl, som indførtes, skulde svares Kongen 1 Lod Sølv til hans Fadebur, og der måtte ikke i Stedet for Sølvet tages andre Varer (hvorfor Tolden også benævnedes Sølvtold); der fastsattes en Pris af 18 Skilling for Tønden ligesom i 1466 og blev tillige truffet forskellige andre Bestemmelser for at forhindre, at det i Virkeligheden blev de danske Forbrugere, der kom til at betale Afgiften[2]. Men Hanseaterne var naturligvis ligesom i 1466 meget misfornøjede med den ny Told, og 2 År efter, i 1477, måtte Kongen på deres Anmodning ophæve den igen[3]; så vidt vides, findes den hverken i danske eller tyske Kilder benævnet Sise.

Dette er derimod Tilfældet med Indførselstold på tysk Øl i Kong Hans's Tid. En sådan Told kan ikke med Sikkerhed påvises i den nævnte Konges første År[4], men pålagdes af ham i 1488; der skulde da ifølge Brevet herom gives 1 Lod Sølv »til Sise« af hver Læst tysk Øl (medens Tolden senere i Forordningen tillige betegnes med Navnet Sølvtold), og Tønden måtte ikke sælges for højere Pris end 20 Skilling dansk[5]. Tyskerne besværede sig selvfølgelig over På-

[1] Se i det hele om Sisen af 1466 W. Christensen, Unionskongerne og Hansestæderne 1439-1466 S. 414-17.

[2] Aarsberetn. V. 71-72, især § 10; jfr. RA., Hansestæderne A, Priv. for de fremmede Købmænd i Ystad 1476 $^{6}/_{9}$. Om Navnet Sølvtold se Aarsberetn. V. 73 § 1, 74 § 9 samt om Forståelsen af den hele Forordning af 1475: Pal.-Müller, De første Konger af den Oldenb. Slægt S. 114-15 og Joh. Steenstrup i Dagbladet for 1891 $^{27}/_{12}$ (Artiklen »En gammel Ølskat«) og i C. Hages Haandbog i Handelsvidenskab S. 938-39.

[3] HR. II. VII Nr. 338 § 235, Nr. 345, 376, 389 § 78, III. I Nr. 55 § 1. S. 39 e), Nr. 63. Aarsberetn. V. 73 § 1, 74 § 9. Chronik des Franciscaner Lesemeisters Detmar *etc.*, hrsg. von Grautoff, II. 400. Bruns, Die Lübecker Bergenfahrer u. ihre Chronistik S. 370-71.

[4] I 1487 tales der dog om en Sise i Næstved som en, efter hvad der nærmest må antages, på den Tid eksisterende Afgift (SRD. IV. 363); men da det var en Ydelse, der lovlig tilkom Abbeden i Skovkloster, er det jo muligt, at det her drejer sig om et lokalt Pålæg af en anden Beskaffenhed end Tolden på det tyske Øl.

[5] Orig. i Halmstad Rådhusarkiv, delvis trykt i Richardson, Hallandia

lægget[1], men uden Nytte; det indskærpes på ny i en Forordning af 1491, der dog ved Siden af at påbyde, »at vi til gode Rede fange vor Sise deraf, *som vi hertil fanget have*«, giver nøjere Forskrifter om, hvad der skal svares i Sise pr. Fad af forskellige nærmere angivne fremmede Ølsorter[2]. I 1494 opkræves der da også Sise både på Falsterbo og Skanør[3], noget, der ligeledes omtales i den følgende Tid[4]; og i 1513 efter Kong Hans's Død fastsættes det i en Overenskomst mellem hans Efterfølger og de vendiske Stæder, at 4 Mænd fra hver af de 2 Sider skal træffe Bestemmelse om, hvorledes der herefter skal forholdes med Sisen[5]. Denne findes i det hele taget nævnt adskillige Gange i Kong Hans's Tid. Således hedder det i de tidligere benyttede, men mindre pålidelige Meddelelser fra Frederik I.s Regering om Størrelsen af hans Broders Indtægter, at Hans havde »fast mere« end 13000 Mark i årlig Indtægt af Sagefald og den gamle Sise i Købstæderne (uden at det dog nævnes, hvor meget Sisen alene indbragte)[6]. Og for Sise oppebåret i Århus og indbetalt til Kong Hans er der bevaret en hel Række Kvitteringer fra 1490 til 1506, af hvilke imidlertid nogle

antiqua et hodierna S. 134-35. Jfr. også om Tiden for denne Sises Indførelse Udtrykket »to jare« i HR. III. II Nr. 296 S. 332.

[1] HR. III. II Nr. 281 § 4, Nr. 296.

[2] HR. III. III Nr. 1 § 5. jfr. Aarsberetn. V. 77 §§ 6-7 (her uden År).

[3] Schäfer, Das Buch des lüb. Vogts auf Schonen S. 111 § 13, 118 § 45.

[4] HR. III. IV Nr. 425 § 7, Nr. 430 §§ 37, 41, III. V Nr. 420 § 16. III. VI Nr. 400 § 11, Nr. 426 S. 400-1, Nr. 438, 512 § 11, Nr. 514 § 11, Nr. 531, 532 S. 492, Nr. 534 § 1.

[5] HR. III. VI Nr. 507 S. 460.

[6] DM. 3. R. I. 136; jfr. NDM. VI. 313-16 og 318 under de enkelte Byer. — Sammenlign Kong Fred. den Førstes danske Registr. S. 127: »den gamle Sise, som Købmænd pleje at give, 1 Mark af Læsten«, og 128-29: »den gamle Tyskøls Sise, som er 4 Album af hver Tønde« (1527). Denne Angivelse af »den gamle Sise« som 1 Mark pr. Læst stemmer både med Klager fra hanseatisk Side i 1489 og 1513 (HR. III. II Nr. 281 § 4, III. VI Nr. 512 § 11) og med, hvad der betales på Falsterbo og især på Skanør i 1494 (RA., Regnskab for Falsterbo 1494 Bl. 66 a-68 b; Schäfer, anf. St. S. 118 § 45). Og ligeledes passer den ganske godt med Bestemmelsen i Forordningen af 1488 om 1 Lod Sølv pr. Læst, idet 1 Lod Sølv i 1471 regnedes for 15 Skilling (RA., Slagelse H. 60) og i 1518 for 20 Skilling (SNS. I. 285, 295); om Identiteten af 1 Lod Sølv og 1 Mark kan også henvises til en Udtalelse fra hanseatisk Side af 1509 om, at Sisen af 1 *Fad* Øl er »1 Mark dansk eller 1 Lod Sølv« (HR. III. V Nr. 420 § 16).

naturligst synes at burde opfattes således, at Byen ikke har skullet aflevere hele det indkomne Beløb til Kronen, men har haft Ret til selv at beholde en Del deraf[1]. Endvidere var det i alt Fald straks i Begyndelsen af det 16. Århundrede ikke blot i Købstæderne, men også på Landet, at der svaredes Sise; dette nævnes i det mindste på de sydlige Øer endnu før 1513[2]. Derimod vil man under Kong Hans's Regering næppe med Sikkerhed kunne påvise, at Ordet Sise bruges om nogen til Staten svaret Told af Vin[3] eller Afgift af dansk Øl. Og heller ikke haves der, så vidt vides, overbovedet i det 15. Århundrede eller indtil 1513 nogen fuldt pålidelig Efterretning om en sådan for det hele Rige fælles Afgift (selv med en anden Betegnelse end Sise) af de anførte Varer. Et andet Forhold er det jo nemlig, at der, som tidligere[4] anført, i flere Byer forekommer Ydelser, som Krokoner eller Bryggere må erlægge for Retten til at drive deres Næringsvej[5]; thi disse Ydelser har åbenbart haft en mere lokal Karakter. Men man behøver rigtignok ikke at gå længere end til Christiern II.s Regering for at finde nævnt, at Staten oppebærer Sise både af dansk Øl og af Vin. Der omtales under denne Konge så vel et Sisehus (i alt Fald i København) som Sisemestre, men tillige viser det sig, at det dengang ikke var den hele Sise, som Kongen oppebar, idet vedkommende Købstad fik en Del af den[6], på samme Måde, som Tilfældet formentlig var i Århus allerede i Kong Hans's Tid.

Til Sisen af 1466 stod Møntmesteren i Malmø Henrik Dringen-

[1] Hübertz, Aarhus I. 71, 77-79 (Originalerne til disse Breve, hvoraf de fleste kun er gengivne i Udtog hos Hübertz, findes i RA., TSC. Århus Bys Ark.).

[2] RA., Nykøbing Lensregnskab 1509-10, Bl. 4 a; jfr. vel også RA., PSPap. Oluf Holgerssøn Ulfstand 1509 3/9.

[3] Man kunde ganske vist henvise til det udaterede Brev i HR. III. VI Nr. 486, som dér henføres til Slutningen af Kong Hans's Tid: men det er vel ikke helt sikkert, at denne Tidsbestemmelse er rigtig.

[4] S. 632-33.

[5] Allerede i Kong Valdemars Jordebog nævnes »redditus de cerusia« som en Indtægt af Vordingborg (Liber census Daniæ, udg. af O. Nielsen, S. 36); men om her er Tale om dansk eller fremmed Øl, kan ikke ses.

[6] Se om Sisen under Christiern II mange Steder i SS. II (således I. H. S. 162, 165, 182-85) og SNS. I-II; fremdeles SNS. III. 142-46 (jfr. KD. I Nr. 212) og KD. I Nr. 217 S. 305 (om Sisehus i København), Nr. 232 S. 334 (ligeså).

berg i et nøjere Forhold, idet han skulde opkræve den sin By[1], men at det skulde have været i Egenskab af Møntmester, at Henrik Dringenberg har haft dette Hverv, siges ikke; snarere har det vel været, fordi han tillige beklædte Stillingen som kongelig Foged i Malmø. At det i 1466 skulde være blevet fordret, at Sisen af hele Læster Øl erlagdes i Sølv, høres der intet om; dette er jo derimod Tilfældet både i 1475 og 1488, og i 1475 påbødes det udtrykkelig, at der skulde svares Sølv også af mindre Mængder end en hel Læst, samt at der ikke i Stedet for Sølvet måtte tages andre Varer[2]. Der kan da næppe være Tvivl om, at den Form, som Pålægget af denne Sølvtold har fået, hovedsagelig skyldes et Ønske om at skaffe Sølv til Mønten. Ved Middelalderens Slutning viser der sig i hele Europa en følelig Mangel på ædle Metaller, og på forskellig Måde søgte man at finde Midler herimod[3]. Fra Danmark haves kun få Efterretninger om dette Forhold; derimod kommer det frem f. Eks. under Erik af Pommerns Ophold på Gulland[4]. Og i Sverige genoplivede Karl Knutsson en ældre Forskrift, der tilsigtede at skaffe Materiale til Udmøntningen ved en Told af Sølv på Vareindførslen[5]; ligeledes hedder det udtrykkelig i Christiern I.s Løfte til Svenskerne af 1476, at Tolden over alt Sveriges Rige skal »lægges efter Sølvtal og lægges til at holde Mønten oppe med«, en Bestemmmelse, der gentages for det samme Riges Vedkommende i Kong Hans's Håndfæstninger af 1483[6].

Om Ud- eller Indførselstold i Danmark andre Steder eller af andre Varer end de her nævnte haves kun få Oplysninger af Interesse fra det 15. Århundrede. Hist og her nævnes en Tolder, medens det dog af Efterretninger fra Begyndelsen af det 16. Århundrede fremgår, at det da ofte var Byfogeden, der opkrævede Tolden[7]. Hyppigst er det om Told på Udførsel, at der tales; men af og til nævnes dog også udtrykkelig Told af indførte Varer. Dette er alle-

[1] HR. II. V Nr. 806. [2] Jfr. ovfr. S. 648.
[3] Se de 2 ovfr. S. 648[2]) citerede Steder af Arbejder af Steenstrup.
[4] Jfr. W. Christensen, Unionskongerne og Hansestæderne 1439-1466 S. 143.
[5] Styffe III S. LXXI, jfr. for Sten Sture den ældres Tid sstds. IV S. CXXXVIII-CXXXIX.
[6] Hadorph II. 299 § 15, 324 § 12. Aarsberetn. II. 50 § 13.
[7] SS. II. 1. H. S. 120, 125, 128, 137, 149, 150, 167, 170, 178, 180, 181. 2. H. S. 64, 83 osv.

rede Tilfældet i den gamle slesvigske Stadsret[1]; i det 15. Århundrede kan man i danske Byers Privilegier på Toldfrihed finde en Vending som, at Borgerne skal være fri for Told, hvor de farer eller kommer med deres Købmandskab[2], hvad der jo i alt Fald for det sidstnævnte Udtryks Vedkommende klart viser Eksistensen af en Indførselstold; og et Brev af Christiern I til Slagelse omhandler den Told, der skal svares af Fisk, som indføres til denne By[3].

Tolden var selvfølgelig især knyttet til Købstæderne som de Steder, der (bortset fra enkelte af Fiskepladserne, som ikke var Købstæder) dannede Midtpunkterne for Omsætningen. Ja der kan i Dronning Margrethes Forordning af 1396 i Tilknytning til et Forbud mod alle ulovlige Havne også forekomme et Forbud mod, at der betales Told anden Steds end i Købstæderne[4]. Herved er der dog åbenbart i det mindste ikke tænkt på at ophæve Tolden på de Fiskelejer, der ikke var Købstæder; men også ellers tales der i den følgende Tid om Told uden for Byerne. I så Henseende kan man ganske vist ikke anføre, at det i Roskilde Biskops Jordebog siges, at Biskoppen har Ret til Told i Havnene Kindvig og Sandvig i Bårse Herred[5]; thi den nævnte Jordebog må i alt Fald for en stor Dels Vedkommende anses for at være ældre end Forordningen af 1396. Men også senere høres der om Toldafgifter opkrævede på Landet. 1460 pålægges det således Bønderne på Lolland at betale Told, når de sejler med deres Produkter til Tyskland[6], ligesom der i Begyndelsen af det 16. Århundrede oppebæres Told på Landet på de sydlige Øer[7]; og i 1480'erne har Øm Kloster Ret til Told i Ry (formodentlig ved et Marked)[8].

Som det fremgår af, hvad her er nævnt, har flere gejstlige på forskellige Steder haft Ret til at opkræve Toldafgifter, noget, hvorpå der kan anføres mange andre Eksempler. Således medfølger Tolden naturligvis som Regel ved Pantsættelser, hvis ikke særlige Forbehold

[1] Thorsen. De med Jydske Lov beslægtede Stadsretter S. 10 § 30.
[2] RDRDM. III Nr. 5562 § 3 (Vordingborg 1415). 5821 § 3 (Roskilde 1419).
[3] Arnamagn. Saml., Fol. 361 Bl. 36 a.
[4] Aarsberetn. V. 55 § 7. [5] SRD. VII. 7. 8.
[6] RA., LD. 1460 $^{25}/_{9}$.
[7] RA., Nykøbing Lensregnskab 1509-10 Bl. 4 a.
[8] Hübertz. Aarhus I. 54-57. ÆA. I. 257.

er tagne[1], ligesom gejstlige, der står i et specielt Overherreforhold til enkelte Byer eller Egne, også oppebærer Told af disse[2]; og tillige kan der forekomme Privilegier, som overdrager en Biskop Tolden af alle hans Bønder[3].

Et helt andet Spørgsmål bliver det derimod, hvorvidt Gejstligheden for dens egne Personer var Toldpligten underkastet. Privilegier, der fritager enkelte gejstlige Institutioner for at svare Told, findes allerede fra gammel Tid[4] og ligeledes i det 15. Århundrede; således får Maribo Kloster i 1417 Toldfrihed for alt, hvad det behøver til eget Brug[5]. I Christiern I.s Ribe-Privilegium for Slesvig og Holsten af 1460 fastsættes det i al Almindelighed så vel for Gejstligheden som for Adelen, at hvad Medlemmer af disse Stænder vil have til deres eget Behov og ikke til Købmandskab, skal de ikke betale Told af i de 2 Lande[6]. En tilsvarende almindelig Bestemmelse forekommer dog i Danmark næppe førend 6 År senere; det hedder nemlig i en Forordning for Nørrejylland af 1466, at hvad Kirkens Personer eller Riddermændsmænd lader fiske eller købe til deres egen Kost og ikke for Købmandskab, skal de ikke give Told for[7]. Og det har sikkert ikke været i Jylland alene, at noget sådant var gældende. Et Brev af Christiern I af 1473, som var foranlediget af Ærkebispen Jens Brostrup, fastslår med Hensyn til Gejstligheden, at i Overensstemmelse med ældre pavelige Privilegier, som Kongens Forgængere har stadfæstet, skal Kirkens Personer, Præster og Degne være fri for Told af, hvad de køber til deres eget eller Kirkens Behov, og ligeledes Kirkeværgerne af, hvad de køber til Kirkens Behov[8]. Og for Adelens Vedkommende kan det nævnes, at da der 2 År senere, i 1475, over hele Riget indførtes en Told på tysk Øl, fastsattes det, at enhver god Mand måtte være

[1] Se således KD. I Nr. 78 S. 115, Nr. 79 S. 117, SRD. VII. 36, 69 (hvad er det for en theloneum, der her siges at svares i Roskilde på Skærtorsdag?).
[2] Således Hans. Urkundenbuch IV Nr. 979 (Roskilde Bisp på Saltholm 1389); SRD. IV. 363 (Skovkloster i Næstved før 1487).
[3] Se Privilegier for Lunde Ærkebisp af 1443 (Hvitf. IV. 661-62 (Folioudg. S. 832)); RDRDM. III Nr. 7322); jfr. Breve for Århus Biskop i Tiden 1397-1466 (Kirkehist. Saml. 3. R. V. 330-31; SNS. I. 65).
[4] Se således ÆA. IV. 63 (1241), SRD. VIII. 178 (1257).
[5] RDRDM. III Nr. 5665. Jfr. Privilegium for Øm af 1445 i ÆA. I. 257.
[6] Reg. Chr. I Nr. 18 S. 31. [7] Aarsberetn. V. 68 § 11.
[8] RA., Danske Kanc. Ark., Lunde Kapitels Priv. 1186-1649 Bl. 29b.

fri for denne Told af så meget Øl, som han brugte til sit eget Behov[1].

Hvad endelig andre Nationers Toldpligt angår, bestemtes det i Christiern I.s norske Håndfæstning, at de danske skulde være toldfri i Norge og Nordmændene i Danmark; dog gjaldt dette, så vidt det kan ses, i intet af Rigerne ved Sildefiskerierne[2], og hvor længe den nævnte gensidige Toldfrihed overhovedet har stået ved Magt, vides ikke[3].

En Afgift, der ikke svaredes af Varerne, men af Skibene, var den såkaldte Rortold[4]. Når den er opstået, vides ikke; den synes ikke at nævnes før 1477, men betegnes da som en allerede bestående Afgift, idet Christiern I besværer sig over, at den lybske Foged i Skåne forholder ham den Rortold af 1 Nobel, som ethvert Mærsskib (ɔ: større Skib) plejede at give ved Falsterbo og Skanør[5]. Det drejer sig således øjensynlig om en Ydelse af de større Skibe, der var komne for Handelens Skyld, og ikke af de mindre Fartøjer. som deltog i Fiskeriet; men i øvrigt oplyses der ikke mere på dette Tidspunkt, og det vides hverken, om Handelsskibe af noget mindre Dimensioner har erlagt en tilsvarende mindre Afgift, eller om det kun har været de fremmede og ikke de Danske, der har skullet svare Afgiften, eller om den kun er bleven krævet i Skåne og ikke tillige i det øvrige Danmark. Den høje Sats af 1 Nobel pr. Skib er dog næppe forbleven længe i Brug; thi i 1489 klages der fra tysk Side over, at tidligere plejede hver Skipper at give 5 Penninge i Rortold i Rigerne (altså vel ikke blot i Skåne), men at der nu fra 1488, efter som Skibene var store til, forlangtes 1 Postu-

---

[1] Aarsberetn. V. 72 § 10.

[2] RA., Norge 43. Sammenlign den sikkert forvanskede Ordlyd i Hvitf V. 11 (Folioudg. S. 846).

[3] Jfr. Aschehoug S. 225. — Om Toldfrihed mellem Norge og Sverige se DN. V Nr. 705 (1441) samt om Klager fra svensk Side over Told. som Nordmændene krævede ved Båhus, anf. St. og Hadorph II. 144 § 7 (1441), 147 § 10 (1441), 198 § 5 (1457), Aarsberetn. II. 48-49 § 8 (1483). Hadorph II. 321 § 8 (1483).

[4] Jfr. Schäfer, Das Buch des lüb. Vogts auf Schonen S. XCVI-XCVII. Sammenlign m. ll. t. Navnet en i et Privilegium for Rendsburg af 1506 omtalt Told, som skal svares af hvert »Skib, der fører et Ror« (Corpus constitutionum Regio-Holsaticarum III. 998).

[5] HR. III. I Nr. 56 § 4. jfr. Nr. 57 § 4.

lats- eller 1 rhinsk Gylden[1] (altså dog ikke så meget som den af Christiern I fordrede Nobel). I Regnskabet for Falsterbo og Skanør fra 1494 opkræves Rortolden da også med et Beløb, der veksler efter Skibenes Størrelse (gennemgående 1/2—1 Skilling pr. Læsts Drægtighed, men med 1 Gylden som Maksimum); dog betaler mange Skippere, der dels udtrykkelig betegnes som danske og dels efter deres Navne at dømme for den allerstørste Parts Vedkommende har været indfødte, kun 5 Penninge af deres Skib. Men ganske vist forekommer der blandt dem, som svarer en sådan lav Ydelse, også Mænd med fremmedklingende Navne; og omvendt er der Folk med danske Navne, som betaler den højere Afgift[2]. Ved en Overenskomst af 1513 mellem Christiern II og de vendiske Stæder fik disse sidste Rortolden betydelig nedsat, idet den da fastsattes til 1 Grot (eller 3/4 Skilling) pr. Skib, uden at der tales om, at Skibe af forskellig Størrelse skulde svare forskellige Beløb; men de fremmedes Ydelse var altså dog stadig en Del højere end de 5 Penninge, som var det normale for de danske Skibe i 1494[3]. I øvrigt omtales der i Kong Hans's senere År Rortold i alt Fald i Kolding 1511[4], altså også anden Steds end ved de skånske Fiskerier.

En Told, der oprindelig ligesom Rortolden kun erlagdes med et vist Beløb pr. Skib, var Sundtolden[5]. Denne skriver sig fra Erik af Pommerns Tid[6]; den har været påtænkt allerede 1423[7],

[1] HR. III. II Nr. 279 § 2, Nr. 281 § 3 (her i ethvert Tilfælde også i Malmø), jfr. Nr. 257 § 1.

[2] Schäfer, Das Buch des lüb. Vogts auf Schonen S. 100-4, 116-17. Om Rortold i Skåne 1509 se HR. III. V Nr. 420 § 39.

[3] HR. III. VI Nr. 507 S. 460, jfr. Nr. 512 § 32, Nr. 581 § 2, Nr. 582 § 2b og Schäfer, anf. St. S. 38-39 § 284.

[4] RA., Kolding Toldregnskab 1511 S. C 8.

[5] Om Sundtoldens ældre Historie kan i Almindelighed for Tiden indtil 1439 henvises til Erslev, Erik af Pommern, passim og for Tiden indtil 1466 til W. Christensen, Unionskongerne og Hansestæderne 1439-1466, passim.

[6] Jfr. nærmere herom Fridericia i HT. 4. R. V. 1-17. Schäfer i Hans. Geschichtsblätt. 1875 S. 33-36, Erslev i HT. 4. R. VI S. L. 5-6, de øvrige hos W. Christensen, Unionskongerne og Hansestæderne 1439-1466 S. 23[2]) anførte Steder og nu tillige Erslev, Erik af Pommern S. 164, 240-41, 461-62.

[7] HR. VIII Nr. 1154 § 16 (om Året for disse Forhandlinger se nu Erslev, Erik af Pommern S. 461 Note 40, hvor der dog skal læses 1154

men virkelig indført synes den først at være bleven omtrent ved Begyndelsen af 1429. I Maj 1429 anmoder den preussiske Højmester et af sine Sendebud i Danmark om at rette en Tak til Kongen, fordi han har ladet den preussiske Handelsflåde drage toldfrit gennem Sundet, ligesom Sendebudet tillige skulde bede Kongen om, at dette måtte vedblive i alt Fald indtil Fredsslutningen[1]. Men ikke 2 Måneder senere udtaler Højmesteren over for Ordensmesteren i Lifland, at da de i Danmark førte Fredsunderhandlinger er strandede, og da Englænderne, Hollænderne og Zeelænderne har fundet sig i Tolden, må Preusserne og Liflænderne også gøre det[2].

Hvad de vendiske Stæder angår, er det vel tvivlsomt, hvilken Betydning den ny Told har fået for dem, så længe de var i Krig med Kong Erik, idet deres Borgere, for så vidt de overhovedet dengang er sejlet gennem Sundet, vel kan tænkes at have gjort det så mandstærke, at der ikke har kunnet kræves Told af dem[3]. Men i ethvert Tilfælde da der efter Afslutningen af Horsens-Stilstanden af 1432 atter var indtrådt fredeligere Forhold, er der også blevet forlangt Sundtold af de vendiske Stæder. Horsens-Stilstanden indeholdt ganske vist en almindelig Bestemmelse om, at Hanseaterne måtte søge Kongens Riger til Lands og Vands »efter gammel Sædvane og deres Privilegiers Indhold«[4]; og ved Freden i Vordingborg 3 År senere tillod Kong Erik ligeledes Stædernes Indbyggere at nyde deres »Privilegier, Friheder og gode gamle Sædvaner« i de 3 Riger[5]. Men medens Stæderne i Henhold til disse almindelig holdte Forskrifter anså sig for fritagne for Sundtolden, mente Kongen, at Bestemmelserne ikke kunde hindre ham i lige så vel som andre Konger at pålægge ny Toldafgifter[6]. Han vedblev således at forlange Sundtold, og det var først, da Vanskelighederne i Sverige blev

---

i Stedet for 1155). HR. II. II Nr. 124 S. 114 (om Tiden for den der nævnte Sammenkomst mellem Kong Erik og Højmesteren jfr. HR. VII Nr. 624).

[1] HR. VIII Nr. 610.

[2] Liv-, Est- u. Curländisches Urkundenbuch VIII Nr. 30 S. 24. jfr. Nr. 80. 102 S. 67 og HR. VIII Nr. 670, 680 § 11.

[3] Se dog f. Eks. de vendiske Stæders Klage 1430 i HR. VIII Nr. 712 § 5.

[4] HR. II. I Nr. 139 S. 93.

[5] Sstds. Nr. 453 S. 402. Rydberg III Nr. 472 S. 144.

[6] HR. II. I Nr. 365 §§ 47, 53.

ham for store, at han måtte gøre Indrømmelser i denne Henseende. Kongen måtte i 1436 for at tilfredsstille Stæderne Lübeck, Hamburg, Wismar og Lüneburg, som skulde mægle mellem ham og Svenskerne på et Møde i Kalmar, love de 4 Byer Frihed for Sundtold[1]. Derimod er det mindre sikkert, hvorvidt han har lovet det samme for de øvrige Hansestæders Vedkommende; det påstodes vel fra hanseatisk Side, men bestredes af Kongen, uden at det med fuld Sikkerhed kan afgøres, hvilken af de 2 Parter der taler Sandhed[2]. Vist er det i alt Fald, at de preussiske Stæder måtte betale Sundtold både i Efteråret 1436 og i Forsommeren 1437[3]; og det er jo også bekendt, hvorledes det i langt senere Tider kun var de 6 vendiske Stæder, der af Hansestæderne var toldfri i Øresund. Når denne Frihed er bleven udvidet fra de 4 Byer, som fik den i Kalmar 1436, til de 2 andre (Rostock og Stralsund), kan næppe afgøres[4], og noget skrevet Privilegium på Fritagelsen har Rostock og Stralsund vel ikke opnået; end ikke Lübeck selv var en 50 År senere, i 1484, i Stand til at fremlægge et sådant[5].

En By, der ikke hørte til de vendiske Stæder, nemlig Greifswald, blev derimod ved et Brev af 27. Novbr. 1437 indtil videre (»så længe vor Nåde tilsiger«) fritagen for Tolden på Grund af den tro Tjeneste og gode Vilje, som Byen havde bevist og skulde bevise Kong Erik[6] — den var under hans Krig med de vendiske Stæder endogså bleven udstødt af Hansen som en Følge af sit venskabelige Forhold til ham[7]. Men hvor længe denne Greifswalds Frihed for Sundtold har varet, kan næppe siges. I 1476 klager Byen over Indgreb i sin Toldfrihed[8], uden at det dog vides, hvorledes Forholdet var i den nærmest følgende Tid; derimod fremgår det af de ældste bevarede Sundtoldregnskaber (fra 1497 og 1503), at Staden da var toldpligtig[9].

---

[1] Sstds. Nr. 603 §§ 1-2.
[2] Jfr. herom W. Christensen, Unionskongerne og Hansestæderne 1439-1466 S. 27-28.
[3] HR. II. II Nr. 14, 120-24.
[4] Jfr. for Stralsunds Vedkommende W. Christensen, anf. St. S. 28[5]).
[5] HR. III. I Nr. 547 §§ 3, 4.
[6] RA., Hansestæderne A, Afskrift blandt »Privilegier for flere Hansestæder«. Jfr. HT. 4. R. V. 19.
[7] Se således HR. II. I Nr. 365 § 42.
[8] HR. II. VII Nr. 338 § 70.
[9] RA., Sundtoldregnskab 1497 S. 3, 4, 7, 13; 1503 S. 6, 7, 11, 13, 14, 20.

Endvidere må man gå ud fra, at Skibe fra Danmarks egne Købstæder, når de da ikke førte Gods, som tilhørte Mænd, der ellers var toldpligtige, har været fri for Tolden allerede under Erik af Pommern; i alt Fald er Forholdet således i de nys nævnte ældste Toldregnskaber fra 1497 og 1503[1].

Store Indrømmelser var det ikke, som Hansestæderne havde opnået med Hensyn til Toldfrihed i Sundet under Erik af Pommerns Regering; og da Lübeck, Hamburg, Wismar og Lüneburg i Juni 1439 sluttede Forbund med de misfornøjede danske Rigsråder, måtte disse derfor også love af al deres Evne at arbejde på, at der herefter ikke krævedes Told ved Krogen af nogen hanseatisk Købmand[2]. Foreløbig var Sagen imidlertid ikke afgjort med et sådant Løfte af Kong Eriks danske Modstandere, idet bægge de 2 Øresundsslotte Helsingør og Helsingborg holdtes til Kongens Hånd af hans Tilhænger Peder Oxe. Det var først i Juli 1440, at Peder Oxe overgav Slottene til de ny Magthavere i Danmark[3]; men rolige Forhold for Skibsfarten indtrådte dog ikke førend i det følgende År, da en Krig mellem de vendiske Stæder og Danmark på den ene Side samt Hollænderne på den anden endtes ved et Fredsmøde i København. Ved dette Møde 1441 anmodede både de vendiske og de preussiske Stæder om, at Sundtolden måtte blive afskaffet i Overensstemmelse med Aftalerne af 1439; Kong Christopher vilde imidlertid nødig give et bindende Løfte om en sådan almindelig Toldfrihed for alle Hanseater; han søgte derfor at nøjes med at fritage de 6 vendiske Stæder og forlangte at se de Privilegier, ifølge hvilke Stæderne skulde være toldfri[4]. Men da Hanseaterne anmodede om, at en sådan Fremlæggelse af Privilegierne måtte blive udsat indtil det næste Møde mellem dem og ham, og om, at samtlige Hansestæder måtte være fri for Tolden indtil da, måtte han indrømme dem denne Begæring[5].

---

[1] RA., Sundtoldregnskab 1497 S. 5, 6, 13, 15; 1503 S. 18 (jfr. S. 2, hvor den Rhinskvin, hvoraf den også S. 18 nævnte Skipper fra »Rywe« betaler Told, vel ifølge S. 18 må antages for at tilhøre Udlændinge), 20. Derimod skal det sikkert ikke opfattes som Vidnesbyrd om en ellers gældende Toldpligt, når der i Regnskaberne 1497 S. 27 og 1503 S. 31 anføres et Par danske Skibe, som »gav intet«.

[2] HR. II. II Nr. 306 S. 245. [3] Sstds. Nr. 401 S. 321.

[4] Sstds. Nr. 488 §§ 14, 15, 17, 21.

[5] Sstds. §§ 22-23, Nr. 490 § 2, Nr. 501.

Alle Hanseater var altså nu blevet fritagne for Sundtold; og skulde Fritagelsen end kun gælde midlertidig, betegner den dog en væsentlig Indrømmelse fra Kongens Side i Sammenligning med Erik af Pommerns Forhold til Tolden. Men langt større blev Indrømmelsen derved, at der senere under Kong Christopher ikke nævnes det mindste om, at den Prøvelse af Sundtoldens Berettigelse, som ifølge Aftalerne af 1441 skulde foretages på Grundlag af Hanseaternes Privilegier, nogen Sinde har fundet Sted. Da der nu efter 1441 heller ikke høres Klage fra nogen Hansestad over, at den har måttet betale Told i Sundet, førend i det sidste Års Tid af Christophers Liv, kan der ikke være Tvivl om, at samtlige Hanseater indtil da har været toldfri, så at Christopher af Bayerns Regering i denne Henseende viser et afgjort Tilbageskridt sammenlignet med hans Forgængers. En Besværing fremføres ganske vist allerede i 1444 af Danzig, men den angår kun til Dels selve den egentlige Sundtold. Byen klagede over, at dens Skippere, når de foreviste deres Borgerbreve ved Helsingør til Vidnesbyrd om, hvor de hørte hjemme, måtte betale en mindre Afgift (4 Grot) i Skrivepenge, enten de kom Nord eller Syd fra, og tillige måtte Skipperne sværge, at hele deres Ladning tilhørte Hanseater; den, der ikke vilde aflægge Ed herpå, måtte betale den sædvanlige Told af en engelsk Nobel for sit Skib[1]. Heraf fremgår jo imidlertid netop, at Danzigerne ellers var toldfri på denne Tid; og ganske vist foreligger der ingen Grund til at tvivle om, at Byen har Ret, når den fremstiller de 2 Punkter, den besværer sig over, som noget, der var indført for nylig og ikke kendtes tidligere under Christopher af Bayern; men derimod ser det ud til, at Erik af Pommern endogså efter Kalmar-Mødet af 1436 har krævet Sundtold selv af de 4 vendiske Stæders Skibe, når de havde Gods inde, der hørte hjemme anden Steds[2].

Som nylig antydet, bevarede Hanseforbundet som Helhed imidlertid ikke sin Frihed for Sundtold lige til Christopher af Bayerns Død. På et Hansemøde i Lübeck i Maj 1447 besværede Zwolle sig

[1] Byarkivet i Danzig, Miss. IV Bl. 116b; jfr. W. Christensen, Unionskongerne og Hansestæderne 1439-1466 S. 110-11.

[2] HR. II. II Nr. 124 S. 115; jfr. W. Christensen, anf. St. S. 28[3]). Sammenlign dog for de vendiske Stæders Vedkommende på et senere Tidspunkt nedfr. S. 668[1]).

over, at Kongens Høvedsmand på Helsingborg opkrævede en Nobel af hvert af Byens Skibe, når de gik gennem Sundet; da en Nobel, som vi senere skal se, netop var det Beløb, hvormed Sundtolden svaredes i sin ældste Tid, må det antages at være denne sidste Told, vi her har at gøre med, idet Betegnelsen af Opkrævningsstedet som Helsingborg i Stedet for Helsingør vel snarest skyldes en ligefrem Skrivfejl[1]. Hvad der har bevirket en sådan Genindførelse af Tolden over for en enkelt By, kan ikke oplyses; Tilfældet står nemlig, så vidt vides, endnu isoleret[2], men ganske vist varer det ikke længe, før der også fra de preussiske Stæder høres Klage over, at de må betale Sundtold. Tiden for denne Genindførelse af Tolden over for Preusserne må, så vidt det kan ses, sættes til Maj—Juli 1447, og den vakte et ikke ringe Røre i de pågældende Stæder, så at Højmesteren ved 2 forskellige Gesandtskaber søgte at bevæge Kongen til på ny at lade de preussiske Skibe passere toldfrit gennem Sundet. Christopher erklærede sig virkelig over for det sidste af disse Gesandtskaber villig til atter at ophæve Tolden, og derefter høres ikke mere om Sagen under hans Regering; men alligevel turde det være meget tvivlsomt, om han har bragt sit Løfte til Udførelse i de få Måneder, han havde tilbage at leve i. Hvad i øvrigt Kongens Bevæggrund til atter at forlange Told af Preusserne angår, må den ikke søges i en stor politisk Tanke om at modarbejde den hanseatiske Handel; Genindførelsen skyldtes kun et ganske personligt Motiv, idet Christopher vilde hævne sig, fordi man i Danzig i Efteråret 1446 mod Sædvane, men ved en ren Fejltagelse, havde krævet Pundtold af en Ladning Jærn, som tilhørte ham[3].

[1] HR. II. III Nr. 288 § 8.

[2] Det kan dog anføres, at Zutfen på det samme Møde i Lübeck 1447 klagede over, at Kongen havde ladet tage en hel Del Vin ud af Byens Borgeres Skibe ved København uden at betale derfor (HR. II. III Nr. 288 § 4), — en Klage, hvorved man til en vis Grad mindes om den Vintold, som i en noget senere Tid nævnes i Forbindelse med Sundtolden.

[3] Om de preussiske Stæders Forhold til Sundtolden i 1447-48 se W. Christensen, anf. St. S. 133-35. Jfr. m. H. t. det lidet rimelige i, at Christopher atter skulde have givet Preusserne Toldfrihed, Udtrykkene i Hans. Urkundenbuch VIII Nr. 1166 §§ 2, 5. — At Christopher af Bayern skulde have forhøjet Øresundstolden, således som det udtales af Allen, vides der i Virkeligheden slet intet om; jfr. W. Christensen, anf. St. S. 146, 152.

Når vi fra Christopher af Bayern, der, som det vil ses, kun har spillet en lidet ærefuld Rolle i Sundtoldens Historie, vender os til hans Efterfølger, er det i det mindste i et langt Tidsrum af dennes Regering Forboldet til de preussiske Stæder, som bovedsagelig tiltrækker sig Opmærksombeden, ligesom Tilfældet var i den nærmest foregående Tid. Christiern I forlangte — som det må antages, lige fra sin Regeringstiltrædelse — Sundtold af de preussiske Skippere, men disse var meget uvillige til at betale; og da det tillige ikke sjældent hændte, at Skibe blev beslaglagte i Sundet (fordi Kongen mente, at Skipperne havde forset sig mod bam), eller at han satte sig i Besiddelse af Dele af et Skibs Ladning mod Løfte om Betaling, uden at ban altid holdt et sådant Løfte, søgte Skipperne at undgå disse forskellige Ulemper ved at tage Vejen gennem Store Bælt. Her slap de nemlig ikke blot fri for Tolden, men kunde også i det bredere Farvand vanskeligere holdes tilbage mod deres Vilje end, når de alligevel skulde lægge bi i det snævre Stræde ved Helsingør. Kong Christiern, der under hele sin Regering viser megen Interesse for Sundtolden på Grund af den Indtægt, som den gav ham, og som han med sin ringe Begavelse som Finansmand bavde så god Brug for, var imidlertid meget misfornøjet med denne Sejlads gennem Bæltet; og atter og atter nedlægger han Forbud mod den, både over for de preussiske Skippere og over for andre søfarende. Dog gælder dette ikke over for de vendiske Stæders Borgere; thi disse var jo toldfri, så at der ingen Grund var til at formene dem Vejen gennem Store Bælt. Og der kan sikkert heller ikke være Tvivl om, at de nævnte Stæder allerede på dette Tidspunkt i stort Omfang har benyttet den omtalte Vej, som jo for de vestligere liggende af de vendiske Østersøstæder måtte være den korteste til det nordlige eller vestlige Europas Havne. I alt Fald fra en noget senere Tid må det siges, at det er et ganske påfaldende ringe Antal Skibe fra Lübeck, Wismar og Rostock, der nævnes i de ældste Sundtoldregnskaber (fra 1497 og 1503), skønt disse Regnskaber også medtager de hanseatiske Skibe, som ingen Told betalte. I Regnskabet for 1497 opføres kun 4 Skibe fra Lübeck, 4 fra Rostock og intet fra Wismar, og i 1503 kun 8 fra Lübeck, 8 fra Rostock og igen intet fra Wismar [1]. At sådanne Tal ikke kan være et sandt Udtryk for Omfanget af de nævnte Stæders Sejlads f. Eks.

[1] RA., Sundtoldregnskab 1497 S. 24. 26, 27; 1503 S. 27, 30, 31.

på Norge og Vesteuropa, turde være klart nok, når man sammenligner dem med de Tal, som Regnskaberne opgiver for andre Byer, såsom Danzig, Amsterdam og Enkhuizen. Man kunde mene, at Regnskaberne måske ikke har taget det så nøje med Opregningen af de toldfri Skibe fra de vendiske Stæder, så at der i Virkeligheden kan være gået et større Antal af sådanne Fartøjer gennem Sundet, end Tolderen har optegnet. Men heller ikke denne Forklaring holder Stik, når man ser, hvorledes Regnskabet for 1497 nævner 34 Skibe fra Stralsund, og det for 1503 endogså 95 fra den samme By[1]. Stralsund havde jo den samme Ret til Toldfrihed som de andre vendiske Stæder; og når Regnskaberne da opfører så mange stralsundske Skibe, ligger det selvfølgelig i, at Vejen gennem Sundet var den naturligste for disse på Grund af Byens Beliggenhed, medens der ikke kan være Tvivl om, at Skibene fra en Stad som Lübeck dengang for største Delen er gået gennem Store Bælt[2]. Og det samme har da sandsynligvis været Tilfældet allerede på Christiern I.s Tid.

Hvad Kong Christierns Forhold til de toldpligtige søfarendes Bæltsejlads angår, træffer man, så vidt vides, første Gang i Foråret 1452 et Forbud mod denne Sejlads fra Kongens Side. Det er rettet mod de preussiske Stæder, og det indskærpedes stadig over for dem i den følgende Tid, så at det blev en Hovedgrund til det langvarige Fjendskab mellem dem og Kongen. Allerede i 1452 betegner Christiern I Øresund som »den rette sædvanlige Strøm«[3], og nogle År senere bruger han ifølge et hos Hvitfeld refereret Brev den Vending, at Vejen gennem Bæltet »har været alle fremmede Nationer *af Arilds Tid* forbuden«[4], — Udtryk, som imidlertid ikke tager det særlig nøje med Sandheden, idet der, som nævnt, i alt Fald nu ikke kan påvises noget Forbud mod Sejladsen gennem Bæltet før det af 1452[5]. Så meget er imidlertid sikkert, at Kongen opretholder det i den følgende Tid; og Gang på Gang hører man tale om det, ganske vist særlig over for Preusserne på Grund af deres hårdnakkede Modstand mod at anerkende dets Berettigelse ligesom

[1] RA., Sundtoldregnskab 1497 S. 24, 26. 27; 1503 S. 27, 30. 31.
[2] Jfr. Schäfer i Hans. Geschichtsblätt. 1899 S. 110.
[3] HR. II. IV Nr. 81. Hans. Urkundenbuch VIII Nr. 137.
[4] Hvitf. V. 66 (Folioudg. S. 869).
[5] Jfr. HT. 4. R. V. 17.

overhovedet mod at betale Sundtold[1], men også over for andre Nationer. I 1453 gav Christiern I alle Skippere og Købmænd i Holland og Zeeland Lejde til Sejlads gennem sine Riger, men vel at mærke kun, når de tog Vejen gennem Sundet og ikke gennem Bæltet[2]. Og i en Traktat, som sluttedes mellem danske og engelske Gesandter i Hamburg i Oktbr. 1465, fastsattes det udtrykkelig, at Englænderne ikke måtte sejle gennem Bæltet, men skulde betale den sædvanlige Told ved Krogen[3]. Kong Edvard IV stadfæstede i Marts 1466 denne Traktat uden dog at optage dens Ordlyd i Stadfæstelsen; men i Novbr. samme År, da han på ny stadfæstede Traktaten og indførte dens Ordlyd i sit Brev, udelod han betegnende nok hele den Passus, der forbød hans Undersåtter Sejladsen gennem Bæltet og pålagde dem at betale Sundtold. Ganske vist blev der i den engelske Konges Bekræftelse en almindelig Bestemmelse tilbage om, at de, der vilde handle i den anden Konges Lande, skulde betale de sædvanlige Afgifter[4], og herunder kunde man jo fra dansk Side henregne Sundtolden; men når den oprindelige Traktat er et Vidnesbyrd om Christiern I.s Interesse for Tolden[5], er Udeladelsen i den engelske Stadfæstelse øjensynlig et lige så karakteristisk Tegn på i alt Fald nogle fremmede Magters Ulyst til at godkende den.

Hvad Øresundstoldens Størrelse angår, var den oprindelig 1 Nobel af hvert Skib; dette Beløb nævnes gentagne Gange i det 15. Århundrede, således over for Preusserne 1437, 1444, 1447 og

---

[1] Jfr. W. Christensen, anf. St. S. 209-10, 234, 238-39, 316, 325-27, 342-44, 346-47, 365, 375-76, 384-87, 400-1; sammenlign nu også Hans. Urkundenbuch VIII Nr. 250, 254, 261, 1160 § 89, Nr. 1163 §§ 1, 3, 4, Nr. 1165 § 15, Nr. 1166 §§ 2, 5, Nr. 1167 §§ 5, 6, Nr. 1245 S. 762.

[2] DN. V Nr. 781; i et Lejdebrev fra 1454 for Hollands, Zeelands og Vestfrieslands Indbyggere omtaler Kongen ligeledes de pågældendes Forpligtelse til at betale Told i Øresund (anf. St. Nr. 788 S. 570). I 1460 høres dog tilfældig om et Par hollandske Skibe, der var gået gennem Bæltet (HR. II. V Nr. 32).

[3] RA., Reg. 14, England 5. Jfr. W. Christensen, anf. St. S. 403[1]) om et Udkast til Traktaten, der endnu stærkere end selve denne betoner Forbudet mod Sejlads gennem Bæltet.

[4] Rymer, Foedera ed. Holmes V. II. 137. DCP. Nr. 123 (S. 167).

[5] Jfr. også m. H. t. denne Interesse Register van charters en bescheiden in het oude archief van Kampen I Nr. 691 og muligvis tillige Nr. 646.

1459[1], i Privilegiet for Greifswald af 1437[2] og over for Zwolle 1447[3]. Men desuden måtte, som tidligere[4] anført, i alt Fald Danzigernes Skibe i 1444, altså på en Tid, da de var toldfri, betale 4 Grot i Skrivepenge, hver Gang de passerede Sundet; og i 1475 tales om Skrivepenge, som Kampen plejer at betale[5], ligesom de vendiske Stæder sikkert har måttet erlægge den samme Afgift i den følgende Tid[6]; dog er det ganske vist muligt, at disse Skrivepenge i den her omhandlede Periode er gået i Tolderens egen Lomme og ikke tilfaldet Kongen[7]. I Kalmar 1436 var det ifølge Hanseaternes Fremstilling blevet fastsat, at enhver hanseatisk Skipper, når han sejlede forbi Krogen, blot behøvede at stikke sin Fædrenestads Våben ud på en Stang eller et Spyd, altså uden engang at lægge til Land[8]; men denne Ret har Danzigerne altså ikke haft, idet det, som man må antage efter deres Klage i 1444, ikke blot da, men også tidligere under Christopher af Bayern er blevet forlangt, at de skulde forevise deres Borgerbreve for at kunne nyde godt af Toldfriheden. Og en sådan Standsning ved Krogen har vist overhovedet alle Hansestæders Skibe måttet underkaste sig allerede under Erik af Pommern ligesom også i senere Tider; den var jo nemlig nødvendig

---

[1] HR. II. II Nr. 72 S. 54, Nr. 121 S. 112, Nr. 122. Byarkivet i Danzig. Miss. IV Bl. 116 b. HR. II. III Nr. 318 §§ 5, 9. LUB. IX Nr. 743 S. 761.

[2] Her: 1 Nobel af hvert Mærsskib (RA., Hansestæderne A, Afskrift blandt »Privilegier for flere Hansestæder«).

[3] HR. II. III Nr. 288 § 8. — Om Nobelens Forhold til andre Møntsorter kan bemærkes, at 1 gammel engelsk Nobel i 1419 (altså noget før Sundtoldens Tid) regnes lig 3 lybske Mark i sjællandske Engelske (RDRDM. III Nr. 5809), medens 1 Nobel i Sundtoldregnskabet af 1503 (i RA.; S. 36) er lig $2^1/_2$ rhinske Gylden (à 2 Mark).

[4] S. 659. [5] RCP. Nr. 157 S. 231.

[6] Når det 1512 siges, at Stralsunds Skibe nu må give 8 Gylden i Told, medens de før nøjedes med 9 Hvide (HR. III. VI Nr. 290 S. 310), er disse 9 Hvide (lig 3 Skilling) sikkert Skrivepenge; i alt Fald er det jo ganske det samme Beløb som de 4 Grot (lig $^1/_3$ af 1 Skilling Grot à 9 Skilling), som Danzigerne måtte betale 1444. Ligeledes omtales under Frederik I, at Lübecks Skibe betaler 9 Hvide, men også her uden at der bruges Betegnelsen Skrivepenge (RA., Gemeinsch. Arch. XXXIX. 13 a, Bilag til Brev af 1531 $^3/_6$; jfr. Allen IV. I. 146, 303).

[7] De omtales i alt Fald aldeles ikke i Sundtoldregnskaberne for 1497 og 1503.

[8] HR. II. I. Nr. 609 S. 552, Nr. 610, II. II Nr. 121 S. 112

for, at man kunde øve en virksom Kontrol ikke blot med det enkelte Skibs Hjemsted, men også med, hvorvidt det førte Gods, som tilhørte Personer, der ikke anerkendtes som fri for Tolden. Det er tidligere[1] nævnt, at Erik af Pommern må antages også efter Kalmar-Mødet af 1436 at have forlangt Sundtold, når de vendiske Stæders Skibe indehavde Gods, som ikke tilhørte deres egne Borgere; men hvor høj en Afgift han i så Fald krævede, vides ikke. Og som det ligeledes er omtalt, fordrede Christopher af Bayern i 1444 af Skipperne fra Danzig, at de skulde betale den sædvanlige Told af 1 engelsk Nobel, når der i deres Ladning fandtes Gods, som tilhørte Ikke-Hanseater.

Når Christiern I, som vi har set, var så ivrig for at opretholde Toldpligten i Sundet over for så stort et Antal af de søfarende som muligt, er det naturligt, at han også søgte at forøge Kronens Toldindtægt af det enkelte Skib. I Sommeren 1472 klagede Danzigerne, der stadig måtte betale den sædvanlige Sundtold[2], over en nylig indført Forhøjelse af Afgiften; den bestod ifølge Udsagn af en helsingørsk Borgemester, der modtog Tolden[3], i, at alle hanseatiske Skibe, som ikke medførte Certifikater om, at Skibet og Ladningen kun tilhørte Hanseater, skulde betale $^1/_2$ Mark dansk af hver Læst Gods, de havde inde, og at alle ikke-hanseatiske Skibe skulde svare den samme Told, uanset, om en Del af Ladningen tilhørte Borgere i Hansestæderne. Toldforhøjelsen var indført temmelig pludselig, uden at i alt Fald Danzig i Tide havde faet Underretning om den, og Hensigten med den synes, efter hvad der antydes, at have været at skaffe Kongen Midler til en påtænkt Fortsættelse af hans Krig

[1] S. 659. [2] HR. II. VI Nr. 624, jfr. Nr. 657.

[3] Denne unavngivne Borgemester og Toldopkræver er muligvis den samme som den Peder Hanssøn, der som Borgemester og Tolder i Helsingør adledes 1476 (Mag. til den Danske Adels Hist. I. 4-5), om end det må bemærkes, at der både 1469 og 1473 nævnes en Peder Hanssøn som *Rådmand* i Helsingør (Aarsberetn. III Till. S. 11; Cod. Esrom. Nr. 262 S. 284). Peder Hanssøn er Tolder i Helsingør endnu 1488 (Register van charters en bescheiden in het oude archief van Kampen I Nr. 915); men 1492 forekommer i denne Stilling en Hans Pederssøn (Cod. Esrom. Nr. 199 S. 212), der 1495 tillige var Rådmand i Byen (Aarsberetn. IV Till. S. 5) og beklædte Tolderembedet indtil 1519 (SS. II. 1. H. S. 185); da han fører samme Våben som den i 1476 adlede Peder Hanssøn (sammenlign Afbildningerne hos Thiset. Danske adel. Sigiller F XV 3-4), er han uden Tvivl en Søn af denne.

med Sverige[1]. Af en sådan Fortsættelse blev der jo imidlertid intet, og ifølge et danzigsk Sendebuds Beretning var Christiern på et vist Tidspunkt ikke utilbøjelig til at fritage Danzig for den ny Told i en bestemt Årrække, dersom Byen til Gengæld vilde vise ham Tjenester[2]. Men at Staden har opnået denne Fritagelse, høres der intet om, og endnu i 1473 gjaldt de ny Toldbestemmelser for den[3]. Fra de derefter følgende År af Kongens Regering haves derimod slet ingen nøjere Underretning om, hvorledes det i så Henseende er gået Danzigerne, om end de Klager, der i Christiern I.s senere Regeringsår jævnlig høres over, at Sundtolden er bleven forhøjet, kan tyde på, at Bestemmelserne fra 1472 stadig har stået ved Magt over for Østersøstæderne. Disse Klager er nemlig i Regelen holdte ganske i Almindelighed, så at de godt kan forstås som sigtende til Bestemmelserne fra 1472[4]; men de kan rigtignok til Dels lige så godt antages at være rettede mod en Told ved Helsingør af Baysalt, som omtales i Årene 1475—76 og da svaredes med 8 Skilling dansk af hver Læst Salt. Det var først Hollænderne, der havde underkastet sig denne Told (formodentlig for at undgå en Gentagelse af et få År i Forvejen udstedt Forbud mod, at de overhovedet førte Salt gennem Sundet[5]), men derefter var Salttolden bleven udstrakt til Hansestæderne og endogså til de vendiske Stæder[6].

Når det kun er lidt, der fra Christiern I.s Tid kan oplyses om, hvorledes Østersøstæderne har været stillede med Hensyn til den indførte Forhøjelse af Sundtolden, véd man dog i denne Retning lidt bedre Besked for de vestlige Stæders Vedkommende. I Septbr. 1474 beklager Kampen sig til Kongen over, at Byens Borgere må betale usædvanlig Told i Sundet, da de ikke hører til Hollændere

---

[1] HR. II. VI. Nr. 621 S. 569. [2] Sstds. Nr. 620.
[3] Sstds. Nr. 657, jfr. Nr. 622-24.
[4] HR. II. VII Nr. 338 § 235, Nr. 345, 376, III. I Nr. 258, 259 § 36. Nr. 301-2, 303 Indledning og §§ 17, 18, 20. 21, jfr. Nr. 334 § 33 (på nogle af disse Steder tales om en ny »Tøndetold«, som Christiern I i 1481 skal have påtænkt at indføre). — I 1480 ser man de liflandske Stæder rejse det Spørgmål, hvorfor de ikke kan være toldfri i Sundet lige så godt som de vendiske (HR. III. I Nr. 276 §§ 2. 5 (Punkt 2), Nr. 277 §§ 2. 11).
[5] Se herom HR. II. VI Nr. 514 § 4, Nr. 520, jfr. Nr. 445.
[6] HR. II. VII Nr. 300 § 2, Nr. 338 § 70.

og Zeelændere[1]. Klagen har dog sikkert ikke hjulpet noget; først i det følgende År, da Christiern på Tilbagevejen fra sin Rhinrejse opholdt sig i Kampen og (således som i det hele taget på denne Rejse) befandt sig i en ikke ringe Pengeforlegenhed, erholdt Staden mod at låne ham 1200 rhinske Gylden Fritagelse for »den ny Told« ved Helsingør, indtil Lånet betaltes tilbage; derimod skulde Borgerne fremdeles svare den gamle Told af 1 engelsk Henriksnobel pr. Skib tillige med de sædvanlige Skrivepenge[2]. Og ganske tilsvarende Breve modtog i den følgende Tid forskellige andre Byer i det nuværende Kongerige Nederlandene mod Lån af forskellige Summer, nemlig Amsterdam År 1475, Enkhuizen (måske 1476), Hoorn og Monnikendam 1476, Stavoren og Harderwijk 1478 og Hindeloopen 1480, mod Lån af henholdsvis 1000, 200, 200, 300, 150, 100 og 250 Gylden[3]. Ved den her ganske ubestemt omtalte »ny Told« må vel menes de ovenfor anførte Pålæg fra 1472 og ikke den Salttold, der nævnes 1475—76. Og i Betragtning af Kampens Klage i 1474 og af, at Brevene, så vidt det kan ses, alle har været så at sige enslydende, kunde det ligge nær at antage, at »den ny Told« er bleven opkrævet på én og samme Måde ikke blot af dem af de her opregnede Byer, som hørte til de uden for Hanseforbundet stående hollandske Stæder, men også af Hansestæder som Kampen, Stavoren og Harderwijk; i så Tilfælde vilde altså den Forskel, som ifølge den helsingørske Borgemesters Udtalelser 1472 skulde gøres mellem Hansestæderne og andre Handelsstæder, ikke overalt være bleven gennemført[4]. Men bevises kan den sidste Formodning ikke; og i det hele er det uklart, hvorledes det i den følgende Tid er gået med den i 1472 påbudte Toldforhøjelse, — noget, som der vil være Anledning til at komme til-

[1] Register van charters en bescheiden in het oude archief van Kampen I Nr. 757.

[2] Reg. Chr. I Nr. 157.

[3] Sstds. Nr. 161, 156 (den her anførte Datering København 1475 9/4 kan ikke være rigtig, da Kongen på den angivne Dag ikke var i København), 163-65, 167, 181. Forhandlinger om en tilsvarende Ordning er i 1475 på Kongens Rejse ikke usandsynlig blevet førte med Deventer (HR. II. VII. 461).

[4] Det synes i øvrigt, at den danske Regering i alt Fald nogle År senere ikke har været på det rene med, hvilke Stæder der hørte til Hanseforbundet (HR. III. I Nr. 547 § 51).

bage til nedenfor ved Omtalen af Sundtolden i 1497 og 1503, de År, fra hvilke de ældste bevarede Regnskaber over Tolden skriver sig.

I Begyndelsen af Kong Hans's Regering høres flere Gange Klager over Sundtoldens Forhøjelse, især ved et Møde mellem Kongen og Hansestæderne i København 1484. Navnlig er det fra Danzig, at Klagerne kommer, og de angår bl. a. de Certifikater om Skibets og Ladningens Hjemsted, som Skipperne skulde medføre; men i øvrigt er Besværingerne gennemgående så almindelig holdte, at det f. Eks. ikke en eneste Gang under Forhandlingerne 1484 oplyses, hvilken Told Kongen har ladet kræve, når Certifikaterne ikke fandtes tilfredsstillende[1]. Derimod viser de nævnte Forhandlinger, at Kong Hans ved denne Tid ikke blot har interesseret sig for Forhøjelsen af selve Tolden, men også i Certifikaterne har søgt et Middel til at hindre Hanseaterne i at føre hans Fjender Englændernes Gods gennem hans Farvande[2]. Tillige kan det anføres, at man i København 1484 bragte det gamle Stridsspørgsmål fra Christiern I.s Tid om Sejladsen gennem Bæltet på Bane, idet Kongen forbød Danzigerne at benytte denne Vej, medens Danzigerne derimod fra først af hævdede deres Ret dertil[3]; tilsidst erklærede de dog, at de vilde afholde sig derfra, hvis de måtte få Lov til at sejle gennem Sundet mod Erlæggelse af den gamle Told af 1 Nobel pr. Skib og til at handle på England, samt at de, hvis de af Storm og Uvejr blev tvungne til at sejle gennem Bæltet, også vilde betale Nobelen dér[4].

---

[1] HR. III. I Nr. 435 § 5, Nr. 436 § 16, Nr. 535 § 19. Nr. 545 § 8, Nr. 546 §§ 9, 118-19, Nr. 547 § 1 (S. 472-73; her forekommer en Udtalelse fra lybsk Side, at et Certifikat om, at et Skib hørte hjemme i Lübeck, »van olders« indtil for nylig har været tilstrækkeligt til, at Skibet friede Godset (jfr. sstds. Nr. 548 § 4, Nr. 550 § 12) — en Udtalelse, der strider både mod, hvad der må antages at have været gældende for de vendiske Stæder under Erik af Pommern (ovfr. S. 659), og mod Bestemmelserne af 1472, således som vi kender dem (ovfr. S. 665)). Nr. 547 §§ 3, 4 (S. 474), 10 (S. 475), 33, Nr. 550 §§ 11-12, Nr. 552 § 5 (Kongen siger her, at han m. H. t. Tolden kun gør, hvad han har forefundet før sin Tid), Nr. 554 § 3, Nr. 558.

[2] HR. III. I Nr. 546 §§ 178, 180, Nr. 547 §§ 10 (S. 475), 37 (S. 488). 38 (S. 489-91), 50, 51, Nr. 550 §§ 13-20, Nr. 551 §§ 2-3, Nr. 554 §§ 4-5

[3] Sstds. Nr. 546 §§ 178, 180, Nr. 547 §§ 3, 38 (S. 489-91), Nr. 551 § 2. Nr. 554 § 5.

[4] Sstds. Nr. 547 § 50, jfr. § 38 (S. 491).

De havde altså nu anerkendt det Standpunkt, som Christiern I havde indtaget i sin langvarige Strid med dem[1]; men en definitiv Resignation fra Danzigs Side i så Henseende betegner København-Mødet dog ikke, idet Byen endnu 3 År senere, i 1487, påtænkte at gøre Skridt for at søge at opnå samme Stilling over for Tolden som de vendiske Stæder[2].

Noget praktisk Resultat kom der imidlertid ikke ud heraf; og når der ikke kan være Tvivl om, at Danzigs Godkendelse af den ældre Told i 1484 for en stor Del skyldtes den Hårdnakkethed, hvormed Christiern I havde forfægtet sit Standpunkt i denne Retning, kan der fra Kong Hans's Regering påvises et lignende Resultat over for en anden af de Handelsmagter, som under Christiern havde víst deres Uvilje mod Tolden, nemlig Englænderne. Endnu i de første År efter 1481 hører man om Englændernes Sejlads gennem Bæltet[3], og i et i 1489 fra engelsk Side fremsat Forslag til en Traktat mellem de 2 Riger hedder det kun, at den ene Konges Undersåtter skal have Ret til at handle i den andens Rige mod at betale de sædvanlige Toldafgifter[4]. Men i den endelige, i København 1490 sluttede Traktat er dette blevet til, at der skal betales de skyldige og forlangte(!) Toldafgifter, ligesom Traktaten bestemmer, at Englænderne kun må sejle gennem Bæltet, når de af Storm drives derhen, og at de i så Fald skal betale samme Told i Nyborg som, hvis de var gået gennem Øresund[5].

Det er nylig nævnt[6], at det for de første År af Kong Hans's Regering ikke vides, hvilken Sundtold der er blevet forlangt af sådanne Skibe, hvis Certifikater man fra dansk Side ikke fandt tilfredsstillende. I 1487 oplyses det dog, at danzigske Skibe foruden den gamle Told af 1 Nobel må betale 2 Nobler, når de har frem-

[1] Ovfr. S. 661, 662-63.
[2] HR. III. II Nr. 160 §§ 124-25, 295.
[3] Se således HR. III. I Nr. 551 §§ 1, 4.
[4] Rymer, Foedera ed. Holmes V. IV. 4.
[5] Sstds. S. 6; Bestemmelsen findes også i den engelske Konges Ratifikation af 1490 $^{2}/_{5}$ (RA., Reg. 14, England 11). (Om et Tilbud fra Christiern II om eventuelt at fritage i alt Fald en Del af Englænderne for Sundtold se Allen II. 140.) — Sammenlign endvidere, hvorledes i Sundtoldregnskabet af 1503 (i RA.) S. 16 en Skipper fra Kampen må betale dobbelt Told (2 Nobler) »ud og ind; han løb første Rejse igennem Bælt«.
[6] S. 668.

med Gods inde, selv om dette Gods hører hjemme i andre Hansestæder[1]. I 1503 er det derimod efter en danzigsk Fremstilling kun, når det fremmede Gods ikke er hanseatisk, at der af de danzigske Skippere forlanges 3 Nobler i Stedet for 1[2]; og end ikke dette synes at forholde sig rigtig, idet det ifølge de ældste bevarede Sundtoldregnskaber (fra 1497 og 1503; de 2 eneste, som haves fra Kong Hans's Tid) må antages, at der selv i så Tilfælde kun er fordret 2 Nobler[3]. Men ved alle disse Lejligheder er det altså i ethvert Fald en bestemt Told pr. Skib, der skal betales; og en Afgift af hver Læst Gods, således som den omtales i 1472[4], finder man, så vidt vides, overhovedet ikke krævet af nogen Skipper under Kong Hans's Regering, heller ikke i de 2 nysnævnte fra hans Tid bevarede Sundtoldregnskaber.

Hvad den Indtægt angår, som Kongen ifølge de anførte 2 Regnskaber[5] havde af Sundtolden, består den dels af en mindre Sum, der svaredes i Told af rhinsk Vin, således som vi skal komme tilbage til nedenfor, og dels af den egentlige Skibstold, der betaltes med et Beløb af hvert Skib (når det da ikke var toldfrit), og det både, når det kom Nord og Syd fra. Det samlede Beløb af denne Skibstold udgør i 1497 981 og i 1503 $1464^1/_5$ Nobel[6]; det ses således, at der er en betydelig Forskel mellem de 2 År, men det må rigtignok bemærkes, at der ikke haves nogen afgørende Sikkerhed for, at de 2 Regnskaber hvert for sig omfatter hele det pågældende År[7]. Alligevel er dette vistnok det sandsynligste; og i så

[1] HR. III. II Nr. 170. Jfr. sagtens HR. III. III Nr. 227 § 6 (1493).

[2] HR. III. IV Nr. 430 § 38.

[3] RA., Sundtoldregnskaberne 1497 S. 12-14 og 1503 S. 8, 15, 17 opfører danzigske Skibe, der kun giver 2 Nobler, skønt de har skotsk eller hollandsk Gods inde. Og i bægge Regnskaber tilsammen er der kun én danzigsk Skipper, der betaler 3 Nobler, hvad der motiveres ved, at »han havde hverken Brev på Skib eller Gods« (Regnskabet 1497 S. 21).

[4] Ovfr. S. 665.

[5] Jfr. om dem Schäfer i Hans. Geschichtsblätt. 1899 S. 98-106.

[6] RA., Sundtoldregnskab 1497 S. 22; 1503 S. 21.

[7] Regnskaberne giver ikke inden for hvert År nogen nærmere Tidsbestemmelse m. H. t., når de enkelte Skibe er gået gennem Sundet; og Overskrifter som »Anno domini 1497 (eller 1503) dette efterskrevne er den Told, som jeg har oppebåret i dette År, som for står skrevet, på min Herres Nådes Vegne, *siden jeg gjorde hans Nåde sidst Regnskab*« eller »Anno domini 1503 dette efterskrevne er den rhinske Vin.

Fald må det altså, hvis man går ud fra Summerne i de anførte 2 År, være ganske urigtigt, når det på Frederik I.s Tid opgives, at Kong Hans's Indtægter af Sundtolden beløb sig til 2—3000 Nobler årlig[1].

Sundtoldregnskaberne af 1497 og 1503 anfører imidlertid ikke blot den samlede Indtægt, Kongen havde af Tolden, men også, hvad hvert enkelt Skib betalte. Det er egentlig først disse Regnskaber, der giver et noget sikrere Grundlag for Besvarelsen af Spørgsmålet om, hvor stor en Afgift Skibe fra de forskellige Handelsstæder har måttet betale under Kong Hans; men det må ganske vist siges, at Regnskaberne på flere Punkter er så lakonisk affattede, at deres Oplysninger til Dels kun yder ringe Udbytte. Nogle Skibe var, som allerede antydet, toldfri; det var i Regelen Tilfældet med de vendiske Byers og med Danmarks egne Skibe. Også Skibe, der havde hjemme på disse Steder, måtte imidlertid hvert betale 1 Nobel (eller i 1503 undertiden mindre Beløb såsom 1—2 rhinske Gylden), når deres Breve »holdt ikke på Godset«, eller når de havde Gods inde, som tilhørte Personer, der var toldpligtige; ja i 1503 svarer Skippere fra Stralsund endogså Told, når de fører Gods, som hører hjemme i en af de andre vendiske Stæder[2]. Enkelte Fartøjer fra de vendiske Stæder betaler dog 2 i Stedet for 1 Nobel i Told, uden at der kan oplyses noget sikkert om Grunden til denne Forskel, og ved enkelte andre Skibe fra de samme Byer angives slet intet om Årsagen til, at de betaler Told[3].

som jeg har faet til Told i dette År, som for står skrevet, siden jeg gjorde min Herres Nåde sidst Regnskab« (se således Regnskabet 1497 S. 3, 24, 26, 1503 S. 1, 4, 27, 30) synes at åbne en vis Mulighed for, at der kunde være aflagt et tidligere Regnskab i de pågældende År. Men ganske vist omfatter Udgifterne i Regnskabet for 1497 Tiden fra $^{16}/_{4}$ til $^{12}/_{10}$ og i 1503 Tiden fra c. $^{9}/_{4}$ til $^{3}/_{9}$ (Regnskabet 1497 S. 28-29; 1503 S. 36), altså navnlig for Året 1497 vistnok det meste af den Tid af Året, hvori den atdeles overvejende Del af Skibsfarten dengang fandt Sted.

[1] DM. 3. R. I. 137; jfr. Allen IV. I. 304.

[2] I Sommeren 1513 bestemtes dog, at når der fandtes Gods fra en af de vendiske Stæder om Bord i et Skib fra en af de andre, skulde der ikke betales Told deraf (HR. III. VI Nr. 507 S. 460).

[3] M. H. t. de danske Skibe jfr. ovfr. S. 658; om de vendiske Stæders se RA., Sundtoldregnskab 1497 S. 24 og 1503 S. 27. Sammenlign også Schäfer, anf. St. S. 100-1. 105.

Af udenlandske Skibe er det foruden de vendiske Stæders kun ganske enkelte, som man i Regnskaberne finder fritagne for Tolden, og da med en særlig Motivering[1]. Ellers giver de fremmede Skibe fra 1 til 4 Nobler i Told, men således at det er et aldeles forsvindende Antal, der betaler 3 eller 4 Nobler, og da formodentlig altid af specielle Grunde. De Skibe, der svarer denne høje Told, hører overvejende, men ikke udelukkende, hjemme i Holland og Zeeland[2], og undertiden, men kun undtagelsesvis, angives Grunden, hvorfor de betaler så meget[3].

I øvrigt er den sædvanlige Told for de toldpligtige Hansestæder åbenbart 1 Nobel, og kun få Hansestæders Skibe svarer undertiden mere (oftest 2 Nobler), nemlig foruden enkelte Skibe fra de vendiske Stæder[4] især en Del fra Danzig og nogle ganske enkelte fra andre Medlemmer af Hanseforbundet[5]. I Regelen angives det, hvorfor sådanne hanseatiske Skibe svarer mere end 1 Nobel, og Grunden er næsten altid den samme som for de vendiske Stæders Skibe, der overhovedet betaler Told, nemlig at de har fremmed Gods inde eller ikke har Brev på Godset. Dog må det bemærkes, at Skibe fra Hasselt og Deventer, Byer, der jo almindelig henregnes til Hansestæderne, muligvis er blevet behandlede på samme Måde som de ikke-privilegerede Stæder i Grevskaberne Holland og Zeeland, som vi straks skal omtale; i alt Fald svarer de få Skibe fra Hasselt og Deventer, som forekommer i Regnskaberne, hyppigere 2 (eller 3) Nobler end 1, og der anføres ingen Grund, når de betaler den højere Told[6]. Og de gamle Hansestæder Königsberg og Riga har

[1] Se Regnskaberne 1497 S. 26-27 og 1503 S. 30-31. Jfr. Schäfer, anf. St. S. 101, 105-6.

[2] I Regnskabet 1497 giver 9 Skibe (8 fra Holland og 1 fra Danzig) hvert 3 Nobler (S. 7-10, 20, 21) og 1 Skib (fra Ransdorp i Holland) 4 Nobler (S. 12; »han ladede og lossede her for Byen; fordi gav han så meget«). I Regnskabet 1503 giver 26 Skibe (22 fra Holland og Zeeland, 1 fra Leith i Skotland *eller* fra Waterland (sic!), 1 fra Hasselt og 2 fra England) hvert 3 Nobler (S. 5, 10, 12-15, 17-21). Om Tolden på 3 Nobler af hollandske Skibe jfr. her S. 673-74.

[3] Jfr. foregående Note og S. 670[3]) m. H. t. 2 Skibe henholdsvis fra Ransdorp og Danzig i 1497.

[4] Se her ovfr. S. 671.

[5] Fra Kolberg og Anklam i Regnskabet 1497 (S. 6, 16); fra Stettin, Anklam, Wolgast (*hvis* denne sidste By skal regnes til Hansestæderne) og Greifswald i Regnskabet 1503 (S. 6, 7, 13, 14).

[6] Regnskabet 1497 S. 11, 20; 1503 S. 6, 10.

også i Regelen givet 2 Nobler; i 1497 nævnes slet ingen Skibe fra disse Byer, men i 1503 3 fra Königsberg og 1 fra Riga, af hvilke kun det ene fra Königsberg slipper med 1 Nobel, medens alle de 3 andre (uden nogen Motivering) giver 2[1].

De Stæder, der havde fået Privilegier af Christiern I i Årene 1475—80[2], giver i 1497 og 1503 som Regel kun 1 Nobel i Sundtold, ikke blot Hansestæder som Kampen, Stavoren og Harderwijk, men også Amsterdam, Enkhuizen, Hoorn, Monnikendam og Hindeloopen. Man finder ganske vist enkelte Skippere fra Amsterdam og Monnikendam, der hver betaler 2 Nobler, men det er Undtagelser, og det er betegnende, at der i så Fald næsten altid anføres, hvorfor de gør det, nemlig af de samme Grunde, som nylig er nævnte for de egentlige Hansestæder[3]. Derimod ses det, at Stæder eller Egne i Holland og Zeeland, som ikke vides at have fået Privilegier med Hensyn til Tolden af Christiern I, for største Delen hyppigere svarer 2 Nobler (en sjælden Gang endnu mere) end 1 Nobel (således Ransdorp og Zierikzee)[4], medens enkelte af dem altid betaler 2 Nobler (således 's Gravezande og Katwoude)[5]; og der anføres ingen Grund til, at de betaler de 2 Nobler[6]. Forholdet har da muligvis for disse ikke-privilegerede vestlige Stæder allerede nu været

---

[1] Regnskabet 1503 S. 8. 13. 18. 21.

[2] Jfr. ovfr. S. 667.

[3] Regnskabet 1497 S. 3. 6. 10; 1503 S. 6. 7. 11. 14. 15, 17. En Skipper fra Kampen betaler i Regnskabet 1503 (S. 16) også 2 Nobler, men det var for Rejsen frem og tilbage, idet han den første Gang var gået gennem Bæltet.

[4] Kun én Skipper fra Zierikzee slipper 1497 med 1 Nobel i Told, og det blot fordi han »havde intet andet inde end Sten til Ballast« (Regnskabet 1497 S. 21).

[5] Det må dog nævnes, at der i 1503 er adskillig flere Skibe fra disse Egne, som kun giver 1 Nobel, end Tilfældet var 1497; således giver i 1503 4 af 8 Skibe fra Broek i Waterland kun 1 Nobel (Regnskabets S. 5, 9, 17, 18, 20, 21), ligeså bægge de 2 fra Landsmeer anførte Skibe (Regnskabets S. 5), 6 af 11 Skibe fra Medemblik (Regnskabets S. 5, 6, 9, 15), 4 af 6 Skibe fra Purmerland (Regnskabets S. 4, 5. 13) og 23 af 43 Skibe fra Terschelling (Regnskabets S. 5. 7, 8, 11, 13. 14. 16, 17, 19, 21). (Sammenlign m. H. t. Beliggenheden af de mindre bekendte af disse Steder Schäfer i Hans. Geschichtsblätt. 1899 S. 99-100.)

[6] Kun ét Skib fra Veere danner i Regnskabet 1503 S. 14 en mærkelig Undtagelse i denne Henseende, idet det siges at give 2 Nobler, fordi det har fremmed Gods inde.

det samme som i 1522, da nederlandske Sendebud udtalte, at Skibene fra deres Byer i umindelige Tider som Regel havde svaret 2 Nobler i Told, men derimod 3, når de var på 100 Læster eller mere, og at det kun var, når de blot var ballastede, at de slap med 1 Nobel[1]. Skibe fra Antwerpen nævnes ikke 1497, medens i 1503 Halvdelen af dem giver 2 og knap Halvdelen 1 Nobel[2]. Fartøjer fra Frankrig og England forekommer heller ikke i 1497; i 1503 finder man dog 2 Skibe fra Rouen, af hvilke det ene giver 2 og det andet 1 Nobel[3], og en Del Skibe fra London og Lynn Regis, der ligesom de ikke-privilegerede hollandske Byer hyppigere betaler 2 end 1 Nobel[4]. Derimod svarer et andet Lands Skippere, nemlig Skotlands, i Regelen ikke mere end 1 Nobel; i 1497 forekommer kun én og også i 1503 højst én Undtagelse herfra[5], i bægge Tilfælde uden Angivelse af Grunden.

Som det fremgår af det ovenfor anførte, havde altså de af Christiern I i 1475—80 udstedte Breve til enkelte Stæder om Sundtolden bevaret deres Gyldighed endnu i 1497 og 1503. Og medens der i 1490'erne fremdeles af og til høres Klage over Sundtolden fra Østersøstæderne[6], kan man i 1488 se en af de af Christiern I privilegerede Byer, nemlig Kampen, forære 2 Sølvkander til Kong Hans af Taknemmelighed over, at han overholder Stadens Privilegier, samt et Sølvfad til Tolderen i Helsingør på Grund af dennes Begunstigelse af Stadens Skippere[7]. I 1507 pålægger Kongen imidlertid, som tidligere[8] berørt, en overordentlig Skat i Danmark bl. a. for dermed »at fri og kvitgøre til os og Kronen« »en mærkelig

[1] RA., Spanske Nederlande A. udateret Forestilling fra nederlandske Sendebud (af Maj 1522); jfr. Allen III. I. 128-29. 379. Sammenlign Schäfer, anf. St. S. 102.

[2] Regnskabet 1503 S. 5. 10, 12, 14. 16, 18-20. 30.

[3] Sstds. S. 5, 10.

[4] Sstds. S. 4, 5, 7. 9, 12. 13, 15. 18, 20, 21.

[5] En Skipper fra Dundee giver 2 Nobler i Regnskabet 1497 S. 12. og en fra Leith i Skotland *eller* fra Waterland (sic!) 3 Nobler i Regnskabet 1503 S. 12.

[6] HR. III. III Nr. 227 § 6 (hvor der nævnes en Afgift af 3 Nobler og 6 Tønder Salt, som det må antages i Sundtold), Nr. 228, 244 (hvor Helsingborg sikkert er en Fejl for Helsingør), 274 S. 191. Nr. 352 S. 265.

[7] Register van charters en bescheiden in het oude archief van Kampen I Nr. 915 (jfr. II Nr. 1061. År 1498).

[8] Ovfr. S. 557.

Told for Helsingør«, som var pantsat i hans Faders Tid[1]. At der herved er tænkt på en Tilbagebetaling af de Lån, hvorfor de tidligere omtalte Stæder i 1475—80 havde opnået deres Begunstigelser med Hensyn til Tolden, må allerede på Forhånd forekomme sandsynligt; og det fremgår klart af, at Kampen i 1509 besvarer en Meddelelse fra Kongen om, at han vil tilbagebetale de 1200 rhinske Gylden, hvorfor Byen i 1475 havde fået sit Brev, med en Anmodning om, at Indløsningen måtte blive udsat i nogle År[2]. Men denne Anmodning har øjensynlig ikke frugtet noget; thi Byerne fik deres Penge tilbage i Sommeren 1509 og måtte derefter atter betale den Told, som de var blevet fritagne for under Christiern I[3].

I øvrigt hører man under Kong Hans's Regering også efter År 1500 forskellige Klager fra Østersøstæderne over Sundtolden[4]; bl. a. kan i så Henseende nævnes, at der nogle År efter 1503 er blevet pålagt Stralsund en Told af 5 eller 8 Gylden for hvert af Byens Skibe[5]. Under sin Krig med Kong Hans forbød Lübeck de neutrale Magter at sejle gennem Sundet, bl. a. for derved at berøve Kongen Indtægten af Tolden, hvorimod Byen vilde tillade Sejladsen gennem Store Bælt for sådanne Skibe, som ikke vilde handle på Danmark[6]. Men ikke blot nedlagde Hollænderne Indsigelse mod dette Pålæg[7]; mærkeligere er det at se, hvorledes Danzigerne, som under Christiern I stadig havde hævdet Berettigelsen til at sejle gennem Bæltet i den Hensigt derved at unddrage sig Sundtolden, nu stillede sig til det nævnte Påbud fra Lübecks Side: Gang efter Gang protesterede de mod det, idet de erklærede, at de ikke kendte Farvandet i Store Bælt tilstrækkelig til at turde sejle derigennem[8]. I Malmø-Freden af 1512 mellem Kongen og Stæderne bestemtes med

[1] DM. 4. R. II. 155-56.

[2] Register van charters en bescheiden in het oude archief van Kampen II Nr. 1235.

[3] HR. III. VI. 263 Anm., § 14. Jfr. Allen III. II. 461 om Sundtoldregnskabet 1528.

[4] HR. III. V Nr. 420 § 2 (hvor der vel i Stedet for pert skal læses part), jfr. III. VI Nr. 512 § 36.

[5] HR. III. V Nr. 403 S. 500 (Note), III. VI Nr. 290 S. 310 (jfr. ovfr. S. 664[6])).

[6] HR. III. V Nr. 565, 570, 581, 601 S. 718. III. VI Nr. 82.

[7] HR. III. V Nr. 566-67, III. VI. 262[2]) §§ 9-10.

[8] Se således HR. III. V Nr. 592, III. VI Nr. 77 § 7, Nr. 92 § 9, Nr. 93 § 28, Nr. 188 § 49, Nr. 196 §§ 119-20.

Hensyn til Sundtolden kun, at de vendiske Stæder hver skulde nyde deres Privilegier og gode gamle Sædvaner ligesom i Kongens Forfædres Tid[1].

Foruden den almindelige Øresundstold, som svaredes af det hele Skib, betaltes der også Afgift af visse Arter af Varer, som Skibene medførte. En sådan Afgift var senere i det 16. Århundrede Tolden af Kobber, der dog, så vidt vides, ikke lader sig påvise i det 15. Århundrede eller overhovedet i Kong Hans's Tid[2].

Dette er derimod Tilfældet med Told, der svaredes af rhinsk Vin og af Salt. Hvad Vintolden angår, kan man, om man vil, søge det første Spor af den i en Klage fra Zutfens Borgere i 1447 over, at Kong Christopher havde ladet tage en Del Vin ud af deres Skibe ved København uden at betale derfor[3]. Men i alt Fald er Stedet, hvor dette er foregået, jo ikke Sundtoldens sædvanlige Opkrævningssted; og der hengår da også en rum Tid efter 1447, hvor man ikke hører om nogen Vintold. Måske har den dog eksisteret i 1493[4]; vist er det, at den forekommer i de ældste Sundtoldregnskaber, både 1497 og 1503[5]. Den er bleven svaret også af de vendiske Stæder[6], medens det er uvist, hvorledes man har stillet sig i de næppe hyppige Tilfælde, hvor danske Skibe har ført rhinsk Vin, som allerede var gået over i dansk Eje, til Sundet. I 1503 betaler ganske vist en Skipper fra Ribe Told af rhinsk Vin, men den samme Mand opføres også som toldpligtig i den almindelige Fortegnelse over toldpligtige Skibe, fordi han havde Gods inde fra Kampen, så at Vinen vel ligeledes har tilhørt Udlændinge[7]. Tolden

---

[1] HR. III. VI Nr. 402 § 5. jfr. Nr. 400 § 11, Nr. 401 § 5.

[2] Den ovfr. S. 674[1]) nævnte Forestilling fra nederlandske Sendebud af 1522 omtaler vel en Kobbertold således, at man nærmest får det Indtryk, at den har eksisteret længe før Christiern II.s Tid (jfr. Allen III. I. 129). Men nogen bestemt Angivelse af Kobbertoldens Alder indeholder Forestillingen ikke; og jeg mindes aldrig at have set en sådan Told nævnt i noget Aktstykke før 1513.

[3] Jfr. ovfr. S. 660[3]).

[4] I RA., Regnskab fra Københavns Slot 1493-94 Bl. 5 b, 6 a ser man Tolderen i Helsingør Hans Pederssøn sende Vin til København; men det kan jo godt være, at han har købt den.

[5] I bægge Regnskaberne (i RA.) S. 1-2. Jfr. Schäfer i Hans. Geschichtsblätt. 1899 S. 98, 103.

[6] RA., Sundtoldregnskab 1497 S. 1 nævner Skippere både fra Hamburg og Stralsund, der betaler Tolden.

[7] RA., Sundtoldregnskab 1503 S. 2, 18; jfr. ovfr. S. 658[1]).

erlagdes af nogle i Vin, men hyppigere i Penge, hvad der navnlig fandt Sted, når Talen var om mindre Beholdninger; og undertiden købte Tolderen ligefrem en Del af den Vin, som et Skib medførte. Når Tolden betaltes med Vin, ses det af flere Tilfælde både i 1497 og 1503, at der som Regel skulde svares $^1/_{30}$ af Ladningen; men der forekommer også Afvigelser herfra, såsom når Vin, der tilhører den preussiske Højmester, slipper med en lavere Told eller endogså passerer helt toldfrit[1]. Og når Afgiften svares i Penge, er der ingen helt bestemt Norm for den, om end den bevæger sig omkring $^1/_4$ rhinsk Gylden for Amen. Nogen overdreven stor Vinding har Vintolden ikke bragt Kongen, i 1497 $24^1/_2$ Ame Vin og 73 rhinske Gylden, i 1503: 5 Amer og 91 rhinske Gylden[2]. Den omtales også i den sidste halve Snes År af Kong Hans's Regering; men når der på den Tid ved flere Lejligheder klages over, at Kongen tager den 30. Ame i Told[3], er dette jo netop det samme Forbold, som allerede forekommer i de ældste Sundtoldregnskaber.

Til Slutning må nævnes Tolden af Salt. Det er ovenfor[4] anført, at der i 1475—76 høres om en Told af Baysalt, som svaredes med 8 Skilling dansk pr. Læst; men hvorledes det er gået hermed i de nærmest følgende År, er ikke klart. 1484 klages der fra hanseatisk Side atter over Salttolden ved Helsingør, hvortil Kongen imidlertid svarer, at Tolderen ikke har fået noget Salt, uden at han har betalt derfor[5]. Men det er vel næppe rimeligt, at dette Svar har været i nøje Overensstemmelse med Sandheden; 3 År senere besværer Danzigerne sig i alt Fald over, at Tolderen i Helsingør fordrer 2—4 Tønder Salt af alle Skibe, der kommer fra Bayen[6]. I

---

1 RA., Regnskabet 1497 S. 1; 1503 S. 2.

2 De i Regnskaberne (bægge Steder på S. 2) opførte Tal sa vel for Vinen som for Pengene stemmer ikke med de her nævnte Summer; Regnskaberne medregner nemlig den Vin, som Tolderen har købt, og fraregner (i 1497) den, han har solgt, medens de til Gengæld fraregner de Penge, han har givet for den købte Vin, og (i 1497) medregner dem, han har fået for den solgte Vin.

3 HR. III. V Nr. 420 § 47 (1509: hvert 30. Fad eller også 2 Guldgylden for hvert »Stykke« Vin; den sidste, ret ubestemte Benævnelse omfatter ikke, som Schäfer i Hans. Geschichtsblätt. 1899 S. 98 udtaler, mindst 5 Amer, men lige ned til $2^1/_2$ Ame. se RA., Sundtoldregnskab 1497 S. 1). HR. III. VI Nr. 415, 418, jfr. Nr. 512 § 41, Nr. 514 § 24.

4 S. 666. 5 HR. III. I Nr. 548 § 3, Nr. 552 § 3.

6 HR. III. II Nr. 170.

1493 synes der at være forlangt 6 Tønder Salt af hvert Skib[1]; men mærkelig nok hører man intet til en Salttold i noget af de 2 ældste Sundtoldregnskaber, hverken 1497 eller 1503[2]. I de følgende År under Kong Hans klager Hanseaterne dog på ny over Tolden af Salt[3]; og da en af de fra Christiern II.s Tid bevarede Kvitteringer til Tolderen i Øresund bl. a. kvitterer ham både for Vin og Baysalt, som han har oppebåret i Told[4], er det ikke usandsynligt, at det allerede i Kong Hans's Tid er blevet en fast Regel at forlange en Afgift i Salt af de Skibe, der passerede Sundet med en fra Bayen bragt Saltladning. Senere i det 16. Århundrede ses det dog, at der i sådanne Tilfælde til Gengæld fradroges en vis Del af det Beløb, som vedkommende Skibe ellers skulde betale i Told[5].

---

[1] HR. III. III Nr. 227 § 6. Når Tolderen i Helsingør samme År sender 42 Læster Baysalt til København (RA., Regnskab fra Københavns Slot 1493-94 Bl. 6 a), behøver dette ikke at bevise Eksistensen af en Salttold; thi i Sundtoldregnskabet af 1503 S. 36 omtales Salt, som Tolderen køber og sender til København.

[2] Når et med Salt ladet Skib fra Antwerpen i Regnskabet 1503 S. 14 giver $1^1/_2$ Nobel, er her jo dels ikke Tale om en i Salt ydet Told, og dels er det betalte Beløb mindre og ikke større end det, de fleste Skibe fra Antwerpen ellers svarer i Regnskabet (jfr. ovfr. S. 674).

[3] HR. III. V Nr. 420 § 2 (1509: Skibe, der kommer fra Bayen, må give 6 Tønder Baysalt), III. VI Nr. 512 § 36 (1513: ligeså).

[4] SS. II. 1. H. S. 185.

[5] Danske Kancelliregistr. 1535-1550 S. 445. Kancelliets Brevbøger 1556-1560 S. 163.

TILLÆG.

DANSKE EMBEDSMÆND I TIDEN 1375—1513.

I de i det følgende meddelte Fortegnelser har jeg for hele Tiden 1375-1513 stræbt at udtømme det til min Rådighed stående Stof; Fortegnelserne vil imidlertid efter al Sandsynlighed kunne suppleres en Del fra udenbys, særlig udenlandske Arkiver; det kan således nævnes, at Arkiverne i Danzig og Königsberg, som jeg kun har haft Lejlighed til at gennemgå for en forholdsvis begrænset Periode, i alt Fald for denne Periodes Vedkommende har ydet adskillige Oplysninger.

Hvor i Fortegnelserne 2 Tidsangivelser er adskilte ved et Komma, betegner det, at vedkommende Person ikke kendes som Indehaver af Embedet i den mellemliggende Tid. Hvor derimod 2 Datoer står forbundne ved en Bindestreg, betegnes derved, at vedkommende er forefunden i Embedet ikke blot på disse 2 Datoer, men også i den mellemliggende Tid; talrigere Tidsangivelser er kun anførte, hvor særlige Omstændigheder (f. Eks. en Kildes formentlige Upålidelighed eller det, at en Mand har beklædt et Embede flere Gange) har gjort det tilrådeligt.

I. Droster.

Jens Anderssøn (Brock) 1374 $^{24}/_{6}$[1].
Henning Podebusk 1375 $^{31}/_{12}$?[2], 1376 $^{3}/_{5}$[3]—1387 c. $^{11}/_{11}$[4].

II. Gældkere i Skåne.

Henning Podebusk 1365 $^{22}/_{11}$[5], 1375 ?[6].

[1] SRD. VII. 323. [2] RDRDM. II Nr. 3078. [3] Aarsberetn. II. 24.
[4] HR. IV Nr. 185, 1. 3 (S. 152). — Om Erik Nielssøn (Gyldenstjerne) 1439 se ovfr. S. 32[3]).
[5] HR. I Nr. 370 S. 321. Jfr. RDRDM. II. Udaterede Breve Nr. 366.
[6] SRD. VII. 81a). Angivelsen beror vel kun på en Forveksling med Året 1365.

Tuve Galen 1376 $^{3}/_{5}$[1]—1383 $^{18}/_{3}$[2].
Bent Bille 1492 $^{30}/_{7}$[3].

III. Hofmestre.

a. Hos Kongen.

Hr. Frentzel 1373 $^{13}/_{10}$[4].
Degenhard Buggenhagen 1385 $^{11}/_{5}$[5].
Bent Byg (Grubbe) 1387 $^{3}/_{8}$[6].
Mikkel Rud 1397 $^{5}/_{12}$[7].
Jens Due 1400 $^{29}/_{6}$[8]—1409 13. eller 20. Juli[9] (jfr. nedenfor).
Anders Jacobssøn Lunge 1412 ($^{16}/_{1}$?)?[10], 1413 $^{3}/_{9}$[11] (jfr. nedenfor).
Jens Due (jfr. ovenfor) (sagtens samtidig med Anders Jacobssøn Lunge), 1414 $^{28}/_{4}$[12], 1416 $^{2}/_{1}$[13].
Anders Jacobssøn Lunge (jfr. ovenfor) 1417 $^{19}/_{2}$[14], 1423 $^{15}/_{6}$[15].
Erik Krummedige 1424 $^{15}/_{3}$—$^{28}/_{6}$[16].
Albrecht Morer (Murach) 1439 $^{3}/_{11}$ (*Hertug* Christophers Hofmester)[17]—1440 $^{23}/_{8}$[18].
Erik Nielssøn (Gyldenstjerne) 1441 $^{30}/_{7}$[19], 1442 $^{28}/_{6}$[20].

---

[1] Aarsberetn. II. 24.
[2] RDRDM. II Nr. 3388. Om hans formodede Afsættelse se Citatet ovfr. S. 26[1]). — Om Tuve Nielssøn 1394 se ovfr. S. 37[3]).
[3] RA., PSPap., Bent Bille.
[4] Suhm XIII. 872. Han er formodentlig identisk med en Wrincel van Bomenstorp. som forekommer i Kongens Tjeneste 1367 (RA., Gældsbr. og Kvitter. 1367 $^{29}/_{8}$; trykt Kiøbenbavnske Selsk. Skr. IV. 166. der dog urigtig læser Weincel i Stedet for Wrincel) og formodentlig også med en Frentzlinus de Romestorp, der var Lensmand på Stegeborg med Møen 1377 (Meklenburg. Urkundenbuch XIX Nr. 11044 A).
[5] LUB. IV Nr. 455 S. 502 (antedateret).
[6] Voigt, Cod. Dipl. Prussicus V Nr. 128 S. 172.
[7] RDRDM. II Nr. 4170. [8] Sstds. Nr. 4355.
[9] SD. II Nr. 1080 S. 116. [10] RDRDM. III Nr. 5190.
[11] DF. I Nr. 67 S. 222, 224. [12] SRS. III. II. 138.
[13] RDRDM. III Nr. 5569. [14] KD. I Nr. 106 S. 145.
[15] Rydberg III Nr. 455 S. 72. [16] SRD. VII. 311, 394.
[17] Hadorph II. 139. [18] LUB. VII Nr. 837.
[19] HR. II. II Nr. 489 § 2 (jfr. sstds. Nr. 501 og Nr. 488 § 12, at Højmesterens Sendebud ankom til København $^{29}/_{7}$, de preussiske Stæders derimod $^{26}/_{7}$).
[20] Orig. i Statsarkivet i Königsberg.

Otte Nielssøn (Rosenkrantz) 1445 Septbr.[1]—1452 $^{4}/_{5}$[2], 1452? $^{23}/_{8}$ (da han efter Ansøgning afskediges fra sit Embede af Kongen)[3].

Niels Erikssøn (Gyldenstjerne) 1453 $^{8}/_{10}$[4]—1456 $^{31}/_{5}$[5].

Erik Ottessøn (Rosenkrantz) 1456 $^{3}/_{7}$[6]—1480 $^{30}/_{10}$[7] (jfr. nedenfor).

Strange Nielssøn (Strangesen: tidligere den udvalgte Kong Hans's Hofmester, jfr. nedenfor) 1482 $^{4}/_{7}$[8]—1483 $^{23}/_{5}$[9] (jfr. nedenfor).

?Erik Ottessøn (Rosenkrantz) (jfr. ovenfor) 1484 $^{1}/_{2}$[10].

---

1 RA., Brandenburg 6 a.

2 RA., PSPap., Eggert Frille 1448 $^{28}/_{6}$-1455 $^{17}/_{3}$. Bl. 4 a.

3 Barner, Fam. Rosenkrantz's Hist. I. 147-48. Barners Kilde er en Dyrskjøtsk Afskrift (i Ny kgl. Saml., Fol. 558 Bl. 111 a), hvori Brevet ligesom i Barners Aftryk er dateret 1456 $^{23}/_{8}$; dets rette År er imidlertid formentlig 1452, se HT. 5. R. I. 536-37. Jfr. også ovfr. S. 47[5]).

4 DN. VI Nr. 545 S. 572. 5 RA., Sjælland-Møen 52.

6 Aarsberetn. III Till. S. 10.

7 RA., Skippinge H. 78. — Når Strange Nielssøn i Fynske Aktstykk. I Nr. 66 S. 91 kaldes magister curie regis 1480 $^{22}/_{2}$ (jfr. HT. 5. R. I. 543), har Originalen (i Fynske Provinsark., Svendborg Byrads Ark.) i Virkeligheden »etc.« i Stedet for »regis«; Strange Nielssøn var nemlig dengang ikke Christiern I.s. men den udvalgte Kong Hans's Hofmester (jfr. nedfr.).

8 Cod. Esrom. Nr. 234.

9 RA., Gemeinsch. Arch. XVII. 36 a og b (trykt i Nordalbing. Stud. IV. 229-31, hvor dog Manedsdagen er oversprungen).

10 Et Pergamentsbrev i det svenske Rigsarkiv med Datum 1484 $^{1}/_{2}$ er medbeseglet af Erik Ottessøn, der her betegnes Hofmester af Danmark. Dateringen er tydelig, men skyldes dog måske en Fejlskrift for 1483 $^{1}/_{2}$, eftersom Brevet er udstedt i Halmstad og så vel dets Udsteder, Erik Ågessøn (Thott), som dets 2 Medheseglere, Erik Ottessøn og Axel Lagessøn (Brock), vides at have været i den nævnte By 1483 $^{1}/_{2}$ (Aarsberetn. II. 46). For Kontinuiteten i Hofmesterrækken er Aktstykket jo imidlertid lige uheldigt, hvad enten det er af 1483 eller 1484, og den Erik Ottessøn tillagte Titel kan i alt Fald ikke skyldes Uvidenhed hos Udstederen, eftersom denne var Medlem af Rigsrådet. Men da Brevet, så vidt vides, vilde være det eneste palidelige Vidnesbyrd om, at Erik Ottessøn har været Hofmester efter Christiern I.s Død, synes den rimeligste Forklaring at være, at dets Betegnelse Hofmester kun er en bøflig Vending i Stedet for forhenværende Hofmester. (Jeg er Hr. forhenværende Rigsarkivar Odhner megen Tak skyldig, fordi han velvillig har meddelt mig en Afskrift af det omtalte Brev.) — I Tratziger's

Strange Nielssøn (Strangesen) (jfr. ovenfor) 1487 $^{16}/_{2}$[1], 1487 $^{9}/_{5}$[2].

Poul Laxmand 1489 (uden Dag)[3]—sin Død 1502 $^{22}/_{6}$[4].

Niels Erikssøn (Rosenkrantz; tidligere den udvalgte Kong Christiern (II)'s Hofmester, jfr. nedenfor) 1513 $^{6}/_{11}$[5]—1515 $^{29}/_{7}$[6].

b. Hos Tronfølgeren.

1. Hos Hans.

Anders Jenssøn (Passov) 1469 $^{18}/_{1}$[7]—1474 $^{24}/_{2}$[8].

Henrik Mejnstrup 1475 $^{13}/_{4}$[9].

Strange Nielssøn (Strangesen) 1480 $^{15}/_{1}$[10]—1481 $^{18}/_{2}$[11] (senere *Kong* Hans's Hofmester, jfr. ovenfor).

Chronica der Stadt Hamburg. hrsg. von J. M. Lappenberg. S. 219 nævnes Erik Ottessøn som Hofmester 1482. Året skal imidlertid i Virkeligheden være 1487, som det fremgar af en Sammenligning mellem Tratzigers Beretning og de 2 Breve af 1487 $^{11}/_{11}$ i NDM. I. 293-95 og i Westphalen, Monum. inedita IV. Præf. S. 145; og da disse Breve ikke omtaler Erik Ottessøn som Hofmester, skyldes Betegnelsen hos Krønikeskriveren (og ligesa hos Cornelius Hamsfort i SRD. VII. 238. hvor den samme Sag rigtig henføres til 1487) sikkert blot en Forveksling med tidligere Tiders Forhold.

[1] Weibull, Dipl. civitatis Malmogiensis I Nr. 20, 1 S. 51, hvor der dog ifølge velvillig Meddelelse fra Udgiveren skal læses Strangotum i Stedet for Stugotum.

[2] RA., LD.. Et andet Brev af samme Dag, der er trykt i Indbydelsesskr. til den offentl. Examen i Ribe Kathedralskole 1847 S. 5-6. nævner dér S. 5 som Hofmester Hr. Stiige. hvad der øjensynlig kun er en Læsefejl af Udgiveren for Strange (Brevet er omtalt i HT. 5. R. I. 543. hvor dog Året urigtig angives som 1486).

[3] HR. III. II Nr. 285.

[4] Han kaldes altid Hofmester ved sin Død; det sidste Brev, hvori han udtrykkelig nævnes som sådan, turde være af 1502 $^{15}/_{2}$ (RA., TSPerg.. Gynge H.).

[5] (Reedtz) Hist. Aktstykker (til Christiern II.s Hist.) S. 6 (jfr. Gjörwell. Det Swenska Biblioteket II. 124).

[6] Rydberg III Nr. 583 S. 585. Hadorph II. 432. Behrmann, Kong Christiern den Andens Hist. II. 78.

[7] RA., Ringsted H. 100.

[8] DN. VIII Nr. 398.

[9] RA., LD.

[10] DM. IV. 14.

[11] RA.. TSPerg., Villands H.

2. Hos Christiern (II).

Niels Erikssøn (Rosenkrantz) 1501 $^{29}/_{10}$[1]—1504 $^{25}/_{9}$[2] (senere *Kong* Christiern II.s Hofmester, jfr. ovenfor).

IV. Marsker.

Evert Moltke 1376 $^{3}/_{5}$[3]—1380 $^{8}/_{6}$[4].

Oluf Axelssøn (Thott) 1443 8. eller 15. Juli[5]—1447 $^{5}/_{5}$[6], 1448 under Tronledigheden[7].

---

1 SRA., Perg.

2 RA., PSPap., Henrik Krummedige, Kgl. Miss. — Brevet i DM. 4. R. VI. 288, der nævner Niels Erikssøn som Christiern (II)'s Hofmester og er udstedt i en Maj Måned, kan tidligst være fra Maj 1503, da det omhandler Poul Laxmands Drab, og senest fra Maj 1505, da det nævner Eskil Gøye, der døde 1506 $^{20}/_{4}$, som levende. Det er udfærdiget under et Rigsrådsmøde i København; et sådant kendes imidlertid ikke i Maj 1503, men derimod både i Maj 1504 og Maj 1505. Nu findes der en Afskrift af Brevet i RA., LD. bag År 1502, som delvis indeholder bedre Læsemåder end den trykte Tekst, og som foruden de i denne opregnede Rigsrader nævner Abbed Jep af Sorø og Mester Peder Prior i Antvorskov samt i Stedet for Peder Brahe læser Peder Broch (ɔ: Brockenhus). Sammenligner man den således ændrede Rigsrådsliste fra DM. med Fortegnelserne over de Rigsråder, der var til Stede 1504 og 1505 (henholdsvis hos Hadorph II. 390-91 og i HR. III. V Nr. 56), viser Listen fra DM. langt større Overensstemmelse med Fortegnelsen fra 1504 end med den fra 1505, og det omtalte Brev må således antages at være af 1504 $^{11}/_{5}$ og ikke af 1505 $^{10}/_{5}$.

3 Aarsberetn. II. 24.

4 Matzen, Den danske Panterets Hist. S. 473. Evert Moltke er vistnok død før 1381 $^{31}/_{7}$ (RDRDM. II Nr. 3333, jfr. Dansk biogr. Lexikon XI. 412). — Man må ikke opfatte Suhm XIV. 593, som om Christiern Vendelbo var dansk Mark 1395; Marsktitlen på det anførte Sted skal henføres ikke til Christiern Vendelbo, men til Svenskeren Erik Kettilsson, som det tydelig ses af det tilsvarende Brev fra mecklenburgsk Side (Rydberg II Nr. 422, 1 B S. 522).

5 Byarkivet i Danzig, Schbl. XIII. 53.

6 RA., Reg. 108 a, Christopher Parsbergs Regnskab begyndende: Nota der devczen ritter, Bl. 2 a.

7 Johann Berckmanns Stralsundische Chronik, hrsg. von Mohnike u. Zober, S. 189.

Claus Rønnov 1449 $^{12}/_{12}$[1]—1480 $^{18}/_{8}$[2].
Eskil Gøye 1489 (uden Dag)[3]—1506 $^{18}/_{3}$[4].

V. Kammermestre.

Evert Moltke 1365 $^{22}/_{11}$[5]—1374 $^{24}/_{6}$[6].
Bent Byg (Grubbe) 1385 $^{11}/_{5}$[7].
Folmer Jacobssøn (Lunge; »kemerlingh«) 1387 $^{3}/_{8}$[8].
??Erik Bydelsbak 1407 $^{24}/_{6}$—1410 $^{6}/_{5}$[9].
?Navne Jenssøn (Gyrstinge), Kannik i Roskilde, 1413 $^{11}/_{11}$?[10], 1414 $^{28}/_{4}$[11] (senere Bisp i Vesterås og Odense).
?Johannes Petri, Kannik i Roskilde, 1419 $^{20}/_{4}$[12] (måske den samme som den senere Kansler).
Benedikt Pogwisch 1421 $^{17}/_{3}$[13].

---

[1] Rymer. Foedera ed. Holmes V. II. 26. Når Claus Rønnov i et Brev af 1473 Juni, som han selv har beseglet, siger, at han har været Marsk under Christopher af Bayern (RA., Brandenburg 6 b), er dette efter alt, hvad der ellers vides, en Fejltagelse; derimod var han Mundskænk ved Kong Christophers Bryllup (sstds. 6 a).

[2] RA., Gemeinsch. Arch. XXIII. 11 b.

[3] HR. III. II Nr. 285. Dette Brev henføres hos Hvitf. VI. 89 (Folioudg. S. 999) til År 1488; lleise. Fam. Rosenkrantz's Hist. II. 41 anfører derfor Eskil Gøye som Marsk allerede i det sidstnævnte År, men gør dog selv opmærksom på, at han 1489 $^{22}/_{7}$ kun kaldes vor Mand og Råd.

[4] Saml. till Skånes hist. 1873 S. 40. Han findes næppe nævnt som Marsk efter denne Dag, men har sikkert beholdt Embedet til sin Død, der indtraf 1506 $^{20}/_{4}$ (Heise, Fam. Rosenkrantz's Hist. II. Dipl. Nr. 15). — En Hr. Palle Marsk og en Hr. Ludvig Marsk, der nævnes i det 15. Århundrede, var ikke Marsker, men førte denne Betegnelse som en Art Slægtnavn, idet de nedstammede fra Hr. Palne Jenssøn (Munk). der i det 14. Århundrede var Valdemar Atterdags Marsk (jfr. Dansk biogr. Lexikon XI. 539).

[5] HR. I Nr. 370 S. 321.

[6] SRD. VII. 323.

[7] LUB. IV Nr. 455 S. 502 (antedateret).

[8] Voigt, Cod. Dipl. Prussicus V Nr. 128 S. 172.

[9] Se ovfr. S. 64; jfr. RDRDM. III Nr. 4907, 5091.

[10] Hübertz, Aarhus I. 3.

[11] SRS. III. II. 138 (jfr. her ovfr. S. 64).

[12] RA., Afskrift fra Rom af Supplik; måske er dog Supplikens Ord camerarius en Skrivfejl for cancellarius.

[13] RDRDM. III Nr. 5901.

Arnold (Arent) Clementssøn, Degn i Linköping, 1431 $^{5}/_{4}$ eller lidt tidligere[1].

Mogens Gøye 1437 $^{1}/_{1}$[2].

Christopher Parsberg 1439 $^{29}/_{10}$ (*Hertug* Christophers Kammermester)[3]—1441 $^{12}/_{6}$[4] (jfr. nedenfor).

Friedrich v. Wulfstein 1441 $^{4}/_{8}$, 1441 $^{5}/_{8}$[5].

Christopher Parsberg (jfr. ovenfor) 1443 8. eller 15. Juli[6] (jfr. nedenfor).

Friedrich v. Kinsberg 1445 $^{31}/_{5}$[7].

Knud Mikkelssøn, Dekan i København, 1445 Septbr.[8], 1445 $^{31}/_{12}$[9] (senere Bisp i Viborg; jfr. nedenfor).

Christopher Parsberg (jfr. ovenfor) 1447 $^{5}/_{4}$?[10], 1447 $^{5}/_{5}$[11]—$^{26}/_{9}$[12].

Eggert Frille 1448 $^{28}/_{6}$[13], 1448 $^{18}/_{11}$[14], 1449 $^{25}/_{8}$[15]—1454 $^{11}/_{4}$[16].

Knud Mikkelssøn, Bisp i Viborg, (jfr. ovenfor) 1459 $^{21}/_{8}$[17], 1459 $^{10}/_{11}$[18].

---

[1] DN. V Nr. 606 (jfr. her ovfr. S. 64; sammenlign nu også Norsk HT. 4. R. II. 59-62, hvor dog den ovfr. benyttede Navneform Arild anses for at være urigtig).

[2] RDRDM. III Nr. 6855.

[3] Byarkivet i Danzig, Schbl. XIII. 41 (her kun: Cristoferus uden Slægtnavn).

[4] HR. II. II Nr. 476 A.

[5] Sstds. Nr. 488 § 21 (nævnt som »de nyghe camermester« sammen med »Cristoffer van Partzberg, de alde (ɔ: vel forhenværende) camermestere«), jfr. sstds. § 23.

[6] Byarkivet i Danzig, Schbl. XIII. 53.

[7] RDRDM. III Nr. 7519.

[8] RA., Brandenburg 6 a.

[9] DN. VI Nr. 496 S. 521.

[10] RA., Reg. 108 a, 2 af Christopher Parsbergs Regnskaber, det ene begyndende: Anno domini 1447. Bl. 2 a, b; det andet begyndende: Anmo(!) domini im 47to(!) auf hewt, Bl. 1 a.

[11] Sstds., sammes Regnskab begyndende: Nota der devczen ritter, Bl. 2 a.

[12] Sstds., det sidstnævnte Regnskab Bl. 19 a sammenholdt med Bl. 2 a.

[13] RDRDM. III Nr. 7795.

[14] Sstds. Nr. 7830.

[15] På denne Dag blev han Kongens Kammermester (DCP. Nr. 31; RA., PSPap., Eggert Frille 1448 $^{28}/_{6}$-1455 $^{17}/_{3}$, Bl. 4 b, 4 b), og 1448 $^{19}/_{11}$ kaldes han i alt Fald kun vor Råd og Mand (RDRDM. III Nr. 7832), hvad der dog ingenlunde er noget afgørende Bevis for, at han da ikke var Kammermester. Hvorledes har da Forholdet været fra 1448 $^{18}/_{11}$ til 1449 $^{25}/_{8}$?

[16] Kongen annammede da kærligen sit Kammermesterdømme igen af ham (DCP. Nr. 48).

[17] Hans. Urkundenbuch VIII Nr. 834.

[18] RA., PSPap., Eggert Frille.

Cord (Conradus) Cordes, Ærkedegn i Slesvig, 1460 $^{3}/_{11}$[1]—1463 $^{6}/_{1}$[2], 1463 $^{9}/_{11}$?[3].
Niels Erikssøn (Gyldenstjerne) 1466 $^{21}/_{10}$[4]—1469 $^{13}/_{12}$[5].
Peder Dung, Kannik ved Københavns Frue Kirke, 1492 $^{13}/_{8}$[6].
?**Johannes Laurentii**, clericus Ottoniensis diocesis, 1501 $^{16}/_{11}$[7].

VI. Øverste Kanslere.

Se ovenfor S. 82-87.

VII.

a. (Kongens) Kanslere.

Niels Jacobssøn (Ulfeldt), Bisp i Roskilde, 1376 $^{14}/_{8}$, 1376 $^{16}/_{8}$[8].
Peder Jenssøn (Lodehat), Bisp i Roskilde, 1396 $^{24}/_{1}$ (»koningens canceler«)[9], 1398 $^{6}/_{10}$? og $^{31}/_{10}$?[10], 1413 26. og 29. Juli (»cancellarius regni Dacie«)[11], 1414 $^{1}/_{12}$ (ligeså)[11], 1414 $^{31}/_{12}$ (ligeså)[11].
Hr. **Jacob** 1400 $^{20}/_{6}$, 1400 $^{15}/_{10}$[12] (senere Bisp i Bergen og Oslo?[13]).
Jens Anderssøn (Lodehat), Provst i Odense, Bisp i Roskilde[14].

---

1 RA., LD.
2 Urkundensamml. der Schlesw.-Holst.-Lauenburg. Gesellsch. III. I Nr 84 S. 110.
3 Han kvitterer på denne Dag på Kongens Vegne for Oppebørsel af Skat, men uden at kalde sig Kammermester (RA., LD.).
4 SRD. VIII. 418. AM. DD. XXVI. 7.
5 KD. I Nr. 154. — Når Lexikon ov. adel. Familier I. 30 anfører Godske Barsebek som Kongens Kammerjunker 1468, og dette Kammerjunker siden (HT. I. 477, jfr. Danm. Adels Aarbog 1885 S. 66) er blevet forbedret til Kammermester, kan der næppe anføres nogen pålidelig Kilde, der overhovedet kender Godske Barsebek som Kammermester; og Året 1468 må i ethvert Fald anses for urigtigt, da det falder i Niels Erikssøns Embedstid.
6 KD. I Nr. 180.
7 RA., Afskrift fra Rom af Supplik 1501 $^{16}/_{11}$; jfr. om Kildens Pålidelighed ovfr. S. 67-68.
8 Se ovfr. S. 84[1]).
9 Aarsberetn. V. 54.
10 HR. IV Nr. 501 § 5, Nr. 503 § 8. Jfr. ovfr. S. 84.
11 Ovfr. S. 84.
12 Ovfr. S. 85[1]).
13 Erslev, Dronn. Margr. S. 482. Dansk biogr. Lexikon IX. 282.
14 Se ovfr. S. 85.

Jens Jacobssøn, Kannik i Lund og Roskilde, 1418 $^{11}/_{7}$[1], 1418 $^{12}/_{11}$[2] (senere Provst i Roskilde, Bisp i Oslo[3] og Norges Kansler).

Jens Pederssøn, Kannik i Roskilde (og Lund, senere Ærkedegn i Roskilde) 1419 $^{20}/_{4}$?[4], 1423 $^{22}/_{9}$[5]—sin Død 1434 $^{26}/_{11}$[6].

Laurencius Brand 1435 15. ell. 22. Juli[7]—1439 $^{3}/_{9}$ (hos Erik af Pommern på Gulland)[8].

---

[1] Hvitf. IV. 280 (Folioudg. S. 672). Formodentlig er han identisk med en Jens Jacobssøn, der nævnes som Kongens Tjener 1413, da han udbetaler Penge pa dennes Vegne (Rørdam, Hist. Saml. og Studier I. 172), og som Kongens Klerk og Tjener 1417, da han havde købt strandet Gods på Kongens Vegne (RDRDM. III Nr. 5651, jfr. Nr. 5616), og som også forekommer 1416 (HR. VI Nr. 306).

[2] RA., Afskrift fra Rom af Supplik. — Når Reuterdahl, Swenska kyrkans hist. III. II. 119 nævner, at en Arnold, der 1420 viedes til Bisp i Strängnäs, havde været Kong Eriks Kansler, er dette urigtigt; Reuterdahls Kilde Diarium Wazstenense kalder ham kun »secretarius et confessor regis« (SRS. I. I. 133).

[3] RA., Afskrifter fra Rom af Suppliker 1418 $^{12}/_{11}$, 1420 $^{10}/_{7}$ og 1422 $^{22}/_{1}$ samt af Buller 1420 $^{8}/_{7}$ og $^{11}/_{7}$.

[4] Se her ovfr. S. 684[12]). Han har i alt Fald været ansat i Kancelliet i 1421-22. jfr. ovfr. S. 117-18.

[5] RDRDM. III Nr. 6051.

[6] SRD. III. 274. Det sidste Brev, hvori han forekommer som Kansler, er af 1434 $^{23}/_{1}$ (Weibull. Dipl. dioec. Lund. III Nr. 144 S. 136). — Nar Hvitf. IV. 499 (Folioudg. S. 766) nævner en Mester Knud af Århus som Kongens Kansler 1432 $^{28}/_{8}$, beror dette på en unøjagtig Geugivelse af vedkommende Aktstykke, der er trykt i HR. II. I Nr. 138 (jfr. Kirkehist. Saml. 4. R. V. 101).

[7] HR. II. I Nr. 451 S. 401 (her kun Laur[encius] B.).

[8] DN. XVI Nr. 106 S. 113. Da jeg først under Trykningen er blevet opmærksom på dette Sted, har jeg ovfr. (S. 94, jfr. S. 95[4])), om end med Tvivl, omtalt Thorleif Olafssøn, den senere Biskop i Viborg og Bergen, som Kansler. I 2 Breve fra År 1448 i Byarkivet i Danzig, Miss. IV Bl. 290 og 291 nævnes nemlig Hr. Torloff som dansk Kansler i Slutningen af Erik af Pommerns Regering, en Stilling, som han imidlertid ikke kan antages at have beklædt, når henses til, hvor længe Laurencius Brand forekommer i Embedet. — Når Albert Krantz, Saxonia XI. 11 anfører, at en Biskop Siegfried von Buck af Kammin var Erik af Pommerns Kansler, da han blev Bisp (jfr. Barthold, Gesch. von Rügen u. Pomm. 4. Th. 1. Bd. S. 59), og når Thomas Kantzow i sin pommerske Krønike siger, at den fra Greifswalds Historie bekendte Heinrich Rubenow ligeledes havde været Kansler hos Erik af Pommern (Thomas Kantzow's Chronik von Pommern in Niederdeutscher Mundart hrsg. durch W. Böhmer S. 111; Des Thomas Kantzow Chronik von Pommern in

Oluf Mortenssøn, Ærkedegn i Roskilde, 1440 $^{24}/_{8}$?[1], 1440 $^{10}/_{10}$[2] —1446 $^{13}/_{6}$[3] (senere Provst i Roskilde; jfr. nedenfor).

Oluf Jenssøn, Kantor i København, 1448 $^{4}/_{1}$?[4], 1448 $^{18}/_{11}$[5]—1450 $^{20}/_{12}$[6].

Oluf Mortenssøn, Provst i Roskilde, (jfr. ovenfor) 1452 $^{4}/_{5}$[7] (jfr. nedenfor).

Jens Claussøn, Kannik i Lund, 1452 $^{15}/_{12}$[8]—1453 $^{4}/_{12}$[9].

Oluf Mortenssøn, Provst i Roskilde, (jfr. ovenfor) 1454 $^{13}/_{6}$[10], 1455 Febr.[11], 1455 $^{4}/_{4}$ (eller $^{9}/_{4}$?)[12] (senere Bisp i Roskilde).

Tetz (Tetzsøn Rosengård), Ærkedegn i Roskilde, 1455 $^{7}/_{8}$[13] —1457 $^{21}/_{12}$[14].

Mogens Krafse, Kannik i Lund, 1458 $^{10}/_{10}$[15], 1458 Novbr.[16] (senere Bisp i Odense).

---

hochdeutscher Mundart hrsg. von G. Gaebel I. 284, 297, II. 173, 179), vides der intet om, at disse 2 Mænd har været i Danmark, end sige været Kanslere dér; *hvis* der ligger noget til Grund for Angivelserne, må der derfor sikkert tænkes på Stillinger i Pommern.

[1] Aarsberetn. III Till. S. 7, jfr. her ovfr. S. 118.

[2] DN. V Nr. 699 S. 505.

[3] Orig. i Upsala Universitetsbibliotek.

[4] DM. 4. R. V. 355; Året mangler ganske vist, men kan kun være 1447 eller 1448 og er rimeligvis 1448; af Kanslerens Navn er kun tilbage: ».....o Johannis cancellario«.

[5] RDRDM. III Nr. 7830.

[6] DCP. Nr. 25. — Den bekendte Eventyrer Marcellus omtales af Finnus Johannæus, Hist. ecclesiastica Islandiæ II. 478 som Kansler i Begyndelsen af Christiern I.s Regering, og det samme gentages af andre Forfattere (Werlauff i Skandinav. Litt. Selsk. Skr. XVI. 27, Molbech i HT. VI. 106-7, 135, 168); men nogen pålidelig Hjemmel herfor kendes ikke.

[7] RA., PSPap., Eggert Frille 1448 $^{28}/_{6}$-1455 $^{17}/_{3}$, Bl. 4 a.

[8] Sstds. Bl. 4 b.

[9] DN. VIII Nr. 351 S. 384, Nr. 352 S. 386. Ét Sted kaldes han Niels Claussøn (RA., LD. 1453 $^{5}/_{6}$) som en Følge af den i Datiden ikke ualmindelige Sammenblanding af Navnene Jens og Niels.

[10] RA., Reg. 51, Vermland 8.

[11] HR. II. IV Nr. 428 S. 304, sammenholdt med Hadorph II. 185.

[12] HT. 6. R. II. 357, jfr. 340, 336.

[13] KD. IV Nr. 66.

[14] DN. VI Nr. 555 S. 585.

[15] Hans. Urkundenbuch VIII Nr. 740.

[16] SRD. VIII. 402, 403.

Daniel Kepken fra »Nulant« (»Nuland«) i Lüttich Stift, Kannik i Nidaros, 1459 $^{9}/_{6}$?[1], 1460 $^{3}/_{8}$[2] (jfr. nedenfor).
Jens Brostrup 1460 $^{16}/_{8}$[3] (jfr. nedenfor).
Daniel Kepken (jfr. ovenfor), Kantor i København, 1460 $^{1}/_{10}$[4]—1464 $^{24}/_{11}$[5].
Johannes Theoderici eller Tyderici, Kannik i Roskilde, 1465 $^{13?}/_{8}$[6], 1465 $^{19}/_{9}$ og $^{3}/_{10}$[7].
?Jens Pederssøn, Kannik i Roskilde, 1467 $^{26}/_{6}$[8] (jfr. nedenfor).
Jens Brostrup (jfr. ovenfor) 1469 $^{24}/_{8}$[9]—1470 $^{16}/_{7}$[10], 1472?[11] (senere Ærkebisp i Lund).
Johannes »Nicholas« 1473 $^{27}/_{7}$[12].
Jens Pederssøn (jfr. ovenfor, senere Ærkedegn i Roskilde) 1473[13]—1480 $^{29}/_{11}$[14].

---

[1] På denne Dag kalder man ham i Köln for Kansler (Hans. Urkundenbuch VIII Nr. 811); men han betegnes som Sekretær endnu 1459 $^{1}/_{5}$ i en Beretning om Forhandlinger i Lübeck mellem Danmark og Polen (HR. II. IV Nr. 692 § 1, jfr. Kongebrevet i LUB. IX Nr. 689), så at det vel er tvivlsomt, om hans Titel angives rigtig 1459 $^{9}/_{6}$. Når han af Werlauff i Skandinav. Litt. Selsk. Skr. XVI. 41 anføres som Kansler 1457, er dette År i ethvert Fald urigtigt og skal være 1464. se SRD. VIII. 416 (ikke 405 som hos Werlauff).

[2] Hans. Urkundenbuch VIII Nr. 953.

[3] RA., Skippinge H. 10.   [4] DCP. Nr. 99 S. 122.

[5] Rymer, Foedera ed. Holmes V. II. 128. David Kepken hos Styffe III S. CLXVIII er øjensynlig en Fejl for Daniel Kepken. Han var død inden 1466 $^{3}/_{3}$ (RA., Afskrift fra Rom af Bulle af denne Datum).

[6] RA., Gemeinsch. Arch. I. 3; Dagen angives her som Søndag 13. Aug., men 13. Aug. 1465 var en Tirsdag.

[7] DCP. Nr. 123 S. 166.

[8] Sstds. Nr. 138 S. 188; men menes her Kongens eller Roskilde Biskops Kansler?

[9] HR. II. VI Nr. 249 S. 215.

[10] DCP. Nr. 158 S. 230.

[11] Han synes i SRD. II. 558, VI. 636 at opfattes som Kansler ved sin Udnævnelse til Ærkebiskop.

[12] Rymer, Foedera ed. Holmes V. III. 32.

[13] RA., Gemeinsch. Arch. I. 3.

[14] KD. IV Nr. 148 S. 137. — Når Thura, Regiæ academiæ Hafniensis infantia S. 12 nævner den senere Ærkebisp Birger som Kongens Kansler ved Universitetets Oprettelse 1479, kan dette næppe være hentet fra den ældste, nu tabte Universitetsmatrikel. I alt Fald beror det på en Fejltagelse, som det ses af Ærkebispens egen Fremstilling (SS. I. 3. H. S. 22); derimod var Birger da Dronningens Kansler.

Mester Lage (Johannis, ɔ: Jenssøn eller Hanssøn), Kannik i Ribe[1] (tidligere den udvalgte Kong Hans's Kansler, jfr. nedenfor), 1482 $^{4}/_{7}$[2], 1482 $^{8}/_{12}$[3].

Niels Skave 1483 $^{6}/_{6}$?[4], 1484 $^{30}/_{5}$[5], 1485 $^{12}/_{3}$[6] (senere Bisp i Roskilde).

Johan Jepssøn (Ravensberg), Provst i Dalby, Ærkedegn i Århus, 1486 $^{15}/_{12}$[7]—1493 $^{8}/_{11}$[8] (senere Provst i Lund, Bisp i Roskilde)[9].

Dr. Hans Claussøn, Provst i Roskilde, 1496 $^{7}/_{7}$[10]—$^{22}/_{7}$[11].

Niels Stigssøn[12] (Thott) 1500 $^{11?}/_{8}$[13]—1501 $^{7}/_{3}$[14] (senere Domprovst i Roskilde og Lund).

?Hr. Hartvig (når?)[15].

---

[1] Det er øjensynlig urigtigt, når Terpager, Ripæ Cimbricæ S. 157 og DCP. S. 343 kalder Lage for Kantor i Ribe; i Diplomer forekommer han ikke som sådan, og der bliver ikke Plads til ham i Kantorrækken, idet Jep Vind er Kantor ikke blot i den Tid, hvorom der kan være Tale, men også både før og senere (jfr. Kinch, Ribe Bys Hist. indtil Reformationen S. 601).

[2] Cod. Esrom. Nr. 234. [3] RA., Ribe Stiftskiste 360.

[4] RA., Afskrift fra Rom af Supplik med den nævnte Datum; når jeg anfører Efterretningen med Tvivl, ligger det i, hvad der er bemærket ovfr. S. 67-68.

[5] Saml. til jydsk Hist. X. 359.

[6] Reg. Chr. I Nr. 71 S. 105.

[7] SRA., Perg.. Han nævnes som Kansler allerede 1482 i Tratziger's Chronica der Stadt Hamburg, hrsg. von J. M. Lappenberg, S. 219; men 1482 er her en Fejl for 1487, jfr. ovfr. S. 681[10]).

[8] Matzen, Den danske Panterets Hist. S. 249.

[9] Om Roskilde-Kanniken Anders Skriver, der blev hængt 1494, men næppe kan antages at have været egentlig Kansler, se ovfr. S. 79-80.

[10] DM. 3. R. II. 20.

[11] Jahn S. 573. — At Niels Friis skulde have været Kongens Kansler ved sin Udnævnelse til Bisp i Viborg 1498 $^{9}/_{12}$, er næppe rimeligt, jfr. ovfr. S. 109[11]).

[12] Også (rigtigere) kaldet Niels Anderssøn; Faderen hed Anders Stigssøn, se Danm. Adels Aarbog 1900 S. 412.

[13] AM. DD. XXVIII. 15; Brevet er dateret feria 3. infra assumptionis Marie, men måske er der efter infra glemt octavas, hvorved Dagen vilde blive $^{18}/_{8}$.

[14] SRA., Perg.; jfr. Styffe IV S. CCLVIII[4]), hvor han urigtig kaldes Ridder.

[15] Heise, Fam. Rosenkrantz's Hist. II, Dipl. Nr. 10 a S. 9 (S. 10 omtales Kong Hans som levende).

Ove Bille, Provst i Lund og Viborg, 1506?[1], 1507 $^{16}/_{1}$[2]—1520 $^{31}/_{3}$[3] (senere Bisp i Århus).

b. Kanslere hos Tronfølgeren.

1. Hos Hans.

Mester Lage (Johannis), Kannik i Ribe, 1478 $^{3}/_{11}$[4]—1480 $^{4}/_{4}$[5] (senere *Kong* Hans's Kansler, jfr. ovenfor).

2. Hos Christiern II.

Erik Valkendorf 1503 $^{22}/_{1}$?[6], 1503 $^{21}/_{12}$[7]—1510, da han blev Ærkebisp i Nidaros[8].

Lage Urne 1512, da han blev Bisp i Roskilde[9].

VIII. Justitiarer (Rigskanslere).

Gotskalk Hemmingssøn 1372 $^{11}/_{8}$[10]—1375 $^{7}/_{10}$[11].

Niels Tygessøn Drage 1376 $^{5}/_{11}$[12]—1388 $^{23}/_{9}$[13], 1389 $^{25}/_{3}$?[14].

---

[1] Mollerup og Meidell, Bille-Ættens Hist. I. 339.

[2] RA., Egede 1.

[3] Hadorph II. 440; han har sikkert beholdt Embedet lige, til han i det samme År 1520 blev Bisp i Århus. I HR. III. V Nr. 457, 459 § 3 kaldes han urigtig Andreas Bille.

[4] DCP. Nr. 225. [5] Sstds. Nr. 230.

[6] RA., Afskrift fra Rom af Supplik med den nævnte Datum; om Kildens Pålidelighed jfr. ovfr. S. 67-68.

[7] RA., Voldborg H. 4.

[8] DN. IV Nr. 1052 (1510 $^{18}/_{3}$), jfr. Aarsberetn. I. 36-38.

[9] DM. 4. R. II. 330, jfr. 329. [10] Kirkehist. Saml. 3. R. I. 552.

[11] Secher, Om vitterlighed og vidnebevis i den ældre danske proces I. 211. — Om det sandsynlige År for det sstds. aftrykte, til 1375 $^{8}/_{11}$ henførte Brev, hvori en Yvarus Pætersson nævnes som testis, se RDRDM. II. Udaterede Breve Nr. 317. En Lagho Diagij (Diagn?), der nævnes som Justitiarius 1375 $^{14}/_{7}$ (SRD. VIII. 164), har vel beklædt dette Embede hos den sønderjydske Hertug og ikke hos Kongen.

[12] Matzen, Den danske Panterets Hist. S. 473.

[13] RDRDM. II Nr. 3664

[14] Sstds. Nr. 3686. Han kaldes ganske vist her ikke udtrykkelig Justitiarius; men det samme er Tilfældet i mange andre Breve fra den Tid, da det er sikkert, at han beklædte Embedet (se således sstds. Nr. 3136, 3166, 3218, 3228, 3231, 3377, 3428); og særlig kan det nævnes, at det forekommer andre Steder, hvor vedkommende Brev ligesom Brevet af 1389 $^{25}/_{3}$ er »andet Dombrev« (sstds. Nr. 3221, 3430).

Jens Svendssøn Bryms 1396 $^{2}/_{3}$?—1399 $^{15}/_{3}$?[1], 1399 $^{25}/_{4}$[2]—1415 $^{16}/_{7}$[3], 1415 $^{11}/_{12}$?[4].
Peder Falster 1418 $^{18}/_{7}$[5]—1420 $^{5?}/_{12}$[6].
Iven Fos 1423 $^{15}/_{6}$[7]—1439 $^{14}/_{2}$[8].
Jens Torbernssøn (Sparre) 1443 $^{28}/_{6}$[9]—1460 $^{19}/_{11}$[10].
Keld Nielssøn (Algudsen) 1461 $^{7}/_{5}$[11]—1468 $^{30}/_{1}$[12].
Jep Jenssøn (Sparre, Søn af nysnævnte Jens Torbernssøn) 1468 $^{6}/_{11}$[13]–1472 $^{10}/_{12}$[14].

---

[1] Sstds. Nr. 4031; Suhm XIV. 654. På disse 2 Steder og ligeledes mange Gange i den mellemliggende Tid (se således RDRDM. II under År 1396) forekommer han som testis i Kongebreve, men uden en eneste Gang at blive kaldt Justitiarius. Han har dog sikkert alligevel været det allerede nu, thi hans Virksomhed i disse År er af ganske samme Art som i den følgende Tid, hvori det med Bestemthed vides, at han beklædte Embedet, og heller ikke i denne senere Periode er det altid, at han udtrykkelig nævnes med sin Justitiarius-Titel (se f. Eks. Suhm XIV. 655, RDRDM. II Nr. 4288, 4291, 4315, 4359, 4398, III Nr. 4456, 4458, 4461, 4505, 4552).

[2] Suhm XIV. 654. [3] RDRDM. III Nr. 5530.

[4] Sstds. Nr. 5561. Også her er han kun testis og kaldes ikke udtrykkelig Justitiarius, så at Forholdet er ganske det samme som for Tiden indtil 1399 $^{15}/_{3}$, jfr. ovfr. Note 1.

[5] RDRDM. III Nr. 5726.

[6] Sstds. Nr. 5875. — Når der hos Hvitf. IV. 302 (Folioudg. S. 682) nævnes en Erich Degen som »Justicicarius« 1421 $^{4}/_{7}$, skyldes dette en Forveksling med den sjællandske Landsdommer Gereke Diegn, som det ses af det samme Brev i RDRDM. III Nr. 5924, hvis Datum i øvrigt er 2. og ikke 4. Juli.

[7] Rydberg III Nr. 455 S. 72. Han kalder vor Kansler i et Brev, der siges udstedt 1428 $^{21}/_{6}$; Brevet nævner imidlertid en Mand (Iven Bryske) som levende, der døde 1421, og måtte således i Virkeligheden være af 1421 $^{23}/_{6}$, hvis det var ægte, men efter al Sandsynlighed er det forfalsket (jfr. RDRDM. III Nr. 5921).

[8] RDRDM. III Nr. 6993. Notitserne sstds. Nr. 6991 må sikkert opfattes således, at det er 1439 $^{3}/_{2}$ og ikke $^{29}/_{3}$, at de nævner Iven Fos som Justitiarius, nemlig som Medbesegler af Brevet 1439 $^{3}/_{2}$, jfr. ÆA. III. 294.

[9] RDRDM. III Nr. 7341. — Når Cornelius Hamsfort nævner en Johannes Tomæ som regni *cancellarius* 1444 (SRD. I. 322), skyldes dette sikkert en Forveksling med Rigskansleren Johannes Thorberni.

[10] RA., DSP.

[11] Matzen, Den danske Panterets Hist. S. 490.

[12] AM. DD. IV. 12.

[13] RA., Jerslev H. 36.

[14] RA., PSPap., Bent Bille.

Evert Grubbe 1473 $^{25}/_{10}$?[1], 1473 $^{16}/_{12}$[2]—1486 $^{5}/_{5}$[3].
Hans Keldssøn 1486 $^{16}/_{5}$[4]—1494 $^{1}/_{2}$[5], 1494 $^{6}/_{2}$[6].
Jørgen Marsvin 1494 $^{8}/_{4}$[7]—1523 $^{18}/_{12}$[8] (eller senere?[9]).

IX. Landstingsembedsmænd.

Om Forholdet mellem Landsdommer og Landstingshører fra Slutningen af det 14. Århundrede af se ovfr. S. 172-79. Når dér ikke er anført om en Mand, at han betegnes med bægge disse Navne, er han kun fundet kaldt Landsdommer, for så vidt da ikke det modsatte omtales her i det følgende. Medens det'ved de hidtil nævnte Embedsmænd ikke er tilføjet, til hvilken Gård de skrev sig, er dette derimod sket for Landsdommernes Vedkommende, når de på én Gang benævnes til en bestemt Gård og som Landsdommmere. De fremtræder jo nemlig allerede derved som Landboere i Modsætning til Købstadboere; men det må rigtignok bemærkes, at mange, der ikke som Landsdommere kaldes til en bestemt Gård, alligevel har været Landadelsmænd, således som et flygtigt Blik på de følgende Lister viser. — Om den mulige Ufuldstændighed af de her opstillede Lister over Landstingsskrivere se ovfr. S. 192[2]) og [3]).

Embedsmændene ved de gullandske Ting er ikke medtagne her. Gulland har ganske vist hørt til Danmark i langt over 200 År, men netop i det 15. Århundrede var der jo flere ikke ubetydelige Perioder, hvor Øen havde andre Herrer (den tyske Orden 1398-1408, Erik af Pommern 1439-49 og Iver Axelssøn som uafhængig Hersker 1467-87). Tillige stod Øen

[1] RA., LD.. Dette Brev, hvori han kaldes cancellarius i Stedet for justitiarius, er uden År i Afskriften, og det er mig uklart, med hvilken Hjemmel det er henført til 1473, med mindre det netop skulde være, fordi han kaldes cancellarius; jfr. ovfr. S. 148[5]).

[2] AM. DD. V. 11. [3] RA., PSPap., Bent Bille.

[4] RA., Gerlev H. 49. [5] RA., PSPap., Mogens Gyldenstjerne.

[6] I et Rettertingsbrev, der findes tarvelig gengivet i en Vidisse fra Året 1655 (i RA., TSPap., Rugsø H., Ørsted S., Stenalt) og dér er dateret 1495 Torsdag 6. Febr., nævnes en Johan Krabbe som testis. At der ber i Stedet for Johan Krabbe skal læses Johannes Ketilli, kan ikke betvivles; men også Dateringen er urigtig, thi Hans Keldssøn var ikke Rigskansler 1495, og 6. Febr. var ikke en Torsdag i dette År. Derimod skal der åbenbart læses 1494 6. Febr., som virkelig faldt på en Torsdag; thi den i Brevet nævnte Landsdommer i Nørrejylland Peder Brockenhus kan ikke have været Landsdommer i Februar Måned i noget tidligere År end 1494 (jfr. nedfr. S. 705). — I en gammel Dombog i RA., Danske Kancellis Ark., forekommer Hans Keldssøn som Rigskansler 1494 Mandag $^{24}/_{8}$; men her gælder det samme som ved det nylig nævnte Brev, nemlig at Hans Keldssøn da ikke længere beklædte Stillingen, og at Måneds- og Ugedag ikke passer sammen.

[7] RA., TSPerg., Onse H. [8] RA., DKH., Fasc. 11 b, 38.

[9] Jfr. Dansk biogr. Lexikon XI. 157.

i sin indre Udvikling Danmark forholdsvis fjernt[1], og når hertil kommer, at der anden Steds findes samlet Oplysninger om Dommerne ved de gullandske Ting[2], vil det forstås, at Øen er forbigået her.

a. Skåne.

1. Landsdommere eller Landstingssaghørere.

Anders Olufssøn 1370 $^{2}/_{2}$[3]–1371 $^{22}/_{11}$[4].

Gøde Bentssøn 1379 $^{30}/_{7}$[5]—1395 $^{10}/_{7}$[6].

Jens Anderssøn (Due) af Thyusthorp (Bare Herred) 1396[7], 1397 $^{24}/_{3}$ (eller før)[8]—1404 efter $^{9}/_{10}$[9].

Niels Skriver 1405 $^{14}/_{11}$[10]—1414 $^{28}/_{4}$[11].

Magnus Baad 1415?[12], 1416 $^{10}/_{10}$[13]—1425 $^{25}/_{10}$[14].

Niels eller Jens Jepssøn (Rosensparre) af Skarholt 1427 $^{26}/_{7}$[15]—1455 $^{13}/_{12}$[16].

---

[1] Jfr. Matzen, Forelæsn. ov. den danske Retshist., Offentl. Ret I. 6.
[2] Lindström, Anteckningar om Gotlands medeltid II. 488-91.
[3] RDRDM. II Nr. 2883. [4] Sstds. Nr. 2960.
[5] Sstds. Nr. 3262. [6] Sstds. Nr. 3999. [7] SRD. I. 317. [8] MP. Nr. 41.
[9] RDRDM. III Nr. 4652. [10] SD. I Nr. 664 S. 504.
[11] Sstds. II Nr. 1941.
[12] SRD. I. 322. Kilden her er Cornelius Hamsfort, der ligesom ovfr. i Note 7 bruger Betegnelsen prætor; når jeg alligevel er mere betænkelig ved at gengive det som Landsdommer for Magnus Baads Vedkommende 1415 end for Jens Anderssøns 1396, ligger det i, at Magnus Baad, som tidligere (S. 174) nævnt, i 1413 betegnes som auditor causarum i en fra Landsdommer forskellig Betydning. — Magnus Baad kaldes Landsdommer allerede i et Brev af 1405 (SD. I Nr. 545); men man har for længe siden bemærket, at Årstallet her er urigtigt, efter al Sandsynlighed for 1425 (Regesta dipl. hist. Dan. I Nr. 3152). Når han ligeledes betegnes som Landstingsdommer i et Brev af »thwsendæ aar firæhundrathæ po thet tiwndæ aar«, menes herved sikkert ikke 1410, således som det er opfattet i SD. II Nr. 1297, men derimod 1420; af de i Brevet nævnte Personer kaldes nemlig Abbed Jacob i Helnekirke endnu 1413 kun electus in abbatem (sstds. II Nr. 1724 S. 650), ligesom Brevets Hans Laxmand Kannik i Lund endnu 1412 og 1413 (eller 1414) kun benævnes Kannik i Roskilde (Monum. historica universitatis Carolo-Ferdinandeae Pragensis II. 158; Geschichtsquellen der Prov. Sachs. 8. Bd. 1. Th. S. 99), og Nis Jacobssøn af Skarholt ellers næppe findes nævnt så tidlig som 1410 (jfr. Danm. Adels Aarbog 1899 S. 371).
[13] RDRDM. III Nr. 5612. [14] Sstds. Nr. 6218.
[15] Weibull. Dipl. dioec. Lund. III Nr. 69.
[16] Arnamagn. Saml., Fol. 293 Bl. 41 a. Det er øjensynlig en Skrivfejl, når Navnet er blevet til Jep Jeipszenn i et i det 16. Århundrede affattet Udtog af et Brev af År 1450 (Thiset, Danske adel. Brevkister S. 71).

Mattis Saxstrup 1456 $^{10}/_{7}$[1], 1459 $^{26}/_{5}$[2].
Jens Overgård 1459 $^{8}/_{7}$[3]—1465 $^{5}/_{1}$[4].
Peder Henrikssøn (Hollunger) i Brødager 1468 $^{28}/_{5}$[5]—1472 $^{19}/_{5}$[6].
Peder Nielssøn (Thott) i Alnerup, Lensmand på Lindholm, 1476 $^{26}/_{9}$[7]—1483 $^{23}/_{5}$[8].
Axel Saxstrup i Vram 1486 $^{16}/_{2}$[9], 1487 $^{21}/_{3}$[10].
Torbern Jepssøn (Rosensparre) i Skarholt 1487 $^{28}/_{7}$[11], 1488 $^{16}/_{8}$[12], 1488 $^{28}/_{10}$[13].
Anders Jenssøn 1491 $^{27}/_{10}$[14], 1491 $^{12}/_{11}$[15].
Sten Bille 1495 $^{7}/_{2}$[16]—1516 $^{6}/_{3}$[17].

2. Landstingssaghørere (forskellige fra Landsdommerne).

Om Magnus Baad og Anders Jenssøn jfr. ovenfor S. 174-75.
Knud Madssøn 1496 $^{9}/_{7}$[18].

3. Landstingsskrivere.

Knud Madssøn 1500 $^{8}/_{9}$[19]—1502 $^{9}/_{2}$[20].

---

[1] SRA., Perg. [2] RA., TSPerg., Vemmenhøg H. 1459 $^{8}/_{7}$.
[3] RA., TSPerg., Vemmenhøg H. [4] SRA., Perg. [5] Sstds. [6] Sstds.
[7] RA., PSPap., Johan Pederssøn Oxe. Peder Nielssøn forekommer som Landsdommer i et Brev, der i KD. II Nr. 132 henføres til 1471 (hans Navn kan ikke læses i Brevets Tekst, men derimod i Seglets Omskrift); Året er imidlertid urigtig læst af Udgiveren, idet det begynder med mcdlxxx (Originalen findes i RA., Københavns Gårde 65).
[8] Adler. Efterretn. ang. Byen Ribe VIII. 91. [9] AM. DD. VI. 21.
[10] Arkivet på Gavnø. [11] Rosenvinge, Domme I Nr. 15 S. 20.
[12] SRA., Perg. (jeg medtager dette Sted, fordi han her kaldes Torbern Jepssøn i Skarholt, men de 2 andre Gange, da han er fundet som Landsdommer, kun Torbern i Skarholt).
[13] Orig. i Upsala Universitetsbibliotek (for Bekræftelse af denne og et Par andre i det følgende meddelte Oplysninger om Landsdommere Øst for Øresund efter 1450 skylder jeg Upsala Universitetsbibliotek megen Tak; jeg har nemlig i sin Tid kun benyttet de vedkommende Breve efter en Registratur i det svenske Rigsarkiv og ikke set selve Originalerne i Upsala).
[14] SRA., Perg. [15] Sstds.; jfr. ovfr. S. 174-75.
[16] RA., TSPerg., Tommerup Kl.
[17] SNS. II. 1.-2. H. S. 154.
[18] RA., PSPap., Niels Hack.
[19] Handl. rör. Skandinav. hist. XXXVI (Till.) S. 25.
[20] SRA., Perg.

Arild Jenssøn 1502 $^{3}/_{9}$[1]—1509 $^{27}/_{10}$[2].
Mattis Sørenssøn 1510 $^{19}/_{10}$[3]—1515 $^{1}/_{12}$[4] (eller senere?).

b. Nørrehalland.

Landsdommere eller Landstingssaghørere.

»Borgar Tykeszon« før 1422 $^{6}/_{2}$[5].
Bent Torstenssøn 1443 $^{6}/_{4}$[6].
Germund Bentssøn 1452 $^{20}/_{4}$[7]—1484 $^{28}/_{11}$[8].
Bent Krabbe 1489 $^{22}/_{10}$[9]—1496 $^{22}/_{7}$[10].
Bo Olssøn 1504 $^{11}/_{1}$[11] (senere Landsdommer i Sønderhalland, jfr. nedenfor[12]).
Tord Madssøn 1511 (eller 1510?) $^{29}/_{11}$[13].

c. Sønderhalland.

Landsdommere eller Landstingssaghørere.

Jens (Jes) Asserssøn 1425 $^{22}/_{7}$[14]—1433 $^{12}/_{3}$[15].
Oluf Rud 1437 $^{12}/_{8}$[16], 1439 $^{12}/_{4}$[17]—1467 $^{12}/_{4}$[18].
Åge Sandbæk 1473 $^{27}/_{3}$[19].

---

1 Sstds.
2 Sstds.. Wieselgren, De la Gardiska Archivet III. 21 har urigtig Niels Jenssøn.
3 RA., PSPap., Henrik Krummedige.
4 Hübertz, Aktstykk. til Bornholms Hist. Nr. 48 S. 49, Nr. 49 S. 51.
5 RDRDM. III Nr. 5956. 6 Sstds. Nr. 7320.
7 RA., TSPerg., Fauràs H.
8 P. v. Möller, Bidrag till Hallands hist. I. 381 (Orig. i SRA., Perg.). — Det er urigtigt, når v. Möller, anf. St. S. 146 nævner Erik Sture som Landsdommer i Nørrehalland; han forekommer ikke i denne Egenskab i noget Diplom. — Når Oluf Rud og Peder Staffenssøn anføres som Landsdommere i Halland henholdsvis 1459 $^{18}/_{5}$ (Richardson, Hallandia antiqua et hodierna S. 133) og 1488 $^{9}/_{8}$ (RA., TSPerg., Høgs H.), er Halland vistnok i bægge Tilfælde en Unøjagtighed for Sønderhalland, jfr. nedfr.
9 Orig. i Upsala Universitetsbibliotek.
10 Jahn S. 573. 11 Arkivet på Gavnø.
12 De 2 Bo Olssønners Identitet fremgår af, at de fører samme Segl (Thiset, Danske adel. Sigiller C XLIX 13).
13 Orig. i Upsala Universitetsbibliotek. 14 RDRDM. III Nr. 6201.
15 Weibull, Dipl. dioec. Lund. III Nr. 129 S. 126.
16 RDRDM. III Nr. 6893 (her kaldt Landstingshører).
17 Sstds. Nr. 7001. 18 P. v. Möller, Bidrag till Hallands hist. I. 329.
19 RA., TSPap., Erik Agessøn Thott (kun kaldt Landstingssaghører).

Åge Mint 1479 (uden Dag)[1].
Peder Staffenssøn 1488 9/8?[2], 1497 3/3[3]—1509 17/2[4].
Bo Olssøn 1513 7/5[5] (tidligere Landsdommer i Nørrehalland, jfr. ovenfor).

d. Bleking.

Landstingssaghører.

Niels Jenssøn 1445 16/1[6].

e. Bornholm.

Landsdommere eller Landstingssaghørere.

Peder Bossøn 1429 5/6[7]—1443 6/6[8].
Sevid Nielssøn 1448 9. eller 16. Juli[9]—1469 1/2 eller 7/10[10].
Jep Splid 1490 14/8[11]—1493 10/7[12].
Oluf Ottessøn 1508 10/7[13]—1522 22/5[14].

f. Sjælland.

1. Landsdommere eller Landstingssaghørere.

Jens Truelssøn 1376 23/4[15]—1390 26/5[16].
Jens Gyrstinge af Ås 1392 20/3[17]—1419 1/2[18].
Gereke Diegn 1419 26/4[19]—1421 2/7[20].

---

[1] SRA., Perg. [2] Se ovfr. S. 696[8]). [3] Orig. i Halmstad Rådhusarkiv.
[4] RA., Domme og Tingsvidner 37 b; RA., PSPap., Henrik Krummedige. Jfr. ovfr. S. 175-76.
[5] RA., PSPap., Henrik Krummedige. [6] RDRDM. III Nr. 7467.
[7] Hübertz, Aktstykk. til Bornholms Hist. Nr. 14 S. 16.
[8] RDRDM. III Nr. 7333.
[9] Hübertz, Aktstykk. til Bornholms Hist. Nr. 18.
[10] Sstds. Nr. 24 S. 23. [11] Sstds. Nr. 28 S. 28. [12] SS. I. 2. H. S. 44.
[13] SRA., Perg. [14] Hübertz, anf. St. Nr. 64 S. 63.
[15] RDRDM. II Nr. 3090. [16] Sstds. Nr. 3749.
[17] Sstds. Nr. 3848. Når han derimod nævnes som Landsdommer allerede 1368 15/11, er vedkommende Brev falskt (jfr. sstds. Nr. 2859).
[18] DM. V. 294.
[19] RDRDM. III Nr. 5765. Endnu 1419 12/4 var han vel næppe Landsdommer (sstds. Nr. 5761). — Når en Niels Flemming nævnes som Landsdommer i Sjælland 1419 23/9 i et hos Hvitf. IV. 293 (Folioudg. S. 678) gengivet Aktstykke, har Originalen her i Virkeligheden legifer terre Finlandie, se Rydberg III Nr. 450 a S. 40.
[20] Antislesvigholst. Fragm. XIII. 115. RDRDM. III Nr. 5924. Han nævnes som Landsdommer i RA., Merløse H. 179, hvor Året på Grund af et Hul i Pergamentet nu kun kan læses som »twsende fyrehundrethe tiwe aar oc pane th.......he«; når dette i RA., LD. under 1425 1/5

Herlug Nielssøn (Snekken) i Englerup 1421 22/9[1]—1433 4/2[2].

2. Landsdommere.

Lasse (Laurens) Fiend 1434 30/6[3].

Peder Jenssøn, Lensmand på Skjoldenæs, 1436 9/5[4], 1436 22/8[5].

Anders Jenssøn (Gyrstinge, Søn af den ovennævnte Jens Gyrstinge) 1440 17/2[6]—1442 21/3[7].

Niels eller **Jens Jenssøn Skave** af Eskildstrup 1443 26/6[8]—1451 14/4 eller 11/8[9].

Anders Jenssøn (Passov) i Tersløse 1452 17/12[10]—1466 1/7[11].

Henrik Mejnstrup 1467 5/4[12]—1496 26/10[13].

Niels Henrikssøn (Arenfeldt; tidligere Landstingsskriver, jfr. nedenfor) 1498 26/7[14]—1528 12/8[15].

---

er udfyldt til 1425, er en sådan Supplering imidlertid uden al Tvivl urigtig, idet Året, efter hvad der ovfr. oplyses om Gereke Diegns og hans Efterfølgers Embedstid, må være 1421.

1 RDRDM. III Nr. 5938. 2 Sstds. Nr. 6600.

3 Sstds. Nr. 6704 (Brevet, der er på Latin, kalder ham Laurencius Fiendh: i danske Aktstykker turde Lasse Fiend være det Navn, han hyppigst går under, selv om man også dér kan finde Formen Laurens (sstds. Nr. 6245)). Han nævnes kun denne ene Gang som beklædende en Stilling ved Landstinget og betegnes her med den usædvanlige Titel »rector causarum placiti generalis terre Sielendie«.

4 RDRDM. III Nr. 6826.

5 Sstds. Nr. 6837. Årstallet i dette Brev er utydeligt, men skal vistnok læses 1436, således som det er sket i ÆA. IV. 280, Brevet B 9 f); der findes da også indsat en ufuldstændig Afskrift af Brevet i RA., LD. under 1436 22/8, og det er formentlig med Urette, at en anden ufuldstændig Afskrift er anbragt sstds. bag ved År 1435, og at det henføres til dette sidste År i Ann. f. nord. Oldkyndigh. og Hist. 1855 S. 20.

6 RDRDM. III Nr. 7064. 7 Sstds. Nr. 7233.

8 Sstds. Nr. 7341 (urigtig kaldt Niels Skolle). 9 RA., Skullerupholm 2.

10 RA., Svanholm 2. Han nævnes som Landsdommer i et Brev med Året 1405 hos MP. Nr. 150, men Originalen til dette Brev er i Virkeligheden dateret 1455 (se RA., Reg. 69, 21 c, 66). Når et andet Brev, hvori han kaldes Landsdommer, i en Afskrift i RA., Rigens Forfølgningsbog 1622-30 Bl. 181 b siges udstedt 1451 Onsdag efter Marcelli pape Dag, ɔ: 20/1, vil det af hans Forgængers Embedstid fremgå, at denne Datum ikke kan være rigtig. Han kaldes fejlagtig Johannes Andree i RA., TSPerg., Holbæk 1454 2/9.

11 RA., Merløse II. 189. 12 RA., Clausholm 1. RA., Reg. 69, 20, 8.

13 Ann. f. nord. Oldkyndigh. og Hist. 1855 S. 41.

14 RA., Sjælland-Møen 75.

15 Sstds 95, jfr. Personalhist. Tidsskr. 2. R. V. 207.

3. Landstingsskrivere.

Hans Keldssøn 1470 $^{15}/_{2}$[1]—1473 $^{23}/_{6}$[2].

Mattis Perssøn 1492 $^{2}/_{5}$?[3], 1492 $^{28}/_{7}$[4]—1494 $^{11}/_{10}$[5].

Niels Henrikssøn (Arenfeldt) 1496 $^{17}/_{8}$[6], 1496 $^{26}/_{10}$[7] (senere Landsdommer, jfr. ovenfor).

Villium Perssøn 1505 $^{3}/_{9}$[8]—1528 $^{12}/_{8}$[9] (eller senere?).

g. Amager.

Tingfoged.

Anders Ipssøn i Sønder Sundby 1496 $^{9}/_{3}$[10].

h. Møen.

Landsdommere.

Jep Claussøn 1506 $^{26}/_{8}$[11].

Markvard Skade 1510 $^{6}/_{3}$[12].

i. Lolland og Falster.

Landsdommere.

Peder Falster 1485 $^{8}/_{6}$[13] (jfr. nedenfor under Landsdommere i Falster).

Oluf Falster i Korselitse 1512 $^{23}/_{5}$[14]—1513 $^{3}/_{5}$[15] (jfr. nedenfor under Landsdommere i Falster og Landsdommere i Lolland).

j. Falster.

1. Landsdommere.

Mogens Falster af Virket 1452 $^{16}/_{1}$[16].

Peder Falster 1462 $^{20}/_{1}$[17]—1480 $^{22}/_{8}$[18], 1485 $^{8}/_{6}$ (jfr. ovenfor under Landsdommere i Lolland og Falster).

---

[1] DN. V Nr. 867 (her kun Hans Skriver). [2] AM. DD. XXVI. 19.
[3] RA., Münchenerarkivet, Orig. på Perg. 1499 $^{10}/_{11}$.
[4] RA., PSPap., Henrik Mejnstrup.
[5] RA., Sjælland-Møen 68. [6] RA., Ringsted H. 110.
[7] Ann. f. nord. Oldkyndigh. og Hist. 1855 S. 41.
[8] AM. DD. XXIX. 16. [9] RA., Sjælland-Møen 95.
[10] Rørdam, Kjøbenhavns Kirker og Klostere. Till. Nr. 81 S. 114.
[11] RA., PSPap., Anders Bille. [12] Sstds.
[13] RA., Danske Kanc., Kopi indsendt 1648 af Priv. for Nykøbing Falster.
[14] Pal.-Müller, Jens Andersen Beldenak, 2. Opl. S. 125.
[15] RA., PSPap., Oluf Holgerssøn Ulfstand.
[16] Hofman, Fundationer VI, Lollands-Stift S. 194.
[17] RA., DSM. [18] RA., Nørre H. Falster 15.

Henning Venstermand i Torkildstrup 1490 $^{23}/_{6}$[1], 1493 $^{27}/_{2}$[2].
Morten Venstermand i Stadager 1494 $^{26}/_{11}$[3].
Oluf Falster i Korselitse 1497 $^{7}/_{1}$[4]—1516 $^{19}/_{4}$[5] (jfr. ovenfor under Landsdommere i Lolland og Falster og nedenfor under Landsdommere i Lolland).

2. Landstingsskriver.

Hans Skriver 1492 $^{29}/_{11}$[6], 1494 $^{26}/_{11}$[7].

k. Lolland.

1. Landsdommere.

Niels Thomessøn 1373 $^{13}/_{10}$[8], 1378 $^{27?}/_{1}$[9].
Johannes Krage (Gøye) i Meltofte 1390 $^{3}/_{8}$[10].
Mogens Claussøn af Hyldet og Høøt 1446 $^{1}/_{1}$[11]—1455 $^{30}/_{4}$[12].
Oluf Anderssøn Gøye 1457 $^{30}/_{11}$[13]—1463 $^{2}/_{8}$[14].
Christopher van Hafn i Ulslev 1466 $^{29}/_{12}$?[15], 1471 $^{5}/_{3}$[16]—1475 efter $^{2}/_{4}$ (vistnok $^{5}/_{4}$)[17].
Laurids Nielssøn (Kabel) i Ettehave 1484 $^{16}/_{6}$[18].
Peder Falster 1485 $^{8}/_{6}$ (jfr. ovenfor under Landsdommere i Lolland og Falster).
Johan Venstermand 1493 $^{30}/_{1}$?[19], 1493 $^{20}/_{6}$[20] (jfr. nedenfor).
Mattis Lauridssøn (Vasspyd) i Aalstrup 1494 $^{8?}/_{1}$[21]—1495 $^{3}/_{4}$[22] (jfr. nedenfor).

---

[1] RA., PSPap., Oluf Holgerssøn Ulfstand. [2] RA., LD.
[3] RA., TSPerg., Nørre H. Falster, Suppl.
[4] Barner, Fam. Rosenkrantz's Hist. I. Dipl. Nr. 190 S. 194.
[5] RA., Nørre H. Falster 3. [6] RA., Sønder H. Falster 1.
[7] RA., TSPerg., Nørre H. Falster. Suppl. [8] Suhm XIII. 872.
[9] Thiset, Fru Eline Gøyes Jordebog S. 96. [10] RDRDM. II Nr. 3754.
[11] Thiset, Fru Eline Gøyes Jordebog S. 92.
[12] RA., PSPap., Torbern Jepssøn Bille.
[13] Thiset, Fru Eline Gøyes Jordebog S. 104.
[14] RA., PSPap., Torbern Bentssøn Bille.
[15] RA., LD. (Afskriften synes at skyldes en dårlig Kilde; det pågældende Sted i den lyder: »Christoffer vamme Haghen och landzdommer i Laland«).
[16] Ann. f. nord. Oldkyndigh. og Hist. 1855 S. 34. [17] RA.. LD.
[18] RA., Rigens Forfølgningsbog 1601-7 Bl. 305 b. [19] RA., Fuglse H. 37.
[20] RA., TSPap., Sønder H. Falster, Systofte S., Systofte.
[21] RA., PSPap., Mogens Gyldenstjerne.
[22] RA., Nakskov 3.

Johan Venstermand (jfr. ovenfor) 1496 $^{2}/_{10}$[1].
Mattis Lauridssøn (Vasspyd) i Aalstrup (jfr. ovenfor) 1497 $^{4?}/_{10}$[2]—1502 $^{17}/_{8}$[3].
Jens Esbernssøn i Øster Ulslev 1504 $^{4}/_{12}$[4]—1505 $^{30}/_{4}$[5].
Oluf Falster i Korselitse 1512 $^{23}/_{5}$[6]—1513 $^{3}/_{8}$[7], 1513 $^{12}/_{10}$?[8] (jfr. ovenfor under Landsdommere i Lolland og Falster og Landsdommere i Falster).

2. Landstingssaghørere.

Mattis Poulssøn i Tiuffstorpe 1497 $^{4?}/_{10}$[9], 1502 $^{25}/_{5}$[10].
Per Smed i Troelseby 1506 $^{1}/_{7}$[11].
Las Mortenssøn i Ossorpe 1507 $^{28}/_{4}$[12]—1510 $^{4}/_{9}$[13].
Knud Lauridssøn 1513 $^{12}/_{10}$[14].

3. Landstingsskriver.

Mattis Poulssøn i Thyffstorp 1484 $^{16}/_{6}$[15].

I. Fyn.

1. Landsdommere.

Otte Skinkel 1387 $^{26}/_{10}$[16].
Fin Pederssøn 1394 $^{23}/_{5}$[17].

---

[1] RA., Rigens Forfølgningsbog 1570-75 Bl. 114 b (Året skulde synes at være urigtigt på Grund af den Forstyrrelse, det bringer i Landsdommerrækken; men bortset herfra foreligger der næppe nogen Grund til at mistænke det).
[2] Kirkehist. Saml. 3. R. VI. 417. [3] RA., LD.
[4] RA., PSPap., Oluf Holgerssøn Ulfstand.
[5] Sstds., Han er vel den Jes Jude Landsdommer, der nævnes sstds. 1505 (uden Dag).
[6] Pal.-Müller, Jens Andersen Beldenak, 2. Opl. S. 125.
[7] RA., PSPap., Oluf Holgerssøn Ulfstand. [8] Sstds.
[9] Kirkehist. Saml. 3. R. VI. 417. [10] RA., LD.
[11] RA., PSPap., Henning Venstermand.
[12] RA., LD.
[13] RA., PSPap., Erik Neb.
[14] Sstds., Oluf Holgerssøn Ulfstand.
[15] RA., Rigens Forfølgningsbog 1601-7 Bl. 305 b.
[16] Rydberg II. 643. Suhm XIV. 545 (hvor Dagen vistnok skal være 26. og ikke 16. Oktbr., jfr. RDRDM. II Nr. 3610).
[17] RDRDM. II Nr. 3934. Jfr. ovfr. S. 177. Formodentlig er han identisk med en Fin Pederssøn af Maderup (i Skovby Herred), der nævnes 1392 og da fører Bomærke (RDRDM. II Nr. 3839).

Jens eller Niels Pederssøn (Panter) af Løgismose 1396[1]—1407 $^{22}/_{4}$[2].
Otte Skinkel Tinhus 1423 $^{30}/_{10}$[3], 1428[4].
Jens (Jesse) Mikkelssøn 1433 $^{25}/_{4}$[5]—1442 $^{16}/_{6}$[6].
Johan Brockenhus 1446 $^{22}/_{10}$[7]—1459 $^{28}/_{7}$[8].
Iven Bryske 1461 $^{8}/_{8}$[9]—1469 $^{28}/_{10}$[10].
Knud Joachimssøn (Jacobssøn) (Reventlow) i Søbo 1470 $^{21}/_{7}$[11]—1492 $^{13}/_{8}$[12].
Jørgen Urne i Hindemae 1494 $^{14}/_{4}$[13]—1508 $^{24}/_{7}$[14].
Jens Stigssøn (Ulfeldt) 1512 $^{27}/_{3}$[15]—1521 $^{22}/_{12}$[16].

2. Landstingshørere.

Peder Friis 1384 $^{23}/_{1}$[17].
Jesse Nielssøn Krag 1418 $^{7}/_{5}$[18].
Jes Pederssøn 1419 $^{15}/_{7}$[19].
Jeppe Jenssøn 1469 $^{21}/_{1}$[20].

---

[1] Aarsberetn. V. 54.
[2] MP. Nr. 201 S. 322. I Betragtning af Jens Pederssøns Embedstid ma det anses for at være urigtigt, når Cornelius Hamsfort anfører en Magnus Anderssøn som Landsdommer 1399 (SRD. I. 318).
[3] RDRDM. III Nr. 6056.
[4] Vedel Simonsen, Bidrag til Odense Byes ældre Hist. I. 2. H. S. 113 (jeg har dog ikke kunnet finde Vedel Simonsens Kilde, som han citerer som »Dipl.«).
[5] RDRDM. III Nr. 6615. [6] Sstds. Nr. 7251.
[7] Sstds. Nr. 7627.
[8] RA., Langeland i Almindelighed 3. Når Johan Brockenhus endnu nævnes som Landsdommer i et Brev, der ifølge sin egen Angivelse er udstedt 1466 Anthonii Dag (RA., Bjerge H. Fyn 6 b), er Året her sikkert urigtigt. Brevet er udstedt af Fynbo Landsting; men Anthonii Dag (17. Jan.) faldt i 1466 ikke på den Ugedag, på hvilken Landstinget holdtes, nemlig Lørdagen. Derimod var den 17. Jan. 1456 en Lørdag; og da tillige en i Brevet nævnt Præst og Forstander i St. Hans Gård i Odense efter, hvad der ellers vides, ikke kan antages at have beklædt denne Stilling i 1466, men derimod gjorde det i 1456, er det sidste År vistnok det rette.
[9] RA., Vends H. 19. [10] RA., LD. [11] RA., Brusk H. 1.
[12] Arkivet på Ravnholt. [13] Kirkehist. Saml. 4. R. II. 471.
[14] RA., V.-Flakkebjærg H. 1. [15] Fynske Aktstykk. I Nr. 147 S. 154.
[16] SNS. I. 372.
[17] Fynske Aktstykk. I Nr. 74 S. 98, jfr. RDRDM. II Nr. 3429.
[18] RDRDM. III Nr. 5713. [19] Sstds. Nr. 5792.
[20] RA., Skovby H. 32.

Peder Mortenssøn 1474 $^{15}/_{10}$[1], 1478 $^{12}/_{12}$[2].
Esge Hvid 1489 $^{13}/_{6}$[3], 1490 $^{23}/_{1}$[4].
Hans Skriver 1507 $^{7}/_{8}$[5].
Peder Skriver 1512 $^{27}/_{3}$[6].

3. Landstingsskriver.

Hans Lauridssøn 1501 $^{11}/_{9}$[7], 1509 $^{12}/_{3}$[8].

m. Langeland.

Landsdommere.

Jes Anderssøn (Mylting) i Egelykke 1448 $^{27}/_{3}$[9]—1461 $^{23}/_{7}$[10].
Axel Axelssøn Budde 1462 $^{24}/_{11}$[11]—1469 $^{27}/_{6}$[12].
Mattis Jonssøn (Hvedeaks) af Skovsgård 1476 $^{7}/_{8}$[13]—1479 $^{21}/_{4}$[14].
Hans Jenssøn (Mylting, Søn af den ovennævnte Jes Anderssøn) når?[15].
Gregers Jul i Lejbølle 1509 $^{26}/_{7}$[16].

---

[1] RA., Bjerge H. Fyn 57.
[2] Matzen, Den danske Panterets Hist. S. 495.
[3] Fynske Aktstykk. I Nr. 178 S. 176.
[4] RA., Fyn uvist Gods 3.
[5] RA., PSPap., Jørgen Daa.
[6] Fynske Aktstykk. I Nr. 147 S. 154.
[7] Sstds. Nr. 76.
[8] Handl. rör. Skandinav. hist. XXXV. 476.
[9] RDRDM. III Nr. 7770.
[10] RA., PSPap., Philippus Axelssøn Thott.
[11] RA., Nørre H. Langeland 11.
[12] RA., TSPerg., Sønder H. Langeland, Suppl.
[13] RA., Nørre H. Langeland 33.
[14] RA., PSPap., Bent Bille.
[15] RA., Nørre H. Langeland 3 (Brevet har intet År, så at det er uvist, om Hans Jenssøn har fået sin rette Plads i Landsdommerrækken; jfr. dog om hans Levetid Thiset, Danske adel. Sigiller C LXIV 43).
[16] RA., TSPerg., Nørre H. Langeland, Suppl. — Tinget på Ærø forbigås her, da Øen hørte under Slesvig; det har i øvrigt, skønt det kaldes Landsting, næppe haft større Betydning end et Herredsting, eftersom man kan finde Betegnelser som Herredsfoged og Herredsindsegl anvendte på Øen (Stemann, Gesch. des öffentl. u. Privat-Rechts des Herzogth. Schlesw. III Nr. 43 S. 63, Nr. 78 S. 112).

n. Nørrejylland[1].

1. Landsdommere[2].

Jens Nielssøn (Løvenbalk) af Avnsbjærg 1396 $^{24}/_{1}$ (udnævnt kort før)[3]—1426 $^{25}/_{5}$[4].
Peder Lykke 1433[5]—1446 $^{10}/_{10}$[6].
Lars Thomessøn (Vesteni) 1453 $^{21}/_{6}$[7].
??Otte Nielssøn (Rosenkrantz) 1454, 1462 $^{27}/_{2}$[8].
Niels Kaas (Sparre-Kaas) 1467[9]—1471 $^{7}/_{3}$[10].
?Christiern Krabbe 1471 $^{13}/_{4}$[11].
Morten Krabbe 1471 $^{18}/_{6}$[12]—1473 $^{22}/_{5}$[13].

---

[1] Om Embedsmændene ved Viborg Landsting se Heises Indledning til DV. S. XXXIX-LII. Der gøres her med Føje opmærksom på de Hindringer, som Forsøg på at opstille nogenlunde tilfredsstillende Lister over de jydske Landstingsembedsmænd møder i unøjagtige Angivelser hos ældre historiske Samlere, idet disses Kilder ofte er tabte, så at Angivelserne til Dels ikke kan kontrolleres.

[2] At der ved Viborg Landsting i det her behandlede Tidsrum kun var én Landsdommer ad Gangen og ikke flere, således som i en senere Tid, er allerede hævdet af Heise i DV. S. XL, XLII-XLV.

[3] Aarsberetn. V. 57, jfr. 54.

[4] RDRDM. III Nr. 6256, jfr. DV. S. 345. Han betegnes som justitiarius Nørrejucie engang i 1396 (RDRDM. II Nr. 4060, jfr ovfr. S. 170[6]); men når Erik Krummedige 1417 $^{2}/_{8}$ kaldes med den lignende Titel justitiarius Jucie (RDRDM. III Nr. 5669, hvor tillige Jens Nielssøn nævnes uden nogen Embedsangivelse), skal dette næppe forstås, som om Erik Krummedige da var nørrejydsk Landsdommer, men må snarere antages at sigte til et sønderjydsk Embede (jfr. ovfr. S. 34); thi Jens Nielssøn forekommer som Landsdommer både 1416 (RDRDM. III Nr. 5592) og 1419 (Rydberg III Nr. 450 a S. 40).

[5] DM. 3. R. III. 171. [6] RDRDM. III Nr. 7623.

[7] DCP. Nr. 45 S. 54. At han ikke har været Landsdommer 1473, hævdes allerede i DV. S. XLII; men han har næppe heller været det i 1436 (således som dér antages), idet dette År sikkert falder i Peder Lykkes Embedstid.

[8] DV. S. 349. 351, jfr. S. XLIII og HT. 5. R. I. 538.

[9] ÆA. II. 368. RA., LD. 1467 ud. Dag. [10] DM. 3. R. III. 268.

[11] Thiset, Fru Eline Gøyes Jordebog S. 242. Da han kun forekommer som Landsdommer denne ene Gang, men derimod i den foregående Tid ikke sjældent betegnes som Landstingshører (se nedfr.), skyldes Benævnelsen Landsdommer i Jordebogen måske kun en unøjagtig Gengivelse af det til Grund liggende Brev.

[12] RA., TSC. Trudsholm Godsark.

[13] RA., PSPap., Mourids Nielssøn Gyldenstjerne.

Oluf Mortenssøn (Gyrstinge) af Kragerup 1475 22/4[1]—1485 22/9[2].
Anders Christiernssøn (Sandberg) af Kvelstrup 1486 2/9[3]—1493 13/4[4].
Peder Brockenhus 1494 6/2[5]—1505 7/1[6].
Niels Clementssøn 1505 16/10?[7], 1505 1/11[8]—1514 5/1[9].

2. Landstingshørere.

Timme Limbek 1387 27/7[10].
Peder Nielssøn (af Høbjærg[11]) 1400?[12], 1404 16/8[13]—1413 24/8[14] (jfr. nedenfor).
Jes Juel 1417 24/4[15].

---

1 RA., TSPerg., Barritskov, Suppl.
2 RA., Voldborg H. 103. Eggert Vesteni kaldes »den Tid Landsdommer i Nørrejylland« i et Brev af 1485 13/8, hvori Landstinget afsiger en Kendelse til Fordel for 2 Kvinder, på hvis Vegne Oluf Mortenssøn optræder; men Oluf Mortenssøn betegnes i Brevet udtrykkelig som Landsdommer i Nørrejylland, så at Eggert Vesteni sikkert kun har været hans Stedfortræder, således som Tilføjelsen »den Tid« jo også antyder (RA., LD.).
3 Hübertz, Aarhus I. 57. 4 RA., Nørrejylland 207.
5 Se ovfr. S. 693³). 6 Fynske Aktstykk. I Nr. 146 S. 153.
7 RA., PSPap., Oluf Stigssøn Krognos, et Brev fra Ove Bille uden År, men temmelig sikkert af 1505 16/10; det fremgår imidlertid ikke med afgjort Sikkerhed af Brevet, at Niels Clementssøn da var Landsdommer.
8 RA., Nørrejylland 211. Nogen bestemt Hjemmel for, at han var Landsdommer 1505 28/10, således som det angives i Saml. til jydsk Hist. 2. R. I. 152 (jfr. 153), haves ikke; han kaldes i det pågældende Brev, som i øvrigt er af 27/10, kun vor Mand og Råd (Rosenvinge, Domme I Nr. 23 S. 33).
9 Hübertz, Aarhus I. 108. Jfr. Saml. til jydsk Hist. 2. R. I. 159-60.
10 RDRDM. II Nr. 3592. Jfr. ovfr. S. 177-78.
11 Formen Høøberg forekommer i RDRDM. III Nr. 5656, hvor han dog ikke kaldes Landstingshører; sstds. Nr. 5778 hedder Stedet Hæberygh.
12 ÆA. III. 30 nævner: »et Landstingsvidne under Dato 1400, Nills Hoberg udgivet«; men dennes Stilling angives ikke, og Navnet er jo heller ikke ganske det samme.
13 MP. Nr. 129 S. 188.
14 RDRDM. III Nr. 5282. Når han forekommer som Landstingshører 1416 hos Testrup, Relation om Tingene S. 32, er 1416 sikkert her en Fejl for 1418, idet det samme Brev nævnes med dette År både i RDRDM. III Nr. 5729 og i ÆA. II. 275.
15 RDRDM. III Nr. 5656.

Peder Nielssøn af Høbjærg (jfr. ovenfor) 1418 $^{12}/_{7}$[1]—1419 $^{17}/_{6}$[2].
Thomas Ville 1422 $^{7?}/_{11}$[3]—1438 $^{24}/_{2}$[4].
Niels Jenssøn 1441 6. (ell. 13.) Maj[5], 1442 $^{13}/_{1}$[6].
Christiern Krabbe 1445 før $^{25}/_{4}$[7], 1445 $^{12}/_{5}$[8] (jfr. nedenfor).
Peder Samsing 1447 $^{21}/_{10}$[9].
Las Jepssøn 1454 $^{2}/_{2}$[10], 1454 $^{8}/_{6}$[11] (jfr. nedenfor).
Anders Nielssøn 1459 $^{7}/_{7}$[12], 1459 $^{1}/_{9}$?[13].
Las Jepssøn (jfr. ovenfor) 1461[14]—1466 $^{12}/_{4}$[15], 1466 $^{18}/_{4}$?[16].
Peder Lauridssøn 1467 $^{28}/_{3}$?[17], 1467 $^{25}/_{7}$[18]—1469 $^{25}/_{2}$[19] (jfr. nedenfor).
Christiern Krabbe (jfr. ovenfor) 1470 $^{23}/_{6}$[20]—1471 $^{30}/_{3}$[21] (jfr. ovenfor under Landsdommere).
Nis Sale 1471 $^{26}/_{10}$[22]—1474 $^{2}/_{7}$[23].
Severin Svendssøn 1474 $^{19}/_{11}$[24], 1475 $^{11}/_{3}$[25], 1475 uvis Dag[26].

---

[1] DV. Nr. 33 S. 24.
[2] RDRDM. III Nr. 5778. [3] Sstds. Nr. 5988.
[4] DV. Nr. 37 S. 26. [5] RDRDM. III Nr. 7170.
[6] Testrup, Relation om Tingene S. 32, hvor Datum dog åbenbart skal være Lørdag (og ikke Søndag) efter 12. Dag Jul, jfr. DV. S. 346.
[7] DV. Nr. 43 S. 33. [8] Sstds. Nr. 44 S. 35.
[9] Rosenvinge, Domme I Nr. 1 S. 1 (om Året se sstds. S. 331 og DV. S. XLIII).
[10] RA., Mors 4. [11] DV. Nr. 55 S. 42.
[12] RA., Danske Kanc. Ark., Afskrift i 4 forskellige Protokoller indeholdende Afskrifter af gamle Domme.
[13] RA., Danske Kanc. Ark., Domme og Retsakter.
[14] DV. Nr. 341 S. 265. [15] DM. VI. 127.
[16] Saml. til jydsk Hist. VII. 261 (Orig. i RA., Ulvborg H. 29). Når han kaldes Landstingshører endnu en enkelt Gang langt senere, nemlig 1475 $^{19}/_{1}$ (Rosenvinge, Domme I Nr. 10), er Året her sikkert urigtigt, da den 19. Jan. i 1475 ikke faldt på Landstingets Tingdag Lørdag; dette var derimod Tilfældet i 1465, og Brevet er da formodentlig fra det sidstnævnte År.
[17] RA., LD. [18] RA., Thy 1. [19] DCP. Nr. 147.
[20] Saml. til jydsk Hist. VII. 262. RA., Tyrsting H. 27.
[21] RA., LD. [22] Rosenvinge, Domme I Nr. 8 S. 11.
[23] RA., Ålborg Hospital 35. — Niels Olssøn, der nævnes som »Tinghører den Dag på Viborgs Landsting« 1474 $^{23}/_{4}$, er øjensynlig ingen egentlig Landstingshører, men blot Stedfortræder for Nis Sale, der modtager det vedkommende Tingsvidne på en andens Vegne (Barner, Fam. Rosenkrantz's Hist. I, Dipl. Nr. 135).
[24] RA., LD. [25] Rosenvinge, Domme I Nr. 11.
[13] Sstds. Nr. 13.

Peder Lauridssøn Skriver (jfr. ovenfor) 1475 $^{6}/_{5}$[1]—1478 $^{10}/_{10}$[2].
Niels Skriver 1480 $^{7}/_{10}$[3]—1515 $^{28}/_{4}$[4] (eller senere?).

3. Landstingsskriver.

Las Jepssøn 1453[5].

c. Samsø.

Nis Nielssøn er Foged 1424 $^{20}/_{11}$[6].
Jes Nielssøn (= foregående?) er Landsfoged (mon en Landstingsembedsmand?) 1445 $^{5}/_{4}$[7].

---

[1] DV. Nr. 79 S. 60.

[2] Jydske Provinsark., Stadfeldts Randers Bys Diplomatarium S. 357 (Skriver-Tilnavnet, som hverken findes her eller i DV. Nr. 79 S. 60, forekommer derimod i DV. Nr. 84 S. 63-64).

[3] DV. Nr. 95 S. 72.

[4] Sstds. Nr. 181 S. 135. Når der i RA., LD. under 1488 uden Dag nævnes en Niels Severinssøn som Landstingshører i Nørrejylland, er Severinssøn efter al Sandsynlighed en Læsefejl for Skriver; men i øvrigt er heller ikke Brevets År sikkert. Og når der hos Hübertz, Aarhus I. 73 (jfr. Hofman, Fundat. II. 30) blandt nærværende på Retterting i Året 1490 anføres »Langhe Jens Nielssen Scriffuer Landztingshørere«, er Nielssen sikkert blot en Forvanskning af Niels, idet der åbenbart er Tale om 2 Personer, lange Jens (Hvas) og Landstingshøreren Niels Skriver.

[5] ÆA. III. 27. [6] DM. III. 181. [7] Sstds. S. 183.

FORTEGNELSE
OVER EN DEL AF DE ANVENDTE FORKORTELSER.

Aarsberetn. ɔ: Aarsberetninger fra det kongelige Geheimearchiv.
Allen ɔ: Allen, De tre nordiske Rigers Historie.
AM. DD. ɔ: Arnamagnæanske Samlings danske Diplomer.
Aschehoug ɔ: Aschehoug, Statsforfatningen i Norge og Danmark indtil 1814.
DCP. ɔ: Diplomatarium Christierni primi.
DF. ɔ: Diplomatarium Flensborgense.
DKH. ɔ: Danske Kongers Historie.
DM. ɔ: Danske Magazin.
DN. ɔ: Diplomatarium Norvegicum.
DSM. ɔ: Danske Selskabs Membraner.
DSP. ɔ: Danske Selskabs Papirer.
DV. ɔ: Diplomatarium Vibergense.
Fynske Aktstykk. ɔ: Aktstykker, for største Delen bidtil utrykte, til Oplysning især af Danmarks indre Forhold i ældre Tid, samlede og udg. af Fyens Stifts literaire Selskab.
Hadorph II ɔ: Then Andra Delen til Rijm-Crönikorne hörande (etc.), vplagd aff J. Hadorphio.
E. Hildebrand ɔ: E. Hildebrand, Svenska statsförfattningens historiska utveckling.
HR. ɔ: Hanserecesse (HR. II. I-VII ɔ: Hanserecesse 2. Abtheilung I-VII; HR. III. I-VI ɔ: Hanserecesse 3. Abtheilung I-VI).
HT. ɔ: Historisk Tidsskrift.
Hübertz, Aarhus ɔ: Aktstykker vedkommende Staden og Stiftet Aarhus, samlede og udg. ved J. R. Hübertz.
Jahn ɔ: Jahn, Danmarks politisk-militaire Historie under Unionskongerne.
KD. ɔ: Kjøbenhavns Diplomatarium.
LD. ɔ: Langebeks Diplomatarium.
LUB. ɔ: Urkunden-Buch der Stadt Lübeck.
MP. ɔ: Udvalg af bidtil utrykte Danske Diplomer og Breve, udg. af C. Molbech og N. M. Petersen.

NDM. ɔ: Nye Danske Magazin.
NHT. ɔ: Nyt historisk Tidsskrift.
PSPap. ɔ: Personalhistorisk Samling Papir.
PSPerg. ɔ: Personalhistorisk Samling Pergament.
RA. ɔ: det danske Rigsarkiv.
RDRDM. ɔ: Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis.
Reg. Chr. I (eller RCP.) ɔ: Registrum König Christian des Ersten (Urkundensammlung der Gesellschaft für Schleswig-Holstein-Lauenburgische Geschichte IV).
Rosenvinge, Domme ɔ: Udvalg af Gamle Danske Domme, udg. af J. L. A. Kolderup-Rosenvinge.
Rosenvinge, Love ɔ: Samling af gamle danske Love, udg. af J. L. A. Kolderup-Rosenvinge.
Rydberg ɔ: Sverges traktater med främmande magter, utg. af O. S. Rydberg.
SD. ɔ: Svenskt diplomatarium från och med år 1401.
SNS. ɔ: (Suhms) Nye Samlinger til den Danske Historie.
SRA. ɔ: det svenske Rigsarkiv.
SRD. ɔ: Scriptores rerum Danicarum.
SRS. ɔ: Scriptores rerum Svecicarum.
SS. ɔ: (Suhms) Samlinger til den Danske Historie.
Steenstrup, Studier ɔ: Steenstrup, Studier over Kong Valdemars Jordebog.
Styffe ɔ: Bidrag till Skandinaviens historia ur utländska arkiver, samlade och utg. af C. G. Styffe.
Suhm ɔ: Suhm, Historie af Danmark.
TSC ɔ: Topografisk Samling C.
TSPap. ɔ: Topografisk Samling Papir.
TSPerg. ɔ: Topografisk Samling Pergament.
ÆA. ɔ: De ældste danske Archivregistraturer.

NAVNEREGISTER.

Navnene på Regenterne i Danmark fra 1375 til 1523 (Oluf, Margrethe, Erik af Pommern, Christopher af Bayern, Christiern I, Hans og Christiern II) samt Ordet Danmark er ikke medtagne i Registret.

SAGREGISTER.

Rettelser.

Ved Rentrykningen er Å på flere Steder blevet til A (S. 158 L. 15. S. 160 L. 17, S. 161 L. 5. S. 198 L. 4, S. 263 L. 6. S. 540 L. 14. S. 593 L. 15). ligesom flere Notetal er faldet ud (S. 45 L. 4 f. n., S. 145 L. 2 f. n. og 1 f. n., S. 199 L. 1 f. n., S. 238 L. 5 f. n., 4 f. n., 3 f. n. og 2 f. n., S. 275 L. 1 f. n., S. 386 L. 1 f. n., S. 509 L. 7 f. n. og 1 f. n.).

S. 27 L. 18 f. n. sandet læs: andet
- 75 - 18 f. n. Berekmanns læs: Berckmanns
- 94 - 10 f. n. — 9 f. n. Thorleif Olafssøn har sikkert aldrig været Kansler, jfr. S. 687[5]).

S. 95 L. 5 f. n. de 3 Mænd læs: den ene Mand
- — - 4 f. n. 23 Kanslere, hvoraf 9 blev Bisper, 14 ikke læs. 21 Kanslere, hvoraf 8 blev Bisper, 13 ikke.

S. 99 L. 13 f. n. straks læs: strakt
- 101 - 3 f. n. at læs: af
- 117 - 2 f. n. canc[ellarius]) læs: canc[ellarius]) og i DN. XVI Nr. 106 S. 113 (en Påtegning, der nu er delvis ulæselig i den pågældende Original og næppe ganske rigtig tydet i Udgaven).

S. 205 L. 18 f. n. Åbrahamstrup læs: Abrahamstrup
- 212 - 17 f. n. Svenskernes læs: i Svenskernes
- 240 - 8 Regn læs: Regn-
- 267 - 1 f. n. [1] S. 202-3 læs: [12] S. 202-3.
- 305 - 13 ding læs: ing
- 356 - 2 f. n. Mærsskibe læs: Mærsskibe«
- 436 - 20 f. n. Årbejdet læs: Arbejdet
- 447 - 19 f. n. anskaffes læs: afskaffes
- 455 - 1 f. n. Landby læs: Landsby
- 509 - 8 f. n. Fred. læs: Fred.
- 554 - 14 f. n. sammenlign. læs: sammenlign.
- 557 - 6 lil læs: til
- 559 - 9 Vedkommeude læs: Vedkommende
- 566 - 1 sem læs: som
- 569 - 11 være læs: været
- 595 - 4 f. n. indlil læs: indtil
- 637 - 16 f. n. DK. læs: KD.
- 651 - 1 den læs: den i

Paa samme Forlag er tidligere udkommet:

UNIONSKONGERNE
OG
HANSESTÆDERNE

1439—1466.

AF

WILLIAM CHRISTENSEN.

2 Kr.

(Tidligere Pris 5 Kr.)

H·G.

FP

